

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Sibrandus Leo en zijn abtenkronieken van de Friese premonstratenzerkloosters Lidlum en Mariëngaarde : een nadere studie, editie en vertaling

Lambooj, H.T.M.

Citation

Lambooj, H. T. M. (2008, June 17). *Sibrandus Leo en zijn abtenkronieken van de Friese premonstratenzerkloosters Lidlum en Mariëngaarde : een nadere studie, editie en vertaling*. *Middeleeuwse studies en bronnen*.

Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/12982>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/12982>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Sibrandus Leo en zijn abtenkronieken
van de Friese premonstratenzerkloosters Lidlum en Mariëngaarde

Opgedragen aan mijn vrouw Sineke
(1931-2006)

Middeleeuwse Studies en Bronnen CXI

FA nr. 1051A

Deze uitgave kwam mede tot stand dankzij steun van het Fryske Akademy fûns (legaat K. Terpstra), de J.E. Jurriaanse Stichting, de Stichting Sormani Fonds, het Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, de Stichting Het Nuyensfonds, de Boelstra-Olivier Stichting en de Gemeente Ferwerderadiel.

Afbeeldingen op het omslag: kaart van Caspar de Robler (zie p. 172) en abtenzegels (p. 156 en 157).

Dit proefschrift heeft geen eigen ISBN
Het ISBN van de handelseditie is 978-90-8704-007-9.

© 2008 H.Th.M. Lambooy / Uitgeverij Verloren BV
Postbus 1741
1200 BS Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp Robert Koopman, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Van Waarden, Zaandam

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

**Sibrandus Leo en zijn abtenkronieken
van de Friese premonstratenzerkloosters
Lidlum en Mariëngaarde**

Een nadere studie, editie en vertaling

PROEFSCHRIFT
ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. P.F. van der Heijden,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op dinsdag 17 juni 2008
klokke 13.45 uur

door

HERMANUS THEODORUS MARIA LAMBOOIJ
geboren te Leeuwarden

Promotiecommissie

Promotor Prof.dr. J.A. Mol

Copromotor Prof.dr.dr. U.G. Leinsle, O. Praem. (Universität Regensburg)

Referent Prof.dr. A.-J. A. Bijsterveld (Universiteit van Tilburg)

Overige leden Prof.dr. K.A.E. Enenkel

Dr. A. Janse

Woord vooraf

De basis voor deze studie werd gelegd in het najaar van 2001, toen besloten werd om de laat-zestiende-eeuwse kronieken van Sibrandus Leo opnieuw uit te geven, nu voorzien van een Nederlandse vertaling. De editie-Wumkes uit 1929 zou daarbij het uitgangspunt zijn. Het besluit was een vervolg op de heruitgave plus vertaling in 2001 van de *Vitae Abbatum Orti Sancte Marie*, de uitgebreide dertiende-eeuwse kronieken van de Friese premonstratenzerabdij Mariëngaarde. De kronieken van Sibrandus Leo sluiten daarbij aan en omvatten in totaal 65 abtenlevens van zowel Mariëngaarde als het dochterklooster Lidlum vanaf hun stichting (respectievelijk 1163 en 1182) tot 1575. Een voorlopige verkenning leerde evenwel dat voor een verantwoorde heruitgave nader onderzoek naar de geschiedkundige waarde van de geschriften en naar de tekstoverlevering wenselijk was en in het verlengde daarvan naar de invloed van tijd en omgeving op de totstandkoming van de geschriften. Tenslotte deed zich gaandeweg de noodzaak voor de culturele en spirituele achtergronden alsmede de betrouwbaarheid van de schrijver te bestuderen om daardoor een betere toegang tot deze geschriften te verkrijgen. Die ‘verkenning’ is na een onvermoed ontwikkelingsproces uitgegroeid tot een brede studie die aan de tekstuitgave vooraf gaat.

Bij de realisering van dit werk heb ik steun en inspiratie mogen ondervinden van P.N. Noomen, evenals J.A. Mol verbonden aan de Fryske Akademy te Leeuwarden en kenner van de maatschappelijke verhoudingen in de Middeleeuwen en de zestiende eeuw. O.D.J. Roemeling te Hurdegaryp bood me inzage in zijn historische studie over de Friese pastoors. Suggesties ontving ik van de docent filosofie H. Vries te Schagen, de historisch-geograaf M. Schroor te Leeuwarden en de norbertijnen H. Janssens en L.C. Van Dyck, archivariissen van respectievelijk de abdijen Averbode en Tongerlo. Ik dank J.G. Gräper te Borgercompagnie die de summary zodanig vertaalde dat een Engelse *native speaker* als Roger Finnigan uit Lowick (Northumberland) zich er in kon herkennen. Het personeel van Tresoar te Leeuwarden wil ik danken voor de prettige wijze waarop ze mij hebben bijgestaan. Last but not least moet ik mevrouw M. Gumbert-Hepp van het Constantijn Huygensinstituut te Den Haag noemen die alle tijd nam om de vertalingen uit het Latijn kritisch door te nemen. Zij heeft mij voor heel wat uitglijders weten te sparen. Mede dank zij hen allen, daarbij terzijde gestaan door de inspirerende hulp van mijn promotor J.A. Mol en copromotor U.G. Leinsle, de welwillende opstelling van de Fryske Akademy en de goede zorgen van de uitgeverij Verloren te Hilversum is deze studie tot een goed einde gekomen. Het doel dat ons steeds voor ogen stond, is naar wij hopen daarmee dichterbij gekomen: de realisering van een hulpmiddel om de voor de Noord-Nederlandse geschiedenis zo belangrijke kronieken van Sibrandus Leo toegankelijker te maken voor nader onderzoek.

Inhoud

Woord vooraf	5
Inleiding	11
DEEL I SIBRANDUS LEO EN ZIJN SCHRIFTELIJKE NALATENSCHAP EEN ANALYSE	21
1 Kroniekschrijver in overgangstijd	23
1.1 De zestiende-eeuwer Sibrandus Leo	23
Suffridus Petrus over Sibrandus Leo	23
Onduidelijkheid over zijn geboorte- en sterfjaar	28
Humanistische vorming	29
Kanunnik en pastoor	32
Politieke situatie rond 1575	39
1.2 Doorwerking van de reformbeweging	43
Friesland en de norbertijnse observantie	43
De statutenwijziging van 1505	46
Het belang van parochiebeziit	47
1.3 Een leven tussen reformatie en contrareformatie	49
Hoe beleefde Sibrandus Leo de opkomst van het protestantisme?	49
Rondom het Habsburgse benoemingenbeleid	51
Sibrandus' rol te midden van de centralisatiepogingen	54
De nieuwe bisdommen	56
1.4 Terugblik	59
2 Twee kronieken. Tekst en tekstoverlevering	61
2.1 Inhoud, genre en karakter	61
Voorkeur voor de typologie 'kroniek'	62
Opbouw	62
Discrepantie tussen beide kronieken. Vragen over het auteurschap	64
Vergelijking met de kroniek van Thomas van Groningen	67
2.2 Taalgebruik	68
Gemengd middeleeuws en humanistisch Latijn	68
Etymologische eigenheden	71
Overige stijlfiguren	72
Levendigheid van uitdrukken	73
2.3 Afschriften in twee versies: A en B	74
Afschrift-A, codicologisch beschreven	74

De B-afschriften, codicologisch beschreven	74
Stemma en concordans met de editie-Wumkes	80
2.4 D.A. Wumkes en de A-versie	81
Wumkes kiest voor A	81
De betrouwbaarheid van S.A. Gabbema	83
2.5 De B-versie	86
Wie was de bewerker van B?	86
Twee clusters handschriften. Varianten binnen B	90
De verschillen tussen A en B. Onderscheid in functies	92
Ruime verbreiding van B in Noord en Zuid.	97
De kronieken van Sibrandus Leo en de zeventiende-eeuwse rekatholisering van het Zuiden	99
2.6 Vroege edities, vertalingen en bewerkingen	103
De kronieken van Hamconius, Winsemius en Schotanus en twee anonieme vroege vertalingen	103
De verkorte levensberichten van Frederik en Siard	105
De edities-Matthaeus en -Hugo	106
De ‘Oudheden en Gestichten’ door HVHHVR (1723)	109
Vertalingen sinds 1800	111
2.7 Terugblik	112
3 Betrouwbaarheid en bronnengebruik	114
3.1 Historiografische verkenningen	115
Lof en misprijzen voor Sibrandus Leo in de loop der eeuwen	115
Een ‘cesuur’ circa 1470?	117
3.2 Bronnen en het gebruik ervan	118
3.2.1 Necrologieën en andere algemene bronnen	118
3.2.2 Verhalende bronnen	120
De Vitae Abbatum en de Brevis Historia van Mariëngaarde	120
Peter en Worp van Thabor	126
3.3 De betrouwbaarheid nader getoetst	127
3.3.1 Personen en functionarissen	128
3.3.1.1 Betrouwbare beeldvormingen	128
Sibrandus’ instemming met het kloosterlijke ideaal	128
De ideale abt	130
Abtskeuze en abtswijdingen	132
Beprekkingen in de machtsuitoefening van de abt	137
De kloosterbevolking	139
3.3.1.2 ‘Verbeterde’ geschiedschrijving	144
Het drama-Eelko. Moord of doodslag?	
En wie was de dader?	145
Eelko en de ‘Geblütsheiligheit’ der Liauckema’s	146
Het terugprojecteren van geslachtsnamen	148
De dwaalwegen van Ijsbrand Harderwijk	150
Friese norbertijnen aan buitenlandse academies	152

3.3.2	Gebeurtenissen	154
3.3.2.1	Betrouwbare vermeldingen	154
	Eigen initiatieven bij kloosterstichtingen, in casu Lidlum	154
	Waarom moest Lidlum in 1234 verhuizen? Het westelijke	
	Wad in wording	155
3.3.2.2	‘Verbeterde’ geschiedschrijving	159
	De kloosterdemografie, vooral in relatie tot de waters-	
	nood van 1287	159
	De ‘versterkte stad’ Griend. De doorwerking van een	
	onjuiste interpretatie (1)	163
	De ‘slag bij Warns’. De doorwerking van een onjuiste	
	interpretatie (2)	164
	Wanneer werden de bezittingen van Mariëngaarde op	
	Marken door de Hollandse graaf geconfisqueerd?	165
	Een mislukte poging om Marken terug te krijgen	166
3.3.3	Klooster en politiek	167
	Pax Groningana	167
	Achtergronden van de conflicten met de Sjaarda’s en Roorda’s	167
3.3.4	Materiële cultuur	169
	‘De stenen spreken’	169
	De bibliotheek	170
	Kerk, versterkingen en kapschuur. De Robles-atlassen als getuige	171
3.4.	Terugblik. Sibrandus Leo’s geschiedbeeld	173
4	Samenvatting en conclusies	178
DEEL II LATIJNSE TEKSTEN A EN B EN HUN NEDERLANDSE VERTALING		195
Toelichting bij de teksten		196
Chronica Abbatum Lidlumensium et Orti Sancte Marie		198-471
De abtenkronieken van Lidlum en Mariëngaarde		198-471
Bijlagen		472
1	Brevis Historia Orti Sancte Marie	472
2	De verkorte levensberichten van Frederik en Siard en een algemene tekst	
	over de orde	485
3	Levensbericht Sibrandus Leo door Suffridus Petrus	493
4	Twee vijftiende- en zestiende-eeuwse documenten	494
5	Jaarstijlen	497
6	Abtenlijsten van Lidlum en Mariëngaarde	498

Bronnen en Literatuur	500
Lijst van kaarten, illustraties en schema	512
Summary	513
Index van personen en plaatsen	521
Index van zaken en begrippen	536
Curriculum Vitae	540

Inleiding

Sibrandus Leo is in de Friese historiografie een bekende en belangrijke auteur. Zijn zestiende-eeuwse kronieken van de premonstratenzerkloosters Lidlum en Mariëngaarde worden geregeld geraadpleegd vanwege hun rijkdom aan middeleeuwse en vroegmoderne gegevens. Hij neemt hier een vrij eenzame plaats in: contemporaine of vergelijkbare geschiedschrijvers zijn er in de Noordelijke Nederlanden weinig of niet; bovendien zijn de meeste archivalia uit de Middeleeuwen in de roerige zestiende eeuw verdwenen.

Ondanks de bekendheid van deze schrijver blijft bewust of onbewust steeds de vraag spelen hoe men zijn geschriften eigenlijk moet verstaan. Kan men er op aan dat de gegevens die hij te bieden heeft te vertrouwen zijn of dient er een reserve te worden ingebouwd, en zo ja, hoe ver gaat die onzekerheid? Het is eigenlijk wat verwonderlijk dat er in dit verband nooit een diepgaande studie is gewijd aan hem en zijn werk. De nieuwe tekstuitleg-annex-vertaling van de kronieken biedt daarom een welkome gelegenheid om hierin duidelijkheid te scheppen en daarmee de kronieken toegankelijker te maken. Een drietal aspecten staat hierbij centraal. Allereerst het probleem hoe de auteur moet worden gesitueerd in de jaren zeventig van de zestiende eeuw. Helderheid hierover geeft reële toegang tot zijn geschriften, gezien zijn plek in die roerige, ‘moderne’ en tegelijk ouderwetse zestiende eeuw, een tijd van grote spanningen, een tijd ook van overgang van Middeleeuwen naar de Nieuwe Geschiedenis. Een vraag naar het karakter van zijn teksten en de tekstoverlevering, sluit zich daarbij aan. Ten slotte is er de vraag naar de historische betrouwbaarheid van de kronieken.

Beperkingen in de thematiek

Met het aangeven van deze thematiek is niet alleen het karakter, maar tevens de begrenzing van het onderzoek vastgelegd. De drievoudige vraagstelling is tevens de verklaring waarom de studie sterk ‘naar binnen’ is gericht. Het belang van een evenwichtige waarheidsvinding staat voorop. Onderwerpen die hier niet rechtstreeks onder vallen dienen om hun uitwaaiend effect te worden vermeden. De mogelijkheden voor afgeleide studies zijn er zonder meer. Zo valt er aan de hand van de kronieken te denken aan een onderzoek naar het functioneren van de twee abdijen als economische centra en aan de politiek-juridische kwesties die daarmee samenhangen. Vooral de kroniek van Lidlum biedt veel openingen voor deelstudies naar de middeleeuwse bouwkunst, de waterstaatkundige bemoeienissen van de kloosters, de bezitsverhoudingen tussen adel, kloosters en parochies en aanverwante kerkjuridische verhoudingen. Maar al zijn we ons bewust van deze mogelijkheden, door ons te beperken tot de geformuleerde thema’s wordt het gestelde doel beter gediend.

Een braakliggend terrein

Er lag hier een ruim terrein voor onderzoek. Tot op heden is er bijvoorbeeld nauwelijks openlijke discussie gevoerd over het waarheidsgehalte van Sibrandus' geschriften. Ook is er nooit een serieuze studie gewijd aan de toch niet geringe problemen rond auteurschap, tekst en tekstoverlevering. Evenmin is nog onder ogen gezien hoe de tijdsomstandigheden hun stempel hebben gedrukt op de persoon van de schrijver, laat staan dat het karakter van de kronieken breed is uitgemeten. Dat wekt enige verbazing, omdat de vragen zich al bij eerste kennismaking voordoen. Ondanks het structurele gebrek aan secundaire bronnen hebben wij de uitdaging aangenomen om in deze lacunes te voorzien.

Humanistische beïnvloeding

Zelfverzekerd, met een ondubbelzinnig gevoel van eigenwaarde, maakt Sibrandus Leo in plechtige bewoordingen zijn intrede op zestien- à zeventienjarige leeftijd bij de premonstratenzers van Lidlum wereldkundig. Hij doet dat binnen zijn eigen kroniek in het hoofdstuk over Godfried Doeys, de twee-en-dertigste abt van Lidlum. Kloosterlijk bescheiden klinkt het allerm minst als hij schrijft: 'Daags voor Driekoningen in 1545 werd Sibrandus, zoon van Leo uit Leeuwarden, gegrepen door de liefde voor de premonstratenzerorde. Hij zei zijn vaderstad in hartje winter vaarwel en trad in bij de kanunniken van Lidlum. Twee maanden later werd hij op Sint-Gregoriusdag onderscheiden met het witte kleed'. Psychologisch verklaarbaar is deze zelfbewuste aankondiging echter wel: het is als het ware de compensatie voor de armoede en de problemen die hij in zijn jeugd had ondervonden. Hij, de onechte zoon van een zekere Leo, schuitmaker in Leeuwarden, en een anoniem gebleven moeder, had zich op de Latijnse school in Leeuwarden de humaniora eigen gemaakt. Hij was er geraakt door de humanistische taalvernieuwing, de cultuurbeweging van zijn dagen en moet tijdens deze opleiding, gezien de uitlatingen van zijn studiegenoot Suffridus Petrus, contacten hebben opgebouwd met de ontwikkelde plattelandsadel uit zijn omgeving. Een vaste basis voor zijn verdere leven vond hij in de abdij van Lidlum. Vanwege zijn afkomst had hij er slechts met dispensatie kunnen intreden. Eenmaal priester gewijd werd hij gekozen tot pastoor in Menaldum, later in Berlikum en vervolgens weer in Menaldum, twee welvarende parochies waarover de abdij het patronaat bezat.

Zijn leven verliep minder vlak dan dat van de doorsnee *canonicus rusticalis* (plattelandspastoor tevens kanunnik), wat een aanwijzing kan zijn voor zijn kwaliteiten en inzet. Van grote betekenis moeten zijn contacten zijn geweest met genoemde Suffridus Petrus. Deze zou later vooral in Leuvense kringen en als Landsgeschiedschrijver van Friesland grote bekendheid verwerven en heeft hem vrij zeker in aanraking gebracht met andere groten van zijn tijd. Verschillende vermaarde Friezen, van wie sommige tot ver buiten de Lage Landen in de *respublica litterarum* bewondering oogstten, heeft Sibrandus zo door naam en faam leren kennen: Viglius van Aytta, Joachim Hopperus, Gemma Frisius, Sicke en Rienck Hemmema en vermoedelijk nog meer.¹ Hoe deze humanistische invloed in zijn werken tot uiting komt, is een belangrijk element in onze studie. In zijn

1 Dit thema uitvoerig bij: Ridder-Symoens, 'Adel en universiteiten'.

omvangrijke werk *De Scriptoribus Frisiae* wijdde Suffridus een korte, maar indringende biografische schets aan Sibrandus die in de tekst van ons eerste hoofdstuk is verwerkt.

Deze Sibrandus Leo, die zichzelf ook *Sibrandus Leonis* noemde, zou in eerste instantie bekendheid krijgen als de tekenaar van de eerste gedrukte kaart van Friesland, maar later vooral als de schrijver van twee kronieken. Zijn geschiedkundige werken vormen een belangrijke aanvulling op de bekende kronieken van Worp en Peter van Thabor. Richtten de laatste zich vooral op de politieke geschiedenis van Friesland als geheel, Sibrandus schreef echte kloostergeschiedenis, maar vergat ook niet de wijde omgeving daarbij te betrekken. Met al hun verschillen staan genoemde schrijvers in de behandeling van hun onderwerpen op gelijke hoogte. Meer verwantschap tonen Sibrandus' geschriften inmiddels met de kroniek van het cisterciënzerklooster Bloemkamp die in dezelfde jaren geschreven is door een van de laatst overgebleven bewoners, abt Thomas van Groningen, een tijdgenoot van Sibrandus. En al is de laatste veel beknopter, ze is evenals de kronieken van Sibrandus Leo tot stand gekomen onder druk van de omstandigheden en gecomponeerd aan de hand van abtenlevens. De kroniek van Bloemkamp is in het begin van de twintigste eeuw uitgegeven en van een kritische studie voorzien door M. Schoengen. Een breed onderzoek ontbrak tot nu toe van Sibrandus Leo en zijn werk. Een derde kroniek uit deze periode, de zogenaamde *Prelarius*, over de partijstrijd in Friesland tussen 1494 en 1517, wacht nog op een nieuwe studie en uitgave.

Tijdgebondenheid

Wat de inhoudelijke aspecten van de studie betreft, diende aandacht te worden geschonken aan onderwerpen die betrekking hebben op de culturele en religieuze bagage van de auteur, aan zijn visie op kerk en samenleving, zijn reacties op de politieke en godsdienstige woelingen van zijn tijd en niet in de laatste plaats aan zijn eigen verleden en leefomstandigheden. Persoon, tijd en omgeving zijn immers niet van elkaar te scheiden. Waarom bijvoorbeeld schreef hij zijn kronieken? Wat waren zijn overwegingen bij het maken van keuzes? Was hij een objectief observator van de geschiedenis, of was ook hij beïnvloed door de heersende humanistische gewoonte zijn verhaal te stileren en te verfraaien? Of was geschiedschrijving ook voor hem het voertuig om doelen te bereiken die hij zichzelf stelde of die hem werden opgedragen? Hoe stelde hij zich op in die typische overgangstijd naar een nieuwe wereld? In het bijzonder vraagt zijn plek binnen de kerkelijke verhoudingen van de zestiende eeuw veel aandacht. Eerst als hierover enige duidelijkheid kan worden verkregen, heeft het zin nader in te gaan op het karakter en de opzet van zijn geschriften. Ook de vraag naar de betrouwbaarheid als geschiedschrijver staat daarmee in verband. Zelfs de tekstoverlevering kan niet worden losgezien van de invloeden van zijn tijd. Tijdens ons onderzoek moesten we constateren dat het aspect van de tijdgebondenheid nog nooit onderzocht was. Omdat dit zo'n belangrijk element binnen de studie uitmaakt, hebben we al in de titel van het boek en de aankondiging van het monografisch gedeelte de naam van de kroniekschrijver voorop geplaatst. Vanuit zijn persoon wordt zijn schriftelijke nalatenschap geanalyseerd. Ook de volgorde van de hoofdstukken is mede hierdoor bepaald.

Zijn plaats binnen de Friese historiografie

Na de dertiende-eeuwse kronieken van Mariëngaarde en Wittewierum is de Friese kloosterhistoriografie tussen Vlie en Lauwers bijna drie eeuwen stilgevallen. De snelle bloei die in Mariëngaarde een aanvang had genomen met de *Vita Fretherici*, de hagiografie van de zalige Frederik van Hallum, lijkt na de moraliserende *Vita Siardi* en de anonieme kroniekmatige *Vita Sibrandi*, *Jarici et Ethelgeri* even abrupt te zijn geëindigd als ze was gestart. Of de oorzaak van het lange tijd ontbreken van zelfs enige geschiedschrijving in Westerland Friesland samenhangt met de afwezigheid van enig landsheerlijk gezag, zoals wel gesuggereerd is,² en dus van een hofcultuur en overheidsadministratie, lijkt ons niet erg waarschijnlijk. Wel dringt zich een vergelijking op met het aan de overzijde van de Zuiderzee gelegen Westfriesland, waar weliswaar geen eigen klooster was gevestigd, maar waar uit de periode van vóór de veroveringen van Floris V geen enkel schriftelijk gegeven (meer) beschikbaar is. Eerst kort na 1289 is de geschiedenis aldaar via de grafelijke administratie (spaarzaam) te volgen. Maar een afdoende verklaring kan dit niet zijn: noch Sibrandus Leo, noch zijn dertiende-eeuwse ordegenoten werden door enig hof tot schrijven aangezet.

In de laatste decaden van de vijftiende eeuw wordt het historisch bedrijf in de kloosters langzamerhand weer opgenomen. Dat ‘gat’ van twee eeuwen betekent wel dat Sibrandus Leo weinig trekken meer gemeen heeft met zijn vroegere ordes- en naamgenoot abt Sibrand (abt tussen 1230 en 1238), de begaafde auteur van de *Vita Fretherici*. Van de brede uitweidingen in de sterk bijbels georiënteerde *Vitae Abbatum* is in het werk van Sibrandus Leo weinig meer terug te vinden. De tijden waren nu eenmaal veranderd. In de ‘moderne’ zestiende eeuw pasten geen wonderverhalen meer of hagiografische verhandelingen.³ Wat de kronieken wél bieden is een heldere blik van een geëngageerde kloosterling op de grote religieuze stromingen en idealen van zijn tijd. We gaan daarom nader in op de breed gedragen reformbeweging die het kloosterleven van de vijftiende eeuw kenmerkte en die in Friesland zijn uitloop had tot in de dagen van Sibrandus Leo zelf. De kloosterlijke reform ging hier ononderbroken over in de alles overheersende Reformatie en Contrareformatie.

De belangstelling van Sibrandus Leo bleef niet beperkt tot religieuze zaken. De politieke ontwikkelingen van zijn dagen beslaan een minstens even groot aantal pagina’s in zijn kronieken. Voorbeelden van de maatschappelijke desoriëntatie onder de veertiende- en vijftiende-eeuwse kloosterbevolking zijn in de kronieken ruim voorhanden. Bij al zijn maatschappelijk engagement verliest de auteur echter het voornaamste doel van zijn werk niet uit het oog: de belangen van zijn abdij staan voorop.

Hoe de kronieken van Sibrandus Leo bekendheid hebben gekregen in de Friese geschiedschrijving krijgt uiteraard veel aandacht. In zijn eigen vaderland Friesland is sprake geweest van een vrij brede tekstoverlevering. De grote Friese geschiedschrijvers uit de Gouden Eeuw hebben alle zijn werk gekend en eruit geput. In katholiek gebleven kringen werden de kronieken daarnaast gekoesterd als een herinnering aan een dierbaar verleden. Enigszins verrassend is wel zijn snelle bekendheid bij de norbertijnen in

² Rinzema, ‘Van Emo tot Ubbo’, 141.

³ Zie hierover: Wumkes, ‘Friesche historiographie in overgangstijd’.

de Zuidelijke Nederlanden. Boeiend is het de weg te volgen die de kronieken naar het Zuiden hebben gemaakt: ze blijken daar een bijzondere plaats te hebben ingenomen in de zeventiende-eeuwse rekatholisering van deze regio.

Twee uiteenlopende kronieken en twee generaties afschriften

Zelfs bij een vluchtige beschouwing leveren tekst en tekstoverlevering reeds problemen op. Om te beginnen is er het grote verschil in karakter tussen de summiere en compositorisch zwakke kroniek die handelt over Mariëngaarde en de veel evenwichtiger bundeling van hier en daar zelfs breed opgezette geschiedenissen die gewijd zijn aan Lidlum. De constatering dat er een belangrijke discrepantie tussen beide bestaat is niet nieuw, maar voor ons is het de reden om na te gaan of de vaak gehoorde verklaring dat dit uitsluitend het gevolg was van de meer of mindere beschikbaarheid van bronnen, een voldoende verklaring biedt.

Vervolgens roept de overlevering in twee duidelijk verschillende versies vragen op over het auteurschap. Eén versie komt slechts in een enkel handschrift voor. Het is het afschrift dat de Friese historieschrijver S.A. Gabbema rond 1670, dus bijna een eeuw na 1575, van het origineel maakte. Deze zogenoemde A-tekst werd in 1929 door D.A. Wumkes als dissertatie uitgegeven. Daarnaast bestaat er een tweede, een B-versie, die kort na 1580 tot stand is gekomen en in tegenstelling tot A al rond 1600 meer dan eens is afgeschreven en geciteerd. Ons inziens was een nader onderzoek naar de identiteit van beide versies noodzakelijk. Verschillende vragen passeerden daarbij de revue. Wie was bijvoorbeeld de eerste afschrijver? Hoe is het te verklaren dat A al spoedig volkomen in het vergeetboek raakte en B in bredere kring bekend werd? Wat was de achtergrond van de stijlverschillen tussen A en B en van de diverse correcties in de B-versie? In een afzonderlijke paragraaf is ook de vraag onder ogen gezien hoe betrouwbaar de verklaringen van Gabbema over A zijn.

Als ergens het ontbreken van voldoende referentie als een gemis wordt ervaren, dan is het wel hier. Een sluitende verklaring voor het naast elkaar bestaan van deze onderscheiden versies lijkt daarom niet mogelijk. Voldeed A niet, terwijl het toch een complete tekst is? Moest A worden opgewaarderd en bleef er voor deze versie nog slechts een ondergeschikte rol, terwijl B toch dezelfde discrepantie vertoont als A? Wij zochten een antwoord door ons de vraag te stellen wat de functies van beide versies is geweest en of B naast A kan worden gezien als een tweede authentieke, misschien zelfs door Sibrandus Leo zelf aangepaste tekst. Daarnaast diende ook te worden nagegaan of de rol die de beide zoons van Sibrandus bij de overlevering van de kronieken hebben gespeeld, zijn consequenties heeft gehad voor de vaststelling van het auteurschap.

Betrouwbaarheid als geschiedschrijver

Over de betrouwbaarheid van Sibrandus Leo is in de loop der eeuwen verschillend geoordeeld. Men kan aannemen dat gedurende de eerste twee- à driehonderd jaren de verhalen van de Lidlumer kanunnik als waarheidsgetrouw zijn beoordeeld. De eerste vraagtekens hebben zich echter al voorgedaan in het midden van de achttiende eeuw. Ze concentreerden zich met name op de slordigheid van de auteur. Gaandeweg de negentiende eeuw nam die kritiek toe. Maar de bezwaren die tot op heden naar voren zijn gekomen, zijn niet indrukwekkend. Ze blijven beperkt tot details en tonen weinig sa-

menhang. Ook in de inleidende paragraaf over de historische waarde van de kronieken, die Wumkes aan zijn tekstuitgave liet voorafgaan, is van een kritische zin weinig terug te vinden. Zijn inleiding mist een duidelijke probleemstelling en schiet bovendien tekort doordat hij te weinig oog heeft voor de spirituele en culturele bagage van de kroniekschrijver. Vragen over inhoud, vorm, compositie en betekenis komt men ook bij hem zelden tegen of zijn hooguit onvolledig beantwoord gebleven.

De nieuwe tekstuitgave annex parallelle Nederlandse vertaling biedt zodoende niet alleen een unieke gelegenheid om nieuw onderzoek te doen naar de vormaspecten, maar zeker ook naar het waarheidsgehalte. Dat deze zelfopgelegde opdracht niet eenvoudig zou zijn, was te verwachten. Naast interne kritiek is het onderzoek naar de betrouwbaarheid van een schrijver doorgaans afhankelijk van de beschikbaarheid van andere schriftelijke gegevens die als referentie kunnen fungeren. Helaas zijn die in het geval van Sibrandus Leo spaarzaam voorhanden. Daarbij dient men onder ogen te zien dat deze auteur, die meer dan eens te kennen gaf zijn gegevens uit oude bronnen te hebben verzameld, niet altijd het kritisch vermogen heeft gehad om deze hiaten op te vullen. Zijn zucht naar persoonlijk getuigen over oudere (en recentere) situaties spelen hem nogal eens parten. Wij stelden ons daarom de vraag of het ontbreken van voldoende originele historische documenten soms kon worden gecompenseerd door andere referentiemogelijkheden. Had het bijvoorbeeld zin om een scheiding in de tijd te maken: enerzijds de periode waarover de auteur geen persoonlijke ervaring kon hebben of getuigen kon raadplegen, en anderzijds zijn eigen tijd? Dat zou betekenen dat de jaren rond 1470 – een halve eeuw vóór Sibrandus' geboorte in 1527/1528 – een scharnierpunt vormden. De redenering zou dan moeten luiden dat bij oudere geschiedenissen het gebrek aan referenties wordt aangevuld door de fantasie van de schrijver en zijn neiging de geschiedenis naar zijn hand te zetten. De Friese kroniekschrijvers, en zij niet alleen, vermeiden zich nogal graag in oude tijden. Aan de hand van een uitgebreid aantal onderwerpen, ontleend aan de kronieken zelf, zullen wij dit probleem benaderen.

Ondanks alles moet, hoe lastig ook, de opdracht overeind blijven om altijd naar schriftelijke bewijzen te zoeken. Maar wat te doen als die niet rechtstreeks aanwezig zijn? In de Friese context zal duidelijk moeten worden dat in een aantal gevallen een excursie naar buiten de directe omgeving gemaakt moet worden. Daarvoor komen vooral buitenlandse instituten in aanmerking waar de archivalische omstandigheden gunstiger zijn, met name norbertijnse instellingen in België en Westfalen met wie de Friezen in het verleden sterke contacten hebben gehad. Maar afdoende oplossingen geeft deze weg maar zelden, zodat de bewijsvoering nog smaller zal worden. Het is te begrijpen dat de te volgen methodieken een belangrijk onderdeel van het derde hoofdstuk vormen.

Aangezien wij van oordeel zijn dat de kwestie A contra B voor de identificatie van de teksten van groot belang is, besloten we de lezer een instrument in handen te geven om beide versies met elkaar te kunnen vergelijken. In de tekstuitgave zal men daarom naast de A- ook de B-tekst aantreffen, ontleend aan het oudste afschrift van circa 1580. Ter aanvulling wordt in de B-tekst een – beperkt gehouden – aantal varianten opgenomen uit andere handschriften en twee achttiende-eeuwse edities, die van Mattheus en Hugo. Voor A heeft op een enkele kleine correctie na de tekstuitgave van Wumkes model gestaan, uiteraard met actualisering van het notenapparaat.

Noodzaak en nut van een vertaling

Er zijn verschillende overwegingen geweest om de Latijnse tekst te voorzien van een ondersteunende, moderne Nederlandse vertaling. Allereerst blijkt het Latijn van Sibrandus Leo, zeker in de A-tekst, op veel plaatsen nogal gedrongen. Zijn vele participia en absolute constructies, neologismen, merkwaardige antieke archaïsmen, vermengd met middeleeuwse residuen, maken zijn stijl niet altijd even helder.

Een tweede overweging sluit meer aan bij een probleem van onze tijd. De kennis van het Latijn is vandaag de dag aanmerkelijk geringer dan in 1929, toen Wumkes publiceerde. Een vertaling, mits zo dicht mogelijk bij het origineel gehouden, kan een geschikt hulpmiddel zijn om op een vlotte manier tot de kern van het geschrift door te dringen. Dit is niet alleen een gebaar naar niet-Latinisten, ook voor anderen kan het een steun in de rug betekenen. Om het gebruik van de teksten zo effectief mogelijk te maken, is bij de vertaling juist aan deze ondersteunende functie alle aandacht besteed. De Latijnse zinsbouw en woordvolgorde zijn met behoud van de correcte gevoelswaarden en de juiste toon in de Nederlandse versie zoveel mogelijk herkenbaar gebleven. Probleem voor een vertaler is dan wel dat hij juist door de gesignaleerde typische kenmerken van Sibrandus' stijl nu en dan in een spagaat komt te verkeren. Aan de ene kant de wil om een zo letterlijk mogelijke vertaling te leveren van een tekst, geschreven door een auteur die, getuige zijn vaak ingewikkelde constructies, graag wil 'geuren' met zijn taalbedrevenheid en kennis der klassieken; anderzijds is er het recht van de lezer op een behoorlijk en leesbaar Nederlands, een taal die nu eenmaal een geheel andere structuur kent dan het Latijn van de zestiende-eeuwse humanisten. Bij de afweging van deze uitersten moest herhaaldelijk een evenwicht worden gevonden tussen toegankelijkheid en wetenschappelijke betrouwbaarheid. Maar aangezien inzicht in de betekenis van de tekst en herkenning van het Latijnse idioom de belangrijkste doelstelling van een dergelijke vertaling dient te zijn, hebben we hierop de nadruk gelegd. Desondanks hopen we er geen kreupele vertaling of houterig Nederlands van te hebben gemaakt.

Zowel de A- als de B-teksten zijn vertaald. Eenieder kan nu een indruk krijgen van een hoogst interessante tekstoverlevering. We mogen gelukkig verder gaan dan de laatmiddeleeuwse Windesheimers in Zutphen, aan wie het streng verboden was (officiële) geschriften in de moedertaal om te zetten.⁴

Inmiddels heeft dit vertaalwerk ook een verhelderende uitstraling gehad op de vertaler zelf. Met een variant op Seneca's uitspraak *docendo discimus*⁵ kan men rustig stellen dat vertalen een uitstekende manier is om een tekst tot in de finesses te leren kennen. Door zo intensief met de tekst bezig te zijn, komt als vanzelf de behoefte naar boven de achtergronden van het geschrift te leren kennen. Als vertaler gaat men zich afvragen hoe sterk de visie van de auteur de voorstelling van zaken heeft beïnvloed. Zijn er aanwijzingen die duidelijkheid kunnen verschaffen over de oorspronkelijke opzet van het geschrift? En tegelijk: bieden de onderling verschillende versies soms de mogelijkheid te achterhalen wat de definitieve versie had moeten zijn? De vertaler kruipt zo in de huid van de schrijver en komt veel nader tot de materie dan hij aanvankelijk had vermoed.

4 Van der Woude, *Johannes Busch*, 127.

5 Seneca, *Lettres à Lucilius*, 7, 7.

Het is een wonderlijke ervaring, op dat moment te beleven hoe tekst, vertaling en studie langzamerhand organisch in elkaar overgaan en tot een eenheid uitgroeien. Het betekent tegelijk een bron van inspiratie voor de schrijver/vertaler en een dienst aan de lezer.

Enkele technische opmerkingen

Een drietal opmerkingen als afsluiting van deze inleiding. Allereerst over de vernederlandsing van de vele gelatiniseerde (Friese) namen. Er is zeker een argument te vinden om de schrijfwijze van deze namen te laten zoals ze zijn. Het zou betekenen dat namen als *Fredericus*, *Entetus*, *Sydachus*, *Valtetus*, *Godefridus* en andere ook in de vertaling onveranderd bleven. We hebben hier niet voor gekozen. In overeenstemming met de gevolgde werkwijze in de *Vitae Abbatum* besloten we ook hier in de vertaling de Latijnse uitgangen -us en -a te schrappen. We achten dit verantwoord, temeer daar in de teksten zelf zowel de Latijnse als de Friese vormen herhaaldelijk aan elkaar gekoppeld worden. Verhelderend is bovendien dat namen eindigend op de klinker -o in de verlatijnste vorm voorzien zijn van een ‘welluidendheids’-t of -d. De Friese namen *Ento* of *Ente*, *Valto*, *Sibo*, *Ulbo*, *Hoyto*, *Tiebbo* of *Tiabbo* worden in de Latijnse versie: *Entetus*, *Valtetus*, *Sibodus*, *Ulbodus*, *Hoytetus*, *Tiebbodus*. Ook bij andere namen komen beide vormen voor en wordt zelfs de Latijnse aan de Friese vorm gekoppeld: naast *Fredericus*: *Feyko*; naast *Sydachus*: *Syds*; naast *Vilgreppus*: *Vilko* of *Verp*; naast *Liudolphus*: *Lioef*; naast *Godefridus*: *Goerd*; naast *Refridus*: *Rioerd*; naast *Elocus* of *Etelocus*: *Eelko*. De enige uitzondering hebben we gemaakt voor de naam van *Sibrandus Leo* zelf. Deze is zo ingeburgerd dat de herkenbaarheid schade zou oplopen als de latinisering zou zijn verlaten en we naar analogie van de zeventiende-eeuwse geschiedschrijver, zijn landgenoot *Lieuwe van Aitzema*, hadden zullen spreken van bijvoorbeeld *Sybren Lieuwe*.

Vervolgens zijn we bij de tekstuitgave zelf afgeweken van de traditionele volgorde van beide kronieken. Dat gebeurde na ampele overwegingen. Alle afschriften en edities volgden namelijk die traditie, gedachtig het principe: eerst de moeder, dan de dochter. Vandaar dat na de dedicatie of opdracht eerst de kroniek van *Mariëngaarde* kwam en dan pas die van *Lidlum*. Dat deze dedicatie volledig is toegesneden op de *Lidlumer kroniek* en zelfs zwijgt over *Mariëngaarde* was voor de afschrijvers in de zestiende en zeventiende eeuw nooit een reden om de volgorde van het origineel te wijzigen. Met één uitzondering: de meer genoemde *Matthaeus*, de belangrijkste uitgever van de kronieken vóór *Wumkes*. Volgens de wetten van de logica koppelde hij de dedicatie aan de kroniek van *Lidlum*. Hij ging nog verder, haalde beide kronieken uit elkaar en publiceerde ze in verschillende delen van zijn werk. Hierdoor ging de *Lidlumer kroniek* – die staat als een huis – zich sterk aftekenen tegen de rommelige, in veel opzichten vrij povere en op diverse plaatsen sterk gewijzigde kroniek van *Mariëngaarde*. Onze mening is dat *Matthaeus* hiermee een goede keuze heeft gedaan. Het komt in deze kronieken aan op *Lidlum*; ‘*Mariëngaarde*’ hangt er maar wat bij. Op goede gronden menen we zelfs te mogen stellen dat de kroniek van *Mariëngaarde* eerst in een later stadium aan de op dat moment reeds afgesloten kroniek van *Lidlum* werd gekoppeld. Onze keuze – die overigens in de hele studie aanwijsbaar is – sluit daarom aan bij *Matthaeus*, zelfs ondanks een wat vage verwijzing naar de kroniek van *Mariëngaarde* in de aanvang van de *Lidlumer kroniek*. De ‘methode-*Matthaeus*’ biedt ook compositorische voordelen. De (ano-

nieme) *Brevis Historia*, die strikt genomen niet tot de kronieken van Sibrandus Leo behoort maar wel belangrijke gegevens over Mariëngaarde vermeldt, is nu als Bijlage 1 direct aan de kroniek van het moederklooster gekoppeld. Bovendien sluiten de verkorte levensberichten van Frederik en Siard als Bijlage 2 daar weer goed bij aan.

Een derde opmerking geldt het *stemma*. Doordat er meer afschriften blijken te zijn dan totnogtoe werd aangenomen en omdat we de onderlinge afhankelijkheid van A en B duidelijk wilden stellen, hebben we het *stemma* van Wumkes aangepast en uitgebreid. Ook hebben we er de *Vitae Abbatum* alsmede de vroege edities in opgenomen. De classificatie van Wumkes is daarmee verlaten. Om verwarring bij de lezer te voorkomen die bekend is met de editie-Wumkes, zijn beide classificaties in een *concordans* naast elkaar geplaatst.

Indeling van het boek

Het boek omvat twee delen. Deel I is de monografie met daarin de analyse van ‘Sibrandus Leo en zijn schriftelijke nalatenschap’. Het tweede deel bestaat uit de Latijnse teksten van A en B met hun Nederlandse vertaling. Daarachter is een aantal bijlagen opgenomen.

De monografie is in drie hoofdstukken opgedeeld, waarvan 1 en 2 nauw met elkaar samenhangen. In hoofdstuk 1 (*Kroniekschrijver in overgangstijd*) wordt aandacht besteed aan Sibrandus Leo zelf, de *canonicus ruralis* van de abdij Lidlum, die in 1575 in de pastorie van Menaldum zijn kronieken van Lidlum en Mariëngaarde voltooide. Over hem schreef Suffridus Petrus, terwijl we onze auteur ook leren kennen uit zijn geschriften. De sporen worden nagegaan van de tijd waarin de auteur leefde: hoe werd hij als traditioneel katholiek gedwongen positie te kiezen te midden van de steeds verder voortschrijdende Reformatie en de minstens even felle katholieke Contrareformatie?

In hoofdstuk 2 (*Twee kronieken. Tekst en tekstoverlevering*) wordt na een overzicht van de inhoud en het karakter van de kronieken de mogelijke verwantschap met contemporaine geschriften onderzocht. Vervolgens wordt stilgestaan bij de vaak persoonlijke stijl van de schrijver; in het bijzonder wordt nagegaan hoe deze ondanks zijn humanistische opleiding veel erfenissen uit de Middeleeuwen met zich meedroeg. Een volgend thema is de problematische overlevering der teksten. De vraag naar het waarom van twee versies komt daar gedetailleerd aan de orde. De kenmerken van de B-afschriften worden beschreven en tegen A afgezet. Een afzonderlijke paragraaf wordt gewijd aan de twee achttiende-eeuwse edities en een aantal vroege vertalingen en bewerkingen. Speciale aandacht wordt geschonken aan de merkwaardige discrepantie tussen beide kronieken en in verband daarmee het auteurschap.

Hoofdstuk 3 (*Betrouwbaarheid en bronnengebruik*) is geheel gewijd aan de andere kernvraag, namelijk hoe betrouwbaar de zestiende-eeuwer Sibrandus Leo als geschiedschrijver is. Het is een elementaire, veel omvattende en lastige vraagstelling, zeker gezien de armoede aan toetsingsmogelijkheden.

In hoofdstuk 4 volgt als afsluiting van het analytisch deel de samenvatting met conclusies. Achterin is een Engelstalige *summary* opgenomen.

Deel II van het boek bestaat uit de twee Latijnse versies (A en B) met van elk de Nederlandse vertaling. De titel boven de Latijnse teksten is geïnspireerd op de aanduidingen boven diverse B-afschriften en luidt: *Chronica Abbatum Lidlumensium et Orti Sancte Marie*.

In de Bijlagen wordt in navolging van Wumkes een ruime plaats ingenomen door de

anonieme *Brevis Historia* van Mariëngaarde uit circa 1540, nu met een Nederlandse vertaling (Bijlage 1). Hierna is als Bijlage 2 een aantal verkorte levensberichten van de Mariëngaarder abten Frederik en Siard opgenomen. De meeste plaats wordt ingenomen door de korte versie van de *Vita Fretherici* en de *Vita Siardi*, zoals die onder meer voorkomt in de bekende *Acta Sanctorum*. De Nederlandse vertaling is hier achterwege gebleven, daar de tekst in beide talen gemakkelijk te volgen is aan de hand van de uitgebreide versies in de *Vitae Abbatum*. Als Bijlage 3 volgt de Latijnse tekst van Suffridus Petrus' biografische aantekeningen over Sibrandus Leo die, vertaald, in de tekst van hoofdstuk 1 is verwerkt. Veel illustratieve details leveren ook enkele laat-middeleeuwse documenten over Mariëngaarde die toevallig bewaard zijn gebleven (Bijlage 4). Als Bijlage 5 is een beschouwing opgenomen over de gehanteerde jaarstijlen. Bijlage 6 tenslotte bevat de Abtenlijsten van beide kloosters. Bij de namen van de prelaten zijn ook hun ranggetallen en residentiejaren gevoegd.

DEEL I

SIBRANDUS LEO EN ZIJN
SCHRIFTELIJKE NALATENSCHAP

Een analyse

1 Kroniekschrijver in overgangstijd

Halverwege de tweede helft van de zestiende eeuw kwamen de kronieken van de Friese abdijen Mariëngaarde en Lidlum tot stand. Ze beschrijven de geschiedenis van twee belangrijke premonstratenzerkloosters vanaf hun stichting in de twaalfde eeuw tot 1575 en wel aan de hand van hun abtenlevens. De auteur was Sibrandus Leo, kanunnik van het laatstgenoemde klooster en pastoor van Menaldum.¹ Om de auteur goed in zijn tijd te kunnen situeren maken we allereerst kennis met de persoon zelf, zijn levensloop, scholing en functionering, waarna een blik wordt geworpen op de politieke en militaire gebeurtenissen die in zijn directe omgeving plaats vonden. In een tweede paragraaf wordt vanuit de kronieken zelf zijn achtergrond als norbertijn nader onderzocht. Daarin wordt geschetst hoe hij beïnvloed werd door de observantiebeweging binnen zijn orde. Deze positionering vindt in een derde paragraaf een belangrijk vervolg in zijn houding tegenover de Reformatie en de Contrareformatie en de centralistische maatregelen van de regering in Brussel.

1.1 DE ZESTIENDE-EEUWER SIBRANDUS LEO

Suffridus Petrus over Sibrandus Leo

Voorals via Suffridus Petrus (1527-1597) zijn we redelijk over de persoon Sibrandus Leo ingelicht.² In zijn grote werk *De Scriptoribus Frisiae* wijdde Suffridus een biografische beschrijving aan de Friese pastoor.³ Beide mannen kenden elkaar; ze waren leeftijdgenoten, afkomstig respectievelijk uit Rinsumageest en Leeuwarden en hadden op de Latijnse school in Leeuwarden hun klassieke opleiding genoten. Suffridus, die zich bij voorkeur *Leovardiensis* noemde, werd later een internationaal bekende humanist. Zijn eerste vervolgstudie was aan het *Collegium Trilingue Lovaniense*, een taleninstituut in Leuven met een uitstraling over heel Europa en mede bepalend voor het culturele leven

1 Als gevolg van de koppeling van de twee naamselementen leidt de naam *Sibrandus Leo* geregeld tot verwarring, temeer daar zijn vader *Leo* en zijn jongste zoon *Leo Sibrandus* heetten. Bij het hanteren van naslagwerken en catalogi, ook van wetenschappelijke bibliotheken, is voorzichtigheid geboden. De Rijke, *Frisia Dominium*, loste het probleem op door in het register na de achternaam een komma aan te brengen. 'Onze' Sibrandus Leo kreeg aldus de verwijzing *Leo, Sibrandus*; zijn zoon: *Sibrandus, Leo*.

2 Over hem en zijn werken zie: Ottema, 'Over Suffridus Petrus', *De Vrije Fries* 2, 413 e.v. Recenter in *It Beaken* 56 nr. 2/3 (1994) de artikelen van Bergsma, 'Suffridus Petrus als Landsgechiedschrijver', (80-123); Waterbolk, 'Fantastische geschiedschrijving', (124-145); en Noomen 'Friese identiteit', (146-187). Engels gaf in hetzelfde nummer (239-251) een volledige inventaris van de 'Werken van Suffridus Petrus in de Provinciale Bibliotheek van Friesland' [tegenwoordig Tresoar genoemd]. De inventaris eindigt met een 'Register van herkomst c.q. collectie'. Zijn werk bevindt zich zowel in handschrift als in druk in Tresoar te Leeuwarden. De biografische aantekening van Suffridus Petrus over Sibrandus Leo werd gepubliceerd door Wumkes, *Abtenlevens*, 89/90. De Latijnse tekst is hierachter te vinden in Bijlage 3.

3 Voor de algemene kerkgeschiedenis zie: Jedin (red.), *Handbuch der Kirchengeschichte* IV; ook: De Jong, *Handboek der kerkgeschiedenis* I en II.

waarin ook Sibrandus Leo verkeerde.⁴ Suffridus studeerde er rechten bij onder meer zijn landgenoot Gemma Frisius; daar ook ontwikkelde hij zijn belangstelling voor de klassieke literatuur, met name voor Cicero, wiens werken hij later zou uitgeven.⁵ Hij doceerde achtereenvolgens in Leuven, de universiteiten van Erfurt en Keulen, werd bibliothecaris van Granvelle en kreeg uiteindelijk, hoewel overtuigd katholiek, door de (ge-reformeerde) Staten van Friesland in 1590 een aanstelling als eerste Landsgeschiedschrijver.⁶ In deze hoedanigheid schreef hij behalve genealogieën ook een omvangrijk boek over de mythische oorsprong van de Friezen.⁷ Vooral op dit laatste werk werd nog tijdens zijn leven felle kritiek geleverd door de Leidse bibliothecaris Janus Dousa en vooral de van oorsprong Oost-Friese Ubbo Emmius, eerste rector-magnificus van de Groninger hogeschool.⁸ De pennestrijd die hieruit voortvloeide heeft de verhouding tussen de Fries en de Groninger blijvend verstoord en bleek zelfs repercussies te hebben op de relatie tussen beider gewesten, zeker toen ook Furmerius de lijn van zijn leermeester Suffridus voortzette.⁹ Sibrandus Leo is door zijn vroegtijdige dood geen getuige meer geweest van deze ontluistering van de grote Leuenaar.¹⁰

In zijn *De Scriptoribus Frisiae*, bestaande uit 165 biografieën van Friese schrijvers en geleerden, was Suffridus op zijn best. Als wetenschappelijk geschoold geschiedschrijver bracht hij er de lessen van *Trilingue* in tot uitdrukking: niet tevreden met mededelingen uit de tweede hand informeerde hij zich rechtstreeks bij de personen in kwestie en zette eerst na uitgebreid bronnenonderzoek zijn ganzepen op papier. Eén van zijn bezoeken gold Sibrandus Leo, toentertijd pastoor in Berlikum.¹¹ Suffridus' biografische schetsen worden daarom terecht als redelijk betrouwbaar geacht, al was zijn informatie niet altijd volledig. Zo is hij bijvoorbeeld niet duidelijk over het geboortjaar van Si-

4 Veel gegevens over vooral de Leuvense periode van Suffridus bij De Vocht, *Foundaion and Rise Collegium Trilingue Lovaniense* 4, 351-363. Ook bij Gabbema, *Clarorum virorum epistolae*, s.v. Het Collegium Trilingue of Drietalencollege, in 1517 door Hieronymus van Busleyden, kanunnik van Mechelen, mogelijk gemaakt en mede opgericht door Erasmus om er de bijbelse talen Latijn, Grieks en Hebreeuws te onderrichten, heeft door zijn moderne wetenschappelijke onderzoeksmethoden op velerlei terrein voor heel Europa sterk vernieuwend gewerkt. Bronnenonderzoek stond er hoog aangeschreven. Veel grote geesten werden er gevormd, waaronder Viglius van Aytta en Gemma Frisius. Suffridus was niet de enige student die aan het college zelf opklom tot hoogleraar. Menigmaal was er grote wrijving met de stedelijke universiteit zelf, waar theologie op de traditionele casuïstische wijze werd gedoceerd. In de nabijheid van deze universiteit werd in 1571 door de prelaten van Grimbergen, Park, Averbode en Ninove het Collegium Praemonstratense opgericht. (Lefèvre, 'Collège des Prémontrés à Louvain', 44-74). Over Leuven als centrum van het Nederlandse humanisme zie behalve het hierboven geciteerde werk van De Vocht ook Sassen, *Wijsbegeerte der Middeleeuwen*, 118 e.v. en Kölker, *Alardus Amstelredamus*, 262. Sibrandus Leo heeft het College misschien bezocht, maar in ieder geval gekend en moet er de invloed van hebben ondergaan..

5 Suffridus Petrus was in de klassieke talen uitermate bedreven. Voor zijn Griekse werken zie: Engels, 'Werken Suffridus Petrus', 239 e.v., de nummers 7, 14, 22, 28, 32. Zie ook De Vocht, *Ibidem*, 351 e.v.

6 Zijn overtuigd katholicisme komt tot uiting in een brief die hij in 1558 aan de doctores van Erfurt schreef over Melanchton e.a. Zie: Bergsma, 'Suffridus Petrus als Landsgeschiedschrijver', 112 en 113 noot 18. Opmerking. Het was de taak van de Landsgeschiedschrijver de glorie van het oude Friesland te bestuderen en te beschrijven. De functie heeft tot diep in de achttiende eeuw bestaan. Van de in totaal vijftien Landsgeschiedschrijvers waren naast Suffridus en zijn leerling en opvolger Bernardus Gerbrandi Furmerius de belangrijkste: Pier(ius) Winsemius en Simon Abbes Gabbema. Deze laatste twee komen naderhand uitvoerig aan de orde..

7 Suffridus Petrus, *De Frisiorum antiquitate*. De Vocht, *Ibidem*, 361, betreurt dat deze intelligente man, uitgever van onder meer de werken van Cicero, 'accepted blindly the common error of his days, by which the various nations were – sillily – connected with famous men in Bible or Ancient History'.

8 Zie: Waterbolk, *Twee eeuwen*, 124 e.v.

9 Over Furmerius zie zijn *Diarium*.

10 Over Ubbo Emmius vooral: Rinzeema, 'Van Emo tot Ubbo'; en idem, 'Ubbo Emmius als historicus'. Zie ook hierna in paragraaf 2.5 onder 'Ruime verbreiding'.

11 Evenals Menaldum een parochie die geïncorporeerd was bij de abdijs Lidlum. Friesland telde begin zestiende eeuw ruim 360 parochies, waarin zo'n 500 geestelijken werkzaam waren.

brandus Leo. De lezer houdt, zoals in een volgende paragraaf nader wordt toegelicht, de keuze tussen 1524, 1528 en 1529. Over diens moeilijke jeugd schreef hij zonder omwegen: ‘Sibrandus Leo van Leeuwarden was de zoon van Leo, een schuitenmaker, die beslist de beste van zijn leeftijdsgenoten zou zijn geweest, ware het niet dat zijn armoedige omstandigheden hem vanaf het begin van zijn jeugd dwars hadden gezeten. Hij had namelijk een helder verstand en was snel van begrip, maar doordat hij niet alleen geen wettig kind was, maar ook niets bezat waarmee hij zijn studie kon bekostigen, kreeg zijn moeder het, naar men zegt, slechts met grote moeite voor elkaar dat hij met dispensatie werd aangenomen in het klooster Lidlum van de orde der premonstratenzers nabij Franeker’. Die dispensatie was nodig omdat aanstaande leden van de premonstratenzerorde dienden te zijn *de libero ventre et de legitimo matrimonio*, maar ze werd hem naar eigen zeggen verleend ‘vanwege karakter en onberispelijke levensloop’.¹² Of Sibrandus via Suffridus geldelijke steun heeft ontvangen van de rijke adellijke families in zijn standplaats of anderen wier namen hij later in zijn abtenkronieken noemt, kan hooguit vermoed worden. Evenzo, of hij er langs deze weg in slaagde Leuven te bezoeken, waar hij volgens Suffridus ‘zo nu en dan heentrok’.

Volgens Suffridus was Sibrandus Leo in deze jaren een volijverige jonge geestelijke die zich bekwaamde in het preken en daarin ‘door inzet en oefening’ geleidelijk begon uit te blinken. Na de priesterwijding in 1550 lag voor Sibrandus de normale carrière van een norbertijnse kanunnik open: het pastoraat in parochies waarover de abdijs het patronaatsrecht beschikte.¹³ Als pastoor in een dergelijke parochie bleef hij kanunnik van Lidlum, een *canonicus ruralis* (‘buitenheer’, ofwel een ‘boerenkanunnik’). Tweemaal vinden we hem in Menaldum, daartussendoor ook in Berlikum (1562), ‘een welvarender pastoraat’, waar hij contacten onderhield met de vooraanstaande familie Hemmema op Hemmemastate, invloedrijke en tevens ontwikkelde mannen, niet toevallig ook de geldschietters van Suffridus Petrus.¹⁴ De biografie gaat dan verder: ‘De vader van de familie, die zeer edele, rijke man en heer Hector (Hette) van Hemmema, die bovendien tijdens zijn hele leven onze bijzondere weldoener was, had in kennis van antiquiteiten nauwelijks zijns gelijke in heel Friesland.’¹⁵ Hij had vier zoons, die daar ook bijzonder goed mee op de hoogte waren en die bovendien mijn grootste vrienden waren’. Zoon Duco of Doecke Hettesz was genoemd naar zijn grootvader Doecke (1450-1503), een bekende Schieringer en grietman van Barradeel, die in 1502 zijn goed onder Sint-Jacobiparochie in leen kreeg van de landsheer.¹⁶ De tweede zoon, Sixtus of Sicke (1533-1584), was een verlichte geest die in Leuven bij Gemma Frisius had gestudeerd. Hij schreef in 1583 een Latijns werk tegen bijgeloof en hekserij en stelde naast een wereldkaart ook een kaart van Oost-Friesland samen. Over de derde zoon, Douwe of Domini-

12 ‘Van vrije geboorte en uit een wettig huwelijk voortgekomen’. Een algemeen voorkomende bepaling. Vgl. *Sacri Ordinis Statuta et Decreta* (1588) *Distinctio I*. Om studieredenen werd vrij gemakkelijk dispensatie verleend. Zie ook Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld*, 148.

13 Of Sibrandus Leo wegens zijn mogelijk te jonge leeftijd dispensatie nodig had om priester te kunnen worden is niet zeker. Meer hierover in de hierna volgende passage waar de exactheid van zijn geboortjaar aan de orde wordt gesteld.

14 Over de Hemmema’s zie: Slicher van Bath in *Estrikken XIV*, 1956.

15 Deze Hette was de stichter van het fraterhuis in Berlikum.

16 De Bildtlanden golden in het begin van de zestiende eeuw als een soort ‘proeftuin’ voor het leenstelsel, een staatsvorm die tot dan in Friesland onbekend was, maar door de Saksische hertogen incidenteel werd toegepast. Het ‘leen’ van Doecke Hettes, ‘Nijefenne’ genaamd, besloeg 46 hectare en bevond zich langs de Luinsterweg. Noordelijk Berlikum bevindt zich de Hemmemabuurt.

cus, zijn geen nadere gegevens bekend. Maar de jongste, Renic of Rienck (1547-1583), was het prototype van een geleerde edelman-hereboer, bekend door een *Reekenboek off Memoriael* met ervaringen over een viertal jaren, afwisselend in het Fries, Nederlands en Latijn, een unieke bron voor de kennis van de landbouw in zijn eeuw.¹⁷

Na enkele jaren pastoraat in Berlikum wederom tot pastoor benoemd in Menaldum, voltooid Sibrandus Leo daar in 1575 de abtenkronieken van Lidlum en Mariëngaarde waartoe hij van abt Joannes Geelmuiden bij diens aantreden de opdracht had ontvangen. Tot tweemaal toe is hem in die jaren de vraag gesteld om als afgezant uit naam van de Friese abten in het belang van zijn orde een zware reis te ondernemen, ver buiten zijn geboortestreek: in juni 1571 naar Steinfeld, in februari 1572 naar Leuven. Beide bezoeken staan beschreven in de passages over Joannes Geelmuiden, de vierendertigste abt van Lidlum. Ze worden later in dit hoofdstuk nader toegelicht.¹⁸

Volgens Suffridus Petrus werd Sibrandus Leo 'als gevolg van de zich over al de Nederlanden uitbreidende godsdiensttwisten uit zijn vaderland verbannen en wisselde uiteindelijk in Cusemer, een proosdij van zijn orde in Groningerland, het leven in voor de dood'.¹⁹ Dat zou betekenen dat hij in 1580 geweigerd had een pensioen van de Staten te aanvaarden en tezamen met zijn abt en medekanunniken zijn heil had gezocht in Groningerland, voor katholieke geestelijken een redelijk veilig toevluchtsoord.²⁰ Groningen zou voorlopig tot 1594 nog in Spaanse handen blijven; de 137 kerspeldorpen bleven bediend door 235 geestelijken en in 1588 verschenen er de eerste jezuiten.²¹ De gereformeerde Groninger ballingen bevonden zich direct over de grens in Leer en omgeving, voor wie Emden 'de herberg des geloofs' was.²² Sibrandus Leo is volgens Suffridus Petrus waarschijnlijk in 1583 in Cusemer gestorven.²³

Gedurende hun beider leven hebben Suffridus en Sibrandus contacten onderhouden. Het is bekend dat de eerste een onverzadigbare belangstelling toonde voor de oudste geschiedenis van Friesland en dat hij als voorbereiding op zijn grote historische werken bij tientallen relaties documenten of gegevens opvroeg en anderen aan het werk zette. In de vier jaar waarin hij daarmee bezig was (1567-1571) heeft hij hiertoe 28 vooraanstaande mannen benaderd. In 1571 bezocht hij, zoals hierboven gezegd, op diens pastorie te Berlikum Sibrandus Leo, voor hem een belangrijke informatiebron. In zijn biografische aantekening portretteerde Suffridus Petrus hem als een belangrijke geschiedschrijver, een klassiek gevormd humanistisch geleerde met een hang naar bronnenonderzoek. Letterlijk schreef hij: 'Sibrandus Leo ontving ons zeer gastvrij op diverse plaatsen als wij van tijd tot tijd ons geboorteland bezochten. Daarom toonden we

17 Uitgegeven in *Estrikken* XIV, 1956 door P. Gerbenzon met inleidende studies van J.H. Brouwer en B.H. Slicher van Bath. Van de laatste verscheen ook een artikel 'Robert Loder en Rienck Hemmema'.

18 Zie paragraaf 1.3.

19 Over zijn Groninger verblijf vernemen we uitsluitend uit de pen van Suffridus Petrus. De naam van Sibrandus Leo komt bijvoorbeeld niet voor in de *Conscriptio Exulum Frisiae*, een lijst met namen van 626 Friese vluchtelingen in 1580. Wél wordt abt Geelmuiden genoemd in gezelschap van zijn kanunniken en vinden we de naam van Thomas van Groningen van Bloemkamp. (Hoogland, 'Conscriptio exulum Frisiae', 321-371). Hogeman, 'Over de verbanning van R.C. geestelijken', 192, deed de suggestie voortaan liever te spreken van *Conscriptio aliquorum, non omnium exulum Frisiae* omdat lang niet alle ballingen erin genoemd staan. Zie ook Oldenhof, 'Exules conscripti', passim. Algemeen: Knottnerus e.a., *Rondom Eems en Dollard*

20 Hij verliet Friesland zonder zijn (onbekend gebleven) vrouw bij wie hij twee zoons had, Leo en Joannes.

21 Reyntjes, *Groningen en Ommelanden 1580 tot 1594*, 135-137.

22 Halsma e.a., *Geloven in Groningen*, aldus de uitspraak van Abel Eppens tho Equart. Zie ook Rinzema, 'Ubbo Emmius als historicus', 49-62.

23 Over deze datering komen we later in dit hoofdstuk terug.

hem graag onze dankbaarheid en verschaften hem inlichtingen of gaven hem advies als er zich iets voordeed dat hem met onze raadgevingen of hulp voordeel kon opleveren. Zo stelde hij op ons uitdrukkelijk verzoek een aardrijkskundige kaart van Friesland samen, die eerst door Jacob van Deventer en later in 1579 opnieuw werd uitgegeven en verfraaid door Hogenberg'. Sibrandus Leo was dus als 'modern' geschiedschrijver annex historisch geograaf iemand die naar de woorden van Waterbolk gewend was 'óm te zien en om zich héén te zien'.²⁴ Laat hij in latere tijden vooral bekend zijn geworden door zijn geschriften, voor de tijdgenoten was de kaart misschien wel zo belangrijk.²⁵ Het was de eerst bekende kaart van het totale gewest, die in 1579 onder de titel *Frisia Occidentalis* met medewerking van Frans Hogenberg gepubliceerd werd in *Theatrum Totius Orbis* van Abraham Ortelius.²⁶ Sibrandus' reconstructiekaart van Friesland in de Romeinse tijd was de eersteling der historische geografie. Van de hand van Joachim Hopperus, de vooral uit de geschiedenis van de Opstand bekende Friese jurist, voegde Ortelius er de *Tabula* aan toe, waarin zich een beschrijving van een soort gouden eeuw van Friesland bevindt.

'Sibrandus toonde zich,' zo gaat Suffridus verder, 'bij dit onderzoek een geleerd en vastberaden man die een woud van historische feiten bijeenbracht waar men volstrekt niet te licht over moet denken, en die mij in een brief uit Berlikum, gedateerd 28 juli 1571, beloofde naar Leuven te sturen. En toen hij als balling uit zijn eigen geboortestreek was verdreven, nam hij het geschrift met zich mee en vertrouwde het op zijn sterfbed toe aan de eerwaarde heer Theodorik, proost van Cusemer, met het verzoek om het mij bij de eerste de beste gelegenheid in Keulen te doen toekomen'. Als bemiddelaar tussen de proost en Suffridus trad een andere humanist op, de priester Gellius Ilstanus oftewel Jelle Jansz van IJlst, iemand die in de tekstoverlevering van onze abtenkronieken een belangrijke rol moet hebben gespeeld.²⁷ Gellius had op dat moment een voor zijn tijd karakteristieke carrière achter de rug. Hoewel priester, was hij aanvankelijk de nieuwe leer van Luther toegedaan, kwam daar later van terug en werd achtereenvolgens tot pastoor in Oppenhuizen, Ijsbrechtum en in 1561 in Sneek gekozen. In 1570 stond hij geregistreerd als hofmeester van Osingahuizen en in hetzelfde jaar werd hij pastoor van Bolsward. Daar bleef hij zes jaar werkzaam tot hij in 1576 commandeur werd van de johannieters in Sneek.²⁸ Hij zou de laatste zijn die deze functie vervulde. Vier jaar later moest hij als balling Friesland verlaten en week eveneens uit naar het veiliger Groningerland. Toen Suffridus in 1593 zijn grote historische werk schreef, was Gellius als pastoor en Fries commissaris van de johannieters woonachtig in Baflo en werd daarna commandeur in Wijtwerd. Over Gellius weet Suffridus nog te melden dat deze hem op 11 oktober 1584 een massa aantekeningen van Sibrandus Leo bezorgde.

24 Waterbolk, 'Humanisten en middeleeuwen', 31.

25 Over de manuscriptkaart van Sibrandus Leo en de uitgave ervan vooral: De Rijke, *Frisia Occidentalis. Een kartobibliografie*, 44-45, 130-136. Vgl. ook Wumkes, *Abtenlevens*, xvii; en Fockema Andreae, *Wenútjefte Kaert Fryslân*. Men heeft Sibrandus Leo nogal eens verweten slordig met zijn namen te zijn omgesprongen. Verschrijvingen als Uniuvert voor Wieuwert, Ruert voor Raerd (Rauwert), Lonir voor Jonwert en dergelijke moeten ons inziens echter meer op het conto van de uitgever dan op dat van de met Friese benamingen bekende ontwerper worden geschreven. Zo werd om nog eens een enkel voorbeeld te geven de kapitaal J nogal eens aangezien voor een L, de k voor li (Finkum werd Finlium) en de letter x werd een r.

26 Frans Hogenberg werkte als kaartgraveur mee aan de eerste uitgave van Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum*. Hij stierf in 1590.

27 Over Gellius zie: Mol, 'Johanniters fan Snits' 143; Noordhuis, *Johannieters in Stad en Lande*, 39, 146.

28 Over de functies binnen de johannieter orde: Noordhuis, *Johannieters in Stad en Lande*, 24/25 en 145.

Suffridus over deze *Collectanea* of voorstudies: ‘Gellius heeft er veel gebruik van gemaakt bij zijn studie over de Friese steden. Deze vormden een geweldig hulpmiddel bij onze pogingen om met name de oorsprongen van de geslachten, de kerken en de steden vast te stellen, waarbij de commandeur zich in de brief die hij mij stuurde aanbood om mij te helpen bij de beschrijving der steden’.

De laatste woorden die Suffridus aan Sibrandus Leo wijdt, zijn in verband met de tekstoverlevering der abtenkronieken tamelijk verwarrend. Suffridus: ‘Sibrandus schreef nog veel meer en liet mij dat eens in Menaldum zien, maar of hij behalve zijn aardrijkskundige kaart nog meer geschreven heeft, is mij niet bekend’. Ondanks alle goede contacten bleek Suffridus dus minder goed op de hoogte te zijn geweest van enkele belangrijke *faits et gestes* van zijn stadgenoot en wist het bestaan niet van diens abtenkronieken, een belangrijk werk waaraan Sibrandus toch meerdere jaren moet hebben gewerkt. Een andere hand vulde de tekst van Suffridus later als volgt aan: *Praeterea quae prima editione commemoravimus, scripsit vitas Abbatum in Mariëngaarde et Lidlom, ut ex literis filii eius Joannis Sibrandi discimus*.²⁹ Deze laatste mededeling zal in hoofdstuk 2 aanleiding zijn voor een aantal beschouwingen zowel over het discutabele auteurschap van de Lidlumer en Mariëngaarder kronieken als over de authenticiteit van twee onderling sterk verschillende versies.

Onduidelijkheid over zijn geboorte- en sterfjaar

Suffridus Petrus was niet in alle opzichten even zeker van zijn zaak waar het zijn stadgenoot betrof. Zelfs was hij niet op de hoogte van enkele belangrijke personalia. Sibrandus’ geboortejaar noemde hij niet; ook wist hij niet precies wanneer hij gestorven was, zodat voor hem ook diens uiteindelijke leeftijd niet vast stond. Als Suffridus gelijk zou hebben, zou Sibrandus bij zijn dood in 1583 – *ni fallor* (‘als ik me niet vergis’), aldus de biograaf – om en nabij 54 jaar geweest zijn. Terugrekenend zou hij dan geboren moeten zijn in 1528 of 1529.

Tegenover deze jaartallen staan de gegevens die de norbertijnse abt Aubertus Miraeus van de Antwerpse Sint-Michielsabdij vermeldde in zijn in 1603 verschenen *Chronicon Ordinis Praemonstratensis*.³⁰ Zijn kroniek is in aanleg een monasticon met persoonsbeschrijvingen en *testimonia* ontleend aan onder meer necrologieën. Miraeus laat blijken Sibrandus’ *Tabula Geographica Frisiae* te kennen, maar evenzeer dat hij van de lectuur van de abtenkronieken (in handschrift) had genoten (*scripsit eleganti stylo*). Welnu, Miraeus plaatst de personalia van Sibrandus Leo onder de kop ‘1578’, in welk jaar hij op 22 juni zou zijn overleden.³¹ Nu geldt Miraeus niet als een altijd even betrouwbare bron.³² Koppelen we dit exacte gegeven echter aan de vermoedelijke leeftijd die hij volgens Suffridus Petrus heeft behaald, dan was Sibrandus Leo geboren in ongeveer 1524. Hij zou dan voldoende tijd hebben gehad om zijn *humaniora* in Leeuwarden (en Leuven?) af te ronden en de leeftijd van 21 jaar hebben bereikt toen hij in 1545 tijdens het abbatiaat van

29 ‘Behalve wat we in de eerste editie hebben vermeld, heeft hij ook abtenkronieken van Mariëngaarde en Lidlum geschreven, zoals we vernemen uit een brief van zijn zoon Joannes Sibrandi’. (65 Hs/A, Tresoar, Leeuwarden).

30 Miraeus, *Ordinis Praemonstratensis Chronicon* 230. Miraeus was tevens koninklijk censor.

31 Goovaerts, *Écrivains II*, 177, nam deze datum over, evenals recent De Clerck, *Hagiologion*, 266.

32 *Circa multa graviter errat* (‘hij maakt nogal eens ernstige fouten’), aldus Backmund, *Monasticon Praemonstratense II*, 164 noot 32.

Godfried Doeys als novice in Lidlum werd aangenomen, waarna hij kanunnik werd. In de eerder aangehaalde plechtige bewoordingen wordt dat (zonder de leeftijd te noemen) door de auteur zelf wereldkundig gemaakt. Op 25-jarige leeftijd zou hij zijn priesterwijding hebben ontvangen, precies op de leeftijd die door de statuten was voorgescreven.³³ Er hoefde dus geen uitzondering te worden gemaakt voor een 21-jarige, zoals Wumkes stelt en volgens de telling van Suffridus Petrus nodig was geweest.³⁴ Over zijn laatste levensjaren geeft Miraeus echter geen uitsluitel, dit in tegenstelling tot Suffridus, die juist concrete feiten aandraagt over zijn jaren na 1580 in het Groningerland. Als we alle mededelingen van Suffridus Petrus bij elkaar nemen moeten we vaststellen dat het sterfjaar van Sibrandus Leo op 1583 moet worden gesteld. 1578 valt af, gezien de gegevens over het Groninger verblijf. Inmiddels doet zich een derde jaartal voor. Behalve 1578 en 1583 wordt ook hier en daar 1588 als sterfjaar van Sibrandus Leo genoemd. De bron hiervan is de *Acta Sanctorum*, die onder het hoofd 3 maart, de sterfdatum van Frederik van Hallum, het excerpt van Sibrandus Leo over de heilige abt van Mariëngaarde aanhaalt. Het is niet duidelijk waaraan de Bollandist deze datum ontleende. We houden het op een verschrijving, die evenwel door anderen is overgenomen.³⁵ 1588 kan echter niet juist zijn, gezien de bemiddelende rol van Gellius in 1584 bij het doorgeven van Sibrandus' (nagelaten) paperassen aan Suffridus. Was de eerste nog in leven geweest, dan had de laatste zich zeker anders uitgedrukt. Het lijkt daarom veiliger om ondanks alle reserves de lijn van Suffridus te volgen en de tellingen van Miraeus en de *Acta Sanctorum* te laten voor wat ze zijn.

Humanistische vorming

Zoals uit de beschrijving van Suffridus Petrus al bleek, heeft Sibrandus in Leeuwarden goed onderwijs genoten.³⁶ Hun beider leraar Cornelius Colebert Sylvaducensis ('uit 's-Hertogenbosch') stond ook maatschappelijk in aanzien.³⁷ Of Colebert bij zijn onderwijs gebruik heeft gemaakt van de in zijn jaren veel gebruikte *Elegantiarum linguae Latinae libri sex* van de Italiaanse humanist Lorenzo Valla (1407-1457), worden we niet gewaar. Onmogelijk is het niet: ook de kloosterschool van Aduard kende deze grammatica, terwijl Erasmus er zijn Latijn mee heeft geleerd.³⁸ Dat juist in de zestiende eeuw het voortgezet onderwijs in Leeuwarden op gang kwam, had de stad te danken aan de komst van de Saksische hertogen in 1498. Leeuwarden werd toen de vestigingsplaats van het Hof van Friesland en aldus hoofdstad van Friesland.³⁹ Daarmee gepaard ging een groeiende behoefte aan geschoold middenkader. Friesland werd in snel tempo omgevormd van de oude vetemaatschappij in een centraal bestuurd gewest. Voor een aan-

33 De door Sibrandus Leo gehanteerde statuten van 1505 hebben de leeftijd van 25 jaar vastgelegd. *Statuta* (1588) *Distinctio* I cap. 16. p. 54.

34 In Windesheim mochten novicen al met 17 jaar intreden. (Van der Woude, Johannes Busch, 42).

35 *Acta Sanctorum* III Martii, 289; in navolging daarvan door Hogeman, 'Over de verbanning van R.C. geestelijken', 192, tot in de catalogus van Tresoar.

36 De gegevens over het onderwijs in Leeuwarden werden ontleend aan Boot, *Historia Gymnasii Leovardiensis*, passim.

37 Brabant was een centrum van humanistisch bedrijf. Zie Giebels en Slits, *Macropedius*, passim.

38 Post, 'Bernardusklooster Aduard' II, 133 e.v. Ook: Brugmans, 'Kroniek Aduard'. Zie ook Heesakkers, 'Humanisten in de arena', 13.

39 Baks, 'Saksische heerschappij', 85-106. Vgl. het klassieke werk: Theissen, *Centraal gezag en Friesche vrijheid*. Zie ook Nijboer, 'Leeuwarden tussen middeleeuwen en moderne tijd', 73-93, de paragrafen: 'Tussen middeleeuwen en moderne tijd', en 'Veranderingen in de stad en op het platteland, 1500-1800'.

stelling op de Kanselarij was kennis van de klassieke talen zonder meer een voorwaarde. Toen Sibrandus en Suffridus school gingen, kende de stad al verschillende jaren een opleiding in de *humaniora*. Al vóór 1519 was de lijn uitgezet door Antonius Colonien-sis, die de leraar moet zijn geweest van Viglius (Wigle) van Aytta (1507-1577) uit Swichum, een van de belangrijkste koningsgezinde juristen van zijn tijd.⁴⁰ Sindsdien waren zeker nog drie docenten door de stedelijke magistraat in staat gesteld om privé-onderwijs in Latijn en Grieks te geven. Colebert kwam naar Friesland op uitnodiging van Everardus Nicolai, raadsheer aan het Hof, en heeft hier vervolgens jarenlang les gegeven. Van Suffridus Petrus zelf wordt gezegd dat ook hij in 1553 na zijn terugkeer uit Leuven een drietal jaren in zijn vaderstad privé-lessen heeft gegeven. Hij moet er meer dan vijftig scholieren mee hebben bereikt, die, zoals hij vol trots verklaarde, binnen twee jaar vlot Latijn konden lezen, spreken en schrijven.⁴¹ Een van zijn leerlingen was Bernardus Fumerius, later zijn opvolger als Landsgeschiedschrijver van Friesland.⁴² Sinds 1558 is in Leeuwarden sprake van door de magistraat ingericht en betaald openbaar onderwijs.⁴³

De kwaliteit van het onderwijs dat door deze humanistisch geschoolde leraren werd gegeven, was over het algemeen vaktechnisch en pedagogisch goed.⁴⁴ De Nederlandse humanist was bekend om zijn maatschappelijke betrokkenheid. Hij was niet louter literator en bijbels theoloog: zijn activiteiten waren vooral gericht op het onderwijs. Als schoolman kende hij een *passio docendi* om het christendom te regenereren.⁴⁵ Was de meest bekende onder deze humanistische schoolmeesters niet de ‘Spaanse Nederlander’ Juan Luis Vivès, de vader der psychologie, door Lindeboom ‘de wijsgerige humanist bij uitnemendheid’ genoemd?⁴⁶ De jeugd diende te worden verbeterd door ze christelijke zeden bij te brengen.⁴⁷ Dat gebeurde lang niet altijd op een even zachtzinnige manier. Harde lijfstraffen waren eerder regel dan uitzondering.⁴⁸ Hun pedagogische idealen en inzichten ontleenden deze leraren aan de stoïcijnse principes die ze ontmoetten bij klassieke schrijvers als Plinius, Seneca, Cicero, Boethius en vooral aan hun idool Quintilianus, wiens invloed al in de Middeleeuwen alom aanwezig was.⁴⁹ Met naam en toenaam worden daarnaast in onze kronieken genoemd Terentius en Valerius Maximus.⁵⁰ Deze klassieke schrijvers waren voor de zestiende-eeuwers de oogopeners bij uitstek voor de psyche en de individuele verschillen van kinderen. Daarbij gingen zij in hun methodiek uit van de menselijke ervaring. Daarom was geheugentraining zo be-

40 Haitsma Mulier en Van der Lem, *Repertorium 1500-1800*, nr. 238; *ibidem* nr. 491; over zijn brieven: Postma, Viglius, *de jaren met Granvelle*; idem, Viglius als humanist.

41 De Vocht, *Foundation and rise Collegium Trilingue Lovaniense*, 353. Om de conversatietaal van de Romeinen te leren, werden op de scholen graag toneelstukken opgevoerd van Plautus en Terentius. Ook schreven leraren eigen stukken in de trant van deze klassieke schrijvers. Vgl. Bloemendal, ‘Humanistische onderwijsvernieuwing’, 134-147.

42 Haitsma Mulier en Van der Lem, *Repertorium 1500-1800*, nr. 174. Over zijn dagboek: *Diarium Furmerii*, *passim*.

43 Boot, *Historia Gymnasii Leovardiensis*, 4-6; Bömer, *Lateinische Schülergespräche*, *passim*

44 Voor het volgende: Bot, *Humanisme en Onderwijs*, *passim*.

45 Lindeboom, *Bijbelsch humanisme*, *passim*; Kölker, *Alardus Amstelredamus*, 262 e.v.

46 Lindeboom, *ibidem*, 245; Sassen, *Wijsbegeerte der Middeleeuwen*, 124..

47 Haitsma Mulier, ‘Humanistische vorm’, 28.

48 Pleij, ‘Voorbeeldig onderwijs’, 72.

49 De pedagogische passages steunen onder meer op Quintilianus, *Institutio Oratoria*, met name Boek I, ‘De Vooropleiding’.

50 Bekende citaten van Terentius en Valerius Maximus respectievelijk in de opdracht en in het levensbericht van Eelko in de marge van de B-afschriften bijgeschreven.

langrijk: deze maakte het hun mogelijk om op zo economisch mogelijke wijze binnen zo kort mogelijke tijd tot de beste resultaten te komen. De trots van ‘meester’ Suffridus Petrus had zo zijn voorgeschiedenis. Gezien ook Sibrandus’ carrière kan Colebert alleen maar tevreden zijn geweest over de resultaten van zijn taalonderwijs.

Relaties in Friesland

In het Friesland van zijn dagen was Sibrandus Leo als geschoolde schrijver bepaald geen eenling. De Friese landen kenden in de zestiende eeuw veel jongelui die zich in Keulen in de *artes liberales*, de ‘vrije kunsten’, maar vooral in Leuven in de ‘beide rechten’ bekwaamden, wetenschappen die voor bestuurlijke functies van groot belang waren. Daarnaast waren er die, zoals Sibrandus Leo, zouden uitgroeien tot geschiedschrijver en kaarttekenaar.⁵¹ De lijst van Friese auteurs is vrij uitgebreid.⁵² We beperken ons hier tot degenen die op een of andere manier in relatie stonden tot Sibrandus Leo en zijn werk. Naast uiteraard Suffridus Petrus waren dat allereerst de bekende kroniekschrijvers Peter Jacobs en vooral Worp van Thabor. De laatste was in de kringen van Lidlum goed ingevoerd; zijn werk uit het begin van de zestiende eeuw klinkt door bij Sibrandus Leo.⁵³ Verder moeten genoemd worden: Paulus Rodolphi van Rixtel, een benedictijnse monnik uit het Odulphusklooster bij Staveren die samen met abt Jacob van Oest de *Prelarius* schreef;⁵⁴ de meer genoemde Bernardus Gerbrandi Furmerius; verder de Groninger Eggerik Beninga, grietman Marten Hamkes uit Follega, beter bekend onder de naam Martinus Hamconius, de auteur van het destijds bekende *Frisia seu de viris rebusque Frisiae illustribus* (Munster 1609, Franeker 16202).⁵⁵ Al eerder vermeld werden Gellius Istanus, Rienck Hemmema, Thomas van Groningen en Ubbo Emmius.⁵⁶ De taal die zij hanteerden was bijna altijd Latijn, al ontbreken passages in het Nederduits, Grieks of zelfs Hebreeuws niet. Het Fries raakte als kanselarijtaal sinds het einde der vijftiende eeuw steeds meer in onbruik.⁵⁷ In taalgebruik stond Sibrandus Leo ook dicht bij verschillende beroemde Friese politici. We noemen Joachim Hopperus en zijn vriend Viglius. Zelfs onder Portugees-Spaanse militairen als luitenant-stadhouder Caspar de Robles was het Latijn een geliefde taal.⁵⁸

De invloed van de klassieke schrijvers is bij de humanist Sibrandus Leo op diverse punten te bespeuren. De naam van Plinius, de eerste (Romeinse) encyclopedist, vormt zelfs het openingswoord van zijn kronieken. Dank zij diens hoofdwerk *Naturalis Historia* was Plinius gedurende de hele Middeleeuwen de bron geweest voor de kennis der

51 Zijlstra, *Geleerde Friesland*, vooral 61-105 en 299, toont aan dat men zich van de aantallen geleerde Friezen niet een al te overdreven voorstelling moet maken. Zoals uit de matrikels van de universiteiten blijkt, benaderden de Friese landen langzamerhand het voor Europese begrippen normale beeld. Over de universitaire studies van de Friese premonstratenzers meer in 3.3.1.2.

52 Een opsomming van namen gaven Zijlstra, *Geleerde Friesland*, passim, en eerder Brouwer, ‘Fryske nammen’, Waterbolk, *Twee eeuwen*, passim en IJsewijn, *Companion to Neo-Latin Studies*, 100 e.v.

53 Carasso-Kok, *Repertorium*, nr. 376 en vooral 411. Zie ook Steensma, *Klooster Thabor*, 134-199.

54 Carasso-Kok, *Ibidem* nr. 344.

55 Haitsma Mulier en Van der Lem, *Ibidem*, nr. 204. Over Hamconius meer in paragraaf 2.6.

56 Over de deels epideictische, deels panegyrische stijl van Ubbo Emmius, zie vooral Schoonbeeg en Akkerman, ‘Latijnse stijl Ubbo Emmius’, 63-80.

57 Over het terugdringen van het Fries vooral Vries, *Naar ploeg en koestal*, passim. Vgl. ook Fokkema, *Het Stadsfries*, 4-74 en Schroor, ‘Noord-Nederland: een demografisch reservaat?’, 35 e.v.

58 Over zijn relatie met Viglius zie: Waterbolk, *Verspreide Opstellen*, 76-80. Meer over De Robles in het vervolg van dit hoofdstuk.

natuur.⁵⁹ Tezamen met de werken van Quintilianus en Varro vormde dit omvangrijke boek de basis voor het toentertijd veelgebruikte leerboek der *Septem artes liberales*.⁶⁰ In de tijd der humanisten gold Plinius als een hoog geacht schrijver, een van degenen die de 'scholastieke' Aristoteles door de natuurfilosofie had vervangen.⁶¹ De kosmologische beschouwingen die we bij Sibrandus Leo aantreffen in de opdracht die aan de eigenlijke kronieken vooraf gaat, steunden, zoals bij vele andere humanisten, vooral op Band II van Plinius' werk.

Kanunnik en pastoor

Sibrandus Leo was in 1575, zoals gezegd, zowel kanunnik van de abdij Lidlum als pastoor van de parochie Menaldum.⁶² De combinatie kanunnik-pastoor was en is bij de norbertijnen heel gebruikelijk. De orde kent in strikte zin geen monniken. De leden noem[d]en zich bij voorkeur heren of kanunniken.⁶³ Zij beschouwden zich in de eerste plaats als priesters die voor een streng ascetische levenswijze kozen, die zich in kloosterlijk verband hadden georganiseerd en de regel van Augustinus hadden aangenomen.⁶⁴ Onder abt Siard van Mariëngaarde (1194-1230) was het bedienen van parochiekerken al een normale zaak, zoals uit zijn *Vita* valt op te maken.⁶⁵ Waar voor Sibrandus Leo het zwaartepunt lag, is moeilijk te zeggen. De intensieve contacten met zijn abten doen vermoeden dat zijn hart in het klooster lag. Tegelijk waren zijn relaties met de naburige adel van geheel andere aard. Mogen we zeggen dat hij in deze dubbele hoedanigheid een echte norbertijn was?⁶⁶

De premonstratenzers waren in de Middeleeuwen overigens niet de enigen in Friesland die het kloosterleven combineerden met het pastoraat. Ook de reguliere kanunniken van Ludingakerke, Haskerconvent, Bergum en Achlum waren actief in de zielzorg, terwijl ook de johannieters, de commanderijen van de Duitse Orde, de karmelieten, de cisterciënzers van Gerkesklooster en de benedictijnen van Staveren pastoorsplaatsen bezaten.⁶⁷ Eerst tijdens de reformbeweging van de Windesheimer congregatie zouden

59 In Nederlandse vertaling: (Plinius), *De wereld. Naturalis Historia*.

60 Norländer, *Geschiedenis Wijsbegeerte* II, 34

61 Leinsle, *Einführung scholastische Theologie*, 244 e.v.

62 Zie: Dereine, 'Chanoines', passim.

63 De vraag of premonstratenzers of norbertijnen monniken zijn dan wel heren, koorheren of reguliere kanunniken voor wie het parochiewerk buiten het klooster heel normaal was, is vaak gesteld. Nog in 1736 werd in Leuven onder grote hilariteit een fel dispuut gehouden rond de vraag: 'Zijn norbertijnen kanunniken?' De meningen bleken sterk verdeeld. Het verslag van dit dispuut, gericht aan 'de Hoogwaardige Heer', de abt van Antwerpen, eindigde met de vraag naar de aanspreektitel van norbertijnen. Het antwoord van degene die de stelling had verdedigd luidde: 'Ze zeggen nog steeds "Mijnheer de kanunnik" en misschien wel meer dan vroeger. Bijgevolg is de aanspreektitel *frater* niet meer in gebruik'. (Zie: Van Dyck, *Abdij Tongerlo*, 291-299). Sibrandus Leo is minder consequent in het gebruik van het woord 'kanunnik' dan de auteurs van de *Vita*. Wisselend spreekt hij van *sacerdos*, *canonicus* en *monasticus* of *monachus*. (Met dit laatste bedoelt hij meestal de conversen). Dit alles zou erop wijzen dat in zijn tijd de notie van kanunnik op zijn retour was. Dat is dan in overeenstemming met de monastieke tendensen die bijvoorbeeld in de Congregatie van Windesheim in de vijftiende tot de zeventiende eeuw te bespeuren waren. Sinds de achttiende eeuw wordt in Oostenrijk weer de aanspreektitel 'Herr' gebruikt. Ook in de Nederlanden worden norbertijnen nog wel aangesproken met 'mijnheer', hoewel dat steeds meer uitzondering wordt. Vgl. Backmund, 'Kloosternaam en Titulatuur', 6-10.

64 Beknopt, helder en up-to-date overzicht van het ontstaan van de norbertijnse orde: Janssens, 'De Gregoriaanse hervormingsbeweging', 22-25.

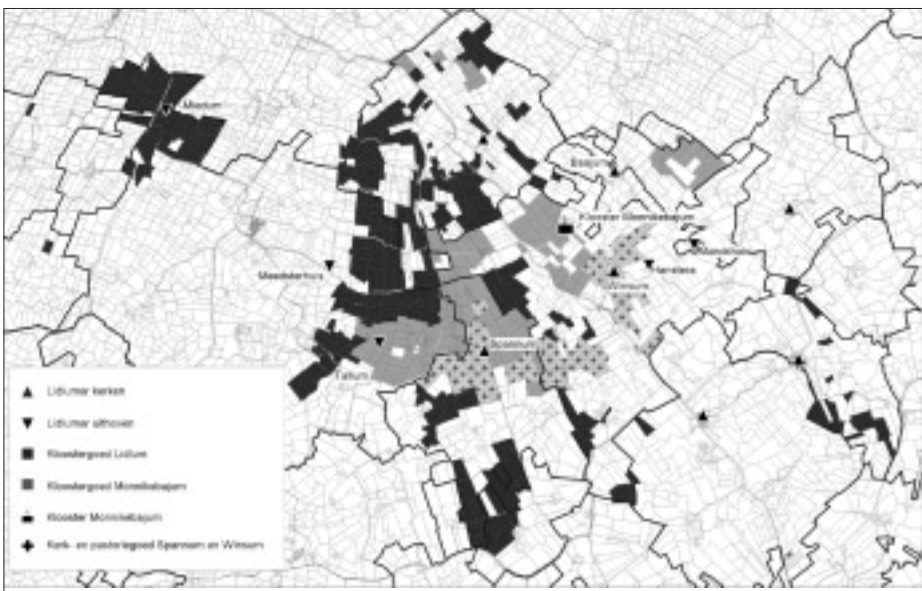
65 *Vita Siardi* cap. 12, in: *Vitae Abbatum*, 293 e.v.

66 Van den Hurk, 'Betekenis reguliere canonie voor Friesland', passim. Over het sociale profiel van de norbertijnen in Noord-Brabant schreef Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld*, met name hoofdstuk V. Over Sibrandus' gerichtheid op de naburige adel handelt vooral 3.3.1.2.

67 Mol, *Friese huizen Duitse orde*, passim; idem, 'Succes Windesheimse Reformatie: Haskerconvent', passim; idem, 'Johan-

Bezitscomplex Lidlum. Reconstructie vervaardigd door S. Strating naar ontwerp van J.A. Mol, Fryske Akademy.

Bezitscomplex (Monnik)ebajum. Reconstructie vervaardigd door S. Strating naar ontwerp van J.A. Mol, Fryske Akademy.

de vele daarbij aangesloten leden zoveel mogelijk van deze combinatie worden afgehouden om zo meer ruimte te scheppen voor een zuivere monastieke beleving. Dat proces vond plaats in de loop van de vijftiende eeuw. Uitzondering op deze regel waren de premonstratenzers zelf.

oktober 1566 en 18 februari 1576 tot betaling van geld of goederen veroordeelde aan eisers.⁷⁰ Als men daarbij voegt zijn activiteiten als kaarttekenaar en auteur van de abtenkronieken en andere geschriften die in concept zijn blijven steken, dan dringt zich het beeld op van een pastoor voor wie de zielzorg onder de parochianen weliswaar van belang was, maar die graag gebruik maakte van de (rijke) inkomsten, de *beneficia* uit de pastoriegoederen. In dit opzicht leek hij enigszins op zijn confraters in de grote stadsparochies, waar het feitelijke zielzorgelijke werk niet door de eerst aangestelden maar door pastoors-waarnemers plaats vond, geestelijken die in opdracht van de beneficiant de zielzorg waarnamen (*deservire*) of die zijn coadjutor waren (*assistens*).⁷¹ De vergelijking gaat in zoverre mank dat hij als plattelandspastoor er alleen voor stond. Dat de combinatie met wereldlijke zaken de ware kloosterlijke gerichtheid in gevaar kon brengen, was al bij de dertiende-eeuwse vader Siard bekend. Hij spreekt zelfs over de *cura periculosa regendi parochiam*.⁷² Overigens was de opsplitsing van functies in Siards tijd nog niet aan de orde en was het houden van preken een belangrijk facet voor iedere(?) pastoor.⁷³

Eigen inkomsten

Norbertijnse pastoors bewoonden evenals hun seculiere confraters een pastorie en genoten eigen inkomsten; deze konden zij te eigen bate en naar eigen inzicht aanwenden zodat ze er zelfs bij testament over konden beschikken.⁷⁴ De eenvoudige parochianen zullen het verschil tussen wereldheren en regulieren wel hebben geweten, maar amper ervaren. Vanwege hun zelfstandige positie in een parochie had het pastoorsbestaan ook voor de witheren zijn aantrekkelijke kanten. Daarom was Theodorik, die in 1352 tot abt van Lidlum werd verkozen, liever in de parochie Berlikum gebleven: ‘Hij verkoos de zielzorg boven de waardigheid van prelaat; maar op aandrang van de zijnen en het gezag van vaderabt liet hij zich de bevestiging welgevallen’, laat Sibrandus Leo weten.

In Friesland was het vrij normaal dat parochiegoederen werden ingebracht om een nieuwe kloosterstichting een levensvatbare basis te verschaffen. Sibrandus geeft een mooi voorbeeld in zijn relaas over de stichting van het klooster Anjum.⁷⁵

Promotiekansen voor pastoors

Pastoors die als eerste man werkzaam waren in een belangrijke, aan de abdij ondergeschikte parochie, hadden goede kansen om belangrijke functies te verwerven tot en met

70 De stukken bevinden zich in Tresoor, het voormalig Rijksarchief van Friesland, in het Recesboek van Menaldumadeel (d.d. 18 oktober 1552), Hof van Friesland (d.d. 21 oktober 1566, 3 mei 1567 en 18 februari 1576).

71 Over de twee categorieën pastoors schreef vooral Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld*, hoofdstuk VII. Deze relaties hielden een veelvoud in aan rechten die vooral betrekking hadden op pastoorsbenoemingen, bezitsverhoudingen en de inkomsten uit de goederen en in veel mindere mate de echte zielzorg. Het absentisme, dat rond 1550 omvangrijk was onder de beneficianten, werd redelijk gecompenseerd door de aanstelling van waarnemers. (*Ibidem*, 283 e.v.). Bijsterveld die langs prosopografische weg onder meer het niveau van de pastoors bestudeerde en daarmee verder kwam dan Post (*Kerkelijke verhoudingen*, *passim*), – deze moest zijn beschrijvingen baseren op basis van beperkt onderzoek – signaleerde een sterk verband tussen een universitaire studie en een loopbaan als beneficiant. (*Ibidem*, hoofdstuk 5).

72 ‘Riskante taak om een parochie te leiden’. Zie: Vita Sardi in Vitae Abbatum, 294 en 295.

73 Zijn waarschuwing had vooral betrekking op het privé-bezit van preekboeken. Toch werd ook zijn geestelijke vader Frederik van Hallum zijn leven lang tot preken aangezet.

74 In Noord-Brabant vormden de norbertijnen het gros van de (vele) reguliere pastoors. Een groot deel van hun leven waren zij werkzaam in de zielzorg. (Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld*, 292). Over het materiële vermogen van de parochiekerk, de functieverwerving en de inlijving (*incorporatie*) van parochies bij andere geestelijke instellingen, zie vooral Kuys, *Kerkelijke organisatie bisdom Utrecht*, 52-77.

75 Meer hierover in paragraaf 3.3.2.1 en de daarbij behorende literatuur.

zelfs het abbatiaat. Zij bezaten minstens evenveel mogelijkheden daartoe als de prior van het klooster zelf of als de functionarissen die de economie van het kloostercomplex als *procurator* gaande hielden. Vooral Berlikum (Tuitgum) en Winsum boden hun pastoors goede perspectieven. Respectievelijk vijfmaal en driemaal leverden zij het klooster abten. Eénmaal deden dat de geïncorporeerde kerken van Hoorn (op Terschelling), Oosterzee, Sexbierum, Spannum en Tzummarum.

Enkele voorbeelden. De Lidlumer abt Syard, de tweede van die naam, had zich, in de terminologie van Sibrandus Leo, als pastoor en deken van Winsum in gehoorzaamheid aan zijn abt voorbeeldig gedragen ‘met een eerlijkheid waarmee hij de zijnen gemakkelijk voorbereidde op zijn toekomstige verheven waardigheid’. In 1351 werd hij verkozen tot abt. Ook het (eerste) pastoraat van de Vituskerk van Leeuwarden-Oldehove – overigens bezit van Mariëngaarde en niet van Lidlum – was attractief. Jacob van Zeeland maakte daar in 1488 dankbaar gebruik van. Maar niet alleen waren het de ‘rurale’ kanunniken die zulke kansen op promotie maakten; in de vijftiende eeuw werd ook enkele keren een beroep gedaan op seculiere geestelijken. Aesgo bijvoorbeeld, seculier pastoor in het aangrenzende dorp Oosterbierum, werd in 1474 tot zesentwintigste abt van Lidlum gekozen. Direct daarop nam hij het witte habijt aan. Bonter maakte het in 1484 Nicolaas, die eveneens wereldheer was en pastoor van de belangrijke kerk van Franeker. Waarschijnlijk om zijn relaties werd hij tot abt van Lidlum gekozen; toch wachtte hij volle twee jaar voordat hij norbertijn werd. Sibrandus Leo was het daar niet mee eens.

Abten en parochies

Wie abt werd, had niet alleen de eindverantwoordelijkheid over het klooster zelf, maar trok ook veel voordelen uit de parochies. In de loop van de jaren verwierven verschillende kloosters rechten op de parochies die kortweg worden samengevat als patronaatsrechten.⁷⁶ Deze rechten werden verschillend ingevuld. Er waren parochies die bij het klooster waren ingelijfd of geïncorporeerd. Dat gold bijvoorbeeld voor Menaldum, de parochie van Sibrandus Leo. Het betekende dat het vermogen en de inkomsten van de parochies deel waren gaan uitmaken van het vermogen en de inkomsten van het klooster. Als uitvloeisel van deze nauwe verbondenheid bezat de abt daar tevens het benoemingsrecht (‘collatie’) van de pastoor. De abt oefende daarnaast ook rechten uit op een aantal kerken die zelfstandig bleven. Deze behielden echter hun vermogen als een zelfstandig fonds; de inkomsten kwamen dus niet aan het klooster. De abt bezat in zo’n geval alleen de personaatsrechten, dat wil zeggen dat hij als rechthebbende de pastoor mocht aanwijzen; de verkiezing gebeurde echter door de eigen mensen. Wel kreeg de prelaat éénderde van de tienden. De Friese abdijen bezaten over het algemeen wel het patronaatsrecht om eigen kanunniken als pastoor te mogen aanstellen, maar waren geen eigenaren van de parochies zelf, behalve die welke door de abdij waren geïncorporeerd.⁷⁷

⁷⁶ Kuys, *Ibidem*, 50-57.

⁷⁷ Roemeling, ‘Premonstratenzer abdij Lidlum en de zielzorg’, 29-62.

Winsum als voorbeeld

Hoe een abdij zich in het parochiewezen kon inwerken wordt aan het voorbeeld van het belangrijke Winsum goed geïllustreerd. Het centraal gelegen dorp wordt reeds genoemd bij de stichting van Lidlum in 1182. Onder de grote abt Hoyto (1256-1275) die zelf uit Winsum afkomstig was breidden de bezittingen van het klooster zich sterk uit. In diens levensverhaal beschrijft Sibrandus Leo hoe de latere abt Tetard (Tjaerd) als rijke en invloedrijke pastoor van Winsum in bezit was gekomen van de aartsdiakonale rechten op zijn dekenaat.⁷⁸ Als aartsdiaken kreeg hij, eenmaal abt geworden, grote invloed buiten zijn eigen klooster. Aartsdiakens hadden namelijk een functie die rechtstreeks was afgeleid van die van de bisschop als opperste herder in zijn diocesis. Hun taak bestond in het opdragen van zielzorg aan een kandidaat-geestelijke (recht van 'institutie'). Het benoemingsrecht (recht van 'collatie') vloeide daar overigens niet automatisch uit voort. Daar Tetard al zijn bezittingen en bevoegdheden had overgedragen aan de abt van Lidlum, noemde deze zich *Vallis S. Mariae ... abbas, necnon districtus et iurisdictionis Vynsum decanus et archidiaconus*.⁷⁹ Dat betekende dus dat de abt door deze handeling de uitoefening van de aartsdiakonale rechten over de acht kerken van het dekenaat Winsum onttrok aan de domproost van Sint-Jan te Utrecht die deze bevoegdheid tot dan had uitgeoefend. Geregelde conflicten met Utrecht waren uiteraard het gevolg. Beoelde kerkdorpen waren Winsum, Baard, Huins, Oosterlittens, Wieuwerd en Britswerd, gelegen in de grietenij Baarderadeel, alsmede Bajum en Welsrijp, die vlak over de grens in Hennaarderadeel lagen.

Parochies die op een of andere manier aan Lidlum ondergeschikt waren

Voor de ingewikkelde rechten die Lidlum op de verschillende parochies kon uitoefenen, mogen we verwijzen naar de eerder genoemde studie van Roemeling. Er was, zoals hij aangeeft, sprake van een drietal te onderscheiden categorieën: kerken waarover de abdij het institutierecht uitoefende, kerken die bij Lidlum geïncorporeerd waren, en kerken die deel uitmaakten van het aartsdiakonaat Winsum. Zijn onderzoek wijst uit dat er in totaal vijftien parochies waren waar Lidlum het institutierecht uitoefende.⁸⁰ Daaronder vielen allereerst de acht kerken van het dekenaat Winsum. Als aartsdiaken bezat hij hierover echter niet automatisch het collatierecht. Dat gold maar voor de drie parochies Winsum, Bajum en Spannum die namelijk door de abdij geïncorporeerd waren. Vervolgens bezat de abdij nog zeven geïncorporeerde parochies die buiten het aartsdiakonaat vielen, namelijk Berlikum (Tuitgum), Sexbierum, Tzummarum, Menaldum en Hoorn (Terschelling), Lutkewierum en Oosterzee. De laatste twee zijn later voor Lidlum verloren gegaan. Een uitzonderlijke plaats nam Hoorn in. Deze kerk was wel door Lidlum geïncorporeerd, maar de abt had er niet het institutierecht. De parochies Berlikum en Menaldum waar Sibrandus Leo afwisselend het pastoorsambt uitoefende, waren, zo kan men concluderen, nauw bij het klooster betrokken.

⁷⁸ Mogelijk had hij zich deze rechten toegeëigend.

⁷⁹ Vermelding in 1488. Singels, *Inventaris oud-archief Leeuwarden*, nr. 88.

⁸⁰ Het aantal van achttien dat in de literatuur doorgaans gebruikt wordt, wordt door Roemeling op goede gronden bestreden. Voor Friesland was dit een behoorlijk groot aantal. Vergelijk daarmee echter een abdij als die van Middelburg die zelfs 35 onderhorige parochies telde (Henderikx, 'Geschiedenis abdij in hoofdlijnen', 35; Al, 'Premonstratenzer aanwezigheid',

Buiten- en binnenkanunniken

Het voorbeeld van Winsum toont aan dat een belangrijk deel van de functie van de abt bestond uit zijn bemoeienis met parochies. Toen de aantallen te vervullen pastoorsplaatsen bleven groeien, werd er binnen de kloosterbevolking een onderscheid gemaakt tussen de *canonici rurales* en de *monastici* (respectievelijk buiten- en binnenkanunniken).⁸¹ Of er door het frequente verblijf van de vele pastoors buiten de eigenlijke abdij veel van een gemeenschappelijke beleving van het kloosterideaal terecht kwam, valt te betwijfelen. Met zo weinig mensen binnen de muren van het klooster was een goed verzorgd officie niet gemakkelijk. Dat onderscheid werd vooral bij stemmingen zichtbaar. Men leze de gebeurtenissen bij de verkiezing van Ijsbrand Harderwijck in 1553, waar de buitenkanunniken zich conformeerden aan de keuze die door de *monastici* was gemaakt. Men krijgt de indruk dat geleidelijk binnen de muren van het klooster zelf alleen nog de dignitarissen als abt, prior en andere officialen verbleven naast de jongere *fraters* die pas priester gewijd waren of nog studeerden en zich op de priesterwijding voorbereidden.⁸² Ook zij verlieten evenwel het klooster zodra er een vacante parochie hun diensten vroeg.

De praktijk van de zielzorg

Veel priesters zullen serieus werk hebben gemaakt van hun opdracht, maar niet iedereen zal de kwaliteiten hebben gehad om zijn parochie goed te leiden.⁸³ Voordat de hervormingsgezinde Jacob van Zeeland in 1488 abt van Lidlum werd, was hij eerste pastoor (*pastor supremus*) van de Vituskerk van Leeuwarden/Oldehove geweest. Maar toen de rechtschapen man, die eerder al als prior met de norbertinessen van Bajum overhoop had gelegen, in Leeuwarden parochianen onder zich kreeg die zich volgens Sibrandus Leo te buiten gingen aan 'toenemende bandeloosheid, hoogmoed en weelde, luidruchtig zingen en dansen', begon hij er ernstig over te denken afstand te doen. De verkiezing tot abt kwam voor hem als een welkome, gelukkige oplossing.

Tot slot. Bij menig pastoor zal ook de eenzaamheid op een plattelandspastorie zwaar gevallen zijn. Het leven in concubinaat was daarom – en niet alleen in Friesland – een vrij algemeen voorkomend en door de parochianen geaccepteerd verschijnsel.⁸⁴ Het beste voorbeeld in onze abtenkronieken is de auteur zelf: Sibrandus Leo leefde acht jaar in concubinaat en kreeg twee zoons.⁸⁵ Van Pieter Valk, abt van Lidlum tussen 1492 en 1505, weet de auteur echter te melden dat hij onverantwoord veel offerde aan Bacchus en Venus; 'toen hij echter door de geboorte van een tweeling ook nog vader was geworden' riepen de broeders vaderabt Tako er bij. Hij werd gedwongen terug te treden als abt.

70).

81 Zie bijvoorbeeld het levensverhaal van abt Folker.

82 Over de geschatte aantallen kloosterlingen wordt in paragraaf 3.3.2.2 onder het hoofd 'Kloosterdemografie etc.' nader ingegaan.

83 Over de taakuitoefening van pastoors in Sibrandus' tijd, vooral tot uiting komend in het veelvuldig preken, zie Post, 'Zestiende-eeuwse vóór-reformatorische zielzorger', passim.

84 Voor Noord-Brabant zie: Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld*, 340 e.v.

Politieke situatie rond 1575

Het jaar waarin Sibrandus Leo zijn kronieken – voorlopig? – voltooide, was er een van een betrekkelijke rust in een ook voor Friesland uitermate hectische periode.⁸⁶ Zijn welvarende parochie Menaldum lag midden in het Friese platteland in de nabijheid van een viertal strategisch gelegen en dus vaak bevochten steden: Franeker, Leeuwarden, Harlingen en Bolsward. De abdij was juist tevoren in 1572 aangevallen en grondig verwoest door de Geuzen. Dat was niet de eerste keer in haar geschiedenis. In de voorgaande eeuwen had het Vetkopersgezinde klooster een actieve rol gespeeld in de partijstrijd met de tegenpartij, de Schieringers. Nu hadden onrust en onzekerheid opnieuw de overhand gekregen. Maar de kansen leken in de loop van 1572 althans in dit deel van Friesland enigszins te keren. Negen jaar na de Beeldenstorm, zeven jaar na de slag bij Heiligerlee, drie jaar na de successen van de Geuzen in Friesland en Holland, hadden de harde maatregelen van de Spaanse luitenant-stadhouder in Friesland een (korte) periode van rust ingeluid. In de jaren 1572 en 1573 had de strenge maar ook tactisch opererende Caspar de Robles, heer van Billy, alles op alles gezet om als een tweede Alva de Geuzen uit de regio te verdrijven. De Robles had Lidlum na de verwoestingen door de Geuzen tot een vesting omgebouwd; het klooster vormde zo een belangrijke schakel tussen Harlingen en Leeuwarden, waar de eerder aangelegde blokhuizen een sterke Spaanse bezetting hadden.⁸⁷ De Robles stond klaar om de Geuzen, die onder leiding van Joost van Schouwenburg hun hoofdkwartier op het Sjaardema-slot in Franeker hadden, aan te vallen. Die hadden dit echter niet afgewacht nadat men had vernomen dat Don Frederik, Alva's zoon, Zutphen had uitgemoord en met een strafexpeditie verder noordwaarts trok.⁸⁸ Het resultaat was, dat in november 1572 heel Friesland weer aan Spaanse zijde stond. Dat gold dus ook de eerder door de Geuzen bezette steden Franeker, Sneek en Bolsward. Sibrandus' abt Joannes van Geelmuiden vond het echter veiliger met zijn kanunniken in het *refugium* van het inmiddels door de Geuzen ontruimde Franeker te blijven dan opnieuw zijn abtshuis binnen het door soldaten bezette zwaar beschadigde convent te gaan bewonen. Van hieruit liet hij op eigen kosten de kloosterlanden bebouwen.

Katholieken als Sibrandus Leo hebben deze ontwikkeling niet louter negatief ervaren, al waren er ook die de Spaanse troepen het allerliefst zagen vertrekken, zeker na de 'Dokkumer furie', toen de opstandige stad door de Waalse en Duitse regimenten volledig geplunderd en uitgemoord was.⁸⁹ Ook in ander opzicht had De Robles veler waar-

85 Toen Sibrandus in 1575 schreef, leefde hij zelf al drie jaar in concubinaat. Eerst in 1580 maakte hij er een eind aan.

86 Het voorlopige karakter van de kronieken komt in het tweede hoofdstuk nader aan de orde in verband met het auteurschap. Voor het algemene politieke, economische en religieuze beeld van de zestiende eeuw verwijzen we naar Brady e.a., *Handbook of European history 1400-1600*; voor de Nederlanden, zie: *Algemene geschiedenis der Nederlanden VI*, 145-411 en Israel, *De Republiek I*, passim. Voor Friesland: Kalma e.a. (red.), *Geschiedenis Friesland*; en vooral Woltjer, *Friesland in Hervormingstijd*, de hoofdstukken 12 en 13. Over Caspar de Robles: De Vries en Van der Woude, *Caspar de Robles*, passim; Schroor en Van den Heuvel, *Robles-atlassen*, 73 e.v. Zie ook Bergsma, *Tussen Gideonsbende en publieke kerk*, 221 en 496. Oudere literatuur: Eekhoff, 'Voorlezing over Caspar van Robles'; Reitsma, *Honderd jaren*, 164; en verouderd: Andreae, 'Verzet Friezen tegen Spaansche dwingelandij'.

87 Over de verwoestingen die de Geuzen in 1572 aanrichtten, schrijft Sibrandus Leo gedetailleerd in het levensverhaal van Joannes Geelmuiden, de 34ste abt van Lidlum. Beeldende beschrijving door Oldenhof ('Fan de Rypster toer ôf bisjoen') van de strijd in Dronrijp tussen Geuzen en Waalse regimenten.

88 Van de expedities van Caspar de Robles werden kaarttekeningen bijgehouden die vervolgens verzameld werden in een atlas. Over deze atlas meer in paragraaf 3.3.4.

dering gewonnen door zijn krachtig optreden. Door zelfs met de doodstraf te dreigen had hij het dijkleger bij Harlingen gedwongen de zeedijken, zwaar beschadigd door de Allerheiligenvloed van 1570, te herstellen. ‘De Stenen Man’, het classicistische Janusbeeld boven op de dijk, werd zijn beloning. In 1576 moest hij overigens het veld ruimen vanwege zijn belastingpolitiek.

Ook kerkelijk gezien leek de rust enigszins te zijn teruggekeerd en was de Moederkerk in Friesland opnieuw aan zet. Dat valt onder meer af te lezen aan de versieringsdrift in de door de Beeldenstorm toegetakelde kerken. In de Galileëkerk en de Jacobijnerkerk te Leeuwarden werd een begin gemaakt met een aantal grote fresco’s, die bij de afbraak in de jaren veertig van de afgelopen eeuw, respectievelijk de restauratie dertig jaar later zijn blootgelegd.⁹⁰ Het was echter de stilte voor de storm.⁹¹ Ook vormde het nieuwe bisdom Leeuwarden een bedreiging voor de zelfstandigheid van Lidlum; Mariëngaarde en de kloosters van Bolsward en Bergum waren al als tafelgoed aan de bisschop toegewezen. Maar de roemloze ondergang die amper vijf jaar later de Friese kloosters zou treffen, was in 1575 nog geen reële optie. Rond dit jaar gonsde het trouwens overal in de Nederlanden van vredesgeruchten. Zo kort vóór 1576, het jaar waarin de Pacificatie van Gent haar beslag zou krijgen, leek er bovendien een nieuw saamhorigheidsgevoel onder de bewoners van de Lage Landen te groeien, niet in de laatste plaats als reactie op de militaire- en belastingmaatregelen van Alva en Requesens en door de drukkende overlast van muitende Spaanse troepen. De godsdienstige tegenstellingen raakten daardoor enigszins op de achtergrond.

De betreffende rust van de jaren na 1572 moet voor abt Joannes Geelmuider mischien wel de belangrijkste overweging zijn geweest om zijn geleerde kanunnik Si-brandus Leo de opdracht te geven een tweevoudige kroniek op te zetten van Lidlum en zijn moederklooster Mariëngaarde, om daarmee het bestaansrecht van het kloosterleven een extra accent te geven, juist in deze moeilijke jaren.

Friesland en Brabant

De situatie in Friesland is vergelijkbaar met het centrum van het norbertijnse leven in de Nederlanden, Brabant. Daar waren het de op het platteland gelegen abdijen Tongerlo, Averbode, Park, Grimbergen en de priorij Postel die jarenlang hadden moeten zuchten onder allerhande strooptochten. Eerst waren het de benden geweest van Maarten van Rossum, vervolgens kwamen de Geuzen, en nu kregen ze te maken met de slecht betaalde Spaanse soldaten. Door de ononderbroken oorlogsomstandigheden waren net als de Friese kloosters ook deze toonaangevende abdijen grotendeels verwoest en hadden de kanunniken hun heil moeten zoeken in de stedelijke refugiehuizen. Hun politieke rol binnen de Staten van Brabant was echter niet uitgespeeld. In de statenvergaderingen kozen de abten voor rust en orde en verklaarden zich unaniem voor de vrijheid

⁸⁹ Andreae, ‘Verzet Friezen’, 522.

⁹⁰ Grote apostelfiguren op de zuidelijke wand van de dominicaner- of Jacobijnerkerk; het wonder van de Eucharistie in de franciscaner of Galileëkerk. De eerste zijn gerestaureerd, de laatste is na afbraak van de kerk permanent tentoongesteld in de kelder van het Fries Museum. Voor de Jacobijnerkerk zie: Terpstra, *Jacobijnerkerk, vijf jaar restauratie*, passim; vgl. ook Eekhoff, *Geschiedenis Leeuwarden*, deel I, 254. Voor de Galileë fresco’s zie: Knipping, ‘Muurschilderingen in Galileëkerk’ en Voorvelt, ‘Frescofragmenten en het Haarlemse paneel’.

⁹¹ Over geweld, vrijheidsstrijd en burgeroorlog, vooral: Woltjer, ‘Geweld in Frankrijk en de Nederlanden’, 281-296, en

Een klassicistisch Janusbeeld, bekend als 'De Stenen Man', werd in 1579 op de zeedijk ten zuiden van Harlingen opgericht als eerbetoon aan Caspar de Robles, de Spaanse stadhouder die het Friese dijkleger dwong de door de Allerheiligenvloed van 1570 zwaar beschadigde zeekering te herstellen. Het beeld is een terminus, een grenspaal tussen de waterschappen der Vijfdeelen Zeedijken Binnendijks-en Buitendijks. Het is een voor Nederlandse begrippen zeldzame hommage aan een Spanjaard. Uit: Winsemius, Chronique ... van Vrieslant uit 1622. Reproductie Tresoar Leeuwarden. (Inv.nr. 3158 G B12 fol. 588).

van de Zeventien Provinciën en wel in een los verband met Spanje.⁹² Ze waren zelfs bereid grote sommen geld te fourneren om het algemeen heersende verzet tegen de vreemde overheersers te steunen.⁹³

Het is natuurlijk de vraag of de intenties van de Friese en Groninger premonstratenzer prelaten precies dezelfde waren als die van hun Brabantse en Vlaamse confraters. Een rechtstreeks verband tussen de partijkeuze in Noord en Zuid komt in de kronieken van Sibrandus Leo niet tot uiting. We merken echter op dat de contacten vanuit de Friese landen met de Zuidelijke Nederlanden een lange voorgeschiedenis hadden en de laatste jaren zelfs duidelijk geïntensiveerd waren.⁹⁴ Brabant bijvoorbeeld wordt in de kronieken van Worp van Thabor genoemd de ‘helper in Friese nood’ en ‘leerschool voor Friezen die ridderlijke en schoolse deugden willen opdoen’.⁹⁵ Daarbij komt dat Friesland inmiddels deel was gaan uitmaken van de Zeventien Nederlanden en vertegenwoordigd was in de Staten-Generaal. En die kwamen in Brussel bijeen. Al ontbreken dan rechtstreekse aanwijzingen voor gelijkgezinde politieke opvattingen in Noord en Zuid, in de kronieken van Sibrandus Leo is wel degelijk te lezen dat er Friezen waren die vrij nauwe betrekkingen onderhielden met de Brabantse abdijen. De eerste meldingen zijn al van vroegere datum en stammen uit het midden van de vijftiende eeuw. Toen Folker van Lidlum in 1450 voor de tweede maal door zijn convent als abt werd voorgedragen, en zowel vaderabt van Mariëngaarde als de twee aangewezen visitatoren daar bedenkingen tegen hadden, reisde Folker na overleg met zijn mensen naar Brabant. ‘Daar bezocht hij de abt van Averbode, die op dat moment namens de abt van Prémontré legaat was in geestelijke zaken en kreeg vervolgens in naam van de hele orde de bevestiging uit handen van deze Brabantse abt’. Opnieuw kwam Brabant in beeld toen rond 1520 de troepen van Karel van Gelre een bezetting hadden gelegd in Lidlum en een overval op Franeker beraamden. Abt Joannes Keppel stuurde toen de ‘in het nauw gebrachte priesters’ met een brief en ‘met een bescheiden handgeld naar andere kloosters [...]. Gestoken in burgerkleding trokken zij naar Brabant, werden daar in de instellingen van onze orde opgenomen en bleven er tot ze teruggeroepen werden’. Dat laatste gebeurde in 1523. Een van zijn opvolgers, abt Ijsbrand Harderwijck, was nu eens om persoonlijke redenen, dan weer *qualitate qua* te vinden in Antwerpen en Brussel. Tijdens zijn abbatiaat werd bovendien Mechelen in 1559 het aartsbisschoppelijk centrum der Nederlanden; bijna alle nieuwbenoemde bisschoppen waren afgestudeerden van Leuven. Ten slotte illustreert de reis van Sibrandus Leo in 1572 naar de abdij Park bij Leuven duidelijk de dominante positie van de Brabantse abdijen.

Sibrandus Leo, die deze band van de Friese kloosters met Brabant heeft gekend, die daarin actief een rol speelde en in zijn kronieken de algemeen-Nederlandse gebeurtenissen van 1555, 1559, 1566 en 1572 een ruime plaats gaf, moet de in het Zuiden heersende opvattingen gekend hebben. Voor hem hield de wereld in ieder geval niet op in Menaldum.

idem, *Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog*.

92 Valvekens, *Zuid-Nederlandsche Norbertijnerabdijen en de opstand*, passim.

93 Tientallen pamfletten circuleerden in Brabant en Vlaanderen die zich uitspraken tegen de vreemde benden. Zie vorige noot.

94 Zie: *Vitae Abbatum*, de eerste hoofdstukken.

1.2 DOORWERKING VAN DE REFORMBEWEGING

Niet alleen uit de beschrijving van Suffridus Petrus, maar ook uit zijn eigen geschriften komt Sibrandus Leo naar voren als een harde werker die tot diep in de nacht doorging.⁹⁶ Zijn zoon Joannes Sibrandi verwoordde deze waardering in het *chapeau* dat diens afschrift uit 1590 siert: *Gloria fugientem sequitur*.⁹⁷ Vrij vertaald: 'De roem bleef hem op de vlucht volgen', ook nadat hij in 1580 naar Groningen had moeten uitwijken.

Friesland en de norbertijnse observantie

De normen die de auteur aan de door hem beschreven kloosterlingen stelt, ontleende hij aan de kloosterlijke observatiebeweging die in de veertiende en vijftiende eeuw haar aanvang had genomen en tot in de zestiende eeuw invloed bleef uitoefenen.⁹⁸ Zijn visie op ideaal en werkelijkheid in verleden en heden conformeerde hij daarbij aan de statutenwijziging die de premonstratenzers in 1505 hadden aanvaard. Dat zijn persoonlijke leven hier niet altijd mee in overeenstemming was, doet aan de geformuleerde idealen weinig of geen afbreuk.

Binnen zijn kronieken zijn het vooral de laatste paragrafen van de Lidlumer kroniek waarin Sibrandus Leo zich als geestelijk schrijver profileert; daar namelijk waar hij melding maakt van zijn contacten in 1571 met de hervormingsgezinde, maar orthodox-katholieke abt van Steinfeld, Jacobus Panhuisen, en waar zijn ervaringen aan de orde komen met Ijsbrand Harderwijck, de abt die Lutherse sympathieën koesterde.⁹⁹ Met voldoening memoreert hij dat hij kort na elkaar zelfs tweemaal door abt Geelmuider werd uitgezonden om als vertegenwoordiger van de Friese abten niet alleen in Steinfeld maar ook in Leuven de belangen van Lidlum en Dokkum te behartigen. De noordelijke abten zelf zagen op tegen de gevaarlijke reizen in oorlogstijd naar het verre Zuiden. Kennelijk gold hij binnen de vergrijzende kloostergemeenschap als een frisse geest en een belegen man die bekwaam was om te onderhandelen, te luisteren en opvattingen van anderen op hun waarde te schatten. Dat hij in Leuven arriveerde op het moment dat de vergadering aldaar van de (voornamelijk) Zuid-Nederlandse abten was afgelopen, krijgen we niet van hemzelf te horen.¹⁰⁰

Betrokken én weetgierig als hij was, zal Sibrandus Leo in zijn buitenlandse contacten ook andere, meer principiële onderwerpen hebben aangesneden. De confrontatie van de oorspronkelijke idealen met de werkelijkheid van alledag is namelijk een thematiek die in de kronieken centraal staat. Zelfs waar de goede wil aanwezig was, zo signaleert de schrijver, dreigde toch het gevaar van verzakelijking. Er was de zorg om niet alleen de omvangrijke organisatie in stand te houden maar zelfs om die te verbreden. Gelukkig stemde gezapigheid niet iedereen tot tevredenheid: bezinning op het authentieke

95 Geciteerd bij Waterbolk, *Omtrekkende bewegingen*, 93.

96 In zijn opdracht vraagt hij de abt of deze zijn *lucubrationes* (nachtelijke arbeid) wil aanvaarden. Gezien zijn vele werkzaamheden moet dit niet slechts als een *topos* worden gezien.

97 Waarschijnlijk geïnspireerd op Cicero, *Tusculan disputations* 1, 109, waar deze schrijft: *Gloria virtutem sequitur umbra*, dat wil zeggen: 'De eer volgt de deugd als een schaduw'. Suffridus Petrus was, zoals eerder vermeld, een groot kenner van Cicero.

98 Klassiek overzicht van de observatiebeweging bij De Jong, *Kerkgeschiedenis II*, 417-427.

99 Over Panhuisen: Ardura, *Prémontrés*, 183-186; J.-B. Valvekens, 'Jacobus Panhausen', vier artikelen onder meer over zijn commentaria op de regel van Augustinus, 99-219. De naam Panhuisen zal hierna nog een aantal keren vallen.

ideaal loste geregeld perioden van verval af.

In de veertiende en vijftiende eeuw trok de ene abt de teugels strak aan, een ander liet de zaak op zijn beloop. Abt Tetard van Lidlum (1386-1422) bezocht 'uit pastorale bekommernis [...] nauwgezet de uithoven van de broeders en spoorde ze aan tot geloof, een zuivere levenswandel en gehoorzaamheid'. In Miedum hoorde hij de biecht. Abt Folker (1430-1439) liet een kerker bouwen omdat hij 'een strengere hervorming van het leven nastreefde' en hoopte dat de kloosterlingen uit angst voor kerkerstraf zouden inbinden. Daarentegen liet Godfried Doeys (1543-1553) 'de gestrengheid van de orde enigszins vieren en gaf wat toe aan de zucht naar weelde bij de priesters, zodat allen na zijn overlijden met heimwee aan hem terugdachten'. Klachten kwamen overal voor, al dient men zich te hoeden voor overdrijving in de oordelen over geestelijken. Er stak in de veroordeling van hun gezag een sterk subjectief element, afkomstig van visitatoren.¹⁰⁰ De kritiek richtte zich vooral op de luxueuze leefwijze van de hoge geestelijkheid en het bezit van meer dan één prebende.¹⁰² Andere klachten betroffen kloosterlingen die het slot braken, die vrouwen op de slaapzaal toelieten, abten die niet meer aan de gemeenschappelijke tafel aanzaten, klachten over luxe, concubinaat, geldverspilling en uiteenvallen van de gemeenschap.

Om een einde te maken aan deze toestanden die een afwijking betekenden van datgene waartoe de regel de kloosterling verplichtte, kwam bij de overgang van de veertiende naar de vijftiende eeuw onder invloed van Geert Grote, de *Moderne Devotie* en de hieruit ontstane Windesheimer congregatie in veel kloosterorden een observantiebeweging op gang.¹⁰³ Het was met recht een *reformatio*, met de bedoeling de kloosterlijke beleving opnieuw in de 'vorm' te brengen, misbruiken terzijde te schuiven en het authentieke ideaal in ere te herstellen.¹⁰⁴ Dat laatste wil overigens niet zeggen dat de spiritualiteit identiek hoefde te zijn aan die uit de beginperiode van een orde. De idealen kregen nieuwe impulsen, aangepast aan de veranderde tijden. Tegelijk veroorzaakte de reformbeweging een geweldige expansie van het kloosterleven. Veel nieuwe vestigingen werden gesticht en met name vrouwenkloosters beleefden een grote bloei.¹⁰⁵ De nadruk kwam vooral te liggen op de verering van het Heilig Sacrament, de navolging van Christus en de innerlijke ascese die tot uiting kwam in de intensieve beoefening van het monastieke leven en het terzijde schuiven van activiteiten die dit ideaal in de weg stonden.

100 Over zijn mislukte reis naar Leuven zie ook onder 1.3

101 Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld*, 369 e.v. Dezelfde nuancering wordt door Rogier aangebracht ten aanzien van de rapportages van Lindanus. Zie onder meer: Rogier, *Geschiedenis Katholicisme I*, 59. Vgl. ook Roefs, *Egmondsche abtenkroniek van Johannes a Leydis*, Stelling 5: 'De 15de-eeuwsche observantiebeweging is op zich geen bewijs voor het bestaan van abnormale zedelijke misstanden in de Middeleeuwsche kloosters'.

102 Bange, 'Geen vette prebenden', 122. Horstkötter ('Zum inneren Leben', 468) beschrijft een situatie die in de vijftiende eeuw als 'normaal' werd beschouwd. Abt Dietrich Estas van Hamborn eiste bij zijn afscheid op 12 mei 1451 na een pontificaat van 25 jaren tot in zijn ouderdom het vruchtgebruik van alle goederen die hij had ingebracht. Daaronder verstond hij: dienstpersioneel, vee, brandhout, een rijpaard en vrij wonen.

103 Bange, 'Geen vette prebenden', 124. Idem, *Doorwerking Moderne Devotie*. Zie ook: Van Schaik, 'Religieus elan en economisch beleid', 299-312. Windesheim werd graag omschreven als *VINea DEi SEMPiterni*, 'de Wijngaard van de eeuwige God', Van der Woude, *Johannes Busch*, 40. Over het eigen karakter van de *Moderne Devotie*, de beweging die volgens de auteurs ten onrechte nogal eens wordt 'opgerekt' naar het christelijke humanisme en de vroege Reformatie zie: Woltjer en Mout, 'Settlements: The Netherlands', 385-415. Over de activiteiten van Nicolaas Cusanus in Nederland, zie: Verhoeven 'De orde hersteld?' *passim*.

104 Citaat bij Van Vliet, *In kringen van kanunniken*, 212, ontleend aan Hoffmann, *Mönchskönig*, 27. In breder verband worden de termen *reformatio*, *renovatio* en *restauratio* uitgewerkt in Strauss, 'Ideas of Reformatio and Renovatio', 1-30.

105 Zie de opstellen in: Elm, *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen*, *passim*.

Wereldverzaking, ontzag voor Gods majesteit en de grote aandacht voor de vier ‘uitersten’ – dood, oordeel, hemel en hel – waren de thema’s die de beweging sinds het optreden van Geert Grote kenmerkten.¹⁰⁶ Om de gestelde versobering mogelijk te maken streefden zijn volgelingen ernaar de mobiliteit tussen de kloosters te bevorderen en de omvang van het klooster zelf in te perken en parochiewerk af te stoten.¹⁰⁷

Bij de meeste orden werd de beweging ingezet toen individuele kloosters van onderop de kloosterlijke tucht en strikte naleving van de regel afdwongen. Dit gebeurde vaak door met steun van de wereldlijke arm de tegenstanders te verdrijven. Geweld werd daar niet bij geschuwd. Observanten mochten zich namelijk in de steun van de overheid verheugen, niet alleen omdat zij de economische macht van de kloosters wensten in te perken, maar ook omdat men ervan uitging dat bij deze ascetisch ingestelde ‘hervormde’ kloosterlingen de hemelse voorspraak beter gegarandeerd was.¹⁰⁸ In veel gevallen sloten de individuele kloosters zich aaneen en vormden een congregatie of kapittel met een eigen bestuur. De reeds genoemde congregatie van Windesheim die aldus binnen de reguliere kanunniken ontstond, was hiervan de bekendste. Ze heeft overal in West- en Midden-Europa een enorme stuwende kracht ontwikkeld die de andere orden – waaronder vooral de cisterciënzers en in mindere mate de premonstratenzers – bepaald niet onberoerd heeft gelaten.¹⁰⁹ In Friesland sloot het klooster Thabor zich bij deze congregatie aan en zou binnen de reformbeweging een centrale plaats gaan innemen.¹¹⁰ In de nabijgelegen norbertijnenabdij Wittewierum trad in 1430 in de persoon van Joannes Gerardi een Windesheimer aan als abt die afkomstig was uit de Agnietenberg (bij Zwolle). Onder deze abt werd de abdij een centrum van hervorming die vooral in het aangrenzende Westfalen zichtbaar werd.¹¹¹

Initiatieven om de kloosterregel als vanouds te ‘observeren’ kwamen ook elders bij de norbertijnen tot stand onder druk van deze Windesheimers. Eerst na lange jaren van aarzeling nam het Generaal-Kapittel maatregelen.¹¹² Op verzoek van de aartsbisschop van Maagdenburg had medio vijftiende eeuw Joannes Busch, een van de meest bekende Windesheimer kanunniken, de lastige taak op zich genomen het Onze-Lieve-Vrouweklooster aldaar tot observantie te bewegen.¹¹³ Volgens eigen zeggen zou hij er dankzij zijn tact en persoonlijke heiligheid, in geslaagd zijn, zij het met moeite, zijn opdracht tot een goed einde te brengen. Zijn succes reikte uiteindelijk zeer ver en strekte zich uit over de abdijen in Beieren, Bohemen, Westfalen en Saksen.¹¹⁴ In Bohemen ging

106 Van Beek, ‘Hellepijn of hemelpoort?’, 96-98.

107 Meer over het parochiebezit in het hiernavolgende. Vergelijk ook de voorgaande paragraaf over Sibrandus Leo als kanunnik en pastoor.

108 Mol, ‘Friezen en het hiernamaals’, 199-203; idem, ‘Beziehungen zwischen Friesland und Westfalen’, 148. Ook de protestantse Reformatie zou later door de overheid gesteund worden. Zie: Hamm: ‘Reformation der Prozesznormativer Zentrierung’, 7-82. Hamm wijst op de toenemende afkeer van het klerikale heiligheidsideaal bij het opkomende protestantisme. Hamm, *Konturen der Städtischen Reformation*, 192 e.v.

109 Talrijke Windesheimer kloosters overleefden de Reformatie, en, zoals Elm aantoonde, tot diep in de twintigste eeuw leefden de koorheren naar de Windesheimer constituties. Zie de centrale inleiding in: Elm, *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen*.

110 Steensma, *Klooster Thabor*, 16 e.v.

111 Vooral Mol, ‘Beziehungen zwischen Friesland und Westfalen’, 148 e.v.

112 Over deze materie vooral Post, *Kerkelijke verhoudingen*, 264 e.v.; en idem, *Kerkgeschiedenis in de Middeleeuwen I*, 325-360; verder Valvekens, ‘Premonstratenzerabdij begin zestiende eeuw’. Bemoeiingen van buiten kwamen ook van de pauselijke curie. Hierover Felten, *Kurie und Reformen*, 349-398.

113 Ardura, *Prémontrés*, 182.

114 Meier, ‘Nordwestdeutsche Prämonstratenser angesichts Verfall und Reform’, 25-56.

de hervorming van de abdij Tepla (Tepl) van start dankzij de maatregelen van de vorst, koning George van Bohemen (1465) en diens opvolger Vladislav. Door koning Karel VIII van Frankrijk werden in 1464 de norbertijnen onder druk gezet met het dreigement van vervanging.

Van congregatievorming is bij de norbertijnen nooit sprake geweest.¹¹⁵ Wel valt er vanaf 1498 binnen de orde een zekere kentering te bespeuren, al bleef het centrale bestuur van de orde als gevolg van het commendewezen in Prémontré nog jarenlang in gebreke om interne hervormingen te stimuleren.¹¹⁶ Tot 1572 zouden daar personen tot abten worden aangesteld die enkel de inkomsten ('commende') uit dit ambt trokken, maar het ambt feitelijk niet uitoefenden.¹¹⁷ Daarnaast bleven de individuele abdijen maar al te vaak onwillig om hun leven om te vormen. In de Nederlanden was dat ook in het belangrijke gewest Brabant het geval. Zelfs abdijen die het, zoals Tongerlo, niet slecht deden, kenden misbruiken zoals de schending van het slot, het bezit van privé-eigendom en het verrichten van werkzaamheden tegen vergoeding.¹¹⁸

De statutenwijziging van 1505

Al met al kwam de reformbeweging bij de norbertijnen eerst laat op gang en dan nog in een gematigde vorm. De nieuwe statuten die het Generaal-Kapittel van Prémontré – alweer onder invloed van de Windesheimers – na veel discussie eindelijk in 1505 aannam en in een bevelbrief aan alle kloosters verplichtend stelde, bevatten dezelfde maatregelen die bij andere orden al druk werden gepraktiseerd en die bedoeld waren om de regel strikter na te leven en soberheid te betrachten.¹¹⁹ Sibrandus Leo was met deze statuten goed vertrouwd zoals in verschillende passages naar voren komt, en liet zich in zijn berichtgeving over het verleden hierdoor sterk beïnvloeden.¹²⁰ De nadruk werd er met name gelegd op de ascese, de handhaving van de clausuur, het koorgebed, meditatie en het leven in gemeenschap. Belangrijk voor het Kapittel waren dan ook het *silentium* (de kloosterlijke stilte), het gemeenschappelijk eten in één eetzaal en het slapen op één slaapzaal.¹²¹ Gewaarschuwd werd voor een al te vrije omgang met vrouwen. Daarna volgden bepalingen over koordienst, vasten, geregelde biecht en disciplinaire maatregelen. Bij de laatste behoorden het weren van vreemdelingen, de strikte scheiding van seculieren en religieuzen en het verbod op het houden van jachthonden binnen de muren van het klooster. Punten waarop de observanten bovendien hadden aangedrongen, betroffen de kleding.¹²² Men diende bescheiden baretten te dragen; sommige kanunniken droegen zulke enorme hoofddeksels dat de kap van het habijt er niet overheen getrokken kon worden. Schoenen moesten zijn van wit, onbewerkt leer. Er kwamen verbodsbepalingen over het afscheren van de baard en het dragen van soepel lijnwaad in

115 Gerits, 'Diversiteit en centralisatiepogingen', 152.

116 Behalve de reeds genoemde weken van Elm en Felten zie: Horstkötter, 'Zum inneren Leben', passim.

117 Berlière, 'La commende', 185-201.

118 Post, *Kerkelijke verhoudingen*, 264 e.v.; en idem, *Kerkgeschiedenis in de Middeleeuwen I*, 325-360; verder Valvekens, 'Premonstratenzerabdij begin zestiende eeuw'. Felten wijst op de vele verbodsbepalingen die de pauselijke curie eeuwenlang nam ten aanzien van premonstratenzers en dominicanen. Felten, *Kurie und Reformen*, 349-398.

119 Axters, *Vroomheid in de Nederlanden III*, 252 e.v., alwaar ook een overzicht van de Windesheimer richting onder de premonstratenzers, onder meer in de Zuidelijke Nederlanden. Vergelijk Ardua, *Prémontrés*, 150 e.v.

120 Over deze statuten in verband met de abtskeuze zie paragraaf 3.3.1.1.

121 In gewone taal: 'Zwijgen, wijken, duiken'. Zie: Axters, *Vroomheid in de Nederlanden III*, 129.

122 Valvekens, 'Chapitre Général et les nouveaux statuts de 1505', 90. Idem, 'Textes relatifs à la réforme en 1505', 25-41.

plaats van ruw wollen kleding. Zwakken en zieken werden uitgezonderd. Visitatoren dienden de abdijen te bezoeken en erop toe te zien dat de voorschriften van de kapittelbrief werden nagevolgd.

Het belang van parochiebezit

Ondanks de ferme taal van Prémontré constateert de ordeshistoricus Backmund dat de statutenwijziging van 1505 'keine breite Wirkung' had. Het wachten was overal op charismatische leiders. Het eerst werden die in Engeland gesignaleerd.¹²³

Een verklaring voor de trage gang van zaken bij de norbertijnen moet worden gezocht in de gevestigde belangen van de grote kloosters. Aangezien op instigatie van de Windesheimers de kern van de hervorming lag in de terugkeer tot de *vita religiosa monastica*, betekende dit, dat activiteiten die hiertoe een belemmering vormden, dienden te worden afgestoten.¹²⁴ Consequentie was bijvoorbeeld dat men zich diende af te wenden van het parochiewerk. Veel orden gingen hiertoe over. In Friesland was het klooster Thabor hiervan het duidelijkste voorbeeld. Doordat dit klooster grote invloed had op andere vestigingen in verre omtrek, volgden zelfs grote instellingen zoals bijvoorbeeld Ludingakerke, de abdij van de reguliere kanunniken bij Harlingen.¹²⁵ De norbertijnen hebben deze consequentie nooit willen trekken. Zolang bovendien in het heerloze Friesland een krachtige wereldlijke macht ontbrak, die zoals elders omwille van het eigen zieleheil belangen had bij een strenge kloosterlijke observantie, kwam hier van een dergelijke hervorming weinig terecht; minder in ieder geval dan in Groningen waar de invloed van de Stad in Wittewierum positieve resultaten boekte.

Friesland moest tot het eind van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw wachten voordat van een bescheiden reformbeweging onder de norbertijnen sprake was. Mariëngaarde en Lidlum kenden in deze jaren een aantal uitstekende abten die de *disciplina* hoog in hun vaandel voerden en wier bewind zich kenmerkte door een ware bouwwoede, het inrichten van bibliotheken en het afschrijven van belangrijke, maar jarenlang verwaarloosde handschriften.¹²⁶ Wanneer Sibrandus Leo met genoegen vermeldt dat de grote abt Tako (1485-1506) het kloosterleven weer tot zijn recht deed komen door hervormingen aan te brengen – *ex reformatione* – dan weet de *Brevis Historia* dat enigszins te specificeren: *Hic reformationem, licet difficulter in hunc conventum introduxit.*¹²⁷ Tako deed dit door vier kanunniken uit het kennelijk al hervormde norbertijnse Bonifatiusklooster van Dokkum als visitatoren te laten komen en aan hen de leiding in zijn abdij toe te vertrouwen.¹²⁸ De weerstand die zij ondervonden was te verwachten, vooral toen de visitatoren ook nog allerhande kleinere veranderingen in de kledij aanbrachten, bijvoorbeeld gespleten mouwen in de tuniek in plaats van de gebruikelijk ronde. Verzet werd trouwens ook elders ondervonden. Bekend zijn de strubbelingen bij de benedictijnen van Eg-

123 Backmund, 'Reformbestrebungen', 197 e.v.

124 Mol, 'Beziehungen zwischen Friesland und Westfalen', 144; idem, 'Bemiddelaars voor het hiernamaals', 159-164.

125 Mol, 'Succes Windesheimer Reformatie: Haskerconvent', passim.

126 Zie ook: *Vitae Abbatum*, hoofdstuk 1.

127 'Hij introduceerde, zij het niet zonder weerstand, de kloosterhervorming in dit convent'.

128 Visitatoren stonden volgens de statuten in macht gelijk aan de vaderabt. Wat de premonstratenzer visitatoren betreft, signaleert Oberste, *Dokumente*, 37: 'Im Orden von Prémontré besaßen Vater-äbte, Cirkatoren und Generaläbte konkurrierende Ansprüche'. Hij spreekt van een 'Vielzahl von Kompetenzen'. Nadere uitwerking over de vroegste ontwikkeling van de norbertijnse visitaties op p. 42-44. Over de rol van visitatoren in tijden van de kloosterreform: 62 e.v.

mond.¹²⁹ Tako moest dus concessies doen. Zodra hij zelf over geschikte kanunniken kon beschikken die anderen tot voorbeeld konden zijn, zond hij de vier observanten naar Dokkum terug, weliswaar met rijke geschenken, en droeg aan de geprofesten van zijn huis de leiding van zijn huis op. Onder hen bevond zich zijn latere opvolger Paulus Boeckholt, op dat moment nog prior. Uit de kleding verbande hij de nieuwigheden, maar de maatregel die hijzelf had ingevoerd bleef gehandhaafd. De zusters van Bethlehem bleven dus zwarte sluiers dragen in plaats van de witte die ze vroeger hadden.

Illustratief voor de gang van zaken was de opstelling van Joannes Keppel, abt van Lidlum tussen 1517 en 1543. Volgens de voorschriften droeg hij altijd ruw wollen kleding, zelfs tot vlak voor zijn overlijden in 1543. Pas toen hij op sterven lag kon men hem ertoe bewegen de ruwe wol te vervangen door soepele linnen kleding. Tevoren was hij op gezag van het Generaal-Kapittel opgetreden als visitator van de Friese abdijen. Tijdens de kapittelvergaderingen van 1536 en 1538 had hij goedkeuring gevraagd voor enkele door hem overwogen maatregelen. Een daarvan hield een terechtwijzing in van de proost van Schildwolde. Een andere was het verbod aan het adres van de lekebroeders van Mariëngaarde om hun baard te scheren.¹³⁰

Het streven om terug te keren tot de oorspronkelijke levenswijze riep in Friesland veel verzet op, kwam eerst laat op gang en bleek in een aantal gevallen als gevolg van de gegroeide praktijken van enkele eeuwen niet voldoende aan te slaan. Een extra belemmerende factor was de stagnatie die in de loop van de zestiende eeuw in de kloosterpopulatie optrad. De kloosterbevolking was tot circa 1520 redelijk op peil gebleven, zij het dat de vroegere bloei niet meer gehaald werd. Daarna gingen de aantallen soms drastisch afnemen.¹³¹ Het was die terugloop die er de oorzaak van was dat de selectie niet al te streng werd aangehouden en dat er voor vacatures veelal minder geschikte kandidaten werden aangetrokken, maar ook mensen van elders, zelfs van ver buiten Friesland.¹³² De afkomst van de zestiende-eeuwse abten is daardoor nogal divers. Datzelfde was het geval bij functies die voorheen slechts in handen waren van eigen mensen; nu werden er geregeld leken voor aangetrokken. Bij de norbertijnen in Mariëngaarde en Lidlum alleen al noemt Sibrandus Leo abten en andere functionarissen afkomstig van Zeeland, Haarlem, Keppel (Gelre), Zwolle, Venlo en Harderwijk.¹³³ De kroniek van Oldeklooster noemt in het begin van de zestiende eeuw de namen van elf priors van wie er slechts één uit Friesland afkomstig was (Sneek) en de rest uit diverse plaatsen buiten Friesland: Amsterdam, Loosduinen, Utrecht, Kortgene, Doetinchem (3), Enkhuizen, Zwolle, Kampen.¹³⁴

Van de abten die na Tako en Paulus kwamen, waren er nogal eens die de lijn van de reformbeweging niet volgden maar die meer het type vertegenwoordigden van de machtige prelaat. In het algemeen kan men zeggen dat de meeste hervormingen eerst na het Concilie van Trente zijn gerealiseerd binnen het kader van de katholieke Refor-

129 Hof, *Abdij Egmond*, hoofdstukken 3 en 4, in het bijzonder p. 106.

130 Valvekens, 'Chapitre général et les nouveaux statuts de 1505', 53-94.

131 Post, 'Roeping tot het kloosterleven', passim. Zie ook: Valvekens, 'Premonstratenzerabdij midden zestiende eeuw' passim.

132 Het gebrek aan goede kloosterlingen komt in de figuur van Reijnder, de drieëntwintigste abt van Lidlum, goed tot uiting.

133 Elders worden uit de zestiende eeuw als geboorteplaatsen van pastoors genoemd: Arnhem, Vollenhove, Doesburg, Groningen, Utrecht, Staphorst en Nijmegen. (Ontleend aan Roemeling, 'Premonstratenzer abdij Lidlum en de zielzorg') 29-62.

134 Schoengen, 'Chronicon abbatum Floridi Campi', 163.

matie, de zogenoemde Contrareformatie. Vaak gingen daardoor de observantiebeweging en de katholieke Reformatie van Trente in elkaar over. De Friese kloosters hebben deze laatste ontwikkeling niet meer beleefd. Ze waren al opgeheven voordat deze tweede, definitieve hervormingsbeweging goed doorzette.

1.3 EEN LEVEN TUSSEN REFORMATIE EN CONTRAREFORMATIE

Sibrandus Leo's leven speelde zich af in de nadagen van de observantiebeweging, in dezelfde periode waarin elders het aanvankelijke enthousiasme was verflauwd. Inmiddels waren twee andere bewegingen in gang gezet wier invloeden op de auteur aanwijsbaar zijn: de Reformatie en zijn katholieke tegenhanger de Contrareformatie. We willen de stellingname van Sibrandus aan de hand van een viertal onderwerpen nader onder ogen zien. Allereerst betreft het 't dóórdringen van de Reformatie, vervolgens gaan we nader in op de wetgeving van de Habsburgers ten opzichte van de abtsbenoemingen, in de derde plaats de intensivering van de controlemogelijkheden door Brussel, en ten slotte de instelling van nieuwe bisdommen. Dit centralisatiebeleid raakte in een aantal gevallen rechtstreeks het zelfstandig voortbestaan van de kloosters.¹³⁵ Om deze maatregelen van de overheid in historisch perspectief te plaatsen wordt ter vergelijking verwezen naar de ontwikkelingen in de Zuidelijke Nederlanden

Hoe beleefde Sibrandus Leo de opkomst van het protestantisme?

Sibrandus Leo is volop getuige geweest van schokkende gebeurtenissen die Friesland en de andere Nederlandse gewesten in de zestiende eeuw beleefden, gebeurtenissen die zulke belangrijke gevolgen hadden voor de vaderlandse katholieke kerk.¹³⁶ Hij registreert vanuit zijn klerikale positie, rustig, maar niet zonder eigen mening. De belevenissen in zijn eigen abdij krijgen uiteraard de meeste aandacht. Het lijkt hem bijvoorbeeld vermeldenswaardig als abt Godfried Doeys prachtige gewaden van pure zijde uit Engeland laat overkomen, die daar door de *Dissolution*-maatregelen van Hendrik VIII tussen 1536 en 1539 overtollig zijn geworden. Zijn naar binnen gerichte belangstelling wreekt zich echter zodra het geschiedenissen betreft die niet rechtstreeks met de onderhavige kloosters te maken hebben. Over de verbreiding van de nieuwe leer in Friesland zijn de gegevens niet altijd even duidelijk.¹³⁷ Maar Sibrandus Leo maakt het wel wat bont als hij het optreden van de Wederdopers niet het vermelden waard acht, terwijl zich in 1535 toch vlak naast zijn deur dramatische gebeurtenissen afspeelden. In hun strijd om het aardse Jeruzalem te vestigen trokken gewapende Anabaptisten zich samen bij Tzum en veroverden vervolgens het grote klooster Bloemkamp. Zij riskeerden daarmee een bloedige reactie van het keizerlijke gezag. Maar hoewel de landelijke bevolking sterk betrokken was bij deze gebeurtenissen, die uiteindelijk op een bloedbad uitliepen, doet Sibrandus Leo er het zwijgen toe.¹³⁸

135 Algemeen: Enno van Gelder, *Two reformations*.

136 Bergsma, *De Reformatie in Friesland*, 97-134. Wat betreft Friesland en Groningen ook: Woltjer, 'Kerk in de branding', 284-300, en idem, 'Van katholiek tot protestant', 207-232.

137 Bergsma, *Tussen Gideonsbende en publieke kerk*, 45 e.v.

138 Van Berkel, 'Oldeklooster 1572-1580', 55-88. Over de gebeurtenissen uitvoerig: Zijlstra, *Om de ware gemeente*, 138-141.

Anders lag het bij de invloeden van Luther, met wiens invloed Friesland en ook Lidlum in de jaren twintig rechtstreeks te maken kregen.¹³⁹ Tijdens de eerste prediking van de Duitse hervormer mochten zijn ideeën bij de intellectuelen in Friesland een zekere sympathie ontmoeten.¹⁴⁰ Mogelijk was dit mede een gevolg van handelsbetrekkingen met de Skandinavische landen en de ‘oriëntatie van het gewest op Duitsland’, zoals doorgaans wordt verondersteld.¹⁴¹ De behoefte aan kerkelijke vernieuwing, gevoegd bij de drang naar hoger onderwijs lijkt echter minstens even belangrijk. Vanaf 1524 treft men geregeld Friezen aan in de matrikels van de Wittenbergse universiteit.¹⁴² Vooral sinds de jaren dertig kreeg de Lutherse beweging in deze streken de wind mee.¹⁴³ Terwijl er zich tussen 1538 en 17 november 1540 achtereenvolgens zeven Friezen hadden laten inschrijven, kwamen er in 1542 van mei tot september zes, in de beide volgende jaren drie of vier. Vooral 1545 was een topjaar: dertien Friese studenten werden in Wittenberg ingeschreven.¹⁴⁴ De regels waren er streng. Luther wilde, evenals zijn opvolger Philip Melanchton, terug naar het authentieke christendom. Voor iedereen, docenten en studenten gold: *Sicut ministerium evangelii in templis divinitus conservatur, ita tales aliqui coetus docentium et discentium literas divinitus conservantur, quos quidem vult esse partem ministerii evangelici et legere libros propheticos et apostolicos et retinere nativam continentiam etc.* En met een verwijzing naar Paulus: *Esto assiduus et intentus in lectione, consolatione et doctrina [...]. Quicumque in hanc academiam venerit primum cogitet hanc discendi militiam deo placere et ad hunc finem studia referat etc.*¹⁴⁵ Teruggekeerd in patria bezetten zij leidende posten in kerk en maatschappij, waar zij, zonder met de bestaande rechtsorde in verzet te komen of de kerk te verlaten, min of meer openlijk hun vrijere denkbeelden konden verkondigen. Dit laatste zien we ook in Sibrandus’ directe omgeving gebeuren. In 1545 verwoegde IJsbrand Harderwijck, 33 jaar oud, en op dat moment pastoor van Berlikum en kanunnik van Lidlum, zich volgens Sibrandus Leo met zijn vriend Syriac Donia aan de Lutherse academie.¹⁴⁶ De kerkhistoricus Reitsma zag in hem iemand die ‘tot het laatst toe kon gelooven aan eene langzame hervorming zonder verstoring van het oude kerkverband’.¹⁴⁷ Minder gelukkig met zijn handelwijze was Sibrandus Leo, zo valt aan het einde van zijn relaas te concluderen.

Het jaar waarin IJsbrand in Wittenberg arriveerde, zou zijn samengevallen met Luthers overlijden. Na diens dood kwam de theologische faculteit van Wittenberg onder leiding van Philip Melanchton, onder wie de faculteit zijn grootste bloei beleefde. Dit bleef voortduren tot 1574. Tot dat jaar overtrof Wittenberg alle Duitse universiteiten in

Vergelijk ook Reitsma, *Honderd Jaren*, 49 e.v. Over de relatie met de Munsterse beweging vooral Zijlstra, *Ibidem*, 98-125. Over ketterprocessen bij het Hof, zie: Oldenhof, ‘Kettervervolg Hof van Friesland’.

139 Reitsma, *Honderd jaren*, passim.

140 Post, *Kerkelijke verhoudingen*, 519.

141 Van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus*, 49.

142 Reitsma, *Ibidem*, 19 en 36.

143 Zijlstra, *Geleerde Friesland*, 14 e.v.

144 Reitsma, *Ibidem*, 75.

145 Vrij vertaald: ‘Docenten en studenten volbrengen in de *academia* een even goddelijke taak als de bedienaar van het Woord in de kerken, waar ze de boeken van de profeten en apostelen bestuderen in een aangeboren ingetogenheid en de leerstellingen. Of zoals Paulus zegt: laat al wie deze *academia* betreedt, voortdurend gericht zijn op de geestelijke lezing, vertroosting en de zuivere leer. Laat hem de tucht onderhouden en zo Gode welgevallig leven en met dit doel de studie volbrengen’. Aland, ‘Theologische Fakultät Wittenberg’, 158.

146 Over de dubieuze juistheid van dit jaartal zie paragraaf 3.3.1.2.

147 Reitsma, *Ibidem*, 75.

aantallen studenten. Zo hadden de theologische faculteiten van Keulen en Erfurt in 1540 respectievelijk 86 en 69 studenten en Leipzig 204, maar Wittenberg telde er 508.¹⁴⁸ In deze bloeitijd bevond IJsbrand zich in Wittenberg. Hoe kort zijn verblijf er ook zou duren, IJsbrands keuze voor het Lutheranisme lijkt, ook gezien zijn opstelling in laatste levensjaren, oprecht te zijn geweest. Ten faveure van hem moet worden aangevoerd dat positie kiezen voor irenisch gezinde zestiende-eeuwse katholieken grote risico's met zich meebracht. De dreigingen kwamen van twee kanten en niet in de laatste plaats van hun eigen Kerk.¹⁴⁹

Over het eerste optreden van de calvinisten doet Sibrandus Leo enkele mededelingen die van een nog grotere tegenzin doen blijken. Op 7 september 1566 had, aldus de auteur, de nieuwe godsdienst in Leeuwarden zoveel terrein gewonnen, dat aan twee door hem zo genoemde 'Zwingliaanse' predikers, de 'afvallige' Antonius Nicolai en Martinus Eliacus, werd toegestaan de hagepreken achter zich te laten en in het openbaar te komen preken.¹⁵⁰ Zij kregen daartoe de kerken ter beschikking die in een door de stad geregisseerde beeldenstorm voldoende gereinigd waren van de paapse aankleding. *Nota bene*, roept Sibrandus verontwaardigd uit: 'zelfs op het feest van 's-Heren geboorte werd de maaltijd des Heren op ketterse wijze genuttigd'. Maar dank zij de tactisch opererende Aremberg ruimden de hervormde predikers en alle door de ketterij besmette priesters van dorpen en steden het veld en vond het herstel der oude godsdienst eind februari 1570 plaats. Sibrandus Leo was daar niet zo zeker van. Hij typeerde deze maatregel van Aremberg als een tactische fout, 'een radicale ommekeer die zeer velen die waren besmet met ketterse opvattingen buitengewoon mishaagde'. Leeuwarden kreeg vervolgens zijn eigen bisschop.

Rondom het Habsburgse benoemingenbeleid

Ook in een ander opzicht beleefde Sibrandus Leo de nieuwe tijd. De pauselijke bullen *Fervor purae devotionis* en *Eximiae devotionis affectus*, beide van 5 juli 1515, hadden het de vorsten mogelijk moeten maken hun veto tegen de benoeming van vreemde prelaten uit te spreken en zo het binnendringen van buitenlanders binnen de kerkelijke instellingen tegen te gaan. Zo kreeg de vorst een deel van het benoemingsrecht dat feitelijk aan paus en bisschoppen toekwam.¹⁵¹ De bekende term *nominatiebulle* is in dit verband niet helemaal juist omdat nominatie de feitelijke benoeming inhoudt en dat was, in theorie althans, niet het geval. De keuzevrijheid die bij de abdijen en priorijen berustte, werd niet

148 Aland, 'Theologische Fakultät Wittenberg', 217, noot 110.

149 Illustratief is bijvoorbeeld de houding van de kerkelijke overheid tegenover de *disputatio Groningensis*, het 'religiegesprek' dat op 12 maart 1523 bij de Groninger dominicanen werd gehouden en waarvan de weerslag, voorzien van stellingen, in druk verscheen. Door de Kerk als lutheraans veroordeeld, werd het geschrift in 1564 op de Index geplaatst. De dominicaan Wolfs (Groninger 'Religionsgespräch', hier met name 54 e.v. en 131 e.v.) weet echter aan te tonen dat het hier niet zozeer om een 'religiegesprek' handelde als wel om een academisch schooldispuut. Bij de middeleeuwse dominicanen was het niet ongebruikelijk dit soort plechtige disputen te houden op de donderdag in de derde week van de vasten. Zulke disputen namen ook afstand tot de actualiteit. Zie ook De Meester, 'Karel V en zijn plakaten', 241 e.v.

150 Antonius Nicolai (Theunis Claesz), voorheen pastoor in Hogebeintum, was in 1554 gevlucht naar Emden, preekte op 8 september 1566 (urenlang) in Leeuwarden en vluchtte nadien naar Enkhuizen. Zie over het jaar 1566 in Leeuwarden vooraf: Bergsma, *Tussen Gideonsbende en publieke kerk*, 445-531. Over de twee Zwinglianen: *ibidem*, 448 e.v. Martinus Eliacus (Maarten Eelkes) was pastoor geweest in Tzum. Reitsma heeft er geen probleem mee deze eerste prekers Zwinglianen te noemen. Wat wist men van dogmatische interpretaties? (Reitsma, *Honderd jaren*, 29) Ook de *Ephemerides* spreekt over "Zwingelsche maniere" (Buma, 'Ephemerides', 395).

151 Gorissen, 'Invoering benoemingsrecht', 193.

afgeschafft, en de paus hield vast aan zijn recht tot *provisie* of toekenning aan abdijen en priorijen. Het enige wat veranderde, althans op papier, was dat de vorst het recht kreeg zijn kandidaten aan te bevelen en zijn instemming dan wel afkeuring aan de paus kenbaar te maken. Het ligt echter voor de hand dat deze bepalingen vanwege de er aan verbonden juridische haarkloverijen tot allerlei misverstanden aanleiding hebben gegeven. De vorst kreeg in de praktijk wel degelijk meer macht. Dat kwam bijvoorbeeld al tot uiting toen in Zeeland de rijke premonstratenzerabdij van Middelburg in 1517 en 1518 onder druk werd gezet om de kleinzoon van Filips de Goede, Maximiliaan van Bourgondië, als opvolger van de overleden abt aan te nemen.¹⁵² Na veel competentiestrijd werden de goederen van de abdij onder het beheer van de gewestelijke rentmeester geplaatst alsof hij eigenaar was van het regaal dat de abdij toekwam.¹⁵³

Op 12 juni van 1515 verleende paus Leo X aan Karel V als hertog van Brabant en via hem aan het Hof van Brabant het recht van tussenkomst in sommige benoemingen van Brabantse prelaten.¹⁵⁴ Dit privilege heeft aanleiding gegeven tot een jarenlange juridische strijd tussen abdijen en de vorst. Uiteindelijk kwam op 30 juli 1564 een definitieve regeling tot stand die in de praktijk wet werd voor alle Nederlanden. De toen reeds bestaande procedure voorzag in een uiterst belangrijke rol voor de regeringscommissarissen, die tezamen met een of meer prelaten alle religieuzen moesten horen over hun voorkeuren. Aangezien de vragen gedetailleerd gesteld werden, is dank zij de verslaggeving van deze informatie in Brabant een rijk archiefbestand opgebouwd waaruit een uitstekend beeld van het reilen en zeilen van de bewuste abdijen wordt verkregen.¹⁵⁵

De ontwikkelingen in Brabant en Vlaanderen geven duidelijk aan, in welk perspectief men een eventuele doorstart van de Friese kloosters na 1580 moet zien. In Sint-Winoksbergen werd in 1517 een abt benoemd, gesteund door de vorst en door wapengeweld bekrachtigd. Op 23 oktober 1523 kreeg de abt van Tongerlo de steun van de keizer voor de aanstelling van zijn coadjutor door Rome. In de Sint-Baafsabdij te Gent bleek de keizerlijk nominatie in 1528 feitelijk al te bestaan. De electie door de kloosters was niet langer een vrij uit te oefenen recht, onderworpen als ze was aan een vorstelijk octrooi. De regering stelde de eisen: de leeftijd van de kandidaat zou ver boven het canonieke minimum moeten liggen en de nieuwe abt zou niet per se een Vlaming hoeven te zijn, maar mocht ook uit een ander Nederlands gewest afkomstig zijn. Karel V is mettertijd strenger geworden in het handhaven van de gestelde voorwaarden, tenminste tegenover de landvoogdes. In Vlaanderen bestond daar dankzij de gematigdheid van de nominatieprocedure weinig weerstand tegen. In Henegouwen waren circa 1530 al de grote cisterciënzer- en premonstratenzerabdijen voor het nominatierecht van de vorst gewonnen.

In de zeventiende eeuw is het landsheerlijke benoemingsrecht in zijn geheel opgenomen in de wetgeving van de Zuid-Nederlandse premonstratenzers.¹⁵⁶ De invloed van

152 Henderikx, 'Geschiedenis abdij in hoofdlijnen', 31. Na de dood van Maximiliaan in 1536 leek het er aanvankelijk op dat zijn opvolger door de kanunniken zou worden gekozen. Maar de benoeming van abt Cornelis van der Goes werd opnieuw een zaak van de landsheer.

153 Gorissen, *Ibidem*, 205.

154 Vergelijk Gleason, 'Catholic reformation and papal reform' 317-345.

155 Valvekens, 'Praemonstratenzerabdij midden zestiende eeuw', Inleiding.

156 Van Dyck, *Abdij Tongerlo*, 318 e.v.

het eigen kloosterkapittel blijkt dan tot nul te zijn gereduceerd. De kandidatuur van de nieuw aan te treden abt was in regeringskringen in kannen en kruiken voordat het klooster zelf aan bod kwam: het kapittel had gewoon maar de door het centrale gezag benoemde kandidaat op canonieke wijze te verkiezen.

De gang van zaken in Friesland verliep weliswaar geheel anders, maar de vraag is of die zonder '1580' zoveel anders zou zijn geweest als in Brabant en Vlaanderen. Dat Si-brandus Leo over de eerste kerkpolitieke maatregelen van Karel V zwijgt, ligt nog voor de hand. De schrijver had behalve voor het gebruikelijk kloosterlijke wel en wee al zijn aandacht nodig om het politieke geharrewar in Friesland met de stad Groningen, met Albrecht van Saksen, Karel van Gelre en de oprukkende 'Bourgondiër' keizer Maximiliaan van Oostenrijk uiteen te zetten. Hij schrijft niet over de serieuze pogingen die niet alleen in de Nederlanden maar ook in Frankrijk, Spanje, Engeland en door paus Leo X werden ondernomen om rechtstreekse invloed uit te oefenen op de benoeming van bisschoppen, abten en priors.¹⁵⁷ De benoemingenkwestie in zijn algemeenheid zou echter ook voor de Friese kroniekschrijver het vermelden meer dan waard zijn geweest. Dat hij geen informatie geeft over de benoemingenpolitiek van Karel V, vindt waarschijnlijk zijn verklaring hierin dat dit aspect van de absolutistische neigingen van Brussel (Madrid) zeker in Friesland door omstandigheden uiteindelijk niet kon worden geëffectueerd.

Een indicatie dat Brussel in deze regionen wel degelijk op vergroting van de centrale macht uit was, was het groots opgezette bezoek dat de landvoogdes Maria van Hongarije, zuster van de keizer, volgens Si-brandus Leo in 1545 aan Friesland bracht.¹⁵⁸ Abt Johannes Hasselt van Mariëngaarde ontving Maria in zijn gastenverblijf met haar volledige gevolg, onder wie de Friese stadhouder en de bisschop van Utrecht. Hij eerde het gezelschap 'door het aanrichten van een buitengewoon schitterend gastmaal'. De bedoeling van Maria's twaalfdaags bezoek in juni en juli was wel duidelijk: ook de buitengewesten laten kennismaken met de nieuwe staatsinrichting, de centralisatie van de Nederlanden extra onderstrepen, de plakkatens tegen de protestanten aanscherpen en op voorhand een som aan belastingen opleggen. Friesland diende in drie jaar tijds f60.000 te betalen. Mogelijk heeft de schuld van zesduizend goudgulden die abt Johannes na zijn dood in 1548 naliet met deze belastingheffing te maken gehad.¹⁵⁹

De Raad van State bewaart in de reeks informatiedossiers echter geen spoor van toepassing van het nominatierecht in Friesland.¹⁶⁰ Dit sluit aan bij wat de kronieken van Si-brandus Leo melden. De abtsverkiezingen verliepen onder Karel V zoals weleer. Wat Mariëngaarde betreft, wordt wel de tussenkomst vermeld van het Hof van Friesland in de slordige administratie van abt Hendrik Smenck. Het was de abt van Lidlum zelf die er een keizerlijke commissaris bij riep om de rekeningen van Mariëngaarde af te keuren. Zou een kroniek die zulks vermeldt, de tussenkomst van keizerlijke commissarissen in de electies opzettelijk verzwijgen, vraagt Gorissen zich terecht af? In deze Friese kloosters is het nominatierecht van de vorst onbekend gebleven. De verkiezingen van

157 Gorissen, 'Invoering benoemingsrecht', passim.

158 Of dit jaartal juist is, kan worden betwijfeld. 1542 lijkt waarschijnlijker. In dat jaar bezocht de landvoogdes de meeste Nederlandse gewesten. Zie Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije*, 235. We komen in paragraaf 3.2.2 op deze datering terug.

159 De voortdurende geldnood dreef de regering er in deze jaren geregeld toe Bildtrenten met name aan de kloosters te verkopen om daarmee rente en aflossing van grote geldleningen te kunnen voldoen. Zie: Sannes, 'De Bildtrenten', 93-95.

160 Deze mededeling en het volgende: Gorissen, 'Invoering benoemingsrecht', 235-236.

1518, 1543 en 1553 in Lidlum verliepen telkens nog door compromis. Een vrije electie derhalve.

Elders in Friesland blijkt Karel V echter zeer zeker in deze richting te hebben ondernomen, bijvoorbeeld in Dokkum en Klaarkamp. Het Hof van Friesland kwam daar tussenbeide, terwijl deze kloosters nog een zeker recht behielden om een abt voor te stellen.¹⁶¹ De centrale regering bleef er echter buiten. Uiteindelijk had het protest van de prelaten tegen de inmenging van het Hof succes. Van de nominatiedossiers die door de talrijke Friese abdijen werden opgesteld, schijnt niets tot Brussel te zijn doorgedrongen. Toch menen we te mogen concluderen dat het minder aan de weerzin tegen te grote invloeden van de centrale regering heeft gelegen dat Mariëngaarde en Lidlum buiten schot bleven dan wel aan de oorlogsomstandigheden die een rustig bestuur onmogelijk maakten.

Sibrandus' rol temidden van de centralisatiepogingen

In ander opzicht reikte de arm van Brussel wel degelijk tot Lidlum. Rond het midden van de zestiende eeuw tekenden zich in de lijn van de katholieke Reformatie de eerste vernieuwingstendenties af die met name door het ingrijpen van de landsoverheid werden gestimuleerd. Om een goed bestuur van de Nederlandse abdijen te bevorderen had Karel V op 1 oktober 1552 van paus Julius III toestemming verkregen om de premonstratenzers in de Nederlanden in een nationale federatie samen te voegen, aangeduid als de *Congregatio Belgica*. Aanvankelijk wierp deze nieuwe bestuursstructuur geen vruchten af, maar dat veranderde toen de eerste nationale kapittelvergadering der Nederlanden werd uitgeschreven.¹⁶² Sibrandus Leo moest de abten van Mariëndal (Lidlum) en Dokkum vertegenwoordigen op deze synode die van 10 tot 14 februari 1572 in de abdij Park bij Leuven gehouden werd. Helaas arriveerde hij – geen wonder in dat onrustige, gevaarlijke jaar – door problemen onderweg een dag te laat, zodat onder de vijftien aanwezige prelaten Friesland niet vertegenwoordigd was. De abten kondigden bij die gelegenheid een aantal hervormingsdecreten af. Zo werd in de abdijen die hun onafhankelijkheid hadden bewaard, de scheiding van abts- en conventsgoederen opgeheven om commende-abten te weren. Voorts werden er maatregelen genomen ter bevordering van het onderwijs binnen de abdijen en de extra drank- en voedselparties werden indien mogelijk verboden.¹⁶³ De universitaire studies werden gestimuleerd door de vrijwel gelijktijdige oprichting van een convict in Leuven. Deze maatregelen stonden niet alleen. In december 1572 werd, zoals reeds eerder vermeld, na een lange voorgeschiedenis, de commende van de abdij van Prémontré opgeheven. Vervolgens trachtte de nieuw-gekozen abt-generaal Jean Despruets, voorzien van pauselijke volmachten, de Zuid-Nederlandse abdijen door middel van persoonlijke visitaties onder zijn gezag te brengen. Hiermee kwam hij in conflict met de pretenties van Filips II, die net als zijn

¹⁶¹ Over het beleid van het Hof in godsdienstkwesities, zie: Oldenhof, 'Kettervervolging Hof van Friesland'.

¹⁶² Over dit nationaal kapittel: Hoppenbrouwers, 'Wichmans', 230 e.v.; Van der Velden, 'Brief van Alva', 243-245. Tevens over de rol van Sibrandus Leo: Valvekens, 'Chapitre national néerlandais', 74-101; . .

¹⁶³ De overdadige banketten die speciaal bij de premonstratenzers bij gelegenheid van de installatie van een nieuwe abt buiten alle proporties waren uitgedijd, riepen al langer ergernis op. Zie bij Sibrandus Leo het Leven van Pieter Valk en Jelger I. Ook andere abtsfeesten gingen steeds zwaarder drukken op de kloosterbudgetten. Rond 1550 heeft onder meer de invloedrijke abt van Saint-Paul, Nicolas Psaume, de latere bisschop van Verdun, zich daartegen gekeerd. Ardura, *Nicolas Psaume*, 74.

vader Karel V streefde naar een kerkelijke indeling die met de landsgrenzen overeenkwamen. Despruets, die veertig jaar lang (1573-1613) abt is geweest, wilde terug naar de wortels en zette door. Tussen 1574 en 1586 zat hij zes Generale-Kapittels voor en wist te bereiken dat in 1575 een aantal Brabantse abdijen wederom deelnam aan het algemeen kapittel in Prémontré.¹⁶⁴ De lijn van mensen als Despruets zou de meest dominante zijn in de hele zeventiende en achttiende eeuw. Vanaf 1605 maakten de Generale-Kapittels een begin met de aanpassing van de statuten van 1505.¹⁶⁵ Tevoren had Sibrandus Leo in 1571 in verband met de juridische strijd met de bisschop van Leeuwarden aangeklopt bij abt Jacobus Panhuisen van Steinfeld. Bij hem was hij aan het goede adres. Het ging onder meer om Mariëngaarde, het moederklooster van de premonstratenzers in Friesland, waarmee Steinfeld ruim vierhonderd jaar contacten onderhield. Panhuisen was een krachtige leider die ijverde voor religieuze discipline en de spiritualiteit van de conventen in zijn ressort. Hij verdedigde de oude banden met Prémontré en onderhield nauwe contacten met genoemde Jean Despruets. Abt sinds 4 november 1540, had Panhuisen al vroeg de aandacht van het Generaal-Kapittel getrokken en was inmiddels tot vicaris benoemd voor het grootste deel van Duitsland en Centraal Europa. Hij streed fel om het behoud van de privileges van de orde op die gebieden die aan zijn jurisdictie waren onderworpen. Hij heeft zich bijvoorbeeld in 1558 krachtig verzet tegen de vicaris-generaal van het bisdom Utrecht, Willem Lindanus, die het recht opeiste zelf de reguliere visitaties van de huizen van de orde in de Friese landen af te leggen.¹⁶⁶ Panhuisen en Despruets stonden beide een reanimatie voor van de orde met als uitgangspunt de oude regel van Augustinus. Beiden ook hebben vele pogingen in het werk gezet om hun stichter Norbertus van Gennep tot de eer der altaren te doen verheffen. Op 28 juni 1582 zou diens canonisatie in Rome een feit zijn. Ook voor de Friezen Frederik, Siard en Eelko was de belangstelling groot.

De Friese premonstratenzers hebben de hervormingen van Panhuisen en Despruets niet meer mee kunnen maken. De kronieken van Sibrandus Leo eindigen midden in de jaren zeventig, toen de katholieke Reformatie, anders gezegd de 'eerste Contrareformatie' in Friesland een kleine kans van slagen leek te krijgen.¹⁶⁷

Wat de Friezen hadden kunnen verwachten als ook hier de bepalingen van Trente in hun totaliteit waren gerealiseerd en deze eerste Contrareformatie volledig tot zijn recht zou zijn gekomen, tonen – alweer – de ontwikkelingen in de Zuidelijke Nederlanden en Noord-Frankrijk. Na de verdrijving van de reformatorisch gezinde bewindhebbers kwam daar hetatholicisme in alle kracht weer terug. De Fransman Nicolas Psaume (1518-1575), de invloedrijke premonstratenzerabt van Saint-Paul in Noord-Frankrijk en een van de concilievaders van Trente, had als man van de praktijk bezit genomen van de

164 Van Dyck, 'L'Abbé général', 287-297. Geciteerd bij Hoppenbrouwers, 'Wichmans', 231.

165 Over de relaties tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden na 1700 wordt in paragraaf 2.5 nader ingegaan in verband met de betekenis van de kronieken van Sibrandus Leo voor de Friese en norbertijnse geschiedschrijving.

166 Panhuisen liet verscheidene werken na. J.-B. Valvekens, zie Lit. opgave. In zijn geschriften, die van buitengewone betekenis zijn geweest voor het monastieke leven, toont hij zich een groot kenner van de Schrift en de klassieken. Daarnaast schreef hij over concrete zaken als landbouw, veeteelt en financiën; bekend terrein voor de vroegere kellenaar van Steinfeld.

167 De 'eerste Contrareformatie' te verstaan als de reformatie van de zittende katholieke geestelijken. Onder de 'tweede Contrareformatie' worden de nieuwe impulsen begrepen die in de zeventiende eeuw door nieuwe krachten werden ontplooid. Zie Oldenhof, 'Katholicismus', 218-236. Over de invoering van de decreten van Trente zie vooral: Willocx, *Introduction des décrets de Trente*. Over de norbertijnen en het concilie: Huber, 'Die Prämonstratenser und das Trienter Konzil', 473-488.

bisschopszetel van Verdun.¹⁶⁸ Hij nam de binnenkerkelijke hervorming op basis van de conciliebepalingen van Trente met steun van de jezuïeten krachtig ter hand. En, zoals in zijn dagboek valt te lezen, met succes.¹⁶⁹ Met dezelfde gedrevenheid die zijn tijdgenoot en tegenpool Maarten Luther kenmerkte, bestreed hij het protestantisme uit alle kracht, maar met geestelijke middelen. Een van zijn favorieten was de hervorming van de geestelijkheid: de priesters dienden zieleherders te zijn en geen *prebendarii*; hij bestreed de algemeen heersende onkunde van de clerus door het stichten van een seminarie en bevorderde het onderwijs onder leiding van jezuïeten.¹⁷⁰ Ook vaardigde hij maatregelen uit tegen allerhande misstanden, met name tegen de oude religieuze orden, die hij erg wantrouwde.¹⁷¹ Hij legde niet alleen de nadruk op de gestrengheid van de regel, op het onderhouden van het kloosterlijke slot en de gehoorzaamheid jegens de oversten, maar ook op boetedoeningen en het zuiver houden van de liturgie. Ten slotte vaardigde hij bepalingen uit tegen rondzwerfende kloosterlingen die zonder toestemming van de bisschop preken hielden en verbood hij de beruchte kloosterlijke feesten. Zijn beeldende uitspraken waren befaamd: 'Je considère que rien n'est plus contraire à notre vocation que de dresser des tables et l'honneur de Cérès, de sacrifier à Bacchus et de célébrer Thalie'.¹⁷² En over dronkenschap: 'L'ivresse traîne derrière elle un si grand cortège de maux. [...] L'ivresse ôte la mémoire, émousse la sensibilité, trouble l'intelligence, empâte la langue, soulève les passions, altère le sang, affaiblit tous les membres et produit de forts tremblements'. Naast de zorg voor het geestelijk welzijn van zijn onderdanen had Psaume ook alle aandacht voor de kerkelijke bezittingen, iets wat niet gemakkelijk lag in de dagen van opstand, godsdienstoorlogen, en de absolutistische neigingen van de Franse koningen en de maatregelen van Karel V.

De nieuwe bisdommen

Een onderwerp ten slotte dat eveneens in nauw verband staat met dezelfde centralistische maatregelen van de Habsburgse overheid, betreft de oprichting van achttien nieuwe bisdommen binnen de grenzen der Nederlanden, waaronder Leeuwarden. In tegenstelling tot de voorgaande onderwerpen is de nieuwe bisschoppelijke indeling van doorslaggevende betekenis geweest om de geesten rijp te maken voor de Opstand.

Friesland was in 1561 aan de beurt. Op 7 augustus van dat jaar werd de bulle *Regimini universalis* over Gent, Roermond, Deventer, Leeuwarden en Groningen door Rome uitgevaardigd, nadat op 11 maart daaraan voorafgaande de bulle over de overige bisdommen was verschenen.¹⁷³ De eerste bisschop van Leeuwarden was Remigius Driutius. Benoemd in 1561 heeft hij nimmer zijn bisschopszetel in bezit kunnen nemen. Het verzet in de Nederlanden tegen de Romeinse regeling was algemeen en betrof niet alleen de belanghebbende geestelijken. In Antwerpen bijvoorbeeld waren ook de handelslieden

168 Ardura, Nicolas Psaume, *passim*, in het bijzonder 74 e.v., 490 e.v.

169 Saal, 'Auswirkungen Trienter Konzils', 41-59, hier 43.

170 De jezuïetische pedagogie was vanuit de ontwikkelingspsychologie gezien zonder meer modern te noemen en stelde op het humanistische onderwijs. Kinderen dienden oude teksten uit hoofd te leren, de gedachtegang van de schrijver te achterhalen, en deden dat door toneel, zangstukken en declamatie. Daarbij speelden de Geestelijke Oefeningen van Ignatius een grote rol. Het was niet in de laatste plaats deze aanpak die de Contrareformatie deed slagen.

171 Premonstratenzers die zich niet aan de regel hielden, sloot hij uit van het parochiewerk. (Ardura, Nicolas Psaume, 493).

172 Deze en de volgende citaten ontleend aan Ardura, *Ibidem*, 75.

173 De bullen zijn verschenen in de *Registra Vaticana* resp. vol. 1924 en 1927. Zie ook Dierickx, 'Recherches', 71-94, en Rogier, *Geschiedenis Katholicisme I*, 226 e.v..

fel tegen. Zij vreesden verscherping van politieke controle. De reacties waren zelfs heftiger dan ze in 1566 zouden zijn op de Beeldenstorm.¹⁷⁴ Over de achtergronden van de invoering kan worden verwezen naar de algemene literatuur.¹⁷⁵ Wij willen ons beperken tot de persoonlijke participatie van Sibrandus Leo en de lotgevallen van de onderhavige Friese norbertijnenabdijen.

De kritiek van de door de landvoogdes Maria van Hongarije in 1554 benoemde inquisiteurs Hermanus Lethmate en Franciscus Sonnius op de huns inziens erbarmelijke toestanden in de Friese kloosters was naar het oordeel van Rogier deels terecht, al school er, zoals eerder werd vermeld, een politieke bedoeling achter. Dit voorbehoud is waarschijnlijk nog sterker van toepassing op de inquisiteur Wilhelmus Lindanus, de door de bisschop van Utrecht in opdracht van de landvoogdes aangestelde geestelijk commissaris.¹⁷⁶ De rapporten van de inquisiteurs moesten kracht bijzetten aan de tegen de protestanten gerichte koninklijke plakaten en tevens steun geven aan het voorneemen van de koning, de nieuwe bisdommen grotendeels te laten onderhouden door de grote abdijen.¹⁷⁷ Zowel in Friesland als in Groningen zouden enkele belangrijke kloosters gedwongen worden óf tot het afstaan van jaarlijkse cijzen óf tot het aanvaarden van de nieuw te benoemen bisschoppen als een soort commende-abten. De nieuw te benoemen bisschop zou op deze manier rechtstreeks verzekerd zijn van inkomsten. Bolsward werd in commende toegevoegd aan de Leeuwarder bisschop, Mariëngaarde aan het kapittel van Sint-Vitus te Leeuwarden. De situaties elders waren vergelijkbaar. Wittewierum werd toebedeeld aan de bisschop van Groningen, Egmond aan die van Haarlem, Tongerlo aan de bisschop van 's-Hertogenbosch en de abdij van Middelburg aan het tafelgoed van de bisschop van Middelburg.

Vanuit hun gevestigde belangen is het begrijpelijk dat deze vorm van centralisme en de enorme economische implicaties zowel bij het Hof van Friesland als bij de abten van de grote kloosters verzet opriepen. Dat Lindanus zijn rapporten sterk chargeerde om daardoor het visitatierecht over de kloosters naar zich toe te trekken, wordt aangetoond door de felle strijd die de meer genoemde hervormingsgezinde abt van Steinfeld, Jacob Panhuisen, om die reden tegen hem voerde. Hoe gevoelig de zaak lag, is haast tastbaar te volgen in het slotgedeelte van de paragraaf die Sibrandus Leo wijdt aan het leven van abt IJsbrand Harderwijk van Lidlum. Het dictaat vanuit Rome, de benoeming van (de tweede) bisschop Cunerus Petri die daags na Maria Lichtmis 1570 in de Vituskerk van Oldehove/Leeuwarden verscheen: dit alles werd ervaren als een overval.¹⁷⁸ De confron-

174 Marnef, 'Kanunnik in troebele tijden', 329 e.v. De Antwerpse kanunnik Franciscus Doncker, bijgenaamd de 'aanjager' (hij was puissant rijk en bezat een 'huysinge' met 73 vertrekken), wilde in 1566 hard optreden, maar de schout weigerde. Toen hij het (luthersgezinde) stadsbestuur wilde uitzuiveren, werden in 1567 de ruiten van zijn huis ingegooid. In de zeventiende eeuw zou Antwerpen een bastion worden van de Contrareformatie met grote invloeden op het Noorden. Ook in Leeuwarden was in de jaren zestig de overheid weinig coöperatief met de Spaanse autoriteiten.

175 Het standaardwerk is en blijft Dierickx, *Oprichting nieuwe bisdommen*, passim. Dierickx maakte voor zijn onderzoek ruim gebruik van de rijke archieven van Besançon (correspondentie van Granvelle), Rome, Madrid, Simancas en het Escorial. Gedetailleerd en met literatuuropgave is ook Rogier, *Geschiedenis Katholicisme I*, 201-419.

176 Van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus*, 43-109 ('De Friese jaren van Lindanus [1557-1560]'). Van Buijtenen, 'Friesche jaren "inquisiteur" Lindanus', 103-125.

177 Gabbema, *Beschrijving Leeuwarden*, 432, doorzag de strategie van Sonnius, die het slechte voorbeeld van de conversen van Boksum, moordenaars van Eelko, als algemeen beeld van alle premonstratenzer kloosters schetste. De beeldvorming van Gabbema is door alle schrijvers na hem overgenomen, o.a. Van Heussen en Van Rhijn, *Oudheden en Gestichten I*, 401. Eerst Schoengen onderwierp dit beeld aan nieuw archivalisch onderzoek.

178 Over Cunerus Petri is de geschiedschrijving niet erg vleiend. Zijn 'schraapzucht' zou volgens Reitsma (*Honderd jaren*,

tatie met de nieuwe bisschop en vooral de in zijn benoemingsbrief opgesloten eis de proosdij Bolsward inclusief alle bezittingen als tafelgoed aan hem af te staan, het waren voor Sibrandus Leo klappen ‘als van een donderende Jupiter’. Het werd abt IJsbrand te veel. De abt verliet Friesland, trok naar Emden met zijn Lutherse vriendin, trouwde haar, verhuisde naar Frankfurt en stierf ten slotte in Keulen aan een besmettelijke ziekte. De gereserveerde wijze waarop Sibrandus Leo de binnenkomst van Cunerus Petri beschrijft, tekent zijn houding als kanunnik van een bijna gedupeerd klooster. Men leze als contrast met hem de beschrijving van de zeventiende-eeuwer Gabbema.¹⁷⁹ Deze komt woorden tekort om de feestelijkheden te beschrijven waarmee de intocht gepaard ging. Eekhoff nam het citaat van Gabbema over: ‘De donderbussen klonken, de bisschop werd afgehaald door Jacobijnen, Minderbroeders, Pastooren, Kapellaanen, Zangers, Klerken, Hoogen en Laagen Raad, zamt de Schutters en Gilden der stad etc ...’. De volgende dag gaf de nieuwbakken bisschop een ‘heerlijk banket ... poogende door een vrolijkke maaltijd de haat van zijn nieuw en lang afgeweert ambt te vernietigen, en betoonen aan den Fries, dat hy zo vreemd niet was van een hupzen dronk en volen taafel’. Niet alleen het klooster der reguliere kanunniken in Bergum werd getroffen, ook verloor Regnerus Asperen (1565-1580), de laatste abt van Mariëngaarde, zijn ambt toen de opbrengsten van de abdijgoederen onder hevig protest als tafelgoed aan het bisschoppelijke kapittel werden toegewezen. Hij sleet zijn jaren als kanunnik van de Vituskathedraal van Leeuwarden tezamen met de negen overgebleven heren.

Maar de geschiedenis ging verder. Op 28 maart 1578 werd de bisschop op last van de nieuwe landvoogd Matthias uit zijn ambt gezet. De kanunniken verloren hun inkomen en Mariëngaarde kwam te staan onder de rentmeester van Gedeputeerde Staten.¹⁸⁰ De opheffing van de nieuwe bisdommen door de Staten-Generaal (31 oktober 1578) bracht geen restitutie van de eertijds geïncorporeerde goederen aan de kanunniken. Ze moesten zich met een jaargeld tevreden stellen.¹⁸¹ Abt Regnerus stierf veertien jaar na de opheffing van alle kloosters in bittere armoede (1594).

Na deze voor het Friese kloosterleven weinig voorspoedige ontwikkelingen kan een blik op het Zuiden verhelderend werken. Dat de gedeeltelijke onthoofding van het abdijsbestuur niet per se hoefde te leiden tot de ondergang van een klooster bewees de latere geschiedenis in de Zuidelijke Nederlanden, waar de abdijen ook na de grote verwoestingen van de zestiende eeuw bleven voortbestaan en zelfs in de twee volgende eeuwen tot ongekende bloei kwamen. Het herstel van de kloosterlijke tucht bleek niet te zijn bemoeilijkt; ook werd in de visitatierapporten voor en na 1600 het abdijsleven in goede staat bevonden. We komen hier in het volgende hoofdstuk op terug.

hoofdstuk 8, gebaseerd op Gabbema) ertoe geleid hebben dat de geïncorporeerde abdijen leeggezogen zouden zijn. Schoengen, ‘Schraapzucht’, 323-390, hier 378-390 heeft dit beeld sterk genuanceerd. De grootste vernielingen waren te wijten aan de gebeurtenissen van 1572 en 1580 en niet aan Cunerus Petri, die de geregelde inkomsten nodig had. Bovendien was Mariëngaarde niet aan hem toevertrouwd maar aan het kapittel van Sint-Vitus. In 1578 stond alles nog overeind en werden er in de kloosterkerk nog missen gelezen. De bisschop had voor wat Bolsward betreft vooral last van de verkwistende abt IJsbrand Harderwijk.

179 Gabbema, *Beschrijving Leeuwarden*, 450-462 en 515-522. Zie ook Eekhoff, *Beschrijving Leeuwarden I*, 220 e.v.

180 In 1579 kwam het kapittel onder toezicht van een rentmeester die de archieven aan de Staten overdroeg. (Wumkes, *Abtenlevens*, xxxii, noot 1). Dit archief is later helaas verloren gegaan.

181 Van Apeldoorn, *Kerkelijke goederen II*, 370-384.

Drie van de in totaal vijftien graf- en memoriestenen, afkomstig van het voormalig kloosterkerkhof van Lidlum en in 1967 in Harlingen bij de herbouw van de katholieke lagere school aan de Schritsen aangetroffen. Foto's Gemeentemuseum Hannemahuis Harlingen.

- a Hoofdsteen van witte kalksteen. Om de miskele een gebogen lint met als opschrift: *d(omi)n(u)s boldewin(us), senior.(con)vers(us)*.
- b Gebroken hoofdsteen van kalksteen. Boven de nog juist zichtbare miskele het opschrift: *d(omi)n(u)s he(i?)yes/wyck, custos*. Naam misschien te lezen als Harderwyck?
- c Blauwe tegel met rond de miskele het opschrift: *d(omi)n(u)s Corneli(us).Hardewick 154(6?)*.

1.4 TERUGBLIK

Sibrandus Leo, schrijver van de abtenkronieken, pastoor van Menaldum en premonstratenzer kanunnik van de abdij Lidlum, leefde in de nadagen van het middeleeuwse katholicisme, maar was tegelijkertijd vertrouwd met de nieuwe humanistische stroming, zoals hij die met name door zijn stad- en studiegenoot Suffridus Petrus had leren kennen. In deze dubbele hoedanigheid was hij een typische zestiende-eeuwer. Zijn leven speelde zich af in een tijd waarin het 'oude' schoksgewijs ging plaats maken voor het 'nieuwe', met als gevolg dat hij evenals veel van zijn tijdgenoten moeilijk is te plaatsen. Dat geldt in politiek en sociaal-economisch opzicht, maar zeker niet minder binnen de kerkelijke verhoudingen. Hoe 'modern' Sibrandus Leo echter ook geweest moge zijn, als premonstratenzer kanunnik vertegenwoordigde hij vooral de kloosterlijke observatiebeweging van een voorgaande periode; tegelijk miste hij de aansluiting bij de Reformatie en de Contrareformatie, de grote stromingen van zijn eigen dagen. Hij moet met andere woorden worden gezien als een overgangsfiguur van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd met zowel kerkelijk-traditionele als modern-humanistische trekken.¹⁸²

182 Vgl. Valvekens, "Jong" en "Oud" geslacht', 225-254.

De woelingen van zijn tijd hebben hem niet onberoerd gelaten. Zijn positie als pastoor-kanunnik, ja, het voortbestaan van zijn parochie c.q. klooster en, breder gezien, de toekomst van de katholieke kerk, stonden op het spel. De traditionalist Sibrandus werd echter door de tijdsomstandigheden gedwongen zijn leven in te richten op een wijze die niet de zijne was, maar die hem van buiten werd opgedrongen. Hij speelde een (bescheiden) rol in de kerkelijke politiek van zijn dagen, maar moest ervaren dat zijn middenpositie geen toekomst had.

Voor een goed begrip van de abtenkronieken was het naar onze stellige overtuiging om deze redenen noodzakelijk voldoende aandacht te besteden aan de persoon van de schrijver en de tijd waarin hij leefde. Zoals in het komende hoofdstuk nader zal worden toegelicht, was het hem immers niet louter te doen om een aantal interessante gegevens uit het verleden van de twee Friese abdijen op te tekenen: het moet meer zijn bedoeling zijn geweest een balans op te maken van de voorbije eeuwen op een moment dat het, politiek gezien, nog kon. In het midden van de jaren zeventig, toen dank zij het krachtige optreden van de Spaanse stadhouder van Friesland, Caspar de Robles, de Geuzen althans tijdelijk waren verdreven, zag hij kans om vanuit zijn persoonlijke visie de oude idealen van de orde te toetsen aan de geschiedenis van zijn klooster. Het heeft er alle schijn van dat de Lidlumer abt Joannes Geelmuiden zijn autonoom opererende kanunnik de schrijfpdracht heeft gegeven om door middel van deze kronieken een fundament te leggen voor een nieuw religieus elan in de komende jaren. Dat hernieuwde katholicisme, door de Spaanse en kerkelijke overheden door tal van maatregelen opgelegd – waaronder de stichting van een nieuw bisdom in Leeuwarden -, zou in Friesland door een breed gedragen verzet en de overwinning van het calvinisme echter niet worden gerealiseerd.

2 Twee kronieken

Tekst en tekstoverlevering

Naast de achtergronden en karakter van zijn geschriften komen in de eerste twee paragrafen van het nu volgende hoofdstuk vooral vormkwesties als taalgebruik en genrebepaling aan de orde. Speciale aandacht verdienen verder de opmerkelijke verschillen tussen de kronieken van Lidlum en Mariëngaarde. De kern van het hoofdstuk wordt gevormd door een analyse en beschrijving van de twee versies (A en B) en de afschriften waarin de geschriften bewaard zijn gebleven. De beschrijving van de afschriften wordt afgesloten met een stemma van alle afschriften en vroege edities met daaraan gekoppeld de relatie van Sibrandus' geschriften met de dertiende-eeuwse *Vitae Abbatum* en de zestiende-eeuwse *Brevis Historia*. Ten gerieve van de lezer die bekend is met de uitgave van Wumkes uit 1929 is een *concordans* toegevoegd. Extra benadrukt wordt de verbreding van de kronieken over beide Nederlanden en de plaats die ze kregen in de Friese én de norbertijnse historiografie. De laatste paragraaf bevat een overzicht van de vroege edities en bewerkingen alsmede van de vertalingen die in de loop der eeuwen zijn verschenen.

De vraag of Sibrandus zijn opdracht heeft kunnen voltooien en zijn tekst zover in gereedheid heeft kunnen brengen dat er afschriften van konden worden gemaakt of dat ze eventueel zelfs in druk konden verschijnen, was een aspect dat nader onderzoek verdiende.

2.1 INHOUD, GENRE EN KARAKTER

De geschriften van Sibrandus Leo zijn in beginsel uitgewerkte lijsten van abten en vertonen daardoor een vrij traditionele opbouw.¹ Ze bestaan uit een chronologische aaneenschakeling van abtenlevens in de vorm van kleinere en grotere opstellen, een soms summiere, dan weer meer uitgewerkte *catalogus* met op diverse plaatsen een rijkdom aan karaktertekening. Om een aaneengesloten geheel te bereiken moet de auteur van diverse kanten rijp en groen hebben verzameld en de gegevens die hij vond op zijn eigen, maar vaak slordige, wijze bewerkt.² Deze ontstaansgeschiedenis verklaart het enigszins hybridisch karakter dat de kronieken daardoor hebben gekregen.

¹ Diverse voorbeelden worden vermeld in de repertoria van Carasso-Kok en Haitsma Mulier. Over de vraag of een traditionele monnik zich mag inlaten met profane geschiedschrijving of dat hij zich dient te beperken tot de geschiedenis van zijn eigen klooster, zie de werken van Vanderputten. Samenvatting in diens artikel: 'Tot nut van de zonen van deze abdij', 193-208

² Zijn verzamelwoede werd door Suffridus Petrus geroemd. Zie aldaar.

Voorkeur voor de typologie 'kroniek'

Tegenover Wumkes die in zijn editie van 1929 koos voor de term *Abtenlevens* en de aanduiding *kroniek* op principiële gronden afwees – omdat daarin 'zonder genetisch verband feiten zouden worden medegedeeld' – geven wij juist de voorkeur aan deze benaming.³ Nu eens treffen we namelijk hoofdstukjes aan die niet meer bevatten dan een enkele mededeling, dan weer zijn er passages die de aanduiding *Vitae* of zelfs *Gesta* rechtvaardigen. *Vitae*, daar ze nu eens het leven van een abt beschrijven, *Gesta*, daar ze op andere momenten hun doen en laten in een wijde omgeving weergeven. Tevens worden we vooral in de latere beschrijvingen onthaald op uitgewerkte tijdsbeelden. Nadat we aanvankelijk hadden overwogen de term *historia* te hanteren omdat deze immers de *rerum gestarum series* omvatte, de keten van het menselijke handelen, hebben we vanwege het enigszins hybridisch karakter van Sibrandus Leo's geschriften zowel afgezien van *historia* als *vitae* en ons geconformeerd aan de oudtijds veel gebruikte term *Chronicon*. Deze aanduiding werd bovendien door alle afschrijvers van de kronieken gebezigd. Ook Emo, Menko en Thomas van Groningen gebruikten de term. Uitzondering is het hierna te bespreken afschrift-Gabbema dat namelijk geen enkele titel draagt. Ook de in het vervolg van dit hoofdstuk te behandelen auteurs Miraeus, Matthaëus, Schotanus en vele anderen hanteerden de vrijere interpretatie van het begrip 'kronieken'.⁴ In de secundaire literatuur worden ze eveneens als zodanig geciteerd, onder andere door Post.⁵

Opbouw

De schrijver opent met een brede opdracht, in de terminologie van de achttiende-eeuwse uitgever Charles-Louis Hugo, een *Epistola Dedicatoria Authoris*. Die opdracht of dedicatie gold Joannes Geelmuiden, de laatste abt van Lidlum, van wie Sibrandus Leo het verzoek had gekregen de geschiedenis van Lidlum en Mariëngaarde op schrift te stellen. Opmerking verdient dat daarin met geen woord wordt gerept over Mariëngaarde. De opdracht bevat, zoals nader zal worden aangetoond, belangrijke aanwijzingen voor een goed begrip van het hele geschrift. In een aantal afschriften volgen hierna enkele korte teksten die buiten de thematiek van de kronieken vallen en mede daarom niet van Sibrandus Leo afkomstig kunnen zijn. Daartoe behoren aantekeningen over Sint-Norbertus en de stichting van diens orde.⁶

Na de dedicatie volgt in de handschriften de kroniek van Mariëngaarde. De schrijver heeft zich wat bronnen betreft moeten behelpen met wat hem toevallig op zijn pad tegenkwam. En dat zal, zeker voor Mariëngaarde, zeer beperkt zijn geweest.⁷ Zijn afhankelijkheid manifesteert zich meteen al in de eerste hoofdstukken: het zijn uitgebreide excerpten van de *Vitae Abbatum* en behandelen naast het leven van de stichter van Ma-

3 Wumkes, *Abtenlevens*, xxxiv. Over het gebruik van de term 'kroniek' vooral: Van Houts, *Local and regional chronicles*, en Krüger, *Die Universalkroniken*. Vgl. ook: Smalley, *Historians in the Middle Ages*, hoofdstuk 6 'History, chronicle and historical scholarship'; ook: Roelevink, 'Authentique stukken', 78-99.

4 De aanduiding 'Abtencatalogus' of 'Abtenlevens' waar Wumkes de voorkeur aan gaf, is te vinden bij Hugo, *Sacrae Antiquitatis monumenta*, en Le Paige, *Bibliotheca Praemonstratensis ordinis* II, 589.

5 Post, *Kerkgeschiedenis Middeleeuwen* II, 196.

6 Omdat ze niet tot de kronieken van Sibrandus Leo behoren, zijn ze achter in dit boek in een afzonderlijke Bijlage 2 opgenomen.

7 Uitgebreider overzicht van de bronnen volgt hierna in hoofdstuk 3 in samenhang met het betrouwbaarheidsonderzoek.

riëngaarde ook de levens van vijf van zijn opvolgers, de abten Ento, Siard, Sibrand, Jarich en Jelger (Ethelger), respectievelijk tweede en vijfde tot en met achtste abt. Vergeleken met de rest van de kroniek nemen de in totaal tachtig jaren waarin de vijf grondleggers van de Mariëngaarder abdij resideerden (1163 tot 1259) een onevenredige ruimte in beslag: liefst twintig procent van het totale geschrift. Tegen de achtergrond van acht eeuwen, de levensduur van Mariëngaarde en Lidlum samen, geeft dat een vertekend beeld, temeer daar veertien van hun opvolgers het met aanmerkelijk minder moeten doen. Wel vult de auteur zijn excerpten aan met korte typering van de abten drie en vier.

Na bovengenoemde Jelger volgt een serie korte memories van de negende tot en met drieëntwintigste abt, de periode omvattend van 1259 tot 1462. De enige uitzondering in deze opsomming is het leven van de vijftiende abt Valto II, wiens onfortuinlijke juridische escapades in verband met Marken breed worden uitgemeten. Met de geschiedenis van Willem, de vierentwintigste abt, vangt het derde deel van de Mariëngaarder kroniek aan. Dit deel omvat de periode van 1462 tot het afsluitende jaar 1575. Het betreft de levens van de laatste acht abten. De bronnen lagen voor de schrijver duidelijk dichterbij. De hoofdstukken zijn veel uitvoeriger dan de voorgaande, al blijven ze, vergeleken met de Lidlumer kroniek, toch altijd nog vrij bescheiden in omvang. In tegenstelling tot de laatstgenoemde zijn in de Mariëngaarder kroniek ook de latere, zelfs de actuelere verhandelingen opvallend onvolledig. In feite worden ze eerst door de anonieme *Brevis Historia* of toevallig bewaard gebleven correspondentie gecompleteerd.⁸ En al is het merkbaar dat de auteur hier zijn eigen tijd is genaderd, toch blijft hij op afstand staan. Sibrandus Leo, de kanunnik van Lidlum, doorleefde die geschiedenis van Mariëngaarde niet, hij observeerde ze hooguit en dan nog matigjes.

Wat bij nadere kennismaking verder opvalt, is het grote verschil in lengte van beide kronieken. Qua omvang is de kroniek van Lidlum dubbel zo lang als die van Mariëngaarde. Ook inhoudelijk is er weinig overeenkomst tussen de twee. Vergeleken met de vrij magere en schetsmatige kroniek van het Hallumer klooster is de andere uitgewerkter en volwassener. En al verschilt het onderliggende schema van de Lidlumer abtenlevens weinig met dat van Mariëngaarde, in de detaillering en levendigheid lijkt bij Lidlum een andere auteur aan het woord. De hoofdstukken zitten vol details en zijn vaak spannend geschreven. Ze kenmerken zich door een grotere cohesie. In deze uitgebreidere biografische aantekeningen neemt de auteur na vermelding van de gevolgde verkiezingsprocedure eerst alle tijd en energie om de persoon van de kandidaat te beschrijven en zijn voorgeschiedenis uit de doeken te doen. Deze in wezen preliminaire alinea's nemen in sommige gevallen bijna de helft van de biografie in beslag. Eerst daarna volgt de nadere opsomming van de feiten en handelingen van de beschreven prelaten na hun verkiezing tot abt. De opbouw van de kroniek is evenwichtig: zowel de vroegere als latere geschiedenissen krijgen alle aandacht. Het enige onderlinge verschil ligt in de behandeling van de zestiende eeuw waarbinnen de nationale militaire en politieke gebeurtenissen veel aandacht krijgen.

Veel meer dan die van Mariëngaarde biedt de kroniek van Lidlum inzichten in de po-

⁸ Voor de *Brevis Historia* zie paragraaf 3.2.2. De volledige tekst is met de Nederlandse vertaling afgedrukt in Bijlage 1. Voor bedoelde correspondentie zie Bijlage 4.

litieke, maatschappelijke, culturele en kerkelijke geschiedenis van het middeleeuwse en vroegmoderne Friesland, althans zoals Sibrandus Leo die had ervaren. Dat waren vaak roerige, maar daarom niet minder interessante tijden. Partijtwisten en oorlogen wisselden elkaar af; verwoestingen, invallen, overvallen en brandstichtingen bleven de kloosters niet bespaard, maar telkens was er ook weer herstel. En het is dat laatste waar de auteur voortdurend op terugkomt.

Discrepantie tussen beide kronieken. Vragen over het auteurschap

Mede gezien een verwijzing binnen de tekst is aan Sibrandus Leo's auteurschap van de twee kronieken nooit getwijfeld. Halverwege de openingstekst van de Lidlumer kroniek refereert hij aan wat hij eerder over de stichter van Mariëngaarde had vermeld: *ut [...] in vita Frederici praefati sumus*. Deze verwijzing komt zowel voor in het hierna te bespreken afschrift-Gabbema als in de afgeleide (B)-versies. Het is de enige bewijsplaats waaruit het auteurschap van Sibrandus Leo voor beide kronieken kan blijken. Weliswaar bevindt zich – uitsluitend in B – halverwege het leven van Ijsbrand Harderwijck nog een tweede verwijzing. Als hij namelijk de problemen aansnijdt van zijn abt met Hendrik Smenck, de vaderabt van Mariëngaarde, schrijft Sibrandus Leo volgens de B-versie: *Hec latius in Vita Henrici Smenck*.⁹ Dit laatste kan ons inziens echter geen bewijs genoemd worden van het gemeenschappelijke auteurschap van beide kronieken. Het bevestigt slechts dat de afschrijver van B het hele manuscript onder ogen heeft gehad. Voor het handschrift-A bewijst het niets of mogelijk zelfs het tegendeel: de weinig succesvolle geschiedenis van abt Smenck komt daar namelijk tweemaal in voor, eenmaal in het Mariëngaarder gedeelte in het levensbericht van Smenck (waarin hij acht weken bedenktijd krijgt) en later nog eens in het Lidlumer deel bij abt Harderwijck (waarin diezelfde bedenktijd slechts drie weken blijkt te duren). Men vraagt zich dan ook af of één en dezelfde auteur verantwoordelijk kan worden gesteld voor een dergelijke doublure.

Dat beide kronieken niet gelijkwaardig zijn, bleek al uit het feit, dat de inleidende dedicatie uitsluitend betrekking had op Lidlum; Mariëngaarde komt in het hele verhaal niet voor. Toch openen de kronieken met de Levens van het Hallumer klooster. Sibrandus, zelf kanunnik van Lidlum, kreeg de opdracht van zijn eigen abt. Grote figuren uit het verleden van het eigen klooster worden deze abt ten voorbeeld gesteld. 'Ge vindt bij hen', zo legt de schrijver hem voor, 'de sporen van vroomheid waarnaar ge gezocht hebt: naar wij verwachten bij abt Hoyto voorbeelden van ware godsvrucht, bij Eelko van standvastigheid, bij Tetard de voetsporen van verdraagzaamheid', terwijl 'het meest volledige evenbeeld van alle deugden te vinden is bij Joannes Keppel, met wie [Joannes Geelmuiden] in naam en vroomheid gelijkenis vertoont'. Allen waren echter abten van Lidlum. De achttiende-eeuwse uitgever Matthaëus trok uit deze merkwaardige situatie zijn conclusies: hij haalde beide kronieken uit elkaar en gebruikte de dedicatie als inleiding op de Lidlumer kroniek.

Een nadere beschouwing van de onderlinge verschillen laat allereerst zien dat de kroniek van Mariëngaarde aanmerkelijk meer fouten vertoont dan die van Lidlum. Verder worden in beide geschriften namen verschillend geschreven en worden de dagen bij Mariëngaarde volgens het oud-Romeinse systeem aangeduid (*Kalendae, Nonae, Idus*),

9 'Dit staat uitvoeriger vermeld in het Leven van Hendrik Smenck'.

terwijl Lidlum de heiligenkalender volgt. Belangrijker is echter dat zaken over en weer niet kloppen. De verschillen kunnen zelfs zo groot worden dat ze uitgroeien tot tegenstellingen en ongerijmdheden. Wat te concluderen, als er in het Mariëngaarder verhaal met geen woord wordt gerept over belangrijke gebeurtenissen in en rond Lidlum, het klooster waarmee Mariëngaarde als moederklooster toch zo nauw verbonden was? Moeilijk te begrijpen wordt het ook als we in de kroniek van Lidlum een relaas tegenkomen dat betrekking heeft op Mariëngaarde, maar dat in de Hallumer kroniek niet wordt vermeld. Of als de auteur goed op de hoogte blijkt te zijn van ontwikkelingen en gebeurtenissen in het ene klooster, terwijl op een parallelle plaats in het andere geschrift een geheel andere versie of helemaal geen mededeling te vinden is.

Ter toelichting enkele saillante passages. Over Theodorik, de negende abt van Mariëngaarde, krijgen we pas in de Lidlumer kroniek onder abt Suffrid een aantal details te lezen die logischerwijs in de Mariëngaarder context thuis hoorden. Onder andere wordt pas bij de Lidlumer Suffrid de afkomst van de Mariëngaarder Theodorik vermeld. Theodorik is overigens dezelfde aan wie de Proloog op de dertiende-eeuwse *Vitae Sibrandi, Jarici et Ethelgeri* was opgedragen.¹⁰ Men zou mogen aannemen dat Sibrandus Leo die proloog gekend heeft.

Dan de beruchte watersnood van 1287, die de ambtstermijn van abt Valto van Mariëngaarde sterk moet hebben beheerst. Toch wordt deze natuurramp in zijn eigen levensbeschrijving volkomen genegeerd. We lezen er pas over in de levensbeschrijvingen van de negende en tiende abten van Lidlum. Mariëngaarde was echter zwaar getroffen, zo is uit deze Lidlumer bron op te maken.

Dat de Mariëngaarder kroniek de moord op abt Eelko Liauckema van Lidlum niet eens noemt is uitermate bevreemdend. De gebeurtenis zal in heel Friesland en zonder enige twijfel ook in het moederklooster Mariëngaarde de grootst mogelijke verwarring hebben veroorzaakt.¹¹ Wel wordt hij in de Lidlumer kroniek beschreven en dan gedetailleerd. Maar wat te zeggen als in de Mariëngaarder kroniek niets van de bemiddelende rol is terug te vinden die de vaderabt van Mariëngaarde in Lidlum speelde, toen de abt aldaar, Eelko's opvolger Kempo, grote problemen ondervond met de bisschop van Utrecht? Deze weigerde hem aanvankelijk nota bene de wijding en wilde zelfs de communiteit opheffen. De kroniek van Lidlum is daarentegen uitvoerig over de activiteiten van de Mariëngaarder abt.

Over de pestepidemie die Friesland in het midden van de veertiende eeuw onder het bewind van abt Willem in Mariëngaarde bereikte, leveren de Mariëngaarder levens geen gegevens. Dat de ziekte ook Friesland in zijn greep kreeg moeten we lezen in het hoofdstuk dat gewijd is aan de vijftiende abt van Lidlum, Vibrand Wobbinga. En dan te bedenken dat vaderabt Verp Tziarda van Mariëngaarde in 1351 in Lidlum verblijf hield op het moment dat Vibrand aan de pest bezweek. Werp was eerder opgetreden bij de benoeming en het overlijden van Vibrands opvolger Syard II, nadat eerstgenoemde amper één jaar aan het bewind was geweest. Dit alles lezen we uitsluitend bij Lidlum.

Ook is het vrij onlogisch dat de drieëntwintigste abt Tzialing het in de Mariëngaarder kroniek met enkele nietszeggende regels moet doen, dit, terwijl de prelaat 35 jaar de

¹⁰ *Vitae Abbatum*, 350 e.v.

¹¹ Over deze moord meer in paragraaf 3.3.1.2

leiding had (1427-1462). De problemen, zowel in Lidlum als in Mariëngaarde, waren in zijn jaren niet van de lucht. Zo nam abt Folker van Lidlum in 1439 na een achtjarig bewind ontslag, na als opvolger Reijner te hebben aangewezen. Deze bracht er echter niets van terecht. Na een kort tussenbewind van Tjabbo kwam Folker voor de tweede maal in beeld. Vaderabt Tzialing heeft dat hardnekkig trachten tegen te houden, tevergeefs overigens. In het hoofdstuk dat over hem handelt geeft Mariëngaarde geen mededeling; Lidlum is echter uitvoerig.

Ten slotte levert de Mariëngaarder kroniek ook weinig houvast over de hoog oploaiende vijftiende-eeuwse partijtwisten tussen Schieringers en Vetkopers en de affaires met de familie Roorda. Zelfs komen de twisten niet voor in het wat uitvoeriger verhaal van abt Willem, de vierentwintigste abt. Eerst in het hoofdstuk van zijn opvolger Tako Aebinga (1485-1512) wordt er over beide partijen gesproken.¹²

Daarnaast zijn er onderling afwijkende dateringen. In het conflict van de Mariëngaarder Hendrik Smenck met het Hof van Friesland krijgt hij in zijn eigen levensbericht, zoals hiervóór gezegd, een respijt van drie weken; in de paragraaf van de Lidlumer Ijsbrand Harderwijck zijn dat er acht.

Een van de reizen die de abt van Mariëngaarde naar het Generaal-Kapittel in Prémontré maakte, had kennelijk veel indruk gemaakt omdat Menko van Wittewierum meekwam. In de Mariëngaarder kroniek wordt deze reis gekoppeld aan abt Valto (1280-1306); daarentegen noemt de Lidlumer kroniek in het leven van abt Suffrid de naam van Theodorik, abt van Mariëngaarde tussen 1259 en 1276. Aangezien de verkiezing van Suffrid plaatsvond op 8 november 1275 en Menko toen nog leefde – Menko was abt tussen 1243 en zijn dood, begin 1276 – moet het Lidlumer verhaal het bij het rechte eind hebben. Twee eeuwen later werd de weinig succesvolle vierentwintigste abt Willem II van Mariëngaarde in 1485 afgezet; hij stierf zes jaar later. We worden dit echter pas gewaar in de *Brevis Historia*. Het Mariëngaarder verhaal doet er het zwijgen toe en stelt het jaar van zijn overlijden zes jaar te vroeg, in 1485; maar dat was nu juist het jaar van zijn afzetting!

Alles bijeengenomen komt de traditie die wil dat Sibrandus Leo auteur was van twee kronieken nogal in de verdrinking. Als verklaring voor de discrepantie tussen beide kronieken is steeds naar voren gebracht dat de schrijver bij het samenstellen van de Mariëngaarder kroniek niet kon beschikken over de archieven van de abdij. Mariëngaarde had namelijk zijn zelfstandigheid verloren nadat het even tevoren als tafelgoed was toegewezen aan het kapittel van het nieuw gevormde bisdom Leeuwarden. Daardoor zouden zijn archieven zijn geblokkeerd. De schrijver van de kroniek zou zich hebben moeten beperken tot het verstrekken van korte berichten uit het *necrologium* en mededelingen uit de tweede hand. Dit klinkt plausibel en zal zeker een kern van waarheid bevatten. Maar dat we er met deze verklaring nog niet zijn, wordt uit de gegeven voorbeelden duidelijk. Dat de schrijver bij Lidlum belangrijke gebeurtenissen plaatst die zonder meer in de Mariëngaarder kroniek thuishoren, bewijst namelijk dat hij wel degelijk van belangrijke gebeurtenissen in Mariëngaarde op de hoogte was. Men vraagt zich dan ook af of Sibrandus' auteurschap over de hele linie wel zo vast staat. Dat er taalkundig weinig verschillen vallen te ontdekken tussen de kronieken onderling is niet het probleem,

12 Voor de periode 1491-1500 in Friesland zie vooral: Vries, *Heilige Roomse Rijk*, passim.

aangezien de gemeenschappelijke taalkenmerken het gebruikelijke zestiende-eeuwse beeld vertonen. Maar hoe moeten we de zeer grote verschillen dan verklaren? Moeten we er toch van uit gaan dat er naast Sibrandus Leo nog een tweede – anonieme – auteur bezig is geweest? Gezien de sterke traditie in de richting van de dorpspastoor van Menaldum lijkt ons dat niet waarschijnlijk. We houden het er op dat Sibrandus Leo beide kronieken heeft geschreven maar met een duidelijk tijdsverschil. Zijn werkstuk over Lidlum had hij al afgerond toen hij er – op verzoek? – de kroniek van Mariëngaarde aantoe voegde. Voor de eerste afschrijver was de kroniek van Mariëngaarde zelfs zo onbelangrijk dat hij deze in zijn titel niet eens opnam: hij vermeldde uitsluitend de abten van Lidlum.¹³ Onder druk van de omstandigheden is Sibrandus Leo niet met de Mariëngaarder hoofdstukken gereedgekomen; dit deel van zijn geschrift bleef haastwerk. Dit laatste verklaart ook dat grote delen van deze kroniek in een later stadium alsnog herschreven moesten worden. Daarentegen bleven de Lidlumer hoofdstukken grotendeels intact.

Vergelijking met de kroniek van Thomas van Groningen

Al hanteerde Sibrandus Leo een traditioneel schema, een contemporain geschrift waaraan hij zich zou hebben gespiegeld, is niet direct aanwijsbaar. Ook konden we over en weer geen invloeden op andere auteurs signaleren, niet in het Utrechtse, noch in de Zuidelijke Nederlanden, noch in de kring der Windesheimers.¹⁴ Zelfs in de norbertijnse kloosterhistoriografie is geen geschrift van tijdgenoten te vinden dat gelijkenis vertoont met dat over Mariëngaarde en Lidlum.¹⁵ De enige auteur die op afstand een enigszins vergelijkbare kroniek heeft nagelaten, is Thomas van Groningen, tijdgenoot van Sibrandus Leo en dertigste en laatste abt van de Friese cisterciënzerabdij Bloemkamp bij Hartwerd. Bijna op hetzelfde moment als Sibrandus en onder vergelijkbare omstandigheden schreef deze zijn *Chronicon Abbatum Floridi Campi*.¹⁶ Het werk is bescheidener in omvang, maar kent min of meer dezelfde opzet. Voelde Thomas net als abt Geelmuiden van Lidlum de behoefte om in een uitgewerkte necrologie de geschiedenis van zijn convent voor het nageslacht te bewaren voordat het te laat was?

Tijdgenoten hebben de relatie tussen Sibrandus Leo en Thomas van Groningen aanvoeld. In meer dan één handschrift staan beider kronieken broederlijk naast elkaar. Vooral met de kroniek van Mariëngaarde zijn er enkele overeenkomsten. Na inleidende hoofdstukken over de stichting van de cisterciënzerorde en een *Genealogia* van Bloemkamps moederklooster Klaarkamp, compleet met een *Encomium Clarae Campi* ('Loflied op Klaarkamp'), volgen de abtenlevens van Oldeklooster zelf. De eerste abten krijgen een redelijke expositie, maar de volgende vijftien prelaten moeten het net als bij Mariëngaarde met wat korte necrologische aantekeningen doen, totdat met het aantreden van de twintigste abt de kroniek met vele tekenende details weer vaart krijgt. Deze abt Dodo (1414-1447) verdiende dan ook alle aandacht als *restaurator* van het klooster en het

¹³ De tekst van zijn afschrift is hierachter als de oudste B-versie opgenomen. Ook bij Gabbema (zie verderop in dit hoofdstuk) heeft Mariëngaarde geen titel.

¹⁴ Post, *Kerkgeschiedenis Middeleeuwen II*, 196-201.

¹⁵ Uit de Zuidelijke Nederlanden en Rijnland zijn enige kronieken uit de norbertijnse historiografie bekend die echter geen van alle overeenstemmen met die van Sibrandus Leo. Wat ze in ieder geval missen, is de uitwerking en zeker het taalgebruik van Sibrandus. Zie Backmund, *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber: Annalen van Park (Leuven) en Floreffe* (resp. p. 217, 219); de Steinfelder kroniek (p. 94-97).

¹⁶ De kroniek is uitgegeven door M. Schoengen onder deze titel.

kloosterlijk leven, net als Tako Aebinga en Paulus Boeckholt, de vernieuwende abten van Mariëngaarde een halve eeuw later. Toegegeven, de overeenkomsten tussen de kronieken van Oldeklooster en Mariëngaarde zijn niet direct indrukwekkend; met die van Lidlum ontbreekt evenwel iedere overeenkomst. Ook het taalgebruik is wezenlijk anders. Tegenover de bloemrijke, stijlvolle en toch eenvoudige spreektaal van Thomas ver- toont de schrijftaal van de van Sibrandus duidelijke invloeden van de Nieuwe Tijd. Zijn Latijn, met reminiscenties aan de klassieken, doet hier en daar zelfs wat gekunsteld aan.

2.2 TAALGEBRUIK

Gemengd middeleeuws/humanistisch Latijn

Voor Sibrandus Leo benaderde het Latijn dat hij op school had geleerd goed de taal van auteurs als Cicero. Zijn stijl is vaak beeldend. Hij kende de kneepjes van het klassieke Latijn en was daar niet weinig trots op, al bleef de kennis van de oude Romeinse auteurs bij humanisten zoals hij, mannen uit het tweede échelon, waarschijnlijk vooral beperkt tot de wetenschap die ze aan schoolboeken en bloemlezingen hadden ontleend. Nu betekenen verwijzingen naar de klassieken niet automatisch beïnvloeding door renaissance-georiënteerde auteurs.¹⁷ De hele Middeleeuwen door hebben geestelijke schrijvers regelmatig een beroep gedaan op heidense schrijvers uit de Oudheid.¹⁸ Op de kloosterscholen werd veel aandacht aan de klassieken gegeven, getuige de beroemde passage in de *Vita Sibrandi* waarin de leerstof wordt beschreven die meester Frederik op de kloosterschool van Mariëngaarde behandelde.¹⁹ Jongens die voorbestemd waren kanunnik te worden leerden er Latijn door het lezen en vertalen van de klassieke auteurs (in bloemlezingen), door conversatie, voordrachten en het maken van gedichten, alles nodig om vooral de liturgische taal en de patristische auteurs te begrijpen.²⁰ Sibrandus Leo noemt de namen van Vergilius, Ovidius, Sallustius, Cicero, Terentius en Horatius. Na de maaltijd werden, zo lezen we, de kerkelijke schrijvers behandeld: Ambrosius, Augustinus, [de B-versie vult aan: Hieronymus] en de psalmen van David.²¹

Sibrandus Leo maakt graag gebruik van klassieke beelden en Griekse leenwoorden, ook in passages waar daar geen aanleiding toe bestaat. Een zeker gevoel van eigenwaarde is hem niet vreemd. De aanvangszin van zijn abtenkroniek, die toch bedoeld was om de levens te beschrijven van min of meer godvruchtige abten uit twee premonstratenzerkloosters, opent zelfs met de naam van de in humanistische kringen hooggeschatte heidense auteur Plinius. Tezelfdertijd kon Sibrandus moeilijk afstand nemen van de taal van de Vulgaat, die hij dagelijks in de mis en bij het zingen van de getijden gebruikte. Wie zijn teksten doorploegt moet nogal eens constateren dat de ‘natuur’ van de middeleeuwer wel eens sterker was dan de ‘leer’ van de humanisten. Het blijkt een

17 Algemeen: IJsewijn, ‘Mittelalterliches Latein und Humanistenlatein’.

18 Voorbeelden zijn te vinden in hymnen en sequenties. Bekend is de vermelding van de Romeinse Sibyllen naast David in het *Dies Irae*. De Kerstsequentie *Laetabundus* zingt zelfs: *Si non suis vatibus, crede vel gentilibus, Sibyllinis versibus haec praedicta*. Zie ook Klinck, *Etymologie*, hoofdstuk B, en Smalley, *Historians in the Middle Ages*, hoofdstuk 4. Vergelijk *Vitae Abbatum*, 23 e.v.

19 Zie *Vitae Abbatum*, 386 e.v. Door Sibrandus Leo eveneens beschreven in het *Leven van abt Sibrand*.

20 Verdere uitwerking van dit thema in *Vitae Abbatum*, 23 e.v. Ook bij Bot, *Humanisme en onderwijs*, passim.

21 Over het onderwijs in Mariëngaarde en Lidlum in breder verband: Post, *Scholen en Onderwijs*, vooral hoofdstuk 6.

boeiend proces: hoe hij zich als schrijver graag bediende van het ‘nieuwe’ Latijn, maar zich tegelijk nog lang niet had losgemaakt van het kloosterlijke idioom van een voorbije periode. Het oude liet zich niet zo maar vervangen. Zo maakte hij ook in zijn taalgebruik deel uit van twee werelden.²²

Voorbeelden van zijn drang om zich van oud-Latijnse vormen te bedienen komen zowel in de A-versie als bij B voor. Hij gebruikt herhaaldelijk woorden als *ipsus* voor *ipse*, *gnaviter* en *gnavus*, de oude vorm van het gebruikelijke *naviter* en *navus*, spelt *quum* voor *cum*, *charus* voor *carus*, *foemina* voor *femina*, *hulcus* voor *ulcus*, *foetidus* voor *fetidus*, *coena* voor *cena*; *sequuti* voor *secuti*; hij schrijft *tanquam*, *lachrimae*, *caussa*. Interessant zijn ook in de dedicatie de vergelijkingen van bijbelse figuren met bekende en minder bekende figuren uit de Oudheid of mythologie. Abraham, Noach, Mozes, Josua en Salomo worden vergeleken met Alexander de Grote, Augustus, Cicero, Cyrus, Plato, Solon, Justinianus, Lucretia en Julius Caesar. Elders worden de Meden, Ahasverus en Mardochai genoemd naast Cadmus, Eutropius, Livius, Maecenas, Plinius, Suetonius, Tacitus en Terentianus. In dit gezelschap van heidense schrijvers is het enigszins verrassend in de A-versie de priester Orosius aan te treffen, een bekende leerling van Augustinus.

Het blijft niet bij namen. Ook in overdrachtelijke zin wordt een beroep gedaan op de klassieken. *Minerva crassa* staat voor ‘gezond verstand’; abt IJsbrand Harderwijck ervaart *cum fulminante Jove rem habere*, dus met een donderende Jupiter te maken te hebben, dat wil zeggen een niet te vermurwen, woedende tegenstander. *Ve-iovis* staat voor ‘woede’; *Venus* voor ‘seksuele liefde’; *Sparta* voor ‘harde leerschool’. In het Leven van Sibrand, de zesde abt van Mariëngaarde, vermeldt ook Sibrandus Leo de lijst van heidense auteurs die meester Frederik op de kloosterschool onderwees.²³ Elders vergelijkt de schrijver de vooruitziende blik van abt Ulbo, de man die de watersnoodramp van 1287 moest meemaken, weer met een bijbels beeld, dat van *Josephus Aegyptiorum oeconomus*, Jozef, de geliefde zoon van aartsvader Jacob, die uitgroeide tot de kasbeheerder van de Egyptische farao.

De menging van klassieke met middeleeuwse terminologie treffen we dikwijls aan, al blijft vooral zijn voorliefde voor Grieks en klassiek-Latijns aandoende beelden en vormen opmerkelijk. Aan Beke moet hij de term *chronographia* (kroniek) hebben ontleend;²⁴ verder komen we tegen: *politicus* (burger), *prothoplastus* (eerstgeschapene, namelijk Adam), de klassieke groet S.P., dat is *Salutem plurimam* (‘Ik groet u zeer’). *Coenobita* is de normale aanduiding voor kloosterling, afgeleid van *coenobium*, een klooster, dat geleid wordt door een overste oftewel de *coenobiarcha*. De intrede in het klooster wordt met een Griekse accusatief aangeduid als *monasticen professus*; een Griekse genitief vinden we in *grammaticè*s (van *grammatikè*). De kloosterling slaapt op de grond, dus op de *chameunis* zonder meer of op stro; hij draagt een *chlamys* of mantel, opperkleed, een kledingstuk dat in latere jaren *holosericus* blijkt te zijn (van pure zijde). Een rijk interieur van het abtshuis blijkt *conchyliatus* (purper geverfd). De veertigdaagse vastentijd wordt aangeduid als *inedia quadragesimalis*.

Voor kloosterlijke toehoorders klonken de van oorsprong heidense betitelingen van God en het goddelijke niet vreemd omdat het vaak woorden betreffen die voorkomen

22 Vgl. Waterbolk, ‘L’historiographie néo-latin de la Frise’, 693-700.

23 De reeks is bij Sibrandus Leo niet gelijklopend aan die in de *Vitae Abbatum*. Zie aldaar, 389.

24 Jan Beke stak met zijn *Chronographia* boven anderen uit. Vele schrijvers maakten er gebruik van. Zie Bruch, ‘Beke en Friesland’, 238 e.v. Tekstuitgave: *Chronographia* ed. Bruch. Vgl. ook Carasso-Kok, *Repertorium*, nrs. 296-299.

in de traditionele middeleeuise hymnen. Zo *flamen* (de levensgeest), hier gebruikt in de combinatie *invocata sacri flaminis gratia*, ('na aanroepen van de genade van de Heilige Geest').²⁵ De Heilige Geest wordt omschreven als *pneuma*; het inroepen van zijn genade heet bij Hoyto *divino spiraculo instructi* ('onder sturing van de adem Gods'); 'hemels' heet in de dedicatie *aetherius (aetherio dictante spiritu)*.²⁶ De hemelse genade inroepen wordt omschreven als *numen coeleste*. Als de man Gods Frederik van Hallum komt te overlijden wordt dat aangeduid met de klassieke uitdrukking *fatis concedere*. Tweemaal wordt het woord *aeolus* gebruikt als aanduiding voor een stormwind. De auteur toont verder een voorkeur voor het klassiek-Romeinse *ara* in plaats van het in de Kerk meer gebruikelijke *altare*. Het kloostergebouw kent een *aeraria, monetaria* of schatkamer; geld wordt bewaard in een *crumena* of *crumina*, een geldbuidel (het woord is ontleend aan Horatius); elders wordt een beurs aangeduid als *marsupium*, afgeleid van Grieks *marsipos*; het gebouw heeft een *hypogea*, dat wil zeggen een ondergrondse kelder; in de Lidlumer geschriften wordt een begraafplaats viermaal in normaal 'monnikenlatijn' aangeduid als *coemiterium*. De anonieme auteur van de aan onze kronieken verwante *Brevis Historia* van Mariëngaarde toont evenwel aan dat hij nog sterker leunt tegen tegen het humanistenlatijn van zijn dagen dan Sibrandus Leo. In zijn opstellen maken we op een gegeven kennis met een *Poliandra huius Andronitidos*.²⁷ De interpretatie die Aemilius Wybrands hieraan gaf leek ons acceptabel en werd dus zonder meer overgenomen.²⁸ Wybrands analyseerde: *polyandrum* (kerkhof); *andronitis* (mannenzaal, hier: monnikenconvent). Tezamen krijgt de uitdrukking de betekenis van 'kloosterkerkhof'.

Driemaal wordt door Sibrandus Leo met *nosocomium* een ziekenzaal bedoeld, afgeleid van het Griekse *nosos* (ziekte); *komein* (verzorgen).²⁹ Ook functies, taken en karakteriseringen zijn nogal eens via middeleeuws gebruik op klassieke leest geschoeid. *Antesignanus* staat voor aanvoerder; *aulicus* voor hoofs; *aulici* zijn dus hovelingen of hoofdelingen, evenals *aulicores*; *prodromus*, in de Griekse tekst van het Nieuwe Testament de aanduiding van Joannes de Doper, de 'voorloper' van de Messias, is hier een ijlbode; bij Suffridus Petrus heet de vader van Sibrandus Leo, een scheepstimmerman, een *naupagus*; *naufragium* is een zeestorm of schipbreuk, *nauderus* een zeekapitein.

We noteerden verder *helluo* (verkwister); *gnatho* (profiteur, term ontleend aan Terentius); *nebulo* (losbol of boef); *praeco* (heraut of bode). Tweemaal staat *cors* of *cohors* in de betekenis van domein; *lurco* is een veelvraat; *sycophantae* zijn valse aanklagers; *timpana* of *campana* zijn kerkklokken (*tympanum* is letterlijk een trommel), *contionare* is het gebruikelijke werkwoord voor preken, *contionator* (letterlijk een redenaar) is dus een prediker of predikant. *Caespes*, een bekende term uit oorkonden (*per caespitem*) wordt door de auteur gebruikt in de betekenis van turf. Bij Godfried Andla wordt *parasange* (de Perzische mijl) in overdrachtelijke zin gebruikt voor 'mijlenver'; bij Siard van Mariëngaarde wordt *tripudium* (eigenlijk wapendans) gebezigd voor dans, en onder Petrus Valk wordt zijn ambt, zijn taak aangeduid met het woord *provincia*.

25 Klinck, *Etymologie*, 53. Zie: Daniel, *Thesaurus Hymnologicus*, 188.

26 De termen *flamen* en *aetherius* behoren tot de geijkte poëtische hymnentaal.

27 Aangezien deze *Brevis Historia* dateert van rond 1540 bewijst dit dat de invloed van het humanisme in deze jaren tot Mariëngaarde was doorgedrongen. De woordcombinatie komt voor in het laatste deel van het opstel over abt Paulus. Zie Bijlage 1.

28 Zie *Gesta Abbatum* ed. Wybrands, 261 noot.1.

29 Het woord is in de zeventiende eeuw in onbruik geraakt. Pibo van Albada moet er in zijn afschriften B2 een omschrijving van geven.

Ten slotte nog een aantal leenwoorden. *Asylum* (vrijplaats of toevluchtsoord); *aedilis* (oorspronkelijk politiebeambte in het oude Rome, hier gebruikt om een kerkmeester aan te duiden); *chorea* (koordans, reidans, hier (gewone) dans); *ethnicus* is het gebruikelijke woord om een heiden aan te geven; *lictor* (in de Middeleeuwen een doodgraver; hier een dienaar), *soboles* of *suboles* (loot, nageslacht). In de afschriften B komen bovendien nog wat extra Griekse ontleningen voor: *archifaber* ('opper', aannemer), *mnemosynum* (aandenken); *pharmakos* (kwakzalver); *cumba* (bootje) en *kalamos* (schrijfriet).

Etymologische eigenheden

Ook in etymologische zin springt een aantal kenmerken naar voren. Allereerst het royale gebruik van *verkleinwoorden*, soms concreet bedoeld om het formaat aan te geven, soms ook met een zekere gevoelswaarde van vertrouwdheid, liefde of gemoedsgesteltenis. Voorbeelden: *aediculum* (gebouwtje), *coenobiolum* (kloostertje), *oppidulum* (stadje), *tenella aetate* of *ab ineunte aetate* (vanaf zijn vroege jeugd), *plusculum* (een klein beetje), *unguiculus* in de uitdrukking *ab unguiculis* (van kindsbeen af), *epistolium* (briefje), *navicula* (scheepje). Een zekere gevoelswaarde valt te bespeuren in: *pluviola* (lichte regen), *amiculus* (vriendje), *lachrimula* (traantje), en vooral *animula* (zieltje), een verkleinwoord, wellicht bedoeld om de integriteit van de ziel te kenschetsen.

Dan is er het overdadig gebruik van *superlatieven* en termen met een vergelijkbare gevoelswaarde, zeker in de dedicatie. We noteerden 27 niet altijd even 'klassiek' klinkende vormen: *illustrissimus*, *abundantissimus*, *praestantissimus*, *cultissimus*, *prudentissimus*, *absolutissimus*, *clarissimus*, *rapidissimus*, *nobilissimus*, *fidissimus*, *nocentissimus*, *splendidissimus*, *bellicosissimus*, *sagacissimus*, *studiosissimus*, *sanctissimus*, *voracissimus*, *artificiosissimus*, *opulentissimus*, *vetustissimus*, *reverendissimus*, *selectissimus*, *amplissimus*, *audacissimus*, *obsequentissimus*, *ornatissimu*, *audacissimus*. Sibrandus Leo staat hierin niet alleen. Ook Suffridus Petrus en de anonymin van de *Brevis Historia* spreken graag in superlatieven: *nobilissimus amplissimusque*, *amantissimus*; de combinatie (in één adem) *sanctissimus*, *pietissimus*, *clementissimus* et *miseri-cordissimus*, *famosissimus*. Wel heeft Sibrandus Leo een sterke voorkeur voor vormen als: *percupidus*, *ingens*, *plurimum*, *omnis*, *supra modum*, *omnigenus*, *summus*, *ingenti fervore*, *frequentius*; *praestantior*. Daarnaast versiert hij zijn kwalificaties graag met adjectieven eindigend op *-undus* of *-osus*: *plorabundus*, *furibundus*, *infoecundus*, *paludinosus*, *annosus*, *sumptuosus*, *animosus*, *calamitosum* [tempus] (barre tijd), *ruinosus*, *studiosus*, *perniciosus* en *bellicosus*.

Verder willen we wijzen op het veelvuldige gebruik van *participia* en *absolute constructies* in plaats van bijzinnen met *cum*, *quia*, *quoniam* en dergelijke. Dit komt vooral voor in de A-versie. Bij B is het gebruik van bijzinnen iets frequenter.

Ten slotte is er nog een aantal vrij *gekunstelde constructies*. Vrij geregeld komen we uitgebreide opstapelingen tegen. Zijn betoogtrant is soms lastig door het onnodig uit elkaar halen van adjectief en substantief. Een steekproef over acht pagina's leverde een gemiddelde op van veertien à vijftien van dit soort constructies per pagina; de kroniek van Mariëngaarde lijkt er iets ruimer mee bedeed.³⁰ De Nederlandse vertaling heeft

³⁰ Onderzocht werden in de Mariëngaarder kroniek delen van de volgende levensbeschrijvingen: Frederik van Hallum, Sibrandus I, Tako, Paulus Boeckholt, Petrus Venlo, Joannes Hasselt en Hendrik Smenck; in de Lidlumer kroniek delen van de levensbeschrijvingen van Hoyte, Ulbo I, Idzo Hermans, Ijsbrand Harderwijck, Joannes Geelmuiden, in totaal zestien pagina's. De A- en de B-edities ontlopen elkaar in dit opzicht weinig.

aanmerkelijk meer woorden en bijzinnen nodig om van dit alles een enigszins leesbare tekst te maken.

Overige stijlfiguren

Van eindritmiek of *cursus* is op een bescheiden manier sprake. Bij een steekproef over acht pagina's per kroniek noteerden we per pagina vijfmaal zowel de *cursus planus* als de *cursus tardus*.³¹

Even bescheiden is de hier en daar aanwezige *allitteratie*, waarvan de meest indrukwekkende te vinden is (zowel in de A- als B-versie) in de eerste helft van de kroniek van abt Hoyto van Lidlum: *comparatis, coctos, colore, croceo, curat, conchis, concoqui, comparat, conversos, cooperarios*. Interessant in B is, vergeleken met A, de aanpassing van de woordvolgorde om daarmee de mogelijkheden van ritmiek te vergroten. Vergeleken met B is A meer stotend.

Achttien keer telden we de *trikolon*, de opstapeling meestal van drie begrippen die nauw aan elkaar verwant zijn. Enkele voorbeelden. *Lucem, fidem et pietatem; sanctum, pium et christianum; labore, studio et industria; in probitate, consilio et doctrina*; en ingebouwd in een zin: *hos carceribus plectat, illos religat, ceteros paenitentiarum*.

De *hendiadys* (twee substantieven waarbij het ene de kracht heeft van een adjectief) komt sporadisch voor, in: *verborum vi* (door zijn krachtige woord); *hoc verborum lenocinio* (bij abt Willem); *verborum dulcedine; ventorum vi*.

Een enkele keer komt de *metathesis* voor (omkering). Zo bij vader Frederik: *tumulatus quiescit*; letterlijk: 'Nadat hij begraven was [in een schitterende sarcofaag] rust hij daar'. Vertaald is: 'In een voorname sarcofaag werd hij te ruste gelegd'. Het verleden deelwoord is hier consecutief gebruikt. *Ad aggeres quassatos* (bij Ulbo II) betekent letterlijk '[aanval van de zee] tegen de doorgebroken dijken'. Vertaald is: 'tegen de dijken die daardoor braken'. Bij Idzo Hermana betekent *declaratum abbatem* (*representant*), letterlijk: 'zij stelden de benoemde abt voor'. In vertaling wordt het: 'zij stelden hem voor als de te benoemen abt'.

Gekunsteld wordt een zin pas echt als zowel werkwoord, substantief én adjectief zo ver uit elkaar worden getrokken dat er nog een hele bijzin tussenin kan worden geschoven. Als voorbeeld diene het Leven van de drieëndertigste Lidlumer abt IJsbrand Harderwijck. Halverwege staat daarin te lezen: *Ille se hoc integre praestare ob ingentes morborum quibus [B: occulte] molestias non posse adfirmat*. Van de gekunsteldheid blijft in de vertaling maar weinig over. 'Hij echter verklaarde dat hij het vanwege de ernstige ziekte waaraan hij [inwendig] zoveel leed niet meer naar behoren kon doen'.³²

Ten slotte nog wat middeleeuws sprokkelwerk. Het werkwoord *habere* wordt hier en daar zelfstandig gebruikt, bijvoorbeeld in de frase binnen de dedicatie: *Ut et Tua Dignitas haberet, quos velut praecedentia lumina sequeretur* ('Opdat ook Uwe Eerwaarde diegenen in zijn omgeving heeft die Zij als lichtend voorbeeld wil navolgen'). Of: *Habes exacta in his pietatis vestigia*, ('Ge vindt bij hen de sporen van vroomheid waar ge naar gezocht hebt'). We lezen van een *cuculla candida* in de betekenis van 'witte pij'. *Hic* (plus verbuigingen)

³¹ Onderzocht zijn dezelfde pagina's als in de noot hiervóór.

³² Verderop in dit hoofdstuk wordt onder het hoofd 'De verschillen tussen A en B etc.' het onderscheid tussen beide versies aan de hand van enkele karakteristieke stilistische verschillen geïllustreerd.

staat voor ‘hij’ in plaats van het klassieke *is*. Bij passieve werkwoordsvormen zijn de klassieke grammaticale wetten niet altijd even correct toegepast: een aantal keren gebruikt Sibrandus in plaats van een nominatief de accusatief, een zogenaamde gevoels-accusatief. De *consecutio temporum* is weinig consequent toegepast. Met groot gemak wordt het *presens* gebruikt waar het *imperfectum*, zelfs het *plusquamperfectum* of het *perfectum* op zijn plaats was geweest. Het *futurum* wordt gebruikt om een doel aan te geven.

De gewoonte van Sibrandus Leo om nieuwe woorden te gebruiken of deze zelf zonnig te construeren voor inheemse namen en begrippen, sluit aan bij een middeleeuwse praktijk. Hierbij valt te denken aan woorden als *molendina* (een molen, een bekend middeleeuws woord), *grietmanni* (grietmannen), *Siringii* (Schieringers) tegenover *Vettoperani* (Vetkopers), woorden die geregeld voorkomen; *Sylvani* (bewoners van de Friese Wouden), een woord dat ook al door Emo wordt gebruikt; *Transla(v)icana terra*, ‘het land aan de overzijde van de Lauwers’, een woord dat al in de *Vita Ethelgeri*³³ wordt gebruikt. Nieuwvorming lijkt te zijn *Gosiani*, *Guesen* of *Gosen* (de Geuzen), terwijl de hertog van Saksen consequent *Saxo* wordt genoemd.

De conclusie moet luiden dat het bijzondere van Sibrandus Leo minder ligt in het gebruik van reeds in de Middeleeuwen bekende klassieke beelden, als wel in de grote frequentie daarvan. Ondanks alle middeleeuwse reminiscenties stond Sibrandus Leo daarmee volop in de humanistentijd.

Levendigheid van uitdrukken

Nog een enkel woord over zijn stilistisch vermogen. Sibrandus is wars van stoplappen, zoekt synoniemen en probeert waar mogelijk variatie aan te brengen. Af en toe is hij zelfs origineel. Syntactisch gezien is hij bij mededelingen van feiten over het algemeen sober en zakelijk; hij houdt vast aan de kern der dingen en nergens overheersen bij hem moraliserende of stichtelijke gedachten. Hij omzeilt de klip van dorheid en éénvormigheid. Knap is bijvoorbeeld de variatie die hij weet aan te brengen bij de beschrijving van de toch vrij eenvormige keuze van een nieuwe abt. Hij kent niet minder dan achttien varianten om kenbaar te maken dat de keuze van de nieuwe abt de steun had van eenieder.³⁴ Soortgelijke variaties past hij toe als hij de voorbeeldige houding van de ideale abt tegenover zijn ondergeschikten moet typeren.³⁵ Eenvormigheid was in de reeks opsommingen binnen de *catalogus* van Mariëngaarde niet altijd te vermijden; maar zodra de auteur over meer gegevens beschikt, wordt hij onderhoudend. Meermalen wordt men getroffen door een kernachtige uitdrukking of door een woordspeling, bijvoorbeeld in de kroniek van Joannes Keppel waar de vernietigende activiteiten van de Schieringers beeldend wordt uitgedrukt: *ex aris haras faciunt* (‘Van altaren maakten ze stallen’) – helaas gaat de woordspeling in de vertaling verloren. Goed gekozen is ook de vaste uitdrukking: *pro aris focusque dimicantes* (‘Ze vochten voor huis(altaar) en haard’). Over zijn stilistisch vermogen de geschiedenis op ‘fraaie’ wijze naar zijn hand te zetten, wordt in het volgende hoofdstuk uitvoerig geschreven.

33 *Vitae Abbatum*, 367.

34 Uitwerking hiervan in paragraaf 3.3.1.1 over de abtskeuze en abtswijding.

35 Zie de opsomming in paragraaf 3.3.1.1.

2.3 AFSCHRIFTEN IN TWEE VERSIES: A EN B

Zoals al enkele keren is betoogd, zijn de kronieken van Sibrandus Leo in twee onderscheiden versies bewaard gebleven. Eén versie komt slechts in een enkel handschrift voor. Het is het afschrift dat de Friese historieschrijver S.A. Gabbema rond 1670, dus bijna een eeuw na 1575, van het origineel maakte. Deze zogenoemde A-tekst werd in 1929 door D.A. Wumkes als dissertatie uitgegeven. Daarnaast bestaat er een B-versie die kort na 1580 tot stand is gekomen en in tegenstelling tot A al rond 1600 meer dan eens is afgeschreven en geciteerd. Van beide versies volgen hier allereerst de beschrijvingen.³⁶

Afschrift-A, codicologisch beschreven

Afschrift-A maakt onderdeel uit van de zogenaamde codex-Gabbema.³⁷ De papieren codex is gebonden in een recentere band met perkamenten rug. De afgeschreven tekst van Sibrandus Leo bestaat uit 131 folio's, afmetingen 326x208 mm en beslaat daar de bladen 163 tot en met 259. Ze draagt geen titel; zonder nadere toelichting begint op fol. 163 de dedicatie aan abt Geelmuiden. Gabbema had hiervoor ruimte opengelaten. Fol. 166 en 170 zijn blanco. Op fol. 167 begint de kroniek van Mariëngaarde. In tegenstelling tot deze kroniek draagt op fol. 197 het begin van de kroniek van Lidlum het opschrift *Lidlomenses abbates*. In de marges links en rechts van de tekst en onderaan de pagina's bevinden zich (van Gabbema zelf?) talrijke uiterst klein geschreven aantekeningen, merendeels varianten (B2) uit de beide handschriften die bezit zijn geweest van Knijff. Vooral aan het einde van de levens der Mariëngaarder abten zijn ze zeer uitvoerig. Van de laatste zes abtenlevens is zelfs naast A de complete B2-versie opgenomen. Behalve dit tekstkritisch apparaat zijn door een andere hand hier en daar nog verwijzingen in de marge toegevoegd, alle beantwoordend aan een B-tekst. Op fol. 165, 167, 174, 175, 177, 180, 184, 187, 196, 205, 249 werden, zoals hierboven vermeld, door Gabbema verwijzingen bijgeschreven naar de bronnen die hem ter beschikking stonden, waaronder de autograaf. Op fol. 259 volgt na de laatste woorden van de kroniek een grafschrift voor abt Godfried Doeys, aangevuld door een afsluitende tekst. Beide aanvullingen zijn in onze tekstuittgave opgenomen.

De B-afschriften, codicologisch beschreven

AFSCHRIFT-B1

Het oudste van de acht B-afschriften is B1 dat eigendom is van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, inv. nr. 11452. De ouderdom is te schatten aan de hand van de zeer traditionele interpunctie (met stippen) in combinatie met het afschrift B1a dat Joannes Sibrandus er in 1590/1592 van maakte. Gezien de voorbereidingstijd die de afschrijver nodig had, zal B1 zelf van de eerste helft of mogelijk zelfs uit het begin van de jaren tachtig dateren. Daarmee is het het oudste van de B-generatie en wellicht de originele B.

B1 omvat 77 folio's op kwartoformaat en heeft als afmetingen 189x164 mm. Het

³⁶ De hierna volgende omschrijvingen werden ontleend aan Wumkes, *Abtenlevens*, xxxviii-xlii, met uitzondering van B1^b en B2^c.

³⁷ De Codex-Gabbema, goed bekend bij bibliothecaris G.A. Wumkes, berust in Tresoar te Leeuwarden onder nr.Hs. 9056N. Het bedoelde afschrift beslaat daarin de folio's 163-259

draagt twee watermerken, een ossekop en een kromstaf, is gevat in de oorspronkelijke bruin leren band met op de rug *Chron./Abbat./Lidlum/Anno/1575*.

De tekst vangt op fol. 4r. aan met de titel *Chroni/ ca abba/ tum. Lid/ lumensiu/ m / 1575/ D. Sibrando. Cano./ i. Lid. et pas. i. Men./ autore*. Hierna volgt de dedicatie aan abt Geelmuiden.

Fol. 8r: *De origine candidis/ simi ordinis Praemonstratensis*. Hier begint de paginering van de kopiist.

Fol. 8v: *De Fundatione Horti D./ virginis Marigaerd*.

Fol. 25v: *De Fundatione Mo/ nasterii Lidlo/ mensis. Pietas tu 15 S.L. 75 tissima virtus*.

Op fol. 69r begint de *Index rerum*.

Fol. 72r draagt het onderschrift: *Pietas tutissi/ ma vir/tus. 15 S.L. 75*.

B1 heeft in de marge aantekeningen van vier handen, waarvan één na 1590 heeft gewerkt, daar in dat jaar een kopiist de foutieve naam Joannis op fol. 11r opnieuw overnam, maar later verbeterde in *Gerbrandi*. Een tweede voegde aan het leven van de laatste abt Regnerus Asperen toe: *Mortuus est hic Abbas/Regnerus Anno 1594/circa festum Paschalis/in summa miseria/et paupertate*.

Aan dit afschrift-B1 zijn alle volgende handschriften verwant.

AFSCHRIFT-B1A

Dit afschrift dateert uit 1590/1592 en berust eveneens in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, inv. nr. 7201, 7202.

Reeds de overeenstemming der registers en de overname van marginale aantekeningen wijzen op een nauwe relatie, maar door onjuiste interpretaties van onduidelijk geschreven letters in B1 staat het vast dat B1a hiervan is afgeschreven. Daarbij heeft de afschrijver echter de traditionele interpunctie (met stippen) en het willekeurige hoofdlettergebruik van B1 verlaten. Over de hele linie genomen is het een vrij correct afschrift. Duidelijk is echter dat systematische correctie heeft ontbroken, waardoor aperte fouten zijn blijven staan (verschrijvingen bijvoorbeeld van namen, woordherhalingen, verwisseling van regels, overslaan van woorden en zelfs zinsdelen en dergelijke). De auteur lijkt meer op de hoogte van de plaatselijke geografie dan B1. Hij schrijft *Schilvolda* in plaats van *Scilvolde*; *Heiligerlee* in plaats van *Heilegerloo*; *Amstelredam* in plaats van *Amsterdam*; *Slavonia* in plaats van *Sclavonia* en dergelijke. Daar staat weer tegenover *omnia* in plaats van *oratione*; *annulatus* in plaats van *aemulatus*; *sylvam* in plaats van *Ysulam*; *Joannis* in plaats van *Gerbrandi*; *ad Portam Latinam* in plaats van *ante P.l.*; *concurus* in plaats van *confluxus*; *voce* in plaats van *vico* en dergelijke. De uitgang 'e' die veel voorkomt in B1, is in B1a systematisch vervangen door 'ae'. De dood in 1594 van de laatste abt van Mariëngaarde, Regnerus Asperen, komt in B1a niet voor. Wel heeft B1a het *epitaphium* voor abt Godefridus (tweeëndertigste abt van Lidlum) opgenomen dat door Gabbema aan het slot van A als bijlage is beschreven. Zie achteraan de Latijnse tekst-A.

Technische gegevens: folioformaat, 300x195 mm. 82 folio's, watermerk: wapen van Amsterdam. Gebonden in een moderne band. Op de schutbladen is als *ex-libris* geplakt: een eiber die zijn jongen voert. Een ovaal randschrift: *Pietas homini tutissima virtus*. Met achttiende-eeuwse hand op voorschutblad: *Vide scriptores Belgas*. Geheel door dezelfde hand met mooie letter geschreven.

Fol. I heeft als titel: *Abbatia et Abbates/ Lidlomenses/ubi et de/ origine ordinis Praemonstratensis, de fundatione horti Divae Virginis Marigaerde, / in Frisia, nec non de Vitis Abbatum/ ut et de fundatione Monasterii Ludlomensis, / ejusq. fundatore, Abbatibus, etc. / Auctore/ Sibrando Leone, / Pastore in Menaldom. 1575. / Beschrijving/ van de Abdijen en Abten enz. van/ Mariëgaarde en Lidlom, / als ook van den/ Oorsprong van de Order der Premonstreiten/ door/ Sibrand Leo, Leovard, / Pastoor in Menaldom, in Friesland/ nevens een register.*

Fol. 6r: *De origine Candidissimi ordinis praemonstratensis.*

Onder aan de pagina: *De Fundatione Horti Divae Virginis Marigaerd.*

Fol. 23v: *Finis Libri primi Abbatum/ in Marigaerde/ Joa. Sibrandi/ 1590.*

Fol. 27r: *De fundatione/ Monasterii Lidlomensis/ Liber ultimus: Autore/ Sibrando Leonis Leovard. / Sibodus Lidlum.*

Na het register fol. 73r: *Gloria fugientem/ sequitur/ Joa. Sib. de Mennaldom/ 1592.*

AFSCHRIFT-B1B

Het betreft een letterlijke kopie uit 1719 van het afschrift dat Joannes Sibrandi na en aan de hand van het voorgaande afschrift B1a in 1594 samenstelde. Het bevindt zich in een losbladig monasticon met een overzicht der *coenobia circariae Frisicae* door of op last van Reinerus Vichet, kanunnik en abt van Tongerlo.³⁸ Het monasticon wordt bewaard in het archief van de abdij Tongerlo (inventaris Corthouts nr. 61, geplaatst onder V nr. 62). Het is een losbladig papieren bundel, formaat 21x16 cm., omvattend 226 fol., elke folio van 23 à 27 regels. Op de rugzijde van de losse omslag: *Circariae Frisicae quaedam monast.*

Voor ons van belang zijn fol. 63r-90v met de kroniek van Mariëngaarde door Sibrandus Leo; fol. 91r-94r met de *Beneficia huic sacro ac candido Horto annexa*. Verder fol 96r-161v met de kronieken van Lidlum door Sibrandus Leo, fol. 162r-167v met *Index rerum memorabilium* van beide kronieken en fol. 169r/v met de *Pastoratus ad collationem Abbatum Lidlumensium*.

Onder de afsluitende tekst van Mariëngaarde op fol. 90 is bijgeschreven: *Finis / Scribit Joannes Sibrandus de / Menaldum, Franeque 1594 / ipso divi Joannis decollati / die vigesimo nono Augusti. En na een tussenruimte: Convenit cum suo originali / testor Do. Rein[erus] Vichet canonicus / Tungerloensis, qui exscribi curavi 1719 pridie Calendarum novembris.*

Onder de afsluitende tekst van de Lidlumer kroniek op fol. 161 zijn door vier handen aantekeningen bijgeschreven. De eerste luidt: *Sibrandus pastor in Menaldum scriptor*. Van de tweede hand: *Franeque exscribebam Jo[ann]es Sibrandus de Menaldum A° Domini 1594 die 11 septembris hora 4*. Door een derde hand: *Concordat cum originali, quod testor Do. Rein[erus] Vichet, can[onicus] tungerlo. 15 novembris 1719*. Door een vierde hand: *Illud autem denuo cooperam pastor in Wijneghem existens in 1711 a Rev. Adm. Patre Conrado Janningo historiographo Societatis Jesu amico nostro*.³⁹ *Habet et amplius D. Abbas Tungerl ms. Hic chronicon per R.D. Dyony-sium Muetsaerds.*

Behalve de kronieken van Sibrandus Leo bevat het monasticon onder meer een kopie van de kroniek van Wittewierum (fol. 23r-60r)

³⁸ Vichet leefde van 1622-1721.

³⁹ Janning was een van de Bollandisten. Wijnegem was een door de norbertijnen geleide parochie onder de Sint-Michielsabdij van Antwerpen.

AFSCHRIJF-B1C (DOOR WUMKES AANGEDUID ALS C)

Afschrift uit 1615-1617, voorheen berustend in de kloosterbibliotheek van Tongerlo, maar helaas verloren gegaan.⁴⁰

Daar B1 in 1616 berustte bij P. van Albada en B1c ontstaan is tussen 1615-1617, kon volgens Wumkes van direct verband geen sprake zijn, en daarom bedacht hij een nieuwe indicatie, C. Die redenering lijkt ons overbodig. Wumkes heeft B2c en B1b niet gekend en ontleende zijn gegevens over B1c (=C) aan het in de laatste noot aangehaalde artikel van A. Erens. We merken op dat men in 1615 over voldoende manuscripten kon beschikken om de afstamming van B1 te kunnen aanhouden. Toevlucht nemen tot een nieuwe categorie C is niet nodig. Onze overtuiging wordt nog versterkt doordat zowel de kanttekeningen als de wijze waarop de dood van Regnerus Asperen wordt vermeld, op een nauwe relatie met de B-generatie wijzen. Verwantschap met B1a lijkt de meest voor de hand liggende. Doordat B1c helaas is verloren gegaan, is een hard bewijs niet voorhanden.

Technische gegevens. Folio formaat, 151 folio's, terwijl tal van bladen waren ingeplakt. Watermerken: gesluerde, staande vrouwenfiguur en huismerk in ovaal. Perka-menten band, op de rug verbleekt: *De initiis et progressu Praemonstratensium manuscriptum*. Voorin bevonden zich de originelen van het *imprimatur*. Als frontispice was een pentekening uit het jaar 1578 ingeplakt, voorstellende Madonna in zittende houding met Jezuskind en als onderschrift; *Virgo dey Genitrix soboles sic tripis iese/ Lotius et mundy prodit matrisque creator. Monogram V.A.C. 1578*. Het handschrift was geschreven door Dionysius Mudzaerts. De Tongerloze codex bevatte verder onder meer een *Vita Norberti*, een verkorte *Vita Beati Patris Frederici Abbatis primi in Horto Sanctae Mariae*, benevens een fragment van de *Vita Siardi*.⁴¹

Fol. 104r droeg de titel: *Chronicon/ monasteriorum/ Orti Sanctae Mariae/ et Lidlomensis/ Matris/ et/ filiae/ S.L.* Dit gedeelte had een afzonderlijke paginering.

Na de Opdracht aan Geelmuiden volgde een lijst der abten van Mariëngaarde en Lidlum.

Fol. 108: *De origine candidissimi Ordinis Praemonstratensis*, gevolgd door: *De Fundatione Horti Divae Virginis Mariëngaarde*.

Op fol. 117 werd de dood v. Regnerus Asperen in 1594 meegedeeld;

Fol. 118: *De Fundatione Monasterii Lidlomensis*;

Fol. 139: handtekening van Mudzaerts, 1615;

Fol. 140: *Index rerum memorabilium, quae in hoc libro monasteriorum Orti S. Mariae et Lidlomensis continentur*.

Aan het slot: *Finis 1617*.

⁴⁰ Het handschrift is momenteel onvindbaar. Naar het sterke vermoeden van de huidige archivaris L.C. Van Dyck is het bij de grote abdijbrand van 24 april 1929 verloren gegaan. Weliswaar bleef de rest van de bibliotheek bijna geheel behouden, doordat met man en macht alle boeken door de open ramen naar buiten werden gegooid; maar het bewuste handschrift bevond zich waarschijnlijk in de totaal uitgebrande werkkamer van de archivaris A. Erens. Deze had over Mudzaerts en vooral over diens handschrift kort tevoren een groot artikel gepubliceerd in de *Analecta Praemonstratensia* 1 (1925) 191-196. Wumkes heeft hieraan zijn gegevens ontleend. Het boek van Wumkes verscheen ruim een maand vóór de brand op 16 maart. Zie ook Van Dyck, 'Vernieuwde aandacht', 62 noot 18.

⁴¹ Wat betreft B1c bestaat de mogelijkheid dat de kopiist Mudzaerts hier dezelfde versie gebruikte die hij in zijn *Generale Kerkelijke Historie* opnam (deel II, 144-146) en die beknopter is dan die van Pibo van Albada en in de *Acta Sanctorum*. Helaas is verificatie niet mogelijk doordat B1c is verloren gegaan. Meer over de verkorte versie van het Leven van Frederik in paragraaf 2.6.

AFSCHRIFT-B2A

Dit afschrift dateert van 1616 en berust in Giessen, Universitäts-Bibliothek Nr. 643.

In 1616 kopieerde Pibo van Albada eveneens B1. Behalve door de overgenomen marginale noten, waaronder ook de door een latere hand ingevoegde, wordt dit bewezen door enkele verkeerd gelezen plaatsen – *dari scimus* voor *clari/simis*, *per Insulam* voor *per Ysulam*.

Van Albada bewijst in B2a dat hij Latijn kende. Hij verving slecht leesbare woorden door synoniemen en onderwierp na voltooiing zijn kopie aan een revisie, waarvan een verbetering in het Leven van de veertiende Lidlumer abt Godfried Andla een bewijs is: *Presente domino Popteto* is gecorrigeerd in *presente D. Jelgero*. Vaderabt Poppo van Mariëngaarder kon namelijk in 1336 niet aanwezig zijn bij de keuze van de Lidlumer abt Andla, daar hij in 1329 was gestorven. Waarschijnlijk heeft ook het origineel deze vergissing gekend.

Technische gegevens. Formaat 4°, 84 folio's, watermerk: gekroond wapen. Na het afschrijven gebonden in leren band met rugtitel: *Vita S. Liudgeri*. Fol. 1 draagt het bibliotheekstempel van Senckenberg, M. S. No. 18. Fol. 1 en 2, van jonger datum, bevatten een *Genealogia Sancti Liudgeri Frisii*.

Fol. 3r-24v: *Vita Beati Liudgeri Monasteriensis Ecclesiae Protoepiscopi per Altfridum, tertium ibidem Episcopum*.

Fol. 25r: *Chronica Abbatum Horti S. Mariae/ et Lidlomensium in Frisia Occidentali /1575/ Autore D. Sibrando Can. in/ Lidl et Past. in Mennaldum*. Hier begint de paginering van de kopiist.

Fol. 82r na de *Index rerum memorabilium: Anno 1616/ Pietas tutissima virtus/ P. v. Albada*.

Dit handschrift is in het bezit geweest van Heinrich Christian, Freiherr von Senckenberg, leerling en huisvriend van de bibliofiel Zacharias Conrad von Uffenbach, die op zijn vele reizen ook Friesland bezocht (1709-1711), waar hij onder een vierduizend boeken waarschijnlijk ook deze kopie aankocht.⁴² Senckenberg zal ze in zijn bezit hebben gekregen toen geldgebrek Uffenbach noodzaakte de boekerij gedeeltelijk van de hand te doen. Zijn zoon vermaakte de boeken en handschriften, die zijn vader hem had nagelaten aan de universiteitsbibliotheek te Giessen.

AFSCHRIFT-B2B

Dit afschrift uit 1617 is afkomstig uit de bibliotheek van het Fries Genootschap en werd in eeuwig bruikleen afgestaan aan de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden, nu Trezoar (Hs 1363; oud: F.G. Iib 31a).

Dezelfde P. van Albada heeft het afschrift dat hij van zijn eigen kopie in 1617 vervaardigde naar zijn oorspronkelijk voorbeeld B1 gecollationeerd. Zowel B2a als B2b melden de dood van Regnerus Asperen, die dus vóór 1616 in B is bijgeschreven.

Technische gegevens. Formaat 4°, 104 folio's. Gebonden in papieren band met leren rug, waarop de titel: *S. Leonis, Chronica abbatum Lidlomensium etc.* Het titelblad luidt: *Jezus Maria/ Chronica abbatum Lidlomensium et/ Horti Sanctae Mariae/ Anno 1575/ Autore Domino Sibrando Leone Canonico in/ Lidlom, et Pastore in Mennaldum/ Frisiae Occidentalis*.

P. 14 bevat een kort bericht over de abten Frederik en Siard.

⁴² Schelhorn, *Merkwürdige Reisen*. Dirks, 'Aantekeningen Uffenbach', 305-390.

P. 15-30 de *Vita Venerabilis Patris Frederici* Opm. Dit is niet zoals Wumkes stelde, dezelfde tekst als in de *Vitae Abbatum*, maar de meer genoemde sterk ingekorte versie.

Op p. 33 begint de kroniek van Mariëngaarde, die een aparte paginering heeft (7-36), op p. 65 die van Lidlum (oude paginering: 39-101); pag. 137 tot 145 bevatten een *Index rerum memorabilium*;

P. 149-171 *Chronicon Abbatum Floridi Campi, vulgo Alde Closter per Thomam Groningensem, 30 eius monasterii abbatem*.

AFSCHRIFT-B2B1

Eveneens een afschrift uit de zeventiende eeuw, aanwezig in Tresoar (R.K. hs. 2). Dit is een exacte navolging van B2b, echter blijkens de marginale aantekeningen niet van B2. Het gedeelte over Mariëngaarde is een excerpt, maar mist veel kanttekeningen.

Technische gegevens. Formaat 4°, 178 folio's. Watermerk: gekroond wapen, in driehoek opgeheven hand, rechts springende luipaard. Gebonden in perkament; op de rug van de band: *Autores in Horto S. Mariae, in Lidlom et Oldecloester*; op de voorzijde een recent etiket met signatuur: no. 13, monogram A en R. Op schutblad de letter j, met oude inkt, daaronder in potlood: Bruinsma.

Fol. 5r draagt het monogram: S.L.

Geschreven door twee handen. Fol. 5-19 bevatten een excerpt van de Mariëngaarder abtenlevens, evenals de marginale aantekeningen van het gehele handschrift, door hand I geschreven. Het eindigt aldus: *Excerpta sunt haec ex Sibrando Leone Canonico in Lidlom, pastore in Menaam, qui scripsit a° 1575*.

Fol. 23-59 met de andere hand: *De Fundatione Monasterii Lidlomensis seu Vallis Sanctae Mariae, auctore Sibrando Leone*;

Fol. 63-75 *Chronicon Abbatum Floridi Campi vulgo Oldeclostere per Thomam Groningensem 30 eius monasterii Abbatem*.

Zoals blijkt uit de letters *S(ocietatis) I(esu) L(eovardiensis)* op fol. 5, maakte dit handschrift deel uit van de bibliotheek, die het Leeuwarder Jezuïetencollege bezat.⁴³

AFSCHRIFT-B2C

Afschrift iets jonger (1618) dan B2b, berustend in het kloosterarchief van Tongerlo. (inventaris Corthouts nr. 106, geplaatst onder V nr. 64). Zonder twijfel geschreven door Pibo van Albada en tot op het gebruik van de zware inkt (door het papier doorgedrukt) en de vorm der sierletters op de titelpagina overeenkomstig B2b.

Formaat 4°. Gebonden in papieren band zonder opschrift.

B2c geeft de indruk het 'nette' exemplaar te zijn van B2b. Op de titelpagina is na *Lidlumensium* het voegwoord *ET* bijgetekend als verbinding met *Horti etc*. Ook het kruisje boven de H van *IHS* is later bijgetekend. De (foutieve) naam *Oththonis* is naar voorbeeld van B2b gecorrigeerd in *Enthonis*. Het schrift is (nog) verzorgder, de titels van de hoofdstukken zijn niet langer in onregelmatige kapitaalleters maar in het fraaie lopende schrift van de hoofdstukken zelf geschreven. In diezelfde 'koppen' vallen overschrijffouten op die in de tekst zelf niet voorkomen. Voorbeelden: *Jellgerus* in de tekst correct

43 Over deze unieke bibliotheek: Rogier, *Geschiedenis Katholicisme II*, 756. Van Buijtenen, *Catalogus Jezuïetenstatie*, passim.

Jelgerus; *Valto Scheltinga*, in de tekst *Valto Scheltingha*; *Gerrbrandus*, in de tekst *Gerbrandus*; *Sijbodus*, in de tekst *Sibodus*; *Shildvoldis*, in de tekst *Schildvoldia*.

De indeling komt overeen met die van B2b.

De tekst begint met de dedicatie; de paginering begint op fol. 5.

Aldaar: *De origine etc.*, gevolgd door een korte notitie over abt Frederik, die iets verschilt van die in B2b.⁴⁴

Fol. 7-21: *Vita Frederici* (verkorte versie)

Fol. 22 en 23: de meer genoemde fragmentarische *Vita Sti Siardi*.

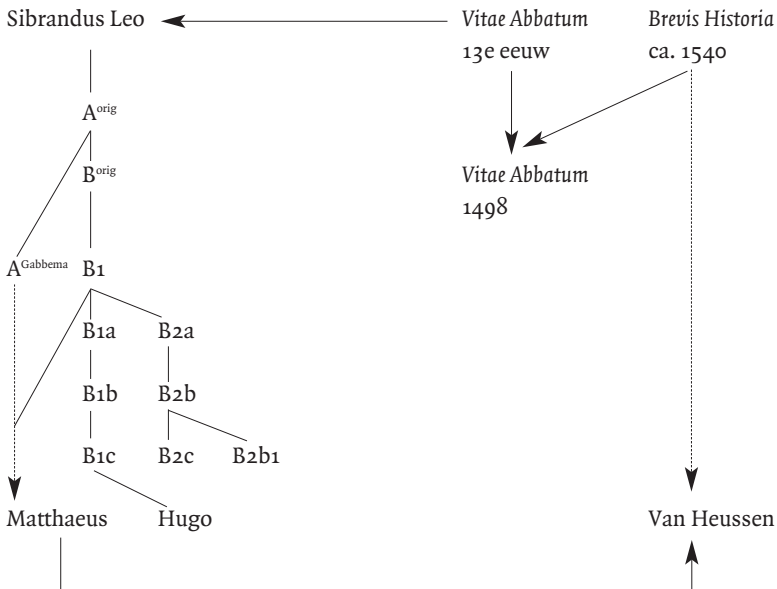
Fol. 24: Een tweede korte notitie over Frederik en Siard (vgl. B2b)

Fol. 25 e.v.: Achtereenvolgens de kronieken van Mariëngaarde, Lidlum en Bloemkamp (teksten komen overeen met B2b).

Stemma en concordans met de editie-Wumkes.

Daar de interpretatie van de tekst en de tekstoverlevering in deze studie zich sterk onderscheidt van de door D.A. Wumkes in 1929 uitgegeven editie en het aantal bewaard gebleven afschriften aanmerkelijk groter blijkt te zijn dan indertijd werd gesuggereerd, zijn de door Wumkes gehanteerde sigla verlaten. Onder meer moest de genealogie van de B-generatie worden aangepast. Om naast de nieuwe studie de oude editie te kunnen blijven hanteren, is een *concordans* ontworpen. Tevens moest een nieuwe opzet van het stemma worden gemaakt, waarin tevens de relaties met de *Vitae Abbatum*, de *Brevis Historia* en de in 2.6 te bespreken edities van Matthaeus, Hugo en Van Heussen en Van Rhijn konden worden opgenomen.

Stemma

⁴⁴ Deze notitie en de hierna te noemen verkorte versies zie Bijlage 2.

Concordans

nieuwe uitgave (2008)	editie-wumkes (1929)
A ^{orig} (verloren)	A ^{orig} (verloren)
A (Gabbema)	A (Gabbema)
B ^{orig} (verloren?)	B ^{orig} (verloren)
B1 (anoniem; vóór 1585?)	B
B1a (Joannes S. 1590/92)	B1
B1b (Joannes S. 1594; ed. Vichet)	niet vermeld
B1c (Mudzaerts; verloren)	C
B2a (Pibo v.A. 1616)	B2
B2b (Pibo v.A. 1617)	B2a
B2b1 (anoniem 17 ^e -eeuws)	B2a
B2c (Pibo v.A. 1617)	niet vermeld

2.4 D.A. WUMKES EN DE A-VERSIE

Wumkes kiest voor A

Toen de 23-jarige Wumkes in 1927 na het behalen van zijn doctoraal examen geschiedenis en aardrijkskunde op zoek was naar een Fries onderwerp voor een dissertatie, kreeg hij van zijn vader Geert Aeilco het advies om een wetenschappelijk verantwoorde tekstuitgave te verzorgen van de Mariëngaarder en Lidlumer abtenlevens van Sibrandus Leo. De bibliofiel G.A. Wumkes, die op dat moment na een 25-jarig predikantschap reeds drie jaar werkzaam was als bibliothecaris van de Provinciale Bibliotheek op de Kanselarij in Leeuwarden, had zelf al eens aan een dergelijke uitgave gedacht. Dat speelde in de tijd dat hij als dominee op Terschelling stond in het voor de Lidlumer kloostergeschiedenis zo interessante Hoorn.⁴⁵ Uit eigen studie had hij toen al de conclusie getrokken dat aan een goede uitgave ‘forlet wie, mei’t de útjefte yn de *Vetera Aevi Analecta* fan Prof. Antonius Matthaeus (1738) fol flaters stie’.⁴⁶ Hij wist zijn zoon over te halen, ook al omdat hij ‘ornearre, Fryslân forwachte in Frysk ûnderwerp’.⁴⁷

Bij zijn voorbereidingen moet Wumkes junior contact hebben gehad met Michael Schoengen, archivaris en kerkhistoricus in Zwolle. Deze had in 1903 de uitgave verzorgd van Thomas van Groningens kroniek van Oldeklooster en was druk doende materiaal te verzamelen voor zijn levenswerk *Monasticon Batavum*, dat in 1941 en 1942 in drie delen zou verschijnen. Net als vader en zoon Wumkes koesterde hij het plan om Sibrandus Leo uit te geven en had zich daarvoor reeds breed ingelezen.⁴⁸ Schoengen stond zijn onderwerp echter af, maar bleef wel ‘in de buurt’. Enkele jaren later zou hij de catalogus opstellen van Gabbema’s brievenverzameling en deze voorzien van een inleiding.

⁴⁵ Over Hoorn, zie het *Leven van Hoyto*.

⁴⁶ ‘[Omdat er aan een nieuwe uitgave] behoefte was, aangezien de uitgave van Matthaeus vol fouten stond’. Over Matthaeus wordt in het vervolg van dit hoofdstuk geschreven.

⁴⁷ ‘Omdat hij van oordeel was dat Friesland een Fries onderwerp mocht verwachten’. Gegevens ontleend aan Wumkes, *Sawntich jier*, 258-259. Vgl. *Vitae Abbatum*, 16.

⁴⁸ Volgens een administratieve aantekening van de universiteitsbibliotheek van Giessen liet hij in oktober 1904 handschrift 643 (hier vermeld als B2a) ter bestudering overbrengen naar het Rijksarchief in Groningen. Hij was op dat moment commissie bij het Rijksarchief in Leeuwarden en privaat-docent aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Binnen twee jaar kon D. Wumkes zijn studie afronden; hij promoveerde op 16 maart 1929 in Groningen. Promotor was de mediëvist I.H. Gosses, de nuchtere wetenschapsman die niets moest hebben van het zijns inziens beruchte romantisch nationalistisch ‘gedoe’ in de Friese geschiedschrijving en zich daarom kon vinden in de aanpak en stijl van Wumkes.⁴⁹ Om met E.H. Waterbolk⁵⁰ te spreken: ‘Een “pronkloos resultaat” was Gosses voldoende, als inzicht maar vermeerderd werd en geen “nieuwe historische snuisterijen” in het Friese historische beeld hun plaats kregen’. De handelsuitgave van de dissertatie werd verzorgd door uitgeverij A.J. Osinga in Bolsward en verscheen onder de titel ‘Sibrandus Leo’s Abtenlevens der Friesche kloosters Mariëngaard en Lidlum’. Het boek werd over het algemeen goed ontvangen. Men accepteerde zonder meer Wumkes’ keuze voor het afschrift dat deel uitmaakte van de codex-Gabbema. Gabbema had volgens de promovendus voldoende aangetoond dat diens afschrift van 1670 aan de oorspronkelijke tekst was ontleend. Wumkes kwalificeerde de tekst van Gabbema als ‘A’. Toch had men, ook gezien eerdere opmerkingen van vader Wumkes, eerder een gecorrigeerde editie-Matthaeus mogen verwachten. Tot dan toe was immers slechts een enkeling van de tekst van Gabbema op de hoogte en het was in de (B)-versie die Matthaeus gebruikte, dat Sibrandus Leo bekend was geworden. Op basis van Matthaeus waren bijvoorbeeld artikelen geschreven en waren (proeven van) vertalingen gemaakt. Wumkes maakte evenwel een andere keuze. Voor hem was het duidelijk dat Matthaeus en anderen nogal afweken van het oorspronkelijke geschrift en dat het wetenschappelijk gezien niet juist was een afgeleid handschrift als uitgangsbasis te nemen.

Het resultaat van Wumkes’ werkzaamheden was een dissertatie die meer bood dan alleen een geannoteerde tekst van afschrift-A inclusief een groot aantal begripsverklaringen. Om de verschillen tussen de A- en B-generaties te verduidelijken maakte hij een keuze uit de oudste en daarom zijns inziens belangrijkste B-variant en gaf in zijn notenapparaat aan waar deze variant een aanvulling geeft op A en welke passages van A in B mankeren. De toevoegingen in de B-tekst voorzag hij van de aanduiding *add* (‘addendum’) en waar B bepaalde passages miste gaf hij dit aan met *om* (‘omissio’). Een beknopte inleiding verschaft informatie over persoon en werken van Sibrandus Leo, de inhoud van zijn geschriften en de overeenkomsten en verschillen tussen de gespaard gebleven handschriften. Ook wijdde Wumkes een aantal pagina’s aan het leven in een premonstratenzerklooster met de nadruk op de procedures van de abtskeuze en schetste hij in grote lijnen de historische betekenis van de abtenlevens. Behalve de geschriften van Sibrandus Leo zelf was in de nieuwe uitgave ook de volledige tekst opgenomen van de anonieme *Brevis Historia* van Mariëngaarde, omdat deze zijns inziens voor Sibrandus Leo als bron had gefungeerd.⁵¹ Achterin zijn werk ruimde hij een plaats in voor gegevens over de kaart van Friesland, die in 1595 door Leo Sibrandus, tweede zoon van Sibrandus Leo, was uitgegeven. Verder nam hij de *Articulen ende Bestek* uit 1580/1581 op die betrekking hadden op de afbraak van het klooster Lidlum. En last but not least liet hij de door ons in hoofdstuk 1 bewerkte korte biografie door Suffridus Petrus afdrukken.

49 Een genuanceerd beeld geeft Mol in: ‘Gosses anty-romantikus?’

50 In: Kalma e.a., *Geschiedenis Friesland*, 662

51 Onze mening hierover komt in paragraaf 3.2.2 ruim aan bod.

De betrouwbaarheid van Gabbema

Het door Sibrandus Leo geschreven oorspronkelijke A-exemplaar is nooit meer teruggevonden. Het heeft zelfs niet behoord tot de schriftelijke nalatenschap van Sibrandus die Suffridus Petrus in Keulen uit Cusemer had ontvangen. In de biografische aantekeningen die Suffridus aan zijn vriend wijdde, maakte hij van de bewuste kronieken geen melding. Kennelijk was hij niet op de hoogte van het bestaan ervan. Pas door Joannes Sibrandi werd hij getipt. Maar ook van het oorspronkelijke B-exemplaar is volgens Wumkes niets teruggevonden. Het oudste B-afschrift is naar zijn overtuiging in elk geval niet van de hand van Sibrandus Leo zelf. Wanneer men, zoals Wumkes stelt, een eigenhandig geschreven stuk van Sibrandus legt naast de kopieën van zijn abtenkronieken, dan blijkt dat niet één van deze het origineel kan zijn.⁵²

De duistere lotgevallen van de beide originelen roepen echter vragen op. Dit temeer omdat de betrouwbaarheid van Gabbema, op wiens kompas Wumkes vaart, nogal eens in twijfel is getrokken. Voor B geldt hetzelfde: de gedachte dat Sibrandus Leo zijn gereviseerde B-tekst aan een mede-auteur heeft gedictieerd, hoeft niet te worden uitgesloten, waarmee het oudste B-afschrift ('B1') gepromoveerd zou zijn tot het origineel.⁵³

Tijdgenoten en de generaties nadien hebben de keuze van Wumkes nooit betwist. Een openlijke discussie is na 1929 zelfs niet oppervlakkig gevoerd, laat staan dat er ooit nieuwe argumenten zijn aangevoerd.⁵⁴ Achteraf gezien moet men constateren dat zijn beslissing verrassend was te noemen. De verklaringen die hij opgaf waren lang niet volledig en moeten daardoor als weinig overtuigend worden gekwalificeerd. Allereerst vergoelijkte hij de beruchte slordigheden van Gabbema ('onschuldige afwijkingen'). In aansluiting daarop gaf hij onvoldoende antwoord op de vraag of dezelfde Gabbema wel een zuiver afschrift had gemaakt, of dat hij mogelijk (deel)teksten uit de twee andere afschriften waarover hij beschikte had geïnterpoleerd.⁵⁵ Vooral echter ging Wumkes niet nader in op de onduidelijke tekstoverlevering van de kronieken. Zo zou bijvoorbeeld het enige exemplaar van het origineel van A (A^{orig}) al kort na het overlijden van de auteur spoorloos zijn verdwenen en tot 1670 onvindbaar gebleven; B daarentegen was reeds rond 1580 afgeschreven en verwierf kort daarna ruime bekendheid.

Nadat Gabbema in 1659 was benoemd tot Landsgeschiedschrijver van Friesland heeft hij tijd noch moeite gespaard om alles wat het verleden van zijn gewest betrof te verzamelen.⁵⁶ Hij was daarvoor onder meer naar Groningen gereisd, waar hij de rector van de hogeschool, Joachim Borgesius, een bezoek had gebracht en hem had verzocht stukken van historische waarde op te sporen.⁵⁷ Blijkbaar was Gabbema ervan overtuigd dat er stukken van Sibrandus in Groningen waren achtergebleven, het gewest waarheen hij

52 Wumkes, *Abtenlevens*, xxxviii, noot 2. Stukken in: Tresoar, Collectie-Gabbema, Portefeuille 9056 s-z, Kopieën No. 8.

53 Aan dit probleem wordt hierna in 2.5 een afzonderlijke beschouwing gewijd ('Wie was de bewerker van B?').

54 Bij toeval maakten we kennis met de onuitgegeven concept-dissertatie uit 1999 van de Duitse historica Heidrun Wiesenmüller *Charakteristika Benediktinerklöster*. In haar tiende Exkurse wijdt ze een kritische verhandeling over de *Textüberlieferung der Abtsvitien von Sibrandus Leo*. Zie het vervolg van dit hoofdstuk.

55 Wiesenmüller geeft suggesties in deze richting. Ons inziens is dit wat te ver gezocht: de verklaringen van Gabbema zijn daar te gedetailleerd voor.

56 'Als Landsgeschiedschrijver heeft hij weinig gepresteerd; des te meer echter als verzamelaar van historische bronnen', aldus Engels, voorheen vakreferent aan de Provinciale Bibliotheek van Friesland, in: *Gabbema's Register*.

57 Joachim Borgesius (1625-1666) was hoogleraar wiskunde en rhetorica aan de hogeschool van Groningen. Enkele notities over hem in *Groningsche Volksalmanak* 1918, 165. Oudere gegevens bij Wumkes, *Abtenlevens*, xxxviii, noot 5.

357

avit unquam. pchta deliberatione. ac de subdono dicitur
 impetrit. in dicias. et quod in Abbate ~~Landensis~~
~~primarium.~~ Landensium episcopo in fortibus
 dicitur. gibrardus clau. ceteri subdono Stoen vobis
 av munito vobis explicatus omni ipius Stoen vobis
 de pils in praefatus configitur. poveris munitio
 monasterium expedit. ratione arguatur. poveris
 rum vobis occultas (ut plerique suspicabantur) et
 git. unde de munis nec additum rationibus
 vobis illis. Convocato collegio Henricus tanquam
 scilicet agitur. dicitur. sellus praefolibus in
 dignis. officio privatur et carceri includitur.
 quibusdam sane gibrardi potentibus. dicitur. subdono
 interior claudibus. Sane magnas apud plerosque
 vobis gratias. quod illa via commodior. nec ita
 componi poveris multa judicatur. Hic coarctat man
 cipatus tadio. qualem. multaque munitio con
 sumptis intra menses dicitur in Domicio munitio
 Anno dno 2. vi.

GODEFRIDUS ABBAS XXX

HENRICO nato fuerat castro d. GODEFRIDUS B
 CODUCENSIS. in Barchinensium praepositus. vir cons
 lio maturus. parvus. sobrius et modestus. Hic summe
 studio quantum potuit agros oppugnatos in pbe
 pctuo pbe quinquenniali abal. duar datur. collecta
 pecunia reddunt. debitorum summa exacta doli
 mata. edilibet. pro vobis vobis satisfacta doli
 dita. et gravi oculora vobis laborans. per alias
 praestari vobis est. quod ipius praestari potest.
 pro alterius regitur dominicula etrus sane folio
 est ex voto praecipi potest. Anno dno m. lxxviii.
 Henricus dno dno accersio Abbate. Landensium
 Librario collecta omnibus absolutionibus impetrat
 idque vobis (ut dicitur BzL) oculora quo dicitur illud
 natura dno

Fol 195 uit het handschrift (A) van S.A. Gabbema uit 1670 met daarop de honderden bijgevoegde aantekeningen onder, boven en bezijden de tekst, waarbij bewijsbaar gebruik is gemaakt van handschrift B2b. Reproductie Tresoar Leeuwarden. [9056 Hs 195].

in 1580 was uitgeweken. Ook zijn correspondentie met Borgesius handelt hierover. De rector schreef in een brief van 25 juli 1661 dat hij overal naar de kronieken had gezocht, maar zonder veel resultaat.⁵⁸ Het geschrift was kennelijk totaal vergeten. Hoe hij er uiteindelijk naar zijn zeggen toch in slaagde het origineel van Sibrandus te voorschijn te halen, is niet meer te achterhalen; wel schreef Gabbema dat hij er later een leesbare kopie van had gemaakt. Wumkes zag echter geen reden om te twijfelen aan Gabbema's uitdrukkelijke verzekering het origineel te hebben gekopieerd. Zijn argumenten, ontleend aan het handschrift van Gabbema zelf, waren hem voldoende. Welke die argumenten waren, zullen we hieronder alle nalopen.

Gabbema verklaarde aan het begin en het eind van zijn handschrift dat hij behalve het A^{orig} van Borgesius nog twee andere handschriften op zijn schrijftafel had gehad – en wellicht nog een derde dat hij *meum exemplar* noemde. Het tweede handschrift waarvan hij melding maakte, was vrij zeker niet het oudste B, gezien zijn aantekening in fol. 196 betreffende de dood van Regnerus in 1594. Deze is namelijk wel te vinden in het oudste ons bekende afschrift en in het daarvan afgeleide. De varianten van deze twee (drie) verantwoordde hij op verschillende plaatsen. Het meest uitgebreid deed hij dat in fol. 165, 167, 174, 175, 196. We laten ze hier in extenso volgen.⁵⁹

Fol. 165. De passage binnen de dedicatie *Exacta in his pietatis vestigia* is door hem onderstreept en voorzien van de aantekening: *Desunt haec verba in duobus Exemplaribus Senatoris Knyff*.⁶⁰ Aangezien bedoelde passage in B2⁶¹ mankeert, is B2 waarschijnlijk een van de twee manuscripten van Knyff geweest. Onder eerstgenoemde passage staat in de marge: *In uno additur: 'et ut pietate facias et restauratione obnix precor et obtestor'. In altero: 'et ut pietate et restauratione referas etc.'*. De laatste variant komt voor in B2. Verder is doorgehaald: *sequitur in meo Caput De Origine candidissimi Ordinis Praemonstratensis*. Ook *meum exemplar* behoorde dus tot de B-generatie. Fol. 167. Een andere hand schreef naast de zinsnede: *tantam in ipso virtutem etc. Haec paulo aliter compriuntur in D. Senat. Knyff exemplaribus*. Inderdaad heeft B2 een andere versie. Fol. 174. Gabbema onderstreepte de passage *industria Boltonis conversi* en zette er in de marge bij: *Ita in autographo; Meum exemplar habet: a prudenti oekonomo studiosi Sibrandi*. Zijn eigen exemplaar heeft dezelfde tekst als B2. Fol. 175. Wumkes schreef evenals Gabbema in de lopende tekst *Belboech*. In de marge schreef hij: *Bilbeeck, ita unus MS; alter ut hic noster habet Belboeck*. B2 geeft inderdaad *Bilbeeck*. Fol. 196. In de marge volgt na de ingelaste tekst betreffende abt Regnerus in klein schrift de opmerking van Gabbema: *Ultima haec verba de morte Regneri in altero MS. Ampl. Dom. Hor. Knyff senatoris Frisici non occurrunt*. Beknoptere mededelingen van Gabbema zijn te vinden in fol. 177, 180, 184, 185, 205 en 249. Telkens als hij spreekt van een *Alter MS, aliud exemplar* of *meum exemplar* bedoelt hij B. Soms heeft het er de schijn van dat hij meer waarde hecht aan B dan aan het origineel van A. In Fol. 180 verwerpt hij namelijk de schrijfwijze *Cammingabur* in het origineel en kiest voor *Kempinghabuieren*, zoals in B.

58 Tresoar, Collectie Gabbema, d.d. 25 juli 1661. Zie: Engels, *Gabbema's register*.

59 Voor uitgewerkte kenmerken van B zie vooral de volgende paragraaf.

60 Horatius Knyff, burgemeester van Bolsward, raadsheer aan het Hof van Friesland en bezitter van een collectie handschriften, waaronder het *Chronicon Egmundanum* dat hij uit de nalatenschap van Petrus Scriverius kocht. Als kenner der geschiedenis gaf hij Schotanus informatie over zijn stad. (Gegevens uit de Codex A fol. 35 Gabbema, Tresoar 9056 N).

61 Met B2 wordt in het vervolg het totaal van drie afschriften (B2a, B2b, B2c) van Pibo van Albada aangeduid. Zie de codicologische beschrijving.

Ook in fol. 172 heeft Gabbema de in grote letter geschreven aantekening doorgehaald c.q. geradeerd en vervangen door kleine lettertekens in B. Alles bijeengenomen moeten we vaststellen dat Gabbema, juist doordat hij de tekst met twee of drie manuscripten vergeleek en dit overal verantwoordde, en doordat hij de mededelingen over het origineel niet eenmaal, maar diverse keren herhaalde, serieus te werk is gegaan. In zijn voordeel kan bovendien nog worden aangevoerd dat hij in zijn afschrift de in zijn tijd toch verouderde interpunctie (in stipjes) en het willekeurige hoofdlettergebruik volgde dat hij in zijn origineel had aangetroffen. Een enkele keer corrigeert hij zichzelf ten slotte op plekken waar hij zich een regel vergist had. We mogen daarom aannemen dat het afschrift dat Gabbema samenstelde, door hem was gecollationeerd aan A^{orig}. Overigens is daarmee nog geen antwoord gegeven op de vraag welke waarde aan de A- en de oudste B-afschriften moet worden toegekend.

Er zijn aanwijzingen dat delen van het A-handschrift mogelijk via Gabbema, de Groninger hoogleraar Borgesius dan wel via de Leidse hoogleraar Salomon van Til, tegen het einde van de zeventiende eeuw terecht zijn gekomen bij Matthaeus. Wat daarna met het origineel is gebeurd, is onduidelijk. Mogelijk maar niet erg waarschijnlijk heeft laatstgenoemde het handschrift opgeruimd omdat het na publicatie toch geen functie meer zou hebben gehad. In de desbetreffende paragraaf komen we op de activiteiten van Matthaeus terug.⁶²

2.5 DE B-VERSIE

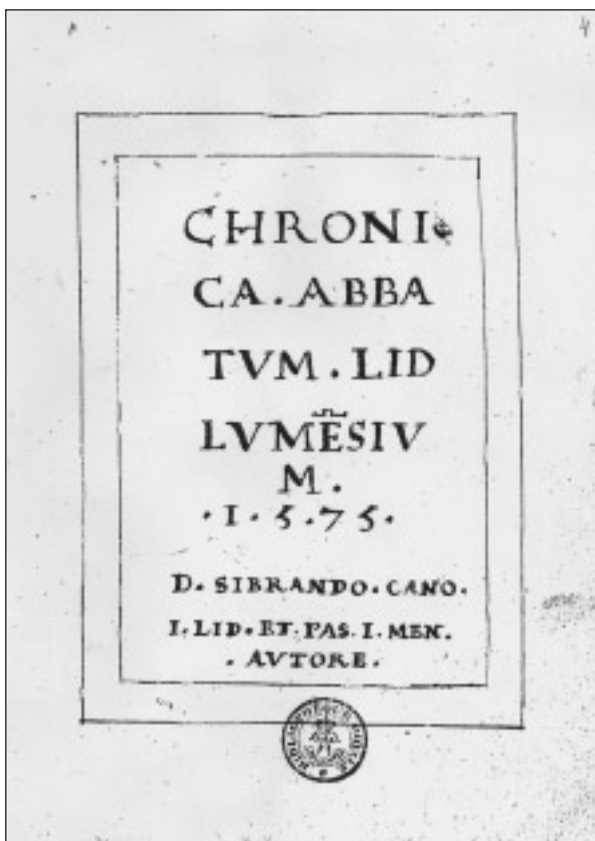
Met de vanuit Gabbema's geschrift bewezen stelling dat hij A^{orig} in handen heeft gehad en afgeschreven, is de kwestie van de tekstoverlevering nog maar gedeeltelijk opgelost. Intrigerend blijft de vraag waarom A zo spoedig na zijn ontstaan in de vergetelheid is geraakt en pas in 1670 een afschrift kreeg, terwijl B reeds kort na Sibrandus' dood of misschien zelfs nog tijdens zijn leven voor de eerste keer en binnen circa veertig jaar bij herhaling werd afgeschreven. Het is een vraag die verschillende beschouwingen uitlokt. Om met de belangrijkste te beginnen: waarom was er behoefte aan een gewijzigde B-versie? Verder moet worden onderzocht waaruit de wijzigingen van B ten opzichte van A bestaan. Vanwaar ook de twee fases waarin de afschriften van B ontstonden, de snelle populariteit van B, het blijvend gebruik tot 1929 en, last but not least, de vraag wie de bewerker van B kan zijn geweest. Antwoorden op deze complexe vraagstelling zullen worden gezocht via een nadere tekstanalyse en een strakke chronologische toetsing. Indirect kan langs deze weg bovendien een nieuw bewijs worden gevonden voor de authenticiteit van A.

Wie was de bewerker van B?

Om enige zekerheid te krijgen over de bewerker van B is het noodzakelijk de geschiedenis na te lopen vanaf circa 1571, toen Sibrandus Leo van abt Joannes Geelmuiden de

⁶² Uit een aantekening van Tobias Gutberleth, 'boekbewaarder' van de bibliotheek van de Franeker hogeschool, blijkt dat deze in 1703 de ongedrukte levens van Sibrandus Leo onder zijn beheer moet hebben gehad. Niet duidelijk is of dit de A-versie betreft of een van de B-afschriften. Zie Gabbema, *Watervloeden*, 55 noot.

Titelblad van het oudste afschrift B1 waarop Mariëngaarde opvallend ontbreekt. Reproductie Koninklijke Bibliotheek Brussel.

opdracht kreeg een kroniek van Lidlum en Mariëngaarde samen te stellen, tot aan de tijd waarin de kronieken meer bekendheid kregen (circa 1595).

De opdracht van de abt was goed verklaarbaar. In probleemvolle tijden is de behoefte vaak groot om steun en inspiratie te zoeken bij het verleden.⁶³ Wie anders dan Sibrandus Leo was in de gegeven omstandigheden in staat hem die steun te bieden? Sibrandus speelde een vooraanstaande rol in het abdijleven en was, getuige de uitspraken van Suffridus Petrus, al jarenlang bezig historisch materiaal te verzamelen. Op 28 juli van datzelfde jaar 1571 bezocht Suffridus Sibrandus in Berlikum en kreeg aldaar van hem de nodige gegevens voor zijn uitgaven. Toch, zo bleek later, bleef hij onkundig van Sibrandus' voorbereidende werkzaamheden voor onze abdijskronieken. Dat blijft een vreemde zaak. Mogelijk waren vooral zijn plannen om Mariëngaarde erbij te betrekken nogal vaag, misschien onderkende hij het probleem van de geringe toegankelijkheid van de bronnen uit zijn moederklooster of was hij niet tevreden over de onderlinge afstemming van beide kronieken. In 1575 kwam tekst A gereed. Zoals in het vervolg wordt betoogd moet dit in zeker opzicht een voorlopige tekst zijn geweest. Weer vijf jaar later, in 1580, werd de katholieke eredienst in Friesland door de Staten verboden. De kloosters werden opgeheven en in de meeste gevallen afgebroken. Sibrandus zocht

63 Vgl. Meuwissen, 'Faithful to Tradition', 255.

met vele andere getrouwen zijn heil buiten Friesland. Hij begaf zich, zoals bekend, naar de proosdij Cusemer in Groningerland, vrij zeker met zijn kronieken.

Binnen enkele jaren na 1580 moet de B-versie tot stand zijn gekomen. Waarom een nieuwe versie en wie was de bewerker? Er doen zich twee mogelijkheden voor: ofwel Si-brandus Leo nam zelf de correctie ter hand, ofwel mensen uit zijn directe omgeving assisteerden hem daarbij. Dat dit zijn zoons zouden zijn geweest is, theoretisch gezien, rekening houdend met hun latere rol in de verbreiding van de kronieken, niet onmogelijk; maar gezien hun jeugd lijkt dit niet erg waarschijnlijk.⁶⁴ Zij zouden dan op zo'n jonge leeftijd medeverantwoordelijk zijn geweest voor de vele verbeteringen die B laat zien, met name in het laatste gedeelte van de Mariëngaarder kroniek, waarbinnen diverse passages volledig werden herschreven. Wel bleef de discrepantie tussen de kronieken van Mariëngaarde en Lidlum bestaan, maar dat was geen wonder: de archieven van Mariëngaarde waren op dat moment volledig onbereikbaar geworden. Bovendien: inhoudelijke verschillen hebben ze kennelijk niet voor hun rekening willen nemen: dat was het terrein van de auteur zelf.

Maar waarschijnlijker is toch dat Sibrandus Leo zelf zijn kronieken onder handen heeft genomen en mogelijk aan een medebroeder gedictieerd. Onze gedachte daarbij is de volgende. Zijn pastorale en bestuurlijke werkzaamheden was hij in 1580 in één slag kwijt. Maar hij was nog in de kracht van zijn leven en vond de gelegenheid om opdrachten af te handelen die waren blijven liggen. Het materiaal had hij bij de hand. Daarom is ook de hypothese van Wiesenmüller, dat hij toen mogelijk aan een verbetering van A was begonnen, op psychologische gronden aanvaardbaar.⁶⁵ Door zijn B-versie van een index te voorzien zou de schrijver zelfs een uitgave in druk hebben voorbereid, aldus Wiesenmüller, die in het slot van de dedicatie een aanwijzing meent te zien voor haar veronderstelling: Sibrandus Leo kon zich namelijk na 1580 niet meer kloosterling van Lidlum noemen, maar het pastoraat van Menaldum stond voor hem nog overeind. Hij verklaarde aldus tegenover zijn vroegere abt dat hij hem nog steeds trouw was gebleven: tuus *per omnia obsequentissimus*.⁶⁶

Toegegeven, het is een dunne bewijsvoering, die wellicht een bevestiging vindt in een op Cicero geïnspireerde zinsnede van zoon Joannes Sibrandi, die een van zijn latere afschriften voorzag met een opschrift dat in B1 nog niet voorkomt: *Gloria sequitur fugientem*.⁶⁷ Een volgend 'bewijs' zou gevonden kunnen worden in de wijziging die Joannes in afschrift B1a in het Leven van Hendrik Smenck van Mariëngaarde aanbracht. De afschrijver van B1 had in de biografie van deze abt melding gemaakt van een boodschapper die door Jacobus Panhuisen van Steinfeld werd heengezonden. Hij had daaraan een passage toegevoegd die hij in het origineel van B moet hebben aangetroffen: *a Jacobo*

64 Joannes Sibrandi van Menaldum werd 4 mei 1591 ingeschreven in Franeker als student in de letteren en wijsbegeerte. Daar hij *stipendiarius* was, neemt Wumkes aan dat hij op dat moment waarschijnlijk gereformeerd was (Wumkes, *Abtenlevens*, xi, noot 5). Die consequentie lijkt ons niet noodzakelijk: bij benoemingen en dergelijke speelde de godsdienst in deze jaren geen beslissende rol. Het beste bewijs is de katholiek Suffridus Petrus die tot Landsgechiedschrijver van Friesland werd benoemd. Op 20 juli 1601 werd Joannes als burger van Franeker ingeschreven. Hij werd er notaris en tevens advocaat aan het Hof van Friesland. Hij stierf in 1636 (zie ook Wumkes, *Abtenlevens*, xi en xii). Joannes' broer Leo stond hem zeer na. Te Berlikum geboren, was Leo tussen 1590 en 1594 actief als kopiist van geschiedwerken, waaronder de kroniek van Ocko Scarlensis. (Hs. 1392, 1393 en 1394 Tresoar Leeuwarden). Zijn handschrift is buitengewoon fraai.

65 Wiesenmüller, *Charakteristika Benediktinerklöster*, 362.

66 'In alles ben ik U volledig trouw'.

67 'Roem volgde hem ook op de vlucht'.

Panhusio, viro docto et probo, mihi scribenti notissimo. Ongetwijfeld gold het hier een notitie van Sibrandus Leo zelf. In B1a is dit *mihi scribenti* vervangen door *mihi S.L.*, waarmee de afschrijver enigszins afstand nam van de oorspronkelijke bewerker zelf.

Dat Sibrandus rechtstreeks of via een secretaris de hand heeft gehad in zijn verandering (B) is ook op andere gronden zeer wel mogelijk. Tot tweemaal toe verwijst hij, althans in A, naar een door hem ontworpen en deels geschreven, maar helaas niet bewaard gebleven *Codex Major*: eenmaal in het Leven van de twintigste abt van Lidlum Te-tard en andermaal in het Leven van de vijfentwintigste abt van Mariëngaarde Tako. In B zijn deze passages weggelaten. Dat laatste kan betekenen dat de grootse plannen die hij bij het schrijven van A nog had, in de nieuwe situatie na 1580 niet meer gerealiseerd konden worden. Sibrandus had in zijn geplande grotere werk zijn stof verder uitgewerkt zullen hebben of althans het plan daartoe hebben gehad. Hij was er ambitieus genoeg voor. Naast de *Codex major* wordt ook nog gesproken van een helaas wederom verloren gegane verzameling aantekeningen, de zogenaamde *Collectanea*, die de vruchtbare auteur volgens Suffridus Petrus kort voor zijn dood in de zorg van proost Theodorik had aanbevolen. Suffridus zou daar voor zijn grote publicaties *De Frisiorum Antiquitate et Origine* uit 1590 en zijn meest bekende werk *De Scriptoribus Frisiae* uit 1593 dankbaar gebruik van maken.⁶⁸ In B is van deze grote uitbreidingen niets terug te vinden. Met andere woorden: de mogelijkheid is speculatief maar niet irreeël dat Sibrandus zelf tot de conclusie moest komen dat hij de gedachte aan een *Codex Major* wel kon vergeten nu de tijdsomstandigheden zo wezenlijk waren veranderd.

Lastig, zo niet onmogelijk te beantwoorden, is ook de vraag wie de door Sibrandus Leo geschreven of gedicteerde B^{orige} voor de eerste keer – waarschijnlijk tussen 1585 en 1588 – heeft afgeschreven en wie verantwoordelijk is geweest voor afschrift B1 – gesteld althans dat B1 niet de originele B was. De gedachte dat de zoons van Sibrandus daarvoor verantwoordelijk kunnen worden gesteld, is net als bij de originele B ook hier, gezien hun leeftijden, niet waarschijnlijk. Bovendien is het bijzonder fraaie handschrift van Leo onvergelijkbaar met dat van B1. Ook het handschrift van Joannes is bekend (B1a). Wel voelden beide zoons zich betrokken bij het werk van hun vader. Zouden zij de eerste versies van B en B1 (tijdelijk?) onder hun hoede hebben gehad, zodat het eerstvolgende afschrift B1a gemakkelijk de naam van Joannes Sibrandi kon dragen? Volgens gegevens in het handschrift zelf kwam hij met de kroniek van Mariëngaarde gereed in 1590, met de kroniek van Lidlum in 1592. In 1594 kwam nog een afschrift tot stand (B1b) dat eveneens de naam van Joannes Sibrandi draagt.

De informatie over het bestaan van de twee kronieken die Joannes Sibrandi aan Suffridus Petrus verstrekke moet betrekking hebben gehad op de B-versie. Joannes was zelf immers op dat moment doende hiervan een kopie te maken. Het zou niet logisch zijn geweest als hij Suffridus de A-versie had toegespeeld. B gold voor hem als de tweede, wellicht door zijn vader erkende tekst; A had afgedaan. Door de activiteiten van de zoons raakten de kronieken in de B-versie verder bekend in de kring der geletterden.

68 Bergsma, 'Suffridus Petrus als Lands-geschiedschrijver', 90 e.v

Twee clusters handschriften. Varianten binnen B

Er zijn van de B-versie naar wij weten tenminste acht afschriften bewaard, c.q. bekend gebleven. Ze zijn onder te verdelen in twee clusters, namelijk B1 en B2. Aan de eerste serie zijn vooral de namen verbonden van de reeds genoemde Joannes Sibrandi alsmede de Tongerlose kanunnik Dionysius Mudzaerts. Het zijn drie – of misschien vier – afschriften van B^{orig} uit de jaren tachtig en negentig van de zestiende en de aanvang van de zeventiende eeuw. Ze zijn hier aangeduid als B1, B1a, B1b en wellicht B1c, waarvan B1, verreweg het oudste van de serie, als model moet worden gezien.⁶⁹ In deze vorm verkregen ze de eerste bekendheid. B1b is een vroeg-achttiende-eeuwse kopie van een origineel uit 1594. B1c is, zoals vermeld, verloren gegaan zonder gedetailleerd te zijn beschreven.

Het tweede cluster (B2) van vier afschriften is een kleine twintig jaar jonger. Drie van de vier (B2a, B2b en B2c) werden in 1616 en 1617 afgeschreven door de katholieke Friese edelman Pibo van Albada (1589-1642) en lijken sterk op elkaar.⁷⁰ Ze zijn in een bijzonder fraaie letter geschreven, zijn verzorgd van stijl en geven blijk van een schrijver die het Latijn goed beheerste. Het oudste van deze drie (B2a) werd door Albada op een eigenzinnige wijze in 1616 afgeschreven van B1. Bewijzen hiervoor zijn onder meer passages in de Lidlumer kroniek. Zo bijvoorbeeld in het Leven van Goerd, de veertiende abt van Lidlum.⁷¹ Een ander voorbeeld biedt het Leven van Vibrand, achttiende abt. De passage in B1: *castrum Harlingen in propinquo Benneterp* was in B1a onduidelijker gemaakt: *castrum in propinquo dictum*. B2b ten slotte herstelde B1 (gedeeltelijk): *castrum Harlingen in propinquo Donterp*. In het Leven van Hessel, de eenentwintigste abt wijzen we op de naamswisseling *Vopko – Vibrandus*.

Toen Albada met afschrift B2a gereed was, heeft hij het nog eens zorgvuldig gecorrigeerd en daarbij op diverse plaatsen de B1-versie vervangen door zijn eigen interpretaties. Deze eigen vondsten werden door hem het jaar daarop opgenomen in de lopende tekst van een nieuw afschrift, B2b. Van Albada verfraaide de teksten die in zijn ogen voor verbetering vatbaar waren steeds verder door veel gebruik te maken van tussenvoegsels en onbepaalde bijwoorden die de zinnen vloeiender maken ('eindelijk', 'ten slotte', 'derhalve' en dergelijke), of door omzetting van woorden en hele zinsdelen. Dit laatste deed hij om de betekenis te verduidelijken, maar ook om een goed ritme te bewerkstelligen. Enkele wijzigingen van Albada zijn in de hierna volgende Latijnse teksteditie van B bij wijze van illustratie aangegeven. Het derde afschrift in de reeks (B2c) dateert eveneens uit 1617. Enkele passages die in B2b nog voorlopig waren ingevuld, zijn hier in de lopende tekst opgenomen. De werkwijze van Pibo van Albada is een illustratie van de klassieke wijze waarop afschriften tot stand kwamen. Ze bewijst bovendien de verwevenheid van de clusters B1 en B2. In de teksteditie van B is dat door leestekens kenbaar gemaakt.

69 De vraag of we in B1 het origineel van B mogen zien blijft reëel. Zie de beschouwingen hierna.

70 Pibo, die als zovele tijdgenoten laboreerde aan een te grote fantasie, publiceerde onder meer de genealogieën van de families Albada en Goslinga (Noomen, 'Genealogie Friese adel', 161-200).

71 B1 heeft in dit hoofdstuk *aras* met een *spiritus asper*, de Griekse aanduiding voor een h-klank. (Omgekeerde komma boven de eerste a). B1a schreef voluit *haras*. Alle drie B2-afschriften zagen de *spiritus asper* over het hoofd en maakten er *aras* van, wat in dit verband onzin oplevert. Dit is een bewijs te meer dat de auteur van B2a het oudste handschrift B1 heeft afgeschreven en niet B1a.

Los van dit alles zijn er in de B1- en vooral B2-generatie stilistische wijzigingen die de tekst ook inhoudelijk veranderen. Daarvan hier een enkel voorbeeld. In de kroniek van Sibrand, de zesde abt van Mariëngaarde, geeft A na de mededeling dat Herderic een machtig man was temidden van *reliquos Groninganae ditionis nobiles Fivelgoniae, Hunesgoniae territoriue Dammensis* de volgende zin: *Fuit plurimorum abbatum et procerum ecclesiasticorum, nobilium, legati episcopi Monasteriensis, Gayconis avunckli praepositi, praedivitis in Fermssum, conventus Dammis*. B1 vermeldt na een korte opmerking dat Herderic een machtig, rijk en adellijk man was uit de Groninger dreven: *Fit plurimorum abbatum et procerum ecclesiasticorum ex tota Fivelgonia, Hunisonia et Reijdensi territorio Dammonae conventus, cui simul interfuit legatus episcopi Monasteriensis, Gayco praepositus in Framsum, prepositi Scilvoldensis avunculus*. De omzetting van zinnen en zinsdelen geeft een logischer geheel en kan zonder meer een verbetering worden genoemd. Van Albada plaatste in B2 echter het voegwoord *et* tussen *Monasteriensis* en *Gayconis* waardoor de bisschoppelijke legaat en Gayco plotseling twee afzonderlijke personen werden.

Een ander voorbeeld. Een correctie in het B1-afschrift van het leven van Joannes, de vierde abt van Mariëngaarde, werd door Van Albada in B2 overgenomen. Het betreft de naam van de overleden abt *Gerbrand*. In B1 stond aanvankelijk *Joannes*. Als voorts *Sibo*, de vijfde abt *Lidlum*, de sikkel in het koren slaat, gebeurde dat volgens B1 in het onrijpe koren (*immatura*); B2 spreekt van *matura*, op het oog een verbetering. Maar uit de samenhang valt op te maken dat de monniken snel en effectief werkten, zodat ze vóór Maria Geboorte (8 september) tot de nok van het nieuwe klooster zijn gevorderd. Gezien het korte tijdsbestek is het dus goed mogelijk dat het koren inderdaad nog niet rijp was toen ze het terrein afbakenden. *Immatura* kan dus juist zijn.

Van Albada heeft verder een voorkeur voor samengestelde werkwoorden, waar A en B1 vaak het *simplex* gebruiken, en plaatst synoniemen die zijns inziens de betekenis beter treffen. De zucht tot interpreteren bracht hem ertoe in de kroniek van IJsbrand Harderwijk het woord *sagitarii* ('boogschutters') te vervangen door het wat vreemde *scope-tari* ('haakbusschutters'). Dat op deze manier fouten op de loer liggen is zonneklaar. We noemen een aantal voorbeelden, zonder overigens volledig te willen zijn. In de kroniek van Sibrand (de zesde abt van Mariëngaarde) verdeelt Anastasia in B haar provincies onder haar zoons; B2 laat haar de nonnen verdelen over de kloosters. Pibo schrijft *itaque* in plaats van *utraque*; *passim* in plaats van *partim*; *pristino* in plaats van *pistrina*; *frustra* in plaats van *futura*; *utilitate* in plaats van *militate*; *amicitiam* in plaats van *necessitudinem*; *magnam immunitatem* in plaats van *magnanimitatem*; *possessiones* in plaats van *pensiones*; *tardis* in plaats van *largis*.

Ondanks deze toch vrij kwalijke interpretaties blijft het de moeite waard op een aantal saillante verschillen tussen A, B1 én B2 nader in te gaan. Zo levert een passage in het leven van de tiende abt van *Lidlum*, *Idzo Hermana* ook hier een verrassend kijkje in de werkkamer van de kopiïst. A heeft hier: *Variaque [B1: varia quoque] pictura arte Laurentii conversi incrustari curavit [B1: precipit]*. B2 heeft *conversi* doorgekrast en vervangen door *in-signiri*, *murosque incrustari praecipit*. Albada liet met andere woorden [het heiligdom] door de kunstzinnige *Laurens* met diverse afbeeldingen versieren en liet pleister aanbrengen op de muren.

In het levensbericht van *Wibrand Wobbinga* staat in A te lezen: *Castrum in Wynia ditionis monasticae etc*. *Wumkes* interpreteerde *Wynia* als het gehucht *Wijns*. Ook B1 heeft

Vijnia. B2 daarentegen *Castrum Vineae Domini monasticae ditionis*. ('De stins van Vinea Domini die bij het klooster behoort'). Gezien de bezitsverhoudingen van de abdij heeft Albada in B2 het bij het rechte eind.

Over abt IJsbrand Harderwijck meldt A: *Abbas electus pressam diu animositatem accepta occasione commoda sensim retegit, qua elatior quam par erat factus*. ('Toen hij eenmaal tot abt was gekozen, kwam bij tijd en wijle geleidelijk zijn lang onderdrukte trots naar boven, waardoor hij op een nogal onredelijke manier hardvochtig kon worden'). B1: *Abbas electus pressam diu magnanimitatem* [in B2: *magnam immunitatem*] *data percommoda occasione sensim retegit qua clarior factus*. ('Tot abt gekozen kwam geleidelijk, nu hem zo'n geschikte gelegenheid werd geboden, zijn zo lang verborgen gebleven grootmoedigheid [grote onschendbaarheid, onpartijdigheid] naar boven, waardoor hij beroemd werd'). Hij verwierf dan ook een plaats aan het Hof van Friesland.

Enigszins verrassend is de nuancering die B2 in dezelfde kroniek van IJsbrand Harderwijck aanbrengt op zowel A als B. Zowel A als B1 laten de elf namen van de kiesgerechtigde kanunniken voorafgaan door het neutrale: *quorum nomina sequuntur*. B2 daarentegen: *quorum nomina consulto hic apposuimus* ('wier namen we hier opzettelijk aan toevoegen').

Ten slotte. De B2-generatie is de meest geciteerde variant van B en is onder meer terug te vinden bij Schotanus, in de hiervóór genoemde marginale aantekeningen van Gabbema, en is vrij zeker gebruikt door Ch.-L Hugo en mogelijk ook door Van Heusen. B2 bezit bovendien nog een aantal korte mededelingen over de abten Frederik en Siard, waarvan de eerste werd ontleend aan Worp van Thabor. De mededeling over Siard is moeilijker te traceren; interessant is ze wel omdat ze de lotgevallen van diens graftombe beschrijft.

De afschriften zijn in de loop der jaren meer dan eens op drift geraakt. B1 en B1a bevinden zich thans in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel, B2a in de Justus Liebig Universiteit te Giessen, B2b en B2b1 in de bibliotheek van Tresoar te Leeuwarden en B1b, B1c en B2c in de norbertijnenabdij te Tongerlo. Alle afschriften zijn op papier geschreven en steeds met alle zorg omgeven. Nog eenmaal werd in de zeventiende eeuw B2b afgeschreven ten behoeve van de jezuiten in Leeuwarden die zich een exemplaar aanschaffen (B2b1). Tweemaal verschenen ze in druk (Matthaeus en Hugo) en daarnaast kwamen er vertalingen c.q. bewerkingen in het Nederlands. We komen hier later in dit hoofdstuk op terug.

De verschillen tussen A en B. Onderscheid in functies

Twee belangrijke vragen bleven nog onbeantwoord. Welke noodzaak was er om A te veranderen, afgezien van stilistische overwegingen? En een tweede vraag: waaruit bestaan de verschillen? Zijn er alleen uiterlijke, redactionele en/of stilistische wijzigingen, of is er sprake van een inhoudelijke aanpassing? Naar zal blijken, hangen deze vragen naar inhoud en versie nauw met elkaar samen.

Wat de inhoud betreft zijn de B-afschriften aanstonds herkenbaar doordat ze alle openen met een extra – niet van Sibrandus Leo afkomstige – paragraaf *De Origine candidissimi ordinis Praemonstratensis*. Naar verluidt is deze passage ontleend aan Vincentius van Beauvais [diens *Speculum Maius*] en Joannes Nauclerus [diens *Weltchronik*]. In alle B-afschriften is verder bij het levensbericht van Eelko een bekend citaat van Valerius Maximus bijgeschreven: *Lento enim gradu ad vindictam sui divina procedit ira tardidatemque suppli-*

Specimen van het bijzonder fraaie handschrift B2b van Pibo van Albada uit 1617. Afgebeeld zijn de bladzijden 43 en 44 met passages uit het Leven van Ids Hermana met onder meer de (fantastische) aantallen kloosterlingen. Reproductie Tresoar Leeuwarden. [Hs 1363 043-044].

cii gravitate compensat.⁷² Het citaat dient ter bevestiging van de juiste straf die de moordenaars moesten ondergaan. A kent het citaat niet; in de jongere afschriften van B is het zelfs in de lopende tekst opgenomen. Verder zijn in de B-versie binnen de Mariëngaarder kroniek de levensverhalen van veel abten gedeeltelijk en van de zes laatste abten – Paulus Boeckholt, Petrus Venlo, Joannes Hasselt, Hendrik Smenck, Godfried Doeys en Regnerus Asperen – sterk uitgebreid en praktisch geheel omgewerkt. In tegenstelling tot A worden in B bijvoorbeeld de hervormingsactiviteiten van abt Paulus Boeckholt vermeld en verschaft B veel informatie over de contacten van Sibrandus Leo met Jacobus Panhuisen van Steinfeld. Het vermoeden bestaat dat in tegenstelling tot A de bewerker van B de tekst van de *Brevis Historia* voor zich op de schrijftafel heeft gehad. Dat zou kunnen blijken uit het Leven van Paulus Boeckholt. Tegenover deze aanvullingen staat dat B ook een enkele keer interessante uitweidingen uit A heeft geschraapt, bijvoorbeeld aan het slot van het Leven van Jelger I en een aantal bouwkundige toelichtingen.

Belangrijker echter is het ontbreken in B van een groot aantal karakteristieke bijzonderheden van A die vooral betrekking hebben op het premonstratenzer kloosterwezen, hetgeen doet vermoeden dat het beoogde lezerspubliek van beide versies verschillend zal zijn geweest.⁷³ Het betreft verwijzingen naar de statuten, kloosterlijke verhoudingen, overeenkomsten dan wel verschillen met andere orden, functie-aanduidingen, norbertijns-liturgische kenmerken en vroomheidspassages.⁷⁴ Enkele kenmerkende

72 ‘Langzaam immers gaat de goddelijke toorn te werk indien ze zich wil wreken, maar ze compenseert de traagheid door de zwaarte van de straf. Briscoe (ed), *Valerii Maximi Facta*, cap. 1.1 ext. 3.

73 We danken Ulrich Leinsle die ons wees op dit aspect en op de consequentie die dat mogelijk heeft gehad voor het karakter der beide versies.

74 Vanuit dezelfde overwegingen moet ook de *Brevis Historia* voor intern kloosterlijk gebruik zijn geschreven. Zie verder paragraaf 3.2.2.

voorbeelden. Als in het Leven van abt Sibō het nieuwe Mariëndal in gebruik wordt genomen, heet het in A: *Novam (Vallem) ingrediuntur, quam vitae integritate, piis operibus cultuque divino se ad ultimum et vitae et orbis totius diem ornatos sperabant*. B volstaat met: *novum ingrediuntur monasterium*. Abt Hoyto (Curat) *geminas sorores Monti S. Michaelis inclusas sacro velo tegendas*. B laat de abt de zusters plaatsen in Baiom. Enkele liturgica van A worden in B verzwegen: bij Aesgo I: *dicta antiphona*; bij Jelger I: *baculo pastorali*; Frederik van Hallum laat de zusters van Bethlehem (in A): *(illas) in religione, doctrina, cantuque ecclesiastica erudire gnaviter (curat)*. B: *illas omni et necessari doctrina imbuit (curat)*. Om aan te duiden dat Joannes Keppel een vroom en plichtsgetrouw man was, laat A weten: *In omnibus officii divinis interesse gestiebat, praesertim in iis in quibus sua desiderabatur praesentia, hoc est triplicibus festis celebribusque diebus et nocturnis diurnisque sacris perpetuo adfuit*. B laat het typisch norbertijnse ranggetal *triplex*⁷⁵ vallen en vermeldt: *divinis nocturnisque sacris gnaviter interfuit, sic ut sui officii nullum intermiserit festum quin ipsus sacro profuerit*. De verwijzingen naar de eigen orde en binnenkerkelijke organisatievormen komen in B te vervallen. We doen nog een greep. In het Leven van Sibrandus komen in B niet meer voor: *ordinis S. Benedicti; auctoritate sedis Apostolice*; in het Leven van Jelger I: *misso Geroldo fratre converso*; in het Leven van Eelko: *(Ad instantem Paschae) festivitatem Christianorum summam*. Daarnaast wordt in B het wonderdadig karakter van situaties afgezwakt. Zo verdwijnt het tweede wonder bij Eelko en vindt Entho zijn verloren beurs niet, zoals A zegt, (mogelijk) *miraculose terug*, maar (B) *precibus ad Dominum fuis*. A is uitvoeriger in het aangeven van de gevolgde procedures, is soms zekerder van zijn zaak dan B, dat bijvoorbeeld het woordje *ceu* in de aanhef van de dedicatie invoegt. Omgekeerd weet B bij Eelko te melden dat het de broeders-conversen waren die bewapend werden: *exceptis proprii ordinis conversis fratribus armatis*. A moest rekening houden met het herhaaldelijk uitgevaardigde verbod voor clerici om wapens te dragen en aan oorlogshandelingen deel te nemen, is daarom veel neutraler dan B en stelt *exceptis iis, qui voto ordini obstricti et ipsi armati*.⁷⁶ Ten slotte zijn er over en weer aanwijzingen voor het tijdstip van ontstaan. In het Leven van Regnerus meldt A dat hij in 1575 nog leefde. B neemt meer afstand. Heel opmerkelijk is bij Tako dat de passage in A: *haec in magno libro a nobis scripto* in B niet meer voorkomt.

Ook qua stijl en opzet zijn er verschillen.⁷⁷ Nu eens is A uitgebreider, dan weer B. In beide versies toont de Mariëngaarder kroniek overigens dezelfde onevenwichtigheid. Ze draagt nergens een ‘kop’ of een retorische opening. De titel van het eerste afschrift B1 beperkt zich tot de aanduiding: *Chronica Abbatum Lidlumensium*.

In het A-afschrift dat Gabbema in 1670 samenstelde, is de stijl van Sibrandus compact, ook in passages waar men een normale bijzin zou verwachten. Daarbij plaatst hij het werkwoord op klassieke wijze vrij consequent achterin de zin, tenzij er een opsomming komt en de spanning bij belangrijke gebeurtenissen moet worden vastgehouden. Het is een manier van werken die de leesbaarheid niet altijd ten goede komt en vaak een beroep doet op de speurzin van de lezer. Er zijn in A zinnen waar men zich door een stuwmeer van participia en absolute constructies moet worstelen. De zinnen krijgen zo een stotend karakter. Een enkel voorbeeld. In het Leven van Frederik van Hallum staat

75 Zie de noot bij de desbetreffende passage in de tekst van de kroniek.

76 Dit verbod is onder meer te vinden in het *Decretum Gratiani*.

77 Het onderstaande is bedoeld als verbijszondering van de algemene opmerkingen hiervóór over taal en stijl onder het hoofd ‘Overige stijlfiguren’.

al vrij in het begin te lezen: *Orbatus patre a matre vidua honeste educatus, jactis Hallemii primis literaturae fundamentis, Monasterium Westphaliae studiorum gratia profectus et pietati et literis plurimum adductus fuit.*⁷⁸ De stijl van B is soepeler en gladder en daardoor prettiger leesbaar. Qua betekenis is er in bedoelde passage weinig verschil tussen B en A, maar stilistisch is ze directer: *In ipsa adolescentia mortuo patre suorum presidio destituitur, a matre vidua honeste educatus prima grammatices precepta Hallemii didicit. Quibus edoctus, Monasterium Vestphaliae studiorum gratia profectus et pietati et literis plurimum adductus fuit.* Een ander voorbeeld, nu uit de door dit soort constructies bijkans overwoekerde kroniek van Lidlum, eveneens in de A-versie (het betreft de vierde abt, Syard): *Hic ab Syardo patre-abbate confirmatus, profectus Trajectum primus baculo pastorali per consecrationem inauguratus, annos viginti feliciter praeest.*⁷⁹ In het hoofdstuk over de moord op abt Eelko Liauckema schrijft A op een gegeven moment achtereenvolgens zes participia in één zin eer het verbogen werkwoord verschijnt: *Trajecto ponte castrum accedens, cubili clauso interula tectus pileoque nocturno et caligis, fuis ad Deum precibus nocturnis sese dormiens Christo commendat.*⁸⁰ De B-versie is gematigder, al laat de voorliefde voor participia ook hier de auteur niet in de steek: *Trangresso ponte castrum aperit, clausoque cubili, lecto, interula, caligis, cingulo, pileoque nocturno instructus, sese collocat, fuis ad Deum precibus, somno se componit.*

Dat er onderlinge afwijkingen bestaan tussen afschriften is een algemeen gegeven en ook in dit geval niet het grootste probleem: een met de hand geschreven afschrift van een eveneens handgeschreven origineel is immers nooit een zuivere kopie en geeft altijd iets weer van de opvattingen van de afschrijver. Door weglatingen, het aanbrenge van tussenvoegsels en andere toevoegingen, door het gebruik van synoniemen en de omzetting van zinsdelen waar dat te pas komt, voorziet elke afschrijver zijn exemplaar van zijn persoonlijk stempel. In dit opzicht spreekt de B2-generatie de meest duidelijke taal. Wat de leesbaarheid echter sterk bevordert, is dat op verschillende plaatsen in B lastige, om niet te zeggen onverklaarbare passages van A worden verduidelijkt. In het Leven van abt Hoyto schrijft A op een gegeven moment: *veterem in Valle ecclesiam*. B verbetert: *veteris Vallis ecclesiam*. Het gaat hier immers om de kerk van het Oude Dal. Ook zijn kleinere niet ter zake dienende passages geschrapt en worden onnodige uitweidingen vervangen door samenvattingen. Zo komen we in de kroniek van abt Eelko in de A-versie een rommelige, moeilijk te begrijpen passage tegen: *Moris fuit ab initio fundati monasterii ingentes agrorum possessiones allodia et garangias vocitari. Hae abundanti fratrum conversorum et laicorum regebantur adminiculo.*⁸¹ Afgezien van de duistere betekenis is ook het passieve werkwoord *vocitari* hier grammaticaal onjuist. B heeft daarentegen een heldere uiteenzetting: *Moris fuit omnibus per Frisiam totam monasticis precipuas agrorum suorum possessiones, garangias et allodia, fratrum conversorum et laicorum colere laboribus, unde et*

78 'Nadat zijn vader hem was ontrukkt, werd hij door diens weduwe, zijn moeder, volgens zijn stand opgevoed; en nadat hem in Hallum de eerste beginselen van de Latijnse grammatica waren bijgebracht, vertrok hij naar Munster in Westfalen om daar te studeren en wijdde zich volledig aan vroomheid en wetenschap'.

79 'Na door [zijn naamgenoot] vaderabt Syard te zijn bevestigd, reisde hij af naar Utrecht, waar hij als eerste [abt van Lidlum] door wijding met de herdersstaf werd geïnaugureerd; daarna voerde hij achtentwintig jaar lang op voorbeeldige wijze de leiding'.

80 'Hij stak de brug over, ging naar de stins, sloot het slaapvertrek af, hulde zich, gekleed in zijn ondertuniek, in slaapmuts en slaapsokken, richtte zijn avondgebeden tot God en beval zich, terwijl hij zich te ruste legde, in Christus' [handen]'.

81 Letterlijk vertaald: 'Het was gebruikelijk vanaf het begin van het gestichte klooster enorme bezitscomplexen aan land allodiën en grangiën te noemen. Deze werden in belangrijke mate door lekebroeders en leken onderhouden'.

Munckhuisen dicta sunt.⁸² In het levensbericht van Eelko's opvolger Kempo van Weidum worden de problemen die deze abt had met de bisschop van Utrecht – hij weigerde hem aanvankelijk de wijding – eerst in B duidelijk. A hult zich in nevelen. De lezer oordele zelf door beide versies met elkaar te vergelijken. Nog een voorbeeld. De krachtige Lidlumer abt Joannes Keppel nam na de plunderingen door Geldersen en Schieringers de opbouw weer ter hand en voerde zo'n wijs bewind voerde dat hij geld overhield; vervolgens leende hij het aan de keizer. Zo lezen we althans in B. Bij A blijft de passage raadselachtig.

In deze en soortgelijke gevallen blijkt B verbeteringen te bevatten ten opzichte van de A-versie. Tijdgenoten konden zich dan ook goed in B vinden. Het belang van de B-versie wordt zijdelings nog eens geaccentueerd doordat een van de gebruikers van het afschrift-Gabbema – misschien, gezien zijn handschrift, een tijdgenoot of wellicht hij zelf? – de marges en vervolgens alle beschikbare ruimte boven en onder aan de folio-bladen heeft volgepend met duizenden aantekeningen ontleend aan de B-versie en die slechts met het vergrootglas zijn te lezen. Kennelijk vond de verantwoordelijke schrijver ze belangrijk genoeg om als alternatief van de ook in zijn ogen belangrijke A-editie te fungeren. Het enige A-afschrift draagt op deze manier de overtuiging uit dat B minstens even belangrijk is. Wumkes heeft in zijn eigen notenapparaat van deze kriebel-aantekeningen geen gebruik gemaakt en is, vanuit zijn overweging begrijpelijk, evenmin te rade gegaan bij Matthaeus; hij citeerde uit het Brusselse handschrift-B1.

De verschillen in stijl daargelaten, moet de conclusie luiden dat de twee versies A en B voor een verschillend publiek zijn geschreven. Toen Sibrandus Leo de opdracht van zijn abt aanvaardde en deze in 1575 voltooidde, was er nog steeds sprake, zowel in Lidlum en Bajum als in Mariëngaarde en Bethlehem, van kloosterlijk leven met alle of althans zoveel mogelijke uitingen van kloosterlijke gewoonten. De getijden werden gebeden, de liturgie werd zo goed mogelijk gevierd, het *silentium* werd, waar nodig, in acht genomen en geestelijke lezing stond nog steeds in aanzien. Sibrandus Leo heeft deze kronieken een plaats willen geven binnen deze kloosterlijke ambiance. Hij schreef ze voor de abt. Maar niet voor de abt alleen. Heet het in de dedicatie niet: *Jubentur Christiani ex praecepto divino patriarcharum et prophetarum lustrare vitas?* De kronieken hadden dus een breder doel dan louter een dienst aan één abt. Hun doel was dat ook de medebroeders *ex aliis sumere exemplum sibi*. De geëigende weg om kloosterlingen van deze voorbeelden op de hoogte te stellen was de *lectio*, de geestelijke lezing tijdens de maaltijd en/of het kapittel, hoewel hierover weer twijfel bestaat, gezien de hiervóór genoemde taalkundige eigenschappen. Of ze nu hardop werden voorgelezen of in stilte overwogen, in ieder geval kon hij met zijn oorspronkelijke A-versie vrijelijk aansluiten bij datgene wat de medebroeders bekend was, hun terminologie, de *consuetudines* van de orde, de liturgie, de binnenkerkelijke verhoudingen en bijzondere personalia.

Deze functie heeft niet lang geduurd. Reeds vijf jaar nadat de kronieken waren gereedgekomen, kwam er een einde aan het kloosterleven in Friesland. Dat zijn geschriften desondanks van belang waren, stond voor Sibrandus Leo en zeker voor zijn zoons vast. Hier moet dan ook de reden gezocht worden waarom aan de inhoud van A dat ty-

82 'Het was in heel Friesland bij alle kloosters gebruikelijk dat broeders conversen met leken de belangrijke bezittingen aan landerijen – die zij grangiën of allodiën noemden – bewerkten, vandaar dat deze ook Monnikhuizen werden genoemd'.

pisch kloosterlijke aspect werd ontnomen nu het lezerspubliek zo sterk was veranderd. Zowel het sterkere accent op de legitimiteit van de eigen geschiedenis als de profilering van het norbertijnse karakter van de Friese kloosters, beide zo kenmerkend voor A en de tijd van zijn ontstaan, hadden na 1580 weinig zin meer. Tegelijk werd van de gelegenheid gebruik gemaakt om de stijl wat gladder te maken, de kronieken zo mogelijk wat uit te breiden en aperte fouten en onduidelijkheden te corrigeren.

Ruime verbreiding van B in Noord en Zuid

Vrij spoedig na hun ontstaan werden de kronieken van Sibrandus Leo in de B-versie in de Friese landen geciteerd en waren allerlei bijzonderheden over de schrijver bekend. Referenties vindt men bij Ubbo Emmius in zijn in 1616 verschenen *Rerum Frisicarum Historiae*, waarin hij afrekenet met de fantastische Friese geschiedschrijving van Ocko Scarlensis en anderen.⁸³ In Friesland waren het vooral de eerder genoemde kroniekschrijvers Martinus Hamconius, Pier(ius) Winsemius en Christianus Schotanus die hun gegevens over de kloosters Lidlum en Mariëngaarde ontleenden aan Sibrandus Leo en zo het hunne hebben bijgedragen om deze kronieken hun plaats te bezorgen temidden van de vele historische geschriften over Friesland en zijn bewoners. Later in dit hoofdstuk wordt hun rol gedetailleerder beschreven.⁸⁴

Daarnaast blijkt de auteur eveneens al vroeg bekend te zijn geweest in de Zuidelijke Nederlanden. De eerste mededeling verscheen daar zelfs enkele jaren eerder dan in het land van ontstaan. De norbertijn Miraeus, die, zoals eerder vermeld, grote belangstelling had voor de opgeheven ordeskloosters in de Noordelijke Nederlanden, maakte er melding van in zijn in 1603 in Keulen verschenen *Chronicon*.⁸⁵ Na een mededeling over Sibrandus' primeur als tekenaar van de *Tabula geographica Frisiae* schrijft hij: *Fuit vir varie admodum doctus [...qui] scripsit eleganti stylo historiam et catalogum Abbatum Horti B. Mariae itemque monasterii Lidlumensis, nondum typis editum: quo nos in hoc chronico adornando non semel usi sumus*.⁸⁶ Een latere lezer onderstreepte nog eens het belang van dit *Chronicon*. Op het schutblad noteerde hij: *Diligenter hic liber servetur quoniam ordini nostro est utilissimus et similis non aut vix invenitur*.⁸⁷

Contacten van katholieken in Noord en Zuid

Nu was de politieke en godsdienstige scheiding der Nederlanden voor de katholieken nooit een reden geweest om de contacten met het Zuiden te verbreken en omgekeerd; zeker niet toen het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) een althans tijdelijk einde maakte aan de oorlog tussen de Republiek en Spanje. Bevrijd van de direct oorlogsdreiging waren én Noord én Zuid nu in de gelegenheid zich te concentreren op andere belangrijke zaken, waarvan de religie niet de minste aandacht vroeg. Zo kende de Republiek een dramatische escalatie van een lang slepend godsdienstig geschil dat verder ging dan al-

⁸³ Ubbo Emmius, *Rerum Frisicarum Historiae*, 428.

⁸⁴ Over deze Friese schrijvers zie 2.6.

⁸⁵ Hij kende ze dus al ruimschoots eerder.

⁸⁶ 'Sibrandus Leo, een zeer geleerd man, schreef in een fraaie stijl de geschiedenis van de kloosters Mariëngaarde en Lidlum en een abtencatalogus die nog niet in druk is verschenen en die wij ten behoeve van onze kroniek hebben ontcijferd en herhaaldelijk benut'.

⁸⁷ 'Behandel dit boek met zorg want het is voor onze orde van groot nut en een vergelijkbaar boek is er niet of nauwelijks te vinden'. Zeventiende-eeuwse aantekening in het exemplaar dat berust in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

De heilige Siardus, sinds de overbrenging van zijn relieken naar Tongerlo in 1617 middelpunt van verering in de abdijkerk aldaar. Het schedeldak van de heilige is gevat in een kostbare zeventiende-eeuwse schrijn die na 1860 volledig werd vernieuwd. Foto abdij Tongerlo.

leen een theologische strijdvraag binnen de calvinistische kerk. 1616-1618 waren de jaren van de Scherpe Resolutie van de Hollandse Staten, de Dordtse Synode en de gerechtelijke moord op Johan van Oldenbarnevelt.⁸⁸ De Staten van Friesland, er op uit, de calvinistische orthodoxie op te leggen, keerden zich opnieuw bijzonder fel tegen de katholieken ('Mispapen'), die zich geleidelijk herstelden van de klappen uit de voorgaande periode.⁸⁹ Op 22 februari 1616 aanvaardden ze een resolutie die onderstreepte wat de gereformeerde synode reeds op 25 maart 1603 had verordend tegen 't'samenrottinge der Papisten' die 'nu dagelycx soo ten platten Lande als oock in de vaste Steden, heymelyck ofte openbaer, hoe langer hoe meer insluypende' waren.⁹⁰

Katholieke studenten uit het Noorden waren geregeld te vinden in het Zuiden om er in Keulen, Leuven en Douai de theologiecolleges te volgen.⁹¹ Zij verdedigden doorgaans de trouw aan de katholieke koning van Spanje.⁹² Na hun studie gingen velen weer huiswaarts om de Hollandse Missie te dienen, waar ze de Mechelse katechismus (1609) en andere geestelijke lectuur introduceerden; anderen bleven in het Zuiden werken. Van deze laatste groep is Franciscus Haraeus ('Frans Verhaer') de bekendste.⁹³ In 1555 in Utrecht geboren, had hij in Leuven gestudeerd en daarna in de Republiek. Hij heeft vooral in het Zuiden naam gemaakt. In het Noorden was Haraeus bekend bij P.C. Hooft en P. Scriverius. Verhaer was auteur van diverse in zijn tijd veel gebruikte theologische, historische en geografische werken en was bekend bij de norbertijnen van Tongerlo. Hij overleed in 1621.

88 Israel, *De Republiek*, Bd. I de hoofdstukken 17 en 18, hier p. 487 e.v.

89 Israel, *Ibidem*, 413 e.v.

90 Groot Placaat- en Charterboek, dl. 5, 219/220.

91 In de jaren van de Contrareformatie was Keulen voor de Noordelijke Nederlanden de katholieke tegenhanger van Wittenberg, Bazel en Genève. De stad fungeerde als een katholiek 'perscentrum', aldus Vermaseren in *Katholieke Nederlandse geschiedschrijving*, hoofdstuk 1. Sasbout Vosmeer opende er voor de Hollandse Missie in juli 1602 een priesterconvict dat toegewijd werd aan de Nederlandse heiligen Willibrord en Bonifatius. Zie ook De Kok, *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie*. Ook: Cloet, 'Gevolgen van de scheiding der Nederlanden', 53-77.

92 Haitsma Mulier, 'Humanistische vorm', 36.

Ook in omgekeerde richting waren de relaties intensief. Naast autochtone noorderlingen als Anske Bockes Bruijnsma waren het in veel gevallen zuidelijke jezuïeten, dominicanen en franciscanen die de roeping voelden om met gevaar voor eigen leven en het risico van grote geldboetes of zelfs een gore kerkerstraf de ‘tweede Contrareformatie’ in het Noorden vorm te geven.⁹⁴ Liauckemastate in Sexbierum gold als een bekende schuilplaats voor dergelijke katholieke geestelijken.⁹⁵ Aan de Vlaams-Belgische provincie der jezuïeten was de zorg voor de Noordelijke Nederlanden toevertrouwd.⁹⁶ Bekend in het Noorden werd de Bruggeling pater Franciscus Mijleman, die jarenlang zijn werkterrein vond in de Groninger Ommelanden (‘Oom Frans’) en aan het katholieke verleden van dit gewest het veel gelezen geschrift ‘Ommelands Eer’ wijdde.⁹⁷ In Friesland was tussen 1613 en 1627 de uit Kortrijk afkomstige jezuïet Gerard Carbonel werkzaam.⁹⁸ Hij werd tussen 1627 en 1638 opgevolgd door zijn ordesbroeder Willibrordus van der Heijden die afkomstig was uit Middelbeers in de Kempen. Deze stelde een eveneens veel verbreide geschiedenis van de jezuïeten in Friesland op schrift.⁹⁹ Naast Keulen was vooral Antwerpen de stad vanwaaruit de katholieken in de Republiek veel *catholica* betrokken tot en met kunstvoorwerpen en kerkelijk meubilair.¹⁰⁰ De norbertijnen waren vooral in de Brabantse Generaliteitslanden werkzaam. Hierover direct meer.

*De kronieken van Sibrandus Leo en de zeventiende-eeuwse rekatholisering
van het Zuiden*

In dit geestelijk klimaat vonden de geschriften van Sibrandus Leo hun weg naar het Zuiden. Zoals andere landstrekken waar de Contrareformatie successen boekte, beleefden sinds 1600 ook de Nederlanden een veelomvattende tegenbeweging na de verwoestingen en ernstige identiteitscrises in voorgaande jaren. Vooral in het Zuiden uitte deze beweging zich in een overwegend confessioneel getint katholiek reveil dat zich met name manifesteerde in de jaren van het Twaalfjarig Bestand. Deze herleving uitte zich met name in talrijke volksdevoties, in een bloeiende heiligenverering, in ommegangen, processies en bedevaarten. Zoals de norbertijn Donysius Mudzaerts dat in 1624 in zijn grote *Generale Kerckelijke Historie* formuleerde: ‘Uut al het welck voorhaelt is, kan den leser bemercken hoedat de oude Nederlantsche vaders ende heylighen noch niet verlegghen ende verstorven en sijn, maar wel als de nieuwe uytheemsche huylendaeghs leven ende groot sijn midts hunne verdiensten bij Godt’.¹⁰¹ Ook de katholieken van Noord-Nederland namen deel aan dit reveil, zelfs ondanks alle vervolgingen van overheidswege. De (pogingen tot) rekatholisering werd(en) hier gedragen door een sterk historisch besef dat bij voorkeur de grote spirituele waarden van de Middeleeuwen tot onderwerp had. Die doorgaans als ‘katholiek’ ervaren periode was immers nog maar zo kort tevo-

93 Vele gegevens over hem bij Vermaseren, *Ibidem*, 223-246. Over zijn stellingname tegen de protestants-staatsgezinde ideeën van E. van Meteren, ook: Haitsma Mulier, *ibidem*, 38/39.

94 Over de terminologie ‘eerste’ en ‘tweede’ Contrareformatie werd reeds in paragraaf 1.3 gesproken.

95 Oldenhof, *Schuilkerkjes*, 240. Zie ook: idem, ‘Roomske tsjerke nei de Reformaesje’, 393-415.

96 Begheyn, ‘Eerste Jezuïeten’, 105-135.

97 Pathuis, ‘Handschrift “Ommelands Eer”’.

98 Zie: Vanden Bosch, ‘Jezuïetenpastoraat’, 345-360.

99 Amersfoordt e.a., ‘Verrigtingen Jezuïeten’.

100 Over het zeventiende-eeuwse Antwerpen, dat zich ontwikkelde tot de ‘zetel van een ruimdenkende geleerdenkring en felle katholieke elite’, eveneens bij Vermaseren, *ibidem*, 174-188.

101 Mudzaerts, *Kerckelijke Historie II*, 216-217.

ren verleden tijd geworden.¹⁰² Met de verering van vaderlandse heiligen als Willibrord, Bonifatius, Liudger, Lidwina en zoveel anderen onderstreepten de in de schuilkerkjes van de Hollandse Missie ondergedoken katholieken hun legitimiteit. In hun schilderijen en beelden brachten zij tot uiting dat ook zij echte vaderlanders waren en dat Rome in de Nederlandse geschiedenis oudere rechten bezat dan Genève.

Dit waren ook de redenen waarom de kronieken van Sibrandus zo belangrijk waren voor de Friese katholieken; voor de norbertijnen kwam daar nog bij dat ze voor hen de belangrijkste bron vormden waarin ze de levens van drie grote ordesheiligen konden terugvinden: de Friezen Frederik en Siard van Hallum en Eelko van Lidlum. Zo kon Sibrandus Leo ook lang na zijn dood de hernieuwde en krachtige opleving van hun orde ondersteunen en hebben zijn geschriften een prominente rol kunnen spelen in de zeventiende-eeuwse discussie omtrent de toelaatbaarheid van niet-gecanoniseerde heiligen.¹⁰³ De discussie werd afgesloten met de bekrachtiging van de eredienst van onder meer de heiligen (zaligen) Frederik, Herman-Jozef en Siard. De grote Friese voorgangers behoorden tot een selecte groep zalige medebroeders die bij hen hoog in aanzien stonden en wier verering in twee van de drie gevallen – Frederik en Siard – zou uitmonden in een door Benedictus XIII op 22 januari 1728 bekrachtigde pauselijke canonisatie.¹⁰⁴ Zonder een vorm van canonisatie deelde ook Eelko in de verering.

Dankzij de Friese én norbertijnse belangstelling zijn de kronieken van Sibrandus Leo nooit in de vergetelheid geraakt. Zijn abtenkronieken verwierven zich aldus een plaats in de doelstellingen van een nieuwe tijd die zich opmaakte belangrijke mannen en vrouwen uit het verleden tot de eer der altaren te verheffen.¹⁰⁵ Aan de *Vitae Abbatum* was een minder belangrijke rol toebedeeld: slechts van de uitgebreide *Vita Fretherici* verscheen een excerpt in de *Acta Sanctorum* en in de handschriften B2b en B2c van Pibo van Albada. Van de *Vita Siardi*¹⁰⁶ verschenen slechts enkele fragmentarische bewerkingen.

De abdij van Tongerlo en de memorabele jaren 1616-1618

De kanunniken van de norbertijnenabdij Tongerlo hebben een bijzondere rol gespeeld in het proces van rekatholisering op de grens van Noord en Zuid en in dat kader veel bijgedragen om Sibrandus Leo in het Zuiden bekend te maken.¹⁰⁷ De contacten over en weer waren in de eerste plaats van persoonlijke aard. Sinds 1561 was de abdij onder groot protest als dotatiegoed toegewezen aan het nieuwe bisdom 's-Hertogenbosch. Veel parochies in het huidige Noord-Brabant werden vanuit de abdij bediend; tot 1629 openlijk en na de inlijving van 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik bij de Republiek meer in het geheim.¹⁰⁸ In dit deel van Brabant lagen de geboorteplaatsen van verschillende grote abten uit de eerste decennia van de zeventiende eeuw. Nicolaes Mut-

102 Vgl. Bredero, *Ontkerstening Middeleeuwen*, 391-437.

103 Weyns, 'La réforme des Prémontrés', 5-51.

104 Van Dyck, 'Vernieuwde aandacht', 69.

105 Van Dyck, *Ibidem*, 51-74.

106 Hierover schrijft Van Heussen in *Oudheden en Gestichten I*, 389: "Zijn leven is door zijnen nazaat Sibrandus beschreven: hetwelke de Bollandisten, zoo als ze belooven, in hunne Aantekeningen op den 13 van November zullen ophelderden." Opmerking: dit laatste is nooit gebeurd.

107 Veel gegevens over Tongerlo werden ontleend aan Van Dyck, *Abdij Tongerlo*, 71-86. Zie ook: Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld*, passim.

108 Ook andere norbertijnen beoefenden er de zielzorg. Over de norbertijnen van Berne zie: Van den Hurk, 'Berne in de branding'.

saerts, abt van 1592-1608 – niet te verwarren met zijn naamgenoot, de eveneens tot Tongerlo behorende norbertijnse auteur Dionysius Mudzaerts – was evenals de laatste geboortig uit Tilburg. Zijn opvolger Adriaan Stalpaerts (abt van 1608-1629) kwam uit Hilvarenbeek.¹⁰⁹ De wieg van Theodoor Verbraeken (abt van 1629-1644) stond in Helmond. Op uitnodiging van abt Mutsaerts had bovengenoemde Haraeus theologie gedoceerd bij de kanunniken van Tongerlo. Vanuit Tongerlo was Verhaer in contact gekomen met de auteur Aubertus Miraeus. Abt Mutsaerts zelf was een verzamelaar van teksten; hij schreef ze af of liet dat doen door zijn kanunniken.

De belangstelling voor oude, wel of niet gecanoniseerde heiligen was algemeen. Grote verzamelingen hagiografische gegevens werden aangelegd met de bedoeling de vrome lezers tot grotere vurigheid op te wekken. Het eerste werkje over gedenkwaardige ordesgenoten verscheen in 1615 en was van de hand van de latere abt Augustinus Wichmans (abt van Tongerlo van 1644-1661).¹¹⁰ Een tweede verscheen in 1617. Een derde handschrift werd door de reeds genoemde Dionysius Mudzaerts in diezelfde jaren samengesteld en bevat afschrift B1c van Sibrandus Leo. Voor ons doel is interessant dat al deze verzamelingen onder meer de namen bevatten van Frederik en Siard van Hallum, Herman-Jozef van Keulen (*sacrista* in Mariëngaarde en gezelschap van Frederik) en Eelko van Lidlum. Het meest bekend werd de serie *Natales Sanctorum* die Joannes Chrysostomus Vander Sterre in 1625 te Antwerpen uitbracht met daarin de namen en feiten van achtentachtig vrome mannen en vrouwen uit de laatste vijfhonderd jaar, onder wie de genoemde Friezen. In het abdijarchief van Tongerlo wordt een exemplaar van de *Natales* bewaard, dat later met nog eens 182 andere *Elogia* van gedenkwaardige personen is aangevuld, onder meer overgenomen uit bronnen als de norbertijnse geschiedschrijver Johannes Le Paige, maar ook Sibrandus Leo.¹¹¹

De devotie tot de grote Friezen vond aldus in de abdij Tongerlo niet alleen bij de eerder genoemde abten Mutsaerts, Stalpaert en Wichmans vurige pleitbezorgers, maar ook bij kanunniken als Dionysius Mudzaerts en Willibrordus Bosschaerts, professor in de theologie. De laatste had in 1625 aan de hand van een door Dionysius Mudzaerts aangedragen exemplaar van Sibrandus Leo een vrome bewerking geschreven van het *Leven van Siard* (in vertaling).¹¹²

Enkele jaren na Wichmans stelde Le Paige in zijn in 1633 in Parijs verschenen veelomvattende *Bibliotheca Premonstratensis ordinis* levensschetsen op van de abten Frederik van Hallum,¹¹³ Siard¹¹⁴ en Eelko,¹¹⁵ volgens eigen zeggen naar *Sibrandum Leonem in Catalogo M.S. Abbatum Lidlumensium*.¹¹⁶ Ten slotte hebben de Bollandisten in de *Acta Sanctorum*

109 Stalpaert was pastoor geweest in Waalwijk.

110 Wichmans, geboortig uit Antwerpen, was kanunnik, novicenmeester en later abt van Tongerlo. Voordien was hij werkzaam geweest als pastoor en aartspriester in Noord-Brabant en wel in Alphen, Helmond, Tilburg en Hilvarenbeek.

111 Van Dyck, 'Vernieuwde aandacht', 63. Bedoeld exemplaar van de *Natales* is vermeld bij Corthouts, *Inventaris handschriften Tongerlo*, nr. 221.

112 Willibrordus Bosschaerts, *Leven B. Siardi*. Het zelfstandige werk, twee jaar eerder in het Latijn in Leuven gepubliceerd, verscheen in 1625 in vertaling en werd door Wichmans weer drie jaar later opgenomen in zijn bundel (op kerkboekformaat) *Sabbatismus Marianus* (Antwerpen 1628). Ze worden met andere werken van hem vermeld bij Hoppenbrouwers, 'Wichmans'.

113 Le Paige, *Bibliotheca Praemonstratensis ordinis* I, 515.

114 Le Paige, *ibidem* I, 531.

115 Le Paige, *ibidem* II, 589.

116 Le Paige maakt ook melding van Martinus Hamconius en van Bosschaerts *De primis veteris Frisiae apostolis*, een werk dat eerst in 1650 te Mechelen zou verschijnen. In *Le Paiges compendia* is het taalgebruik van Sibrandus Leo duidelijk herkenbaar.

in 1668 de *Vita Fretherici* van Sibrandus Leo opgenomen.¹¹⁷ In het veel later verschenen deel over november werd ook Siard behandeld.

Begunstigd door de tijdelijke pauze in de oorlog tussen de Republiek en Spanje tijdens het Twaalfjarig Bestand en nog voordat in Duitsland de oorlog zou uitbreken die het land in dertig jaar tijds (1618-1648) zou verwoesten, werden in een gezamenlijke krachtsinspanning van katholieken in Noord en Zuid de relieken van de twee meest vereerde Mariëngaarder abten in veiligheid gebracht. De lotgevallen van de gebeenten van Frederik zijn meermalen beschreven en hoeven hier slechts te worden aangestipt.¹¹⁸ Over de relieken van Siard moeten we iets uitvoeriger zijn omdat enerzijds de geschiedenis ervan minder bekend is en anderzijds de relatie tot de kronieken van Sibrandus Leo even nauw is als die van Frederik. Kort na 1580 waren de relieken door toedoen van de katholieke Friese edelman Syardus Hemmema gered uit de ruïnes van de Friese abdij en voor een deel naar Hildesheim overgebracht; een deel kwam in het benedictinessenklooster van Maria Magdalena in Veghel terecht, vanwaar ze door toedoen van abt Stalpaert van Tongerlo na veel omzwervingen via de bisschoppen van Roermond, Luik en 's-Hertogenbosch naar diens abdij werden overgebracht. Over die tocht volgen hieronder nog enkele details. Zowel de overbrenging van de overblijfselen van Frederik als die van Siard kon slechts plaatsvinden dankzij een actieve bemiddelende rol van aartshertog Albertus van Oostenrijk. De relieken van Frederik kwamen in 1616 uiteindelijk in de premonstratenzerabdij Bonne-Espérance terecht, vanwaar ze in 1938 naar Leffe werden overgebracht.

In Tongerlo was Dionysius Mudzaerts in dezelfde tijd actief. Zijn afschrift in Codex B1c dateert uit deze jaren. Mudzaerts was als pastoor van Kalmthout buitenkanunnik van Tongerlo en bereidde de publicatie voor van zijn kerkgeschiedenis in twee dikke delen.¹¹⁹ Of hij een persoonlijke relatie heeft gekend met de kopiïsten Joannes Sibrandi en meer genoemde Pibo van Albada, is wel waarschijnlijk, maar niet meer te achterhalen. Wel tonen hun afschriften onderlinge afhankelijkheid, zoals uit de codicologische beschrijving bleek.

Het waren vruchtbare jaren voor de heiligenverering. In dezelfde tijd waarin de relieken van Frederik naar Bonne-Espérance werden overgebracht, gebeurde iets dergelijks met die van Siard. De gebeurtenissen vielen samen met een uitgebreide schriftelijke productie. Tussen 1615 en 1617 kopieerde Mudzaerts de kronieken van Sibrandus Leo (B1c). In 1616 en 1617 was het Pibo van Albada die de drie kopieën B2a, B2b en B2c vervaardigde, die bewijsbaar zijn afgeleid van B1. Enige tijd later werden ze in deze vorm in de *Acta Sanctorum* opgenomen. De grote belangstelling in deze jaren, zowel voor Sibrandus Leo als de oude *Vitae Abbatum*, zal vrij zeker samenhangen met de geschetste gebeurtenissen rond de overbrenging van de relieken in 1617. Het was het jaar waarin de schedelkap van Siard van Mariëngaarde als reliek werd overgebracht naar Tongerlo.¹²⁰ De gebeurtenis vormde de climax van een intensieve periode van voorbereiding. Het feit was voor Mudzaerts van een dermate groot belang, dat hij er in zijn grote werk over de kerkgeschiedenis van de Nederlanden er een onevenredig aantal kolommen aan

117 Zie hierna onder 2.6.

118 Van Lommel, 'Berigten aangaande reliquiën uit Noord-Nederland'. Meest recent: Oldenhof, 'Hallum'.

119 Mudzaerts, *Generale kerkelijke historie*. Zie: Goovaerts, *Écrivains*, i.v.

120 Over de verheffing van Siards gebeenten in Mariëngaarde zelf handelt een mededeling waarvan de origine niet duidelijk is en die in Bijlage 2 is opgenomen..

besteedde. Een verkorte versie werd later door Wichmans in zijn bovenvermelde *Sabatismus Marianus* (zonder bronvermelding) overgenomen. De aankomst van Siard in Tongerlo was overweldigend. De relieken waren geplaatst in een open karos, die op zijn beurt werd begeleid door ruiters en jongelingen met brandende toortsen. Het is een vroom en tegelijk kleurrijk verhaal, kenmerkend voor de opnieuw gegroeide volksdevotie, maar ook voor de politieke omstandigheden in de Zuidelijke Nederlanden, waarin de Spanjaarden manifest aanwezig waren. Het verhaal is daardoor typerend, ook al omdat het gecompleteerd wordt door een ‘wonder’ dat de Spaanse luitenant-commandant overkwam. Mudzaerts: ‘Onder de voorseyde ruyters geschied er wat vreemts. In een triumph liep een van de Ruyteren den voorsz. Lutenant met synen deghen soo geweldich op d’lijf, datmen anders niet en wiste oft hy en was doorsteken ende een dootd man. Maer ghevisiteert zijnde is bevonden niet meer als een blauwe plecke in sijn sijde te hebben, niettegenstaende dat den steke tusschen syn wapenen alle de kleederen ende oock het hemde gepasseert was. Men riep onder de ruyteren in Spaensch: “El Santo ha hecho milacro”, dat is: “Den Heylighen heeft mirakel gedaen”. Ende daer was eene groote verwonderinge. Wat hiervan te oordeelen en heeft men wettelic niet ondersocht: ’t is Gode bekent’.

Jarenlang zijn sindsdien rond de sterfdatum van Siard (14 november) volksfeesten in Tongerlo gehouden. In een grote processie werd de reliekschrijn rondgedragen, die normaliter tegen de oostelijke zijmuur binnen de abdijkerk staat opgesteld.¹²¹ De eervolle plaats die de grote Friese premonstranzers met name in Brabant genoot, kwam ook tot uiting in het beeldhouwwerk dat de rijk bewerkte koorstoelen van de abdijen Averbode en Park siert. Frederik, diens Keulse metgezel Herman Jozef, Siard en Eelko bezetten er zelfs de ereplaatsen. De naam *Siardus* werd als kloosternaam gekozen, de nieuwe klok van Tongerlo werd met deze naam gedoopt en de eerder genoemde afschriften van de Friese kronieken bevonden zich al vroeg in de bibliotheek.¹²²

2.6 VROEGE EDITIES, VERTALINGEN EN BEWERKINGEN

Sibrandus Leo’s verhaal over het wonderbaarlijke leven en de dood van abt Eelko van Liauckema is meer dan eens vertaald. Zoals we hiervóór al aangaven, is het zelfs niet onmogelijk dat juist mede dank zij diens levensbeschrijving Sibrandus Leo in kringen van premonstranzers bekend werd en bleef.

De kronieken van Hamconius, Winsemius en Schotanus en twee anonieme vroege vertalingen

Hamconius, Winsemius en Schotanus waren drie vermaarde zeventiende-eeuwse Friese geschiedschrijvers die veel hebben bijgedragen om ook in Sibrandus Leo’s vaderland de herinnering aan hem levendig gehouden. De periode waarin zij publiceerden bestrijkt de eerste helft van de zeventiende eeuw.

¹²¹ Erens, *Siardus en zijne reliquien*; De Groot, *Leven en verering Siardus*. Opm. Ook momenteel wordt Siards feest niet ongemerkt gepasseerd.

¹²² Op 9 januari 1646 werd de Tongerloze kanunnik Siardus Le Roi in Leuven ingeschreven. Hij was de eerste norbertijn met deze kloosternaam. Valvekens, ‘Prémontrés à Louvain’, vervolgartikel jaargang 38 s.v.

MARTINI HAMCONII FRISIA SEU DE VIRIS REBUSQUE ILLUSTRIBUS
LIBRI DUO (1609)

De eerste auteur is Martinus Hamconius oftewel grietman Marten Hamkema uit Follenga, een katholieke edelman. De eerste druk van zijn werk over beroemde Friezen en hun werken verscheen in 1609 in Munster. Het meest bekend werd hij echter door de tweede druk die in 1620 in Franeker van de pers kwam. Hamconius had een massa materiaal verzameld uit wereldgeschiedenissen, heiligenlevens en kloosterannales, en een van zijn bronnen is Sibrandus Leo geweest en wel in de B-versie.¹²³ Gezien de tijd van ontstaan kunen dat alleen maar B1 en B1a zijn geweest. Daarin haalt hij meermalen Sibrandus Leo aan, onder meer in het lijkdicht dat hij in 1607 schreef.

DE 'CHRONIQUE OFTE HISTORISCHE GESCHIEDENISSE' DOOR
PIER(IUS) WINSEMIUS (1622)

In 1622 verscheen in Franeker de *Chronique ofte Historische Geschiedenisse van Vrieslant*, een lijvige codex over de hele Friese geschiedenis van de hand van Pier(ius) Winsemius, jurist, Landsgeschiedschrijver van Friesland en professor in Franeker. Om het objectief en wetenschappelijk karakter van zijn werk te onderstrepen heeft hij op de titelpagina een symbolische, boekentorsende Vrouwe *Historia* laten afbeelden die als een tweede Vrouwe *Justitia* een blinddoek draagt.

Eén van zijn bronnen is Sibrandus Leo, die hij in de B1a-versie gekend moet hebben. Ter illustratie een aantal typerende voorbeelden. Bij de stichting van Mariëngaarde (fol. 136) volgt hij de tekst over het ontstaan van de orde van Prémontré zoals die alleen in de B-versies wordt vermeld. Opmerking verdient vooral dat hij (fol. 137) de naam van Siu, de moeder van Renicus Magnus van Markela, verbastert tot *Martena*. Dit moet een beschrijving zijn van een onduidelijk geschreven naam in B1a, die vervolgens zou worden overgenomen door Matthaëus en Hugo. De watersnood van 1287 kent (fol. 175) de datum 14 december (uit de B-versie), terwijl A de 17de vermeldt. In het omstandige verhaal (fol. 160) over het eilandje Griend wordt de vierde abt van Lidlum Siardus Siersma genoemd, een schrijfwijze die in A niet wordt gebruikt, maar in de B-afschriften als alternatief wordt aangegeven. Gabbema noemt ze in de marge van fol. 199; bij Van Heussen is het de gewone naam. Verder wordt even later de naam van Sibrandus verbasterd tot *Ysbrandus*, een verbastering die door een onduidelijke schrijfwijze bij B1a ontstaan moet zijn.

Ten slotte komt uitvoerig de geschiedenis van Willem, de op geld beluste 24ste abt van Mariëngaarde, aan de orde. In diens pogingen om met list het eiland Marken terug te krijgen, wordt hij door zijn tegenstanders dronken gevoerd en zo bedrogen. Bij zijn ontmoeting met Karel de Stoute van Bourgondië wordt hij door de laatste toegesproken met de dubbele tekst die alleen in B voorkomt: 'Ghy Dronckaert, Dronckaert, hoe droncken hebt ghy Boeve u ghedroncken'.

DE 'BESCHRIJVINGE ENDE CHRONIJCK' DOOR
CHRISTIANUS SCHOTANUS (1655)

Ruim dertig jaar na Winsemius verscheen eveneens in Franeker de *Beschrijvinge ende Chronijck vande Heerlickheydt van Friesland tusschen 't Flie en de Lauwers'* van de hand van Chris-

123 Hamconius, *Frisia*, fol. 84v, 114v, 68r, 76v, 79v, 110v.

tianus Schotanus, predikant en hoogleraar aldaar. In uitvoerige excerpten behandelt hij (pagina's 311 tot 343) de Friese kloostergeschiedenis. Daarbij neemt hij Lidlum en Mariëngaarde niet afzonderlijk, maar vervaecht hun geschiedenis op chronologische wijze en in letterlijke zin in de totaliteit. Ook Schotanus volgt de B-versie, waarbij niet duidelijk is of hij B1 dan wel B1a onder ogen heeft gehad.

Dat hij in ieder geval niet A heeft benut, blijkt onder meer al uit de volgende, willekeurig gekozen casus. Op p. 327 vermeldt hij de naam *Slavonië* volgens B. Het rijk waarover Anastasia regeerde heet in A *Pommeren*. Op p. 328 noemt hij de drie kerkelijke schrijvers Ambrosius, Augustinus en Hieronymuis in de volgorde van B. De naam van de laatste komt in A bovendien niet voor. Op p. 331 heet Siardus kortweg de 'meester der nieuwelingen'. A heeft hier een lange omschrijving. Het verhaal van Eelko op p. 331/2 is conform B. Dat geldt ook op p. 336 het citaat van de *apostrophos* ('terzijde') in het Leven van Goerd Andla waarin Sibrandus Leo zich beklagt over de vechtlust van de kloosterlingen: *Vides, optime lector* etc. Zoals in onze tekstuitgave van B te lezen is, lopen A en B hier nogal uiteen. Schotanus gebruikte B1, niet B2 dat hier een afwijkende tekst heeft.

VROEGE VERTALINGEN

In aanvulling op alles wat hiervóór in 2.5 werd beschreven over de verbreiding van de kronieken in de Zuidelijke Nederlanden moet nog melding worden gemaakt van enkele vertalingen die zich in Friesland bevinden. In vervolg op Joannes Le Paige, die in 1633 onder meer het Leven publiceerde van Eelko Liauckema, verscheen van deze geschiedenis een vertaling in een zeventiende-eeuwse tekst onder de titel 'T *Leeven van den SS. ende Eerweerdigen Vader Eelcko Liauckema, XII. Abt van Lidlum, beschreeven door den geleerden H. Sibrandus Leo, in tijden pastoor tot Menaldum, canonick ende religieus vande ordre der Premonstraten in 't voorsz. Convent*'. De vertaling is vanaf pagina 135 bij andere papieren van de familie Liauckema opgenomen in een verzameling 'Handschriften van geleerden, staetsmannen. Charters Friesland', oorspronkelijk deel uitmakend van de Friese bibliotheek van J.H. Halbertsma.¹²⁴ De vertaling is naar een B-versie.

Verder is er een anonieme vertaling, gebaseerd op afschrift B2b1 uit circa 1750 van de Lidlumer kroniek.¹²⁵ Het is een keurig geschreven en verzorgd handschrift, waarvan de oorsprong moet worden gezocht in de kring van de jezuïeten.

De verkorte levensberichten van Frederik en Siard

In de *Acta Sanctorum* (AASS), de afschriften B2b en B2c (beide van Pibo van Albada) en B1c (van Mudzaerts) zijn naast de levensberichten van Frederik en Siard, ontleend aan Sibrandus Leo, tevens uittreksels opgenomen van de desbetreffende Viten uit de *Vitae Abbatum*. Het meest tot de verbeelding spreekt het Leven van Frederik. In de AASS heeft de Bollandist naar het voorbeeld van Pibo van Albada de twee levensberichten zelfs direct na elkaar afgedrukt: na een kopie uit de kroniek van Sibrandus Leo volgt onmid-

¹²⁴ Aanwezig in Tresoar 512 Hs

¹²⁵ Tresoar, Hs 1364; 177 pagina's

¹²⁶ *Acta Sanctorum*, Martii III (Antwerpen 1668) 293/4. Van Heussen maakte hiervan melding in *Oudheden en Gestichten* I, 387. Op dezelfde plaats memoreert hij dat 'na het verbannen van den ouden Godsdienst [...] de gebeenten van deezen Fredericus in Vriesland ergens verborgen geweest [zijn]; doch [...] naderhand naar Henegouwen vervoert, en gebracht in de Abdy van de Goede Hoop, van de Premonstreitorder, niet verre van Binch'.

dellijk een excerpt uit de *Vitae Abbatum*.¹²⁶ Men vraagt zich onwillekeurig af of de auteurs de tekst van Sibrandus Leo zo slecht vonden dat zij er een betere tekst, weliswaar in excerpt, naast hebben geplaatst. De eerste tekst is gecollationeerd naar B1a; de tweede komt in verkorte vorm bijna woordelijk overeen met die in de *Vitae Abbatum*.¹²⁷ De woordkeus in deze laatste tekst is die van de dertiende-eeuwse abt Sibrand; ook het wonderdadige karakter van de oorspronkelijke *Vitae Fretherici* en *Siardi* is behouden gebleven. Maar dat het hier om een verkorte uitgave handelt, blijkt overduidelijk. De lengte is niet te vergelijken, een groot aantal bijstellingen en tekenende bijzonderheden is weggelaten, bij Siard ontbreekt de reeks wonderen en elke moraliserende conclusie, terwijl bij opsommingen een aantal keren wordt volstaan met *etcetera*. Waar deze verkorte *Vita Fretherici* zijn oorsprong heeft, is niet bekend. Onderlinge afhankelijkheid van de teksten in de AASS en de afschriften van Albada is niet waarschijnlijk. Duidelijk is in ieder geval dat de *Vitae Abbatum* in het begin van de zeventiende eeuw nog rouleerden.

Behalve de excerpten uit de *Vitae Abbatum* bevatten de afschriften van Pibo van Albada nog enkele korte mededelingen over beide abten, waaronder één die ontleend is aan de *Brevis Historia*. Ook hiervan is de oorsprong niet bekend.¹²⁸

De edities-Matthaeus en Hugo (circa 1700)

Editie-Matthaeus

Het heeft een volle eeuw geduurd voordat de abtenkronieken van Sibrandus Leo in hun geheel in druk verschenen. Al die tijd was de circulatie van handschriften de voorname weg geweest waarlangs de zestiende-eeuwse auteur bekendheid had gekregen. De rechtshistoricus Antonius Matthaeus (1635-1710), die in zijn studietijd onder meer Franeker had aangedaan, later hoogleraar werd in Utrecht en sinds 1672 in Leiden, was als een typisch achttiende-eeuwse verzamelaar van oude geschriften verantwoordelijk voor deze uitgave.¹²⁹ Hij publiceerde historische werken over Het Sticht, Brabant en Egmond, maar staat vooral bekend om zijn tiendelige, dichtbedrukte *Veteris Aevi Analecta* (1698-1710), een uitgebreide verzameling kronieken, waaronder de volledige Beke. Hierin nam hij ook beide kronieken van Sibrandus Leo op. In de meest bekende tweede editie van 1738 bevat deel III, pagina's 537-589, de kroniek van de Lidlumer abten, en deel V, pagina's 241-267, die van Mariëngaarde. In de algemene inleiding op deel III neemt hij eerst afstand tot de monnikenwereld van de Middeleeuwen met zijn voortdurende partijschappen, maar zet vervolgens uiteen waarom hij in zijn tijd (*meo aere*) dit belangrijke werk, dat, zoals hij schrijft, al vermeld werd bij Ubbo Emmius, Winsemius, Schotanus en anderen, toch meende te moeten publiceren: 'Anderszins zou het [geschrift] tot ondergang gedoemd zijn, dan wel ten prooi vallen aan knaagdieren en boekenwormen en wellicht gedoemd zijn tot permanente vergetelheid.'¹³⁰

127 Wumkes stelde ten onrechte (*Abtenlevens*, xliv en xlvi) dat dit dezelfde tekst zou zijn die door Wybrands in 1879 was uitgegeven. Het betreft echter een verkorte tekst zoals hierachter uit de in onze studie weergegeven Bijlage 2 duidelijk valt op te maken.

128 Ook deze korte teksten zijn in Bijlage 2 opgenomen.

129 Over deze en andere typische achttiende-eeuwse trekken vooral: Roelevink, 'Authentique stucken', passim.

130 *Orto alioquin destinatum aut, si non scombris et blattis, perpetuis forsan tenebris*.

Als grondslag van zijn uitgave gebruikte Matthaëus een handschrift in eigen bezit dat in de meeste gevallen woordelijke overeenkomst vertoont met het B1-handschrift tot en met de schrijfwijze van namen.¹³¹ Het sluit in geen geval aan bij het afgeleide afschrift-B2 van Pibo van Albada dat in de marge van het handschrift-Gabbema rijkelijk was bijgeschreven. Hij vergeleek *meum exemplar* nu en dan met *alter exemplar* in bezit van de hoogleraar Salomon van Til, zijn *collega plurimum honorandus*. Dit laatste exemplaar moet passages uit de A-generatie hebben bevat, getuige enkele citaten in deel III van Matthaëus op de pagina's 579 en 580 die niet in B, maar alleen in A voorkomen.¹³² Het betreft allereerst de volgende passage uit het Leven van de eenendertigste abt van Lidlum: *Laneis quum uteretur indusiis, in ipso mortis articulo vix illi persuasum fuit, ut mutatis iis lineis tamen uteretur. Jubet praeterea ne ipso decedente cuiquam sint molesti aut infensi colonis: omnes ipsi ad obulum numerasse proventum. Commendato illis ex sorore nepote D. Godefrido in Domino moritur anno salutis 1543*. Een tweede passage betreft het Leven van de tweeëndertigste abt eveneens uit Lidlum die inhoudelijk weliswaar ook in B maar qua versie ontleend is aan A: *Prior Lidlomensis Joannes, Godefridi frater, futuram fratris electionem, quam summopere optabat, videns lente et difficulter procedere, adjutus prudentia et auctoritate D. Joannis Trajectensis Menaldumensis ecclesiae pastoris, cujus ob senium et doctrinam magna erat aestimatio, electionem promovet; quo impulsore communi suffragio Godefridus, ecclesiae in Tzemarom pastor, abbas declaratur. Electum Hasselensis confirmat. Instante quadagesima Trajectum profectus consecrationem in se recipit*. Daarentegen neemt hij in het Leven van de twaalfde abt van Mariëngaarde een passage op die wel in B voorkomt maar niet in A: *Hic septennio praefuisse perhibitur, quod et annorum a natali Domini numerus facile indicat*. Hugo volgde Matthaëus hierin.

Voor de rest hield Matthaëus vrij consequent de oude B1-tekst aan, waarschijnlijk in de B1a-vorm.¹³³ Verschillen zijn er uiteraard hier en daar zoals bij elke kopie. Zo is soms de woordvolgorde gewijzigd (voorbeeld: *restabant soli Ostergoenses* in plaats van in B1: *soli restabant Ostergoenses*). Hij gebruikt hier en daar synoniemen (*exceptus* in plaats van *acceptus*) of verandert de werkwoordstijden. Ook neemt hij de tekst niet klakkeloos over. In deel III, pagina 577, plaatst hij een opmerking bij het tekstdeel *Maximiliano Imperatore*. Onder verwijzing naar Winsemius schrijft hij: *Non Maximiliano, sed Carolo Vo, nepoti. Connivit Maximilianus et confirmavit cessionem. Nam et pactis, ut confirmaret, speciatim expressum Anno 1515*. Goed doordacht is ook de verplaatsing van Sibrandus Leo's dedicatie naar de kroniek van Lidlum waar ze immers thuishoort. Maar waarschijnlijk doordat hij te veel hooi op de vork had genomen, leverde hij haastwerk en corrigeerde hij zijn drukproeven niet. Daardoor is zijn uitgave jammerlijk ontsierd door veel onnauwkeurigheden en verschrijvingen. Zo werd om een enkel voorbeeld te noemen *venam et originem* tot *veram originem, a vento tot fervendo* verbasterd, *mire* tot *mite*, *moriens* tot *moribus*, en *luxus* werd *lites*.¹³⁴ Het zijn echter vooral de Friese eigennamen en plaatsnamen die het moeten ontgelden: *Kimswert* werd tot *Kensaert*, *Berta* tot *Porta*, *Kundze* in plaats van *Krendze*, *Batum* in plaats van *Baijum*, etc. De slordigheden gaan echter zo ver dat hele zinnen en zinsdelen

131 De dood van Regnerus Asperen in 1594 staat bij Matthaëus niet vermeld.

132 Salomon van Til zou A verworven kunnen hebben via Borgesius dan wel Gabbema. Beide geven door citaten aan dat ze A – wellicht in flarden – gekend hebben.

133 In het levensverhaal van de vierde abt van Mariëngaarde vermelden Matthaëus en B1a de naam *Joannis*, een fout die in B1 rond 1600 verbeterd moet zijn in *Gerbrandi*. B2 heeft *Gerbrandi* in de lopende tekst opgenomen.

134 Dit laatste overigens ook in B2a.

ontbreken. Interessant is overigens dat een aantal van deze fouten werd overgenomen door Van Heussen. In onze tekstuitgave-B zijn bij wijze van voorbeeld enkele specimina van Matthaëus als noot opgenomen. Naar volledigheid is echter niet gestreefd.

Conclusie: Matthaëus maakte nogal eens fouten, dat was al gauw bekend. Maar waardeels was het geschrift allerminst. Meer dan tweehonderd jaar heeft het de naam van Sibrandus Leo en via hem de herinnering aan de Friese premonstratenzers levendig gehouden. De editie-Matthaëus is dus eeuwenlang de meest gebruikte uitgave gebleven. Uitgebreid werd hieruit bijvoorbeeld geciteerd door J. Goovaerts in zijn vierdelige standaardwerk over norbertijnse schrijvers uit 1899-1909.¹³⁵

Editie-Hugo

Een tweede, wat minder bekende editie is die van de norbertijnse abt van Étival, Charles-Louis Hugo,¹³⁶ in zijn verzamelwerk *Sacrae antiquitatis monumenta* deel II, 220-267. Hugo schreef zijn werk naast een drukke baan als abt; een abt bovendien die regelmatig juridische problemen had met de commissarissen van de Franse koning over de achttien parochies waarover zijn abdij het patronaatsrecht had.

In het voorwoord van zijn werk vermeldt Hugo hoe hij bij zijn pogingen om een handschrift van Sibrandus Leo te vinden steeds werd teleurgesteld, totdat Gregorius Pierat, abt van Tongerlo, hem het exemplaar van zijn abdij toezond.¹³⁷ Henricus Crokder, abt van het klooster Dielegem te Jette (bij Brussel), verschaftte hem een tweede, dat slechts in de spelling der namen afweek van het Tongerloze.¹³⁸ Dat hij gebruik heeft gemaakt van dit alternatieve exemplaar blijkt uit een veelheid aan aantekeningen in de kroniek van Mariëngaarde. In de kroniek van Lidlum ontbreken deze aantekeningen echter geheel. De veronderstelling ligt voor de hand, dat dit handschrift uit Tongerlo kopie-B1b is geweest uit 1594 dat via Dionysius Mudzaerts met een aantal correcties uiteindelijk in handen kwam van R. Vichet, die het in 1717 wederom kopieerde.¹³⁹ Handschrift-B1c komt ook nog in aanmerking, hoewel volgens Hugo de dood van Regnerus Asperen in het hem toegezonden exemplaar uit Dielegem niet voorkomt. Zeker is echter, dat de tekstuitgave van Hugo sterk verwant is aan een van de B1-handschriften. B2 is minder waarschijnlijk: zie de naamswisseling *Popte* en *Jelger* in het Leven van Goerd, de veertiende abt van Lidlum. Om dit te illustreren zijn een aantal kenmerkende passages van

¹³⁵ Goovaerts is bij zijn onderzoekingen grondig te werk gegaan en heeft daarbij tientallen bibliotheken bezocht. De bedoelde passages zijn te vinden in zijn *Écrivains* II, 177-179. Recent werden ze ondanks alle latere kritiek op Matthaëus nog eens letterlijk overgenomen, nu door Ardura in zijn *Prémontrés* en in De Clerck, *Hagiologia* (onder de datum 7 oktober).

¹³⁶ Zie: Lamy, 'L'Abbé Hugo', 174-04034}187, 261-287.

¹³⁷ In de marge van de openingspagina van het exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag is bijgeschreven: *Le manuscrit de cet ouvrage qui était dans les Bibliothèques des abbayes de Tongerlo et du Dilighem [Dielegem] ne s'y trouvaient plus lors de la suppression de ces abbayes en 1796. En een mededeling in *Analecta Praemonstratensia* 3 (1927) 87 vermeldt dat in juni van het jaar 1797: *divendita tota abbatia cum omni pene ejusdem suppellectili tam sacro profano, ab ejusdem injusto emptore et possessore funditus fuit eversa et solo aequata*, ('De hele abdij met bijna alle toebehoren, zowel geestelijke als wereldlijke bezittingen, werd door diens onbetrouwbare koper en eigenaar verkocht, afgebroken en met de grond gelijk gemaakt'). De archivalia van Dielegem kwamen gedeeltelijk aan het Rijksarchief te Brussel, gedeeltelijk aan andere premonstratenzerabdijen. Mogelijk is deze treurige geschiedenis de verklaring voor de huidige aanwezigheid van de B- en B1-afschriften in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Maar ook voor de aanwezigheid van de drie vermelde afschriften in Tongerlo alsmede het zoekraken van het afschrift waarover Van Heussen spreekt (zie hierna).*

¹³⁸ Dit blijkt uit de editie. Zelf zegt Hugo van de beide handschriften: *Utrumque in nullo discordans*. ('Beide tonen geen verschil').

¹³⁹ Onder meer in het leven van Sibrandus, zesde abt van Mariëngaarde. Zie aldaar de aantekening met betrekking tot het woord *nomine*. Voor de aantekeningen in deze laatste kopie zie de codicologische beschrijving van het handschrift.

Hugo hierna als noten bij de Latijnse tekst B opgenomen. Naar volledigheid is echter ook hier niet gestreefd.

Hugo toont op een aantal plaatsen zijn kritische zin. In de dedicatie corrigeert hij een fout van Sibrandus Leo. Hugo: *Terentius, hujus auctor comediae, Afer* ('Afrikaan', 'Puniër') *luit, Carthagine natus, non vero Syrus ut mendose hic Sibrandus scripsit.* De militaire avonturen van Lidlums vijftiende abt Valto neemt hij niet uit het origineel over. Hij verwijst hier kortheidshalve naar Worp van Thabor, derde boek, hoofdstuk 4. Daar staat tegenover dat hij vaak nog slordiger dan Matthaëus te werk is gegaan. Hij gaat zelfs zover dat hij woorden die hij niet goed kan lezen overslaat en (ook in druk) vervangt door enkele stippen. Dat Friese namen en plaatsnamen onherkenbaar worden verminkt, verrast al niet meer. Enkele voorbeelden: *Optuijsel* wordt *Torptuyssel*, *Buvenclooster* wordt *Bunenclooster*, *Boeckholt* wordt *Loeckholt*, *Veydomano* ('uit Weidum') wordt *Verdruen*, *Bolsvardiensem* wordt *Golfvardiensem* en *Goerd Andla* uit Ried, de veertiende abt van Lidlum heet bij Hugo: *Andlaried* (!). Veel abtenlevens worden soms drastisch ingekort. De Mariëngaarder abten 11 tot en met 28 moeten bijvoorbeeld genoegen nemen met een enkele regel. De Lutherse en andere aberraties van abt IJsbrand Harderwijck zijn systematisch of uit misplaatste piëteitsoverwegingen(?) weggelaten.

De 'Oudheden en Gestichten' door HVHHVR (1723)

In 1723 verschenen in Leiden in een bewerkte vertaling de twee delen over Friesland van een uitgebreid verzamelwerk van vijftien dikke boekwerken over de geschiedenis van katholiek Nederland, oorspronkelijk in het Latijn gesteld door Hugo F. van Heussen (afgekort HVH). De lange titel gaf naar de gewoonte van die dagen meteen de korte inhoud weer: *Oudheden en Gestichten van Vriesland tusschen 't Vlie en de Lawers behelzende de Oudheden, Kerkelijke en Geestelijke Gebouwen, Kapellen, Kommandeurschappen, Abdyen, Kloosters, Oversten en geleerde Mannen. Getrokken uit de oude Handschriften der Kerken en Abdyen. Uyt het Latijn vertaald en met Aantekeningen opgehelderd door HVR.* Onder de laatste afkorting gaat Hendrik van Rhijn schuil, drukker te Delft, die de bovengenoemde vijftien delen binnen zes jaar (1719-1725) wist te vertalen en van uitvoerige aantekeningen te voorzien.

Over Mariëngaarde lezen we in deel I onder Hallum, de pagina's 385-404. De abtenlevens van Lidlum zijn gerangschikt in deel II onder de plaatsnaam Tyarmarum (lees: Tzummarum) en wel de pagina's 165-241. Zijn basisgegevens ontleende Van Rhijn aan Latijnse teksten van Van Heussen, een vermogend pastoor uit Leiden, die over een uitgebreide wetenschappelijke bibliotheek beschikte.¹⁴⁰ Van Heussen had excerpten geschreven, niet de volledige teksten van de kronieken. De Delftse drukker Van Rhijn was een modern kritische vertaler en bewerker, die het lang niet in alles met zijn origineel eens was. In zijn Voorrede verklaart hij dat men zich niet hoeft te schamen voor het katholieke verleden, maar neemt tegelijk afstand van de eenzijdige katholieke claims van de 'Eerwaarde Schrijver'. Even kritisch is hij als verlichte achttiende-eeuwer ten aanzien van de 'Fantasterijen' van Occo Scarlensis, Andreas Cornelius, Suffridus Petrus en Bernardus Furmerius. Waarom moeten de Friezen zo nodig afstammen van 'Indianen', sneert hij: Germanen zijn toch ook prima!

¹⁴⁰ Over Hugo van Heussen en Hendrik van Rhijn (afgekort als HVHHVR) zie vooral Polman, *Katholiek Nederland*, 238-247 en 350-359.

Generaties lang zijn naast Matthaëus vooral de bewerkte vertalingen van *Oudheden en Gestichten* de bronnen geweest waaruit in Noord-Nederland de kennis van Sibrandus Leo en zijn kloosters Lidlum en Mariëngaarde is geput.

Als model is in 'Oudheden en Gestichten' de uitgave van Matthaëus gebruikt. Dat Van Heussen in ieder geval niet de A-tekst volgde, is regelmatig aantoonbaar. Duidelijk voorbeeld is de landelijke scene waarbij abt Hoyto de vermoeide broeders van Lidlum, gezeten onder een boom, vaderlijk toespreekt: 'Ik zal jullie haan zijn en je wekken'. A kent deze scène niet. Hetzelfde geldt voor de schrijfwijze *Baverderadeel* en *Birumadeel* voor respectievelijk *Baarderadeel* en *Barradeel* in het hoofdstuk van de zeventiende abt van Lidlum. Tot zelfs de fouten neemt Van Heussen over van Matthaëus. In deel I op pagina 386 wordt in het verhaal van vader Frederik naar analogie van Matthaëus *Magister Renicus* geschreven in plaats van *Magnus Renicus*. Dezelfde *Renicus* krijgt net als bij Winsemius de achternaam *Martena*. In de levensbeschrijving van Rioerd Roorda misvormen zowel Matthaëus als Van Heussen de plaatsnaam 'Dronrijp' tot 'Dorntpis'. Ook wordt de dood van Regnerus van Asperen in 1594 door Van Heussen niet genoemd. Vertaler Van Rhijn voegt er echter drie pagina's aantekeningen aan toe waarin hij vooral ingaat op de stichting van het bisdom Leeuwarden en de consequenties daarvan voor Mariëngaarde en Lidlum.

Van Heussen en Van Rhijn blijken zich niet alleen op Matthaëus te hebben georiënteerd. Er wordt nogal eens verwezen naar Hamconius, Schotanus, Worp van Thabor, Winsemius en vooral Ubbo Emmius. En in de passages over Mariëngaarde schrijft Van Rhijn:¹⁴¹ 'Ik heb onder mij een handschrift van deese Abdy, daar het leven van den Stichter der Abdye en van de volgende Abten beschreeven word. Maar omdat de beschrijving van Sibrandus Leo niet alleen vorder strekt maar ook met een fraaye stijl opgesteld is; zal ik my in het optellen van de Abten voornamentlijk van zijn woorden bedienen: zoo nochtans dat ik 'er hier en daar iets zal by voegen uyt het gemelde Handschrift.' Over dit handschrift lezen we nader op pagina 395. Zijn toevoeging over de eenentwintigste abt van Mariëngaarde Liudolphus is louter te vinden in de *Brevis Historia*. Ook op pagina 397 citeert hij in het hoofdstuk over abt Tako Aebinga de *Brevis Historia* bij de opsomming van altaren. Dat hij voor deze passages de *Brevis Historia* van Mariëngaarde voor zich moet hebben gehad wordt bevestigd door zijn vermelde opmerking dat dit 'handschrift' inderdaad lang niet zo ver gaat als Sibrandus Leo en ook qua stijl niet zo interessant. Alleen zijn mededeling over abt Paulus op pagina 398 is afkomstig uit een andere bron. Van Heussens vertaler Van Rhijn schrijft: 'Hij was volgens een handschrift van H[ortus] M[ariae] kindsch geworden (*in pueritiam devenit*).' Maar hij voegt er onmiddellijk aan toe dat Paulus volgens andere bronnen godvruchtig was gestorven. Als oplossing bedenkt hij dan vrij laconiek dat de abt wellicht vlak voor zijn dood zijn dementie moet zijn kwijtgeraakt... Welke dat handschrift is geweest, blijft duister. Mogelijk heeft hij een passage in de levensbeschrijving van Paulus, die ons inziens slaat op de ziekte van Tako, op zijn opvolger geprojecteerd. De tekst ter plekke is overigens voor tweeërlei uitleg vatbaar.¹⁴²

141 Van Heussen, *Oudheden en gestichten I*, 385 e.v.

142 In een voetnoot bij de *Brevis Historia* wordt hier nader op ingegaan.

Interessant voor een mogelijk antwoord is in dit opzicht het slot van het hoofdstuk over de pronkzuchtige achtentwintigste abt van Mariëngaarde, Joannes Hasselt. Bij zijn dood liet hij het klooster een grote schuld na. De grootte ervan wordt in A exact genoemd: 6000 gulden. Ook Van Heussen noemt dit getal. B1 heeft *sex* uitgeradeerd, zodat het handschrift zich op de vlakke houdt: *milia*. De ‘duizenden’ van B1 werden vervolgens door B2 overgenomen. Conclusie: een en ander kan er op wijzen dat Van Heusse mogelijk, evenals Matthaëus, delen van A heeft gekend. Deze conclusie wordt bevestigd door een vergelijking van de wijze waarop bij Van Heusse en de diverse afschriften de spelling der namen heeft plaats gevonden.¹⁴³

Vertalingen sinds 1800

In de handschriftenafdeling van Tresoar te Leeuwarden worden verschillende oude (proeven van) vertalingen bewaard waarvan de meeste geen nieuwe inzichten omtrent Sibrandus Leo bieden. De belangrijkste bevinden zich in een van de vele portefeuilles, aangelegd door de aartsverzamelaar Anastasius Josephus Bruinsma (1803-1878), hout-handelaar, katoenfabrikant en historicus.¹⁴⁴ Het grootste deel van portefeuille 20 wordt ingenomen door de vertaling van de gehele Sibrandus Leo: de kroniek van Lidlum door ene Gebkes (?); de naam van de vertaler van de Mariëngaarder kroniek ontbreekt. Beide – voorbeeldig geschreven – vertalingen zijn gebaseerd op de editie-Matthaëus.

Een volgende bewerking die A.J. Bruinsma publiceerde in de *Volksalmanak voor Nederlandsche katholieken* (1856) is zoals alle andere naar een B-versie.¹⁴⁵

In de *Friesche Volksalmanak* 1894 verscheen een goede vertaling van de *Brevis Historia* van Mariëngaarde door de in Hallum geboren en als notaris in Tzum werkzame Dominicus Cannegieter (1842-1909).¹⁴⁶ De vertaling was onderdeel van een artikel dat als titel kreeg: ‘Iets uit het leven van sommige abten van het klooster Mariëngaarde, onder Hallum (Fragment uit eene onuitgegevene beschrijving van Hallum)’. Het artikel steunt grotendeels op Sibrandus Leo en beschrijft de periode vanaf 1485. Afgezien van enkele vrijheden en een aantal onjuistheden, met name zijn interpretaties van diverse *catholica*, kon zijn vertaling van de *Brevis Historia*, uiteraard taalkundig aangepast, grotendeels gehandhaafd blijven, dit in tegenstelling tot de hiervóór genoemde. Zoals de titel van Cannegieters artikel doet vermoeden, bood het meer dan alleen een vertaling van de *Brevis Historia*. Aan de hand van diverse archivalia en publicaties roept de schrijver een interessant tijdsbeeld op, waarvoor hij naast de *Brevis Historia* en passages uit Sibrandus Leo’s kroniek ook de eerder door Wybrands in 1879 gepubliceerde (fragmentarische) Mariëngaarder correspondentie als bron benutte, verder enkele andere archivalia, berustend in het Groninger archief, het archief van het Sint-Anthonygasthuis te Leeuwarden, en uit publicaties als het Charterboek, Winsemius, Gabbema en de kroniek van Worp van Thabor.

Van de moderne vertalingen c.q. bewerkingen noemen we er twee. Allereerst een vertaling volgens de A-versie door de franciscaner pater E. Bruna van het leven van Eelko uit 1948 (titel ‘De Zalige Eelco Liaukama’), oorspronkelijk verschenen in het dagblad

143 In de in deze studie opgenomen B-tekst worden hiervan enkele specimina gegeven.

144 Tresoar 6305 Hs/20

145 Tresoar Pa 652

146 Cannegieter, ‘Fragment onuitgegeven beschrijving Hallum’, 32-66.

Ons Noorden, rubriek *Frisia Catholica*.¹⁴⁷ En ten slotte een groot aantal artikelen over de *Fryske kleasters* in de *Leeuwarder Courant* door redacteur K. Huisman, waaronder een verhandeling over Eelko.¹⁴⁸

2.7 TERUGBLIK

De kronieken van Lidlum en Mariëngaarde zijn, taalkundig gezien, een mix van middeleeuwse termen en het nieuwe Latijn van de humanisten. Het ‘monnikenlatijn’ duikt regelmatig op; het ‘nieuwe’ komt vooral tot uiting in de buitensporige voorliefde van de schrijver voor de – overigens in de Middeleeuwen veelal bekende — klassieke beelden en zinsbouw. Qua opbouw zijn de kronieken traditioneel: de geschiedenis van beide kloosters is gekoppeld aan de levensbeschrijvingen der abten. Ze zijn op afstand te vergelijken met de kroniek van het nabijgelegen cisterciënzerklooster Bloemkamp die in dezelfde periode tot stand kwam en eveneens met de intentie is geschreven om een inventarisatie op te maken van hun geschiedenis op de rand van hun ondergang.

Onderling verschillen de kronieken van Mariëngaarde en Lidlum sterk. De eerste is veel geringer in omvang dan de andere en bestaat merendeels uit een groot aantal korte karakterisering van abten. De kroniek van Lidlum is daarentegen een volgroeid geschrift, al ligt er hetzelfde schema aan ten grondslag. De gebruikelijke verklaring voor dit verschil in opbouw, dat namelijk de schrijver geen toegang had tot de archieven van laatstgenoemd klooster, biedt geen sluitende verklaring voor de vele ongerijmdheden en de hier en daar gesignaleerde tegenspraak. Sibrandus heeft meer kennis gehad van de gebeurtenissen in Mariëngaarde dan doorgaans wordt aangenomen; alleen zijn de gegevens terechtgekomen in de kroniek van Lidlum. Heeft de auteur zich voor het Hallumer klooster soms tevreden moeten stellen met een voorlopige versie die door de ongunst der tijden niet is gereedgekomen? Al met al hangt Mariëngaarde er een beetje bijzels de grote opdracht, die aan het begin staat van de twee kronieken, is slechts toegeschreven naar Lidlum; over Mariëngaarde wordt met geen woord gerept. Het feit dat de kroniek van Lidlum een aantal frappante mededelingen over Mariëngaarde bevat die in de kroniek van het Hallumer klooster niet voorkomen, bevestigt ons vermoeden dat de auteur al gereed moet zijn geweest met Lidlum voordat hij met de geschiedenis van Mariëngaarde begon. Geen twijfel hoeft overigens te bestaan over het auteurschap van Sibrandus Leo voor beide kronieken.

De belangrijkste thematiek die in dit hoofdstuk aan de orde is gekomen betreft de twee versies (A en B) waarin de kronieken zijn overgeleverd. A is de oudste versie en werd door D.A. Wumkes in 1929 uitgegeven. Daar van deze versie maar één afschrift bekend is (afschrift S.A. Gabbema uit 1670), terwijl B vóór 1620 al achtmaal was afgeschreven, is de vraag naar het hoe en waarom gerechtvaardigd. Merkwaardig is wel dat

¹⁴⁷ Tresoar Pb 20934. Pater Bruna was een van de gangmakers binnen de vereniging *Frisia Catholica* om documenten uit het verborgen katholieke verleden aan het licht te brengen. Zo publiceerde hij in 1946 zijn bekende kloosterkaart, schreef onder meer over Liudger en gaf in 1947 een mooie vertaling uit van de *Vita Fretherici*, waarop wij in 2001 konden steunen. Hij voorzag N. Backmund van veel Praemonstratensia uit de Friese gebieden bij het samenstellen van diens *Monasticon*. Zie verder in de *Vitae Abbatum* s.v. Bruna.

¹⁴⁸ *Leeuwarder Courant*, 25 oktober 1994.

deze vraag nooit eerder was gesteld. De onderlinge verschillen zijn ons inziens toe te schrijven aan de verschillende functies van beide versies. A was in 1575 geschreven toen het kloosterleven in Lidlum nog intact was. Veel kloosterlijk eigen is er in te vinden. B – het eerste afschrift is van kort na 1580, toen het katholicisme in Friesland al was verboden – mist deze *Praemonstratensia* en zal voor een meer algemeen publiek zijn geschreven.

Uitvoerig is stilgestaan bij de vraag waarom Sibrandus Leo vooral in de Zuidelijke Nederlanden bekend is geworden en daar ook diverse keren is afgeschreven. In dit verband is de rekatholisering en de daarmee gepaard gaande hernieuwde heiligenverering als argument aangevoerd: vermeldden de kronieken niet drie belangrijke middeleeuwse norbertijnen die de vrome belangstelling meer dan waard waren?

Een en ander betekende niet dat Sibrandus Leo uit Friesland verdwenen was. De bekende zeventiende-eeuwse Friese geschiedschrijvers Hamconius, Schotanus en Winsemius hebben alle drie de kronieken als bron benut. Dat zij Sibrandus Leo in de B-versie geciteerd hebben, is, gezien het voorgaande, goed te begrijpen. Ook de eerste gedrukte uitgaven, waarvan die van Matthaëus de bekendste is, baseerden zich op de B-versie.

Om de onderlinge vergelijking van de A- en B-versies te vergemakkelijken en de verschillen herkenbaar te maken, werden in de tekstuitgave beide versies naast elkaar afgedrukt. Ook enkele varianten van B werden opgenomen en beide versies voorzien van een Nederlandse vertaling. Voor de eerste maal in de geschiedenis werd B daarmee in een verantwoorde uitgave gepresenteerd, ontdaan van de vele slordigheden en fantasieën die Matthaëus er in 1738 had achtergelaten.

3 Betrouwbaarheid en bronnengebruik

‘De eerste wet van de geschiedschrijving bestaat uit de *fides bona*, de onvoorwaardelijke trouw aan de waarheid’. ‘Wanneer de geschriften van de oude geschiedenis ons in hun geheel ter beschikking zouden staan, dan zouden de gebeurtenissen uit het verleden, door de vraatzucht der tijd en de afgunst en vergetelheid der mensen verduisterd, met duidelijke getuigenissen weer kunnen worden opgehelderd. Thans echter zijn wij gedwongen tastend in een donkere schaduw enkele onduidelijke aanwijzingen van de oude schrijvers bijeen te zoeken’.¹

In het eerste citaat keert Lindanus zich principieel tegen de heersende gewoonte van de humanisten in zijn dagen, die de geschiedenis plachten te verfraaien door eigen interpretaties en zich daarbij beriepen op Cicero.² In het tweede citaat formuleert hij zeer beeldend het probleem waar de historicus mee te maken krijgt die het moet doen met te weinig bronnen en toetsingsmogelijkheden.

De moeilijkheden die Lindanus in dit laatste citaat signaleert, gelden in sterke mate voor de beoefenaars van de middeleeuwse en vroegmoderne geschiedenis van het huidige Nederland en de Friese landen in het bijzonder. Het aantal bronnen is maar minimaal. Daarom kunnen we blij zijn met elk geschrift van enige importantie uit die duistere periode. Dat is dan ook precies de reden waarom de kronieken van Sibrandus Leo uit 1575 voor de historicus zo belangrijk zijn. Wil deze auteur echter, over wiens persoon, positie en werk in beide voorgaande hoofdstukken zo nadrukkelijk werd geschreven, zijn betekenis als geschiedschrijver kunnen behouden, dan zal hij op een of andere manier moeten voldoen aan de eerste voorwaarde die Lindanus hierboven stelde. Dat nu is het centrale thema van het nu volgende hoofdstuk.

De vraag of Sibrandus Leo die ‘trouw aan de waarheid’ ooit ‘onvoorwaardelijk’ kan doen gelden, is moeilijk, zo niet onmogelijk te beantwoorden. Desondanks loont het de moeite een en ander nader te onderzoeken. Voordat dit thema aan de orde komt wordt allereerst de historiografie nagegaan: hoe zijn de kronieken in de loop der eeuwen beoordeeld? Daarna zullen we trachten vast te stellen op welke bronnen de schrijver zich baseerde en hoe hij ze gebruikte. Vervolgens komt de toetsing aan necrologieën en geschreven bronnen aan de orde. En omdat de kronieken voor de Friese historiografie van zo groot belang waren en zijn, is deze toetsing in een groot aantal ‘miniaturen’ opgesplitst. Tenslotte wordt een beschouwing gewijd aan de spirituele achtergronden van Sibrandus Leo om zo zijn visie op de geschiedenis en zijn eigen tijd te kunnen achterhalen.

¹ Citaten bij Van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus*, xxxv resp. xxxvii

² Meer over Cicero en de humanisten hierna in paragraaf 3.4.

3.1 HISTORIOGRAFISCHE VERKENNINGEN

Lof en misprijzen voor Sibrandus Leo in de loop der eeuwen

De schrijver van onze kronieken heeft binnen de kring der zestiende-eeuwse Friese historieschrijvers altijd een bijzondere plaats ingenomen. Aan de afschriften, ontleningen en bewerkingen te oordelen werden zijn kronieken vanaf het begin als redelijk objectief beschouwd. Voor de Friezen was hij de auteur die diverse lacunes in hun middeleeuwse en zestiende-eeuwse geschiedenis had weten op te vullen. De kronieken golden daarom als belangrijke historische bron voor de Friese en daarnaast ook voor de norbertijnse geschiedschrijving. Ze werden graag geraadpleegd en geciteerd. Sibrandus Leo was zich immers, zo stelde men, niet te buiten gegaan aan de ‘fantastische geschiedschrijving’, waaraan zovele van zijn tijdgenoten zich hadden bezondigd. Hij zou in zijn abtenkronieken een goed beeld hebben gegeven van leven en werken in en rond twee belangrijke middeleeuwse Friese norbertijnenkloosters gedurende vier eeuwen. Bovendien had hij er een groot aantal concrete gegevens aan toegevoegd die van belang werden geacht voor de kennis van de laatmiddeleeuwse politiek en cultuur, zelfs buiten de Friese landen, zoals bijvoorbeeld over de bouwgeschiedenis van Lidlum en de geschiedenis van de onderscheiden uithoven, stinzen en pachtbestemmingen van deze abdij. Bij heel wat abten vertelde hij welke bezittingen zij voor de abdij hadden weten te verkrijgen.³ Zijn betrouwbaarheid werd bevestigd doordat hij op ruime schaal gebruik zou hebben gemaakt van archivalia en een oudere kroniek. Zo zou feitenmateriaal tot uit de veertiende eeuw op een betrouwbare wijze bewaard zijn gebleven.

Dit positieve oordeel over Sibrandus Leo is lange tijd onaangetast gebleven, al moest de aandachtige lezer nogal eens constateren dat de auteur zich diverse keren had schuldig gemaakt aan hinderlijke slordigheden en eigen interpretaties. De kritiek bleef echter tot het midden van de achttiende eeuw op een enkele uitzondering na binnenskamers. Noch Suffridus Petrus in de zestiende eeuw, noch in de daarop volgende eeuw een Le Paige, Van Albada, Simon Abbes Gabbema, Christianus Schotanus en Pier(ius) Winsemius, noch Antonius Matthaeus en Hugo van Heussen toonden enige twijfel. De eerste vraagtekens verschenen toen Hugo van Rhijn de op Sibrandus Leo gebaseerde teksten van Hugo van Heussen in het Nederlands ging vertalen en van uitvoerige en soms scherpe kritiek voorzag. Met de verwetenschappelijking van het bronnenonderzoek in de negentiende eeuw nam de kritiek gaandeweg toe. De verwijten van slordigheid werden talrijker, ten aanzien van zowel Sibrandus Leo als zijn laatzeventiende-eeuwse uitgever Matthaeus. Principieel was de kritiek die rijksarchivaris R.C. Bakhui-zen van den Brink in 1865 gaf op de in zijn ogen fantasterijen van Sibrandus in de geschiedenis rond het eiland Marken.⁴ Hij verweet hem eigen bedenksels voor ware geschiedenis te hebben aangeboden en in het gebruik van bronnen willekeurig te hebben gehandeld. Ook is de kritiek op Sibrandus Leo’s slordige wijze van exciperen niet uitgebleven. De norbertijn G. van den Elsen, die in 1893 een studie over het leven van Frederik van Hallum liet verschijnen, breekt in de laatste pagina’s van zijn studie de staf

³ Bijzonderheden: Noomen, ‘Hachens en Wachens’; 14. Mol, ‘Kleaster Anjum en oergong nei Windesheim’, 23.

⁴ Bakhui-zen van den Brink, ‘Markerhoofd’.

over Sibrandus Leo.⁵ De Brabander die het idee had gekoesterd de abtenkronieken opnieuw uit te geven maar waarschijnlijk slechts kon beschikken over de bekende, nog slordiger editie-Matthaeus, was er terecht van uitgegaan dat de *Vitae Abbatum* als een (kopie van een) contemporaine dertiende-eeuwse bron als redelijk betrouwbaar konden worden aangemerkt. Maar vergelijkingen makend met Sibrandus Leo moest hij constateren dat de eerste hoofdstukken van Sibrandus' kroniek niet meer voorstelden dan een slordig *compendium* van de *Vitae Abbatum*. Hij trof er zo'n groot aantal onnauwkeurigheden aan, dat hem de lust verging zijn plan te realiseren, omdat hij vermoedde dat de rest van de kronieken even weinig waarde had.

Een vernietigend oordeel gaf eveneens N. Backmund in zijn *Monasticon Praemonstratense* in een passage over Miraeus waarin hij stelt: *Sibrandus Leo et Miraeus ita facti sunt auctores confusionis maximae, quia in eorum fide omnes auctores in posterum haec menda descripserrunt.*⁶

Voor Wumkes (1929) die Van den Elsen tot op zekere hoogte kon volgen, ging diens veroordeling veel te ver.⁷ Maar hij verdiepte zich nauwelijks in de betrouwbaarheidsproblematiek en beoordeelde de foutieve mededelingen van Sibrandus in vrij algemene termen als gevolgen van een enigszins slordige manier van exciperen. O. Postma was op grond van zijn onderzochte realia nog milder en trok de conclusie dat ook Wumkes 'bêst hwet wirdearjender foar Sibrandus' had kunnen zijn.⁸ Door de persoonsnamen uit de abtenkronieken te vergelijken met die in de *Vitae Abbatum* signaleerde hij namelijk enkele treffende bewijzen voor het opdringen van kerkelijke namen.

Wumkes was dus over het algemeen positief in zijn oordeel, maar liet veel vragen onbesproken. Vandaar dat de inleiding op zijn tekstuitgave een beschrijvend karakter heeft gekregen. In de pagina's over de historische waarde van de kronieken beperkte hij zich tot een kort overzicht van de gebezigde bronnen en een oordeel over het literaire genre.

Eerst E.H. Waterbolk gaf ruim twintig jaar na Wumkes Sibrandus Leo een eigen, duidelijke plek binnen de geschiedschrijving van zijn tijd en benaderde diens visie op de geschiedenis positief.⁹ De Lidlumer kanunnik situeerde hij tussen diens stad- en studiegenoot Suffridus Petrus en de Groningse kroniekschrijver Sicke Benninge.¹⁰ In hun nieuwe humanistische opvattingen vertoonden ze alle drie gelijke achting voor de hoogheid der geschiedenis. Sibrandus had zijn geschiedopvatting gestalte gegeven in zijn inleiding op de kronieken, de grote opdracht of dedicatie.¹¹ In een ander opzicht had de archeoloog H. Halbertsma zich twee jaar eerder positief uitgelaten over de kronieken. In een breed opgezet artikel onderstreepte hij hoe belangrijk Sibrandus' kroniek van Lidlum was voor de kennis van de middeleeuwse bouwkunst in

5 Van den Elsen, *Leven Fredericus van Hallum*.

6 'Sibrandus Leo en Miraeus werden aldus schrijvers die voor de grootst mogelijke verwarring hebben gezorgd, aangezien alle auteurs na hen op hun gezag al deze leugens hebben doorgegeven'. (Backmund, *Monasticon Praemonstratense* II, 164.)

7 Wumkes, *Abtenlevens*, xxx.

8 Zie Postma, 'Ferlikinge', 157-160. Op de mede door Wumkes overgenomen kritiek van Van den Elsen dat Sibrandus Leo wel erg royaal was geweest met het veel te vroege gebruik van adellijke geslachtsnamen, reageerde Postma laconiek, dat Sibrandus Leo alleen maar de geschiedenis 'hwet libbener' (wat levendiger) had willen maken.

9 Waterbolk, *Twee eeuwen*, 84/85.

10 Over de laatste vooral Rinzema, 'Van Emo tot Ubbo', 147-151 en de aldaar gegeven verdere verwijzingen.

11 Waterbolk, *Ibidem*, 95.

Friesland.¹² De uitvoerige technische, bouwkundige interpretaties van Halbertsma zijn voor het merendeel nog steeds van betekenis. Zijn artikel lijkt dan ook weinig aan betekenis te hebben ingeboet.

Omdat men er in veel gevallen van uit pleegt te gaan dat de kronieken van Sibrandus Leo vooral in de vele realia geschiedkundig betrouwbaar mogen worden geacht, wordt er met een zekere regelmaat uit geciteerd. Zonder hier naar volledigheid te willen streven, noemen we na Postma de vroegere rijksarchivaris in Friesland M.P. van Buijtenen, bijvoorbeeld in diens grote werk over Sint-Vitus van Oldehove. Hij nam daar Sibrandus Leo als getuige tegen de meningen van Winsemius, Gabbema en Eekhoff.¹³

Niet altijd zijn de referenties even serieus te nemen. Er zijn ook auteurs die naar Sibrandus Leo verwijzen zonder dieper op de inhoud en de teksten van de kronieken in te gaan. Zelfs zijn er die hem verwarren met zijn naamgenoot, de dertiende-eeuwse abt Sibrand van Mariëngaarde. Dat laatste gebeurde in de *Geschiedenis van Friesland*.¹⁴ Ook de Nijmeegse kerkhistoricus R.R. Post liet het in zijn bekende handboek van de middeleeuwse kerkgeschiedenis van Nederland bij een enkele vermelding.¹⁵ Hij gaf ‘de zogenaamde Abtenlevens der Friese Kloosters Mariëngaard en Lidlum, geschreven door abt(!) Sibrandus Leo’ een plaats in een paragraaf over ‘Nieuwe Kloosterkronieken’ en wel in gezelschap van de kronieken der cisterciënzerabdijen Oldeklooster (Bloemkamp) en Aduard.¹⁶ Ten onrechte mankeert Sibrandus Leo bij L.J. Rogier in het eerste deel van diens werk over het Nederlandse katholicisme in de zestiende en zeventiende eeuw. Ook J. Romein vermeldt hem niet in zijn studie over de Noordnederlandse middeleeuwse historiografie. Rogier en Romein staan hierin niet alleen. Het komt vaker voor dat ten aanzien van de Friese kloostergeschriften de discussie zich beperkt tot de dertiende-eeuwse *Vitae (of Gesta) Abbatum Orti Sancte Marie* en de *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*. Sibrandus Leo lijkt daarbij vergeleken tussen wal en schip te vallen. Om te eindigen met een regelrechte misser: het bekende *Repertorium* van Haitsma Mulier e.a. weet te melden dat de (tekst)uitgave van Wumkes een vertaling (sic!) is van de (reeds jaren achterhaalde!) uitgaven van Matthaëus en Hugo ...¹⁷

Een ‘cesuur’ circa 1470?

Men mag veronderstellen dat die delen van de kronieken de meest vertrouwenwekkende zijn waarin de auteur personen en gebeurtenissen uit zijn eigen tijd beschrijft. Hoe dichterbij de schrijver het heden nadert, des te vaardiger wordt zijn pen. Hij beschrijft niet alleen de verdiensten van de abten, maar ook hun kwalijke kanten. Zijn mededelingen konden immers gemakkelijk door zijn opdrachtgever en medebroeders gecontroleerd worden. Terugrekenend vanaf het geboortjaar van de auteur (1527/1528) en ervan uitgaande dat de memorie van een mens hooguit vijftig jaren omvat, kan ons inziens 1470 als een kritische omslag worden beschouwd. In de Mariëngaarder situatie wil dat zeg-

12 Halbertsma, ‘Kroniek Mariëndal’, 94 -136.

13 Van Buijtenen, ‘St.-Vitus van Oldehove’, resp. 38, 39, 65; 108, 109 en 133.

14 Foutieve verwijzing in de registers n.a.v. de artikelen van Brouwer en Waterbolk.

15 Post, *Kerkgeschiedenis Middeleeuwen II*, 197.

16 Een anoniem geschrift – waaraan volgens de laatste inzichten wel acht monniken hebben gewerkt. Een editie met Nederlandse vertaling is in voorbereiding. Zie ook Carasso Kok, *Repertorium*, nr. 383.

17 Haitsma Mulier, *Repertorium*, s.v. Sibrandus Leo.

gen dat de geschiedenis vóór het aantreden van Tako Aebinga als abt in 1485 alleen via schriftelijke, mogelijk ook wat mondelinge overlevering aan de kroniekschrijver is doorgegeven. Voor Lidlum is het niet anders, al waren de archivalia waarover hij kon beschikken hier rijker. Gebeurtenissen van vóór die tijd dienen om die reden met de nodige voorzichtigheid te worden benaderd en eerst te worden geaccepteerd als er op een of andere manier referenties voor kunnen worden gevonden. Dat wil niet zeggen dat we er bij voorbaat van moeten uitgaan dat de auteur constant onwaarheden debiteert. We menen te mogen stellen dat zijn geschrift met vertrouwen moet worden benaderd en dat ‘verfraaiingen’ dienen te worden aangetoond. Wel zijn we afhankelijk van de wijze waarop hij zijn bronnen gebruikte. De ene keer zal dat correct zijn gebeurd, maar in een aantal gevallen was dat aanwijsbaar niet het geval. Geheel volgens de (humanistische) gewoonte van zijn dagen legde ook Sibrandus Leo op veel plaatsen zijn persoonlijke stempel op de verhaalde gebeurtenissen.¹⁸ We dienen dus steeds alert te zijn op emendaties, toevoegingen en interpretaties door de schrijver. Om dat te bewijzen, is hier en daar een langere uitweiding nodig.

Het aanleggen van een cesuur rond 1470 betekent niet bij voorbaat een vooringemenheid ten aanzien van de vroegere geschiedenis. Omgekeerd blijft echter ook in zijn levensbeschrijvingen van tijdgenoten voorzichtigheid geboden. Vooral in passages waar Sibrandus op haast journalistieke wijze genoegzaam schept in zijn onderwerp en waar de *dramatis personae* als levensechte mensen gepresenteerd worden, dreigt het gevaar van overdrijving, persoonlijke inkleuring en eigen interpretatie.

3.2 BRONNEN EN HET GEBRUIK ERVAN

Het verschil in lengte en karakter van de twee kronieken heeft al vroeg de vraag naar de beschikbaarheid van bronnen opgeroepen. Op de grote verschillen en zelfs de discrepantie tussen de geschriften over Mariëngaarde en die over Lidlum zijn we in het vorige hoofdstuk uitvoerig ingegaan. Daar Sibrandus voor zijn eigen abdij in tegenstelling tot Mariëngaarde kon teruggrijpen op een behoorlijk assortiment bronnen en daarmee beschikte over veel tekenende details, wist hij er in zijn beschrijvingen goed de spanning in te houden. We zullen ons dan ook vooral richten op de Lidlumer kroniek. Welke zijn bronnen exact waren, is echter maar gedeeltelijk na te gaan: het zullen algemene bronnen zijn zoals necrologieën, statuten en andere besluiten van het Generaal-Kapittel, aangevuld met verhalende bronnen die hem – toevallig? – ter beschikking stonden. Alleen voor de geschiedenissen van de laatste abten kon Sibrandus Leo uit eigen waarneming of via getuigenissen van tijdgenoten gegevens putten.¹⁹

3.2.1 Necrologieën en andere algemene bronnen

Er vanuit gaande dat Sibrandus Leo ernaar gestreefd heeft zo objectief mogelijke geschiedenis te schrijven, mogen we verwachten dat zijn bronnen althans ten dele herkenbaar zijn.

¹⁸ Vooral: Bolhuis van Zeeburgh, *Kritiek Friese geschiedschrijving*; Bruch, *Kroniek Friese kronieken*.

¹⁹ Bij herhaling vernemen we ‘naar men zegt’.

In aanmerking komen allereerst de aantekeningen die hij moet hebben gevonden in het *liber capituli*, het kapittelboek dat normaliter in elk klooster werd bijgehouden en dat een belangrijke functie had in de kapittelliturgie na de priem. Dat moet zowel zijn consequenties hebben gehad voor de uiterst beknopte schetsen als voor de breder uitgesponnen levensbeschrijvingen. Van de Friese premonstratenzerkloosters is een dergelijk geschrift helaas niet bewaard gebleven. Kloosters waar dat wel het geval is geweest, hebben daarmee voor het nageslacht een belangrijke historische bron in huis.²⁰ Zo bevat het bekende kapittelboek van Ninove niet alleen namen van eigen abten en proosten, maar zelfs van ordebroeders die op weg waren van of naar het Generaal-Kapittel en die in Ninove overleden; daaronder bevinden zich zelfs kanunniken uit Middelburg en Friesland. Ninove was namelijk een bekend rustpunt op de lange weg naar Prémontré.

Doorgaans bevat een kapittelboek de kloosterregel, het *martyrologium* en het *necrologium* of *obituarium*. Maar daarnaast is de variatie erg groot. Nergens mankeert echter het *necrologium*, waarin de namen werden opgetekend van de overleden broeders voor wie een religieuze instelling de plicht had te bidden. Deze namen werden gewoonlijk voorgelezen, gememoreerd in het dagelijkse kapittel.²¹ Het waren niet alleen de kanunniken wier *memoria* werd gevierd: ook vinden we conversen genoemd, zodat het aan de hand van *necrologieën* mogelijk blijkt een ruwe schatting te maken van de getalsverhouding van koorheren en conversen binnen een klooster.²² Voorzichtigheid is hier echter geboden, aangezien onder de benaming *conversi* ook de schenkers van buiten het klooster *ad succurrendum* schuil kunnen gaan.

Zoals gezegd is bij Sibrandus Leo het mogelijke gebruik van *necrologieën* aan te tonen aan de hand van zijn formuleringen. Daarnaast zal hij ter aanvulling gebruik hebben gemaakt van oorkonden, *cartularia* en *acta* voorzover die in het archief aanwezig waren.²³ Vrij zeker stonden hem, zoals in zijn passages over abtskeuzes en wijdingen tot uiting komt, in de kloosterbibliotheek ook de decreten en statuten van het Generaal-Kapittel ter beschikking. In een vorig hoofdstuk konden we al constateren dat dit de statuten moeten zijn geweest zoals die in 1505 waren gewijzigd. Zijn geschiedenissen steunen daarnaast op een of meer vroegere geschreven kronieken. Zelf geeft hij aan dat een van zijn voorgangers, broeder Liudulph (Loelef), in de tweede helft van de dertiende eeuw al veel over het klooster had geschreven. Letterlijk noemt Sibrandus hem 'de actieve onderzoeker van oude Lidlumer historiën'.²⁴ Het is niet onmogelijk dat de levendige verhaaltrant die hij al in de eerste hoofdstukken van Lidlum tentoonspreidt op een dergelijke bron is terug te voeren. Verder weten we uit andere hoek dat onze auteur ook zelf verzamelingen aanlegde. Sprak Suffridus Petrus niet over de *Collectanea*, aantekeningen die bedoeld waren voor een uitvoerig geschrift, de *Codex major* die Sibrandus

20 Van de Zuid-Nederlandse premonstratenzerabdijen zijn (delen van) kapittelboeken bewaard gebleven van Ninove, Averbode, Park, Grimbergen, Tongerlo en Berne. Bronvermelding bij Van de Perre. Over het kapittelboek in het algemeen en Ninove in het bijzonder zie vooral Van de Perre, 'Kapittelboek van de Ninoofse abdiij', *passim*. Zie ook Huyghebaert, *Les documents nécrologiques*, *passim* en Lemaître, *Mise à jour*, *passim*.

21 Het rijke *obituarium* van de abdiij van Bonne-Espérance bevat de namen van zo'n 2.400 van deze memories. Brouette, 'Obituaire de Bonne-Espérance', *passim*.

22 Krings, 'Laien im Kloster', 36 e.v. Aan dit onderwerp is hierna in 3.3.1 en 3.3.2 afzonderlijk aandacht besteed.

23 Mooie bewijzen zijn in het Leven van Hoyto, de zevende abt van Lidlum, de gegevens over de financiering van de bouwwerkzaamheden en de incorporatie van het benedictinessenklooster Franjum.

24 De naam wordt genoemd in de levensbeschrijving van abt Hoyto. Mogelijk is hij dezelfde die tijdens het bewind van Idzo Hermans wordt vermeld als prior.

Leo nog van plan was te schrijven of waarmee hij misschien al redelijk gevorderd was?

Het zoeken naar nog meer bronnen lijkt een vrij speculatieve bezigheid. Toch moeten die er zijn geweest. Vanwaar immers de hier en daar vrij gedetailleerde levensbeschrijvingen van de Lidlumer abten? Waaraan ontleende de auteur ook zijn gegevens over een aantal grote figuren uit de geschiedenis van zijn klooster die bij de aanvang van de kronieken in de dedicatie aan zijn tijdgenoten tot steun en inspiratie worden gesteld? In dit verband lijkt de aanwezigheid, ook in Lidlum en Mariëngaarde van breed opgezette memorieboeken zeer acceptabel, bonte verzamelingen wetenswaardigheden die op deze manier voor het nageslacht behouden konden blijven. Dergelijke kroniekmatige geschriften waren vrij gebruikelijk in kloosters, maar zelfs stadsbestuurders legden dit soort collecties aan.²⁵ De functie van memorieboeken in een klooster was duidelijk: memories hebben in hun gemeenschap een dubbele betekenis. Naast de retrospectieve functie (*pia veneratio*) bevat de gedachtenis van het verleden tevens een voorbeeld voor de levenden (*sancta imitatio*), een uitzicht op de toekomst en het vertrouwen in een gelukkig afsterven.²⁶

Zoals gezegd is de compositie van een dergelijk memorieboek rommelig. Er werden gegevens uit oudere memorieboeken in overgenomen, maar ook (delen van) kronieken, annalen tot en met encyclopedische gegevens. Daarnaast werden ze vaak aangevuld met berichten over schenkingen, begravingen, memoriediensten en met documenten voor eigen gebruik.²⁷ Kloosterlijke memorieboeken verschaffen verder gegevens over de verkiezing van de nieuwe abten, de duur van hun bewind en eventuele andere personalia.

Necrologiën, kapittelboeken en memorieboeken van Lidlum en Mariëngaarde: meer dan reconstructies van kroniekmatige bronnen zijn er niet te geven. Enig houvast biedt nog een enkele 'vreemde' bron. In het levensverhaal van Vibrand Vobbinga, de vijftiende abt van Lidlum, worden de annalen van het klooster Bloemhof aangehaald om het aantal slachtoffers van de pest vast te stellen. Althans volgens de B-versie. De A-versie houdt zich op de vlakte en vermeldt niet expliciet de bron.²⁸

3.2.2 Verhalende bronnen

De Vitae Abbatum en de Brevis Historia van Mariëngaarde

Zowel de *Vitae Abbatum Orti Sancte Marie* als de *Brevis Historia* van Mariëngaarde worden doorgaans beschouwd als belangrijke verhalende bronnen voor Sibrandus Leo. Deze opvatting dient genuanceerd te worden. Dat Sibrandus Leo volledig steunt op de *Vitae Abbatum* is evident. Zijn afhankelijkheid van de *Brevis Historia* is echter zeer twijfelachtig. Als beide geschriften hier toch bijeen worden geplaatst, gebeurt dat omdat ze ons zijn overgeleverd in dezelfde Brusselse codex waarover al meer gesproken is.²⁹ Aangezien Sibrandus Leo zeker de *Vitae Abbatum* heeft gekend, heeft men hieruit de conclusie getrokken dat hij ook de *Brevis Historia* als bron heeft gebruikt. Die onderlinge verwantschap is echter, zoals we kunnen aantonen, meer schijn dan werkelijkheid.

25 Bekend is een serie memorieboeken in het stadsarchief van Gent.

26 Van Bueren, *Care for the here and the hereafter*, Inleiding. Ook: Meuwissen, 'Faithful', 254-257.

27 Behalve Van Bueren ook Oexle, 'Memoria als Kultur.

28 De formulering luidt bij A: 'Naar ik me herinner wordt er verteld etc.'

29 Zie de beschrijving van de Brusselse codex in *Vitae Abbatum*, 3 e.v.

Ontleningen aan de *Vitae Abbatum*

Dat Sibrandus Leo bekend is geweest met de dertiende-eeuwse *Vitae Abbatum* blijkt uit de vrij ruime excerpten van de eerste zeven abtenlevens. Hij volgde de *Vitae* op de voet, ontdeed ze van hun geestelijke bagage en bracht ze terug tot hun meest zakelijke essentie. Ook in het taalgebruik valt onmiddellijk het verschil op tussen de zestiende-eeuwer en de dertiende-eeuwse schrijvers uit de eerste Mariëngaarder jaren.

Via de *Vitae Abbatum* nemen we kennis van gebeurtenissen die vanuit het kloosterlijk perspectief van Mariëngaarde van belang waren. Of er ook sprake kan zijn van andere bronnen, wordt terloops aangestipt. We noemen de belangrijkste.

Zo heeft de strijd van de Utrechtse bisschop met zijn recalitrante onderdanen in Drenthe en Groningen en vooral de gewelddadige dood van bisschop Otto II in de slag bij Ane (1227) grote indruk op de tijdgenoten gemaakt. Het meest uitvoerige relaas is te vinden in de *Quedam Narracio*, in 1232/1233 mogelijk geschreven door een Friese ooggetuige.³⁰ Twee andere Friezen maken er eveneens melding van: Emo van Wittewierum circa 1234 en de Anonymus van de *Vitae Sibrandi, Jarici et Ethelgeri* circa 1270.³¹ Aangezien Sibrandus Leo volledig steunde op de *Vitae Abbatum* en naar dit voorbeeld zijn verslag onderbracht in de levensbeschrijving van abt Sibrand, ligt de veronderstelling voor de hand dat dit ook zijn enige bron is geweest en niet de dienovereenkomstige passages bij Worp.³² Een tweede, minder waarschijnlijke, maar toch niet irreële mogelijkheid is de ontlening aan de in zijn tijd veel verbreide *Chronographia* van Jan Beke (midden veertiende eeuw). Beke heeft namelijk ruim gebruik gemaakt van genoemde *Quedam Narracio*.³³ Men mag aannemen dat Sibrandus Leo deze *Chronographia* heeft gekend, gezien ook het feit dat hij de titel van het werk in zijn dedicatie aanhaalde. Zonder meer aan de *Vitae Abbatum* ontleend zijn de verhalen over de kerkebrand van Hallum onder Frederik, de stichting van Mariëngaarde en Bethlehem, de geschiedenis van de Pommerse hertogin Anastasia, de impressie van het literaire leven van Jarich, de conflicten met proost Herderic van Schildwolde en de problemen van Mariëngaarde onder Jelger met abt Sisdach van Klaarkamp om de Wydemeer.

Vergelijking *Vitae Abbatum* en de kroniek van Sibrandus Leo

Uitgaande van de kritiek van Van den Elsen willen we hieronder Sibrandus Leo's excerpt hoofdstuk voor hoofdstuk volgen en aantonen waar de Brabantse norbertijn het bij het rechte eind had en waar niet. Het biedt tegelijk de gelegenheid kennis te nemen van Sibrandus' methode van werken.

In de biografie van FREDERIK VAN HALLUM is de chronologie van de *Vitae Abbatum* nogal eens zoek. Ook inhoudelijk zijn er verschillen. Ondanks het sterk hagiografisch karakter van de originele *Vita Fretherici* bouwt de dertiende-eeuwse auteur, abt Sibrandus, het levensverhaal strikt chronologisch op.³⁴ Na de eerste opleiding in zijn jeugd in Hallum volgt Frederiks studie in Munster, waarna hij door het volk tot het priesterschap wordt uitgenodigd en door de (anonieme) oude pastoor van Hallum als zijn op-

30 *Quedam Narracio*, passim.

31 Respectievelijk *Kroniek Bloemhof*, 220 en *Vitae Abbatum*, 362-368.

32 Ook Worp heeft in Boek I hoofdstuk 27 letterlijke passages overgenomen uit de *Quedam Narracio*.

33 *Quedam Narracio*, xvi e.v.

34 Dit is ook het geval bij de verkorte versie in de *Acta Sanctorum* en bij Pibo van Albada.

volger wordt aangewezen. Na veel problemen in het dorp (adelsstrijd, uitmondend in de brand in de kerk) volgt de roeping om Norbertus te volgen. Frederik oriënteert zich in Mariënweerd en sticht in 1163 Mariëngaarde, waarna de stichtingen van Bethlehem, Dokkum en Marne volgen. In aansluiting daarop verwerft hij de paterniteit van de abdij Steinfeld.

Sibrandus Leo laat de chronologie en het hagiografisch karakter varen. Hij haalt Frederiks intrede bij de norbertijnen naar voren en laat hem na zijn eerste jeugd en de eerste studie in Hallum naar Munster trekken, Mariënweerd bezoeken en daar norbertijn worden. De pastoor van Hallum, die door Sibrandus *Feyko* wordt genoemd, betaalt vervolgens de studie tot priester en komt dan te overlijden. Met wat variatie volgt Sibrandus verder de lijn van de *Vitae*. Duidelijk is inmiddels dat de chronologie hier het slachtoffer is geworden van Sibrandus' vrije interpretatie en het benadrukken van de verbondenheid met de norbertijnen. Het bezwaar, dat het bestaan van het zusje van Frederik zoals die in de *Vitae Abbatum* wordt gememoreerd, door Sibrandus Leo wordt genegeerd, valt daarbij in het niet.

Het probleem van de verschillende chronologieën blijkt samen te hangen met de door Sibrandus Leo bedachte naam van de oude pastoor. In de *Vitae Abbatum* blijft hij anoniem; er wordt alleen vermeld dat de pastoor dezelfde naam had als Frederik. Gesteld dat de naam *Feyko* die Sibrandus hem toedicht echter klopt, dan is het sterfjaar van de oude pastoor niet juist. Al vóór de stichting van Mariëngaarde in 1163 was de oude pastoor volgens de *Vitae* overleden: Frederik volgde hem namelijk na zijn dood op als pastoor van Hallum. De stichting van Mariëngaarde had toen nog niet plaats gevonden.

Toch schuilt hier een addertje onder het gras. In de passage waar het op aan komt, staat in afschrift-A van Gabbema te lezen: *Conventus ... fundatur ... a Frederico [Feykone pastore ecclesiae in Hallum]*, dus met het zinsdeel *Feyko ... Hallum* tussen haken. Opmerkelijk is dat het gebruik van haken in het hele handschrift van Gabbema verder niet voorkomt. Hij zat met deze tussenzin kennelijk in zijn maag en hield zich op de vlakke. Wumkes verving bedoelde vierkante haken echter door komma's, daarmee het probleem alleen maar groter makend. Daartegenover echter mankeren in het oudste B-afschrift zowel de haken als de komma's.³⁵ Dit kan er op wijzen dat in het origineel met Frederik en *Feyko* dezelfde persoon wordt bedoeld. Dat lijkt acceptabel. Dit soort combinaties van een verlatijnste naam met de oorspronkelijke Friese naam is noch in de *Vitae Abbatum* noch bij Sibrandus Leo uitzondering, al staat daar weer tegenover dat taalkundig beide naamvormen *Feyko* en *Frederik* geen enkele overeenkomst hebben.³⁶ Als we de combinatie echter accepteren is daarmee de chronologie gered. De oude pastoor was namelijk in 1163 al jaren dood.

Frederiks opvolger ENTO was volgens de *Vitae Abbatum* van generlei waarde. Nee, aldus Sibrandus Leo, hij verdiende juist de allerhoogste lof. Het gelijk is hier waarschijnlijk bij Sibrandus: had Ento zich niet voor honderd procent ingezet om het nog jonge kloostertje Lidlum onder de hoede van de norbertijnen te brengen? Sibrandus Leo heeft

³⁵ Ook Van Heussen koppelt beide namen aaneen: *Frederik Feiko* (*Oudheden en Gestigten* I, 385). Goovaert, *Écrivains*, las – zij het met de tweede naam consequent in de zesde naamval (!) – *Fredericus Feikone*. Dezelfde dubbele naamsaanduiding – met dezelfde fout – werd overgenomen door Ardura, *Prémontrés*, en De Clercq, *Hagiologion* en is als zodanig ook in hun registers opgenomen.

³⁶ Postma, 'Oudste Friesche geslachtsnamen'.

echter wel geografische problemen als gevolg van niet juist lezen van de *Vitae*. Volgens de laatste werd er tufsteen vervoerd via de Rijn naar Utrecht en Deventer, waarna de beurs van de abt in de IJssel viel. Sibrandus laat de beurs zonder meer in de Rijn vallen. Volgens hem verliepen de bouwactiviteiten van Ento erg vlot. De *Vitae Abbatum* signaleren echter een langdurige onderbreking als gevolg van ook elders bewezen droogte en hongersnood.³⁷

De abten GERBRAND en JOANNES worden in de *Vitae* niet genoemd. Sibrandus Leo maakte hier waarschijnlijk gebruik van de aanwezige necrologie.

SIARD daarentegen krijgt in de *Vitae Abbatum* een uitvoerige behandeling in een afzonderlijke *Vita Siardi*, die de opvolging der gebeurtenissen volledig buiten beschouwing laat. In zijn excerpt voert Sibrandus Leo echter de chronologie min of meer in zonder dat dit storend werkt. Meer nog dan in zijn *Leven van Frederik* laat Sibrandus Leo de panegyriek van de *Vitae Abbatum* varen. Ook over de vele wonderen van Siard wordt met geen woord gerept. Tegelijk signaleert hij echter bouwactiviteiten van Siard.³⁸

Tijdens het bewind van SIBRAND breken gevechten uit tussen de bisschop van Utrecht en de Drenten en Groningers. Vergeleken met de *Vitae Abbatum* geeft Sibrandus Leo een verwarde voorstelling van zaken, erger nog dan in de *Vitae* die ook al niet in overeenstemming was met de *Quedam Narracio*. Het relaas van Sibrandus Leo wringt met name in zijn verslag van de slag in de moerassen bij Ane, 28 juli 1227. Het gevecht rond Coevorden (1233) wordt door hem vereenzelvigd met dat bij Ane, maar over de bewuste moerassen komt hij eerst een halve pagina later te spreken. Zoals de jaartallen aangeven was de slag bij Ane echter zes jaar eerder.³⁹ Mede door deze foutieve interpretatie heeft de auteur zich ook vergist in de namen en als gevolg daarvan in de residentiejaren van de bisschoppen. Hij noemt Otto III de opvolger van Otto II in het bisschopsambt. Echter, tussen 1227 (de dood van Otto II) en het aantreden van Otto III in 1233 was Wilbrand van Hildesheim (hier Ulbrand genoemd) bisschop van Utrecht. Otto (III) van Holland kwam eerst in 1233 in beeld: hij resideerde als elect-bisschop van Utrecht tussen 1233 en 1249.

Over het onderwijs dat binnen het klooster plaatsvond, geeft Sibrandus een voorstelling van zaken die hij mogelijk naar zijn eigen tijd heeft gemodelleerd. Hij maakt gewag van een *scola publica* die tijdens abt Sibrand door de geleerde meester Frederik werd geleid. De lijst van klassieke en christelijke auteurs die op deze school werden behandeld verschilt vrij sterk met die in de *Vitae*, alsook het tijdstip waarop bedoelde auteurs op school werden behandeld. De auteurscatalogus weerspiegelt bij Sibrandus Leo eerder de canon van de humanistische scholen van zijn tijd dan de middeleeuwse realiteit.

Over de aankoop van Marken wordt hierna nog uitvoerig gesproken. Overigens heette de uithof op het eiland niet, zoals Sibrandus Leo schrijft, Mariëngaarde, maar Mariahof.⁴⁰

Een kleine aanvulling op de *Vitae* is vervolgens te lezen bij de aanhef van het *Leven van abt JARICH* : Sibrandus kwalificeert de toespraak van de Steinfelder prior Petrus als

37 Buisman, *Duizend jaar I*, 370 e.v.

38 De fragmentarische *Vita Siardi* in de handschriften B2b e.a. komt niet overeen met de versie die Sibrandus Leo geeft, maar is afgeleid van de desbetreffende *Vita* in de *Vitae Abbatum*.

39 Een helder overzicht van de strijd geeft Tromp, 'Drenthe, Coevorden en de bisschop', 177-179.

40 Vgl. *Vitae Abbatum*, 359 noot 23.

‘lang, geleerd en vroom’; de *Vita Jarici* (onderdeel van de *Vitae Abbatum*) houdt zich op de vlakke. Sibrandus laat de lezer vervolgen in het ongewisse over de afkomst van Buvo, de stichter van Buweklooster. Terwijl de *Vitae Abbatum* zich in het duister hullen, geeft Sibrandus aan de hand van gegevens uit dezelfde *Vitae Abbatum* een genealogie die slechts schijnzekerheid biedt.

Of de leergierige Jarich ‘dagelijks’ de lessen van meester Frederik bijwoonde, zoals Sibrandus Leo ons wil laten geloven, valt te betwijfelen. Volgens de *Vitae* deed hij dat slechts ‘regelmatig’. Dat Sibrandus een fout beging door Werp, dezelfde als Wilgrop, prior te maken van Veenklooster, was Gabbema al opgevallen.⁴¹ Evenmin is de naam van het klooster Schildwolde juist weergegeven: *Gods Genade* moet zijn *Mariëngenade*. In de marge schreef Gabbema (?) *Buweklooster*. In B komt de fout niet voor. Zijn letterkundige activiteiten heeft Jarich in praktijk gebracht als pastoor van Hallum.⁴² Als abt, zoals Sibrandus ons meedeelt, werden hem daarvoor waarschijnlijk te weinig tijd en energie gegund. Tenslotte werd Jarich niet ‘op de vooravond van Kruisverheffing’ door een zware ziekte overvallen, maar volgens de *Vitae* rond Allerheiligen (1 november). Kruisverheffing wordt gevierd op 14 september. Hij stierf 22 juni 1240; volgens de *Brevis Historia* op 24 juni. Sibrandus Leo’s fantasieën over het eiland Griend komen hierna expliciet aan de orde.

Bij een vergelijking met de *Vitae* blijkt Sibrandus Leo in het hoofdstuk over JELGER, de achtste abt van Mariëngaarde, nogal eens de draad kwijt te zijn als hij de ingewikkelde familieverhoudingen opsomt die in de *Vitae Abbatum* correcter en uitvoeriger uit de doeken worden gedaan. De problemen spitsten zich toe rond Hildegard, de eerste priorin van Buweklooster, en rond de consecratie van het klooster in 1242 door de wijbisschop ‘Willem van Tyrus’.⁴³

Aan het einde van deze reeks nog een aantal kleine onnauwkeurigheden. Sibrandus Leo verwacht, zoals ter plekke in onze tekstuitgave staat aangegeven, twee abten van Cuissy. De eerste priorin van Buweklooster, Hildegard, wordt door de auteur abusievelijk de dochter van Kempo genoemd, in werkelijkheid was ze zijn zus.

Alles overziend moeten we concluderen dat Van den Elsen indertijd met zijn kritiek niet ver bezijden de waarheid was. Er zijn veel storende fouten in Sibrandus Leo’s relaas over Mariëngaarde. Het bevestigt onze conclusies dat deze kroniek als een eerste aanvulling op de (bijna) voltooide geschiedenis van Lidlum moet worden gezien. Ter wille van een vlot verhaal heeft hij het hier met de objectiviteit niet al te nauw genomen.

Problemen rond de *Brevis Historia*

Uit zijn bekendheid met de *Vitae Abbatum* hoeft niet te volgen dat Sibrandus de later toegevoegde *Brevis Historia* heeft gekend. De gedachte is geformuleerd door Wumkes, die op grond van summier tekstuele verwantschap tussen beide geschriften in de levensbeschrijving van abt Tako Aebinga de *Brevis Historia* als bron voor Sibrandus Leo aanwees.⁴⁴ Dat is onwaarschijnlijk. Wel krijgt de relatie die de anonieme schrijver van de *Brevis Historia* legt met de *Vitae Abbatum* een extra accent door een verwijzing die hij toe-

⁴¹ *Ibidem*, 405.

⁴² *Ibidem*, 399.

⁴³ Over deze wijbisschop wordt uitvoeriger gesproken in de paragraaf 3.3.1.

⁴⁴ Wumkes, *Abtenlevens*, xxxi en xxxii.

voegde aan het Leven van Jelger. Hij zegt daarin dat hij bewust beknopt is gebleven omdat ‘Gij, beste lezer, over de hierboven beschreven abten nog veel meer elders in deze codex kunt vinden’. Maar terwijl de levensbeschrijvingen van abt Tako en diens opvolger Paulus Boeckholt in de *Brevis Historia* ongewoon uitvoerig zijn beschreven en tal van details over de situaties in Mariëngaarde inclusief de inventaris en de bibliotheek geven, is daarvan niets terug te vinden in de kronieken van Sibrandus Leo. Zelfs ontbreken daarin de reminiscenties aan de bibliotheek activiteiten van Paulus, verwijzingen die Sibrandus Leo toch wel hadden moeten aanspreken: deze Paulus had namelijk ettelijke oude documenten gerestaureerd, afgeschreven, dan wel laten afschrijven. Bovendien is de rest van de teksten in de *Brevis Historia* in zulke algemene termen gesteld, dat daaruit in geen enkel opzicht een bewijs van overeenkomst met de desbetreffende abtenlevens bij Sibrandus kan worden gevonden. Ook veel data van overlijden komen niet met elkaar overeen.⁴⁵ Ten slotte wordt in de *Brevis Historia* alles wat met de kwestie Marken te maken heeft, in een rustig betoog vermeld, terwijl Sibrandus Leo ettelijke keren de stijlfiguur van de overdrijving hanteert om de Hollandse graaf vanwege diens ‘onrechtvaardige’ handelswijze aan de schandpaal te nagelen.⁴⁶ Marken zou volgens de *Brevis Historia* door abt Sibrand zijn gekocht. Van schenking, waarop Sibrandus Leo zich beroept, is volgens eerstgenoemde bron geen sprake. Van het opzettelijk laten verdrinken van de kloosterlingen op last van de gravin-weduwe horen we in de *Brevis Historia* al helemaal niets, zoals ook abt Willems problemen met hertog Karel de Stoute er onvermeld blijven.

Indien Sibrandus Leo inderdaad de *Brevis Historia* niet onder ogen heeft gehad maar wel de *Vitae Abbatum*, dan moet dat betekenen dat hij bij het exciperen van de *Vitae Abbatum* beschikt heeft over een tweede exemplaar van deze *Vitae*, een ander dus dan de Brusselse kopie die ons is overgeleverd en die wél de *Brevis Historia* bevat. De enige conclusie die hieruit valt te trekken, is, dat hij een exemplaar voor zich moet hebben gehad, maar zonder de *Brevis Historia*. Welk dat geweest is? Men kan slechts gissen. Mogelijk moeten we het zoeken in de richting van het dertiende-eeuwse beschadigde en mogelijk incomplete origineel dat in Sibrandus Leo’s tijd in de bibliotheek van Lidlum aanwezig kan zijn geweest. Het andere, ‘nette’ afschrift dat Paulus Boeckholt in 1498 had samengesteld en waarin rond 1540 de *Brevis Historia* was bijgeschreven, zou dan in de Mariëngaarder bibliotheek zijn geplaatst en daar zijn blijven liggen. Na zijn vergeefse pogingen om gegevens uit het archief van Mariëngaarde te bemachtigen, had Sibrandus Leo dit uitgebreide Mariëngaarder exemplaar derhalve niet kunnen raadplegen. Evenmin had hij kennis kunnen nemen van het *anagram* dat de restaurator Paulus Gisberti (Boeckholt) aan de *Vita Fretherici* had toegevoegd.

De gedachte aan meer dan één exemplaar van de *Vitae Abbatum* is minder irreëel dan men in eerste instantie zou denken. Een aanwijzing hiervoor kan worden gevonden in de beknopte versies van de dertiende-eeuwse *Vita Fretherici* en *Vita Siardi* die in het begin van de zeventiende eeuw in en om de abdij van Tongerlo opduiken. Door de aan dat klooster verbonden kanunnik-historiograaf Dionysius Mudzaerts werden ze opgenomen in codex B1c en vervolgens door Pibo van Albada in de handschriften B2b en B2c.

45 Al dit soort kleine afwijkingen zijn als voetnoten in de vertaalde tekstuitgave opgenomen.

46 Deze kwestie wordt hierna verder uitgewerkt.

Het waren dezelfde teksten die enkele jaren later in de *Acta Sanctorum* zouden worden afgedrukt.⁴⁷ Van enige verwijzing naar de *Brevis Historia* is in deze bewerking niets te bespeuren. Daarnaast schreef Pibo van Albada er in zijn handschriften nog een aantal veel beknoptere berichten over Frederik en Siard bij, eveneens zonder enige verwijzing naar de *Brevis Historia*. Een derde korte karakteristiek van Frederik van Hallum werd door Van Albada in afschrift B2b opgenomen die echter wel in de *Brevis Historia* te vinden is. Een verklaring voor dit alles? Of er was meer dan één exemplaar van het Mariëngaarder handschrift in omloop, dus mét de *Brevis Historia*; of het Lidlumer exemplaar zónder de *Brevis Historia* had de storm van de Reformatie doorstaan en zijn weg naar de Zuidelijke Nederlanden gevonden; of er was sprake van een *Brevis Historia* los van de *Vitae Abbatum*. Dit laatste lijkt echter niet erg waarschijnlijk: daarvoor is het teveel een *ad hoc*-geschrift.

Dat de *Vitae Abbatum* in de zeventiende eeuw nog niet helemaal vergeten waren, blijkt uit de gedetailleerde biografische aantekeningen over Siard die Mudzaerts in zijn grote kerkgeschiedenis van de Lage Landen aan Siard besteedde.⁴⁸ De mate van detaillering wijst op de originele *Vitae Abbatum* als bron.

Peter en Worp van Thabor

Twee andere verhalende bronnen die een zekere relatie hebben met de geschriften van Sibrandus Leo zijn de kronieken van Peter en Worp van Thabor. Wij willen ons beperken tot de belangrijkste van de twee, Worp.⁴⁹ Worp geeft vooral krijgsgeschiedenis: de strijd van de Hollandse graaf tegen Friezen en Westfriezen, de Schieringers en Vetkopers binnen Westergo en Oostergo, de pogingen van de Groningers – daarbij gesteund door onder meer de kloosters Mariëngaarde en Lidlum – om de dominantie over de ruziënde Friezen te verkrijgen. De laatste, uitvoerige hoofdstukken behandelen de geschiedenis van de Saksische hertogen en tenslotte de Habsburger Karel V. Worp sluit zijn kronieken af in 1523. We kunnen er zonder meer van uitgaan dat Sibrandus Leo de in zijn tijd al veel verbreide Worp heeft gekend. Bij de gedetailleerde beschrijving van de strijd die zich in 1345 tijdens het abbatiaat van abt Valto II afspeelde tussen de Friezen en graaf Willem IV van Holland moet Sibrandus er inzage in hebben gehad. Suffridus Petrus zegt over de verhouding van Sibrandus tot de prior van Thabor: *Verperius de Rynsmageest prior in Thabor Chronicon scripsit quatuor libris ab origine gentis usque ad adventum ducis Saxoniae, hoc est 1499, ex qua multa hausisse videtur Sibrandus Leo, ut ad me scribit Commendator Gellius. Hunc priorem Sibrandus ipse vocat Folcerum Sneecanum in literis suis ad me datis 28 die Julii 1571.*⁵⁰ Ook als persoon was Worp in de kringen van de premonstratenzers van Lidlum een bekende. Op 13 november en 24 december 1524 vertegenwoordigde hij met Joannes Keppel, abt van Lidlum, en de abt van Klaarkamp de Friese kloosters in de con-

47 Uitvoeriger hierover in de paragrafen 2.5 en 2.6. De hele tekst is hierna opgenomen als Bijlage 2.

48 'Oorsprongh van het Ghelooft' s.v. 1230. Zie hierover in paragraaf 2.5.

49 Over de nauwe relatie tussen de twee auteurs schreef Steensma. Over Peter: Steensma, *Klooster Thabor*, 95-121. Ook: 'Peter Jacobszoon van Thabor', ed. Visser en Amersfoort; herdruk Steensma. Over Worp: Steensma, *Ibidem*, 134-199. De onderlinge afhankelijkheid van beide auteurs blijft hier buiten beschouwing. Prior Worp van het Windesheimer klooster Thabor bij Sneek schreef zijn historische kroniek waarschijnlijk tussen 1517 en 1538.

50 'Worp van Rinsumageest, prior in Thabor, schreef in vier boeken een kroniek vanaf de oorsprong der Friezen tot de komst van de hertog van Saksen in 1499, waaruit naar het schijnt Sibrandus Leo veel geput heeft, zoals commandeur Gellius [Istanus] mij schrijft. Zelf noemt Sibrandus deze prior Folker van Sneek in zijn brief aan mij van 28 juli 1571'. Gellius Istanus, commandeur van het johannieterklooster Hospitaal bij Sneek, zal in zijn brief aan Suffridus het oog hebben gehad op de *Collectanea* die door zijn bemiddeling van Cusemer naar Keulen waren gezonden.

tacten met de overheid.⁵¹ Dat Sibrandus Worps kroniek naast zich op de schrijftafel had liggen, was voor de afschrijvers van de meeste handschriften, gezien hun marginale aantekeningen, zonneklaar. Wumkes bestrijdt dat en haalt als bewijs aan het verhaal van het gastmaal dat de Hollandse graaf Willem VI van Oostervant in 1395 genoot bij de Franse koning.⁵² Toen de graaf het verwijt te horen kreeg dat zijn oudoom nog ongewroken in Friese aarde rustte, zou hij een dure eed hebben gezworen de Friezen te zullen onderwerpen. Sibrandus verwacht in dit verhaal de twee Willems en laat de eed afleggen door Willem IV, die nu juist de ongewrokene was.⁵³ In tegenstelling tot Sibrandus geeft Worp de situatie correct weer. Ons inziens laat Wumkes de persoonsverwisseling echter te zwaar wegen. Sibrandus was niet altijd correct in zijn citaten, zeker in de kroniek van Mariëngaarde, zodat slordigheid een acceptabeler verklaring lijkt.

Worp, die op zijn beurt duidelijk steunt op Jan Beke, ontleende verder passages in hoofdstuk 23 van boek I aan de *Vita Sibrandi*, onder andere de tekst over het vrijheidsprivilege van Karel de Grote. In hoofdstuk 32 geeft hij in grote lijnen een excerpt van de *Vita Ethelgeri*. Nauwe verwantschap is er ook tussen Worp en Thomas van Groningen. Het valt namelijk op dat de tekst over de stichtingsgeschiedenis van Bloemkamp in beide lezingen hetzelfde is. Dit kan overigens ook betekenen dat zowel Thomas als Worp teruggaan op een gemeenschappelijke bron.

Een nader onderzoek naar andere verhalende bronnen die Sibrandus voor Lidlum zou hebben gebruikt, is door Wumkes gedetailleerd verricht. Het resultaat was echter naar eigen zeggen uiterst mager.⁵⁵

3.3 DE BETROUWBAARHEID NADER GETOETST

Lang niet alle gegevens die Sibrandus Leo in zijn kronieken vermeldt, kan hij hebben ontleend aan de tot nu toe vermelde kroniekmatige en verhalende bronnen. Voor een belangrijk deel tasten we in het (half)duister en zijn we aangewezen op vaak beperkte bewijsplaatsen, op vergelijkingen met ontwikkelingen elders, of, waar zelfs dat niet mogelijk is, op alleen maar een toetsing aan het gezonde verstand.⁵⁶

De kern van de volgende paragrafen wordt gevormd door een serie onderwerpen die de inhoud van de kronieken grotendeels dekken. Er is hierbij een uitsplitsing gemaakt in nog eens een viertal categorieën: naar personen, gebeurtenissen, politieke bemoeiingen en materiële cultuur. Bij de behandeling van de onderwerpen hebben we ons steeds de vraag gesteld of en in hoeverre de beweringen van Sibrandus Leo een fundering hebben in andere bronnen en dus zijdelings in hoeverre de waardering die hem in het verleden was toegevallen, terecht was.

51 Steensma, *Ibidem*, 190. Hugo besloot in zijn uitgave van Sibrandus Leo uit 1725 deze passages over te slaan en volstond met een verwijzing naar Worp.

52 Zijn oordeel is ook elders overgenomen. Waterbolk, *Twee Eeuwen*, 84.

53 Dit verhaal komt het eerst voor bij Froissart, *Chroniques III*, 231, waarin door de graaf stelling wordt genomen tegen 'les Frisons' vanwege hun 'orgueil et rudesse'. Zie verder vooral Janse, *Grenzen aan de macht*, 121 e.v.

54 Worp boek I, hoofdstuk 13.

55 Wumkes, *Abtenlevens*, xxxii en xxxiii. De gegevens van Wumkes zijn als noten in onze tekstuitgave verwerkt.

56 Vgl. Van Bavel, *Goederenverwerving en goederenbeheer Mariëuweerd*; Van de Perre, 'Ninoofse kapittelboek'; Krings, *Arnstein*, 199-301. De laatste geeft ook een informatief overzicht van gedrukte bronnen, 633-640.

3.3.1 Personen en functionarissen

3.3.1.1 Betrouwbare beeldvormingen

De in de kloosterbibliotheek aanwezige algemene werken vormden voor Sibrandus Leo de voortdurende inspiratiebron voor een waarachtig norbertijns kloosterleven. De neerslag van geestelijke lezing in permanente combinatie met kerkrechtelijke voorschriften komen ons op elke pagina van zijn kronieken tegemoet. Sibrandus' beeldvormingen en getuigenissen moeten als betrouwbaar worden aangemerkt; ze sluiten namelijk aan bij de *consuetudines* van de orde. Van beide aspecten willen we twee thema's nemen.

Sibrandus' instemming met het kloosterlijke ideaal

Evenals de asceet Norbertus 'naakt de naakte Christus' in gehoorzaamheid, armoede en reinheid navolgde,⁵⁷ zo wist in de woorden van de auteur ook de stichter van Mariëngaarde 'de harten van de mensen zozeer te beroeren, dat velen [...] de wereld verlieten, in de kerk van Hallum het witte habijt aannamen, hun professie deden en zich onderwierpen aan zijn tucht en die van de orde'. Dit is duidelijke taal: de heiligheid van pastoor Frederik, de man van Hallum, en zijn vijfde opvolger Siard, wordt door Sibrandus Leo afgemeten aan hun bekering tot de strenge praktijken die de stichter van Prémontré zo'n aantrekkingskracht hadden gegeven.⁵⁸ Als discipel van Norbertus volgde Frederik diens *vita mixta*, dat wil zeggen dat hij als kloosterling in de wereld werkzaam bleef. Zo vervulmaakte hij de priesterlijke waardigheid door een monastieke ascese, gebaseerd op gehoorzaamheid, armoede, celibaat, contemplatie, koorgebed en *lectio*, de geestelijke lezing. Vervolgens gaven naar Frederiks voorbeeld ook Sibon en Tjalling Donia, stichters van het klooster Lidlum, de voorkeur aan 'de strakke regel en het harde, gestrenge leven volgens de statuten van de orde' boven 'de gematigde gestrengheid en een niet-hervormde discipline' zoals ze die bij de reguliere kanunniken in Ludingakerke hadden aangetroffen.

Er is alle reden deze getuigenissen serieus te nemen. Sibrandus Leo beschouwt ze niet als vrome *topoi*. Hij schrijft vanuit de ervaringswereld van een kloosterling en in het bijzonder als norbertijn, die vertrouwd was met het eigen karakter van de norbertijnse liturgie. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het benadrukken van het koorgebed en het gebruik van termen die elders niet bekend waren. Zo was de aanduiding *triplex* typisch norbertijns om de hoge feestdagen aan te geven. Nadat indertijd het ranggetal was aanvaard voor de vier hoogste feesten in het kerkelijk jaar (Kerstmis, Pasen, Pinksteren en Kerkwijding) groeide het aantal 'driedubbele' feesten onstuimig uit tot meer dan vijftig in de jaren dertig van de twintigste eeuw.⁵⁹ Bij Sibrandus Leo komt de term eenmaal voor: *abt*

57 Zie Bijlage 2: 'Over de oorsprong van de stralend witte orde van Prémontré'. *Nudus* is te verstaan als 'arm', 'zonder bezit'. In het Middelnederlands betekent *naekt ende bloet* ook: 'geheel en al'. (Verwijs e.a., *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, s.v.). Frederik volgde als een tweede Norbertus de arme Christus 'geheel en al'. Zie ook *Vitae Abbatum*, 36 e.v.; Constable, 'Nudus nudum', 83-91; Van Dyck, *Abdij Tongerlo*, 278.

58 Had Norbertus' opvolger Hugo van Fosses over hem niet getuigd: 'Als je wist wat voor man dit is geweest, zou je er verbaasd over staan hoe hij nu is. (...) Hij was een geëerde en steenrijke Keulse kanunnik. Maar nu heeft hij, zoals je ziet, alles ter wille van God verlaten en beijvert hij zich om barveoets God te zoeken'. Citaat bij Moolenbroek, 'Pastoraal offensief,' 19. Zie ook *Vitae Abbatum*, 32 e.v.; aldaar ook onder *disciplina*.

59 Het norbertijnse *Antiphonarium* van 1934 kende er 52, weer onderverdeeld in subcategorieën. 18 feesten golden als Tri-

Joannes Keppel van Lidlum (1517-1543) *in omnibus officiis divinis interesse gestiebat, praesertim in iis in quibus sua desiderabatur praesentia, hoc est triplicibus festis etc.* ('Aan alle goddelijke officies wenste hij deel te nemen, vooral wanneer zijn aanwezigheid verlangd werd, met name op de driedubbele feesten etc.'). Dat zullen er in zijn tijd al een behoorlijk aantal zijn geweest.⁶⁰

Hij wordt niet moe te roemen over de strikte beoefening van de ascese die hij voor zijn tijdgenoten van evenveel belang achtte om een waarachtig kloosterlijk, ja norbertijns leven te leiden. Ascetische armoede, gepaard aan gehoorzaamheid aan de overste, vormden immers de basis voor de *communitas*, het gemeenschappelijke leven binnen het klooster. Om in de woorden van de meer geciteerde Jacobus Panhuisen, abt van Steinfeld, te spreken: *Paupertas spiritus radix atque fundamentum Evangelici scripti et veri christiani est.*⁶¹ Instemmend met Panhuisen schrijft Sibrandus over abten die geen concessie deden aan de naleving van de ordesregels en die trouw bleven aan de overeenkomstige *norma Augustini* gevolgdde regel die de ascese zo sterk benadrukt. Hij signaleert dat bijvoorbeeld bij Folker, de tweeëntwintigste abt van Lidlum. Om de tucht in ere te herstellen liet deze een kerker bouwen om daarmee de weerspannige kloosterlingen – en dan met name de conversen – in bedwang te houden. Sibrandus prijst hem daarin, hoewel hij tegelijk signaleert dat Folker zich tegen de zin van vaderabt (en tegen de regels in!) voor de tweede maal tot abt liet verkiezen.

Verraad aan de regel wordt door hem sterk afgekeurd. Diep verontwaardigd is hij over de gevechten die onder abt Godefried Andla rond 1340 tussen kloosters van verschillende orden uitbraken. Hij kan het niet laten zich in een fel *apostrophos* tegenover de lezer te beklagen: 'Zo ziet ge, waarde lezer, dat in deze troebele tijd op aandrijven van de oorlogszuchtige duivel de kerk in verwarring kwam. Wat is er immers schandelijker, verderfelijker en minder passend voor een monnik, een man die slechts aan God is toegewijd en naar het vlees gestorven voor de wereld, dan de wapens op te nemen, allen schrik aan te jagen en met het zwaard omgord, gewapend met het lange ronde schild en de helm op het hoofd, zich tegenover de vijand op te stellen? Dit zijn toch listen en lagen van de duivel, waarmee hij de zo vergiftigde mensen in het eeuwige vuur werpt!'⁶²

Voor het overige heeft Sibrandus Leo een sterke voorkeur voor procedures: eerst door de aanvaarde procedures te volgen wordt een geordend kloosterlijk leven gegarandeerd. Dat uit zich met name in een van de hoofdthema's van de kronieken, de zo belangrijke abtsverkiezingen. Liederen die daar de hand mee lichtten, krijgen er van de schrijver stevig van langs. Men leze het relaas van abt Rioerd Roorda van Lidlum, die in 1468 'buiten alle recht en gewoonte abt geworden was' en zich alleen met grof geweld kon handhaven, 'maar bevestiging van de orde en de prefectuur kon hij niet krijgen. Want bevestiging krijgen buiten recht en gewoonte is niet mogelijk'. Zelfs omkoperij baatte deze Roorda niet. Eerst aan de lichamelijk verzwakte vicaris van Utrecht, een

plex 1. classis; 6 Triplex 2. classis; 24 Triplex minus, en verder waren er nog enkele feesten die de code *maius*; *maius* 1. classis en *maius* 3. classis bezaten. In ander verband komen we in paragraaf 2.5 op deze terminologie terug.

60 Gegevens ontleend aan Lefèvre, *Liturgie*, 42-47. Opmerking verdient dat geen van de gangbare lexicons en liturgische woordenboeken de code *triplex* vermelden.

61 'Armoede is de wortel en het fundament van een waar christelijke leven zoals het Evangelie dat beschrijft'. Citaat bij Valvekens, 'Abbatis Panhausen Tractatus', 207.

62 Ter vergelijking over de geestelijke strijd als een spiritueel programma in de dertiende-eeuwse kronieken van Mariëngaarde en Wittewierum, zie: Leinsle, 'Kriegserfahrung und geistlicher Kampf', 162 e.v.

oude man met de dood voor ogen, wist hij met voorbijgaan van de gebruikelijke ceremoniën de wijding te ontfoetselen, drie dagen vóór diens dood, aldus het beeldende relaas van de schrijver. Enkele jaren later, in 1484, werd Nicolaas, hoewel seculier priester en geen norbertijn, in een overhaast besluit van de kanunniken tot abt van Lidlum gekozen. Sibrandus verbaast zich daarover: ‘Er gelden namelijk vaste regels, wil iemand in aanmerking komen voor een benoeming’.

De ascese die door de Augustinusregel zo nadrukkelijk wordt beklemtoond, was in zijn ogen daarom zo wezenlijk, aangezien het de plicht van kloosterlingen was om in zijn levenswandel de andere christenen ten voorbeeld te zijn. Vooral diende hij voor de boze wereld afgestorven te zijn. Wie daar werk van maakte, mocht tegen de listen van Satan rekenen op de steun van de heiligen in de hemel, in de eerste plaats de Moeder Gods Maria, wier verering onder de premonstratenzers groot was en is.⁶³ Nogmaals klinkt de stem van de verdediger van de juiste procedure als hij het verzet tegen de annexatiepraktijken van Rioerd Roorda met instemming naar voren brengt: ‘Zo kunt U, beste lezer, met eigen ogen de stevige en vastberaden inborst van onze vaders aanschouwen tot behoud van vroomheid en recht’. Mét de kanunniken lijkt Sibrandus Leo zich te verheugen als Roorda in 1471 komt te overlijden: ‘Na de begrafenis van heer Roorda bereidden de kanunniken, verheugd om zijn heengaan, een nieuwe verkiezing voor; deze werd op de juiste wijze gehouden volgens de decreten der vaders’.

Behalve in een leven van persoonlijke armoede en de beoefening van de *communitas* komt het ideaal van het kloosterleven bij deze norbertijn het sterkst tot uiting in de beoefening der nederige gehoorzaamheid, naar het woord van de bisschop van Hippo die in *De Civitate Dei* schreef: ‘Wat Christus beveelt, moeten de christenen doen’. Het is de kern van de kloosterlijke *professio*. Een voorbeeld. Als abt Sibrand, de zesde abt van Mariëngaarde, de zusters van Bethlehem de gang naar een nieuw verblijf ver weg in oostelijk Pommeren oplegt, gebeurt dat vanuit strikte gehoorzaamheid. In een lange preek houdt hij ze voor dat het ‘een heilig, christelijk, vroom en hemels werk is om door gehoorzaamheid aan Christus en de Vaderen Zijn eredienst te bevorderen, ter ere Gods nieuwe geslachten te verzamelen, om onder de regel van Christus en Sint-Augustinus te strijden voor God’. Gehoorzaamheid is voor de monnik de centrale deugd: ze schept namelijk ruimte voor de beoefening van andere deugden en idealen: nederigheid, soberheid – het tegendeel van pronkzucht – mededogen, *caritas*, het verrichten van goede werken: alles in het perspectief van de verbreiding van Gods woord en de redding van de zielen. Van Suffrid, de achtste abt van Lidlum, heet het daarom: ‘In gehoorzaamheid werd hij oud en tooide zijn grijze haren met vroomheid [...] Om zijn barmhartigheid, mildheid en andere gaven van de Heilige Geest was hij befaamd’.

De ideale abt

Hoe groot ook de verschillen waren tussen de abten van het eerste uur en de prelaten van zijn dagen, voor Sibrandus Leo stond de dubbelfunctie van de abt voorop: naast een goed beheer van de kloostergoederen zeker niet minder de behartiging van de innerlijke welstand en de goede naam en faam van het klooster. De auteur weet dit stilistisch

⁶³ Vele kloosters van de Mariale orde van Norbertus ontleenden rechtstreeks of indirect aan Maria hun naam: in noordelijk Friesland alleen al Mariëngaarde, Bethlehem, Mariënhof en Mariëndal.

Aan de Gedempte Haven van Hallum werd in 1978 als eerbetoon aan een beroemde dorpsgenoot een borstbeeld van 'Freark fan Hallum' geplaatst, stichter en eerste abt van Mariëngaarde. Ontwerp en uitvoering Frans Ram te Hogebeintum. Foto J.K. Tigchelaar, gemeente Ferwerderadiel.

beeldend uit te drukken. Abt Jarich van Mariëngaarde onderzocht *apium instar* ('als ijverige bijen') alles wat heilig is. Onder abt Hoyto werd er eveneens *apium instar* gebouwd aan het metselwerk van de muren. Abt Valte weidde zijn kudde *tamquam fidelis ovium pastor* ('als een getrouwe schaapherder'); abt Petrus Venlo *Ecclesiae puppim ingressus, ut pium et doctum docuit nauclerum, optime gubernationi praefuit*.⁶⁴ Abt Ulbo bracht na de watersnood van 1287 geld bijeen, waarbij hij, zo stelt de auteur, wedijverde met Jozef, de kasbeheerder der Egyptenaren.⁶⁵ Fraai is ook de beeldspraak die hij hanteert als abt Kempo van Weidum de ene rampspoed na de andere moest verduren en improviserend *naufragos imitaturus* ('op de wijze van schipbreukelingen') gebroken balken bijeenbond om een voorlopige constructie aan te brengen. Bij Theodorik lezen we: *His velut arboribus evulsis novas plantare satagit*,⁶⁶ bij Tetard: *Pater-abbas filiae suae adfuit ne cuilibet inhianti pateret lupu sollicito agit de novo sponso eligendo*.⁶⁷ Datzelfde lezen we in 1386 over vaderabt

64 'Hij besteeg het achterschip van zijn klooster en, zoals het een vroom en bekwaam kapitein paste, bestuurde hij het op voortreffelijke wijze'.

65 Josef in Egypte: een geliefd onderwerp in de humanistische pedagogiek (Bloemendal, 'Humanistische onderwijsvernieuwing', 143), veel in toneelstukken verwerkt. Kölker, *Alardus Amstelredamus*, 185.

66 'Daarom wilde hij als het ware voor die ontwortelde bomen nieuwe planten'.

67 'Vaderabt kwam zijn dochter te hulp opdat zij niet ten prooi zou vallen aan een verscheurende wolf en hij stelde alles in het werk om voor haar een nieuwe bruidegom te kiezen'.

Gerbrand. Bij Hessel heet het: *Hanc ut sponsam suspiciens* ('Hij achtte haar hoog als zijn bruid'). Abt Folker deed afstand *veteremque nidum repetit* ('en zocht zijn oude nest weer op'). Als na een onrustige periode in 1492 een sterke leider vereist was, heet het: *Necessarium igitur fuit monasterio Lidlomensi de novo et prudenti prospicere oeconomus, qui huic naviculae praesidens clavum tuto regere et gubernare posset.*⁶⁸ Petrus Valk voldeed kennelijk aan deze voorwaarde.

In wijsheid geestelijke leiding geven aan zijn mensen en gelijktijdig gewetensvol zorg dragen voor de kloostergoederen kenmerkten de goede herder. Zulk een abt was bijvoorbeeld Suffrid van Lidlum (1275-1283): vroom, barmhartig en mild, 'die zich met alles en iedereen die bij hem hoorde onder de gehoorzaamheid van de orde' stelde en in tijden van duurre en schaarste de mensen te hulp schoot door beoefening van de liefdadigheid. Een mooie omschrijving van de ideale abt staat ook te lezen in de *Brevis Historia*, waar de krachtige en deugdzame hervormer Paulus Boeckholt als een tweede heilige Siard wordt afgeschilderd, die zich bovendien 'bewonderenswaardig liefdevol, zachtmoedig en medelijdend betoonde tegenover zijn broeders en de armen'. Het was de combinatie van kracht en zachtmoedigheid die de Romeinen als ideaalbeeld van de vader van het huisgezin kenden en die in de regel van Augustinus en de andere kloosterregels worden voorgeschreven. Door het Generaal-Kapittel in 1279 werd dit ideaal als volgt pregnant geformuleerd: *ut in subditorum correctionibus nec rigor sit nimis rigidus nec mansuetudo nimium dissoluta, cum in illis nec zelus rectitudinis sine mansuetudine nec lenitas mansuetudinis sine severitate rectitudinis debeant inveniri.*⁶⁹ Het is het klassieke beeld van de vader met het hart van Christus, die de zwakheid van zijn schapen kent. Van abt Eelko kon Sibrandus Leo daarom getuigen: 'Bij het geven van vermaningen hanteerde hij de meest vriendelijke bewoordingen, maar bij zijn berispingen was hij, als de situatie daartoe aanleiding gaf, tamelijk hard'.

Abtskeuze en abtswijdingen

Sibrandus Leo was, zoals eerder is gezegd, goed vertrouwd met de statuten van 1505. Zelf werd hij, wellicht als de beste Latinist van het klooster, in 1553 bij het aantreden van abt IJsbrand Harderwijck uitgekozen om, zoals de statuten het voorschreven, het hoofdstuk over de abtskeuze voor te lezen.⁷⁰ De abtskeuze volgde sinds het midden van de dertiende eeuw de getrapte weg, namelijk die *per compromissionem*. Dat wil zeggen dat de feitelijke keuze werd gedaan door kiesmannen.⁷¹ De lijsten met namen die de schrijver vermeldt in de hoofdstukken over Joannes Duiveland en IJsbrand Harderwijck geven dus de kiesmannen weer, de *compromissarii*, uiteraard de meest invloedrijke en belangrijkste koorheren, maar ook de representanten van andere groepen, met name de

68 'Het was derhalve voor het klooster Lidlum nodig om uit te zien naar een nieuwe, wijze stuurman die het commando kon voeren over dit schuitje en in staat was het roer veilig te bedienen en te sturen'.

69 'Dat zij bij het geven van vermaningen aan hun ondergeschikten niet hardvochtig en kil zijn, maar ook niet slap en te zachtmoedig; immers zij dienen consequent te ijveren zonder de zachtmoedigheid uit het oog te verliezen en mild en zachtmoedig te zijn zonder de ernst van een consequent handelen te vergeten'. Zie: Valvekens, 'Tractatus', 29-30.

70 (*Pater abbas*) *presens capitulum de electione facienda in presentia conventus diligenter faciat recitari*. Zie Statuta, Distinctio IV caput 8 (in latere uitgaven 6). Zo ook bij Lefèvre, *Les Statuts de Prémontré réformés*, 98 e.v. Vgl. Sibrandus' beschrijving (in A) van de gang van zaken bij de keuze van abt Theodorik van Lidlum in 1352. In B ontbreekt de verwijzing naar de statuten.

71 Hierover werd eerder gesproken in paragraaf 1.1.

buitenkanunniken. De wijze waarop de kiesmannen werden aangezocht, was in de dagen van Sibrandus Leo nog niet geregeld. Dat zou pas in 1630 plaatsvinden. Dit geldt ook de acceptatie naderhand van de gekozenen door de kloostergemeenschap.

In theorie waren ook twee andere methodes geoorloofd, de *via divinae inspirationis* (de spontane eenstemmigheid) en de *via per scrutinium* (eenstemmigheid op voorstel, letterlijk ‘na onderzoek’). Sibrandus kende alleen de getrapte verkiezing en heeft de voorgaande verkiezingen naar deze methode gemodelleerd. Dit ondanks alle stilistische varianten waarvan hij zich bedient. En dat zijn er nogal wat. Driemaal ging het *communi voto* (naar ieders wens), onder andere bij Jarich. Dat dit niet anders wil zeggen dan getrap, *per compromissionem*, bewijst de originele tekst in de *Vitae Abbatum* waaraan de schrijver al zijn gegevens ontleende en die deze laatste aanduiding hanteert.⁷² Dat brengt ons er toe dezelfde overweging toe te passen op de navolgende omschrijvingen. Abt Ento werd gekozen *communi electione* (in een gezamenlijke verkiezing); bij Joannes Geelmuiden, de laatste abt van Lidlum, duidde hij dit aan als: *communi decreto* (‘door een gezamenlijke besluit’). Zevenmaal geschiedde de verkiezing *communi suffragio [omnium]* (‘met volledige instemming [van allen]’). Abt Jelger werd in 1240 gekozen *consensu omnium* (‘met instemming van allen’), Aesgo II, Jacob van Zeeland en Pieter Valk zelfs *summo consensu animorum* (‘in de grootst denkbare eenstemmigheid’) en Syard II *unanimi consensu* (‘in algehele eenstemmigheid’). Hendrik Smenck werd *univoce* (‘eenstemmig’) tot abt uitgeroepen; ook bij Sibon en Vibrand Wobbinga van Lidlum gebeurde het *una voce* (‘uit één mond’). Bij Aesgo I spreekt de schrijver van *communi voce* (‘unaniem), bij Idzo Hermana van *voce unanimi* (‘met eensgezinde stem’), terwijl bij Godfried Andla *omnia vota conferant* (‘alle stemmen op hem werden uitgebracht’). Hoyto werd verkozen *summa conjunctione* (‘in de grootst mogelijke saamhorigheid’), Ulbo II en Folker *summa animorum concordia* (‘in de grootste eendracht’), Hessel *magna concordia* (‘in grote eensgezindheid’). De procedure bij abt Nicolaas had niet de goedkeuring van de schrijver. Het besluit om hem te kiezen gebeurde *uno impetu* (‘in een bijzonder snel [overhaast] besluit’). Daarentegen werd de komst van Joannes Keppel begroet *ingenti applausu* (‘met luid applaus’). Kort en krachtig werd de keuze van Ijsbrand Harderwijck gekarakteriseerd: de verkiezing gebeurde in *unum* (‘gezamenlijk’). Tegelijk worden we, zoals gezegd, bij de laatste gewaar wie de kiesmannen waren.

Na de verkiezing door de leden van het klooster zelf en de bevestiging door vaderabt volgde in de meeste gevallen de wijding, aanvankelijk door de bisschop, later vooral door diens wijbisschop. De schrijver gaat hierin gedetailleerd te werk. Hij noemt de namen van de functionarissen-kerkvorsten die de plechtigheden verrichtten en verzuimt evenmin de omstandigheden te noemen waar deze plaatsvonden. Waar dit om een bisschop met volledige bestuursmacht handelde, zal dat, hoewel dit niet altijd wordt vermeld, de eigen bisschop van Utrecht zijn geweest. Tot het eind van de dertiende eeuw verrichtte deze de plechtigheid uitsluitend zelf en wel in de Sint-Maartensdom van Utrecht. Ook later wordt melding gemaakt van de bisschop zelf.⁷³ De wijding van kerken, kerkhoven, priesters en diakens, tot dan toe ook in handen van de bisschop die

72 *Vitae Abbatum*, 396.

73 Namelijk bij de Lidlumer abten Syard (1204-1233), Sibon, Hoyto, Suffrid, Pibo Sibranda, Kempo Weidum, Vibrand II, Tard, Tjabbo, Aesgo II, Pieter Valk, Godfried Doeys en Ijsbrand Harderwijck.

voortdurend zijn bisdom rondtrok, werd in de loop van de eeuw steeds meer de taak van zijn *vicarius-generalis* in *pontificalibus*. Sinds het aantreden van Jacob van Denemarken, bisschop van Suden in 1312, werd dat *usance*.

Over de wijbisschoppen van Utrecht zijn we goed ingelicht, zodat we in de gelegenheid zijn de gegevens die Sibrandus Leo hierover vermeldt na te lopen.⁷⁴ Onze auteur blijkt daarin over het algemeen betrouwbaar te zijn. Weijling heeft voor zijn studie naast archivalia ook gebruik gemaakt van onze kronieken en waar nodig Sibrandus Leo gecorrigeerd. We willen hier daarom volstaan met een enkel discussiepunt.

De eerste wijbisschop die we ontmoeten, was, zoals de tekst hem noemt, *Wilhelmus Turonensis* (bisschop van Tours), die in 1242 onder abt Jelger (1238-1259) de wijding verrichtte van het klooster Mariëngaarde. Sibrandus Leo parafraseert hier de desbetreffende passage zoals hij die in de *Vitae Abbatum* aantrof. Ook Gabbema had *Turonensium* gelezen. In B is de passage overgeslagen. De redacteur wist er wellicht geen raad mee of wilde zijn lezers er niet mee vermoeien. In de *Vitae Abbatum* heet hij *vicarius* van de bisschop van Utrecht; Gabbema gaf eveneens Utrecht. Wybrands kwam in zijn *Gesta Abbatum* met de interpretatie *Tyronensis* (bisschop van Tyrus) en zag hem als wijbisschop van Otto van Lippe, die echter niet in 1242 maar van 1247/1248 tot 1259 bisschop van Munster was.⁷⁵ De bisschop Otto die op deze plaats bedoeld wordt, was echter de bastaardbroer van graaf Floris IV van Holland die even eerder in het levensbericht van Jelger wordt genoemd. Onder de naam Otto III resideerde hij in Utrecht van 1233-1249, waarvan tot 1245 als elect. Hij kon dus in 1242 geen wijdingen doen.⁷⁶ Wybrands nam daarom aan dat er 1252 gelezen moest worden. Dit werd door Backmund overgenomen.⁷⁷ De Duitse uitgever van (een deel van) de *Gesta Abbatum*, Weiland, had al eerder de suggestie gegeven om *Curonensis* te lezen, bisschop van Koerland.⁷⁸ Deze opvatting is ook door Weijling gevolgd en door ons in onze uitgave van de *Vitae Abbatum* overgenomen.⁷⁹ Voor Van Buijtenen was deze gedachte acceptabel.⁸⁰ Hij kon zich bovendien vinden in het oorspronkelijke jaartal 1242, zeker indien men de geschiedenis van het bisdom Koerland (Letland) in zijn beschouwing betreft. Dit Letse bisdom, dat een belangrijke rol speelde in de kerstening van het *Balticum*, was in 1234 opgericht, waarna er in de jaren 1245, 1251 en 1263 bisschoppen voor dit bisdom werden geconsacreerd. Een *Wilhelmus Curonensis* in 1242 is dus heel acceptabel. Toch vraagt men zich af wat een bisschop van Koerland bewoog om wijdingen te verrichten in het Utrechtse en in het bijzonder in Friesland. Het antwoord op deze vraag speelt in op de activiteiten van een andere wijbisschop in de jaren zestig. Onder abt Hoyto van Lidlum (1256-1275) wijdde Edmund von Werth, lid van de Duitse Orde en *Episcopus Curiensis* de kerk van het nieuwe Mariëndal en een aantal altaren.⁸¹ Ook consacreerde hij de vernieuwde kerk van het Oude Dal. In 1263 tot bisschop van Koerland benoemd werd hij door de hevige strijd

74 Weijling, *Wijbisschoppen*, passim.

75 *Gesta Abbatum*, 226.

76 Over de problemen met de jaartallen zie ook de notitie in *Vitae Abbatum*, 78 e.v.

77 Backmund, *Monasticon Praemonstratense* II, 196 noot 124.

78 In *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* XXIII, 599 noot 92.

79 *Vitae Abbatum*, 461 noot 207.

80 Van Buijtenen, 'Achtkarspelen', 184 e.v.

81 Weijling, *Wijbisschoppen*, 38, 116-118.

die daar weldra weer uitbrak gedwongen zijn heil elders te zoeken.⁸² Om zijn inkomsten te garanderen trok hij als wijbisschop door het Duitse rijk, zoals ook anderen uit de Baltische regio dat deden.⁸³ Op tientallen plaatsen in het Rijk is hij in die jaren gesignaleerd, met name in de bisdomrijke Maas-Rijnregio met uitlopers tot Bremen.⁸⁴ In 1268 wijdde hij het vrouwenklooster Rozenkamp nabij Wittewierum en was te gast bij Hoyto van Lidlum. Zijn achtergronden indachtig trok Edmund op dat moment het bisdom rond om de kruistocht te prediken 'ter herovering van het Heilige Land', voor de Duitse Orde het zo belangrijke doel. Behalve in en rond de premonstratenzerkloosters vond hij zijn steunpunten in de huizen van zijn eigen orde, waar hij aanspraak kon maken op het gastrecht. Sibrandus Leo vermeldt in dit verband, dat abt Hoyto hem een aantal dagen gastvrijheid bood, 'hem een goede beloning schonk en de bisschoppelijke zegen ontving'. Overigens is de titel *vicarius* die Sibrandus Leo deze Edmund toekende volgens Weijling kennelijk een anachronisme dat bij latere auteurs tot verwarring heeft geleid.

Dit soort onnauwkeurigheden heeft Sibrandus Leo meer. De cisterciënzer Balduinus van Starckenborch bijvoorbeeld, monnik van Klaarkamp, die tijdens Vibrand II (1369-1384) een kruistocht wilde prediken, wordt door sommige historici in navolging van Sibrandus als wijbisschop bestempeld.⁸⁵ Weijling zet daar grote vraagtekens bij. Hij veronderstelt dat onze auteur hem heeft verward met wijbisschop Boudewijn, titulair bisschop van Tripolis.⁸⁶ Edmund von Werth was namelijk al veel eerder overleden, in 1266. Inmiddels was tijdens de voorganger van Hoyto, abt Ulbo, rond 1253 het nonnenklooster Bajum alsmede het kerkhof van het nieuwe Mariëndal gewijd door de meest bekende wijbisschop van zijn dagen, de franciscaan Theodorik de Minda, bisschop van Wierland.⁸⁷

Omstandig vermeldt Sibrandus Leo dat op 30 november 1422 de dominicaan Matthias de Alamannia, titulair-bisschop van Budua (in Dalmatië) en een van de bekendste – en om zijn schraapzucht beruchtste – wijbisschoppen van Utrecht, de kanunnik Hessel in de pas herstelde Jacobijnerkerk te Leeuwarden tot eenentwintigste abt van Lidlum wijdde.⁸⁸ Opnieuw was het een monnik van Klaarkamp, de cisterciënzer wijbisschop Martinus van Blija (de Blonda), die omstreeks 1439 bij de vrome, eenvoudige, bescheiden en nederige, maar volkomen ongeschikte abt Reijner de wijding verrichtte.⁸⁹ Martinus droeg de titel van titulair bisschop van Majo en was vicaris van bisschop Walraven van Meurs. Enkele jaren later wist Rioerd Roorda (1468-1472[1474?]) volgens Sibrandus Leo de wijding te ontfutselen aan de doodzieke vicaris van Utrecht, wiens naam echter niet genoemd wordt.⁹⁰ Dat laatste is vrij uitzonderlijk en klinkt daarom enigszins verdacht. Onder de grote hersteller en vernieuwer Paulus Boeckholt tenslotte werden tussen 1512 en 1528 in Mariëngaarde twee altaren gewijd door de dominicaan, magis-

82 Over hem vooral Arnold, 'Edmund von Werth', 189-214.

83 Lijfland werd wel genoemd 'de wieg van de Duitse wijbisschoppen' (Arnold, 'Edmund von Werth', 197).

84 Een uitgebreide inventarisatie van deze bezoeken bij Arnold, 'Edmund von Werth', 197 en 198.

85 Weijling, *Wijbisschoppen*, 157-160.

86 Weijling, *Ibidem*, 160.

87 Weijling, *Ibidem*, 36-38, 107-111.

88 Weijling, *Ibidem*, 189-205. Mol, 'Het Leeuwarder dominicanenklooster'. Ook: Lambermond, *Dominicanen te Leeuwarden*.

89 Weijling, *Ibidem*, 219-225. Martinus kwam uit Blija en was monnik geweest van Klaarkamp.

90 In aanmerking zouden kunnen komen de dominicaan Judocus, bisschop van Hieropolis die omstreeks 1467 overleed; of diens opvolger, de carmeliet Goswinus, eveneens titulair bisschop van Hieropolis die als wijbisschop werkzaam was tussen 1469 en zijn overlijden in 1475.

ter Jacobus, titulair bisschop van Hebron.⁹¹ Het kloosterkerkhof werd zelfs tot tweemaal toe gewijd, achtereenvolgens door dezelfde Jacobus en de keer daarop door Joannes van Heetveld, titulair bisschop van Hieropolis.⁹² Beiden waren suffraganen van de Utrechtse bisschop bij diens taken als bisschop.

Op de regel dat abtswijdingen in de domkerk van Utrecht plaatsvonden, waren uitzonderingen. Aangezien de wijbisschoppen in het verre Friesland en Groningen meer dan elders speciale jurisdictie mochten uitoefenen, was de komst in 1422 van de hiervoor vermelde vicaris Mathias naar Leeuwarden niet zo verwonderlijk.⁹³ Hij had namelijk tevens het recht om de keuze van prioren, proosten en andere prelaten te bevestigen. Waarschijnlijk was de wijbisschop ook in Leeuwarden om de dominicaner kloosterkerk opnieuw te consacreran nadat deze in 1392 bij de inval der Schieringers was geruïneerd.

Waarom weer andere wijdingen elders plaatsvonden, wordt uit de context niet altijd duidelijk. Zo is niet bekend waarom Jelger in 1240 ‘Munster en Osnabrück in Westfalen voorbij [trok] en rechtstreeks naar Minden [ging]’. Daar werd hij door de bisschop tot priester gewijd. Met een wijdingsbrief van de elect van Utrecht op zak werd hij vervolgens in Minden tot abt gewijd. Folker ontving in 1431 zijn wijding in Osnabrück, mogelijk omdat de wijbisschop Egidius van Utrecht veelal buitenslands, in Bazel, was.⁹⁴ Jacob van Zeeland die volgens Sibrandus Leo bekend stond als de meest geleerde en vrome man uit het totale premonstratenzercollege van heel Friesland, werd om onduidelijke redenen in 1488 in Munster gewijd, hoewel Utrecht in wijbisschop Jan van Riet een hervormingsgezinde prelaat bezat.⁹⁵

Dat de toestemming van de bisschop niet altijd even gladjes verliep, ervoer Kempo Weidum, die in 1325 de vermoorde Eelko Liauckema moest opvolgen. Tussen de regels door valt op te maken, dat de bisschop liever het interdict over het klooster had uitgevaardigd dan opnieuw een abt te wijden. Uiteindelijk wist Kempo de bisschop te overtuigen.

Het bisdom verrichtte de wijdingen niet voor niets. Vanwege de kosten zagen sommige abten daarom ook in moeilijke tijden af van wijding. In de beginfase van Lidlum zijn drie abten niet gewijd en van Syard II van Lidlum (1351-1352) heet het, dat hij, geplaagd door veel lichamelijke lasten, het klooster niet op onnodige kosten wilde jagen en daarom afzag van de dure abtswijding. In dit kader kan men zich voorstellen dat de bisschop in zijn conflict met abt Kempo in 1332 uiteindelijk overstag ging. Kempo werd tóch gewijd: een wijding leverde immers voor de bisschop meer geld op dan een weigering. Wat de wijding nog duurder maakte was de vergoeding die ook wijbisschoppen ontvingen. Sinds het midden van de veertiende eeuw werd aan deze functionaris een vast jaargeld uitgekeerd, terwijl men hem en zijn gevolg behalve de gebruikelijke wijn veelal ook een bedrag in geld schonk. Daarenboven moest ook nog een zekere som betaald worden voor de wijdingsoorkonde. Bij genoemde Mathias van Budua gaf dit

91 Weijling, *Ibidem*, 279-292.

92 Deze was sedert 7 januari 1523 bisschop van Hieropolis. Weijling, *Ibidem*, 85, 87, 286. Hij overleed in 1528. Laatste gegevens in de *Brevis Historia* onder Aanvulling.

93 Over de contacten van abt Ethelger van Mariëngaarde en de dominicanen van Utrecht en Leeuwarden, *Vitae Abbatum*, 423, 425.

94 Weijling, *Wijbisschoppen*, 216.

95 Weijling, *Ibidem*, 250-257.

bij verschillende gelegenheden aanleiding tot moeilijkheden.⁹⁶ Er zijn ook concrete bedragen bekend. Jan van Riet kreeg in 1477 een jaarlijks inkomen van tweehonderd goudgulden uit de bisschoppelijke tafelgoederen toegewezen.⁹⁷ De rekeningen van het bisdom vermelden over het jaar 1493/1494 een betaling van 330 pond aan de wijbisschop.⁹⁸ Na de plundering in 1517 van Medemblik door de Geldersen moest ook daar de kerk opnieuw gewijd worden. De deken van Westfriesland eiste hiervoor de buitensporige som van honderd goudgulden en een zelfde bedrag voor de wijbisschop.⁹⁹

Ten slotte. Voor het voortbestaan van een geestelijke community is de correcte wijze waarop de opvolging van de verantwoordelijke superieuren iedere keer wordt uitgevoerd van wezenlijk belang. Alleen zo zullen de afzonderlijke schakels zich tot een volledige keten kunnen rijgen. Willen de beschrijvingen die een geschiedschrijver hiervan geeft van waarde zijn, dan zal de onderzoeker zich moeten kunnen verlaten op een goed bronnengebruik. Welnu, afgezien van een aantal slordigheden en met de restrictie dat onze auteur de neiging heeft de geschiedenis naar eigen ervaringen te modelleren, biedt de voorstelling van zaken door Sibrandus Leo een redelijk houvast. De abtenlijsten en de bijbehorende chronologieën kunnen daarmee als betrouwbaar worden gekwalificeerd. Een en ander kan tevens een aanwijzing zijn dat hij de kapittel- en memorieboeken die hem naar alle waarschijnlijkheid ten dienste stonden op een behoorlijke wijze heeft benut.

Beperkingen in de machtsuitoefening van de abt

Zoals uit het bovenstaande naar voren komt, kunnen Sibrandus Leo's mededelingen over de opvolgingskwesies van de abten redelijk betrouwbaar worden genoemd. Dat betekent niet automatisch dat zijn berichten over hun machtsuitoefening dat ook zijn. Zijn neiging om het verleden naar eigen inzichten en ervaringen te modelleren brengt de auteur er namelijk nogal eens toe zijn sympathieën en antipathieën te laten prevaleren boven de objectieve berichtgeving. Toch blijkt over het algemeen dat hij ook in dit opzicht een redelijk goede voorstelling van zaken geeft. Voor het gevoel van de lezer wordt deze gedachte ondersteund door de opmerkelijke aandacht die hij besteedt aan de individualiteit van zijn hoofdpersonen: hij kleurt zijn tekeningen in, weet zelfs bijzondere lichaamskenmerken te vermelden, levert soms ontroerende beelden op en laat daarmee zien dat hij geen vooropgezet schema hanteert.¹⁰⁰ Maar voorzichtigheid is hier geboden. Juist dat etaleren van illustratieve details kan vanwege zijn humanistische verfraaiingsdrift bedrieglijk zijn, temeer daar het kader waarbinnen hij zijn geschiedenissen plaatst betrouwbaar overkomt en meestal ook is.¹⁰¹ Dat kader is namelijk de graad van organisatie die de premonstratenzerorde kenmerkte en die de eeuwen door niet ingrijpend is veranderd. We dienen er daarom op bedacht te zijn Sibrandus' psychologisch getinte uiteenzettingen gescheiden te houden van de organisatorische elementen en bij voorbaat een *reservatio mentalis* in te bouwen.

⁹⁶ Weijling, *Ibidem*, 64.

⁹⁷ Weijling, *Ibidem*, 252.

⁹⁸ Post, *Kerkelijke verhoudingen*, 11; Weijling, *Ibidem*, 255.

⁹⁹ Weijling, *Ibidem*, 85.

¹⁰⁰ Bijvoorbeeld de stervensscène van zijn geliefde abt Doeys in 1553. Zie ook in paragraaf 2.2.

¹⁰¹ Men leze de levensbeschrijvingen van bijvoorbeeld van Reijner, de 23ste abt van Lidlum en Hendrik Smenck, de 29ste abt van Mariëngaarde.

Het heeft alle zin dit genoemde kader bij Sibrandus Leo langs te lopen en te toetsen naar zijn waarheidsgehalte. We beginnen met de top van de organisatie. Gebruik makend van het voorbeeld van Cîteaux kende Prémontré een vrij enge, maar toch levensvatbare band tussen kloosters onderling.¹⁰² Dat klinkt enigszins tegengesteld, aangezien ieder klooster een zelfstandige positie bezat en onder het gezag van een eigen abt stond. Maar hoe zelfstandig de abt ook was, in bijzondere omstandigheden was hij, zeker nog in de dertiende eeuw, onderworpen aan het Generaal-Kapittel dat via haar statuten en beslissingen alsmede het afvaardigen van visitatoren eenheid in de orde beoogde te garanderen.¹⁰³ Over het Generaal-Kapittel en het zenden van visitatoren lezen we geregeld bij Sibrandus Leo.¹⁰⁴ Het was een organisatievorm waarin de norbertijnen zich zowel onderscheidden van de ‘traditionele’ benedictijnen wier abdijen volledige onafhankelijkheid bezaten als van de congregatie die zich vanaf de tiende eeuw concentreerde rond het hervormingsgezinde klooster Cluny. De benedictijner kloosters die zich bij deze beweging hadden aangesloten kenden een absolute onderwerping aan de abt van het ‘stamklooster’.

In de praktijk bleek de oplossing die de premonstratenzers voorstonden goed te werken, vooral toen ze met een tweetal nadere bepalingen werd aangevuld. De eerste bestond uit de instelling van zogenaamde *circariae* waarmee de gewoonte werd geïntroduceerd om groepen kloosters jaarlijks door twee aan te wijzen abten of proosten te laten visiteren.¹⁰⁵ De naam *circaria* was afgeleid van de functionaris *circator* die al van tijd tot tijd als opziener de ronde maakte (*circumire*).¹⁰⁶ De maatregel was geëigend om de band tussen kloosters die dicht bij elkaar lagen te versterken; dat wil niet zeggen dat in de Friese landen ‘burenruzies’ altijd werden voorkomen. In de levensbeschrijvingen van Sibrand en Jelger van Mariëngaarde komen de problemen tussen Friese en Groninger kloosters duidelijk tot uiting. Dat had vooral te maken met de niet altijd even aangename taak van de visitator om in geschillen te bemiddelen. Binnen de *circaria Frisica* viel het visitatorschap geregeld toe aan de abt van Mariëngaarde omdat deze als de abt van het oudste premonstratenzerklooster in de Friese landen de eerste in rang was (*abbas-primarius*). Al in de beginjaren werden Sibrand en Jelger, respectievelijk de zesde en achtste abt van Mariëngaarde, door Emo en Menko van Wittewierum als ‘vaderabt’ gevraagd om de twisten met proost Herderic van Schildwolde te beslechten. Jelger kreeg daartoe speciale bevoegdheden vanuit het Generaal-Kapittel in Prémontré, zeer tot on-

102 Over de vroegste geschiedenis van de norbertijnen en de discussie welk geschrift van Cîteaux precies model heeft gestaan: Krings, ‘Ordensrecht der Prämonstratenser’, 107-242; Westelaken, ‘Premonstratenzer wetgeving’, 7-42; Vermeer, ‘St. Bernardus en de reguliere kanunniken’, 39-54; Lefèvre, ‘Les statuts de Prémontré réformés’, passim; Horstkötter, *Anfänge Hamborn*, vooral 131 e.v. Voor een opsomming van de beschikbare studies zie: *Vitae Abbatum*, 8 noot 11.

103 Ehlers-Kisseler, *Anfänge Prämonstratenser Köln*, 201-230. Cygler, ‘Le chapitre-général’, 5-34. Zie ook Oberste, *Dokumente*, passim, en de daar vermelde recente literatuur over de visitatiegeschiedenis. Over de generale abt: Van Dyck, ‘Les pouvoirs du dominus praemonstratensis’. Over de gang van zaken op het jaarlijks in oktober gehouden Generaal-Kapittel geeft Emo in zijn kroniek van Wittewierum een boeiende beschrijving. (*Kroniek Bloemhof*, 55 e.v.).

104 Het mooiste voorbeeld is de ronde die de visitatoren aan de Friese landen brachten na de beruchte watersnood van 1287. Zie de levensbeschrijving van Idzo Hermana, tiende abt van Lidlum. Helaas is het niet mogelijk de berichten van Sibrandus Leo te controleren daar van de oudere visitatierapporten tot ongeveer 1500 niets is bewaard gebleven.

105 Visitaties en visitatoren komen in de Abtenlevens geregeld voor. Expliciet worden ze vermeld in de levensbeschrijvingen van de achtste Mariëngaarder abt Jelger en de Lidlumers Idzo Hermana, Tetard, Joannes van Geelmuiden. Vgl. ook Horstkötter, *Anfänge Hamborn*, 151 e.v.

106 Heijman, ‘Friesische Kreis’, 20-48. De norbertijnen kennen tot op de huidige dag de *circator*, de functionaris die in het klooster de dagelijkse gang van zaken controleert.

genoegen van de proost die van oordeel was dat die ‘Gardenier van de overzijde van de Lauwers’ zich met zaken bemoeide die hem niets aangingen.¹⁰⁷

Een enigszins vergelijkbare relatie tussen kloosters was de zogenaamde paterniteit of filiatie, de blijvende afhankelijkheid van de dochter van het moederklooster. Binnen de Friese *circaria* had Mariëngaarde de paterniteit over Lidlum, terwijl het ver weg gelegen Steinfeld ‘moeder’ was over Mariëngaarde. De abt van een dergelijk klooster had de opdracht als een vader voor zijn dochter te zorgen. Hij droeg in deze relatie dan ook de titel *pater-abbas*. Het was deels een functie van ceremoniële aard, deels een met een werkelijke inhoud, zoals dat op diverse plaatsen in onze kronieken valt te lezen.

Lastiger voor de vaderabt was een drietal andere belangrijke taken die nogal eens uitliepen op grote problemen. De eerste en meest in het oog springende opdracht was het voorzitterschap bij abtsverkiezingen en eventuele ontslagprocedures in de dochterkloosters. Vervolgens was er de beroepsmogelijkheid op vaderabt om bij conflictsituaties binnen een klooster te bemiddelen of te interveniëren. Dat was doorgaans een moeilijke taak die lang niet altijd zonder strubbelingen verliep. In de derde plaats was er het visitatierecht over de rechtstreekse dochterinstellingen. Sibrandus Leo memoreert vooral de veel voorkomende activiteiten van de Mariëngaarder abten. Zijn oordeel over hun taakvervulling is over het geheel positief.

Als we de vierhonderd jaar oude geschiedenis van Lidlum en Mariëngaarde overzien, kunnen we constateren dat Sibrandus Leo, ook vergeleken met situaties in andere kloosters, een goed beeld geeft van de procedures en de algemene lijn die hij kende uit zijn eigen tijd en zo van de toch beperkte machtsuitoefening van de individuele abten.¹⁰⁸ Dit, afgezien van de persoonlijke invulling van zijn geschiedenissen die bij gebrek aan voldoende referenties niet gecontroleerd kunnen worden.¹⁰⁹ Wel blijkt hij de sterk verschillende positie tussen de vroegere en de latere abten goed aan te voelen.

De kloosterbevolking

In de beginjaren van Mariëngaarde en Lidlum wees niets nog op een uitsplitsing van functies binnen het klooster. Door de sterke groei van het bezit werd echter al vrij spoedig de behoefte gevoeld aan een goedwerkende organisatievorm. De verzakelijking van de verhoudingen kwam met name sinds de veertiende eeuw in de praktijk van alledag tot uiting door de uitsplitsing binnen de kloostergemeenschap van twee afzonderlijke partijen. De abt plus *provisor* en secretarissen verzorgden de financiën, het beleid en de representatie en woonden in een afzonderlijk abtshuis of een afzonderlijke vleugel van de abdij. Weliswaar bleven de abten de eindverantwoordelijken, een belangrijk aandeel in de leiding van een dergelijke organisatie viel toe aan een grote groep hiërarchisch geordende functionarissen, meestal aangeduid als *officialen*. Het doet de waarde van de kronieken afbreuk dat Sibrandus zo weinig over deze functionarissen weet te melden.

107 Uitvoerig beschreven in de *Vitae Abbatum*, resp. 355 e.v. en 473 e.v..

108 De meest recente studie over de machtsverhoudingen in een vergelijkbaar klooster is van de hand van Krings, Armstein, met name de hoofdstukken over de geschiedenis van het klooster (48-198).

109 De studie van Roemeling, ‘Premonstratenzer abdij Lidlum en de zielzorg’ toont aan dat de juistheid van veel (niet alle) gegevens van Sibrandus Leo met name door Utrechts archiefmateriaal (regesten, rekeningen, rechterlijke beslissingen) althans voor zijn eigen tijd wordt bevestigd, al blijft er, zoals bekend, steeds een restrictie bestaan vanwege Sibrandus’ slordigheden.

Men krijgt vaak de indruk dat alleen de abt van belang was. In dit opzicht geven de *Vitae Abbatum* meer informatie.¹¹⁰

Naast de abt en zijn mensen was er het convent dat geleid werd door de prior. Beide groepen leefden fysiek en psychologisch vrijwel geheel gescheiden van elkaar binnen de muren van een en hetzelfde klooster. In de zestiende eeuw was dit vrijwel overal een normale situatie geworden. De abt bezocht niet meer de gemeenschappelijke tafel en nam slechts bij hoge uitzondering deel aan het koorgebied. Daarom was het zo vermeldenswaard dat Paulus Boeckholt van Mariëngaarde dag en nacht bij al de heilige diensten aanwezig was, zoals ook als bijzonderheid van abt Joannes Keppel van Lidlum gezegd kon worden dat hij deelnam aan alle goddelijke officies, in het bijzonder op de hoge feestdagen. De gescheiden positie van de abt, die tijdens zijn bewind zijn eigen coadjutor benoemde met recht van opvolging, verklaart ook waarom het lot van een klooster afhankelijk kon zijn van één persoon.¹¹¹

De conversen

Een goede indruk geven de abtenkronieken over de belangrijke groep conversen. Tussen de regels door is bovendien hun functiewijziging in de loop der eeuwen goed te volgen. En al zullen er in Sibrandus' tijd amper meer conversen zijn geweest, op enkele plaatsen komt hun vroegere betekenis voor klooster en kloostereconomie goed tot zijn recht, vooral in relatie tot de uithoven.¹¹²

Meestal worden conversen gezien als lekebroeders, kloosterbroeders voor de grove werkzaamheden, dit ter onderscheiding van de kanunniken die de koordienst vervulden.¹¹³ Conversen waren in de eerste jaren van de orde echter die kloosterlingen die op latere leeftijd intraden, letterlijk *conversi* waren (bekeerlingen), die evenwel geen Latijn meer hoefden te leren, maar volledig meetelden en tot in de eerste helft van de dertiende eeuw hetzelfde habijt droegen als de koorheren.¹¹⁴ Hun taak was veelal van economische aard. Van een aantal kloosters is bekend dat conversen de functie van kelle naar uitoefenden. In Steinfeld leidde onder proost Ulrich (1152-1170) een convers de hele kloostereconomie.¹¹⁵ Toch laten onze abtenlevens zien, dat dit onderscheid eerst in de loop der jaren, en vrij zeker onder invloed van Cîteaux is gegroeid. Ook in Mariëngaarde waren tijdens Sibrand conversen nog erg belangrijk. Ulbo, hoewel een convers, was aangesteld als *provisor exteriorum* (bedrijfsleider van het klooster). Een andere convers, Gerold, kreeg een belangrijke opdracht mee van abt Sydach. In datzelfde Leven van Sibrand komen in een en dezelfde passage twee groepen conversen voor. Onmiddellijk op de mededeling over de convers-tevens *provisor* Ulbo volgt de toevoeging: 'gloeiend in zijn geloofsijver heeft hij [dat wil zeggen abt Sibrand] voor het college van conversen dat was aangesteld om de akkers te bewerken en voor de weiden vol vee te zorgen een klein heiligdom [op Marken] opgericht'. Even later, onder abt Jelger (1240-

110 Zie aldaar s.v. *cellerarius*, *camerarius*, *prior* en *priorissa*.

111 Zie abt Reijner van Lidlum die door Folker was uitgekozen.

112 Over de uithoven van de premonstratenzers vooral: Van Bavel, *Goederenverwerving en goederenbeheer Mariëuweerd*, 264-280. Zie ook: Van der Velden, 'Uithoven', 7-11; Mol, 'Uithofsysteem koorherenklooster Bergum'.

113 Over de vaak duistere geschiedenis van de conversen, zie: Elm, *Beiträge Geschichte Konversen*. Zie ook het breed opgezette werk van Krings, Arnstein, vooral 307-314 en de daar vermelde literatuur.

114 Gegevens zijn bekend van 1224 en 1234. Zie Krings, 'Laien im Kloster', 38.

115 Zie: Berg, Steinfeld, *passim*

1259), blijkt er land te zijn verpacht aan boeren. In het culturele onderscheid met de koorheren lag echter de kiem voor de negatieve betekenisontwikkeling van hun functie-aanduiding: het duurde niet lang of met ‘conversen’ werden aangeduid de minder intellectuele, lager geplaatste kloosterlingen als ziekenverzorger, bakker, smid of wever. De omslag vond al in de eerste helft van de dertiende eeuw plaats.¹¹⁶

De roeping bij conversen voor het kloosterleven moet in de begintijd groot geweest zijn. Hun aantal zal ook in de Friese kloosters zoals elders aanvankelijk vele malen talrijker zijn geweest dan dat van de kanunniken.¹¹⁷

Vanaf de dertiende, en dan vooral in veertiende en vijftiende eeuw, noemt en roemt Sibrandus Leo nog slechts een enkele keer conversen als dienaren van de abt of om hun grote kwaliteiten.¹¹⁸ Was het niet de convers-kunstenaar Laurens die tijdens Idzo Hermana (1296-1309) een prachtig zijluik voor het hoogaltaar in de kloosterkerk sneed? Hij werkte nauw samen met een voortreffelijke metselaar die de gewelven zette. Laurens voorzag ze vervolgens van fresco's. Tijdens abt Vibrand Wobbinga (1347-1351) leefde en werkte Dodo, een kunstzinnig metselaar, eveneens een convers. Een andere convers-kunstenaar, Asego, diende abt Tetard (1386-1422), terwijl de louche convers Sibō in 1439 tijdens Folker een moord beging op Tzialling uit Oosterbierum; om van de moordenaars van abt Eelko maar te zwijgen, die volgens Sibrandus Leo ook conversen waren.¹¹⁹

Maar bij deze vermeldingen blijft het dan. In de veertiende eeuw, toen de volledige clericalisering in de kloosters was doorgevoerd, hadden de conversen hun aureool verloren en verdwenen in de tweede helft van die eeuw weldra uit het zicht.¹²⁰ Zij werden vervangen door pachters (*coloni*), zoals de pachtcontracten uit de zestiende eeuw aantonen. In het Leven van Ijsbrand Harderwijck wordt dit woordelijk vermeld. Na de passage over de problemen met de proosdij Bolsward volgt: *Temporis intervallo, finito colonorum annuo contractu, novas cum ipso de agris conducendis inierunt rationes.*¹²¹

Deze ontwikkeling, die bij alle twaalfde-eeuwse reform-orden voorkomt, heeft naast de opkomst van de bedelorden en veranderingen in de economische en sociale verhoudingen, vooral te maken met de afname van de bevolkingsaantallen in de veertiende en vijftiende eeuw, die uiteraard ook voor de kloosters consequenties had. De vermindering van het bevolkingstotaal had een ander beleid binnen de uithofeconomie ten gevolge.¹²² Werden onder de krachtige abt Tetard nog minstens zes *curiae* geëxploiteerd door conversen, bij de latere geschiedenissen wordt alleen nog gesproken van bedrijfsvoering op het eigen abdijterrein. De uithoven werden meer en meer verpacht. De kro-

116 Krings, 'Laien im Kloster', 38.

117 Krings berekende voor Arnstein tussen 1139 en 1227 zelfs het vijfvoudige der kanunniken (64 kanunniken tegenover 322 conversen). Dankzij de necrologieën zijn ook van andere kloosters de getalsverhoudingen bekend. In Prémontré was de verhouding 1:4, in Cappenberg 1:3, Rommersdorf 1:4, Weissenau 1:3. Zie: Krings, 'Laien im Kloster', 36 e.v.

118 Bijvoorbeeld bij abt Tetard van Lidlum (1386-1422).

119 Zie de afzonderlijke paragrafen over Eelko hierna.

120 In het necrologium van Arnstein worden tussen 1139 en 1227 322 conversen gememoreerd; tussen 1227 en circa 1245 57; de rest van de dertiende eeuw 81; de dertig jaar daarna 12 en vervolgens nog slechts een enkele. Krings, Arnstein, 307-314. Over de aantallen kloosterlingen in de Friese landen aan het eind van de dertiende eeuw zie hierna in de paragraaf over de watersnoodramp van 1287.

121 'Toen korte tijd later het jaarcontract met de meiers beëindigd was, gingen zij nieuwe verbintenissen met hem aan om de gronden te pachten'. De civiele procedures die Mariëngaarde en Lidlum als uitvloeisel van hun vele bezittingen o.a. met het Hof van Friesland hadden te voeren waren talrijk. Tussen 1550 en 1570 telde Wumkes er al meer dan dertig. (Wumkes, *Abtenlevens*, xxvi noot 6). De stukken bevinden zich in Tresoar, archieven Hof van Friesland.

122 Over de uithofeconomie werd uitvoerig geschreven in *Vitae Abbatum*, 90 e.v.

niek zwijgt hierna over conversen; er wordt nog slechts gesproken over bedrijfsgebouwen in eigen beheer op het eigen abdijterrein, zoals koestallen en voorraadschuren.¹²³

Ook het aannamebeleid van het klooster zelf paste zich bij het gebrek aan geschikte kandidaten aan. De kroniek van Lidlum geeft hierover een goed voorbeeld. Om de kandidatuur van de onbekwame abt Reijner (1439) te verklaren, schrijft de auteur: [*Abbas*] *Folkerus suorum fratrum exiguum numerum cernens, eo facilius hunc injecto habitu candido praestito voto, amisit.*¹²⁴ En al handelt het in het onderhavige geval om de keuze van een ongeschikte abt, de verklaring gaat *mutatis mutandis* ook op voor een gering aanbod in de overige sectoren van het kloosterbedrijf.¹²⁵

De berichtgeving van Sibrandus Leo over de conversen overziend kunnen we concluderen dat hij ten aanzien hiervan goed in de pas loopt met ontwikkelingen elders in het Duitse rijk. Aangezien hij de conversen niet uit eigen aanschouwing kende, moeten zijn mededelingen terug zijn te voeren op bronnen als de *Vitae Abbatum*, memorieboeken en dergelijke.

De vrouwenkloosters

Vrouwenkloosters spelen in deze abtenkronieken geen grote rol.¹²⁶ Toch zijn er enkele interessante berichten, die weliswaar soms duidelijk ideologisch zijn gekleurd, maar toch als redelijk betrouwbaar moeten worden beschouwd omdat ze inhoudelijk op zakkelijk niveau controleerbaar zijn.

De zusters hadden wel eigen bezit, maar stonden onder de abt die een prior over hen aanstelde, ‘der als seine Vertreter zu der mit der Leitung der Schwestern betrauten Priorin abordnete’.¹²⁷ Het is een verhouding die ons bekend is uit de *Vitae Abbatum*, waarin proost Herderic van Schildwolde zijn medebroeder Ondulph aanstelt als prior over het nieuw gestichte zustersklooster Heiligerlee naast de adellijke Siburg als priorin.¹²⁸ Uit de weliswaar schaarse mededelingen van Sibrandus Leo valt op te maken dat de situatie in de Friese landen beter gesteld was dan in andere delen van West-Europa. In de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk bijvoorbeeld vielen de nonnen onder het gezag en de zorg van de abt, maar werden door menigeeen als een blok aan het been gevoeld omdat ze totaal afhankelijk waren van de economie van het mannenklooster.¹²⁹ Kort gezegd: ze werden voor de abt veel te duur. Sommige abten hadden daarom de neiging de nonnenkloosters te verwaarlozen. Voor de zusters kon dat tot desastreuze gevolgen leiden: financiële problemen, armoede en zelfs, zoals in Frankrijk, tot het wegwijnen van nonnenkloosters.¹³⁰ Op andere plaatsen hielden de zusters het hoofd boven water door

123 Onder abt Ijsbrand Harderwijk werd binnen het omgrachte kloosterterrein een grote schuur gebouwd, waarmee vee, hooi en koren onder één dak kwamen. Deze schuur is duidelijk zichtbaar op de in onze studie opgenomen vogelvluchtbeelding van het klooster ten tijde van Caspar de Robles.

124 ‘Omdat [abt] Folker inzag dat het aantal van zijn kloosterbroeders te gering werd, liet hij de man [Reijner] des te vlotter toe, omdat deze op zijn eigen uitdrukkelijke wens het witte kleed had aangenomen’.

125 Dit moge ook blijken uit de toestroom van uitheemse kanunniken, pastores en abten. Roemeling, ‘Premonstratenser abdij Lidlum en de zielzorg’, par. 7.

126 Ter vergelijking: Mol, ‘Johannieter zusters’; Moolenbroek, ‘Stichting Cisterciënzervrouwenkloosters’.

127 Parijs, ‘Doppelkloster’, kol. 1258. Schrijver voert de term ‘geassocieerd’ klooster in om de onderlinge afhankelijkheid van de twee instellingen te onderstrepen. Zie ook: Krings, ‘Prämonstratenser und ihr weibliches Zweig’, 75-105.

128 *Vitae Abbatum*, 484.

129 Van Genegte, ‘Witvrouwenklooster Keizerbos’, passim.

130 In Frankrijk verdwenen de vrouwenkloosters zelfs geheel. Zie: Van Schijndel, ‘Koorzusters’, 163-177.

het verrichten van handenarbeid of door mee te delen in de patronaatsrechten van parochies. Met de tucht zou het intussen bergafwaarts zijn gegaan.¹³¹ Eerst onder invloed van de Windesheimers zou hierin verandering komen.

In de kroniek van Mariëngaarde lopen de mededelingen over vrouwenkloosters parallel aan de berichtgeving in de *Vitae Abbatum*. Het betreft de stichting van Bethlehem en Buweklooster en de zending van zusters uit Bethlehem naar Oost-Pommeren onder Sibrand. Sibrandus Leo is bij het excerpere van deze passages correct te werk gegaan, zodat zijn betrouwbaarheid dezelfde is als die van de *Vitae*.

De kroniek van Lidlum biedt meer openingen. De stichting van het vrouwenklooster Bajum in 1186, vier jaar na de aansluiting van Lidlum bij de premonstratenzers is vergelijkbaar met de stichting van Bethlehem in 1170, zeven jaar na de oprichting van Mariëngaarde.¹³² Beide abdijen waren hun bestaan gestart als dubbelkloosters, maar hebben waarschijnlijk op bevel dan wel door toedoen van het Generaal-Kapittel hieraan een einde moeten maken.¹³³

Redelijk uitvoerig zijn de berichten over het kloostertje Franjum van de benedictinesen in Franjumburen, gelegen ongeveer een kilometer ten noordwesten van Marssum (Menaldumadeel). De reden van opneming in zijn abtenkronieken was voor Sibrandus Leo de incorporatie van dit klooster bij Lidlum ten tijde van abt Hoyto (1256-1275). Het klooster, waarschijnlijk een dubbelklooster met een bevolking van circa 40 mannen en vrouwen, zou in moeilijkheden zijn geraakt toen de prior, heer Ivo, de pastoor van Marssum, was overleden. Hoyto, de abt van Lidlum, zou daarop door de zusters zijn benaderd om redding te brengen, en deed dat met schijnbaar innig mededogen. De zusters gingen naar Munnikebajum, de broeders naar Lidlum; de goederen kwamen aan Lidlum. Hoyto wordt afgeschilderd als een krachtig bestuurder die kans zag behalve dit klooster en de kerken van Terschelling (Nicolaaskerk), Oosterzee en Lutkewierum zelfs de bezittingen van zijn ouders en enige broer aan de abdij te trekken. Dat laatste was een voordelige handel, want 'zij waren zeer rijk'. Doordat Sibrandus Leo de enige bron is die de overstap van Franjum beschrijft, blijft het gissen of zijn relaas louter op feiten is gebaseerd. Vragen zijn er zeker. Waarom bijvoorbeeld nam de opvolger van heer Ivo het bestuur van Franjum niet over? Zou de aangevoerde reden, dat het bestuur annex het kloosterlijk leven van de zusters achteruit waren gegaan de echte overweging zijn geweest, of waren het vooral de belangen van Lidlum die met de overname gediend waren? Immers, het klooster bezat waardevolle goederen en rechten op en langs de oevers van het Middelzeegebied tussen Marssum en Leeuwarden. Zo bezien zou de door Sibrandus Leo opgegeven reden niet vrij zijn geweest van een zekere interpretatiezucht.

Van activiteiten in dit deel van de Middelzee wordt later niets meer vernomen. Dat is wel het geval met twee uithoven (*grangiae*), genaamd Munkhuys en Ter Porte nabij Boksum, die door Franjum waren ingebracht. Lidlum zou daar weinig profijt van hebben getrokken en daarom werden ze een halve eeuw later van de hand gedaan. Door Sibrandus Leo wordt de verkoop in verband gebracht met de moord op abt Eelko in 1332,

131 De situatie doet denken aan wat de hierna te bespreken zusterkloosters Franjum en Miedum overkwam, met dit verschil dat beide hun zelfstandigheid verloren aan Lidlum.

132 De stichtingsdatum is niet exact te bepalen. Zie de berekeningen in *Vitae Abbatum*, 71 en 72.

133 Het derde Lateraans concilie van 1139 had een gemeenschappelijk koorgebed van mannen en vrouwen verboden. Prémontré trok hieruit meteen zijn consequenties. Zie *Vitae Abbatum*, 71.

zogenaamd gepleegd door de perverse conversen van de grangiën. Dat bij de rol van deze conversen de nodige kanttekeningen gemaakt moeten worden, wordt in de hierna volgende paragraaf toegelicht. Wij houden het er op dat in dit verband de verkoop van de grangiën meer een economische achtergrond dan een ideële moet hebben gehad.

Een enigszins vergelijkbare geschiedenis wordt vermeld over het bij de (weinig bekende) orde van Maria Magdalena aangesloten kloostertje Miedum bij Tzum. Door de overstromingen als gevolg van de watersnood van 1287 zou het klooster met zijn 55 personen in zijn economische kern zijn geraakt, waardoor de bewoners genoodzaakt zouden zijn zich op wereldse wijze door handenarbeid in leven te houden. Dit zou de discipline tot een onaanvaardbaar laag niveau hebben gebracht. Door bemiddeling van een afgezant van de bisschop van Utrecht zou het twee jaar later zijn gekomen tot aansluiting bij Lidlum inclusief alle goederen. De mannen gingen naar Lidlum, de vrouwen naar Munnikebajum.

Dat er met de orde van Maria Magdalena in deze jaren iets aan de hand was, is uit de literatuur bekend.¹³⁴ De *sorores poenitentes Beatae Mariae Magdalena in Allemannia*, ook wel Wittevrouwen genoemd, vormden een betrekkelijk kleine kloostervereniging die tegen het einde van de dertiende eeuw in vooral financiële moeilijkheden verkeerde. Vele kloosters scheidden zich af om zich bij andere orden te voegen. Het kloostertje bij Tzum zal van de orde weinig steun hebben ontvangen, zodat het relaas van Sibrandus Leo terecht kan zijn. Twee opmerkingen van redactionele aard blijven nog over. Allereerst is het niet duidelijk waarom de overgang van 1289 pas vermeld wordt in het Leven van Ulbo's opvolger, abt Idzo Hermana (1296-1309). Vervolgens blijken de gronden van Miedum voortaan als uithof te zijn geëxploiteerd. Kennelijk was de economische betekenis op dat moment weer hersteld. Was ook hier door Sibrandus Leo een gelegenheidsverklaring te berde gebracht om de belangen van Lidlum te dekken? Hoe dan ook: de overdracht van Miedum aan Lidlum is verklaarbaar. Niet alleen de overstroming maar ook de teloorgang van de orde zou er toe hebben bijgedragen.

De enige passages waarin vrouwen nog een rol van betekenis speelden, betreffen conflicten met de abt. Zo kon abt Jacob van Zeeland (1486-1492) het niet goed vinden met de bewoonsters van Bajum. De zusters van datzelfde Bajum bezorgden de eigen-gereide abt Joannes Duiveland in 1507 grote problemen. Ze weigerden gehoorzaamheid en hadden een grote mond. Duiveland wist niets beters te doen dan de teugels strakker aan te trekken en de zusters te straffen. Er lijkt geen reden om de waarheid van deze mededelingen in twijfel te trekken.

3.3.1.2 'Verbeterde' geschiedschrijving

Naar het voorbeeld van de klassieken was het de humanistische geschiedschrijver, geoorloofd zijn verhalen te 'verbeteren' door de samenstellende elementen extra kleur te geven om daardoor de waarheid beter tot haar recht te laten komen.¹³⁵ Ook Sibrandus Leo blijkt hierin de mode van zijn dagen te volgen. Dat dit het moderne waarheidsbegrip niet ten goede komt wordt in de volgende 'miniaturen' geaccentueerd.

¹³⁴ Simon, *Pénitentes de Ste Marie Madeleine*, passim.

¹³⁵ Een nadere beschouwing hierover in paragraaf 3.4.

Het drama-Eelko. Moord of doodslag? En wie was de dader?

Vanaf de eerste regel in diens levensbeschrijving schildert Sibrandus Leo Eelko af als een achtenswaardig man die ‘van kindsbeen af uit de bronnen van godsvrucht had gedronken’. Na een passage waarin de schrijver accentueert dat hij toch ook grote zorgen had gekend voor de gebouwen, die bovendien de kerken van Tuitgum, Sexbierum en Spannum onder de jurisdictie van Lidlum had gebracht en 180 soldeniers had ingehuurd om zich te verdedigen tegen de Eecknamannen, neemt het verhaal een andere wending. Eelko, de ideale abt, wordt bij zijn bezoek aan Ter Porte en Munkhuys, twee buitenbezittingen nabij Boksum, door de conversen aldaar laaghartig vermoord. Althans volgens de lezing van de schrijver. Aanleiding voor de misdaad waren de berispingen van de abt voor hun door en door slechte gedrag die, zoals de tekst vermeldt, nogal ‘hard’ aankwamen. Op hun beurt beschuldigen zij de abt, dat deze zich aan dezelfde zonden schuldig maakte waarvan hij hen betichtte. Volgens Sibrandus verweten ze hem onder meer dat hij geen maat had weten te houden bij het drinken, omdat ze goed wisten dat dronkenschap de zogenaamde heiligheid van de abt teniet zou doen.¹³⁶ Hij zou zoveel hebben gedronken dat hij zijn maaginhoud had uitgebraakt. Tegenover de ellendelingen die Eelko voor de voeten wierpen dat hij het braaksel in de mouw van zijn pij had weggestopt, straalt engelachtig wit onze abt, die de aanstaande moordenaars het vuur na aan de schenen legt door ze (naar men zegt, aldus Sibrandus Leo) met een wonder te confronteren. In plaats van braaksel zouden de prachtigste rozen uit de mouw te voorschijn zijn gekomen. Dat was voor hen het moment om toe te slaan. Na het plegen van de misdaad smeten zij het lijk van de abt in de kloostergracht, waar het de volgende morgen werd ontdekt door een toevallig passerende vrouw. De rest laat zich raden: de moordenaars werden gegrepen en naar de gewoonte van de tijd hardhandig terechtgesteld. Vervolgens gebeurde (volgens A; B zwijgt erover) een tweede wonder. Bij zijn uitvaart verhoorde Eelko de bede van de boeren in het dorpje Boer en bevochtigde hun akkers met hemelse dauw.

Tot zover de voorstelling die de kroniek geeft. Bewaard gebleven archivalia leren echter anders. In het archief van de bisschoppen van Utrecht bevindt zich (voor de maand maart 1333) een lijst van borgen – *fideiussores* – voor een kanunnik van Lidlum, genaamd Hessel van Dietmarghum (Tzummarum?), die zich voor de bisschop zou hebben moeten zuiveren van de manslag op zekere heer Eelko.¹³⁷ Over de te volgen procedure van de zaak die in Utrecht voorlag, bestond geen twijfel. Het was een ernstige zaak. Hessel zou *feria tertia post Quasimodo* (dinsdag na Beloken Pasen) in persoon voor de bisschop moeten verschijnen en zich onder ede moeten zuiveren van de doodslag en aan alle voorwaarden moeten voldoen die hieruit voortvloeiden. Deed hij dat niet, dan zou hij de bisschop 200 mark sterling moeten betalen met verlies van al zijn beneficiëes en goederen (*sub pena privacionis beneficiarum et omnium bonorum*). Als borgen stonden garant heer Sibrand, pastoor van Sibrandaburen, heer Volpert, rector van de kerk van Haskerhorne, Everard, rector van de kerk van IJlst en de leek Ludolf, bijgenaamd Hunup.

¹³⁶ Medio twaalfde eeuw was al eens de verering van een Zweedse heilige door paus Alexander III verboden, omdat de man in een toestand van dronkenschap vermoord was. Leinweber, ‘Kirchliche Heiligsprechungsverfahren’, 128-136.

¹³⁷ Archief Bisschoppen van Utrecht I, 1 fol 40. In druk: Muller, *Registers en rekeningen Bisdom Utrecht I*, 420/421 over de jaren 1325-1336. Ook bij Muller, *Regesten bisschoppen Utrecht*, nr. 707.

Historiserend portret van Eelko Ferdinand van der Laen als abt Eelko Liauckema. Uit de rechtermouw van zijn pij komen als door een wonder rozen te voorschijn. Opdrachtgever was mogelijk Van der Laen zelf, kanunnik in Mechelen. Het schilderij wordt toegeschreven aan de Leeuwarder schilder Nicolaas Wieringa (ca. 1625-1681) die in de voetstappen trad van Wybrand de Geest (1592-na 1660). Foto Fries Museum Leeuwarden. (Objectnr. S1964-165 deel van 1).

Wat betekent deze notitie voor de waarheidsgetrouwheid van Sibrandus Leo? In ieder geval dat zijn relaas over een moord met voorbedachten rade geen stand houdt. Eerder was er sprake van doodslag, een ‘manslag’, wellicht in een opwelling uitgevoerd. Onduidelijk is ook of de ‘moord’ onder getuige heeft plaats gevonden of van man tot man. Wel wordt het relaas van Sibrandus in zoverre bevestigd dat Eelko inderdaad is gedood. Maar de schande van de zogenaamde ‘moord’ blijkt terug te vallen op een kanunnik en niet op de als onwaardigen afgeschilderde conversen.

Men kan niet anders concluderen dan dat achter deze dramatisering een bedoeling schuil moet gaan. Heeft Sibrandus Leo door het inlassen van twee bijzondere wonderen wellicht de heiligheid van de vermoorde een extra accent willen geven en daarmee het geslacht Liauckema willen eren? En heeft hij, om dat effect te bereiken, de misdadige conversen in een fel *clair obscur* zo zwart mogelijk afgeschilderd? Het lijkt in ieder geval zeker dat hij hier op eigen kompas heeft gevaren. Over de Liauckema’s gaan we nog even door.

Eelko en de ‘Geblytsheiligheit’ der Liauckema’s

Tegenover de traditie, die in navolging van Sibrandus Leo voetstoots aannam dat Eelko uit de adellijke familie Liauckema stamde, plaatsen we de volgende overweging.¹³⁸ De Liauckema’s vormden nagenoeg de rijkste familie in noordwestelijk Westergo in het

¹³⁸ Mondelinge mededeling P.N. Noomen. Zie ook Noomen, ‘Consolidatie van familiebezit’, 73-174, en ‘Liauckemastate bij Sexbierum’, 50-53.

begin van de zestiende eeuw. Onder meer door vererving van andere hoofdelingenfamilies waren alleen al in westelijk Barradeel in die periode achttien boerderijen eigendom geworden van de familie. De verhouding met de abdij van Lidlum moet goed zijn geweest, al zijn daar geen directe bewijzen voor. Mocht Eelko al een Liauckema zijn geweest, dan heeft het klooster direct of indirect behoorlijk geprofiteerd van deze verbintenis. Zijn levensbeschrijving geeft daar ettelijke voorbeelden van. Toch mag men zijn verwantschap met deze familie niet zonder meer aannemen. Het is bekend dat Sibrandus Leo de oudere abten allemaal voorzag van een familienaam, ook als die namen op dat bewuste moment nog niet in gebruik waren.¹³⁹ Hiermee reageerde hij mogelijk op een wensdroom van naburige adellijke families uit zijn eigen dagen, de familieëer te vereeuwigen door opname in de kroniek. Het is derhalve denkbaar dat Eelko's wortels elders hebben gelegen en dat Sibrandus Leo de bij de Sexbierumer Liauckema's levende traditie vorm heeft gegeven door de vrome abt Eelko in deze familie te 'incorporeren'. De wens van de familie is des te begrijpelijker, daar de concurrerende familie van Adelen, eveneens woonachtig in Sexbierum en door Noomen gezien als een zijtak van de Liauckema's, in de zestiende eeuw een eigen familieheilige cultiveerde in de (gefingeerde negende-eeuwse) bisschop-martelaar Sint-Fredericus.¹⁴⁰

Bewijzen van heiligheid

Al was Sibrandus Leo humanist genoeg om spaarzaam om te gaan met zogenoemde heiligen en hun 'wonderen', toch zou hij zich – misschien ongewild – op een dwaalspoor hebben laten brengen door de vooraanstaande en invloedrijke, oer-katholieke familie Liauckema.¹⁴¹ Eelko werd daarmee na Frederik en Siard van Mariëngaarde de eerste abt van Lidlum die mirakels verrichtte. Niet zoals zijn illustere voorgangers, genezingswonderen, maar hemelse tekenen die uitsluitend zijn heiligheid moesten bewijzen: tijdens zijn leven een rozenwonder en na zijn dood hemelse dauw waarmee de verdienstelijke abt het boerenland zou hebben bevochtigd. Beide wonderen beantwoordden aan bekende traditionele *topoi*.¹⁴² Met andere woorden, zijn relaas zou de verering van de als heilige beschouwde abt alleen maar stimuleren. Zo iets is niet meer in overeenstemming met de historiciteit. Een nuchtere constatering kan al duidelijk maken hoe gespeend van de realiteit Sibrandus' reportage was. De zogenaamde conversen zouden na het plegen van hun misdaad het lijk van de vermoorde abt compleet met habijt en met slaapmuts op in de kloostergracht hebben gesmeten. Het werd daar de volgende ochtend gemakkelijk herkend. Zo werd de doorgaans trage goddelijke wraak waar de B-teksten op zinspelen wel heel eenvoudig uitgelokt.

Afgezien van de feiten waarover Sibrandus Leo verhaalt, is er nog een aspect dat toelichting behoeft. Ongewild heeft hij er namelijk toe bijgedragen dat Eelko in het gezels-

139 Over dit onderwerp handelt de volgende paragraaf.

140 De Duitsers spreken in zo'n geval van 'Geblütsheiligkeit'. Zie: Noomen, 'Consolidatie van familiebezit', 133 noot 219; 157 noot 297; 158 noot 301; ook 162 noot. 311: 'De Barradeelster familie Van Adelen, evenals Liauckema met een pretentie van Geblütsheiligkeit, is een ander voorbeeld van de constructie van een religieus gekleurd zelfbeeld'.

141 In de zeventiende eeuw zouden de Liauckema's in hun huis geregeld onderdak bieden aan rondtrekkende priestermissionarissen.

142 Zie Leinweber, 'Kirchliche Heiligsprechungsverfahren'. Vergelijkbare *topoi* zijn het uitstralen van een verblindend licht, het verspreiden van welriekende geuren, of in het meest opzienbarende geval – zoals bij Frederik van Hallum – het onvergankelijk blijven van lichaam en kleding.

schap kwam te verkeren van Frederik en Siard van Hallum, twee andere Friese norbertijnen wier canonisatie in de zeventiende eeuw werd bevorderd en waarover in een vorig hoofdstuk geschreven werd. Zij behoorden tot die groep ordesgenoten die al vroeg een voorbeeldfunctie hadden verworven, maar geen van allen nog waren heilig verklaard. Daar was in het begin van de zestiende eeuw, waarschijnlijk als uitvloeisel van de algemeen verbreide reformbeweging verandering in gekomen. Ook Eelko Liauckema werd onder de Friese ‘heiligen’ gerekend. Ten bewijze geldt de *elevatie* van zijn lichaam die volgens Sibrandus Leo in 1528 onder abt Joannes Keppel plaatsvond.¹⁴³ Sibrandus Leo heeft er zo het zijne toe bijgedragen dat Lidlum kreeg wat Mariëngaarde in dubbele zin bezat, een heilige abt. Door de grillen van de geschiedenis is hem nooit de eer der altaren ten deel gevallen, al bleef hij bij de norbertijnen een vereerde voorganger.

Het terugprojecteren van geslachtsnamen

In aansluiting op het voorgaande moet worden geconstateerd dat de vertekeningen in de historiciteit van Eelko niet alleen staan. Ze kunnen zelfs in een breder verband worden gezien. Weliswaar worden al in de dertiende-eeuwse *Vitae Fretherici* de namen vermeld van invloedrijke adellijke geslachten die grote verdiensten hadden voor de eerste bloeitijd van de abdij Mariëngaarde. Vooral de Cammingha’s van Blija en Cambuur en de Ethelgera’s van Leeuwarden verdienen hier vermelding.¹⁴⁴ In zijn excerpten van deze contemporaine bron voegt Sibrandus Leo daar nog een aantal epitheta aan toe. Bijvoorbeeld als hij rond 1170 de strijder *Goslic* uit diezelfde *Vita Fretherici* in verband brengt met de *Goslinga*’s, een familienaam die eerst in de tweede helft van de vijftiende eeuw voorkomt en daarom ook niet in de *Vitae* wordt genoemd. Naar blijkt bezigt Sibrandus Leo al in de twaalfde en dertiende eeuw veel meer familienamen die eerst in de vijftiende eeuw zouden worden gehanteerd.¹⁴⁵ Het betreft evenals in het geval van de *Goslinga*’s van Hallum familie- en stinsnamen die in de vijftiende en zestiende eeuw in de door de auteur genoemde dorpen inderdaad bestonden. Het is zeer de vraag of deze namen aan personen in veel eerdere tijden mogen worden toegeschreven. Zo stuit men omstreeks 1550 op de families Scheltinga in Minnertsga, Tjaarda in Hallum, Krins bij Rauwerd, Eeckna in Bayum, Hermana in Minnertsga, Wobbinga in Weidum, Andla in Ried en Liauckema bij Sexbierum. Wat deze laatste familie betreft, is het zeker dat zij in de late veertiende eeuw in de nabijheid van Sexbierum woonden en dat er een abt van Lidlum in de vroege veertiende eeuw is doodgeslagen. Maar het staat helemaal niet vast dat deze abt een Liauckema was. Fictieve kroniekberichten zullen eerst in hun eigen historische context moeten worden geplaatst, dus tegen de achtergrond van de tijd van ontstaan.

De historische kern lijkt de wensdroom van laatmiddeleeuwse families in deze om-

¹⁴³ Wumkes, *Abtenlevens*, 48, noteerde ten onrechte 1428. Bij Gabbema staat echter duidelijk 1528. Ook de B-versie heeft dit laatste jaartal. Dat komt ook beter uit: abt Joannes Keppel die volgens Sibrandus Leo deze *elevatie* verrichtte, resideerde tussen 1517 en 1543. Een zestiende-eeuwse cultus ligt bovendien meer voor de hand. Wumkes was de drukfout kennelijk ontgaan.

¹⁴⁴ Noomen, ‘De familie Cammingha’, *passim*.

¹⁴⁵ De zo genoemde Friese vetemaatschappij waarin heel wat verhalen van Sibrandus Leo zich afspelen, was een samenleving die voor en na werd gekenmerkt door een hevige partijstrijd. De nieuwe visie op de relaties tussen de oude Friese adel en de latere ‘hoofdelingen’ is uitgedragen door Noomen, onder andere in de *Vitae Abbatum*, 113-130. Zie ook van hem: ‘Friese vetemaatschappij’, 43-64. Zie ook Spahr van der Hoek, *Samenleven in Friesland*, 79-100 en de daar aangegeven oudere literatuur

geving. In zijn vorengenoemd artikel toont Noomen in vele gevallen juist in Barradeel, dus in de omgeving van Lidlum aan, dat de fantastische geschiedschrijving van de zestiende eeuw 'pure fictie' verschaft over de ouderdom van de adellijke families.¹⁴⁶ Zo zouden de Liauckema's al in 1096 deze naam hebben gedragen, de Adelens zelfs al in 830. Noomen moet bij herhaling constateren dat ook Sibrandus Leo dingen beweert die niet door andere bronnen bevestigd worden. 'De precieze genealogie van de Liauckema's, evenals van de meeste hoofdelingenfamilies kan pas voor de periode na 1400 worden opgesteld. Sinds die tijd stellen de bronnen ons ook in staat de onderlinge verwantschap en de gelaagdheid van de hoofdelingenfamilies te leren kennen', aldus Noomen.¹⁴⁷

Hoe Sibrandus er toe kwam al in die vroege jaren adellijke familienamen te noemen, hangt mogelijk samen met mondelinge, niet geautoriseerde mededelingen over geslachten die bij hem bekend waren. Mogelijk ook spelen zijn sympathieën en antipathieën voor bepaalde families een rol. Een derde mogelijkheid is de bekende humanistische praalzucht die tot uiting komt in een soort historische parallelle. Hij kende met naam en toenaam de abten van zijn dagen als aanzienlijke prelaten. Abten van vroeger dagen zouden in zijn ogen dan ook heel goed belangrijke naamdragers kunnen zijn geweest. En de auteur verschaft hun die.

Ook langs de weg van vergelijking moeten we constateren, dat Sibrandus Leo met zijn vroege aanduidingen eigen interpretaties invoegt. Bij het nalopen van abtenlijsten van onder meer Ludingakerke, Bloemkamp, maar ook Mariëngaarde valt het op dat in alle gevallen eerst sinds 1485 familienamen worden gebruikt.¹⁴⁸ Dat wil dus zeggen, eerst in het tijdsbestek dat de auteur door eigen waarneming of getuigenis van tijdgenoten kende. Hetzelfde is het geval in Lidlum, waar eerst in 1468 (c.q. 1488) de lijst familienamen aaneensluitend is. Een en ander houdt in dat voor beide kloosters de in de aanvang van dit hoofdstuk genoemde cesuur van 1470 als scheidingspunt van eigen waarnemingen en ontleningen exact aanwezig is. Daarom is het des te opvallender dat de abten van Lidlum al tussen 1296 en 1351 aan adellijke families gekoppeld worden. Deze interpretaties van Sibrandus Leo doen zich voor als een 'eilandkarakter'.

Dat de Friese kloosters in dit alles geen uitzondering vormen, wordt duidelijk als we abtenlijsten van naburige kloosters nalopen. De volgende voorbeelden zijn ontleend aan de Brabantse *circarie* waar het permanent gebruik van familienamen – aanvankelijk nog locatieven – eerst rond 1300 in zwang kwam.¹⁴⁹ De grootste onder hen, met grote invloed van de Brabantse hertog, (Sint-Michiel, Averbode, Tongerlo, Park en Grimbergen) beginnen er een halve eeuw eerder mee. Aan de hand van het kapittelboek van Ninove is de namenmode vast te stellen. De talrijke Germaanse namen verdwijnen daar na 1200 haast volledig. Na 1200 worden de namen aangevuld met de vermelding der functies, vervolgens duiken vanaf circa 1400 ook de achternamen op.¹⁵⁰ Maar zelfs de abten van Middelburg en Hamborn dragen eerst rond 1320 permanent een achternaam. Ver-

146 Noomen, 'Consolidatie van familiebezit', vooral de Bijlagen, 163-174.

147 Noomen, 'Ibidem', 104.

148 Resp. Mol en Noomen, 'Stichting Ludingakerke en relatie met Rolduc', 30 e.v. . Schoengen, 'Chronicon Abbatum Floridi Campi', passim.

149 Backmund, *Monasticon Praemonstratense* I, passim

150 Van de Perre, 'Ninoofse kapittelboek', sub IB.

geleken hiermee is Sibrandus Leo er eind twaalfde eeuw wel erg vroeg mee en moeten we er vanuit gaan dat hij ze zelf heeft bedacht.

De dwaalwegen van Ijsbrand Harderwijck

De reden waarom Sibrandus' berichtgeving niet alleen over de vroegere periode, maar ook over zijn eigen levensjaren ondanks zijn betrokkenheid toch voorzichtig dient te worden gebruikt, is vooral gelegen in zijn eenzijdige visie en daarnaast een soms mate-loze slordigheid. Wat is het geval? Vanaf het Leven van Ijsbrand Harderwijck wijzigt de kroniek plotseling van toon en overheersen de nationale gebeurtenissen van 1555, 1559 en vanaf het jaar 1566 de oorlogshandelingen tussen de Spanjaarden en de Geuzen: de Spaanse troepen onder leiding van Aremberg, Alva en Caspar de Robles, de Geuzen onder leiding van Lodewijk van Nassau, Willem van Oranje en hun vertegenwoordigers in Friesland. Het zijn dermate belangrijke gebeurtenissen dat het klooster Lidlum even uit beeld blijft. De aandacht voor de Beeldenstorm is groot, maar beperkt zich tot Leeuwarden. De veldslagen van Heiligerlee en Jemgum worden op hun tactiek geanalyseerd. Eerst met de plundering van Lidlum door de Geuzen in 1572 wordt de schijnwerper weer op het klooster in Westergo gericht.

De omslag in de kroniek illustreert de belangrijke politieke rol die de abt van Lidlum in deze jaren speelde op het nationale toneel. Als raadsheer aan het Hof van Friesland reisde Ijsbrand Harderwijck af naar Brussel; hij was er getuige van toen Karel V in 1555 het gezag over de Nederlanden in handen legde van zijn zoon Filips II. Vier jaar later treffen we hem aan in Brugge om Filips uitgeleide te doen voordat deze naar Spanje afreist. Ten slotte wordt Sibrandus Leo zelf midden in oorlogstijd naar Leuven en Steinfeld uitgezonden om de belangen van het klooster te behartigen.

Het is duidelijk: hier is iemand aan het woord die uit eigen ervaring schrijft; die zijn gegevens uit de eerste hand had. Het is niet onmogelijk dat de auteur leidende figuren als Aremberg, De Robles en zelfs Doeke Martena persoonlijk of van heel nabij heeft gekend, hoewel laatstgenoemde vanuit Sibrandus' kerkelijk standpunt gezien aan de verkeerde kant stond. Aan eenzijdigheid in zijn berichtgeving is hij echter niet ontkomen. Berichten die hem niet rechtstreeks bereikten of die hem van minder belang leken, vermeldt hij niet. Hij 'negeert' ze. Over de beslissende gebeurtenissen die in deze jaren in Holland plaats vonden, worden we van hem niets gehoord. Maar zelfs waar het Friese zaken betreft, is Sibrandus, zoals we eerder meldden, selectief. Het Anabaptistenoproer bijvoorbeeld dat in 1535 plaats vond in Tzum en Bloemkamp wordt niet eens genoemd. Tot ver buiten de landsgrenzen had het oproer grote beroering gewekt. Maar kennelijk achtte hij het voor zijn opzet van minder belang, hoewel de cisterciënzers van Bloemkamp via Monnikesbajum bijna burens waren van de premonstratenzers van Lidlum.

Als lid van de kloostercommunity moet Sibrandus Leo het doen en laten van de latere abt Harderwijck met zijn Lutherse sympathieën aan den lijve hebben ervaren. Hij kon er weinig geestdrift voor opbrengen. Zonder enige reserve beschrijft hij bijvoorbeeld de invloeden van diens adellijke patroons waardoor de afvallige maar welbespraakte ex-geestelijke na zijn verblijf in Wittenberg weer in genade werd aangenomen. Wat hij over Harderwijck te zeggen heeft, is nogal verwarrend. In de eerste plaats zijn er problemen met de chronologie; vervolgens moeten vraagtekens worden gezet bij de

door hem aangehaalde documentatie. Dat hij in 1545 in Wittenberg heeft gestudeerd, is, zoals eerder werd aangetoond, aantoonbaar. Reitsma, die zich in zijn beschrijving van het wel en wee van IJsbrand volledig verlaat op Sibrandus Leo, op dat moment nog pastoor in Berlikum, signaleert hem eerst in 1546 in Wittenberg, het jaar van Luthers overlijden. Hij vermeldt nog dat hij 'voldaan huiswaarts keerde'.¹⁵¹ De reden van zijn terugkeer zou een zwaarwegend plakkaat van Karel V geweest zijn, waarin alle studenten die studeerden aan verdachte universiteiten waarop een interdict rustte, bevolen werd deze studies te staken, wilden zij voorkomen dat de bezittingen van hun sponsors wegens hoogverraad werden verbeurd verklaard. Wumkes meende deze dwangmaatregel te vinden in het veelomvattende keizerlijke plakkaat van 29 april 1550, gericht tegen het gebruik van verboden boeken die met titel en schrijver in een uitgebreide catalogus was bijgevoegd. Dit plakkaat was in wezen een bevestiging van het keizerlijke bevel dat de *Confutatio* van Joannes Eck van 5 augustus 1530 had vergezeld en kwam overeen met de bepalingen van het edict van Worms uit 1521.¹⁵² Het plakkaat van 1550 was opgesteld door rector en universiteit van Leuven, maar past noch qua chronologie, noch qua inhoud in de berichtgeving van Sibrandus Leo.¹⁵³ Geen van de ketterplakaten tussen 1544 en 1555, hoe streng ook, bevat bepalingen die in de kroniek worden vermeld. Van wraaknemingen op de familieleden van de ketterse studenten is bovendien nooit sprake geweest. Vergelijkbaar zijn hooguit de keizerlijke decreten die gericht waren tegen de uit hun conventen gevluchte kloosterlingen.¹⁵⁴ Vermoedelijk heeft Sibrandus Leo *coûte que coûte* een argument bedacht om daarmee een aantal vrienden en invloedrijke kennissen te kunnen vrijpleiten: ze zouden hun zoons de gelegenheid hebben willen geven om te studeren, maar voortzetting zou hun onmogelijk zijn gemaakt. Vanuit Sibrandus gezien zou het een samengaan geweest kunnen zijn van eigenbelang en angst voor de diepingrijpende maatregelen van een keizer die juist in de tweede helft van de jaren veertig op het toppunt van zijn macht stond.¹⁵⁵

Het tweede probleem betreft de chronologie. Indien het plakkaat van 1550 al door de auteur zou zijn bedoeld, dan wordt dit bestreden met gegevens die van elders kunnen worden aangevoerd. Roemeling, die IJsbrand in diens diverse parochiële functies op de voet is gevolgd, heeft dit overduidelijk aangetoond. Op basis van nauwgezet archiefonderzoek komt hij tot de volgende loopbaan van de man vóór zijn benoeming tot abt in 1553.¹⁵⁶ Vóór 1545 was hij achtereenvolgens pastoor in Menaldum, Spannum en Berlikum. Rond Maria Lichtmis (2 februari), zo luidt de summiere aanduiding van Sibrandus Leo, trok hij naar Wittenberg, vanwaar hij na een (kort?) verblijf tegen het feest van de apostel Jacobus (11 juli) weer in patria verscheen. Noch met betrekking tot zijn aankomst in het bolwerk van Luther noch tot zijn vertrek vandaar wordt door Sibrandus

151 Reitsma, *Honderd jaren*, 75. Vgl. Oldenhof, 'Kettervervolging', passim.

152 Over plakaten tussen 1540 en 1555 in breder verband: Tracy, *Holland under Habsburg rule*, vooral hoofdstuk 6: 'No more for the butcher's block', 147-175. Over de haat in Holland tegen monniken (belastingvrijstelling, bedelmonniken en kerkelijke instellingen, plakaten) schreef Tracy in: 'Anticlerical sentiments', 257-269. Daarnaast signaleert de auteur dat de libertijnen evenmin de druk van de katholieke clerus wensten in te ruilen voor de dictatuur van hun gereformeerde opvolgers

153 *Groot Placaat- en Charterboek III*, 191-196.

154 Post, 'Formula Reformationis', 191 en de daar geciteerde literatuur.

155 Zo regelde de *Formula Reformationis* van 1548 tot in detail de leefwijze van katholieke geestelijken. De maatregelen dienden door de bisschoppen te worden uitgewerkt. In het Utrechtse belastte vooral het domkapittel onder leiding van Franciscus Sonnius zich hiermee. Zie Post, 'Formula Reformationis', vanaf 179.

156 Roemeling, 'Premonstratenzer abdij Lidlum en de zielzorg' 29-62.

een jaartal gegeven. Zoals gezegd moet dit in 1545 zijn geweest. Dat zijn vertrek in juli van datzelfde jaar heeft plaats gevonden, wordt door gegevens van elders bewezen: in Spannum wordt hij op 4 november 1545 en 17 februari 1546 gesignaleerd. Een en ander betekent dat ook de telling van Reitsma niet juist is. Na 2 juli 1546 komt hij voor als pastoor te Sexbierum, waar hij in ieder geval nog op 19 februari 1547 aanwezig was. Daarna ging hij opnieuw naar Spannum, waar hij 17 september 1550 en in februari 1552 als pastoor wordt genoemd. Kort na Pasen 1553 wordt hij tot abt van Lidlum verkozen. De conclusie moet luiden dat zijn pastoraat sinds 1545 een ononderbroken lijn vertoont en dat Sibrandus met de vermelding van het plakkaat van Karel V in 1550 in de fout is gegaan. Om de ondoorzichtigheid compleet te maken, wordt IJsbrand Harderwijk elders reeds in 1551 als abt vermeld als hij in Leeuwarden een Landdag bijwoont.¹⁵⁷

Friese norbertijnen aan buitenlandse academies

Op verschillende plaatsen deelt Sibrandus Leo mee dat de kloosterlingen, de een vóór, de ander na zijn intrede in het klooster op universiteiten hoger onderwijs volgden, dat wil in de meeste gevallen zeggen de studie van beide rechten.¹⁵⁸

De rechtenstudie was voor bestuurders als kloosterlingen een geëigende keus. In de eerste jaren van Lidlum en Mariëngaarde kwam dit nog weinig voor, aangezien de concilies en synoden van de twaalfde eeuw (Clermont 1130; Reims 1131; Lateranen II 1139; Tours 1163) nadrukkelijk de studie van wereldlijk recht of medicijnen verboden aan monniken en reguliere kanunniken na het afleggen van de kloostergeloften. Nog in 1219 verbood Honorius III aan de geestelijken van Parijs de studie van wereldlijk recht om te voorkomen dat zij van de theologische studie werden afgeleid. De praktijk lofgenstrafte echter deze verbodsbepalingen. Godfried Andla, de veertiende abt van Lidlum had zich bijvoorbeeld volgens Sibrandus Leo 'grote kennis van het recht' verworven.

Naast Frederik van Hallum, van wie wordt vermeld dat hij in Munster de voortgezette studie heeft gevolgd, worden nog zesmaal in de kronieken de door de aanstaande abten bezochte academies met name genoemd. Ook Theodorik, abt in Lidlum van 1352 tot 1369, zou hebben gestudeerd en wel in Parijs, de 'beroemdste academie van Frankrijk'. Hessel, die gebruik kon maken van een erfenis, studeerde volgens onze auteur in Oxford beide rechten en promoveerde daarin. Abt Folker had in Hoorn op Terschelling de grondbeginselen van het Latijn geleerd, waarna hij, zo schrijft Sibrandus Leo, 'naar de beroemde academie van Erfurt trok'. Een vijfde academie komt ter sprake in de levensbeschrijving van een vroegrijpe jongeling, de latere achtentwintigste abt van Lidlum Jacob van Zeeland. Hem zouden we moeten vinden in Leuven. Zijn opvolger tenslotte, de geleerde, belezen en ontwikkelde Pieter Valk had op school in zijn vaderstad Haarlem behoorlijk onderricht genoten in de beginselen van het Latijn; eenmaal priester zou ook hij gebruik hebben gemaakt van een erfenis en trok 'naar het voorbeeld van veel van zijn voorgangers naar Keulen'. Hij zou zijn afgestudeerd in de beide rechten en bekend zijn geworden om zijn welsprekendheid. Dat de latere abt IJsbrand Harderwijk

¹⁵⁷ *Groot Placaat- en Charterboek III*, 232.

¹⁵⁸ 'Sinds de tweede helft van de twaalfde eeuw begon overal de roem van de kloosterscholen te tanen; hun onderwijsstaak werd overgenomen door de universiteiten, waar vele regulieren als docenten hebben gewerkt.' (Post, *Scholen en Onderwijs*, 155).

in 1545 als kanunnik zijn kap aan de wilgen had gehangen en naar Wittenberg was afgereisd om daar de ketterse leer van Luther te bestuderen, is een geschiedenis die op zichzelf staat en hiervóór afzonderlijk aan de orde is geweest.

De bewijzen voor aller verblijven zouden moeten blijken uit de matrikels van de onderscheiden bezochte universiteiten. Onderzoek leerde echter dat slechts in twee gevallen deze bronnen uitweg bieden, namelijk bij Hessel die inderdaad in Keulen canonic recht blijkt te hebben gestudeerd, en Ijsbrand Harderwijck die in 1545 in Wittenberg werd ingeschreven.¹⁵⁹ Voor het overige melden de matrikels wel de namen van diverse Friezen – onder andere uit Harlingen, Franeker en Leeuwarden – maar zwijgen ze over de overige vier door Sibrandus Leo beschreven.¹⁶⁰

Kunnen hieruit conclusies worden getrokken? Het is bekend dat matrikels niet altijd even precies zijn bijgehouden. Het verliespercentage van Leuven bijvoorbeeld over de jaren 1482 tot 1500 wordt geschat op 25%; over de oorlogsjaren 1569 tot 1616 ontbreken ze zelfs geheel.¹⁶¹ Ook te Keulen, Erfurt en Freiburg zijn niet alle studenten in het matrikel bijgeschreven. De matrikels van Franse en Italiaanse universiteiten zijn deels verloren gegaan of niet gepubliceerd.¹⁶² Nu is van andere kloosters bekend dat ook bij de norbertijnen, wilden ze hogerop gaan, de gang naar de universiteiten in de latere Middeleeuwen vrij algemeen was.¹⁶³ Van de Brabantse pastoors is berekend dat 48 à 55% een universiteit bezocht.¹⁶⁴ Voor Friesland komt Zijlstra voor de seculiere geestelijkheid tussen 1500 en 1525 uit op 45%; rond 1545 tot 1580 op 30%.¹⁶⁵ In Dronrijp hadden in 1543 zelfs alle geestelijken een academische scholing gehad.¹⁶⁶ Weliswaar laat Zijlstra de reguliere geestelijken buiten beschouwing, daar ze in de opgaven meestal slechts met hun voornaam voorkomen en vaak van elders kwamen en daardoor moeilijk te traceren zijn. Lang niet altijd is bijvoorbeeld de norbertijnse achtergrond aangegeven. Gezien dit alles is er geen reden om aan te nemen dat het percentage onder de Friese premonstratenzers veel verschilde met dat van de cisterciënzers en seculieren.¹⁶⁷

Blijft het probleem dat de onderzochte matrikels ten aanzien van vier van de bovengenoemde zes abten dezelfde omissie vertonen. Heeft Sibrandus Leo met zijn mededelingen willen aantonen dat ook Lidlum door zijn geleerde abten in aanzien stond? Een terloopse opmerking van de schrijver, als zou abt Folker Keulen hebben bezocht, ‘evenals vele voorgangers’, zou dit kunnen bevestigen: in de kroniek is Folker namelijk de eerste die in verband wordt gebracht met Keulen.¹⁶⁸ Het kan echter ook het tegendeel

159 Resp. Keussen, *Matrikel Köln I*, 111-8 en Förstemann, *Album Vitebergensis*, 230.

160 Onderzocht werden de matrikels van Erfurt: Schwinges e.a., *Bakalarenregister Erfurt*; Keulen: Keussen, *Matrikel Köln*; Leuven: Reusens e.a., *Matricule Louvain*; Oxford: Emden, *Biographical register Oxford to 1500*; Wittenberg: Förstemann, *Album Vitebergensis*.

161 Valvekens, ‘Prémontrés inscrits à Louvain’, *Analecta Praemonstratensia* 36 (1960) 342.

162 Gegevens ontleend aan Zijlstra, *Geleerde Friesland*, 11

163 Zie Backmund, *Monasticon Praemonstratense*, passim.

164 Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld*, 158.

165 Zijlstra, *Ibidem*, 81. De cijfers die Post (zie hiervóór) gaf, zijn volgens Zijlstra te laag, aangezien hij alleen de magistri artium telde. Velen verlieten echter eerder de universiteit. (Zijlstra, *Ibidem*, 72.)

166 Zijlstra, *Ibidem*, 80.

167 Mol, ‘Klaarkamp als centrum van geleerdheid’, passim

168 Keulen werd door de Friezen geregeld bezocht en zou dat ook later blijven. Mol, ‘*ibidem*’. Zie ook hiervóór in paragraaf 2.5. Valvekens (zie noot 161) vond in Leuven vóór 1569 in totaal 144 norbertijnen die als zodanig waren genoteerd. Daaronder slechts één Friese norbertijn: Petrus Berlicum, die op 23 juni 1476 was ingeschreven. Met het hiervóór beschreven voorbehoud stelt Valvekens dat het er hoogstwaarschijnlijk meer zijn geweest.

betekenen. Het blijft gissen. Gezien echter de algemene tendens bij de vijftiende-eeuwse norbertijnen en de bewezen studiezijn bij bijvoorbeeld de Friese cisterciënzers zijn we geneigd de mededelingen van Sibrandus Leo te aanvaarden, temeer omdat hij op veel andere plaatsen het belang van studiezijn en het (bewezen!) volgen van onderwijs beklemtoont.¹⁶⁹

3.3.2 Gebeurtenissen

3.3.2.1 Betrouwbare vermeldingen

Eigen initiatieven bij kloosterstichtingen, in casu Lidlum

Aan de stichting van nieuwe religieuze gemeenschappen konden in de twaalfde en dertiende eeuw verschillende overwegingen ten grondslag liggen. Veel kloosters, ook in Friesland, hadden hun ontstaan te danken aan initiatieven van een bestaande community. Om ons tot de premonstratenzers en aanverwante orden te beperken: de vrouwenkloosters Bethlehem en Bajum werden gesticht omdat Mariëngaarde en Lidlum door hun opname in deze orde hun voortbestaan als dubbelkloosters moesten opgeven. Andere kloosters waren ook anderszins als dochter gelieerd aan een ‘moederklooster’. Zo had de cisterciënzer abdij Klaarkamp onder meer Bloemkamp, Aduard en Gerkesklooster als dochters. Ook kon een reeds bestaande kapittelkerk worden omgevormd tot een regulier klooster. Dat was het geval in Staveren en Dokkum.¹⁷⁰ Ook bij de premonstratenzers in Vlaanderen was dit de gebruikelijke gang van zaken.¹⁷¹

In Friesland is in veel gevallen de rol van de plaatselijke bevolking opvallend. Hier was de zogenaamde *creatio ex nihilo* niet ongewoon. Dat bestond hierin dat het ‘gewone’ pastoors, (lage) edelen, *nobiles* en eigenerfden waren die het initiatief namen, terwijl elders vooral vorstelijke personen deze rol vervulden.¹⁷²

Een goed voorbeeld van deze Friese situatie biedt de stichting van het nabij Lidlum gelegen reguliere-kanunnikenklooster Anjum dat in de levensbeschrijving van abt Idzo Hermana wordt verhaald.¹⁷³ De gegevens maken duidelijk dat de stichting een familieonderneming is geweest. De kroniek noemt zelfs vijf namen uit één familie plus nog twee gekwalificeerde seculiere geestelijken die kozen voor een beter, lees regulier leven. De begindotatie bestond uit een combinatie van een particulier bezitscomplex (een of meer boerderijen) en het pastoriefonds van de parochie. Voor de overdracht moesten de patronaatsgerechtigden hun goedkeuring geven. De pastoor bracht in feite zijn ambt en de bijbehorende inkomsten in de boedel van het klooster, wat inhield dat het klooster voortaan de verantwoording voor de zielzorg van de parochie had, iets wat bij de premonstratenzers niet op verzet stootte. Diverse Friese kloosters zijn met dit soort constructies gestart. Aan de wieg van Mariëngaarde, Wittewierum, Schildwolde en Heiligerlee stonden plaatselijke priesters. Dat waren respectievelijk Frederik van Hallum, Emo van Huizinge en Herderic van Schildwolde. De kerk van Hallum vormde de be-

¹⁶⁹ Over het onderwijs in Mariëngaarde en Lidlum in breder verband schrijft ook Post, *Scholen en Onderwijs*, vooral hoofdstuk 6.

¹⁷⁰ Mooi overzicht bij Van Vliet, *In Kringen van Kanunniken*, 325-397.

¹⁷¹ Meijns, ‘Norbertijnenabdijen in Vlaanderen’, 145.

¹⁷² Hierover vooral Mol, *Friese huizen*, 45/51.

¹⁷³ Uitvoerig beschreven door Mol, ‘Kleaster Anjum’, 23 e.v.

gindotatie van Mariëngaarde. Deze situatie was voor de stichter Frederik van wezenlijk belang. Om die reden liet hij dan ook, toen hij zijn einde voelde naderen, alle dorpelingen bijeen komen en onder ede beloven dat ze de parochiekerk van Hallum en de verschuldigde begunstiging nooit aan zijn klooster achterwege zouden laten.¹⁷⁴ De stichtingen van Buweklooster¹⁷⁵ en Gerkesklooster ontsproten aan het initiatief van de vrome, rijke mannen Buvo en Gerke. De van Mariëngaarde afhankelijke Pommerse vestigingen in Belboch en Treptow kwamen tot stand dankzij heersers als hertog Casimir en hertogin Anastasia van ‘Slavië’. Zonder enig commentaar volgt Sibrandus Leo de verhalen uit de *Vitae Abbatum* over de grondvesting van deze kloosters en de vanuit Hallum gestichte nevenvestigingen in Dokkum en Marne.

Een volledig stichtingsverhaal vinden we in de abtenkronieken niet alleen over Anjum, maar eveneens over de abdij Lidlum zelf. Ook hier worden de stichters met name genoemd. In het eerste hoofdstuk vernemen we van de stichting door de rijke Sibō, die zijn woning inrichtte tot klooster en vervolgens aansluiting zocht bij een bestaande kloostergemeenschap. Hij zou dat volgens Sibrandus Leo gedaan hebben in samenwerking met een zekere Tjalling Donia uit Winsum. De rol van de laatste is onduidelijk: alles draait hier en later om Sibō en zijn woning. Tjalling treedt slechts op als adviseur. Moeten we hier opnieuw, zoals in veel gevallen die we eerder vermeldden, een *révérence* zien aan het adres van een bekende familie van de auteur? Dit klemt temeer, daar het gebruik van de geslachtsnaam Donia in zo’n vroege periode op zijn minst verdacht voorkomt.

De eerste aansluiting van Lidlum gold het gematigde reguliere-kanunnikenklooster Ludingakerke. Dat Sibō en Tjalling zich juist op dit klooster richtten was niet zo verwonderlijk: het lag dicht in de buurt en was op dat moment de enige monastieke vestiging van Westergo.¹⁷⁶ Daar kwam verandering in toen het door Frederik van Hallum in 1163 gestichte Mariëngaarde door zijn strengere observantie en de aansluiting bij Steinfeld grote aantrekkingskracht kreeg. Sibō en Tjalling sloten zich in 1182 aan bij het Hallumer klooster. Dat gebeurde onder abt Ento van Mariëngaarde (1175-1184), die door Sibrandus Leo hogelijk geprezen werd. Strenge kloosters mochten zich immers in de weldoende belangstelling van de bevolking verheugen omdat het eeuwige heil bij hen in betere handen was.

Waarom moest Lidlum in 1234 verhuizen? Het westelijke Wad in wording

Ook de verhuizing van Lidlum in 1234 heeft op controleerbare gronden plaatsgevonden. Vanaf een plek dicht bij de zee werd het klooster naar een veiliger oord meer landinwaarts overgebracht. Welnu, de verplaatsing heeft een voorgeschiedenis die mogelijk teruggaat tot de jaren zeventig of mogelijk zelfs zestig van de twaalfde eeuw.

Wat de locatie van Sibō’s woning betreft die de basis werd van Lidlum: die moet zich hebben bevonden even noordelijk van de weg tussen Oosterbierum en Tzummarum, niet ver van de Oude Zeedijk. Gezien de keuze van de vermogende Sibō moet het er goed toeven zijn geweest. In tegenstelling tot de woning van zijn medestichter Tjalling Do-

¹⁷⁴ *Vitae Abbatum*, 208 e.v. Bedoelde passage komt niet voor bij Sibrandus Leo, maar wel in de verkorte *Vita Fretherici*.

¹⁷⁵ Reitsma, ‘Stichting Buweklooster’.

¹⁷⁶ Volgens de meest recente berekeningen moet Ludingakerke dateren van 1158. Zie: Mol en Noomen, ‘Stichting Ludingakerke’, 12-22; hier 22.

Van de 45 geïdentificeerde middeleeuwse Friese kloosterzegelstempels zijn er veertien afkomstig uit de premonstratenzer kring. Een aantal van deze is afkomstig uit de kloosterterp van Lidlum, waar in de jaren 1984-1986 tijdens archeologische onderzoeken naast zegelstempels ook middeleeuwse boekbeslagen werden aangetroffen. Zijlstra, aan wiens artikel ('Corpus zegelstempels', 51-57) onderstaande afbeeldingen en gegevens zijn ontleend, veronderstelt, dat het Lidlumer materiaal tijdens de plunderingen van de Geuzen in 1572 in een afvalput werd gedeponneerd. Hier afgebeeld zijn vier fraaie specimina, waarvan twee afkomstig zijn uit Lidlum, één uit Bajum en één uit Pingjum (Vinea Domini). (Foto's Koninklijk Fries Genootschap).

a. Bronzen spitsovale veertiende-eeuwse stempel (met oog), voorstellende Joannes de Doper en het Lam Gods in een gotische nis en architectuur; daaronder een knielende abt met kromstaf. Vindplaats Lidlum. Randschrift: S(IGILLUM) AB(BAT)IS WALILIS S(AN)C(TE) MARIE. Het betreft het ambtszegel van de (een) abt van Mariëndal of Lidlum. Opmerking. Vallis (=dal) is verkeerd geschreven.

b. Bronzen spitsovale stempel (met oog) van rond 1325, voorstellende Maria en het kind, daaronder een priester voor het altaar. Vindplaats Lidlum. Randschrift: S(IGILLUM) KE(M)PONIS CANONICI VALL(IS) S(AN)C(TE) M(ARIE) DE WEDU(M). Het betreft het persoonlijke zegel van Keimpe, kanunnik van Lidlum, die afkomstig was uit Weidum en opvolger werd van Eelko als abt van Lidlum. Omdat Keimpe in het randschrift slechts kanunnik wordt genoemd veronderstelt Zijlstra dat de stempel dateert van vóór zijn abbatiaat.

c. Loden spitsovale twaalfde-eeuwse stempel (met oog), voorstellende een lelie, geflankeerd door een halve maan en zon in de vorm van een achtpuntige ster en twee sterren. Randschrift: SIGILLUM LAMBERTI CANONICI DE V(ALL)I(S) S(ANCTE) MAR(IE). Het betreft het persoonlijke zegel van Lambert, kanunnik in Lidlum. Lambert wordt vermeld in het openingshoofdstuk van Sibrandus Leo's kroniek van Lidlum. De afkortingen in de tekst zijn indertijd geïnterpreteerd als VISMAR (de Hanzestad Wismar). Gezien de vindplaats Lidlum is dit hoogst onwaarschijnlijk (zie: Zijlstra, t.a.p., 53).

d. Koperen spitsovale vijftiende-eeuwse stempel, voorstellende een heilige in een nis met gotische architectuur. Vindplaats Pingjum, op het terrein van het vroegere klooster Vinea Domini. Randschrift: SIGILUM PREPOSITUS VINEE D(OMI)NI IN TANDIS. Het betreft het ambtszegel van de proost van Vinea Domini in 't Sand. Opmerking. Het handvat en het oog zijn afgebroken; de zegel is deels platgehamerd en daardoor onbruikbaar gemaakt. Het koper vertoont sporen van verzilvering.

nia 'van de Benneterp' bij Winsum stond zijn huis echter niet op een terp, maar was het direct opgetrokken op de opgeslibde kweldergrond, daar waar de zee een wal had gevormd, een natuurlijke verhoging in het landschap.¹⁷⁷ Dat het huis laag lag, wordt bevestigd door de naam *Mariëndal*, die het op deze plek gebouwde kloostertje mettertijd kreeg. Kloosters op een terp werden in Friesland daarentegen al gauw aangeduid als *mons*, berg.

Toen de kloostergemeenschap in 1234 zijn heil moest zoeken in een meer landinwaarts gelegen gebouw, kwam dat, naar Sibrandus Leo verhaalt, vanwege overlast van de zee. Uitvoerig wordt verteld dat reeds de vierde abt Syard (1204-1233) geconfronteerd werd met *crebris aquarum inundationibus* ('de herhaalde overstromingen van de zee'). Maar vanwege zijn oude dag (circa 1230?) zag Syard op tegen een verhuizing. Di-

¹⁷⁷ Een zogenaamd 'kadettenlandschap' is op de kleigronden van Groningen, Friesland en Westfriesland (Noord-Holland) eerder regel dan uitzondering.

rect na zijn wijding trof echter zijn opvolger, abt Sibō (1233-1252), voorbereidingen voor de bouw van een nieuw klooster op veilige afstand van de zee, op een terp gelegen. Hij was een doorzetter die dwars tegen de kritiek van de stichters van het oude klooster en hun familieleden in ging. Het nieuwe klooster kreeg dezelfde naam als het oude. Wel bleef dit laatste, dat ter onderscheiding het 'Oude Dal' ging heten, bewoond, zodat de kerk in 1268 door wijbisschop Edmund von Werth opnieuw geconsacreerd moest worden. Het Oude Dal zou zijn moeizame bestaan nog een aantal eeuwen rekken als agrarische uithof; het werd echter niet opgegeven.

Het relaas doet waarachtig aan, aangezien het parallel loopt met de mededelingen in de *Vita Siardi* van Mariëngaarde over activiteiten van abt Siard(us) bij het verhogen van de zeedijken.¹⁷⁸ De vraag is alleen of de voorstelling van zaken over Lidlum compleet is. Lag het Oude Dal van meet af aan (zonder voorland?) zo dicht bij de zee, of moeten we stellen dat de zee, die zich bij de stichting van het Oude Dal op voldoende afstand van het klooster had bevonden, steeds dichterbij was gekomen? Het Oude Dal was toch de plek waar Sibō, een rijk man, zijn zonder twijfel goed ingerichte huis bewoonde. 'Rijk' wil toch ook zeggen dat hij voldoende goed te bewerken landerijen in de onmiddellijke omgeving bezat?

Maar, zoals uit onze hierna volgende verhandelingen over de watersnoodramp van 1287 en het eiland Griend zal blijken,¹⁷⁹ moet de beslissing van abt Sibō in een breder verband worden gezien. Het hele verhaal past namelijk tezamen met het Mariëngaarder relaas zonder meer in de geschiedenis van de Middellzee en de vorming van het westelijke Wad. Het is bekend dat, te beginnen met de tweede helft van de twaalfde eeuw, tientallen zware stormvloed en verwoestende uitwerking hebben gehad op Noord- en West-Nederland.¹⁸⁰ De oorzaken van de rampspoeden moeten vooral worden gezocht in het zachter worden van het klimaat en de wijdverbreide (hoog)veenontginningen in het Noorden, Westen en het midden van ons land en daarmee samenhangend de oxydatie van het veen en aldus de relatieve stijging van de waterspiegel.¹⁸¹ Dit had veelomvattende, maar ook rampzalige gevolgen. De rivieren kregen steeds meer water te verwerken; tegelijkertijd zocht het Almere na het ontstaan van de Jonge Duinen (die immers de monding van het Oer-IJ afsloten) een uitweg naar het Noorden. Het veen verdween in snel tempo. En doordat ook de beschermende veenruggen zuidelijk de lijn Wieringen-Bolsward werden aangetast, vond het Almere rond 1250 aansluiting met het Vlie en het zich vormende Marsdiep. Zo werd de opruiming van het veen een van de belangrijkste processen die tussen globaal 1000 en 1300 verantwoordelijk waren voor de verwoesting van grote delen van het landschap van Noord- en Noordwestelijk Nederland.¹⁸² Het verdwijnen van de beschermende hoogveenrug ten westen van Friesland ging gepaard met een sterke en onbelemmerde aanzuiging van vloedwater in een nieuwe komberging, de zilter wordende Zuiderzee. Het zoute water van de Noordzee bereikte in deze jaren de noordelijke rand van de Veluwe, zodat een eiland als Marken niet

178 *Vitae Abbatum*, 284 e.v.; door Sibrandus Leo in excerpt geciteerd.

179 Beide worden hierna in dit hoofdstuk behandeld.

180 Gottschalk, *Stormvloed* I, passim.

181 Over veenoxydatie en de gevolgen voor het landschap: Lambooi, *Getekend Land*, 43-50.

182 Halbertsma, 'Ontstaan en toeslijking Middellzee', 104 e.v. Over Het Bildt vooral de werken van Sannes: *Geschiedenis van Het Boldt*, en 'De Bildtrenten'.

langer ‘omspoeld werd door het zoete water van de zee’, zoals de auteur van de kroniek van abt Jelger het in de *Vitae Abbatum* zo tekenend uitdrukte.¹⁸³ Schroor wees er op dat de stormvloed van 1196, die tot de grote uitbreiding van de Middellzee tot aan Scharnegoutum leidde, tegelijk de komberging van wat weldra Zuiderzee werd enorm uitbreidde.¹⁸⁴ De aanzuigende werking die dit in wijde omgeving had, verminderde de druk op de Middellzee en bevorderde op haar beurt weer een snelle dichtslibbing ervan.

Wat betekenden al deze processen voor de premonstratenzers van Lidlum? Dat het eerste klooster veilig in het huis van Sibō aan de Kapellewei kon worden ondergebracht, ligt wel voor de hand. Het huis lag binnendijks van de Hoarnestreek met zeker een kilometer breed kweldergebied als voorland. De effecten van de vloed waren niet meteen zo dreigend dat het klooster *stante pede* moest verhuizen. Dijkaanleg ten noorden van de Kegen, de latere Vijfdelendijk, waarschijnlijk een antwoord op de vloed van 1196, leek voorlopig voldoende. Tot de noodzaak tot verhuizing nijpender werd. Landverlies was daarmee niet afgelopen. Tot in de Late Middeleeuwen moest land worden prijsgegeven, zoals zelfs aan de hand van perceelsindelingen op een moderne topografische kaart valt af te lezen. Kweldervorming begint eerst goed oostelijk vanaf Zwarte Haan.¹⁸⁵

In zijn verhaal over de verplaatsing van het klooster en de bouw van het nieuwe Mariëndal heeft Sibrandus Leo aldus een belangrijk gegeven aangedragen dat in combinatie met de talrijke aanwijzingen over het opringen van de zee het beeld van de historisch-geografische ontwikkelingen in dit gebied scherper stelt.

3.3.2.2 ‘Verbeterde’ geschiedschrijving

Niet alleen in personalia volgde Sibrandus de humanistische mode van zijn dagen. Ook zijn beschrijvingen van een aantal gebeurtenissen moeten onder dit aspect worden beoordeeld. We kozen voor een aantal losstaande feiten die in de Friese historiografie een bekende plaats hebben gekregen.

De kloosterdemografie, vooral in relatie tot de watersnood van 1287

De Lidlumer kroniek van Sibrandus Leo is een van de weinige schriftelijke bronnen die uitvoerige mededelingen doen over de omvang en gevolgen van de grote stormvloed die Friesland in 1287 heeft getroffen. De grote aantallen overlevende kloosterlingen die de auteur in zijn levensbeschrijving van abt Idzo Hermana vermeldt, worden in de literatuur meestal zonder veel commentaar overgenomen, al lijken ze in veler ogen nog zo onwaarschijnlijk hoog.¹⁸⁶ Men laat het er echter bij, omdat toetsing aan andere bronnen ontbreekt. We willen hier een poging doen die aantallen tot juistere proporties terug te brengen.

De watersnoodramp van 14 december 1287 – Sibrandus Leo spreekt ten onrechte van de nacht vóór Sinte-Barbara, dus 17 december¹⁸⁷ – trof vooral de noordelijke en noord-

183 *Vitae Abbatum*, 426/427 en in het bijzonder noot 172.

184 Schroor, *Van Middellzee tot Bildt*, 35-37. Wij zijn de heer Schroor erkentelijk voor een aantal aanvullende gedachten die we van hem mochten ontvangen over de historisch-geografische ontwikkelingen in Noordwest-Friesland.

185 Mededeling Schroor. Vgl. ook Schroor in *Fryslân* (1997) nr. 3, 14-16.

186 Zie Gottschalk, *Stormvloeden I*, s.v.

187 Alle andere bronnen hebben 14 december, ook die uit het buitenland: Buisman, *Duizend jaar I*, 537 e.v.

westelijke kustgebieden. Het gebeurde midden in de nacht (*sub medium noctis*). In het Leven van abt Ulbo beschrijft de auteur de ravage zoals hem uit zijn bronnen was overgeleverd. Hij weet te melden dat 'het verlies aan koeien enorm was, zonder tal waren de mensen die omkwamen, zodat in de kustgebieden er amper één was die er het leven afbracht'. De *Continuator* van Wittewierum, een tijdgenoot, voegt er aan toe: 'Het zeewater was sinds mensenheugenis niet zo hoog geweest'.¹⁸⁸

Voor de gewone bevolking werd die nacht getroffen; toch kregen ook de adel en kloosterlingen hun deel. De monniken van de grote kloosters hadden in de stormnacht nog het geluk al wakker te zijn toen het woedende zeewater zich op het land stortte. Volgens genoemde *Continuator* gebeurde dat tussen het begin van de nacht en het kraaien van de haan. De monniken baden juist de metten, het ochtendgebed vóór de dageraad. Zo konden de meeste van hen er tenminste het leven van afbrengen, al zagen ze in veel gevallen hun hele bezit inclusief de veestapel verloren gaan. Hun landerijen zouden bovendien door het ingetrokken zeewater voor lange tijd verzilt blijven en niet meer geschikt zijn om vrucht voort te brengen.

Volgens deze bron zouden tussen Staveren en de Lauwers naar schatting van priesters en dekens dertigduizend mensen zijn verdronken; tussen Lauwers en Eems zouden er dat twintigduizend mensen zijn geweest. Op de totale omvang van de bevolking hebben verschillende auteurs hun berekeningen losgelaten. De bekendste is B.H. Slicher van Bath, die op grond van tellingen van (bewoonde) terpen rond het jaar 800 voor Friesland op 30.000, voor Groningen op 12.500 inwoners komt; beide gewesten zouden rond 1300 zo'n 50 à 60.000 inwoners hebben geteld; H.P.H. Jansen komt via een parochietelling tot maximaal 70.000 inwoners voor Groningerland.¹⁸⁹ Beide auteurs betrekken de mededelingen van Sibrandus Leo en de *Continuator* van Wittewierum in hun berekeningen. We laten deze schattingen voor wat ze zijn.

De kloosterdemografie

Zoals vaak bij schattingen het geval is, zijn deze getallen onwaarschijnlijk hoog. Sibrandus Leo gaat nog verder. Hij weet te melden dat in Lidlum en Oude Dal precies 42 broeders (*fratres*) verdronken die samen met de boeren de dijken hadden willen versterken. Gezien het vervolg van het verhaal zou deze exactheid voor hem consequenties moeten hebben gehad voor de overige tellingen. In opdracht van Prémontré kregen de abt van Wittewierum en de proost van Schildwolde namelijk opdracht om als visitatoren te onderzoeken hoeveel kloosterlingen (*cenobitae*) er nog in leven waren.¹⁹⁰ Ze kwamen volgens onze auteur tot de volgende bevindingen (*comperiuntur/comperti*).¹⁹¹ We noe-

¹⁸⁸ Kroniek Bloemhof, 468.

¹⁸⁹ Slicher van Bath, *Agrarische geschiedenis West-Europa*, 86-108, en 'Middeleeuwse welvaart', 201-228; Jansen, 'Sociaal-economische geschiedenis', 126 e.v. Ook bij Al, 'Premonstratenzer aanwezigheid', 72: 'Ook Lidlum telde een verbazingwekkend groot aantal kloosterlingen'.

¹⁹⁰ Met *cenobitae* (lett. 'monniken') worden in de Friese situatie meestal lekebroeders of conversen aangeduid. Hier wordt duidelijk de hele kloosterbevolking bedoeld.

¹⁹¹ Het is niet duidelijk of Sibrandus Leo met *comperiuntur* etc. bedoelt te zeggen dat de aantallen kloosterlingen die de visitatoren opgeven de verdronken slachtoffers betreffen dan wel het aantal overlevenden. Het werkwoord *comperire* kan beide kanten uitwijzen. Hoewel onze voorkeur uitgaat naar de eerste betekenis (het aantal overlevenden is goed te tellen; het aantal omgekomenen zal in de meeste gevallen op schattingen berusten, ook al omdat ook het talrijke onderhorig dienstpersoneel er waarschijnlijk bij gerekend werd) houden we ons aan de *communis opinio* die voor de tweede betekenis heeft gekozen. Voor de telling van het aantal kloosterlingen dat vóór de ramp in de kloosters aanwezig was (circa 5000?) maakt dit overigens weinig verschil.

men de belangrijkste. Mariëngaarde telde nog 400 kloosterlingen en Lidlum 600. In Vinea Domini troffen ze niemand meer aan aangezien iedereen was vertrokken. Dokkum telde nog 400; Nijklooster 56; Marne 240; Wittewierum wel 1000.¹⁹² Wat opvalt is dat de meeste getallen vaag zijn en slechts een enkele keer precies. In totaal bezochten de visitatoren achttien kloosters waarin ze volgens deze opgaven in totaal 3886 kloosterlingen telden, dat is gemiddeld per klooster 216. En daarbij valt te bedenken dat Vinea Domini verlaten was. Hoe men de telling van Sibrandus Leo ook toepast, in ieder geval was het aantal kloosterlingen vóór de ramp groter dan daarna. Een schatting levert circa 5000 op. Dat zou betekenen dat het gemiddelde per klooster, klein en groot, voor de ramp bijna 280 zou zijn geweest. Is zoiets reëel?

Reële benadering

Men vraagt zich af waar Sibrandus Leo deze getallen vandaan heeft. Heeft hij ze zelf bedacht of wezen zijn bronnen in deze richting? Gezien de opgave van de *Continuator* is het laatste niet onmogelijk. Maar de ronde getallen klinken verdacht. Dat we met schattingen te maken hebben, wordt geïllustreerd door de getallen *mille* (1000) en *sescenti* (600) die in het Latijn de bijbetekenis hebben van 'ondefinieerbaar veel'. Dat met name Wittewierum, Lidlum, Mariëngaarde en Dokkum in de visitatierapporten zulke gigantische getallen kregen toebedeeld, had mogelijk te maken met hun bijzondere verhouding tot Prémontré: het waren namelijk de belangrijkste kloosters van de Friese *circaria*. De gegeven voorstelling van zaken kon alleen maar bevorderlijk zijn om gunsten te verwerven bij de superieuren. En de abt van Wittewierum leidde de visitatie zelf! Ook abten zijn maar mensen. Nog een andere mogelijkheid is dat Sibrandus Leo de situatie zo zwart afschilderde om de vitaliteit van de premonstratenzers te kunnen demonstreren. Maar dat lijkt weer al te idealistisch.

Nu dateren de meeste kloosters en kerken in Friesland en Groningen uit de twaalfde en dertiende eeuw. Het grootste deel van hun bezit (70 a 80%) hadden ze verworven gedurende de eerste honderd tot honderdvijftig jaar van hun bestaan.¹⁹³ Omdat de omvang van het bezit de volgende eeuwen niet zoveel blijkt te zijn veranderd, lijken vergelijkingen met de situatie in het begin van de zestiende eeuw verantwoord.¹⁹⁴ Wel moet men daarbij in acht nemen dat na een periode van neergang in de veertiende en vijftiende eeuw, gevolgd door het nieuwe élan uit Windesheim, de samenstelling van de kloosterbevolking omstreeks 1500 niet meer dezelfde was als in 1300. Met name door de verdwijning van de conversenpopulatie was de bezetting minder talrijk. Door het aantrekken van vreemde, niet-Friese krachten bleven de taken nog vervuld, al verminderde geleidelijk de zielzorgtaak van de kloosters.¹⁹⁵ Doordat de prijzen van de agrarische producten in deze periode door een algemene prijsrevolutie echter overal in West-Europa sterk stegen, waren de kloosters rond 1540 in goeden doen en konden ondanks de afnemende bevolking luxe-uitgaven doen.¹⁹⁶ Daarna liep het aantal intredes sterk terug.¹⁹⁷

192 Dit vroege visitatierapport over de *circaria frisia* is helaas niet bewaard gebleven. De eerste vermelding van dergelijke rapporten is van 1498, Backmund, *MonasticonPraemonstratense* II, 163.

193 *Vitae Abbatum*, 82.

194 Mol, Friese huizen Duitse orde, 240 e.v.

195 Zie hierover paragraaf 1.2.

196 Slicher van Bath, *Agrarische geschiedenis West-Europa*, 216 e.v. Zie ook de levensberichten van Joannes Hasselt, Pieter Valk en IJsbrand Harderwijk

De tellingen die Post over de kloosterbevolkingen in het begin van de zestiende eeuw maakte¹⁹⁸ zijn interessant, maar moeten wel met de nodige reserves worden gehanteerd omdat daarin te weinig de neergang sinds 1520 is verwerkt. Toch willen we er niet helemaal aan voorbijgaan. In het bisdom Utrecht telde Post op dat moment bij de norbertijnen veertien mannen- en vrouwenkloosters met in totaal 280 koorheren. Het gemiddelde was dus twintig. De grootste abdij was die van Middelburg met in 1484 40 koorheren; in 1561 waren dit er 35. Mariënweerd in de Betuwe telde in 1456 twintig koorheren, in 1513 waren dat 29. In Lidlum waren bij de abtskeuze in 1553 negen kiesgerechtigde kanunniken beschikbaar. Voor het totale bestand zullen nog een aantal niet-stemhebbende leden moeten worden toegevoegd.¹⁹⁹ Verreweg het grootste klooster in de noordelijke kleistreken was het cisterciënzerklooster Aduard dat in de veertiende eeuw volgens opgave 100 koormonniken zou hebben geteld en 200 conversen; een aantal dat rond 1500 vanwege de verdwijning van de conversen zeker niet hetzelfde geweest zal zijn. Faber, die overigens geen geloof hecht aan de getallen van Sibrandus Leo, berekende de bevolking van de vijftig Friese kloosters in 1511 op tweeduizend.²⁰⁰ Of hierin het dienstpersoneel meegerekend moet worden, is niet zeker. De door Sibrandus Leo voor 1517 en 1553 genoemde aantallen stemhebbende kanunniken van acht respectievelijk negen geven een – zij het beperkte – indruk van de totale kloosterbevolking. Van de negen met name genoemde kanunniken die in dat laatste jaar aan de verkiezing deelnamen, bevonden zich zes pastoors of kapelaans. Verder telt de auteur nog een prior, een procurator en een prior van een vrouwenklooster, alsmede *reliqui fratres*. Toch mocht Sibrandus Leo, hoewel pastoor, bij deze verkiezing plechtig uit de statuten voorlezen. Enkele jaren eerder waren van de dertien stemhebbende Lidlumer kanunniken die in 1517 de gedragingen van abt Joannes Duiveland aan een oordeel moesten onderwerpen, er acht in de zielzorg werkzaam; daarbij kwamen zeker nog twee anderen die buiten het klooster als prior of proost waren aangesteld. Bij aangelegenheden van gewicht riep de abt hetzij het hele convent, hetzij de *maior et sanior pars*, de seniores, samen om hem van raad te dienen. Bij de belangrijkste kanunniken die in 1517 het stemrecht bezaten, zullen zeker nog een aantal niet-stemhebbende kanunniken, voornamelijk novicen bijgeteld moeten worden, zodat ook Lidlum mogelijk het getal van twintig heeft benaderd, door Gribbin en Post voor een gemiddeld norbertijns mannenklooster in het begin van de zestiende eeuw berekend.²⁰¹

Terug naar het einde van de dertiende eeuw: gezien de oververtegenwoordiging van conversen in deze jaren zal de verhouding koorheren ten opzichte van conversen voor de watersnoodramp van 1287 eerder 1 op 3 dan 1 op 2 zijn geweest.²⁰² De aantallen voor Mariëngaarde en Lidlum kunnen van daaruit bezien wel boven de honderd, mogelijk

197 Mol, 'Bemiddelaars voor het hierfnamaals', vooral 159-164.

198 Post, *Kerkelijke Verhoudingen*, 150-167. Zie ook hiervoor in 3.3.1 onder het hoofd 'De klooster bevolking'.

199 Conversen waren er amper meer.

200 Faber, *Drie eeuwen Friesland*, 21-58. De totale Friese bevolking schat hij in 1511, het jaar van het *Register van de Aanbrengh*, op 72.000 à 80.000.

201 Post, 'Roeping tot het kloosterleven', 39/40. Gribbin, *Premonstratensian Order*, 206 komt tot een nog lager getal in zijn overzicht over de jaren 1475 tot 1500. Voor de dertig Engelse norbertijnenabdijen varieerden de aantallen (kiesmannen?) tussen 363 tot 427, dat zijn er gemiddeld 12 à 14 per klooster. In het jaar van de *Dissolution* (1539) kwam hij tot 374, gemiddeld dus 12,5.

202 Zie de in de paragraaf over de conversen opgegeven getallen.

zelfs nog iets hoger uitkomen, terwijl ze rond 1500 amper de veertig halen. Dat betekent dat de aantallen die Sibrandus Leo voor 1287 geeft aan zijn fantasie ontsproten moeten zijn.

De ‘versterkte stad’ Griend. De doorwerking van een onjuiste interpretatie (1)

Door in de Levens van Sibrand en Jarich ten aanzien van het eiland Griend of Gryn termen te gebruiken als *cives*, *oppidulum* en *oppidum* heeft Sibrandus Leo meegewerkt aan de opvatting dat het eilandje Griend ooit een versterkte stad zou zijn geweest, compleet met wallen en stadsmuren.

Dat Griend een kleine handelsnederzetting is geweest, is wel zeker. De vestiging, aanvankelijk beschermd door de kop van West-Terschelling lag aanvankelijk gunstig aan de zuidzijde van samenvloeiing van Vlie en Schelling of Skylge.²⁰³ De nederzetting sloot aan op het grote kweldergebied ten zuiden van Suryp en had zoveel achterland dat Mariëngaarde er een uithof met kloosterschool exploiteerde.

Sibrandus’ bron, de *Vitae Abbatum*, onthoudt zich van elke verbijzondering als de uithof-annex-school van Mariëngaarde op het eiland ter sprake komt. Wel wordt de late abt Jarich als *parochianus civium* aangeduid, maar het woord *cives* heeft minder uitstaande met burgers dan wel met de oud-Friese benaming van vrije burenen.²⁰⁴ Het verkeerde begrepen *cives* is vervolgens breed uitgewerkt door Pier(ius) Winsemius in diens omvangrijke *Chronique* en in latere literatuur zonder meer overgenomen.²⁰⁵ Ook Griend werd door de stormvloed van 14 december 1287 zwaar getroffen, al bleef na de stormvloed nog een aanzienlijke oppervlakte in exploitatie. Toch nam het eiland voortdurend in grootte af en begon het zich door afslag aan de noordzijde en aanslibbing aan de zuidzijde in het waddengebied te verplaatsen. De exploitatie werd nog enige eeuwen voortgezet; in 1399 was het eiland nog 170 à 180 bundergroot;²⁰⁶ in 1514 had Mariëngaarde er nog twee hoeven.²⁰⁷ De meest plausibele en nuchtere verklaring voor de traditionele misvattingen over het ‘stadje’ Griend geeft Henk Schoorl in zijn publicatie over de kustvormingen tussen Huisduinen en Ameland. Hij vermoedt dat ‘de verhalen over Griend als een plaats met wallen en grachten moeten worden gezocht in de bekading van het dorpsgebied tegen toenemende wateroverlast’.²⁰⁸

De erfenis van Sibrandus Leo is zo in twee opzichten problematisch gebleken. Dat is enerzijds te wijten aan zijn interpretatiezucht die niet wars was van overdrijvingen; anderzijds aan een foutieve vertaling van zijn woorden door anderen.

203 Een uit de omgeving van Stryp westwaarts richting Vlie stromende getijgeul, waaraan het eiland zijn naam ontleende. Later is de geul verland. Deze en volgende gegevens over Griend werden ontleend aan Schoorl, *Convexe Kustboog I*, 28 en IV, 734 e.v., 771 e.v. Vgl. Gottschalk, *Stormvloeden I*, 238 e.v.

204 *Vitae Abbatum*, 386, 396, 402. Op de laatste pagina wordt in noot a een zestiende-eeuwse marginale aantekening uit de codex aangehaald die de term *oppidulum* introduceert. Over burenen, buurschappen, bannen, etc. zie vooral De Goede, *Swannotsrecht en Waterland*, passim.

205 Op fol. 160 staat bij Winsemius, *Chronique van Vrieslant* het fantastische verhaal te lezen, geïndiceerd in de marge door de aanwijzing: ‘Gryn wordt een Stadt gemaect’. Hij schrijft daar letterlijk: ‘Omtrent deze tijden [d.w.z. begin dertiende eeuw] is die buyrte Grijn, welcke aen den uytganck van het Vlie ghelegen was, door bevel ende beslyt van Siardus Siersma, die vierde abt van Lidlum, (...) met grachten ende wallen vast ghemaect ende in forme van een Stadt om die situatie ende gelegentheyth des plaets, aan den Vliestroom leggende door medehulp der edelen van Gerbranda ende den Conversen des Cloosters voors. Ghebracht’. Van Heussen/Van Rhijn schreven hem woordelijk na. (*Oudheden en Gestichten I*, 215 e.v.)

206 Van Dieren en Scheygrond, *Griend*, 51

207 *Register van de Aanbreng dl. Ferwerderadeel s.v.*

208 Schoorl, *Convexe Kustboog IV*, 771.

‘De slag bij Warns’. De doorwerking van een onjuiste interpretatie (2)

De strijd bij Staveren op 26 september 1345 tussen de Friezen en graaf Willem IV van Holland is door Sibrandus Leo opgenomen in het levensbericht van abt Valto II van Mariëngaarde. Hij geeft de hoofdzaken redelijk goed weer, weliswaar vrij beknopt, maar op de hem bekende spannende wijze, zonder er twijfel over te laten bestaan dat hij de partij van de Friezen kiest.

De Friese krijgers waren in 1345 de strijd aangegaan met het ridderleger van de Hollandse graaf dat Friesland was binnengevallen.²⁰⁹ Het was in Friese ogen een onrechtmatige invasie. Sibrandus Leo noemt de Hollander de ‘vijand’ en steunt de ‘Friese vrijheid’. Hij is verheugd om de roemrijke overwinning als het puik van het Hollandse leger inclusief de graaf de dood vindt bij Staveren en laat zijn etymologische fantasie de vrije loop door te melden dat de dorpen waar dit alles plaats had plaats gevonden sindsdien de namen droegen van *Palmara* (zogenaamd ‘overwinningspalm’) en *Verraga*. Daarbij wijst hij op het Engelse woord ‘war’. Deze namen zouden te maken hebben met de voor de Friezen gelukkige afloop van de strijd.²¹⁰ De oude naam van het dorp *Raedvier* werd daarom volgens de auteur ingewisseld voor *Verraga*, omdat daarmee duidelijk werd gemaakt dat het om een dorp ging ‘van hen die zich verdedigden’.

Dat het verslag van Sibrandus Leo correctie behoeft, wordt door recente literatuur aangetoond.²¹¹ Vooral zijn plaatsnaamaanduidingen *Verraga*, *Palmara* en *Raedvier* blijken een bron te zijn geweest van grote verwarring die tot in onze tijd heeft voortgeduurd. De namen hebben tot allerlei misverstanden aanleiding gegeven. Wumkes interpreteerde *Verraga* als *Warga*, echter met de notitie erbij dat daar in 1345 nooit een slag tussen Friezen en Hollanders kan hebben plaats gevonden. Onder verwijzing naar Worp van Thabor corrigeerde hij de naam in *Warns*.²¹² Alle betrouwbare bronnen wijzen echter in de richting van Staveren en het daar aanwezige Sint-Odulfusklooster. *Warns* of het Rode Klif komen er niet in voor.²¹³ De namen die Sibrandus Leo naar voren brengt hebben niets met de strijd van 1345 te doen. Wel was hem de naam *Palmera* bekend als een voorname zestiende-eeuwse adellijke state in de directe omgeving van de Wargaster Meer.²¹⁴ Inderdaad is *Palmera* of *Palma* een bijzondere naam die tot speculaties uitnodigt. Geheel in de traditie van de zestiende-eeuwse fantastische geschiedschrijving heeft Sibrandus Leo *Palmera* van een ‘passende’ etymologie willen voorzien. De enige naam waarvoor geen verklaring kan worden gevonden is de zogenaamde ‘oude’ naam van *Warga*, *Raedvier*.

Dat Sibrandus Leo in deze geschiedenis zijn humanistische belangstelling is gevolgd, heeft te maken met de beschadigde belangen van de Friese norbertijnen en komt be-

209 Zie vooral Mol, ‘Hollands-Friese oorlog’, 95 e.v.

210 Vgl. de hoofdstukken over woord- en naamsafleidingen bij Klinck, *Latijnse Etymologie*, 45-65.

211 Groustra, *Slach by Starum*, 33-36; Janse, *Grenzen aan de macht*, 53-58; Graaf, *Oorlog om Holland*, 273-297.

212 Worp van Thabor I-III, 186. Bruch, ‘Beke en Friesland’, noot 16, wijst er op dat de verwarring terug te brengen is op een foutieve Nederlandse Bekevertaling van een passage in diens *Chronographia* cap. 81 e.v. De tekst vermeldt daar *viciniorum domum exussit* (‘[Willem IV] verbrande daer dat naeste huus’). Een handschrift heeft ‘dorp’ en juist dit handschrift werd door Antonius Matthaeus gebruikt voor zijn uitgave *Veteris Aevi Analecta* III, 232. En dit naaste dorp moest wel *Warns* zijn. Via de veelgelezen Matthaeus verbreidde zich de legende. Wagenaar spreekt over ‘een dorp, Swerrega genaamd, niet verre van S. Odulfs Klooster te Staveren’. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie* III, par. xxxiii. In Wagenaar e.a., *Tegenwoordige Staat*, komen zowel *Warns* als *Warga* naast elkaar voor.

213 Mol, ‘Hollands-Friese oorlog’, 96-98 en de daar aangegeven literatuur.

214 Mededelingen P.N. Noomen, waarvoor dank.

paald niet als een verrassing. Rond de strijd van de Friezen tegen de graaf raakte Mariëngaarde al haar bezittingen op het eiland Marken volledig kwijt.

Wanneer werden de bezittingen van Mariëngaarde op Marken door de Hollandse graaf geconfisqueerd?

Tot driemaal toe wordt het eiland Marken genoemd. De eerste keer in het Leven van abt Sibrand (1230-1238) waarin vermeld wordt hoe het eiland in bezit gekomen is van Mariëngaarde. (In de B-versie): 'Zo gebeurde het dat diverse lieden uit Holland hem het middengedeelte van het eiland Marken (ten geschenke gaven); dit eiland ligt in Holland vlak bij Amsterdam. De rest werd door bemoeienis van Sibrand voor honderd pond Hollands gekocht van de edellieden Nicolaas en Joannes Persijn; het geld was bijeengebracht door het ijveren van de convers Ulbo van Finkum.²¹⁵ Toen deze zaak geregeld was, bouwde hij er een kapelletje dat hij Mariënhof noemde en liet een aantal lekebroeders komen om er de landbouw te beoefenen'. In A wordt naast de naam van Ulbo uit Finkum nog de priester-procurator Bolto genoemd. Deze koop stemt overeen met de tekst in *Vitae Abbatum* in hoofdstuk 5 van de *Vita Sibrandi*.²¹⁶

In de begeleidende tekst van de *Vitae Abbatum* uitten we al het vermoeden dat het grootste deel van het bezit waarschijnlijk door koop werd verworven: de eerste aankopen werden gedaan circa 1235 en de volgende liepen door tot 1251. Dat sluit schenking grotendeels uit.²¹⁷

Tijdens de vijftiende abt, Valto, raakte Mariëngaarde in 1345, zoals hierboven werd vermeld, het eiland kwijt als nasleep van de slag bij Staveren. Over de wijze waarop dat verlies had plaats gevonden, ontvouwt Sibrandus een dramatisch verhaal. Nadat gravin-weduwe Joanna van Brabant het eiland met al de Mariëngaarder bezittingen geconfisqueerd had, zou ze als wraakoefening de resterende monniken (lees: lekebroeders) in zee hebben laten gooien, waar ze jammerlijk verdronken. Het verhaal ging een eigen leven leiden en werd later overgenomen door Wagenaar en na hem onder meer door Bilderdijk.²¹⁸

Uit archivalische bronnen komt echter naar voren, dat het verhaal van begin tot eind is verzonnen. In 1865 werd door de toenmalige algemene rijksarchivaris R.C. Bakhuizen van den Brink Sibrandus' voorstelling van zaken aan een nader onderzoek onderworpen.²¹⁹ Zowel de gang van zaken bij het verlies van het eiland als de zogenaamde wraak van de weduwe moest hij naar het rijk der fabelen verwijzen. Hij kon zich bij zijn betoog baseren op de grafelijke rekeningen die de inkomsten van het eiland Marken en een goederencomplex te Monnickendam vermeldden. Daaruit rees het beeld van een graaf die al vóór de slag bij Staveren de Friese kloosterbezittingen in Holland als drukmiddel gebruikte in zijn pogingen zijn gezag in Westergo én Oostergo te doen gelden. Niet de weduwe, maar de graaf zelf had een actieve rol gespeeld.²²⁰ Bakhuizen: 'Nog bij

215 Over Persijn: De Goede, *Waterland*, passim.

216 *Vitae Abbatum*, 359. Bevestiging van de koop: *ibidem*, 427.

217 *Vitae Abbatum*, 91 e.v.; Mol, 'Hollands-Friese oorlog', 96 e.v.; Bakhuizen van den Brink, 'Markerhoofd', 101-143.

218 Wagenaar geeft onder meer als bron Sibrandus Leo op. *Vaderlandsche historie* III, Xe boek, par xxxiii. Zijn interpretatie werd overgenomen door Bilderdijk, *Geschiedenis des vaderlands* III, 118-120, die echter de houding van de gravin-weduwe tracht te rechtvaardigen.

219 Bakhuizen van den Brink, 'Ibidem', passim. Correctie en aanvulling: Mol, 'Hollands-Friese oorlog', 96-102.

220 Vooral Mol, 'Hollands-Friese oorlog', 100v.

het leven van haren man en op diens bevel was alles volbragt'.²²¹ Mol nuanceerde Bakhuizen's voorstelling als zou ook Monnickendam tot de bezittingen van Mariëngaarde hebben behoord. Er was geen enkel gegeven waaruit dit moest blijken, aldus Mol, die aannemelijk maakt dat Monnickendam waarschijnlijk toebehoorde aan een ander Fries klooster, namelijk Ludingakerke. Wel werd zowel tegen Marken als Monnickendam gelijktijdig actie ondernomen. Maar de norbertijnse lekebroeders waren op de komst van de baljuw van Waterland voorbereid toen deze in opdracht van de graaf de naasting van de bezittingen moest uitvoeren. Baljuw Floris van den Boekhorst vond bij zijn komst op het eiland slechts drie lekebroeders die hij gevangen nam en vervolgens overleverde aan Naarden bij wijze van onderpand voor de grote leningen die de stad aan de graaf had verstrekt. Van Sibrandus Leo's relaas over de moordpartij op de monniken en de kwalijke rol van de gravin-weduwe blijft al met al maar zeer weinig over.

Een mislukte poging om Marken terug te krijgen

Voor de derde keer komt Marken bij Sibrandus Leo ter sprake, nu onder de vierentwintigste abt Willem II (1462-1585). Rond 1470 wilde deze volgens de auteur de confiscatie van 1345 langs juridische weg ongedaan trachten te maken. Het is een spannend verhaal dat Sibrandus Leo ons opdiend. De nieuwe eigenaars op het eiland, zijn tegenstanders dus, namen hun toevlucht tot een list en nodigden hem uit voor een maaltijd, waarbij tot diep in de nacht rijkelijk werd gedronken. 'Intussen was de knecht aan wie de abt de brief had toevertrouwd – die opgeborgen zat in een koffertje waarvan hij zelf de sleutels bewaarde – met duur geld omgekocht en speelde de aankoopbrief van het eiland de tegenpartij in handen. Als de abt zijn blaker zoekt, is er niemand aanwezig om hem die aan te reiken. Hij wordt naar zijn verblijf gebracht en ontdekt, als hij 's morgens vroeg de slaap uit zijn ogen wrijft en het kistje nakijkt, dat de brief er uit gestolen is, dat de knecht zich uit de voeten heeft gemaakt en nergens te vinden is'. Zo raakt de abt zijn bewijsmateriaal kwijt en slaat een belabberd figuur voor de Bourgondische hertog Karel de Stoute als die het Hof van Brabant voorziet.

Het is een merkwaardige geschiedenis, maar onderzoek door eerder genoemde Bakhuizen van den Brink in de archieven van het Hof van Holland heeft al in de negentiende eeuw aangetoond 'dat het verhaal toch in de meeste opzichten de waarheid is'.²²² Wel heeft de abt tot driemaal toe zijn zaak voor het Hof van Holland aangedragen en heeft hij zich eveneens beroepen op de Grote Raad te Brussel, maar zijn gelijk kreeg hij niet doordat het minder aankwam op het overleggen van titels als wel op het geaccepteerde recht van de graaf, toen hij in 1345 in oorlogssituatie zich de goederen van de Friese monniken toeëigende. Sibrandus Leo heeft het gebrekkige juridische inzicht van de abt en zijn halsstarrigheid op zijn wijze verfraaid en de schuld van de mislukking vooral bij anderen gelegd. Overeind blijft dat er pogingen zijn ondernomen om het eiland terug te krijgen, zonder succes kennelijk. Abt Willem stierf in 1491 volgens de *Brevis Historia* en niet zoals Sibrandus zegt, in 1485: dat was het jaar waarin hij werd afgezet.

²²¹ Bakhuizen van den Brink, 'Ibidem', 103.

²²² Bakhuizen van den Brink, 'Ibidem', 112-115. Citaat op p. 112. Zie ook Mol, 'Hollands-Friese oorlog', 97. Rekeningen van Amstelland, Waterland en Zeevang betr. 1470; Register der Leenkamer etc. 32, cas. D, Folio 76 verso. *Memorialen Jan Rosa*, betr. 1470.

3.3.3 Klooster en politiek

Pax Groningana

In de pogingen van de stad Groningen om invloed te krijgen in de Ommelanden en om in de verdere omgeving haar gezag te vestigen, was de periode tussen 1491 en 1498 van groot belang.²²³ We willen deze geschiedenis met een enkel woord aanstippen zonder uitvoerig op de politiek van Groningen in te gaan. Ze wordt slechts vermeld in het kader van ons betrouwbaarheidsonderzoek.

Tot dan toe had de Stad zich nog niet bezig gehouden met Westerlauwers Friesland – met uitzondering van Kollumerland –, maar in 1491 werd de status quo doorbroken door het afsluiten van een vredesbond met de Vetkopers van Oostergo. Dat hield in feite een protectoraat in. In 1496 werd dit verbond uitgebreid over Westergo. In beide gevallen hadden de abten van Mariëngaarde en Lidlum een duidelijke stem in het kapittel. Dat waren op dat moment Tako Aebinga en Pieter Valk. In het levensbericht van Tako heeft Sibrandus Leo een zo te zien betrouwbare voorstelling van zaken gegeven die bovendien bevestigd wordt door een tweetal documenten in het Groninger Archief van resp. 17 september 1491 en 3 juni 1496.²²⁴ Het was met name deze Tako die uit wanhoop om de niet ophoudende en telkens oplaaierende twisten van Schieringers en Vetkopers een lange klaagzang richtte tot keizer Maximiliaan, vervolgens naar hem afreisde en van hem een brief verkreeg met aangehangen gouden zegel, waarbij Friesland ter bescherming werd toevertrouwd aan de Groninger Raad.²²⁵ Dat het vredesverbond niet, zoals de bedoeling was, achttien jaren standhield, lag niet aan de partijen: het was de keizer zelf, die, bevreesd voor een te grote macht van de Stad, zijn standpunt herzag en in 1498 voor de Saksische hertog Albrecht koos.

Achtergronden van de conflicten met de Sjaarda's en Roorda's.

Uitvoeriger is Sibrandus Leo over de controverse tussen het klooster Lidlum en de in directe omgeving heersende adellijke families. De gebeurtenissen worden breed uitgemeten. Voor hem waren het meer dan louter belangentegenstellingen en burenp Problemen. De belangen van Lidlum, inclusief het patronaatsrecht van Tzummarum, dienden de goede zaak en maakten de continuïteit van het kloosterleven mogelijk. Vanuit Lidlum gezien was de onderlinge strijd met de adel dus gerechtvaardigd; dit in tegenstelling tot de gevechten van kloosters onderling. De oorlog tussen het Vetkoperse premonstratenzerklooster Lidlum en het Schieringer cisterciënzerklooster Bloemkamp wordt bijvoorbeeld door de schrijver op principiële gronden ten scherpste veroordeeld.²²⁶

Het Vetkopersgezinde Lidlum was in de partijstrijd door zijn Hollandse oriëntatie een fervente tegenstander van bijvoorbeeld de Sjaarda's in Franeker. Deze familie die naast hun eigen stadsgebied grote invloed bezat in Franekeradeel, Hennaarderadeel en noordelijk Wonseradeel, was om die reden voortdurend op haar hoede voor de machts-

223 Betreffende de periode 1491-1500 vooral Vries, *Heilige Roomse Rijk*, passim. Ook: *Pax Groningana*, ed. Oosterhout e.a., een uitvoerige bundel waarin Vries de 'Histoaryske Ynlieding' schreef (xiii-xviii).

224 Beide documenten werden gepubliceerd in *Pax Groningana*, nrs. 47 en 143.

225 Brief van abt en convent van Mariëngaarde aan Maximiliaan d.d. 4 maart 1494. De brief is in vertaling opgenomen in Bijlage 4.

226 Zie de levensbeschrijving van Godfried Andla.

uitbreiding van de abdij die behalve in de eigen omgeving vooral in Winsum, Tzum en omgeving tot uiting kwam.²²⁷ Franeker voelde zich bedreigd. In de nabijheid van Tzum waar het stedelijke rechtsgebied zich uitstreckte had Franeker zijn galg.²²⁸ Maar omstreeks 1400 bouwde abt Tziaerd in Miedum op de uithof aldaar, het voormalige Maria Magdalenaklooster, een sterke stins, in de woorden van onze geschiedschrijver ‘ter bescherming van de kloosterlijke jurisdictie tegen het geweld en de heerszucht van perfide lieden’, lees: om zijn uithofgoederen te beschermen. Het bezit van het klooster kruiste dan ook dat van de Sjaarda’s, zoals dat elders in deze studie op de ingetekende kadastrale kaart is af te lezen. De abt heeft het geweten! Sibrandus Leo transformeerde vervolgens op de hem bekende wijze de onderlinge conflicten – die waarschijnlijk op feiten berustten – tot een spannend, maar gekleurd verhaal.²²⁹

Andere belangrijke tegenstander waren de Eeckna’s en de Adelen, maar vooral de Roorda’s van Tzummarum die Lidlum het collatierecht over de kerk aldaar betwisten. De pastorie was in handen van Lidlum.²³⁰ Maar de Roorda’s waren directe naburen van het klooster: beider materiële belangen grensden aan elkaar. Onder Tjebbo (1447-1450) maakten de Roorda’s zich met geweld meester van het rijke pastoraat van Tzummarum en installeerden er in plaats van een Lidlumer norbertijn hun eigen pastoor. Toen vervolgens in 1474 de door Sibrandus als een slecht mens en een nietsnut afgeschilderde abt Rioerd Roorda plotseling overleed, roerden diens familieleden zich tegenover zijn opvolger Aesgo II, maar werden, terecht, aldus Sibrandus, bestreden door Skerne Wiebe van Grovestins,²³¹ een Vetkoperse hoofddeling en dus anti-Sjaarda. Wederom in 1488 werd in Tzummarum door leken een pastoor gepresenteerd waartegen de abt van Lidlum zich verzette.²³² De tegenstellingen lagen zo diep, dat de auteur rond 1460 in het tweede levensverhaal van Folker de Roorda’s zelfs ‘een onverzoenlijke Vatijnische haat’ toedichtte.

De eenzijdigheid van Sibrandus Leo wordt overtuigend aangetoond als we de wilsbeschikking van vermelde Johan Roorda er naast leggen. Op 24 oktober 1474 droegen de erfgenamen van deze Roorda, hoofddeling te Tzummarum, volgens diens laatste wil Tyessemagoed te Tzummarum over aan zuster Brecht, moeder van de zusters te Staveren en haar convent, om ter plaatse een zusterklooster te funderen.²³³ Niet lang daarna stelde de pauselijke legaat Lucas Tzummarum en Staveren onder toezicht van het Kapittel van Windesheim en wees als visitatoren de prioren van Ludingakerke en Anjum aan.²³⁴ Handelt op deze wijze iemand die een ander klooster tot in zijn diepste vezels haat?

Ondertussen maakt Sibrandus Leo ons wel deelgenoot van een groot aantal materiële feiten die waarschijnlijk op waarheid berusten. Het zijn gegevens over de gebouwen zelf waarvan de juistheid niet in twijfel hoeft te worden getrokken, zoals in de hierna

227 Spahr van der Hoek, *Samenleven in Friesland*, 86

228 Overdiep en Tjessinga, *Rechtsomgang Franekeradeel*, passim.

229 Over de hoofdpersoon Sicko Sjaarda, de plattelandshoveling die veel macht aan zich had getrokken in Franeker en het omringende platteland, zie: Spahr van der Hoek, *Ibidem*, 83.

230 Gegevens ontleend aan Roemeling, *Premonstratenzer abdij Lidlum en de zielzorg* 29-62.

231 ‘Skerne’, hij had zijn kruin dan wel zijn baard geschoren. Een geromantiseerd leven van hem door Baerdts van Sminia in de *Friesche Volksalmanak*, jaargangen 1846 en volgende.

232 Singels, ‘Oud-archief Leeuwarden’, 58

233 RAF, Archief klooster Bethanië, inv. Nr. 1.

234 Zie vorige noot.

volgende paragraaf nader zal worden toegelicht. Zo werd onder abt Tziaerd (Tetard) het klooster als een vesting omgebouwd. Rond 1400 zou het klooster bestormd zijn en in brand gestoken inclusief de belangrijkste pachthoeven en voornaamste uithoven Abt Hessel (1422-1431) zou de muren en bolwerken van het klooster hebben laten herstellen die door de zogenaamde ‘perfide’ Sjaardamannen waren vernield. Dezelfde abt zou zich hebben laten wijden in de Jacobijnerkerk te Leeuwarden, eveneens een Vetkopers bolwerk, dat in 1392 hetzelfde lot had ondergaan als Lidlum.

3.3.4 Materiële cultuur

‘De stenen spreken’

In zijn Abtenkronieken is Sibrandus Leo de speurder naar tastbare cultuurresten ruimschoots ter wille geweest. Dit verklaart niet in geringe mate zijn populariteit. Zowel over Mariëngaarde als Lidlum is dankzij zijn geschriften een beeld te vormen van een rijkdom die deze vestigingen ooit gekend hebben. Zijn mededelingen vormen zo een welkome aanvulling op de summier restanten die van de middeleeuwse Friese kloostergebouwen na de troebelen van de zestiende eeuw en meer recent de terpafgravingen bewaard zijn gebleven.

Getuige de vele bijzondere notities die hij maakte over kerk, abtshuis en de overige gebouwen van met name Lidlum was Sibrandus Leo goed bekend met hun bouwgeschiedenis.²³⁵ Er lijkt op voorhand geen reden om aan zijn voorstelling van zaken te twijfelen, ook al niet omdat ze veel overeenkomsten vertonen met de materiële cultuur van andere premonstratenzerkloosters.

De bouwgeschiedenis van Mariëngaarde en Lidlum wordt door de auteur tot in detail beschreven. Zo is de overgang in bouwmaterialen van hout via tufsteen naar baksteen goed te volgen. Interessant zijn ook de passages waarin beschreven wordt hoe en waarom de rieten dakbedekking moest plaats maken voor dakpannen. In de derde plaats worden we geregeld geïnformeerd over de gehanteerde technieken, waaronder het gebruik van katrollen. Van alle drie aspecten een paar tekenende voorbeelden.

In 1163 smaakte pastoor Frederik de voldoening nabij zijn dorp een klein heiligdom te mogen oprichten. Waarschijnlijk is dit een houten kapel geweest, zoals de boerenwoningen in zijn tijd, met wanden van riet met leem bestreken. Bij de eerste de beste storm woei het gebouwtje om.²³⁶ De architectuur van andere kloosters had een vergelijkbare start. Bij de snelle groei van de gemeenschappen waren dit soort gebouwtjes al spoedig te klein. Frederiks opvolger Ento maakte ruim vóór 1190 van de vestiging op Hallumerhoek een echt klooster met een dormitorium, refter, kapittelzaal, onder meer opgebouwd uit tufsteen.

Aan de beschrijvingen van Sibrandus Leo te oordelen, volgde men bij de bouw en inrichting van de kloosters de traditionele opstelling.²³⁷ Naast de eigenlijke kloosterge-

²³⁵ Over de bouwgeschiedenis bij de norbertijnen vooral Van de Perre, *Culturele horizon kerkgebouw I*, passim. Over Lidlum in het bijzonder: Halbertsma, ‘Kroniek Mariëndal’, passim.

²³⁶ *Vitae Abbatum*, 180 e.v. Aldaar ook in cap. 19 het verhaal van de man die in zijn slaap werd gewurgd toen zijn vrouw en haar minnaar een lus door een gat in de buitenwand aantrokken. Het was kennelijk een lemen wand.

²³⁷ Algemeen: Van den Berg, ‘Plattegrondvormen middeleeuwse kerken’. Zie ook: Halbertsma, ‘Kerkopgravingen Hoorn’.

bouwen kwamen weldra de dienstgebouwen om het kloosterleven in stand te houden of die welke ten dienste stonden van de kloostereconomie: gasten- en ziekenverblijf, bierbrouwerij, smederij, bakkerij en dergelijke, maar ook stallen en schuren ten dienste van akkerbouw en veeteelt op de uitgestrekte landerijen, de rijkdom van het klooster. Vanuit de uithoven werden zuivelproducten betrokken, veldvruchten werden afgegaan aan het klooster. We lezen bij herhaling dat de abten er voortdurend op uit waren dit grondbezit te vergroten, deels door legaten en schenkingen, zoals circa 1250 toen Verp Regnada aan Mariëngaarde een rijke gift van honderd pondematen deed; deels door koop, zoals bij de koop van het eiland Marken onder abt Sibrand.

De lectuur van Sibrandus Leo is in al deze zaken heel specifiek. De volgorde in de tijd is exact. Had de tweede abt van Mariëngaarde Ento (1175-1184) nog tufsteen aangevoerd, van Ulbo van Lidlum (1252-1256) weet de kroniekschrijver te melden dat hij 'ovens [liet] bouwen om tichels te bakken, klei steken' en alle voorzieningen treffen voor de uitbouw van het oude en nieuwe klooster. De grote organisator Hoyto die hem opvolgde 'beschouwde niets zo belangrijk als de werkzaamheden aan de kerk opnieuw aan te vatten waar de vorige abt mee begonnen was. Omdat hij niet over stenen beschikte, huurde hij schuiten om daarmee gele baksteen uit de omgeving van Bajum te vervoeren; uit zee liet hij mossels opvissen en van hun schelpen op eigen kosten kalk branden en kocht voor veel geld hout dat uit Hamburg was aangevoerd'. De stenen werden met een katrol omhoog gehesen, de kap van het dak werd met riet bedekt en de vloer van het koor met estrikken belegd. Tegen het einde van zijn regime werden voor het eerst ronde dakpannen toegepast ter vervanging van het brandbare riet, zij het dat ook het veel goedkopere riet in gebruik bleef. Daarnaast was leisteen in gebruik als dakbedekking.

Een complete inventarisatie van alle passages die Sibrandus Leo wijdde aan de bouwgeschiedenis valt buiten het karakter van deze studie. Voor twee thema's willen we een uitzondering maken. Allereerst hebben we passages bijeengebracht die handelen over de bouw en inrichting van de bibliotheek. De beschrijving die de auteur hiervan geeft, stemt overeen met wat uit andere kloostergeschiedenissen bekend is geworden en moet dus als juist worden beschouwd. In de tweede plaats wordt een recent teruggevonden document als getuige aangevoerd voor de juistheid van Sibrandus' beschrijvingen van de kloostergebouwen zelf.

De bibliotheek

De tweede helft van de vijftiende eeuw gaf een grote uitbreiding te zien van het bibliotheekwezen. Het proces is in de kronieken goed te volgen. Dat er overal en steeds meer boeken nodig waren heeft ook te maken met het steeds belangrijker wordend universitair onderricht en ging gepaard met de vervanging van perkament door papier. Bij de premonstratenzers kwam de bibliotheekorganisatie grotendeels overeen met die van de cisterciënzers. Wel was ze aangepast aan de behoeften van het canonieke leven, omdat ook de pastorieën voorzien moesten worden van bijvoorbeeld preekboeken. De studiebibliotheek bevond zich in de buurt van de kapittelzaal en/of de refter. Daar waren de boeken ook het meest nodig omdat in deze ruimten de bijeenkomsten werden gehouden, en waar als regel de geestelijke lezing plaats vond.

De meest geëigende plaatsen waar de kasten voor de overige boeken stonden opge-

steld waren de sacristie, de refter, de ziekenzaal, de kloostergang of de Mariakapel, die oostelijk bij de kapittelzaal aansloot en er ruimtelijk mee verbonden was. Joannes Duiveland van Lidlum (1505-1517) richtte een bibliotheek in bij de deur beneden in de kerk en voorzag die van handschriften en gedrukte boeken. Sibrandus Leo vond dat geen verstandige beslissing, waarschijnlijk omdat ze daar te vochtig stonden. Ook Godfried Doeys (1543-1553) bevorderde op buitengewone manier de schone letteren en 'spoorde de zijnen voortdurend aan tot studie [...] Een schitterende bibliotheek liet hij aan het uiteinde van het dormitorium inrichten en verrijkte die met veel uitstekende boeken'. De meeste details lezen we echter niet in onze abtenkronieken, maar in de hierboven vermelde *Brevis Historia*, die daarmee een bevestiging is van wat Sibrandus Leo schrijft. Over abt Paulus Boeckholt van Mariëngaarde lezen we daar dat hij een echte bibliofiel was, aan wie we de redding van diverse handschriften te danken hebben, onder andere van de dertiende-eeuwse *Vitae Abbatum Orti Sancte Marie*. Heel wat conventboeken die onder een lekkend dak achter wat rommel op het gewelf van de sacristie hadden liggen verschimmelen of door wandluizen waren aangetast, heeft hij weer bijeengesprokkeld, opnieuw ingebonden en van sloten voorzien. Ook in andere kloosters bevond de bibliotheek zich nogal eens in schappen boven het gewelf van de kerk of een ruimte boven de sacristie.²³⁸ De techniek van het boekbinden was in Mariëngaarde in die tijd niet meer bekend: men moest in de leer gaan bij anderen, namelijk de Windesheimer kanunniken in Bergum. De bibliotheek van Paulus kwam te staan op de zolder van het kapittelhuis; daartoe moesten tussenschotten tussen een aantal vertrekken worden uitgebrouwen. Het dak liet de abt verstevigen tegen inwateren. Na het abbatiaat van Paulus vernemen we nog eenmaal iets van de bibliotheek: zijn opvolger Petrus Venlo bouwde een werkplaats naast het kapittelhuis. Daar werden de boeken gebonden en de sloten der handschriften gemaakt.

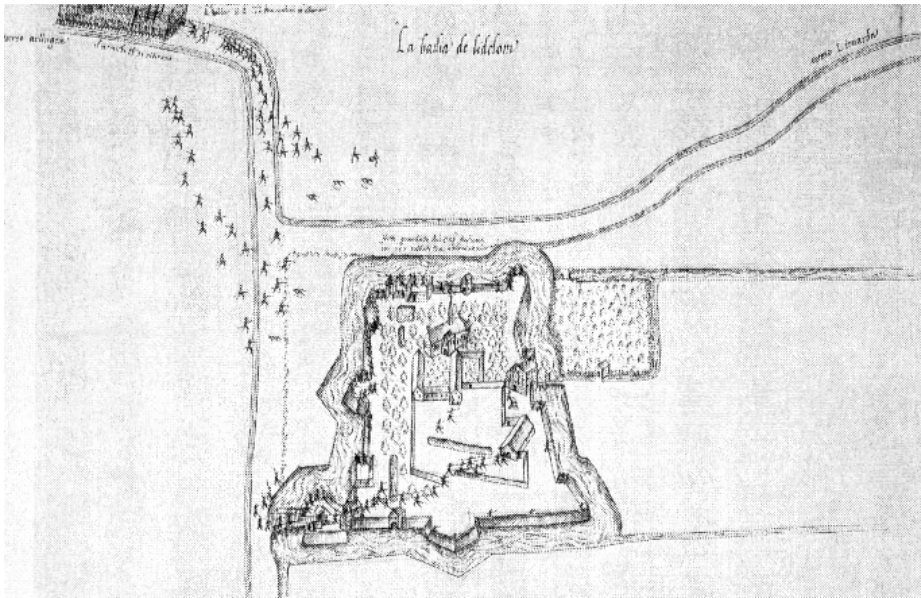
Zijn deze beschrijvingen betrouwbaar? De nuchtere wijze waarop Sibrandus Leo zijn verhaal doet, daarbij gevoegd de vergelijkbare situaties in andere kloosters, geven geen reden aan de waarheid te twijfelen. Dat de *Brevis Historia* in dit opzicht veel gedetailleerder is, is een bewijs temeer dat Sibrandus Leo dit geschrift niet heeft gekend.

Kerk, versterkingen en kapschuur. De Robles-atlassen als getuige

Sinds 1993 is het mogelijk om gegevens uit de kronieken van Sibrandus Leo te toetsen aan zestiende-eeuws cartografisch materiaal. In dat jaar werd in het Sächsisches Hauptstaatsarchiv in Dresden een manuscriptatlas ontdekt die tientallen afbeeldingen van Friese plaatsen omvatte. Later werden nog twee varianten van dezelfde atlas gevonden in Austin (USA) en München.²³⁹ Lidlum is in alle drie goed vertegenwoordigd.²⁴⁰ Van de atlassen geven de laatste twee een fraaie vogelvluchtopname van het klooster en wijde omgeving. De atlas van Dresden heeft plattegronden. De nu beschikbare gegevens werden in 1997 met archeologische gegevens aangevuld, toen het onderzoeksbureau RAAP van provincie en Rijksarchief de opdracht kreeg ter plekke veldwerk te verrichten. De resultaten van boringen tezamen met de uitkomsten van hoogte- en weerstandonderzoek leidden tot interessante conclusies over de kloosterterp, de versterkin-

238 Krings, Arnstein, 222 e.v. Zie ook Gerits, 'Boekenbezit', passim.

239 De Vries, Caspar de Robles, 5-14. Ook: Schroor en Van den Heuvel, *Robles-atlassen*, passim

In 1572 werd het klooster Lidlum door Gaspar de Robles op de Geuzen heroverd. De hier afgebeelde vogelvluhttekening van de strijd komt voor in een van de drie onlangs teruggevonden 'Robles-atlassen'. De ligging van de kerk, het abtshuis en de grote schuur komt goed overeen met de gegevens die te vinden zijn in verschillende hoofdstukken van Sibrandus Leo. Reproductie Tresoar. (Inv.nr. PI 1042).

gen van 1572 en de situering van het kloosterterrein zelf. Aldus bleek het mogelijk de voorstellingen van Sibrandus Leo te toetsen. Maar ook omgekeerd: fouten in de plattegrondtekening konden aan de hand van de kroniek worden gecorrigeerd. Onderlinge vergelijking leerde bijvoorbeeld dat de kloosterkerk, die op de Dresdener kaart Noord-Zuid staat ingetekend, in werkelijkheid gewoon georiënteerd was, zoals dat in de Middeleeuwen gebruikelijk was.

Ondanks alle nieuwe gegevens blijven er vraagtekens. Terwijl het weerstandsonderzoek aangaf dat de versterkingen van 1572 hoofdzakelijk bestaan moeten hebben uit aarden wallen, staan ze op de vogelvluhtkaarten aangegeven als bemuurde bastions. Dit zou in overeenstemming zijn met wat Sibrandus Leo schrijft over de activiteiten van abt Tetard (1386-1422). Om zich te verdedigen tegen de aanvallen van de Sjaarda's die hem tevoren zelfs gekerkerd hadden, liet hij 'beide kloostergrachten van alle flap en kroos reinigen, en bouwde van de grond af sterke muren voorzien van spietorens en bolwerken'. Belangrijk is de tussenzin die Sibrandus Leo hieraan toevoegt: 'hiervan kunnen we in onze tijd nog de overblijfselen zien'. Als het weerstandsonderzoek ter plekke geen puin heeft aangetroffen kan het betekenen dat ten tijde van Tetard de omvang van het kloosterterrein kleiner was en zich beperkte tot de terp; of dat na de afbraak van het klooster na 1580 de funderingen van de muren grondig zijn uitgegraven.

De vogelvluchttekening is behalve voor de versterkingen van 1572 of daarvóór ook een toetssteen voor een drietal belangrijke gebouwen die de volle aandacht hebben gekregen van Sibrandus Leo. Het zijn de kerk, de grote voorraadschuur en het abtshuis. Om met het laatste te beginnen. We lezen in de kroniek dat de elfde abt Pibo Sibrand (1309?-1325) zelf de bouw van een fraai abtshuis bekostigde, ‘dat vergeleken met de andere gebouwen opvalt door zijn hoogte en op een hoge kelder was gebouwd, afgesloten met een zware ijzeren deur...’ Dit abtshuis was nog aanwezig in de dagen van Caspar de Robles. Het was als een hoge stins gebouwd en was voor vriend en vijand een markant herkenningspunt. Ook de beschrijving van de ligging, los van de eigenlijke kloostergebouwen en direct grenzend aan de kloostergracht, is, zoals uit het volgende citaat blijkt, in overeenstemming met de Robles-tekening. In het relaas waarin hij op journalistieke wijze uitbeeldt hoe abt Folker in 1468 door de Roordamannen in zijn eigen verblijf werd overweldigd, lezen we: ‘Dag en uur werden vastgesteld waarop de man kon worden overmeesterd, als hij namelijk alleen in zijn woning was, vermoeid door ziekte en ouderdom. Op het gestelde uur klonk het machtige gelui van de klokken, op het vernemen waarvan de vijanden uit hun hinderlaag te voorschijn sprongen, de gracht van het klooster aan de oostzijde overstaken, de deur van de abtswoning forceerden, de vensters openbraken en binnendrongen. Zelf drong Joannes Roorda het slaapvertrek van de abt binnen, trof hem alleen aan, overviel hem en nam hem gevangen’.

Op twee andere plaatsen in de Lidlumer kroniek, in de levensbeschrijvingen van Eelko en Aesgo II (1472-1484) is ook het inwendige van dit en een soortgelijk omgracht huis stap voor stap te volgen. Het blijken zeer verdedigbare stinzen te zijn geweest, gebouwd op diepe kelders met zware muren en beveiligd door ijzeren deuren. Slechts met grof geweld konden ze worden geforceerd. Voor de op luxe gestelde abt Ijsbrand Harderwijk (1533-1570) deed het abtshuis teveel aan vroeger dagen denken. Hij breidde zijn woning uit met een keukengebouw en voorzag het geheel met geschaafd paneelwerk, een luxueuze trap en zelfs een rookkamer.

Dezelfde Ijsbrand liet ook een kapschuur bouwen van geweldige afmetingen zoals heel Friesland die nog niet had gezien en die plaats bood aan al het vee, het hooi en het koren. Ze vormt het tweede herkenningspunt op de vogelvluchtkaat van Caspar de Robles. Wat Sibrandus Leo hierover voor zijn eigen tijd vermeldt, lijkt daarmee precies te kloppen. Dat is daarmee een belangrijke conclusie.

Als derde markante gebouw noemen we de kerk van Lidlum die volgens de tekening éénschepig was, maar in de *Articulen ende Besteck* bij de afbraak in 1580 wordt aangeduid als een Kruijsskerck.²⁴¹

3.4 TERUGBLIK. SIBRANDUS LEO'S GESCHIEDBEELD

In dit hoofdstuk is een drietal thema's aan de orde geweest. Na een kort historiografisch overzicht volgden uitgebreidere beschouwingen over het bronnengebruik en de betrouwbaarheid. Wat de bronnen betreft: necrologieën, kapittel- en memorieboeken

240 De Vries, *Ibidem*, 38 e.v.

241 Vgl. Wumkes, *Abtenlevens*, 87 en 88.

zullen ongetwijfeld de basis zijn geweest voor Sibrandus Leo's abtenkronieken. Daarnaast zijn enkele verhalende bronnen aanwijsbaar: de *Vitae Abbatum*, die voor de eerste abten van Mariëngaarde model hebben gestaan, en de kroniek van Worp van Thabor, die her en der is te herkennen. Hoewel de *Vitae Abbatum* vaak worden gezien in combinatie met de *Brevis Historia van Mariëngaarde*, is in het voorgaande aangetoond dat de laatste geen bron kan zijn geweest voor Sibrandus Leo. Dat betekent dat onze auteur een ander exemplaar van de *Vitae* onder ogen heeft gehad dan het Brusselse handschrift dat ons is overgeleverd. Uiteraard is onbekend welke dat is geweest; maar het wordt niet onmogelijk geacht dat het dertiende-eeuwse origineel nog aanwezig was.

Het betrouwbaarheidsonderzoek omvatte vier terreinen: personen en functionarissen, gebeurtenissen, politieke bemoeiingen en de materiële cultuur. Binnen elk terrein werden onderwerpen uitgezocht die nader werden geanalyseerd.

De thematiek 'betrouwbaarheid en bronnengebruik' is onlosmakelijk verbonden met een onderwerp dat er aan ten grondslag ligt. Toetsing is immers meer dan alleen het zoeken naar de waarheid: de cirkel is pas rond als er naast waarheidsvinding een antwoord kan worden gevonden op het waarom, op de achterliggende gedachte van de schrijver, zijn visie op het verleden en de intenties bij zijn oordelen. Toegepast op Sibrandus Leo: in hoeverre is zijn relaas gekleurd door de positie waarin hij verkeerde, door de tijd waarin hij leefde en de belangen die hij vertegenwoordigde? Zijdelings moet hier de vraag naar zijn betrouwbaarheid wederom worden gesteld, temeer daar de historiografie er een volledig stilzwijgen toe doet.

Sibrandus' visie op het verleden kent twee aspecten. Enerzijds is er het materiële aspect dat in het voorgaande uitvoerig aan de orde is geweest: zijn betrokkenheid bij tijd en omgeving en met name ook de belangenbehartiging van zijn eigen klooster. Anderzijds is er de beïnvloeding door culturele en geestelijke inspiratiebronnen, in het bijzonder de spiritualiteit van zijn orde en de cultuur van het humanisme.

De vraag, welke die inspiratiebronnen zijn geweest, verdient een nader antwoord. Zoals te verwachten was, vinden we bij Sibrandus Leo die typische mengcultuur van zoveel humanisten uit zijn tijd. Zijn geschiedopvatting heeft zowel klassieke als christelijke elementen. Niet alleen naar de vorm, maar ook inhoudelijk is hij schatplichtig aan de klassieke Oudheid. In de laatste regels van de opdracht houdt hij zijn abt de deugden voor ogen van diverse voorgangers. Deze opsomming is duidelijk geïnspireerd door de stoïsche ethiek die hij mogelijk via de lectuur van Seneca had leren kennen.²⁴² Ook distantieert hij zich van de middeleeuwse, in zijn ogen overdreven, heiligenverering en leunt daarmee dicht aan tegen de opvattingen van Erasmus.²⁴³

Wat hij echter vooral gemeen had met zijn humanistische mede-auteurs was zijn streven om gefundeerde geschiedenis te schrijven, maar dan wel in hooggestemde bevoordingen om daarmee het historische relaas met zijn fantasie op te sieren en te 'ver-

²⁴² Delfgauw, *Geschiedenis wijsbegeerte*, 36, 37; Störig, *Geschiedenis filosofie I*, 184-189.

²⁴³ Een fraaie conclusie over de ontmoeting van Scholastiek en Humanisme in de Nederlanden geeft Sassen, *Wijsbegeerte der Middeleeuwen*, 129 en 130. Hieruit: 'De blijvende winst van deze ontmoeting is geweest een geesteshouding van zelfvorming en zelftucht, naar het voorbeeld zowel van de klassieken als van de christelijke traditie gevormd, die als erfstuk van Erasmus en de zijnen een onmisbaar en onvervangbaar element in het Nederlandse beschavingsleven is geworden. (...) Erasmus' *Philosophia Christiana*, waarin (...) het beste uit het scholastieke verleden gebruikt werd tot het opbouwen van een nieuwe vorm van cultuur op de grondslagen van Christendom en antieke beschaving, heeft aan ons volk geestelijke inhouden toegevoegd die (...) tot richtsnoer konden blijven dienen. Etc.'

fraaien' met eigen interpretaties.²⁴⁴ Dat werd als geoorloofd beschouwd. Had Cicero – en in zijn voetsporen Quintilianus – niet gesteld, dat de basis van alle geschiedschrijving de *verisimilitudo* was, de opdracht om het waarschijnlijke te ontdekken? Met dit doel voor ogen was het de goede geschiedschrijver geoorloofd zijn verhaal te stileren. Redevoeringen mochten worden toegevoegd, de voorvallen die aan de waardigheid van het gebeurde afbreuk deden of lelijke trekken vertoonden, mochten worden weggelaten. Geschiedschrijving was immers een vorm van retorica, een literaire bezigheid. En volgens de Romeinse retor was welsprekendheid één van de hoogste deugden en verdiende retorica die geen bewondering wekt die naam niet.²⁴⁵

Deze 'aankleding' van de geschiedenis door Sibrandus Leo is in het nu afgesloten hoofdstuk in een tiental 'miniaturen' geanalyseerd. Een aantal bleek met de nodige voorzichtigheid te moeten worden benaderd. Dat 'verbeteren' van de geschiedenis beperkte zich niet alleen tot de 'oudere' historiën die speelden in de jaren die hij niet uit eigen waarneming kende. Ook persoonsgeschiedenissen uit zijn eigen dagen zijn niet altijd aan deze interpretatiezucht ontkomen. Na veel zoeken, door een strakke redenering of toevallig aanwezig toetsingsmateriaal is het ons gelukt althans enigermate deze verfraaiingen te doorbreken. Helemaal vrij van de humanistische verfraaiingsdrift bleek ook Sibrandus Leo niet te zijn geweest.

Tegenover de 'verbeterde' verhalen stond gelukkig ook een aantal betogen waarvan de betrouwbaarheid wat gemakkelijker kon worden aangetoond. Wel kwam steeds weer de noodzaak naar voren, alert te zijn op zijn neiging, gebeurtenissen uit het verleden te modelleren naar situaties die hij kende uit eigen ervaring.

Het waarom van deze verfraaiingen is in het voorgaande meerdere malen aan de orde gesteld. De overweging bij Sibrandus Leo om zijn relaas aan te passen aan zijn persoonlijke smaak blijkt in veel gevallen te zijn ingegeven door een vooropgezette bedoeling, om namelijk de belangen van het klooster te verdedigen tegen vijanden en andere dreigingen.²⁴⁶ De kronieken dienden er in zijn ogen voor om argumenten voor dit doel te verzamelen en zo de identiteit van zijn klooster veilig te stellen in wat voor hem toch waarschijnlijk de eindtijd van zijn klooster moet zijn geweest.²⁴⁷

Er is echter nog een andere, een diepere overweging, die aan zijn overtuiging ten grondslag lag. En het is de dedicatie of opdracht die aan de kronieken voorafgaat die hierover duidelijkheid verschaft. Als norbertijn was hij namelijk een trouwe volgeling van zijn geestelijke vader Augustinus, wiens geschriften hij, getuige de vrij indringende citaten in deze opdracht, goed gekend heeft.²⁴⁸ Volgen we de tekst van de dedicatie. In zijn bespiegelingen over de *historia* en het beeld van de grote geschiedenis werkt Sibrandus Leo op haast letterlijke wijze het optimisme van Augustinus uit. Vormt de geschiedenis van de Openbaring immers niet één grootse *historia* die zijn aanvang nam in

244 Waterbolk, *Twee eeuwen*, vooral 59 e.v. De term 'humanistische fantasieën' is aan Waterbolk ontleend. Zie ook Haitsma Mulier, 'Humanistische vorm', 29.

245 Cicero, *De Oratore* III.14.55

246 Zie ook zijn selectieve berichtgeving over de eerste tekenen van de Reformatie in 1.3 en 3.3.1 en de oorlogshandelingen rond 1572.

247 Vanderputten, 'Tot nut van de zonen van deze abdij', 203 e.v toont aan dat oudere kloosterkronieken vaker met dit doel worden opgezet, met name in perioden van crisis en recessie.

248 De theologie van Augustinus, zie vooral: Markus, *Theology of St. Augustine*. Over Augustinus en de Norbertijnen: Huber, 'Fortleben Augustinus', 81-116.

het paradijs en die in één lange, weliswaar grillige lijn zal uitmonden in de *parousia*, de wederkomst van Christus?²⁴⁹ Deze heilsgeschiedenis spreidt licht over de mensengeschiedenis, en heel de natuur, ‘zon, maan, sterren, dag en nacht, aarde, lucht en alles wat de mens kan zien’ verhaalt daarvan en biedt de mens een aanzet om daarin ‘als in een spiegel de (apocalyptische) veranderingen der natuur aan het einde der tijden te herkennen’. De wisseling der seizoenen, de gangen van deze wereld ziet Sibrandus naar het beeld van vader Augustinus aldus vanuit het perspectief van de wederwaardigheden van de Schepping. De wortel van die *historia revelationis* (‘openbaringsgeschiedenis’) ligt zodoende niet bij de Grieken in hun seculiere geschiedschrijving, hoe hoog zowel de humanist Sibrandus als zijn abt de klassieke geschriften ook achtten, maar juist in de gewijde geschiedenis, ‘de boeken van de illustere Mozes’. Voor zestiende-eeuwse humanisten vormde de hele geschiedenis immers een eenheid, één gemeenschappelijke cultuurwereld, bepaald door Athene, Rome, maar zeker ook de Bijbel. In die eenheid blijkt Sibrandus de voorrang te geven aan de laatste. Dit verklaart ook, waarom volgens hem de Schrift, die immers ‘gedicteerd is door de Heilige Geest zelf de volle waarheid bevat, waarin vergissen niet mogelijk is. Eerst zij is de slagader en oorsprong van de *historia* en haar waarde komt hierin tot uiting, dat ze de mens als geheel beheerst, ‘terwijl de klassieken met al hun pracht en fijngevoeligheid de mens toch maar ten dele bereiken’.

Sibrandus vertaalde de Traditie die hij bij Augustinus vond zo naar zijn eigen klooster. Het was zijn *historia* van abten en hun klooster die in deze tekst in het teken wordt geplaatst van de door God gewilde en geleide heilsgeschiedenis. En wel met als achterliggende gedachte de overtuiging, dat van deze geschiedschrijving een troostende werking uitgaat naar de eigen kloostergeneratie die zo geplaagd werd door oorlogen, plunderingen en onderdrukking.²⁵⁰ De dedicatie is daarmee van groot belang om de abtenkronieken in hun juiste context te zien en door het herkennen van het persoonlijke element een antwoord te vinden op de vraag naar de betrouwbaarheid. Ze is dus veel meer geworden dan alleen een verzameling van bekende *topoi*²⁵¹ of een obligate opsomming van vriendelijkheden aan het adres van de opdrachtgever.²⁵²

Voor die opdrachtgever Joannes Geelmuiden moet dit alles een hele troost hebben betekend: bemoediging en inspiratie allereerst uit diezelfde Schrift. Maar hij wist dat de goddelijke inspiratie eveneens doorwerkte in de grote en kleine Traditie.²⁵³ Enkele met name genoemde vroegere confraters waren als het ware volgelingen van de grote vaders uit de bijbel, belangrijke leiders, waarachtige beoefenaars van kunsten en wetenschappen, consciëntieuze navolgers van de regels der orde. Ook in tijden van nood hiel-

249 Nota, *Filosofie der geschiedenis*, 67-75, waar hij de joods-christelijke opvatting der geschiedenis, in het bijzonder Augustinus overzichtelijk beschrijft.

250 Kock, ‘Selbstvergewisserung und Memoria’, 199. Over de ellende die de kloosters van de rondtrekkende soldateska hadden te lijden, zie ook bijlage 4.

251 Natuurlijk zijn er, zoals gewoonlijk, *topoi* aan te wijzen. Bijvoorbeeld de zinsnede: *Assidue ...historiarum ...lectiones...hominis ad vitam ...informant*, vrij vertaald: ‘Generaties komen en gaan, maar van het menselijk handelen blijft alleen in herinnering wat schriftelijk is vastgelegd’. Of de opmerking dat het hier maar gaat om een ‘onbeduidend werkje’, een karwei dat zogenaamd met bescheiden middelen tot stand is gekomen.

252 Vgl. Kieckhefer, *Unquiet Souls*, 8: ‘Explicite theological statements do often occur in the prologues to the *vitae*’.

253 Een uitstekende verhandeling over de felle strijd tussen de protestanten (*sola scriptura*) en de katholieken (de Traditie) bij Polman, *L'Élément Historique*. Uitvoerige conclusies op p. 539-545.

den zij hun idealen overeind. ‘Ge vindt bij hen,’ zo legt de chroniqueur zijn abt voor, ‘de sporen van vroomheid waarnaar ge gezocht hebt: naar wij verwachten bij abt Hoyto voorbeelden van ware godsvrucht, bij Eelko van standvastigheid, bij Tetard de voetsporen van verdraagzaamheid’, terwijl ‘het meest volledige evenbeeld van alle deugden te vinden is bij Joannes Keppel, met wie [Joannes Geelmuiden] in naam en vroomheid gelijkens vertoont’. Breng die voorgangers maar eens in herinnering, lijkt hij te willen zeggen, want naar het woord van Augustinus ‘is het geheugen een wijde en oneindige binnenkamer’.²⁵⁴

Afrondend komen we er niet onderuit te erkennen, dat er bij de auteur altijd sprake kan zijn van een ‘tweede waarheid’, een andere waarheid die niet toetsbaar is maar voortkomt uit het ‘hart’. Het is het ideaal van de schrijver met visie die interpreteert en daarmee een andere dimensie geeft aan de gebeurtenissen.

4 Samenvatting en conclusies

Al bieden abtenkronieken als deze doorgaans meer dan alleen de personalia van prelaten, toch vormt de lange rij van abten er de ruggegraat van. Onder leiding van abten hebben in Mariëngaarde en Lidlum gedurende een periode van ongeveer vierhonderd jaar vele honderden mannen en vrouwen als priesters, conversen of zusters de canonieke leefwijze van Prémontré op meer of minder gelukkige wijze in praktijk trachten te brengen. Door hun sterke positie binnen de kloostergemeenschap is de persoonlijke geloofsbeleving van de abten van grote betekenis geweest. Anderzijds weerspiegelde de geest van een abdijgemeenschap zich vaak in de persoonlijkheid van de abt die haar bestuurde, juist doordat hij door zijn eigen medebroeders en vaak uit hun midden werd gekozen.¹

Aan de hand van 65 korte abtenkronieken geeft Sibrandus Leo een beeld van het reilen en zeilen van twee belangrijke Friese premonstratenzerabdijen vanaf hun stichting in 1163, respectievelijk aansluiting bij de orde in 1182, tot de redactie van de kronieken in 1575. Dat beeld wordt voor Mariëngaarde aangevuld door de in 2001 heruitgegeven *Vitae Abbatum* en de in de huidige studie opgenomen *Brevis Historia*. Afgezien van hun kwaliteiten nemen de kronieken van Sibrandus Leo zonder meer een belangrijke plaats in binnen de Friese geschiedschrijving: ze vormen namelijk een van de weinige historische bronnen die in Friesland uit de Vóór-Reformatische periode zijn overgeleverd. Merkwaardigerwijs is deze unieke positie nog nooit aanleiding geweest om er een brede studie aan te wijden. De heruitgave van de kronieken vormde een goede aanleiding om in dit manco te voorzien.

De nu afgesloten studie concentreerde zich op drie centrale thema's. Allereerst werd de persoon van de schrijver in zijn tijd geplaatst om daarmee onder meer de achtergronden van de kronieken te kunnen achterhalen en de beweegredenen die tot het schrijven hadden geleid. Vervolgens werd een beschouwing gewijd aan het karakter van de tekst en de overlevering ervan. In de derde plaats werden bronnengebruik en betrouwbaarheid van de kronieken onderzocht. Welke conclusies heeft deze studie opgeleverd?

Over de persoon van de schrijver was een beperkt aantal gegevens bekend. De meest betrouwbare waren afkomstig van zijn stad- en studiegenoot Suffridus Petrus, die een korte levensschets had opgenomen in zijn omvangrijke werk *De Scriptoribus Frisiae*. Sibrandus' levensjaren zouden zich volgens deze bron hebben afgespeeld tussen 1528 en 1583 en wel voor het overgrote deel op het Friese platteland van Westergo. In het jaar waarin hij zijn kronieken voltooide, was hij pastoor van de kerk van Menaldum en te-

1 Vrij naar Van Dyck, *Abdij Tongerlo*, 45.

gelijk kanunnik van de vier eeuwen oude abdij van Lidlum, een combinatie van functies die bij de premonstratenzers niet ongebruikelijk was en is.

Naast de biografische aantekeningen van Suffridus Petrus leerden we de schrijver echter vooral kennen uit zijn eigen geschriften. Hij beperkte zich niet tot loutere geschiedschrijving. In zijn visie op ideaal en werkelijkheid kwamen ook zijn persoonlijke bedenkingen tot uiting, bijvoorbeeld tegen de vijftiende-eeuwse misstanden. Hij benadrukte de oorspronkelijke idealen van het norbertijner kloosterleven en maakte conform de heersende *consuetudines* corrigerende opmerkingen waar hij misstanden tegenkwam. Abten die een loopje namen met de strenge eisen die de statuten aan het vaderlijke gezag van een kloosteroverste stelden, werden door hem op hun nummer gezet. Hij beschreef het enthousiasme van de begintijd. En, zo vertelde hij in navolging van de *Vitae Abbatum*, deze zuivere observantie was bij de Friese norbertijnen ingezet door Frederik en Siard en geheiligd door vele andere grote abten. Als volgelingen van Norbertus lieten ze alles achter zich en volgden ‘naakt de naakte Christus’. De regel van Augustinus en de norbertijner gewoonten kregen bij hem weer alle aandacht. En niet zonder een zekere emotie. Die eerste zusters van Bethlehem, door zijn dertiende-eeuwse naamgenoot abt Sibrand uitgezocht om naar Pommeren te vertrekken, gehoorzaamden zonder morren, maar, zoals de schrijver dat fraai uitdrukte, ze ‘pinkten intussen een traantje weg’ omdat het mogelijk een afscheid voor altijd zou betekenen.

Tegenover dit idealisme stond de prozaïsche realiteit. Functionarissen werden door de auteur niet alleen op hun vroomheid of het ontbreken daarvan beoordeeld, maar, zoals het een goede abt betaamde, minstens even sterk op hun goede management en het correcte beheer der kloosterlijke belangen. Kende Sibrandus de oversten van zijn tijd immers niet vooral als leiders van grote ondernemingen, voorname prelaten die zich verplaatsten met een ‘ruime ruiterschaar’ en niet duldden dat anderen zich met ‘hun’ zaken bemoeiden? Van groot belang was dus een goede abtskeuze. Voor hem woog daarom heel zwaar of bij verkiezingen en benoemingen de juiste procedures werden aangehouden. Men krijgt zelfs de indruk dat de juridische correctheid voor de auteur de doorslag gaf boven een strenge regelbeleving en dan vooral een hernieuwde beoefening van het armoede-ideaal en het communale kloosterleven.

Als kerkelijk functionaris kwam Sibrandus in zijn werk naar voren als een gematigde figuur, een kanunnik-pastoor die zich manifesteerde als een man van de traditie. Hoe modern Sibrandus Leo cultureel gezien ook moge zijn geweest, als premonstratenzer kanunnik vertegenwoordigde hij vooral de kloosterlijke observatiebeweging van de voorgaande periode, maar miste de aansluiting bij de Reformatie en de Contrareformatie, de grote stromingen van zijn eigen dagen. In zijn waarderende woorden voor serieuze abten en andere kloosterlingen klonk maar weinig door van de ingrijpende hervormingen die door het Concilie van Trente werden voorgeschreven. Van disciplinaire maatregelen uit deze hoek was hij geen voorstander en hij zal ook maar weinig sympathie hebben gekoesterd jegens jezuïeten als Anske Bockes Bruijnsma, die in Friesland een contrareformatorisch college van de grond trachtten te krijgen. Hij was eerder het type dat Valvekens karakteriseerde als een ‘oude’ en Woltjer als een ‘traditionele’ katholiek en behoorde daarmee tot de grote, maar weinig homogene groep die trouw bleef aan de Kerk, maar zich niet altijd even veel gelegen liet liggen aan de kerkelijke wetten. Deze katholieken waren irenisch gezind en namen niet alleen afstand van de

nog weinig talrijke calvinisten, maar evenzeer van de nieuwe hervormingsgezinden in hun eigen kerk. Verreweg het grootste deel van de geestelijken van zijn dagen behoorde tot deze categorie. Het was bekend dat deze traditionelen zich bijvoorbeeld hevig verzetten tegen maatregelen die het Hof van Friesland onder leiding van de felle katholieke president Hippolytus Persijn (1548-1557) tegen de ‘kettters’ had ondernomen. Ook de hertog van Alva, die op bevel van Filips II aan de katholieke hervorming gestalte moest geven door de instelling van nieuwe, nationale bisdommen, vond bij hen weinig weerklank. Wat vooral de lagere geestelijkheid stak waren maatregelen als de verscherping van de celibaatsverplichting, het weren van *concubinarii* en een hernieuwd examen voor pastoorskandidaten in het geval zij vóór hun wijding – zoals gebruikelijk – maar lichtjes ondervraagd waren geweest. In Friesland was bij de kloosters fel verzet tegen de oprichting van het bisdom Leeuwarden, niet zozeer omdat aan de te benoemen bisschop strengere eisen werden gesteld, maar vooral vanwege diens controlerende bevoegdheden. Daarbij kwam nog dat de invloedrijke positie van de bestaande abdijen aan banden werd gelegd. Het belangrijke klooster Mariëngaarde werd bijvoorbeeld als tafelgoed aan het kapittel van de nieuwbenoemde bisschop van Leeuwarden toegewezen. Het kreeg als het ware een bisschop als *commende-abt* boven zich, een ‘abt’ van buiten, wie het alleen om de inkomsten te doen was. Ondanks zijn schriftelijk beleden hang naar het zuivere kloosterleven bewees ook Sibrandus Leo door zijn handel en wandel dat hij tot die traditionele katholieken behoorde: in dezelfde jaren waarin hij materiaal verzamelde voor zijn kloosterkronieken had hij omgang met een vrouw die hem twee zoons schonk. Hij schaarde zich daarmee onder de *concubinarii*, priesters die hun ambt bleven uitoefenen zonder zich te houden aan het verplichte celibaat. Desondanks meende hij zich in een van zijn latere levensbeschrijvingen te moeten afzetten tegen een abt die zich niet aan het celibaat hield. Tot tweemaal toe beklagde hij zich tegenover de lezer op felle toon over de middeleeuwse misbruiken van kloosterlijke macht en over kloosterlegers die deelnamen aan de partijtwesten van Schieringers en Vetkopers. Maar tegelijk vond hij het normaal als de abten van zijn jaren een grote staat voerden, raadsheer waren van het Hof van Friesland of er een eigen vermogen op na hielden. In zijn functie als pastoor, zo krijgt men de indruk, zou hij zich weinig hebben onderscheiden van zijn middeleeuwse ambtsgenoten. Confraters die voor het dagelijkse werk kapelaans als *vicareiten* aanstelden, werden door hem niet bekritiseerd.

Deze ambivalentie verklaarde tevens zijn houding tegenover de kerkpolitiek van de Habsburgse overheid. ‘Brussel’ koesterde met zijn maatregelen naast kerkrechtelijke ook politieke aspiraties, vergroting immers van de centralistische macht van de wereldlijke overheid. Dat betekende meer dan alleen een bedreiging van het recht van de kloosterlingen om hun eigen abt te mogen kiezen. Dat laatste was de reden waarom Sibrandus Leo rond het oorlogsjaar 1572 door zijn abt naar Leuven en Steinfeld werd uitgezonden om de belangen van de Friese abdijen te behartigen. Dat het Brusselse beleid uiteindelijk geen doorgang vond, was minder te danken aan het optreden van mensen als hij en zijn abt als wel aan de breed gesteunde Opstand tegen Spanje die weldra overheerst werd door de calvinisten.

Al stond Sibrandus nog zo afwijzend tegenover de Trentse vernieuwingen, zijn afkeer van de ‘afvallige’, ‘besmette’ priesters, hageprekers, beeldenstormers en Geuzen was er niet minder om. Verontwaardigd reageerde hij op het bericht dat in 1566 onder lei-

ding van de stedelijke overheid in Leeuwarden een georganiseerde Beeldenstorm had plaatsgevonden en op de Kerstdag van dat jaar binnen de muren van de Vituskerk van Oldehove de Maaltijd des Heren ‘op ketterse wijze’ was gevierd. De Spaanse stadhouder Aremborg had geprobeerd de tegenstellingen te sussen en was ook in de ogen van Sibrandus een vredelievend man. Desondanks beoordeelde de auteur het snelle, totale herstel van de oude godsdienst door de Spanjaarden vrij negatief, hoeveel ruimte ook door deze restauratie aan de katholieken was geboden. Uit tactisch oogpunt vond hij de maatregelen van Aremborg niet verstandig, omdat ze de ketters extra prikkelden. Tegelijk stak hij zijn blijdschap niet onder stoelen of banken waar hij berichtte dat de Geuzen in 1568 bij Jemgum waren verslagen. ‘Friesland was van het oorlogsgeweld verlost en kende weer een rustiger bestel’, concludeerde hij.

Hoe Sibrandus Leo er toe gekomen was, zo kort vóór de opheffing van de Friese kloosters (1580) zijn kloosterkronieken te schrijven, was een vraag die grote aandacht verdiende. Hij was een goede dertiger toen de broeiende onrust in de Nederlanden revolutionaire vormen ging aannemen. Als een schijnbaar objectief toeschouwer observeerde hij de fatale gebeurtenissen. Zoals zoveel andere kloosters op het Friese platteland werd Lidlum in 1572 een gemakkelijke prooi van de inval der calvinistische Geuzen en moest het voltallige convent naar het refugiehuis te Franeker uitwijken. De opstandelingen werden slechts met moeite verdreven door de (gehate) Waalse troepen van de krachtige Spaanse luitenant-stadhouder Caspar de Robles, door wiens optreden de papieren voor de katholieken in Friesland tijdelijk in waarde stegen. Gebruik makend van de kortstondige rust die de Moederkerk in het zicht van de Pacificatie van Gent (1576) werd gegund en geïnspireerd door een beginnend herstel van de oude kerk, gaf de abt van Lidlum, Joannes Geelmuiden, de belezen kanunnik Sibrandus Leo opdracht de geschiedenis van Lidlum en Mariëngaarde op schrift te stellen om daarmee de eigen identiteit te bevestigen en de balans op te maken vóór het te laat was. De opdracht van de abt werd door de auteur breed opgevat. Met zijn geschrift richtte hij een monument op voor vier eeuwen norbertijns leven in Friesland en beantwoordde daarmee aan een herkenbare menselijke behoefte om in bedreigende situaties een extra accent te leggen op het eigen bestaansrecht. Een vergelijkbare overweging deed zich voor in de nabijgelegen cisterciënzerabdij Bloemkamp, waar in deze jaren abt Thomas van Groningen een soortgelijke kroniek schreef. Zowel Sibrandus als Thomas bevonden zich in eenzelfde historische grenspositie. Dat mensen in een dergelijke positie de deur wijd open stellen voor overaccentuering van het eigen gelijk valt te begrijpen en verklaart veel van de toon die ook bij Sibrandus was te signaleren.

Binnen zijn abdij stond Sibrandus Leo intussen in aanzien. Als geroutineerd Latinist en kenner van de statutenhervorming van 1505 genoot hij bij de verkiezing van IJsbrand Harderwijck in 1553 het voorrecht de bij een abtskeuze gebruikelijke passages uit de statuten te mogen voorlezen. Zijn uitzending voor overleg naar het verre Zuiden kon slechts plaatsvinden omdat hij de vertrouweling was van zijn superieur, abt Joannes Geelmuiden.

De relatie met zijn abt kende nog een ander aspect. Uit de opdracht die aan de kronieken vooraf gaat, bleek dat Sibrandus Leo door een toekomstgericht optimisme de abt een hart onder de riem wilde steken; hij ontleende dat aan de geschriften van hun beider geestelijke vader Augustinus. Die toekomst zat er op dat moment zeker nog wel

in, want het kon in 1575 nog steeds de ‘goede’ kant uit. Het geschrift bood daarom een open einde. In 1580 werd echter ook deze traditionalistische norbertijn gedwongen positie te kiezen, al had hij zich dat misschien nooit zo gerealiseerd. Maar de keuze drong zich op. Toen op 31 maart van dat jaar de Friese Staten alle priesters dwongen de ‘pauzelijke ceremoniën’ na te laten en de beneficiën vacant verklaarden, weigerde Sibrandus Leo daaraan gevolg te geven. Zonder vrouw en kinderen ging hij in vrijwillige ballingschap en begaf zich zoals vele van zijn confraters naar het Groningse, waar de eerstkomende veertien jaren de gunstige positie van de Moederkerk redelijk behouden bleef. Hij overleed daar in de proosdij Cusemer waarschijnlijk in 1583. De geschiedenis ging evenwel verder. Tegenover het zelfstandige, maar geleidelijk protestantiserende Noorden stonden de Spaanse Nederlanden waar Trente in volle omvang werd gerealiseerd, of, zo men wil, opgelegd. Het was een speling van het lot dat juist daar de geschriften van Sibrandus Leo het eerst bekend werden, eerder zelfs dan in Friesland, en dat zij uitgerekend in het Zuiden een rol zouden krijgen toebedeeld binnen het nieuwe elan dat de auteur nooit had gekend en waarschijnlijk ook niet gewenst.

Na kennismaking met de persoon Sibrandus Leo, zijn geestelijke, culturele en politieke bagage, alsmede de vraag in hoeverre de godsdienstige tegenstellingen en de politieke ontwikkelingen hun stempel op zijn werk hadden gedrukt, stelden we in een vervolghoofdstuk de geschriften zelf centraal. Zowel tekst als tekstoverlevering waren tot nu toe sterk onderbelicht gebleven. Gezien het belang van de kronieken was dat niet terecht. Wat de tekst zelf betreft, dienden diverse vragen te worden beantwoord voordat de kronieken konden worden begrepen en op waarde geschat. Vragen die allereerst betrekking hadden op de grote karakterschillen van beide kronieken en in verband daarmee op het auteurschap. Ook de tekstoverlevering in twee onderscheiden versies bleek een probleem dat directe relaties had met de authenticiteit van beide geschriften. Deze kwestie werd nog versterkt door de opvallende discrepantie tussen de kroniek over Mariëngaarde en die over Lidlum.

Voorop stond dat de abtenkronieken van Lidlum en Mariëngaarde in opbouw vrij traditionele, feitelijk nog middeleeuwse geschriften waren. De gewoonte om aan de hand van de levensloop van hun abten kloostergeschiedenissen te verhalen, moet in de tijd van Sibrandus Leo als vrij ouderwets zijn aanvoeld. Dat liet onverlet dat de auteur de levens en de belevenissen van alle abten in een persoonlijk gekleurde stijl beschreef, nu eens in uiterst korte schetsjes dan weer in uitgebreide hoofdstukken. Deze weinig homogene opzet en het kroniekmatige van veel beschrijvingen deed ons de voorkeur geven aan de traditionele benaming ‘kroniek’ boven *Gesta* of *Vitae*, hoewel deze opties beide overwogen zijn. Sibrandus Leo was namelijk niet voorbijgegaan aan het leven buiten de kloosters, zodat dank zij hem veel interessante gegevens uit de Friese geschiedenis voor latere generaties zijn bewaard gebleven.

In zijn taalgebruik was de schrijver beïnvloed door de cultuur van zijn dagen, het in intellectuele kringen overheersende humanisme. Krachtens de mode van zijn jaren zocht hij vooral aansluiting bij het Latijn van Cicero: beelden en zinsconstructies doen sterk klassiek aan. In zijn eigen ogen zou hij hierin zelfs vrij radicaal zijn geweest. Daarom was het zo opmerkelijk dat hij maar weinig distantie hield van het traditionele ‘monnikenlatijn’. Het ‘nieuwe’, zo konden we vaststellen, bestond vooral uit een sterke voorliefde voor die klassieke beelden en dito zinsbouw. Die mengvorm van culturen

was een interessant aspect dat in een afzonderlijke paragraaf nog eens werd geregistreerd. Het bood een helder beeld van de literaire wereld waarin deze Noord-Nederlandse zestiende-eeuwer verkeerde. Ongetwijfeld kende hij de bijbel goed, maar veel citaten zijn in zijn kronieken niet te vinden.

Sibrandus Leo, opgenomen in de culturele elite van zijn tijd, had net als zoveel andere geleerden grote belangstelling voor de geschiedenis van eigen land en volk. Overal in het Noorden waren de absolutistische tendensen van een vreemd, centralistisch gezag in conflict geraakt met een door privileges beheerste traditionele maatschappij. Dit mondde uit in een rijke Friese historiografie na 1500. De zelfbewuste Friezen die twee eeuwen lang gebukt waren geweest onder de steeds weer oplaaiende partijstrijd van Schieringers en Vetkopers en die zich sinds de laatste jaren van de vijftiende eeuw uiteindelijk hadden moeten schikken in een blijvende buitenlandse overheersing, putten zich uit in een rijke, op het verleden gerichte productie, waarin zij zich uitleefden in uitvoerige wereldgeschiedenissen of fantastische verhandelingen over de oorsprong van hun eigen volk. In dit klimaat werkte ook onze auteur. Dat hij daarbij geen extreem standpunt had ingenomen, zoals bijvoorbeeld Suffridus Petrus, had zijn waarde voor latere geschiedbeoefenaren vergroot. De ‘fantastische’, heroïsche Friese geschiedverhalen bracht bij de veel rationeler denkende Groninger historicus Ubbo Emmius een diepe minachting teweeg. De emotionele woordenstrijd tussen hem en Suffridus Petrus heeft de verhouding tussen beide en zelfs tussen de twee noordelijke gewesten jarenlang nadelig beïnvloed. Sibrandus heeft door zijn overlijden in 1583 die ontluistering van zijn grote stadgenoot niet meer hoeven te beleven. Dat hij zich veel minder op glad ijs had begeven dan Suffridus ontsloeg ons echter niet van de opdracht ook bij hem zorgvuldig fantasie en werkelijkheid na te speuren en van elkaar te scheiden.

Vanwege de vrij unieke positie van Sibrandus' kronieken bleek het lastig een zestien-de-eeuws geschrift te vinden dat vergelijkbaar was met de Abtenkronieken. Enige overeenkomst met de abtenkronieken van Aduard was moeilijk te bespeuren. Slechts de hierboven genoemde, evenwel veel beknoptere kroniek van Bloemkamp toonde enige gelijkenis. Maar in tegenstelling tot de abt van Bloemkamp zag Sibrandus Leo gemakkelijker over de grenzen van het klooster heen. Ook taalkundig waren beide geschriften niet onder één noemer te brengen.

Waarschijnlijk onder de druk van de tijdsomstandigheden was de auteur niet gereedgekomen met zijn werk en waren daardoor de kronieken niet ontdaan van talrijke slordigheden. Bovendien was de kroniek van Mariëngaarde in een eerste schema blijven steken; het voorname moederklooster moest het doen met een ruwe schets, aangezien de schrijver, lid van het convent van Lidlum, juist op dat moment niet over voldoende Mariëngaarder archivalia kon beschikken. Mogelijk had hij dat kunnen corrigeren als de tijdsomstandigheden zich wat gunstiger hadden ontwikkeld. Als goed humanist streefde hij er echter naar een levendig aaneengesloten verhaal te schrijven, omdat hij zich niet als een dorre middeleeuwse chroniqueur, maar vooral als een kritisch en waarheidlievend geschiedschrijver wilde presenteren. Waar hij voor Mariëngaarde niet in slaagde, lukte dat beter bij Lidlum. Zo kreeg alleen zijn eigen klooster de aandacht die het moederklooster node moest missen.

De kronieken van Sibrandus Leo vormden aldus geen eenheid. Vreemd was ook de plek die de grote opdracht of dedicatie in het geschrift had gekregen. Hoewel die aan

beide kronieken voorafging en door Sibrandus(?) gekoppeld was aan de Mariëngaarder kroniek, werd het Hallumer klooster er niet eens in genoemd. Er was zelfs geen enkele verwijzing. De hele opdracht bleek toegesneden te zijn op Lidlum en gewijd aan de taken en moeilijkheden van abt Geelmuiden. Meer dan tot nog toe werd in onze studie daarom de prioriteit van Lidlum breed uitgemeten. Dat er echter op diverse plaatsen sprake was van wederzijdse ongerijmdheden tussen beide kronieken, ja zelfs onderlinge tegenspraak was nooit eerder opgemerkt. Wel waren de constatering over het verschil in lengte en karakter bekend. Verklaringen voor de grote verschillen waren tot nu toe meestal gezocht in de crisissituatie waarin het moederklooster Mariëngaarde was komen te verkeren. De schrijver zou geen toegang hebben gehad tot de archieven van Mariëngaarde. Voor zijn eigen klooster lag dat gunstiger. Onderlinge vergelijking van de twee kronieken leerde echter dat uit diverse passages in de Lidlumer kroniek kon worden opgemaakt dat hij behoorlijk goed op de hoogte moet zijn geweest van feiten uit de Mariëngaarder geschiedenis, bijvoorbeeld de tragische afloop van sommige van hun abten. De vraag waarom die niet in de kroniek van het moederklooster waren terechtgekomen, werd door genoemde verklaring niet afdoende beantwoord. Gegevens over Mariëngaarde kwamen zo terecht in de Lidlumer kroniek en het waren niet altijd de minst belangrijke. Als voorbeeld wezen we op de watersnood van 1287 en de pest-epidemie uit het midden van de veertiende eeuw waaraan nota bene een van de Mariëngaarder abten was bezweken. Ook waren er verschillen in datering en bleken bepaalde passages in de ene kroniek in tegenspraak te staan met die in de andere. Deze bij herhaling optredende discrepanties tussen beide kronieken van één en dezelfde schrijver waren ons inziens niet toe te schrijven aan enkele willekeurige foute interpretaties of slordigheidjes van de auteur, zoals bijvoorbeeld Wumkes dat in zijn tekstuitleg van 1929 stelde. Een dubbel auteurschap leek ons echter, gezien de sterke traditie die dit tegensprak, niet voor de hand te liggen. Als enige reële verklaring resteerde ons inziens een substantieel tijdsverschil tussen de beide kronieken: de kroniek van Lidlum zou al (bijna) gereed zijn geweest voordat de auteur aan Mariëngaarde begon. We hebben met andere woorden beide kronieken uit elkaar gehaald, ont koppeld. Dat was een sluitend antwoord op veel van de genoemde kwesties: de plaats van de opdracht, de opmerkelijke slordigheden in de Mariëngaarder kroniek, de aanwezigheid van Mariëngaarder elementen in de Lidlumer kroniek en tegelijk het ontbreken ervan in die van Hallum zelf, maar ook de verschillen in datering en een merkwaardige doublure in de levensbeschrijving van abt Hendrik Smenck: zijn geschiedenis komt namelijk in beide kronieken voor. Pas in een later stadium zou de kroniek van Mariëngaarde aan Lidlum zijn toegevoegd met als aanvulling een geïsoleerde verwijzing naar het leven van Frederik in de aanvang van de Lidlumer kroniek. Vanwege de ongunstige tijdsomstandigheden leverde de auteur hier haastwerk. Met het uitzicht op een definitieve versie moest hij zich tijdelijk tevreden stellen met toevallig beschikbare gegevens uit de Hallumer kring, zoals het *necrologium*, de dertiende-eeuwse *Vitae Abbatum*, citaten uit Worp van Thabor en mondeling overgeleverde gegevens. Voor toetsing aan de Lidlumer kroniek ontbrak hem de tijd. In deze gedachtegang lag ons inziens ook de enige verklaring waarom de Mariëngaarder kroniek enkele jaren later op diverse punten moest worden gecorrigeerd en zelfs herschreven. Ook de geschriften zelf bevatten verwijzingen in deze richting. Meer dan eens verwees de auteur – overigens uitsluitend in de originele versie uit

1575 – naar een door hem ontworpen en deels reeds geconcipieerde, maar helaas verloren gegane *codex major*. Zijn bedoelingen waren duidelijk: hij zou in dit grotere werk de materie verder hebben uitgewerkt of althans het plan daartoe hebben gehad. Hij was er ambitieus genoeg voor. Naast de *codex major* maakte zijn studiegenoot Suffridus Petrus ook nog melding van een, wederom niet bewaard gebleven, verzameling aantekeningen, genaamd *Collectanea*, die de vruchtbare auteur kort voor zijn dood in de zorg van een zekere proost Theodorik had aanbevolen. Suffridus zou er voor zijn grote publicaties *De Frisiorum Antiquitate et Origine* uit 1590 en zijn nog bekendere werk *De Scriptoribus Frisiae* uit 1593 dankbaar gebruik van hebben gemaakt.

De zoektocht naar de oorzaken van deze discrepantie voerde tot een volgende kwestie: de twee versies waaronder beide kronieken bekend zijn geworden. Zijn teksteditie had Wumkes gebaseerd op het afschrift dat de zeventiende-eeuwse Lands-geschiedschrijver van Friesland, Simon Abbes Gabbema, in 1670 volgens eigen zeggen aan het origineel had ontleend. Wumkes beschouwde dit als een gegeven en achtte de *codex* van Gabbema waarin deze tekst voorkwam betrouwbaar en verleende er de kwalificatie ‘A’ aan. Op onze beurt hebben wij geen reden gevonden de authenticiteit van A in twijfel te trekken. Toch was de kwestie van het auteurschap hiermee niet opgelost. Ver vóór 1670 was Sibrandus Leo namelijk al bekend geraakt in een tweede, duidelijk verschillende versie (‘B’ volgens Wumkes) die vóór 1620 al minstens achtmaal was afgeschreven. Het eerste afschrift dateerde mogelijk zelfs nog uit de levensdagen van de auteur zelf, dus rond 1580. B was vanaf de zeventiende tot vroeg in de twintigste eeuw in alle afschriften, edities, vertalingen en bewerkingen gevolgd, totdat Wumkes de twee en een halve eeuw in vergetelheid geraakte A-tekst in ere herstelde en als norm aanmerkte. Toen hij deze versie uitbracht, achtte hij het niet nodig nader toe te lichten waarom hij niet bij zijn aanvankelijk voornemen was gebleven, namelijk een verbeterde B-versie van Matthaëus te verzorgen. Daar sinds Wumkes tekst A de enige juiste werd geacht en B uit het zicht was verdwenen, was sindsdien de discussie over achtergronden en de betrouwbaarheid van deze B-versie volledig stil komen liggen, – zo die ooit al had plaats gevonden.

Wij waren echter van mening dat de afweging van A tegenover B hiermee niet voldoende was beargumenteerd. Om te beginnen was het moeilijk te begrijpen dat de geleerde Suffridus Petrus ondanks zijn bezoeken aan Sibrandus Leo eerst veel later en via een omweg moest vernemen dat de laatste enkele belangwekkende kronieken onder handen had. Van het bestaan van de kronieken vernam Suffridus iets in een brief van zoon Joannes Sibrandi. Dezelfde Joannes verzorgde tussen 1590 en 1592 een afschrift van de kronieken, niet in de A- maar in de B-versie. Over A werd door hem niet gerept en ook later keerde deze versie niet meer terug. Ten aanzien van iemand die zijn vader hoogachtte en diens werk waardeerde, riep dat de nodige vragen op.²

Er moest dus een antwoord worden gevonden op de vraag waarom A zo spoedig na 1575 uit het zicht was verdwenen en eerst honderd jaar nadien na veel speuren, waarschijnlijk op grond van een mondelinge traditie, in Groningen was opgediept. Als verklaring voor deze merkwaardige gang van zaken leek ons de volgende constructie mogelijk. Toen de katholieke eredienst in 1580 in Friesland was verboden, was Sibrandus

2 Zijn afschrift B1a eindigt met de volgende loftuiting: *Gloria sequitur fugientem*. ‘Roem achtervolgde hem ook op zijn vlucht’.

Leo naar de nog katholieke Ommelanden verhuisd. Daar zou hij, ontheven van de zorg voor zijn oude parochie, in de proosdij Cusemer alle tijd hebben gehad om zijn kronieken, weliswaar zonder nadere bronnen, te herschrijven en te corrigeren. Zo zou de B-versie zijn ontstaan, die taalkundig gezien soepeler 'loopt'. Waarom hij echter niet alleen in de taal maar ook in het karakter van zijn kroniek zoveel wezenlijke veranderingen had aangebracht was de kernvraag. Om hierop een antwoord te vinden was het nodig beide versies zin voor zin met elkaar te vergelijken. Zowel A als B bleken in meer dan één opzicht geschreven te zijn vanuit een kloosterlijke, vooral premonstratenzer optiek. De opbouw van de orde, de aard van het kloosterlijk leven in de Friese situatie, het waren gegevens, die hoe dan ook in beide herkenbaar waren. Toch was in A de verbijzondering van liturgische gebruiken, de eigenheden van de orde en het interne kloosterlijke leven een element dat in B ontbrak. Het geloof in wonderen, in A toch al gering, verdween in B praktisch geheel. De gevolgtrekking lag dan ook voor de hand dat B voor een ander doel was geschreven dan A. Dat was niet zo'n wonder. Heel wat elementen die in het vroegere kloosterleven van betekenis waren geweest, hadden na 1580 hun herkenbaarheid en zin verloren. Waarom dan nog langer kronieken als kloosterlijke *lectio* behouden, als de basis, het klooster zelf, was komen te vervallen? Kortom, A voldeed niet meer en werd bestempeld als een voorlopige versie, een 'proef' waaruit latere gebruikers als Matthaëus en Van Heussen hooguit nog bij wijze van curiositeit zouden citeren. De nieuwe versie, 'B', was 'moderner' van inhoud en richtte zich op een breder publiek dat met kloosters minder relatie had en gediend was van een wat meer gepolijst taalgebruik. Het A-handschrift was in Groningen achtergebleven en werd vergeten.

Met B was het vrij wat beter gegaan. Zowel in Friesland als in de norbertijnse kringen in Vlaanderen en Brabant waren de kronieken van Sibrandus Leo in deze vorm bekend geworden. Enerzijds waren ze van belang omdat Sibrandus Leo gegevens over de Friese geschiedenis had verzameld die nergens anders te vinden waren. Het Noorden stond in zijn kronieken immers centraal. Mariëngaarde en Lidlum waren met de daaraan onderhorige vrouwenkloosters Bethlehem en Bajum belangrijke en voor Friese begrippen grote kloosters geweest, die na hun eerste spirituele eeuw volop partij waren gebleken in de heerloze vetemaatschappij van de veertiende en vijftiende eeuw. Ook de politiek, maatschappelijk en godsdienstig belangrijke zestiende eeuw was in de kronieken goed vertegenwoordigd. Door deze oriëntering op het eigen gewest hadden de kronieken al vroeg in de zeventiende eeuw een vaste plek gekregen in de Friese historiografie, zoals uit de publicaties van schrijvers als Hamconius, Schotanus en Winsemius was gebleken. Al was er in 1580 een abrupt einde gekomen aan het kloosterleven van de Friese premonstratenzers, de geschriften van Sibrandus Leo hadden hun plek behouden. En zeker de katholiek gebleven Friezen hebben zich erdoor laten inspireren.

Maar de B-versie raakte ook al vroeg bekend bij met name de norbertijnen in de Zuidelijke Nederlanden. Bij hen bleef de gedachte aan het middeleeuwse Friesland levendig en is dat tot de dag van vandaag. Had het noordelijke gewest in de voorbije eeuwen de orde niet veel geschonken wat ook van grote waarde was voor de hernieuwde spiritualiteit in het post-tridentijnse tijdperk? Na de roerige tweede helft van de zestiende eeuw, die niet alleen de Friese kloosters maar de katholieke kerk in grote delen van Europa op grote verliezen was komen te staan, had de nieuwe eeuw in brede kring een periode ingeluid van een sterke rekatholisering. In de Zuid-Nederlandse gewesten die on-

der Spaans gezag waren gebleven dan wel opnieuw waren gebracht, was de nieuwe vitaliteit opmerkelijk. Daar dit proces in brede kring werd gekenmerkt door een sterke nadruk op de heiligenverering, liet ook de nieuwe generatie koorheren zich bij hun streven naar herstel van de oorspronkelijke idealen inspireren door voorbeelden uit oude *Vitae*. In deze belangstelling deelde ook Sibrandus Leo. Dank zij deze auteur werd niet alleen de herinnering aan twee beroemde abdijen levendig gehouden, ook inhoudelijk werd de zeventiende-eeuwer er door geïnspireerd. Deze Friese kloosters hadden toch minstens drie grote heiligen voortgebracht wier verering al langer bekend was, maar die nu opnieuw en sterker in de belangstelling waren gekomen. Deze drie waren vader Frederik van Hallum, Siard, de zachtmoedige, heilige vijfde abt van Mariëngaarde, en Eelko Liauckema, twaalfde abt van Lidlum, die door zijn eigen mensen om zijn vroomheid zou zijn vermoord. En de enige bron waarin het dramatische verhaal van deze moord voorkwam was de Lidlumer kroniek van Sibrandus Leo. Het belang van Sibrandus' kronieken voor de nieuwe generatie norbertijnen was zelfs al vroeg aanwezig. Reeds kort na 1600 werden ze vermeld door de norbertijnse geschiedschrijvers J. Le Paige en Aubertus Miraeus. Dat wil zeggen zelfs nog iets eerder dan in het moederland Friesland zelf.

Het zouden vooral de norbertijnen van Tongerlo en Antwerpen zijn die veel bijdroegen om de heilige Friezen in het Zuiden bekend te maken. In eerstgenoemde abdiij werden in 1617 in een feestelijke ambiance de relieken van Siardus bijgezet. In 1616 en 1617, jaren van religieuze polarisatie in Noord en Zuid, werd de tekst van de kronieken driemaal op fraaie wijze afgeschreven door Pibo van Albada, een katholieke Friese edelman. Eén van deze exemplaren bleef in Friesland, één belandde door verkoop vanuit Friesland in Giessen, het derde berust in het kloosterarchief van Tongerlo, waar ook andere afschriften bewaard bleven die tot nog toe onopgemerkt waren. Of er directe relaties hebben bestaan tussen Van Albada en de Tongerlose kanunnik-geschiedschrijver Dionysius Mudzaerts was niet meer te achterhalen. Wel was het opmerkelijk dat de laatste, die eveneens in 1617 een afschrift van Sibrandus Leo bezorgde, tezelfdertijd in zijn grote kerkgeschiedenis een onevenredig lang verslag had opgenomen van de overbrenging in dit jaar van Siards relieken naar Tongerlo. Nog tekenender was het dat sinds ditzelfde jaar een verkorte versie was gaan circuleren van de oorspronkelijke *Vita Fretheric* en de *Vita Siardi*, gebaseerd op de uitvoerige dertiende-eeuwse *Vitae Abbatum*. Zowel Mudzaerts als Van Albada hadden deze verkorte versie gevoegd bij hun afschriften van Sibrandus Leo; korte tijd later was ze terechtgekomen in de *Acta Sanctorum*. De exacte oorsprong van de verkorte versie was niet te achterhalen, al behoort de Tongerlose oorsprong tot de reële mogelijkheden.

Van de B-versie verschenen bewerkingen en vertalingen tot in de achttiende eeuw. De kronieken werden in deze vorm bekend toen de Leidse hoogleraar Antonius Matthaëus ze ruim een eeuw na hun ontstaan in druk liet verschijnen en opnam in zijn tiendelige *Veteris Aevi Analecta*. Meer op de achtergrond bleef een veel lacuneuzer uitgave door de norbertijnse geschiedschrijver Charles-Louis Hugo, abt van het klooster Étival, die de kronieken in 1725 opnam in deel II van zijn *Sacrae antiquitatis monumenta*. Dat ook Matthaëus zich de nodige vrijheden en slordigheden had gepermitteerd, werd al spoedig bekend. Ten faveure van hem moest echter worden gezegd dat hij de enige was geweest die de grote dedicatie gekoppeld had aan de kroniek waarop deze betrekking had, na-

melijk die van Lidlum. Bij onze tekstuitgave zijn we hem hierin gevolgd; gezien onze eerder uitgesproken beoordeling van beide kronieken zal dat geen verbazing wekken. De consequentie was wel, dat de kroniek van Mariëngaarde in afwijking van de traditie achter Lidlum kwam te staan. Om al de genoemde redenen leek ons dat goed verdedigbaar.

De slordigheid van Matthaeus was de reden waarom in de loop der jaren meermalen door geschiedschrijvers het idee was geopperd om ‘Sibrandus Leo’ opnieuw uit te geven, maar dan in een gecorrigeerde versie. Een van hen was Aemilius Wybrands, dezelfde die in 1879 de dertiende-eeuwse *Vitae Abbatum* van Mariëngaarde op voorbeeldige wijze het licht had doen zien. Hij koesterde het plan op gelijke wijze de kronieken van Sibrandus Leo uit te geven. Zijn voornemen werd helaas doorkruist door zijn plotselinge dood in 1884. De aan Sibrandus Leo verwante laatzestiende-eeuwse kroniek van Bloemkamp werd een twintig jaar later uitgegeven door Michael Schoengen, die daarmee een ander voornemen van Wybrands realiseerde.

Om de onderlinge vergelijking van de A- en B-versies te vergemakkelijken en de verschillen herkenbaar te maken, werden in de hierna volgende tekstuitgave beide versies naast elkaar afgedrukt en de onderlinge verschillen in cursief weergegeven. Ook enkele varianten van B werden opgenomen en beide versies kregen een Nederlandse vertaling. Voor het eerst is B daarmee in een verantwoorde uitgave gepresenteerd, ontdaan van de vele slordigheden en fantasieën die Matthaeus er in 1738 had achtergelaten.

De studie zou niet volledig zijn geweest, als er geen nader onderzoek was gedaan naar de geschiedkundige waarde van de geschriften. Leverden de kronieken eigenlijk wel objectieve geschiedschrijving en daarmee een bijdrage tot een beter historisch begrip van de Friese geschiedenis of moesten er reserves worden ingebouwd? In het derde hoofdstuk werd dit probleem breed aangezet. Omdat de vraag niet eenvoudig was te beantwoorden werd na een historiografische paragraaf een tweetal onderverdelingen gemaakt. Aan de hand van de teksten werden allereerst de bronnen nagegaan alsmede het gebruik ervan. De tweede, maar nog veel lastiger opgave was het vaststellen van de betrouwbaarheid door het zoeken naar toetsingsmogelijkheden.

Allereerst het bronnenonderzoek. Als basis voor deze en veel andere kloostergeschriften hadden ongetwijfeld de in elk convent aanwezige necrologieën gediend en andere gebruikelijke kloosterlijke bronnen als kapittel- en memorieboeken. Dat gold vooral voor de uitgewerkte Lidlumer en duidelijk minder voor de beknopte Mariëngaarder kroniek. Wel was de necrologie zelf terug te vinden in de korte karakteriseringen van zestien van de een en dertig Hallumer abten. Daarnaast was de relatie met Worp van Thabor op een aantal plaatsen aanwijsbaar. Voor Lidlum moest Sibrandus Leo veel meer bronnen tot zijn beschikking hebben gehad, wellicht ook een kroniek waarvan hij zijdelings melding maakte. Zonder meer waren de oude *Vitae Abbatum* voor de auteur een inspiratiebron geweest. Voor vijf van de zeven vroege abten van Mariëngaarde volgde hij deze dertiende-eeuwse bron op de voet, ontdeed ze van haar geestelijke bagage en bracht ze terug in haar meest zakelijke essentie. Vergeleken met de rest van de Mariëngaarder kroniek werden het onevenredig lange bewerkingen, wat gaf hoe hij zich heeft moeten behelpen met bronnen die hem toevallig in handen kwamen. De *Vitae Abbatum* gebruikte hij als opmaat voor nieuw werk dat evenwel in de schets was blijven steken. Helaas bleek uit de willekeurige wijze waarop hij deze *Vitae* excerpeerde,

dat de auteur haastwerk had afgeleverd. En dat hij dat juist hiér had gedaan, was dubbel jammer, omdat dit ook weinig vertrouwen beloofde voor de rest van de kronieken waar veel minder of helemaal geen referenties aanwezig waren. Gelukkig hoefde desondanks het eindoordeel, zoals kon worden aangetoond, niet altijd negatief uit te vallen.

De *Vitae Abbatum* zoals wij die kennen, zijn nauw verbonden met een later geschrift. Ze worden namelijk meestal gekoppeld aan de *Brevis Historia* van Mariëngaarde, een anoniem geschrift dat rond 1540 door een kanunnik van Mariëngaarde in dezelfde codex was bijgeschreven waarin Paulus Boeckholt ruim veertig jaar tevoren de dertiende-eeuwse *Vitae* had gekopieerd. Het opmerkelijke nu was dat Sibrandus Leo op geen enkele plaats te kennen heeft gegeven dat hij de *Brevis Historia* in handen heeft gehad. En dat, terwijl de *Brevis Historia* een schat aan bijzonderheden had te bieden en daarmee de schrijver, gezien de grote schaarste aan Mariëngaarder bronnen, een eind op weg had kunnen helpen. De enige conclusie leek ons dat hij wél de *Vitae Abbatum*, maar níét de *Brevis Historia* had geraadpleegd, al werd dit door vroegere schrijvers algemeen en voetstoots aangenomen. Onze auteur moest dus de *Vitae Abbatum* uit een ander exemplaar hebben gekend, namelijk één waarin de *Brevis Historia* nog niet was bijgeschreven. Dat zou kunnen betekenen dat hij mogelijk het dertiende-eeuwse origineel onder ogen heeft gehad. Gezien de tijdsomstandigheden moest dat zeker niet als een onmogelijkheid worden gezien: de door abt Paulus geschreven nette kopie, waaraan later de *Brevis Historia* was toegevoegd, had zich hoogstwaarschijnlijk in het archief van Mariëngaarde bevonden, voor Sibrandus Leo dus op een onbereikbare plaats.

Dan de betrouwbaarheidscriteria. Lange tijd, zeker tot in het begin van de negentiende eeuw, werd aan het waarheidsgehalte van Sibrandus Leo amper getwijfeld. Veeleer nam de auteur een gunstige positie in temidden van de overheersende, ‘fantastische’, op Cicero terug te voeren, geschiedschrijving van de zestiende eeuw. Nader onderzoek leerde echter dat deze lust tot interpreteren en verfraaien ook onze auteur niet helemaal onberoerd had gelaten. Zijn kronieken lieten hierover geen twijfel bestaan, zoals uit een flink aantal hierna beschreven onderwerpen werd aangetoond. Tot op zekere hoogte had de schrijver zijn werk ook als een persoonlijk getuigenis opgevat en was hij daarom misschien zelfs bewust afgeweken van de objectieve waarheid.

Zijn inspiratie was drieledig. Allereerst leefde hij in de Augustijnse traditie die bij de premonstratenzers en zeker in de Middeleeuwen bijzonder sterk is/was. De grote opdracht of dedicatie was in dit opzicht een sleutel omdat ze gedetailleerd deze traditie vertegenwoordigde en was daardoor meer dan alleen een verzameling *topoi* of vriendelijke plichtplegingen tegenover zijn opdrachtgever. Daarnaast was Sibrandus Leo aangeraakt door de moderne, humanistische cultuur, stond sceptisch tegenover bijvoorbeeld wonderen en zocht zijn voorbeelden behalve bij bijbelse figuren ook bij de helden en filosofen van de Oudheid. Nu dient subjectieve benadering van een schrijver doorgaans een politiek of ideologisch doel. Dat was ook bij Sibrandus Leo het geval. Vandaar de derde inspiratiebron. Tot tweemaal toe trad hij in de ‘grote’ politiek op als belangenbehartiger van Lidlum en onderhield contacten met de groten van de orde. Daarnaast had hij ook op lokaal niveau die belangen niet uit het oog verloren. De burenen van de abdij, een klooster dat in de verre omgeving rijke landerijen bezat, waren niet altijd even geneigd eerbied op te brengen voor dit machtige instituut. Zeker niet in die geval-

len waarin abten het nodig achtten versterkingen te bouwen pal naast de bezittingen van de plaatselijke hoofdelingen. In de gevechten die hieruit ontstonden, koos Sibrandus Leo – hoe kon het ook anders – de zijde van zijn klooster. Met als gevolg dat de tegenpartij, in casu de Roorda's van Tzummarum en de Sjaarda's van Franeker, door hem als heerszuchtige rovers en tirannen werden afgeschilderd. Daarentegen moest met name zijn verhouding tot de familie der Liauckema's van Sexbierum positief zijn uitgevallen. Ook in deze partijdige opstelling was hij meer de ouderwetse kroniekschrijver die zijn heer moest behagen, meer dan de moderne humanist die objectiviteit beweerde na te streven.

De vraag naar de historische betrouwbaarheid beperkte zich dus niet tot het historische feitenmateriaal alleen, maar had tevens betrekking op de interpretatie ervan. Dat de objectiviteit van de oudere geschiedenis meer dan eens geweld was aangedaan, was begrijpelijk en vanuit het standpunt van de schrijver te verdedigen. Maar had de auteur hier langzamerhand niet de plaats ingenomen van zijn onderwerp? Met als uiterste consequentie dat geschiedschrijving was overgegaan in getuigenis, en de objectieve historische waarheid was afgeschermd door persoonlijke meningen, bedoelingen en intenties?

Welke mogelijkheden stonden ons ten dienst om hierover uitsluitsel te geven – een in de Friese omstandigheden beladen vraag. Het is geen geheim dat in deze regio als gevolg van de gebrekkige overlevering van het middeleeuwse schriftelijke patrimonium de meest voor de hand liggende toetsstenen zelden aanwezig zijn. Dat betekende dat in nogal wat gevallen een andere methode diende te worden gevolgd, bijvoorbeeld door vergelijking met situaties elders of zelfs alleen maar langs de weg van de logica.

In een aantal 'miniaturen' werd onder dit aspect de betrouwbaarheid getoetst. De onzekerheid was groot, al zouden de resultaten niet allemaal even onbevredigend uitvallen. Zo kon met enige reserve, vanwege de niet altijd even grote accuratesse van Sibrandus Leo, worden vastgesteld, dat hij betrouwbaar was in onderwerpen die de kloosterlijke idealen, het kloosterleven zelf en de machtsposities van de abten raakten. Hij sloot hierin namelijk aan bij gegevens die ook van elders bekend waren. Zo kwam in de kronieken heel goed tot zijn recht hoezeer de macht van de abt beperkt was door het oppergezag van het Generaal-Kapittel, de ingrijpende taak van de *visitatores*, de paterniteit van de moeder over de dochter, de macht van de *abt-primarius* binnen de *circharia*, en de mogelijkheden van het kapittel – of zelfs de dochter – om de eigen abt te corrigeren of zelfs af te zetten. Vervolgens bleken ook de mededelingen van Sibrandus Leo over de gevolgde verkiezingsprocedures in overeenstemming te zijn met de gangbare statuten van de orde. In zijn geval wilde dat zeggen dat hij ze modelleerde naar de statutenwijziging van 1505. Verder volgde hij correct de historische lijn waar het ging om de verschillen tussen de vroegere en de latere abten. Twaalfde- en dertiende-eeuwse kloosteroversten als Frederik van Hallum, Siard, Jarich, Sibrand, Jelger en Hoyto stonden nog dicht bij de overige kloosterlingen en de *cives*, dat wil zeggen de (vrije) bewoners of 'buren'. Ze hielpen persoonlijk mee aan de dijkverzwaring, zaten mee in de schoolbanken om een geleerde medebroeder aan te horen en waren in hun beperkte omstandigheden niet te vergelijken met hun opvolgers in de vijftiende en zestiende eeuw. Deze laatsten voerden een grote staat en sommigen waren als raadslieden opgenomen in het Hof van Friesland. Er waren er die eveneens een actieve rol speelden in de

strijd tussen Schieringers en Vetkopers, nu eens als partijgenoten, dan weer, zoals abt Tako van Mariëngaarde, als vredestitchers, die echter een leven leidden los van de community. De auteur moest tot zijn ergernis tevens constateren dat enkelen een rol speelden in de machtsstrijd tussen kloosters onderling die zelfs met legers werd uitgevochten. Daarbij bleef hij evenwel trouw aan de belangen van zijn eigen klooster.

Op soortgelijke wijze kon de betrouwbaarheid van de schrijver worden vastgesteld waar het de wisselende positie van de conversen binnen de kloostereconomie betrof. Ook hier bleken situaties in andere kloosters parallel te lopen aan wat hij meedeelde over de Friese kloosters. Aanvankelijk bleken conversen ook hier belangrijke functies binnen de kloostergemeenschap te hebben bekleed, met name als beheerders van de uithoven. Geleidelijk verminderde hun positie binnen de kloosters en vanaf de tweede helft der veertiende eeuw werden ze ook in onze geschriften nog maar zelden genoemd. Kennelijk waren ze geleidelijk uit het zicht verdwenen en waren hun taken overgenomen door leken en *servi*. De gronden buiten het eigenlijke kloosterdomein waren alle verpacht.

Sterk bleek de schrijver in de karaktertekening en beschrijving van individuen. Hij kleurde ze in, wist zelfs bijzondere lichaamskenmerken te vermelden (rood haar, ernstig gezicht e.d.) en liet daarmee zien dat hij niet sjabloonmatig te werk was gegaan. Dit gold niet alleen voor de abten die hij persoonlijk of via getuigen had gekend, maar ook voor hun voorgangers uit ver vervlogen dagen; ook de wijbisschoppen die Lidlum, Mariëngaarde en Leeuwarden aandeden kregen een persoonlijk tintje. De vraag bleef echter of juist in die individuele karakterisering opnieuw de persoonlijke smaak van de schrijver en zijn lust tot verfraaien de boventoon waren gaan voeren. Controlemogelijkheden waren hier niet voorhanden.

Van de materiële onderwerpen die de meest betrouwbare gegevens bevatten, werd een drietal behandeld: het stichtingsverhaal van Lidlum, de achtergrond van de verhuizing van het klooster in 1234 en de bouwkundige geschiedenis van Lidlum. Het stichtingsverhaal kwam overeen met situaties elders in Friesland. De eerste stichtingen waren namelijk in veel gevallen ontsproten aan initiatieven van lokale adel, priesters of gezeten burgers. Veel Friese kloosters, waaronder ook Lidlum en Mariëngaarde, kregen bovendien de goederen van een bepaalde pastorie toebedeeld. Afgezien van een kanttekening bij de naam van een van de stichters kon het relaas van Sibrandus Leo als betrouwbaar worden bestempeld. Ook de verhuizing van het klooster Lidlum in 1234 naar een hoger gelegen plek op enige afstand van de zee paste in een ontwikkeling die in de twaalfde en dertiende eeuw in de noordelijke en westelijke kuststreken plaats vond. De vorming van de westelijke Waddenzee en in aansluiting daarop van de Zuiderzee moet indirect gevolgen hebben gehad voor de eerste Lidlumer vestiging en de bewoners hebben genoodzaakt om te zien naar een veiliger oord.

Vooraf voor de bouwgeschiedenis had Sibrandus Leo grote belangstelling. Doordat hij hier gedetailleerd te werk was gegaan en volledig in de pas liep met wat van elders bekend was, was de conclusie gerechtvaardigd dat zijn gegevens teruggingen op berichten uit de eerste hand. Dank zij zijn beeldende taal konden we als ooggetuigen de bouwmethoden volgen, de constructies, het gebruik van hulpmiddelen, de toepassing van tufsteen en de overgang naar baksteen, de gedeeltelijke vervanging van riet als dakbedekking en de invoering van ronde dakpannen. De soberheid van de beginperiode

maakte langzaamaan plaats voor indrukwekkender en verdedigbare bouwwerken tot en met uitgesproken luxueuze abtshuizen in de zestiende eeuw. Ging de belangstelling van de schrijver vooral uit naar het exterieur van kerk, klooster, abtshuis en dienstgebouwen, indirect was het ook mogelijk verschillende interieurs te leren kennen. Tot in detail beschreef hij op een bepaald moment hoe de rivaliserende Roorda's de stins van de abt binnendrongen. Zo was precies de route te volgen die de vijand maakte om de abt gevangen te nemen. Een bijzondere verrassing was bovendien de kort geleden teruggevonden atlas van Caspar de Robles uit 1572, die de juistheid aantoonde van veel van Sibrandus' beschrijvingen van het klooster Lidlum en directe omgeving.

Tot zover de belangrijkste onderwerpen waarvan de juistheid van Sibrandus Leo's mededelingen min of meer kon worden aangetoond. Daarnaast bleken de kronieken ook de nodige verhalen te bevatten die de naam 'geschiedenis' niet verdienden. We noederden enige van dit soort 'historiën' die in de volksverbeelding zijn blijven hangen en in de Friese historiografie zelfs een vaste plaats hadden gekregen: de onwezenlijk enorme aantallen slachtoffers van de watersnood in 1287; de beeldvorming rond het eiland Griend; aspecten van de strijd met de graaf van Holland in 1345; de gebeurtenissen in en om Marken; het misbruik van adellijke namen om gebeurtenissen uit een vroeger verleden extra te kleuren. Kortom, veelal verhalen waar de persoonlijke visie van de schrijver en de humanistische zucht tot verfraaien de boventoon waren gaan voeren. In dergelijke gevallen was het niet altijd mogelijk de waarheid te achterhalen. Toch is dat een aantal keren door het opzetten van een redenering of dank zij toetsing aan toevallig beschikbare gegevens nog gelukt. Daardoor kon de draagwijdte van de verhalen over de watersnood van 1287 en de lotgevallen van de Mariëngaarder bezittingen op de eilanden Griend en Marken annex de gebeurtenissen van 1345 enigszins tot aanvaardbare proporties worden teruggebracht. Het belang van deze manier van werken kwam misschien wel het sterkst tot uiting bij het onderzoek naar Sibrandus' enscenering van de 'moord' op abt Eelko Liauckema. Op drie punten kon, vooral dank zij archivalia vanuit het bisdom, zijn verhaal worden gecorrigeerd. Allereerst bleek van moord met voorbedachten rade geen sprake te zijn geweest; vervolgens waren er geen conversen in het spel geweest, maar was de pleger van het misdrijf een van de kanunniken zelf. In de derde plaats zou Eelko's familienaam Liauckema het resultaat zijn geweest van een historische projectie met de bedoeling een hooggeachte familie een dienst te bewijzen. Dat laatste was conform de gewoonte van de schrijver die zich op anachronistische wijze ook in vroege periodes bediende van familienamen die bewijsbaar eerst eeuwen later in omloop kwamen.

De kroniekschrijver hield er ten slotte van, de spanning in zijn verhalen zo op te voeren dat ze de grenzen van de geloofwaardigheid overschreden. Als ergens de invloeden van de klassieke retoren Cicero en Quintilianus waren te bespeuren, dan wel hier. Betogen dienden immers spannend te zijn (of te worden gemaakt), wilden zij hun doel bereiken. Voorbeelden vonden we in de avonturen van abt Willem van Mariëngaarde die op slinkse wijze het verloren bezit van Marken probeerde te hernemen; in de dramatische gevechten met de Roorda's en Sjaarda's en de neerbuigende wijze waarop hij zich over de 'usurpator' Rioerd Roorda uitliet. Nu is weliswaar niets in deze wereld onmogelijk, maar de verhalen waren net iets té mooi om waar te kunnen zijn.

Tot slot. De kracht van de abtenkronieken van Sibrandus Leo als tijdsdocument mag

dan wel in de eerste plaats liggen in de sfeertekening door een in het nauw gedreven kloosterling uit de tweede helft van de zestiende eeuw; door zorgvuldige analyse kon ook de objectieve waarheid in redelijke mate worden achterhaald. Wel moesten we hier en daar constateren dat hij als een ouderwetse stadsschilder was te werk gegaan door zijn compositie te ‘verfraaien’ met eigengereide toevoegingen en persoonlijke ingrepen. Wat zijn geloofwaardigheid bovendien op diverse plaatsen aantastte waren de grove slordigheden die lang niet alle konden worden gecorrigeerd. Doordat het echter mogelijk was gebleken in een aantal gevallen *Wahrheit und Dichtung* van elkaar te scheiden, zijn de geschriften voor de gebruiker veel toegankelijker geworden en daardoor in waarde verhoogd. Daarmee werd een nieuwe stimulans gegeven aan de beoefening van de middeleeuwse en vroegmoderne geschiedenis van Friesland en de norbertijnse orde, en daarmee de wetenschappelijke bestudering van het oude *Frisia Catholica* in belangrijke mate gediend. Desondanks zal het in de toekomst bij het hanteren van deze kronieken steeds nodig blijven de objectiviteit te markeren; wij menen hiertoe een passende handreiking te hebben gegeven.

DEEL II

LATIJNSE TEKSTEN A EN B
EN HUN NEDERLANDSE VERTALING

Toelichting bij de teksten

Voor de uitgave van de Latijnse A-tekst heeft de editie van Wumkes als basis gediend. Bij het collationeren met behulp van het handschrift-Gabbema bleek dat er slechts sporadisch verbeteringen aangebracht hoefden te worden. Waar die niet vanzelfsprekend waren, werden ze in een voetnoot (in letters) verantwoord. Correcties in de tekst en oude aantekeningen in de marge werden in het tekstkritische apparaat gesignaleerd. Verklarende noten en een enkele vertaling van omvangrijke Latijnse noten zijn in cijferaanduiding bij de Nederlandse tekst geplaatst. Aangezien veel informatie in de voorafgaande studie kon worden ingepast, kon de ruimte voor deze verklarende noten beperkt worden gehouden. Voor de interpunctie kozen wij evenals Wumkes voor de kritische benadering.¹ De praktische hanteerbaarheid was daarbij de belangrijkste overweging.

De paginanummering van Wumkes is zowel in de Latijnse als Nederlandse A-tekst tussen vierkante haken aangegeven. Ook de alinea-indeling van Wumkes werd grotendeels gevolgd. Persoonsnamen die bij Sibrandus Leo anders luiden dan in de *Vitae Abbatum* werden in de A-tekst tussen vierkante haken achter die van Sibrandus Leo vermeld.

Naast de A-tekst verschijnt een volledige uitgave van de B-variant. Collationeren vond hier plaats aan de hand van het B₁-afschrift uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (mogelijk het origineel van de B-serie).

In de volgorde der kronieken verschillen we van de gebruikelijke. In navolging van Matthaëus komt na de opdracht of dedicatie eerst de kroniek van Lidlum. Pas daarna volgt de kroniek van Mariëngaarde. De overwegingen die ons daartoe gebracht hebben zijn in hoofdstuk 2 uitgebreid aan de orde gesteld. Wat betreft de interpunctie geldt voor B dezelfde overweging als bij A.

Waar A en B duidelijk verschillen, is dat door *cursieven* aangeduid. Deze wijze van presenteren verheldert en illustreert de problematiek die in de paragrafen 2.3 en 2.4 aan de orde is geweest. Grammaticale verschillen en synoniemen zijn omwille van de leesbaarheid niet in cursief aangegeven.

Voor het notenapparaat bij B golden dezelfde overwegingen als bij A, zij het dat gelijklopende aantekeningen niet nogmaals werden gegeven indien ze bij A waren geplaatst.

Omdat in de tekstoverlevering van B twee clusters handschriften zijn te onderscheiden, werd daarmee in de opmaak rekening gehouden. De lopende tekst geeft de versie weer die in de paragrafen 2.4 en 2.5 besproken werd onder de letteraanduiding B₁. Deze komt in veel opzichten overeen met B_{1a}, B_{1b}, te weten de afschriften van Joannes

¹ Richtlijnen, 12; Mathijssen, *Naar de letter*, 260 e.v.

Sibrandi. B1c is verloren gegaan. Maar het vermoeden bestaat dat ook deze tekst veel gelijkenis had met B1. In de voetnoten werden de belangrijkste verschillen aangegeven tussen B1 en de B2-afschriften. De laatste categorie betreft namelijk de meest gebruikte en geciteerde afschriften van Sibrandus Leo, samengesteld in 1616 en 1617 door Pibo van Albada. Waar alle afschriften van Albada duidelijk afweken van het B1-cluster werden de verschillen in de voetnoten voorzien van de aanduiding B2. Ook hier werden slechts de reële verschillen beschreven. Grammaticale verschillen en synoniemen bleven onvermeld.

Om te illustreren hoe de overgang van cluster-1 naar cluster-2 is verlopen, met name van B1a via B2a naar B2b, is gebruik gemaakt van het * (asterix)-teken. De enkele * wil zeggen: de versie van B1a was aanvankelijk door B2a overgenomen, maar na afloop bij zijn correctie door de afschrijver gewijzigd in een eigen interpretatie. Deze wijziging is vervolgens in B2b en B2c in de lopende tekst opgenomen. Een dubbele ** wil zeggen dat de interpretatie van de afschrijver eerst in B2b in de tekst werd opgenomen en daarna in B2c. Vervolgens werd hier en daar aangegeven hoe Matthaëus, Van Heussen/Van Rhijn en Hugo te werk waren gegaan. Dit geeft de lezer inzicht in de schrijfkamers van deze auteurs. De aanwijzingen zijn bedoeld als illustratie. Daarom werd volstaan met een enkel voorbeeld.

Op enkele plaatsen werd de tekst – zowel A als B – van een nadere verklaring voorzien. Deze toelichtingen staan tussen vierkante haken. Aanvullingen die al in de handschriften voorkwamen zijn tussen gewone haakjes geplaatst.

Tenslotte.

De teksten zijn zodanig opgemaakt dat op de linker pagina's de A-tekst werd geplaatst met daaronder de bijbehorende Nederlandse vertaling. Op overeenkomstige wijze werd op de rechter pagina's de B-tekst afgedrukt met daaronder de bijbehorende Nederlandse vertaling.

1 [CHRONICA ABBATUM LIDLUMENSIIUM ET HORTI SANCTAE MARIAE]

[D(omino) Sibrando Cano(nico) i(n) Lid(lom) et pas(tore) i(n) Men(aldom) autore 1575]^a

[EPISTOLA DEDICATORIA AUTHORIS]^b

5 [1]

Pio, docto prudentissimoque viro D. Joanni Geelmuden abbati Lidlomensi, domino suo plurimum dilecto: Sibrandus Leonis: S. P.^c

Plinius, historiarum omnium thesaurus ab omnibus doctis literarumque cultoribus supra modum suspiciendus, libro Historiarum VII caput 56 Cadmum, Thebanorum principem, historiarum inventorem refert. Quod quam insipide et insulse sit dictum a 10 viro omnium seculorum literis cultissimo, in praesentiarum non refert discutere, abbas plurimum dilecte, quum ipsam historiarum omnium venam et originem ipsa sacra referant Biblia, illustrissimi Israelitarum ducis Moseos opera, aethereo dictante spiritu nobis prodita atque in eum usum tradita, ut iis ceu abundantissimo penu

[DE KRONIEKEN VAN DE ABTEN VAN LIDLUM EN MARIËNGAARDE]

[door heer Sibrandus Leo, kanunnik van Lidlum en pastoor van Menaldum 1575]

[OPDRACHT VAN DE SCHRIJVER]

[1]

Aan de vrome, geleerde en zeer wijze man, heer Joannes Geelmuiden, abt van Lidlum, zijn meest geliefde heer: Sibrandus Leo: een hartelijke groet.¹

Plinius, schatkamer van alle geschiedverhalen, een man die bovenmate waardering verdient bij alle geleerden en beoefenaren der wetenschap, noemt in hoofdstuk 56 van het VIIe Boek der Historiën Cadmus, de vorst der Thebanen, als degene die de geschiedschrijving heeft uitgevonden. Hoe weinig doordacht en simpel deze uitspraak, afkomstig van een man die zo hoog gewaardeerd wordt in geschriften van alle tijden, is niet belangrijk hier uiteen te zetten, zeer geliefde abt, daar de Bijbel zelf juist de ader en de oorsprong van alle geschiedenissen uitbeeldt: de boeken namelijk van de illustere leider der Israëlieten Mozes, door de hemelse Geest opgesteld en tot ons nut geopenbaard en overgeleverd opdat eenieder voor elke situatie in zijn leven er

a Het opschrift en de naam van de schrijver zijn met enige aanpassingen ontleend aan B. In het handschrift-Gabbema ontbreken deze. b Deze titel is ontleend aan de editie-Hugo en komt in het handschrift niet voor. c Na deze aanhef tekent Gabbema in het hs. aan: *Descripsit ex Autographo, quod possidet ex liberalitate venerabilis D. Joachimi Borgesii Senioris, Scholae Groninganae rectoris, Simon Abbes Gabbema, Frisiae Hist.*

1 Aantekening Gabbema: 'Simon Abbes Gabbema, geschiedschrijver van Friesland, maakte een afschrift vanuit het origineel dat hij kreeg door vrijgevigheid van de eerbiedwaardige heer Joachim Borgesius de Oude', rector in Groningen.

1 CHRONICA ABBATUM LIDLUMENSIUM 1575
[ET HORTI SANCTAE MARIAE]^a

D(omino) Sibrando Cano(nico) i(n) Lid(lom) et pas(tore) i(n) Men(aldom) autore

[B1a] GLORIA FUGIENTEM SEQUITUR

5 [EPISTOLA DEDICATORIA AUTHORIS]^b

Pio, docto prudentissimoque viro Domino Ioanni Geelmuden abbati Lidlomensis: Sibrandus Leo: S.P.

Plinius, hystoriarum omnium *cœu* thesaurus, ab omnibus doctis literarumque cultoribus praeter modum suspiciendus, libro hystoriarum 7 cap. 56 Cadmum, Thebanorum principem, *primum* hystoriarum inventorem refert. Quam^c insipide et insulse sit dictum, abbas plurimum dilecte, a viro^d omnium seculorum literis cultissimo, in praesentiarum non refert discutere, quum ipsam hystoriarum omnium venam et originem ipsa sacra referant Biblia, illustrissimi Israelitarum ducis Moseos opera, dictante Spiritu Sancto nobis prodita atque in eum usum tradita, ut iis^e velut abundantissimo penu

DE KRONIEKEN VAN DE ABTEN VAN LIDLUM [EN MARIENGAARDE]

door heer Sibrandus Leo, kanunnik van Lidlum en pastoor van Menaldum 1575

Roem volgde hem ook op zijn vlucht

[DEDICATIE VAN DE SCHRIJVER]

Aan de vrome, geleerde en wijze heer Joannes Geelmuiden, abt van Lidlum: Sibrandus Leo, een hartelijke groet.

Plinius, wel genoemd de schatkamer van alle geschiedverhalen, een man die bovenmate waardering verdient bij alle geleerden en beoefenaren der wetenschap, noemt in hoofdstuk 56 van het VIIe Boek der Historiën Cadmus, de vorst der Thebanen, de eerste die de geschiedschrijving heeft uitgevonden. Hoe weinig doordacht en simpel deze uitspraak, afkomstig van een man die zo hoog gewaardeerd wordt in geschriften aller tijden, is niet belangrijk hier uiteen te zetten, zeer geliefde abt, daar de Bijbel zelf juist de ader en de oorsprong van alle geschiedenissen uitbeeldt: de boeken namelijk van de illustere leider der Israëlieten Mozes, door de Heilige Geest opgesteld en tot ons nut geopenbaard en overgeleverd, opdat eenieder voor elke situatie in zijn leven

a De hier gepresenteerde B-tekst is ontleend aan het oudst overgeleverd afschrift B1. Opmerkelijk is dat de titel van dit afschrift uitsluitend Lidlum vermeldt. Zie hierover ook paragraaf 2.1 ('Discrepantie'). De aanvulling van de titel is ontleend aan de uitgave van Hugo. b De titel komt niet in het handschrift voor en werd hier eveneens ontleend aan Hugo. c B2: *Quod (quam) d In B1 en B1a is het woord viro onduidelijk geschreven. B2a heeft aanvankelijk iure gelezen. e B2: *ex (iis)

1 quisque in quavis vitae ratione omnigenam referat fructuum copiam.

Homo nempe Dei facile obliviscens, Satana omnem Divinitatis memoriam hominibus adimente, ut in prothoplasto liquide constat et omnium aetatum literis et monumentis editis facile comprobari potest. Unde et vitas patriarcharum et patrum in hoc
 5 nobis relictas credimus, ut eorum fidem, obedientiam et humilitatem imitantes, regiam viam, qua itur ad patriam coelestem, incedamus. Assidue namque lectiones historiarum sacrae imprimis scripturae, hominem ad utramque vitam informant: politicam et christianam. Hoc igitur prae caeteris honore summo dignae sunt historiae sacrae, quod iis non tantum politicus sed et christianus creatur homo Abrahami justitiam, Noë pudicitiam, Salomonis prudentiam, Moseos fortitudinem, Josuae audaciam
 10 ethnicorum principum descriptis virtutibus, ex ipsis historiarum scriptoribus clarissimis petitis, quilibet conferre potest, qui Livium, Orosium, Eutropium, Plinium, Ciceronem, Tacitum et Suetonium legerit. Nam et hi suos habent Abrahamos, Noë, Mosen, Josue et Salomonem. Quis unquam Caesare Octaviano maiore vixit justitia? Alexandri
 15 fortitudine,^a si quis cum Josue conferat, Platonem et Solonem in condendis legibus Salomoni, Caesarem Julium Josue, videbit quisque prudens lector ethnicorum chro-

een overvloed aan veelsoortige vruchten uit kan opnemen als uit een onuitputtelijke voorraad.

Aangezien de mens God gemakkelijk uit het oog verliest doordat Satan elke gedachte aan het goddelijke bij de mensen heeft weggenomen, zoals dat bij de eerste mens duidelijk aan het licht kwam en uit documenten en gepubliceerde gedenkschriften van alle tijden zonder moeite kan worden bevestigd, daarom geloven we dat de Levens van de Aartsvaders en de Vaderen ons om die reden zijn nagelaten, dat wij door het navolgen van hun geloof, gehoorzaamheid en nederigheid de koninklijke weg betreden die voert naar het hemelse vaderland. Door zich namelijk voortdurend te wijden aan de lezing der geschiedenis, de bijbelse geschiedenis in het bijzonder, krijgen mensen inzicht in het tweevoudig aspect van hun bestaan, het politieke en het christelijke. Waardevoller nu dan de andere geschiedverhalen is de Bijbel, omdat daardoor niet slechts de politieke, maar ook de christelijke mens wordt gevormd. De gerechtigheid van Abraham, de ingetogenheid van Noach, de wijsheid van Salomo, de dapperheid van Mozes en de moed van Josua kan iedereen die Livius, Orosius, Eutropius, Plinius, Cicero, Tacitus en Suetonius² leest, vergelijken met de deugden van de heidense vorsten, zoals die te vinden zijn bij deze beroemde geschiedschrijvers. Want ook zij hebben hun Abraham, Noach, Mozes, Josua en Salomo. Wie leidde ooit een rechtvaardiger leven dan Caesar Octavianus? Als iemand de dapperheid van Alexander met die van Josua vergelijkt, Plato en Solon in het uitvaardigen van wetten met Salomo, en Julius Caesar met Josua, dan zal iedere scherpzinnige lezer inzien, dat de wereldlijke

a Wumkes: fortitudinem. Zie B.

2 De opsomming – die in A en B niet gelijklopend is – omvat een aantal geschiedschrijvers die op de Latijnse school werden gelezen. Dichters (zoals Terentius) en toneelschrijvers waren evenmin onbekend. Zie het vervolg.

1 quisque in quavis vitae ratione omnigenam referat fructuum copiam.

Homo nempe Dei facile obliviscens, Satana omnem Divinitatis memoriam mortalibus adimente, ut in prothoplasto liquido constat et omnium etatum literis et monumentis editis facile comprobari potest. Unde et vitas patriarcharum et patrum in hoc nobis
 5 relictas credimus, ut eorum fidem, obedientiam et humilitatem imitantes, regiam viam, qua itur ad patriam celestem, incedamus. Assiduae namque historiarum sacrae in primis scripturae lectiones, homines ad vitam utramque informant: politicam et christianam. Hoc igitur prae ceteris honore dignae sunt literae sacrae, quod iis non tantum politicus sed et christianus creatur^f homo. Abrahama iusticiam, Noem pudicitiam,
 10 Moseos fortitudinem, Josue audaciam, Salomonis prudentiam ethnicorum principum descriptis virtutibus, ex ipsis *chronicorum* scriptoribus clarissimis petitis,^g quilibet conferre potest, qui Livium, Suetonium, Eutropium, Tacitum, Plinium et Cicero-
 nem legerit. Nam et hi suos habent Abrahama, Noem, Mosen, Josue et Salomonem. Quis unquam Octaviano Cesare, Justiniano imperatore maiore^h claruit iusticia? Quis Alexandrum
 15 superatⁱ invicta fortitudine, Solonem in condendis legibus prudentia, Cicero-
 nem in dandis consilii sapientia oratoria, quid Lucretia magis pudicum, Caesaris Julii constantia?^j Quibus collatis prudens

er een overvloed aan veelsoortige vruchten uit kan opnemen als uit een onuitputtelijke voorraad.

Aangezien de mens God gemakkelijk uit het oog verliest doordat Satan elke gedachte aan het goddelijke bij de stervelingen heeft weggenomen, zoals dat bij de eerste mens duidelijk aan het licht kwam en uit documenten en gepubliceerde gedenkschriften van alle tijden zonder moeite kan worden bevestigd, daarom geloven we dat de Levens van de Aartsvaders en de Vaderen ons om die reden zijn nagelaten, dat wij door het navolgen van hun geloof, gehoorzaamheid en nederigheid de koninklijke weg betreden die voert naar het hemelse vaderland. Door zich namelijk voortdurend te wijden aan de lezing der geschiedenis, de bijbelse geschiedenis in het bijzonder, krijgen mensen inzicht in het tweevoudig aspect van hun bestaan, het politieke en het christelijke. Waardevoller nu dan de andere geschiedverhalen is de Bijbel, omdat daardoor niet slechts de politieke maar ook de christelijke mens wordt gevormd. De gerechtigheid van Abraham, de ingetogenheid van Noach, de dapperheid van Mozes, de moed van Josua en de wijsheid van Salomo kan iedereen die Livius, Eutropius, Tacitus, Plinius en Cicero¹ leest, vergelijken met de deugden van de heidense vorsten, zoals die te vinden zijn bij deze beroemde geschiedschrijvers. Want ook zij hebben hun Abraham, Noach, Mozes, Josua en Salomo. Wie leidde ooit een rechtvaardiger leven dan Caesar Octavianus en keizer Justinianus, wie overtrof Alexander in onoverwinnelijke dapperheid, Solon in inzicht bij het uitvaardigen van wetten, Cicero in kennis der welsprekendheid tijdens de zittingen van de senaat? Wie was kuiser dan Lucretia,

f B2: efficitur g B2: (scriptoribus) dari scimus. Petitis? Opm. De kopiist zag de lettercombinatie d aan voor de letter d. h B2: maior i B2: *superavit j B2: quanta (constantia)

1 Terecht is hier in de opsomming van heidense schrijvers de naam van de priester Paulus Orosius, die in A was opgenomen, geschrapt.

- 1 nographiam sacris facile comparari posse historiis. Sed in hoc sacra praestare, quod ipsam veram virtutis lucem, pietatem, fidem et aeternae salutis spem lectori conferant, quod praefati omnes in unum conflatis [2] doctrinis et institutis efficere nequeunt. Politicum formare possunt, christianum non item. Jubentur igitur christiani
- 5 ex praecepto divino patriarcharum et prophetarum lustrare vitas. Et ut recte Terentianus ille Syrus dicit: ‘Inspicere tanquam in speculum vitas omnium jubet, atque ex aliis sumere exemplum sibi’. Hoc enim vere praestant patrum scripta, ut nos de horum imitandis vestigiis ardue cogitemus. Quae si nobis velut speculum prae oculis non forent praefixa rerumque praecedentium notitia carendum foret, belluinam plane ageremus vitam, qui^a in diem viventes, nec quod^b ante pedes est vident, nec de praecedentibus meminere. Hinc omnium seculorum tam anxiosa rerum delineatio, quas posteritati commendantes lapidibus, aeri et metallo inscribere. *Quid quod* ipsus sol, luna, stellae, dies, nox, terra, aër et quicquid homo videt, historiam referunt, ut horum omnium ministra homo velut speculo invitatus, naturae mutationem, temporis maturam

geschiedenis van heidenen heel goed kan worden vergeleken met de bijbelse geschiedenis. Maar de Heilige Schrift is in dit opzicht te verkiezen, omdat zij de lezer het ware licht der deugd, vroomheid, geloof en de verwachting van het eeuwig heil verschaft, iets wat al de eerder genoemde geschriften met hun [2] bijeengeraapte leerstellingen en instellingen niet kunnen bewerkstelligen. Zij kunnen de staatsburger vormen maar niet ook de christen. Christenen nu hebben naar goddelijk voorschrift de opdracht de Levens van patriarchen en profeten te overwegen. En zoals die Syrus bij Terentius terecht zegt: ‘Hij bindt ze op het hart als in een spiegel naar de levens van mensen te kijken en een voorbeeld te nemen aan anderen’.³ De geschriften der Vaders dragen er werkelijk toe bij, dat wij, wel met moeite, hun voetstappen leren na te volgen. Als zij ons niet als een spiegel voor ogen waren gehouden en wij de kennis moesten missen van gebeurtenissen die achter ons liggen, dan zouden wij toch maar het bestaan leiden van dieren die immers bij de dag leven, die niet begrijpen wat hun te wachten staat en zich niets herinneren van wat voorafging. Vandaar dat belangrijke gebeurtenissen in alle tijden pijnlijk nauwkeurig werden vastgelegd en aan het nageslacht doorgegeven door ze in steen [te beitelen en] in brons en metaal te griffen. Dat is ook de verklaring waarom ook zon, maan en sterren, dag en nacht, aarde en lucht en alles wat de mens ziet, van de heilsgeschiedenis verhalen, opdat langs deze weg de mens in staat is om als in een spiegel de verandering van de elementen en de volheid

a Hs. *quae* b Hs. *quid*

3 Citaat ontleend aan het blijspel *Adelphoe*, Act. III, Sc. 3, r. 413-416, waarin Demea senex de slaaf Syrus voorhoudt: ‘Ieder moet zijn uiterste best doen. Ik laat geen gelegenheid onbenut (volgt het citaat in de eerste persoon)’. Overigens kan Syrus ook verwijzen naar de blijspeldichter Publius Terentius (195-159 v. Chr.) zelf die als slaaf (Syrus) van de senator Terentius Lucanus naar Rome was gebracht en daar werd vrijgelaten. Omdat de naamsaanduiding nogal verwarrend is – Terentius, slaaf van Terentius (vandaar het adjectief *Terentianus*) – merkte C. Hugo op dat Terentius een Afer was, een Afrikaan, afkomstig uit Carthago en geen Syriër. De dichter Terentius had met name om zijn sierlijke stijl en juiste woordgebruik sinds de Renaissance grote invloed en werd in de hogere leerjaren veel op de scholen gelezen, ook op de Latijnse school te Leeuwarden. Immers zo citeert Bot, *Humanisme en onderwijs*, 159, het bekende gezegde: *In scribendo Ciceronem, in loquendo Terentium imitari puer debet*.

- 1 lector perspicue videbit ethnicorum chronographiam sacris facile equiparari posse historiiis. In hoc^k sacra praestant, quod ipsam veram virtutis lucem, fidem et pietatem, eternae salutis spem certam lectori conferant, quod praefati omnes in unum conflatis doctrinis et institutis efficere nequeunt. Politicum formare possunt, christianum non
- 5 item. Iubentur igitur christiani ex precepto divino patriarcharum et prophetarum lustrare vitas. Et ut recte Terentianus ille Syrus^l monet: ‘Inspicere tanquam in speculum vitas omnium iubet^m, atque ex aliis sumere exemplum sibi’. Hoc enim vere praestant patrum scripta, ut nos de horum imitandis vestigiis ardue cogitemus. Quae si nobis velut speculum prae oculis non forent praefixae rerumque praecedentium notitia carendum
- 10 esset, belluinam plane vitam ageremus, quiⁿ in diem viventes, nec quod ante pedes est vident, nec de praecedentibus meminere. Hinc omnium seculorum tam anxia rerum deliniatio, quas posteritati commendantes lapidibus, aeri et metallo^o laminis ferreis insculpsere. Quid? Quod ipse sol, luna, stellae, dies, nox, terra, aër et quicquid homo videt, historiam quamdam referunt, ut horum ministerio homo velut speculo invitatus,
- 15 naturae mutationem, temporis maturam et salutiferam agnoscat praesentiam. Unde et

hoe groot was niet de vastberadenheid van Julius Caesar? Voor elke scherpzinnige lezer die dit in ogenschouw neemt zal het duidelijk zijn dat de wereldlijke geschiedenis van heidenen heel goed kan worden vergeleken met de bijbelse geschiedenis. Maar in dit opzicht is de Heilige Schrift te verkiezen, omdat zij de lezer het ware licht der deugd, vroomheid, geloof en de zekere hoop op het eeuwig heil verschaft, iets wat al de eerder genoemde geschriften met hun bijeengeraapte leerstellingen en instellingen niet kunnen bewerkstelligen. Zij kunnen de staatsburger vormen maar niet ook de christen. Christenen nu hebben naar goddelijk voorschrift de opdracht de Levens van patriarchen en profeten te overwegen. En zoals die Syrus bij Terentius terecht vermanend zegt: ‘Hij bindt ze op het hart als in een spiegel naar de levens van mensen te kijken en een voorbeeld te nemen aan anderen’. De geschriften der Vaders dragen er werkelijk toe bij, dat wij, wel met moeite, hun voetstappen leren na te volgen. Als zij ons niet als een spiegel voor ogen waren gehouden en wij de kennis moesten missen van gebeurtenissen die achter ons liggen, dan zouden wij toch maar het bestaan leiden van dieren die immers bij de dag leven, die niet begrijpen wat hun te wachten staat en zich niets herinneren van wat voorafging. Vandaar dat belangrijke gebeurtenissen in alle tijden pijnlijk nauwkeurig werden vastgelegd en aan het nageslacht doorgegeven door ze in steen [te beitelen en] in brons, metaal en ijzeren platen te griffen. Waarom? Omdat zelfs zon, maan en sterren, dag en nacht, aarde en lucht en alles wat de mens ziet, in zekere zin van de heilsgeschiedenis verhalen, opdat langs deze weg de mens in staat is om als in een spiegel de verandering van de elementen en de volheid der tijden te herkennen. Zo ook vermeldt de Heilige

k B2: Sed in hoc I B2: Noëmos, Moyses, Josue et Salomonis I Hugo: ‘Syrus is niet juist, Terentius was een Afer.’ Zie de noot bij de vertaling van tekst A. m B2: *iuvat n Hs.: quae. B1a: qui o B2: (metallo) et

1 praesentiam agnoscat. Unde et sacrae literae Assuerum historiarum lectione delectatum, antea actarum rerum notitiam ad Mardochoaei Judaeorumque omnium salutem ipsis ex archivis Medorum hausisse referunt. Unde liquido constat, abbas praestantissime, salutarem, utilem et praeter modum necessariam homini literarum esse scientiam, quam tu pro viribus studiose prosequeris, plus praestaturus, ni et difficiles motus rerumque omnium summa turbatio mentem distraherent tuam. Attamen Mecanatem integrum te literarum amatoribus praebere nunquam desinis.

Hac nostra extemporaria opella tuis votis satisfaciens nostrorum abbatum vitas pias et christianas nostro stilo exaravimus, ut et Tua Dignitas haberet, quos velut praecedentia lumina sequeretur. Hi nempe fuere, qui Lidlomense monasterium ingenti fervore, zelo, studio et industria huc usque promoverunt, ut posteritati de religione et supersubstantiali necessitate prospicerent, quorum virtutes aemulatus, haud posteriores cum illis in regno coelesti partes consequeris. Habes *exacta in his pietatis vestigia*: in abbate Hoyteto verae religionis exempla, in Eloco constantiae, in Tetardo tolerantiae vestigia, in Joanne Keppelio omnium virtutum absolutissimum exemplar quem et nomine refers et pietate sperabimus.

der tijden te herkennen.⁴ Zo ook vermeldt de Heilige Schrift, dat Assuerus,⁵ die genoeg schiep in de [voor]lezing der annalen, zelfs uit de kronieken der Meden de kennis van de voorbije dingen putte tot heil van Mordechai en alle joden⁶. Zo staat het glashelder vast, hoogverheven abt, dat de kennis der wetenschap voor een man heilzaam, nuttig en bovenmate noodzakelijk is; kennis, die gij naar vermogen en vol ijver hebt nagestreefd en in de toekomst nog meer zult beoefenen, als tenminste de last van politieke gebeurtenissen en de grote druk van allerhande zaken U niet in uw concentratie storen. Maar zelfs dan zult ge U als een echte Mecenas blijven betonen aan hen die de wetenschap liefhebben.

In dit geïmproviseerd werkje hebben wij, zoals U het wenste, de vrome, christelijke levens van onze abten in onze schrijftrant beschreven, opdat ook Uwe Waardigheid diegenen bij Haar heeft die Zij als lichtende voorbeelden vermag na te volgen. Deze waren het immers die de bloei van het klooster Lidlum met grote geestdrift, ijver, inspanning en enthousiasme tot nu toe hebben bevorderd, om het nageslacht uitzicht te bieden op het geloof en de bovenaardse bestemming; en door hun deugden na te volgen zult ge zeker geen lagere plek in het hemelrijk verwerven dan zij. Gij vindt bij hen de juiste tekenen van vroomheid: naar wij hopen in abt Hoyto voorbeelden van ware godsvrucht, in Eelko van standvastigheid, in Tetard de voetsporen van verdraagzaamheid en in Joannes Keppel, aan wie gij ook in naam en vroomheid herinnert, het meest volmaakte toonbeeld van alle deugden.

4 Toespeling op Wijsheid 19, 17 e.v. en Wijsheid 8,8.

5 Ahasverus is de Hebreeuwse benaming van de bekende Perzische koning Xerxes.

6 Esther, 6,1-6 en 16,7. De tweede verwijzing slaat op een passage in het boek Esther die ontbreekt in de Septuagint (en ook in de Statenvertaling), maar wel in de Hebreeuwse tekst voorkomt. Hieronymus beschouwde de hoofdstukken 11 tot en met 17 als niet-canoniek en plaatste ze in de Vulgaat achter de uit het Hebreeuws afkomstige stukken. De katholieke kerk heeft ze evenwel als canoniek erkend. De vermelde nummering is die van Hieronymus.

- 1 sacrae literae Assuerum^p historiarum lectione delectatum,^q anteactarum rerum noticiam ad Mardochei Judeorumque omnium salutem ex ipsis Medorum archivis hausisse referunt. Unde liquido constat, abbas praestantissime, salutarem, utilem et preter modum necessariam homini literarum esse scientiam, quam tu pro viribus studiose
- 5 prosequeris, plus praestaturus, ni et difficiles motus rerumque omnium summa turbatio mentem distraherent tuam. Attamen Maecenatem integrum et beneficum te literarum amatoribus praebere numquam desinis.

- Hac nostra extemporaria opella tuis votis satisfaciens nostrorum abbatum vitas pias et christianas nostro stilo exaravimus, ut et T(ua) D(ominatio) haberet, quos velut
- 10 praecedentia luminaria sequeretur. Hi nempe fuere, qui Lidlomense monasterium ingenti fervore,^r zelo, studio et industria hucusque promoverunt, ut posteritati de religione et supersubstantiali necessitate prospicerent, quorum virtutes aemulatus, haud posteriores cum illis in regno celesti partes consequeris. Habes in Hoyteto vere religionis exemplar, in Etheloco^s constantiae, in Tetardo tolerantiae vestigia, in Keppelio
- 15 virtutum omnium exemplar absolutissimum, quem et nomine refers, et ut pietate et restauratione facias^t obnixe praecor et obtestor.

Schrift, dat Assuerus, die genoeghen schiep in de [voor]lezing der annalen, zelfs uit de kronieken der Meden de kennis van de voorbije dingen putte, tot heil van Mordechai en alle joden. Zo staat het glashelder vast, hoogverheven abt, dat de kennis der wetenschap voor een man heilzaam, nuttig en bovenmate noodzakelijk is; kennis, die gij naar vermogen en vol ijver hebt nagestreefd en in de toekomst nog meer zult beoefenen, als tenminste de last van politieke gebeurtenissen en de grote druk van allerhande zaken U niet in uw concentratie storen. Maar zelfs dan zult ge U als een echte, wel-doende Mecenat blijven betonen aan hen die de wetenschap liefhebben.

In dit geïmproviseerd werkje hebben wij, zoals U het wenste, de vrome, christelijke levens van onze abten in onze schrijfrant beschreven, opdat ook Uwe Waardigheid diegenen bij Haar heeft die Zij als lichtende voorbeelden vermag na te volgen. Deze waren het immers die de bloei van het klooster Lidlum met grote geestdrift, ijver, inspanning en enthousiasme tot nu toe hebben bevorderd, om het nageslacht uitzicht te bieden op het geloof en de bovenaardse bestemming; en door hun deugden na te volgen zult ge zeker geen lagere plek in het hemelrijk verwerven dan zij. In Hoyto vindt ge het toonbeeld van ware godsvrucht, in Eelko van standvastigheid, in Tetard de voetsporen van verdraagzaamheid en in Keppel, aan wie gij ook in naam herinnert, het meest volmaakte toonbeeld van alle deugden; en ik bid en smee met aandrang dat ge dit in vroomheid en gezondheid moogt waarmaken.

1 Has nostras, nostra Minerva rudi, crassa et insipida, lucubrationes, Tuae Dignitati dedicatas, bono et grato tum tuis meisque omnibus animo excipias oro et obtestor. Vale abbas pater plurimum dilecte. [3] Datae Menaldom IV nonas Octobris anno redempti orbis 1575.

5 LIDLOMENSES ABBATES

Vixit in Frisia Occidentali Vestergoa inter utrumque pagum Tiedmarom et Oesterber-
om loco mari proximo vir vita celebs et dives, Sibō nomine, loco Lidlom dicto. Hic
animi fervore motus, spiritu urgente suo, posthabitis seculi divitiis, se suaque omnia
Deo Optimo Maximo dedicare statuit. Ex aede propria in Lidlom ecclesiam erigens,
10 quum solus oneri impar videretur sui propositi, virum assequitur idipsum meditantem
Tjalingum Donija de Bennetorp in Winssom. Hi simul eodem accensi ardore, extruc-
to coenobiolo ordinem eo tempore in Frisia celebriorem illisque propinquum canoni-
corum regularium affectant. Hi pulla veste induti, monasticem moderatae

Dat U het resultaat van onze nachtelijke uren, dat we met hulp van onze grove, on-
ervaren en flauwe Minerva⁷ [hebben verricht en] aan Uwe Waardigheid hebben opge-
dragen, met een welwillende en dankbare gezindheid ten voordele van al uw en mijn
mensen wilt aanvaarden, dat bid en bezweer ik U. Gegroet, gij veelgeliefde vader abt.
[3] Gegeven te Menaldum, de vierde oktober van het jaar van de Verlossing der wereld
1575.

[31] De ABTEN van LIDLUM

Er leefde in westelijk Friesland in Westergo tussen de beide dorpen Tzummarum en
Oosterbierum op een plaats dicht bij de zee een ongehuwd en rijk man, genaamd
Sibō. De naam van de plaats was Lidlum. Bewogen door zieleijver en gedreven door
het vuur van zijn geest besloot hij de rijkdommen der wereld achter zich te laten en
zichzelf en al zijn bezittingen te wijden aan de Allerhoogste God. Dus richtte hij zijn
eigen huis in als een kerk, maar daar hij zonder hulp niet in staat bleek de last van zijn
verdere plannen te dragen, zocht en vond hij een man die dezelfde gedachte koester-
de, Tjalling Donia van de Benneterp⁸ te Winsum. Beide mannen, door hetzelfde vuur
aangestoken, bouwden een kloostertje en sloten zich aan bij de orde der reguliere ka-
nunniken die destijds in Friesland beroemd was en zich in hun nabijheid bevond. Zij
namen het zwarte kleed aan en deden professie in een kloosterorde van een gematig-

7 Minerva, godin der wijsheid. Als spreekwoord in de samenstelling *crassa of pingui Minerva* heeft het de betekenis: met gezond verstand, zonder verrijnde beschaving.

8 Benneterp of Doniaterp, genoemd naar de Doniastate bij Winsum.

1 Has nostras, nostra Minerva crassa,^u rudi et insipida, lucubrationes, T. D. dedicatas, benigno et grato animo accipias oro. Vale abbas plurimum dilecte, cum omnibus nostris. Datae Mennaldom quarto Nonas Octobris anno redempti orbis 1575. Tuus per omnia obsequentissimus Sibrandus Leo p(astor) in Mennaldom.

5 DE FUNDATIONE MONASTERII LIDLUMENSIS^v
Pietas tu / 15-SL-75 / tissima virtus^w

SIBODUS LIDLUM

Vixit in Frisia occidentali Vestergoa inter utrumque pagum Tiedmarom et Oesterbierom loco *Oceano Germanico* admodum propinquo Lidlum Sibod^x vir divitiis abundans et celebs. Hic animi fervore motus, spiritu ipsum urgente, posthabitis seculi divitiis se
10 suaque omnia Deo Optimo Maximo dedicare statuit. Ex aede propria ecclesiam erigens, quum *extruendo monasterio* viribus impar videretur, sue sententiae virum assequitur, Tialingum Donya de Bennetorp^y ex Vinsom. Hi simul eodem zelo accensi, structo cenobiolo, ordinem eo tempore celebriorem illisque propinquum Canonicorum Regularium affectant. Hi atra veste induti monasticen moderatae austeritatis
15

Dat U het resultaat van onze nachtelijke arbeid, dat we met hulp van onze onervaren, grove en flauwe Minerva [hebben verricht en] dat wij aan Uwe Waardigheid hebben opgedragen, met een welwillende en dankbare gezindheid wilt aanvaarden, dat bid ik U. Gegroet, gij veelgeliefde vader abt met al onze mensen. Gegeven te Menaldum, de vierde oktober van het jaar van de Verlossing der wereld 1575. Uw in alles aleronderdanigste Sibrandus Leo, pastoor van Menaldum.

OVER DE STICHTING VAN HET KLOOSTER LIDLUM
Vroomheid is de / 15 S.L. 75 / meest veilige deugd

SIBO VAN LIDLUM

Leefde in Westergo, in westelijk Friesland, tussen de beide dorpen Tzummarum en Oosterbierum op een plaats, genaamd Lidlum, zeer dicht bij de Duitse oceaan, Sibod, een zeer rijk man en ongehuwd. Bewogen door zieleijver en gedreven door het vuur van zijn geest besloot hij de rijkdommen der wereld achter zich te laten en zichzelf en zijn bezittingen te wijden aan de Allerhoogste God. Dus richtte hij zijn eigen huis in als een kerk, maar daar zijn krachten niet toereikend bleken een klooster te bouwen, zocht en vond hij een man die van hetzelfde gevoelen was, Tjalling Donia van de Benneterp [Doniaterp] uit Winsum. Beide mannen, door hetzelfde vuur aangestoken, bouwden een kloostertje en sloten zich aan bij de orde der reguliere kanunniken die destijds beroemd was en zich in hun nabijheid bevond. Zij namen het zwarte kleed

u B2: (nostras) crassa Minerua, (rudi) v Toevoeging B1a: Liber Ultimius. Autore Sibrando Leonis Leoverd. w Het onderschrift komt alleen voor in B1. Niet in B1a of de B2-versie. x B2: (Sibo) nominato y B1a en B2a: Bonnetorp, B2b/c: Doneterp.

1 austeritatis et rigoris (irreformati) profitebantur. Sibō in Ludingakerk profectus, ab Gerbrando abbate viro et canicie et doctrina conspicuo sui tutelam impetrat. Dato praeposito D. Lamberto sui collegii fratre, *laetus domum revertit*.

Interea temporis monasterium Horti D. Virginis ordinis Praemonstratensis in Frisia
 5 primum a D. Frederico viro pietatis summae structum, ab Enteto successore summa prudentia promovetur. Hic religionis rigorem vitamque duram ac strenuam juxta ordinis statuta cum suis omnibus prosequens, multorum animos ad ipsius imitandum exemplar commovit, ut de Renico, [32] Vibrando, Goslico viris bellicosissimis in vita Frederici praefati sumus. Horum exemplum aemulatus Sibō, sui comitis Tjallingii
 10 consilio fretus, *vitam regularem modo institutam laxiorem esse conspiciens, magis arc-tam ac rigidam expetit*. Ordinis Praemonstratensis primulum *erumpentis* instituto delectatus, venerabilem patrem D. Entonem Horti D. Virginis abbatem accedit; *re-tecta animi sententia, ordinis illius, posthabito canonicorum ex Ludingakerka patrocini-o, vitae candidioris normam expetit*. Ento omnibus modis religionis Praemonstra-
 15 tensis profectum ampliare studens, facile obsequitur; illum cum suis in commune

de gestrengheid en (een niet hervormde) discipline. Zo vertrok Sibō naar Ludingakerke en stelde zich onder de hoede van abt Gerbrand, een man die zich zowel door zijn grijze haren onderscheidde als in de leer van de kerk. Nadat de abt hem heer Lambert, een broeder uit zijn kloostergemeenschap, als proost had meegegeven, keerde Sibō verheugd huiswaarts.

Intussen was het klooster Mariëngaarde, als eerste van de premonstratenzerorde in Friesland, gesticht door heer Frederik, een man van grote vroomheid, en door zijn opvolger heer Ento [Intet] met zeer wijs beleid uitgebreid. Deze Ento beoefende nauwgezet met al de zijnen de strakke regel en het harde, gestrenge leven volgens de statuten van de orde en bracht velen ertoe zijn voorbeeld na te volgen, zoals wij in het Leven van Frederik over Renic [Renic van Mercelem] [32], Vibrand [Wibrand van Blija] en Goslic [Godescalc van Hallum], zeer krijgshaftige mannen, hebben vermeld. Sibō volgde hun voorbeeld en op advies van zijn metgezel Tjalling zag hij uit naar een strakkere en strengere regel, daar hij begreep dat het leven der regulieren dat zij zojuist hadden aangenomen maar slap was. Geboeid door de instellingen van de premonstratenzerorde die nu eerst opbloede, benaderde hij de eerwaarde vader heer Ento, abt van Mariëngaarde; hij onthulde hem zijn diepste verlangen, om namelijk het patronaat van de Ludingakerker kanunniken achter zich te laten en de regel van het wittere leven van die orde na te streven. Ento die op alle manieren de uitbreiding van de premonstratenzerorde nastreefde, gaf hier zonder bezwaar gevolg aan, nam hem met de zijnen in zijn gemeenschap op, ontdeed hem van het donkere habijt en be-

1 irreformatum profitebantur. Sibō D. Gerbrandum in Luidingakerk abbatem accedens, sui tutelam impetrat. Dato illi primo preposito D. Lamberto sui collegii fratre, *monasticam vitam*^z *auspicantur*.

Interea temporis monasterium Horti Divae Virginis ordinis Praemonstratensis in
 5 Frisia^a Orientali Oestergoa a D. Frederico viro piissimo inchoatum, ab Enteto^b successore summa prudentia promovetur. Hic religionis rigorem vitamque duram ac strenuam iuxta ordinis statuta cum suis omnibus prosequens, multorum animos ad ipsius imitandum exemplar commovit, ut de Renico, Vibrando et Goslico viris bellicosissimis in vita Frederici praefati sumus. Horum exemplum Sibō emulatus, sui comitis Tzialingii
 10 consilio fretus, vitam *Canonicorum Regularium* modo institutum laxiorem esse^c conspiciens, arctam magis ac rigidam expetit. Ordinis igitur Praemonstratensis primulum incepti instituto delectatus, venerabilem patrem D. Entonem Horti Divae Virginis abbatem *accedit et salutatur*, animi^d sui explicata sententia, reiecto *Canonicorum* ex^e Luidingakerck instituto et patrocinio, vitae candidioris normam *flagitat*. Ento omnibus
 15 modis religionis Praemonstratensis profectum ampliare studens, facile obsequitur; illum cum suis in communem *societatem* recipit, exuta veste pulla, candidam

aan en deden professie in een kloosterorde van een gematigde gestrengheid en een niet hervormde discipline. Zo deed Sibō zijn opwachting bij abt Gerbrand van Ludingakerke, stelde zich onder diens hoede en maakte, nadat hem heer Lambert, een broeder uit zijn kloostergemeenschap, als eerste proost was meegegeven, onder gunstige voortekenen een aanvang met het monastieke leven.

Intussen was in Oostergo, in oostelijk Friesland, het klooster Mariëngaarde van de premonstratenzerorde gesticht door heer Frederik, een man van grote vroomheid, en door zijn opvolger heer Ento met zeer wijs beleid uitgebreid. Deze Ento beoefende nauwgezet met al de zijnen de strakke regel en het harde, gestrengte leven volgens de statuten van de orde en bracht velen ertoe zijn voorbeeld na te volgen, zoals wij in het Leven van Frederik over Renic, Vibrand en Goslic, zeer krijgshaftige mannen, hebben vermeld. Sibō volgde hun voorbeeld en op advies van zijn metgezel Tjalling zag hij uit naar een strakkere en strengere regel, daar hij begreep dat het leven en de gebruiken van de reguliere kanunniken maar slap waren. Geboeid door de instellingen van de premonstratenzerorde die zo kort geleden [in Friesland] een aanvang had genomen, benaderde hij de eerwaarde vader heer Ento, abt van Mariëngaarde, maakte zijn opwachting bij hem, en hem zijn diepste verlangen onthullend, verzocht hij hem, met verwerping van de instelling en het patronaat van de Ludingakerker kanunniken, dringend om de regel van het wittere leven. Ento die op alle manieren de uitbreiding van de premonstratenzerorde nastreefde, gaf hier zonder bezwaar gevolg aan, nam hem met de zijnen in zijn communitieit op, ontdeed hem van het donkere habijt, bekleedde hem met het witte en wees hem na overleg met de zijnen Jelmar als eerste abt

z B2: (*vitam*) cum socio a B2: (*Frisia*) tunc b B2 spelt de naam consequent Entho c B2: (*Regularium*) et institutum laxius (*esse*)
 d B2: (*salutat*), a quo (*animi*) e Bij B2 ontbreekt ex.

- 1 collegium recipit, exuta veste atra, candidam induit. Prima igitur monasterii Lidlo-
mensis fundatur ecclesia anno salutis 1182.

JELMARUS abbas I

- 5 Anno sequenti facta ordinis mutatione primus a patre Enteto designatur abbas Jelmarus, vir pru-
dens. Hic summis laboribus novi collegii aedes exstruens, ex utroque sexu ingentem
ad se turbam recipit, multosque vitae probitate ab inani pompa seculi avertens, sump-
ta veste candida ordinis splendorem imitari docet. Friderici exemplum imitatus, ne
quid turbae, infamiae sinistraeque suspicionis in sacro suo oriretur collegio, novum
10 virginum monasterium aedificare statuit longius a suo dissitum. Ulbodi viri pii et hon-
nesti, Simkae matronae divitis et nobilis praesidio adjutus, anno 1186 in Baiom eccle-
siam erigit, quam ab erecto colle Montem S. Michaelis dici voluit. Piis igitur operibus
intentus, desinentibus viribus, molestiarum quoque pertaesus, vitam tranquillam et
ab omni turba semotam praefecturae suae praefereus, necdum abbas consecratus,
anno sui officii decimo veterem nidum repetit.

kleedde hem met het witte. De eerste kerk van het klooster Lidlum nu werd gesticht in
het jaar der genade 1182.

JELMAR, de eerste abt

In het jaar volgend op de wisseling van orde werd door vader Ento als eerste abt Jel-
mar aangewezen, een wijs man. Met zeer grote inspanning richtte hij gebouwen op
voor zijn nieuwe kloostergemeenschap, nam van beide geslachten een grote menigte
bij zich op en terwijl hij velen door zijn beproefde levenswandel van de ijdele pracht
van de wereld afhield, leerde hij ze door het aannemen van het witte habijt de glans
van de orde te volgen. Het voorbeeld van Frederik volgend, om te voorkomen dat er
onrust, een slechte naam of een misplaatste verdenking op zijn heilige kloosterge-
meenschap zou komen te rusten, besloot hij een nieuw klooster voor vrouwen te bou-
wen, op grote afstand van het zijne gelegen. Bijgestaan door de steun van Ulbo, een
vroom en achtenswaardig man, en Simka, een rijke en edele vrouwe, richtte hij in het
jaar 1186 een klooster op in Bajum dat men volgens zijn wens vanwege de opgewor-
pen hoogte⁹ de naam gaf van Sint-Michielsberg. Steeds gericht op vrome werken zag
hij zijn krachten minderen, en daar hij ook oververmoed was geraakt door vele lasten,
gaf hij de voorkeur aan een rustig leven, los van alle drukte van zijn ambt, en zocht –
hij was nog niet tot abt gewijd – in het tiende jaar van zijn ambt zijn oude nest weer
op.

9 Bedoeld is een terp.

- 1 induit, *habita cum suis deliberatione primum illi Jelmarum abbatem designat. Prima igitur Veteris Vallis^f fundatio in annum incidit incarnationis Dominicae 1182.*

JELMARUS abbas I

- 5 *Jelmarus Antonis abbatis mandatu Lidlom cum Sibodo properans, magno studio et labore monasterii aedes necessarias struit, religionem Praemonstratensem ordinat ex utroque sexu ingentem ad se confluentem turbam recipit, multos vitae probitate ab inani^g seculi pompa avertens, sumpta veste candida ordinis splendorem imitari docet. Friderici exemplum sectatus, ne quid turbae, infamiae sinistrequ^h suspicionis in sacro suo oriretur collegio, novum monasterium edificare statuit longius a suo dissitum. Ulbodi*
 10 *viri pii et Simcke matronae divitis et nobilis adiutus praesidio anno 1186 in Baiom ecclesiam erigit, quam ab erecto colle montem S. Michaelis dici voluit. Piis igitur intentus operibus, deficientibus viribus, molestiarum satur, vitam tranquillam et ab omni turbarum strepitu semotam praefecturae suae praeferens, necdum abbas consecratus, anno officii sui decimo ad veterem nidum rediit salutisⁱ 1192.^j*

toe. Zo vond de eerste stichting van het Oude Mariëndal² plaats in het jaar 1182 van 's-Heren menswording.

JELMAR, de eerste abt

Jelmar, die zich in opdracht van abt Ento samen met Sibbo naar Lidlum haastte, bouwde volijverig en met grote inspanning aan de kloostergebouwen, gaf vorm aan het premonstratenzer kloosterleven en nam van beide geslachten een geweldige menigte die naar hem toestroomde bij zich op. En terwijl hij velen door zijn beproefde levenswandel van de ijdele pracht van de wereld afhield, leerde hij ze door het aannemen van het witte habijt zich de glans van de orde eigen te maken. Het voorbeeld van Frederik volgend, om te voorkomen dat er onrust, een slechte naam of een misplaatste verdenking op zijn heilige kloostergemeenschap zou komen te rusten, besloot hij een nieuw klooster [voor vrouwen] te bouwen, op grote afstand van het zijne gelegen. Bijgestaan door de steun van Ulbo, een vroom en achtenswaardig man, en Simka, een rijke en edele vrouwe, richtte hij in het jaar 1186 een klooster op in Bajum dat men volgens zijn wens vanwege de opgeworpen hoogte de naam gaf van Sint-Michielsberg. Steeds gericht op vrome werken zag hij zijn krachten minderen, en daar hij genoeg had van de vele lasten, gaf hij de voorkeur aan een rustig leven, los van alle drukte van zijn ambt, en keerde – hij was nog niet tot abt gewijd – in het tiende jaar van zijn ambt terug naar zijn oude nest in het jaar der genade 1192.

f B2: (Vallis) Divae Virginis g B2: (inani) huius h B2: (ne quid) turpis (sinistrequ) i B2: anno j Matthaëus: 1132

2 'Oude' Mariëndal. Zie de levensbeschrijving van Sibbo, de vijfde abt.

1 TZJALINGUS abbas II

- Lidlomenses huius resignatione suo orbatu praefecto, accersito [33] abbate patre D. Joanne communi suffragio ex suis eligunt D. Tziallingum magni iudicii virum nobili familia Juvinga procreatum. Hic pro suis viribus ab abbate Horti confirmatus at nunquam
- 5 consecratus, sumptuum forsitan magnitudinem veritus, monasterii incrementa quantum in ipso fuit, adauxit. Senio morboque confectus, anno ab incepto munere septimo vocato abbate Horti D. Syardo, collectis in aede capitulari omnibus absolutionem impetrat; paulo post moriens in Veteri Valle sepelitur.

MEYNSSO abbas III

- 10 D. Tzjalingo praefectura soluto, accedit dominus abbas Syardus Horti Mariae. Collectis in Lidlom fratribus invocata Spiritus Sancti gratia Meynssonem Horti praedicti canonicum eligunt, virum industrium, rei administrandae idoneum. Hic Jelmari vestigia secutus sexto dignitatis anno nec ipse consecratus, resignato munere monasterium D. Virginis proprium repetit.

TZIALING, de tweede abt

De Lidlumers, door zijn abdicatie verstoken van een leidsman, ontboden [33] vaderabt heer Joannes [van Mariëngaarde] en kozen met instemming van allen uit hun midden heer Tzialling, een man van groot inzicht en voortgekomen uit de adellijke familie Juvinga. Naar zijn beste kunnen werd hij door de abt van Mariëngaarde bevestigd maar is nooit gewijd. Hij bevorderde, misschien wat bevreesd om teveel uit te geven, de groei van het klooster zoveel als in zijn vermogen lag. Door ouderdom en ziekte afgemat, nodigde hij Syard, abt van Mariëngaarde, bij zich uit en verkreeg in het zevende jaar nadat hij zijn functie had aanvaard, in de kapittelzaal waar iedereen aanwezig was zijn ontslag. Korte tijd nadien stierf hij en werd begraven in het Oude Dal.

MEYNSSO, de derde abt

Nadat heer Tzialling van de leiding was ontheven, kwam heer Syard, abt van Mariëngaarde hen te hulp, en nadat de broeders van Lidlum zich hadden verzameld en de genade van de Heilige Geest hadden afgesmeekt, kozen zij Meynssso, kanunnik van genoemde Gaarde, een ijverig man, een zeer geschikt iemand om het vermogen te beheeren. Hij trad in het voetspoor van Jelmar, deed in het zesde jaar van zijn waardigheid afstand van zijn functie – ook hij was niet gewijd – en keerde naar zijn eigen klooster Mariëngaarde terug.

1 TZIALINGUS abbas II

- Lidlomenses accersito D. Joanne patre abbate, communi suffragio ex suis electum D. Tziallingum magni iudicii virum nobili familia Juinga^k procreatum Jelmaro substituunt. Hic pro suis viribus a patre abbate confirmatus at nunquam consecratus, sumptuum
- 5 forsan' magnitudinem veritus, monasterii incrementa quantum potuit auxit. Senio morboque confectus anno ab incepto munere septimo vocato patre abbate D. Syardo, collectis in aede capitulari omnibus absolutionem impetrat, paulo post moriens in ipsa Valle sepelitur anno redempti orbis 1199.

MEIJNSO abbas III

- 10 D. Tialingo praefectura soluto accedente auctoritate D. Sijardi patris abbatis invocata Spiritus Sancti gratia, communi voto D. Meijnssonem monasterii Horti D. Virginis canonicum eligunt, virum industrium, reique administrandae idoneum. Hic Jelmari vestigia secutus anno dignitatis sexto, nec ipse consecratus resignato munere ad Hortum D. Virginis rediit^m salutis 1204.

TZIALING, de tweede abt

De Lidlumers ontboden nu vaderabt heer Joannes en kozen met instemming van allen uit hun midden heer Tzialing als opvolger van Jelmar, een man van groot inzicht en voortgekomen uit de adellijke familie Juvinga. Naar zijn beste kunnen werd hij door de abt van Mariëngaarde bevestigd maar is nooit gewijd. Hij bevorderde, misschien wat bevreesd om teveel uit te geven, de groei van het klooster zoveel als in zijn vermogen lag. Door ouderdom en ziekte afgemat, nodigde hij Syard, abt van Mariëngaarde, bij zich uit en verkreeg in het zevende jaar nadat hij zijn functie had aanvaard, in de kapittelzaal waar iedereen aanwezig was zijn ontslag. Korte tijd nadien stierf hij en werd begraven in het Oude Dal in het jaar van de verlossing van de wereld 1199.

MEYNSSO, de derde abt

Nadat heer Tialing van de leiding was ontheven, verkozen zij onder toezicht van vaderabt heer Syard na de genade van de Heilige Geest te hebben afgesmeekt, met algemene stemmen heer Meynso, kanunnik van Mariëngaarde, een ijverig man en een zeer geschikt iemand om het vermogen te beheren. Hij trad in het voetspoor van Jelmar, deed in het zesde jaar van zijn waardigheid afstand van zijn functie – ook hij was niet gewijd – en keerde naar zijn eigen klooster Mariëngaarde terug in het jaar der Genade 1204.

1 SYARDUS abbas IV

Venerabilis D. Syardus Horti D. Virginis abbas absolute Meynssone de novo substituen-
do admodum sollicitus Lidlom profectus; *re deliberata* electionem decernunt novam. Im-
plorata numinis coelestis gratia uno ore ex proprio sodalio eligunt D. Syardum, quem
5 abbatem nominant. Hic ab Syardo patre abbate confirmatus, profectus Trajectum pri-
mus baculo pastorali per consecrationem inauguratus, annos viginti octo feliciter praest.

Erat Syardus ab ineunte aetate pietati literisque deditus. In Deinom nobili familia
Sierdsma natus, ecclesiae S. Saxti in Sesbirom pastor, ordinis Praemonstratensis dul-
cedine ob vitae pietatem in Lidlomanis eminentem captus, habitum sumit monasti-
10 cum. Ordini subjectus profecit plurimum, unde ipsi *ad oblatam dignitatem* [34] firmus
patuit accessus, quam adeptus pro suis viribus gnaviter excoluit. Crebris aquarum inun-
dationibus attritus, monasterium alio transferre meditabatur. At nimio correptus se-
nio et quod operosum molestumque fore prospiceret, distulit. Tandem de secessu co-
gitans vocato abbate D. Sibrando patre abbate instantibus votis exauctoratur anno
15 praefecturae 28. Discedens possessionem Tallum pago Spannomensi pro sustentatio-

SYARD, de vierde abt

De eerwaarde heer Syard, abt van Mariëngaarde, trok na het ontslag van Meynssol vol-
zorgen naar Lidlum nu er wederom een opvolger moest worden gezocht; en na de zaak
uitvoerig te hebben overwogen, besloot men tot een nieuwe verkiezing. Zij riepen de bij-
stand van de hemel in en kozen eenstemmig uit hun eigen gemeenschap heer Syard die
zij als abt nomineerden. Na door vaderabt Syard te zijn bevestigd reisde hij af naar
Utrecht, waar hij als eerste [abt van Lidlum] door wijding met de herderstaf werd geïn-
augureerd; daarna voerde hij achtentwintig jaar lang op voorbeeldige wijze de leiding.

Syard was van jongs af aan gericht op de werken van geloof en wetenschap. In Dei-
num geboren uit de adellijke familie Sierdsma werd hij, pastoor geworden van de
Sint-Saxtuskerk¹⁰ in Sexbierum, gegrepen door de zoetheid van de premonstratenzer-
orde vanwege het uitmuntende leven in Lidlum en nam daar het kloosterlijk habijt
aan. Als trouw lid van de orde maakte hij veel vorderingen [34] zodat de toegang tot de
aangeboden waardigheid duidelijk voor hem open stond. En toen hij deze functie ver-
kregen had, heeft hij daar naar zijn beste kunnen ijverig uitvoering aan gegeven. Beu
van de herhaalde overstromingen van de zee overwoog hij het klooster naar elders te
verplaatsen. Maar aangezien hij, al te zeer verzwakt door ouderdom, voorzag dat het
ook een intensief en lastig karwei zou worden, zag hij er van af. Tenslotte dacht hij
aan aftreden, ontbood vaderabt heer Sibrand en werd op zijn uitdrukkelijke wens in
het achtentwintigste jaar uit zijn dienst ontslagen. Bij zijn vertrek ontving hij voor zijn
onderhoud Tallum in het dorp Spannum in eigendom, wijdde zich aan eigen zaken en

10 Saxtus? Bedoeld is Sixtus. Deze laatste naam is in de marge van het handschrift bijgeschreven.

1 SYARDUS abbas IV

Venerabilis D. Syardus abbas Horti Divae Mariae D. Meijnssone absoluto *de novo* abbate substituendo sollicitus, Lidlom profectus novam electionem ineundam proponit.

- 5 Implorata numinis celestis gratia uno ore ex proprio sodalitis D. Syardum abbatem nominant. Hic a D. Syardo confirmatusⁿ omnium abbatum primus Traiectum petiit, baculo pastorali insignitus, post consecrationem rediit.

- Erat Syardus genere nobilis in Deijnom familia *Sijerdsma^o natus, ab ineunte etate pietati literisque deditus, accepto sacerdotio ecclesiae Sexbiromanae pastor constituitur. Ordinis Praemonstratensis sanctitate motus Lidlomense monasterium ingreditur,
 10 exuto habitu seculari candidam resumit.^p Ordini insitus profecit plurimum. Abbas designatus de maris inundantis inevitabili damno frequenter adfligitur, unde et monasterium littori proximum alio transferre meditatur. At nimio gravatus senio et quod factum operosum et difficile fore prospiceret, distulit. Secessum cogitans vocato patre abbate D. Sibrando instantibus votis anno praefecturae 28 *voluntarie* exautoratur. Abiens Tallom pago

SYARD, de vierde abt

De eerwaarde heer Syard, abt van Mariëngaarde, trok na het ontslag van Meynso vol zorgen naar Lidlum nu er wederom een abt als opvolger moest worden gezocht en besloot een nieuwe verkiezing te houden. Zij riepen de bijstand van de hemel in en nomineerden eenstemmig uit hun eigen gemeenschap heer Syard als abt. Na door Syard te zijn bevestigd reisde hij als eerste van alle abten af naar Utrecht, werd onderscheiden met de herderstaf en keerde na de wijding terug.

Syard was in Deinum geboren uit de adellijke familie Sierdsma en van jongs af aan gericht op de werken van geloof en wetenschap. Na zijn priesterwijding was hij aangesteld als pastoor van de kerk van Sexbierum. Bewogen door de heiligheid van de premonstratenzerorde deed hij zijn intrede in het klooster Lidlum en nam daar, na het klead van seculier [priester] te hebben afgelegd, het witte habijt aan. Hij schoot wortel in de orde en maakte veel vorderingen. Eenmaal tot abt gekozen had hij dikwijls ernstig te lijden van onvermijdelijke schade die het gevolg was van de overstromingen van de zee. Daarom overwoog hij het zo dicht bij de zee gelegen klooster naar elders te verplaatsen. Maar aangezien hij, al te zeer bezwaard door ouderdom, voorzag dat het ook een intensief en lastig karwei zou worden, zag hij daar van af. Hij dacht aan aftreden, ontbood vaderabt heer Sibrand en werd op zijn uitdrukkelijke wens in het achtentwintigste jaar vrijwillig ontslagen uit zijn dienst. Bij zijn vertrek ontving hij voor zijn onderhoud Tallum in het dorp Spannum, wijdde zich aan eigen zaken en

n B2: (Syardo) abbate Horti (confirmatus) o B2b/c in de marge: Syaerdsma seu Siersma Sexbierum. Gabbema aant. fol. 199: Siaerdsma sive Siersma. p Gabbema fol. 199 add: 1212.

- 1 ne sui obtinet, sibi Deoque vacans moritur; aeris difficultate impeditus, in Baiom
transfertur, humatus ibi quiescit 1232.^a

SIBODUS abbas V

- 5 Cedente officio D. Syardo, abbas Sibrandus in Marigarde, electioni suum addens judi-
cium, communi voto monasterii *oekonomus vir ingenio perspicaci* D. Sibodus Deimta abbas
eligitur. Electus ab patre abbate confirmatus Trajectum profectus ab episcopo *sacris*
inauguratur. Rediens de transferendo coenobio communicato cum suis consilio me-
ditatur. Calce, lignis, lapidibusque comparatis, antecessoris sui diu desideratum opus
10 aggreditur neque id quavis de levi causa: mare propinquum frequentius semet ele-
vans, ipsos aggeres disjectos transcendit suoque turbine totam terram salsedine ope-
rit, unde magna pecorum jactura, summa aquae recentis oriebatur penuria. Difficulta-
tem insuper ipsi pariunt Sibodi primi fundatoris cognati, quod dicerent vi legitimae
donationis ab ipso Sibodo factae locum nec mutari nec coenobium debere moveri. Si-
bodus vero *animosus* suorumque fretus praesidio, locum accedens praeordinatum,
15 eminentem ac *tutum ab maris injuria*, ipso D. Martini translati festo fruges demetens
adductis murariis fundamenta primae domus locat, quae ad occidentem [35] structa

aan God en is toen gestorven; opgehouden door het slechte weer bracht men hem
over naar Bajum, waar hij in 1232 te ruste werd gelegd.

SIBO, de vijfde abt

Nadat heer Syard afstand had gedaan van zijn functie, toonde abt Sibrand van Mariën-
gaarde zijn instemming met een [nieuwe] verkiezing, waarna volgens ieders wens
Sibo Deimta tot abt werd gekozen, de procurator van het klooster, een man met een
scherp inzicht. De gekozene werd door vaderabt bevestigd, reisde af naar Utrecht en
werd door de bisschop met de tekenen van zijn heilig ambt geïnaugureerd. Terugge-
keerd trof hij in gemeenschappelijk overleg met de zijnen voorbereidingen om het
klooster te verplaatsen. Hij liet kalk, hout en stenen aanvoeren en maakte een aanvang
met het karwei waarnaar zijn voorganger zo lang had uitgezien en wel om een zwaar-
wegende reden. De zee, zo nabij, steeg maar al te vaak, het water sloeg over de dijken
die dan bezweken; het kolkende zoute water bedekte het land geheel, waardoor er
zeer veel koeien verloren gingen en er buitengewoon groot gebrek aan zoet water ont-
stond. Extra hinder veroorzaakten hem de verwanten van Sibod, de eerste stichter, om-
dat men naar hun zeggen krachtens de legitieme schenking door Sibod zelf niet van
plaats mocht veranderen of het klooster verhuizen. Maar Sibod was moedig en ver-
trouwde op de hulp van de zijnen, begaf zich naar de plek die hij had uitgezocht en
die hoger lag en beschermd tegen het dreigende gevaar van de zee, liet op de dag van
Sint-Maartens Translatie [4 juli] het koren maaien, metselaars komen en de funderin-
gen van het eerste huis leggen, dat in [35] westelijke richting werd gebouwd. Later,

a Hs. foutief 1222.

- 1 Spannomensi pro vitae sustentatione obtinet. Hic sibi et Deo vacans moritur. Huius cadaver aëris intemperie impeditum in Bajom sepelitur anno 1232.^q

SIBODUS abbas V

- 5 Cedente officio D. Syardo, Sibrandus abbas Horti Mariae, electioni nove^r suum addens iudicium, communi voto Sibodus Deimta^s abbas designatus, a patre abbate confirmatur. Traiectum profectus ab episcopo consecratur, rediens statim de monasterio transferendo communicato cum suis consilio meditatur. Calce, lignis, lapidibusque comparatis, antecessoris sui diu desideratum opus aggreditur; neque id temere, mare^t proximum frequentius semet fervendo^u elevans ipsos aggeres disiectos transcendebat, suoque turbine totam terram salsedine corrumpibat, unde et pecorum ingens iactura, et aquae recentis summa penuria. Difficultatem insuper in transferendo cenobio ipsi pariunt Sibodi^r fundatoris cognati: aiunt ex legitima Sibodi donatione cenobium nec transferri, nec loco debere moveri. Attamen horum spernens obtreccationes suorum fretus consilio locum accedens praedeterminatum, eminentem, longius a mari disiunctum ipso
15 Translationis S. Martini die frumenta immatura^w iniecta falce demetit et structurae prae-
parat. Reliqui summo ardore locatis fundamentis edes erigunt tanta celeritate, abundan-

aan God en is toen gestorven; opgehouden door het onbestendige weer bracht men hem over naar Bajum, waar hij in 1232 werd begraven.

SIBO, de vijfde abt

Nadat heer Syard afstand had gedaan van zijn functie toonde abt Sibrand van Mariëngaarde zijn instemming met een nieuwe verkiezing, waarna volgens ieders wens Sibodus Deimta tot abt werd gekozen en door vaderabt bevestigd. Hij reisde vervolgens af naar Utrecht en werd door de bisschop geïnaugureerd. Teruggekeerd trof hij in gemeenschappelijk overleg met de zijnen meteen voorbereidingen om het klooster te verplaatsen. Hij liet kalk, hout en stenen aanvoeren en maakte een aanvang met het karwei waarnaar zijn voorganger zo lang had uitgezien; en dit niet zonder reden. Het water van de zo nabije zee steeg maar al te vaak, sloeg over de dijken die dan bezweken; het kolkende zoute water maakte het hele land onbruikbaar, zeer veel koeien gingen verloren en er ontstond buitengewoon groot gebrek aan zoet water. Extra hinder bij het verplaatsen van het klooster veroorzaakten hem de verwanten van stichter Sibodus, omdat men naar hun zeggen krachtens de legitieme schenking door [deze] Sibodus zelf het klooster niet mocht verhuizen noch van plaats veranderen. Maar [abt] Sibodus bekommerde zich niet om hun negatieve kritiek, vertrouwde op het oordeel van de zijnen, begaf zich naar de plek die hij had uitgezocht en die hoger lag en verder van de zee verwijderd, sloeg op de dag van Sint-Maartens Translatie de sikkel in het onrijpe koren, maaide het af en maakte een aanvang met de bouw. De anderen legden met de

q Wumkes: 1233. Hugo echter 1232. r B2: de electione nova s B2: Demita t B2: (mare) cum u B2: (semet) *a vento v B2: (Sibodi) primi w B2: matura. A omschrijft fruges demetens.

1 conversis fratribus, ut in ea cubant erecto conclavi postmodum conceditur. Inferius vero
 cameram rei divinae praeparatam exornat, totumque opus summa celeritate monacho-
 rumque studio conficitur ante nativitatem D. Virginis. Invitato abbate D. Sibrando
 Horti Mariae, praefatas aedes totumque coemiterium aqua lustrali respersum consecrat, primum
 5 in ea sacrum celebrat. Verumtamen communem omnium ex veteri loco migrationem
 differt in annum sequentem. Appetente vere opus inchoatum incrustatis parietibus
 politum reddit, cubilia praeparat, altare summum extruit, caeteraque rei divinae ne-
 cessaria praeparat. Finita vero inedia quadragesimali ipso Sabbato Sancto summo mane
 10 quoque reliquii, relicta Veteri Valle novam ingrediuntur, quam vitae integritate, piis ope-
 ribus cultuque divino se ad ultimum et vitae et orbis totius diem ornatuos sperabant. Incidit mi-
 gratio haec quinquagesimo ab ipso primae foundationis anno secundo, redempti orbis
 1234, Gregorii IX Pontificatus anno octavo.

Sibodus nec his contentus, animum invictae fortitudinis maioribus adiicit structu-
 15 ris. Templi nempe fundamenta statuens anno post novam migrationem octavo in ipso
 festo D. Augustini, inclitum opus, et sumptuum magnitudine et aetatis magis ingraves-
 centis defectu viribus destitutus, ad summum culmen ducere nequibat. Octavo nempe a po-
 sito templi fundamento moritur anno officii sui decimo nono anno 1252.

toen het afgesloten gedeelte gereed kwam, werd dit bestemd als slaapruijme van con-
 versen. Daaronder werd een kamer ingericht om de goddelijke handelingen voor te
 bereiden; en het hele karwei werd met voortvarendheid en met inzet van de conversen
 nog vóór Maria Geboorte [8 september] afgemaakt. Heer Sibrand, abt van Mariën-
 gaarde, werd uitgenodigd om de gebouwen en het kerkhof door besprenkeling met
 wijwater te wijden en vierde er de eerste heilige mis. Sibodus stelde echter de algemene
 verhuizing van alle (broeders) uit het oude gebouw uit tot het jaar daarop. Daar hij het
 aangevangen werk wilde voltooiën, maakte hij door het aanbrengen van een pleister-
 laag de wanden gelijkmatig, werkte de slaapvertrekken af, richtte een hoogaltaar op
 en regelde alles wat voor de eredienst nodig was. Na beëindiging van de veertigdaagse
 vasten verlieten zij in de vroege morgen van Paaszaterdag onder dankzegging aan
 God Almachtig in een gezamenlijke processie, voorafgegaan door een toorts, kaarsen
 en de relieken der heiligen het Oude Dal en betrokken het Nieuwe, dat zij door een
 reine levenswandel, door goede werken en de goddelijke eredienst tot de laatste dag
 van hun leven en van de hele wereld hoopten op te luisteren. Deze verhuizing vond
 plaats in het tweeënvijftigste jaar na de stichting van het klooster in het jaar van de
 verlossing der wereld 1234 en het achtste van het pontificaat van paus Gregorius IX.

Sibodus, hiermee nog niet tevreden, stelde met niet te stuiten energie alles in het werk
 om de gebouwen nog groter te maken. In het achtste jaar na de verhuizing naar het
 nieuwe gebouw legde hij op de feestdag van Sint-Augustinus [28 augustus]¹¹ de fun-
 dering voor de kerk, een belangrijk werk, dat hij echter zowel vanwege de hoge kosten
 als door de afname van zijn krachten – dit, gezien zijn hoge ouderdom – niet tot het
 hoogste punt kon afmaken. In het achtste jaar na het leggen van de funderingen der
 kerk stierf hij in het negentiende jaar van zijn bediening in 1252.

11 Het feest van Augustinus was een merkteken in het kloosterlijk jaar. Huber, 'Fortleben', 95.

1 te conversorum numero, ut ante Natalem Divae Virginis imposito tecto arundineo, summum culmen adeptae sint. Hec illa ad occidentem erecta domus, que a cubilibus fratrum conversorum dormitorium sit nuncupatum.^x Firmatis his edibus accito venerabili patre abbate Sibrando^y primum in ea sacrum^z ipsa die Nativitatis Beatae Mariae celebrat. Verumtamen integram
5 fratrum migrationem ad Pascha proximum differt. Appetente vere opus inchoatum,^a in crustatis calce parietibus politum reddit, cubilia praeparat, altare summum in ea^b erigit, ceteraque rei divinae necessaria adornat. Finito ieiunio quadragesimali ipso Sancto Sabbato Paschae summo mane post actas Deo gratias communi gressu praecedente lumine et cruce, cereis sublatis quoque sanctorum reliquiis novum ingrediuntur monasterium
10 anno a fundatione primae Vallis 52, Redempti orbis 1234, Gregorii IX pontificis^c anno octavo.

Sibodus nec his contentus animum invictae fortitudinis maioribus erecta^d fornace ad lateres coquendos ad calcem comparandam adiicit aedificiis, templi fundamenta ponens. Anno^e post novam migrationem octavo in ipso festo Divi Augustini illud etate gravescente viribus destitus successori explendum relinquit, morbo correptus diem^f claudit extremum, dignitatis anno 19, salutis 1252.

grootste ijver de fundering en trokken met behulp van een overvloedig aantal conversen dermate vlot het gebouw op, dat zij vóór het feest van Maria Geboorte met het rieten dak de nok reeds bereikt hadden. Vervolgens werd naar het westen een stuk aangebouwd dat vanwege de slaappleatsen van de broeders conversen dormitorium werd genoemd. Zodra de gebouwen gereed waren, kwam op hun uitnodiging vaderabt Sibrand de eerste mis op Maria Geboorte celebreren. De algehele verhuizing der broeders stelde hij evenwel uit tot het volgende Paasfeest. Daar hij het aangevangen werk wilde voltooiën, maakte hij door het aanbrengen van een pleisterlaag de wanden gelijkmatig, werkte de slaapvertrekken af, richtte een hoogaltaar in het heiligdom op en regelde alles wat voor de eredienst nodig was. Eindelijk traden zij na beëindiging van de veertigdaagse vasten in de vroege morgen van Paaszaterdag onder dankzegging aan God in een gezamenlijke processie, voorafgegaan door een toorts, het [processie]kruis en kaarsen en met meenemen van de relieken der heiligen het nieuwe klooster binnen. Dit gebeurde in het tweeënvijftigste jaar sinds de stichting van het oude Mariëndal, in het jaar 1234 van de Verlossing der wereld en het achtste van het pontificaat van paus Gregorius IX.

Sibo, hiermee nog niet tevreden, stelde met niet te stuiten energie alles in het werk om de gebouwen nog groter te maken; hij richtte een oven in om stenen te bakken en kalk te bereiden en legde de fundering voor een kerk. Maar in het achtste jaar sinds de verhuizing naar het nieuwe gebouw waren zijn krachten wegens zijn hoge ouderdom zodanig afgenomen, dat hij, door ziekte geveld, op het feest van Sint-Augustinus de voltooiing van de kerkebouw moest overlaten aan zijn opvolger. In het negentiende jaar van zijn bediening beëindigde hij in het jaar van het heil 1252 zijn levensloop.

x B2: nuncupata y B2: venerat pater abbas Sibrandus z B2: (in) aede nova (sacrum) a B2: (inchoatum) perficit b B2: (in) aede sacra c B2: (pontificis) maximi d B2: (fortitudinis) et prudentiae maioribus adiicit aedificiis (erecta) e B2: (comparandam) templi fundamenta ponit. (Anno) f B2: (octavo), aetate gravescente viribus destitutus, illud successori explendum relinquit, morbo enim correptus in ipso festo divi Augustini (diem)

1 ULBODUS abbas VI

Vitae spatio percurso D. Sibodo abbas Jelgerus Jelgerahusanus pater abbas electioni praesidens, Ulpium (Ulbodum) collectis suffragiis designatum abbatem confirmat. Hic ex pago Keimsvert oriundus ordinis austeritatem summo studio prosequitur. Ab-
 5 bas electus inchoato a praecessoribus opere summo studio institit. [36] Fornaces lateribus coquendis erigit, argillam educi curat, omniaque structurae necessaria in utroque monasterio Lidlom et Montis Michaelis summa opera praeparat. Coenobium sacrarum virginum suis temporibus erectum et plenum consecratur a Theodorico Vironensi episcopo, a quo et
 10 coemiterium Vallis Novae D. Virginis aqua consecrata respergitur; reliquas aedium structuras suo studio gnaviter promovet. Laboribus his defessus novae Dominicanorum religionis appetens, anno praefecturae quarto ipso D. Pauli conversi die collectis in aede primaria omnibus sese magistratu abdicat. Recedens Cherubicorum institutum amplectens, Dominicanus efficitur.

ULBO, de zesde abt

Toen de levensweg van heer Sibod ten einde was gekomen, bevestigde abt Jelger van Jelgerahuis als vaderabt voorzitter van de verkiezing Ulpus (Ulbo), nadat deze met algemene stemmen was aangewezen als abt. Ulbo was afkomstig van Kimsverd en streefde met grote ijver de gestrengheid van de ordesregel na. Eenmaal als abt verkozen, legde hij zich met de grootste ijver toe op het werk dat door zijn voorgangers was begonnen. [36] Hij liet ovens bouwen om stenen te bakken, liet klei steken en energiek zowel bij klooster Lidlum als Sint-Michielsberg alle noodzakelijke bouwkundige voorzieningen treffen. Het klooster van de zusters werd in zijn dagen opgebouwd en voltooid en geconsacreerd door Theodorik van Wierland,¹² [wij]bisschop van Utrecht, door wie ook het kerkhof van het nieuwe Mariëndal met wijwater werd besprenkeld; de bouw van de overige gebouwen stimuleerde hij met de meeste ijver. Door deze werkzaamheden afgemat deed hij, omdat hij tot de nieuwe orde der dominicanen wenste over te gaan, in het vierde jaar van zijn bediening in aanwezigheid van allen in het kapittelhuis afstand van zijn ambt op de dag van Sint-Paulus' Bekering [25 januari]. Hij trok zich terug en omarmde de cherubijnse stichting¹³ en werd dominicaan.

¹² Over Theodorik van Wierland: Weijling, *Wijbisschoppen*, 36-38, 107-111. Zie ook paragraaf 3.2.2.

¹³ Ulbod moet zich in 1256 bij de dominicanen in Leeuwarden gemeld hebben. Volgens Bonaventura, *Opera Omnia* V, 440b, *Collationes in Hexaemeron* XXII, 20 tonen dominicanen en franciscanen overeenkomst met de Cherubijnen; tegenover de spirituelen in de orde en Joachim van Fiore verklaart hij dat alleen Franciscus behoorde tot de *Ordo Seraphicus*. De vergelijking van Dominicus met een Cherubijn werd door Thomas van Aquino overgenomen (*Summa Theologiae* I LXIII, 7.1) en raakte het meest bekend door Dante (Dante's *Goddelijke Komedie. Het paradijs*, Zang XI, de verzen 37 tot en met 39): 'De een [Franciscus] was geheel 'n Serafijn van liefde; En door z'n wijsheid was de tweede [Dominicus] op aarde; 'n weerglans van het licht der Cherubijnen'. (Vertaling C. Kops)

1 ULBODUS abbas VI

Vitae spatio a D. venerabili Sibodo transcurso pater abbas D. Jelgerus de Jelgerahuis electioni praesidens Ulpium Ulbodum collectis suffragiis abbatem *electum* confirmat. Hic in pago Kimsvert natus, religionis amore captus Lidlom^g ingreditur, ordinis rigo-
 5 rem summo studio sectatus, *ad futuram dignitatem fenestram aperuit*. Abbas *consecratus* inchoato operi summo ardore institit, conversorum fratrum praesidio adiuvatur. Cenobium aedificiorum^h necessariorum numero utcumqueⁱ ornatum ab episcopo Traiectensi consecrari et ab eodem episcopo Theodorico^j Veronensi primo sacro decora-
 10 ri curat. Laboribus fessus, *religionis mutationem cogitans*^k praefectura sese abdicat, recedens Cherubicorum^l sequens institutum Dominicanus efficitur. Anno administrati officii quarto, salutis 1256, virginum quoque in Baiom cenobium huius tempore completum dicitur.

ULBO, de zesde abt

Toen de levensweg van de eerwaarde heer Sibdo ten einde was gekomen, bevestigde vaderabt Jelger van Jelgerahuis als voorzitter van de verkiezing Ulpus Ulbo, nadat deze met algemene stemmen als abt was gekozen. Hij was in het dorp Kimsvert geboren, had, gegrepen door de liefde van de godsdienst zijn intrede gedaan in Lidlum en streefde met grote ijver de gestrengheid van de orde na. Zo had hij het venster geopend naar zijn toekomstige waardigheid. Eenmaal tot abt gewijd, legde hij zich met de grootste ijver toe op het eenmaal aangevatte werk en werd daarbij geholpen door de steun van de broeders-conversen. Hij liet het klooster dat zo goed en zo kwaad van een aantal bouwwerken was voorzien, door de bisschop van Utrecht wijden en door dezelfde bisschop Theodorik van Wierland met de eerste mis opluisteren. Vermoed van al zijn werken en van plan om van orde te veranderen, deed hij afstand van de leiding, trok zich terug, zocht het Cherubijnse³ instituut op en werd in het vierde jaar van zijn ambt dominicaan, in het jaar van het Heil 1256. In zijn jaren kwam naar verluidt ook het nonnenklooster in Bajum gereed.

g B2: (natus)* (Lidlom) h B2: (cenobium) itaque novum (aedificiorum) i B2: utrimque j Door andere hand is in B2a bijgeschreven: puto Henricum Viandum fuisse, qui hoc tempore episcopus fuit, cum Theodericus ille plus 50 annis ante episcopatu reperit. k B2: de religionis mutatione (cogitans) l B2: Seraphicorum

3 Wat voor de kopiist van B2 de overweging is geweest om de dominicanen tot een Seraphijns instituut om te dopen, blijft gissen. Misschien de neiging om Dominicus gelijk te stellen met Franciscus? Zie de aantekening bij A.

1 HOYTO abbas VII

Lidlomenses suo abbate orbati, patris abbatis Jelgeri adventum integro mense praestolantur. Hic alibi profectus magna aëris inclementia impeditus, longiorem moram trahere coactus est. Rediens, coenobitarum Vallis D. Virginis voto satisfaciens electioni interfuit; divino spiraculo instructi summa animorum conjunctione praeficitur D. Hoyto abbas. A patre abbate confirmatus, ab episcopo Trajectensi infula abbatiali insignitur. Hic a primaeva aetate religioni deditus, reliquos domesticos eadem monere haud destitit, quos suis admonitionibus victos^a sublata supellectili – erant nempe fortuna lauta – uterque parens, frater unicus Ulbodus, ipsi ad coenobium comitati, se suaque omnia Deo et ordini dedicant; geminas sorores Monti S. Michaelis inclusas sacro velo tegendas curat. Vindesimiensis natione, erecta longioreque statura caeteris eminentior extitit, venusta facie, barba subrubra, ingenio acuto, pio et docto. Ab ipso inito magistratu nihil prius duxit quam intermissum ab antecedente abbate sancti templi opus aggredi.[37] Lapidem destitutus, comparatis navibus magno labore lateres in Baiomensi territorio coctos colore croceo adduci curat; ex mari allatis conchis earumque putamine, proprio sumptu calcem concoqui efficit; ligna Hamburgo advecta magno comparat. Incepto operi gnaviter intentus; conversos, sacerdotes, laicos, quorum ingens erat

HOYTO, de zevende abt

De Lidlumers waren nu beroofd van hun abt, maar moesten een volle maand wachten op de komst van vaderabt Jelger. Deze was naar elders vertrokken, werd door onstuiting weer gehinderd en was daardoor genoodzaakt zijn oponthoud wat langer te rekenen. Toen hij terugkwam, voldeed hij aan het verlangen der kloosterlingen van Mariëndal en was bij de nieuwe verkiezing tegenwoordig. Onder de sturing van de adem Gods werd in de grootst mogelijke saamhorigheid heer Hoyto tot abt gekozen. Door vaderabt bevestigd, werd hij door de bisschop van Utrecht met de tekenen van de abtswaardigheid getooid. Hoyto was vanaf zijn jonge jaren genegen tot het kloosterlijke leven en bleef ook zijn andere huisgenoten daartoe aansporen. En door zijn vermaningen overtuigd deden zijn beide ouders en zijn enige broer Ulbo afstand van hun huis en hun bezittingen – zij waren namelijk zeer rijk – sloten zich bij het klooster aan en wijdde zichzelf met alles wat ze bezaten toe aan God en de orde. Zijn beide zusters deed hij in Sint-Michielsberg intreden en met de heilige sluier inkleden. Hij kwam van Winsum, was fier en lang van gestalte, zodat hij boven de anderen uitstak, had een fijn besneden gelaat, een rossige baard en was snedig van tong, vroom en geleerd. Vanaf het eerste moment dat hij abt was beschouwde hij niets belangrijker dan de werkzaamheden aan de kerk opnieuw aan te vatten – waar de vorige abt mee gestopt was. [37] Omdat hij niet over stenen beschikte, liet hij schuiten in gereedheid brengen om daarmee met hard werken gele bakstenen uit de omgeving van Bajum aan te voeren; uit zee liet hij mossels opvissen en van hun schelpen op eigen kosten kalk branden. Hij kocht voor veel geld hout dat uit Hamburg was aangevoerd. Vol ijver richtte hij zich op het werk dat hij begonnen was; hij verzekerde zich van de mede-

a Lees: quibus ... victus.

1 HORTO abbas VII

Lidlomenses suo orbatu pastore patris abbatis Jelgeri adventum integro mense expectant. Hic alibi profectus magna aëris inclementia praepeditus^m longiorem moram trahere compellitur. Rediens, cenobitarum Vallis D. Virginis voto satisfaciens electioniⁿ
 5 interfuit; divina favente gratia magno animorum consensu D. Hoytetus abbas electus a patre abbate confirmatur. Hic ab ineunte etate religioni deditus, reliquos suos domesticos admonitionibus ut idem praestarent^o non destitit. Quos victos sublata suppellectili – erant fortuna lauta – utroque parente, fratre unico Ulbodo, duabus^p sororibus in Baiom missis, Lidlom ingrediuntur. Fuit^q Hoyto Vinsomensis erecta et longa statu-
 10 ra, sic ut reliquis palma eminentior foret, venusta facie, barba subrubra, ingenio acuto^r pio insuper et docto.^s Ab inita pontificatus dignitate nihil prius in mente habuit quam intermissum opus rursus aggredi. Lapide destitutus conductis navibus ex Baiomensi territorio coctos lateres colore flavo curat per conversos adduci; ex mari adductis^t conchis calcem proprio sumptu efficit; ligna quoque Hamburgo advecta magno comparat. In-
 15 cepto operi gnaviter intentus conversos, sacerdotes, laicos quorum^u ingens erat

HORTO, de zevende abt

De Lidlumers waren nu beroofd van hun herder, maar moesten een volle maand wachten op de komst van vaderabt Jelger. Deze was naar elders vertrokken, werd door onstuimig weer gehinderd en was daardoor genoodzaakt zijn oponthoud wat langer te rekken. Toen hij terugkwam, voldeed hij aan het verlangen der kloosterlingen van Mariëndal en was bij de nieuwe verkiezing tegenwoordig. Onder de sturing van de genade Gods werd in grote eensgezindheid heer Hoyto tot abt gekozen en door vaderabt bevestigd. Hoyto was vanaf zijn jonge jaren genegen tot het kloosterlijke leven en bleef ook zijn andere huisgenoten daartoe aansporen. En door hem overtuigd, deden zijn beide ouders en enige broer Ulbo afstand van hun bezittingen – ze waren zeer rijk – en traden in Lidlum in; zijn beide zusters liet hij naar Bajum gaan. Deze Hoyto kwam van Winsum, was fier en lang van gestalte, zodat hij een palm boven de anderen uitstak, had een fijn besneden gelaat, een rossige baard en was snedig van tong, vroom en geleerd. Vanaf het eerste moment dat hij abt was, beschouwde hij niets belangrijker dan de onderbroken werkzaamheden opnieuw aan te vatten. Omdat hij niet over stenen beschikte, huurde hij schuiten en liet daarmee door zijn conversen gele bakstenen uit de omgeving van Bajum aanvoeren; ook liet hij uit zee mossels opvissen en daarvan op eigen kosten kalk branden. Hij kocht voor veel geld hout dat uit Hamburg was aangevoerd. Vol ijver richtte hij zich op het werk dat hij begonnen was; hij verzekerde zich van de medewerking van lekebroeders, priesters en een enorm aantal

m B2: impeditus n B2: (electioni) novae o B2: (praestarent) hortari p In B2a doorgehaald en vervangen door utraque. q B2: (destitit.) **Quibus tandem victis author fuit ut sublata suppellectili (erant enim fortuna lauta) uterque parens cum fratre unico Ulbode et utraque soror quas in Baiom misit, Lidlom ingredierentur (Fuit) r Matthaes voegde hieraan toe: et recto s B2: pius insuper et doctus t B2: advectis u B2: (quorum) omnium

- 1 numerus, cooperarios sibimet adhibet; volutatione rotae usus lateres facili labore in sublime tollunt. *Apium instar ingenti fervore, sudore detera facie*, parietes uno ambitu erigunt. Absque ulla operum remissione etiam brumali tempore horrido et duro vix quicquam sibi indulgebant, quod continuis *sex annis aut eo amplius* duravit, sic ut aera-
- 5 rium monasticum prorsus exhauriretur, unde magna abbatis, oeconomi coeterorumque fratrum ob tenues proventus sollicitudo. Caeterum Hoyto *sagacissimus* Deo fidens, erectam mentem fortiter retinuit, qua firmiter perseverans, erectis ad summitatem parietibus, trabibus apparatus facta contignatione, ex arundine tectum imponitur. Quo facto abbas omni sollicitudine exoneratus cum reliquis fratribus exultans, ipso die na-
- 10 tivitatis S. Joannis Dei tutelaris et patroni sacrum primum Deo Optimo Maximo, divae matri et patrono praefato celebratur *ingenti vocum mentisque dulcedine*. Templi structura absoluta ulterius progrediens, canonicorum dormitorium jacto lapide ad summum fastigium erigit, sic ut monasterium trium aedium insigni constaret ornatu. Ecclesiam inopem pedo pastoralis, libris manuscriptis cantui ecclesiastico aptis, pectorali
- 15 argenteo, addita ex serico cappa splendidissima ditat et ornat. Pavimentum chori lapillo cocto variisque figuris coloreque resperso sternit. Veterem in Valle ecclesiam temporis injuria collapsam, restaurat. Exinde anno redempti orbis 1268 Edmundus

werking van lekebroeders, priesters en een enorm aantal leken. De stenen brachten zij met behulp van een katrol met gemak omhoog. Als waren het bijen, zo bouwden ze met grote ijver de muren met één omgang, waarbij ze het zweet van hun gelaat moesten wissen. Zonder enig moment met werken te stoppen, spaarden ze hun krachten zelfs niet in de strenge en barre wintertijd. En dit duurde ononderbroken zes jaar of nog meer, zodat de kloosterlijke schatkist uitgeput raakte en abt, procurator en overige broeders zich grote zorgen begonnen te maken over het gebrek aan inkomsten. De wijze Hoyto liet evenwel in groot godsvertrouwen de moed niet zinken en hield standvastig vol. En nadat hij de muren op hoogte had gebracht en door het aanbrengen van dwarsbalken een zoldering had gelegd, werd vervolgens de kap met riet bedekt. Toen hij dit werk geklaard had, was de abt van al zijn zorgen verlost en vol blijdschap vierde hij met de overige broeders op de geboortedag van Sint-Jan [24 juni], Gods beschermer en [hun] patroon, de eerste mis ter ere van God Almachtig, de Moeder Gods en de genoemde patroonheilige met heerlijke gezangen en in een goede geest. Na de voltooiing der kerk ging hij nog verder en liet het dormitorium voor de kanunniken tot de gevelspits met baksteen opbouwen, zodat het klooster nu uit drie hoofdgebouwen¹⁴ van bijzondere schoonheid bestond. Het armlastige klooster verrijkte hij met een herdersstaf, handschriften ten dienste van de liturgische koorzang, een zilveren borstkruis en een schitterende uit zijde geweven koorkap. De vloer van het monnikenkoor liet hij beleggen met gebakken tegels met verschillende figuren en allerhande kleuren. De oude kerk in het Dal, in verval geraakt door de ongunst der tijden, liet hij herstellen. Toen Edmund,¹⁵ vicaris van Hendrik, de bisschop van Utrecht, in het jaar 1268 de kruistocht ter herovering van het Heilige Land in Friesland predikte en hij op verzoek

¹⁴ Bedoeld zullen zijn de kerk, het dormitorium en de kapittelzaal.

¹⁵ Over Edmund, zie Weijling, *Wijbisshoppen*, 38, 116-118. Zie ook paragraaf 3, 3.1.1.

- 1 numerus cooperarios adhibet, rotae adminiculo usus, lateres ingenti labore in sublime
 tolli praecipit, unoque ambitu totum templum cingentes^v parietes uno impetu ad summam altitudinem^w multo annorum spatio erigunt labore^x admodum duro et difficili^y sic ut numquam etiam
 5 brumali tempore^z sit cessatum – ipsis etiam canonicis mutuo in opere succedentibus – sic ut aeri-
 um monasticum prorsus exhauriretur, unde magna abbatis, oekonomi ceterorumque
 fratrum ob tenues proventus sollicitudo. Hoiyto Dei fiducia^a fultus erectam mentem re-
 tinet, qua firmiter perseverans, erectis ad summitatem parietibus, trabibus praeparatis,
 factaque contignatione ex arundine tectum imponit. Quo facto abbas omni sollici-
 tudine exoneratus, cum reliquis fratribus gaudens ipso die Nativitatis S. Joannis Bapti-
 10 ste patroni^b primum sacrum in honorem Dei, Divae Virginis et S. Joannis Baptiste cele-
 brat. Templi structura absoluta ulterius progrediens canonicorum dormitorium iacto
 lapide ad summum fastigium erigit: sic ut monasterium trium aedium insigni constaret
 ornatu. Ecclesiam inopem pedo pastoralis, libris cantui ecclesiastico aptis, pectorali
 argenteo, addita ex serico cappa splendida ditat. Pavimentum chori et sanctuarii lapil-
 15 lo cocto, variis coloribus resperso et distincto sternit; Veteris Vallis ecclesiam, temporis
 iniuria collapsam, ex integro restaurat. Anno Domini 1268 Edmundus^c episcopi Traiectensis
 vicarius crucem pro recuperanda Terra Sancta in Frisia predicans praecibus

leken. De stenen brachten zij met behulp van een katrol met grote inspanning omhoog. De hele kerk liet hij met een muur omgeven en de grote zijmuren met één omgang in zeer korte tijd tot het hoogste punt optrekken; hij liet onafgebroken gedurende vele jaren met hard en zeer zwaar werken doorbouwen, zodat het werk ook 's winters niet werd gestaakt – zelfs kanunniken losten elkaar onderling op het werk af – zodat de kloosterlijke schatkist uitgeput raakte, en abt, procurator en overige broeders zich grote zorgen begonnen te maken over het gebrek aan inkomsten. Hoyto, gesteerd door zijn godsvertrouwen, liet de moed niet zinken en hield standvastig vol; en nadat hij de muren op hoogte had gebracht en door het aanbrengen van dwarsbalken een zoldering had gelegd, werd vervolgens de kap met riet bedekt. Toen hij dit werk geklaard had, was de abt van al zijn zorgen verlost en vol blijdschap vierde hij met de overige broeders op de geboortedag van Sint-Jan de Doper, patroon van het klooster, de eerste mis ter ere van de Heilige Maagd en Sint-Jan de Doper. Na de voltooiing der kerk ging hij nog verder en liet het dormitorium voor de kanunniken tot de gevelspits met baksteen opbouwen, zodat het klooster nu uit drie hoofdgebouwen van bijzondere schoonheid bestond. Het armlastige klooster verrijkte hij met een herdersstaf, handschriften ten dienste van de liturgische koorzang, een zilveren borstkruis en een schitterende uit zijde geweven koorkap. De vloer van het monnikenkoor en het priesterkoor liet hij beleggen met gebakken tegels met verschillende figuren en allerhande kleuren. De kerk van het Oude Dal, in verval geraakt door de ongunst der tijden, liet hij helemaal herstellen. Toen Edmund, vicaris van de bisschop van Utrecht, in het jaar 1268 in Friesland de kruistocht ter herovering van het Heilige Land predikte, wijdde deze op verzoek van abt Hoyto op de octaafdag van Maria Magdalena de nieuwe kerk

v B2: (templum) cingi, ingentes w In B2a na altitudinem is perduci doorgehaald. Verderop nog enkele doorhalingen. Meeste doorhalingen niet in B1 of B2b. x B2: (altitudinem) erigi atque ita opus multorum annorum brevi temporis spacio, (labore) y B2: (difficili) perfecit z B2: (tempore) ab opere a Hugo: (Dei) gratia et (fiducia) b B2: (patroni) loci c B2: Egmundani

- 1 Henrici Trajectensis episcopi vicarius crucem pro recuperanda terra sancta in Frisia praedicans precibus abbatis Hoyteti veniens ecclesiam novam Deo omnipotenti, D. Virgini, [38] S. Joanni Baptistae dedicat, octava Mariae Magdalenae. Postridie ad utrumque latus duas aras, biduo post reliqua in posteriori sacrae aedis parte altaria
- 5 consecrat. Hinc Vallem Antiquam profectus et ipsam restauratam S. Ursulae suisque comitibus consecrat. Proinde quarta die ante inceptum sacrum septendecim scholasticos primis acolytorum ordinibus insignivit, quorum pars extitit Liudolphus (Loelef), veterum historiarum Lidlomensium exarator studiosissimus. Summa humanitate aliquot diebus exceptus, dato sallario accepta benedictione episcopali honorifice dimittitur. Huic ecclesiae dedicationi magnus populorum quotannis adfuit numerus; tantus corripuerat religionis fervor illorum animos, ut solo potu dato magnos coenobio sumptus facerent.

- 10 In pago Marssum, villa Fraeniom quoddam sacrarum virginum ordinis D. Benedicti extitit monasterium, cui a villa inditum nomen. Hae suo priori D. Ivone ecclesiae Marssumanae pastore destitutae, cuius auctoritate sanoque iudicio utriusque rei administratio, civilis et coenobitica, rite curabatur; eius decessu paulatim degenerare coepit, sic
- 15 ut de religione caeterisque politicis actum videretur, ni mature ipsis consultum foret. Sibi consulentes ipsum D. Hoijtetum virum pium, doctum, suique officii memorem frequentius appellatum de suorum omnium in sui tutelam recipendorum adeunt. Hoytetus, habito cum suis maturo consilio de virginibus caeterisque recipiendis cum praediis,

van abt Hoyto deze een bezoek bracht, wijdde hij op de octaafdag van Maria Magdalena [29 juli] de nieuwe kerk¹⁶ toe aan God Almachtig, de Heilige Maagd [38] en Sint-Jan de Doper. Op de tweede dag wijdde hij aan beide zijden [van het hoogaltaar] twee nieuwe altaren en de daarop volgende dag tenslotte de altaren in het achterste deel van het godshuis. Daarop vertrok de vicaris naar het Oude Dal en wijdde de vernieuwde [kerk] toe aan de heilige Ursula en gezellinnen. Op de vierde dag tekende hij vervolgens vóór de aanvang van de heilige mis zeventien scholasten met de eerste wijdingen van acolyth, van wie Liudolph (Loelef), de zeer ijverige speurder naar oude Lidlumer historiën, er een was. Hoyto bood de vicaris een aantal dagen op de meest hartelijke wijze gastvrijheid, schonk hem een goede beloning, ontving de bisschoppelijke zegen en deed hem toen eervol uitgeleide. Op deze kerkwijdingsdag was ieder jaar een grote menigte aanwezig. Zo sterk hield de ijver voor de godsdienst de mensen in hun ban, dat alleen al de voorziening met drank het klooster op hoge kosten joeg.

In het dorpsgebied van Marssum lag indertijd in de buurschap Franjum een klooster van benedictinessen dat de naam droeg van dit gehucht. Hun prior, heer Ivo, pastoor van de Marssumer kerk, was hun ontvallen, dank zij wiens gezag en gezond oordeel het beheer van zowel huishouden als klooster goed in orde was geweest. Na zijn heengaan begon alles langzamerhand wat achteruit te gaan, zodat het met het geestelijk leven en de inkomsten gedaan leek indien er niet tijdig maatregelen waren genomen. [De zusters] overlegden onderling en gingen toen naar heer Hoyto – een godvruchtig en geleerd man, op wie al vaker uit hoofde van zijn functie een beroep was gedaan – om met al hun goederen onder zijn schutse te worden opgenomen. Hoyto

16 Gezien het vervolg wordt hier de kerk van het nieuwe Mariëndal bedoeld.

- 1 Hoytonis abbatis ecclesiam novam Deo Omnipotenti, Divae Virgini et S. Joanni Baptiste in octava Mariae Magdalenae dedicat. Postridie ad utrumque latus duo altaria nova, triduo exinde posterioris sacrae aedis partis altaria omnia consecrat. Hinc Antiquam Vallem a novo restauratam Divae Ursulae cum sodalibus dedicat. Die quarto finito
- 5 *sacro 17 novitios primis ordinibus initiatos honestat, horum Ludulphus veterum hystoriarum collector unus extitit, dato exinde sallario honorifico dimittitur. Annuae dedicationi tantus toto quadriennio hominum confluxus interfuit, ut abbas postmodum clausis portis represso campanarum sonitu velut silentio coactus sit celebrare festum.*^d
- In pago Marssum villa Fraenyom quoddam virginum ordinis D. Benedicti extitit monasterium. Hae suo proprio D. Ivone^e pastore ecclesiae in Marsom destitutae, cuius^f auctoritate sanoque iudicio omnis administratio cenobioli in tuto erat, paululum degenerare ceperunt, sic ut de religione ceterisque proventibus actum fuisset ni mature ipsis foret consultum. D. Hoytetum virum doctum et pium adeunt, omnium suorum curam et tutelam ipsi deferunt. Hoijtetus habito cum senioribus^g consilio de virginibus ceterisque recipiendis, cum prediis et suppellectili totaque possessione et agris
- 15

toe aan God Almachtig, de Heilige Maagd en Sint-Jan de Doper. Op de tweede dag wijdde hij aan beide zijden [van het hoogaltaar] twee nieuwe altaren en de derde dag tenslotte alle altaren in het achterste deel van het godshuis. Daarop wijdde hij het nieuw herstelde Oude Dal toe aan de heilige Ursula en gezellinnen. De vierde dag onderscheidde hij na afloop van de heilige mis zeventien novicen met de lagere wijdingen, onder wie Liudulph, de zeer ijverige speurder naar oude historiën, schonk de vicaris een eervolle beloning en deed hem toen uitgeleide. Naderhand was er iedere vier jaar op de verjaardag van de kerkwijding zulk een toeloop van volk, dat de abt genoodzaakt was om met gesloten deuren en bescheiden klokgelui als het ware in stilte het feest te vieren.

In het dorpsgebied van Marssum lag indertijd in de buurschap Franjum een klooster van de zusters benedictinessen. Doordat hun prior, heer Ivo [Joannes], pastoor van de Marssumer kerk, hun was ontvallen, dank zij wiens gezag en gezond oordeel het beheer van het kloostertje in orde was geweest, begonnen zij langzamerhand wat achteruit te gaan, zodat het met het geestelijk leven en ook de inkomsten gedaan zou zijn indien er niet tijdig maatregelen waren genomen. De zusters gingen naar heer Hoyto, een geleerd en godvruchtig man, en stelden het beheer van al hun goederen onder zijn hoede. Hoyto hield met zijn senioren beraad over de opname van de zus-

^d De zin: *Annuae [...] celebrare festum* door Matthaëus omgewerkt. Niet door Hugo. ^e B2: Joanne. Misschien vergiste de kopiist zich doordat in B1 de vorm *Ivone* slecht leesbaar was. ^f Cuius slaat op Siardus ^g Gabbema aant. fol. 205: *maioribus*

1 supellectili totaque possessione monasterii, prospiciens denique ex maris alluvione
 magnam quandoque novorum agrorum accessuram copiam, eiusdem alvei sensim re-
 cedente aestu Marssum inter atque Leovardiam, illarum annuit precibus. Anno igitur
 a nato Domino 1270 virgines collatis abbati omnibus bonis cum [39] reliquis fratribus
 5 numero quadraginta partim Baiom migrant, reliqui in Lidlom se conferunt. Monaste-
 rium dirutum transfertur ad monasterium praefatum, sacello relicto cuius nostro se-
 culo fundamenta terra eruta cum aliquot mortuorum craniis conspeximus.

Claruerunt in Lidlom multi insignes pietate et doctrina viri sacerdotes: D. Aesgo de
 Bosegum (Bosum), Syardus *omni literatura ad miraculum ornatus*, cuius industria schola-
 10 eque moderatione optimis literis *ex novitiorum collegio* plurimi sunt eruditi; D. Tjaerdo
 (Tetardus) Vinsomensis ecclesiae pastor, archidiaconus eiusdem sedis, potens divitiis
 quoque pollens, *ordinis Praemonstratensis suscepto habitu* omnia ad monasterium transf-
 erit; Vibrandus Menaldomensis natione, *ingenio admodum sagaci religione claret, peracto in*
prioratus eminentia anno unico diem claudit extremum; Jeldardus et ipse prior altero carens
 15 oculo summo studio praeest.

Huius sacri coëlegii doctorumque virorum *claritate allecti* plurimi *omnium in se commo-*
vent oculos; qua ratione ecclesia S. Nicolai insulae Scellinganae, omni jurisdictione

hield met de zijnen uitvoerig beraad over de opname van de zusters en de overige [mensen], van de landerijen, de have en het goed plus het hele domein van het klooster. Daar hij echter voorzag, dat als gevolg van slibafzetting door de zee een aanzienlijke aanwas van nieuw land zou ontstaan, nu tussen Marssum en Leeuwarden de beroering van de zeebodem geleidelijk aan het afnemen was, willigde hij hun verzoek in. In het jaar na de Geboorte des Heren 1270 werden alle goederen aan de abt overgedragen en verhuisden de zusters tezamen [39] met de overige broeders¹⁷ ten getale van veertig personen deels naar Bajum, terwijl de kanunniken en conversen naar Lidlum kwamen. [Het materiaal van] het afgebroken klooster werd naar voornoemd klooster overgebracht; de kapel bleef behouden en in onze jaren hebben we daarvan nog de kale funderingen en enige doodsbeenderen gezien.

In Lidlum waren vele priesters beroemd om hun vroomheid en geleerdheid: heer Aesgo van Bozum, Syard, wonderlijk bedreven in alle aspecten van de Latijnse taal, door wiens ijveren en goed onderwijs uit de gemeenschap van novicen de meesten zeer goed in de wetenschap zijn gevormd; heer Tjaerd (Tetard), pastoor van Winsum en tevens aartsdiaken van dezelfde zetel, een vermogend en invloedrijk man, die het habijt van de premonstratenzerorde had aangenomen en alles aan het klooster had overgedragen; Wibrand, geboortig van Menaldum, een man met een schrandere geest, die uitmuntte in zijn geloof en die, na gedurende één jaar de waardigheid van prior te hebben vervuld, kwam te overlijden; Jeldard die slechts één oog bezat, eveneens prior, die met grote ijver leiding gaf.

Zeer velen werden nu door de glans van deze heilige kloostergemeenschap en zijn geleerde mannen aangetrokken en richtten hun aller ogen op haar; reden waarom de

17 Ongetwijfeld worden hier de conversen bedoeld.

1 monasterii prospiciens ex maris alluvione magnam quandoque novorum accessuram
 agrorum copiam,^h proximi alvei sensim recedente estu et Marsum inter atque Leovardiam
 excrescente,ⁱ precibus illarum annuit. Anno igitur Domini 1270 virgines et fra-
 tres numero quadraginta in Lidlom et Baiom recipiuntur, *relictis iis quorum opera agri et*
 5 *pascua exerceri possint.* Huius modo vix ullum superest vestigium, sacelli nuda funda-
 menta cum aliquot mortuorum craniis conspeximus anno 1575.

Claruerunt hoc tempore doctrina prestantes viri D. Aesgo de Bosegum; D. Sijardus
 noviciorum praeceptor doctus, cuius industria viri instituti sunt doctrina insignes; D.
 Tetardus, ecclesiae Vinsomanae pastor et archidiaconus *hereditarius*. Hic ordinis di-
 10 *sciplina delectatus ad monasterium omnia confert et monasticen ipse profitetur;* Vi-
 brandus Meynaldomensis prioratu insignis; Jeldardus monoculus *arduus religionis sec-*
tator.

Sacri huius collegii doctorumque virorum *praestantia permoti* plurimi suas ecclesias
 cum omni iurisdictione ecclesiastica Lidlomensi conferunt monasterio: ecclesia S. Ni-
 15 colai insulae Scellinganae per ediles proprios Lidlomensibus *pleno iure confertur.*

ters en de overige [mensen], van de landerijen, de have en het goed plus het hele do-
 mein van het klooster inclusief de akkers. Daar hij echter voorzag, dat als gevolg van
 slibafzetting door de zee een aanzienlijke aanwas van nieuw land zou ontstaan, nu
 tussen Marssum en Leeuwarden de beroering van de zeebodem geleidelijk aan het af-
 nemen was, willigde hij hun verzoek in. In het jaar des Heren 1270 werden in totaal
 veertig zusters en broeders in Lidlum en Bajum opgenomen, terwijl degenen die voor
 de bewerking van het land en het vee moesten zorgen achter bleven. Thans is van [het
 vroegere kloostertje] nauwelijks nog een spoor te vinden, en hebben wij in 1575 nog
 slechts de kale funderingen van de kapel met enige doodsbeenderen gezien.

Destijds leefden er heer Aesgo van Bozum en de novicenmeester Syard, beroemde
 mannen die zich door hun geleerdheid onderscheidten en door wier ijveren belang-
 rijke mannen in de wetenschap zijn gevormd; heer Tetard, pastoor van de kerk van
 Winsum en erfelijk aartsdiaken – deze heeft uit liefde voor de strenge tucht van onze
 orde al het zijne aan het klooster overgedragen en zelf professie als kloosterling ge-
 daan; Wibrand uit Menaldum die zich als prior onderscheidde, en verder Jeldard die
 slechts één oog bezat, een ijverig beoefenaar van het geestelijk leven.

Zeer velen werden door de voortreffelijkheid van deze heilige gemeenschap en zijn
 geleerde mannen aangezet, hun kerken met hun volledige kerkelijke jurisdictie aan
 het klooster Lidlum over te dragen: de Sint-Nicolaaskerk op het eiland Terschelling

h B2: (copiam) proximi alluente sensim recedente aestu et Marsum inter atque Leovardiam (accrescente) **i** Gabbema geeft fol. 205 twee versies; naast de versie B2 vervolgt hij: Alter MSS: ex maris alluvione magnam quandoque novorum accessuram copiam agrorum proximi alvei sensim recedente aestu Marsum inter atque Leovardiam excrescente. (=versie A, afgezien van proximi dat niet in A maar wel bij Matthaeus voorkomt). Hugo heeft de lokale situatie niet begrepen en schreef: aestu proximus est Marco, intratque Leovardiam excrescens etc.

- 1 propria posthabita semet per proprios aediles ultro offert regendam nostro coenobio Lidlomensis; ecclesia S. Gertrudis in Lutkavirom, ecclesia S. Martini in Aesterzee priori exemplo edoctae, idipsum imitantur, *sicut praefatae tres ecclesiae resignato omni jure proprio perpetuo nostro collegio sint incorporatae.*
- 5 Hoytetus indefatigabili labore et industria ad extremum vitae diem monasterio utri-
que gnaviter insistens, dum hanc novis aedibus, illam amoto arundineo lapideo exor-
nat tecto, morbo gravi correptus lecto incumbit. Acuta febri magis [40] ingravescente
nono ab occupato morbo die moritur in Baiom, cui virgines, sacerdotes et conversi
adstantes magnum ob rem ab ipso perpetuo bene navatam edidere planctum. Lectis
10 precibus funebribus cadaver summa religione Lidlom delatum ipso die D. Lamberti ad
valvas sacrarii tumulatur anno Domini 1275. Vir omnibus modis laudabilis, cuius la-
bore et industria prae caeteris mirum in modum Lidlomense profecit monasterium,
ut solus et fundator et author monasterii merito dicendus foret.

Sint-Nicolaaskerk op het eiland Terschelling¹⁸ haar eigen jurisdictie geheel prijs gaf, zich via haar eigen kerkvoogden eigener beweging tot ons klooster Lidlum wendde en deze het beheer aanbood. Ook de Sinte-Gertrudiskerk in Lutkewierum en de Sint-Maartenskerk van Oosterzee werden door dit voorbeeld geïnspireerd en volgden het na, zodat de drie genoemde kerken volledig afstand deden van hun eigen jurisdictie en te eeuwigden dage in onze gemeenschap werden geïncorporeerd.

Hoyto die zich in rusteloze arbeid, studie en ijver tot zijn laatste levensdag volijverig inzette voor beide kloosters, het ene van nieuwe bouwwerken [voorzag] en bij het andere het rieten dak verving door een van pannen, werd door een ernstige ziekte overvallen en moest het bed houden. Nadat een gevaarlijke koorts [40] in hevigheid was toegenomen, stierf hij in Bajum op de negende dag nadat de ziekte hem had overvallen. De zusters, priesters en conversen stonden rondom hem en beweenden hem om al het werk dat hij bij voortduring en vol ijver had verricht. Na het lezen van de gebeden der overledenen droegen zij zijn lijk in plechtige processie over naar Lidlum en begroeven het op de feestdag van Sint-Lambertus [17 september] bij de dubbele deur van de sacristie in het jaar des Heren 1275. Hij was een man die in alle opzichten te prijzen was. Door zijn zorg en vlijt heeft hij meer dan anderen op bewonderenswaardige wijze het welzijn van het klooster Lidlum bevorderd, zodat hij terecht zowel de feitelijke stichter als de beschermheer van het klooster mag worden genoemd.

¹⁸ Over de Nicolaaskerk van Hoorn (Terschelling) zie: Schoorl, *Convexe Kustboog* IV, 740 e.v., noot 73. Ook: Halbertsma, 'Kerkopgravingen', 99-120, in het bijzonder 111-116.

- 1 Ecclesia S. Gertrudis in Lutkavirom idem praestat. Ecclesia in Aesterzee idipsum praestat.

Hoytetus indefatigabili labore, studio et industria ad extremum vitae diem utrique monasterio ac *reficiendis edibus* insistens in Baiom ecclesiam moto tecto arundineo lapideum imponit. *Sub vesperum quiescentibus sub arbore fratribus et colloquentibus superveniens* inquit: *Ite cubitum, ego gallus vester vos excitabo rursus.*^j Quod minime successit ut sunt mortalium caduca omnia, nam eadem nocte acuta febris correptus nono die moritur. Cuius lecto astantes virgines et fratres omnes edidere planctum. Lectis postridie praecibus funereis, cadaver in Lidlom delatum ipso (die) S. Lamberti ad valvas sacrarii ipsum

5

10 humarunt, *praefecturae anno 18, salutis 1275*. Vir omnibus modis laudabilis, cuius labore et industria prae ceteris summopere Lidlomense profecit monasterium, ut solus et fundator et author Lidlomensis merito diceretur.

werd door haar eigen kerkvoogden volledig in rechte aan de Lidlumers overgedragen. De Sinte-Gertrudiskerk in Lutkewierum deed hetzelfde; de kerk van Oosterzee eveneens.

Hoyto die zich in rusteloze arbeid, studie en ijver tot zijn laatste levensdag volijverig inzette voor het herstel van de bouwwerken van beide kloosters, liet op de kerk van Bajum het rieten dak verwijderen en er een van pannen op plaatsen. Op zekere avond, terwijl de broeders onder een boom zaten uit te rusten, kwam hij bij hen en zei: 'Ga maar slapen, ik zal over jullie een haan zijn en je weer wekken'. Maar hierin slaagde hij niet, zoals de berekeningen der stervelingen alle onzeker zijn. Want nog diezelfde nacht werd hij door een koorts overvallen en stierf reeds op de negende dag daaraanvolgend. Zusters en broeders die bij zijn sterfbed stonden, weenden bitter. En nadat zij de volgende dag de gebeden der overledenen hadden gelezen, droegen zij zijn lijk over naar Lidlum en begroeven het bij de dubbele deur van de sacristie op de feestdag van Sint-Lambertus in het achttiende jaar van zijn ambtsbekleding, in het jaar van het heil 1275. Hij was een man die in alle opzichten te prijzen was. Door zijn zorg en vlijt heeft hij meer dan anderen op bijzondere wijze het welzijn van het klooster Lidlum bevorderd, zodat hij terecht zowel de feitelijke stichter als de beschermheer van het klooster wordt genoemd.

j B2: (rursus) diluculo

1 SUFFRIDUS abbas VIII

Theodoricus Sceltinga, *frater virorum in Minderskerka*, abbas Horti Mariae capitulum adierat Praemonstratense publicum et generale, ipso necdum reverso novi electio ab-
 5 batis in huius differtur redditum. Summa valetudine rediens juncto comite D. Mincone
 Floridi Horti abbate plurimum colendo, Lidlom contendit. *Aedem ingressi capitularem*,
 Spiritus Sancti invocata gratia in *profesto Theodori Martyris* communi omnium suffragio
 salutatur abbas Suffridus. Ab patre abbate confirmatus Trajectum profectus infulatur.

10 Erat insigni familia Krendze in pago Raerd in *confinio terrae novae* natus. Hic ab
 ipsa infantia religionis ardore flammatus, *sumpta sibimet familia tota ordinis obedientiae*
se subjicit; in ea consenescent, canitiem *pietate exornavit*, ut duplici honore dignus
 censeretur. *Misericordia, mititate, caeterisque Spiritus Sancti donis clarus, summum dignita-*
tis culmen indeptus est. Summam annonae caritatem et defectum suis beneficentiae
 donis plurimum pensavit, aegritudines fratrum graves vicaria manu medicaque

SUFFRID, de achtste abt

Theodorik Sceltinga, abt van Mariëngaarde en geparenteerd¹⁹ aan de (edele) mannen uit Minnertsga, was naar het algemene Generaal-Kapittel in Prémontré afgereisd, en aanzien hij nog niet was teruggekeerd, werd de keuze van een nieuwe abt uitgesteld tot hij weer thuis was. In de beste gezondheid keerde hij terug in gezelschap van heer Menko, de zeereerwaarde abt van Bloemhof, en haastte zich naar Lidlum.²⁰ Zij gingen het kapittelgebouw binnen en nadat zij de genade van de Heilige Geest hadden ingeroepen, werd daags vóór het feest van de Martelaar Theodorus [8 november] met volledige instemming van allen Suffrid als abt verwelkomd. Na door vaderabt te zijn bevestigd, ging hij naar Utrecht en werd daar met de tekenen van zijn waardigheid bekleed.

Suffrid was geboortig uit een aanzienlijke familie Krips²¹ in het dorp Rauwerd nabij het Nieuwland.²² Vanaf zijn prille kinderjaren was hij door het vuur van het geloof aangestoken en stelde zich met iedereen die bij hem hoorde onder de gehoorzaamheid van de orde. In gehoorzaamheid sleet hij zijn jaren en tooide zijn grijze haren met vroomheid, zodat hij om een dubbele reden in ere werd gehouden. Om zijn barmhartigheid, mildheid en andere gaven van de Heilige Geest was hij befaamd en bereikte zo de allerhoogste functie. Als de graanprijzen hoog waren of er was een tekort, dan compenseerde hij dit vaak door gaven van liefdadigheid; ernstig zieke broeders verzorgde hij zeer liefdevol met helpende, genezende hand. Gesierd met deze

19 Letterlijk vertaald: 'broer van de edele mannen'. Aangezien familiaris ook verwant of vriend kan betekenen, is de interpretatie 'familieid' hier gevolgd.

20 Over deze reis met daaraan gekoppeld de problemen rond de verkiezing van Suffrid wordt ook bij Valto, de elfde abt van Mariëngaarde, gesproken. Zie nader in paragraaf 3.3.1.1.

21 Krenser arm (Fries: Krinzer earm), dwarsdijk (earmddyk) bij de Dille door de Middelsee, deel van de Slachtedijk tussen Oosterwierum en Rauwerd, een oude afsluitdijk die in de Middelsee een stuk Nieuwland bedijkte (ca. 1200). Elders, ook bij Callantsoog in Noord-Holland, spreekt men van skinkeldyk ('schinkel') die als een schenkel aan een andere dijk is vastgehecht.

22 Zie vorige noot.

1 SUFFRIDUS abbas VIII

Jam abbas Horti D. Virginis Theodoricus Sceltinga capitulum adierat generale, monastici Lidlomenses ipsius reditum praestolantur. Octo hebdomadibus praeteritis rediens D. Minconem Floridi Horti abbatem adiunctum comitem una adducit. Locum futurae
5 electioni designatum ingrediuntur, invocata^k Spiritus Sancti gratia, communi electione D. Suffridum abbatem designant, a patre abbate confirmatus Traiectum proficiscitur, ubi abbatis inaugurationem consequitur.

In Rauverd natus familia Krendze, ab^l ipsis unguiculis verum religionis amorem in pectore gessit, quo praeter modum inflammatus, sumpta familia omni monasterium
10 ingreditur; ordinis obedientiae semet subiiciens in eo consenuit, sicut duplici honore dignus et canicie veneranda et abbatis decoraretur insigniis. Summam annonae^m caritatem suis beneficentiae donis, *elemosinis et pauperum respectu* pensavit: *aegritudines et morbos fratrum lethales* sua manu medica plurimum fovit. His ornatus virtutibus impiorum

SUFFRID, de achtste abt

Juist toen was de abt van Mariëngaarde Theodorik Scheltinga naar het Generaal-Kapittel afgereisd en moesten de kloosterlingen van Lidlum zijn terugkeer afwachten. Na acht weken keerde hij terug en nam heer Menko, de abt van Bloemhof naar Lidlum, als gezelschap met zich mee. Zij gingen het gebouw dat bestemd was voor de nieuwe verkiezing binnen, riepen de genade van de Heilige Geest in en wezen in eensgezinde keuze heer Suffrid aan als abt. Hij werd door vaderabt bevestigd en vertrok naar Utrecht, waar hij de inauguratie tot abt ontving.

Suffrid, geboortig uit de familie Krins in het dorp Rauwerd, had vanaf zijn prille kinderjaren de ware liefde voor het geloofsleven getoond, was daar buitengewoon door aangestoken en deed zijn intrede in het klooster met iedereen die bij hem hoorde. In onderwerping aan de gehoorzaamheid van de orde sleet hij zijn jaren en werd zo om dubbele redenen in ere gehouden, zowel om zijn eerbiedwaardige grijze haren als om zijn eretekenen als abt. Als de graanprijzen hoog waren, dan compenseerde hij dit door zijn gaven van liefdadigheid, door aalmoezen en zorg voor de armen; broeders die door ziektes en dodelijke aandoeningen werden getroffen, verzorgde hij volledig met eigen genezende hand. Gesierd met deze deugden moest hij buiten zijn schuld de

k B2: (rediens) D. Mincone Floridi Horti abbate sibi adiuncto Lidlom ingrediuntur, ibidemque (invocata) I B2: Hic in pago Rauverd natus familia Krenze, (ab) m B2a: (summam) *tunc *temporis (annonae)

1 multum fovit. His ornatus virtutibus sceleratorum hominum fratrumque invidiam sustinere nullo suo merito coactus est, quos et vitae puritate et fidei [41] firmitate mente quoque recti conscia facile superat.

Aedium structuris pro viribus intentus, maiorem in Monte S. Michaelis ad latus
5 orientale domum subsidio honestae virginis priorissae Iyd de Bervert ab ipsis erexit fundamentis. Huius temporibus claruit D. Hildardus quindecim annorum monasterii prior, venerabilis D. Sibodi defuncti frater. Huius Suffridi tempore ecclesia Hollandiae Sandwijk nostro monasterio confertur.

Abbas morbo victus fatali extremum vitae diem certis praesagiis sentiens, relicta ab-
10 batis aula nosocomium fratrum illatus, in Domino quievit, praefecturae anno octavo, salutis partae 1283 pridie D. Gertrudis Virginis; D. Sibodo abbati sepeliendus jungitur.

ULBODUS (ULPIUS) abbas IX

Valto (Valtetus) abbas pater de obitu pii viri D. Suffridi *per internuncios fratres certior factus*, Lidlom veniens rei funerae praeest. Ipso die D. Gertrudis sacro iis peractis,
15 simul accersitis omnibus aedem ingreditur capitularem. Habita oratione funebri *deque felici D. Suffridi praefectura* ad novam electionem ineundam sedulo hortatur. Collatis ex

deugden moest hij buiten zijn schuld de afgunst van slechte mensen en van zijn broeders ervaren, maar hij stelde zich moeiteloos daarboven door zijn vlekkeloze levenswandel, zijn vast geloof [41] en zuiver geweten.

Met de aanleg van gebouwen hield hij zich naar vermogen bezig en zo bouwde hij bij Sint-Michielsberg vanaf de grondvesten een groot huis aan de oostzijde met steun van de eerwaarde zuster priorin Iyd van Bervert.²³ In zijn jaren schitterde heer Jeldard vijftien jaar lang als prior van het klooster; hij was de broer van wijlen de eerwaarde heer Sibō. Ten tijde van deze Suffrid werd de kerk van Sandwijk²⁴ in Holland aan ons klooster overgedragen.

De abt, gevelde door een dodelijke ziekte, verliet, toen hij voorvoelde dat zijn laatste levensdag was aangebroken, zijn abtsverblijf, werd naar de ziekenzaal van de broeders gebracht en stierf in de Heer in het achtste jaar van zijn bediening en het 1283ste van Christus' Geboorte, daags vóór Sinte-Gertrudis [16 maart]. Hij werd bijgezet in hetzelfde graf als dat van abt heer Sibō.

ULBO (ULBE), de negende abt

Vaderabt Valto, over de dood van de geliefde man heer Suffrid ingelicht door broeders die hem het bericht kwamen brengen, ging naar Lidlum en leidde de begrafenis. Na op Sinte-Gertrudisdag de plechtigheden in de kerk ten einde te hebben gebracht, riep hij allen bijeen en trad met hen het kapittelhuis binnen. Daar hield hij een lijkrede en wijdde woorden aan het bewind van de gelukzalige heer Suffrid, waarna hij hen aan-

²³ Waarschijnlijk Bernsterburen, westelijk van Rauwerd.

²⁴ 'Sandwijk', ligging niet bekend.

- 1 hominum fratrumque suorum invidiam praeter meritum sustinere cogitur, quos et vite innocentia et mente recti conscia facile superavit.

Edificiorum structura intentus in Monte S. Michaelis ad orientalem plagam domum maiorem templo contiguam honestae faemine Iijdeⁿ priorissae opera adiutus, ad summum culmen perduxit. Ecclesia in Sandvyck Hollandicae ditionis nostrae Lidlomensi ecclesiae confertur. Claruit his temporibus Jeldardus quindecim annorum prior.

- 5 Abbas diutino^o morbo victus, diem ipsi sentiens imminere extremum, ad ipsum canonicorum voluit deferri nosocomium^p qui paulo,^q post complicatis manibus animam Deo commendans moritur sui officii sui anno octavo, a nato Christo 1283, pridie D.
10 Gertrudis virginis, D. Sibodo sepeliendus iungitur.

ULPIUS abbas IX

Abbas Valto^r de obitu pii patris Suffridi certior factus Lidlom veniens ipso die S. Gertrudis rei funerae praeest. Quibus ex more peractis accersitis omnibus aedem ingrediuntur capitularem; habita oratione funebri^s ad novam electionem ineundam sedulo hortat-

afgunst van slechte mensen en van zijn broeders ervaren, maar hij stelde zich moeiteloos daarboven door zijn vlekkeloze levenswandel en een zuiver geweten.

Ook met de aanleg van gebouwen hield hij zich bezig en zo bouwde hij bij Sint-Michielsberg met steun van de eerwaarde zuster priorin Ida van Bervert een groot huis aan de oostzijde, grenzend aan de kerk, en wel tot het hoogste punt. Ook werd de kerk van Sandwijk in Holland aan ons klooster overgedragen. In zijn jaren schitterde heer Jeldard vijftien jaar lang als prior van het klooster.

Abt Suffrid, tenslotte door een slepende ziekte geveld, wenste, toen hij voorvoelde dat zijn laatste levensdag was aangebroken, overgebracht te worden naar de ziekenzaal van de broeders en stierf daar even later, met gevouwen handen zijn ziel aan God aanbevelend, in het achtste jaar van zijn bediening en het 1283te van Christus' Geboorte, daags vóór Sinte-Gertrudis. Hij werd bijgezet in hetzelfde graf als dat van abt heer Sibō.

ULBO, de negende abt

Valto, abt van Mariëngaarde, over de dood van de geliefde vader Suffrid ingelicht, ging op Sinte-Gertrudisdag naar Lidlum en leidde de begrafenis. Na de plechtigheden in de kerk volgens gebruik ten einde te hebben gebracht, riep hij allen bijeen; zij traden vervolgens het kapittelhuis binnen. Daar hield hij een lijkrede en spoorde hen ver-

n In B2a: *Idae Priorissae*. In B1 en B2b is de naam Bervert door dezelfde hand toegevoegd. Dit kan betekenen dat Pibo van Albada in ieder geval voor B2b de beschikking heeft gehad over A dan wel [waarschijnlijker] B1. Ook komt Bervert voor in A, maar niet in B2a, noch bij Mattheus of Hugo. o B2: (abbas) *demum *Suffridus (diutino) p In de marge: nosocomium: domus infirmorum q B2: (nosocomium), ibidemque (Paulo) r B2b/c: (Abbas) Horti **Divae **Virginis (Valto) s B2: (funebri) conventuales

1 more suffragiis summa animorum concordia D. Ulbodus Vinsemius, Hoytonis *piae memoriae* frater, abbas declaratur.

Homo erat staturae ingentis, fratri haud dissimilis; morum probitate, consilio et doctrina nemini secundus. Monasterii aedificiis intentus, ambitus monasterii ut fieret
5 quadrangularis, meridionales aedes substructo hypogaeo, *penu condiendo perquam utili et necessario*, cui conversorum superstrueretur refectorium, ab integro erexit. Calices argenteos summi pretii duos *ab aurifice* confectos duabus contulit ecclesiis, quorum alterum Lidlomensi, reliquum Baiomensi donavit ecclesiae.

Anno huius *administrationis quarto*, Domini incarnati 87, [42] 16 kalendas Januarii
10 postridie D. Barbarae Virginis sub noctis medium incidit memorabile illud tristeque fatum ex diluvio maris saevientis. Ventorum vi collecta aqua ad aggeres quassatos potentia maxima uno impetu totam operit Frisiam; pecorum, *hominum aediumque* subversarum et intereuntium ingens numerus. Miserandum plane spectaculum, mortuos intueri homines aqua salsa sopitos – tantus nempe aquae inundantis furor extitit, ut tumulis erecta castra^a perpraeceps devoluta sint – parietes solido lapide structos disjectos. Ex Veteri Valle nostroque collegio fratres 42 *aggeri servando cum reliquis rusticorum* proximis insistentes uno vertice ipsum mare absumpsit. Ex maritimis omnibus vix quispiam vivens repertus est. Eandem maris irati saevitiam sensere quotquot oceano

spoorde om snel een nieuwe keuze te maken. Naar gewoonte werden de stemmen opgenomen en werd in de grootste eendracht heer Ulbo van Winsum tot abt aangewezen, de broer van Hoyto zaliger.

Hij was een man fors van gestalte, sterk gelijkend op zijn broer, en in oprechtheid, wijsheid en kunde deed hij voor niemand onder. De kloostergebouwen hadden zijn volle aandacht en zo bouwde hij om het carré van het klooster af te maken een nieuw zuidpand met daaronder een kelder om er de zo nuttige en noodzakelijke voorraad levensmiddelen te bewaren; daarboven kwam de refter van de conversen. Hij liet bij een goudsmid twee kostbare zilveren kelken vervaardigen die hij voor beide kloosters bestemde en waarvan hij de een aan Lidlum, de ander aan Bajum schonk.

In het vierde jaar van zijn bewind, het jaar [12]87 van 's-Heren geboorte, [42] vond op 17 december, de dag vóór de Maagd Sinte-Barbara, omtrent middernacht die zeer beruchte en trieste ramspoed plaats als gevolg van een springvloed van de woeste zee.²⁵ Door de kracht van de wind werd het water opgezweept; het beukte met groot geweld op de reeds verzwakte dijken en overspoelde vervolgens heel Friesland. Het aantal koeien, mensen en gebouwen dat vernietigd werd en ten onder ging was enorm. Allerellendigst was het, dode mensen te zien die in het zoute water waren verdronken. Zo groot was de razernij van het over het land spoelende water, dat zelfs op terpen gebouwde stinzen²⁶ instortten; muren, van sterke stenen opgebouwd, werden verbrijzeld. Door deze kolkende zee kwamen in het Oude Dal en onze kloostergemeenschap tweeënvertig broeders om het leven, die zich met de boeren elders uit de

a In de marge: *stinzen et wieren*.

25 Zie Worp van Thabor III, hoofdstuk 35.

26 In A toegevoegd: 'stinzen en wieren'.

1 tur. Collatis ex more suffragiis summa animorum concordia D. Ulbodus^t Vinsemius Hoyteti defuncti frater abbas declaratur.

Statura corporis fratri similis, probitate, consilio et doctrina nemini secundus.^u Cenobii aedificiis *decorandi*^v cura sollicitus, meridionalem domum conversorum refectorium dictum a fundamentis substructo insigni hypogeo erexit, ambitum monasterii *quadrangularem reddidit*. Calices duos argenteos magni pretii quorum alterum Lidlomensis, in Baiom alterum dono dans fieri procuravit.^w

Anno^x *Virginei partus* octuagesimo septimo post millesimum ducentesimum postridie D. Barbarae sub noctis medium incidit memorabile illud et fatum triste ex diluvio maris praeter modum sevientis. Ventorum vi collecta^y aquarum^z ad aggeres quassatos^a ingenti copia, uno impetu inundans,^b totam Frisiam operit. Ingens hinc pecorum iactura, hominum pereuntium infinitus numerus, sic ut in maritimis^c vix cladis nuncius superfuert. Miserandum spectaculum, hominibus *opem implorantibus* in ipsis aquarum vorticibus praesidio esse non posse: tantus enim aquarum furor et potentia extitit, ut^d et castra tumulis^e erecta^f sunt *avulsa et disiecta*, lapideos muros disiectos desiderantur.^g Ex Lidlomensibus quadraginta duo, qui partim in Veteri Valle, partim in Coldehole^h interierunt. Eandem maris rabiem experiuntur quotquot oceano fuere proximi a

volgens aan om snel een nieuwe keuze te maken. Naar gewoonte werden de stemmen opgenomen en werd in de grootste eendracht heer Ulbo van Winsum, broer van de overleden Hoyto, tot abt aangewezen.

Ulbo leek qua lichaamsbouw sterk op zijn broer en in oprechtheid, wijsheid en kunde deed hij voor niemand onder. Nauwgezet was hij in zijn zorg voor de verfraaiing van de kloostergebouwen: zo liet hij vanaf de fundering een zuidpand aanleggen als reffer van de conversen met daaronder een grote kelder, en voltooide zo het carré met het pandhof van het klooster. Ook liet hij twee kostbare zilveren kelken vervaardigen waarvan hij de een aan Lidlum en de ander aan Bajum schonk.

Onder deze abt vond in jaar 1287 van de maagdelijke geboorte middernacht vóór Sinte-Barbara die beruchte en trieste rampspoed plaats, als gevolg van een buitengewoon woeste springvloed. Door de kracht van de wind beukten de watermassa's tegen de reeds verzwakte dijken en overspoelden heel Friesland. Het verlies aan koeien was enorm, zonder tal waren de mensen die omkwamen, zodat in de kustgebieden amper iemand overbleef die nog van de ramp kon verhalen. Ellendig was het schouwspel, de mensen in de golven om hulp te horen roepen en ze niet te kunnen helpen. Zo groot was de razernij en het geweld van het water, dat zelfs op terpen gebouwde stinzen omver werden geworpen, verbrijzeld en weggespoeld; de sterkste stenen muren werden verwoest. Van de Lidlumer kloosterlingen verloren tweeënveertig het leven, deels kwamen ze om in het Oude Dal, deels in Coboel. Dezelfde razernij van de zee trof al-

t B2: Ulpius u De zin probitate ... secundus ontbreekt bij Matthaëus. v B2: De caenobii aedibus (decorandi) w B2: (Baiom) monasteriis dono dedit x B2: Sub hoc abbate (anno) y B2: (triste) maris inundantis diluvium. Mare enim ventorum vi saeviens (collecta) z In de marge een verwijzing naar Worp van Thabor boek 3 cap. 33. a B2: quassandos b B2: disruptens c B2: (maritimis) locis d B2: (tanta) enim aquarum fuit violentia, (ut) e Castra tumulis is in B2a onderstreept en voorzien van de aantekening: stinsen vulgo ende wieren. f B2: *etiecta g B2: (lapideorum) quoque murorum vastissimae moles funditus dirutae (desiderabantur) h B2: Coboel. Gabbema fol. 209: Alt. MS Coldehool.

- 1 fuere proximi; a Danis Zelandiam usque provinciam *ingens submersorum numerus descri-*
ptus est. D. Ulbodus his incommodis supra modum adfflictus, de Dei misericordia mini-
me desperans, erecto animo sua industria damnum inauditum divinitusque illatum sarcire
 5 *studuit. Sibi providentia sua aliquando prospiciens, in futurum eventum de colligenda pe-*
cenia caverat. Hanc calamitoso hoc tempore, Josephum Aegyptiorum oeconomum ae-
mulatus, affatim profert, reliquos officiorum praefectos, ut idem ex suo penuario pro-
ferant, sollicitat. Sicque nostro prospectum est coenobio, ne ad interneconem perierit.

Transcurso post diluvium novem annorum spatio aetate gravis, accito patre abbate
 Valtone liberam suae dignitatis abdicationem impetrat in octava S. Joannis Baptistae.
 10 Qua concessa loco *cedens* Tallum migrans, primo cessionis anno exhalatam animam
 Domino tradit anno praefecturae 13, salutis 1296; fratri contumulatus.

IDZO HERMANA abbas X

Anno post diluvium tertio abbatis Praemonstratensis mandatu per visitatores Frisiae
 utriusque orientalis et occidentalis Groninganaeque ditionis omnia tam virorum

streek hadden ingezet om de dijk te behouden. Van alle mensen die vlak aan zee woon-
 den was er amper één die het er levend afbracht. Die razernij van de woeste zee trof al-
 len die vlak bij de oceaan woonden: van Denemarken tot het gewest Zeeland wordt een
 ontstellend aantal verdronkenen gemeld.²⁷ Heer Ulbo, diep getroffen door deze ramp-
 spoeden, maar allerminst wanhopend aan Gods barmhartigheid, zocht met ongebro-
 ken geest vol ijver naar middelen om de ongehoorde ellende, de mensen van Godswe-
 ge toegebracht, te herstellen. Met vooruitziende blik trof hij voorzorgsmaatregelen en
 dekte zich in tegen een ramp in de toekomst door geld bijeen te brengen. Dit geld stel-
 de hij in deze barre tijd – daarin wedijverend met Jozef, de kasbeheerder van de Egypte-
 naren²⁸ – in grote hoeveelheden beschikbaar en zette anderen die met werkzaamheden
 belast waren aan om hetzelfde met hun voorraden te doen. En zo werd er in de behoef-
 ten van ons klooster voorzien zodat het niet aan vernietiging ten onder ging.

Negen jaren na deze zondvloed nodigde hij, gebukt onder de last van de ouderdom,
 Valto, abt van Mariëngaarde, bij zich uit en vroeg op de octaafdag van Joannes de Do-
 per [1 juli] eigener beweging zijn ontslag. Toen hem dat werd verleend, trok hij zich
 terug en vestigde zich op het landgoed Tallum [bij Spannum]. In de loop van het jaar
 waarin hij afstand had gedaan, schonk hij zijn ziel in het dertiende jaar van zijn be-
 stuur en het 1296ste van Christus' geboorte terug aan de Heer. Hij werd in het graf van
 zijn broeder ter aarde besteld.

IDZO HERMANA, de tiende abt

In het derde jaar na de zondvloed kwamen in opdracht van de abt van Prémontré visi-
 tatoren alle mannelijke en vrouwelijke kloostergemeenschappen van oostelijk en wes-

²⁷ Over deze watersnood van 1287 zie ook paragraaf 3.3.2.2.

²⁸ Jozef in Egypte, een geliefd thema in de humanistische pedagogiek. Zie Bloemendal, 'Onderwijsvernieuwing', 143; Köl-
 ker, Alardus, *passim*.

- 1 Dania Zelandiam usque. Ulbodusⁱ his malis praeter modum adflictus, *dolens et de rusticorum^j cum nostris interitu de Dei misericordia non desperans*, *damnum illatum divinitus sua prudentia sarcire studuit*. Erat illi *ex^k collecta pecunia in omnem eventum prospectum Josephum Aegyptiorum oeconomum sectatus annonae tempore: ex proprio penu*
 5 suo in usum monasterii profert, reliquos ut idem faciant sedulo hortatus, quod dum fit, facile inopiae necessitatique *ob annone defectum subventum est*.

Transcurso^l post diluvium novem annorum spatio, etate gravis, vocato abbate Valto-
 ne^m absolutionem in octava S. Joannis Baptistae impetrat, qua concessa Tallum mi-
 10 grans eodem anno in Domino moritur, suae administrationis 13, salutiferi partus
 1296. Cadaver Lidlom delatum fratri Hoyteto contumulatur.

IDZO HERMANA abbas X

Anno post diluvium tertio abbatis Praemonstratensis mandatu per visitatores Frisiae utriusque Orientalis et Occidentalis, *Emdanae Groningaeque ditionis omnia tam viro-*

len die vlak bij de oceaan woonden, van Denemarken tot en met Zeeland. Ulbo, diep getroffen door deze rampspoeden, treurend over de dood van de boeren en van onze mensen, maar allerminst wanhopend aan Gods barmhartigheid, zocht met wijs beleid naar middelen om de ellende, van Godswege toegebracht, te herstellen. Door geld bijeen te brengen had hij op zeker moment genoeg voor iedere te verwachten gebeurtenis met als voorbeeld Jozef, de kasbeheerder van de Egyptenaren, anderen zonder bijbedoelingen aansporend hetzelfde te doen; zodoende werd gemakkelijk in de behoefte en het gebrek aan koren voorzien.

Negen jaren na deze zondvloed nodigde hij, gebukt onder de last van de ouderdom, Valto, abt van Mariëngaarde, bij zich uit en vroeg op de octaafdag van Joannes de Doper zijn ontslag. Toen hem dat werd verleend trok hij naar Tallum en stierf daar nog hetzelfde jaar in de Heer, in het dertiende jaar van zijn bestuur en het 1296ste van de geboorte van het heil. Zijn lijk werd naar Lidlum overgebracht en in het graf van zijn broeder ter aarde besteld.

IDZO HERMANA, de tiende abt

In het derde jaar na de zondvloed kwamen in opdracht van de abt van Prémontré visitatoren alle mannelijke en vrouwelijke kloostergemeenschappen van oostelijk en wes-

i B2: Ulpinus abbas j B2: (et de) *tot (rusticorum) k B2: (erat illi) tum sic satis (ex) l B2: elapso m B2: (vocato) ad se abbate Horti (Valtone)

- 1 quam mulierum lustrata sunt collegia rescitumque de superstitibus *fratribus* et [43]
sororibus omnium coenobiorum. Jam fama increbuerat totam submersam Frisiam,
unde liquido constat supereminentem hanc fuisse maris inundationem. Visitatores
delecti abbas Floridi Horti in Vittevirom et praepositus in Scilvolda. Ab ipso patre ab-
5 bate Horti D. Virginis sumpto exordio in monasterio ipsius comperiuntur 400 coeno-
bitae, in Lidlom 600, in Vinea Domini nemo ob penuriam ingenti diluvio partam, *qua*
coacti alio erant relegati, potuit numerari, in Dockum 400, in Marna 240, in Florido Hor-
to (Vittevirom) 1000, in Bertha Orientalis Frisiae 40, in Langa (Langermonken) 100, in
Scilvolda 160, in Cusmaria 60 coenobitae, in ecclesia Montis Oleveti (Feencloester)
10 20, in Scona Mora 20, in Sepulchro S. Mariae (Buvencloester) 170, in Heyligerlee 180,
in Apelsche (der Apel) 70, – illud monasterium autoritate praepositi Scilvoldensis
anno 1410 certo pretio transfertur Cruciferis ex Scarmer illuc translatis, *supellectilia sibi ap-
plicat praepositus praefatus*; Domus Verae Lucis quandoque dictum –, in Vera Charitate

telijk Friesland²⁹ en de landstreek Groningen inspecteren om te achterhalen hoeveel broeders en [43] zusters er van alle kloosters nog in leven waren. Het verhaal ging namelijk dat heel Friesland was ten onder gegaan, waaruit duidelijk blijkt dat deze zondvloed de voorgaande verre had overtroffen. Tot visitatoren werden aangesteld de abt van Bloemhof in Wittewierum en de proost van Schildwolde. Bij vaderabt van Mariëngaarde werd een begin gemaakt en in zijn klooster bevonden zij vierhonderd³⁰ kloosterlingen, in Lidlum zeshonderd; in de Wijngaard des Heren³¹ was niemand te vinden, doordat de enorme overstroming tekorten had veroorzaakt die de mensen gedwongen hadden naar elders uit te wijken, in Dokkum vierhonderd, in Marne tweehonderdveertig, in Bloemhof (Wittewierum) duizend, in Barthe³² in oostelijk Friesland honderd, in Langen (Langermonken)³³ honderd, in Schildwolde honderdzestig, in Cusemar³⁴ zestig kloosterlingen, in het klooster Olijfberg (Veenklooster)³⁵ twintig, in Scona Mora³⁶ twintig, in Maria's Graf (Buweklooster) honderdzeventig, in Heiligerlee honderdtachtig, in Apelsche (Ter Apel)³⁷ zeventig. (Dit klooster werd in 1410³⁸ met toestemming van de proost van Schildwolde voor een vastgestelde prijs overgedragen aan de Kruisheren die uit Scharmer daarheen waren overgekomen; de inventaris nam genoemde proost in bezit; vroeger werd het klooster het Huis van het Ware

29 Dat wil zeggen resp. Oostergo en Westergo.

30 Over deze opsommingen uitvoerig in paragraaf 3.2.3.

31 De in 1287 in Pingjum ontruimde en uiteindelijk ca. 1495 naar Bolsward overgebrachte premonstratenzer proosdij Vinea Domini (Wijngaard des Heren).

32 Berthe of Barthe (Amt Stickhausen) ten noordoosten van Leer. Vóór 1204 gesticht vanuit Dokkum

33 Langen (Amt Emden), ten noorden van Emden in Kromhorn.

34 Cusemer, nonnenklooster S. Mariae Porta, ten zuiden van Oldekerk bij Sebaldeburen.

35 Veenklooster bij Oudwoude, gesticht vanuit Dokkum.

36 Sconamora, tegenwoordig Schönemoor, oostelijk van Bremen. Vgl. Jansen en Janse, *Kroniek Bloemhof*, 471.

37 Domus Verae Lucis in Ter Apel.

38 De gegevens over Ter Apel zijn zowel in A als B onjuist. De uithof van Schildwolde in Ter Apel (*Domus Novae* – niet *Verae* – *Lucis*) werd in 1458 in verwaarloosde staat verkocht aan Jacobus Wiltinck, pastoor te Garrelsweer die het in 1464 ten geschenke gaf aan Peregrinus van Kampen, magister-generaal van de Kruisheren. De priorij Sint-Helena te Scharmer dateert eerst van 1489; in dat jaar schonk Johan Rengers van Ten Post de parochiekerk van Scharmer en de kapel te Klein-Harkstede aan de orde der Kruisheren. Zie: Schuitema Meijer, *Klooster Ter Apel*, passim.

- 1 rum quam faeminarum lustrata sunt collegia rescitumque de superstitibus utriusque
sexus hominibus: quod fama ubilibet gentium foret dispersa totam submersam Frisiam,
undeⁿ etiam liquido constat supereminentem hanc fuisse maris inundationem. Visita-
tores constituti D. abbas in Florido Horto et prepositus in Scilvolda: ab ipso patre ab-
5 bate Horti Divae Virginis sumpto exordio in monasterio ipsius comperti quadringenti
cenobitae; in Lidlom sexcenti; in Vinea Domini^o fuere dispersi ob inediam; in Doc-
kum quadringenti; in Marna ducentae quadraginta; in Florido Horto Vittevirom mille;
in Berta Frisiae Orientalis quadraginta; in Langa Langermonka centum; in Scilvolda
centum sexaginta; in Cusmaria sexaginta; in Ecclesia Montis Oliveti Feencloester vi-
10 ginti; in Scona Mora^p viginti; in Sepulchro S. Marie Buvencloester centum septuagin-
ta; in Heyligerlee centum et octoginta; in Apelsche der^q Apel septuaginta – illud mo-
nasterium autoritate praepositi in Scilvolda anno D. 1410^r praecio transfertur

telijk Friesland, Emden en de landstreek Groningen inspecteren om te achterhalen hoeveel mensen er van beiderlei kunne nog in leven waren. Over de hele wereld ging namelijk het verhaal dat heel Friesland door de vloed was ten onder gegaan, waaruit duidelijk blijkt dat deze zondvloed de voorgaande verre had overtroffen. Tot visitatoren werden aangesteld de abt van Bloemhof en de proost van Schildwolde. Bij vaderabt van Mariëngaarde werd een begin gemaakt en in zijn klooster bevonden zij er vierhonderd kloosterlingen, in Lidlum zeshonderd; degenen die lange tijd in de Wijngaard des Heren hadden gewoond waren wegens grote tekorten naar elders uitgeweken; in Dokkum vierhonderd, in Marne tweehonderdveertig zusters; in Bloemhof (Wittewierum) duizend, in Berta in oostelijk Friesland honderd, in Langen (Langermonka) honderd, in Schildwolde honderdzestig, in Cusemar zestig, in het klooster Olijfberg (Veenklooster) twintig, in Scona Morra twintig, in Maria's-Graf (Buweklooster) honderdzeventig, in Heiligerlee honderdtachtig, in Apelsche (Ter Apel), zeventig. (Dit klooster werd in 1410 met toestemming van de proost van Schildwolde voor een [bepaalde] prijs verkocht aan de Kruisheren in Scharmer; vroeger heette

n B2: (fama) videlicet undique dispersum esset Frisiam totam inundatione submersam, (unde) o B2: (Domini) diu p B2: Morra q B2: ter r B2 en Hugo: 1413.

1 (Nycloester) 56, in Alant (Ripa S. Mariae) 90, in Pallamarom 190, – et illud coenobium ad se rapientis Dollardi fluminis aestu consumptum est, agri omnes patri et fundatori in Vittevirum abbati cedunt.

5 Valto cedente Ulpio sufficiendi abbatis sollicitudine ductus, *fratribus canonicis simul collectis de novo abbate suam sententiam explicat. Electores omnes unanimi voce Idzonem Hermana declaratum abbatem representant. Hic evestigio a patre abbate admissus, ab episcopo Trajectensi inauguratur. Rediens pro sua qua pollebat doctrina, pietate et facundia utroque parente vita defuncto reliquos sanguine junctos religioni sumendae ardorem [44] iniecit. Ab ipsa consecratione conducto artis summae murario, templi totius testudines ex lapide solido obduci, variaque pictura arte Laurentii conversi in-*
 10 *crustari curavit. Tabulam industria Laurentii sculptam atque inauratam summo impo-*
nit altari, varias exinde aedes in usum rei monastices, pistrinam nempe, molam, hos-
pitum disjunctas aedes magnis expensis erexit.

15 In pago Tzum (Tzungum) quoddam coenobiolum Medom dictum ordinis D. Mariae Magdalena, ex diluvio praefato ad summam redactum inopiam, suis haud vivere

Licht genoemd). In [het klooster] de Ware Liefde (Nijeklooster)³⁹ [werden] zesenvijftig [kloosterlingen aangetroffen], in Aland⁴⁰ (Mariënoever) negentig, in Palmar⁴¹ honderdnegentig. (Dit klooster is verzwolgen door de vloed van de alles vernietigende Dollard⁴²; alle landerijen vielen toe aan de abt van Wittewierum, vader en stichter van het klooster).

Na het terugtreden van Ulbo riep vaderabt Valto, vol zorgen om de keuze van een nieuwe abt, de kanunniken bijeen en zette zijn gedachte over de nieuwe abt uiteen. Alle kiesgerechtigden stelden met eensgezinde stem Idzo Hermana voor als de te benoemen abt. Hij werd terstond door vaderabt bevestigd en door de bisschop van Utrecht gewijd. Teruggekeerd wist hij dank zij de kunde, vroomheid en welsprekendheid waarin hij uitmuntte, bij zijn andere bloedverwanten het vuur te ontsteken om na het overlijden van beide ouders het kloosterlijk leven [44] te aanvaarden. Dadelijk na zijn wijding nam hij een zeer kundige metselaar in dienst om de gewelven van de kerk in hun geheel met stevige steen te bedekken en liet hij er door de kunstzinnige convers Laurens diverse afbeeldingen in de natte pleister aanbrengen. Op het hoogaltaar liet hij door Laurens een kunstig bewerkt en verguld zijpaneel plaatsen. Daarenboven bouwde hij met grote kosten voor kloosterlijk gebruik nog verschillende dienstgebouwen, een bakkerij, een molen en afzonderlijk gastenverblijven.

In het dorp Tzum (Tzungum) was een kloostertje van de orde van de Heilige Maria Magdalena⁴³, Miedum genaamd, dat door de vermelde zondvloed in zeer behoeftige

39 Onzeker welk klooster hier bedoeld is. Nyeklooster bij Appingedam droeg de naam *Campus Rosarum*, Nyeklooster in de Marne was gewijd aan Sint-Jan de Evangelist.

40 Aland ten noorden van Emden.

41 Palmar in Reiderland, nonnenklooster, circa 1204 gesticht vanuit Dokkum. Later door de Dollard verzwolgen

42 De Dollard ontstond door verbreding van de Eemsmonding in de winter van 1287 op 1288 en breidde zich in de jaren daarop sterk uit. Het klooster Palmar moest na de Palmzondagvloed [10 april] van 1446 worden ontruimd en viel na dat jaar ten offer aan de vraatzucht van diezelfde Dollard. Vgl. Gottschalk, *Stormvloeden I*, 181.

43 Bethanië, klooster Miedum van de S. Maria Magdalena-zusters bij Tzum. Zie paragraaf 3.3.1.1.

- 1 Cruciferis in Scarmer, aliquando Domus Lucis dictum; in Vera Charitate quinquaginta sex; in Alant Ripa Mariae nonaginta; in Pallamaron^s centum nonaginta; illud monasterium a rapido fluvio Dollart consumptum, modo non extat; agri ceteraque suppellectilia abbati fundatori in Vittevirum cedunt.
- 5 Valto abbas pater recedente Ulpio^t substituendi abbatis sollicitudine ductus, fratribus simul collectis, de novo abbate eligendo animi sui sententiam explicat. Electores omnes unanimi voce Idzodem Harmana declaratum abbatem repraesentant. Hic e vestigio a patre abbate admissus ab episcopo Traiectensi consecratur. Suis quoque consanguineis ut una cum ipso monasticen profiterentur defuncto parente utroque
- 10 author fuit. Ab ipsa^u consecratione magno praetio conductis archifabris murariis, totum templum testudine ex lapide solido obduci curavit, varia quoque pictura arte Laurentii conversi^v incrustari praecipit. Tabulam insuper Laurentii arte sculptam et inauratam summe arae imponit. Varias aedes in usum rei monasticae pistrinam, molam, hospitum cameras^w magnis sumptibus edificat.
- 15 In pago Tzium^x Tziumgum quoddam cenobiolum Medom dictum ordinis Divae Mariae Magdalena ex diluvio praedicto ad summam inopiam redactum. Suis diutius

't het Huis van het Ware Licht). In [het klooster] de Ware Liefde [werden] zesenvijftig [kloosterlingen aangetroffen], in Alant (Mariënoever) negentig, in Palmar honderd-negentig. (Dit laatste klooster is door de sterke stroming van de Dollard verzwolgen en bestaat niet meer; de landerijen en de overige onroerende goederen vervielen aan de abt van Wittewierum, stichter van het klooster).

Na het terugtreden van Ulbo riep vaderabt Valto, vol zorgen om de keuze van een nieuwe abt, de broeders bijeen en zette zijn gedachten over de nieuwe abt uiteen. Alle kiesgerechtigden stelden met eensgezinde stem Idzo Hermana voor als de te benoemen abt. Hij werd terstond door vaderabt bevestigd en door de bisschop van Utrecht gewijd. Bij zijn bloedverwanten wist hij te bereiken dat zij zich met hem na het overlijden van beide ouders tot het kloosterleven bekenden. Dadelijk na zijn wijding nam hij tegen hoge kosten metselaars in dienst, zorgde ervoor dat de hele kerk met een gewelf van stevige steen werd afgedekt en liet er bovendien door de convers Laurens diverse afbeeldingen in de natte pleister aanbrengen. Op het hoogaltaar liet hij door de vaardige hand van Laurens bovendien een kunstig bewerkt en verguld zijpaneel plaatsen. Daarenboven bouwde hij met grote kosten voor kloosterlijk gebruik nog verschillende dienstgebouwen zoals een bakkerij, een molen en [gasten]verblijven.

In het dorp Tzum (Tzumgum) was een kloostertje van de orde van de Heilige Maria Magdalena, Miedum genaamd, dat door de vermelde zondvloed in zeer behoeftige

s B2: Palmaron t B2: (abbas) Horti patre decedente (Ulpio); B2a: **recedente u B2: (consanguineis) **{defuncto utroque parente author fuit ut monasticen profiterentur}. (Ab ipsa) v B2a: (Laurentii) insigniti; in B2a stond de kopiist op het punt conversi te raderen. w B2: carceres x B2: (Tzium) *seu

1 potuit redditibus; agris fructum ob maris receptam salsedinem negantibus, pecore
 omni deleto, campis et pascuis gramine calvis, opere manuario quaestum facientes
 sorores implicantur secularibus curis, quibus dictractae ordinis rigorem prorsus ami-
 5 serunt. Missus ab episcopo Trajectensi Fredericus, vir doctus, has recollectas ad men-
 tis sanitatem ordinisque religionem rursus amplectendam hortatur. Hic Praemon-
 stratensis ordinis candore delectatus, suarum usus consilio Ulpium, eo defuncto Id-
 zonem abbatem accedit, suarum omnium curam et tutelam cum reliquis monasterii
 bonis in se recipiat, impetrat. Anno igitur 1289 totum illud collegium quinquaginta
 10 quinque coenobitarum partim Baiom, partim Lidlom migrant; temporalia bona ab
 utroque monasterio incorporantur.

Viri Idzonis tempore pietate insignes exitere D. Doko, Baiom oriundus, et huic
 synonymus Doko Sellinga de Minderskerka, priores, *uterque genere nobilis ex Eckna et*
 Sellinga, Liudolphus (Lollo) prior ex pago Aenjom. Ex huius stirpe fundatores oriun-
 tur monasterii in Aenyom, anno 1256 autoritate pastoris ecclesiae Vibrandi, summis
 15 viribus opem ferente D. Sibodo de Epingahuys, Tzjumme et Sibrande fratribus,
 cognata horum Eebel Sellinga. Hic ille Liudolphus *venerabili canicie doctrinaque clarus,*

omstandigheden was komen te verkeren en van zijn inkomsten bijna niet meer kon rondkomen. En doordat de velden vanwege het ingetrokken zeezout niet meer geschikt waren vrucht voort te brengen, al het vee was omgekomen, de akkers en weilanden er kaal bij lagen en de zusters met handenarbeid wat moesten bijverdienen, raakten zij zo in wereldse zorgen verwickeld dat zij vervreemdden [van hun geloften] en de gestrengheid van de orde uit het oog verloren. De bisschop van Utrecht stuurde Frederik, een geleerd man, naar hen toe om hen aan te sporen bij zinnen te komen en de regel der orde wederom te omarmen. Frederik, die behagen schiep in de glans der premonstratenzerorde, ging op aanraden van de zusters naar Ulbo en na diens dood naar abt Idzo, en wist te bereiken dat deze de zorg en bescherming voor alle zusters en verder voor de goederen van het klooster op zich nam. Zo verhuisde in 1289 de hele gemeenschap van vijfenvijftig kloosterlingen deels naar Bajum en deels naar Lidlum; de wereldlijke goederen werden door beide kloosters geïncorporeerd.

In Idzo's ambtsperiode onderscheidden zich om hun godsvrucht de priors heer Doko, geboortig uit Bajum, en zijn naamgenoot Doko Sellinga uit Minnertsga, ieder van hen van adellijke geboorte van [de families] Eckna en Sellinga, alsmede prior Liudolph (Lollo) uit het dorp Anjum. Uit diens geslacht waren de stichters afkomstig van het klooster Anjum, dat in 1256 met toestemming van Wibrand, de pastoor van de kerk, (werd gesticht), waarbij heer Sibodo van Epingahuis, zijn broeders Tzjummo en Sibrand en hun bloedverwant Eebel Sellinga hen krachtadig hielpen. Deze eerder

1 non potuit vivere redditibus, agris fructum ob maris imbibitam salsedinem neganti-
 bus, pecore omni deleto, campis et pascuis gramine calvis, opere igitur manuario
 questum facientes sorores negociis implicantur secularibus, quibus distractae ordinis
 5 ad mentis sanitatem ordinisque religionem amplectendam reducit. Hic Praemostra-
 tensis ordinis candore delectatus, suarum^z usus consilio Ulpium et post ipsum Idzo-
 nem^a accedit, suarum omnium curam et tutelam cum reliquis monasterii bonis in se
 recipiat, impetrat. Anno igitur 1289 totum collegium quinquaginta trium cenobita-
 rum partim Baiom partim Lidlom transferuntur, *immobilia* ab utroque *aequa lance*^b in-
 10 corporantur.

Huius abbatis tempore claruere viri pietate insignes: Docko Tiarda ex Baiom, (Doc-
 ko)^c Eekna, Docko Sellinga de Minderkerck, Liudolphus prior ex Aenijom pago oriun-
 dus. Ex huius stemmata fundatores extitere monasterii *Canonicorum Regularium* in Aeni-
 om, anno 1256 autoritate Vibrandi ecclesiae in Aeniom pastoris summis viribus opem
 15 ferente D. Sibodo de Epingahuis Tzummone et Sibrando fratribus eorum quoque
 cognata Ebel Scellinga,^d monasterium praedictum *memoratur fundatum et erectum*.

omstandigheden was komen te verkeren en van zijn inkomsten bijna niet meer kon rondkomen. En doordat de velden vanwege het ingetrokken zeezout niet meer geschikt waren vrucht voort te brengen, al het vee was omgekomen, de akkers en weilanden er kaal bij lagen en de zusters met handenarbeid wat moesten bijverdienen, raakten zij zo in wereldse zorgen verwickeld dat zij vervreemdden [van hun geloften] en de gestrengheid van de orde uit het oog verloren. De bisschop van Utrecht stuurde daarom ter ondersteuning Frederik naar hen toe om hen aan te sporen bij zinnen te komen en de regel der orde wederom te omarmen. Frederik, die behagen schiep in de glans der premonstratenzerorde, ging op aanraden van de zusters naar Ulbo en na diens dood naar abt Idzo, en wist te bereiken dat deze de zorg en bescherming voor alle zusters en verder voor de goederen van het klooster op zich nam. Zo verhuisde in 1289 de hele communititeit van drieënvijftig kloosterlingen deels naar Bajum en deels naar Lidlum; de onroerende goederen werden door beide kloosters op gelijke schaal geïncorporeerd.

Tijdens zijn abbatiaat onderscheidden zich om hun godsvrucht Doecko Tziarda uit Bajum, Doecko Eekna, Docko Sellinga uit Minnertsga alsmede prior Liudolph, afkomstig uit het dorp Anjum. Uit diens geslacht waren de stichters afkomstig van het klooster der reguliere kanunniken in Anjum, welk klooster in 1256, zo wordt vermeld, met toestemming van Wibrand, de pastoor van de kerk van Anjum, met krachtadige hulp van heer Sibod van Epingahuis, zijn broeders Tzjommo en Sibrand en hun bloedverwant Ebel Scheltingha, werd gesticht en opgebouwd. Deze Liudolph was

y B2: (Fredericus) qui z B2: (suarum) sororum a B2: (Idzonem) abbatem b B2: (immobilia) **{bona ab utroque monasterio} (aequa lance) c De naam Docko staat in de marge bijgeschreven. Hugo: Docko Tziarda ex Bajom, Eekera, Docko Scellinga de Minderskerck, Liudolphus etc. Matthaeus: Docko Tziaerda, ex Bajum Eekna, Docko Scheltinga de Minderskerck, Ludolphus etc B2 heeft: Doecko Tziarda ex Baijom, Doecko Eekna forte Eelzma, Doecko Scheltingha de Minderskerck, Liudolphus etc. In de marge bij Gabbema fol. 211 nog een variant: Doko Tziarda, Doecko Eekna, Doecko Schelting de Minderskercke et Liudolphus etc... .Vgl. ook de opsomming in A.
 d B2: (Scheltingha) quorum adminiculo

- 1 Hoyteti tempore pro acolythi gradu decoratus cum reliquis [45] Idzo vero diuturno affectus morbo anno suae dignitatis undecimo Kalendas Octobris vitam morte commutat; ante altare D. Augustini, Hoyteto pone consepultus quiescit anno Virginei partus 1309.

PIBO SIBRANDA abbas XI

- 5 Idzone defuncto adest evestigio accersitus pater abbas Horti D. Virginis Sibrandus eius nominis secundus, vir cordatus magnaue auctoritatis. Hic curato funere omnibus locutis de electione novi *praefecti* agitur. Post brevem consultationem oppido nominatur D. Pibo Sibranda. Electum abbas deducit ad sedem in ecclesia primariam. Confirmato illo discedit pater Sibrandus. Rediens Trajecto inauguratus abbas, virtute plurimum studuit, cui haud minus quam religioni ab ipsa tenui aetate addictus, magnam sui
10 omnibus honestis *spem reliquerat*.

Tenella aetate in ordinem receptus plurimum literarum noticia profecit. Abbas effectus virtutem innatam bonis actibus magis explicat, sic ut viri tam honesti pique fama ubilibet locorum vulgata magnam sui aestimationem reliquerit, unde frequenter in arduis

genoemde Liudulph, vermaard om zijn eerbiedwaardige grijze haren en geleerdheid,⁴⁴ had tijdens abt Hoyto met anderen de wijding tot acoliet ontvangen. [45] Idzo stierf, uitgeput door een slepende ziekte, in het elfde jaar van zijn waardigheid op 1 oktober en werd vóór het altaar van de heilige Augustinus⁴⁵ te ruste gelegd achter in hetzelfde graf waarin Hoyto lag, in het jaar van de maagdelijke geboorte 1309.

PIBO SIBRANDA, de elfde abt

Toen Idzo was overleden, kwam vaderabt Sibrand van Mariëngaarde op verzoek [van de Lidlumers] onmiddellijk, de tweede van die naam, een schrandere man en iemand van groot gezag. Hij leidde de uitvaart en regelde, na met iedereen gesproken te hebben, de keuze van een nieuw hoofd. Na een zeer korte beraadslaging werd heer Pibo Sibranda benoemd. Sibrand leidde de nieuw gekozen abt naar de abtsetel in de kerk, en na hem te hebben bevestigd, nam vader-[abt] afscheid. In Utrecht tot abt gewijd, keerde Pibo huiswaarts en legde zich krachtig toe op de beoefening der deugd, waaraan hij zich evenals aan de geloofsbeleving al vanaf zijn jonge jaren had gewijd; aldus had hij bij alle eerbare lieden grote verwachtingen [voor zijn toekomstig ambt] gewekt.

Op prille leeftijd was hij in de orde opgenomen en maakte vooral grote vorderingen in de kennis der wetenschap. Toen hij eenmaal abt was, ontplooidde hij zijn aangeboren deugdzaamheid met goede werken, zodat de faam van deze eerbare en vrome man zich overal verbreidde en hij in achtving voortdurend toenam, reden waarom hij geregeld gevraagd werd zijn oordeel uit te spreken bij moeilijke kwesties tijdens land-

⁴⁴ De kroniek van Hoyto, de zevende abt van Lidlum, memoreert Liudulph als kenner van de geschiedenis.

⁴⁵ Altaren gewijd aan pater noster Augustinus, zie *Vitae Abbatum*, 235; moeten in de meeste abdijen aanwezig zijn geweest. Huber, 'Fortleben', 93.

- 1 Hic ille^e Liudolphus qui tempore Hoyteti cum reliquis acolythi gradu est initiatus. Idzo morbo consumptus diutino anno a functo munere undecimo Kal. Octobris vitam morte commutat ante altare Divi Augustini Hoyteto iunctus sepelitur anno virginei partus 1309.

PIBO SIBRANDA abbas XI

- 5 Idzone defuncto adest evestigio pater abbas Horti Divae Virginis Sibrandus eius nominis secundus, vir cordatus magnaëque autoritatis. Hic curato funere omnibus locutis de electione novi abbatis verba facit. Post brevem consultationem oppido nominatur D. Pibo Sibranda. Electum abbas deducit in *choro* ad sedem primariam illumque confirmans discedit. Pater ergo Pibo Traiecto rediens abbas consecratus virtuti plurimum studuit cui haud minus quam religioni ab ipsa teneri^f etate addictus fuit.
- 10 *Abbas electus* virtutem innatam bonis actibus magis explicat,^g sic ut viri tam honesti et pii fama ubilibet locorum divulgata magnam sui estimationem reliquerit, unde frequenter in arduis comitiorum negociis, condendo iure Frisico, transactionibus iurium

dezelfde die tijdens Hoyto met anderen de wijding tot acoliet had ontvangen. Uitgeput door een slepende ziekte stierf Idzo in het elfde jaar van zijn waardigheid op 1 oktober en werd vóór het altaar van de heilige Augustinus te ruste gelegd in hetzelfde graf waarin Hoyto lag, in het jaar van de maagdelijke geboorte 1309.

PIBO SIBRANDA, de elfde abt

Toen Idzo was overleden, kwam vaderabt Sibrand van Mariëngaarde onmiddellijk, de tweede van die naam, een schrandere man en iemand van groot gezag. Hij leidde de uitvaart en regelde, na met iedereen gesproken te hebben, de keuze van een nieuwe abt. Na een zeer korte beraadslaging werd heer Pibo Sibranda benoemd. Sibrand leidde de nieuw gekozen abt naar de abtsetel in het koor, en na hem te hebben bevestigd nam vader-[abt] afscheid. In Utrecht tot abt gewijd, keerde Pibo huiswaarts en legde zich krachtig toe op de beoefening der deugd, waaraan hij zich evenals aan de geloofsbeleving al vanaf zijn jonge jaren had gewijd.

Eenmaal tot abt gekozen, ontplooidde hij zijn aangeboren deugdzaamheid met goede werken, zodat de faam van deze eerbare en vrome man zich overal verbreidde en hij in achtving voortdurend toenam, reden waarom hij geregeld gevraagd werd zijn oordeel uit te spreken bij moeilijke kwesties tijdens landdagen, bij het vaststellen van

1 comitorum causis, condendo jure Frisico novo, transactionibus, jurium terminis,
 suum requisitum interposuerit iudicium. Accidit quandoque Frisiam exterorum in-
 cursionibus misere turbari, quas turbas et bella ipso mediatore sopita esse certis de ea
 re confectis literis constat. Suorum quoque in utroque coenobio subditorum ingen-
 5 tem curam sustinuit, ordinis integritas et candor ut servaretur, nee aedificiorum cu-
 ram rejicit. Spectabiles abbatis aedes, prae caeteris celsitudine conspicuas, valido
 opere erectas propriis curavit extrui redditibus, ut vel hinc elicere quivis possit abbati-
 bus quondam propriam assignatam ex agris pensionem *annuam*. Vita feliciter acta
 summo omnium dolore anno suae praeeminentiae decimo quinto fato concessit, sa-
 10 lutis 1325.

EELKO (ELOCUS) LYAUCKAMA abbas XII

Elko in defuncti Pibonis viri spectabilis locum succedit praesidente electioni D. Pop-
 teto patre abbate Horti D. Virginis. Hic ex nobili Lyauckamanorum familia oriundus,
 ab ipsis unguiculis pietatis [46] seminaria imbibit, quibus *excrescens* magis profecit,
 15 quousque sacerdotio decoratus ecclesiae S. Michaelis Tuitgum (Berlkum) praeficere-

dagen, bij het vaststellen van nieuw Fries recht,⁴⁶ bij onderhandelingen en bij rechts-
 zittingen. Meermalen is het gebeurd dat Friesland door invallen van vreemde troepen
 verschrikkelijk werd geteisterd; uit betrouwbare berichten die daarover zijn bijgehou-
 den, blijkt duidelijk dat hij die benden en gevechten door zijn tussenkomst tot beda-
 ren wist te brengen. Hij was zijn mensen in beide kloosters tot grote steun bij het in-
 stand houden van de zuiverheid en reinheid der orde, maar vergat ook niet voor de ge-
 bouwen te zorgen. Zo heeft hij het fraaie abtshuis, dat vergeleken met de andere ge-
 bouwen opvalt door zijn hoogte en dat met grote krachtsinspanning was opgericht,
 uit eigen middelen laten afbouwen, zodat vanaf ditzelfde moment iedereen aan de ak-
 kers de jaarlijkse som kon onttrekken die voorheen aan de abten in eigendom werd
 toegewezen. Na een gelukkig leven moest hij tot eenieders grote droefenis in het
 vijftiende jaar van zijn bediening in het jaar van het heil 1325 zich schikken in zijn
 noodlot.

EELKO⁴⁷ (ELOC) LIAUCKEMA, de twaalfde abt

Elko nam de plaats in van de gestorven Pibo – een vermaard man – tijdens een ver-
 kiezing die geleid werd door heer Popte, vaderabt van Mariëngaarde. Hij stamde uit
 de adellijke familie Liauckema, dronk van kindsbeen af [46] uit de bronnen van gods-
 vrucht en bij het ouder worden maakte hij nog meer vorderingen, totdat hij onder-
 scheiden werd met het priesterschap en de leiding kreeg over de Sint-Michiëlskerk
 van Tuitgum (Berlikum). Als pastoor liet hij een nieuwe pastorie bouwen die in het

⁴⁶ Wellicht behoort Pibo tot de auteurs die vanaf ongeveer 1300 algemene romano-canonistische rechtsboeken samen-
 stelden en waarvan de oudst bekende zijn: het Rudolfsboek, Haet is riucht en de Willekeuren van de Upstalboom.

⁴⁷ Zie de uitgebreide bespreking in paragraaf 3.3.1.2.

- 1 terminis, suum requisitum interposuerit iudicium. Accidit quandoque Frisiam exterio-
 5 rum incursionibus misere turbari, quas turbas et bella ipso mediatore frequenter
 consopita esse certis ea de re litteris confectis *monstrari* potest. Suorum quoque in
 utroque cenobio subditorum curam ingentem sustinuit, ordinis^h integritas et candor
 10 utⁱ servaretur, nec edificiorum curam reiecit. Spectabiles^j abbatis aedes, *camenadam*^k
 prae ceteris celsitudine conspicuas valido opere structas propriis *adornavit* redditibus
 ut vel hinc elicere quilibet possit abbatibus quondam ex agris propriam assignatam
 fuisse pensionem. Vita feliciter acta summo omnium dolore anno sue praeminentiae
 15 *incarnati verbi* 1325 fato concessit.

10 EELKO LIAUKAMA abbas XII

Pibone viro spectabili defuncto pater abbas Poptetus electioni^l praesidens Eelkonem
virum spectatum electum confirmat. Hic nobili Liaukamana^m familia ortus ab ipsis un-
 guiculis pietatisⁿ seminaria imbibit, quibus proficiens sacerdotio decoratur. Paulo
 post ecclesiae in Tuitgum Berlkom^o pastor electus *summae exemplar probitatis* extitit,

het Friese recht, bij onderhandelingen en bij rechtszittingen. Meermalen is het ge-
 beurd, dat Friesland door invallen van vreemde troepen verschrikkelijk werd geteis-
 terd; uit betrouwbare berichten die daarover zijn bijgehouden kan worden aange-
 toond dat hij die benden en gevechten door zijn tussenkomst tot bedaren wist te bren-
 gen. Hij was zijn mensen in beide kloosters tot grote steun bij het in stand houden
 van de zuiverheid en reinheid der orde, maar vergat ook niet voor de gebouwen te zor-
 gen. Zo heeft hij het fraaie abtshuis dat men *camenade* noemt en dat vergeleken met de
 andere gebouwen opvalt door zijn hoogte en dat met grote krachtsinspanning was
 opgericht, uit eigen middelen verfraaid, zodat vanaf ditzelfde moment iedereen aan
 de akkers de som kon onttrekken die voorheen aan de abten in eigendom werd toege-
 wezen. Na een gelukkig leven moest hij tot eenieders grote droefenis in het vijftien-
 de jaar van zijn bediening in het jaar van de geboorte van het Woord 1325 zich schik-
 ken in zijn noodlot.

EELKO LIAUCKAMA, de twaalfde abt

Na de dood van Pibo, een vermaard man, zat vaderabt Popte de verkiezing voor, waar-
 na hij Eelko bevestigde, een achtenswaardig man. Hij stamde uit de adellijke familie
 Liauckema, dronk van kindsbeen af uit de bronnen van godsvrucht, maakte nog meer
 vorderingen en werd onderscheiden met het priesterschap. Kort daarop tot pastoor
 van de kerk van Tuitgum Berlikum gekozen, was hij een voorbeeld van zeer grote

h B2: (curam) admodum vigilantem gessit, presertim autem (ordinis) i B2: (candor) *in *iis (ut) j B2: (servaretur), neque etiam ab ae-
 dificiorum maiestate et splendore animus abstraxit. (Spectabiles) k B2: (camenadam) vocant l B2: (electioni) nova m B2: Liauka-
 ma n B2: (ab) ineunte aetate (pietatis) o B2: (Tuitgum) nunc (Berlkom)

1 tur. Pastor novas aedes pastoritias, “camenade” Frisico idiomate dictas, etiamnum ex-
 tantes, extruxit. Abbas designatus variis virtutum operibus omnibus summae exemplar pro-
 bitatis extitit; diurnis nocturnisque sacris etiam brumali tempore nudis incedens pedi-
 bus interfuit, diaboli candenti ferro occurrenti *invicta fide* restitit. Ornamenta eccle-
 5 siastica auro contexta ecclesiae comparavit, nostro tempore visa.

Bellum cum nobilibus virisque strenuis ab Eeckna utriusque monasterii nomine sus-
 tinere cogitur, in cuius usum 180 armatos exceptis iis, qui voto ordini obstricti et ipsi armati,
 in coenobio Bayom magnis sumptibus sustentat. Animo attamen erecto tempore tam
 difficili aedes abbatis dictas, in praefato virginum collegio erectas, summis laboribus et sumptu
 10 haud levi ab imo erigens ad summam ducit contignationem. Pastoratum in Tutgum, Spannom
 et Sixbirum, ubi magna ex natalibus illi fuit autoritas, ditioni subiecit monasticae.

In admonitionibus summa utebatur verborum dulcedine, in correptione durior pro
 causae temporisque ratione aliquanto extitit, nam sensim labascente religionis fervore,
 diabolo omnia in deterius promovente, multorum coactus est carpere improbita-
 15 tem, quo Deo Optimo Maximo perplacens, multis licet impiis displicuit, magnamque
 sibi conflavit invidiam, quae quotidie augescens in pessimum ac nefarium et plus
 quam foetidum prorupit hulcus, unde maturo tempore pus et sanies putridi procedit
 homicidii.

Moris fuit ab^a initio fundati monasterii ingentes agrorum possessiones allodia et
 20 garangias vocitari. Hae abundanti fratrum conversorum et laicorum regebantur ad-

Fries *camenade* wordt genoemd en nog steeds bestaat. Tot abt gekozen was hij door
 verscheidene goede werken voor allen een toonbeeld van grote deugdzaamheid;
 steeds was hij bij de getijden aanwezig zowel overdag als 's nachts, ja zelfs in de win-
 ter ging hij barrevoets en weerstond het gloeiende ijzer van de duivel die hij met een
 niet te vermurwen geloof tegemoet trad. Voor de kloosterkerk schafte hij met goud-
 draad bestikte kerkelijke gewaden aan die tegenwoordig nog te zien zijn.

Tegen de edele en machtige Eeckna-mannen werd hij in het belang van beide kloos-
 ters gedwongen strijd te leveren, voor welk doel hij 180 soldeniers in het klooster Ba-
 jum tegen hoge kosten onderhield, afgezien nog van degenen die zich, door een ge-
 lofte aan de orde gebonden, eigener beweging hadden bewapend. Desniettemin vol-
 tooide hij met grote moed ondanks de zo moeilijke tijdsomstandigheden het genoem-
 de abtsverblijf dat in vermelde vrouwencommuniteit was opgetrokken, en dat hij met
 grote inspanning en geen geringe kosten had laten bouwen en wel vanaf de grond tot
 de hoogste zoldering. De pastoraat van Tuitgum, Spannum en Sexbierum waarover
 hij vanwege zijn afkomst groot gezag uitoefende, bracht hij onder de kloosterlijke ju-
 risdictie.

Bij het geven van vermaningen hanteerde hij de meest vriendelijke bewoordingen,
 maar bij zijn berispingen was hij, als de situatie daartoe aanleiding gaf, tamelijk hard;

a Wumkes vergiste zich hier: in hs. Gabbema staat duidelijk *ab*. Overigens geeft het hs. hier een vreemde zin, waarvan de
 exacte betekenis niet duidelijk wordt, hoe men ze ook emendeert. Gekozen is daarom voor een zo letterlijk mogelijke ver-
 taling, al blijft het gebruik van het passieve *vocitari* in dit verband merkwaardig. De versie-B die deze en de volgende zin niet
 scheidt is veel logischer en in relatie tot wat volgt begrijpelijker.

- 1 *precipuum pastorum aulam, camenadam cum hypogeo a fundamentis erexit. Abbas designatus sacris die noctuque tempore brumali nudis incedens pedibus interfuit^p. Inedia corpus macerans, diabolo candenti ferro occurrenti fidei constantia restitit. Ornamenta ecclesiastica nobis^q conspecta auro distincta ecclesiae dedit.*
- 5 *Bellum necessario adversus viros nobiles et strenuos ab Eckna^r sustinens utriusque monasterii nomine magnos sumptus facit plus quam centum octoginta stipendiarios^s sustentans exceptis proprii ordinis conversis fratribus armatis. Magnum dispendium patitur edificiis nihilominus intentus^t Abbatis domum in Monte S. Michaëlis ingenti labore edificat et complet. Ecclesias^u Tutgum, Sexbirom et Spannom monastice ditioni Lidlo-*
- 10 *mensi inserit.*

In admonitionibus summa utebatur verborum dulcedine, in correptione pro temporis ratione aliquanto durior extitit, nam sensim religionis labascente fervore, diabolo omnia in deterius promovente, multorum coactus est carpere improbitatem. Quibus decoratus virtutibus Deo per omnia placuit, impiis vero displicuit, magnamque sibi

15 *conflavit invidiam, que indes augescens in pessimum nefarium, ac putidum prorupit hulus, unde maturo tempore pus et sanies faetidi procedit homicidii.*

Moris^v fuit omnibus per Frisiam totam monasticis precipuas agrorum suorum possessiones, garangias et allodia,^w fratrum conversorum et laicorum colere laboribus, unde et Munckhuisen dicta

deugdzaamheid en bouwde er vanaf de fundamenten een voornamen pastorie, *camenade* genaamd, met daaronder een kelder. Tot abt gekozen was hij zowel overdag als 's nachts bij de getijden aanwezig, ja zelfs in de winter ging hij barrevoets. Door vasten geselde hij zijn lichaam en weerstond het gloeiende ijzer van de duivel die hij met een standvastig geloof tegemoet trad. Voor de kloosterkerk schafte hij met gouddraad bestikte kerkelijke gewaden aan die ook in onze tijd nog te zien zijn.

Tegen de edele en machtige Eeckna-mannen was hij gedwongen strijd te leveren en maakte in het belang van zijn beide kloosters grote uitgaven door 180 soldeniers te onderhouden, afgezien nog van de gewapende broeders-conversen van de eigen orde. Maar ondanks alle tegenslag bleef hij alle aandacht houden voor de verzorging van de gebouwen. Zo bouwde en voltooide hij bij het klooster Sint-Michielsberg met grote inspanning een abtshuis. De kerken van Tuitgum, Sexbierum en Spannum bracht hij onder de kloosterlijke jurisdictie van Lidlum.

Bij het geven van vermaningen hanteerde hij de meest vriendelijke bewoordingen, maar bij zijn berispingen was hij, als de situatie daartoe aanleiding gaf, tamelijk hard;

p B2: (pedibus) sacris (interfuit) q B2: a (nobis) r B2: Eelzm s B2: (stipendiarios) milites t B2: (nihilominus) curandis intentus fuit u B2: (ecclesias) *in v B2: (nefarium), et abominandum prorupit scelus. (Moris) w B2: (allodia) vocant.

- 1 miniculo. His quicquid aut de lactariis, pecore, frumento caeterisque proventibus
 praeter necessariam sustentationem supererat, id summa fide et obedientia suo ad
 monasterium deferebant *abbati et oeconomio*. Hinc *magnae* in omnibus coenobii *fami-*
 5 *liae*, magnus alebatur coenobitarum numerus, unde nomina *garangiis* “Munkhuisen”
 indita. Hi longius [47] a monasterii prospectu dissiti atque ob id maiori licentia usi
 sensim ab ordinis religione degenerantes, crebris indigebant patrum admonitioni-
 bus. Quanto quoque longius ab monasterii distabant limitibus, eo magis a recti trami-
 te aberrarant. Abbas vero reliquorum patrum imitatus exemplar, frequentius illos in-
 visens suo more *qnaviter* quicquid offendit, corripit.
- 10 Erant monasterio Lidlomensi ex applicatione coenobii in Fraenyom, *quondam recepti*,
 duae *prae caeteris* in Boxum possessiones insigniores, nomen uni Munkhuys alteri Ter
 Porte, Sceltinganorum modo nobilium, ex haereditate Feytsma et Oedsma. Harum

want doordat het vuur van het geloofsleven langzamerhand wegwijnde en de duivel alles ten kwade voerde, was hij gedwongen de slechtheid van velen aan te pakken waardoor hij in hoge mate in de gunst kwam van God Almachtig, maar bij veel godde-loze mensen misnoegen opwekte en een felle haat tegen hem deed oplaaïen die van dag tot dag erger en boosaardiger werd en uitgroeide tot een meer dan stinkende zweer, waaruit, toen de tijd daar was, de etter en het gif van een weerzinwekkende moord voortkwam.

Het was gebruikelijk vanaf het begin van het gestichte klooster enorme bezitscomplexen aan land *allodia* en *grangiën* te noemen. Deze werden in belangrijke mate met hulp van lekebroeders en leken⁴⁸ onderhouden. Alles wat van de opbrengsten, boven wat er voor hun noodzakelijk onderhoud nodig was, overbleef aan zuivelproducten, vee, veldvruchten en wat er nog meer werd voortgebracht, leverden zij zeer getrouw en gehoorzaam in het klooster af aan hun abt en procurator. Zo werd het talrijke dienstpersoneel in alle kloosters en het grote aantal kloosterlingen gevoed en daarom werd aan *grangiën* de naam Munkhuisen gegeven. Deze nu lagen nogal ver [47] buiten het zicht van het klooster, en doordat de conversen hierdoor over een grote vrijheid beschikten, gingen zij van lieverlede afwijken van de precieze naleving van de *ordesregel* en hadden vaak behoefte aan de vermaningen der abten. Hoe verder zij nu van het klooster verwijderd waren, des te meer weken ze af van het rechte pad. Maar de abt, hierin het voorbeeld van de vroegere abten navolgend, visiteerde ze dikwijls en berispte ze, zoals hij gewend was, met hart en ziel om al wat hem hinderde.

Het klooster Lidlum bezat als gevolg van de aansluiting van het klooster Franjum dat de abdij vroeger [in 1270] had verworven, onder andere twee belangrijke bezittingen nabij Boksum, waarvan de ene Munkhuys heette, de andere Ter Porte, tegenwoordig bezit van de adellijke familie Scheltinga⁴⁹, afkomstig uit de erfenis van Feitsma en

⁴⁸ Dat wil zeggen: in loondienst aangeworven werkkrachten.

⁴⁹ Dezelfde familie waaruit abt Theodorik van Mariëngaarde was voortgekomen. Zie de aanhef van het levensbericht van Suffrid, de achtste abt van Lidlum. Over de juistheid van de familie-aanduiding zie paragraaf 3.3.1.2.

1 sunt. His quicquid ex^x lactariis, pecore et frumento praeter necessariam supererat sustentationem, id optima fide et obedientia suo deferebant monasterio. Hinc magnus in monasteriis cenobitarum alitur numerus. Quorum possessiones longius a monasteriis fuere dissitae maiorem libertatis occasionem nacti passim^y degenerabant, sic ut crebris indigerent patrum admonitionibus. Quanto igitur longius a conspectu cenobii ab-
 5 erant, eo magis aberrarunt. Abbas Etelocus^z reliquorum patrum exemplar imitatus, frequentius illos invisit, et suo more gnaviter^a quicquid offendit corripit.

Erant monasterio Lidlomensi ex applicatione cenobii in Fraenijom due prae ceteris in Boxum possessiones insigniores, nomen uni Munckhuis, alteri ter Porte,^b cui a Porta nomen extitit Sceltinganorum ex hereditate Feijtsma et Oedsma. Harum monachi, dulci
 10 fortuna ebrii ob vitae turpitudinem, ex faeminarum raptu, violentia, iniuria et ebrietate

want doordat het vuur van het geloofsleven langzamerhand wegwijnde en de duivel alles ten kwade voerde, was hij gedwongen de slechtheid van velen aan te pakken. Omhangen door deze deugden behaagde hij God in hoge mate, maar bij slechte mensen riep hij misnoegen op en deed een felle haat tegen hem oplaaïen die van dag tot dag uitgroeide tot een boosaardige daad en tot een meer dan stinkende zweer werd, waaruit, toen de tijd daar was, de etter en het gif van een weerzinwekkende moord voortkwam.

Het was in heel Friesland bij alle kloosters gebruikelijk dat broeders conversen met leken de belangrijke bezittingen aan landerijen – die zij *grangiën* of *allogia* noemden – bewerkten, vandaar dat deze ook Munnikhuisen werden genoemd. Alles wat van de opbrengsten, boven wat er voor hun noodzakelijk onderhoud nodig was, overbleef aan zuivelproducten, vee, veldvruchten en wat er nog meer werd voortgebracht, leverden zij zeer getrouw en gehoorzaam af aan hun klooster. Zo werd het grote aantal kloosterlingen gevoed. Deze *grangiën* nu lagen nogal ver van het klooster vandaan, en doordat [de conversen] over een grote mate van vrijheid beschikten, gingen zij van lieverlede afwijken [van hun kloosterlijke beleving] en hadden vaak behoefte aan de vermaningen der abten. Hoe verder zij nu uit het zicht van het klooster verwijderd waren, des te meer weken ze af van het rechte pad. Abt Eelko, hierin het voorbeeld van de vroegere abten navolgend, visiteerde ze dikwijls en berispte ze, zoals hij gewend was, met hart en ziel om al wat hem hinderde.

Het klooster Lidlum bezat als gevolg van de aansluiting van het klooster Franjum twee zeer belangrijke bezittingen nabij Boksum, waarvan de ene Munkhuys heette, de andere Ter Porte – de naam was ontleend aan het poortgebouw van de Scheltinga's – en afkomstig uit de erfenis van Feijtsma en Oedsma. De conversen⁴ aldaar, bedwelmd

x B2: de y B2: (nacti) fratres (passim) z B2: Eelko a B1a en B2b: graviter b B2: Terpoorten

4 Monachus betekent in de Friese context meestal *convers*. In A wordt dit extra onderstreept door de toevoeging *conversus*. Zie echter onder Goerd Andla, de veertiende abt. Over conversen meer in paragraaf 3.3.1.1.

- 1 praefecti monachi conversi ob vitae turpitudinem, ex foeminarum raptu, injuria,
 ebrietate et violentia contractam, delati abbatem valde commovent. Ad instantem Pa-
 schae festivitatem Christianorum summam, in ipso quadragesimo triduo ante diem Ange-
 5 gelico solo armatus codice eo proficiscitur, eius ut salutiferis monitis ad salutis viam, reci-
 tata delictorum confessione, reducerentur. Ipsi vero jam dudum meditatam necem
 proponentes, oblatam malegerendae rei occasionem minime omittendam censebant.
 Receptum in suo castro Ter Poorte abbatem cum suis, advocatis ex Munkhuys reli-
 quis, honorifice tractant, *dolo prementes quod minabantur*. Prolato potu gravi ipsum si-
 10 mul ingurgitare statuunt; at ille vir pius, *abstemius ebrietatem horrens egreditur*. Tra-
 jecto ponte castrum accedens, cubili clauso interula tectus pileoque nocturno et cali-
 gis, fuis ad Deum *precibus nocturnis sese dormiens Christo commendat*. Ipsi quoque
 sacellani, dominum *sequuti cubitum properant*. Conversi vero *inferiori cis pontem domo*
 decretam lanienam in medium proferunt, adduntur rationes et modus interficiendi.
 15 In rabiem versi transcurso ponte ipsas cubiculi effringunt fenestras, *transcensis iis sum-*

Oedsma. De lekebroeders die over deze [grangiën] de leiding hadden, aangeklaagd wegens hun schandelijke leefwijze, tweegebracht door vrouwenroof, oplichting, dronkenschap en geweldpleging, baarden de abt veel zorgen. Tegen Pasen,⁵⁰ het grootste feest van de christenheid, ging Eelko nog tijdens de Veertigdagentijd op de derde dag vóór Maria Boodschap [23 maart] daarheen, omringd door zijn kapelanen en niets kwaads vermoedend, slechts gewapend met het Evangelieboek, opdat zij door zijn heilzame vermaningen op het rechte pad zouden terugkeren na eerst hun zware zonden te hebben gebiecht. Maar zij hadden al lang de moord voorbereid die zij wilden uitvoeren en meenden de hun geboden gelegenheid niet voorbij te moeten laten gaan om die afschuwelijke daad te voltrekken. Zij heetten de abt in hun stins Ter Porte tezamen met de zijnen en de overige advocaten uit het Munkhuys welkom en behandelden hen met respect, listig datgene verbergend waarmee ze hem bedreigden. Zij haalden vervolgens sterke drank te voorschijn en stonden er op dat ook de abt er stevig van dronk; maar deze vrome man die zich niet aan drank bezondigde en een afkeer had van dronkenschap, ging naar buiten, stak de brug over, ging naar de stins, sloot het slaapvertrek af, hulde zich, gekleed in zijn ondertuniek, in slaapmuts en slaapsokken, richtte zijn avondgebeden tot God en beval zich, terwijl hij zich te ruste legde, in Christus' [handen]. Ook zijn kapelanen die hun heer waren gevolgd legden zich spoedig te ruste. De conversen evenwel brachten in het lagere huis vóór de brug de beraamde moord ter sprake en beraadslaagden over de manier waarop ze hem zouden doden. In razernij ontstoken passeerden zij de brug, forceerden de ramen van het slaapvertrek, klommen er met uiterste krachtsinspanning door en snelden recht op de abt af. Door het enorme lawaai ontwaakte deze uit zijn slaap, en met de grote zachtmoedigheid die hem eigen was en met gedempte stem vroeg hij wat zij wilden. Zij

50 Gezien de mededeling aan het slot van deze levensbeschrijving vonden deze gebeurtenissen plaats in 1332. Pasen viel dat jaar op 19 april, 4 maart was het Aswoensdag en ook Maria Boodschap [25 maart] viel op een woensdag, zodat teruggekend Eelko op de maandag na zondag Oculi (derde zondag van de Veertigdagentijd) op weg moet zijn gegaan naar, zo zou blijken, zijn moordenaars.

- 1 contractam, delati, abbatem valde commovent. Ad instantem Paschae festivitatem, ipsa quadragesima, triduo ante festum Salutationis Divae Virginis eo proficiscitur. Praeter sacellanos, nullius sibi mali conscius, nihil confert, ut suis saltem salutiferis exhortationibus moniti, suaque delicta confessi resipiscerent. Ipsi vero, iam dudum
- 5 meditatam necem proponentes, oblatam male gerende rei occasionem omittendam minime censent: receptum in suo castro ter Poorten, abbatem cum sacellanis, advocatis ex propinquo, reliquis conversis, honorifice tractant. Allato potu denso et gravi ipsum ingurgitare statuunt. Ille abstinens et parcus ebrietatem exhorrens^e egreditur, transgresso ponte castrum aperit, clausoque cubili, lecto, interula, caligis, cingulo, pileoque noctur-
- 10 no instructus,^d sese collocat, fuis ad Deum praecibus, somno se componit: paulo post sequuti^e sacellani idem faciunt. Conversi residui decretam lanienam proferentes, rationes et modum ipsum interficiendi statuunt. In rabiem versi transgresso ponte valvas castri obseratas inveniunt, effractis fenestris recta ad ipsum contendunt. Abbas fragore fenestrarum experrectus^f summa innataque mansuetudine voce admodum hu-

door hun prettig leventje, aangeklaagd wegens hun schandelijke leefwijze, teweeggebracht door vrouwenroof, geweldpleging, oplichting en dronkenschap, baarden de abt veel zorgen. Tegen Pasen nu ging Eelko nog tijdens de Veertigdagentijd op de derde dag vóór Maria Boodschap, niets kwaads vermoedend, daarheen, met niets en niemand bij zich dan alleen zijn kapelanen, opdat [de grangarii] zich door zijn heilzame vermaningen zouden bekeren na hun zonden te hebben gebiecht. Maar zij hadden al lang de moord voorbereid die zij wilden uitvoeren en meenden de hun geboden gelegenheid niet voorbij te moeten laten gaan om die afschuwelijke daad te voltrekken. Zij heetten de abt in hun stins Ter Porte tezamen met zijn kapelanen, de kerkvoogden uit de nabijheid en de overige conversen uit het nabijgelegen Munkhuys welkom en behandelden hen met respect. Zij haalden vervolgens sterke drank te voorschijn en stonden er op dat ook de abt er stevig van dronk; maar deze sobere en matige man die een afkeer had van dronkenschap ging naar buiten, stak de brug over, ontgrendelde de stins, sloot het slaapvertrek af, hulde zich, gekleed in zijn ondertuniek, in slaapmuts en slaapsokken, richtte zijn gebeden tot God en legde zich te ruste. Even later volgden de kapelanen en deden hetzelfde. De achtergebleven conversen evenwel brachten de beraamde moord ter sprake en beraadslaagden over de manier waarop ze hem zouden doden. In razernij ontstoken passeerden zij de brug, vonden de deuren van de stins gesloten, forceerden de ramen en snelden recht op de abt af. Door het enorme lawaai ontwaakte deze uit zijn slaap, en met de grote zachtmoedigheid die hem eigen was en met gedempte stem vroeg hij wat zij wilden. 'Jou willen we', zeiden ze, 'jij gemene

- 1 *mis viribus ad ipsum contendunt. Gravi turbine somno experrectus summa innataque mansuetudine voce submissa admodum rogat, quid velint. Illi: 'Tuam necem et interitum volumus. Quid rei tibi [48] nobiscum o insensate, stolidi et hypocrita! accessisti corripere nos velut impios, adulteros et ebrios; ipse peccator et ebrius'. Ille stupefactus ex*
- 5 *inopinata violentia neque quemquam qui ferat suppetias cernens, 'Ecquis', inquit, 'vestrum me vidit potum?' 'Immo', inquit, 'te potu obrutum ore egressisse receptum praeter modum poculum tuaque, ne deprehendereris, receptum manica', – 'Ite', inquit, 'consultite manicas tale quid referentes'. Consultis tunicae manicis florentes dicuntur offendisse rosas. Hinc ira perciti ipsum magum, impostorem diabolico utentem pra-*
- 10 *esidio vociferantur, nec sese ultro temperant; arrepto baculo ingenti caede inflicto capiti vulnere, ut cruor parietes respergeret, ipsum interficiunt, interfectum fenestra in ipsam fossam e sublimi eiiciunt. Summo mane ex praetereunte foemina, prodente ipsum vestium candore, de caede certiores facti omnes; magnae turbae moventur. Cadaver vero sanctissimi viri ad monasterium delatum in ipso conversorum choro parte boreali tumulatur. Homicidae dolo viri cuiusdam nobilis pagi in Boxum capti, palis affixi flamma interficiuntur, scrobibus injecti canum more quiescunt. Ipsum castrum funditus evertitur, agri omnes, nescitur qua ratione, abalienantur totaque illa possessionum iurisdictio perit. Ipsius*

echter: 'Jouw dood en ondergang willen wij. Wat wil je [48] met ons, jij redeloos, bot en schijnheilig wezen. Jij bent ons komen berispen als goddelozen, echtbrekers en zuiplappen; je deugt zelf niet en bent zelf een zuiplap'. Hij echter, stomverbaasd door het onverhoedse geweld, zag niemand die hem zou kunnen helpen en sprak: 'Heeft iemand van jullie mij soms zien drinken?' 'Zeker', antwoordden ze, 'wij hebben je door de drank beneveld zien weggaan, wij hebben je zien braken en het braaksel in de mouw van je pij zien opvangen om niet te worden betrapt'. 'Ga je gang', zo zei hij, 'en kijk naar mijn mouwen of daar wat te vinden is'. Zij keken in de mouwen van zijn pij en troffen daar, zo wordt gezegd, bloeiende rozen aan. Als gevolg hiervan nam hun razernij nog meer toe, ze scholden hem uit voor tovenaars, een door de duivel bezeten bedrieger en waren niet meer voor rede vatbaar; ze grepen een grote kodde [stok], sloegen die met een geweldige klap op zijn hoofd en verwonden hem zozeer dat het bloed tegen de muren spatte, doodden hem en wierpen het dode lichaam vanuit het hoge venster in de gracht. 's Morgens in de vroege kreeg eenieder volledig zekerheid over de moord, doordat een passerende vrouw hem herkende aan de witte kleur van zijn kleding. En grote groepen mensen waren geschokt. Het lijk van de allerheiligste man werd naar het klooster overgebracht en begraven in het koor der conversen en wel in het noordelijk gedeelte. De moordenaars, listig door een of andere edelman in het dorp Boksum overmeesterd, werden aan palen gebonden en levend verbrand, waarna ze als honden in kuilen werden gesmeten en daar bleven liggen. Hun stins werd tot de grond toe gesloopt en al hun landerijen verkocht – voor welk bedrag is niet bekend – en de totale zeggenschap over hun bezittingen ging verloren. Bij het overbrengen van zijn stoffelijk overschot verhoorde Eelko de bede van de landlieden te Boer, door namelijk, hoewel gestorven naar het lichaam, maar naar de ziel gelukkig levend temidden der hemelingen, hun kerkhof met een mild hemels regentje te

- 1 mili et submissa rogat quid velint? *Te, inquit, volumus, perfide et scelerate. Quid rei tibi nobiscum insensate et fucate hypocrita? Accessisti corripere nos velut impios, adulteros et ebrios, ipse impius et potator maximus*. Ille ex inopinata violentia stupefactus neque quenquam qui ipsi suppetias ferat cernens. 'Ecquis', inquit, 'vestrum me vidit
- 5 *potum et ebrium?*' 'Immo', inquit, 'te nimio potu obrutum egerentem^g conspeximus et vomentem, idque tua receptum manica ne depraehendereris'. Ille rursus: 'Ite manicas invertite'. Ipsi apprehensis tunicae manicis, rosas^h sparsas vident; hinc in rabiem versi, ipsum magnum incantatorem et diabolicum pronunciant, maiori furore estuantes arrepto baculo ingenti capiti inflicto vulnere, utⁱ cruor respergeret muros, ipsum
- 10 *excerebrant. Sublato cadavere fenestra^j per preceps^k in fossam praecipitant. Postridie summo mane faemina transiens partem panni candidi^l supernatantem conspiciens, propius accedens, ipsum abbatem offendit mortuum et interfectum. Sublato clamore totum pagum commovit. Fit multorum ad miserum et flebile spectaculum hominum concursus. Ereptum cadaver imponunt loculo, simulque cum sacellanis attonitis Lidlom deferunt, in ipso fratrum conversorum choro*

booswicht. Wat wil je met ons, jij redeloos en schijnheilig wezen? Jij bent ons komen berispen als goddelozen, echtbrekers en zuiplappen; je deugt zelf niet en bent zelf de grootste zuiplap'. Hij, stomverbaasd door het onverhoedse geweld, zag niemand die hem zou kunnen helpen en zei: 'Heeft iemand van jullie mij soms beschonken en dronken gezien?' 'Zeker', antwoordden ze, 'wij hebben je door de drank beneveld zien weggaan, wij hebben je zien braken en het braaksel in de mouw van je pij zien opvangen om niet te worden betrap'. 'Ga je gang', zo zei hij, 'en kijk naar mijn mouwen of daar wat te vinden is'. Zij keken in de mouwen van zijn pij en troffen daar bloeiende rozen aan. Als gevolg hiervan nam hun razernij nog meer toe, ze scholden hem uit voor een grote duivelse tovenaer, grepen in grote razernij een grote kodde [stok], verwondden hem zo ernstig aan het hoofd dat het bloed tegen de muren spatte en doodden hem. Daarna paktten ze het lijk op en smeten het 't raam uit, met het hoofd naar beneden de gracht in. De volgende dag kwam in de vroege morgen een vrouw voorbij; zij zag een stuk wit linnen bovendrijven, kwam dichterbij en trof daar de abt dood aan, vermoord. Zij bracht door haar geroep het hele dorp in beroering, zodat er een massa volk toestroomde om te kijken naar dit ongelukkige en treurige schouwspel. Zij namen het lijk uit het water, legden het in een kist en brachten het samen met de verbijsterde kapelannen over naar Lidlum, waar ze het in het koor der fraters conversen legden. De moordenaars werden listig overmeesterd, aan palen gebonden en levend verbrand.⁵ Hun

g In B2a staat *egredientem*. In B2b was dit gedeeltelijk doorgestreept en gewijzigd in *egerentem*. h B2: (rosas) in iis i B2: ita (ut) j B2: per fenestram k Mattheus: (Sublato) corpore per praecipit I B2: (candidi) *aquis

5 Bijschrift: 'Langzaam immers gaat de goddelijke toorn te werk indien ze zich wil wreken, maar ze compenseert de traagheid door de zwaarte van de straf'. Opm. Deze tekst, door Valerius Maximus genoteerd in boek 1.1.ext.3 was al een gemeenplaats in de Oudheid en komt in dezelfde betekenis voor bij Homerus, *Ilias* 4, 160, en andere Griekse schrijvers, bij Latijnse schrijvers waaronder Livius 3.56.7 en werd nog in de achttiende eeuw letterlijk geciteerd door Justus van Effen in *De Hollandsche Spectator* van 21 november 1732 in verband met de verwoestende paalwormramp als 'goddelijke straf voor de zonde der Sodomie'.

- 1 *cadaveris transitu voto rusticorum in Buir satisfaciens, mortuus corpore anima feliciter inter coelites vivens, coemiterium ipsorum levi pluviola coelesti consecrat. Sequenti tempore sanctitatis opinionem vitae meritis relinquens, editis miraculis claruisse dicitur. Anno 1528^a eminentiori tumba in posteriori sacrae aedis parte a venerabili D. Joanne Keppel abbate elevatus quiescit. Plus quam detestandum homicidium accidit anno 1332 pridie annunciationis Deiparae.*

KEMPO DE WEYDOM abbas XIII

- Coenobitae Lidlomenses facti turpitudine praeter modum tristes, desperatis rebus quid agant, quo se vertant, prorsus ignorant. Nunquam fatum illud ineluctabile mentibus illorum excidere potuit, [49] unde in fratrum collegio crebri gemitus, multus sacram virginum planctus, summus omnium totius Frisiae piorum hominum dolor. Etelgerus, eius nominis secundus pater abbas accedens, adductis in medium rationibus multis dolorem, quantum in se fuit, mitigavit: ipsorum homicidarum factum ipsis haud posse imputari, ipsos pro merito flamma exustos suas luisse paenas. De novo substituendo abbate mentione habita aegre admodum conveniunt; collatis in medium suffragiis, invocata sacri flaminis gratia D. Kempo abbas declaratur. Ab Jelgero abbate confirma-

zegenen. In de tijd die volgde bleef vanwege zijn verdienstelijke leven de geur van heiligheid bestaan en werd hij, naar men zegt, vermaard door het verrichten van wonderen. In het jaar 1528 vond zijn elevatie plaats door de eerwaarde heer abt Joannes Keppel en rust hij in een zeer voorname tombe achter in de kerk. Zijn meer dan afschuwelijke moord vond plaats in het jaar 1332 op de dag vóór Maria Boodschap [24 maart].

KEMPO van WEIDUM, de dertiende abt

De kloosterlingen van Lidlum, volledig uit het veld geslagen door deze schandelijke misdaad, wisten in deze wanhopige situatie niet wat ze moesten aanvangen of tot wie ze zich konden wenden. Nooit kon dat onuitwisbaar gruwelijk gebeuren uit hun gedachten [49] worden weggevaagd. Daardoor werd in de broederschaar herhaaldelijk gejammer en bij de zusters vaak geweend gehoord, terwijl de smart van alle vrome Friezen zeer groot was. Ethelger [Jelger], de tweede vaderabt van die naam, kwam bij hen en wist door ze diverse overwegingen voor te leggen hun smart, zoveel als in zijn macht was, te verzachten: dat namelijk de daad van die moordenaars de kloosterlingen absoluut niet kon worden aangerekend en dat de moordenaars terecht waren verbrand en zo hun straf hadden ondergaan. Toen echter het onderwerp werd aangesneden dat er een nieuwe abt moest worden gekozen, kwamen ze maar moeizaam tot overeenstemming. Maar nadat de stemmen waren opgenomen, werd onder aanroepen van de genade van de Heilige Geest Kempo tot abt gekozen. Door abt Jelger be-

a Wumkes schreef 1428. Gabbema meldt duidelijk 1528. Keppel was abt tussen 1517 en 1543.

1 terrae mandant. Homicidae dolo capti et palis affixi vivi exuruntur.^m Castrum evertitur, agri abalienati. Sanctitatis opinionemⁿ posteris relinquens editis miraculis claruisse dicitur. Trucidatus anno 1332° tumba elevatus a venerabili viro D. Joanne Keppel abbate Lidlomensi in^p posteriori parte templi quiescit anno 1528.

5 KEMPO VEIDOM abbas XIII

Cenobitae Lidlomenses facti^q turpitudine praeter modum tristes, desperatis rebus quid agant, quo se vertant, prorsus ignorant. Fatum illud ineluctabile et detestandum, mentibus illorum nunquam excidere potuit, unde crebri gemitus, virginum in Baiom planctus. Multorum^r sibi ex facto tam detestabili infensos videre animos,^s sic ut de turbando et
 10 evertendo toto cenobio quandoque consultum noscatur. Etelgerus^t pater abbas eius nominis secundus, vir prudens et facundus, multis rationibus adductis dolorem longa oratione quantum potest mitigat: ipsorum homicidarum factum reliquis non posse imputari cenobitis demonstrat: parricidas flamma exustos meritas^u luisse penas. De novo substituendo abbate mentionem facit, egre admodum convenientes, collatis in medium
 15 suffragiis D. Kemponem abbatam pronunciant. Hic ab Jelgero confirmatus Traiectum

stins werd tot de grond toe gesloopt en al hun landerijen verkocht. De eerbiedwaardige abt, zo wordt gezegd, liet het nageslacht de roep van heiligheid na door het verrichten van wonderen. Na zijn moord in 1332 werd hij in het jaar 1528 door de eerwaarde heer abt Joannes Keppel in een tombe verheven en rust zijn lichaam achter in de kerk.

KEMPO van WEIDUM, de dertiende abt

De kloosterlingen van Lidlum, volledig uit het veld geslagen door deze schandelijke misdaad, wisten in deze wanhopige situatie niet wat ze moesten aanvangen of tot wie ze zich konden wenden. Geen moment was het afschuwelijke gebeuren, waaraan zij zich niet konden ontworstelen, uit hun gedachten te krijgen, zodat er talrijke zuchten werden geslaakt en de zusters in Bajum vaak moesten huilen. Ook zag en merkte men dat velen in hun binnenste door deze afschuwelijke gebeurtenis bitter gestemd waren, zodat, naar bekend is, meermalen overwogen is om het hele klooster maar af te breken en te vernietigen. Jelger, de tweede vaderabt van die naam, een wijs en welbespraakt man, wist door ze in een lange toespraak diverse overwegingen voor te leggen hun smart te verzachten en maakte hen duidelijk dat de daad van die moordenaars de andere kloosterlingen niet kon worden aangerekend, en dat, nu de moordenaars waren verbrand zij hun terechte straf hadden ondergaan. Toen hij tot slot opmerkte dat er een nieuwe abt moest worden gekozen, kwamen ze maar moeizaam tot overeenstemming. Maar nadat de stemmen waren opgenomen, riepen zij heer Kempo tot abt

m In de marge van B1, B2a en B2b (niet bij Matthaëus en Hugo) is met een andere hand bijgeschreven met de bedoeling dat dit in de tekst werd opgenomen: *Lento enim gradu ad vindictam sui divina procedit ira tarditatemque supplicii gravitate [com]pensat. Valerii Maximi facta et dicta, lib. 1.1 ext. 3.* In B2c is deze zin in de tekst opgenomen. n B2: (castrum) eversum est, et agri quoque abalienantur. Venerabilis abbas (sanctitatis opinionem) o B2: (1332); postmodum p B2: (Lidlomensi) donatus (in) q B2: (Lidlomenses) *ob (facti) r B2: (planctus) videre quoque et sensere (multorum) s B2: infensos animos t B2: Jelgerus u B2: iustas

- 1 tus Trajectum proficiscitur consecrationem expetens. Summas illi Trajectensis ob homicidium iniquissime perpetratum creat molestias, indignum ratus nefarios istos nebulones abbate collegioque indignos, criminis inauditi reos merito honore, opibus omni-
 5 poenas, reliquos vero innoxios, vix magnaue difficultate consecrationem impetrat.
 Rediens illatam pietati nebulam sua prudentia ordinisque rigore, fratrum quoque servata obedientia discutit. Ab ipsis nemp̄e cunabulis zelo Dei accensus monasteriumque ingressus, pietati literisque studuit gnaviter.
- Ex Weydom oriundus, ecclesiae in Aesterzee praeficitur. Hinc abbas designatus, felicissimo ingenio fata perfert admodum infelicia, sicut omnes suae praefecturae cursus merus labor ac dolor existeret.
- Secundo dignitatis anno aedis sacrae reparationi insistens ad instantem hyemis proximae necessitatem arundineum tectum ubivis reficit, turrim ligno levigato stratum cocta pice oblitit. Operarii vero de igne extincto securi descendunt. Sub noctis
 15 medium ex favilla sublucida in turri relicta ventorum flatu lignisque subaridis proximis piceque infectis excitata flamma, turrim sumptis paulatim viribus consumit, hinc flamma voracissima reliquum tectum omne, sicut ex integro monasterii quadrangulari aedi-

vestigd, vertrok Kempo naar Utrecht met het doel de wijding te ontvangen. De bisschop van Utrecht echter bezorgde hem de grootste moeilijkheden vanwege de zo laaghartig volvoerde moord; [zeggende] dat die misdadige boeven niet een abt en een kloostergemeenschap verdienden, schuldig als ze waren aan een ongehoorde misdaad, en dat hun de aanspraak op eer, middelen en elke waardigheid dienden te worden ontnomen. Kempo daarentegen [stelde] opnieuw dat de moordenaars – vadermoordenaars waren het – hun straf hadden ondergaan, maar dat de overigen er onschuldig aan waren, en zo verwierf hij slechts met grote moeite de wijding.

Weer thuisgekomen verdreef hij de nevel die over het religieuze leven was gelegd door een wijs bestuur, strenge handhaving van de regel, alsmede de door de broeders in acht te nemen gehoorzaamheid. Vanaf zijn vroegste kinderjaren toch werd hij gedreven door de ijver voor God, en toen hij het klooster was ingegaan had hij zich vol ijver toegelegd op geloofsbeleving en wetenschap.

Kempo was afkomstig uit het dorp Weidum en aan het hoofd gesteld van de kerk in Oosterzee. Hierna tot abt gekozen, verdroeg hij met zijn allergelukkigste karakter de genoemde ongelukkige gebeurtenissen, zoals het hele verloop van zijn prefectuur niet anders was dan arbeid en smart.

In het tweede jaar van zijn ambt drong hij er op aan de kerk te herstellen en liet, omdat de op handen zijnde winter dat onvermijdelijk maakte, het rieten dak overal stoppen en het gladde hout van de toren met hete pek besmeren. De werklui nu, ervan overtuigd dat zij het vuur hadden gedooft, verlieten het werk. Toen evenwel rond middernacht door een windvlaag het vuur tot ontbranding kwam doordat een beetje gloeiende as in de toren was achtergebleven en het met pek ingesmeerde hout dat er naast lag kurkdroog was, verwoestte het alles verterende vuur met aanzwellende kracht de toren en vervolgens de rest van het dak, zodat er van het hele carré van het

1 proficiscitur consecrationem expetens. Summas illi Traiectensis ob perpetratum^v homicidium creat molestias, indignum ratus nefarios istos parricidas, criminis inauditi reos, abbatis collegiique decore honorare,^w iis omnibus spoliandos potius^x. Hic pro viribus semet defendens homicidas igni traditos, pro crimine satis multatos, reliquos^y esse innocuos.

5 Summa difficultate impetrata consecratione,^z rediens illatam monasterio impetratis nebulam sua prudentia, ordinis rigore, fratrum quoque observata obedientia et humilitate discutit.

In pago Veijdom oriundus ecclesiae in Aesterzee pastor ordinatur.^a Abbas designatus felicissimo ingenio fata perfert admodum infelicia, sic ut omnis dignitatis suae
10 cursus, labor et dolor extiterit.

Secundo praefecturae anno reparationi sacrae edis insistens ad instantem hyemis necessitatem arundineum tectum reficit, turrim ligno levigato tectam, pice cocta oblnit. Operarii extincto in turri igne secure descendunt. Sub noctis medium ex favilla sublu-
15 cida ventorum flatu excitata flamma, ligna piccata arida et propinqua incendit.^b Flamma vehementior facta totam turrim consumit, cetera lambens templi totius tectum

uit. Door abt Jelger bevestigd, vertrok Kempo naar Utrecht met het doel de wijding te ontvangen. De bisschop van Utrecht echter bezorgde hem de grootste moeilijkheden vanwege de volvoerde moord; hij was van oordeel dat die gruwelijke moordenaars, schuldig aan een ongehoorde gruwel, het voorrecht om in de toekomst een abt en een kloostergemeenschap te hebben, onwaardig waren en dat zij juist van alles ontdaandien-
denden te worden. Kempo daarentegen verdedigde zich met alle kracht en stelde, nu de moordenaars aan het vuur waren prijs gegeven, dat zij volkomen terecht voor hun misdaad waren gestraft, maar dat de anderen onschuldig zouden moeten boeten voor de schandelijke misdaad van bedorven lieden.

Zo verwierf hij tenslotte met de grootste moeite de wijding, keerde huiswaarts en verdreef de nevel die over het religieuze leven was gelegd door een wijs bestuur, strenge handhaving van de regel, alsmede de door de broeders in acht te nemen gehoorzaamheid en nederigheid.

Kempo was afkomstig uit het dorp Weidum en was tot pastoor in Oosterzee aangesteld en nu tot abt gekozen. Met zijn allergelukkigste karakter verdroeg hij de genoemde ongelukkige gebeurtenissen, zoals het hele verloop van zijn ambt niet anders was dan arbeid en smart.

In het tweede jaar van zijn prefectuur drong hij er op aan de kerk te herstellen en liet, omdat de op handen zijnde winter dat onvermijdelijk maakte, het rieten dak overal stoppen en het gladde hout van de toren met hete pek besmeren. De werklui nu, ervan overtuigd dat zij het vuur hadden gedooft, verlieten het werk. Toen evenwel rond middernacht door een windvlaag het vuur tot ontbranding kwam, doordat een beetje gloeiende as was achtergelaten en het met pek ingesmeerde hout dat er naast lag kurkdroog was, greep het vuur steeds verder om zich heen, verwoestte de hele toren en zette ook, toen het dak van de kerk vlam vatte, de rest in vuur en vlam, zodat er van

v B2: (expetens) Cui Traiectensis praesul (ob perpetratum) w B2: (decere) in posterum (honorare) x B2: (potius) ducens y B2: (satis) digne multatos aiebat, (reliquos) z B2: (innocuos) indignum pessimorum luere scelus. Impetrata tandem summa difficultate (consecratione)

1 ficio excepto canonicorum dormitorio, reliquum nihil superfuerit, quod non igne cremaretur. Novi hinc *planctus*, novi oriuntur *gernitus*. *Damnum* illud quum videretur plurimis irreparabile, multos omnino suspensos tenuit.

Abbas habito cum suis communicatoque consilio novam restaurationem meditatatur.

5 Accedunt praeterea multorum utriusque sexus et *dignitatis hominum largae* donationes. Nec quibuslibet trabibus et lignis opus illud grande restaurari potuit. Ingenti lignorum grandium trabiumque multorum pedum longitudine magnis sumptibus comparata copia, [50] conductis lignariis, opus fabrile aggreditur. Fit hominum multorum operi subveniendo concursus. Celeri manu contignationes *compinguntur*; rotarum usi
10 ministerio ad summum culmen eriguntur; *novae reparationis ex lignis solidis* spes apparet. Ex ordine constitutis tignis nec justa sollicitudine ad inopinatam ventorum vim fulcitis et conglutinatiss, aeolus sub vesperum suis viribus erumpens ingenti turbine omnia perflat; vehementior factus *omnem tecturam* concutit et dejicit, sicut ad interu-
15 tionem omnia corrumperentur; trabium quoque illusione aliquot templi compactae testudines lapideae corruerunt, hinc ut posterius *damnum exitiabile* magis fuerat quam flammae.

Abbas *infortunii molestia graviter adflictus*, resumptis viribus naufragos imitaturus, ex confractis trabibus novam auspicatur fabricam, novas reparationes, quibus feliciter munitis arundineum illigat tectum, cui et *conversorum succedit reliquarumque aedium restau-*

kloosterpand buiten het dormitorium der kanunniken niets overbleef dat niet door het vuur werd verbrand. Dit veroorzaakte opnieuw verdriet en opnieuw treurnis. Daar de meesten van oordeel waren dat de schade onherstelbaar was, hield dit velen in een toestand van totale besluiteloosheid.

De abt echter hield beraad met de zijnen en dacht opnieuw aan herstel. Bovendien kwamen ruime giften binnen van veel mensen, mannen en vrouwen en mensen van aanzien. Maar met zomaar wat balken en dito timmerhout kon dit grote karwei niet geklaard worden. Een grote hoeveelheid lange planken en balken van verscheidene voeten lengte moest daarom met grote kosten worden aangeschaft; [50] en nadat er werklui waren aangeworven, werd een begin gemaakt met het timmerwerk. Vele mensen schoten te hulp om te assisteren bij het werk. In snel tempo werden de binten op maat gemaakt, met behulp van katrollen werden ze tot het hoogste punt opgetakeld; vanwege die sterke houtconstructie groeide de verwachting op een spoedig herstel. Terwijl de balken op hun juiste plaats waren gelegd, maar nog niet met voldoende zorg verankerd of onderling verbonden om bestand te zijn tegen een onverwacht sterke wind, joeg een windhoos die tegen middernacht met volle hevigheid losbarstte overal doorheen; en toen de storm nog verder toenam, rukte die het hele dak los en wierp dat naar beneden, zodat alles compleet vernield werd; bovendien ging door het instorten van de binten een aantal daarmee verbonden stenen gewelven van de kerk verloren, zodat deze laatste schade nog rampzaliger was dan [eerder] de brand.

De abt, door de ernst van de calamiteit terneergeslagen, verzamelde echter opnieuw zijn krachten, maakte, zoals schipbreukelingen dat zouden doen, een aanvang met een nieuwe constructie uit de gebroken balken en liet de nieuwbouw, nu voldoende

1 incinerat, sic ut ex integro quadrangulari edificio, excepto canonicorum dormitorio il-
lesum et absumptum nihil remanserit.^c Novi hinc oriuntur gemitus. Damnum quum
multis^d videretur irreparabile, plurimorum animos suspensos tenuit.

Abbas *communicato cum senioribus* consilio novam restaurationem meditatur, multo-
5 rum utriusque sexus hominum accedunt donaria, et quod opus illud ingens quibusli-
bet non potuit restaurari trabibus aut^e lignis maiori sumptuum copia, multorum^f pe-
dum comparanda fuere ligna; quibus *adductis* fabri accedunt lignarii, magnus^g ad no-
vum fabrile opus ex viciniis^h negotium promovendum accurrit multitudo.ⁱ Celeri
10 manu contignationes apparatus^j in sublime feruntur et ex ordine omnes eriguntur. At
fabrorum incuria nec compinguntur nec stipitibus ad quemvis ventorum flatum fulciun-
tur. Sub noctis medium Eolus suis viribus erumpens ingenti^k turbine totum opus con-
cutit, et post longam quassationem deiicit ut ad interneconem corrumperentur
omnia, ex trabium collisione templi^l testudines maiori ex parte una corruunt, sic ut de
damno posteriori magis doluerint omnes priore.

15 Rursum abbas sumptis viribus, naufragos imitatus, ex concontractis trabibus novis ad-
ditis, alteram auspicatur fabricam reparaciones novas. His maiori sollicitudine^m muni-
tis tectum impingitⁿ arundineum, nec minori studio^o reliquas aedes pro viribus refi-

het hele carré van het kloosterpand buiten het dormitorium der kanunniken niets overbleef dat niet door het vuur werd verbrand. Dit veroorzaakte opnieuw treurnis. Daar de meesten van oordeel waren dat de schade onherstelbaar was, hield dit velen in een toestand van besluiteloosheid.

De abt echter hield beraad met zijn senioren en dacht opnieuw aan herstel; er kwamen giften binnen van veel mensen, mannen en vrouwen. Maar dit grote karwei kon niet geklaard worden met zomaar wat balken of dito timmerhout. Lange planken van verscheidene voet lengte moesten daarom met nog grotere kosten worden aangeschaft. Toen die binnen waren werden timmerlui aangeworven, en een grote menigte volk uit de naburige streken kwam voor dit nieuwe karwei bijeen om te assisteren bij het werk. In snel tempo werden de gereedgekomen binten tot het hoogste punt opgetakeld en op hun juiste plaats gelegd. Maar door zorgeloosheid van de werklui waren ze niet veranderd of door stutten geschraagd om bestand te zijn tegen de sterke wind. Rond middernacht joeg een windhoos met volle hevigheid door het hele werk, en toen de storm nog verder toenam, wierp die alles omver, zodat door het instorten van de binten alles vernield werd. Ook de stenen gewelven van de kerk gingen voor het grootste deel verloren, zodat allen om de laatste schade nog meer treurden dan om de eerste.

De abt verzamelde echter opnieuw zijn krachten, maakte, zoals schipbreukelingen dat zouden doen, aan de gebroken balken nieuwe vast, begon opnieuw te bouwen, verstevigde de nieuwbouw, dekte die af met een rieten dak, maar had, voor zover mo-

a B2: (discutit). Fuit hic Kempo abbas ex pago Veijdom oriundus, ordinem ingressus, pastor in Aesterzee postmodum (ordinatus) b B2: (flamma), quae ligna arida et piccata ex propinquo (incendit) c B2: (dormitorio) nihil illaesum et non absumptum (remanserit) d B2: (gemitus) et cum damnum (multis) e In handschrift onduidelijk gewijzigd. B2: *et f Hs. Plurium; B2:** plurimorum g B2: **magna h B2: ad i B2a: numerus. B2b: copia j B2: **apertae k B2 vehementi l B2: (deiicit) adeo ut ex trabium collisione omnia comminuerentur. (Templi) m B2: (fabricam) et reparationibus novis maiori **studio et (sollicitudine) n B2: imponit o B2: **cura

1 *ratio. His curis, molestiis variisque exercitationum procellis exagitatus, anno suae administrationis quarto paulo minus in Domino moritur vigilia D. Andreae Apostoli Aedi sacrae illatus praesente D. Popteto patre abbate omnium dolore sepelitur; lapide tectus feliciter quiescit anno 1336.*

5 GODEFRIDUS (GOERD) ANDLA abbas XIV

Ipsodie S. Andreae Apostoli canonici cum reliquis monasticis simul collectis post fusas ad Deum preces praesente D. Popteto viro patre abbate venerabili, omnia sua conferant D. Godefrido vota ipsumque abbatem eligunt, electum abbas confirmat.

10 Erat natione Riedensis nobili Andla familia genitus, ecclesiae quondam in Ried pastor, qui relicto habitu seculari ordinis rigorem expetens Lidlomii monasticen profiteatur. Variis virtutum literarumque studiis intentus iuris summam adeptus est prudentiam. Progressu temporis coeteris multis praecurrens parasangis, ecclesiae in Tuitgum pastor eligitur; domum pastoris honorifica exornat adjecta structura nova. Abbas constitutus reliquas aedes conflagratas ab antecessore relictas, ex integro restaurat. Abbatis au-

verstevigd, bedekken met een rieten dak, waarna ook het herstel volgde van het pand der conversen en van andere gebouwen. Door al deze zorgen, door grote moeilijkheden en de vele roerige tijdsomstandigheden bij de uitoefening van zijn ambt afgemat stierf hij in de Heer op de vooravond van het vierde jaar van zijn bewind op de vigiliedag van de heilige Apostel Andreas [29 november]. Hij werd de kerk binnengedragen en in aanwezigheid van vaderabt Popte tot verdriet van allen begraven; hij stierf in vrede in het jaar 1336; zijn graf werd met een steen afgedekt.

GODFRIED (Goerd), de veertiende abt

Op de feestdag van de Heilige Apostel Andreas [30 november] waren de kanunniken en de overige kloosterlingen⁵¹ bijeen, en nadat zij hun gebeden hadden opgezonden tot God werden in aanwezigheid van de eerwaarde vaderabt heer Popte alle stemmen uitgebracht op heer Godfried en kozen ze hem tot abt. [Vader-]abt bevestigde de keuze.

Godfried was afkomstig van Ried, voortgekomen uit de adellijke familie Andla en was eerder pastoor van de kerk van Ried, had vervolgens de toga van wereldgeestelijke afgelegd, aangezien hij de gestrengheid van onze orde verlangde, en deed als kloosterling professie in Lidlum. Hier legde hij zich toe op de beoefening van diverse deugden en wetenschap en verwierf zich zeer grote kennis van het recht. Na verloop van tijd was hij de overigen mijlenver vooruit en werd gekozen⁵² tot pastoor in Tuitgum; de pastorie aldaar verfraaide hij met nieuw, sierlijk metselwerk. Tot abt aangesteld, bracht hij de overige gebouwen die door zijn voorganger nog in hun verwoeste staat waren achtergelaten terug in hun oude situatie. Het abtshuis deed hij bedekken met

51 Dat wil zeggen de pastoors van de buitenparochies, de 'buitenheren', die immers ook stemrecht hadden.

52 B heeft 'aangesteld'.

- 1 cit. Variis exagitatus infortunii procellis vitae terminum^p a Deo ipsi designatum adeptus, letus in Domino moritur, functi muneris anno quarto nati Salvatoris 1336 in vigilia S. Andreae apostoli, templo illatus sepelitur ad valvas sacrarii, lapide^q tectus quiescit.

GOERD ANDLA abbas XIV

- 5 Ipso die S. Andreae apostoli canonici *ecclesiarum* cum reliquis monasticis simul collecti, post fusas ad Deum praeces praesente D. Popteto^r patre abbate, omnia sua D. Goedefrido^s vota conferunt ipsumque abbtē eligunt, electum abbas confirmat.
- Erat^t natione Friso ex Ried,^u familia nobili Andla eiusdem ecclesiae^v pastor, relicto habitu seculari ordinis institutum desiderans Lidlom ingreditur et excipitur. Literarum studiis intentus,^w utriusque iuris exactam noticiam percipit. Progresso temporis reliquos multis praecurrens parasangis ecclesiae in Berlkōm pastor praeficitur. Hanc Spartam nactus summe coluit, unde ipsi ad futuram dignitatem^x liberior patet accessus. Abbas inaugurus reliquas edes ex conflagratione^y necdum reparatas, pristino nitōri restituit. Abbatis aulam addita ab ipsis fundamentis insigni ad meridiem camera nova co-

gelijk, niet minder zorg voor de rest van de gebouwen. Door de vele roerige tijdsomstandigheden afgemat bereikte hij de hem door God bepaalde grens van zijn leven en stierf verheugd in de Heer in het vierde jaar van zijn bewind in het jaar 1336 van de geboorte der Verlosser op de vigiliedag van de heilige Andreas. Hij werd de kerk binnengedragen en begraven bij de dubbele deur van het priesterkoor en rust daar; zijn graf werd met een steen afgedekt.

GOERD ANDLA, de veertiende abt

Op de feestdag van de Heilige Apostel Andreas waren de parochiekanunniken en de overige kloosterlingen bijeen, en nadat zij hun gebeden hadden opgezonden tot God werden in aanwezigheid van vaderabt heer Popte alle stemmen uitgebracht op heer Godfried en kozen ze hem tot abt. [Vader-]abt bevestigde de keuze.

Godfried was een Fries, afkomstig van Ried uit de adellijke familie Andla en was pastoor van dezelfde kerk, had de toga van wereldgeestelijke afgelegd, aangezien hij de instellingen van onze orde verlangde, trad in Lidlum in en werd daar aangenomen. Hier legde hij zich met volledige inzet toe op de beoefening der wetenschap en verwierf zich kennis van beide rechten. Na verloop van tijd was hij de overigen mijlenver vooruit en werd aangesteld tot pastoor in Berlikum. Toen hij dit Sparta eenmaal had verworven, verzorgde hij het op voortreffelijke wijze; en zo kwam voor hem de weg vrij naar toekomstige waardigheid. Tot abt gewijd bracht hij de overige gebouwen die na de verwoestende brand nog niet waren hersteld terug in hun oude glans. Hij vol-

p B2: (reficit). Ac sic variis in vita infortunii procellis exagitatus, huius aevi (terminum) q B2: ibidemque (lapide) r Ook A, Matthaeus en Hugo hebben hier de naam van Popte. B2a bracht een correctie aan en schreef Jelgero. B2b nam deze correctie in de tekst op. Popte stierf namelijk in 1329, de abtskeuze was in 1336. s B2: Goedefrido. In margine: Vulgo Goerd. t B2: (omnia) sua vota D. Goedefrido conferunt. (Erat) u B2: (ex) pago (Ried) v B2: (eiusdem) antea (ecclesiae) w B2: (excipitur). Ubi dum studiis litterarum admodum esset (intentus) x B2: (futuram) postmodum (dignitatem) y B2: (ex) incendii (conflagratione)

1 lam addita camera meridionali nova coronat contignatione. Maiorem campanam certis sumptibus comparatam novae turri inferri curat; [51] pecorum aedes et stabula suo studio ab ipsis fundamentis *ad meridiem* erigit.

5 Bellum quoque ipsi ultro illatum a coenobitis Floridi Campi (Oldecloester) et Ludingakerk *opulentissimis*, quibus ut fautores praesidio fuere Tado et Seerp ab Adelen in Sexbierom, *virī strenui et nobiles*, magnis sumptibus conscripto milite avertere *coactus* est. Re per *submissos* intercessores consopita bellum tandem *quiescit*. Vides, optime lector, turbulente hoc tempore inflammati diaboli instinctu *turbatam religionem*. Quid enim turpius, *foedius minusque conveniens monacho*, solitario Deo dicato, *secundum carnem mundo* mortuo, *quam arma sumere, terribilem se praebere omnibus*, accinctum gladio, clypeo munitum, galea opertum hostibus semet praesentare? *Hae diaboli insidiae, quibus intoxicatos homines in perpetuas flammās conjicit!* Abbas vero undecimo suae dignitatis anno animam exhalans in Domino *quiescit*; in *chorum delatus praesente domino patre abbate Valtone honorifice* sepelitur anno salutis 1347.

een nieuw dak na er een nieuwe zuidelijke vleugel aan vast gebouwd te hebben. In de nieuwe dakruiter liet hij met grote kosten een grotere klok aanbrengen; [51] schuren en stallen voor het vee trok hij in zijn ijver aan de zuidkant van de grond af op.

Verder was hij gedwongen om de oorlog die hem door de zeer rijke monniken van Bloenkamp (Oldeklooster) en Ludingakerke was aangedaan, en die door Tado en Seerp van Adelen van Sexbierum – sterke en edele mannen – als bondgenoten werden gesteund, af te wenden na met grote kosten soldeniers te hebben aangeworven. Toen door scheidsrechters die te hulp gestuurd de problemen waren opgelost, kwam de strijd eindelijk tot bedaren. Zo ziet ge, waarde lezer,⁵³ dat in deze troebele tijd op aandrijven van de oorlogszuchtige duivel de kerk in verwarring kwam. Wat is er immers schandelijker, verderfelijker en minder passend voor een monnik, [een man] die slechts aan God is toegewijd en naar het vlees gestorven voor de wereld, dan de wapens op te nemen, allen schrik aan te jagen, en met het zwaard omgord, gewapend met het lange ronde schild en met de helm op het hoofd zich tegenover de vijand op te stellen? Dit zijn de listen en lagen van de duivel waarmee hij de zo vergiftigde mensen in het eeuwige vuur werpt! De abt nu gaf in het elfde jaar van zijn bediening de geest en rust in de Heer. In aanwezigheid van vaderabt Valto werd hij in het jaar van het Heil 1347 naar het koor overgebracht en daar eervol begraven.

53 De lector hoeft niet noodzakelijk een monachus te zijn, zo blijkt uit het verband. Vgl. de sterk verschillende passage in B.

1 ronat, contignationi campanam maiorem turri infert nova, pecorum ^adomos, stabula, haras^a et quicquid reliquum est ex integro erigit.

Illatum a monachis Floridi Campi^b, Luidingakerck Tadone^c et Seerp ab Adeelen confederatis bellum, conscripto magnis expensis milite, sua industria avertit; res per intercessores et arbitros componitur. Vides, optime lector, turbulenta tempora diaboli hominibus dementantis instinctu, monasticis quoque rebus immixta;^d qui hac rei turpitudine gavisus caelum terre miscuit ut omnia simul confunderet.^e Quid turpius quam monachum mundo mortuum in armis hostibus esse formidini,^f gladio praecinctum arcu insignem, quorum tunc magnus fuisse usus constat,^g clipeo munitum, caput galea tectum, hosti semet
10 praeberere conspicuum. Cui ex praecepto Divi Pauli longe praestantior datur panoplia, gladius spiritus, clipeus fidei, galea salutis.^h Hoc latiusⁱ in codice maiori.^j Abbas undecimo ab inito magistratu anno vitae metam indeptus Domino animam reddit, salutis anno 1347.

tooide het abtshuis vanaf de funderingen met een prachtige nieuwe zuidelijke vleugel. Op de zoldering van de nieuwe toren liet hij een grotere klok aanbrengen en koehuizen, stallen, dorsvloeren en alwat verder nog nodig was opnieuw bouwen.

De oorlog die hem door de monniken van Bloemkamp en Luidingakerke met hun bondgenoten Tado en Seerp van Adelen was aangedaan, wist hij na met grote kosten soldeniers te hebben aangeworven met grote inspanning af te weren. De strijd kwam door bemiddeling van scheidsrechters tot bedaren. Zo ziet ge, waarde lezer, hoe troebel deze tijden waren, die mensen op aandrijven van de duivel deden inlaten met de kloosterlijke belangen. Om dit soort schandelijke zaken verheugt zich immers de duivel, die de hemel met de aardse belangen vermengt met het doel dat alles tegelijk ten onder gaat.⁶ Wat is er immers schandelijker dan dat een monnik, gestorven voor de wereld, gewapend en wel de schrik is voor zijn vijanden, en die, met het zwaard omgord, gewapend met een boog en het lange ronde schild – die waren toen volop in gebruik – en met de helm op het hoofd zich tegenover de vijand opstelt?⁷ En dat terwijl hem volgens de onderrichting van Sint-Paulus een veel voortreffelijker wapenrusting is verstrekt, namelijk het zwaard van de geest, het schild van het geloof en de helm van het heil!⁸ Maar dit alles wordt breedvoeriger in ons grotere werk beschreven. De abt bereikte in het elfde jaar sinds het begin van zijn bediening het einddoel van zijn leven en schonk zijn ziel terug aan de Heer in het jaar van het heil 1347.

z B2: (contignationi novae turris campanam maiorem infert, (pecorum) a Over aras in B2 tegenover haras zie paragraaf 2.5. b B2a heeft Floridi Campi in Luidingakerck. In B2b is Floridi Campi doorgekrast. c B2: Tadoni d B2: (dementantis), monasticis quoque rebus (immixta) e In de marge van B1 en B2: Apostrophos ad lectorem. f In de marge van B1 en B2: Miles polyticus. g De zin quorum ... constat staat in B2 tussen haken. h In de marge van B en B2: Miles Christianus. Citaat Paulus i B2: Sed haec (latus) j Bij deze laatste opmerking plaatst Mattheus de aantekening: Auctor morte praeventus opus inchoatum non absolvit, sed mutilum posteris reliquit.

6 In de marge: 'zijdelingse opmerking aan de lezer'.

7 In de marge: 'krijgsman van de staat'.

8 In de marge: 'krijgsman van Christus'.

1 VIBRANDUS VOBHINGA abbas XV

Godefrido defuncto, praesente patre abbate D. Valtone uno ore canonici omnes in aede capitulari post invocatam Spiritus Sancti gratiam eligunt D. Vibrandum, Vineae Domini op 't Sandt praepositum, ipsumque abbatem confirmat pater abbas praefatus.

- 5 Ex pago Weydom castro Vobbinga oriundus praeposituram summa prudentia rexit. Castrum in Wynia^a ditionis monasticae funditus eversum a fundamentis erexit, monachorum Floridi Campi violentiae resistens, *tametsi et viribus et divitiis impar*, illos sumnio *dedecore* retrocedere coëgit. Abbas electus monasterio incendiis, *rapinis cladibusque graviter* enervato studiose admodum profuit. Templi testudines trabium illusione quassas, Do-
- 10 donis conversi murarii artificiosissimi opera ex integro exceptis tribus posterioribus restituit. Nosocomium conversorum novum aediculae sacrae divae Virgini in coemeterio septentrionali addidit, illo pestis tempore ad curanda aegrorum corpora longius semota usus. [52] Memorabilis nempe *anno praefecturae quarto*, salutis 1351 pestis Hamburg, Brema, *Emdanoque comitatu* prorepens sensim Groninganam pervasit ditionem;
- 15 proditum nempe est ea lue in Campo Rosarum (Nyecloester) interiisse ex sacris virginibus 80, in Florido Horto (Vittevirom) 20 canonici, novitii 12, et nostrum coenobium

WIBRAND WOBHINGA, de vijftiende abt

Na het overlijden van heer Godfried vergaderden alle kanunniken in aanwezigheid van vaderabt Valto en kozen in het kapittelhuis na aanroeping van de genade van de Heilige Geest uit één mond heer Vibrand, proost van De Wijngaard des Heren op 't Sand, die door genoemde (vader)-abt als abt werd bevestigd.

Geboren op de stins Wobbinga in het dorp Weidum bestuurde hij zijn proosdij met zeer grote wijsheid. De stins in Wynia die onder het beheer van het klooster viel, maar geheel en al verwoest was, bouwde hij vanaf de fundamenteen weer op; de geweldadigheden der monniken van Bloemkamp weerstond hij, hoewel ongelijk in kracht en middelen, en hij dwong ze tot een smadelijke terugtocht. Tot abt gekozen maakte hij zich met grote ijver nuttig voor het klooster, dat door brand, plundering en rampen ernstig beschadigd was. Hij liet de stenen gewelven van de kerk, door de val der balken beschadigd, met assistentie van broeder Dodo, een zeer kundig metselaar, helemaal herstellen, met uitzondering van de drie achterste bogen. Een nieuw ziekenverblijf voor de conversen bouwde hij vast aan de kapel van de Heilige Maagd op het noordelijk gedeelte van het kerkhof, dat dienst kon doen om in tijden van besmettelijke ziekte de zieken wat verder van het klooster verwijderd te kunnen verplegen. [52] Die beruchte pestziekte was namelijk in het vierde jaar van zijn bewind, in het jaar van het Heil 1351, uit Hamburg, Bremen en het graafschap Emden sluipenderwijs geleidelijk aan het gebied van Groningen genaderd; er wordt verteld dat door deze besmettelijke ziekte in Rozenkamp (Nijeklooster) tachtig zusters waren omgekomen, in Bloemhof (Wittewierum) twintig kanunniken en twaalf novicen; en ook ons klooster,

a Dit Wynia werd door Wumkes geïnterpreteerd als Wyns onder Oosterend. De marginale aantekening in A (fol. 221) geeft echter de volledige versie van B die ook in B2 werd gevolgd: *castrum Vineae Domini monasticae ditionis ex integro restaurat.*

1 VIBRANDUS VOBINGA abbas XV

Venerabili patre D. Godefrido defuncto praesente patre abbate D. Valtone omnes simul collecti canonici, post imploratam Spiritus Sancti gratiam, eligunt D. Vibrandum Vineae Domini praepositum Opt Zandt,^k quem electum abbas pater confirmat.

- 5 In pago Weijdom parentum natalibus Vobbinga castro natus est. Preposituram gubernans, castrum Vijnia,^l monasticae ditionis ex integro restaurat. Monachorum Floridi Campi viribus licet impar violentiae fortiter resistens illos pedem referre coegit. Audis lector bella monastica, sathanae ludibrium. Abbas electus, templi restorationi intentus, testudines, trabium collisione quassatas, opera Dodonis conversi fabri murarii ex integro exceptis tribus posterioribus restituit. Conversorum nosocomium, cum adiecta Divae Virginis edicula sacra in
10 cimiterio septentrionali ex integro erigit ob ingentes fratrum omnium^m egritudines fatales, illic ob locorum distantiam commodius curandas. Memorabilis illa lues Hamburgo et Brema sensim per ditionem Groninganam prorepens multa absumpsit hominum milia. Memini ex antiquitatum monasterii Floridi Horti monumentis me de hac peste id
15 compertum habere in cenobio praefato interiisse canonicos 20, novicios 12, in Campo

WIBRAND WOBINGA, de vijftiende abt

Na het overlijden van heer Godfried kwamen alle kanunniken in aanwezigheid van vaderabt Valto bijeen en kozen na aanroeping van de genade van de Heilige Geest heer Wibrand, proost van De Wijngaard des Heren opt Zand; vaderabt bevestigde hem na zijn keuze.

Hij was in het dorp Weidum op de voorvaderlijke stins Vobbingha geboren. Tijdens zijn bestuur van de proosdij herstelde hij de stins Vijnia [Vinea Domini] die bij het klooster behoort geheel en al, en hoewel hij zich niet in sterkte kon meten met de monniken van Bloemkamp weerstond hij ze toch met kracht en dwong ze tot de terugtocht. Ge hoort het goed, lezer, kloosters die oorlog voeren: het is een pervers spel van Satan!

Tot abt gekozen zette hij zich in voor het herstel van de kerk en bracht de gewelven die door de val der balken ernstig waren beschadigd, met assistentie van de convers Dodo, een vakkundig metselaar, geheel en al – met uitzondering van de drie achterste bogen – in hun vroegere staat terug. Ook bouwde hij op het noordelijk deel van het kerkhof een volledig nieuw ziekenverblijf voor de conversen met daaraan vast een Mariakapel, dit vanwege de ernstige besmettelijke ziekten waaraan bijna alle broeders leden, zodat die daar op afstand van de [andere] gebouwen gemakkelijker konden worden verpleegd. Die beruchte pestziekte was namelijk uit Hamburg en Bremen sluipenderwijs geleidelijkaan het gebied van Groningen genaderd en maakte vele duizenden mensen tot slachtoffer. Uit de annalen van het klooster Bloemhof is, naar ik me herinner, gebleken dat als gevolg van deze pest in dit klooster twintig kanunniken en twaalf

k B2: (Opt Zand) **Bolsvardiae l Zowel B1 als B1a hebben Vijnia; B2: *Vineae *Domini m B2: (fratrum) pene (omnium)

- 1 ea tabe infectum multos ex fratribus absumpsit, postremo venerabilem D. Vibrandum abbatem anno 1351. Adveniens pater abbas Verpo Tziarda Hallomensis iusta ut defuncto persolvat, ad gradus presbyterii in medio chori ipsum tumularunt.

SYARDUS II abbas XVI

- 5 Verpius pater abbas ne quicquam detrimenti pateretur ecclesia suo orbata pastore, fratres undique accitos congregat, collectos ^ade nova ineunda electione hortatur. Datum electioni destinatam ingredientibus Spiritus Sancti largam implorant gratiam, qua facta pastorem ecclesiae Berlkomanæ cognomento Tuitgum D. Syardum virum pietate insignem *unanimes consensu* eligunt.
- 10 Hic ecclesiae Vinssomensis et pastor et decanus existens, sua industria paratam pecuniam summa fide, amore et obedientia abbati suo D. Kemponi et Vibrando et Godfrido tempore admodum calamitoso obtulit, qua integritate ad futuram dignitatis eminentiam suorum animos facile praeeparavit. Ab patre abbate confirmatus, ob perpetuas ex aegritudine invicta corporis molestias consecrationem distulit, *ne sumptus inutiles –*
- 15 *de morte imminente occultis indicibus certus – faceret.* Calicem ex mero argento ab aurifice

door deze besmettelijke ziekte aangetast, verloor⁵⁴ vele broeders, ten leste ook de eerwaarde heer abt Vibrand in het jaar 1351. Vaderabt van Hallum, Willem Werp (Tziarda), kwam over, bewees de dode de laatste eer en men begroef hem midden in het koor bij de trappen van het priesterkoor.

SYARD II, de zestiende abt

Vaderabt Werp nodigde, om te voorkomen dat het klooster door het verlies van zijn herder schade zou lijden, overal vandaan de broeders bijeen en spoorde ze aan om gezamenlijk een nieuwe verkiezing te beginnen. Daarop gingen ze naar het gebouw waar doorgaans de verkiezingen plaats vinden, smeekten de rijke genade van de Heilige Geest af, waarna zij in algehele eenstemmigheid de keuze lieten vallen op heer Syard, pastoor van de kerk van Berlikum – bijgenaamd Tuitgum – een buitengewoon vroom man.

In de tijd dat Syard zowel pastoor als deken van de kerk van Winsum was, droeg hij het geld dat hij in deze rampzalige tijd met heel zijn inzet had ingezameld, allergetrouwst, vol liefde en in volle gehoorzaamheid af aan zijn abt, heer Kempo, Wibrand en Godfried, met een eerlijkheid waarmee hij de zijnen gemakkelijk voorbereidde op zijn toekomstige verheven waardigheid. Door vaderabt werd hij bevestigd, maar omdat hij vanwege de voortdurende lichamelijke lasten die het gevolg waren van een ongeneeslijke ziekte, geen onnodige uitgaven wilde maken, zag hij af van zijn abtswijding – hij was er door geheim gehouden aanwijzingen zeker van dat zijn dood aanstaande was. Een zuiver zilveren kelk, vervaardigd door goudsmid Hobbo uit Oosterlittens, liet hij

a Wumkes: *collectes*.

54 Lett.: verbraste.

- 1 Rosarum Nijclooster 80 cenobitas. Abbasⁿ cum reliquis infectus diem claudit extremum suae dignitatis anno quarto salutiferi partus 1351.

SYARDUS secundus, abbas XVI

- 5 Defuncto D. Vibrando Verpius abbas Horti Divae Virginis accedens funebria curat, ne quidquam detrimenti ecclesia suo orbata pastore pateretur, undique collectos^o de nova electione ineunda sedulo hortatur. Locum electioni destinatum accedentes numinis celestis praesidium implorant, quo facto D. Syardum ecclesiae Berlkomane pastorem abbatem salutant. Ecclesiae idem Vinsomanae quondam et pastor et decanus collectam. Sua industria pecuniam^p tempore admodum necessario D. Kemponi et Godefrido^q optima fide et
10 obedientia obtulit, qua sua integritate ad futuram dignitatem suorum animos facile praeparavit.^r A patre abbate confirmatus, consecrationem ob perpetuas quas ferebat egritudines,^s mortem credens sibi proximam, distulit. Calicem argenteum ab aurifici

novicen zijn omgekomen en in Rozenkamp (Nijeklooster) tachtig zusters. Ook de abt werd net als de anderen besmet en stierf in het vierde jaar van zijn waardigheid, het jaar 1351 van de geboorte van het Heil.

SYARD II, de zestiende abt

Na het overlijden van heer Wibrand kwam Werp, abt van Mariëngaarde, over, leidde de uitvaart, en om te voorkomen dat het klooster door het verlies van zijn herder schade zou lijden, nodigde hij overal vandaan de monniken bijeen en spoorde ze aan om gezamenlijk een nieuwe verkiezing te beginnen. Dus gingen ze naar het gebouw waar doorgaans de verkiezingen plaats vinden, en smeekten de steun van de hemelse Geest af, waarna zij heer Syard, pastoor van de kerk van Berlikum, tot abt verkozen. Tevoren was hij pastoor en deken van de kerk van Winsum geweest, in welke hoedanigheid hij steeds vol ijver het hoognodige geld had ingezameld en allergetrouwst en in volle gehoorzaamheid afgedragen aan heer Kempo en Godfried. Door zijn eerlijkheid wist hij de zijnen gemakkelijk voor te bereiden op zijn toekomstige waardigheid. Door vaderabt werd hij bevestigd, maar zag vanwege de voortdurende lasten waaraan hij leed van de wijding af, omdat hij vermoedde dat zijn dood aanstaande was. Een schitterend gevormde zilveren kelk, vervaardigd door goudsmid Hebbo uit

n B2: (coenobitas) eadem lue periisse. (Abbas) o B2: (collectos) religiosos p B2: (decanus). Quo in statu collectam, sua industria (pecuniam) q B2: (Godefrido) abbatibus r B2: commovit s B2: (consecrationem) **quas **tolerabat (aegritudines).

1 Hobbone in Letzens factam sui memoriam relinquens, vix unius anni peracto spatio in Domino moritur anno partus salutiferae 1352 vigilia nati S. Johannis Baptista. D. Vilhelmo Verpio adducto ipsum elatum sepelierunt in medio chori ante gradus praesbyterii, ipso patre abbate funus curante.

5 THEODORICUS abbas XVII

Decem peractis diebus D. Verpius Tziarda pater abbas rediens, ipso die Translati D. Martini electioni novae praesidens, post [53] longam orationem de modo ineundae electionis docte admodum disseruit ex nostrorum statutorum regulis: id debere concorditer fieri, alioquin suam interpositurus auctoritatem; aedem exinde ingressi capitularem quotquot
 10 erant Lidlomanae ditionis collatis suffragiis D. Theodericum ecclesiae Berlkomanae pastorem abbatem nominant. Electus difficile admodum praefecturae onus in se recipit, pastoralem curam praeferebat dignitati praelaturae; precibus suorum patrisque abbatis auctoritate interveniente confirmari se patitur.
 Erat vir magni iudicii, insignis literaturae, Tzommarom oriundus parentibus honestis
 15 fortuna quoque splendida. Ab ipsis jactis doctrinae fundamentis Lutetiam Parisiorum celebrem Galliae totius academiam petens, plurimum laboris impendit studiis. Reversus vero ordinis candore delectatus a venerabili sanctoque viro D. Etheloco (Eelkone) abbate

het klooster te zijner nagedachtenis na; hij stierf na amper een jaar in de Heer op de vigilie van Sint-Jan de Doper [23 juni] in het jaar van het heil 1352. In aanwezigheid van Willem Werp werd zijn lijk opgebaard en midden in het koor voor de trappen van het priesterkoor begraven, waarbij vaderabt zelf in de dodenmis voorging.

THEODORIK, de zeventiende abt

Toen tien dagen later vaderabt heer Werp Tziarda terugkwam, zat hij op de feestdag van de Translatie van Sint Maarten [4 juli] een nieuwe verkiezing voor. En na [53] een lange toespraak over de wijze waarop de verkiezing diende te worden aangevat, gaf hij op zeer geleerde wijze een uiteenzetting over de bepalingen in onze statuten: de stemming diende eensgezind te gebeuren, anders zou hij zijn gezag moeten laten gelden.⁵⁵ Vervolgens traden alle bewoners van [het klooster] Lidlum het kapittelgebouw binnen, en na het opnemen van de stemmen benoemden ze tot abt heer Theodorik, pastoor van de parochie Berlikum. Met de nodige tegenwerpingen nam de gekozene de last van het ambt op zich: hij verkoos de zielzorg boven de waardigheid van prelaat; maar op aandrang van de zijnen en het gezag van vaderabt liet hij zich de bevestiging welgevallen.

Hij was een man van een scherp oordeel en bijzondere kennis, geboren in Tzummarum uit voorname, zeer rijke ouders. Nadat dezen voor hem de basis van het onderwijs hadden gelegd begaf hij zich naar Parijs naar de beroemdste academie van Frankrijk, waar hij zich hartstochtelijk wijdde aan de studie. Teruggekomen werd hij even-

55 De abtskeuze is hier conform de statuten van 1505 waarmee Sibrandus Leo bekend was. Zie ook paragraaf 3.3.1.1.

- 1 Hebbone in Letzens *insigniter formatum* sui perpetuum mnemosynon ecclesiae reliquit. Vix unius anni transcurso spatio^t in Domino moritur salutis anno 1352 in vigilia natiuitatis S. Joannis Baptistae, ante gradus praesbyterii *Vibrando contumulatus* quiescit.

THEODORICUS abbas XVII

- 5 Decem^u peractis diebus D. Verpius Tziarda pater abbas rediens, ipso die Translationis Divi Martini electioni novae praesidens. Post longam orationem de modo novae electionis ineundae disseruit. Ingressi igitur simul aedem capitularem, quotquot erant Lidlomensis sodaliti, electione concordii D. Theodoricum ecclesiae in Tuitgum pastorem abbatem nominant. Electus non sine difficultate praefecturae onus in se recipit.
- 10 Praecibus suorum, patris quoque abbatis auctoritate victus confirmari se patitur. Vir magni iudicii et insignis literaturae, in Tzemarom^v parentibus natus honestis, fortuna splendidis, ab ipsis grammatices praeceptis Lutetiam primam Galliae totius academiam adiit, studiis utriusque iuris vacaturus. Rediens ordinis candore delectatur

Oosterlittens, liet hij het klooster te zijner eeuwige nagedachtenis na. Hij stierf na een ambtsperiode van amper een jaar in de Heer op de vigilie van Sint-Jan de Doper in het jaar van het heil 1352 en werd te ruste gelegd naast Wibrand voor de trappen van het priesterkoor.

THEODORIK, de zeventiende abt

Toen tien dagen later vaderabt heer Werp Tziarda terugkwam, zat hij op de feestdag van de Translatie van Sint-Maarten een nieuwe verkiezing voor; en na een lange toespraak gaf hij een uiteenzetting over de wijze waarop de verkiezing diende te worden aangevat. Alle leden van het Lidlumer convent traden gezamenlijk het kapittelgebouw binnen en benoemden tot abt heer Theodorik, pastoor van de kerk in Tuitgum. Met de nodige tegenwerpingen nam de gekozene de last van het ambt op zich en gaf zich op aandrang van de zijnen en het gezag van vaderabt gewonnen en liet zich de bevestiging welgevallen.

Hij was een man van een scherp oordeel en bijzondere kennis, geboren in het dorp Tzummarum uit voorname, zeer rijke ouders. Nadat dezen hem het Latijn hadden bijgebracht, begaf hij zich naar Parijs naar de belangrijkste academie van heel Frankrijk, waar hij zich wijdde aan de studie der beide rechten. Teruggekomen werd hij geboeid

- 1 *plenis excipitur ulnis. Monasterii novanis praefectus summo studio literas politiores professus, multos ex suo grege creat viros doctos et pios, quorum in se amorem perpetuum traxit futuraeque dignitati occasionem maximam dedit. Ecclesiae Sexbiromanae praefectus verbum Dei divino zelo accensus gnaviter summaque constantia docet.*
- 5 *Exinde Berlkomanae ecclesiae pastor electus quindecim annis summa laude praeest. Veterem ecclesiam in Tuitgum temporis iniuria ruinosam praesidio incolarum diruit, novam ex integro restaurat circa annum Domini 1348.*
- Abbas electus et consecratus religioni restaurandae summopere intentus, plures ubicunque locorum juvenes doctos honestis natalibus piis operibus conspicuos ad monasterii ingressum sollicitat. Ex lue pesteque praeterita potior pars collegii ex sacerdotibus et conversis fato concesserat; his velut arboribus evulsis novas plantare satagit. Necessariae restorationi animum adjiciens, turrim veterem amovet, novam trabium firmitate roboratam et excelsam ecclesiae imponit. Hanc ventorum vi collisam et dejectam maiori sumptu rursus construi curat. Anteriorem ecclesiae partem mota*
- 10 *arundine lapide incurvato sternit; primae foundationis domum, conversorum dormitorium dictum, eadem tecti cultura exornat; orientalem domum canonicorum cubilia continentem simili tecto mota arundine munit. Pecorum quoque stabula, horrea caetera-*

wel geboeid door de glans van de orde en door de eerwaarde abt en heilige man heer Belko met open armen ontvangen. Hij werd aangesteld om de novicen te onderrichten. Met grote ijver doceerde hij de hogere wetenschappen en bracht in zijn kudde vele geleerde en vrome mannen voort, wier blijvende genegenheid hij voor zich won en zo een zeer gunstige kans schiep voor zijn toekomstige waardigheid. Als leidsman van de parochie Sexbierum verkondigde hij, door goddelijke ijver aangestoken, toegewijd en met de grootste volharding het Woord Gods. Daarna werd hij gekozen tot pastoor van de parochie Berlikum en bediende die gedurende vijftien jaar met de meeste lof. De oude kerk in Tuitgum, door de tand des tijds bouwvallig geworden, brak hij met behulp van de inwoners af en trok die totaal nieuw op rond het jaar des Heren 1348.

Toen hij tot abt was gekozen en gewijd, wist hij, daar hij er sterk op uit was het geloofsleven te herstellen, uit alle windstreken veel jongelui met een schoolopleiding, van goede afkomst en uitmuntend in goede werken, er toe te bewegen om in te treden in het klooster. De voorbije besmettelijke pestziekte was namelijk een belangrijk deel van de kloostergemeenschap van priesters en conversen noodlottig geworden. Daarom wilde hij als het ware voor de ontwortelde bomen nieuwe planten. Ook legde hij zich toe op de noodzakelijke herstelwerkzaamheden. Zo liet hij de oude dakruiter afbreken en een nieuwe, hogere en door balken verstevigde aan de kerk aanbouwen. Toen die door een stormwind werd getroffen en instortte, liet hij ze met nog grotere kosten weer opbouwen. Het voorste deel van de kerk liet hij, na het rieten dak te hebben verwijderd, bedekken met holle dakpannen. Het pand van de eerste stichting, het zogenaamde dormitorium der conversen, voorzag hij van dezelfde dakpannen; het oostelijk gelegen gebouw dat het dormitorium van de kanunniken omvatte, liet hij na verwijdering van het rieten dak met eenzelfde dak bedekken. Ook de koestallen, de

- 1 Eelkonem abbatem salutans, eundem praecibus obtinet, noviciis instituendis praefectus. Summo studio literas politiores professus, multos ex suo grege viros doctos et pios creat quorum in se amorem perpetuum traxit, futureque dignitati occasionem maximam dedit. Sexbiromanae ecclesiae praefectus verbum^w Dei divino zelo accensus
- 5 gnaviter docet. Hinc Berlkomanae ecclesiae pastor electus quindecim annis summa laude praefuit. Veterem ecclesiam in Tuitgom temporis iniuria ruinosam suorum praesidio incolarum diruit et ex integro restaurat.

- Abbas electus religioni reformandae summopere intentus, plures ubicumque locorum iuvenes doctos, natalibus claros pios ad ingrediendum monasterium sollicitat. Ex
- 10 lue praeterita potior pars collegii quum sacerdotum tum *conversorum* et *laicorum* fato concesserat, quibus velut arboribus evulsis novas inserere et plantare satagit. Necessarie quoque restorationi animum adiiciens, turrim veterem amovet, novam trabium firmitate roboratam et excelsam^x ecclesie imponit. Hanc ventorum vi collisam et delectam, maiori sumptu rursus erigit. Anteriorem ecclesiam moto arundineo^y *curvis lapidibus et imbrice reteg*it. Conversorum dormitorium eadem tecti cultura exornat, id-
- 15 ipsum et canonicorum praestat dormitorio mota arundine. Pecorum stabula, horrea,

door de glans van de orde, maakte zijn opwachting bij abt Eelko. Hij werd vervolgens aangesteld om de novicen te onderrichten. Met zeer grote ijver doceerde hij de hogere wetenschappen en bracht in zijn kudde vele geleerde en vrome mannen voort, wier blijvende genegenheid hij voor zich won en zo een zeer gunstige kans schiep voor zijn toekomstige waardigheid. Als leidsman van de parochie Sexbierum verkondigde hij, door goddelijke ijver aangestoken, toegewijd het Woord Gods. Daarna werd hij gekozen tot pastoor van de parochie Berlikum en bediende die gedurende vijftien jaar met de meeste lof. De oude kerk aldaar, door de tand des tijds bouwvallig geworden, brak hij met behulp van de inwoners [van het dorp] af en trok die totaal nieuw op.

Toen hij tot abt was gekozen, wist hij, daar hij er sterk op uit was het geloofsleven te herstellen, uit alle windstreken veel jongelui met een schoolopleiding, vroom en van goede afkomst, er toe te bewegen om in te treden in het klooster. De voorbije besmettelijke pestziekte was namelijk een belangrijk deel van de kloostergemeenschap, van priesters, conversen en leken noodlottig geworden. Daarom wilde hij als het ware voor de ontwortelde bomen nieuwe planten. Ook legde hij zich toe op de noodzakelijke herstelwerkzaamheden. Zo liet hij de oude dakruiter afbreken en een nieuwe, hogere en door balken verstevigde aan de kerk aanbouwen. Toen die door een stormwind werd getroffen en instortte, liet hij ze met nog grotere kosten weer opbouwen. Het voorste deel van de kerk liet hij, na het rieten dak te hebben verwijderd, opnieuw bedekken met holle dakpannen. Het dormitorium der conversen voorzag hij van dezelfde dakpannen en deed hetzelfde met het dormitorium der kanunniken na ook daar het rieten dak te hebben verwijderd. Ook de koestallen, de korenschuren en de

- 1 que agriculturae necessaria magnis sumptibus ex integro lignis et trabibus *ingentis crassitudinis* erigit. Fossam monasterii ex imo fundo educto *viritim limo* purgari curat. Monasterii terminos ulterius [54] promovens, reliquis praediis duas addit propriis nummis, possessiones Felsum et Saxlahuys.
- 5 Magnas sumptuum molestias ab ecclesiae Vinssomensis aedituis^a perpressus est. Ab grietmannis iurisdictionum in Baerderadeel (Bauverd) et Barradeel (Bierum) *ingentes censuum exactiones* persolvere cogitur.
- His aliisque plurimis *graviter* attritus, de mititate, dementia morumque humilitate nihil remittens, omnibus charus extitit et venerandus. Longa diuturnaue febre correptus suis attamen vacabat curis et negotiis, quibus supra modum febre *ingravescente* extenuatus vitae finem anno praefecturae decimo sexto *summo omnium coenobitarum moerore* indipiscitur. Postridie D. Emerentianae Deo Optimo Maximo, Christo redemptori, Sanctoque Spiritui *sacrae Triadi* animam reddit suam salutis 1369. Fredericus eius nominis secundus pater abbas funeri ut pro more intersit vocatus, ipsum terrae commendat et sepelitur in choro *ad infimos sedilium gradus latere dextro* conversionis Pauli die.
- 15

korenschuren en de overige voor het landbouwbedrijf noodzakelijke gebouwen trok hij met grote kosten volledig nieuw op uit hout en balken van zeer grote dikte. De gracht van het klooster liet hij uitdiepen en reinigen door de bagger er tot de bodem met een menselijke keten uit te verwijderen. De grenzen van het klooster [54] breidde hij verder uit en aan de overige gronden voegde hij er uit eigen beurs twee bij, namelijk Felsum en Saxlahuys.

Grote geldbedragen moest hij afdragen aan de kerkvoogden van Winsum; door de grietmannen van de grietenijen Baarderadeel (Bauverd) en Barradeel (Bierum) werd hij genoodzaakt zeer hoge lasten te betalen.

Hoewel hij door deze en nog meer moeilijkheden ernstig gekweld werd, verloor hij niets van zijn zachtmoedigheid, mildheid en nederige manieren en werd door allen bemind en bewonderd. Zelfs toen hij door een hardnekkige koorts werd aangetast, bleef hij zich aan zijn taken en zaken wijden, waardoor hij, toen de koorts nog verergerde, volledig uitgeput zijn levenseinde bereikte in het zestiende jaar van zijn bediening, door alle kloosterlingen betreurd. De dag na Sinte-Emerentiana [24 januari] in het jaar van het Heil 1369 beval hij zijn ziel aan de Heilige Drie-eenheid, de Allerhoogste God, Christus de Verlosser en de Heilige Geest. Vaderabt Frederik, de tweede van die naam, was naar gewoonte uitgenodigd bij de begrafenis aanwezig te zijn en vertrouwde hem toe aan de aarde. Theodorik werd in het koor begraven bij de onderste treden van de koorbanken aan de rechterzijde op de dag van Paulus' Bekering [25 januari].

a Vgl. B. *edilibus*.

1 ceteraque agriculturae necessaria edificia, lignis et lapide ex integro restaurat. Fossam ex imo fundo educto luto repurgari curat. Monasterii *praedia* ulterius promovet, quasdam proprio aere monasterio comparat, Felzum et Saxlahuis.

5 Magnas sumptuum molestias ab ecclesiae Vinsomensis patitur edilibus. Ab^z Grietmannis iurisdictionum Bauverderadeel^a et Berommadeel^b praeter modum mulctatus ingentes censuum exactiones persolvere cogitur.

10 His aliisque plurimis attritus molestiis de mititate clementia morumque praestantia nihil^c remittens, omnibus charus extitit et suspiciendus. Longa febri maceratus suis nihilominus vacabat rebus et negociis, quibus praeter modum incrudescente morbo^d extenuatus vitae finem anno functi muneris decimo sexto indeptus est, postridie Emerentianae virginis moriens, *animulam* suam Deo Patri Creatori, Filio Redemptori, Spiritui Sancto Illuminatori commendat, in choro praesente D. Frederico patre abbate ad pedes sedilium canonicorum sepultus quiescit anno a Christo Nato 1369 ipso die Conversionis S. Pauli.

overige voor het landbouwbedrijf noodzakelijke gebouwen trok hij met grote kosten volledig nieuw op uit hout en steen. De gracht van het klooster liet hij uitdiepen en reinigen door de bagger er tot de bodem uit te verwijderen. Het grondbezit van het klooster tenslotte breidde hij verder uit en sommige landerijen voegde hij er uit eigen beurs aan toe, namelijk Felsum en Saxlahuis.

Grote geldbedragen moest hij afdragen aan de kerkvoogden van Winsum; door de grietmannen van de grietenijen Baarderadeel en Barradeel werd hij buitengewoon lastig gevallen en werd genoodzaakt zeer hoge lasten te betalen.

Hoewel hij door deze en nog meer moeilijkheden gekweld werd, verloor hij niets van zijn zachtmoedigheid, mildheid en zuivere levenswandel en werd door allen bemind en bewonderd. Zelfs toen hij door een hardnekkige koorts werd aangetast, bleef hij zich niettemin aan zijn taken en zaken wijden, waardoor hij, toen de ziekte nog verergerde, volledig uitgeput zijn levenseinde bereikte. Op de dag na Emerentiana in het jaar van het heil 1369 beval hij in het zestiende jaar van zijn bediening zijn ziele aan zijn Schepper God de Vader, de Zoon de Verlosser en de Heilige Geest de Verlichter. In aanwezigheid van vaderabt Frederik werd hij op de dag van de bekering van de heilige apostel Paulus in het koor begraven bij de treden van de koorbanken en rust daar.

z B2: Abbas (a) a B2: Baerderadeel b B2: Barradeel c B2: (de) miti clementique animo morumque integritate (nihil) d Zin praeter ... morbo in B2b tussen haken.

1 VIBRANDUS II abbas XVIII

Exactis a funere piae memoriae D. Theoderici septimanis quatuor ipso die Petri cathedrati convocatis collegii totius sacerdotibus et curatis, Fredericus abbas de nova electione praefatus ad concordiam servandam hortatur, qua servata communi suffragio ecclesiae in Tuitgom et Berlkomanæ D. Vibrandum pastorem eligunt ipsumque abbatem declarant. Accepta confirmatione Trajectum profectus, inauguratur abbas Lidlomensis; rediens antiquum^a obtinet veterisque candoris et humilitatis memor omnium favorem consequitur.

In pago Tzjom (Tzungom) honestis natus parentibus Floridum [55] Campum (Oldeclooster) accedens habitum sumit Cisterciensem; re longius deliberata relictis iis seculari cultum repetit. Lidlomensem abbatem de exercendis literarum studiis sollicitat. Loco in schola novitiorum impetrato assiduus laboribus ingentem doctrinam consequitur; ordinis religione penitius inspecta, eandem sumpta cuculla candida recipit. Ante acceptam religionem sacerdotii gradum consecutus, ecclesiae in Boxum praeficitur.

15 *Verae pietatis apostolicae vestigia insequens, Lidlomensis monasterii cultura et integritate*

WIBRAND II, de achttiende abt

Vier weken na de begrafenis van heer Theodorik zaliger waren alle priesters en pastoors van de hele kloostergemeenschap op het feest van Petrus' Stoel [te Rome, 22 februari] bijeengeroepen, waar abt Frederik, uitgenodigd voor de nieuwe verkiezing, ernstig op aandrang om de eensgezindheid te bewaren. Zij volgden zijn raad, verkozen met instemming van allen heer Vibrand, pastoor van Tuitgom en Berlikum, en riepen hem uit tot abt. Na verkregen bevestiging vertrok hij naar Utrecht en werd daar tot abt van Lidlum gewijd; bij zijn terugkeer behield hij zijn oude levenswijze⁵⁶ en verwierf door blijken van zijn vroegere oprechtheid en nederigheid aller gunst.

Deze Vibrand was in het dorp Tzum (Tzungum) uit voorname ouders geboren, was ingetreden in het klooster Bloemkamp (Oldeklooster) [55] en had daar het cisterciënzer habijt aangenomen, maar verliet na rijp beraad die [monniken] en keerde terug in zijn staat als seculier priester. De abt van Lidlum wist hij te bewegen om er de studie der wetenschap te mogen beoefenen. Hij kreeg een plek op de school der novicen en verwierf door aanhoudende arbeid grote kennis; hij leerde er het kloosterleven door en door kennen en omarmde deze levensstaat door het witte habijt aan te nemen. Voordat hij in het klooster was gegaan, was hij al priester en over de kerk van Boksum aangesteld. De voetstappen van de ware apostolische vroomheid navolgend en aange trokken door de zuivere beleving daarvan in het klooster van Lidlum, verliet hij de kerk van Boksum en deed zijn intrede in het klooster. Toen hij zich eenmaal de bele-

a Het is niet duidelijk wat hier met *antiquum* wordt bedoeld. Misschien is de vertaling met *belangrijk* de bedoeling en moet bij *antiquum* gedacht worden aan *officium*, in de betekenis van *het belangrijke ambt*?

56 In deze zin wordt de combinatie *antiquum obtinere* ook door Terentius gebruikt. (Terentius, *Andria*, 4, 5, 22); in: idem, *Het meisje van Andros etc., Andria*.

1 VIBRANDUS, abbas XVIII

Transacto a funere D. Theodorici integro mense, ipso die S. Petri ad Cathedram, convocatis totius collegii canonicis et pastoribus, Fredericus pater abbas novam electionem prosequitur. *Invocata Spiritus Sancti gratia*, summa concordia ecclesiae Berlkomanae pastorem D. Vibrandum eligunt, ipsumque abbatem declarant. Accepta a patre abbate confirmatione, Traiectum profectus, *benedictionem episcopalem* consequitur.

In pago^e Tziungum honestis natus parentibus, Floridum Campum accedens, habitum sumit Cistersiensium.^f Iis relictis, resumpto habitu seculari Lidlomense institutum sollicitat. Petitioni obtemperans abbas,^g ipsum recipit. Scholam noviciorum frequentat et gnaviter studet, rursus abiens maiora studia sectatus. Sacerdotio decoratus ecclesiae in Boxum curam pastorem gerens, eandem resignat et veterem nidum repetit. Ordinis cultura delectatus^h modestum sese et humilem omnibus praebet, tan-

WIBRAND II, de achttiende abt

Een volle maand na de begrafenis van heer Theodorik werden op het feest van Petrus' Stoel [te Rome] de kanunniken en pastoors van het hele college bijeengeroepen, waar vaderabt Frederik de nieuwe verkiezing voorzat. En onder aanroeping van de genade van de Heilige Geest kozen zij in de grootste eensgezindheid heer Wibrand, pastoor van Berlikum, en riepen hem uit tot abt. Na verkregen bevestiging van vaderabt vertrok hij naar Utrecht en ontving de bisschoppelijke zegen.

Deze Wibrand was in het dorp Tzum uit voorname ouders geboren, was ingetreden in het klooster Bloemkamp en had daar het cisterciënzer habijt aangenomen, verliet hen weer, en na opnieuw de seculiere kledij⁹ te hebben aangetrokken, streefde hij er naar in het klooster van Lidlum te worden opgenomen. De abt van Lidlum voldeed aan zijn verzoek en nam hem aan. Vervolgens kreeg hij een plek op de school der novicen, leerde ijverig, maar verliet deze weer om hogere studies te volgen. Hem viel de eer van het priesterschap te beurt en zo kreeg hij de zielzorg over de parochie Boksum maar zegde deze vaarwel en zocht zijn oude nest weer op. Hij schiep grote vreugde in het leven van de orde, toonde zich voor eenieder bescheiden en nederig en

e B2: Hic Vibrandus (in pago) f B2: Cistersiensem g B2: (sollicitavit). Eius petitioni annuens (abbas) h B2: (curam pastorem gessit), quam resignans ordinem monasterii Lidlomensis repetiit eius cultura multum delectatus

9 Hoewel de betekenis van deze zin niet helemaal duidelijk is, lijkt het, ook al in vergelijking met A, dat Vibrandus niet in de wereld terugkeerde, maar weer seculier priester werd. Vóór zijn intrede in het klooster was hij, zo meldt een volgende zin, pastoor van Boksum, een parochie die niet door Lidlum werd bediend.

1 allectus, relicta ecclesia in Boxum monasterium ingreditur. Indutus ordinis cultura
 omnibus se *affabilem*, modestum et humilem praebet, tantamque gratiam adeptus est,
 ut ecclesiae praeficeretur Berlikomanae, cui, jam recens extractae, turrim magnae
 crassitudinis ex ipsis fundamentis erigens addidit. Suis studio et *parcimonia comparatis*
 5 *pecuniis castrum Amkinga cum aliquot proximis agris emptum abbati et monasterio tradidit.*
 Meridionalem domum ambitus coenobii restauratam ex incendio superiori, *novo tecto*
ornavit lapideo.

Contigit ipsius tempore praefecturam Vineae Domini op 't Sandt orbari suo praepo-
 sito. Canonici communi voto eligunt quendam Joannem, *monasterii Lidlomensis fratrem*,
 10 ecclesiae Menaldomensis pastorem. Hic praesidio sororis commode *vivebat ex munere*
pastoritio, quamobrem huius felicitatem praefereus dignitati, praepositurae electio-
 nem invito abbate *rejecit et pernegat se obtemperaturum*. Abbas ab episcopo caeterisque
 frequentius de mittendo praeposito interpellatus, hominem ad obedientiam cogere
 nequibat. Compulsus Praemonstratum, hinc Romam adiens jurisdictionis praeposi-
 15 turae conservandae gratia, *magnum sumptus atque molestias perpessus est.*

Hac caussa consopita aliud ex alio succedit malum. Incidit nostro lis cum quodam
 Balduino *crucis inferendae concionatori*. Huic dum abbas obsequium denegat, conquiritur
 hoc ipsum episcopo suo Arnolde ab Hoern Trajectensi *praesuli*. Hic misso *praecone*

ving van de regel had eigen gemaakt, toonde hij zich beminnelijk voor eenieder, bescheiden en nederig en kwam zozeer in de gunst te staan, dat hij aan het hoofd van de kerk van Berlikum werd aangesteld, aan welke nog zo kort geleden gebouwde kerk hij een nieuwe toren van zeer grote omvang van de grond af liet oprichten. Toen hij door ijver en spaarzin voldoende geld bij elkaar had, kocht hij de stins Amkinga met een aantal omliggende landerijen en schonk die aan abt en klooster. De zuidelijk gelegen gang van het kloosterpand dat na de eerder vermelde brand hersteld was, liet hij voorzien van een nieuw, met pannen gedekt dak.

In zijn periode gebeurde het dat de proosdij Wijngaard des Heren op 't Sand zijn proost verloor. Met algemene stemmen kozen de kanunniken een zekere Joannes, broeder uit het klooster Lidlum die pastoor was van de parochie Menaldum. Deze leefde met zijn zuster aangenaam van de opbrengst van de pastoriegoederen,⁵⁷ reden waarom hij de voorkeur gaf aan het genoegen dat hij daaraan beleefde boven de waardigheid van proost; dus bedankte hij tegen de zin van de abt voor het proostschap waarvoor men hem gekozen had en bleef hardnekkig weigeren te gehoorzamen. Etenlijke keren werd de abt door de bisschop en door anderen gemaand om hem te dwingen proost te worden, maar hem tot gehoorzaamheid dwingen kon hij niet. De abt was zelfs genoodzaakt naar Prémontré af te reizen, ging van daar uit naar Rome om de jurisdictie over de proosdij te kunnen behouden en maakte daardoor grote uitgaven en doorstond veel ongemakken.

Toen deze kwestie opgelost was, kwam er vanuit een andere hoek nieuw onheil. Er ontstond in onze kring onenigheid over een zekere Balduin⁵⁸ die mensen bijeen-

57 Over het leven van dergelijke norbertijner pastoors meer in paragraaf 1.1. 'Kanunnik en pastoor'.

58 Weijling, *Wijbisschoppen*, 157-160.

- 1 tamque gratiam adeptus est, ut ecclesiae praeficeretur Berlikomanae, cui recens ex-
tractae, novam turrin magnae crassitudinis ex ipsis fundamentis erigens addidit.
Castrum Amkingaⁱ cum aliquot proximis agris emptum, abbati et monasterio tradidit.
Abbas electus meridionalem structurae quadrangularis domum incendiis corruptam
5 addito ambitu restaurat.

Contigit huius temporibus Vineae Domini praeposituram suo orbari praeposito;
canonici libera electione ipsis^j praeficiunt D. Joannem ecclesiae Mennaldomensis pasto-
rem. Hic sororis qua cum tranquille vivebat, usus consilio, electionem resignat, pasto-
raturam dignitati praeferens praepositurae. Abbas ut obtemperaret illorum voto obte-
10 stans nihil^k impetrat. Ab episcopo Traiectensi de ordinando praeposito frequenter in-
terpellatus, hominem ad obedientiam cogere nequit. *Episcopus igitur ipsam praeoccupare
nititur. Abbas quo minus illud fiat gnaviter obstat, unde lites et dissidia tanta crevere, ut abbas con-
servande iurisdictionis gratia Praemonstratum, hinc Romam magnis sumptibus adire coactus sit.*

Istoc negotio consopito,^l aliud ex alio malum^m Balvinius quidam ad praedicandam

kwam zozeer in de gunst te staan, dat hij aan het hoofd van de kerk van Berlikum werd aangesteld, aan welke nog zo kort geleden gebouwde kerk hij een nieuwe toren van zeer grote omvang van de grond afliet oprichten. Hij kocht de stins Amkinga met omliggende landerijen en schonk die aan abt en klooster. Tot abt gekozen herstelde hij het door branden verwoeste zuidelijk pand van het kloostercarré en bouwde er de kloostergang bij.

In zijn periode gebeurde het dat de proosdij Wijngaard des Heren zijn proost verloor. Met algemene stemmen kozen de kanunniken in een vrije verkiezing heer Joannes die pastoor was van de parochie Menaldum. Aangezien hij daar met zijn zuster rustig leefde, wees hij na gehouden beraad deze keuze van de hand, aangezien hij de voorkeur gaf aan het pastoraat boven het proostschap. De abt bezwoer hem om gevolg te geven aan zijn wens, maar bereikte niets. Door de bisschop van Utrecht werd hij herhaaldelijk gemaand om Joannes tot proost te benoemen, maar de man tot gehoorzaamheid te dwingen lukte de abt niet. De bisschop trachtte derhalve het proostschap naar zich toe te trekken, maar de abt verzette zich er sterk tegen dat zoiets gebeurde en zo kwam uit deze zaak zoveel twist en treurnis voort, dat de abt zich tot behoud van de jurisdictie genoodzaakt zag naar Prémontré te gaan en vandaar met grote kosten een reis naar Rome te ondernemen.

Toen deze kwestie was opgelost, kwam er vanuit een andere hoek nieuw onheil. Een zekere Balduin was door de bisschop van Utrecht naar Friesland gezonden om er

i B2a: Amkaniga. B2b: Amkama j B2: ipsi k B2: (Abbas) plurimum obtestans, ut temperaret illorum voto, (nihil) l B2: composito m B2: (malum) **oritur

- 1 abbatem in Vollenhove ad se accersit. Eo profectus sinistrae suspicionis ignarus, in vincula conjicitur praeter modum et rationem. Mulctatum duobus scutatorum milibus captivitate [56] liberat. Ex illato damno collegii fratres plurimum doluere. Abbas invicta animi fortitudine fretus ecclesiam optimis donariis argenteis, sericis et bissinis, calicum caeterorumque monilium exornat; praediorum quoque terminos additis agris in Hennaerd, Bervert, Felsom, Valinga magis ditat. Vitae suae transcurso spatio praefecturae anno decimo sexto carnis ergastulo solutus in Domino moritur, ipso D. Luciae profesto; ad valvas sacrarii juxta altare S. Laurentii sepelitur anno salutis 1384.

AESGO abbas XIX

- 10 Abbas Horti Mariae Hesselus alibi profectus dum redit ex scriptis ad eum literis intelligit venerabilem D. Vibrandum vita functum Aeris inclementia praepeditus electionem differri in suum mandavit adventum. Postridie Purificationis Deiparae itineri sese committens, sub vesperam ingressus Vallem Virginis rem omnem ut sese habeat

bracht om een kruistocht te ondernemen. Daar de abt resoluut weigerde hem daartoe verlof te geven, beklagde deze Balduin zich hierover bij zijn bisschop Arnold van Hoorn⁵⁹, opperherder van de Utrechtse kerk. De bisschop stuurde de abt een bode en ontbood hem bij zich in Vollenhove.⁶⁰ Deze ging er heen, niets kwaads vermoedend, maar werd daar zonder recht of rede in de kerker geworpen. Tegen een losprijs van 2000 schilden ontsloeg de bisschop hem uit zijn gevangenschap. [56] De kloosterbroeders betreurden dit ten zeerste om de schade die het klooster was toegebracht. Maar de abt, gesterkt door een onverwoestbare geesteskracht, luisterde de kerk met de schoonste zilveren geschenken op, met zijden en linnen stoffen, met kelken en andere kostbaarheden, en breidde de grenzen van zijn landerijen belangrijk uit door er akkerlanden in Hennaard, Bervert, Felsom en Valinga bij te voegen. In het zestiende jaar van zijn bediening bereikte hij het einde van zijn levensweg, werd uit de kerker van zijn lichaam bevrijd en ontsliep in de Heer op Sinte-Lucia-dag [13 december]; hij werd bij de dubbele deur van de sacristie vlakbij het altaar van Sint-Laurentius begraven in het jaar van het Heil 1384.

AESGO, de negentiende abt

Hessel, abt van Mariëngaarde, naar elders vertrokken, vernam op zijn terugreis uit een tot hem gerichte brief dat de eerwaarde heer Vibrand het [hemelse] leven deelachtig was geworden. Door het ongunstige weer verhinderd te komen, gaf hij aan om de verkiezing uit te stellen tot zijn komst. Daags na Maria Lichtmis [3 februari] begaf hij

⁵⁹ Arnold (II) van Hoorn was bisschop van Utrecht tussen 1371 en 1379.

⁶⁰ Het Oldehuis in Vollenhove, een mottekasteel, gebouwd onder bisschop Godfried van Rheden (1156-1178) ter beveiliging van het Oversticht tegen de Stellingwerper Friezen, was een bekend zomerverblijf van de Utrechtse bisschoppen. Zij hielden er hun Kamerklaringen (rechtszittingen), terwijl in de kelders geestelijken werden opgesloten die zich hadden 'misdragen'. Zo ook in 1351, 1391, 1501, 1554, 1555.

- 1 *crucem ab episcopo Traiectensi in Frisiam missus est, cui dum abbas obsequium denegat, idipsum suo praesuli Arnolde ab Hoorn conquestus est. Episcopus accersito abbate, ipsum Vollenhovium venire mandat. Eo profectus, sinistrae suspicionis ignarus, in vincula coniiicitur praeter ius et omnem rationem. Hinc depensis aureorum scutatorum*
 5 *duobus milibus, liberum dimittit. Hoc damno illato fratres plurimum doluere. Abbas in-victa animi fortitudine fretus, ecclesiam optimis donariis argenteis, sericis et byssinis, calicum ceterorumque monilium exornat, praediorum quoque terminos, additis agris in Hennaerd, Borvert et Felzomⁿ Valinga ampliat. Vitae suae transcurso^o spatio, praefecture anno 16 carnis ergastulo solutus in Domino moritur, ipso die S. Luciae,*
 10 *ad valvas sacrarii ante altare S. Laurentii sepelitur anno 1384.*

AESGO abbas XIX

Hesselus Horti^p Marie abbas alibi profectus, rediens ex scriptis ad ipsum litteris, intelligit Vibrandum vita functum, aeris inclementia impeditus, electionem differri postulat. Postridie Purificationis Deiparae, itineri se committit, sub *vesperum* Vallem in-

een kruistocht te preken. Maar aangezien de abt resoluut weigerde hem daartoe verlof te geven, beklaagde deze zich hierover bij zijn bisschop Arnold van Hoorn. De bisschop ontbood de abt en gelastte hem naar Vollenhove te komen. Die ging daar heen, niets kwaads vermoedend, maar werd daar zonder recht of rede in de kerker geworpen. Eerst tegen een losprijs van 2000 gouden schilden liet de bisschop hem vrij. De kloosterbroeders betreurden dat ten zeerste om de schade die het klooster was toegebracht. Maar de abt, gesterkt door een onverwoestbare geesteskracht, luisterde de kerk met de schoonste zilveren geschenken op, met zijden en linnen stoffen, met kellen en andere kostbaarheden, en breidde de grenzen van zijn landerijen belangrijk uit door er akkerlanden in Hennaard, Borvert, Felsum en Valinga bij te voegen. In het zestiende jaar van zijn bediening bereikte hij het einde van zijn levensweg, werd uit de kerker van zijn lichaam bevrijd en ontsliep in de Heer op Sinte-Lucia-dag; hij werd bij de dubbele deur van de sacristie voor het altaar van Sint-Laurentius begraven in het jaar 1384.

AESGO, de negentiende abt

Hessel, abt van Mariëngaarde, naar elders vertrokken, vernam op zijn terugreis uit een tot hem gerichte brief dat de eerwaarde heer Vibrand het [hemelse] leven deelachtig was geworden, maar vanwege het ongunstige weer wenste hij de verkiezing uit te stellen. Daags na Maria Lichtmis begaf hij zich op reis, kwam tegen de avond in Ma-

intelligit. Postridie summo mane celebrato Sancti Spiritus sacro electioni omnes prae-
 parantur. *Dicta antiphona: Veni Sancte Spiritus*, communi voce abbas declaratur Aesgo
 1 Vinsommensis, eiusdem sui pagi pastor et decanus, vir inauditae modestiae, pietatis et
 humilitatis, *ecclesiae ipsi concreditaе summam curam sustinens*, quibus virtutibus ad maio-
 rem dignitatem facilem sibi paravit accessum.

Temporis brevitatem praeclosa rerum bene gerendarum *ocasio nihil praeclari agere*
 5 ipsum permisit. Hoc unicum praestitisse refertur exiguam nempē dignitatis tempore: ca-
 strum quoddam Vinsomanae Bennetorpae proximum, cuius ne vestigium cernitur,
 tumuli deturbati saltem memoria relicta, Harlingen dirutum ab ipsis restauravit fun-
 damentis. *Sacras quoque vestes sericas comparasse meminerunt patrum scripta. Anno ad-*
 10 *ministrationis secundo moritur salutis 1386, ipso commemorationis omnium defunc-*
torum die; ante aram S. Joannis sepelitur.

[57] TETARDUS (TZJAARD) abbas XX

Ecclesia Lidlomensis legitimo orbata pastore, ne cuilibet inhiantī pateret lupo, D.
 Gerbrandus pater abbas celeritate usus filiae suae adfuit, de novo sponso eligendo

zich op reis, kwam tegen de avond in Mariëndal aan en nam aanstonds de stand van
 zaken op. De volgende dag werd in alle vroegte de mis van de Heilige Geest gecele-
 breerd, waarna allen zich opmaakten voor de verkiezing. Na het reciteren van de anti-
 foon⁶¹ *Veni Sancte Spiritus* werd vervolgens unaniem Aesgo van Winsum tot abt uitge-
 roepen, pastoor en deken in zijn eigen dorp, een ongekennd bescheiden, vroom en ne-
 derig man die grote zorg droeg voor de hem toevertrouwde kerk, door welke deugden
 hij zich gemakkelijk de toegang tot een hogere waardigheid had bereid.

Door de kortstondigheid van zijn leven, die hem de gelegenheid ontnam belangrij-
 ke dingen tot stand te brengen, kreeg hij niet de mogelijkheid iets uitzonderlijks te
 verrichten. Slechts één belangrijk feit uit de korte periode van zijn waardigheid wordt
 van hem vermeld: een stins in de nabijheid van Benneterp onder Winsum – waar nu
 geen spoor meer van te zien is en waar nog slechts een verhaal over een geëgaliseerde
 terp bestaat – [namelijk] de verwoeste stins Harlingen, liet hij vanaf de fundamente
 herstellen. Ook verhalen de geschriften der vaderen dat hij zijden gewaden voor de li-
 turgie heeft aangekocht. In het tweede jaar van zijn bediening stierf hij op de dag van
 Allerzielen [2 november] in het jaar van het heil 1386; hij werd voor het altaar van
 Sint-Jan begraven.

[57] TETARD (Tzjaard), de twintigste abt

Nu aan de kerk van Lidlum zijn wettige herder was ontnomen, kwam vaderabt heer
 Gerbrand met spoed zijn dochter te hulp opdat zij niet ten prooi zou vallen aan een

61 De antifoon *Veni Sancte Spiritus* is mogelijk *Ad invocandum Spiritum Sanctum* gezongen als inleiding op de hymne *Veni Creator Spiritus*, maar kan ook direct met de oratie verbonden zijn. De statuten laten de vorm van aanroeping van de Heilige Geest vrij. Misschien ook verwisselt Sibrandus Leo de antifoon met laatstgenoemde hymne.

- 1 gressus, rem omnem^q ut sese habeant intelligit. Postridie summo manu celebrato S. Spiritus sacro, electioni omnes se praeparant. Sancti Spiritus rursum invocata gratia, unanimi consensu abbas declaratur Aesgo Vinsomensis, eiusdem suae patriae^r pastor et decanus, vir summae modestiae, pietatis et humilitatis, quibus virtutibus exornatus
- 5 facilem sibi ad dignitatem obtinendam accessum parat.
- Vitae brevioris existens, decreta pietatis opera minime praestare potuit. Unum de eo saltem refertur memorabile factum: castrum Harlingen in propinquo Benneterp^s ab ipsis fundamentis erectum et restauratum,^t cuius modo ne vestigium apparet, tumulo etiam radicitus disiecto. Sericas vestes comparatas patrumque scripta memorant. Altero^u ab inito magistratu anno
- 10 in Domino moritur, ipso die Commemorationis Animarum ante aram^v Sancti Joannis sepelitur anno redemptionis 1386.

TZIAERD abbas XX

Ecclesia Lidlomensis legitimo orbata pastore, ne cuilibet inhianti lupo pateret D. Gerbrandus pater abbas celeritate usus suae filiae adfuit, de novo sponso eligendo sollici-

riëndal aan en nam aanstonds de stand van zaken op. De volgende dag werd in alle vroegte de mis van de Heilige Geest gecelebreerd, waarna allen zich opmaakten voor de verkiezing. Na wederom de genade van de Heilige Geest te hebben afgesmeekt werd unaniem Aesgo van Winsum tot abt uitgeroepen, pastoor en deken in zijn eigen geboorteplaats, een zeer bescheiden, vroom en nederig man, door welke deugden hij zich gemakkelijk de toegang tot een hogere waardigheid had bereid.

Doordat hem evenwel slechts een kortstondig leven was beschoren, was hij slechts in zeer geringe mate in de gelegenheid de werken van vroomheid te verrichten. Slechts één belangrijk feit wordt van hem vermeld: hij heeft de stins Harlingen nabij Benneterp vanaf de fundamenten laten opbouwen en herstellen, maar doordat de terp grondig is verwoest, is daar tegenwoordig zelfs geen spoor meer van te zien. Ook verhalen de geschriften der vaderen dat hij zijden gewaden heeft aangeschaft. Kort na aanvang van zijn tweede ambtsjaar stierf hij op Allerzielen en werd voor het altaar van Sint-Jan begraven in het jaar van het Heil 1386.

TZIAERD, de twintigste abt

Nu aan de kerk van Lidlum zijn wettige herder was ontnomen, kwam vaderabt heer Gerbrand met spoed zijn dochter te hulp opdat zij niet ten prooi zou vallen aan een

q B2: res omnes r B2: (patriae) ecclesiae s B2: Donterp. Zowel in B2a als B2b is met dezelfde cijfertjes de woordvolgorde aan de hand van B1 gecorrigeerd. Uitvoeriger besproken in paragraaf 2.5. t B2: erexit et restauravit u B2: Sericae quoque vestes saerae ab eo comparatae, patrumque scripta memorantur. (Altero) v B2: altare

- 1 sollicite agit. Emissio preconae collegii fratres, ecclesiarum pastores *caeterosque omnes* praesentes jubet adesse, quibus collectis habita oratione electionis novae rationem proponit. Coenobitae obsequentes suffragia proferunt, quibus intellectis salutatur abbas D. Tetardus Scellinganus, ecclesiae Vinssomanae decanus et pastor; confirmatus
5 consecrationem a Trajectensi consequitur.

Erat Tetardus natione Scellinganus pagi Hoornensis. Primis grammatices rudimentis instructus, monasterium relicta insula accedit. Ulterius in re literaria progressus, solidae doctrinae gustum assequitur. Collectis ex insula haereditate *paterna* pecuniis, quibus ex marsupio monastico additur necessarium reliquum, Angliam maioris eruditionis capiendae gratia trajicit. In academia Oxoniensi utriusque juris promotione decoratus, rediit feliciter.

Abbas *pronunciatus* pietatem sectatur suaeque doctrinae fructum recipit uberrimum; maturo sanoque consilio plurimum pollet.

- 15 Pro pastoralis sollicitudine anxius ipse fratrum possessiones lustrans, ad fidem, integritatem et obedientiam hortatur. Medom veniens fratres admonet religionem monasticam ut fervent, audita confessione, instabat nempe Pascha, *sumum Chris-*

verscheurende wolf en stelde hij alles in het werk om voor haar een nieuwe bruidegom te kiezen. Een bode werd uitgezonden met de opdracht aan de kloosterbroeders, de pastoors van de parochiekerken en al de anderen om persoonlijk te verschijnen, en toen zij bijeen waren, hield hij een toespraak waarin hij het belang van een nieuwe verkiezing uiteenzette. De kloosterlingen gehoorzaamden hem en brachten hun stem uit, en toen de stemmen waren opgenomen werd heer Tetard van Terschelling, deken en pastoor van de kerk van Winsum aangewezen als abt; na zijn bevestiging ontving hij de wijding van de bisschop van Utrecht.

Tetard was van afkomst een Schellinger uit het dorp Hoorn. Eenmaal in de beginselen van het Latijn onderwezen, verliet hij het eiland en ging in het klooster. Daar maakte hij verder vorderingen in de wetenschap en kreeg er de smaak van grondig onderwijs te pakken. Met het geld dat hij van het eiland uit zijn vaderlijke erfenis had vergaard en waar nog het nodige uit de kloosterkas aan was toegevoegd, stak hij over naar Engeland om de hogere studies te maken. Nadat hij zich aan de academie van Oxford door een promotie in beide rechten had onderscheiden, keerde hij gezond en wel terug.

Tot abt uitgeroepen bevorderde hij het godsdienstige leven en smaakte ruimschoots de vrucht van zijn studies en was door zijn goede en wijze raadgevingen zeer gezien.

Uit pastorale bekommernis bezocht hij nauwgezet de uithoven van de broeders en spoorde ze aan tot geloof, een zuivere levenswandel en gehoorzaamheid. Toen hij eens in Miedum kwam, maande hij de broeders tot een godvruchtig monastiek leven en hoorde er de biecht; het liep immers tegen Pasen,⁶² het grootste feest van Christe-

62 Het Vierde Lateraanse concilie van 1215 stelde de paascommunie verplicht. Denzinger, *Kompendium*, 437. Aangezien men gewoon was zelden of nooit te biechten, stelde het concilie ook de jaarlijkse biecht (bij de eigen priester) verplicht. Het was niet zozeer een kerkelijke bepaling op welke tijd van het jaar gebiecht moest worden; wel een verlangen om het boetesacrament rond de paastijd te ontvangen als voorbereiding op de paascommunie. Over de biecht: Denzinger, *Kompendium*, 902-903, 919-921; verder De Jong, *Kerkgeschiedenis I*, 302. Aldaar ook over de geleidelijke afname van de veelvuldige communie, het terugbrengen tot driemaal 's jaars en zelfs alleen tot Pasen.

- 1 te agit. Emissio praecone ecclesiarum pastores et fratres omnes praesentes adesse iubet, quibus collectis habita oratione electionem proponit. Cenobitae obsequentes suffragia proferunt, quibus visis salutatur abbas Tetardus natione Scellinganus, ecclesiae Vinsomanae pastor et decanus; confirmatus consecrationem a Traiectensi impetrat.^w
- 5 Patria illi Horn insulae Scellingane primis grammatices praeceptis imbutus, monasterium relicta insula accedit. In re literaria ulterius progressus solidae doctrinae gustum consequitur. Collectis deinceps ex hereditate pecuniis, iisque ex aerario monastico nonnihil additis.^x Angliam maioris eruditionis capiende^y gratia, traicit, in academia Oxoniensi utriusque juris promotione decoratus rediit.
- 10 Abbas electus pietatem sectatur, suaeque doctrinae fructum percipit uberrimum, sicut maturo sanoque consilio plurimum polleret.
- Pro pastoralis sollicitudine anxius, quotannis ipso iuxta patrum decreta, suas visitat ecclesias, possessiones et fratrum laicorum garangias, quod ad fidem, integritatem,^z obedientiam et humilitatem hortatur. Medom veniens confessionem auribus excipit, ad instantem
- 15 Pasche festivitatem verbo Dei recte instituit. Pro conservanda^a adversus vim et potentiam

verscheurende wolf en stelde hij alles in het werk om voor haar een nieuwe bruidgom te kiezen. Een bode werd uitgezonden met de opdracht aan alle pastoors van de parochiekerken en kloosterbroeders om persoonlijk te verschijnen, en toen zij bijeen waren, hield hij een toespraak en zette de nieuwe verkiezing uiteen. De kloosterlingen gehoorzaamden hem en brachten hun stemmen uit, en toen die waren opgenomen werd heer Tetard van Terschelling, deken en pastoor van de kerk van Winsum aangevoerd als abt; na zijn bevestiging ontving hij de wijding van de bisschop van Utrecht.

In zijn geboorteplaats Hoorn op het eiland Terschelling was hij in de beginselen van het Latijn onderwezen, waarna hij het eiland verliet en in het klooster ging. Daar maakte hij verder vorderingen in de wetenschap en kreeg er de smaak van grondig onderwijs te pakken. Met het geld dat hij uit zijn erfenis had vergaard en waar nog het een en ander uit de kloosterkas aan was toegevoegd, stak hij over naar Engeland om de hogere studies te maken. Nadat hij zich aan de academie van Oxford door een promotie in beide rechten had onderscheiden, keerde hij naar huis terug.

Tot abt gekozen bevorderde hij het godsdienstige leven en smaakte ruimschoots de vrucht van zijn studies, en was door zijn goede en wijze raadgevingen zeer gezien.

Uit pastorale bekommernis bezocht hij jaarlijks naar de voorschriften der vaderen zijn kerken, bezittingen en de uthoven van de lekebroeders en spoorde ze aan tot geloof, een zuivere levenswandel, gehoorzaamheid en nederigheid. Toen hij eens in Miedum [bij Tzum] kwam, nam hij de biecht af en onderrichtte hen, nu het hoogfeest van Pasen naderde, volgens de rechte leer in het woord van God. Ter bescherming van

w B2: (impetrat) presule x B2: (monastico** additis), y Dit woord is in B2 weggelaten. z B2: vitae (integritatem), a B2: (instituit). Quin etiam (pro conservanda)

1 tianorum sacrum. Pro conservanda monasterii adversus vim et potentiam perfidorum
 hominum jurisdictione, communicato cum ipsis consilio, magnae fortitudinis ca-
 strum eo loci erigere statuit. Haec ex inditio subodorati Syardamani nobiles, quod il-
 5 lorum idipsum quandoque obesse posset tyrannidi, quorum tunc temporis summa
 erat potestas et dominium – ut in maiori nostro latius patebunt codice – ipsum redeuntem,
 desideratis ex conversis fratribus quatuor, reliquis vulneratis, armata manu compre-
 hensum ad suum castrum Syarda deductum ferreis constringunt compedibus et car-
 10 ceri squalido injiciunt. Hinc maiori furore perciti, congregato suae classis Sciringanae
 exercitu valido ipsum monasterium invadunt, injecta flamma incendunt. *Insignes colo-
 norum aedes possessionumque praecipuarum castra Valinga, Vobbinga in Veydom, Cada-
 hool, Amkama in Berlikom, sacellum in Fraenjom, Antiquam Vallem incendunt et evertunt.*
 Horum omnium dux et antesignanus extitit Sicko Syarda, Allardi filius, [58] *vir bellico-
 sus et potens, confoederatus viginti octo eiusdem foederis ducibus. Intercedentibus
 15 magnae autoritatis et iudicii viris doctis et piis pacem statuunt inter abbatem cum Lid-
 lomensibus et Sickonem Syarda cum suis complicitibus; ab utraque parte juramento
 praestito firmatisque literis, pacificationem nunquam interituram paciscuntur, de
 damno dato verbum nullum.*

Extat et vetustissimum Frisico idiomate scriptum epistolium, pacis leges continens inter Eduar-

nen. Ter bescherming van de kloosterlijke jurisdictie tegen het geweld en de heers-
 zucht van perfide lieden liet hij, na met zijn mensen de zaak doorgesproken te heb-
 ben, daar ter plekke een zeer sterke stins bouwen. De edele Syardamannen, die hier
 een aanwijzing vermoedden dat dit ooit schadelijk kon zijn voor hun tirannieke
 machtspositie, daar zij er op dat moment de grootste macht en heerschappij hadden –
 dit zal meer dan voldoende duidelijk worden in ons grotere boekwerk – namen de abt
 op zijn terugreis gewapenderhand gevangen – waarbij vier van zijn conversen werden
 gedood en de overigen gewond – voerden hem af naar hun stins Syarda, sloegen hem
 in ijzeren voetboeien en wierpen hem in een smerige kerker. Daarna verzamelden ze,
 geprikkeld door nog grotere razernij, een sterk leger van Schieringers – hun partijge-
 noten – vielen het klooster binnen en staken de brand erin. Ook de belangrijkste
 pachthoeven en voornaamste uithoven Walinga, Wobbinga in Weidum, Koehool,
 Amkama in Berlikum, de kapel van Franjum en het Oude Mariëndal staken ze in
 brand en verwoestten die. Hun aller leider en vaandeldrager was Sicko Syarda, zoon
 van Allard, [58] een oorlogszuchtig en heerszuchtig man die met achtentwintig krijgs-
 heren van dezelfde factie een bondgenootschap vormde. Door tussenkomst evenwel
 van geleerde en vrome mannen van groot gezag en grote wijsheid brachten deze de
 vrede tot stand tussen de abt met zijn Lidlumer kloosterlingen en Sicko Syarda met
 zijn medeplichtigen; door beide partijen werd onder ede in een zoenbrief vastgelegd,
 dat ze zich verplichtten om nooit meer de vrede te verstoren, maar over de aange-
 brachte schade werd met geen woord gerept.

Er bestaat⁶³ ook een zeer oud en in het Fries gestelde briefje met daarin de vredes-

63 Onbekend welk geschrift.

- 1 perfidorum hominum iurisdictione monastica, communicato cum ipsis consilio magna fortitudinis castrum eo loci erigere statuit. Illud ex inditio subodorati Syardamani nobiles, quod illorum illud quandoque obesse posset tyrannidi, quorum tunc ex confederatis summa erat potentia, ipsum^b redeuntem operiuntur, *adorti magna vi ereptum, ad castra deducunt, et ferreis compedibus vinciunt.* Quatuor ex monasticis desideratis, *reliqui^c fuga evadunt.* Maiori exin furore perciti, congregato suae classis^d Sciringianae magno exercitu, quorum dux et antesignanus Sicko Allardi filius extitit, monasterium invadunt, *depredantur et incendunt.* Sicko viribus potens confederatus, viginti octo ducibus reliquas monasterii possessiones garangias occupant et demoliuntur Coldoehoel,^e Valinga, Vobbinga in Veijdom, Amkama in Berlkom, in Fraenyom et Medom. Intercedentibus magnae autoritatis et iudicii viris, pacem inter Lidlomenses monasticos et Sickonem Syardamanum^f cum suis confederatis statuunt, iuramento ab utraque parte prestito, firmatisque literis pacificationem nunquam interituram decernunt.

de kloosterlijke jurisdictie tegen het geweld en de heerszucht van perfide lieden liet hij, na met zijn mensen de zaak doorgesproken te hebben, daar ter plekke een zeer sterke stins bouwen. De edele Syardamannen, die hier een aanwijzing vermoedden dat dit ooit schadelijk kon zijn voor hun tirannieke positie – zij hadden op dat moment de grootste macht onder hun partijgenoten – wachtten de abt op zijn terugreis op, vielen hem met grof geweld aan, rukten hem los van de zijnen, voerden hem af naar hun stins en sloegen hem in ijzeren voetboeien. Vier van zijn conversen werden hierbij gedood, de overigen maakten zich door de vlucht uit de voeten. Daarna verzamelden ze, geprikkeld door nog grotere razernij, een sterk leger van Schieringers, hun partijgenoten, wier leider en vaandeldrager de zoon van Sicko Allardus was, vielen het klooster binnen, plunderden het en staken de brand erin. Sicko die de leiding had van zijn bentgenoten, bezette met achtentwintig krijgsheren ook de overige bezittingen en uithoven van het klooster, zoals Koehool, Walinga, Wobbinga in Weidum, Amkama in Berlikum, [en de uithoven] in Franjum en Miedum en verwoestten die. Door tussenkomst evenwel van mannen van groot gezag en grote wijsheid brachten deze de vrede tot stand tussen de monniken van Lidlum en Sicko Syarda met zijn aanhangers; door beide partijen werd onder ede in een zoenbrief vastgelegd, dat ze zich verplichtten om nooit meer de vrede te verstoren.

^b B2: (ipsum) abbatem ^c B2: (Quatuor) hic ex monasticis desiderati, (reliqui) ^d B2: factionis ^e B2: (garangias) occupat et demolitur, ut (Coldehoel), ^f B2: (Sickonem) et Syardananos

1 dam, Sickonis matrem, et Tetardum abbatem Lidlomensem cum suis. Lis erat Eduardae cum Tetardo de quodam in Sextibirom castro Ottamastins cum agris subjectis, quorum pars media monasticae fuit ditionis; at modo amissa prorsus.^a

5 Tetardus turbis consopitis paululum respirans, datum dispendium industria sua resarcire satagit atque inprimis utramque monasterii fossam omni luto repurgat, aedes vaccarum in Veteri Valle restaurat. Renovata fossa, adductis undique lapidibus magnae crassitudinis murum cum validis turrium propugnaculis monasterio propemodum circumcingit et obducit; horum reliquias aetate nostra conspeximus. Per Isbrandum radicitus evulsas multas aedes in varios ministrorum usus aedificat: culinam novam, insignes
10 hospitum aedes ab aquilone summi templi, oeconomi domus quondam dictas, summa arte et labore erexit. Nihil praetermisit in omni aedificio coenobii, quod non aliqua saltem restauratione juverit. Turrim novam mediam campanam simul comparavit. In memoriam Dominicae passionis crucem argenteam multis gemmis lapidibus quoque magni pretii fieri curavit. Tabulam novam artificiosa celatura sculptam et inauratam
15 industria Azegonis conversi summo altari imponit. Nosocomium conversorum cum proxima aede sacra D. Virginis, incendio hostium conflagrata, firmo opere renovat.

bepalingen tussen Eduarda, de moeder van Sicko, en abt Tetard van Lidlum met de zijnen. Er was namelijk een geschil tussen Eduarda en Tetard over een zekere versterking, namelijk de Ottamastins in Sexbierum en de landerijen er omheen, waarvan het middengedeelte had behoord tot het kloosterlijk domein, maar dit is nu verloren gegaan.

Tetard, weer wat op adem gekomen nu de troebelen waren gekalmeerd, zette zich met volle ijver in om de geleden schade te herstellen en liet om te beginnen beide kloostergrachten van alle flap en kroos reinigen en restaureerde de veestallen in het Oude Dal. Eenmaal de grachten op orde bouwde hij rondom het klooster een zware muur van stenen die van diverse kanten waren aangesleept, voorzien van door spietorens versterkte bolwerken; hiervan kunnen we in onze tijd nog de overblijfselen zien.⁶⁴ De vele andere door IJsbrand⁶⁵ volledig verwoeste verblijven richtte hij met verschillende bestemmingen voor het dienstpersoneel weer in: een nieuwe keuken en grote gastenverblijven, vroeger genoemd het huis van de procurator, liet hij met vakmanschap en doorzettingsvermogen vanaf de noordzijde van de grote kerk inrichten. Er was uiteindelijk in het hele kloostergebouw zelfs niets meer dat hij niet op een andere manier had laten opknappen. Een nieuwe middentoren voorzag hij tegelijk van een klok. Ter gedachtenis aan het lijden des Heren liet hij een zilveren passiekruis maken, bezet met veel kostbare edelstenen. Een nieuw zijluik dat door de toegewijde convers Azego met kunstzinnig ciseleerwerk was gegraveerd en verguld, plaatste hij op het hoogaltaar. Ook de ziekenzaal van de conversen met de aangrenzende kapel van de Heilige Maagd, die door het vijandelijke vuur in vlammen was opgegaan, vernieuwde hij door noeste arbeid.

a Deze passage ('Extat ... prorsus.') lijkt door Gabbema te zijn ingevoegd. Het vermeldde komt niet voor in B.

64 Goed te zien op de Robleskaart van 1572.

65 IJsbrand, een van de soldaten van Sicko Syarda?

- 1 *Tetardus carcere liberatus ad suos rediit, paululum respirans datum damnum sua industria resarcire satagit. Inprimis de muniendo adversus vim^g hostilem cenobio serio cogitat, utramque fossam luto repurgat hinc^h magne fortitudinis muros cum turribus et propugnaculis ab ipsis educit fundamentis, horum reliquias nostra aetate vidimus, exinde reliquas edes incendio corruptas,ⁱ pristinae formae restituit. Insignes hospitum cameras ab aquilone templi, postmodum oeconomii^j domus,^k modo pistrina^l a fundamentis erexit. Nihil in omni edificio totius monasterii praetermisit, quod non aliquam ab ipso restaurationem meruit. Turrim ecclesiae novam^m campanam maiorem simul comparat. In memoriam dominicae passionis crucem argenteam magni praecii gemmis et lapidibus selectis ornatam fieri curat. Tabulam novam industria Azegonisⁿ conversi dolatam et sculptam summo imponit altari, huius et nos reliquias vidimus. Conversorum nosocomium cum adiuncta edicula Divae Virgini sacra, incendio corrupta, firmo opere renovat.*

Tetard, uit zijn kerker verlost, keerde naar de zijnen terug en ging, na enigszins gekomen te zijn, er over denken de geleden schade met krachtige hand te herstellen. Allereerst maakte hij plannen om het klooster te versterken tegen de vijandelijke aanvallen en liet daarom beide kloostergrachten van alle flap en kroos reinigen, bouwde vervolgens van de grond af sterke muren, voorzien van spietorens en bolwerken – hiervan kunnen we in onze tijd nog de overblijfselen zien – en herstelde vervolgens in hun oude staat de overige gebouwen die door brand waren verwoest. Ook bouwde hij ten noorden van de kerk fraaie gastenverblijven, de latere woonruimte van de procurator en bovendien van de grond af aan molens. Er was uiteindelijk in het hele kloostergebouw niets meer dat hij niet op een andere manier had laten opknappen. Tegelijk met een nieuwe toren schafte hij een grotere klok aan. Ter gedachtenis aan het lijden des Heren liet hij een kostbaar zilveren passiekruis maken, bezet met veel uitgezochte edelstenen. Een nieuw zijluik dat door de toegewijde convers Aesgo met kunstzinnig ciseleerwerk was gegraveerd en verguld, plaatste hij op het hoogaltaar. Van een en ander hebben wij nog de overblijfselen gezien. Ook de ziekenzaal van de conversen met de aangrenzende kapel van de Heilige Maagd, die door het vuur in vlammen was opgegaan, vernieuwde hij door noeste arbeid.

g B2: impetum h B2: (luto) repurgari facit, (hinc) i B2: devastatas j B2: oeconomorum k Zinsdeel postmodum ... domus staat in B2a/b tussen haken. l B2: pristino m B2: In turri ecclesiae nova n B2: Aesgonis

- 1 Defuncto D. Suffrido abbate in Dockum ex delegata ipsi per visitatores annuos cura, assumptis sacellanis et conversis aliquot, eo profectus equitatu celebri pro more patriae. Funere curato, aedem ingreditur capitularem ad novam hortatus electionem; communi suffragio Vilko accolythus abbas renunciatur. Hunc abbatem electum confirmat.
- 5 Rediens anno functae dignitatis tricesimo sexto ipso die Translationis S. Augustini equitando morbum fatalem contrahens, in itinere deflectit ad Hortum D. Mariae. [59] Horam vitae nactus extremam, in Domino moritur. Cadaver per fratrem abbatem D. Vopkonem defertur maximo omnium planctu et eiulatu ad monasterium proprium. *Celebrato sacro funebri tumulo infertur, primo praefecturae anno ab ipso pacato ante*
- 10 *aram S. Laurentii et Stephani, anno redempti orbis 1422.*

HESSELUS abbas XXI

- Postridie Translationis S. Augustini D. Vopko pater abbas convocatis omnibus post invocatam Spiritus Sancti gratiam illos ad communem electionem hortatur, cui ut patri obtemperantes, *de substituendo novo conferunt*; magna concordia D. Hesselum, ec-
- 15 *clesiae Tuytgomanae pastorem, ipsis praeficiunt. Accepta communi suffragio*

Toen heer Suffrid, de abt van Dokkum, was overleden, en aan Tetard de bediening door de jaarlijkse visitatoren was opgedragen, vertrok hij met een aantal kapelaans en conversen daarheen, naar landelijk gebruik met een indrukwekkende ruiterschaar. Nadat hij daar de lijkdienst gehouden had, betrad hij de kapittelzaal en spoorde allen aan om te stemmen; met algemene stemmen werd de acoliet Vilko tot abt uitgeroepen. Tetard bevestigde deze abtskeuze. Op zijn terugreis overkwam hem in het zesendertigste jaar van zijn waardigheid op de dag van de Translatie van Sint-Augustinus⁶⁶ [11 oktober] een dodelijk ongeluk door een val van zijn paard, toen hij van zijn route afweek voor een bezoek aan Mariëngaarde.

[59] Zo bereikte hij zijn laatste levensuur en stierf in de Heer. Zijn lichaam werd door zijn broeder-abt heer Vopko onder luid gewezen en weeklagen naar zijn eigen klooster overgebracht. Nadat de uitvaartmis was gecelebreerd werd zijn lichaam bijgezet in de tombe die hij zelf in het eerste jaar van zijn ambtsuitoefening in gereedheid had gebracht voor het altaar van de Heilige Laurentius en Stephanus, in het jaar 1422 van de Verlossing der wereld.

HESSEL, de eenentwintigste abt

Daags na de Translatie van Sint-Augustinus stuurde vaderabt heer Vopko⁶⁷ allen een uitnodiging, en na de genade van de Heilige Geest te hebben afgesmeekt, riep hij ze op om tot een unanieme keuze te komen; ze gehoorzaamden hem als hun vader en traden in overleg om een nieuwe abt te kiezen en in grote eensgezindheid stelden zij

66 Deze feestdag die tijdens het jaarlijkse Generaal-Kapittel viel, had sinds het begin van de dertiende eeuw de rang van duplex.

67 De tweeëntwintigste abt van Mariëngaarde, in de kroniek aldaar Wibrand genoemd.

- 1 Defuncto D. Suffrido in Dockum abbate, ex delegata ipsi per visitatores annuos cura assumptis sacellanis et ex conversis aliquot equitatu eo proficiscitur, curato funere edem ingreditur^o capitularem, ad novam hortatus electionem. Comuni suffragio Vilko acolythus abbas renunciatur, hunc abbatem electum confirmat, *rediens in itinere*
- 5 *abbatem^p D. Vopkonem^s salutaturus, quassatione equi morbum fatalem contrahens in ipso Horto Divae Virginis ipso die Translationis^f Augustini et ipse ex hoc corrupto seculo transfertur ad eternam quietem, functi muneris anno 36. Cadaver per patrem abbatem^s ad Vallem delatum celebrato sacro funebri, ante aram S. Laurentii summo omnium merore^t sepelitur salutis anno 1422.*
- 10 HESSELUS abbas XXI

Postridie Translationis Sancti^a Augustini D. Vopko^v pater abbas convocatis omnibus post invocatam Spiritus S. gratiam ad communem illos hortatur electionem, cui ceu patri obtemporantes magna concordia D. Hesselum ecclesiae in Tuitgum pastorem

Toen heer Suffrid, de abt van Dokkum, was overleden, en aan Tetard de bediening [van het klooster] door de jaarlijkse visitatoren was opgedragen, vertrok hij met een aantal kapelaans en conversen te paard daarheen. Nadat hij daar de lijkdienst had gehouden, betrad hij de kapittelzaal en spoorde allen aan om te stemmen; met algemene stemmen werd de acoliet Vilko tot abt uitgeroepen. Tetard bevestigde deze abtskeuze, maar toen hij op zijn terugreis een bezoek wilde brengen aan abt heer Vopko [van Mariëngaarde] overkwam hem op de dag van de Translatie van Augustinus door een val van zijn paard een dodelijk ongeluk en ging hij in het 36ste jaar van zijn ambtsvervulling uit deze verdorven wereld over naar de eeuwige rust. Zijn lijk werd door vaderabt van Mariëngaarde naar Mariëndal overgebracht en nadat de uitvaartmis was gecelebreerd werd hij tot aller verdriet bijgezet voor het altaar van de heilige Laurentius in het jaar 1422 van het heil.

HESSEL, de eenentwintigste abt

Daags na de Translatie van Sint-Augustinus stuurde vaderabt heer Vopko allen een uitnodiging, en na de genade van de Heilige Geest te hebben afgesmeekt, riep hij ze op om tot een unanieme keuze te komen; ze gehoorzaamden hem als hun vader en in grote eensgezindheid stelden zij heer Hessel als hun leidsman aan, pastoor van de

^o In B2b: ingrediuntur ^p B2: (abbatem) Horti ^q In B2b is door dezelfde hand later de naam van Vopko onderstreept en is in de marge bijgeschreven: Abbas hic in ordine abbatum Horti non nominatur, forte Vibrandus fuit. Matthaëus heeft Vopkonem. ^r B2: (Translationis) divi ^s B2: (abbatem) ^{**}Horti ^t B2: ^{**}dolore ^u B2: Divi ^v In B2 is in de marge bijgeschreven: In ordine et tempore abbatum Horti hic abbas Vibrandus vocatur.

1 electione a praefato patre abbate ad sedem primariam deductus, pro suo jure confirmatur.

In pago Aesterletens natus, Lidlom deductus scholam frequentat, literis proficiens coëthaneos suos facile superavit. Harum indies maiori captus dulcedine, sumpta haereditate, academiam invisit maioris doctrinae adipiscendae gratia. Rediens se suaque omnia zelo plenus divino, religioni monasticae dedicat. Virtuti studens et pietati, ecclesiae ut verus pastor praeficitur Berlkomanæ; hanc ut sponsam suspiciens, quantum in ipso fuit, summa restauravit industria. Turrim moto arundineo, lapideo exornat tecto, anteriorem sacrae aedis partem fenestris vitreis caeteris eminentioribus; tectum eodem sternit curvato lapide. Domum pastoris primariam, a venerabili D. Eelkone abbate structam, novo tecto lapideo renovat, agros et redditus pastoritios amplificare graviter satagit.

Abbas electus, Leovardiam proficiscitur, ab episcopo Mathia, vicario Trajectensi in sacra aede Dominicanorum consecrationem adeptus est ipso die S. Andreae Apostoli. Monasterium, multis ex peste, bello, incendio caeterisque calamitatibus amissis, maiori parte solitudinem referebat. Videres aedes incendio corruptas, parietes dirutos

heer Hessel als hun leidsman aan, pastoor van de kerk te Tuitgum. De unanieme keuze werd door vermelde vaderabt erkend, waarna Vopko Hessel naar zijn abtsetel leidde en hem in rechte bevestigde.⁶⁸

Hessel was in het dorp Oosterlittens geboren en naar Lidlum gebracht waar hij de school bezocht en zich zo in de studie onderscheidde, dat hij moeiteloos zijn leeftijdsgenoten overtrof. Van dag tot dag werd hij door de grote zoetheid ervan gegrepen, en na een erfenis te hebben gekregen ging hij naar de academie om zich verder in de wetenschap te bekwamen. Teruggekomen wijdde hij zichzelf en alles wat hij bezat vol goddelijke ijver toe aan het kloosterlijke leven. Hij beoefende de deugd en de vroomheid en werd als een ware herder aangesteld over de kerk van Berlikum; hij achtte haar hoog als zijn bruid en herstelde de kerk met alle ijver waarover hij beschikte. Van de toren liet hij het rieten dak weghalen en er een van pannen opleggen; in het voorste deel van het heiligdom liet hij nieuwe glazen ramen plaatsen, veel fraaier dan de overige; het dak liet hij met dezelfde ronde pannen bedekken. De fraaie door de eerwaarde abt heer Eelko gebouwde pastorie vernieuwde hij met een nieuw stenen dak en hij deed zijn uiterste best om de pastorielanden uit te breiden en hun opbrengsten te vergroten.

Nadat hij tot abt was gekozen, vertrok hij naar Leeuwarden en ontving daar van bisschop Matthias, vicaris van Utrecht,⁶⁹ de wijding op de feestdag van de Heilige Apostel Andreas [30 november] in de kerk van de dominicanen⁷⁰. Het klooster deed voor het grootste deel aan een woestenij denken doordat er veel verloren was gegaan door

68 Volgens notities in Schotanus, *Tablinum*, 120 komt Hessel reeds 6 januari 1420 als abt voor, terwijl hij volgens Sibrandus pas in 1422 aan het bewind kwam.

69 Mathias, wijbisschop van Utrecht, behoorde tot de orde der dominicanen. Hij is overleden in 1427. *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek I*, 1314. Weijling, *Wijbisschoppen*, s.v..

70 Het Jacobijnenklooster annex –kerk – binnen de Vetkoperse stad Leeuwarden -, in 1392 bij een inval van Schieringers door brand verwoest, was onder bescherming van hertog Albrecht van Beijeren, in 1422 kennelijk deels hersteld. Lambermond, *Dominicanen*, 33 e.v.; Schuur, *Leeuwarden*, 129; Mol, 'Dominicanenklooster'.

1 ipsis praeficiunt. Accepta communi suffragio electione a patre abbate ad sedem primariam deductus, pro suo iure ipsum confirmat.

In pago Aesterletens^w natus Lidlom intrans scolam frequentat, literis summpere proficiens suos coetaneos facile superat. Harum indies maiori captus dulcedine.

5 Sumpta hereditate academiam inuisit maioris literature gratia. Rediens se suaque omnia zelo plenus divino religioni dedicat monasticae. Virtuti studens et pietati, ecclesie ut verus pastor praeficitur Berlkomanæ, hanc ut sponsam suspiciens,^x quantum in ipso fuit^y restaurat industria. Turrim moto tecto arundineo, imbricibus tegit, anteriorem sacre aedis partem fenestris exornat vitreis ceteris eminentioribus, totumque templum
10 novo sternit pavimento. Pastoris domum primariam eodem tecto lapideo exornat, agros et redditus amplificare gnaviter studet.

Abbas electus Leovardiam proficiscitur, ab episcopo Mathia vicario Traiectensi in sacra ede Dominicanorum consecrationem adipiscitur ipso die S. Andreae Apostoli. Monasterium multorum peste et bello amissione desolatam,^z solitudinem quamdam
15 referebat. Videres aedes incendio corruptas, parietes dirutos omniaque facie constare

kerk te Tuitgum. De unanieme keuze werd door vermelde vaderabt erkend, waarna deze hem naar zijn abtsetel leidde en hem in rechte bevestigde.

Hessel was in het dorp Oosterlittens geboren en naar Lidlum gebracht waar hij de school bezocht en zich zo in de studie onderscheidde, dat hij moeiteloos zijn leeftijdsgenoten overtrof. Van dag tot dag werd hij door de grote zoetheid ervan gegrepen, en na een erfenis te hebben gekregen ging hij naar de academie om zich verder in de wetenschap te bekwamen. Teruggekomen wijdde hij zichzelf en alles wat hij bezat vol goddelijke ijver toe aan het kloosterlijke leven. Hij beoefende de deugd en de vroomheid en werd als een ware herder aangesteld over de kerk van Berlikum; hij achtte haar hoog als zijn bruid en herstelde de kerk met alle ijver waarover hij beschikte. Van de toren liet hij het rieten dak weghalen en er een van ronde pannen opleggen; in het voorste deel van het heiligdom liet hij nieuwe glazen ramen plaatsen, veel fraaier dan de overige, de hele kerk voorzag hij van een nieuwe tegelvloer. De fraaie pastorie voorzag hij van eenzelfde stenen dak en hij deed zijn uiterste best om de pastorielanden uit te breiden en hun opbrengsten te vergroten.

Nadat hij tot abt was gekozen, vertrok hij naar Leeuwarden en ontving daar van bisschop Matthias, vicaris van Utrecht, de wijding op de feestdag van de heilige Apostel Andreas in de kerk van de dominicanen. Het klooster deed in zekere zin aan een woestenis denken doordat er veel verloren was gegaan als gevolg van pest en oorlog.

w B2: Hic abbas (in pago Aesterlettens) x B2: suscipiens y B2: (fuit) summa z B2: (bello) *mortuorum *funere *religiosorum (desolatam)

1 omniaque facie constare terribili, idque ex praedicta clade eorum, qui fuere sectae Syardamanae. Nec Pibo Eelxma in Sexbirom nobilis a tyrannide praefata immunis extitit. Huius viri studio anterior pars domus Dei in Tjemmarom restauratur et novo tecto petrino exornatur. Codicem evangelicum utpote evangelicus suis spoliatum laminis
5 argenteis lapidibusque magni pretii pristino restituit [60] nitori. De horologio primus monasterio prospicit, *commodum ad horas metiendas instrumentum*.

Veneranda canitie spectatus, oeconomus prudens, restaurator diligens anno dignitatis octavo, D. Folkero ipsi intime noto, designato successore, in Domino moritur anno 1430^a ipso Primi et Feliciani die. Ante aram apostolorum Petri et Pauli sepelitur.

10 FOLKERUS abbas XXII

Venerabilis pater D. Tzjalingus abbas Horti Mariae scriptis literis de obitu D. Hesseli certior factus, misso celeri nuncio D. Vilkonem in Dockum ad se vocat. Simul profecti Lidlom sub vesperam applicuere, postridie funus delatum ad ecclesiam legitimis ceremoniis curatur; quo peracto, dato signo, quotquot jure electioni novae interesse solent, canonici rurales simul et monastici, praesto sunt. Locum adeunt creandi abbatis

pest, oorlog, brand en andere calamiteiten. Ge had die door brand verwoeste gebouwen eens moeten zien, die kapotte muren en al het andere in een toestand, verschrikkelijk om te zien, als resultaat van de hierboven genoemde rampspoed, veroorzaakt door lieden die behoorden tot de bende van de Syardamannen. Ook de edelman Pibo Eelxma uit Sexbierum was niet verschoond van deze tirannie. Door de zorg van deze [Hessel] werd het voorste gedeelte van de kerk van Tzummarum hersteld en van een leien dak voorzien. In zijn liefde voor het evangelie bracht hij het van zilverbeslag en edelstenen beroofde evangelieboek in zijn oude [60] glans terug. Hij was de eerste die het klooster van een uurwerk voorzag, een geschikt instrument om de uren te meten.

Bewonderd om zijn eerbiedwaardige grijze haren, een verstandig procurator en een zorgvuldig vernieuwer, overleed Hessel in de Heer in het achtste jaar van zijn bediening in 1430 op de feestdag van Primus en Felicianus [9 juni], nadat hij Folker, die hij kende als zijn beste vriend, als zijn opvolger had aangewezen. Vóór het altaar van de apostelen Petrus en Paulus werd hij begraven.

FOLKER, de tweeëntwintigste abt

De eerwaarde vader heer Tzialling, abt van Mariëngaarde, door een brief op de hoogte gesteld van het overlijden van heer Hessel, zond een ijlbode met een uitnodiging naar heer Wilko, abt te Dokkum. Gezamenlijk gingen ze naar Lidlum waar zij tegen de avond aankwamen; de volgende dag werd het lijk de kerk binnengedragen en geëerd met de voorgeschreven ceremoniën. Vervolgens lieten ze een bericht uitgaan, waarop allen die doorgaans gerechtigd waren om een nieuwe verkiezing bij te wonen, bijeen-

a Wumkes: 1431.

- 1 terribili,^a idque ex praedicta clade eorum qui Syardamanae sectae fuerant. Nec Pibo Eelxma^b in Sexbierom a tyrannide praefata immunis extitit. Huius Hesseli^c studio anterior pars templi in Tzommarom novo tecto petrino ornatur. Codicem evangelicum, ipsus evangelicus, suis spoliatum laminis argenteis, eadem^d massa et lapidibus^e magno
5 emptis obducit.^f Horologium primus turri curat.^g

Veneranda canicie spectatus, oeconomus prudens, restaurator diligens, anno a functo munere octavo D. Folkeri designato successore in Domino moritur ipso die Primi et Feliciani ipse inter felices primus. Ante aram^h apostolorum Petri et Pauli sepelitur anno incarnati Christi 1430.

10 FOLKERUS abbas XXII

- Venerabilis pater abbas Tzialingus scriptisⁱ ad ipsum literis de obitu piissimi viri D. Hesseli certior factus, misso nuncio D. Vilkonem in^j Dockum ad se vocat. Simul profecti Lidlum sub vesperum applicuere, postridie funus delatum ad ecclesiam, legitimis ceremoniis curatur. Quo peracto, dato signo, quotquot iure^k novae electionis interesse
15 solent, canonici rurales simul^l et monastici praesto sunt. Locum creandi abbatis

Ge had die door brand verwoeste gebouwen eens moeten zien, die kapotte muren en al het andere in een toestand, verschrikkelijk om te zien, als resultaat van genoemde rampspoed, veroorzaakt door lieden die behoorden tot de bende van de Syardamannen. Ook de edelman Pibo Eelxma uit Sexbierum was niet verschoond van deze tirannie. Door de zorg van deze Hessel werd het voorste gedeelte van de kerk van Tzummarum van een leien dak voorzien. In zijn liefde voor het evangelie liet hij het van zil-verbleslag en edelstenen beroofde evangelieboek voorzien van hetzelfde materiaal en duurgekochte stenen. Hij was de eerste die de toren van een uurwerk voorzag.

Bewonderd om zijn eerbiedwaardige grijze haren, een verstandig procurator en een zorgvuldig vernieuwer, overleed Hessel in de Heer in het achtste jaar van zijn bediening in 1430 op de feestdag van Primus en Felicianus en leeft nu voortaan midden tussen de gelukzaligen; tevoren had hij Folker als zijn opvolger aangewezen. Vóór het altaar van de apostelen Petrus en Paulus werd hij begraven.

FOLKER, de tweeëntwintigste abt

De eerwaarde vaderabt Tzialling, door een brief op de hoogte gesteld van het overlijden van heer Hessel, zond een bode met een uitnodiging naar heer Wilko, abt van Dokkum. Gezamenlijk gingen ze naar Lidlum waar zij tegen de avond aankwamen; de volgende dag werd het lijk de kerk binnengedragen en geëerd met de voorgeschreven ceremoniën. Vervolgens lieten ze een bericht uitgaan, waarop allen die doorgaans gerechtigd waren om een nieuwe verkiezing bij te wonen, bijeenkwamen, zowel platte-

a B2: maesta b B2: Eelzma c B2: (Hesseli) **abbatis d B2: ex (eadem) e B2: (lapidibus) insuper pretiosis f B2: **obduci **curavit g B2: (turri) imponi designat h B2: (felices). **Primus (ante aram) i B2: *ex (scriptis) j B2: abbatem (in) k B2: de (iure) l B2: canonici simul

- 1 destinatum; habita deliberatione suffragia per patrem abbatem colliguntur, quibus visis, summa animorum concordia Folkerus jam pridem ab Hesselo nominatus, abbas proclamatur. Summa omnium oritur ex tam praeclari viri electione moderata laetitia. Hunc evestigio abbas pater confirmat. Hic certis occasionibus consecratur ab Antonio
- 5 vicario episcopi Osnabrugensis in vigilia Assumptionis Virginis.
- Fuit Folkerus natione Scellinganus vico Lies, pagi Hoornensis. Primis grammatices rudimentis affatim excultus, Erphordiensem celebrem adiit academiam; magnis laboribus intentus studiis, summam assequitur eruditionis opinionem. Rediens Erphordia in comitatu Emdensi in magnam incidit aegritudinem, sic ut de vita periclitaretur; omni
- 10 destitutus praesidio, praestito voto, si convalescat, sese promittit, suscepto religionis Praemonstratensis ordine, dedicaturum Christo Domino. Ubi convaluit, Frisiam petens Hesselum abbatem adiit, sui voti vim aperit. Honorifice acceptus integro biennio cum reliquis divino intentus fervori et cultui, abbate sumptus suppeditante Coloniam repetit, in utroque jure summa industria sudavit; rediens sacerdotio inauguratur. Hinc ecclesiae

kwamen, zowel plattelandskanunniken als kloosterlingen.⁷¹ Zij begaven zich naar de ruimte die bestemd is om er de nieuwe abt te kiezen, en na gehouden overleg werden de stemmen door vaderabt opgenomen; nadat er nota van was genomen, werd Folker die tevoren door Hessel was genomineerd, in de grootste eendracht tot abt uitgeroepen.⁷² Zeer grote blijdschap maakte zich van allen meester om de verkiezing van zo'n uitmuntende man. Vaderabt bevestigde hem onmiddellijk daarop. Er werd een gunstig moment vastgesteld en op de vigilie van Maria Hemelvaart [14 augustus] werd hij door Antonius, de vicaris van de bisschop van Osnabrück gewijd.⁷³

Folker was van afkomst een Schellinger, geboren in het vlek Lies onder het dorp Hoorn. Toen hij daar voldoende in de grondbeginselen van het Latijn was onderricht, trok hij naar de beroemde academie van Erfurt; daar stortte hij zich met veel energie op de studie en verwierf er een zeer goede naam in de wetenschap. Op de terugreis van Erfurt werd hij in het graafschap Emden door een ernstige ziekte getroffen, zodat zijn leven in groot gevaar kwam; verstoken van alle hulp deed hij toen een gelofte met de toezegging, dat hij, als hij beter werd, zich in de premonstratenzerorde zou laten opnemen en zich wijden aan Christus de Heer. Zodra hij hersteld was, keerde hij naar Friesland terug, bezocht abt Hessel en maakte hem de volle zwaarte van zijn gelofte bekend. Hij werd hoffelijk door hem ontvangen en wijdde zich vervolgens met anderen volle twee jaar aan de goddelijke inspiratie en eredienst, ging toen op kosten van de abt weer [aan de studie en wel in] Keulen⁷⁴ en bestudeerde daar zeer intensief en met al zijn energie beide rechten; bij zijn terugkeer werd hij tot priester gewijd. Daar-

71 In de vijftiende eeuw onderscheidde men zeer duidelijk de buitenkanunniken die in de parochies werkzaam waren en de koorheren die in het klooster verbleven. Overigens worden met *monastici* ook dikwijls de conversen aangeduid.

72 Volgens Schotanus, *Tablinum* trad Folker in 1448 op als abt, terwijl volgens Sibrandus de jaren van zijn bewind zijn geweest tussen 1431 en 1439, en een tweede periode van 1450 tot 1468.

73 Hij werd door de wijbisschop van Osnabrück, Antonius van Natura, gewijd omdat bisschop Zweder van Utrecht op dat moment waarschijnlijk niet over een wijbisschop beschikte. Weijling, *Wijbisschoppen*, 214.

74 De tekst is hier niet duidelijk. *Repetit* kan betekenen dat hij weer aan de studie ging op een ander instituut.

1 adeunt, habita deliberatione suffragia per patrem abbatem colliguntur, quibus visis
 summa animorum concordia Folkerus abbas proclamatur. Summa omnium oritur ex
 tam praeclari viri electione leticia. Hunc evestigio pater abbas confirmat. Hic certis
 5 occasionibus consecratus ab Antonio vicario episcopi Osnabrugensis in vigilia As-
 sumptionis Virginis.

Fuit Folkerus natus Scellinganus vico^m Lies pagi Hoornensis. Primisⁿ grammatices
 rudimentis affatim excultus Erphordiensem celebrem adiit academiam; magnis labo-
 ribus studiis intentus, summam assequitur utriusque iuris prudentiam. Erphordia red-
 iens in comitatu Emdano gravi morbo correptus, de vita periclitatur. Si^o conualescat
 10 Deo Salvatori de religione amplectenda voto se obstringit. Eo facto Frisiam repetit. Lid-
 lom ingrediens, pio viro D. Hesselo animi sui sententiam, votum quoque abs se prae-
 stitum aperit. Honorifice ab illo acceptus, integro biennio in monasterio scolam novicio-
 rum frequentans permansit, hinc abbatis sumptibus Coloniam repetit ubi rursum intimis^p
 musarum latebris delitescens, maiorem eruditionis opinionem indeptus est. Rediens sacerdotio

landskanunniken als kloosterlingen. Zij begaven zich naar de ruimte die bestemd is om er de nieuwe abt te kiezen, en na gehouden overleg werden de stemmen door vaderabt opgenomen; nadat er nota van was genomen, werd Folker in de grootste eendracht tot abt uitgeroepen. Zeer grote blijdschap maakte zich van allen meester om de verkiezing van zo'n uitmuntende man. Vaderabt bevestigde hem onmiddellijk daarop. Er werd een gunstig moment vastgesteld en op de vigilie van Maria Hemelvaart werd hij door Antonius, de vicaris van de bisschop van Osnabrück gewijd.

Folker was van afkomst een Schellinger, geboren in het vlek Lies onder het dorp Hoorn. Toen hij daar voldoende in de grondbeginselen van het Latijn was onderricht, trok hij naar de beroemde academie van Erfurt; daar stortte hij zich met veel energie op de studie en verwierf er een zeer grote kennis der beide rechten. Op de terugreis van Erfurt werd hij in het graafschap Emden door een ernstige ziekte getroffen, zodat zijn leven in groot gevaar kwam; reden waarom hij zich door een gelofte aan de Zaligmaker verbond het kloosterleven te omhelzen als hij beter werd. Toen dat een feit was, keerde hij naar Friesland terug. Hij begaf zich naar Lidlum, verklaarde de vrome man heer Hessel zijn vaste voornemen en de gelofte door hem afgelegd. Hij werd hofelijk door hem ontvangen en volgde twee jaar lang in het klooster trouw de school der novicen, waarna hij op kosten van de abt weer aan de studie ging en wel in Keulen opzocht om opnieuw zijn heil te zoeken in het intieme verblijf van de muzen en een nog grotere roem in de wetenschap verwierf. Bij zijn terugkeer werd hij onderscheiden met het priesterschap, waarna hij pastoor en deken werd van de kerk van Hoorn.

- 1 Hoornensi et pastor et decanus praeficitur; [61] juris utriusque prudentia clarus decanatum summo honore moderatus est. Exili corpore existens animum ferebat *excelsum multisque ornatum et literaturae et pietatum margaritis*.
- 5 Abbas electus D. Hesseli collectam pecuniam coactus est promere pro satisfactione cuiusdam Lasii a coenobitis occisi. Hinc aliud ipsi eluendum fuit homicidium Tzjalingii ecclesiae S. Georgii in Oesterbirom interfecti a quodam monacho Sibodo converso. Hac sanguinum mercatura satur, arctiorem vitae monachorum spirans, carcerem publicum grandem et firmum fieri curavit, ut vel huius metu ab omni terrentur *coenobitae violentia*. Abbatis aulam honorifico adornat poculorum argenteorum numero.
- 10 Libros cimicibus et carie corruptos ipse literatus refarciri omnes curavit. Monasterii moenia et muros ab Sickone Syardama *suisque assedis disiectos pro viribus restituit*. Harum tandem molestiarum pertaesus vir doctus, probus et literatus, accersito patre abbate Tzialingio, sui officii abdicationem *liberam* impetrat praefecturae anno nono, salutis 1439. Dato salario annuo ecclesiam suam Hornensem repetit, *studiis piisque vacaturus operibus*.
- 15

na werd hij tot pastoor en deken⁷⁵ van de kerk van Hoorn [61] aangesteld; hij was vermaard om zijn inzicht in beide rechten en bestuurde zijn dekenaat op de meest eervolle wijze. Zwak van lichaam droeg hij echter in zich een voortreffelijke geest die bovendien gesierd werd door vele parels van zowel wetenschap als devotie.

Enmaal tot abt verkozen, werd hij gedwongen het door heer Hessel uitgespaarde geld uit te geven als voldoening voor de doodslag die door kloosterlingen op een zekere Lasius was gepleegd. Daarna moest hij *nóg* een manslag afwikkelen, die door een zekere convers Sibodo was gepleegd op Tzialling van de Sint-Joriskerk te Oesterbierum. Omdat hij genoeg had van het betalen van mangeld en een strengere [aanpak] van het leven der kloosterlingen nastreefde, liet hij een grote, sterke publieke kerker bouwen, opdat reeds uit angst hiervoor de kloosterlingen van alle geweldpleging zouden worden afgeschrikt. De abtswoning verrijkte hij met een royaal aantal zilveren bekers. Boeken die door wandluizen en schimmel waren aangetast liet hij, zelf een geletterd man, allemaal weer completeren. De bolwerken van het klooster en de muren die door Sicko Syardama en zijn factiegenoten waren vernield, liet hij naar vermogen herstellen. Afgemat door al deze lasten nodigde de geleerde, vrome en geletterde man tenslotte vaderabt Tzialling bij zich uit en vroeg vrijwillig ontslag uit zijn ambt in het negende jaar van zijn bewind, het jaar van het heil 1439. Met het jaargeld dat hij kreeg zocht hij zijn kerk in Hoorn weer op om zijn handen vrij te hebben voor studie en goede werken.

75 Dekenaat Terschelling? Onbekend.

1 decoratur, hinc ecclesiae Hoornensis et pastor et decanus existens. Utrumque munus^q
sua prudentia optime disponit.† Exili corpore existens, animo pollebat excelso et magnifi-
co.

5 Abbas electus, D. Hesseli collectam pecuniam statim coactus promere pro satisfac-
tione cuiusdam Lasii a cenobitis^s trucidati. Hinc aliud restabat luendum homicidium
Tzalingii certae^e S. Georgii in Aesterbirom editui a quodam monacho converso Sibodo^u
interfecti. Hac sanguinaria mulcta satur, arctiorem vite reformationem meditatus, carcerem
publicum, grandem et firmum fieri mandat, ut vel huius metu ab omni terrentur
violentia.‡ Abbatis aulam variis nitidis^w exornat, poculorum argenteorum magnam co-
10 piam comparat. Bibliothecam cimicibus et cariei^x expositam, corruptam insuper ipse
literatus optimis libris refarcire studuit. Monasterii muros et propugnacula impia Syarda-
manorum factione corrupta restaurat. Dignitatis et molestiarum pertesus vir doctus et probus
accersito D. Tzalingo patre abbate, sui officii liberam resignationem^y impetrat, dato
sallario annuo insulam Scellinganam repetit anno a functo officio nono, salutis 1439.
15

Door zijn grote inzicht nam hij beide functies uitstekend waar. Zwak van lichaam was hij sterk door zijn schitterende en voortreffelijke geest.

Enmaal tot abt verkozen werd hij onmiddellijk gedwongen het door heer Hessel uitgespaarde geld uit te geven als voldoening voor de doodslag die door kloosterlingen op een zekere Lasius was gepleegd. Daarna moest hij nóg een manslag afwickelen, die door een zekere convers Sibodo was gepleegd op Tzialling, koster van de Sint-Joriskerk te Oosterbierum. Omdat hij genoeg had van het betalen van mangeld en een strengere hervorming van het leven nastreefde, liet hij een grote, sterke publieke kerker bouwen, opdat zij reeds uit angst hiervoor van alle geweldpleging zouden worden afgeschrikt. De abtswoning verrijkte hij met diverse fraaie voorwerpen, hij schafte een groot aantal zilveren bekers aan, de aan wandluizen en verrotting blootgestelde en aangetaste bibliotheek vulde hij, zelf een zeer geleterd man, met zeer goede boeken aan. De muren en bolwerken van het klooster die door de trouweloze Syardamannen waren vernield liet hij herstellen. Afgemat door alle lasten van zijn functie nodigde de geleerde, vrome man tenslotte vaderabt Tzialling bij zich uit en vroeg ontslag uit zijn ambt. Met het jaargeld dat hij kreeg zocht hij in het negende jaar van zijn ambt, in het jaar van het heil 1439 zijn Schellinger eiland weer op.

q B2: *Utroque *munere r B2: functus est s Hs.: cenobis t B2: Tziallingii cuiusdam ecclesiae u B2: (Sibodo) nomine v B2: (terrentur) a violentia inferenda w B2: vario splendore x B2: araneis y B2: **officii **resignationem

1 REGNERUS abbas XXIII

Omni molestia libero D. Folkero docto et pio, post longam deliberationem uterque abbas Tzjallingius et Wilko solliciti de novo substituendo, omnes simul collectos ad pacem et concordiam hortantur et instant. Quovis suo proferente suffragio Reijnerus pius, animo
5 simplici, modesto et humili abbas designatur; confirmatus, a D. Martino de Blonda, reverendissimi episcopi Valrami à Moers Trajectensis vicario, consecratur.

Regnerus quondam ordinis canonicorum regularium in Aenyom eiusdem monasterii praepositus extitit, qua praepositura abdicata, summis precibus a D. Folkero ordinis Praemonstratensis in monasterio Lidlomensi religionem adeptus est. Folkerus suorum fratrum exiguum numerum cernens, eo facilius hunc injecto habitu candido praestito voto, ad-
10 misit. Folkerus hominis pietate et obedientia delectatus ipsum ecclesiae S. Joannis suum successorem designat, cui praeest annis totidem, quot in abbatis praefectura praefuit Folkerus. Defuncto D. Henrico Sexbiromanae ecclesiae pastore Reynerum electum defuncto subsequi jubet. Folkerus suae praefecturae amplius non ferens molestias, captata occasione
15 commoda, [62] ipsam resignat veteremque nidum repetit. Hac rerum variatione Reynerus succedit abbas.

REIJNER, de drieëntwintigste abt

Nu de geleerde en vrome heer Folker van alle last was verlost, hielden de beide abten Tzialling en Wilko, vol zorg om een opvolger voor hem te zoeken, langdurig beraad, verzamelden allen rondom zich en maanden hen dringend om de vrede en de eensgezindheid te bewaren. Doordat eenieder hem met zijn stem voordroeg,⁷⁶ werd Reijner als abt aangewezen, een vroom, eenvoudig, bescheiden en nederig man. Na zijn bevestiging werd hij gewijd door heer Martinus van Blonda⁷⁷, vicaris van de hoogeerwaarde bisschop Walramen van Meurs van Utrecht.

Reijner, vroeger [behorend] tot de reguliere kanunniken in Anjum, was van dit klooster proost geweest, maar had van dit proostschap afstand gedaan en op dringend verzoek van heer Folker de regel van Prémontré in het klooster Lidlum aangenomen. Folker zag [namelijk] in dat het aantal van zijn kloosterbroeders onvoldoende was en nam de man des te gemakkelijker op, omdat hij, door hem met het witte habijt te bekleden, een plechtige belofte gestand deed. Folker was zeer ingenomen met de vroomheid en volgzzaamheid van Reijner en wees hem aan als zijn opvolger van de Sint-Janskerk, waar hij gedurende de hele periode waarin Folker zijn ambt als abt vervulde de leiding behield. Na de dood van heer Hendrik, pastoor van de kerk van Sexbierum, beval Folker om aanstonds de overledene door de door hem uitgekozen Reijner te doen opvolgen. Toen nu abt Folker de lasten van zijn ambt niet langer wilde dragen en de geschikte gelegenheid [62] zich voordeed, deed hij afstand en zocht zijn oude nest weer op.

76 Tegen de achtergrond van de hierna genoemde protectie door Folker en de later gebleken ongeschiktheid van Reijner klinkt deze benadrukking van de eenstemmigheid bij de keuze als een zeker excuus.

77 Weijling, *Wijbisschoppen*, 219-225. Gezien de praktijk bij de wijbisschoppen is het niet onmogelijk dat Reijner in Lidlum werd gewijd.

1 REIJNERUS abbas XXIII

Venerabilis pater Tzialingus assumpto D. Villone abbate in Dockum post longam de novo delingendo^z abbate deliberationem, Lidlomenses ad pacem et concordiam hortatur, et ut futura electio sit univoca, sedulo monet. Invocata Spiritus Sancti gratia,
5 communi suffragio Reijnerus abbas declaratur, a patre abbate confirmatus, per D. Martinum de Blonda Traiectensis episcopi vicarium inauguratur.

Hic quondam ordinis Canonicorum Regularium in Aenyom^a praepositus extitit, praepositura abdicata, summis praecibus ab Folkero abbate suorum fratrum exigui numeri habita ratione, locum in collegio Lidlomensi impetrat. Folkerus hominis mo-
10 destia et humilitate delectatus, causam ipsius promovet, et ecclesiae S. Joannis ipsi^b post adeptam dignitatem^c praeficit. Defuncto postmodum D. Henrico ecclesiae Sexbieromanae pastore Reijnerum electum defuncto subsequi precipit, quin et ipsum illi sua industria successorem designat.^d

REIJNER, de drieëntwintigste abt

De eerwaarde vader Tzialling, in gezelschap van heer Wilko, abt van Dokkum, maande na langdurig beraad over de verkiezing van een nieuwe abt de monniken van Lidlum aan om de vrede en de eensgezindheid te bewaren en spoorde hen ernstig aan om de aanstaande verkiezing eenstemmig te laten verlopen. Na het inroepen van de genade van de Heilige Geest werd derhalve met algemene stemmen Reijner als abt gekozen, die na door vaderabt te zijn bevestigd door heer Martinus van Blonda, vicaris van de bisschop van Utrecht werd gewijd.

Reijner was voordien proost geweest in Anjum van de orde der reguliere kanunniken, maar had van dit proostschap afstand gedaan en op dringend verzoek van heer Folker vanwege het gering aantal van zijn broeders een plek gekregen in de Lidlumer kloostergemeenschap. Folker was zeer ingenomen met de bescheidenheid en nederigheid van de man, bevorderde zijn belangen en stelde hem aan over de Sint-Janskerk nadat Reijner de waardigheid van [kanunnik] had verworven. Vervolgens na de dood van heer Hendrik, pastoor van de kerk van Sexbierum, gaf Folker opdracht om direct de overledene door de door hem uitgekozen Reijner te doen opvolgen, ja zelfs wees hij hem om zijn inzet aan als zijn eigen opvolger.

z B2: deligendo a B2: Aengiom b B2: ipsum c B2: (adeptam) ordinis (dignitatem) d B2: (ipsum illi) ob suam industriam (successorem designat)

- 1 Rei administrandae inutilis prorsus nulla in ipso sollicitudo, nulla in rebus gerendis prudentia, quin ipsa fortuna huic *velut indigno noverca et iniqua* fuit. Maior pecorum domus *per negligentiam incensa, ex integro ne stipite apparente, concrematur*. Hanc dum restaurare conatur et viribus et consilio destitutus, contracto aere alieno multa praedia,
- 5 agros, pascua sumptis pecuniis oppignerare cogitur, unde summum monasterio dispendium creatur. Quibusdam agros praediaque negantibus, *caeteris redemptionem non ferentibus*, sequitur summa rerum penuria et defectus; *exhauriuntur penuaria, horrea, molaes et pistrina*. Sacerdotes hordeaceo pane sumpto, lacte presso, cervisia destituti potantur. Tandem de ratione omnium reddituum reddenda meditatur. Accito patre ab-
- 10 bate Tzjalingio rem omnem de perperam administrata *republica monastica*, ipsum veris rationibus de socordia victum, *velut inutilem officio* cedere cogunt anno sinistre administrationis octavo redempti orbis 1447. In Spannum migrans ecclesiae in se curam receptam *sesquianno pastor gubernat et conservat*. Vita functus Lidlom defertur et in aedicula D. Virgini sacra tumulatur anno 1449.

In deze abnormale omstandigheden volgde Reijner als abt op. Voor het beheer der zaken was hij nutteloos; hij had geen enkele aandacht noch inzicht in het behandelen van zakelijke belangen, ja zelfs [vrouwe] Fortuna was voor deze waardeloze man als een boze stiefmoeder. De grote koestal die door zorgeloosheid in brand was geraakt, brandde werkelijk als een fakkel volledig af. Hij wilde die wederom opbouwen, maar daar het hem zowel aan lichaamskrachten als inzicht ontbrak en hij vreemd kapitaal opnam, werd hij, toen het geld er door was, genoodzaakt veel grasland, akkers en vee te verpanden, waardoor hij het klooster veel schade berokkende. Doordat sommigen de akkers en weilanden verwaarloosden en anderen de pacht niet opbrachten, ontstond er een groot tekort en was er gebrek aan van alles; de voorraden levensmiddelen raakten uitgeput, schuren, molens en bakkerijen [raakten leeg]. Zelfs aten de priesters gerstebrood en dronken bij gebrek aan bier karnemelk. Tenslotte overwoog men hem rekenschap te vragen van al zijn uitgaven. Zij vroegen vaderabt Tzialling te komen, gaven deze een totaal overzicht van het foute beheer van de kloosterlijke gemeenschap en dwongen Reijner, nadat hij met reële argumenten van laksheid was beschuldigd, afstand te doen omdat hij ongeschikt was voor zijn ambt, in het achtste jaar van zijn slechte beheer in het jaar 1447 van de Redding der wereld. Hij verhuisde naar Spannum, nam de zorg voor de parochie op zich en bestuurde en behoedde die anderhalf jaar als pastoor. Toen hij zijn levensdoel had bereikt, werd hij naar Lidlum overgebracht en in de kapel der Heilige Maagd begraven in het jaar 1449.

- 1 Reijnerus hac decoratus praefectura muneri inutilis admodum extitit, nulla in ipso sollicitudo, nulla in rebus gerendis prudentia. Quamobrem et ipsa hinc perpetuo fortuna inimica admodum fuit: maior pecorum domus voracissima flamma interiit, hanc dum studet novam erigere viribus et consilio destitutus, contracto aere alieno, multos
- 5 agros et praedia in Berlikom et aliis locis plurimis *creditori^e tradita*, oppignoravit. Unde summum monasterio dispendium. Quibusdam agros et praedia negantibus, his rursus in perpetuum abalienatis, *sequitur magna ex prava administratione rerum penuria*, exhauritur penu.^f Sacerdotes hordeaceum panem tamen *pressi^g pro delitiis habent*, lac pressum bibentes, *cerevisiam desiderant*. Tandem de ratione reddituum reddenda meditantur *fratres*. Vocato patre abbate Tzalingo, rem omnem, de socordi, *prava*, atque inutili administratione ipsi explicant. Quibus compertis convocatis in ede capitulari omnibus^h Reijnerum de socordia, negligentia et *sinistra rei publiceⁱ administratione* convictum, sua dignitate ipsum exonerat, functi officii anno octavo redempti orbis 1447. Ecclesiae Spannomensi praefectus, brevi intervallo temporis in Domino moritur. Lidlum delatus in edicula Divae Virginis sepelitur anno 1449.
- 15

Reijner, eenmaal bekleed met dit gezag, was voor dit ambt volstrekt nutteloos; hij had geen enkele aandacht noch inzicht in het behandelen van zakelijke belangen. Om die reden was ook [vrouw] Fortuna hem voortdurend vijandig gezind. De grote kooftal ging door het alles verwoestende vuur verloren, en toen hij er over dacht die opnieuw op te bouwen, ontbrak het hem aan lichaamskracht en inzicht, nam vreemd kapitaal op en verpandde veel akkers en graslanden in Berlikum en op veel andere plaatsen, die in handen van zijn schuldeiser waren overgegaan. Zo berokkende hij het klooster veel schade. Doordat sommigen de akkers en weilanden verwaarloosden, en daar deze zelfs blijvend in vreemde handen overgingen, ontstond door zijn slecht beheer een groot tekort en raakten de voorraden uitgeput. Priesters moesten gerstebrood als lekkernij eten, dronken karnemelk terwijl zij bier wilden. Tenslotte overwogen de broeders om hem rekenschap te vragen van al zijn uitgaven. Zij vroegen vaderabt Tzialling te komen, gaven deze een volledig overzicht van zijn zorgeloze, foutief en nutteloos beheer. Toen hij dit te horen kreeg riep vaderabt allen in het kapittelhuis bijeen, overtuigde Reijner van zijn zorgeloosheid, verwaarlozing en slecht beheer van het algemeen belang en onthief hem van zijn waardigheid in het achtste jaar van zijn ambtsbekleding in het jaar 1447 van de redding der wereld. Hij werd aan het hoofd van de kerk van Spannum aangesteld en stierf korte tijd later in de Heer. Hij werd naar Lidlum overgebracht en in de kapel der Heilige Maagd begraven in het jaar 1449.

1 TjABBO abbas XXIV

Re cum Reynero transacta consilio venerabilis D. Tzjalingii ad concordem electionem admoniti summis votis optatum D. Tjebbonem abbatem nominant, quem evestigio pater abbas confirmat, *sacraque inauguratione a Trajectensi consecrari curat.*

- 5 Ante monasterii ingressum Tjebbodus praebendarius ecclesiae Harlingensis fuisse dicitur. Corpulentus procerae staturae, a Folkerō admissus, ordinis rigorem summa humilitate et modestia sequitur. Omnium in se animos sua humanitate provocat. Prior designatus, Folkeri iniquis resistens conatibus, *suorum gratiam venando*, reliquis opem ferentibus carcerem erectum *injecta flamma incendit, effractus prius ostiis geminos misere ca-*
 10 *ptos conversos annosos liberat*; quo facto tantum meruit favorem, ut ipsius perpetuo memores, ostium adipiscendae dignitatis futurae aperuerit. Hinc *ecclesiae Hornensis insulae Scellinganae cura ipsi committitur*. Sic patriam suam multis decoravit virtutibus.

- Abbas electus de veteri pietate nihil remittens, omnibus commodo fuit. Dormitorium canonicorum, temporis progressu labefactatum, magnis sumptibus restaurat,
 15 idipsum et pecorum stabulis praestitit. Multum litis et [63] difficultatum ipsi cum Roerdamanis incidit nobilibus. Hi summo jure, ne dicam injuria, munus pastoritium in Tzemarom, Lidiomano studebant extorquere monasterio. Per vim occupatis pasto-

TJABBO, de vierentwintigste abt

Nadat de problemen met Reijner waren afgehandeld, benoemde men op advies van de eerwaarde heer Tzjalling, na aansporing om tot een eendrachtige keuze te komen, met algemene stemmen de voorgedragen heer Tjebbo als abt; vaderabt bevestigde hem onmiddellijk en zorgde er voor dat hij door de bisschop van Utrecht tijdens een plechtige inauguratie gewijd werd.

Voordat hij in het klooster ging was deze Tjebbo, naar men zei, provenier geweest van de kerk van Harlingen. Hij was corpulent en rijzig van gestalte en nadat hij door Folker was aangenomen, volgde hij de strenge regel van de orde in de grootste nederigheid en gematigdheid. Door zijn liefdevol optreden nam hij aller harten voor zich in. Benoemd tot prior nam hij afstand van de slechte ondernemingen van Folker, en, strevend naar de gunst van de zijnen, stak hij na eerst de poorten te hebben geforceerd met behulp van anderen de brand in de kerker die [door Folker] was gebouwd en bevrijdde een hoogbejaarde conversentweeling die op een ellendige manier gevangen gehouden werd. Door dit feit verwierf hij een zo grote sympathie, dat zij hem in gedachten hielden en hij aldus de deur voor zijn toekomstige waardigheid voor zich open hield. Daarna werd hem de zorg voor de kerk van Hoorn op het eiland Terschelling toevertrouwd. Zo sierde hij zijn geboorteland met vele deugden.

Enmaal tot abt gekozen, gaf hij niets van zijn vroegere vroomheid prijs en strekte allen tot voordeel. Het dormitorium der kanunniken dat in de loop der jaren bouwvalig was geworden, liet hij met grote kosten herstellen; datzelfde deed hij ook met de koestallen. Veel strijd en [63] moeilijkheden overkwamen hem van de kant van de edele Roordamannen. Deze probeerden, omdat ze daar alle recht – beter gezegd ‘onrecht’ – op hadden, het pastoorsambt van Tzummarum aan het klooster Lidlum te

1 TIEBBO abbas XXIV

Omni re cum Reijnero transacta consilio venerabilis D. Tzalingii^k ad concordem electionem hortati^k summis votis optatum D. Tiabbodum abbatem nominant, quem evestigio pater abbas confirmat et ab episcopo Traiectensi consecratur.

- 5 Ante monasterii ingressum Tiebbodus prebendarius ecclesiae S. Michaelis Harlingensis commemoratur fuisse. Corpulentus, statura procera, a Folkero admissus, ordinis rigorem ingenti modestia et humilitate sequitur, quibus virtutibus omnium animos in se convertit. Prior designatus, iniquis Folkeri conatibus resistens, reliquis fratribus opem ferentibus, carcerem erectum effringit, miseros conversos iniuste carceri mancipatos
10 liberat et iniecta flamma incendio.^l Quo facto tantum apud suos favorem meruit, ut ipsius perpetuo memores, ostium adipiscendae dignitatis futurae^m aperuerit. Scellinganae ecclesiae praefectus, patriam suam multis decoravit beneficiis.

- Abbas exinde electus de veteri pietate nihil remittens, omnibus commodo fuit, neminiⁿ incommodus. Dormitorium canonicorum temporum progressu labefactatum, magnis sumptibus restaurat, idipsum et pecorum receptacula praestitit. Multas molestias et sumptus a^o Roordamanis patitur nobilibus. Hi suo iure, ne dicam iniuria, ecclesiam in Tzommarom, Lidlomano studebant eripere monasterio. Per vim pastoris edes occu-

TJEBBO, de vierentwintigste abt

Nadat de problemen met Reijner alle waren afgehandeld, benoemde men op advies van de eerwaarde heer Tzialling, na aansporing om tot een eendrachtige keuze te komen, met algemene stemmen de voorgedragen heer Tjebbo als abt; vaderabt bevestigde hem onmiddellijk en hij werd door de bisschop van Utrecht gewijd.

Voordat hij in het klooster ging was deze Tjebbo, naar men zei, provenier geweest van de Sint Michaelskerk van Harlingen. Hij was corpulent en rijzig van gestalte, en nadat hij door Folker was aangenomen, volgde hij de strenge regel van de orde in de grootste gematigdheid en nederigheid, door welke deugden hij aller harten voor zich won. Benoemd tot prior nam hij afstand van de slechte ondernemingen van Folker, forceerde met behulp van de overige broeders de [door Folker] gebouwde grote kerker, bevrijdde enkele ongelukkige conversen die onrechtmatig in de kerker waren geworpen, stak de brand in de kerker [en vernietigde die]. Door dit feit verwierf hij een zo grote sympathie, dat zij hem in gedachten hielden en hij aldus de deur voor zijn toekomstige waardigheid open hield. Daarna werd hij over de kerk van Terschelling aangesteld en sierde zijn geboorteland met vele weldaden.

Enmaal tot abt gekozen gaf hij niets van zijn vroegere vroomheid prijs en strekte allen tot voordeel en was niemand tot last. Het dormitorium der kanunniken dat in de loop der jaren bouwvallig was geworden, liet hij met grote kosten herstellen; datzelfde deed hij ook met de onderkomens van de koeien. Veel moeilijkheden en onkosten ondervond hij van de kant van de edele Roordamannen. Deze probeerden, omdat ze daar alle recht – beter gezegd ‘onrecht’ – op hadden, de kerk van

j B2: (Tziallingii) **patris **abbatis k B2: (hortati) **monastici l B2: (incendio) consumit m B2: frustra n B2: (commodo) **suis (nemini) o B2: molestias a

1 rum aedibus ex arbitrio alium substituerunt, D. Eponem per se virum et integrum. Ad
 haec eripiunt coenobio multos agros, pascua et praedia; id vero astu summo simulata
 cum integro viro Tjebbone necessitudine ad coenam ipsum vocant. Eo ubi ventum est
 5 ab ipso subscribendam alterius partis continebat. Has dum illi subscribendas propo-
 nunt, ipsi parato subtrahunt, hoc addentes: “In abitu, reverende pater, facile fiet.” Sic subdu-
 cuntur. Illo interim ex industria bene poto abitum parante, alteras proferunt literas,
 quibus magnam agrorum partem pro suo jure illis libere concedit. Has non relectas,
 dum putaret priores esse, calliditatis et doli ignarus, liberaliter subscribit. Quo facto ipsi
 10 suo jure agros literis concessos libere invadunt et retinent summo abbatis dolore.

In reliquis prudens et insignis dispensator extitit. Evacuata omnia sua sedulitate replevit,
 sic ut pecore et penu plena forent omnia. Vitae peracto spatio suae dignitatis anno ter-
 tio hominem exiit. Elatus in choro abbatum sepelitur non sine suorum luctu et moerore
 anno 1450.

ontfutselen. Met geweld bemachtigden zij de pastorie en vervingen de pastoor naar eigen goeddunken door een ander, namelijk heer Epo, op zich een vroom en integer man. Bovendien ontnamen zij het klooster veel landerijen, [zowel] akkerland als weiland en deden dit op een uitermate listige manier door vriendschap te simuleren met de onbaatzuchtige man Tjebbo en hem uit te nodigen voor een maaltijd. Zodra hij bij hen gekomen was, hielden ze twee brieven van totaal verschillende inhoud achter de hand, waarvan de ene de beslechting inhield van een bepaald twistpunt en die de abt zou moeten ondertekenen. Op het moment waarop ze hem de brief voorlegden om te ondertekenen en hij op het punt stond dat te doen, trokken ze de brief bij hem weg met de woorden: ‘Misschien is het wat makkelijker voor U, eerwaarde vader, [te tekenen] als U weer naar huis gaat’. Dus werd de brief weggenomen. Maar nadat ze hem intussen met opzet stevig hadden laten drinken en hij zich gereed maakte voor vertrek, haalden ze de tweede brief te voorschijn waarin hij hun een groot deel van zijn landerijen vrij in rechte afstond. Hij las de brief niet nog eens want hij meende dat het de eerste was, ondertekende hem argeloos, zich niet bewust van hun valsheid en listigheid. Door deze handelwijze konden ze de landerijen die hun in de brief waren overgedragen met het volste recht zonder meer in bezit nemen en behielden die tot zeer groot verdriet van de abt.

Nadien werd hij wat voorzichtiger en bleek een buitengewoon goed beheerder van zijn goederen. Alles wat hij was kwijt geraakt, vulde hij volijverig weer aan, zodat alles weer vol beesten en voorraden kwam. In het derde jaar van zijn waardigheid voltooide hij zijn levensweg en legde de mens af. Hij werd ten grave gedragen en in het jaar 1450 onder groot verdriet en treurnis van de zijnen in het abtenkoor begraven.

1 pant, ex suo arbitrio secularem virum D. Eponem, per se pium^p et probum, ecclesiae
 praeficiunt. Cenobio multos agros et praedia adimunt, quod summo astu conficiunt^q.
 Simulata^r cum D. abbate, viro integro, amicitia, ipsum ad cenam vocatum in suo ca-
 stro benigne accipiunt, iam binas scripserant literas argumenti plane diversi: harum
 5 prima cuiusdam litis pacificationem ab ipso subscribendam continet, altera magnam
 agrorum Lidlomensium mutationem. Primas ipsi propositas perlegens, petito calamo sub-
 scribere cogitat, quod dum studet, ipsi ex industria lectas literas subtrahunt, atque in
 abitum^s illius potius differendum censent. Ille vir bonus obsequitur, post largam potatio-
 nem abeunti literas referunt at non easdem, ille literas easdem quas prius legerat sus-
 10 picans, inconsulte admodum subscribit et abiit. Rordamani postmodum muniti his li-
 teris agros invadunt et occupant in hunc diem.^t Illud dolorum initium.

In reliquis Tiebbo prudens extitit, qui omnia evacuata abundante annona^u v replevit.
 Ceterum illato^w fraudis damno, ad extremum habitum illi predoluit.^x Vitae peracto spatio suae
 15 dignitatis anno tertio hominem exiit, salutis anno 1450 in choro abbatum meridiona-
 li sepultus quiescit.

Tzummarum aan het klooster Lidlum te ontfutselen. Met geweld bemachtigden zij de pastorie en benoemden naar eigen goeddunken een wereldgeestelijke, namelijk heer Epo, op zich een vroom en integer man. Bovendien ontnamen zij het klooster veel akkerland en weiland en deden dit op een uitermate listige manier door vriendschap te simuleren met de onbaatzuchtige heer abt en hem hoffelijk uit te nodigen voor een maaltijd. Tevoren hadden ze twee brieven geschreven van totaal verschillende inhoud: de ene hield de beslechting in van een bepaald twistpunt en die de abt zou moeten ondertekenen, en de ander een belangrijke overdracht van Lidlumer landerijen. De abt las het eerste schrijven dat ze hem hadden voorgelegd, vroeg een schrijfveer en wilde hem ondertekenen, maar terwijl hij dat overwoog, trokken ze met opzet de brief die hij gelezen had bij hem vandaan en stelden hem voor dit uit te stellen tot zijn vertrek. Een goed mens als hij was, ging hij daarmee akkoord. Vervolgens boden ze hem, nadat hij stevig gedronken had, bij zijn vertrek een brief aan, maar het was niet dezelfde. Hij echter dacht dat het dezelfde brief was die hij tevoren had gelezen, ondertekende hem nogal onbezonnen en ging heen. Gedekt door deze brief namen de Roordamanen de velden in bezit en behielden ze tot de dag van vandaag. Dit was het begin van veel ellende.

Nadien was Tjebbo wat voorzichtiger en vulde alles wat hij was kwijt geraakt opnieuw in overvloedige mate aan. Wel bleef het de abt tot zijn laatste ademtocht knagen dat men hem zo bedrogen had. In het derde jaar van zijn waardigheid voltooide hij zijn levensweg en legde de mens af. In het jaar van het heil 1450 werd hij aan de zuidzijde van het abtenkoor begraven en rust daar.

p B2: (per se) alioquin (pium) q B2: (astu) ** (ab ipsis confectum est) r B2: (Simulata) nimirum s B2: ambitum t B2: (invadunt), occupant et in hunc usque diem possident u Hs.: a nona met een liggend streepje boven de a. Vandaar de verwarring bij de afschrijver in B2? v B2: abundanter a novo w B2: (Ceterum) ** abbas ** de (illato) x B2: predoluit

1 FOLKERUS secunda vice abbas

Piae memoriae D. Tjebbone sepulto, praesente patre abbate Tzjalingio cum reliquis ordinis visitoribus annuis, canonici omnes in hoc conveniunt, ut Folkerum precibus sollicitatum pristinae restituant dignitati. Quod dum abbas pater omnibus modis dis-

5 suadere contendit, adstipulante visitatore utroque, canonici maiori fiducia et constantia pergunt et ipsum commonitum de electione unanimi consensu in abbatem rursus eligunt. Electum abbas confirmare denegat, nec, ut id precibus faciat, Folkerus impetrare potuit, quae res praeter omnem expectationem ipsum aliquandiu suspensum tenuit. Inito cum suis consilio Brabantiam invitatis illis adiit. Salutato abbate Everbodiensi, tunc temporis abbatis Praemonstratensis in spiritualibus legato, rem omnem

10 aperit, electionis literas ostendit, patris abbatis negatam confirmationem allegat, quibus exacte intellectis ordinis totius nomine ab ipso Everbodiensi confirmationem consequitur. Rediens summo honore excipitur, suisque fideliter praeest.

[64] Multum illi negotii fuit cum suis de ordinis rigore, quem plerique religione sensim frigescente intermittentes, laxiorem desiderabant vitae tramitem. At ille vir prudens, integer, natura strenuus, de ordinis observantia nihil remittens, indulgere illis quidquam^a potuit, poenitentiarum macerationibus et carcere usus fratrum ipsimet

15

FOLKER, voor de tweede keer abt

Na de begrafenis van heer Tjebbo zaliger kwamen in aanwezigheid van vaderabt Tzialling en verder de ordesvisitatoren van dat jaar alle kanunniken bijeen met het doel om Folker, na hem door hun aandringen daartoe te hebben verleid, in zijn vroegere waardigheid te herstellen. Maar hoewel vaderabt hen met steun van beide visitatoren hiervan op alle mogelijke manieren probeerde af te houden, zetten zij hun pogingen met des te meer zelfvertrouwen en volharding door, bezwoeren hem dat zij unaniem waren in hun keuze en kozen Folker opnieuw tot abt. Vaderabt echter weigerde de gekozene te bevestigen; ook Folker kon hem niet zover krijgen, hoe hij er de abt ook om smeekte, en zo hield Tzialling hem buiten alle verwachting enige tijd in onzekerheid. Folker overlegde met zijn mensen en ging tegen de wil [van Tzialling en de visitatoren] naar Brabant. Daar bezocht hij de abt van Averbode die op dat moment namens de abt van Prémontré legaat was in geestelijke zaken, gaf volledige opening van zaken, toonde hem zijn verkiezingsbrief, bracht de geweigerde bevestiging van vaderabt ter sprake en verkreeg, toen het de abt allemaal duidelijk was geworden, uit naam van de hele orde de bevestiging uit handen van de abt van Averbode. Hij keerde naar huis terug, werd daar op de meest eervolle wijze ontvangen en gaf nauwgezet leiding aan de zijnen.

[64] Hij had veel te stellen met de zijnen over de gestrengheid van de regel, omdat een groot aantal van hen bij de geleidelijke verkillung van het religieuze vuur er zich niet aan hield en een minder strakke levensweg verlangde. Hij daarentegen, wijs en onbaatzuchtig als hij was en man van een sterk karakter, deed geen enkele concessie

a Misschien te lezen: nihil quidquam.

1 FOLKERUS secunda vice abbas

Piae memoriae D. Tiebbone sepulto D. Tzalingio patre abbate praesente cum reliquis ordinis visitoribus annuis, canonici omnes in hoc sunt ut Folkerum praecibus sollicitatum pristinae restituant dignitati. Quod dum abbas pater omnibus modis dissuadere conatur, canonici maiori constantia pergunt et ipsum praemonitum de electione unanimes consensu abbatem rursus eligunt. Electum abbas confirmare recusat, nec ut id faceret Folkerus precibus impetrare potuit. Que res praeter omnem expectationem ipsum aliquamdiu suspensum tenuit. Inito cum senioribus consilio Brabantiam adiit, salutato abbate Everbodiensi, eo tempore a patre abbate Praemonstratensi legatus in spiritualibus extitit. Hic^y impetrata confirmatione letus rediit, summo honore exceptus suis fideliter praeest.

De reformatione instauranda multum ipsi cum monasticis negotii fuit, ordinis rigore sensim frigescente, plerique laxiorem viam ingressi, reformationem egre admittebant. Ille probus et integer de ordinis et statutorum observantia nihil remittens, indulgere quidquid^z potuit, paenitentiarum macerationibus, et carceris squalore usus invidiam,^a

FOLKER voor de tweede keer abt

Na de begrafenis van heer Tjebbo zaliger kwamen in aanwezigheid van vaderabt Tzialling en de ordesvisitatoren van dat jaar alle kanunniken bijeen met het doel om Folker, na hem door hun aandringen daartoe te hebben verleid, in zijn vroegere waardigheid te herstellen. Maar hoewel vaderabt hen met steun van beide visitatoren hiervan op alle mogelijke manieren trachtten af te houden, zetten zij hun pogingen met des te meer volharding door, bezwoeren hem dat zij unaniem waren in hun keuze en kozen Folker opnieuw tot abt. Vaderabt echter weigerde de keuze te bevestigen; ook Folker kon hem niet zover krijgen om dat te doen, hoe hij er de abt ook om smeekte, en zo hield Tzialling hem buiten alle verwachting enige tijd in onzekerheid. Folker overlegde toen met zijn mensen en ging naar Brabant. Daar bezocht hij de abt van Averbode die op dat moment door vaderabt van Prémontré was aangesteld tot legaat in geestelijke zaken, verkreeg van deze de bevestiging, keerde verheugd huiswaarts, werd daar op de meest eervolle wijze ontvangen en gaf nauwgezet leiding aan de zijnen.

Toen hij de hervorming wilde aanpakken, kreeg hij veel te stellen met zijn monniken omdat de gestrengheid van de regel geleidelijk verkilde en een groot aantal van hen een minder strak leven was aangevangen en met een hervorming slechts met tegenzin meeging. Hij daarentegen, rechtschapen en onbaatzuchtig als hij was, deed

- 1 conciliat invidiam, qua in quovis collegio nihil peius aut perniciosius esse potest. Haec alit simultates ac velut sublucens ignis in se compressa, tametsi praeter fumum nihil emittat, sumendo vires flatuque levi excitata apertam producit flammam, quod in his conspicuum est. Hi nempe ad tempus presso furore de modo ipsum hostibus
- 5 prodendi ineunt consilium. Roordamani et huic odio vatiniano^a et implacabili infensi, rem cum suis fratribus communicant, ut vel hac via dignitate pulsus, sui rigoris poenas lueret. Designatur ab utrisque dies et hora, qua ipsus in aula solus, aeger et quiescens posset opprimi. Ad horam dictam fit magnus campanarum sonitus, quo audito Joannes Roorda suis stipatus militibus monasterium a parte orientali navigio intrans, trajecta
- 10 fossa, valvas aulae reserat, fenestras effractas aperit, spectantibus monasterii fratribus, ipsum abbatis cubile irruens, Folkerum prodicionis inscium solum offendit. Antequam haec fiunt ex fragore ostiorum abbas sibi metuens, marsupium auro plenum fenestra ejectum in subjacente urticeto occultandum, ab ipsis militibus et conversis intercipitur. Hinc durioribus verbis et contumeliis ipsum adortus praesente satellite abbatia educ-
- 15 tum, fugat et pellit anno suae dignitatis secunda vice decimo octavo, partae salutis

ten aanzien van de naleving van de orderegels, schonk de broeders voor zover hij kon vergiffenis, maar haalde zich door het hanteren van kastijding en kerker als boetedoening de ergernis van de broeders op de hals, en niets is voor welke gemeenschap ook slechter en nadeliger dan dat. Ergernis is namelijk de voedingsbodem voor gespannen verhoudingen en als een vuurtje dat onder de as smeult, – al is er niets anders te zien dan rook. Maar zelfs door een zuchtje wind neemt het in hevigheid toe, wordt een open vuur en komt daardoor aan de oppervlakte. Lange tijd nu hadden zij hun wrok onderdrukt, maar nu gingen ze onderling overleggen over de manier waarop ze hem aan zijn vijanden konden uitleveren. De Roordamannen die hem eveneens zeer vijandig gezind waren met een onverzoenlijke Vatinische haat, bespraken de zaak met de broeders om hem bijvoorbeeld langs deze weg uit zijn waardigheid te verdrijven en zo voor zijn gestrengheid te laten boeten. Dag en uur werden door beide partijen vastgesteld waarop de man kon worden overweldigd, als hij namelijk alleen in zijn woning was, ziek en in slaap. Op het gestelde uur klonk het machtige gelui van de klokken, op het vernemen waarvan Joannes Roorda, omringd door zijn soldaten, aan de oostzijde het klooster met een schuit naderde, de gracht overstak, de deur van de abtswoning forceerde, de vensters open brak – dit alles onder het toeziende oog der kloosterbroeders – zelfs het slaapvertrek van de abt binnen stoof en Folker, als enige onbewust van het verraad, uitschold. Tevoren echter had de abt, angstig geworden door het gekraak van de deuren, een buidel met goudgeld naar buiten geworpen om ze tussen de brandnetels verborgen te houden, maar ze werd door de soldaten en de conversen onderschept. Daarop richtte Roorda zich met grove woorden en lasterlijke taal tot de abt en bracht hem tezamen met zijn dienaar buiten de abdij; hij verjoeg en verdreef hem in het achttiende jaar van zijn tweede bewind, in het 1468ste jaar van de

a Ontleend aan de rede van Cicero tegen zijn gezworen tegenstander Vatinius. De rede van Cicero in Vatinium was bekende schoollektuur. De in de tekst gehanteerde combinatie: *odium implacabile Vatinius* is letterlijk ontleend aan de grote Romeinse redenaar.

- 1 qua in quovis collegio nihil perniciosius, contraxit. Hec alit lites et simultates ac velut
in favilla sublucens ignis compressa, tametsi praeter fumum diu nihil proferat. Su-
mendo vires levi flatu excitata, apertam producit flammam, quod in cenobitis conspi-
cuum fuit. Hi ad tempus presso furore, de modo hostibus ipsum prodendi consilium
5 ineunt. Roordamani praeteritis huic odio Vatiniano et implacabili erant infensi, hi dan-
culum cum fratribus rem communicant, ut vel hac via dignitate pulsus, sui rigoris pae-
nas luat. Designatur dies et hora qua ipse in aula solus morbo senioque confectus possit
opprimi. Ad dictam horam fit campanarum compulsus, ex^b insidiis prosiliunt hostes, tra-
iecta monasterii fossa a parte orientali abbatis aulam reseratis valvis^c effractis fenestris in-
10 vadunt. Ipse Joannes conclave abbatis ingressus, ipsum solum offendit, durioribus^d
verbis et contumeliis adortum capit et vincit, deductum ex aula brachiis, monasterio
pellit turpiter admodum. Abbas ostiorum fragore excitatus marsupium auro plenum fe-
nestra in subiectum viticetum eiecit, militibus^e intercipitur. Fiunt hec spectante toto

geen enkele concessie ten aanzien van de naleving van de orderegels, schonk de broeders voor zover hij kon vergiffenis, maar haalde zich door gebruik te maken van kastijding en ellendige kerkerstraf hun ergernis op de hals, en niets is voor welke gemeenschap ook slechter en nadeliger dan dat. Die ergernis is namelijk de voedingsbodem voor geruzie en gespannen verhoudingen en als een vuurtje dat onder de as smeult, al is er lange tijd niets anders te zien dan rook. Maar zelfs door een zuchtje wind neemt het in hevigheid toe, wordt een open vuur en zo ook zichtbaar voor de kloosterlingen. Lange tijd nu hadden zij hun wrok onderdrukt, maar nu gingen ze onderling overleg plegen over de manier waarop ze hem aan zijn vijanden konden uitleveren. De Roordamannen die hem na al wat er gebeurd was zeer vijandig gezind waren met een onverzoenlijke Vatinische haat, bespraken de zaak heimelijk met de broeders om hem langs deze weg uit zijn waardigheid te verdrijven en zo voor zijn gestrengheid te laten boeten. Dag en uur werden vastgesteld waarop de man kon worden overweldigd, als hij namelijk alleen in zijn woning was, vermoeid door ziekte en ouderdom. Op het gestelde uur klonk het machtige gelui van de klokken, op het vernemen waarvan de vijanden uit hun hinderlaag tevoorschijn sprongen, de gracht van het klooster aan de oostzijde overstaken, de deur van de abtswoning forceerden, de vensters openbraken en binnendrongen. Zelf drong Joannes [Roorda] het slaapvertrek van de abt binnen, trof hem alleen aan, viel hem aan en overmeesterde hem onder grove woorden en lasterlijke taal en nam hem gevangen; hij joeg hem met stokken uit zijn kamer en verdreef hem uiterst smadelijk het klooster uit. De abt had, angstig geworden door het gekraak van de deuren, een buidel met goudgeld naar buiten geworpen om ze tussen de brandnetels verborgen te houden, maar ze werd door de soldaten onderschept. Dit alles vond voor het oog van zijn hele convent plaats in het achttiende jaar van zijn bewind, in het jaar 1468 van de geboorte van het heil. Kort

b B2: (compulsus) **quo **audito (ex) c Hs. Valus d B2: (offendit), quem (durioribus) e B2: (subjectum) viticetum eiecit, quod a (militibus)

- 1 1468. Paulo post moriens, sepulchro ab se in sacello D. Virginis praeparato illatus
quiescit.

RIOERD ROERDA abbas XXV

- 5 Erat Joanni Roerda frater viduus Rioerd. Hic ducta uxore filia Sceltonis Lyauckama,
ipsam non relicta prole amittit. Hinc coelibem vitam eligens, illiteratus attamen ordi-
nis canonicorum regularium in Aenyom institutum affectans, praeposituram ingreditur.
10 Studiosus quantum in ipso fuit existens, monasticen professus, sacerdotio deco-
ratur, Joannes frater malo genio ductus quandoque abbatem Vilhelmum Horti D.
Virginis de ipso capiendo sollicitat, sed frustra omnibus Horti canonicis et coenobitis
15 reclamantibus. Tandem Joannes sumpto satellitio armato ipsum Refridum violenta
manu nec sine sanguinis effusione et clade unius ipsum induit candido assumpto ha-
bitu, illis relinquit. Summa laborans Refridus invidia, omnibus ob stupiditatem, bar-
bariem et rerum omnium ignorantiam ostentui fuit et ludibrio. Joannes vero, pulso
per vim Folkero arreptum illum ipsi Folkero subornatis ex [65] munere corruptis fra-
tribus substituit. Ordinis et praefecturae confirmationem impetrare haud potuit. *Prae-
ter jus et consuetudinem firmationem impetrare haud potuit.*

geboorte van het heil. Kort daarop stierf hij en werd te ruste gelegd in de kapel van de Heilige Maagd in een graf dat door hemzelf in gereedheid was gebracht.

RIOERD ROORDA, de vijfentwintigste abt

Joannes Roorda had een broer Rioerd die weduwnaar was. Deze was getrouwd geweest met een dochter van Scelto Liauckema, maar had haar verloren zonder dat zij hem kinderen had nagelaten. Daarop besloot hij om ongetrouwd te blijven, en ofschoon hij geen hogere schoolopleiding had gehad, toonde hij belangstelling voor het klooster van de reguliere kanunniken in Anjum en deed zijn intrede in de proosdij. Hij studeerde zo hard als het hem mogelijk was, deed zijn professie als monnik en werd onderscheiden met het priesterschap. Zijn broer Joannes had eens, geleid door zijn kwade genius, bij abt Willem van Mariëngaarde geprobeerd Rioerd daar te doen opnemen, maar dat lukte niet door tegenwerking van alle kanunniken en andere kloosterlingen van de Gaarde. Tenslotte ronselde Joannes een gewapende bende en bracht Refrid [Rioerd] zelf er gewapenderhand naar toe, niet zonder bloedvergieten en met het verlies van één mensenleven, kleeedde hem met het witte habijt en liet hem bij ze achter. Refrid had daar te lijden onder de grootst mogelijke afkeer en was bij allen het mikpunt van spotternij vanwege zijn grote domheid, ruwheid en onkunde in allerlei zaken. Joannes nu, die Folker met geweld had verdreven, ontvoerde Refrid en stelde hem met behulp [65] van een aantal omgekochte corrupte broeders aan als opvolger van Folker zelf. Maar bevestiging van de orde en de prefectuur kon hij niet krijgen. Want bevestiging krijgen buiten recht en gewoonte is niet mogelijk.

- 1 collegio anno suae praefecturae postremae^f decimo octavo, partae salutis 1468. Paulo post moriens sepulchro in sacella Divae Virginis ab se praeparato illatus quiescit.

RIOERD ROERDA abbas XXV

- 5 Erat Joanni frater viduus Rioerd. Hic ducta uxore filia Sceltonis senioris a Lyaukama, ipsam non relicta prole amittit. Hinc celibem vitam eligens, illiteratus praeposituram Canonicorum Regularium in Aenyom ingreditur. Studiosus pro viribus existens, monasticen profitetur, sacerdotio decoratus *satis profuit*. Joannes^g ductus pravo ingenio abbatem Vilhelmum Horti^h Marie de fratre Refrido in suum contubernium recipiendo frequenter sollicitat, sed frustra, *sibi metuens*, omnibus quoque Horti cenobitisⁱ recla-
- 10 mantibus. Joannes sumpto satellitio armato ipsum Refridum manu violenta, nec sine sanguinis effusione Horto Virginis infert,^j sumptoque habitu candido fratri iniici curat et abit. Hinc Refridus magna laborans invidia^k omnibus ob ingentem stupiditatem, *literarum ignorantiam* et barbariam ludibrio extitit. Pulso deinde per vim Folkero abbate venerando, arreptum illum ipsi Folkero, corruptis munere quibusdam canonicis substituit, ordinis et dignitatis confirmationem nunquam impetrare potuit.
- 15

daarop stierf hij en werd te ruste gelegd in de kapel van de Heilige Maagd in een graf dat door hemzelf in gereedheid was gebracht.

RIOERD ROORDA, de vijfentwintigste abt

Joannes Roorda had een broer Rioerd die weduwnaar was. Deze was getrouwd geweest met een dochter van Scelto Liauckema de oudere, maar had haar verloren zonder dat zij hem kinderen had nagelaten. Daarop besloot hij om ongetrouwd te blijven, en ofschoon hij niet kon lezen of schrijven, deed hij zijn intrede in de proosdij Anjum van de reguliere kanunniken. Hij studeerde zo hard als het hem mogelijk was, deed zijn professie als monnik, werd onderscheiden met het priesterschap en was er van groot nut. Zijn broer Joannes had, geleid door zijn kwade genius, bij herhaling geprobeerd abt Willem van Mariëngaarde te bewerken Refrid in zijn gemeenschap te doen opnemen, maar dat lukte niet en hij vreesde het ergste voor zich, aangezien ook alle kloosterlingen tegenwerkten. Joannes ronselde toen een gewapende bende en bracht Refrid zelf er gewapenderhand, niet zonder bloedvergieten Mariëngaarde binnen, en na het witte habijt te hebben bemachtigd, zorgde hij er voor dat zijn broer werd ingekleed en liet hem daar achter. Refrid nu had daar te lijden onder hun grote afkeer en was voor allen een mikpunt van spotternij vanwege zijn grote domheid, onbelesenheid en ruwheid. Joannes nu, die Folker met geweld had verdreven, ontvoerde Refrid en stelde hem met behulp van een aantal omgekochte corrupte kanunniken aan als opvolger van Folker zelf. Maar bevestiging van de orde en de prefectuur kon hij nimmer krijgen.

f B2: *postremo* g B2: (Joannes), ***frater**ei*us h B2: ***Divae* i B2: (quoque) *coenobitis* (*reclamantibus*) j In de marge van B2b door een andere hand gewijzigd in: *Monasterio Lidlumensi infert*. De wijziging komt niet voor bij Matthaëus en Hugo. Opm. De gang van zaken staat in A duidelijker omschreven. k B2: (*Hinc*) *Refridus* (*laborans invidia*),

1 Praeter jus et consuetudinem abbas factus perpetuum aluit satellitium hominum stolidorum, quorum temeritate graviter adfliguntur sacerdotes, ii praesertim, quorum in electione consensum extorquere nunquam potuit, ut in Jacobo Zelando latius prosequemur. Habuit et suos sycophantas, palpones et gnathones, quorum praesidio
 5 usus ecclesiae redditus misere consumpsit. Praefecturam quoque ipsius minus faustam futuram ipsum infelix suffragium innuit, nam ipsa prima ab ingressu nocte praecipua pecorum domus incineratur flamma inextinguibili. Ex inordinata eleemosynarum largitione magna succrevit eduliorum penuria, sic ut canonicis necessaria ciborum sustentatio negata sit. Ne omnia simul ad internecionem perirent, monilia sacra omnia fideles *coenobii* conservatores, calices, crucem argenteam, pedum argenteum, thecam corporis Dominici colligunt; sub noctis medium egressi Franequeram properant, fidissimo committunt amico. Armentum omne monasterii tantopere minuit abliguriendo, vendendo et distrahendo, ut vix decem vaccae reliquae fuerint.

15 De confirmatione impetranda sollicitus, quam sequeretur consecratio, sine cuius adminiculo consecrari haud posset, mittit Praemonstratum virum magnificum D. Petrum, ecclesiae Dronripensis pastorem, qui re infecta domum revertitur. Hinc numeratis D. Vilhelmo patre abbate 50 florenis, D. Vesselo praeposito Vineae Domini toti-

Daar hij buiten alle recht en gewoonte abt geworden was, had hij altijd een bende ruw krijgsvolk op de been, van wier driestheid de priesters veel overlast ondervonden, vooral diegenen van wie hij niet de goedkeuring voor zijn keuze had kunnen krijgen, zoals we bij Jacob van Zeeland breedvoerig zullen beschrijven. Hij had ook zijn vleiers, pluimstrijkers en hielelikkers om zich heen, en om op hun steun te kunnen blijven rekenen, joeg hij de inkomsten van het klooster er op een verschrikkelijke manier door. Ook beloofde zijn onzalige verkiezing weinig goeds voor zijn aanstaande bewind, want al in de eerste nacht na zijn intrede brandde de grootste veestal af; het vuur was niet te blussen. Door het lukraak uitgeven van aalmoezen ontstond er zo'n gebrek aan etenswaren, dat zelfs voor de kanunniken de noodzakelijke voedselvoorziening in gevaar kwam. En om te voorkomen dat alles totaal zou worden vernietigd en verloren zou gaan, verzamelden de trouw gebleven kloosterlingen alle heilige kostbaarheden: kelken, het zilveren kruis, de zilveren staf en de *theca*⁷⁸ voor het Lichaam des Heren, verlieten midden in de nacht het klooster, haastten zich naar Franeker en vertrouwden alles toe aan hun trouwste vriend. De hele veestapel van het klooster nam af door verkwisting, verkoop en schenking en wel zo sterk, dat er amper tien koeien meer overbleven.

In zijn poging bevestiging te verkrijgen – want daarzonder kon hij absoluut niet gewijd kon worden – om eerst dan gewijd te worden, zond hij heer Pieter, pastoor van de kerk van Dronrijp, een hooggeacht man, naar Prémontré, maar deze keerde onverrichter zake huiswaarts. Vervolgens rustte hij, na vaderabt heer Willem vijftig flori-

⁷⁸ *Theca*, *peristerium*, *pyxis* of *custodia* zijn de gebruikelijke aanduidingen voor het vaatwerk dat dienst doet om de Eucharistie te bewaren.

1 Preter^l ius et consuetudinem abbas factus, perpetuum alit sacellitium hominum stolidorum, quorum temeritate graviter affliguntur sacerdotes, ii praesertim, quorum in electione consensum extorquere nunquam potuit, ut in Jacobo Zelando infra latius prosequemur. Habuit suos sycophantas, palpones et gnathones, quorum adminiculo
 5 usus, ecclesiae redditus misere consumpsit. Prefecturam ipsius minus faustam cenobio futuram, ipsum ab ingressu infelix praesagium innuit: ipsa nocte prima ab inito magistratu,^m precipua pecorum domus summa negligentiaⁿ excitata flamma incineratur. Ex inordinata eleemosynarum distributione, magna succrevit eduliorum inopia, sic ut canonicis necessaria ciborum sustentatio negata sit. Ne omnia simul consumerentur bona monastica, monilia ecclesiae, fideles horum conservatores, calices,^o crucem argenteum, pedum, thecam Corporis Domini simul colligunt, sub noctis medium egressi, Franekeram deferunt, fidissimo amico creduntur. Abbas omne monasterii pecus tantopere minuit abliguriendo, vendendo et distrahendo, ut vix decem vaccae residuae^p manserint. Tandem de confirmatione impetranda sollicitus, sine cuius adminiculo consecrari haud potuit, mittit Praemonstratum virum magnificum D. Petrum ecclesiae in Dronripis pastorem. Hic re infecta domum revertit. Alteram rursum instituit legationem amplissimam insignem pateram argenteam operculo splendido

Daar hij buiten alle recht en gewoonte abt geworden was, had hij altijd een bende ruw krijgsvolk op de been, van wier driestheid de priesters veel overlast ondervonden, vooral diegenen van wie hij niet de goedkeuring voor zijn keuze had kunnen krijgen, zoals we bij Jacob van Zeeland breedvoerig zullen beschrijven. Hij had ook zijn vleiers, pluimstrijkers en hielelikkers om zich heen, en om op hun steun te kunnen blijven rekenen, joeg hij de inkomsten van het klooster er op een verschrikkelijke manier door. Ook beloofde zijn onzalige verkiezing al vanaf zijn binnenkomst weinig goeds voor zijn aanstaande bewind, want al in de eerste nacht na de aanvang van zijn magistratuur brandde als gevolg van grove nalatigheid de belangrijkste veestal af. Door het lukraak uitgeven van aalmoezen ontstond er zo'n gebrek aan etenswaren, dat zelfs voor de kanniken de noodzakelijke voedselvoorziening in gevaar kwam. En om te voorkomen dat alle kerkelijke goederen totaal zouden verloren gaan, verzamelden de trouw geblevenen onder hen de kostbaarheden van de kerk, zoals kelken, het zilveren kruis, de zilveren staf en het *peristerium* voor het Lichaam des Heren, verlieten midden in de nacht het klooster, begaven zich naar Franeker en vertrouwden daar alles toe aan hun trouwste vriend. De abt tastte de hele veestapel van het klooster zo sterk aan door verkwijping, verkoop en schenking, dat er amper tien koeien meer overbleven.

In zijn poging bevestiging te verkrijgen – want daarzonder kon hij absoluut niet gewijd worden – zond hij heer Pieter, pastoor van de kerk van Dronrijp, een hooggeacht man, naar Prémontré, maar deze keerde onverrichter zake huiswaarts. Vervolgens rustte hij een schitterend gezantschap uit, en voorzag dat van een zeer bijzondere zilveren drinkbeker, verfraaid met een prachtige met kostbare edelstenen versierde

l B2: Refridus hoc modo (preter) m B2: inita dignitate, n B2: ** per summam negligentiam o B2: (conservatores) ut (calices) p B2: residuo

- 1 dem, honorificam adornat legationem. Ab aurifice jubet fieri insignem pateram argenteam; huic operculum addit excelsum aquilina forma decoratum, ingentis magnitudinis nucis putamen argenteis filis distinctum. *Haec simul vidulis inclusa legatis porrigit, abbati Praemonstratensi pro impetranda confirmatione ut proferant. Nec hi quicquam impetrant.*
- 5 Vides, optime lector, firmum et immobile patrum pectus pro conservanda pietate et iustitia. Tandem destitutus omnibus praesidiis, accedit domini episcopi Trajectensis vicarium auro precibusque corruptum, ab eo ut consecrationem consequatur. Hic intermissis ceremoniis *adhibendis et consuetis*, manum languidam – *summa nempe aegritudine laborabat*, ex qua triduo exacto moritur – *extendens episcopalem ipsi confert benedictionem*. Qua accepta haud longius differendum rati canonici, aliquem ex suis emit-
- 10 tunt Praemonstratum, qui omnia ad unguem simul explicet. Praemonstratum veniens, apertis literis comperit pater abbas *omnia turbata praeterque decorum agi*; communicato consilio literas remittit, quibus ipsum dignitate per vim obtenta privat, reliquos fratres ab obedientia, qua illi velut legitimo patrum successori sint obstricti, liberat. Hae [66] literae allatae magnam excitarunt tragoediam. *Animos addunt iis, quorum electionem nullis unquam potuit assequi mediis. Ille animos multorum ex accepta literarum libertate videns abalienatos nec suae posse subjici obedientiae plerosque carcerum pedore adfcit, reliquos emittit, hos poenitentiarum molestiis afflictat. Hac perpetua*

nen te hebben geschonken en een zelfde bedrag aan heer Wessel, proost van de Wijngaard des Heren, te hebben betaald, een schitterend gezantschap uit. Door een goudsmid liet hij een zeer bijzondere zilveren drinkbeker vervaardigen en voegde daar een prachtige deksel in de vorm van een adelaar aan toe met een dop bestaande uit een noot die met zilverdraad was verfraaid. Dit alles liet hij in een koffer opbergen en meegeven aan zijn afgezanten om ze aan te bieden aan de abt van Prémontré en zodoende zijn bevestiging te bewerken. Maar ook zij kregen niets gedaan.

Zo kunt ge, beste lezer, met eigen ogen de stevige en vastberaden inborst van onze vaderen zien bij het behoud van vroomheid en recht. Uiteindelijk van alle hulpmiddelen verstoken, zocht hij de vicaris van de bisschop van Utrecht op, kocht hem om met geld en smeekbeden met het doel van hem de wijding te ontvangen. Met weglating van alle benodigde en gebruikelijke ceremoniën, strekte deze zijn verzwakte hand uit – hij leed namelijk aan een ernstige ziekte waaraan hij drie dagen later stierf – en gaf hem zijn bisschoppelijke zegen. Toen de kanunniken dit vernamen, begrepen ze dat er niet langer gewacht kon worden en zonden ze een van hen uit naar Prémontré om alles haarfijn uit te leggen. Toen die in Prémontré aankwam, zag vaderabt na opening van hun brief dat het [in Lidlum] één grote chaos was en dat het er ongeregeld en ordeloos aan toe ging. Hij stuurde daarom na gehouden beraad een brief terug, waarin hij Refrid de waardigheid ontnam die hij door geweld verkregen had en waarin hij de overige broeders van de gehoorzaamheid ontsloeg, waartoe ze jegens hem verplicht waren geweest zo hij een wettig opvolger der vaderen was geweest. Toen dit [66] schrijven werd overgebracht, veroorzaakte dit veel spektakel. Ze gaf namelijk moed aan degenen wier keuze hij op generlei wijze had kunnen verkrijgen. Hij echter, zien- de dat hij de steun van velen was kwijtgeraakt vanwege de vrijheid die de brief hun had gegeven en dat hij ze niet langer aan zijn gehoorzaamheid kon onderwerpen, sloot

- 1 aquilae forma praeciosis lapidibus ornata comparat, nucis putamen argenteis filis distinctum addit. Hinc numeratis^q D. Vilhelmo patri abbati Vesselo praepositi Vineae Domini quinquaginta coronatis pro impetranda confirmatione mittit. Nec hi *splendida sua legatione* quidquam efficiunt.
- 5 Vides, optime lector, firmum et immobile patrum pro conservanda iustitia pectus. Omnibus^r destitutus praesidiis, vicarium *praeter modum* languidum^s accedit episcopi Traiectensis, hunc munere et precibus eo adigit, ut intermissis ceremoniis, languida manu ipsum benedicat. Qui triduo post datam benedictionem moritur. Hac accepta nec longius differendum rati *collecti* simul canonici, emittunt Praemonstratum, qui
- 10 omnia ad unguem explicet. Praemonstratum veniens apertis litteris abbas in monasterio Lidlomensi turbata omnia comperit, praeterque decorum cuncta fieri. Communicato consilio literas remittit, quibus ipsum dignitate per vim obtenta privat, reliquos fratres ab obedientia illi velut legitimo successori debita absolvit et relevat. Hae allatae literae magnam excitant tragoediam. Ille animos multorum ex acceptis literis a se
- 15 abalienatos videns, nec suae posse subiici obedientiae, hos carceribus plectit, illos religat, ceteros paenitentiarum adfflicta molestiis. Hac perpetua tyrannide usus, debitis

deksel in de vorm van een adelaar, waaraan hij nog een dop toevoegde, bestaande uit een met zilverdraad verfraaide noot. Naast al deze vermelde geschenken stuurde hij vaderabt heer Willem en heer Wessel, proost van de Wijngaard des Heren bovendien vijftig kronen om de bevestiging te kunnen krijgen. Maar ook zij kregen ondanks zijn schitterende gezantschap niets gedaan.

Zo kunt ge, beste lezer, met eigen ogen de stevige en vastberaden inborst van onze vaderen zien bij het behoud van het recht. Van alle hulpmiddelen verstoken, zocht hij de vicaris van de bisschop van Utrecht op, een buitengewoon zwakke man, kocht hem om met geld en smeekbeden met het doel van hem de wijding te ontvangen. Met weglating van alle ceremoniën zegende deze hem met zijn verzwakte hand. Drie dagen na het verlenen van zijn zegen stierf de vicaris. Toen de kanunniken dit vernamen, begrepen ze dat er niet langer gewacht kon worden, kwamen bijeen en zonden [een van hen] uit naar Prémontré om alles haarfijn uit te leggen. Toen die in Prémontré aankwam, zag vaderabt na opening van hun brief dat het in het klooster Lidlum één grote chaos was en dat alles er ordeloos aan toe ging. Hij stuurde daarom na gehouden be- raad een brief terug, waarin hij Refrid de waardigheid ontnam die hij door geweld ver- kregen had en waarin hij de overige broeders volledig van de gehoorzaamheid ont- sloeg die ze jegens hem verschuldigd waren geweest, zo hij een wettig opvolger der vaderen was geweest. Toen dit schrijven werd overgebracht, veroorzaakte dat veel spektakel. De abt die zag dat hij door de brief die ze hadden ontvangen de steun van velen was kwijtgeraakt en dat hij ze niet tot gehoorzaamheid aan hem kon onderwer-

q B2: (amplissimam) cum insigni patera argentea operculo splendido aquilae forma lapidibus preciosis ornata, cui nucis putamen argenteis filis distinctum addit. Quibus cum muneribus (numeratis) r B2: (pectus). Abbas (omnibus) s B2: vicarium tandem episcopi Traiectensis hominem praeter modum (languidum)

- 1 tyrannide usus, monasterium debitis, pecorum abactione, aedium interitu summope-
re faedat. Leoverdiam profectus, in itinere sentit adventantem morbum. Leoverdiam
veniens morbo *ingravescente*, mortis injecta mentio illi displicuit; piis confortatus moni-
tionibus plus turbatur animo in rabiem versus. Diem claudit extremum anno praefec-
5 turae quarto, Domini 1471; cadaver Lidlom delatum sepelitur.

AESGO II abbas XXVI

Sepulto D. Ruuardo abbate canonici huius exitu laeti, novam instituunt electionem,
qua juxta patrum decreta rite servata post invocatam Spiritus Sancti gratiam summo
animorum consensu eligunt D. Aesgonem, ecclesiae S. Georgii in Oesterbirum pasto-
10 rem saecularem, natione Sexbiromensem. Ab ipsa electione habitum induit candidum,
quo ornatus confirmationem exinde *et consecrationem ab episcopo assequitur Trajectensi*.

Statim ab ipsa inita praefectura novas illi pararunt molestias Roordamani, viri prae-
ter modum bellicosi et invidi. Praeteritam fratri illatam injuriam ulciscences, perpetu-
am huic moliuntur perniciem. Amicitiam simulantes monasterium navi accedunt,
15 amplum conferunt famulitium. Benigne ab Aesgone accepti, summa humanitate tractan-

zeer velen op in een vuile kerker, joeg anderen weg en kwelde weer anderen met zwa-
re penitenties. Zo takelde hij het klooster toe door voortdurend misbruik te maken
van zijn macht, door schulden te maken, de veestapel weg te stelen en de gebouwen te
verwaarlozen. Terwijl hij naar Leeuwarden reisde, voelde hij onderweg een ziekte op-
komen. Bij zijn aankomst in Leeuwarden was de ziekte steeds erger geworden, maar
hij wilde niet dat er over de naderende dood werd gesproken. En hoewel men hem on-
dersteunde door godvruchtige vermaningen, raakte hij meer en meer in razernij. In
het vierde jaar van zijn bediening beëindigde hij zijn laatste dag in het jaar des Heren
1471. Zijn lijk werd naar Lidlum gebracht en aldaar begraven.

AESGO II, de zesentwintigste abt

Na de begrafenis van abt heer Roorda bereidden de kanunniken, verheugd om zijn
heengaan, een nieuwe verkiezing voor; deze werd op de juiste wijze gehouden volgens
de decreten der vaderen, en zij kozen na het inroepen van de genade van de Heilige
Geest met de grootst denkbare eenstemmigheid heer Aesgo, seculier pastoor van de
Sint-Joriskerk in Oosterbierum en geboortig uit Sexbierum. Terstond na zijn verkie-
zing nam hij het witte habijt aan en, daarmee gesierd, ontving hij de bevestiging [van
vaderabt] en vervolgden de wijding door de bisschop van Utrecht.

Onmiddellijk na aanvaarding van zijn waardigheid veroorzaakten de Roordaman-
nen hem opnieuw moeilijkheden, uitermate oorlogszuchtig en afgunstig als ze wa-
ren. Ze zochten wraak voor het onrecht dat hun broer eerder was aangedaan en pro-
beerden voortdurend Aesgo ten val te brengen. Vriendschap huichelend naderden zij
het klooster per schuit en brachten een grote groep volgelingen met zich mee. Wel-

- 1 pecorum iactura aedificiorum quoque ruina monasterium deturpat. Leovardiam profectus in itinere adventantis morbi sensit aculeos. Lecto incumbens morbo in-
 2 crudescente, de mortis praeparatione fit mentio, piis confortandus admonitionibus, magis furit, post-
 3 remo in dementiam versus. Diem claudit extremum anno praefecture quarto, salutis 1474.
- 5 Cadaver Lidlom delatum, sepelitur.

AESGO secundus abbas XXVI

D. Ruvardo sepulto, canonici exitu illius leti, novam instituunt electionem qua ex pa-
 6 trum decreto ritu servato post invocatam Spiritus Sancti gratiam, summo animorum
 7 consensu D. Aesgonem ecclesiae in Aesterbirom^t pastorem secularem, natione Sexbi-
 8 romensem^u abbatem eligunt. Ab ipsa electione ordinem suscipiens confirmationem a
 9 patre abbate facile impetrat.

Hic^v statim ab inita praefectura Roordamani novas illi pararunt molestias viri prae-
 10 ter modum bellicosi, et invidia pleni. Hi praeteritam^w fratris iniuriam ulciscetes,^x
 11 perpetuas illi servunt insidias. Amicitiam rursus simulantes monasterium navigio in-
 12 trant, benigne accepti summa humanitate tractantur; splendidum apparatur convivi-

pen, strafte sommigen met kerkerstraf, verbande anderen en kwelde de overigen met
 zware penitenties. Zo takelde hij het klooster toe door voortdurend misbruik te ma-
 ken van zijn macht, door schulden te maken, de veestapel weg te stelen en de gebou-
 wen te verwaarlozen. Terwijl hij naar Leeuwarden reisde, voelde hij onderweg de ver-
 schijnselen van een opkomende ziekte. Hij werd op een bed gelegd, maar de ziekte
 werd steeds erger; maar toen men hem over de voorbereiding tot de dood wilde spre-
 ken om ondersteund te worden door godvruchtige vermaningen, werd hij razend en
 uiteindelijk waanzinnig. In het vierde jaar van zijn bediening beëindigde hij zijn laat-
 ste dag in het jaar van het heil 1474. Zijn lijk werd naar Lidlum overgebracht en daar
 begraven.

AESGO II, de zesentwintigste abt

Na de begrafenis van heer Roorda bereidden de kanunniken, verheugd om zijn heen-
 gaan, een nieuwe verkiezing voor; deze werd op de juiste wijze gehouden volgens de de-
 creten der vaderen, en zij kozen na het inroepen van de genade van de Heilige Geest met
 de grootst denkbare eenstemmigheid heer Aesgo, seculier pastoor van de Sint-Joris-
 kerk in Oosterbierum en geboortig uit Sexbierum. Terstond na zijn verkiezing deed hij
 zijn intrede in het klooster en ontving zonder problemen de bevestiging van vaderabt.

Onmiddellijk na aanvaarding van zijn waardigheid veroorzaakten de Roordaman-
 nen hem opnieuw moeilijkheden, uitermate oorlogszuchtig en afgunstig als ze wa-
 ren. Ze zochten wraak voor het onrecht dat hun broer eerder was aangedaan en pro-
 beerden voortdurend Aesgo ten val te brengen. Vriendschap huichelend naderden zij
 het klooster per schuit, werden welwillend door Aesgo verwelkomd en op de meest

t B2: Aesterbierum u B2: nativum Sexbierummensem v B2: Huic w B2: (pleni). **Praeteritam **enim x B2: ulcisci volentes

1 tur. Splendidum paratur convivium; suspicans illos ex dicto apostolico humanitate et liberalitate vinci posse, *argentea proferuntur pocula, immo quicquid ex adjitis proferri in horum gratiam possit, praesentatur*. Interea ipsi Roordamani structas insidias arte tectas, sensim retegunt. *Erat abbatis aula insigni structa hypogeo; illud ferreo claudebatur ostio. Pedissequae velut lusitantes, non observatae hac illac circumcursitant, tandem ad penuariam descendentes, abbate fraudis nihil suspicante, ipsas ferreas valvas aperiunt; illa aperta ex insidiis prouunt armati nebulones. Tum omnium rerum summa turbatio: vasa argentea magno numero, crucem, caeteraque ecclesiae monilia simul cum [67] ipso abbate misero et plorabundo auferuntur. Navi injectis omnibus opima praeda onusti redeunt. Ipsum abbatem vinctum carceri includunt, integro ferme anni spatio vinctum servant.*

Claruit hoc tempore magni nominis Vibo Groustins in Englom, vir magnae virtutis et audaciae. Hic a monasterii sacerdotibus pro subsidio impetrando sollicitatus, missis literis scribit Joanni ab armis monasterio inferendis ut abstineat, ipsum abbatem liberum suis restituat, quod ni faciat, apertum ipsi bellum dictum sciat. Joannes cunctantius agens rem omnem ex suo arbitrio differt. Vibius collecta militum selectissimi-

willend door Aesgo verwelkomd werden ze op de meest gulle wijze onthaald. Een uitgebreide maaltijd werd hun bereid, en aangezien de abt veronderstelde dat hij ze naar het woord van de Apostel door voorkomendheid en vrijgevigheid voor zich kon winnen,⁷⁹ werden de zilveren drinkbekers klaargezet, ja zelfs werd hun tot hun genoegen alles wat maar aangedragen kon worden uit de geheime bergplaats gepresenteerd. Intussen ontvouwden de Roordamannen hun listig verborgen gehouden, goed opgezet te valstrik langzaam maar zeker. Nu was de abtswoning op een grote kelder gebouwd die door een ijzeren deur werd afgesloten. Vermomd als kameniersters scharrelden zij er onopgemerkt rond, daalden tenslotte af naar de voorraadkelder en openden de ijzeren deuren zonder dat de abt iets van het bedrog merkte; eenmaal [de toegang tot] de kelder geopend renden de schurken gewapend uit hun schuilplaats te voorschijn. Op dat moment was allerwegen de verwarring compleet: een groot aantal zilveren kelken, het kruis en de overige kleinoden uit de kerk [67] werd weggesleept; ook de ongelukkige, beklagenswaardige abt [werd ontvoerd]. Ze smeten alles en iedereen op hun schuit en trokken, beladen met een vette buit, weer huiswaarts. De gevangen genomen abt zelf sloten ze [in hun stins] op in hun kerker en hielden hem daar bijna een vol jaar gevangen.

Nu leefde in deze tijd in Engelum de beroemde Wibo Grovestins,⁸⁰ iemand van grote naam, een man van grote deugd en moed. Deze werd door de priesters van het klooster te hulp geroepen en stuurde daarop een brief aan Joannes [Roorda] waarin hij hem schreef en beval om zijn strijd tegen het klooster te staken, de abt te laten gaan en hem naar de zijnen te laten terugkeren. Zo hij dat niet deed dan kon hij er van verzekerd zijn dat het openlijk oorlog met hem zou worden. Joannes aarzelde en schoof de zaak opzettelijk op de lange baan. Wibo echter trok met een uitgelezen

⁷⁹ Naar Rom. 12, 21.

⁸⁰ Over deze Wiebe zie Winsemius, *Chronique* t.a.p.

- 1 um^y famulitium^z adducunt amplum. Abbas ex dicto apostolico, benignitate illos superare posse suspicans, nihil non molitur, quo illos in suam pertrahat amicitiam. At vere sapiens inquit: Amico reconciliato ne nimium cito credideris.^a Roordamani insidias structas sensim retegunt,^b cum abbate de quibusdam agrorum terminis ex composito acriter contendunt. Interim
- 5 pedissequi^c ludentes ad hypogeum descendunt apertoque ostio ferreo ex insidiis prodentes^d hostes intromittunt. Hi aulam ingressi omnia turbant, totum percurritur monasterium auferuntur ex poculis argenteis multis quoque templi ornamentis omnia ipsum abbatem virum spectabilem, tanta contumelia minime dignum^e simul vinctum abducunt et captivum retinent.
- 10 Claruit eo tempore inter reliquos Frisiae nobiles magni^f nominis Vibo Groustins a raso vertice Scerne^g Vibe dictus, in Englom primas, vir magne virtutis et audaciae. Hic a Lidlomensibus de subsidio impetrando^h sollicitatus, missis literis Joanni scribit et mandat ab armis monasterio inferendo ut abstineat, ipsum abbatem liberum suis restituat; quod ni faciat, apertum illi bellum dictumⁱ sciat. Joannes cunctantius agens, rem ex
- 15 arbitrio differt. Vibius captata occasione militum selectissimorum collecta manu

gulle wijze onthaald. Een uitgebreide maaltijd werd hun bereid; een grote groep volgelingen brachten ze mee. Daar de abt veronderstelde dat hij ze naar het woord van de Apostel door voorkomendheid en vrijgevigheid voor zich kon winnen, ondernam hij van alles om ze tot vriendschap met hem over te halen. Maar de Wijze zegt ook: 'Vertrouw een vriend die zich verzoend heeft niet al te spoedig'. Intussen onthulden de Roordamannen hun listig verborgen gehouden valstrik langzaam maar zeker, terwijl ze volgens afspraak met de abt een hevig twistgesprek aanspanden over de begrenzing van akkerlanden. Ondertussen gingen schijnheilige dienstknechten naar beneden naar de voorraadkelder, openden de ijzeren deur en lieten de vijanden die uit hun schuilplaats te voorschijn kwamen, binnen. Eenmaal binnen de woning veroorzaakten de vijanden een complete verwarring; ze stormden door het hele klooster en sleepen alles aan zilveren kelken en vele kerksieraden mee en namen bovendien de abt, een aanzienlijk man, die een zo smadelijke behandeling allerminst verdiende, gevangelijk met zich mee en hielden hem in gevangenschap.

Nu schitterde in deze tijd onder de overige Friese edelen een man van grote naam, Vibo Grovestins, vanwege zijn glad geschoren kruin in de wandeling ook wel Skerne Wiebe genoemd, de voornaamste man van Engelum, iemand van grote deugd en moed. Deze werd door de bewoners van Lidlum te hulp geroepen en stuurde daarop een brief aan Joannes Roorda waarin hij hem schreef en beval om zijn strijd tegen het klooster te staken, de abt zelf vrij te laten en hem naar de zijnen te laten terugkeren. Zo hij dat niet deed dan kon hij ervan verzekerd zijn dat het openlijk oorlog met hem zou worden. Joannes aarzelde en schoof de zaak opzettelijk op de lange baan. Vibo

y B2: (splendidum) itaque (convivium) z B2: famulatum **Roordomani a Naar Eccl. 19 of Micha 7,5 b B2: detegunt c B2: famuli d B2: prodeunt e B2: (contumelia) *indigne f B2: vir (magni) g B2: (vertice) **vulgo scherme h B2: ferendo i B2: indictum

- 1 morum valida manu eo properat, Joannem iniquis conditionibus constrictum vincit, abbatem liberum dignitati pristinae restituit. Lidlomenses eadem qua ille astutia uti, Vibii praesidio sub ipsam natalis Domini noctem castrum invadunt Rordamanum, spoliatum incendunt et diruunt, crucem argenteam, codicem evangelicum, caeteraque omnia exceptis poculis recipiunt.
- 5 Aesgo veteri nitori redditus, veri pastoris curam gerens, monasterio summa prudentia de pecore et reliquis necessariis prospicit. Undique licet angustiatas ob rerum penuriam, fidei constantiam nihilominus servat. Ecclesiae turrim novam petrino tecto ornataam construit, eodem tecto anteriorem templi partem exornat. Ex ipsa haereditate paterna monasterio in pago Menaldomensi magni pretii possessionem toe Maer dictam
- 10 donat. Vitae finem adeptus moritur in Domino sui muneris anno decimo quarto. Rubro lapide tectus in ipsa sacra aede quiescit anno 1484.

NICOLAUS abbas XXVII

- Canonici Vallis D. Virginis simul collecti, de novo eligendo abbate, qui tempore tam duro, arduo et turbulente feliciter praese posset, solliciti sunt. Jam in Frisia omnia
- 15 bello ardebant, nec quisquam ab iniuria tutus erat. Sciringiorum magna erat potentia, nec minor Vetcooperanorum. Hi quandoque viribus [68] impares Groninganorum

schare krijgslieden gewapenderhand op hem af, versloeg Joannes die verstrikt was geraakt in zijn benarde omstandigheden, bevrijdde de abt en herstelde hem in zijn vroege waardigheid. De Lidlumers, gebruik makend van dezelfde sluwheid als Joannes, vielen onder leiding van Wibbo midden in de Kerstnacht de stins van de Roordamannen binnen, plunderden het gebouw, staken het in brand, verwoestten het en namen vervolgens het zilveren kruis, het evangelieboek en de rest – behalve de bekers – mee terug

Aesgo, in zijn oude glans hersteld, zorgde als een ware herder voor het klooster en voorzag het in zijn zeer grote wijsheid weer van vee en andere noodzakelijkheden. Hoewel aan alle kanten in de problemen door gebrek aan middelen, behield hij niettemin een standvastig vertrouwen. Hij bouwde een nieuwe toren en bedekte die met leisteen en ook het voorste deel van de kerk voorzag hij van zo'n dak. Van zijn vaderlijk erfgoed schonk hij aan het klooster een rijk landgoed, gelegen bij het dorp Menaldum, dat toe Maer heet. Toen hij het einde van zijn leven was genaderd, stierf hij in de Heer in het veertiende jaar van zijn ambt. Onder een rode steen is hij in 1484 in de kerk te ruste gelegd.

NICOLAAS, de zevenentwintigste abt

De kanunniken van Mariëndal, in vergadering bijeen, maakten zich zorgen over de keuze van een nieuwe abt die in een zo harde, moeilijke en roerige tijd met goed gevolg leiding zou kunnen geven. Want alles in Friesland werd verteerd door de oorlog en niemand was veilig voor onrecht. De macht van de Schieringers was groot, maar die van de Vetkopers niet minder. Wanneer de laatsten al eens [68] de minst sterken waren, riepen zij de hulp der Groningers in, terwijl de anderen zich daar tegen verde-

1 eo properat, Lidlomensium auxilio fretus ipsum castrum sub natum Domini invadit, depraedatur, abbatem liberat, et incendio corrumpit.^j Templi monilia recipiuntur, reliqua abalienata fuere.

Aesgo^k dignitati restitutus, veri^l pastoris curam pro ovibus suis gerit, undique coarctatus
5 animi constantiam nihilominus servat. Monasterio omni necessita victa, pecore^m agricultura, penu et frumento prospicit. Novam ecclesiae turrim petris tectam fieri magnis sumptibus curat. Patenam in Mennaldom possessionem Maer vocitatum Lidlomensi contulit monasterio. Vitae finem nactus, in Domino moritur feliciter suae dignitatis anno 14, nati Salvatoris 1484 et lapide rubro tectus quiescit.

10 NICOLAUS abbas XXVII

Canonici Vallis Divae Virginis simul collecti de novo eligendo abbate, qui tempore tam duro et turbulento feliciter praeesse posset, solliciti sunt. Jam in Frisia bella ardebant omnia, nec quisquam ab iniuria tutus erat. Sciringiorum magna erat potentia, nec minus Vetcoperanorum. Hi quandoque viribus impares, Groninganorum implo-

nam toen de gelegenheid te baat, trok met een uitgelezen schare krijgsliden gewapenderhand op hem af, deed met steun van de Lidlumers rond Kerstmis een inval in zijn stins, plunderde die, bevrijdde de abt en stak het gebouw in brand. De kostbaarheden van de kerk namen ze mee terug en de rest werd geroofd.

Aesgo, in zijn waardigheid hersteld, zorgde als een ware herder voor zijn schapen, en hoewel hij aan alle kanten in de problemen zat behield hij niettemin zijn standvastig gemoed. Hij voorzag het klooster weer van allerlei leeftocht, vee, landbouwproducten, provisie en graan. Hij liet met grote kosten een nieuwe toren bouwen en bedekte die met leisteen. Zijn vaderlijk bezit in Menaldum, dat toe Maer heet, droeg hij over aan klooster Lidlum. Toen hij het einde van zijn leven was genaderd, stierf hij gelukzalig in de Heer in het veertiende jaar van zijn ambt in het jaar 1484 sinds de geboorte van de Verlosser en werd onder een rode steen te ruste gelegd.

NICOLAAS de zevenentwintigste abt

De kanunniken van Mariëndal, in vergadering bijeen, maakten zich zorgen over de keuze van een nieuwe abt die in een zo harde, moeilijke en roerige tijd met goed gevolg leiding zou kunnen geven. Want alles in Friesland werd verteerd door de oorlog en niemand was veilig voor onrecht. De macht van de Schieringers was groot, maar die van de Vetkopers niet minder. Wanneer de laatsten al eens de minst sterken waren, riepen zij de hulp der Groningers in, terwijl de anderen zich daar tegen verdedig-

j B2: devastat k B2: Aesgo **ergo **abbas l B2: veram m B2: (Monasterio) iterum de omni necessario victu, (pecore)

1 implorant subsidium, caeteri externo milite inducto semet tuentur, unde magni de milite alendo sumptus fieri debuere.

Re communicata uno impetu D. Nicolaum ecclesiae S. Martini Franekerensis pastorem electum abbatem pronunciant. *Id quamobrem fecerint mirari nequeo. Oblatae electioni*
 5 *certae praescribuntur leges; ut ante D. Virginis purificationem nostri ordinis imbuatur disciplinis sumptoque habitu candido simile ordinis institutum profiteatur. Triduo ante natalem Domini electio illi oblata fuit. Peracto deliberationis tempore habitum pergit servare secularem.* Confirmatio-
 ne haud impetrata a D. Takone Horti D. Virginis novo electo abbate, quousque vestium fieret mutatio, integro distulit biennio, haud aliter in omni administratione se ge-
 10 rens, quam si verus et genuinus abbas foret. Tandem hortatu quorundam exuta veste seculari candidum induit anno 1486.

Praeclari nihil, dum praefuit, gessit quod illi laudi dici posset. Sibi sapiens quaedam monasterio necessaria dicitur abalienasse. Religione sensim degenerante anno a sumpto habitu secundo fatali morbo correptus, vitae finem praesentiens, semet ad Vineam

digden door vreemde krijgslieden te werven, zodat er belangrijke kosten gemaakt moesten worden om de krijgslieden te onderhouden.

In gemeenschappelijk overleg riepen zij in een overhaast besluit heer Nicolaas, pastoor van de Sint-Maartenskerk van Franeker, uit tot abt-elect. De reden waarom zij dit hebben gedaan vind ik niet verbazingwekkend.⁸¹ Er golden namelijk vaste afspraken [met hem] bij de erkenning van zijn keuze, wilde hij in aanmerking komen voor een benoeming: hij moest namelijk vóór het feest van Maria Lichtmis⁸² [2 februari] in de gebruiken van onze orde zijn ingewijd, het witte habijt hebben aangenomen en zich officieel bekend hebben tot de instellingen van de orde. Nu werd de keuze van Nicolaas op de derde dag vóór Kerstmis erkend; maar zelfs nadat de tijd van bezinning voorbij was, bleef hij de toga van seculier priester dragen. En ofschoon hij de bevestiging van zijn verkiezing uit handen van heer Tako, de nieuw gekozen abt van Mariëngaarde, eerst had kunnen verkrijgen als hij van kleeed zou veranderen, stelde hij dit volle twee jaar uit, maar voerde desondanks het volledige beheer over het klooster, alsof hij een echte, onvervalste abt was geweest. Eindelijk legde hij op aansporen van een aantal [broeders] zijn seculiere toga af en kleeedde zich in 1486 met het witte habijt.

Zolang hij aan het bewind was, heeft hij niets bijzonders verricht wat hem tot lof kan worden aangerekend. Eigenzinnig als hij was zou hij, naar wordt beweerd, zich enige zeer belangrijke goederen van het klooster hebben toegeëigend. Terwijl hij in zijn kloosterlijke beleving van lieverlede verflauwde, werd hij in het tweede jaar nadat hij het habijt had aangenomen, door een kwaadaardige ziekte aangetast, en toen hij zijn dood voelde naderen, sprak hij het verlangen uit naar de Wijngaard des Heren

81 Sibrandus Leo vindt de keuze van een wereldheer niet verbazingwekkend, omdat hij zo te zien een invloedrijk man was die in deze moeilijke tijden goed op zijn plaats was. Dat hij zijn belofte later niet zou waar maken, konden de kanunniken toen nog niet weten. Of staat er in de tekst een negatie teveel?

82 Bisschops- en abtswijdingen hadden plaats op een zondag of op apostelheesteen, maar niet op Palmzondag of Maria Lichtmis

1 rabant subsidiumⁿ ceteri externo milite inducto, semet tuebantur, unde magni de milite alendo sumptus debuere ferri.

Cenobitae^o re communicata, communi suffragio, conditionalem pronunciant electionem: Nicolaum si statim ab electione habitum sumat monasticum – erat quippe secularis ecclesiae

5 Franekerensis pastor – abbatem eligunt; sin minus electionem illam nullam predicant.^p Nicolaus electus, in ipsis feriis Natalitiis electores perbenigne excipit, habitus mutationem differendam ratus, monasterii administrandi curam nihilominus servat,^q idque praeter omnem Lidlomensium expectationem durat^r integro biennio, sic ut a venerabili patre abbate D. Tako^s confirmationem nunquam nisi candida tunica sumpta impetrare potuerit. Duorum annorum spatio peracto quorundam hortatu candidam sumi^t anno 1486, praeclari sui dignitatis tempore quamobrem^u laudetur.

Tandem sibi capiens quedam monasterii bona, religione sensim degenerante, abalienasse dicitur. Fatali morbo correptus, vitae finem ipsi imminere sentiens, ad Vine-

den door vreemde krijgslieden te werven, zodat er veel wapens nodig waren om daarmee de soldaten te voorzien.

In gemeenschappelijk overleg kozen de kloosterlingen met algemene stemmen Nicolaas tot abt op voorwaarde¹⁰ dat hij dadelijk het kloosterlijk habijt zou aannemen, want hij was seculier pastoor in de kerk van Franeker. Als hij dat niet deed, zouden ze deze keuze niet erkennen. Toen Nicolaas was gekozen, ontving hij de monniken die hem hadden gekozen met Kerstmis allerhartelijkst, en hoewel hij de wisseling van habijt meende te moeten uitstellen voerde hij niettemin het volledige beheer over het klooster. Hij bleef dat boven alle verwachting van de Lidlumers volle twee jaar doen, zodat hij zijn bevestiging uit handen van de eerwaarde vader abt heer Tako nimmer kon ontvangen tenzij hij het witte habijt zou aannemen. Toen er twee jaren waren verstreken nam hij in 1486 op aandrang van sommigen het witte habijt aan, reden waarom hij tijdens zijn verheven waardigheid werd geprezen.

Tenslotte wordt er beweerd dat hij zekere kloostergoederen heeft vervreemd, terwijl hij in de kloosterlijke beleving van lieverlede verflauwde. Eindelijk werd hij door een kwaadaardige ziekte aangetast, en toen hij zijn dood voelde naderen sprak hij het verlangen uit naar de Wijngaard des Heren overgebracht te mogen worden, waar hij kort

n B2: auxilium, o B2: (tuebantur unde) **{magnae ad militem alendum exactiones colligebantur}. (Cenobitae) p B2: pronunciant q B2: suscipit r B2: continuavit s B2: venerabili D. Tako t B2: (hortatu) candidum sumit habitum u B2: (1486), praeclarus illo dignitatis tempore (quamobrem)

10 Vgl. de veel kloosterlijker omschrijving bij A. B geeft duidelijk aan dat het om een keuze onder voorwaarden ging.

- 1 Domini deferri exoptat; eo migrans paulo post morbi viribus superatus, in Domino moritur anno dignitatis initae quarto, Domini 1488; in choro abbatum sepultus.

JACOBUS ZELANDUS abbas XXVIII

- 5 Canonici Lidlomenses simul congregati invocata Spiritus Sancti gratia, praesidente electioni domino venerabili et patre abbate Takone Aebinga, cui adfuit Jacobus abbas in Dokkum summo animorum consensu eligunt D. Jacobum Zelandum Lidlomenssem, ecclesiae Leovardianae pastorem supremum. Hic electus et confirmatus ab episcopo Monasteriensi consecrationem ipso die Paschae impetrat.

- 10 Erat Jacobus natione Zelandus, ab venerabili patre D. Folkero ob insignem eruditio-
nem receptus; *aetate et studiis prae caeteris proficiens*, ante legitimum tempus sacerdotii
dignitatem indeptus est. Juvenilem aetatem morum probitate velut ipsa canicie super-
ans, prior designatur. Munus illud praeclarum ceu optimam Spartam nactus, gnaviter
excoluit. Prior deinde in Baiom constitutus, summa laude monasterio profuit, [69] atta-
men invidiae paenam sustinens ob morum factorumque rectitudinem ab ipsis con-
15 ventus sororibus. Cuiusdam Romberti Gabbinga *viri bellicosi rabiem saepius vitare co-*

overgebracht te mogen worden; eenmaal daarheen verhuisd, ging hij kort daarop door de ziekte in krachten achteruit en stierf in de Heer in het vierde jaar sinds de aanvang van zijn waardigheid, in het jaar 1488. Hij werd in het abtenkoor begraven.

JACOB VAN ZEELAND, de achtentwintigste abt

De kanunniken van Lidlum kwamen wederom bijeen, smeekten de genade van de Heilige Geest af en kozen onder voorzitterschap van de eerwaarde heer vaderabt Tako Aebinga, bij wie zich ook Jacob, de abt van Dokkum, had gevoegd, in de grootst denkbare eenstemmigheid heer Jacob van Zeeland – [kanunnik] van Lidlum en hoogste pastoor van de kerk van Leeuwarden – tot abt. Gekozen en bevestigd ontving hij op Eerste Paasdag⁸³ de wijding uit handen van de bisschop van Munster.

Jacob was een Zeeuw van afkomst en door de eerwaarde vader heer Folker om zijn buitengewone ontwikkeling aangenomen. Aangezien hij door zijn jonge leeftijd en studiezin de anderen ver vooruit was, ontving hij eerder dan de daarvoor geldende leeftijd de priesterlijke waardigheid. Omdat hij zijn jeugdige leeftijd door een deugdzzaam leven als het ware met de rijpheid van de ouderdom overwon, werd hij tot prior aangesteld. Dit belangrijke ambt dat hij als een waar Sparta had aanvaard, vervulde hij naar behoren. Vervolgens werd hij tot prior in Bajum benoemd en was daar met de grootste lof het klooster tot nut, [69] maar moest vanwege de rechtschapenheid in zijn handel en wandel kwellende verdachtmakingen doorstaan, zelfs van de zijde der conventzusters. Vaak was hij genoodzaakt zich tegen de woeste strijd lust van een zekere

83 Pasen viel in 1488 op 6 april.

- 1 am Domini deferri exoptat, ubi et paulo post morbi violentia superatus in Domino moritur anno a functione muneris quarto, salutis 1488 in choro abbatum sepelitur.

JACOBUS ZELANDUS abbas XXVIII

- 5 Canonici Lidlomenses simul collecti, post invocatam Spiritus Sancti gratiam, praesidente electioni D. venerabili patre abbate Takone Aebbinga, Jacobo abbate in Dokkum, summo animorum consensu D. Jacobum Zelandum ecclesiae Leoardianae pastorem supremum, canonicum Lidlomensem, abbatem salutant. Ab electione confirmatus, ab episcopo Monasteriensi ipso die sacro Paschae consecratur.

- 10 Erat Jacobus natione Zelandus a venerabili patre abbate Folkero ob insignem eruditionem receptus. Iuvenilem aetatem morum probitate velut ipsa canicie superans, sic ut ante maturam^w aetatem sacerdotii gradu decoraretur. Prior designatus munus illud ceu Spartam nactus optime coluit.^x In Baiom virginibus praefectus, summa laude monasterii *clavo praesedit*, attamen invidie penam^y sustinens ob morum factorumque rectitudinem ab ipsis sororibus. Romberto Gabbinga^z nobili et bellicoso sibi cavere coactus

daarna door de hevigheid van de ziekte werd geveld en in de Heer stierf in het vierde jaar sinds de aanvang van zijn waardigheid, in het jaar van het heil 1488. Hij werd in het abtenkoor begraven.

JACOB VAN ZEELAND, de achtentwintigste abt

De kanunniken van Lidlum kwamen bijeen en kozen na de genade van de Heilige Geest te hebben afgesmeekt in een verkiezing onder voorzitterschap van de eerwaarde heer vaderabt Tako Aebinga en Jacob, de abt van Dokkum, in de grootst denkbare eenstemmigheid heer Jacob van Zeeland tot abt, hoogste pastoor van de kerk van Leeuwarden en kanunnik van Lidlum. Na de verkiezing werd hij bevestigd en door de bisschop van Munster op Eerste Paasdag gewijd.

Jacob was een Zeeuw van afkomst en door de eerwaarde vader heer Folker om zijn buitengewone ontwikkeling aangenomen. Omdat hij zijn jeugdige leeftijd door een deugdzaam leven als het ware met de rijpheid van de ouderdom overwon, ontving hij eerder dan de daarvoor geldende leeftijd de priesterwijding. Tot prior aangesteld vervulde hij dit belangrijke ambt, dat hij als een waar Sparta had aanvaard, naar behoren. Vervolgens werd hij over de zusters in Bajum aangesteld, bediende met de grootste lof het roer van dit klooster, maar moest vanwege de rechtschapenheid in zijn handel en wandel kwellende verdachtmakingen doorstaan, zelfs van de zijde der conventzusters. Tegen de oorlogszuchtige edelman Rombert Gabbinga was hij genoodzaakt zich

1 actus est, quod is in caput ipsius iurasse diceretur. Electionem liberam ecclesiae Vin-
 somanae acceptans, *eidem pastoralis curae multis annis inseruit*. Studiorum amore captus,
 abbatis licentia impetrata, substituto sacellano, Lovanium adiit. Iuris utriusque scien-
 5 *curam per resignationem antecessoris Reyneri su[s]cipiens, suos ut in propinquo subinde inuiseret*
collegas, verbum Dei ingenti fervore fideique zelo docet. Leovardienses precibus impetrant ab
 Takone abbate, *cujus jurisdictioni suberat,*^a *supremum munus pastoritium ecclesiae D.*
Viti Curiae Veteris, ut ex omni Frisiae totius collegio Praemonstratensi licitum illis sit,
 10 *eligere pastorem virum doctum et pium*. Hac ratione evenit, ut Zelandus noster illi praefice-
 retur ecclesiae. Proinde cum videret civium increscentem luxum, superbiam et divi-
 tias, triumphum et choreas, gravi ductus spiritu de abitu meditari coepit. Haec eo
 meditante commodum ipsi libera offertur proprii monasterii electio, quam confirma-
 tus post consecrationem acceptam solo quadriennio prudenter rexit.

15 Structura tametsi nihil egerit, solvendis debitis plurimum praestitit. Aqua intercute la-
 borans sensim deficit. Vocato patre abbate D. Takone viro clarissimo, collectis omni-
 bus liberam impetrat manumissionem. Dato salario annuo Medum profectus, soli-

Rombert Gabbinga te weer te stellen, een uiterst oorlogszuchtig man, daar deze, zo-
 als beweerd werd, het op zijn leven gemunt had. Nadat hij de vrije verkiezing voor de
 parochie Winsum had aanvaard, bediende hij die kerk in herderlijke zorg gedurende
 vele jaren. Door de liefde voor de wetenschap gegrepen, kreeg hij van de abt verlof om
 naar Leuven te vertrekken, waarbij een kapelaan in zijn plaats werd aangesteld. Na
 met hard werken zich de kennis van beide rechten te hebben eigen gemaakt, keerde
 hij naar zijn parochie terug. Hierna aanvaardde hij de zielzorg over de parochie van
 Sexbierum, nadat zijn voorganger Reijner zich had teruggetrokken, om van daaruit
 gemakkelijk zijn confraters in de buurt te kunnen bezoeken en gaf hij met geestdrift
 en ware geloofsijver onderricht in het Woord Gods.

De Leeuwarders deden een dringend beroep op abt Tako, onder wiens jurisdictie
 het hoogste pastoorsambt van de Sint-Vituskerk van Oldehove ressorteerde, om toe-
 stemming te krijgen uit het totale premonstratenzer college van heel Friesland deze
 geleerde en vrome man als pastoor te verkiezen. En zo kwam het, dat onze Van Zee-
 land aan het hoofd van die kerk werd aangesteld. Maar omdat hij bij de burgers groei-
 ende bandeloosheid, hoogmoed en weelde, luidruchtig zingen en dansen waarnam,
 begon hij er ernstig over na te denken afstand te doen. Terwijl hij daar zo over na-
 dacht, werd hem daartoe de gelegenheid geboden door de vrije verkiezing van zijn ei-
 gen klooster; hij werd in dit ambt bevestigd en na de wijding te hebben ontvangen re-
 sideerde hij als een wijs man, slechts vier jaar lang. Met bouwen bemoeide hij zich
 niet, maar door het inlossen van schulden heeft hij wel heel veel bereikt. Doordat hij
 echter aan waterzucht leed, voelde hij geleidelijkaan zijn krachten afnemen. Hij no-
 digde vaderabt heer Tako uit – een zeer beroemd man – en kreeg in een gemeen-
 schappelijke bijeenkomst zijn vrijwillig ontslag. Men schonk hem een jaargeld, waar-
 op hij naar Miedum vertrok om daar alleen verder te kunnen leven en stierf kort daar-

a De komma achter *suberat* is ons inziens niet juist, al komt deze ook bij Gabbema voor.

- 1 est, hic nempe in caput suum iurarat: electionem liberam ecclesiae Vinsomensis adeptus, iis tricis callide semet subducit et monasterium relinquit. Maiori studiorum dulcedine captus, impetrata ab abbate venia, sacellano conducto, Lovanium adiit, iuris utriusque scientiam adeptus, *ovans* rediit. Hinc ecclesiae in Sexbirom praefectus. Fre-
- 5 quenter Lidlomense frequentat collegium *summa usus liberalitate, venturae dignitatis praeludia^a sternens*. Leovardienses praecibus a patre abbate Horti^b Marie, cuius ditionis pastoratus ille constitit, impetrarant, ut delectu habito ex quovis ordinis Praemonstratensis collegio pastorem eligere possent. Hac ratione evenit ut Zelandus noster illi pre-
- 10 ficeretur ecclesiae. Proinde *summa pastoralis cura onustus*, dum videt civium increscere luxum, divitias et superbiam, triumphum^c et choreas, *ab imo pectore gemiscens*, de abitu meditatur. Haec eo meditante, commodum^d ipsi libera praesentatur proprii monasterii electio, quam^e confirmatus, post consecrationem acceptam solo rexit quadriennio. Hic structura tametsi^f abstinuerit magnam aeris alieni copiam solvisse dicitur.^g Aqua intercute laborans sensim vires deficient. Vocato patre abbate D. Takone viro
- 15 ornatissimo, collectis omnibus, liberam impetrat manumissionem. Dato salario annuo Medom profectus, solitariam vitam elegit.^h Paulo post moriens, trecentos flore-

te weer te stellen: deze had het namelijk op zijn leven gemunt. Nadat hij de vrije verkiezing voor de parochie Winsum had aanvaard, ontweek hij heel slim deze intriges en verliet het klooster. Door de liefde voor de wetenschap gegrepen, kreeg hij van de abt verlof om naar Leuven te vertrekken, waarbij een kapelaan in zijn plaats werd aangesteld. Na met hard werken zich de kennis van beide rechten te hebben eigen gemaakt, keerde hij vol blijdschap terug. Hierna aan het hoofd van de parochie Sexbierum aangesteld, bezocht hij regelmatig het Lidlumer college en bereidde zich voor op zijn toekomstige waardigheid door in ruime mate zijn vrijgevigheid te tonen.

De Leeuwarders deden een dringend beroep op vader abt Tako van Mariëngaarde, onder wiens jurisdictie dit pastoraat ressorteerde, om het voorrecht te verkrijgen uit het college van de premonstratenzerorde een pastoor te kunnen kiezen. En zo kwam het dat onze Van Zeeland aan het hoofd van die kerk werd aangesteld. Daar hij echter, belast met een moeilijke herderlijke zorg, de bandeloosheid der burgers zag groeien, hun weelde en hoogmoed, alsmede hun zucht tot luidruchtig zingen en dansen, begon hij diep in zijn hart te zuchten en dacht erover om afstand te doen. Terwijl hij daar zo over nadacht, werd hem daartoe de gelegenheid geboden door de vrije verkiezing van zijn eigen klooster; hij werd in dit ambt bevestigd en na de wijding te hebben ontvangen resideerde hij slechts vier jaar.

Weliswaar hield hij zich afzijdig¹¹ van bouwen, maar wel heeft hij naar men zegt aanzienlijke schulden ingelost. Doordat hij echter aan waterzucht leed, namen geleidelijkaan zijn krachten af. Hij nodigde vaderabt heer Tako uit – een zeer beroemd man – en kreeg in een gemeenschappelijke bijeenkomst zijn vrijwillige ontslag. Men schonk hem een jaargeld, waarop hij naar Miedum vertrok en daar alleen bleef leven.

a B2: semitam b B2: Divae c B2: triompho d B2: commode e B2: in qua f B2: (Hic *a structura tametsi) *non g B2: perhibetur h B2: degebat

11 Afschriften B2 beweren precies het tegenovergestelde.

- 1 tariam vitam acturus, paulo post feliciter in Domino moritur, 300 aureorum thesaurum successori relinquens. Obiit anno 1492; Lidlomi in choro abbatum sepultus quiescit.

PETRUS VALCK abbas XXIX

- 5 Turbatus in Phrisia rebus omnibus monastica dignitas difficile servari potuit, tantus omnium ex perniciose sectarum Sciringiorum et Vetcoperorum classe furor extitit. Necessarium igitur fuit monasterio Lidlomensis de novo et prudenti prospicere oeconomo, qui huic naviculae praesidens clavum tuto regere et gubernare posset. Summo animorum consensu, D. Takone patre abbate praedictae electioni praesidente, designatur abbas Petrus Valk, praepositus in Vinea Domini, qui statim ab electione confirmatus, Trajecti consecratur.

- 10 Fuit hic Petrus natione Hollandus, Harlemensis nobili Valkorum familia oriundus. Grammatices ^apraeceptis satis in [70] schola Harlemensi instructus Phrisiam lustrans religionis amore inflammatur. Aesgonem abbatem salutans animi sententiam explicat; ille hominis facundia delectatus, ad se recipit; *receptus* virtuti et literis totum semet addixit, quibus tantum profecit, ut reliquos facile superarit. Omnium gratiam et favorem ingenii solertia, morum probitate et animi candore venatus, charus valde ex-

na gelukzalig in de Heer, zijn opvolger een rijke som van driehonderd goudguldens nalatend. Hij overleed in het jaar 1492; in Lidlum werd hij in het abtenkoor begraven en rust daar.

PIETER VALK, de negenentwintigste abt

In al die roerige omstandigheden waarin Friesland verkeerde, was het moeilijk de kloosterlijke waardigheid te bewaren: zo groot was eenieders vechtlust bij de dood en verderf zaaiende facties van Schieringers en Vetkopers. Het was derhalve voor het klooster Lidlum nodig om uit te zien naar een nieuwe wijze stuurman die het commando kon voeren over dit scheepje en in staat was het roer veilig te bedienen en te sturen. In de grootst denkbare eenstemmigheid werd onder leiding van heer Tako, de vaderabt die de voornoemde verkiezing voorzat, Pieter Valk tot abt aangewezen, proost van de Wijngaard des Heren, die onmiddellijk na zijn verkiezing werd bevestigd en in Utrecht gewijd.

Deze Pieter nu was een Hollander, een Haarlemmer en geboortig uit de adellijke familie Valk. Op school in Haarlem behoorlijk in de regels van het Latijn onderricht, [70] werd hij tijdens een reis door Friesland aangestoken door de liefde voor de orde. Hij maakte zijn opwachting bij abt Aesgo en legde hem zijn diepste zieleroerselen bloot. Aesgo genoot van de welsprekendheid van de man en nam hem bij zich op; eenmaal aangenomen, wijdde Pieter zich volledig aan de beoefening der deugd en de wetenschap en maakte zulke vorderingen dat hij de anderen met gemak achter zich liet. Door zijn scherpzinnigheid, deugdzaamheid en helderheid van geest wist hij de

a Griekse genitivus.

- 1 nos aureos monasterio reliquit. *Lidlom delatus* in choro abbatum tumulatur anno par-
tae salutis 1492.

PETRUS VALCK abbas XXIX

- 5 Turbatis in Phrisia rebus omnibus monastica dignitas difficile servari potuit, tantus
omnium ex pernicioso sectariorum Sciringiorum et Vetcooperanorum classe furor exti-
tit. Necessarium igitur fuit monasterio Lidlomensi de novo et prudenti prospicere
oeconomus qui huic naviculae praesidens clavum tuto gubernare posset. Summo ani-
morum consensu D. Takoneⁱ praesidente electioni designatur abbas Petrus Valck
10 praepositus in Vinea Domini, qui statim a patre abbate confirmatus Traiecti benedic-
tionem impetrat.

- Fuit hic Petrus natione Hollandus Haerlemensisⁱ nobili Valkorum familia oriundus.
Grammatices praeceptis satis in scola Haerlemensi instructus Frisiam lustrans reli-
gionis amore inflammatur. Aesgonem patrem abbatem salutans animi sententiam
ipsi explicat; ille hominis facundia delectatus ad se^k recipit, hinc virtuti et literis totum
15 semet addixit, quibus tantum profecit ut reliquos facile superaret. Omnium gratiam et
favorem ingenii solertia morumque probitate venatus, charus valde^l extitit. Erat nem-

Korte tijd daarna stierf hij en liet het klooster driehonderd goudguldens na. Hij werd
naar Lidlum overgebracht en in het abtenkoor begraven in het jaar van de geboorte
van het heil 1492.

PIETER VALK, de negenentwintigste abt

In al die roerige omstandigheden waarin Friesland verkeerde, was het moeilijk de
kloosterlijke waardigheid te bewaren: zo groot was eenieders vechtlust bij de dood en
verderf zaaiende facties van Schieringers en Vetkopers. Het was derhalve voor het
klooster Lidlum nodig om uit te zien naar een nieuwe wijze stuurman die het com-
mando kon voeren over dit scheepje en in staat was het roer veilig te bedienen en te
sturen. In de grootst denkbare eenstemmigheid werd onder leiding van heer Tako, de
vaderabt die de verkiezing voorzat, Pieter Valk tot abt aangewezen, proost van de
Wijngaard des Heren, die onmiddellijk na zijn verkiezing werd bevestigd en in
Utrecht gewijd.

Deze Pieter nu was een Hollander, een Haarlemmer en geboortig uit de adellijke fa-
milie Valk. Op school in Haarlem behoorlijk in de regels van het Latijn onderricht,
werd hij tijdens een reis door Friesland aangestoken door de liefde voor de orde. Hij
maakte zijn opwachting bij abt Aesgo en legde hem zijn diepste zieleroerselen bloot.
Aesgo genoot van de welsprekendheid van de man en nam hem bij zich op, waarna
Pieter zich volledig aan de beoefening der deugd en de wetenschap wijdde en zulke
vorderingen maakte dat hij de anderen met gemak achter zich liet. Door zijn scherp-
zinnigheid, deugdzaamheid en helderheid van geest wist hij de liefde en genegenheid

i B2: (Takone) patre abbate j B2: (Hollandus) **ex **urbe **Haerlemensi k B2: (delectatus) eum (ad se)

1 titit. Erat nempe facie decorus, ingenio aperto, lingua fluente dulci et jocosa. Sacerdotio decoratus amplissimo illi ex patria adfertur ex utroque parente defuncto haereditas quingentorum coronatorum, quibus acceptis abbatem Aesgonem precatur obnixe, in suum commodum illos ut vertere queat. Quo impetrato Coloniam plerosque ex antecessoribus imitatus proficiscitur. Studiis gnaviter insudando, utriusque summam consequitur prudentiam, *quae ipsi postmodum habita doctrinae ratione, haud minimam maioris dignitatis adeundae occasionem dedit.* Rediens ecclesiae Vinsomanae pastor eligitur. Ecclesiasticis rebus bene curatis collegie sacrarum virginum in Baiom et prior et oeconomus designatur. *Hanc provinciam multis rebus optime administratis plurimum excoluit.* D. 10 Vesselo praeposito Vineae Domini defuncto, viro ob insignem virtutem rerumque gerendarum innatam prudentiam plurimum dilecto, hic prae caeteris omnibus dignus iudicatur, qui ipsi succedat.

Abbas electus eandem servat et modestiam et pietatem. Videns monasterii Lidlomensis ruinosas aedes, summo labore et industria restaurare statuit. Exordium sumens ab ipsa sacra aede, hanc integro tecto novo petrino supplet, quod ab Aesgone pia memoriae abbate relictum fuit; tres testudines posteriores quondam collisas et necdum restitutas magnis sumptibus adductis fabris murariis erigit, *semel erectas incuria*

liefde en genegenheid van allen voor zich te winnen en was zeer geliefd. Hij was namelijk knap van uiterlijk, had een goed verstand en een zoetvloeiende, geestige tong. Eenmaal onderscheiden met het zeer eervolle priesterschap, viel hem uit zijn vaderstad na de dood van beide ouders vijfhonderd kronen als erfgoed ten deel, en toen hij die in handen kreeg, verzocht hij abt Aesgo dringend om ze te eigen bate te mogen besteden. Dit werd hem toegestaan en hij begaf zich naar het voorbeeld van veel van zijn voorgangers⁸⁴ naar Keulen. Daar legde hij zich vol ijver toe op de wetenschap en verwierf in beide [rechten] zeer grote wijsheid, die hem later, toen hij zijn kennis in praktijk kon brengen,⁸⁵ geen geringe gelegenheid bood om toegang te krijgen tot een nog belangrijker waardigheid. Hij keerde terug en werd tot pastoor van de Winsumer kerk gekozen. Daar hij de kerkelijke belangen goed behartigde, werd hij zowel tot prior als procurator aangesteld van de kloostergemeenschap der zusters in Bajum. Dit ambt oefende hij op voortreffelijke wijze uit door de vele goederen uitstekend te beheren. Na de dood van heer Wessel, proost van de Wijngaard des Heren, een man die zeer geliefd was om zijn bijzondere deugdzaamheid en aangeboren wijsheid bij het beheer van zijn goederen, werd hij boven alle anderen waardig geacht hem op te volgen.

Eenmaal tot abt gekozen, bleef hij even bescheiden en vroom als tevoren. Ziende dat de gebouwen van het Lidlumer klooster vervallen waren, besloot hij ze met noeste arbeid en grote inspanning te herstellen. Hij begon met de kerk en liet er een heel nieuw leien dak op leggen waar abt Aesgo zaliger nog niet aan toe gekomen was. De drie achterste gewelven van de kerk die indertijd naar beneden waren gekomen en nog niet hersteld, liet hij met behulp van gehuurde metselaars met grote kosten opbouwen, maar toen ze, eenmaal gereed gekomen, door onvoorzichtigheid van de

84 Wie die 'vele' voorgangers waren, wordt niet duidelijk: over Keulen is slechts bij Folker sprake geweest. Vgl. paragraaf 3.3.1.2.

85 Letterlijk: 'de rekening kon opmaken van zijn kennis'.

- 1 pe facie decorus, ingenio aperto, lingua fluente dulci et iocosa. Sacerdotio decoratus amplissimo illi ex patria adfertur quingentorum coronatorum hereditas, quibus^m acceptis Aesgonem abbatem obnixe praecatur, ut in suumⁿ commodum eos convertere liceat. Quo impetrato Coloniam, plerosque suos antecessores imitatus, proficiscitur.
- 5 Studiis gnaviter incumbens, iuris studii utriusque summam consequitur prudentiam. Rediens ecclesiae Vinsomanae pastor eligitur. Ecclesiasticis rebus bene curatis, collegii virginum in Baiom et prior et oeconomus designatur. D. Vesselo Vineae Domini praeposito decedente, hic prae ceteris omnibus dignus iudicatur qui viro optimo et prudenti succedat.
- 10 Hinc abbas electus, eandem servat et modestiam et pietatem. Videns monasterii Lidlomensis aedes ruinosas, summo labore et industria restaurare statuit. Exordium sumens ab ipsa sacra ede, hanc integro tecto novo petrino supplet, quod ab Aesgone intermissum erat. Tres templi testudines posteriores ex veteri incendio necdum restitutas,^o adductis fabris murariis erigit, fabrorum incuria relapsas, *secunda vice* magnis

van allen voor zich te winnen en was zeer geliefd. Hij was namelijk knap van uiterlijk, had een goed verstand en een zoetvloeiende, geestige tong. Eenmaal onderscheiden met het zeer eervolle priesterschap, viel hem uit zijn vaderstad na de dood van beide ouders vijfhonderd kronen als erfgoed ten deel, en toen hij die in handen kreeg, verzocht hij abt Aesgo dringend om ze te eigen bate te mogen besteden. Dit werd hem toegestaan en hij begaf zich naar het voorbeeld van veel van zijn voorgangers naar Keulen. Daar legde hij zich vol ijver toe op de wetenschap en verwierf in beide rechten zeer grote wijsheid. Hij keerde terug en werd tot pastoor van de Winsumer kerk gekozen. Daar hij de kerkelijke belangen goed behartigde, werd hij zowel tot prior als procurator aangesteld van de kloostergemeenschap der zusters in Bajum. Daarom ook werd hij na de dood van heer Wessel, proost van de Wijngaard des Heren, boven alle anderen waardig geacht deze deugdzame en wijze man op te volgen.

Eenmaal tot abt gekozen, bleef hij even bescheiden en vroom als tevoren. Ziende dat de gebouwen van het Lidlumer klooster vervallen waren, besloot hij ze met noeste arbeid en grote inspanning te herstellen. Hij begon met de kerk en liet er een heel nieuw leien dak op leggen waar abt Aesgo zaliger nog niet aan toe gekomen was. De drie achterste gewelven van de kerk die sinds de laatste brand nog niet waren hersteld, liet hij met behulp van gehuurde metselaars opbouwen; maar toen ze door on-

1 *fabrorum collapsas, summo dispendio maiori cura reficit. Hinc reliquas^a monasterii aedes, horrea, stabula, caeteraque omnia suis renovantur^b sumptibus.*

Hoc tempore incidit salutifera illa status reipublicae Phrisiae mutatio. Dux Albertus Saxoniae a Majestate Caesarea haereditariam sumens Phrisiae defensionem anno redempti orbis 1498 D. Vilibrordum archicancellarium ad occupandam praemittit Phrisiam; quam dum vi videt partitam atque id summa difficultate, magnis sumptibus, militum industria debere fieri, occupatis Vestergoae urbibus Sciringianis, solos Vetcooperanos Leovardienses infensos habuit. Hi Groninganorum milite praesidiario tumidi [71] Saxonicum despiciunt imperium. Victi et ipsi, pulsus Groninganis, Villibrordo fide[m] praestant, quibus et mulctam imperat: castrum firmum, perpetuae obedientiae jugum, in ipsa urbe oppidanorum sumptibus construit. Anno 1500 post turbatam ex integro Phrisiam, victam rursus et domitam, Georgius Saxo Alberti frater omnia pro sua industria in tranquillam restituit formam; novam Leovardiae constituit curiam,^c consiliarios 12, quorum consiliis tota gubernetur Phrisia. Huic Petrus intimus fuit ac-

werklui [weer] instortten, liet hij ze onder zeer veel onkosten nog zorgvuldiger herstellen. Daarna werden de overige panden van het klooster, korenschuren, stallen en al de andere gebouwen op zijn kosten vernieuwd.

In zijn periode vond de bekende heilzame wijziging plaats in de status van het Friese gemenebest. Hertog Albrecht van Saksen namelijk, die van de keizerlijke majesteit in het jaar der Verlossing 1498 de erfelijke beschermheerschappij over Friesland had ontvangen, zond aartskanselier heer Willibrord⁸⁶ naar Friesland om een bezetting te leggen in het land. Maar toen hij zag, dat het gewest door geweld verdeeld was en dat deze opdracht slechts met veel moeite, onkosten en militaire inspanning kon worden gerealiseerd, bezette hij de Schieringer steden van Westergo en had toen alleen nog de Leeuwarder Vetkopers tegenover zich. Deze, dank zij de militaire bijstand van de Groningers nogal opgeblazen lieden, [71] hadden minachting voor het bewind der Saksers. Maar ook zij werden verslagen, en nadat de Groningers waren verdreven, legden zij een eed van trouw af op Willibrord, waarna hij ze een schatting oplegde en in die stad op kosten van de stedelingen een sterk blokhuis liet bouwen als een juk van eeuwigdurende onderwerping. Toen Friesland opnieuw onrustig was geworden, wederom overwonnen en bedwongen, bracht George van Saksen, de broer van Albrecht⁸⁷, in 1500 alles, zoveel als in zijn vermogen lag, tot rust. In Leeuwarden richtte hij een nieuw Hof in met twaalf raadslieden, aan wier besluiten heel Friesland was onderworpen. In hun college werd ook [abt] Pieter als volwaardig lid opgenomen en

a Gabbema en Wumkes geven *reliquas*, grammaticaal een vreemde constructie. In het originele hs. heeft mogelijk *reliquae* gestaan. b Hs. *renovatur*. c In de marge is voor deze passage een verduidelijking te vinden, ontleend aan B (*novam ... Frisia*).

86 Willibrord [Wilbold] von Schaumburg, commissaris van hertog Albrecht. Baks, 'Saksische heerschappij', 90, 91, 93.

87 George was niet de broer van Albrecht, maar zijn zoon. Hij werd *gubernator* en *potestaat* nadat Hendrik, de andere zoon, afstand had gedaan.

1 sumptibus ex integro restituit. Hinc reliquas monasterii edes, horrea, stabula, molam
pistrinam, omnia hec suis reformantur sumptibus.

Huius temporibus incidit salutifera reipublice Frisiae mutatio. Albertus Saxo a Ma-
iestate Cesarea hereditariam accipiens Frisiae defensionem anno 1498 D. Villebrordi-
5 um archicancellarium ad occupandam praemittit Frisiam.^p Hanc dum videt bipartitam,
illamque non posse absque magna militum manu, sumptuum ingenti copia possideri
et occupari, omnes Vestergoanas urbes voluntaria traditioni occupat, Scieringianorum
sectae omnes. Quibus^q occupatis soli restabant Oestergoenses, quorum metropolis Leovardia
10 illi sola^r facessant negotium, Groninganorum potentia freti. Victi pulsus Groninganis Vil-
librordo fidem promittunt, quibus et mulctam^s et castrum firmum perpetuae obedien-
tie iugum in ipsa urbe^t oppidanorum sumptibus construit. Anno dein 1500^u Franekera per
Saxonem patrem obsidione liberata, pulsisque Groninganis et Frisiis^v horum assertis, Saxo pro sua
industria omnia in tranquillam formam restituit. Novam Leovardie curiam duodecim virorum
15 doctorum constituit, quorum velut supremo iudicio tota subiiceretur Frisia. Huic senatui ob in-
signem juris utriusque prudentiam et noster adscribitur Petrus, quod morum et ci-

voorzichtigheid van de werklui instortten, liet hij ze met grote kosten voor de tweede
maal herstellen. Daarna werden de overige panden van het klooster, korenschuren,
stallen, de korenmolen en al de andere gebouwen op zijn kosten vernieuwd.

In zijn periode vond een heilzame wijziging plaats van het Friese gemenebest. Al-
brecht van Saksen namelijk, die van de keizerlijke Majesteit in het jaar 1498 de erfelij-
ke beschermheerschappij over Friesland had ontvangen, zond aartskanselier heer
Willibrord naar Friesland er op uit om er een bezetting te leggen. Maar toen hij zag
dat het gewest intern verdeeld was en dat hij het niet dan met een sterke legermacht
en ontzaglijk veel kosten in bezit kon nemen en bezetten, legde hij in alle steden van
Westergo die zich vrijwillig overgaven, een bezetting; alle behoorden tot de Schierin-
ger partij, Na deze steden te hebben bezet, resteerden nog de steden van Oostergo,
waarvan alleen de bewoners van de hoofdstad Leeuwarden hem nog moeite bezorg-
den doordat zij hun vertrouwen stelden in de macht van de Groningers. Maar ook zij
werden verslagen, en nadat de Groningers waren verdreven, beloofden zij trouw aan
Willibrord, waarna hij ze een schatting oplegde en in de stad Leeuwarden op kosten
van de stedelingen een sterk blokhuis liet bouwen als een juk van eeuwigdurende on-
derwerping. Toen in 1500 vervolgens Franeker door vader-hertog van Saksen¹² was be-
vrijd en de belegering opgeheven, de Groningers waren verdreven en de Friezen van
hen bevrijd, bracht de hertog van Saksen door zijn inzet alles, zoveel als in zijn vermo-
gen lag, weer tot rust. Ook richtte hij in Leeuwarden een nieuw Hof in met twaalf ge-
leerde mannen, aan wier hoogste rechtspraak heel Friesland was onderworpen. In dit
hoge college werd ook onze Pieter vanwege zijn uitstekend inzicht in beide rechten

p B2: (archicancellarium) suum ad eam occupandam praemittit in (Frisiam) q B2: (sectae) **adhaerentes. (Quibus) r B2a: solum.
B2b: soli s B2: (mulctam) imponit (et) t B2: (urbe) Leovardia u Matthaues eveneens 1500; Hugo: 1509 v Matthaues
noemt slechts de Groningers

12 Bedoeld wordt Albrecht, de vader van George die hierna wordt genoemd.

1 ceptus atque ob insignem utriusque juris prudentiam consiliariorum numero adscri-
ptus. Arctam cum Saxone necessitudinem colens, frequenter^a a nostro magnis sump-
ti-bus fuit exceptus; quod dum reliquis monasticis displicet debitorum magnitudinem
5 veritis omnium in se animos excitat. Ipsum velut dissipatorem rerumque monastica-
rum helluonem pronunciant et quod vino subinde plus satis indulgeret et veneri ge-
mina prole parens, vocato patre abbate D. Takone viro integro in aede capitulari col-
lecti, simul omnium redituum rationem exactam postulant. Ille ut erat animo plane
heroico, horum non ferens instantes interpellationes, resignationem decernit. Impe-
trato salario annuo sese magistratu abdicat anno Domini 1505, praefecturae anno deci-
10 mo septimo.^b Aulae superiorem cameram, uno famulo contentus, ad vitae finem inha-
bitat. Moritur anno 1507; in aede sacra ad pedes D. Kemponis teste *epitaphio* sepultus,
quiescit vir multae doctrinae, lectionis et scientiae.

JOANNES DUVELANDUS abbas XXX

15 D. Petro recedente in electione nova magna animorum fit disjunctio. Venerabilis ab-
bas Paulus Boeckholt mansuetus et pius pro redintegrandae electione nova plurimum

vanwege zijn uitstekend inzicht in beide rechten onder het getal der raadsheren gere-
kend. Hij onderhield een nauwe band met de Sakser, [die dan ook] zeer dikwijls bij
ons tegen grote onkosten werd onthaald. En daar de kloosterlingen zich hieraan er-
gerden omdat zij de schuldenlast vreesden, riep hij bij allen animositeit tegen zich op.
Zij maakten hem uit voor verkwister en verbrasser van de kloostergoederen. En daar
hij herhaaldelijk onverantwoord veel toegaf aan de wijn en aan Venus nodigden ze,
toen hij door de geboorte van een tweeling [ook nog] vader was geworden, vaderabt
heer Tako uit, een rechtschapen man; ze kwamen in het kapittelgebouw bijeen en eis-
ten van heer Pieter exacte rekenschap van al zijn uitgaven. Hij echter, trots als hij was,
duldde niet dat zij zich met zijn zaken bemoeiden en besloot terug te treden. Met de
toezegging van een jaargeld deed hij in 1505 afstand van zijn bediening in het zeven-
tiende⁸⁸ jaar van zijn ambtsuitoefening. Tot het eind van zijn leven bewoonde hij een
bovenvertrek in het hoofdgebouw van het klooster, daarbij genoegzaam nemend met
slechts één bediende. Hij stierf in het jaar 1507 en werd, zoals het grafschrift ver-
meldt, in de kerk aan de voeten van heer Kempo begraven. Daar rust de zeer geleerde,
belezen en ontwikkelde man.

JOANNES DUIVELAND, de dertigste abt

Na het terugtreden van heer Pieter ontstond bij de nieuwe verkiezing een diepgaand
meningsverschil. De eerwaarde abt Paulus Boeckholt, een zachtmoedig en vroom

a Tussen *colens* en *frequenter* moet *qui* worden gedacht, zoals ook in B wordt vermeld. b In de marge *decimo tertio*. Dit klopt beter met de jaartallenreeks 1492-1505. Zijn opvolger Duiveland regeerde twaalf jaar: 1505-1517/1518.

88 Op een of andere manier klopt de telling van zijn jaren – of misschien van zijn voorganger of opvolger – niet. In plaats van 17 dient 12 of 13 te worden gelezen.

- 1 *vilitate et integritate Saxoni Georgio summe acceptus foret, quo cum arctam perpetuo co-*
 luit necessitudinem. A D. Petro magnis acceptus convivio sumptibus, fratrum in se
 concitat opinionem sinistram. Quod pro tenui reddituum numero splendidis convivi-
 5 *is exhauriret aerarium monasticum unde et bonorum ecclesiae helluonem ipsum se-*
pius pronunciant. Praeterea vino et veneri plus satis indulgens, incaute admodum ambu-
lat. Summo studio observatus, rei venereae insimulatur, vocato patre abbate D. Takone in ede
capitulari collecti omnes, reddituum monasterii rationem exigunt.^w Ille ut erat animo
plane heroico horum non ferens instantes interpellationes, resignationem decernit.
 10 *Impetrato sallario annuo magistratu cedit praefecturae anno^x 17, salutis 1505.^y Aulae*
superioris camera unoque famulo contentus, ad vitae exitum in ea perdurat. Postmo-
dum anno Domini 1517 in Domino moriens, ad pedes D. Kemponis humatur vir mul-
tae doctrine, lectionis et scientiae.

JOANNES DUIVELANDUS abbas XXX

- 15 *D. Petro viro spectabili recedente, magna fit in electione fratrum discordia et animorum*
disiunctio. Venit pater abbas D. Paulus Boeckholt, vir probus et mansuetus, qui pro
redintegrandae electione nova plurimum laborabat. Hic dum nihil efficit ex improvise

opgenomen. Om zijn correcte gedragingen en onbaatzuchtigheid was hij zeer gezien bij George van Saksen, met wie hij permanent een nauwe band onderhield. De hertog werd dan ook door heer Petrus tegen grote onkosten op een gastmaal uitgenodigd, iets wat bij de broeders animositeit tegen hem opriep. Daar hij, gezien de geringe inkomsten, de kloosterlijke schatkist uitputte door schitterende maaltijden maakten ze hem vaak uit voor een verbrasser van kloostergoederen. Door bovendien onverantwoord veel toe te geven aan de wijn en aan Venus, waren zijn gedragingen zeer onvoorzichtig. Hoewel ze hem om zijn grote geleerdheid hoogachtten, betichtten ze hem van onkuisheid en nodigden daarom vaderabt heer Tako uit; ze kwamen allen in het kapittelgebouw bijeen en eisten van hem rekenschap van al zijn uitgaven. Hij echter, trots als hij was, duldde niet dat zij zich met zijn zaken bemoeiden en besloot terug te treden. Met de toezegging van een jaargeld deed hij afstand van zijn bediening in het zeventiende jaar van zijn ambtsuitoefening, het jaar van het heil 1505. Tot het eind van zijn leven bewoonde hij een bovenvertrek in het hoofdgebouw van het klooster, daarbij genoegnemend met slechts één bediende. In het jaar 1507 stierf deze zeer geleerde, belezen en ontwikkelde man en werd aan de voeten van heer Kempo begraven.

JOANNES DUIVELAND, de dertigste abt

Na het terugtreden van heer Pieter, een aanzienlijk man, ontstond bij de nieuwe verkiezing onenigheid en een diepgaand meningsverschil onder de kloosterbroeders. De eerwaarde vaderabt Paulus Boeckholt kwam nu bij hen, een vroom en zachtmoedig

w B2: (rationem) ab eo (exigunt) x B2: (annuo) praefectura cedit muneris sui (anno) y B2 schrijft 1515, wat niet overeenkomt met de mededeling dat Petrus afstand deed in zijn zeventiende ambtsjaar (1492-1505). B1 vermeldt 1505 en 1517, evenals A en Hugo. Matthaeus heeft 1518. Petrus' opvolger Duiveland werd in 1518, zijn tiende jaar, afgezet.

- 1 laborat. Hic dum nihil efficit, ex improvise abbas Dockumanus Joannes Duvelandus, opera et favore Georgii Saxonis submissus *pro abbate comite*, abbas Lidlomensis designatur. Hic accepta confirmatione, praefecturae dignitatem arripit, multis frustra reclamantibus. Monasticos ipsi minus obsequentes, *tum quod voluntaria electione creatus*
- 5 *non esset, tum quod alterius cortis et monasterii existens, alienam secaret messem, sensim ad obedientiam praestandam compulit*. Baiom veteri more ad obedientiam illi promittendam profectus, aegre admodum impetrat; has quod petulantius in ipsum dixissent, arctioribus restringit vinculis. Rediens praefecturam suam molestam fore comperit ideoque minus prosperam et jucundam ex invicta quorundam pertinacia, quos pro suis viribus
- 10 quibus [72] potest mediis reprimat. Attamen de sua sollicitudine nihil remittens, utilitati studens, omnia agriculturae necessaria promovet: vaccas, boves, equos, oves, caeteraque sine quibus monasterii proventus minime constare potest. Restaurationi quoque non defuit. Bibliothecam ad valvas templi inferioris incommode admodum erigit, variis manuscriptis pressisque libris exornat. *Ambitum templi septentrionali latere diruit,*
- 15 *inconsulte admodum, quod huius parietibus templi fulciretur altitudo, et ni maturius trabium cinctura prospectum fuisset, summum templi corruendi discrimen muris inclinantibus fuisset.*

man, deed zijn uiterste best om weer een nieuwe verkiezing te organiseren. Toen hij niets wist te bereiken, werd hun onverwachts door bemoeiing en steun van hertog George van Saksen zijn vriend de abt van Dokkum, Joannes Duiveland, als abt gestuurd; deze werd tot abt van Lidlum benoemd. Duiveland ontving zijn bevestiging en aanvaardde de waardigheid van de leiding, al sputterden velen tevergeefs tegen. De kloosterlingen die zich niet volledig aan hem onderwierpen, zowel omdat hij niet in een vrije verkiezing was gekozen als ook omdat hij tot een ander domein en een andere kloostergemeenschap behoorde en nu vreemde vruchten oogstte, dwong hij stap voor stap om hem te gehoorzamen. Toen hij naar Bajum trok om daar ouder gewoonte [van de zusters aldaar] de belofte van gehoorzaamheid in ontvangst te nemen, slaagde hij daar met moeite in. En omdat zij hem brutaal hadden bejegend trok hij de teugels strakker aan. Bij zijn terugkeer werd het hem duidelijk dat zijn ambtsperiode als gevolg van de niet te bedwingen stijfkoppigheid van sommige monniken zeer moeizaam voor hem zou verlopen, met weinig succes en op een onaangename manier. Daarom hield hij ze zoveel hij kon en [72] met alle mogelijke middelen in bedwang. Toch was hij absoluut niet nalatig bij de uitoefening van zijn taak, was er op uit om nuttig te zijn en stimuleerde alles wat voor de landbouw nodig was: koeien, ossen, paarden, schapen en al het overige zonder welke de inkomsten van een klooster allerminst verzekerd zijn. Ook voerde hij restauraties uit. De bibliotheek richtte hij – overigens heel onverstandig – beneden bij de deuren van de kerk in en voorzag ze met diverse handschriften en gedrukte boeken. De buitenmuur van de noordelijke zijbeuk liet hij afbreken, nogal eigenzinnig, daar het dak door de muren van deze kerk werd gedragen. En als hier niet bijtijds in was voorzien door een systeem van balken, dan zou het gevaar zeer groot zijn geweest, dat de kerk door de uit hun verband geraakte muren zou instorten.

- 1 abbas Dockumanus Joannes Duivelandus opera et favore Georgii Saxonis submissus dignitatem arripit multis frustra reclamantibus. Quamobrem et monachos omnes ipsi minus obsequentes habet, quos postmodum duriori addito pharmaco^z ad respiscenciam et obsequium compulit. Confirmatus a patre abbate more veteri monasterium
- 5 Baiom accedens obedientiam illi ut praestent omnes difficile admodum consequitur; has quod petulantius in ipsum dixissent arctioribus disciplinae restringit vinculis. Rediens praefecturam^a suam admodum molestam futuram comperit ideoque minus prosperam et iucundam ex invicta quorundam pertinacia. Quos pro suis viribus certis adhibitis remediis reprimat. Attamen de sua sollicitudine nihil remittens utilitati studuit, omnia agriculturae necessaria promovet, vaccas, boves, oves et pecora sine quibus monasterii domestica sustentatio consistere nequit. Restaurationi animum^b adiciens quantum in se fuit praestat quidem, at praeter modum inconsulte et stolide. Bibliothecam in ambitu inferiori ad templi valvas meridionales insipide admodum extruxit. Exinde ambitum septentrionalem continuata testudine, opus insigne diruit, quo facto templi altitudinem in
- 10
- 15 *grave coniecit discrimen, quod huius parietibus templi fulciretur altitudo et ni maturius trabium iunctura, ferreis quoque repagulis prospectum fuisset, summum templi corruendi discrimen muris inclinantibus caenobitae incurrissent.*

man, die zijn uiterste best deed om weer een nieuwe verkiezing te organiseren. Toen hij niets wist te bereiken, werd hun onverwachts de abt van Dokkum, Joannes Duiveland, door bemoeiing en steun van George van Saksen als opvolger gestuurd, die de waardigheid in bezit nam, al sputterden velen tevergeefs tegen. Dit was dan ook de reden waarom alle kloosterlingen hem weinig gehoorzaamden en hij ze later met nogal hardhandige middelen tot inkeer probeerde te brengen en te doen gehoorzamen. Door vaderabt werd hij bevestigd, waarna hij ouder gewoonte naar Bajum trok om van allen de belofte van gehoorzaamheid in ontvangst te nemen. Maar hij slaagde daar met moeite in; en omdat de zusters hem brutaal hadden bejegend trok hij de teugels strakker aan. Bij zijn terugkeer werd het hem duidelijk dat zijn ambtsperiode als gevolg van de niet te bedwingen stijfkoppigheid van sommigen zeer moeizaam, met weinig succes en op onaangename wijze voor hem zou verlopen. Daarom nam hij zoveel hij kon alle mogelijke hulpmiddelen te baat om ze in bedwang te houden. Toch was hij absoluut niet nalatig bij de uitoefening van zijn taak, was er op uit om nuttig te zijn en stimuleerde alles wat voor de landbouw nodig was: koeien, ossen, schapen en ander vee, zonder welke de kloosterlijke huishouding niet in stand kon worden gehouden. Ook hield hij zich zoveel mogelijk bezig met de restauratie van gebouwen, al deed hij dat zonder overleg en op een domme manier. Zo richtte hij de bibliotheek heel onverstandig beneden in de onderste kloostergang bij de zuidelijke deuren van de kerk in. Maar door vervolgens aan het noordelijke deel van de kloostergang het gewelf te verhogen, beschadigde hij een fraai werk, want daardoor ging de verhouding verloren tussen de hoogte van het gewelf en de dikte der muren waarop het gewelf rustte. En als daar niet bijtijds door dwarsbalken en ijzeren ankers in was voorzien, dan hadden de kloosterlingen groot gevaar gelopen dat door de uit hun verband geraakte muren de kerk boven hen was ingestort.

z Bedoeld is *pharmakos* in de zin van 'middeltje', peioratief bedoeld a B2: (*Rediens dein ad monasterium (paefecturam)*) b B2: (*Nequit*). *Aedium quoque restaurationi (animum)*

1 Uno eodemque tempore in monasterio Lidlomensi tres fuere abbates, D. Tako, Petrus Valck, Joannes Duvelandus. Horum prior, recedens Horto Mariae valedixit Lidlom migrans, anno 12 post 1500 moritur et sepelitur. Anno 11 ipsa nocte natalis Domini quisque abbas sacrum celebrans perpetuam eius rei memoriam relinquunt: Tako primam, proximam missam
5 Valko, summam Duivelandus; simul refectorium pransuri ingrediuntur, potato vino gaudium ingens excitant. Aestate sequenti D. Tako in Domino moritur.

Gliscente rursus invidia Joannes sua protervia, socordia atque inutili administratione novas excitat tragoedias. Vocatus a canonicis abbas Paulus de ratione subducenda initur ratio, quam dum studiose admodum exigunt monastici, ille in defensionem
10 sibi nihil quod ad rem faceret, profert.

Claruerunt eodem tempore multi viri pietate et doctrina praestantes, quorum iudicium subterfugere minime potuit, licet multis uteretur verborum ambagibus, quorum hi prae coeteris fuere magis insignes: Joannes Keppel prior in Baiom, Henricus quondam eius loci prior, Theodericus Hattom, Hermannus Fonck prior in Lidlom, Vibrandus pastor in Berlkom, Gerlacus pastor in Menaldom, Nicolaus Voonsdrecht, Ludolphus
15 Svollensis sacellani, Tjepko pastor in Spannom, quondam praepositus Vineae Domini, Joannes Groningensis pastor in Vinsom, Isbrandus pastor in Sexbierom, Everardus pastor Scellinganus, Cornelius pastor in Tzomarum, viri omnes magnifici, quorum cona-

Op een en hetzelfde moment waren er in het Lidlumer klooster drie abten aanwezig: de heren Tako, Pieter Valk en Joannes Duiveland. Van hen deed de eerste afstand, vertrok uit Mariëngaarde en verhuisde naar Lidlum, waar hij in het twaalfde jaar na 1500 stierf en werd begraven. Nog in 1511 hadden de drie abten de plechtigheden van de Kerstnacht gecelebreerd en daarmee een blijvende herinnering aan deze gebeurtenis nagelaten: Tako deed de eerste mis, Valk de volgende en Duiveland de laatste⁸⁹. Zij gingen ook gezamenlijk naar de refter om er te eten, dronken er wijn en beleefden er zeer veel genoegen. De zomer daarop overleed heer Tako in de Heer.

Terwijl de afkeer tegen hem opnieuw toenam, veroorzaakte Joannes door zijn schaamteloosheid, slordigheid en nutteloos beheer nieuwe tragedies. Daarom werd abt Paulus door de kanunniken uitgenodigd om te overleggen hoe men hem ter verantwoording kon roepen. Maar toen de kloosterlingen nauwkeurige verantwoording van hem opeisten, wist hij ter verdediging niets in te brengen wat van enige betekenis was.

Nu waren er in zijn tijd verscheidene mannen die befaamd waren om hun vroomheid en geleerdheid, wier oordeel Joannes allerm minst kon ontlopen al bediende hij zich van een omhaal van woorden. Onder hen waren de volgende het meest beroemd: Joannes Keppel, prior van Bajum, Hendrik, de vroegere prior van dat klooster, Theodorus van Hattum, Herman Fonck, prior van Lidlum, Wibrand, pastoor van Berlikum, Gerlach, pastoor van Menaldum, de kapelane Nicolaas Woensdrecht en Ludolf uit Zwolle, Tjepko, pastoor van Spannum, vroeger proost van de Wijngaard des Heren, Joannes van Groningen, pastoor van Winsum, Ijsbrand, pastoor van Sexbierum, Everard, pastoor op Terschelling, Cornelius, pastoor van Tzummarum, allen

⁸⁹ Bedoeld zijn de Nachtmis, de Dageraadsmis en de Dagmis, de drie missen van Kerstmis. Uit de tekst valt op te maken dat in Lidlum de drie missen in één blok, dus achter elkaar werden gezongen c.q. gelezen. Het trio abten ging immers na afloop gezamenlijk naar de refter.

1 Uno eodemque tempore in monasterio Lidlomensi tres fuere abbates, D. Tako, Petrus Valk et Duivelandus, horum quisque una eademque nocte Natalis Domini sacrum celebrat: prior Tako primum, Valko secundum, summum Duivelandus celebrat. Simul rectorium ingressi, dato vini poculo gaudium ingens excitant. Estate sequenti
 5 D. Tako peste correptus in Domino moritur^c anno XII post millesimum quingentesium ad pedes abbatis Eteloci^d sepultus quiescit.

Gliscente rursus invidia Joannes sua protervia, socordia atque inutili administratione novas excitat tragaedias. Vocatur a canonicis abbas Paulus, de omni reddituum^e ratione subducenda inquit ratio quam dum studiose admodum exigunt ille in defensionem
 10 sui quod ad rem faceret nihil profert.

Claruerunt eodem tempore multi pietate et doctrina praestantes viri quorum iudicia subterfugere minime potuit, licet multis uteretur verborum ambagibus. Quorum hi prae ceteris magis fuere insignes: Joannes Keppel, prior in Baiom, Henricus absolutus,^f Theodoricus Hattem, Hermanus Svollensis, Vibrandus pastor in Berlkom, Gerlacus pastor in Mennaldom, Nicolaus Voensdrecht, Ludolphus sacellanus, Tjepko pastor in Spannom, Joannes Groningensis pastor in Vinsom, Cornelius pastor in Tzommarom, Isbrandus pastor in Sexbierom, Everardus pastor in Hoorn, Jacobus Traiectensis,

Op een en hetzelfde moment waren er in het Lidlumer klooster drie abten aanwezig: de heren Tako, Pieter Valk en Duiveland waarvan ieder in een en dezelfde Kerstnacht de plechtigheden celebreeerde: Tako deed de eerste mis, Valk de volgende en Duiveland de laatste. Daarna gingen ze gezamenlijk naar de refter, er werd wijn geserveerd en ze beleefden er zeer veel genoeg. De zomer daarop werd heer Tako door de pest aangetaste stierf in de Heer in het jaar 1512. Hij werd aan de voeten van abt Eelko begraven en rust daar.

Terwijl de afkeer tegen hem opnieuw toenam, veroorzaakte Joannes door zijn schaamteloosheid, slordigheid en nutteloos beheer nieuwe tragedies. Daarom werd vaderabt Paulus door de kanunniken uitgenodigd om te overleggen hoe men hem volledige verantwoording over zijn uitgaven kon laten afleggen; maar toen zij dat nauwkeurig opeisten, wist hij ter verdediging niets in te brengen wat van enige betekenis was.

Nu waren er in zijn tijd verscheidene mannen die befaamd waren om hun vroomheid en geleerdheid, wier oordeel Joannes allermint kon ontlopen, al bediende hij zich van een omhaal van woorden. Onder hen waren de volgende het meest beroemd: Joannes Keppel, prior van Bajum, Hendrik, de oud-prior, Theodorus van Hat-tum, Herman van Zwolle, Wibrand, pastoor van Berlikum, Gerlach, pastoor van Menaldum, Nicolaas Voensdrecht, de kapelaan Ludolf [van Zwolle], Tjepko, pastoor van Spannum, Joannes van Groningen, pastoor van Winsum, Cornelius, pastoor van Tzummarum, Ijsbrand, pastoor van Sexbierum, Everard, pastoor van Hoorn, en de

- 1 tui dum justis nequit rationibus occurrere, movetur dignitate decimo secundo^a ab ini-
to magistratu anno, salutis 1517^b circa natalem Domini, Paulo post moriens in posteriori
ecclesiae parte sepultus quiescit.

[73] JOANNES KEPPEL abbas XXXI

- 5 Rursum invitatus abbas pater Paulus novae praesidens electioni, oratione longa ad
mutuam hortatur amicitiam et concordiam. Communi decreto facto eliguntur
quatuor, quorum iudicio abbatis consisteret electio. Hi ex se creatum abbatem Joan-
nem nominant. Hic ingenti applausu acceptus, magnam laeticiam parit, quod ex
propria corte electum haberent antistitem. A patre abbate confirmatus, vere appetente
10 Trajectum profectus, consecrationem adeptus est. Primum sacrum ipso die nativitat
S. Joannis Baptistae celebraturus, omnes monasticos rurales simul invitat; dato epulo
splendido liberaliter dimittit.

- 15 *Magnis et variis fuit ornatus virtutibus.* Insigni a Keppel nobilium stemmate natus, ani-
mi nobilitatem sua prudentia declaravit. Tempora nactus praeter modum horrida et
bellicosa variis exercetur turbarum procellis. Frisii Saxonici pertaesi imperii novam

voortreffelijke mannen,⁹⁰ tegenover wier aandringen abt Joannes nog steeds geen re-
delijk argument kon aanvoeren. In het twaalfde jaar na zijn aantreden werd hij rond
Kerstmis in het jaar 1517 [1518] der Verlossing om die reden uit zijn ambt gezet. Kort
daarop stierf hij, werd achter in de kerk begraven en rust daar.

[73] JOANNES KEPPEL, de eenendertigste abt

Wederom uitgenodigd, leidde vaderabt Paulus een nieuwe verkiezing en riep in een
lange toespraak op tot onderlinge vriendschap en eendracht. En in een algemeen ge-
nomen besluit werden er vier gekozen bij wie de beslissing over de abtskeuze zou be-
rusten. Zij benoemden een van hen, Joannes, tot abt. Deze werd met luid applaus aan-
vaard: hij verschaftte ze immers het grote genoegen een opperpriester te hebben die
uit hun eigen domein was gekozen. Door vaderabt bevestigd en in de eerstvolgende
lente naar Utrecht afgereisd, ontving hij daar de wijding. Voor de eerste plechtige
abtsmis die hij op de feestdag van Sint-Jan de Doper [24 juni] besloten had te celeb-
ren, nodigde hij ook alle kloosterlingen uit die in de buitenparochies werkzaam wa-
ren; hij vergastte ze genereus op een schitterende maaltijd en nam afscheid van hen.

Joannes was getooid met verscheidene belangrijke deugden. Afkomstig uit een
voornaam adellijke familie uit Keppel bewees hij zijn zieleadel door zijn wijsheid. Hij
maakte echter buitengewoon verschrikkelijke oorlogszuchtige tijden mee en er werd
hem door al die aanvallen van krijgsbenden geen rust gegund. Want de Friezen, de
heerschappij van de Saksische hertogen meer dan moe, kwamen opnieuw in opstand.

a Hs.: *decimo*. b In de marge 1518.

90 Over de getalsverhoudingen binnen het klooster, zie paragraaf 3.3.2.2.

- 1 *Joannes Oudevater canonici, viri magnifici, quorum conatui dum iustis nequit rationibus occurrere. Movetur dignitate anno a magistratu inito decimo salutis anno 1518. Hic paulo post moriens, in posteriori aedis parte sepultus quiescit.*

JOANNES KEPPEL abbas XXXI

- 5 *D. Joanne Duivelando exonerato abbas^g Paulus nove praesidens electioni, oratione longa ad mutuam hortatur amicitiam. Communi decreto facto deliguntur quatuor, quorum iudicio abbatis electio consisteret. Hi ex se creatum abbatem Johannem designant. Hic ingenti applausu exceptus, quod ex propria constaret cohorte^h, magnam excitat letitiam. A patre abbate confirmatus, appetente vere ab antistite Traiectensi consecra-*
 10 *tur. Primum sacrum ipso die S. Joannis Baptistae celebraturus, omnes ex rure monasticos simul invitat quos celebrato convivio dimittitⁱ liberaliter.*

- Clara^j nobilium a Keppel familia ortus, animi nobilitatem sua prudentia declaravit. Tempora nactus praeter modum horrida et bellicosa, variis exercetur turbarum pro-*
 15 *cellis. Frisii nempe Saxonici imperii pertaesi, novam instituunt rebellionem. Hi Geldrum Carolum, illi comitem accersunt Emdanum. Geldrus ingenio acer et fervens,*

kanunniken Jacob van Utrecht en Joannes Oudewater, voortreffelijke mannen, tegenover wier aandringen abt Joannes nog steeds geen redelijk argument kon aanvoeren. In het twaalfde jaar na zijn aantreden werd hij in het jaar van het heil 1518 om die reden uit zijn ambt gezet. Kort daarop stierf hij, werd achter in de kerk begraven en rust daar.

JOANNES KEPPEL, de eenendertigste abt

Nadat heer Joannes Duiveland ontslagen was, leidde abt Paulus een nieuwe verkiezing en riep in een lange toespraak op tot onderlinge vriendschap en eendracht. En in een algemeen genomen besluit werden er vier gekozen bij wie de beslissing over de abtskeuze zou berusten. Zij benoemden een van hen, Joannes, tot abt. Deze werd met luid applaus aanvaard, en omdat hij uit hun eigen domein voortkwam, lokte dit grote vreugde uit. Door vaderabt bevestigd, werd hij in de eerstvolgende lente door de bisschop van Utrecht gewijd. Voor de eerste plechtige abtsmis die hij op de feestdag van Sint-Jan de Doper besloten had te celebreren, nodigde hij ook al de kloosterlingen uit die in de buitenparochies werkzaam waren; hij vergastte ze genereus op een gastmaal en nam afscheid van hen.

Joannes was geboortig uit een voorname adellijke familie uit Keppel en bewees zijn zieleadel door zijn wijsheid. Hij maakte echter buitengewoon verschrikkelijke oorlogszuchtige tijden mee en er werd hem door al die aanvallen van krijgsbenden geen rust gegund. Want de Friezen, de heerschappij van de Saksische hertogen meer dan moe, kwamen opnieuw in opstand. Zij nodigden hertog Karel van Gelre uit, de andere partij sloot een alliantie met de graaf van Emden. De Geldersman, een man met een

- 1 instituunt rebellionem. Hi Geldrorum ducem Carolum, illi comitem accersunt Emda-
 num. Geldrus ingenio acer et fervens verus Martis pullus data occasione ingenti mili-
 tum manu Phrisiam ingreditur, Snecam, Slotam et Bolsvardiam occupat. Saxo Phrisi-
 orum invictam videns pertinaciam, secum perpendens sumptuum magnitudinem, mi-
 5 litum perpetuo alendorum ingens stipendium, datam a Maximiliano provinciam ultro reddit.
 Hic evestigio milite conscripto suos mittit duces, qui nomine Burgundionum Phri-
 siam invadant et subiiciant. Hi Saxonum traditione Leovardiam, Franekeram et Harlin-
 gam cum castris proximis imposito milite praesidiario firmant et muniunt, unde bella, caedes,
 furta, incendia et latrocinia. Uterque Geldrus et Burgundus pro imperio certat. Haec
 10 dum fiunt, utrinque plurima damna inferuntur. Gheldrorum milites insidiati Frane-
 kerensibus monasterium Lidlomense pro castris muniunt et invadunt. Profligati sacerdotes
 datis ab Joanne literis salario modico ablegantur ad alia monasteria. Hi civili cultu orna-
 ti Brabantiam proficiscuntur nostrique ordinis collegiis recepti, ad revocationem permanent.
 Gheldri abeuntes monasterium hosti relinquunt. Franekerenses eruptione facta
 15 ipsum misere spoliant et incendunt, ut ne ostiorum, fenestrarum, cancellorum, immo
 cardinum vestigia cernerentur; illato stramine templi moliuntur [74] incendium, te-

Zij nodigden hertog Karel van Gelre uit, de andere partij sloot een alliantie met de graaf van Emden.⁹¹ De Geldersman, een man met een driftig en onstuimig karakter en een ware zoon van Mars, trok, toen hem de gelegenheid geboden werd, met een zeer grote krijgsmacht Friesland binnen en bezette Sneek, Sloten en Bolsward. De Saksische hertog zag in dat hij de stijfkoppigheid van de Friezen niet de baas kon worden, nam bovendien de zeer hoge uitgaven in overweging – enorme sommen geld namelijk als soldij om een staand leger van soldaten te onderhouden – en deed daarom het gewest dat hem door keizer Maximiliaan was geschonken eigener beweging weer van de hand. De keizer wierf onmiddellijk een leger en stuurde er zijn veldheren heen, om in naam van de Bourgondiërs Friesland binnen te vallen en te onderwerpen. Ook versterkten zij naar het voorbeeld van de Saksische hertogen Leeuwarden, Franeker en Harlingen met blokhuzen die gelegen waren aan de rand van de steden, legden er hun garnizoenssoldaten in en brachten ze in staat van verdediging. Dat lokte weer vecht- en moordpartijen uit, diefstal, brandstichting en berovingen. Beide, de Geldersman en de Bourgondiër streden om de macht in het gewest. Door deze gebeurtenissen werd van beide kanten zeer veel schade aangericht. De Gelderse soldaten belegerden Franeker, versterkten het klooster Lidlum door er schansen in te richten en legden er een bezetting in. De in het nauw gebrachte priesters kregen een brief van Johannes mee en werden met een bescheiden handgeld naar andere kloosters gezonden. Gestoken in burgerkleding vertrokken zij naar Brabant, werden daar in de instellingen van onze orde opgenomen en bleven er tot ze teruggeroepen werden. Toen de Geldersen wegtrokken, lieten zij het klooster aan de vijand. De Franekers deden daarop een uitval, plunderden het klooster op vreselijke wijze en staken het in brand, zodat er geen spoor meer te zien was van deuren, vensters, koorhekken, ja zelfs niet van de grendels; met opgestapeld stro probeerden ze de kerk [74] in brand te steken,

91 Dat wil zeggen graaf Edzard van Oost-Friesland.

- 1 verus Martis pullus, data occasione ingenti militum manu Frisiam ingreditur, Sne-
cam, Slotam et Bolsvardiam occupat. Saxo Frisiorum invictam cernens pertinaciam,
sumptuum magnitudinem, *regionem longe a Saxoniam dissitam, Maximiliano Imperatori facta*
de sumptibus transactione provinciam ultro reddit. Hic evestigio milite conscripto missis ducibus
- 5 Florentio Burensi, D. Vassenario, Felice comite de Moers, Frisiam Burgundionum nomine in-
vadunt. Hi Saxonis traditione Leovardiam, Franekeram et Harlingam milite praesidiario
firmant, muniunt et occupant, unde bella, lites, furta et latrocinia. Uterque Geldrus et
Burgundus pro Frisico certat imperio. Haec dum fiunt, utrimque plurima inferentur
damna. Geldrorum milites Franekerensibus insidiati Tzom, Lidlom et Baiom castris locatis
- 10 muniunt. Sacerdotes cenobio pulsus, modico sallario et literis acceptis Brabantiam petunt,
variis recepti monasteriis tempora prestolantur tranquilliora. Tandem egressi Geldri mona-
sterium hostibus relinquunt. Franekerenses egressi, ipsum misere spoliant et incen-
dunt, reliqua sic depraedantur, ut ex ostiis, fenestris, cancellis, cardinibus, vitris,
plumbo, ferro et stanno nihil remanserit. Ipsum quoque templum illato stramine stu-
- 15 *dent incendio tradere, testitudine impedita flamma non succedit.^k Idem fit in mona-*

driftig en onstuimig karakter en een ware zoon van Mars, trok, toen hem de gelegenheid geboden werd, met een zeer grote krijgsmacht Friesland binnen en bezette Sneek, Sloten en Bolsward. De Saks zag in dat hij de stijfkoppigheid van de Friezen niet de baas kon worden, deed, toen hij bovendien de zeer hoge uitgaven in aanmerking nam en de grote afstand van dit gewest met Saksen, het gewest van de hand, na met keizer Maximiliaan na een transactie te hebben afgesloten over de gelden. De keizer wierf onmiddellijk een leger en stuurde er zijn veldheren Floris van Buren, de heer van Wassenaar en de succesvolle graaf van Meurs heen om in naam van de Bourgondiërs Friesland binnen te vallen. Ook versterkten zij naar het voorbeeld van de Saksische hertogen Leeuwarden, Franeker en Harlingen met een garnizoen en brachten de steden in staat van verdediging. Dat lokte weer vecht- en moordpartijen uit, diefstallen en berovingen. Beide, de Geldersman en de Bourgondiër streden om de macht in het gewest. Door deze gebeurtenissen werd van beide kanten zeer veel schade aangericht. De Gelderse soldaten belegerden Franeker en versterkten Tzum, Lidlum en Bajum door er schansen in te richten. De uit het klooster verdreven priesters kregen een brief mee en een bescheiden handgeld en vertrokken naar Brabant, waar ze in verschillende kloosters werden opgenomen en rustiger tijden afwachtten. Toen de Geldersen wegtrokken lieten zij het klooster aan de vijanden. De Franekers deden daarop een uitval, plunderden het klooster op vreselijke wijze en staken het in brand, zodat er van deuren, vensters, koorhekken, grendels, ramen, lood, ijzer en tin niets overbleef. Zelfs de kerk trachtten zij met opgestapeld stro in brand te steken, maar dank zij het stenen gewelf slaagde dit niet. Hetzelfde gebeurde in het klooster Sint-Michielsberg door dit vreemde soldatenvolk, van wie de paarden tot zelfs op het priesterkoor gestald werden en alles zodanig werd bevuild dat er behalve het dormitorium dat gespaard bleef niets overbleef dat niet door hun schandelijk gedrag werd besmeurd.

Nadat in 1523 de Geldersen verdreven waren en alle troepen verwijderd kreeg de abt

k B2: (non) sortitur effectum

1 studine lapidea impediti frustra tentant. Idem fit in monasterio Montis S. Michaelis:
 levis armaturae milites equos ecclesiae inferunt, ex aris haras faciunt, omnia conspurcant
 solo dormitorio virginibus relicto et inviolato.

Anno 23 pulsus Gheldris omnique turba semota quietem et tranquillitatem nactus,
 5 dispersa membra missis literis undique recolligit. Monasterii restaurationem aggressus,
 pecora, agriculturae necessaria undique comparat, equorum et vaccarum stabula
 nova redintegrat, ecclesiam renovat; mutato sacrario aedem capitularem ex eo facit,
 altaria omnia posterioris templi, abbatis Eelkonis tumbam, organon, horologium, ta-
 bulam summi altaris, vestes albo colore sericas, sedilia nova, novos codices summo
 10 studio magnisque sumptibus fieri curat. Reliquam aedium restaurationem aggressus,
 totum ambitum nova testudine ex cocto lapide circumducit. Refectorium canonico-
 rum novum, culinam, hospitem receptacula, pistrinum, abbatis aulam mirum in mo-
 dum reficit, sic ut veri restauratoris titulum perpetuum meruerit.

Erat moribus et vita inculcata, pia et honesta, vultu fusco, rubro et rigido, attamen pudici-
 15 co; severitatem, quam praeferebat aspectu, pensabat obsequio; in cibo et potu frugalis, parcus,
 sobrius, minime lautus, cervisiam perpetuo bibebat annuam Martiam, quam neglecto
 vino cuilibet praeposuit honesto et magnifico. Fratrum summam gerebat sollicitudi-

maar dank zij het stenen gewelf mislukten hun pogingen. Hetzelfde gebeurde in het klooster Sint-Michielsberg: de lichtbewapende soldaten stalden hun paarden in de kerk, van altaren maakten ze stallen⁹², alles werd bevuild; slechts het dormitorium der zusters bleef gespaard en liep geen schade op.

Nadat in [15]23 de Geldersen verdreven waren en alle troepen verwijderd, kreeg [Joannes] eindelijk rust en vrede; hij zond brieven rond en verzamelde overal vandaan de verstrooide leden. Hij nam het herstel van het klooster ter hand, kocht vee en alles wat voor de landbouw nodig was, bouwde nieuwe paarde- en koestallen en vernieuwde de kerk; de sacristie bouwde hij om tot kapittelzaal, hij liet alle altaren achter in de kerk maken, een tombe voor abt Eelko, een orgel, een uurwerk, zijluiken voor het hoogaltaar, wit zijden gewaden, nieuwe koorstoelen en nieuwe manuscripten, en dit alles met de meeste ijver en vele kosten. Ook nam hij het overige herstel der gebouwen ter hand en de hele kloostergang voorzag hij van een bakstenen gewelf. Een nieuwe refter voor de kanunniken, een keuken, gastenverblijven, een bakkerij en het abtshuis bouwde hij op bewonderenswaardige wijze weer op, zodat hij met recht de blijvende titel hersteller van het klooster verdiende.

Joannes was onberispelijk, vroom en bescheiden in zijn levenswandel, was donker van uiterlijk, rossig en streng, maar zeer zedig; de gestrengheid die hij in zijn gelaatsuitdrukking toonde, hield hij in balans door zijn inschikkelijkheid; in het gebruik van spijs en drank was hij matig, [was] zuinig, sober en niet luidruchtig, dronk altijd Maarts bier van een jaar oud,⁹³ dat hij in plaats van wijn aan alle voorname, hooggeplaatste gasten aanbood. Zijn zorg voor de broeders reikte zeer ver en hij wilde voor-

92 De Latijnse woordspeling *ex aris haras faciunt* gaat in de vertaling helaas verloren.

93 Maarts bier of bakbier.

1 sterio montis S. Michaëlis a milite externo, quorum equi in ipso templi sanctuario stabulantur tantaque feditate omnia conspurcant, ut solo dormitorio inviolato nihil reliquum fuerit quod horum turpitudine non sit pollutum.

Anno 23 pulsus Geldris omniaque turba semota tranquillitatem nactus abbas, dispersa membra missis literis undique recolligit. Monasterii restaurationem aggressus, agris et pascuis necessaria inprimis comparat, equorum et vaccarum stabula ex integro erigit. Ecclesiam renovat, mutato sacrario edem capitularem ex eo facit, altaria posterioris templi nova^l Eelkonis abbatis tumbam,^m organum, sedilia sacerdotum, horologium, tabulam summi altaris novam, vestes sericas, *albas*, novas codices summo studio magnisque sumptibus curat fieri. Reliquam edium structuram auspicatur, totum ambitum nova testudine ex cocto lapide obducit, refectorium novum, culinam novam simul extruit. Hospitum cameras, pistrinam abbatis aulam mirum in modum reficit, sic ut vere restauratoris titulum perpetuo meruerit. *Selectum insuper canonicorum undique accitis iuvenibus doctis collegium quindecim aut sedecim sacerdotum instituit.*

15 Erat Joannes moribus et vita integra, pia et honesta, *staturae eminentis, corpore robusto et compacto, colore subfusco, vultu tristi, facies cicatrice deformata,*ⁿ illi nomen dedit. In cibo et potu frugalis, parcus et sobrius, cerevisiam bibebat annuam martiam, *laneus erat totus pannolino nunquam usus, divinis nocturnisque sacris gnaviter interfuit, sic ut sui officii nullum intermiserit festum quin ipsus sacro*^o *prefuerit, erat doctrina mediocri*

weer rust; hij zond brieven rond en verzamelde overal vandaan de verstrooide leden. Hij nam het herstel van het klooster ter hand, kocht allereerst wat noodzakelijk was voor akkers en velden en liet nieuwe stallen voor paarden en koeien bouwen. Verder vernieuwde hij de kerk, bouwde de sacristie om tot kapittelzaal, liet achter in de kerk nieuwe altaren maken, een tombe voor abt Eelko en schafte ook een orgel aan en verder koorstoelen voor de priesters, een uurwerk, nieuwe zijluiken voor het hoogaltaar, zijden gewaden, alben en nieuwe manuscripten, en dit alles met de meeste ijver en vele kosten. Ook nam hij het overige herstel der gebouwen ter hand, en de hele kloostergang voorzag hij van een bakstenen gewelf. Een nieuwe refter, een nieuwe keuken, een bakkerij, gastenverblijven en het abtshuis bouwde hij op bewonderenswaardige wijze weer op, zodat hij met recht de blijvende titel hersteller van het klooster verdiende. Door overal vandaan geleerde jongelui toe te lasten formeerde hij bovendien een select college van kanunniken bestaande uit vijftien of zestien priesters.

Joannes was onberispelijk, vroom en bescheiden in zijn levenswandel, was lang van gestalte, had een sterk en stevig lichaam, een donker uiterlijk met een trieste blik; zijn gelaat was door littekens misvormd, vandaar zijn bijnaam ['de Schram']. In het gebruik van voedsel was hij matig, hij was zuinig en sober, dronk altijd Maarts bier van een jaar oud en ging geheel in wol gekleed, nooit in linnen. Ook 's nachts was hij getrouw aanwezig bij de goddelijke officies en er was geen feest waar hijzelf de dienst niet deed. Erg geleerd was hij niet maar hij wist voldoende; daarentegen reikte de zorg

^l B2: *altaria nova* ^m B2: (tumbam) *reficit* ⁿ Gabbema, aantekening fol. 248, voegt er ter verduidelijking aan toe het Nederlandse woord *schram*, B heeft in de marge *scram*. Pibo van Albada zag de Sc in B1 aan voor Ho en kwam zo tot *horam* ^o B2: (*festum*) *quo non ipsus (sacro)*

1 nem, ne levi saltem occasione data ab externo dominio corriperentur. Voce quum es-
set submissa, durior aliquanto videbatur, quo et suis quandoque terrori extitit et tan-
tum valuit, ut eo solo conterriti omne praestarent obsequium; carceris rigore nun-
quam usus dicitur. In omnibus officiis divinis interesse gestiebat, praesertim in iis in
5 quibus sua desiderabatur praesentia, hoc est triplicibus festis celebrioribusque diebus et
nocturnis diurnisque sacris perpetuo adfuit.

Cum Georgio Schenck arctam coluit necessitudinem ob vitae in illo conspectae in-
tegritatem, quo delectatus Georgius ipsum plurimi fecit. Magna in omnibus comitiis illius
auctoritas conspecta est, quem et patrem quandoque appellare haud erubere prima-
10 rii Frisiae. Insuper et Majestas Caesarea sua industria ingentem pecuniarum collec-
tam copiam 1000 carolinorum^a [75] commodato numerat. Solutoque debito omni 300
relinquit in suo aerario florenos.

His rebus feliciter actis, vitae finem sortitur, praefecturae suae anno 25. Mortem
imminentem certis sentiens inditiis, monasticos^b omnes ad se vocatos ad pacem hor-
15 tatur et concordiam. Precationes quoque fieri jubet, ut impetrata divina gratia vitam

komen, dat zij bij welke gelegenheid ook te lijden zouden hebben van een vreemde
macht. Hoewel hij met een gedempte stem sprak, bleek hij bij tijden nogal stevig uit te
varen; ook zijn eigen mensen schrokken daar van, maar wel wist hij daardoor te berei-
ken dat zij alleen al uit angst voor hem volledig aan hem gehoorzaamden. Toepassing
van de kerkerstraf had hij, naar men zegt, nooit nodig. Aan alle goddelijke officies
wenste hij deel te nemen, vooral wanneer zijn aanwezigheid verlangd werd, dat wil zeg-
gen dat hij op de hoogste⁹⁴ feestdagen in nacht- en dagofficie altijd tegenwoordig was.

Met George Schenk [van Toutenburg]⁹⁵ kon hij het zeer goed vinden omdat de abt
diens zuivere bedoelingen onderkende, en George, die daardoor gevleid was, had de
abt zeer hoog. In alle vergaderingen werd Joannes' gezag hoog gewaardeerd en de
meest vooraanstaande Friezen schaamden zich niet hem vader te noemen. Bovendien
zette de keizerlijke majesteit de kolossale som van duizend caroliguldens die [de abt]
door zijn ijveren had opgebracht om in een lening. [75] En na aflossing van zijn
schuld liet hij in zijn schatkist nog driehonderd florijnen na.

Nadat hij deze zaken met goed gevolg had afgehandeld, bereidde het noodlot hem
in het vijfentwintigste jaar van zijn bediening het einde van zijn leven. Aan duidelijke
verschijnselen bespeurde hij dat zijn dood aanstaande was, waarna hij alle klooster-
lingen bij zich liet komen en hen maande de vrede en de onderlinge eendracht te be-
waren. Ook drong hij er op aan voor hem te bidden, opdat Gods genade hem deelach-

a De Latijnse tekst is hier zeer duister. Het meest voor de hand ligt de interpretatie, dat de keizer de betaling van duizend gulden die aan de abt, evenals aan tal van andere kloosters, met als onderpand een stuk Bildtland, waren opgelegd, kwijtschold. Tekst B is neutraler en directer. b Gabbema heeft hier *monasticos*. De vorm *monastices* bij Wumkes is waarschijnlijk een drukfout.

94 De aanduiding *triplex* staat bij de norbertijnen voor de hoogste feestdagen. De term doet zijn intrede sinds het midden van de dertiende eeuw. Zie ook paragraaf 3.3.1.1.

95 George Schenk van Toutenburg, stadhouder van Friesland (1521-1540), tevens van Overijssel en Groningen. Kist, 'Centraal gezag en Friese vrijheid', 21-23.

- 1 *et sufficiente, summam fratrum gerebat sollicitudinem, ne levi saltem occasione data externo subiicerentur dominio, voce submissa utens, durior aliquando videbatur, quo suis terrori quandoque extitit, et tantum valuit ut eo solo territi, omne praestarent obsequium; carceris rigore ob quodvis delictum nunquam usus dicitur.*
- 5 *Cum Georgio Schenck arctam colebat necessitudinem, illique summe charus fuit ob vitae in illo conspectae integritatem. In omnibus comitiis magna illius autoritas fuit, quem et patrem appellare non erubere Frisiae primarii. Majestas Regia sua industria ingentem^p pecuniarum copiam comparavit, mille Carolinorum commendato insuper numerat. Soluta omni debito, trecentos in suo aerario successori florenos reliquit.*
- 10

His rebus feliciter actis, vitae finem sortitur praefecturae anno 25. Mortem adventantem certis indiciis sentiens ipso die S. Stephani monasticos omnes ad se vocatos ad pietatem et pacem sedulo hortatur. Supplicationes pro ipso fieri iubet, ut impetrata divina gratia feliciter hinc migrare possit. Dicta delictorum confessione et sacro inunctus oleo toto

voor zijn broeders zeer ver en wilde hij voorkomen, dat zij bij welke gelegenheid ook te lijden zouden hebben van een vreemde macht. Hoewel hij met een gedempte stem sprak, bleek hij bij tijd en wijle nogal stevig uit te varen; ook zijn eigen mensen schrokken daar van, maar wel wist hij daardoor te bereiken dat zij alleen al uit angst voor hem volledig aan hem gehoorzaamden. Toepassing van de kerkerstraf voor welk vergrijp ook had hij, naar men zegt, nooit nodig.

Met George Schenk [van Toutenburg] kon hij het zeer goed vinden omdat de abt diens zuivere bedoelingen onderkende. In alle vergaderingen werd Joannes' gezag hoog gewaardeerd en de meest vooraanstaande Friezen schaamden zich niet hem vader te noemen. De koninklijke majesteit verwierf door zijn ijveren een kolossale som gelds en hij leende haar daarenboven nog duizend caroligulden. Na aflossing van alle schulden liet de abt in zijn schatkist nog driehonderd florijnen na.

Nadat hij deze zaken met goed gevolg had afgehandeld, bereidde het noodlot hem in het vijfentwintigste jaar van zijn bediening het einde van zijn leven. Aan duidelijke verschijnselen bespeurde hij dat zijn dood aanstaande was, waarna hij alle kloosterlingen op de feestdag van Sint-Stefanus bij zich liet komen en hen maande de vrede en de onderlinge eendracht te bewaren. Ook drong hij er op aan voor hem te bidden omdat hij Gods genade deelachtig zou worden en gelukzalig van hier zou kunnen ver-

1 consequi posset aeternam. Laneis quum uteretur indusiis, in ipso mortis articulo vix illi persuasum fuit, ut mutatis iis lineis tamen uteretur. Jubet praeterea ne ipso decedente cuiquam sint molesti aut infensi colonis: omnes ipsi ad obulum numerasse proventum. Commendato illis ex sorore nepote D. Godefrido in Domino moritur anno salutis 1543.

5 GODEFRIDUS DOEYS abbas XXXII

Exequiis venerandi D. Keppelii rite peractis, praesente D. Joanne Hasselensi patre abbate, Lidlomenses simul collectes aedem capitularem ingredi mandat. Invocata Spiritus Sancti gratia de nova electione ineunda *sedulo hortatur*. Oratione finita eliguntur ex praestantioribus sex, quibus plena datur ex sese abbatem constituendi potestas. Orta
 10 altercatione ex praeeminentia, dum *neuter alteri cedit*, aegre admodum de abbate creando foret conventum. Prior Lidlomensis Joannes, Godefridi frater, futuram fratris electionem, quam summopere optabat, videns lente et difficulter procedere, adjutus prudentia et auctoritate D. Joannis Trajectensis Menaldumensis ecclesiae pastoris, cujus ob senium et doctrinam magna erat aestimatio, electionem promovet; quo impulsore
 15 communi suffragio Godefridus, ecclesiae in Tzemarom pastor, abbas declaratur. Elec-

tig zou worden en hem het eeuwige leven zou schenken. Hoewel hij doorgaans een ruw wollen kleed droeg, wist men hem in het uur van de dood uiteindelijk te overreden dit in te wisselen voor een linnen. Verder bepaalde hij, opdat door zijn heengaan de pachters geen last of nadeel zouden ondervinden, dat zij allen een bedrag ter waarde van een obool zouden ontvangen. Na de kanunniken zijn neef, heer Godfried, te hebben aanbevolen – deze was de zoon van zijn zuster – stierf hij in de Heer in het jaar van het heil 1543.

GODFRIED DOEYS, de tweeëndertigste abt

Nadat de uitvaart van de eerwaarde heer Keppel volgens de regels in bijzijn van vaderabt heer Joannes Hasselt was gehouden, gaf deze aan de samengekomen bewoners van klooster Lidlum opdracht het kapittelhuis binnen te gaan. Hij riep de genade van de Heilige Geest over de nieuwe verkiezing af en spoorde de kanunniken aan er haast mee te maken. Na beëindiging van het gebed werden toen uit de belangrijkste kanunniken zes gekozen⁹⁶ die volmacht kregen om uit hun midden een abt te benoemen. Maar doordat er woordenwisseling ontstond over de voorkeur, dreigde er, daar de een niet voor de ander wilde wijken, slechts met moeite overeenstemming over de verkiezing van een abt. Joannes nu, de prior van Lidlum en broer van Godfried, die zag dat de op handen zijnde verkiezing van zijn broer, welke hij zo vurig wenste, maar traag en moeizaam verliep, zette vaart achter de verkiezing en werd daarbij geholpen door de wijze en invloedrijke heer Joannes van Utrecht, pastoor van de kerk van Menaldum die vanwege zijn hoge leeftijd en kunde hoog in achtging stond. Op diens aansporing werd Godfried, pastoor van de kerk van Tzummarum, met algemene stemmen tot abt

96 Dat wil zeggen de *compromissarii* oftewel de kiesmannen, zoals gebruikelijk bij de getrapte abtsverkiezing.

- 1 *astante collegio in Domino moritur anno salutis 1543 ipso die S. Joannis Evangeliste, in medio chori sepultus, lapide opertus quiescit.*^q

GODEFRIDUS abbas XXXII

- Exequiis *pro more veteri* peractis, praesente D. patre abbate Joanne Hasselense, Lidlo-
menses simul collectos edem ingredi capitularem mandat. Sacri numinis implorato
5 *praesidio novam electionem decernunt.*^r Eliguntur ex praestantioribus sex, quibus
plena datur ex sese abbatem creandi potestas. Orta ex praeeminentia altercatione,
dum neuter alteri cedit, egre admodum inter illos fuisset conventum, ni maturo prio-
ris Joannis consilio fratri Godefrido deditus, prospectum de electione fuisset. Hic
fratris causam cernens lente admodum procedere. Autoritate D. Joannis Traiectensis
in Mennaldom pastoris, cuius ob eruditionem et senium magna^s erat aestimatio, Go-
10 *defridum conventus nomine abbatem pronunciat. Quo facto uno impetu reliqui*

trekken. Nadat hij zijn zonden gebiecht en het heilig oliesel ontvangen had, stierf hij in tegenwoordigheid van de hele kloostergemeenschap in het jaar 1543 van het heil op de feestdag van Sint-Jan de Evangelist. Hij werd midden in het koor begraven en zijn graf werd met een steen afgedekt.

GODFRIED [DOEYS], de tweeëndertigste abt

Nadat de uitvaart oudergewoonte in bijzijn van vaderabt heer Joannes Hasselt was gehouden, gaf deze aan de samengekomen bewoners van klooster Lidlum opdracht het kapittelhuis binnen te gaan. Onder aanroeping van de Heilige Geest gingen zij tot de nieuwe verkiezing over. Uit de belangrijkste kanunniken werden er zes gekozen die de volmacht kregen om uit hun midden een abt te benoemen. Maar doordat er woordenwisseling ontstond over de voorkeur, zou er slechts moeizaam overeenstemming tussen hen zijn gekomen, als niet na krachtig advies van prior Joannes, die zijn broer Godfried toegewijd was, vaart achter de verkiezing was gezet. Toen deze bemerkte dat de belangen van zijn broer een zeer traag verloop hadden, werd onder invloed van heer Joannes van Utrecht, pastoor van de kerk van Menaldum, die vanwege zijn kunde en hoge leeftijd hoog in aanzien stond, Godfried uit naam van het hele convent tot abt

q Matthaëus last op p. 579 en 580 twee citaten uit A in, resp. van Doeys: 'Prior Lidlomensis ... recepit', en van Hardewijck: 'Quo facto ... praeficitur'. Het eerste citaat noemt hij tweemaal, in een noot en in de lopende tekst! r B2: **decernit s B2a: eruditionem et sermonem. B2b: eruditionem) et sermonis elegantiam (magna)

1 tum Hasselensis confirmat. Instante quadragesima Trajectum profectus consecratio-
nem in se recipit.

Erat Godefridus natione Zvollensis, familia Doeys, materna stirpe a Keppel, Joannis
ex sorore Alytta nepos. Hic avunculi suasu religionem desiderans, Phrisiam trajicit. In
5 Lidlom a Duivelando receptus, morum civilitate omnibus charus extitit. Erat natura
placida, miti et benigna, statura mediocri, capilli albi, oculi glauci, nasus aduncus,
cutis candida, vox clara et exilis, ingenio non admodum felici ob literarum ignoran-
tiam, quod et ipsum summo suo dispendio aliorum pendere iudicio coegit, alioquin
per se felicius praestaturus, quod aliis quandoque corruptis commisit, quod ipsi in
10 multis causis arduis accidisse pro comperto habemus. [76] Post prioratum pastor elec-
tus Tzemaromensis, 18 annorum spatio suam ecclesiam feliciter gubernatus omnibus
praeter modum dilectus extitit, excepto Joanne Rordamano perpetuo in Lidlomenses
odio fervente, tametsi Godefridus pacis amator invidiam dissimularit. Abbas electus
monasterium reperit *ab avunculo* omnibus rebus prospectum et ornatum, in eo felicior
15 reliquis abbatibus, quorum plerique in restaurandis aedibus ingentes feruntur

uitgeroepen. [Vaderabt] Hasselt bevestigde de gekozene. Daar de Veertigdagentijd
voor de deur stond⁹⁷ vertrok hij naar Utrecht en ontving er de wijding.

Godfried was afkomstig uit Zwolle, geboren uit de familie Doeys, stamde van moe-
derszijde af van de familie Keppel en was zo via diens zuster Alytta een volle neef van
Joannes. Toen hij op aanraden van zijn oom in het klooster wilde treden, was hij naar
Friesland afgereisd. In Lidlum was hij door Duiveland aangenomen. En omdat hij een
beschaafd man in de omgang was, was hij bij iedereen geliefd. Hij bezat een gemoe-
delijk, zacht en vriendelijk karakter, was van middelbare grootte, had blond haar en
grijsgroene ogen, had een kromme neus, een blanke huid en een heldere maar zwak-
ke stem; zijn inzicht was door zijn gebrekkige kennis van het Latijn niet bijzonder
ontwikkeld, iets wat hem tot zijn eigen zeer groot nadeel noodzaakte te rade te gaan
bij het oordeel van anderen daar waar hij anders veel beter zelf een beslissing had
kunnen nemen. Maar dit moest hij nu aan anderen overlaten, soms zelfs aan lieden
die het slecht met hem voor hadden, iets wat, naar wij zelf hebben vastgesteld, in di-
verse lastige rechtsgedingen is voorgekomen. [76] Na zijn prioraat werd hij tot pas-
toor in Tzummarum gekozen en daar hij zijn parochie gedurende achttien jaar op
voorbeeldige wijze bestuurde, was hij daar uitermate geliefd behalve bij Joannes Roor-
da die in zijn haat tegen de bewoners van Lidlum bleef volharden, hoewel Godfried
als vredelievend man zijn afkeer niet liet blijken. Tot abt gekozen vond hij een kloos-
ter terug dat door zijn oom met alle voorzieningen in goede staat was achtergelaten;
hij was in dit opzicht een gelukkiger mens dan andere abten, van wie de meeste bij
herstelwerkzaamheden aan de gebouwen veel problemen tegenkwamen bij [het zoe-

97 Pasen viel in 1544 op 13 april. Aswoensdag was op 25 februari. De wijding zal vóór deze laatste datum hebben plaats ge-
vonden.

1 confirmant; sic ad aedem reditur capitularem. Electum Hasselensis abbas pater^t confirmat, instante^u quadragesima Traiectum profectus abbas inauguratur.

Fuit Godefridus Zvollensis familia Doeijs, materna stirpe a Keppel, Joannis defuncti ex sorore nepos. Hic avunculi consilio fretus Frisiam se conferens Lidlom a Duivelando excipitur. Morum civilitate omnibus charus extitit. Erat natura placida, miti et benigna, statura media, capilli albi, oculi glauci, nasus aduncus, cutis candida mollis et feminea, vox clara et exilis, ingenio^v fuit non admodum felici. Ob desideratam in illo eruditionem maiorem quod et ipsum suo dispendio coegit aliorum^w pendere iudicio, alioquin ipse maiori felicitate praestanturus quod aliis quandoque corruptis committendum fuit, quod ipsi in multis causis arduis frequenter accidisse pro comperto habemus. Prior designatus summa mititate^x praeest. Exinde pastor in Tzommarom electus octodecim annorum spatio suae ecclesiae faeliciter praeest, Joannis Rordamani invidia laborans prudentia^y dissimulat. Abbas designatus monasterium reperit omni penu et pecore plenum, in eo reliquis suis^z antecessoribus longe felicior, quorum plerique in restaurandis edibus ingentes tulere molestias et operum et sumptuum fuerunt et tem-

uitgeroepen. Hierop gingen de anderen daar onmiddellijk mee akkoord; hij werd naar het kapittelhuis gebracht, waar vaderabt Hessel hem bevestigde. Daar de Veertigdagentijd voor de deur stond vertrok hij naar Utrecht en werd daar tot abt gewijd.

Godfried was afkomstig uit Zwolle, geboren uit de familie Doeys en stamde van moederszijde af van de familie Keppel en was zo via diens zuster een volle neef van de overleden Joannes. Vertrouwend op het advies van zijn oom had hij zich naar Friesland en Lidlum begeven en was door Duiveland aangenomen. En omdat hij een beschaafd man in de omgang was, was hij bij iedereen geliefd. Hij bezat een gemoedelijk, zacht en vriendelijk karakter, was van gemiddelde lengte, had blond haar en grijsgroene ogen, had een kromme neus, een blanke, zachte, vrouwelijke huid en een heldere maar zwakke stem; zijn inzicht was door zijn gebrekkige kennis van het Latijn niet bijzonder ontwikkeld. Omdat men van hem een breder inzicht verwachtte, werd hij tot zijn eigen nadeel genoodzaakt te rade te gaan bij het oordeel van anderen, daar waar hij anders met meer succes zelf een beslissing had kunnen nemen. Maar dit moest hij nu aan anderen overlaten, soms zelfs aan lieden die het slecht met hem voor hadden, iets wat naar wij zelf hebben vastgesteld in diverse lastige rechtsgedingen is voorgekomen. Tot prior benoemd, gaf hij op zeer vriendelijke wijze leiding. Daarna werd hij tot pastoor van Tzummarum gekozen en voerde daar gedurende achttien jaar op voorbeeldige wijze de leiding, maar leed erg onder de haat van Joannes Roorda. Hij echter liet in zijn wijsheid die afkeer niet blijken. Tot abt gekozen, vond hij een klooster terug dat overvloedige van leeftocht en vee, en was in dit opzicht een veel gelukkiger mens dan de rest van zijn voorgangers, van wie de meeste bij herstelwerkzaamheden aan de gebouwen veel problemen tegenkwamen bij de uitvoering en [het zoeken naar] geldmiddelen. Want zijn periode was rustig, zodat hij volkomen van de vrede kon ge-

t De hele zin: Sic ad aedem tot en met abbas pater, die zowel in B1 als B1a voorkomt, is in B2 weggelaten u B2: (reliqui) eum (confirmant); qui (instante) v B2: (statura) **{mediocri, capillis albis, oculis glaucis, naso adunco, cute candida molli et faeminea, voce clara et exili}, (ingenio) w B2: (maiorem) **{coegit eum suo dispendio} (aliorum) x B2: utilitate y B2: (laborans) eam sua (prudentia) z B2: (eo** suis)

1 pertulisse sumptuum et operum molestias. Erat huic frater Joannes prior; pro rebus a se in pago praefato bene actis, impetrat huius electionem, quem et sibi substituit anno 1544.

5 Anno praefecturae Godefridi secundo, Domini 45 pridie Epiphaniae Domini Sibrandus Leonis Leovardiensis, religionis amore captus, in ipsa bruma relicta patria Lidlom ingreditur. In festo D. Gregorii candida veste insignitur. *Sacerdotio decoratus* anno 50 ipso Pentecostes die Menaldumensis ecclesiae pastor salutatur.

10 Literis praeter modum favit optimis, suosque ad studia perpetuo hortabatur. Plurimum de sua in literarum studiis consueta socordia doluit. Bibliothecam erigit luculentam ad finem dormitorii, hanc multis et optimis exornat libris. Ambitum novo stravit pavimento, sacerdotum dormitorium tecto novo petrino firmat, vestes holosericas ex Anglia advectas ob religionis mutationem, Lidlomensis donavit ecclesiae. Promissionum facilitate usus, levitatis notam vix effugit. Ordinis rigorem paululum remittens, sacerdotum luxui plusculum indulgebat, unde post obitum sui desiderium omnibus reliquit.

ken naar] geldmiddelen of bij de uitvoering. Joannes, zijn broer, was prior. Omdat Godfried de belangen van bovengenoemd dorp goed had behartigd, steunde Joannes zijn verkiezing, waarop de abt hem in 1544 in zijn plaats [als pastoor van Tzummarum] aanstelde.

In het tweede jaar van Godfrieds ambtsbekleding, in het jaar des Heren [15]45, daags vóór de Verschijning des Heren [5 januari], werd Sibrandus, zoon van Leo uit Leeuwarden, gegrepen door de liefde voor de orde, zegde zijn vaderstad in het koudst van het jaar vaarwel en trad in Lidlum in. Op de feestdag van de Heilige Gregorius [12 maart] werd hij onderscheiden met het witte kleed. In [15]50 werd hij tot het priesterschap verheven en op Eerste Pinksterdag⁹⁸ als pastoor in de parochie Menaldum welkom geheten.

Op een buitengewone manier bevorderde Godfried de wetenschap en spoorde zijn mensen voortdurend aan tot de studie. Want het speet hem zeer, dat hij, zoals algemeen bekend was, bij de studie der wetenschap te weinig zijn best had gedaan. Een schitterende bibliotheek liet hij aan het uiteinde van het dormitorium inrichten en voorzag die met veel uitstekende boeken. Hij liet de kloostergang met een nieuw plaveisel beleggen, dekte het dormitorium der priesters af met een nieuw leien dak en schonk het klooster Lidlum gewaden van pure zijde die vanuit Engeland als gevolg van de godsdienstige omwenteling⁹⁹ waren aangevoerd. Godfried was te gemakkelijk in zijn beloften en kon niet altijd de schijn van onbedachtzaamheid vermijden. De gestrengheid van de regel liet hij wat vieren en gaf een weinig toe aan de zucht naar weelde bij de priesters, zodat allen na zijn overlijden met heimwee aan hem terugdachten.

98 Pinksteren viel dat jaar op 25 mei.

99 De inventarissen van de door Hendrik VIII tijdens de Dissolution tussen 1536 en 1540 opgeheven kloosters – het waren er meer dan achthonderd met een bevolking van bijna 10.000 monniken, kanunniken, zusters en broeders – werden door royal commissioners verkocht, voor zover ze al niet werden opgenomen in the king's jewelhouse. Zie: Knowles, Bare ruined choirs, passim.

1 *pora huius tranquilla,*^a *sic ut alta pace perpetuo usus sit.* Erat huius frater Joannes monasterii prior cuius modo meminimus; hunc^b Godefridi praecibus et praecedentibus meritis Tzomaromenses ipsi substituunt.

5 Anno praefecture huius secundo Sibrandus Leonis Leovardiensis anno 1545 religionis amore captus in ipsa bruma^c vigilia Epiphaniae Domini relicta Leovardia Lidlom ingreditur in festo Divi Gregorii candida veste sumpta etiamnum in religione perseverat.

Literis Godefridus praeter modum favit, suosque ad studia perpetuo hortabatur, nec sumptibus parcens nec libris: de sua imperitia in literarum studiis plurimum^d doluit. Aedificiorum structuris intentus clericorum dormitorium integro ex lignis et petris tecto ornavit. Bibliothecam ad dormitorii finem struxit luculentam, quam et optimis libris perornavit.^e Totum ambitum pavimento novo stravit, vestes holosericas Anglia ex religionis mutatione^f advectas magno precio comparatas, Lidlomensis^g donavit ecclesiae. D. Godefridus promissionum facilitate usus, levitatis notam vix potuit effugere. Ordinis rigorem^h paululum remittens, sacerdotum luxui plusculum indulgebat; unde post obitum sui desiderium reliquit.

15

nieten. Joannes, zijn broer, was, zoals wij hierboven al meldden, prior van het klooster. Hem stelden de parochianen van Tzummarum op verzoek van Godfried en om zijn eerdere verdiensten in zijn plaats aan als pastoor.

In het tweede jaar van Godfrieds ambtsbekleding, in het jaar des Heren 1545, werd Sibrandus, zoon van Leo uit Leeuwarden, gegrepen door de liefde voor de orde, zegde daags vóór de Verschijning des Heren midden in de winter Leeuwarden vaarwel en trad in Lidlum in. Op de feestdag van de heilige Gregorius nam hij het witte kleed aan en is tot nu toe de orde trouw gebleven.

Op een buitengewone manier bevorderde Godfried de wetenschap, spoorde zijn mensen voortdurend aan tot de studie en spaarde daarbij kosten noch boeken. Want het speet hem zeer, dat hij zo weinig succes had gehad in de studie der wetenschap. Steeds bezig met de inrichting van de gebouwen, dekte hij het dormitorium der kanniken af met een nieuw dak van balken en leien. Een schitterende bibliotheek liet hij aan het uiteinde van het dormitorium inrichten en voorzag die met veel uitstekende boeken. Hij liet de kloostergang met een nieuw plaveisel beleggen en schonk klooster Lidlum gewaden van pure zijde die vanuit Engeland als gevolg van de godsdienstige omwenteling waren aangevoerd en duur gekocht. Godfried was te gemakkelijk in zijn beloften en kon niet altijd de schijn van onbedachtzaamheid vermijden. De gestrengheid van de regel liet hij wat vieren en gaf een weinig toe aan de zucht naar weelde bij de priesters, zodat allen na zijn overlijden met heimwee aan hem terugdachten.

a B2: (sumptuum), omnia quoque huius tempore fuere (tranquilla) b B2: (Erat) hic frater Joannes – cuius modo meminimus – prior; (hunc)
c B2: hyeme d B2: (de sua) quoque in litterarum studiis minus praestita diligentia (plurimum) e B2: (optimis) quibusque libris (exornavit) f B2: ob (religionis) mutationem g B2: comparavit et (Lidlomensi) h B2: De ordinis rigore

- 1 His pietatis studiis decennio integro summa laude sic praefuit, ut debiti nihil contraxerit. Quemadmodum in vita nulli nocuit, ita nec obitus illius ulli molestias peperit. Moritur morbo correptus articulari, ipso sancto festo Paschae hora post meridiem prima, extrema munitus unctione, quam et optavit et voluit. Sacerdote precationem Dominicam,
- 5 sacram confessionem praedicente, ipso^a et verbis quantum potuit et nutu subsequente, absolute dicta iubet ipsi manum imponi et verbis ecclesiasticis absolvi. Quo facto evestigio omnibus astantibus et flentibus expiravit. Postridie praesente D. Henrico Smenck patre abbate in [77] templum delatus matri in posteriori sacrae aedis parte contumulatur anno partae salutis 1553.^b

10 ISBRANDUS HARDERWIJCK abbas XXXIII

Curato funere Lidlomenses aedem capitularem ingressi sacri flaminis invocata gratia, venerabilis pater abbas D. Henricus Smenck longa oratione habita ordinis statuta ju-

In zijn ijveren voor de vroomheid leidde hij tot ieders tevredenheid gedurende tien volle jaren het klooster en wel zodanig, dat hij geen schulden heeft nagelaten. Zo min als hij bij zijn leven iemand benadeelde, zo verschaftte ook zijn dood niemand enige overlast. Hij overleed, geveld door de jicht, op Eerste Paasdag om één uur in de middag¹⁰⁰, gesterkt door het laatste oliesel waar hij zo sterk naar verlangd had. Terwijl een priester hem het Onze Vader en de woorden van de heilige biecht vóórzegde, en Godfried hem zowel met woorden als door het knikken van zijn hoofd zoveel hij nog kon volgde, verzocht hij de priester hem de absolutie te geven, de hand op te leggen en met de woorden van de Kerk vergiffenis te schenken. Onmiddellijk daarop gaf de abt in aller aanwezigheid de geest. Allen weenden. De volgende dag werd hij in bijzijn van vaderabt Hendrik Smenck naar [77] de kerk overgebracht en bij zijn moeder achter in de kerk begraven in het jaar van de geboorte van het heil 1553.¹⁰¹

IJSBRAND HARDERWIJCK, de drieëndertigste abt

Na afloop van de begrafenis gingen de kanunniken van Lidlum het kapittelgebouw binnen, smeekten de genade van de Heilige Geest af, waarna vaderabt, de eerwaarde heer Hendrik Smenck, na het houden van een lange preek beval de statuten van de

a Hs. ipsum. b Op blad 259 volgt bij Gabbema: *Epitaphium /Godefridi Zwollensis /abbatis in Lidlom. /Corpore conjungor, corpus cui debeo matri. /Est anima ad patrem nostra reversa suum. /Incusent alii, quod separet omnia, mortem, /Junxerunt generi me mea fata meo. Erat enim juxta matrem sepultus, nunc translatus Franqueram in templum.*

100 Pasen viel op 2 april.

101 Op blad 259 volgt bij Gabbema: 'Grafscrift van Godfried van Zwolle, abt van Lidlum. "Met mijn lichaam ben ik herenigd [met mijn moeder], mijn lichaam dat ik te danken heb aan mijn moeder. Onze ziel is naar zijn vader teruggekeerd. Mochten anderen klagen dat de dood alles en iedereen scheidt. Mijn lot verbond me met mijn oorsprong". Hij was namelijk bij zijn moeder begraven; het lijk is nu overgebracht naar de kerk van Franeker'.

- 1 Hisⁱ pietatis studiis decennio integro summa laude et industria sic praefuit, ut debiti nihil contraxerit. Quemadmodum in vita nulli nocuit nec obitus illius ulli ulla molestias peperit. Morbo correptus articulari in ipso sacro festo Paschae finito sacro extremam unctionem desiderat, qua allata sacerdote praecationem dominicam, confessionem publicam praedicente et verbis^j quantum potuit et nutu subsequitur, dicta absolutione, manum ipsi imponi postulat. Quo facto omnibus adstantibus expiravit. Postridie presente D. Hendrico Smenck patre abbate in templum delatus, matri in posteriori sacrae aedis parte contumulatus anno partae salutis 1553.

ISBRANDUS HARDERVIJCK abbas XXXIII^k

- 10 Curato funere Lidlomenses aedem capitularem ingressi, Sancti Spiritus invocata gratia D. Henrico Smenck patre abbate electioni praesidente^l statuta ordinis iubet profer-

In zijn ijveren voor de vroomheid leidde hij tot ieders tevredenheid gedurende tien volle jaren het klooster en wel zodanig, dat hij geen schulden heeft nagelaten. Zo min als hij bij zijn leven iemand benadeelde, zo verschaftte ook zijn dood niemand enige overlast. Geveld door de jicht vroeg hij op Eerste Paasdag na afloop van de plechtigheden om het laatste oliesel, en terwijl hij bediend werd en de priester hem het Onze Vader en de openbare biecht vóórzegde, volgde hij hem zowel met woorden – zoveel als hij nog kon – als door het knikken van zijn hoofd. En terwijl de priester hem de absolute gaf, verzocht hij hem de hand op te leggen. Daarop gaf hij in aller aanwezigheid de geest. De volgende dag werd hij in bijzijn van vaderabt heer Hendrik Smenck naar de kerk overgebracht en bij zijn moeder achter in de kerk begraven in het jaar van de geboorte van het heil 1553.

IJSBRAND HARDERWIJCK, de drieëndertigste abt

Na afloop van de begrafenis gingen de kanunniken van Lidlum het kapittelgebouw binnen, smeekten de genade van de Heilige Geest af, waarbij vaderabt heer Hendrik Smenck de verkiezing voorzat; hij beval de statuten van de orde tevoorschijn te halen

i B2: Praedictis j B2: (qua allata) sacerdotem oratione Dominica et confessione publica praecedentem, (et verbis) k De geschiedenis van Harderwijk wordt door Hugo verminkt doorgegeven. Zie paragraaf 2.6. l B2: **praesente

- 1 bet proferri, caput de modo electionis a D. Sibrando pastore Menaldomensi *ad pedes*
 ipsius mandat recitari, quibus peractis de electione agitur. Fuit hic conventus fre-
 quens admodum, multis viris rerum notitia claris ornatus, quorum nomina sequun-
 tur: Joannes Veijdman Coloniensis prior, Victor Amorsfordianus oeconomus doctus
 5 et probus, Joachimus Doesborch in Baiom prior, Franciscus Leovardiensis pastor in
 Tzommarom, Isbrandus Harderwyk pastor in Spannom, Petrus Goutom pastor in
 Vinsom, Sibrandus Leonis pastor in Menaldum, Henricus Leovardiensis pastor in
 Berlkom, Lambertus Harderwyk sacellanus, Vilhelmus Neomagiensis in Berlkom
 sacellanus. Hi cum reliquis fratribus habito delectu, aedem egressi capitularem de ab-
 10 bate eligendo verba faciunt. Pastores de sua interrogati sententia, coenobitae ut suam
 explicent prius optant. Joannes Veijdman ex composito respondet libera fratrum ha-
 bita examinatione eos in unum consensisse Isbrandum, ecclesiae Spannomensis
 pastorem. Idem fatetur Victor, his adstipulatur Joachimus, *reliqui attoniti nihil respon-*
dent. Interea Victor sumpto ex humeris pallio Isbrando veniam precanti iniicit, *erectum simul*
 15 *deducunt ad aedem capitularem. Hanc ingressi novum electum patri abbati represen-*
tant. Confirmato claves traduntur coenobii. Decantatis laudibus, sedique primariae in-
ductus; ad aulam omnes pransuri redeunt. Post largam bidui potationem quisque do-

orde tevoorschijn te halen en droeg heer Sibrandus [Leo], de pastoor van Menaldum, op, het hoofdstuk over de wijze van verkiezing staande voor te lezen, waarna een begin gemaakt werd met de verkiezing. Deze bijeenkomst was zeer druk bezocht en werd opgeluisterd door de aanwezigheid van vele mannen die vermaard waren om hun kennis en van wie hier de namen volgen: prior Johan Veijdman van Keulen, procurator Victor van Amersfoort, een knap en rechtschapen man, Joachim van Doesburg, prior van Bajum, Franciscus van Leeuwarden, pastoor in Tzummarum, IJsbrand Harderwijck, pastoor in Spannum, Petrus van Goutum, pastoor in Winsum, Sibrandus Leo, pastoor in Menaldum, Hendrik van Leeuwarden, pastoor in Berlikum, Lambertus Harderwijck, kapelaan, Wilhelmus van Nijmegen, kapelaan in Berlikum. Nadat zij met de overige broeders de keuze gemaakt hadden, verlieten zij het kapittelgebouw om de abt te verkiezen.¹⁰² Toen de pastoors naar hun mening werd gevraagd, hielden ze staande, dat de kloosterlingen als eersten hun mening zouden geven. Volgens afspraak antwoordde Johan Veijdman dat de broeders in een vrije afweging gezamenlijk hun keuze hadden laten vallen op IJsbrand, pastoor van de parochie Spannum. Datzelfde verklaarde Victor, en ook Joachim stemde met hen in, maar de anderen waren enigszins verbaasd en hielden hun mond. Intussen had Victor het pallium¹⁰³ van zijn schouders genomen en dit IJsbrand omgehangen die in gebed een kniebuiging had gemaakt; en toen hij was gaan staan, begeleidden zij hem naar het kapittelhuis, traden er binnen en stelden de nieuw gekozene aan vaderabt voor. Toen hij eenmaal was bevestigd, werden hem de sleutels van het klooster overhandigd. Na het zingen van de lofzang *Te Deum* werd hij naar de abtsetel geleid waarna allen naar de zaal terugkeerden voor een welvoorzien middagmaal. Twee dagen lang werd er goed gedronken en

102 Een merkwaardige gang van zaken. In B is deze passage gecorrigeerd.

103 Pallium: wollen schouderdoek, liturgisch teken van de waardigheid van bisschoppen en abten.

- 1 ri et caput de modo eligendi abbates a D. Sibrando pastore in Mennaldom praelegi,
 quibus peractis de electione agitur. Fuit hic conventus frequens admodum multis^m vi-
 ris rerum noticiaⁿ claris ornatus, quorum nomina sequuntur. D. Victor^o oeconomus^p
 doctus et probus^q Amersfordianus, Joannes Coloniensis prior, Joachimus Doesborch
 5 in Baiom prior, Franciscus Leovardiensis pastor in Tzommarom, Isbrandus Harder-
 vijk pastor in Spannom, Petrus Goutum pastor in Winssum, Sibrandus Leonis pastor
 in Mennaldom, Lambertus Hardervijk sacellanus et senior, D. Vilhelmus in Berlkom
 sacellanus Noviomagensis, Henricus Leovardiensis pastor in Berlkom, Egbertus Vol-
 lenhovius pastor in Sexbirom. Hi cum reliquis fratribus edem egressi capitularem de
 10 electione consulturi. Proponunt pastores cenobitae ut animi sui^t sententiam explicent. Pastores de
 sua interrogati in cenobitas reiiciunt. Prior respondet libere illorum electionem^s communi consilio
 Isbrando, in Spannom pastori esse collatam; idipsum Victor et Joachimus confirmant. Reliqui huic
 electioni adstipulantur. Isbrandus veniam praecatus velut procumbens, Victoris pallio
 iniecto abbas salutatur. Edem novo abbate adducto ingrediuntur capitularem, a patre
 15 abbate confirmato claves traduntur monasterii. Actis Deo gratiis, sedique primariae
 inductus ad aulam pransum redeunt. Post largam bidui potationem^t quisque domum

en het hoofdstuk over de wijze van verkiezing te doen voorlezen door heer Sibrandus [Leo], pastoor van Menaldum, waarna een begin werd gemaakt met de nieuwe verkiezing. Deze bijeenkomst was druk bezocht en werd opgeluisterd door de aanwezigheid van vele mannen die vermaard waren om hun kennis en van wie hier de namen volgen: heer Victor de procurator, een knap en rechtschapen man, afkomstig uit Amersfoort, prior Joannes van Keulen, Joachim van Doesburg, prior van Bajum, Franciscus van Leeuwarden, pastoor in Tzummarum, IJsbrand Harderwijck, pastoor in Spannum, Petrus van Goutum, pastoor in Winsum, Sibrandus Leo, pastoor in Menaldum, Lambertus Harderwijck, kapelaan en senior [broer van IJsbrand], Vilhelmus, kapelaan in Berlikum, afkomstig van Nijmegen, Hendrik van Leeuwarden, pastoor in Berlikum, Egbertus van Vollenhove, pastoor in Sexbierum. Met de overige broeders verlieten zij het kapittelgebouw om te beraadslagen over de verkiezing. De pastoors stelden voor dat de kloosterlingen hun mening kenbaar zouden maken. Toen de pastoors opnieuw naar hun mening werd gevraagd speelden ze de vraag terug naar de kloosterlingen. Toen antwoordde de prior dat hun keuze in algemeen beraad in een vrije afweziging was gevallen op IJsbrand, pastoor van Spannum; Victor en Joachim bevestigden dit. De anderen stemden in met deze keuze. IJsbrand maakte in gebed een kniebuiging, werd met het pallium van Victor omhangen en als abt begroet. Ze begeleidden de nieuwe abt naar het kapittelhuis, traden er binnen en overhandigden hem, eenmaal door vaderabt bevestigd, de sleutels van het klooster. Ze dankten God, waarna hij naar de abtsetel werd geleid en allen naar de zaal terugkeerden om te ontbijten. Twee dagen lang werd er goed gedronken en daarna ging ieder weer zijns weegs. Na

m B2: (frequens multis) n B2: scientia o B2: (nomina) **consulto **hic **apposuimus. (D.Victor) p B2: mutationem q B2: (probus) patria r B2: (Proponunt pastores) ut coenobitae (animi sui) s B2: suffragium t B2: (largum) epulum

- 1 mum revertit. Peractis Pentecostes feriis Trajectum petit, cui D. Nicolaus de Nova Terra, vicarius, postmodum praesul Harlemensis primus, benedictionem contulit episcopalem. Antverpium profectus Georgium Roorda amicum intime dilectum morbo deprehendit fatali correptum, cui ad extremum vitae spiritum adstitit; eo amisso rediit.
- 5 Celebratur summum et primum in festo D. Jacobi sacrum; hinc lautum omnibus monasterii collegis dedit convivium.
- Erat Isbrandus Geldrus, Hardervicensis, parentibus natus honestis, fortuna mediocri. Daventriam profectus primis grammatices preceptis luculenter est instructus. Hinc Frisiam adiens, a venerabili [78] viro D. Joanne Keppel religioni dedicandus recipitur. Sumpto habitu
- 10 monastico literarum studiis inhaesit gnaviter, sic ut in iis ad necessariam cognitionem facile profecerit. Dulci verborum lenocinio usus, plures in sui amicitiam coegit. Sacerdotio exinde inauguratus, in Menaldom sacellanus constituitur, ubi et summam cum nobiles sua obsequentia, civilitate morum contraxit necessitudinem. Quibus dum innotuit, Georgii Roordani studio ecclesiae Spannomensi pastor declaratur et quod
- 15 aegre admodum ipsi cum suo conveniret colono, a Berlkomanis electus eo migrat. Paulo post vendita supellectili, modicam pecuniarum copiam colligit, et quod Lutheranorum

daarna ging ieder weer zijns weegs. Na de Pinksterdagen¹⁰⁴ ging Ijsbrand naar Utrecht, waar vicaris heer Nicolaas van Nieuwland – die later de eerste bisschop van Haarlem zou worden – hem de bisschoppelijke zegen verleende. Toen ging hij naar Antwerpen naar zijn meest geliefde vriend George Roorda die hij lijdend aan een kwaadaardige ziekte aantrof en die hij tot zijn laatste ademtocht bijstond. Toen hij hem door de dood had verloren, keerde Ijsbrand terug. Zijn eerste plechtige mis vierde hij op het feest van Sint-Jacobus [25 juli]; alle leden van de kloostergemeenschap bood hij vervolgens een schitterend maal aan.

Ijsbrand was een Geldersman uit Harderwijk en zoon van aanzienlijke maar niet al te gefortuneerde ouders. Hij was naar Deventer gegaan en had daar voortreffelijk onderricht gekregen in de eerste beginselen van het Latijn. Vandaar was hij naar Friesland afgereisd waar hij door de eerwaarde [78] heer Joannes Keppel was aangenomen om zijn bestemming in het kloosterleven te vinden. Hij had het kloosterlijk habijt aangenomen en zich zo ijverig op de studie der wetenschap toegelegd, dat hij zich met gemak de noodzakelijke kennis daarvan eigen had gemaakt. Door zijn innemende manier van spreken won hij de genegenheid van velen. Vervolgens werd hij tot priester gewijd en als kapelaan in Menaldum aangesteld, waar hij door zijn goede manieren ook een zeer nauwe band wist aan te knopen met de edelen. Doordat hij een goede bekende in hun kringen werd, was hij dank zij de inspanningen van George Roorda benoemd tot pastoor van de kerk van Spannum, maar werd door de Berlikumer parochianen gekozen en verhuisde daarheen, iets wat veel problemen opleverde voor hemzelf en zijn meier. Korte tijd later had hij zijn inboedel verkocht, bracht zo een kleine som geld bij elkaar, en omdat hij zich tot de leerstellingen van de Lutherse voelde aangetrokken, had hij zijn zaakjes verzameld, was van kledij¹⁰⁵ gewisseld

104 Pinksteren viel op 21 mei.

105 Dat wil zeggen: hij verliet het klooster.

- 1 revertit. Peractis Pentecostes feriis Traiectum petiit, a D. Nicolao de Nova Terra vicario, postmodum episcopo Harlomensi^u primo, consecratur. Antverpium profectus Georgium Roorda summum amicum morbo deprehendit fatali correptum, cui ad extremum halitum praesens fuit. Eo amisso^v rediit. Celebratur^w in festo Divi Jacobi primum sacrum, quod splendido omnibus monasticis convivio dato decoravit.

- 5 Erat Isbrandus Geldrus patria Hardervijk parentibus natus honestis, a venerabili^x D. Joanne Keppel religioni dedicandus excipitur. Habitu monasticu cultus literarum studiis inhesit gnaviter. Dulci verborum lenocinio plures in sui favorem pertraxit. Sacerdotii gradu sublimatus *ob linguae facundiam* sacellanus in Mennaldom a pastore Joanne
10 deligitur^y et assumitur, hic morum civilitate *et obsequio* nobilium animos excitat, quorum patrocinio in Spannum pastor eligitur. Berlkomanæ exinde ecclesiae pastor^z designatus, *eo migrat*. Lutheranorum studiis delectatus vendita supellectili modicam pecuniarum copiam collegit, *Lidlom sub autumnum repetit*. Post Virginis Purificationem abiens mutato habitu Vittenbergam Saxoniae ditionis oppidum Lutheri scolam adiit, et lectionibus inhesit
15 ad Divi Jacobi festum Caroli^a Imperatoris publicatis literis^b omnibus suarum ditionum incolis, rebellionis paena addita mandat suos^c pueros, adolescentes et quoslibet^d ex academiis interdictis re-

de Pinksterdagen ging Ijsbrand naar Utrecht, waar hij door heer Nicolaas van Nieuwland, later de eerste bisschop van Haarlem, werd gewijd. Daarna ging hij naar Antwerpen naar zijn beste vriend George Roorda, die hij lijdend aan een kwaadaardige ziekte aantrof en die hij tot zijn laatste ademtocht bijstond. Nu hij George door de dood had verloren, keerde Ijsbrand terug. Op het feest van Sint-Jacobus vierde hij zijn eerste plechtige mis, welke gebeurtenis hij opluisterde door alle kloosterlingen een schitterend maal aan te bieden.

Ijsbrand was een Geldersman uit Harderwijk, zoon van aanzienlijke ouders en door de eerwaarde heer Joannes Keppel aangenomen om zijn bestemming in het kloosterleven te vinden. Omhangen met het kloosterlijk habijt legde hij zich ijverig toe op de studie der wetenschap en wist door zijn innemende manier van spreken veler gunst te verwerven. Tot de priesterstand verheven werd hij vanwege zijn fraaie woordkeus door pastoor Joannes van Menaldum als zijn kapelaan gekozen en aangenomen, en waar hij door zijn goede manieren en meegaandheid de sympathie van de edelen wekte, door wier bemiddeling hij tot pastoor van de kerk van Spannum werd gekozen. Toen hij vervolgens tot pastoor van Berlikum werd aangewezen verhuisde hij daarheen. Omdat hij zich tot de leerstellingen van de Luthersen voelde aangetrokken, verkocht hij zijn inboedel en kwam zo tegen de herfst in Lidlum aan. Hij wisselde van kledij en vertrok na Maria Lichtmis naar Wittenberg, een stad gelegen in Saksen, bezocht daar de school van Luther en ging op in diens leerstellingen tot aan het feest van Sint-Jacobus, toen er een schrijven kwam van keizer Karel [V], waarin aan alle inwoners van zijn gebied werd gelast om hun jongelui en al diegenen die op verboden academies

u B2: Haerlemensi v B2: mortuo w B2: celebravit x B2: (parentibus) oriundus (a venerabili) y B2: **constituatur z De volgende tekst (tot aan Anno Domini 1566) ontbreekt bij Hugo en is vervangen door een oppervlakkige samenvatting: (pastor) praeficitur, deinde Ecclesiae iterum Spannumensi praeficitur; postea abbas electus multis negotiis feliciter peractis, aulam abbatis rediens novo exornat culinae aedificio. Monasterii formam mutans (Anno Domini etc.). a B2: (festum) quando (Caroli) b Gabbema fol. 252 add. 1550. c B2: (mandat) ut unusquisque (suos) d B2: (seu quoslibet) alios sub eorum potestate existentes (ex)

- 1 studiis duceretur, collatis reculis mutatoque habitu circa Petri cathedrae, Vittenbergam studiorum gratia adiit. Ad D. Jacobi festum mandatu Caroli Caesaris rebellionis poena indicta, revocantur propriarum ditionum ex omnibus gymnasiis interdictis scholastici omnes. Syriacus, Kemponis Donija in Menaldom filius paternis literis de
- 5 mandatu imperatorio certior factus, simul cum Isbrando^a ipsi obsequentissimo domum rediit. Quo facto a venerabili Godefrido summa difficultate ex illata iniuria, quod temere admodum ipso inscio habitum rejecisset, monachalem accessum impetrat. Nobilium quorundam precibus carceris squalorem evadit. Acta pro more poenitentia levi restituitur. Ab Georgio adjutus ecclesiae Spannomensi rursus praeficitur.
- 10 Abbas electus pressam diu animositatem accepta occasione commoda sensim reteggit, qua elatior quam par erat factus. Primatum Frisiae venatus necessitudinem magnis ac splendidis utitur conviviis. Fratrum suorum dilectio et sollicitudo perit, quod quum in confesso omnibus sit, celari modo non potest. Suae igitur humanitatis studiis, obsequio et diligentia tantum efficit, ut et curiae Leovardianae, reliquis quoque Frisiae deputatis summe charus,
- 15 illorum in comitiis Leovardianis addiceretur collegio. Quorum numero additus, cum reliquis tribus numerus [79] erat octonarius, Riuvardo Rorda, Sceltone Lijauckama,

en rond het feest van Petrus Stoel te Rome [22 februari] naar Wittenberg getrokken om daar verder te studeren. Tegen het feest van Sint-Jacobus waren ingevolge een plakkaat¹⁰⁶ van keizer Karel [V], waarin bestraffing wegens hoogverraad werd aangekondigd, alle studenten van zijn gewesten uit al de academies waarop een interdict rustte teruggeroepen. Syriac,¹⁰⁷ zoon van Kempo Donia uit Menaldum, werd via een brief van zijn vader op de hoogte gesteld van het keizerlijke plakkaat en keerde tezamen met Ijsbrand – die hem trouw volgde – naar huis terug. Hierna kreeg hij slechts met de grootste moeite van de eerwaarde Godfried gedaan dat hij [weer] in het klooster werd aangenomen, juist vanwege de zware overtreding die hij had begaan door zomaar en zelfs buiten medeweten van de abt het habijt af te leggen. Slechts dankzij de pleidooien van een aantal edelen had hij een ellendige gevangenisstraf ontlopen. Nadat hij een verhoudingsgewijs lichte penitentie had verricht werd hij weer aangenomen. Met steun van George had hij opnieuw de leiding over de kerk van Spannum gekregen.

Toen hij eenmaal tot abt was gekozen, kwam bij tijd en wijle geleidelijk zijn lang onderdrukte hooghartigheid naar boven, waardoor hij op een nogal onredelijke manier hardvochtig kon worden. Hij was uit op een nauwe band met de groten van Friesland en hield grote en kostbare feesten. De liefdevolle zorg voor zijn eigen broeders ging zo verloren, en daar dit voor iedereen wel duidelijk was, kon hij dat niet lang verborgen houden. Door zich vriendelijk, onderdanig en omzichtig op te stellen had hij echter zoveel succes, dat hij zowel bij het Hof in Leeuwarden alsook bij de overige afgevaardigden van Friesland bijzonder gezien was en toegelaten werd tot hun college dat in Leeuwarden vergaderde. Nu hij deel uitmaakte van hun gezelschap, was hun aantal [79] acht geworden, de overige drie meegerekend, [te weten] Riuvard Rorda,

a Hs.: Sibrando.

106 Over Sibrandus' visie op deze gang van zaken zie paragraaf 3.3.1.2.

107 Syriac of Sierck

- 1 *vocent et redeant ante Divi Matthaei apostoli festivitatem.^e Quibus proclamatis quisque suos studiose^f revocat. Erat Isbrando cum Cyriaco Kemponis Doniia filio magna familiaritas, hi pari studio iuncti, mutua opera simul redeunt. Quo facto a D. Godefrido, graviter ob discessum lesografe admittitur, carceris pena levatus, modica plectitur penitentia. Hinc Georgii studio ecclesiae Spannomensi praeficitur.*

- 5 *Abbas electus pressam diu magnanimitatem,^g data percommoda occasione sensim reteggit qua clarior factus. Primatum Frisiae venatus amicitiam, magnis ac splendidis utitur conviviis, fratrum omni sollicitudine postposita. In comitiis Leovardianis octo Frisiae totius constituendis primariis quos deputatos appellant hic solus annumeratur, reliquis tribus Ru-*
 10 *vardo Roorda, Scheltoni Lijaukama, Doctori Barta Sylvano, communi suffragio additus, Bruxel-*

zaten, terug te roepen en te laten terugkeren en wel vóór het feest van de heilige apostel Mattheus. Nadat dit was uitgevaardigd riep ieder naarstig zijn mensen terug. IJsbrand was zeer eigen met Cyriac, de zoon van Kempo Donia; beide waren studiegenoten en keerden met wederzijdse hulp gezamenlijk terug. Hierna werd hij omdat hij door zijn afvalligheid [het klooster] ernstig schade had toegebracht door heer Godfried slechts met grote moeite toegelaten; weliswaar ontliet hij de gevangenisstraf en werd hem een lichte penitentie opgelegd. Daarna was hij door het ijveren van George aangesteld tot pastoor over de kerk van Spannum.

Tot abt gekozen kwam geleidelijk, nu hem de gelegenheid werd geboden, zijn zo lang verborgen gebleven hooghartigheid naar boven, waardoor hij steeds meer bekend werd. Hij was uit op een nauwe band met de groten van Friesland, hield grote en kostbare feesten, maar verloor alle bezorgdheid voor zijn medebroeders uit het oog. Toen uit de acht raadsheren in Leeuwarden de grootste als afgevaardigden of gedeputeerden van heel Friesland moesten worden benoemd, werd hij als enige als zodanig aangemerkt en met algemene stemmen toegevoegd aan nog drie, te weten Ruard Roorda, Schelto Liauckema en doctor Baarta Sylvanus en ging hij op last van de keizer

- 1 Doctore Barta Sylvano. Caesaris mandatu Bruxellam profectus communi omnium totius Belgii provinciarum interfuit conventui, in hoc coacto, ut publicam Caesaris Caroli transactionem filio Philippo Hispaniarum regi catholico praestandam, coram intuerentur et pro rege ipsum agnoscerent. Eo negotio feliciter acto domum redit. Ab-
- 5 batis aulam regio exornat ritu, novam culinam ab ipsis fundamentis erectam gradibus adornat conchiliatis, atrium, triclinium, cubilia assere levigato incrustat, fumarium auratis lapidibus summa arte sculptis adornatum alto tecto educit, in templo novum organon amoto veteri collocat. Horreum ingentis magnitudinis cui simile ante hac in Frisia nunquam est visum, omnium capax pecorum, foeni et frumenti magnis sumptibus extruit.
- 10 Praepositura Bolsvardiensis D. Viardi Zutphaniensis praepositi ignavia, luxu et sordida magnam aeris alieni contraxit copiam, quam ut nequit persolvere, abbas mandatu Curiae totam cum omni mobili, agris et redditibus ut filiam in se transfert. Fit debitorum omnium computatio; tria debitorum milia comperiuntur. Horum persolvendi curam, constituto restituendi termino, in se abbas recipit. Supellectilia omnia Lidlum feruntur
- 15 1556. Monasterium clauditur Bolsvardianum, uno relicto canonico Joanne Zelando Cortgeno, priore annoso. Viardus alibi relegatus vitam propediem finit miser; reli-

Scelto Liauckema en doctor Barta Sylvanus.¹⁰⁸ Op last van de keizer vertrok hij naar Brussel om daar aanwezig te zijn bij de Staten-Generaal van alle provincies uit alle Nederlanden, bijeengeroepen met de bedoeling om getuige te zijn van de plechtige machtsoverdracht van keizer Karel [V] aan zijn zoon Filips [II], de katholieke koning der Spanjaarden, en om deze als koning trouw te zweren. Toen hij deze opdracht met succes had afgehandeld, keerde hij huiswaarts. De abtswoning richtte hij op koninklijke wijze in, een nieuwe keuken liet hij van de grond af opbouwen, voorzien van een met schelpen versierde trap, terwijl hij de ontvangstzaal, de eetzaal en de slaapvertrekken met geschaafd paneelwerk liet beschieten en een rookkamer met een hoog plafond bouwen dat rijk en op zeer kunstzinnige wijze met verguld beeldhouwwerk was versierd; in de kerk liet hij het oude orgel wegnemen en een nieuw plaatsen. Hij bouwde met grote kosten een schuur van geweldige afmetingen¹⁰⁹ zoals die in Friesland tot dat ogenblik nog niet te zien was geweest en die plaats bood aan al het vee, het hooi en het koren.

Toen de proosdij Bolsward als gevolg van de nalatigheid, uitspattingen en zorgeloosheid van zijn proost, heer Wiard van Zutphen, grote leningen moest afsluiten die hij, zoals te verwachten was, niet kon afbetalen, trok abt Ijsbrand op last van het Hof de hele proosdij met alle roerende goederen, landerijen en inkomsten als dochter [van Lidlum] aan zich. De rekening van alle schuldeisers werd opgemaakt en men kwam tot een getal van drieduizend gulden aan schulden. De abt nam de verplichting op zich om hun schulden te voldoen en stelde een betalingstermijn vast. De volledige inboedel werd in 1556 naar Lidlum overgebracht. Het klooster van Bolsward werd gesloten, alleen de hoogbejaarde prior, kanunnik Joannes de Zeeuw van Kortgene bleef achter. Wiard, die naar elders uitgewezen was, stierf na verloop van tijd als een verbit-

108 Personalialia van deze drie heren zie: Vries, *Heeren van den Raede*, s.v.,

109 Vergelijk de vogelvluchttekening uit de Robles-atlas.

- 1 *lam adiit idque mandatu Cesaris, qui Belgii totius conventum celebrans, filio suo Philippo ditiones Inferioris Germaniae omnes praesentibus primariis tradere^h decreverat, ut in verba illius iurarent anno 1555. Eo negotio feliciter curato rediens abbatis aulam novo exornat culine edificio. Monasterii formam mutans rem culinariam sibipsi accomodat, hinc ipsam aulam*
- 5 *magnis sumptibus ex assere levigato incrustat et vestit.*
- Prepositura Bolsvardiensis D. Vijardi Zutphaniensis praepositi ignavia et luxu et so-*
- cordia magnam aeris alieni copiam contraxit, quam dum nequit persolvere, abbasⁱ*
- mandatu Curie eo profectus rem omnem intelligit et debita conscribit, quod^j dum curiae refert,*
- sumpto ex tempore consilio, negotium omne abbati ut patri committunt certis legibus, quibus*
- 10 *obstrictus infra certum annorum numeris, soluto^k debito, integre restituerat. Hoc ini-*
- to cum Curia ratione^l omnia cum ipsis monasticis ad se transfert anno 1556, solo Jo-*
- anne Cortgeno priore relicto. Viardus alibi^m relegatus, paulo post moritur. Temporis*

naar Brussel, die besloten had een vergadering van al de Nederlanden te houden en in aanwezigheid van de groten aan zijn zoon Filips alle gewesten der Nederlanden over te dragen en hem trouw te doen zweren in 1555. Toen hij deze opdracht met succes had afgehandeld, keerde hij huiswaarts en verrijkte zijn abtswoning met een nieuw keukengebouw. Hierdoor wijzigde hij het uiterlijk van het klooster, bestemde het gebruik van de keuken voor zichzelf en liet vervolgens de abtswoning zelf met geschaafd paneelwerk beschieten en aankleden.

Toen de proosdij Bolsward als gevolg van nalatigheid, uitspattingen en zorgeloosheid van zijn proost, heer Wiard van Zutphen, grote leningen moest afsluiten die hij, zoals te verwachten was, niet kon afbetalen, trok de abt op last van het Hof daarheen, onderzocht de zaak, nam de schulden op en deed daarvan verslag aan het Hof; en na zich hierover een tijdlang te hebben beraden, vertrouwde hij de hele afwikkeling aan de abt toe als aan een vader en wel onder duidelijke voorwaarden. Daarin verplichtte hij zich om binnen een vastgesteld aantal jaren de schuld geheel te voldoen en alles terug te betalen. Na het sluiten van deze overeenkomst met het Hof bracht hij alles in 1556 over naar Lidlum met inbegrip van de kloosterlingen; alleen prior Joannes van Kortgene bleef achter. Wiard die naar elders uitgewezen was, stierf korte tijd daarna.

h B2: (primariis) provinciarum (tradere) i B2: (abbas) **Isbrandus j B2: quae k B2: (obstrictus) ad certum annorum tempus, (soluto) l B2: pacto m B2: *alia

- 1 qui Lidlom commigrant. Temporis intervallo, finito colonorum annuo contractu, novas cum ipso de agris conducendis inierunt rationes. Ingenti ex his comparata pecunia animum illi ad aedificiorum luxum, conviviorum strepitum, summopere addixit. Finito termino praescripto, de restitutione verbum nullum; amicitia Curiae fretus,
- 5 ipsam praeposituram retinet. Ipso sensim degenerante, anno 65 Curia occupatis praepositurae redditibus in subsidium novae construendae Curiae, ipsum abbatem huius emolumento privat.

- [80] Anno 59 Philippus rex Catholicus Hispaniam repetens, Brugis omnium provinciarum primarios convocat. Rursum cum tribus deputatis abbas eo profectus regi abeunti suasque
- 10 provincias singulis transferenti defensoribus praesto est. Domum rediens, magnae ipsi de abbatis Henrici Smenck Horti Mariae deferuntur prodigalitatibus quaerelae ob assiduas debitorum exactiones functionem quoque sordidam. Ipsa Curia Isbrando mandat, huius causae rationem habeat. Re intellecta ex Curialibus comitem expetit, qui rebus a se praestandis ut certus testis adsit. Quo impetrato Petrus Dekama causae cognoscendae
- 15 additur. Ad Hortum profecti, praeter omnem expectationem redituum, pecuniarum, debitorum rerumque mobilium rationem exigunt. Ille ex re tam difficili praeterque expectationem stupe-

terd man, de overige [kanunniken] verhuisden naar Lidlum. Toen korte tijd later het jaarcontract met de meiers beëindigd was, gingen zij nieuwe verbintenissen met hem aan om de gronden te pachten. Doordat hij hier een grote hoeveelheid geld uit wist te halen, kon hij nog meer werk maken om zijn verblijven luxueus in te richten en luidruchtige feesten te houden. Bij het verstrijken van de voorgeschreven termijn werd geen woord over teruggave gesproken, maar, vertrouwend op de vriendschap met het Hof, behield hij de proosdij. Doordat hij echter langzamerhand steeds minder te besteden had, legde het Hof in [15]65 beslag op de inkomsten van de proosdij om de bouw van een nieuw Hof¹¹⁰ te kunnen bekostigen en ontnam het de abt de revenuen ervan.

[80] Toen de katholieke koning Filips [II] in [15]59 naar Spanje wilde terugkeren, riep hij de groten van alle provinciën in Brugge bijeen. De abt reisde opnieuw met drie afgevaardigden daarheen en was er bij, toen de koning afscheid nam en zijn provinciën aan een aantal stadhouders overdroeg. Terwijl hij weer huiswaarts keerde, bereikten hem ernstige klachten over de spilzucht van abt Hendrik Smenck van Mariëngaarde vanwege voortdurende schuldvorderingen en zijn slecht bewind. Het Hof droeg IJsbrand op om hem hierover rekenschap af te nemen. Toen hij zich realiseerde wat dat betekende, vroeg IJsbrand één van de leden van het Hof om als betrouwbare getuige bij de door hem te behandelen zaken aanwezig te zijn. Hij slaagde daarin, waarna Pieter Dekama¹¹¹ hem werd toegevoegd om als getuige in de zaak te handelen. Zij gingen naar Mariëngaarde en eisten van Smenck, die dat niet verwachtte, rekening en verantwoording over zijn buitensporige uitgaven, zijn geldmiddelen, schulden en roerende goederen. Juist omdat hij er niet op had gerekend, was abt Hendrik door de

¹¹⁰ Bedoeld is de Kanselarij aan de Turfmarkt te Leeuwarden, gereedgekomen in 1571, maar nooit afgebouwd.

¹¹¹ Pieter van Dekama, gestorven 1568, was grietman van Baarderadeel. De passage die hierop volgt is een doublure van wat bij de Mariëngaarder abt Hendrik Smenck wordt vermeld. Over onze conclusies aangaande dit soort doublures vooral paragraaf 2.1.

- 1 intervallo transcurso finito colonorum annuo contractu ingentiⁿ corrassa pecuniarum copia, novas cum illis leges statuit. Quibus fretus nummis edificationis^o luxum, convivorum strepitum facile ferebat. Statuto a Curia termino finito, quorundam amicitia usus, cunctantius agitur. Tandem praepositura ipsi erepta a Curia usque in episcopi adventum annis, ni
5 fallor, quinque possidetur. Cuius pensiones^p et redditus nove Curiae construende applicantur.
- Rursum cum praenominatis primariis Brugas profectus Philippum regem abeuntem, suasque provincias comitibus^q et baronibus tradentem coram intuetur. Redeunti magna^r de Henrico Smenck abbate Horti deferuntur ipsi querelae ob assiduas debitorum exactiones, functionem quoque sordidam; ipsa curia Isbrando mandat; huius rei
10 rationem habeat. Isbrandus re intellecta, ex curialibus comitem expetit qui negotiis ab

Toen na verloop van tijd het contract met de meiers beëindigd was en hij een enorme hoeveelheid geld bijeen had geschraapt, ging hij opnieuw verbintenissen met hen aan. Dankzij deze gelden kon hij des te gemakkelijker zijn verblijven luxueus inrichten en luidruchtige feesten houden. Maar toen de looptijd van het contract met het Hof verstreken was, hield hij de boot enigszins af, daarbij gebruik makend van zijn vriendschap met enkelen van hen. Eindelijk echter werd hem door het Hof het proostschap ontnomen, en als ik mij niet vergis, behield het Hof het beheer gedurende vijf jaar aan zich tot de komst van de bisschop. Zijn betalingen en schulden werden benut voor de bouw van een nieuw Hof.

Opnieuw reisde de abt naar Brugge met vorengenoemde groten om getuige te zijn van het afscheid van koning Filips en de bestuursoverdracht van zijn gewesten aan graven en baronnen. Terwijl hij huiswaarts keerde, vernam hij van grote problemen met Hendrik Smenck, de abt van Mariëngaarde vanwege voortdurende schuldvorderingen en zijn slecht bewind. Het Hof zelf droeg IJsbrand op om hem hierover reken-schap af te nemen. Toen hij zich realiseerde wat dat betekende, vroeg IJsbrand een van de leden van het Hof om als betrouwbare getuige bij de door hem te behandelen zaken aanwezig te zijn. Hij slaagde daarin, waarna Pieter Dekama hem werd toege-

n B2: (Temporis) itaque intervallo a Vyardo cum colonis contracto, finito, ex illorum annuo insuper contractu locationis (ingenti) o B2: (quibus) fultus mediis (aedificationis) p B2: **possessiones q B2: (provincias) *gubernandas (comitibus) r B2: (magna) et prava

- 1 *factus, quod proferat de ratione subducenda nihil habet. Concesso hebdomadarum trium deliberandi spatio re infecta abeunt. Quantopere tam inopinatum et non meritum Isbrandi factum ipsum Henricum moverit, non est referre. Interea temporis Isbrandus homo vafer et callidus, perspiciebat sibi rem esse cum patre abbate, seque ea quae destinarat absque iussu abbatis Steynveldii patris*
- 5 *abbatis praestare non posse,^a misso celeri nuncio ante statutum terminum literas obtinet, quibus rei totius summa pleno jure ipsi ut visitori committitur. Tempore dicto rediens, sumpto comite praefato, eandem quam prius praesente Doccumano Henrico Kesselio rationem exigit, quod dum fieri nequit, utpote quod huius nunquam meminerat, ipsum loco et dignitate motum carceris squalori magna severitate mancipat. Novum abbatem D. Godefridum Sylvium Brabantum electione communi pronunciatum abbatem ipsi substituunt.*

Anno Domini 1566 pridie natalis D. Virginis fit Leoverdiae religionis mutatio. Civium plerique ditiores vocatis ad urbem occulte concionatoribus Zuinglianis, Antonio et Martino apostatis, negotium diu celatum tandem per vim aperiunt. Facto timpanorum compulsu ad arma vocantur sagittarii inprimis. Sub vesperum armati aedem sa-

ingewikkeldheid van de zaak met stomheid geslagen en had geen argument voorhanden om zich te verantwoorden. Zij stonden hem drie weken¹¹² toe voor beraad en verlieten hem onverrichterzake. Hoezeer Hendrik door deze onverwachte en onterechte handelwijze van IJsbrand werd beïnvloed, valt niet te zeggen. Intussen realiseerde IJsbrand zich, sluw en handig man als hij was, dat hij in conflict was met [zijn] vaderabt, en dat hij datgene wat hem voor ogen stond niet kon bereiken zonder toestemming van de abt van Steinfeld, de vaderabt [van Hendrik]; daarom stuurde hij een ijlbode [naar hem] en ontving vóór de vastgestelde termijn een brief terug, waarin hem als visitorator met complete volmacht de afhandeling van de hele zaak werd toevertrouwd. Op de afgesproken tijd kwam hij tezamen met de reeds genoemde edelman terug en eiste in bijzijn van Hendrik Kessel, [de abt] van Dokkum, net als de eerste keer de financiële verantwoording. Maar doordat [Smenck] dat niet kon doen, daar hij zich niets van alles kon herinneren, ontnam IJsbrand hem zijn functie en waardigheid en verwees hem met grote gestrengheid naar een smerige gevangenis. [Tenslotte] werd met algemene stemmen heer Godfried van 's-Hertogenbosch in Brabant als nieuwe abt uitgeroepen en in zijn plaats aangesteld.¹¹³

In het jaar des Heren 1566, daags vóór Maria Geboorte [7 september], vond in Leeuwarden de wisseling van religie plaats. Zeer veel rijken onder de burgers hadden in het geheim enkele Zwingliaanse predikers, de afvallige Antonius en Martinus,¹¹⁴ naar de stad ontboden en brachten hun zaak, die ze lange tijd verborgen hadden gehouden, eindelijk met geweld in de openbaarheid. Op het gelui der klokken werden allereerst boogschutters te wapen geroepen. Tegen de avond drongen zij met hun

a Hs.: posset.

112 In het levensbericht van Hendrik Smenck wordt gesproken van acht weken.

113 Godfried, proost van Buweklooster, werd de dertigste abt van Mariëngaarde en resideerde volgens de Abtenlevens van Mariëngaarde vanaf 1556 (tot 1569). Het jaartal 1556 doet wat vreemd aan in de tijdsvolgorde van bovenstaande geschiedenis, maar wordt in het handschrift-Gabbema tot tweemaal toe vermeld.

114 Meer over Antonius Nicolai en Martinus Eliacus in paragraaf 1.3.

1 se curandis certus testis adsit. Quo impetrato Petrus Dekama Isbrando additur. *Hec latius in vita*^s *Henrici Smenck*.

Anno Domini 1566 pridie Natali Divae Virginis fit Leovardiae religionis veteris mutatio.^t Civium plerique fortunae lautioris vocatis ad urbem concionatoribus Zwinglianis Antonio et Martino apostatis, negotium diu celatum tandem per vim aperiunt.^u
5 Audito tympanorum compulsu ad arma *prosiliunt* sagittarii^v inprimis. Sub vesperum

voegd. Doch men vindt dit uitvoeriger in de beschrijving van het leven van Hendrik Smenck.

In het jaar des Heren 1566, daags vóór Maria Geboorte, vond in Leeuwarden de wisseling van de oude religie plaats. Zeer veel gefortuneerde burgers hadden enkele Zwingliaanse predikers, de afvallige Antonius en Martinus, naar de stad ontboden en brachten hun zaak, die ze lange tijd verborgen hadden gehouden, eindelijk met geweld in de openbaarheid. Op het gelui van de klokken snelden zij te wapen, de boogschutters voorop. Tegen de avond drongen zij de hoofdkerk van Sint-Vitus binnen,

- 1 cram primariam irruunt, statuas omnes dejiciunt, aras subvertunt, templo ruderibus
 purgato, illata calce incrustant, ut ne vestigium praecedentium conspiceretur. Ipsos
 concionatores armato milite ingerunt. Concionatur, cantatur, luditur, ipso festo nata-
 5 lis Domini coena Domini more haeticorum [81] sumitur. Comes Arenburgius post
 natalem Domini Leovardiae celebratis comitiis, rem anteactam omnem retractat. Pa-
 cis cupidus omnia illis facile ignoscit, dummodo pulsus concionatoribus haeticis,
 iisque, qui illis addicti resipiscentiam negarent, in pristinum statum omnia restitu-
 erent. Quod dum ob quorundam temeritatem et pertinaciam facile impetrare nequit
 10 maiorque indes fieret causae successus. Bruxella rediens ampla potestate in Bergom,
 aliquot levis armaturae stipatus equitibus, in armis conspicitur. Accersitis centurioni-
 bus militum quatuor signa contrahit. Arcem clam introducto milite praesidiario forti-
 us munit, maenia reficit, tormenta aenea ex ordine statuit. Leovardienses territi pacifi-
 cationem cum ipso ineunt. Pelluntur concionatores, caeterique ex pagis et oppidis
 sacerdotes infecti decreto Curiae exulatum abeunt. Ipso die D. Petri ad Cathedram
 15 duo militum signa propriis sumptibus alenda recipiunt. Fit veteris religionis restau-

wapens de hoofdkerk binnen, smeten alle beelden omver, verwijderden de altaren, en nadat de kerk van puin gereinigd was, bedekten ze de muren met een laag kalk, zodat er geen spoor van het vroegere meer te zien was. Met de gewapende macht leidden ze de predikers zelf binnen. Er werd gepreikt, gezongen, gespeeld, en op het feest van 's Heren geboorte werd de maaltijd des Heren op ketterse wijze [81] genuttigd. Bij zijn bezoek aan de Raad van Leeuwarden stelde de graaf van Arenberg¹¹⁵ al het voorgevalle- ne aan de orde. Als vredelievend man schonk hij ze moeiteloos vergiffenis voor alles, mits ze de ketterse predikers en degenen die ze gunstig gezind waren en beterschap weigerden, verdreven en alles in de vroegere staat zouden herstellen. Maar aangezien hij dit vanwege de driestheid en verstoktheid van sommigen niet gemakkelijk voor el- kaar kreeg, dreigden de problemen van dag tot dag erger te worden. Terug in Bergum met ruime volmacht vanuit Brussel, bleek hij bewapend te zijn en omringd door een aantal lichtbepapende ruiters. Vervolgens trok hij vier vendels krijgsvolk samen met de hopliden die hij had aangeworven, voerde heimelijk zijn garnizoenssoldaten het blokhuis binnen, legde grote versterkingen aan, versterkte het muurwerk en bracht het ijzeren geschut in staat van paraatheid. De angstig geworden Leeuwarders begon- nen vredesonderhandelingen met hem, de predikers werden verdreven en alle be- smette priesters van dorpen en steden gingen krachtens een besluit van het Hof in ballingschap. Op de dag van Petrus' Stoel [te Rome] [22 februari] namen zij twee ven- dels soldaten op eigen kosten in onderhoud. Zo vond het herstel plaats van de oude

115 Johan van Ligne, graaf van Arenberg, stadhouder van Friesland (1549-1568). Hij sneuvelde bij Heiligerlee 23 mei 1568.

- 1 edem sacram Divi Viti primariam irruunt, statuas omnes *demoliuntur*, aras subvertunt, templum ruderibus repurgatum, calce illata parietes incrustant tanto nitore, ut vix omnium vestigium cerneretur ullum. Concionatores^w armato milite *ad suggestum deduciti pro viribus sua dogmata proferunt*, ab omnibus *lingua vernacula cantillatur et luditur*.
- 5 Ipso Natalis Domini die cena hereticorum instituto sumitur. Comes Arenburgius^x Bruxella Leovardiam rediens *post Domini Natalem comitia celebrans rem omnem antactam retractat*. Pacis cupidus omnia illis facile ignoscit, dummodo pulsus concionatoribus hereticis iisque qui illis addicti *resipiscentiam negarent*, in pristinum statum reducerent *sacra omnia*. Quod dum ob quorundam temeritatem et pertinaciam facile
- 10 impetrare nequit, maior quoque indies fieret causae successus. Bruxellam repetit, accepta potestate cum aliquot levis armaturae equitibus in armis conspicitur, accersitis centurionibus, militum quatuor signa contrahit. Arcem Leovardianam clam inducto milite, maiori praesidio munit, maenia reficit,^y tormenta aenea ex ordine statuit. Leovardienses territi, *missa ultro citoque legatione pacificationem statuunt* et cum ipso inire
- 15 postulant. Qua facta pelluntur urbe concionatores,^z ceterique ex pagis et oppidis sacerdotes infecti decreto curiae exulatum abeunt. Ipso Divi Petri Cathedrae die duo militum signa propriis sumptibus alenda in urbe recipiunt, fit veteris religionis re-

vernielden alle beelden, verwijderden de altaren, de kerk werd van puin gereinigd, met kalk bestreken ze de zo glansrijk versierde muren, zodat er nauwelijks nog een spoor van alles te zien was. De predikers, met de gewapende macht naar de preekstoel geleid, verkondigden uit volle overtuiging hun leerstellingen; door allen werd in de volkstaal gezongen en gespeeld; zelfs werd op het feest van 's-Heren geboorte de maaltijd des Heren volgens de ketterse leer genuttigd. De graaf van Arenberg die uit Brussel terugkwam naar Leeuwarden, riep na Kerstmis de Raad bijeen en stelde al het voorgevallene aan de orde. Als vredelievend man schonk hij ze moeiteloos vergiffenis voor alles, mits ze de ketterse predikers en degenen die ze gunstig gezind waren en beterschap weigerden, verdreven en alles in de vroegere staat zouden herstellen. Maar aangezien hij dit vanwege de verstoktheid en driestheid van sommigen niet gemakkelijk voor elkaar kreeg, dreigden de problemen van dag tot dag erger te worden. Wederom ging hij naar Brussel, verkreeg daar volmacht, waarna hij volledig bewapend werd gesignaleerd en omringd door een aantal lichtbewapende ruiters. Vervolgens trok hij vier vendels krijgsvolk samen met de hopliden die hij had aangeworven, voerde heimelijk zijn legermacht het blokhuis van Leeuwarden binnen, stelde het met een groot garnizoen in staat van paraatheid, versterkte het muurwerk en bracht het ijzeren geschut in stelling. De angstig geworden Leeuwarders stuurden snel eigener beweging een gezantschap om vrede tot stand te brengen en eisten vredesonderhandelingen met hem te beginnen. Toen dit geregeld was werden de ketterse predikers de stad uitgezet en gingen alle besmette priesters van dorpen en steden krachtens een besluit van het Hof in ballingschap. Op de dag van Petrus' Stoel [te Rome] namen de Leeuwarders op eigen kosten twee vendels soldaten in de stad in onderhoud en vond het herstel plaats van de oude godsdienst. Deze plotselinge ommezwaai van de zeer

w B2: cerneretur. (Concionatores) x B2: Arenbergius y B2: invadit z B2: (concionatores)**haeretici

- 1 ratio, quae subita metamorphosis plurimis heretica opinione infectis praeter modum displicuit. Peractis Paschae feriis Ludovicus reipublicae christianae per Belgium turbator audacissimus Veddanam arcem muniens, undique ad se confluentem militem recipit. Magnis copiis collectis Dammonam ingreditur, invadendae urbis Groninganae occasionem observans. Arenburgius impositus milite externo signorum quatuor, quibus Meganum comitem praefecit Carolum, ex Brabantia Hispanorum decem signa Harlingam advexit. Frisiam transiens recta Groningam petit, hinc Gosianos hostes propinquos. Hi de adventu Arenburgii ex inditio certi, retrocedunt. In Heligerlee instructa acie Hispanos operiuntur; quos dum studiose nimium prosequitur, Hispanorum furore adactus, conspectos hostes adoritur, inconsulte dimicans trucidatur. Hostes caesis Hispanis opima praeda et spoliis onusti, Groningam a parte [82] orientali obsidione cingunt. Ad D. Jacobi festum Albanus ingenti sumpto exercitu Groningam veniens Gosianorum castra in conspectu habet. Quibus visis adornata acie infesto cursu insequitur fugientes. Caesis in praesidio relictis, ulterius progressus, in Jemingen illos castris necdum munitis otiose offendit, ad virtutem suos hortatus, displois tormentis invadit et vincit. Trucidantur Gosiani magno numero, quibus ad internecionem

godsdienst, een plotselinge ommezwaai die de zeer velen die waren besmet met ketterse opvattingen buitengewoon mishaagde. Na het Paasfeest¹¹⁶ versterkte Lodewijk [van Nassau], een vermetele onruststoker onder de christengemeenschap in al de Nederlanden, het slot te Wedde, nam de van alle kanten naar hem toestromende soldaten in dienst, trok, zodra hij veel troepen bijeenhad, Appingedam binnen en wachtte een geschikte gelegenheid af om de stad Groningen aan te vallen. Arenberg echter plaatste daar vier compagnieën buitenlandse troepen tegenover waarover hij graaf Karel van Megen¹¹⁷ aanstelde, en voerde uit Brabant tien vendels Spanjaarden naar Harlingen aan. Daarmee ging hij dwars door Friesland regelrecht naar Groningen en vandaar naar de dichtbij gelegen vijandelijke Geuzen. Deze, door een informant op de hoogte van de komst van Arenberg, trokken zich terug en wachtten bij Heiligerlee in een geregelde slagorde de Spanjaarden af. Maar doordat Arenberg, verleid door de vechtlust van zijn Spanjaarden, al te driest op ze losstormde en ze, zodra hij ze in het vizier kreeg, aanviel, werd hij door zo onbezonnen te strijden afgemaakt. Na de Spanjaarden te hebben verslagen, sloegen de vijanden, beladen met rijke buit en veroverd wapentuig, aan de oostzijde het beleg voor Groningen [82]. Tegen de feestdag van Sint-Jacobus [25 juli] kwam Alva echter met een zeer groot leger dat hij inmiddels op de been had gebracht naar Groningen en kreeg daar de legerplaats van de Geuzen in het vizier. Zodra hij ze zag, formeerde hij een slagorde, achtervolgde ze met versnelde pas op hun vlucht. De doden liet hij in de schans achter, snelde voort en trof ze bij Jemingen nog van geen gevaar bewust aan in hun nog niet versterkte legerplaats; hij riep zijn soldaten op tot vastberadenheid, viel de Geuzen met bulderend geschut aan en versloeg ze. In groten getale werden de Geuzen gedood, en toen ze vernietigend

¹¹⁶ Pasen viel dat jaar op 30 maart.

¹¹⁷ Karel van Buren, graaf van Megen.

- 1 stauratio. Haec subita eorum metamorphosis plurimis heretica pravitate infectis prae-
 ter modum accidit et desplicuit^a. Paschae peractis feriis Ludovicus^b reipublicae chri-
 stianae per Belgium turbator audacissimus, Veddanam arcem muniens, undique ad se
 5 confluentem militem recipit, magnis copiis collectis Dammonam ingreditur Gro-
 ninganae urbis invadendae commodam occasionem expectans. Arenbergius imposito
 milite Germano praesidario comitem^c Meganum illis praefecerat, ex Brabantia Hi-
 spanorum decem signa adducens Harlingam applicuit, Frisiam transiens recta Gro-
 ningam contendit. Gosiani de hostium adventu ex inditio certi in Heyligerlee^d *velut ce-*
dententes properant, ubi instructa acie Hispanos operiuntur. Quos dum studiose nimium
 10 prosequitur^e Hispanorum furore adactus^f conspectos hostes adoriuntur. His inconsul-
 te dimicans *cum reliquis Hispanis trucidatur*. Gosiani opima praeda onusti Groningam ab
 orientali parte^g obsidione cingunt. Circa festum Divi Jacobi Albanus^h ingenti sumpto
 exercitu *Bruxella movens Groningam infesto contendit itinere*, Gosianorumⁱ castra conspi-
 15 cians adornata acie magno et celeri gradu fugientes insequitur, cesis in praesidio re-
 lictis, ulterius progressus Jemmigen^j illos castris necdum munitis ociose offendit. Ad
 virtutem suos hortatus displois tormentis invadit et vincit. Trucidantur Gosia-

velen die waren besmet met de zonde van ketterij geschiedde buiten proportie en mis-
 haagde hen zeer. Na het Paasfeest versterkte Lodewijk van Nassau, een vermete le-
 ruststoker onder de christengemeenschap in alle Nederlanden, het slot te Wedde,
 nam de van alle kanten naar hem toestromende soldaten in dienst, trok zodra hij een
 grote troepenmacht bijeen had Appingedam binnen en wachtte een geschikte gele-
 genheid af om de stad Groningen aan te vallen. Arenberg echter plaatste daar vier
 compagnieën Duitse hulptroepen tegenover waarover hij graaf Karel van Megen aan-
 stelde, en voerde uit Brabant tien vendels Spanjaarden haastig naar Harlingen aan.
 Daarna ging hij dwars door Friesland regelrecht naar Groningen. De Geuzen, door
 een informant op de hoogte gesteld van de komst van de vijanden, haastten zich in
 een schijnbare terugtrekkende beweging naar Heiligerlee, en wachtten daar in een ge-
 regelde slagorde de komst van de Spanjaarden af. Maar doordat Arenberg, verleid
 door de vechtlust van zijn Spanjaarden, al te driest op ze losstormde en ze, zodra hij
 ze in het vizier kreeg aanviel, liep dit gevecht op een mislukking uit en werd hij met de
 rest van de Spanjaarden afgemaakt. De Geuzen, beladen met rijke buit, sloegen aan
 de oostzijde het beleg voor Groningen. Tegen de feestdag van Sint-Jacobus haastte
 hertog Alva zich echter in een geforceerde mars met een geweldig leger dat hij inmid-
 dels op de been had gebracht van Brussel naar Groningen en kreeg daar de leger-
 plaats van de Geuzen in het vizier. Zodra hij ze zag formeerde hij een slagorde, achter-
 volgde ze met grote, versnelde pas op hun vlucht; de doden liet hij in de schans ach-
 ter, snelde voort en trof ze bij Jemmingen nog van geen gevaar bewust aan in hun nog
 niet versterkte legerplaats; hij riep zijn soldaten op tot vastberadenheid, viel de Geu-
 zen met bulderend geschut aan en versloeg ze. In groten getale werden de Geuzen

a B2: (modum) ** {et opinionem accidit sumque} (displicuit) b B2: (Ludovicus) Nassovius c B2: (praesidario) arcis Leovardianae (co-
 mitem) d B2: Heyligerloo e B2: (prosequitur) Arenbergius f B2: **adventus g B2: (hostes) adoritur, cum quibus infelicitèr dimi-
 cans cum reliquis Hispanis trucidatur. Goësiāni optima praeda onusti Groningam ab orientali (parte) h B2: dux (Albanus) i B2: (con-
 tendit), **ibidemque (Goësoanorum) j B2: Jemmingen

- 1 deletis fuga Ludovicus evadit. Quo facto^a Brabantiam repetit. Occurrens Auraicae princi-
 pi Villhelma ipsum fortiter Mosam trajicere cogit. Frisia istoc terrore liberata rempu-
 blicam liberiozem habuit. Anno 1568 in ipsis Paschae feriis Isbrandus vocato patre ab-
 bate Horti D. Godefrido, D. Henrico Kesselio Doccumano, omnibus quoque Lidlo-
 5 mensis monasterii canonicis in ecclesia capitulari collectis habita oratione longa sui
 absolutionem officii summopere expetit et ut dicto sint obtemperantes, obnixe orat.
 Monastici additis orationi lachrimulis moti ipsum abdicatum nolunt, magis ut in admini-
 stratione pergat, optant. Ille se hoc integre praestare ob ingentes morborum quibus
 premebatur molestias non posse adfirmat. Hoc tandem precibus impetrant, ut unius
 10 saltem anni spatio in functione perseveret; eo transacto, si de suo proposito nihil re-
 mittat, se quod ex tempore commodum erit, facturos promittunt. Anni transcurso
 spatio, eodem convocantur die; idem quod anno superiori petierat, obnixe flagitat.
 Antequam haec fierent autumno praeterito ipsum ex agro Groningano salutarat abbas
 Marnensis Joannes Geelmuden, Lidlomensis monasterii canonicus, hic priori D. Vic-
 15 tori in prioratu Baiomensi succedens, postmodum carnis debitum solvente D. Joanne
 Veydmanno, ad praefecturam monasterii Marnensis electus, summa laude et pruden-

waren verslagen, ontsnapte Lodewijk door de vlucht. Nu de strijd achter de rug was keerde Alva naar Brabant terug. Hij stiet daar op Willem, prins van Oranje, en dreef hem met geweld terug over de Maas. Sindsdien was Friesland van het oorlogsgeweld verlost en kende het een rustiger bestel. In 1568 nodigde IJsbrand tijdens het Paasfeest¹¹⁸ vaderabt Godfried van Mariëngaarde en heer Hendrik Kessel, abt van Dokkum, bij zich uit, hield, terwijl alle kanunniken van het klooster Lidlum in de kapittelzaal bijeen waren, een lange toespraak waarin hij dringend verzocht om uit zijn functie ontslagen te worden en smeekte vastbesloten om gevolg te geven aan dit verzoek. De kloosterlingen, ontroerd door de tranen die hij bij zijn toespraak liet vloeien, wensten niet dat hij afstand deed maar verzochten hem juist in functie te blijven. Hij echter verklaarde dat hij dat vanwege de ernstige kwalen waar hij veel last van had niet meer naar behoren kon doen. Op hun aandringen wisten zij tenslotte te bereiken dat hij nog één jaar in functie zou blijven; en als die periode voorbij was, zo beloofden zij, en hij bij zijn voornemen bleef, zouden ze handelen naar wat op dat moment het beste zou zijn. Op de dag af een jaar later werden ze weer bijeengeroepen en eiste hij vastbesloten hetzelfde wat hij ze het jaar daarvoor had gevraagd. Voordat deze bijeenkomst plaatsvond had Joannes Geelmuiden, de abt van Marne, kanunnik van Lidlum, hem in de voorafgaande herfst vanuit Groningerland een bezoek gebracht; Geelmuiden was prior heer Victor in het prioraat van Bajum opgevolgd en later, nadat heer Joannes van Weidum de schuld van het vlees had ingelost, gekozen om leiding te geven aan het

a Wumkes: quo facta.

118 Pasen viel op 18 april.

- 1 ni magno numero, Ludovicus arrepta cymba traiiciens Amasum salvus evadit. Brabantiam^k
 dein repetens Vilhelmum Auriacae principem Ludovici germanum magno exercitu ad-
 ventantem Mosam traicere compulit. Frisia isto terrore liberata rempublicam tranquil-
 liorem habuit. Anno 1568 in ipsis Pasche feriis Isbrandus patre abbate D. Godefrido,
 5 D. Henrico Kesselio abbate Dockumano vocatis, omnibus quoque Lidlomensis mo-
 nasterii canonicis in ede capitulari simul collectis, longa habita oratione sui absolu-
 tionem officii summopere expetit et ut dicto fuit obtemperantis obnixè orat.^l Monasti-
 ci huius oratione moti,^m ipsum abdicatum nolunt, magis ut in administratione pergat
 optant. Ille se hoc integre praestare ob ingentes morborum quibus occulte praemere-
 10 tur molestias non posse adfirmat. Hoc tandem praecibus impetrantⁿ unius saltem
 anni spatio in functione permaneat, eo transacto si de suo proposito nihil remittat, se
 quod ex tempore commodum erit facturos promittunt. Anni transcurso spatio eodem
 convocati die, idem quod nuper petit^o et obtestatur. Antequam hec fierent autumno
 praeterito ipsum ex agro Groningano salutarat abbas Marnensis Joannes Geelmuden,
 15 Lidlomensis monasterii canonicus. Hic D. Victori in prioratu Baiomensi succedens
 postmodum carnis debitum solvente D. Joanne Colomensi^p Veydomano, electione
 communi designatus abbas et successor, summa laude et prudentia praeraerat. In ipsa salu-

gedood en graaf Lodewijk ontsnapte, zo wordt gezegd, heelhuids in een bootje waar-
 mee hij de Eems overstak. Hertog Alva keerde naar Brabant terug en verhinderde daar
 graaf Willem van Oranje, broer van Lodewijk, die hem met een groot leger tegemoet-
 kwam, om de Maas over te steken. Sindsdien was Friesland van dat oorlogsgeweld
 verlost en kende het een rustiger bestel. In 1568 nodigde Ijsbrand tijdens het Paas-
 feest vaderabt Godfried van Mariëngaarde en heer Hendrik Kessel, abt van Dokkum,
 bij zich uit, hield, terwijl alle kanunniken van het klooster Lidlum in de kapittelzaal
 bijeen waren, een lange toespraak waarin hij dringend verzocht om uit zijn functie
 ontslagen te worden en smeekte vastbesloten om met zijn verzoek in te stemmen. De
 kloosterlingen, ontroerd door zijn toespraak, wensten niet dat hij afstand deed, maar
 verzochten hem juist in functie te blijven. Hij echter verklaarde dat hij dit vanwege de
 ernstige ziekte waaraan hij inwendig zoveel leed niet meer naar behoren kon doen.
 Op hun aandringen wisten zij tenslotte te bereiken dat hij nog één jaar in functie zou
 blijven; en als die periode voorbij was, zo beloofden zij, en hij bij zijn voornemen
 bleef, zouden ze handelen naar wat op dat moment het beste zou zijn. Op de dag af
 een jaar later werden ze weer bijeengeroepen en eiste hij hetzelfde als wat hij ze het
 jaar daarvoor had gevraagd. Voordat deze bijeenkomst plaatsvond had Joannes Geel-
 muden, de abt van Marne, kanunnik van Lidlum, hem in de voorafgaande herfst van-
 uit Groningerland een bezoek gebracht; Geelmuden was heer Victor in het prioraat
 van Bajum opgevolgd en later, nadat heer Joannes van Kollum uit Weidum de schuld
 van het vlees had ingelost, met algemene stemmen als abt en opvolger gekozen; met

k B2: (Ludovicus) **{comes Nassonius arrepta cymba traiiciens Amasum salvus, ut fertur evadit nulli tamen postea visus. Dux Albanus} (Bra-
 bantiam) l B2: (et ut) petitioni suae suffragentur (obnixè rogat)] m B2: immoti n B2: (impetrant) ut o B2: (eodem) convocatos
 die, idem quo nuper proponit, (petit) p B2: Collommensi

1 tia praefuit. In ipsa salutatione Isbrandus *animi sui sententiam* Joanni abbati explicat, deque illo substituendo verba facit, omnibus igitur modis hunc velut ipsi obsequen-
 5 tissimum futurum ad futuram dignitatem per submissarios promovet. Impetrata absolute promittuntur annui 500 floreni. His certa ex praestantiore supellectili adduntur donaria. Confectis ea de re literis nova inicitur electio. Communi decreto Joannes Geelmudensis [83] abbas designatur; scriptis electionis literis ab omnibus eadem subsignantur.

Eodem quo Isbrandus absolutus est anno venturi novi episcopi prodromus Leoardiam veniens, mox futuri episcopi literas in ecclesia Leoardiensi primaria omnibus
 10 praelegit. Postridie Purificationis D. Virginis episcopus Cunerus, vir magnae eruditionis, natione Zelandus de Brouwershaven, sacrae theologiae doctor, quondam ecclesiae D. Petri in *academia Lovaniensi* pastor adest. Literis sedis apostolicae suam professionem et praesulatum demonstrat. Inter caetera praeposituram Bolswardiensem omnesque agros et redditus integros suae mensae a sede apostolica assignatos, exhibi-
 15 tis scriptis docet. Ulterius progressus, omnium reddituum, agrorum, debitorum, solutionum, supellectilium, omnium rerum praepositurae Bolsvardiana praefatae exactam rationem desiderat. Quod dum Isbrando objicitur, magnam illi difficultatem parit. Frequenter ad illud praestandum commonefactus, videt se cum ipso fulminante Jove

klooster Marne, dat hij (vervolgens) met grote lof en wijsheid bestuurd heeft. Bij gemeld bezoek heeft IJsbrand abt Joannes naar eer en geweten [van zijn gevoelens] op de hoogte gebracht en uitdrukking gegeven aan zijn verlangen dat hij hem zou opvolgen, en heeft hij hem op alle mogelijke manieren als zijn toekomstige trouwe vazal via geheime boodschappers verleid om zijn toekomstige waardigheid te aanvaarden. Bij toekenning van zijn ontslag werd hem een jaargeld van vijfhonderd gulden toegezegd. Daarenboven kreeg hij nog enkele tastbare geschenken, bestaande uit prachtige meubelen. Nadat in een brief deze afspraak was bevestigd, ging men tot de nieuwe keuze over. In een gezamenlijk besluit werd Joannes Geelmuiden [83] tot abt aangewezen; de verkiezingsbrief werd opgesteld en door allen ondertekend.

In hetzelfde jaar waarin IJsbrand zijn ontslag kreeg, kwam een ijlbode van de toekomstige nieuwe bisschop naar Leeuwarden en las allen in de hoofdkerk van Leeuwarden een brief voor van de aanstaande bisschop. Daags na Maria Lichtmis [3 februari] arriveerde bisschop Cunerus, een man van grote ontwikkeling, van afkomst een Zeeuw uit Brouwershaven, doctor in de heilige godgeleerdheid en voorheen pastoor in de Sint-Pieterskerk die verbonden is aan de Academie van Leuven. In een schrijven van de Apostolische Stoel toonde hij het bewijs van zijn benoeming alsmede de eigendomsrechten op de kerk. Onder andere liet hij aan de hand van het getoonde geschrift zien, dat de proosdij van Bolsward en al haar landerijen en inkomsten hem zonder uitzondering door de Apostolische Stoel als tafelgoed waren toegewezen. Hij ging echter nog verder en eiste nauwkeurige rekenschap van alle inkomsten, landerijen, schuldenaren, afbetalingen, inventarissen en van alle bezittingen van genoemde Bolswarder proosdij. Toen dit aan IJsbrand werd voorgelegd, maakte die daar grote bezwaren tegen. Hij werd er echter bij herhaling aan herinnerd de gegevens ter beschik-

1 tatione Isbrandus animi sui sententiam explicat, deque illo substituendo verba facit,
 omnibus igitur modis hunc velut ipsi obsequentissimum ad futuram dignitatem per
 submissarios promovet.^q Impetrata absolutione promittuntur annui floreni quingenti
 quibus^r certa ex supellectile praestantior adduntur donaria, confectis ea de re literis,
 5 nova initur electio communi^s decreto Joannes Geelmudensis Lidlomensis abbas de-
 signatur, scriptis electionis literis, ab omnibus eadem subscribuntur.

Eodem quo Isbrandus absolvitur^t anno, venturi episcopi Leovardiensis prodromus
 Leovardiam veniens, mox futuri episcopi literas in ecclesia Leovardiensi primaria om-
 nibus praelegit. Postridie Purificationis Deiparae episcopus Leovardiensis Cunerus
 10 Zelandus Brouwershavius vir magnae eruditionis, sacrae theologiae doctor quondam
 ecclesiae Divi Petri Lovanii pastor adest, literas sedis apostolicae suam possessionem
 et praesulatum demonstrat.^u Hinc praeposituram Bolsvardiensem ab eadem sede
 apostolica suae mensae cum^v omnibus agris et redditibus assignatam certis literarum te-
 stimoniis docet. Ulterius progressus omnium reddituum, agrorum et debitorum supel-
 15 lectilium praepositurae praefatae, exactam rationem desiderat. Quod dum Isbrando
 obiicitur, magnam illi difficultatem parit. Frequenter ad illud praestandum commo-

grote lof en wijsheid heeft hij vervolgens leiding gegeven. Bij gemeld bezoek heeft IJs-
 brand abt Joannes van zijn gevoelens op de hoogte gesteld en uitdrukking gegeven
 aan zijn verlangen dat hij hem zou opvolgen, en heeft hij hem op alle mogelijke ma-
 nieren als zijn toekomstige trouwe vazal via geheime boodschappers verleid om zijn
 toekomstige waardigheid te aanvaarden. Bij toekenning van zijn ontslag werd hem
 een jaargeld van vijfhonderd gulden toegezegd. Daarenboven kreeg hij nog enkele
 tastbare geschenken, bestaande uit prachtige meubelen. Nadat in een brief deze af-
 spraak was bevestigd, ging men tot de nieuwe keuze over. In een gezamenlijk besluit
 werd Joannes Geelmuiden tot abt van Lidlum werd aangewezen; de verkiezingsbrief
 werd opgesteld en door allen ondertekend.

In hetzelfde jaar waarin IJsbrand ontslagen werd, kwam een ijlbode van de toekom-
 stige bisschop naar Leeuwarden en las allen in de hoofdkerk van Leeuwarden een
 brief voor van de aanstaande bisschop. Daags na Maria Lichtmis arriveerde de Leeu-
 warder bisschop Cunerus, van afkomst een Zeeuw uit Brouwershaven, een man van
 grote ontwikkeling, doctor in de heilige godgeleerdheid en voordien pastoor in de
 Sint-Pieterskerk te Leuven. In een schrijven van de Apostolische Stoel toonde hij het
 bewijs van zijn eigendomsrechten en zijn benoeming tot bisschop. Zo ook liet hij aan
 de hand van dit onbetwistbaar schriftelijk bewijs zien, dat de proosdij van Bolsward
 door dezelfde Apostolische Stoel hem met al haar landerijen en inkomsten als tafelf-
 goed was toegewezen. Hij ging echter nog verder en eiste nauwkeurige rekenschap van
 alle inkomsten, landerijen, schuldenaren en inventarissen van genoemde Bolswarder
 proosdij. Toen dit aan IJsbrand werd voorgelegd, maakte die daar grote bezwaren te-
 gen. Hij werd er echter bij herhaling aan herinnerd de gegevens ter beschikking te

q B2: ***proponet* r B2: *(quingenti) pro salario, (quibus)* s B2: *(electio) qua (communi)* t B2: ***absolvit* u B2: *(apostolicae)*
***{de sua possessione et praesulatu} (demonstrat)* v B2: *(apostolica) illi (cum)*

- 1 rem habere; quibus mediis sese his rebus extricet dum altius meditatur, ab ipso praesule per advocatum fisci citatur. Tandem collectis rebus omnibus, relicta Frisia, Herdervicae salutatis amiculis, Emdam omnium asylum profugorum adiit. Ibi diutius haesitans, ducta uxore apostata, Francfordiam proficiscitur. Peste correptus uterque,
5 illam amittit. Coloniam paululum recreatus caeli mutandi gratia profectus, pestis recrudescit, qua extinctus quiescit anno 1571, aetatis 56, praefecturae suae anno 17.

JOANNES GEELMUDENSIS abbas XXXIV

Electus abbas Joannes Geelmudensis sumpto secum fratre D. Nicolao, Lidlum summa celeritate properat, ubi ab utroque abbate ipsius praestolatur adventus. Confirmatus ab Godefrido patre abbate, cum Isbrando de dandis donariis, de redituum omnium
10 traditione transigit, suoque exin officio summa diligentia praeest. Literarum studia, tempore a curis submoto, quantum potest secum confert. *Reliqua monasterii negotia sua industria et labore disponit gnaviter.* Ex archidiaconatu Vinsomensi anno 69^a cum episco-

king te stellen en merkte met een donderende Jupiter te doen te hebben. Want terwijl hij bleef nadenken op wat voor manier hij zich uit deze affaire kon redden, werd hij via de procureur-fiscaal door zijne hoogwaardigheid zelf gedagvaard. Tenslotte verzamelde hij al zijn spullen, verliet Friesland, bezocht in Harderwijk zijn vrienden en ging naar Emden, toevluchtsoord voor allerhande vluchtelingen. Hier bleef hij een tijdlang hangen, trouwde een vrouw, zei de Moederkerk vaarwel en vertrok toen naar Frankfurt. Beiden werden daar door de pest besmet, waarbij hij zijn vrouw verloor. Toen hij, enigszins hersteld, voor verandering van lucht naar Keulen was vertrokken, greep ook daar de pest om zich heen; hij raakte erdoor besmet en stierf in het jaar 1571 op zesenvijftigjarige leeftijd, het zeventiende jaar van zijn ambt.

JOANNES GEELMUIDEN, de vierendertigste abt

Joannes Geelmuiden werd [zoals gezegd] tot abt gekozen en spoedde zich in gezelschap van zijn broer heer Nicolaas in allerijl naar Lidlum, waar zijn komst door beide abten¹¹⁹ werd verwacht. Hij werd door vaderabt Godfried bevestigd, onderhandelde met IJsbrand over de verlening van geschenken en de overdracht van alle inkomsten en voerde vervolgens zeer nauwgezet de leiding. Hij legde zich in zijn vrije tijd zoveel als in zijn vermogen was toe op de studie der wetenschap. Ook de overige belangen van het klooster behartigde hij vol ijver en met noeste arbeid. Over het aartsdiakonaat

a Hs. 1559. In navolging van Wumkes gecorrigeerd.

119 Dat zullen geweest zijn: IJsbrand Harderwijk en Godfried, respectievelijk de abten van Lidlum en van Mariëngaarde.

- 1 nefactus, videt^w sibi cum ipso fulminante Jove rem esse; quibus igitur mediis sese his
 tricus expediat, dum altius meditatur ab ipso praesule per advocatum fiscum citatur.
 Tandem collectis rebus omnibus^x relicta Frisia Hardervicq salutatis amicus^y Emdam
 omnium asylum profugorum adiit, longius hesitans ducta uxore apostata Francfor-
 5 diam proficiscitur. Peste correptus uterque illam amittit. Morbo remissius agente, mu-
 tandi^z aeris gratia Coloniam profectus, pestis recruduit, qua extinctus moritur anno
 dignitatis 17 etatis 58 salutis 1571.

JOANNES GEELMUDEN abbas XXXIV

- Electus abbas Joannes Gelmudensis^a sumpto secum fratre D. Nicolao *germano* Lidlum
 10 summa celeritate contendit, ab utroque abbate diu expectatus confirmatur. Cum Is-
 brando de donariis, de reddituum omnium *ratione accepto libro rationali amico* transigit,
 suoque exinde officio summa diligentia praeest. *Nicolaum virum modestum et pium fra-*
trem, communi virginum suffragio electum abbatem^b substituit, qui ab episcopo Groningensi Joanne
Knijffo consecratus feliciter praeest. Literarum studiis discussa curarum nebula quantum
 15 *potest fuit intentus, illas summopere fovet musas ac diligit. Huic cum^c episcopo Leo-*

stellen en merkte daarbij met een donderende Jupiter te doen te hebben. Want terwijl hij bleef nadenken op wat voor manier hij zich uit deze problemen kon redden, werd hij via de procureur-fiscaal door zijne hoogwaardigheid zelf gedagvaard. Hij verzamelde daarop al zijn spullen, verliet Friesland, bezocht in Harderwijk zijn vrienden, ging naar Emden, toevluchtsoord voor allerhande vluchtelingen. Hier bleef hij een tijdlang hangen, trouwde een vrouw, zei de Moederkerk vaarwel en vertrok naar Frankfurt. Beiden werden door de pest besmet, waarbij hij haar moest verliezen. Sterk verzwakt door een aanhoudende ziekte vertrok hij voor verandering van lucht naar Keulen; ook daar greep de pest om zich heen, hij raakte besmet en stierf in het jaar 1571 op achtenvijftigjarige leeftijd, het zeventiende jaar van zijn ambt.

JOANNES GEELMUIDEN, de vierendertigste abt

Tot abt gekozen spoedde Joannes Geelmuiden met in zijn gezelschap zijn broer heer Nicolaas zich in allerijl naar Lidlum, waar zijn komst door beide abten lang werd verwacht. Hij werd [aanstonds] bevestigd. Na ontvangst van het grootboek onderhandelde hij met Ijsbrand in der minne over schenkingen en de waarde van alle inkomsten en voerde vervolgens zeer nauwgezet de leiding. Zijn broer Nicolaas, een bescheiden en vroom man, stelde hij met algemene instemming der zusters aan als zijn opvolger als abt van Marne. Hij werd door de bisschop van Groningen, Joannes Knijff, gewijd en gaf met succes leiding. Om de nevel van zijn zorgen te verdrijven, legde hij zich

w B2: (parit). Et cum frequenter ad illud praestandum commonefactus esset, (videt) x B2: (advocatum) Frisium citatur. Qua territus Isbrandus (collectis rebus omnibus) y B2: amicis z B2: (ducta uxore apostata) illam amittit. Morbo dein remissius agente (mutandi) a B2: Gelmuiden b B2: (abbatem) sibi Merna c B2: (intentus) musas summopere fovens ac diligens. Illi etiam (cum)

- 1 po Leovardiensi magnas sustinet molestias. Ipso contra invadentem episcopum suum
 jus defendente, mittit praeterea [84] Steinveldiam D. Sibrandum ecclesiae Berlikoma-
 nae pastorem, qui impetratis a patre abbate Jacobo Panhusio literis ipsi omnium sui
 ordinis et monasterii coenobiorum pagorumque plenam visitandi potestatem dedit.
- 5 Sequenti hyeme, Brabantiae abbatibus hoc promoventibus. Albanus misso nuncio
 omnes Frisiae praelatos Praemonstratensis ordinis Lovanii ad diem Februarii deci-
 mum praesto esse jubet. Abbates itineris difficultate moti, praefatum submittunt Si-
 brandum rei cognoscendae causa. Quibus auditis novo Frisia subjicitur abbatum im-
 perio; novus constituitur abbas primarius Floreffiensis, cui, relicto Steinveldio *ex pon-*
 10 *tificio decreto*, in posterum Frisiorum Groninganonumque ditionis abbates auscultabunt.
- Anno 72 recruduit bellum Gosianorum in Frisia. Albanus ex quavis mercatura etiam
 levi decimum nummum postulans, magnas in toto Belgio excitat tragoedias, qua
 exactione Gosianis rei male gerendae magnam dedisse occasionem memoratur. Hi
 collectis copiis Zelandiam, Hollandiam, magnam Geldriae partem invadentes, *ingentes*
 15 *eundo vires sumunt*. Nec Frisia quieta existens, ex propinquo Campensium oppido, illos
 missis literis evocat. Comes Schouvenburgius Jodocus, *auditis illorum postulatis ex centu-*
rationibus, praemittit cum signis militum quatuor Bronchorstium Gheldrum suarum rerum

Winsum kreeg hij in 1569 met de bisschop van Leeuwarden slepende problemen. Tegen de bisschop die in zijn bevoegdheden trad, verdedigde hij zijn recht en zond bovendien [84] heer Sibrand, pastoor van Berlikum,¹²⁰ naar Steinfeld. Deze kreeg [aldaar] van vaderabt Jacob Panhuizen een brief mee die hem het volledige visitatierecht verschaftte over alle kloosters van zijn orde en de parochiekerken van zijn klooster. De volgende winter droeg Alva op aandringen van de Brabantse abten via een bode alle prelaten van de premonstratenzerorde in Friesland op om op 10 februari in Leuven aanwezig te zijn. Omdat de abten tegen de zware reis opzagen, stuurden ze de eerder genoemde Sibrandus er heen om te vernemen wat de bedoeling was. Zo kregen zij te horen dat Friesland onder een nieuw bewind van abten gesteld werd; de abt van Florefte¹²¹ werd als nieuwe algemeen vaderabt aangesteld, aan wie met terzijdestelling van Steinfeld volgens pauselijk decreet de abten van Friesland en Groningerland voortaan moesten gehoorzamen.

In het jaar (15)72 laaide in Friesland de oorlog met de Geuzen weer op. Alva vorderde namelijk van elke verkoop, zelfs kleine, de tiende penning en veroorzaakte daarmee grote tragedies in al de Nederlanden, en men zegt dat hij door deze heffing de Geuzen alle gelegenheid bood onheil aan te richten. Zij verzamelden veel manschappen, vielen Zeeland, Holland en een groot deel van Gelre binnen en trokken onderweg nog veel troepen aan. Ook in Friesland bleef het niet rustig: per brief riep het gewest ze vanuit de nabijgelegen stad Kampen op. Graaf Joost (II) van Schauenburg¹²² die via hophlieden hun verzoeken vernam, stuurde de Geldersman Dirk van Bronckhorst,¹²³

120 Dit moet Sibrandus Leo zelf zijn geweest, op dat moment pastoor in Berlikum.

121 Florefte, premonstratenzerabdij in België.

122 Joost II van Schouwenburg [Schauenburg], stadhouder van Groningen en Friesland in 1572. Hij woonde in Franeker en leidde de guerrilla der Geuzen, maar moest vluchten.

123 Dirk van Bronckhorst, stadhouder van Friesland (1572).

1 vardiensi de archidyaconatu Vinsomensi anno^d magna fuit contentio. Hic dum suum
ius studet defendere misso D. Sibrando ecclesiae pastore Steinveldiam a D. Jacobo
Panhusio patre-abbate literas impetrat, quibus *pro more veteri ipsi, velut Frisiae totius visita-*
5 *tori, omnium monasteriorum ecclesiarum ac pagorum iure veteri ex consuetudine subiecto-*
rum visitandi plenam dat potestatem. Hieme sequente Brabantiae patribus hoc pro-
moventibus Albanus misso nuncio omnes Frisie abbates et praelates Praemonstraten-
sis ordinis Lovanii ad diem Februari 10 praesto esse mandat. Abbates itinerum diffi-
cultate moti praefatum D. Sibrandum rei cognoscendae causa eo dirigunt et submitunt.
10 *Quibus auditis^e novo Frisiorum abbates neglecto Steinveldio ordinum subiiciuntur*
imperio, primus Belgii totius pater abbas designatur Floreffensis.

Anno 1572 recruduit bellum Gosianorum in Frisia. Albanus ex quavis mercatura de-
cimorum nummorum postulans, magnas excitat per Belgium tragedias, qua exactione
Gosianis rei male gerendae magnam dedisse occasionem memoratur. Hi collectis co-
piis Zelandiam, Hollandiam, magnam insuper Geldrie Transysulanieque ditionis partem in-
15 *vadunt et occupant. Nec Frisia ex abundante exulum numero quietata esse potuit: ex propin-*
quo Campensium oppido missis literis evocati. Praemisso per Jodocum Schouvenbur-
gium comitem Brunckhorstio Geldro suarum rerum prodigo levi^f militum manu Sne-

zoveel als hij kon toe op de studie der wetenschap en koesterde en beminde de mu-
zen. Over het aartsdiakonaat Winsum kreeg hij in het jaar [69] met de bisschop van
Leeuwarden slepende problemen. En aangezien hij zijn aanspraken wilde verdedigen,
zond hij heer Sibrand, pastoor van Berlikum naar Steinfeld en ontving van vaderabt
heer Jacob Panhuisen¹³ een brief, waarin deze hem, aangezien hij als vanouds visitorator
was van heel Friesland, naar gebruik en volgens oud recht volledig de vrije hand liet
om de bewoners van alle kloosters en parochiekerken te visiteren. De volgende winter
droeg Alva echter op aandringen van de Brabantse abten via een bode alle abten en
prelaten van de premonstratenzerorde in Friesland op om op 10 februari in Leuven
aanwezig te zijn. Omdat de abten tegen de zware reizen opzagen, belastten ze de eer-
der genoemde Sibrandus daarmee om te vernemen wat de bedoeling was en stuurden
hem er op af. Zo kregen zij te horen dat de Friese abten met terzijdestelling van Stein-
feld onder een nieuw bewind binnen de orde werden gesteld en dat de abt van Floreff
als voornaamste vaderabt van al de Nederlanden was aangesteld.

In het jaar 1572 laaide in Friesland de oorlog met de Geuzen opnieuw op. Alva vor-
derde namelijk van elke verkoop de tiende penning en veroorzaakte daarmee grote
tragedies in de Nederlanden, en men zegt dat hij door deze heffing de Geuzen alle ge-
legenheid bood onheil aan te richten. Zij verzamelden veel manschappen, vielen Zee-
land, Holland en bovendien een groot deel van Gelre en Overijssel binnen en legden
er een bezetting in. Ook in Friesland kon vanwege het groot aantal ballingen de rust
niet bewaard blijven: per brief werden zij vanuit de nabijgelegen stad Kampen [tot de
strijd] opgeroepen. Joost van Schauenburg stuurde vervolgens de Geldersman graaf
Dirk van Bronckhorst, een verkwister van zijn goederen, er op uit, die met lichtbewa-

^d Het jaartal 59 is doorgestreept. B2 vermeldt terecht 1569; Hugo 79. ^e B2: Quo audito ^f B2: (prodigo) cum (levi)

13 Over Panhuisen nader in paragraaf 1.3.

1 prodigum. *Hic ab ingressa Frisia Snekam, Bolsvardiam et Franekeram occupat. Furtis, rapinis, incendiis omnia conspurcat. Ecclesiis, templis et monasteriis infensi, omnium horum bona summa libertate militibus in praedam dedit. Ante occupatam a Gosianis Franekeram praestantiora bona abbas eo, fiducia civium tectus, convexerat. Post-*
 5 *modum considerata illorum inconstantia hostem intromittendum metuens, biduo ante ingressum Gosianorum summa celeritate et astutia sua quaeque recondit et Leovardiam transfert. Gosiani ab occupata urbe aedes illius ingressi, expilant reliquum, Dokonis Martena aedes concessa gratia reliqua conservantur.^a Gosiani urbe in potestatem suam redacta egressi, monasterium Lidlomense praeter modum depraedantur. Subver-*
 10 *tunt aras, sedilia, organon, campanas, fenestras, [85] ostia, cancellos, cardines, imo quicquid ex pecore, frumento abigi potuit simul auferunt. Postremo Frisiae protector D. Caspar Billij, misso milite Germano, monasterium castrorum loco munit et vallo cingit. Idem in Aenyom et Berlkom ad coercendos Goesianos facit. Haec fiunt circa festum D. Lamberti anno 72.*

een verkwister van zijn goederen, er op uit met vier vendels soldaten. Kort na zijn inval in Friesland wist hij Sneek,¹²⁴ Bolsward¹²⁵ en Franeker¹²⁶ te bezetten. Overal richtte deze schade aan door diefstal, roof en brandstichting. In hun haat tegen kerken, godshuizen en kloosters liet Bronckhorst de soldaten de vrije hand om de goederen van al deze instellingen te plunderen. Vóórdat de Geuzen Franeker innamen had de abt onder dekking van betrouwbare burgers zijn beste spullen daarheen laten brengen. Daar hij echter even later niet meer zeker was van hun vastberadenheid en bang was dat zij gedwongen zouden worden de vijand binnen te laten, stopte hij twee dagen vóór de intocht van de Geuzen alles snel en listig weg en bracht de spullen over naar Leeuwarden. Zodra de Geuzen de stad bezetten, drongen ze zijn abtswoning binnen en roofden wat nog restte; dank zij Doeke Martena,¹²⁷ aan wie de woning werd gelaten bleef de rest behouden. Nu de Geuzen de stad voor de tweede keer stevig in handen hadden, trokken ze er op uit en roofden het klooster Lidlum volledig leeg. Ze vernielden altaren, koorbanken, het orgel, de klokken, ramen, [85] deuren, koorhekken, deuren, ja, ze sleepten ook nog alles wat er aan vee en koren vervoerd kon worden met zich mee. Te langen leste stuurde de stadhouder van Friesland, heer Caspar [de Robles] van Billy, een Duitse compagnie, versterkte het klooster als een legerplaats en legde er een bolwerk omheen. Ditzelfde deed hij in Anjum en Berlikum om de Geuzen in bedwang te houden. Dit alles vond plaats in het jaar [15]72 rond de feestdag van Sint-Lambertus [17 september].

a De zin wordt verduidelijkt in B.

124 Sneek viel hun op 17 augustus 1572 handen.

125 Bolsward viel 21 augustus.

126 Franeker viel 28 augustus.

127 Zie: Kramer, 'Doecke Martena', passim.

- 1 cam, hinc Bolsvardiam, paulo post Franekeram occupant. Furtis, rapinis et incendiis omnia conspurcant et corrumpunt. Ecclesiis, templis, cenobiis, sacerdotibus graviter infensi, omnium horum bona, summa liberalitate furenti militi conceduntur.^g Ante occupatam a Gosianis Franekeram abbas *ingenti sollicitudine* bona Lidlomensium praestantiora eo contulerat *civium fretus constantia*. Praesentiens civium animos sensim degenerare, vix biduo concesso magna velocitate et astu sua queque *vidulis^h et vasculis recondita* Leovardiam transfert. Ipse cum suis subsequitur. Gosiani occupata urbe abbatis edes invadunt, optimi viri Dokonis Martena, *modo pro dolor hostis declaratusⁱ*, interventu eadem^k cum reliqua supellectile servantur, quas ipse perpetuo sibi servat quousque
- 10 Gosianorum durabat imperium. Gosiani egressi Lidlum^l praeter modum depredantur. Quicquid ex pecore, frumento, ostiis, fenestris, cancellis, aris et reliquis moveri potuit, auferunt, rapiunt et effringunt. Frisie defensor D. Caspar Billy^m immisso milite Germano monasteriumⁿ erectis moenibus firmat, idipsum in Aenyom et Berlikom praestat.

pende soldaten Sneek, vervolgens Bolsward en even later Franeker bezetten. Overal richtten deze schade en vernielingen aan door diefstal, roof en brandstichting. In hun haat tegen kerken, godshuizen, kloosters en priesters lieten zij de soldaten de vrije hand om de goederen van al deze instellingen te plunderen. Vóórdat de Geuzen Franeker innamen had de abt uit voorzorg zijn beste spullen van Lidlum daarheen laten brengen, daarbij rekenend op de vastberadenheid van de burgers. Daar hij echter het vermoeden kreeg dat de burgers hun moed zouden verliezen, verborg hij twee dagen later al zijn spullen zeer snel en listig in koffers en tonnen, bracht ze over naar Leeuwarden en volgde zelf met zijn mensen. Zodra de Geuzen de stad bezetten, drongen ze de abtswoning binnen, maar door bemiddeling van de edele Doeke Martena, jammer genoeg een verklaarde vijand, bleven deze met alles wat van de inboedel nog over was gespaard, aangezien hij deze voor zichzelf behield zolang de Geuzen er de baas waren. De Geuzen trokken de stad uit en roofden het klooster Lidlum volledig leeg: alles wat er aan vee en koren en wat er van deuren, ramen, koorhekken, altaren en de rest vervoerd kon worden, namen ze weg, roofden en vernielden het. Daarop stuurde stadhouder Caspar heer van Billy een Duitse compagnie, versterkte het klooster met stevige muren¹⁴ en deed datzelfde in Anjum en Berlikum.

g B2: concedunt h B2: doliis i B2: (transfert) et mox (ipse) j B2: (Martena; modo hostis declarati k B2: aedes l B2: (Goësiiani) urbe egressi (Lidlom) m B2: (Caspar) de(Billy) n B2: (Germano) cum aliquot signis Valonum (monasterium)

14 Ook de vogelvluchttekening van Robles toont deze muren. A spreekt over bolwerken.

- 1 Schauenburgius ubi videt se incassum pro invadenda Frisia laborare, capto ex tempore consilio, praemissis vidulis auro et argento plenis, circa Martini festum fugam arripit. Huius vestigia sequuti reliqui, *urbes vacuas, exesas et spoliatas* relinquunt. D. Billij fugam illorum per exploratores intelligens, Mackum usque persequitur, occupatisque
- 5 urbibus Gallorum imponit praesidium. Postmodum abbas Franekeram rediens, cum suis proprias aedes repetit et inhabitat. Amissa quantum potest recuperat, comparato pecore monasterii agros propriis excolit sumptibus, Tadonis laici fidissimi opera fretus.

[Finis abbatum in Lidlum].

Zodra Schauenburg bemerkte dat zijn pogingen om Friesland te bezetten zonder succes bleven, hield hij terstond beraad, stuurde koffers vol goud en zilver vooruit en nam rond het feest van Sint Maarten de benen. De anderen volgden hem op de voet en lieten de steden onbeheerd, verwoest en geplunderd achter. De Heer van Billy vernam van verspieders dat ze gevlucht waren, achtervolgde ze tot Makkum, nam weer bezit van de steden en legde er een bezetting van Waalse troepen in. Tenslotte keerde ook de abt weer terug naar Franeker, zocht met zijn mensen hun onderkomens op en ging er weer wonen.¹²⁸ Wat hij kwijt was geraakt, trachtte hij zoveel mogelijk terug te krijgen, bracht de veestapel van het klooster weer op sterkte en bebouwde eveneens op eigen kosten de landerijen en werd daarbij allergetrouwelijkst ter zijde gestaan door de lekebroeder Tado.

[Einde van de abtenkroniek van Lidlum].

128 Zonder twijfel nam hij met de zijnen intrek in het *refugium*. Een verblijf in het uitgeplunderde, door soldaten bezette klooster was weinig aantrekkelijk.

- 1 Schauenburgius largis^o Frisiorum promissionibus de occupanda Frisia videns se frustratum, capto ex tempore consilio, praemissis vidulis^p auro et argento Frisico plenis circa Divi Martini festum subsequitur fugam arripiens; huius vestigia sectati reliqui, oves vacuas exesas et spoliatas Gallis relinquunt.^q Fuga per exploratores comperta Dr Billy
- 5 vir strenuus et animosus^s in Mackom usque prosequitur. Rediens imposito civitatibus praesidio Regiae Maiestatis nomine rursus occupat.^t Abbas sumptuum et molestiarum satur Franekeram rediens, amissa quoque recuperat, comparato pecore, monasterii agros et pascua propriis colit sumptibus Tadonis fratris layci opera usus fideli.^u

[Finis abbatum in Lidlum]

Toen Schauenburg bemerkte dat hij er ondanks de gulle toezeggingen van de Friezen niet in slaagde Friesland bezet te houden, hield hij terstond beraad, stuurde koffers vol goud en zilver vooruit, verliet Friesland rond het feest van Sint-Maarten en nam de benen. De anderen volgden hem op de voet en lieten de achtergebleven gewonde en gedode schapen achter voor de Walen. De Heer van Billy, een energiek en moedig man, vernam van verspieders dat ze gevlucht waren en achtervolgde ze tot Makkum. Daarna keerde hij terug, legde een bezetting in de steden en nam ze in naam van Zijne Koninklijke Majesteit weer in bezit. De abt, kosten en lasten moede, keerde terug naar Franeker, trachtte terug te krijgen wat hij kwijt was geraakt, bracht de veestapel weer op sterkte en liet op eigen kosten de akkers en landerijen bewerken, waarbij de lekebroeder Tado hem trouw ten dienste heeft gestaan.¹⁵

[Einde van de abtenkroniek van Lidlum].

o B2: tardis **p** B2: doliis **q** B2: (reliqui), oves et vaccas spoliatas et occisas Valonibus (relinquunt) **r** B2: de **s** B2: (animosus) illos **t** B2: (nomine) Frisiam rursus (rursus occupat) **u** B2: (sumptibus) Finis. In his Tadonis layici opera usus fideli. Matthaëus voegt er aan toe: Et hactenus Sibrandus. Passim meminit monasterii in libris historiarum doctissimus Ubbo Emmius. Meminit fundatorum ejus Sibodi et Tzallingii Donya lib. 7 hist. Caesi etiam Liaucamae, cujus praedicat pietatem, eodem modo quo auctor hic lib. 13. Coenobium opibus praevalidum et hominum multitudine, otiosorum scilicet, abundans ait nihil dissimulans lib. 14. Nec habeo quod addam hic.

15 Backmund (Monasticon Praemonstratense II, 208) citeert Winsemius, dat abt Geelmuiden, nadat Sibrandus Leo zijn kronieken had voltooid, met zijn religieuzen zijn intrek had genomen in het *refugium* in Franeker en later in Leeuwarden. Na de hernieuwde verwoesting van Lidlum is hij in 1579 naar Groningen uitgeweken en werd in 1598 met twee van zijn confraters in Sneek gesignaleerd. Hij legde in dat jaar een eed af dat hij niets zou ondernemen tegen de calvinistische godsdienst (*se nihil esse moliturum contra religionem calvinisticam*). Gem. Arch. Sneek nr. 69, Oldburgerboek fol. 25.

1 [ABBATES IN HORTO BEATAE MARIAE^a]

[3] Anno Dominicae incarnationis 1163 conventus D. Virginis Horti Mariae fundatur a venerabili Deoque dilecto viro *Frederico* (*Feykone* pastore ecclesiae in Hallum).^b Hic natus fuit in pago praefato honestis parentibus, Dodone patre, matre vero Siburga (Sybrich). Orbatus patre a matre vidua honeste educatus. Jactis Hallemii primis literaturae fundamentis, Monasterium Vestphaliae studiorum gratia profectus, et pietati et literis plurimum addictus fuit. Frequentius monasterium Insulae S. Mariae ordinis Praemonstratensis accedens, coenobitarum pietate vitaeque puritate motus, ipsam ordinis praefati vim et disciplinam amplexus, mirum in modum studuit promovere. Rediens^c 5 igitur Hallemium D. Feyko pastor senio confectus, juvenis probitate motus, ipsum suis sumptibus magnoque studio sacerdotem curavit consecrari, tantam in ipso virtutem conspicatus, ut ipso defuncto merito succedere dignus haberetur, quod et postmodum contigit. Ipso nempe fatis concessio, communi voto Fredericus pastor designatur. Hac dignitate sublimatus; necdum illa ordinis pietatisque seminaria, olim imbibita, animo exciderant. 10 Igitur quo pacto [cum^d] [4] id quod pectore dudum presserat, re tandem praestaret necdum ob varia hominum tumultuantium bella, caedes et latrocinia ecclesiarum prae ni-

[DE ABTEN VAN MARIËNGAARDE]

In het jaar van 's Heren Menswording 1163 werd het klooster Mariëngaarde gesticht door de eerbiedwaardige en bij God geliefde man Frederik (terwijl Feyko¹²⁹ de pastoor was van de kerk van Hallum). Hij was in genoemd dorp geboren uit aanzienlijke ouders: vader Dodo en moeder Siburga (Sybrich). Na het verlies van zijn vader werd hij door diens weduwe, zijn moeder, volgens zijn stand opgevoed. In Hallum werden hem de eerste beginselen van de Latijnse grammatica bijgebracht, waarna hij naar Munster in Westfalen vertrok om daar te studeren.¹³⁰ Daar ook wijdde hij zich volledig aan vroomheid en wetenschap. Zeer regelmatig bezocht hij het premonstratenzer klooster Eiland van Maria, en, geraakt door de vroomheid en het kuise leven der kloosterlingen, omarmde hij de krachtige tucht van deze orde en was er op uit deze op bijzondere wijze te bevorderen. Hij keerde naar Hallum terug. Heer Feyko, de pastoor, op leeftijd gekomen, liet hem, getroffen door de deugdzaamheid van de jongeman, op zijn kosten en in grote genegenheid tot priester wijden, daar hij zulk een grote deugdzaamheid bij hem waarnam, dat hij hem terecht waardig achtte hem na zijn overlijden op te volgen. Hetgeen later ook geschiedde. Want toen [Feyko] was overleden werd Frederik met algemene stemmen als pastoor aangewezen. Zo werd hij tot deze waardigheid verheven, maar de kiemen van die vrome orde die hij vroeger in zich had opgenomen, waren niet uit zijn gedachten verdwenen. Nadat hij deze verplichting was aangegaan, maar [4] zag, dat hij datgene wat hem al lang in zijn hart bezig hield nog

a De titel ontbreekt bij Gabbema. b De tussenzin staat bij Gabbema tussen haken. Dit komt later niet meer voor.
c Wumkes: *redientem*. d Niet in het hs.

129 Over de verwarring rondom de namen Frederik en Feyko zie paragraaf 3.2.2.

130 Volgens traditioneel katholiek spraakgebruik ging hij 'op studie'.

1 De FUNDATIONE HORTI D. VIRGINIS, MARIGAERD^v

Anno *virginei partus millesimo centesimo sexagesimo tertio monasterium Horti D. Virgini-
nis Marigarde^w fundatur a venerabili et Deo dilecto viro Domino Frederico Feijkone, eccle-
siae in Hallom pastore.^x In pago praedicto honestis natus parentibus, patre Dodone,
5 matre Sibrich. In ipsa adolescentia mortuo patre suorum praesidio destituitur, a matre vidua
honeste educatus, prima grammatices precepta Hallemii didicit. Quibus edoctus Monasterium
Vestphaliae studiorum gratia profectus, et pietati et literis plurimum addictus fuit. Ce-
nobium Insulae S. Mariae frequentius accedens, cenobitarum pietate vitaeque puritate
10 motus, ipsam ordinis Premonstratensis vim et disciplinam amplexus, mirum in modum
studuit promovere. Hallemium rediens,^y Dominus Feijko pastor senio confectus, iuve-
nis probitate motus, ipsum propriis sumptibus sacerdotio consecrari curat. Sacerdo-
tium adeptus defuncto Feijkone, communi suffragio successor Feijkonis *declaratur*.
Hac dignitate tametsi sublimatus, necdum illa ordinis pietatisque seminaria^z, olim in
Insula recepta non exciderant.^a Igitur quo pacto (cum^b) id quod *mente ferebat* re tandem
15 prestaret, necdum ob varia^c hominum tumultuantium bella, cedes et latrocinia tem-*

Over de STICHTING van de GAARDE van de HEILIGE MAAGD, MARIËNGAARDE

In het jaar van de maagdelijke geboorte 1163 werd het klooster Mariëngaarde gesticht door de eerbiedwaardige en bij God geliefde man heer Frederik Feyko, pastoor van de kerk van Hallum. Hij was in genoemd dorp geboren uit aanzienlijke ouders: vader Dodo en moeder Sibrich. Reeds in zijn jongelingsjaren moest hij door het overlijden van zijn vader de inkomsten van de zijnen ontberen, maar werd door zijn moeder, een weduwwrouw, volgens zijn stand opgevoed en leerde in Hallum de eerste beginselen van het Latijn kennen. Toen hij deze voldoende beheerste, vertrok hij naar Munster in Westfalen om daar te studeren. Daar ook wijdde hij zich volledig aan vroomheid en wetenschap. Zeer regelmatig bezocht hij het klooster Eiland van Maria, en, geraakt door de vroomheid en het kuise leven der kloosterlingen, omarmde hij onmiddellijk de krachtige tucht van de premonstratenzerorde en was er op uit deze op bijzondere wijze te bevorderen. Hij keerde naar Hallum terug. Heer Feyko, de pastoor, op leeftijd gekomen, liet hem, getroffen door de deugdzaamheid van de jongeman, op zijn eigen kosten tot priester wijden. Nadat hij het priesterschap had ontvangen, werd hij na de dood van Feijko met algemene stemmen als de opvolger van Feijko aangewezen. Zo werd hij dus tot deze waardigheid verheven, maar die kiemen van de orde en haar vroomheid die hij vroeger in het Eiland had ontvangen, waren hem niet ontvallen. Nadat hij dus deze verplichting was aangegaan, maar zag, dat hij datgene wat hem al lang in zijn geest bezig hield nog niet in praktijk kon brengen en hij als gevolg van di-

v Hugo geeft hierna het eerste hoofdstuk de titel: B. *Fridericus, primus abbas atque fundator*. w B1a en B2: *Mariëgaerde* x De komma staat in B1 en AASS achter *Feijkone*; in B2 achter *Frederico*. Hugo: *Frederico, post Feijkonem, pastore*. Uitgebreider over deze kwestie in paragraaf 3.2.2. y De komma staat in B1 en AASS achter *rediens*. In B2 staat geen komma. z B2: *semina* a B2 en AASS: (*insula*) *Divae Mariae (recepta) exciderant*. b Cum is in navolging van Wumkes toegevoegd. c B2: (*praestaret*) *dum va-
ria*

- 1 *mio furore inflammationes videret, homines tandem gravi aeterni iudicii poena denuncia-
ciata cepit monere, instare, praeterque modum hortari ad resipiscentiam, paratam
omnibus salutem, dummodo posthabitis carnis delitiis, fraude, invidia, belli fomite
actaque de prioribus poenitentia ipsum Christi vestigia *incedentem* imitentur.*
- 5 *Hac verborum vi sacro cooperante pneumate hominum animos sic commovit, ut
plures et genere nobiles factorumque fortium insignes, posthabito mundo in ecclesia
Hallomensi sumpto habitu candido *monachatum* professi, ipsius subderentur ordinis-
que disciplinis. Horum praecipuus Goslicus ex Goslinganis nobilibus extitit. Hic relicta
ex consensu uxore et liberis omnique substantia, se totum Christovero zelo incitatus
10 obtulit. Hunc Vibrandus animi ferocia, *audacia*, gloriaque belli clarus familiae Cam-
minganae^a ex Blya aemulatus idipsum praestat. Fredericus horum confluxu quotidia-
nisque incrementis fervidior factus secessum parat, locum aedificandi monasterium
decernit. Quod dum per se utpote destitutus opibus efficere nequit, nobilissimae ma-
tronaes Sju, matris *Regneri* cognomento Magni, nobilis de Markela, praesidio et muni-
15 ficientia adjunctus. Cui et honesta matrona Gertrudis ex Dresom, cognata Aesgonis et*

niet in praktijk kon brengen en hij als gevolg van diverse gevechten, moordpartijen en intriges tussen ruziezoekers zijn heiligdommen door grof geweld in vlammen zag opgaan, ging hij er tenslotte toe over de mensen met de aankondiging van de zware straf van het Laatste Oordeel te manen en te dreigen en zeer ernstig aan te sporen om tot inkeer te komen, om zo het heil te verwerven dat voor allen was weggelegd, mits zij zich onthielden van vleselijke genoegens, bedrog, afgunst en het vuur van de oorlog, en mits zij berouw over hun verleden hadden betoond, hem zouden navolgen en in de voetstappen van Christus treden.

Door deze krachtige woorden wist hij onder medewerking van de Heilige Geest de harten van de mensen zozeer te beroeren, dat velen, zowel edelen van geboorte als lieden die zich onderscheidden door hun dappere daden, de wereld verlieten, in de kerk van Hallum het witte habijt aannamen, hun professie als kloosterling deden en zich onderwierpen aan zijn tuchtmaatregelen en die van de orde. De meest vooraanstaande onder hen was Goslic [Godescalc] uit het edele geslacht Goslinga die – met hun instemming – vrouw en kinderen en al zijn bezittingen verliet en zich geheel en al aan Christus wijdde, daartoe gedreven door een waarachtige ijver. Vibrand van de Camminga-familie uit Blija, vermaard om zijn strijdlust, vermetelheid en oorlogsroem, wedijverde met hem en deed hetzelfde. Frederik, door hun komst en de groei die van dag tot dag toenam nog meer aangemoedigd, maakte aanstalten zich uit de wereld terug te trekken en sprak zich uit voor een plaats om daar een klooster te stichten. En toen hij op eigen kracht bij gebrek aan middelen niet in staat was dit te realiseren, vond hij steun bij de edele vrouwe Sju [Siwer], de moeder van Regner [Renic], bijgenaamd de Grote, edelman van Merkla, die hem royaal van die middelen voorzag. Bij haar voegde zich ook de aanzienlijke dame Gertrud van Driesum, verwante van Aesgo

a In de marge bij Gabbema: *Kempinghanae*.

- 1 plorum inflammationes videret, homines tandem gravi aeterni supplicii denunciata
 paena cepit monere, instare, praeterque modum hortari ad resipiscentiam, paratam
 omnibus salutem, dummodo posthabitis carnis deliciis, fraude et invidia, belli fomite
 actaque de prioribus paenitentia ipsum Christi vestigia *meditantem* imitarentur.
- 5 Hac verborum vi sacro cooperante pneumate hominum animos sic commovit, ut
 plures *etiam* genere nobiles *factisque insignioribus clari*, posthabito mundo in ecclesia
 Hallomensi sumpto habitu candido *monasticen* professi, ipsius subderentur ordinisque
disciplinae^d Horum precipuus Goslicus, ex Goslinganis nobilibus fuisse memoratur,
 relicta *nempe* uxore ex consensu et liberis omnique substantia, se totum Christo vero
 10 zelo incitatus obtulit. Huius *factum*^e *Vibrandus* animi^f ferox, gloria belli clarus familiae
 Camminganae ex Blija^g emulatus idipsum praestat. Fredericus horum confluxu quoti-
 dianisque incrementis fervidior factus secessum parat, locum exedificandi monasterii
 decernit. Quod dum per se utpote opibus destitutus efficere nequit, nobilissimae ma-
 tronae Siu, matris *Renici* cognomento Magni nobilis de Markela,^h presidio et munifi-
 15 centia adiutus est. Cui et honesta matrona Gertrudis ex Dresom, Kemponis et Aesgo-

verse gevechten, moordpartijen en intriges tussen ruziezoekers zijn heiligdommen in vlammen zag opgaan, ging hij er tenslotte toe over de mensen met de aankondiging van de zware straf van het Laatste Oordeel te manen en te dreigen en zeer ernstig aan te sporen om tot inkeer te komen, om zo het heil te verwerven dat voor allen was weggelegd, mits zij zich onthielden van vleselijke genoegens, bedrog, afgunst en het vuur van de oorlog, en mits zij berouw over hun verleden hadden betoond, hem zouden navolgen en de voetstappen van Christus overwegen.

Door deze krachtige woorden wist hij onder medewerking van de Heilige Geest de harten van de mensen zozeer te beroeren, dat zelfs vele edelen en lieden die roemrucht waren door hun dappere daden, de wereld verlieten, in de kerk van Hallum het witte habijt aannamen, hun professie als kloosterling deden en zich onderwierpen aan zijn tucht en die van de orde. De meest vooraanstaande onder hen was naar men zegt Goslic uit het edele geslacht Goslinga, die namelijk – met hun instemming – vrouw en kinderen en al zijn bezittingen verliet en zich geheel en al aan Christus wijdde, daartoe gedreven door een waarachtige ijver. Vibrand, van de Camminga-familie uit Blija, vermaard om zijn strijd lust en oorlogsroem, wedijverde met wat hij gedaan had en deed hetzelfde. Frederik, door hun komst en de groei die van dag tot dag toenam nog meer aangemoedigd, maakte aanstalten zich uit de wereld terug te trekken en sprak zich uit voor een plaats om daar een klooster te stichten. En toen hij op eigen kracht bij gebrek aan middelen niet in staat was dit te realiseren, vond hij steun bij de edele vrouwe Siu, de moeder van Renic bijgenaamd de Grote, edelman van Merkla, die hem royaal van die middelen voorzag. Bij haar voegde zich ook de aanzienlijke dame Gertrud van Driesum, verwante van Kempo en Aesgo van Blija –

d B2: (*subderentur*) *ordinis disciplinae* e B2: (*factum*) *imitatus* f AASS: *anima*; B2: (*Vibrandus*) *antea*. Deze verschrijving is een interpretatiefout in B2 door onduidelijke letters *ad* in B1. g B2b: *Kempinganae* in Blija h Matthaues en in zijn gevolg Van Heussen schrijven *Martena* in plaats van *Magnus*. Gabbema heeft in de marginale aantekeningen *Martrela* voor *Markela*. Onjuiste interpretatie van medeklinker *k* in B1.

1 Kemponis Cammingani a Blya accessit, eandem praestans in conferendis opibus gratiam quam Sju praefata.

His velut patronis stipatus vir Deo dilectus anno 1163 novam erigit aediculam sacram, D. Virgini Sanctoque Joanni Evangelistae *consecratam*, primumque in ea ipso
 5 Exaltationis Sanctae Crucis die sacrum celebrat. Inter reliquos pietate praestantes, ordinis amplectendi *dulcedine captos* tres simul fratres germani ab ipso recepti praetermodum *religione fideique ardore* proficiunt. Horum primus Tako *concessa* [5] a D. Frederico venia abiens ipsemet collegium creat virorum Christum imitantium. Ex huius *sacra congregazione fundatores* ordinis Praemonstratensis in Dockum ad S. Bonifacium,
 10 eiusdemque ordinis excitatores in Translavicana terra *ditionis Groninganae*, Merna dicta,^a *loco mari contiguo* extitere. Structa nova aede sacra additisque aedibus receptui commodis, religionis sollicitudine magis accensus, assumpto *priore novo* Alardo, Takonis nominati fratre, Steinfeldiam ditionis Eiflianae properat. Re cum *abbate tunc temporis praeposito* cummunicata ab ipso quaecunque ordinis instituta impetrat. Concesso ex
 15 suis priore Hermanno, Colonia domum rediit.

Accrescente in dies virorum faeminarumque multitudine et quod locus pro temporis ratione satis angustus foret, minusque tutum utrumque sexum habitare simul, ne

[Asego] en Kempo Camminga van Blija, die [hem] op dezelfde manier van dienst was als genoemde Sju door hem van middelen te voorzien.

Door hen als zijn beschermers omringd, richtte de bij God geliefde man in het jaar 1163 een klein heiligdom op, gewijd aan de Moedermaagd en Sint-Jan de Evangelist, en vierde daar de eerste mis op de dag van Kruisverheffing [14 september]. Temidden van anderen die uitmunten in vroomheid en gegrepen waren door het zoete verlangen om de orde te omarmen, werden door hem gelijktijdig drie broers opgenomen die buitengewoon grote vorderingen maakten in vroomheid en een vurig geloof. De eerste onder hen, Tako [Tadeco], ging heen [5] met toestemming van heer Frederik en stichtte zelf een college van mannen die Christus navolgden. Uit zijn heilige gemeenschap kwamen de stichters voort van het premonstratenzer Sint-Bonifaciusklooster in Dokkum en de verbreiders van de orde in het land aan de overzijde van de Lauwers dat onder Groningen valt, Marne genaamd, op een plaats dicht bij de zee. Toen het nieuwe heiligdom was opgetrokken en er gebouwen aan waren toegevoegd die geschikt waren om mensen te kunnen opnemen, haastte Frederik zich, nog meer aangestoken door zijn geloofsijver, naar Steinfeld in de Eifel na als nieuwe prior Alard te hebben aangesteld, de broer van genoemde Tako. Nadat hij zijn plan met de abt – destijds als proost [aangeduid] – had besproken, verkreeg hij van deze een aantal instituties van de orde; een van hen, Herman [Heriman], werd hem als prior meegegeven; daarop ging hij vanuit Keulen naar huis terug.

Doordat van dag tot dag de menigte mannen en vrouwen in aantal toenam en omdat zo de ruimte mettertijd te krap werd, en het niet zonder risico was als beide seksen bijeen leefden, wist hij, opdat dit zo vrome en moeizaam tot stand gekomen werk

a Wumkes las hier dictum. Bij Gabbema staat echter, zij het niet duidelijk, dicta.

1 nis de Blijaⁱ cognata, unde Cammingani^j accessit, eandem in conferendis opibus praestans gratiam quam Siu prefata.

5 His velut patronis stipatus vir Deo dilectus anno millesimo centesimo sexagesimo tertio novam erigit aediculam sacram, Divae Virgini Sanctoque Ioanni Evangelistae consecrandam, primumque in ea ipso die Exaltationis S. Crucis sacrum celebrat. Inter reliquos pietate prestantes, ordinis amplectendi *cupidos et imitatores*^k tres simul fratres germanos in suum recipit collegium, qui praeter modum fidei ardore incensi valde proficiunt. Taco horum maior impetrata a D. Frederico venia abiit et ex proprio collegio a se^l creato duo^m alia instituuntur eiusdem ordinis monasteria, unum in terra Translavicana Mer-
10 naⁿ, alterum in Dockum ad S. Bonifacium. Capella^o nova elaborata, adduntur et reliquae domus receptui commodae, sic ut plurimorum essent capaces. Hinc religionis sollicitudine magis accensus^p assumpto secum Allardo, Takonis fratre, Steinveldiam Eyflianae ditio- nis properat. Re cum praeposito communicata ordinis instituta oratione^q impetrat; addit praeterea^r comitem Harmanum priorem. Quo gavisus relicta Colonia domum reversit.

15 Accrescente in dies virorum ac faeminarum multitudine videns monasterium pro temporis ratione satis angustum, minusque tutum iudicans utrumque sexum unis habita-

Camminga's derhalve – die [hem] op dezelfde manier van dienst was als genoemde Siu door hem van middelen te voorzien.

Door hen als zijn beschermers omringd, richtte de bij God geliefde man in het jaar 1163 een klein heiligdom op, naar zijn wens toegewijd aan de Moedermaagd en Sint-Jan de Evangelist, en vierde daar de eerste mis op de dag van Kruisverheffing. Temidden van de anderen die uitmunten in vroomheid en verlangden om de orde te omarmen en te volgen, nam hij gelijktijdig drie broers in zijn gemeenschap op die bovenmate aangestoken waren door het vuur van het geloof en [daarin] grote vorderingen maakten.. De belangrijkste onder hen, Tako, vertrok met verlof van heer Frederik uit zijn eigen college, door hem zelf gesticht;¹⁶ twee nieuwe kloosters van dezelfde orde werden ingericht, het ene in het Overlauwerse Marne, het andere in Dokkum bij Sint-Bonifacius. Toen de nieuwe kapel was gereedgekomen, werden er andere gebouwen aan toegevoegd, geschikt om mensen te kunnen opnemen, zodat hij nog meer [novicen] kon herbergen. Daarop haastte [Frederik] zich, nog meer aangestoken door zijn geloofsijver, met in zijn gezelschap Allard, Tako's broer, naar Steinfeld in de Eifel. Nadat hij daar zijn plan met de proost had besproken, verkreeg hij op zijn verzoek de instituties van de orde; de proost gaf hem bovendien een van zijn mensen, prior Harman, mee als metgezel. Verheugd daarover verliet hij Keulen en keerde huiswaarts.

Doordat van dag tot dag de menigte mannen en vrouwen in aantal toenam en omdat hij zag dat het klooster mettertijd te krap werd, en hij ook van oordeel was dat het niet zonder risico was dat beide seksen in dezelfde gebouwen samenleefden, en omdat hij bovendien wilde voorkomen dat dit zo vrome en moeizaam tot stand gekomen

i Matthaëus en Van Heussen schrijven *Asgo Blija*. j B2a: Camminghani seu Kempinghani; B2b/c: (Cammingani) dicti k AASS: initiatos l In B2b opstapeling van onduidelijke correcties: *una, gewijzigd in uno plus toevoeging alio. Door Gabbema in aant. (fol. 168) overgenomen. m B2: (duo)**dein n B2: (Merna)**dicta o B2: (Bonifacium)**ubi (capella) p B2: (accensus)**Fredericus q B1 en B2: oratione; B1a en AASS: omnia r B2: (praeterea)**illi

16 Deze zinsnede kan er op wijzen dat Tako vanuit Marne Dokkum stichtte. Zie ook Van Vliet, *In kringen van kanunniken*, s.v.

- 1 res tam pia et ardua aut Sathanae instinctu pravorumque hominum calumnia suo splendore fraudaretur, locum exaedificandi sanctis virginibus coenobiolum impetrat in Bethlehem. Quo erecto illas evestigio simul transfert. Precio conductis viris doctis, piis et honestis, illas in religione, doctrina cantuque ecclesiastico erudiri^a gnaviter curat. His
- 5 pietatis operibus pius pater intentus anno suae praefecturae decimo quarto aegritudines molestas vitaeque finem sentiens Bethleemo domum rediens. Sacro in Hallom celebrato in ipso suo coenobiolo praesentibus omnibus diem claudit extremum. In aedicula ab ipso exstructa eminentiori sarcophago tumulatus quiescit anno Domini 1175.

ENTO abbas II

10

- Friderico coenobiarcha primo defuncto communi fratrum electione sufficitur D. Ento abbas secundus. Hic summa cum laude annis octo praefuit. Ampliandi monasterii percupidus, ubi videt religiosorum numerum ardore coelesti accensum in dies crescere, sicut locus parvis initiis [6] oceptus vix capax omnium foret, summo studio maiori ambitu ipsum auxit. Templum novum ingenti opere a fundamentis erigens, lapidibus
- 15 destitutus, Daventriam profisciscitur lapides tophinos montium visceribus erutos com-

niet door het drijven van Satan of door het bedrog van slechte mensen van zijn glans zou worden beroofd, in Bethlehem een plek te verkrijgen om daar een klein klooster te bouwen voor de zusters. Toen dit gebouw voltooid was, bracht hij ze onmiddellijk over. Tegen beloning nam hij vervolgens geleerde, vrome en voornamen mannen in dienst en liet de zusters intensief in de religieuze beleving, kerkelijke leer en liturgische zang onderrichten. Steeds uit op het beoefenen van deze vrome werken heeft onze goede vader, toen hij in het veertiende jaar van zijn leiding ernstig ziek werd en zijn levenseinde voelde naderen, van Bethlehem huiswaarts kerend en na in Hallum de mis te hebben opgedragen, in zijn eigen kloostertje in het bijzijn van allen de geest gegeven. In het heiligdom dat hij zelf had gebouwd, werd hij in het jaar des Heren 1175¹³¹ in een zeer voornamen sarcofaag te ruste gelegd.

ENTO [Inte], de tweede abt

Nadat Frederik, de eerste overste, was gestorven, werd in een gezamenlijke verkiezing der broeders in zijn plaats heer Ento als de tweede abt gekozen. Deze gaf gedurende acht jaar met de allergrootste lof leiding. Vol verlangen het klooster uit te breiden, liet hij, toen hij merkte dat het aantal religieuzen dat door de hemelse bezieling werd aangestoken van dag tot dag zo sterk toenam, dat het gebouw, eerst klein [6] begonnen, amper groot genoeg was voor allen, het klooster met grote toewijding uitbreiden met een groter pand. Maar terwijl hij onder geweldige inspanning een nieuwe kerk vanaf de fundering optrok, kreeg hij gebrek aan stenen. Hij reisde naar Deventer om tuf-

a Hs. Erudidiri

131 Volgens de Vitae Abbatum en de Brevis Historia op 3 maart.

1 re edibus, et ne res tam pia et ardua aut Sathanae *versutia* aut hominum pravorum
 calumnia suo splendore fraudaretur, locum exedificandi sacris virginibus cenobiolum
 impetrat in Bethleem. Quo tandem erecto evestigio illas simul transfert. Viris literatu-
 5 tra et cantus ecclesiastici *scientia claris certo praetio conductis*, illas *omni et necessaria doc-*
trina imbui curat. His piis operibus *vir Deo dilectus semet exercens*, anno praefecturae deci-
 mo quarto in Bethleem gravi morbo correptus, vitae finem certis indiciis praesentiens
 domum redit. Sacro in Hallom celebrato, in ipso suo praesentibus omnibus monasterio
 diem claudit extremum. In^s aedicula sacra ab ipso fundata altiori sarcophago tumula-
 tus^t quiescit Anno Domini 1175.

10 ENTO abbas II^a

Frederico cenobiarcha defuncto communi fratrum electione sufficitur D. Ento. Entet-
 us hic summa laude praefuit annos octo. Ampliandi monasterii percupidus, ubi videt
 religiosorum numerum ardore celesti accensum in dies crescere, sicut locus parvis
 initiis occeptus omnium vix capax foret, summo igitur studio maiore^v ambitu ipsum
 15 auxit. Templum novum ingenti opere a fundamentis erigens lapidum laborat inopia,
 Daventriam profectus lapides tophinos montibus excisos comparaturus. *Marsupium*

werk door de listen van Satan of door het bedrog van slechte mensen van zijn glans
 zou worden beroofd, wist hij in Bethlehem een plek te verwerven om daar een klein
 klooster te bouwen voor de zusters. Toen het gebouw na verloop van tijd voltooid was,
 bracht hij ze allen onmiddellijk over. Tegen een bepaalde beloning nam hij geleerde
 mannen in dienst die bedreven waren in de kerkelijke leer en de kennis van de liturgi-
 sche zang en liet de zusters in alles onderrichten wat ze noodzakelijkerwijs moesten
 weten. Terwijl de bij God geliefde man deze vrome werken beoefende, werd hij in het
 veertiende jaar van zijn leiding in Bethleem door een ernstige ziekte getroffen en
 keerde, toen hij zijn levenseinde door duidelijke aanwijzingen voelde naderen, huis-
 waarts. In Hallum droeg hij de mis op en stierf vervolgens in zijn eigen klooster in het
 15 bijzijn van allen. In het heiligdom dat hij zelf had gebouwd, werd hij in het jaar des
 Heren 1175 in een grote sarcofaag te ruste gelegd.

ENTO, de tweede abt

Nadat overste Frederik was gestorven, werd in een gezamenlijke verkiezing der broe-
 ders heer Ento als zijn opvolger gekozen. Deze Ento gaf gedurende acht jaar met de
 allergrootste lof leiding. Vol verlangen om het klooster uit te breiden, liet hij, toen hij
 merkte dat het aantal religieuzen dat door de hemelse bezieling werd aangestoken
 van dag tot dag zo sterk toenam, dat het gebouw, eerst klein begonnen, amper groot
 genoeg was voor allen, het klooster met grote toewijding uitbreiden met een groter
 pand. Maar terwijl hij onder geweldige inspanning een nieuwe kerk vanaf de funde-
 ring optrok, kreeg hij problemen door gebrek aan stenen. Hij reisde naar Deventer

s B2: (extremum) **ubi (in) t B2: (tumulatus) ibidem u B1a: Ento Entetus; B2: Entho v Hs.: maiori. In B2 gecorrigeerd in maiore.

- 1 paraturus. Crumenam nummis distentam, casu in ipso Rheno fluvio rapidissimo amis-
sam, aut Deo Maximo, aut quod res sic ferebat miraculose recipit. Hos Daventria per Ysulam
vectos Frisiam deduxit, politos templo addidit, summaque diligentia ipsam sacram aedem
5 animam ipsi Creatori reddit praefecturae anno 8ª Dominicae incarnationis 1184 tertio
nonas Sep(t)embris.

HERBRANDUS abbas III

Herbrandus, forsán Gerbrandus, vir doctus, pius et prudens, suae fratrumque salutis
admodum sollicitus, octavo sui muneris mense in Domino moritur. Anno 1185 quinto
10 nonas Septembris.

JOANNES abbas IV

D. Joannes, honestis natus parentibus, D. Gerbrando defuncto *succedit*. Vir omnibus
modis laudabilis, qui monasterii honestati consulens, quicquid aut temporis brevitare
per praefatum D. Gerbrandum morte preventum aut aegritudine ipsius perpetua in-

steen te kopen dat uit het binnenste der bergen wordt gehakt, maar verloor zijn beurs,
geheel gevuld met geld, per ongeluk in de snelstromende rivier de Rijn en kreeg die
op miraculeuze wijze, ofwel door de Almachtige God dan wel door toeval terug. De
stenen werden vanuit Deventer over de IJssel vervoerd, naar Friesland gebracht, glad
gepolijst en aan de kerk aangebracht; met grote inspanning voltooidde hij het grote
heiligdom tot aan de nok en wel in de rechthoekige vorm zoals wij die kennen. Einde-
lijk schonk hij met dank aan God zijn ziel in het achtste jaar van zijn bewind aan zijn
Schepper terug in het jaar van 's Heren menswording 1184 op de derde september.

HERBRAND, de derde abt

Herbrand, of wellicht Gerbrand, een geleerd, vroom en wijs man, vol zorg om zijn ei-
gen heil en dat van de broeders, stierf in de Heer in de achtste maand van zijn ambt in
1185 op de eerste september.¹³²

JOANNES, de vierde abt

Heer Joannes, geboren uit aanzienlijke ouders, volgde de overleden heer Gerbrand
op. Een man, in alle opzichten prijzenswaardig, die, zorg dragend voor het aanzien
van het klooster, alles met grote ijver voortzette wat door de voornoemde en door de

a Wumkes: g.

132 Dat zou betekenen dat tussen het overlijden van Ento en het aantreden van Herbrand de abtsetel vier maanden vacant heeft gestaan. De *Brevis Historia* noemt als sterfdag van Herbrand 2 september. Overigens is de aanduiding in de Latijnse tekst *quinto nonas Septembris* vrij ongebruikelijk om de *Kalendae* aan te geven.

- 1 *manibus elapsum nummis distentum in ipso Rheno alveo amittit amissum, precibus ad*
Dominum fuis^w *recuperat. Hos Daventria per Ysulam*^x *vectos navigio adducit, quibus*
ipsam aedem sacram forma quadrangulari feliciter ad summum culmen perducit. Horae
 5 *mortis proximus collectis omnibus animulam Deo reddit praefecturae anno octavo salutis*
 1184 tertio nonas Septembris.

GERBRANDUS abbas III

Gerbrandus vir doctus et prudens suae fratrumque salutis admodum sollicitus, octavo sui muneris mense in Domino moritur. Anno 1185, quinto nonas Septembris.

IOANNES abbas IV

- 10 Domino Gerbrando defuncto Ioannes honestis natus parentibus.^y Vir omnibus modis laudabilis, monasterii commodo consulens, quidquid perpetua Ioannis^z valetudine adversa^a aut temporis brevitate intermissum fuerat, summo studio prosequitur. Monas-

om tufsteen te kopen dat uit de bergen wordt gehakt, maar liet zijn beurs, geheel gevuld met geld midden in de rivier de Rijn uit handen vallen; hij stortte gebeden tot de Heer en kreeg het verlorene weer terug. De stenen werden vanuit Deventer over de IJssel per schip aangevoerd en daarmee bouwde hij met succes de kloosterkerk volledig af tot aan de hoogste nok en wel in een rechthoekige vorm. Toen het uur van zijn dood naderde, verzamelde hij allen om zich heen en schonk zijn zielte aan God terug in het achtste jaar van zijn bewind in het jaar van het heil 1184 op de derde september.

GERBRAND, de derde abt

Gerbrand, een geleerd en wijs man, vol zorg om zijn eigen heil en dat van de broeders, stierf in de Heer in de achtste maand van zijn ambt in 1185 op de eerste september.

IOANNES, de vierde abt

Na het overlijden van heer Gerbrand volgde Joannes hem in het ambt op, een man geboren uit aanzienlijke ouders en in alle opzichten prijzenswaardig, die, zorg dragend voor het belang en de bouw van het klooster, met de grootste ijver voortzette wat door

w B2: (*precibus*) a Deo x B1a: *Sylvam*; B2: *insulam*. Interpretatieproblemen door onduidelijke letter Y in handschrift B1. y B2: (*parentibus*) **successit* *in **praefectura* z In marge B1 later met andere hand verbeterd in Gerbrandi. B2-afschriften en Hugo hebben Gerbrandi in de lopende tekst. B1a en Matthaes schrijven Joannis. a B2: (*quicquid*) **aut* **continua* *Gerbrandi (*valetudine*) *adversa*

1 *termissum fuerat, summo studio exequutus est. Monasterium suis terminis conclusum simul cum aede sacra consecrari curavit ab episcopo Trajectensi anno 1190. Hic moriens venerabilem patrem D. Syardum virtutibus conspicuum sibi in officio subsequi postulat anno 1194 XII kalendas Julii.*

5 SYARDUS abbas V

Syardus vir summa animi pietate inter reliquos^a Frisiae totius clarus, D. Joanni succedens, virtutibus piisque operibus omnium in se favorem excitat. Nunc et mirum in modum monasterii [7] structura crescit, opem ferentibus ipsis quorum intererat, viri
 10 tantum favorem et gratiam consequi. Cum fratribus simul refectorium quotidie intrans iisdem utitur eduliis, nec lautioris quicquam admittit. Imo novitiis aliquando datum constat, quo facto fratrum in se amorem summopere concitavit. Nudis pedibus diurna nocturnaue sacra celebrans, omnibus perpetui in Deum Optimum Maximum fer-
 15 voris exemplar extitit, nec chameuniis humique dormitionibus frequenter abstinuit, unde et summae per Frisiam totam aestimationis existens, multorum animos ad ditandum suis monasterium donationibus commovit. Sylvani nempe, quorum tunc magna in cespitum fodinis potentia fuerat, summo sancti patris amore capti, totum pagum in

dood overvallen heer Gerbrand ofwel door gebrek aan tijd, dan wel door diens langdurige ziekte was nagelaten. Toen het kloostergebouw was voltooid, liet hij het tezamen met de kerk door de bisschop van Utrecht in het jaar 1190 consacreren. Op zijn sterfbed op 20 juni 1194 vroeg hij dringend dat de eerwaarde vader heer Syard hem in zijn ambt zou opvolgen, een man die zich onderscheidde in deugden.

SYARD, de vijfde abt

De opvolger van heer Joannes, Syard, was een man van zeer grote vroomheid en beroemd onder de andere vaders van heel Friesland die door zijn deugden en vrome werken aller gunst verwierf. Nu ook vorderde op wonderbaarlijke wijze [7] de bouw van het klooster, daar hij hulp kreeg van degenen die er belang bij hadden de gunst en de liefde van zo'n groot man te verwerven. Tezamen met de broeders betrad hij dagelijks de refter en gebruikte dezelfde kost en stond geen luxe toe. Ja het staat zelfs vast dat hij af en toe de novicen iets extra's gaf, waarmee hij de liefde van de broeders in hoge mate opwekte. Door barrevoets bij dag en nacht de plechtigheden te vieren, was hij voor allen een toonbeeld van blijvende geestdrift voor de grote goede God; ook zag hij er vaak niet tegen op zich te ruste te leggen op een bed van vochtig stro. Daardoor was hij over heel Friesland voorwerp van de hoogste achting en bewoog veler harten er toe om met hun gaven het klooster te verrijken. De bewoners nu van de Wouden,¹³³ die toentertijd een grote rijkdom bezaten dank zij de turfgraverij, boden hem daarenboven, vervuld van grote liefde voor de heilige vader, de hele landstreek bij Bakkeveen

a Of beter: *religiosos*?

133 Dat wil zeggen: de Friese Zevenwouden.

- 1 terium suis extractum terminis consecrari curat, anno Domini 1190. Hic moriens D. Syardum ipsi notissimum in dignitate^b subsequi postulat. Moritur anno 1194 duodecim Kalendas Julii.

SIJARDUS abbas V

- 5 Syardus ob ingentem pietatem inter reliquos Frisiae patres clarus exitit, D. Joanni succedens virtutum operibus, omnium in se favorem excitat. Unde et mirum in modum monasterii structura crescit, opem ferentibus iis quorum intererat, viri tanti favorem et gratiam consequi. Cum fratribus simul refectorium quotidie intrans iisdem utitur eduliis, nec lautioris quicquam admittit. *Et si quid huiusmodi allatum esset, novitiis*
 10 *ab illo datum constat; quo facto fratrum in se favorem summopere concitat. Nudis pedibus diurna nocturnaue sacra frequentans omnium perpetuum in Deum Optimum Maximum fervorem excitat, nec chameuniis humidorum tronibus abstinuit. Unde et summae per Frisiam estimationis habitus, multorum animos ad conferenda monasterio sua donaria commovit. Sylvani quorum tunc temporis summe in cespitum fodinis*
 15 *erant divitiae, lataque praedia huius viri amore ob sanctitatis opinionem capti, latissimos*

de langdurige ziekte van heer Gerbrand, ofwel door gebrek aan tijd was onderbroken. Toen het kloostergebouw was voltooid, liet hij het in het jaar des Heren 1190 consacreran. Op zijn sterfbed vroeg hij dringend dat heer Syard, die hem zeer goed bekend was, hem in zijn waardigheid zou opvolgen. Hij overleed op 20 juni 1194

SYARD, de vijfde abt

Syrd was bij de andere Friese vaders beroemd om zijn zeer grote vroomheid en verwierf als opvolger van heer Joannes door zijn deugdzaam werken aller gunst. Daardoor ook vorderde op wonderbaarlijke wijze de bouw van het klooster, daar hij hulp kreeg van degenen die er belang bij hadden de gunst en de liefde van zo'n groot man te verwerven. Tezamen met de broeders betrad hij dagelijks de refter en gebruikte dezelfde kost en stond geen luxe toe. Zelfs als er eens iets van dien aard werd binnengebracht, dan werd dat door hem, zo is gebleken, aan de novicen verstrekt, waarmee hij de genegenheid van de broeders in hoge mate opwekte. Door geregeld barrevoets bij dag en nacht de plechtigheden te bezoeken, wekte hij bij allen een blijvende geestdrift op voor de allergrootste goede God; ook zag hij er vaak niet tegen op zich te ruste te leggen op een bed van vochtig stro. Daardoor was hij over heel Friesland voorwerp van de hoogste achting en bewoog veler harten er toe om met hun gaven het klooster te verrijken. De bewoners van de Wouden, die toentertijd dank zij de turfgraverij een grote rijkdom en uitgestrekte landgoederen bezaten, boden hem, vervuld van grote liefde voor de heilige man, ook nog uitgebreide landerijen in Bakkeveen aan. Hij ging

b B2: (dignitate) sibi

1 Backafeen ipsi ultro offerunt, ubi *evestigio ab ipso ad sacra invitati et in lege summi Dei eruditi; ecclesiam ipsis erigit, cui D. Virginem tutelarem praeponit, quam et Mariae Curiam appellari voluit.*

Ad prohibendam maris salsi inundationem, *frequentius ventorum aquilonarium vi tumescentis, ipsis suis fratribus astans sumpto ligone ad summam lassitudinem suam laborare haud destitit. Quoties ad monachorum suorum externas possessiones, quas gangias vocant, iturus erat, magnas pauperum catervas ipsum sequentes habuit, quibus vera charitate plenus, prius mensam parari et sterni curavit, ipso etiam nunc ieiuno praestolante. Tantus in ipso divinae contemplationis fervor flammabat, ut ad quasvis 10 occasiones supernae dulcedinis memor, fratres sacellanos praesentes ad similem mentis splendorem hortaretur. Choreas virginum in Jeslum suis comitatus fratribus praeteriens pauloque a via publica deflectens, interpretatus est Angelorum in coelo tripodium, longas nimirum in itinere series *contexens*, quantum sit dulcor coelestis, quantum *gaudium et exultatio* eorum, qui [8] spreto mundo Christum sponsum sequuntur, 15 quemadmodum docte canit ecclesia: ‘*sponsas decoras gloria, sponsisque reddis praemia*’. Unde et Dominus huius indefesso fidei calore delectatus ipsum variis decorasse miraculis pro-*

aan. Daar nodigde hij hen terstond uit de heilige geheimen te vieren en onderrichtte hen in de wet van de grote God; hij richtte voor hen een kerk in waarover hij de Heilige Maagd als beschermster stelde en die naar zijn uitgesproken wens daarom ook Mariënhof werd genoemd.

Om overstromingen van de zoute zee tegen te gaan, die zeer vaak gezwollen raakte door het geweld van de noordenwinden, stond hij zijn eigen broeders ter zijde en hield niet op zwaar werk te verrichten met de schop, iets wat hem zeer vermoeide. Elke keer dat hij naar de buitenbezittingen van zijn kloosterlingen wilde gaan – die zij grangiën noemen – had hij grote groepen armen om zich heen die hem volgden en voor wie hij, vervuld van ware liefde, eerst de tafel in gereedheid liet brengen en dekken, terwijl hijzelf dan juist verlangde te vasten. Zo sterk brandde in hem het vuur van de goddelijke contemplatie, dat hij bij elke gelegenheid, gedachtig de bovenaardse zoetheid, de aanwezige broeders-kapelanen tot een gelijke zielegloed aanzette. Toen hij eens met de broeders in zijn gezelschap bij Jellum¹³⁴ dansende meisjes passeerde, ging hij even van het openbare pad af en legde de dans uit als de vreugdedans der engelen in de hemel en reeg onderweg lange verhalen aaneen, hoe groot de hemelse zoetheid is, hoe groot de vreugde en blijdschap voor hen [8] die met verachting van de wereld Christus als bruidegom volgen, zoals de Kerk zo fraai zingt: ‘De bruiden tooit gij met luister en de bruiden schenkt gij uw beloning’.¹³⁵ Daarom ook verheugde de Heer zich in de onvermoeide gloed van zijn geloof en wordt er van hem verhaald dat hem de gunst was verleend vele wonderen te verrichten. Toen hij zijn levensloop op

134 Dezelfde passage komt ook voor in de *Vita Siardi (Vitae Abbatum, 313)*, waar in noot 188 is aangetoond dat de aldaar gebezigde vorm *Ethelenga* zich ontwikkeld heeft tot *Jellum* en niet *Jislum* zoals *Sibrandus Leo* (en *Wumkes*) stellen.

135 De versregels waarnaar hier verwezen wordt (vers 2 van de hymne *Jesu, corona virginum*, uit de *Lauden* bij het feest van een Maagd), luiden volledig: *Qui pascis inter lilia/ septus choreis Virginum/ sponsus decorus gloria/ sponsisque reddens premium*. [‘Gij die uw kudde weidt temidden van leliën/ omgeven door de koren der maagden,/ bruidegom, getooid met luister, /die de bruiden haar beloning schenkt’]. Vgl. *Jesaja 61, 10*.

1 *agros* in Backafeen ultro ipsi offerunt. Eo profectus novam capellam Mariae Curiam ab ipso nominatam instituit.

Ad prohibendam maris salsi inundationem ipse cum reliquis fratribus sumpto ligone, *haud dedignatur restaurare agros^c marinos*. Eunti ad fratrum possessiones quas Garangias nominant, *pauperes et mendicos sequentes semper habuit*, quibus prae illo *iussit^d mensam sterni et cibis adornari* ipso etiamnum ieiuno. Tantus in ipso divinae contemplationis fervor vigeat, ut ad quasvis occasiones *etiam leves*, supernae dulcedinis memor *sequentes sacellanos ad similem mentis aciem hortaretur*. Choreas virginum in Jeslum^e transiens suis *stipatus sacellanis paululum^f deflectens longam habet de celestibus^g spirituum choreis^h tripudio et exultatione angelorum orationem*, quanta celitum leticia, ubi quis spreto mundo Christum sponsum sequitur. Unde et Dominus viri huius delectatus calore indefesso multam ipsi miraculorum gloriam concessisse memoratur. Vitae cursu

er heen en stichtte een nieuwe kapel die door hem Mariënhof werd genoemd.

Om overstromingen van de zoute zee tegen te gaan, nam hij zelf met de andere broeders de schop ter hand en achtte het niet beneden zijn waardigheid de buitendijkse gronden opnieuw in te richten. Als hij naar de bezittingen van de kloosterbroeders ging – die zij grangiën noemen – had hij voortdurend arme mensen en bedelaars om zich heen, voor wie hij, in plaats van voor zichzelf, de tafel liet bereiden en van levensmiddelen voorzien, terwijl hijzelf vastte. Zo sterk brandde in hem het vuur van de goddelijke contemplatie dat hij bij elke gelegenheid, zelfs bij onbeduidende, gedachtig de bovenaardse zoetheid, de kapelannen die hem volgden tot een gelijke zielegloed aanzette. Toen hij eens in Jeslum [Jellum], omringd door zijn kapelannen dansende meisjes passeerde, ging hij even terzijde en hield een lange toespraak over de hemelse koren der geesten en de vreugdedansen der engelen; want hoe groot zou de blijdschap der hemelingen zijn, als een mens met verachting der wereld Christus de bruidegom navolgt. Daarom ook verheugde de Heer zich in zijn onvermoeide ijveren en wordt van hem verhaald dat hem de grote gunst was verleend wonderen te verrichten. Toen hij in het zesendertigste jaar van zijn waardigheid in het jaar van het heil 1230 zijn le-

- 1 ditum est. Cursu vitae feliciter acto praefecturae anno 36^a animam a Domino receptam, soluto corporis ergastulo, laeto vultu laetioreque conscientia Domino suo reddit anno salutis 1230 ipsa nocte S. Brictii.

SIBRANDUS abbas VI

- 5 *Coenobitae summo dolore ex obitu piissimi patris Syardi adfecti, accersito D. Syardo abbate Lidlumensi, D. Tadone abbate in Dockinga, invocata Spiritus Sancti gratia, autoritate D. Macharii Steinveldensis abbatis communi suffragio eligitur Sibrandus, qui ab electione a praefati Macharii legatis designatis, D. Godschalco et Reynero subprioribus, pleno jure confirmatur. Contigit ipsa electio in festo S. Luciae Virginis. Erat Sibrandus corpore admodum ponderoso, pingui et*
 10 *distento, quod ipsi in obeundis sui officii muniis summam difficultatem peperit. Variis intentum negociis, coegere sacellanos ipsum assumere plures, ipsi velut vicarios plurimae religionis promovendae curae.*

- Huius nempe temporibus de jurisdictione ecclesiastica, de quibusdam quoque agris summa contentio fuit abbati Emoni, primo fundatori monasterii Floridi Horti in Vitte-Virum, cum Herderico praeposito primo in Sciltvolda, viro potenti interque reliquos Groninganae ditionis nobiles Fivelgoniae, Hunesgoniae territoriique Dammensis praecipuo. Si-
- 15

gelukkige wijze had voltooid, werd hij in het zesendertigste jaar van zijn bewind uit de kerker van zijn lichaam bevrijd en schonk zijn ziel die hij van de Heer had ontvangen met een verheugd gelaat en een nog verheugder geweten aan zijn Heer terug, in het jaar van het heil 1230 op Sint Brictiusnacht [12/13 november].

SIBRAND, de zesde abt

De kloosterlingen, van diepe smart vervuld om de dood van hun zeer vrome vader Syard, ontboden heer Syard, abt van Lidlum en heer Tado [Thidward], abt van Dokkum, riepen de genade van de Heilige Geest in en kozen op gezag van heer Macharius, de abt van Steinfeld, met volle instemming van allen, Sibrand, die door de suppriors Godschalco [Godescalc Lutwerdensis] en Reyner [Rainer], gedelegeerd afgezanten van genoemde Macharius, na zijn verkiezing in zijn volle rechtsmacht werd bevestigd. Deze verkiezing vond plaats op de feestdag van de Maagd Lucia [13 december]. Sibrand was zeer zwaar van gewicht, vet en gezwollen, iets wat hem bij de vervulling van zijn ambtsbezigheden zeer veel last bezorgde. Omdat hij veel bezig was met allerhande zakelijke aangelegenheden, was hij genoodzaakt verschillende kapelanen aan te nemen die als vicarissen zorg moesten dragen voor de zeer vele religieuze [taken].

In zijn dagen heerste over de kerkelijke jurisdictie aangaande enige landerijen zeer grote onenigheid tussen abt Emo, de eerste stichter van het klooster Bloemhof te Wittewierum, en Herderic, de eerste proost van Schildwolde, een machtig man en de meest aanzienlijke onder de andere edelen van Fivelgo, Hunsego en het gebied rond

- 1 feliciter acto anno suae dignitatis 36 salutis 1230 relicto corporis ergastulo migrat ad Dominum ipsa nocte S. Briccii episcopi.

SIBRANDUS abbas VI

- Monastici omnes huius piissimi patris obitu tristes, accersito D. Syardo abbate Lidlomensi,ⁱ
 5 D. Tadone abbate in Dockum, edem ingressi capitularem, invocata Spiritus Sancti gratia electionem proponunt.^j Collectis omnium suffragiis Sibrandus abbas nominatur, illo^k nominato Goslicus et Reijnerus abbatibus Macharii Steinveldensis^l ipsum confirmant. Fuit Sibrandus corpore admodum gravi carnoso et pingui, quod ipsi in obeundis muniis difficultatem peperit. Quamobrem variis intentus negociis plures sibi sacellanos adiungere cogitur.
- 10 Huius temporibus de iurisdictione ecclesiastica, de quibusdam quoque agris, Emo ni, abbati primo et fundatori in Florido Horto Vittevirom, summa contentio fuit cum Herderico praeposito primo in Scilvolda, viro potente et divite Groninganae ditionis nobiliori. Sibrandus abbas primarius ab Emone ad dirimendas lites vocatus eo proficisci-

vensloop op gelukkige wijze had voltooid, verliet hij de kerker van zijn lichaam en ging midden in de nacht van de heilige bisschop Briccius over naar de Heer.

SIBRAND, de zesde abt

Alle kloosterlingen, van smart vervuld om de dood van hun zeer vrome vader, ontboden heer Syard, abt van Lidlum, en heer Tado, abt van Dokkum, betraden het kapittelhuis, riepen de genade van de Heilige Geest in en besloten tot een verkiezing. Nadat alle stemmen waren opgenomen, werd Sibrand tot abt gekozen en na zijn verkiezing [op gezag van] heer Macharius van Steinfeld bevestigd door Goslic en Reijner. Sibrand was zeer zwaarlijvig, vlezig en vet, iets wat hem bij de uitoefening van zijn ambt overlast bezorgde. Om die reden was hij, als hij met allerhande zakelijke aangelegenheden doende was, genoodzaakt zich van diverse kapelanen te bedienen.

In zijn dagen heerste over de kerkelijke jurisdictie aangaande enige landerijen zeer grote onenigheid tussen Emo, eerste abt en stichter van het klooster Bloemhof te Witewierum, en Herderic, de eerste proost van Schildwolde, een machtig en rijk man uit de Groninger adel. Sibrand, als eerste abt [van de Friese landen] door Emo uitgenodigd om de ruzies te sussen, reisde naar hem af. In Appingedam vond een samen

ⁱ In B2a: staan op deze plaats een komma met et. In B2b is et ertussen gevoegd. In B2c is de komma vervangen door et. ^j B2: (electionem) de successore tanti viri (proponunt) ^k B2: quo ^l B2: (Steinfeldiensis) *nomine. Dit laatste, belangrijke woord ontbreekt in B1.

- 1 brandus abbas primarius, ab Emone ad dirimendas lites vocatus eo proficiscitur. Fit plurimorum abbatum et procerum ecclesiasticorum, *nobilium*, legati episcopi Monasteriensis, Gayconis avunckli praepositi, praedivitis in Fermssum, conventus Dammis. Uterque accersitus quisque *summa diligentia* adhibitis [g] testibus examinatur. Rei
- 5 veritate comperta Herdericus succumbit. Damnatur restitutionis atque ob proterviam et rebellionem publice excommunicatur. Postmodum submissi ex primatibus ipsum Sibrando reconciliant. *Rebus dispositis ad domum propriam cum suis revertit.*

Collegii sacri doctorum virorum fama ubilibet gentium vulgata, multos ad conferenda ex suis donaria allexit. Unde ex Hollandia plerique mediam insulae Marken ditionis Hollandicae e regione urbis Amsterodamensis partem dono datam, reliquam

10 centum libris monetae Hollandicae, *industria Boltonis oekonomi et sacerdotis*, Ulbodi de Finkom conversi collectis, a nobilibus de Persyn Nicolao et Joanne hanc mercatus est. *In hoc pietatis studio fervens imposito qui agros colerent pascua pecoribus plena curarent, con-*

Appingedam in Groningerland. Sibrand, als eerste abt [van de Friese landen] door Emo uitgenodigd om de ruzies te sussen, reisde naar hem af. In Appingedam vindt een samenkomst plaats van een groot aantal abten, kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, edelen, de afgezant van de bisschop van Munster,¹³⁶ Gaico, oom van de proost en de rijkste man van Farmsum. Beide worden opgeroepen en ieder wordt met de grootste nauwgezetheid door de daartoe aangestelde getuigen¹³⁷ [g] bevroegd. Als de waarheid over de zaak wordt bevonden, geeft Herderic zich gewonnen. Hij wordt veroordeeld tot restitutie en wegens zijn hardnekkigheid en weerspannigheid in het openbaar geëxcommuniceerd. Daarop verzoenen de gevolmachtigden¹³⁸ van de voor naamste hem met Sibrand. Nadat [dit] is afgehandeld, keert Sibrand met de zijnen naar zijn eigen klooster terug.

De faam van dit heilig college van wijze mannen verbreidde zich overal onder de mensen en bracht velen er toe schenkingen uit hun middelen te doen. Zo gebeurde het dat diverse lieden uit Holland hem het halve eiland Marken, gelegen in Holland in de omgeving van de stad Amsterdam, ten geschenke gaven; de andere helft kocht hij van de edele Nicolaas en Johannes Persijn voor honderd pond Hollands, bijeengebracht door het ijveren van priester-procurator Bolto [Boute] en de convers Ulbo¹³⁹

uit Finkum. Gloeiend van deze geloofsijver heeft hij voor het college van conversen dat was aangesteld om de akkers te bewerken en voor de weiden vol vee te zorgen een

136 Alle klachten over roof door geestelijken van kerkelijke goederen of het storen van het beheer ervan moesten bij de bisschop of diens officiaal worden aangebracht (Post, *Kerkgeschiedenis* I, 319)

137 In het middeleeuwse procesrecht spraken getuigen – ‘naasten’ van de twistende partijen, dus van dezelfde maatschappelijke stand namens deze *communis opinio realis* hun overtuiging uit en beslisten daarmee het geschil: het woord van de getuige gold als waar (vgl. Joh. 19, 35). Mogelijk is hier, gezien het belang van de zaak, sprake van een zeventuig. De positie van Sibrand als rechter is vergelijkbaar met die van de Engelse rechter in de juryrechtspraak. Vgl. De Goede, *Westfriesche Rechts-geschiedenis* III, 179.

138 Wellicht zijn deze *submissi* dezelfde als de eerdergenoemde *testes*.

139 Over de positie der conversen zie paragraaf 3.3.1.1.

- 1 tur. Fit plurimorum abbatum et procerum ecclesiasticorum ex tota Fivelgonia, Hunisgonia et Reijdensi territorio, Dammonae conventus, cui simul interfuit legatus episcopi Monasteriensis^m Gayco praepositus in Farmsum, prepositi Scilvoldensis avunculus. Uterqueⁿ vocatus, adhibitis testibus ad unguem examinatur. Rei veritate comperta Herdericus succumbit. Damnatus restitutionis atque ob proterviam et rebellionem excommunicatur. Postmodum ex primatibus submissi ipsum Sibrando reconciliant. Hinc domum revertit.

10 Collegii^o sacri doctorum virorum fama ubilibet locorum divulgata, multos ad sua conferenda donaria allexit. Unde ex Hollandia plerique mediam Insulae Marken ditio- nis^p Hollandicae, Amsterodamo proximam partem dono datam, reliquam centum libris monetae Hollandicae a prudenti oeconomio fratre Ulpio de Fintiom collectis, studio Sibrandi a nobilibus de Persijn Nicolao et Joanne est mercatus. Quo facto ediculam sacram

komst plaats van een groot aantal abten en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders uit heel Fivelgo, Hunsego en Reiderland, bij wie zich ook als afgezant van de bisschop van Munster, Gayco, had gevoegd, de proost van Farmsum en oom van de proost van Schildwolde. Beide partijen worden opgeroepen en door de daartoe aangestelde getuigen zeer nauwgezet bevraagd. Als de waarheid over de zaak wordt bevonden, geeft Herderic zich gewonnen. Hij wordt veroordeeld tot restitutie en wegens zijn hardnekkigheid en weerspannigheid geëxcommuniceerd. Daarop verzoenen de gevolmachtigden van de voornaamste hem met Sibrand. Hierna keerde Sibrand huiswaarts.

De faam van dit heilig college van wijze mannen verbreidde zich over alle streken en bracht velen er toe schenkingen te verlenen. Zo gebeurde het dat diverse lieden uit Holland hem het halve eiland Marken ten geschenke gaven; dit eiland ligt in Holland vlak bij Amsterdam. De andere helft werd door bemoeienis van Sibrand voor honderd pond Hollands gekocht van de edellieden Nicolaas en Joannes Persyn; het geld was bijeengebracht door de ervaren procurator broeder Ulbo van Finkum. Toen

1 *versorum sodalitis aediculam sacram parvam, Mariengardam dictam, erexit. Ex fratribus canonicis, qui a sacris esset, praefecit.*

Accidit huius temporibus memorabilis clades militum episcopi Trajectensis Ottonis ex illustri comitum Lippensium familia. Hic pro defensione juris decimani ecclesiae
 5 Trajectinae contra Drentanos, suas ex omni agrorum fructu decimas negantes, justo cum illis certamine confligens, cum omnibus suis ad interneconem ferme deletur. Quo in loco postmodum re cum Florentio Hollandiae comite eiusque fratre notho Ottone, succedente in pontificatu, pacificata, monasterium sacrarum virginum ordinis S. Benedicti Assen nuncupatum propriis sumptibus erigere certisque agris annuis quoque redditibus
 10 ditare coacti sunt. Quin et Ulbrandus canonicus Hildesimensis novus electus episcopus, industria comitis de Oldenborch fratris, habita omnium ordinum Frisiae totius collectione, modum vindicandae caedis reprimendaeque audaciae Drentonum obtinendi juris ecclesiastici investigans, proelium rursus decrevit crucemque sedis Apostolicae autoritate praedicari, variantibus animis quod non aequae omnes forent infensi Drentonibus nec aequae faventes episcopo. Decreto bello crux praedi-

klein heiligdom opgericht, Mariëngaarde¹⁴⁰ geheten; één van de broeders-kanunniken die van de riten op de hoogte was stelde hij aan het hoofd.

In zijn dagen gebeurde het dat de ridders van de Utrechtse bisschop Otto, uit de beroemde grafelijke familie van Lippe,¹⁴¹ een gedenkwaardige nederlaag leden. Deze bisschop was ter verdediging van het tiendrecht van de kerk van Utrecht in een gerechtvaardigde strijd verwickeld met de Drenten die de tienden op de hele opbrengst aan veldvruchten weigerden te voldoen en was daarbij met al de zijnen vrijwel verpletterend verslagen. Nadat daarop in zijn plaats door toedoen van Floris, de graaf van Holland, en zijn bastaardbroeder Otto [III], Otto II's opvolger in het bisschopsambt,¹⁴² de kwestie tot een goed einde was gebracht, werden de Drenten gedwongen om uit eigen middelen ter plekke een klooster voor benedictinessen te bouwen met de naam Assen en dit bovendien te voorzien van bijbehorende landerijen en jaarlijkse inkomsten. Maar Ulbrand [Wilbrand],¹⁴³ kanunnik van Hildesheim, de nieuwe bisschop-elect [van Utrecht], besloot daarenboven met behulp van zijn broer, de graaf van Oldenburg, op een vergadering van alle standen uit heel Friesland, zoekend naar een manier om de slachting te wreken en de vermetelheid van de Drenten door toepassing van het kerkelijk recht in de kiem te smoren, de strijd weer op te pakken en een kruistocht op gezag van de Apostolische [Stoel] te prediken, hoewel de meningen daarover verdeeld waren, aangezien niet iedereen even verbitterd was op de Drenten, noch de bisschop even gunstig gezind. Nadat opnieuw tot de strijd was besloten, werd een schikking getroffen om eerst de kruistocht te prediken, opdat de vij-

140 De naam moet luiden Mariënhof.

141 Otto (II) van Lippe was bisschop van Utrecht tussen 1215 en 1227

142 Tussen 1227 (de dood van Otto II) en het aantreden van Otto III in 1233 was Wilbrand (hier Ulbrand genoemd) bisschop van Utrecht. Otto (III) van Holland was pas elect-bisschop van Utrecht tussen 1233 en 1249.

143 Wilbrand was het type van de ambitieuze bisschop die het ene hoge ambt na het andere bekleedde en zich vooral onderscheidde in binnen- en buitenlandse oorlogen en wereldlijke zaken. Meer over hem in: *Quedam Narracio*, 55 e.v.

1 *Mariae Curiam ab ipso appellatam cum aliquot agriculturae praeficiendis conversis commisit et erigit.*

Accidit praeterea huius temporibus memorabilis^q clades exercitus episcopi Trajectensis Ottonis ex illustri comitum Lippensium familia. Hic pro defensione iuris ecclesiastici
 5 *pro conservandis per Drentam et Tventam decimis, quas incolae negabant^r praesuli praefato, collecto exercitu iusto cum illis certamine^s conflixit, superatus ipse cum omnibus suis ad interneccionem deletur. Quo in loco postmodum succedens praesul re cum hostibus pacificata monasterium sacrarum virginum Assen dictum ipsis Drentonum sumptibus erigi^t certis^u agris et redditibus annuis ditari precipit. Ulbrandus Hildesimensis cano-*
 10 *nicus comitis Oldenburgii frater, Ottoni in praesulatu succedens, vindicandae cedis cupidus, habita omnium ecclesiasticorum et ordinum collectione,^v reprimende Drentonum audaciae obtinendi iuris ecclesiastici modum investigans praelium ineundum statuit.^w Crucem in illos predicari iubet, variantibus animis quod non aequae omnes*

deze zaak geregeld was, bouwde hij er een kapelletje dat hij Mariënhof noemde en liet een aantal conversen komen om er de landbouw te beoefenen.

In zijn dagen gebeurde het ook dat het leger van de Utrechtse bisschop Otto, uit de beroemde grafelijke familie van Lippe, een gedenkwaardige nederlaag leed. Deze bisschop had namelijk ter verdediging van het kerkelijk recht tot behoud van de tienden in Drenthe en Twente, wier bewoners deze [gelden] weigerden af te dragen aan genoemde bisschop, een leger bijeengebracht en was met hen in een gerechtvaardigde strijd gewikkeld geraakt; maar hij werd door hen overweldigd en met al de zijnen verpletterend verslagen. Nadat daarop in zijn plaats Otto's opvolger als bisschop de kwestie met zijn vijanden tot een goed einde had gebracht, verordonneerde deze, dat de Drenten uit eigen middelen een vrouwenklooster, Assen genaamd, zouden bouwen en dit voorzien van bijbehorende landerijen en jaarlijkse inkomsten. Maar Ulbrand, kanunnik van Hildesheim en broer van de graaf van Oldenburg, die Otto in zijn bisschopsambt was opgevolgd, besloot, omdat hij de slachting wenste te wreken, op een vergadering van alle kerkelijke leiders en standen de strijd weer op te pakken, daarmee een manier zoekend om de vermetelheid van de Drenten te wreken en het kerkelijk recht te verdedigen; en hij beval een kruistocht tegen hen te prediken, hoewel de meningen daarover verdeeld waren, aangezien niet iedereen even verbitterd was op zijn vijanden, noch hem bevriend. Desondanks werd besloten het kruis te pre-

q B2: (memorabilis)** illa r B2: *recusabant s B2: (conflixit,) quo t Hugo: (erigi), urbis (agris et redditibus etc.) u B2: uberri-
 busque v B2: (habita) omnium ordinum ecclesiasticorum (collectione) w B2: (praelium) rursum instaurat. (Crucem)

- 1 cari praecipitur ut huius praedicationis terrore coerciti hostes colla submitterent jugo ecclesiastico. Drentones ex illata clade priore animosiores facti, maiori confidentia, Rodolpho [10] Coeverdiensi castellano duce, semet armatos episcopo obiiciunt. Sua in certamine vafricie usi, paululum retrocedentes, hostem acriter insequentem summo discrimini in loca paludinoso, ceno lutoque tenaci op-
- 5 pleta iniiciunt. Hic velut laqueis inextricabilibus capti a circumstante hoste trucidantur. Inter reliquos Hesselinus decanus Oestergoensis, Sibrando plurimum dilectus, captus veniam precatur in multam auri copiam militibus promittens. A tergo accedens rusticus sublato baculo nodoso illis-que capiti excerebravit ipsum, hoc contumeliose addens: 'Jam cuilibet ex tuo munere aequaeva pars contingit'. Hujus cadaver ad monasterium delatum honorifice sepelitur. Reliqui fuga salutem
- 10 querentes variis itinerum ambagibus usi evadunt. Rodolphus suae in episcopum perfidiae poenam luens cum Heynone robusto comite captus resectis capitibus rotis impositi volucris exponuntur. Anastasia illustrissima Pomeraniae dux, abbatis Ottonis in Belboech Castri D. Petri pietate mota, ipsum abbatem Sibrandum accedere jubet, animi sui sententiam explicare praecipiens: in animo ipsi esse ex haereditate paterna concessa loco, cui a rubo nomen

anden uit angst voor die prediking de nek zouden buigen voor het kerkelijk gezag. De Drenten echter, overmoedig geworden door de eerder toegebrachte nederlaag, gingen met des te meer vertrouwen onder leiding van Rudolf [Rodolf] [10], de kastelein van Coevorden, de bisschop gewapenderhand tegemoet. In het gevecht pasten ze een gebruikelijke list toe: ze trokken zich een weinig terug en leidden de vijand die hen driest achtervolgde in een zeer hachelijke situatie naar moerassige gebieden, vol modder en zuigende blubber. Hier werden de troepen [van de bisschop] als in onontwarpbare strikken door de vijanden omsingeld, gevangen genomen en door hen afgeslacht. Onder hen was Hessel, deken van Oostergo en Sibrands grootste vriend. Gevangen genomen, smeekte hij om genade en beloofde de soldaten een grote hoeveelheid goud als losgeld. Maar een landman naderde hem van achteren en sloeg met een knoestige stok zijn hersenpan in, hem honend toeroepend: 'Nu krijgt iedereen een gelijk deel van je schat'. Zijn lijk werd naar het klooster overgebracht en eervol begraven.¹⁴⁴ De anderen zochten door de vlucht een heenkomen en ontkwamen door gebruik te maken van diverse omwegen. Rudolf moest echter boeten voor zijn ontrouw aan de bisschop en werd samen met Heyno [Hemo], een forsgebouwde graaf, gevangen genomen. Beiden werden onthoofd, op het rad gelegd en aan de vogels ten prooi gelaten.

Anastasia, een befaamd hertog[in] van Pommeren, geraakt door de vroomheid van abt Otto van de Sint-Pieterburg in Belbuck, gaf aan deze de opdracht om Sibrand te benaderen met de aanbeveling om deze haar diepste wens uiteen te zetten. Zij was namelijk van plan om op een plaats die haar uit haar vaderlijke erfdeel was toegefallen, genaamd 'Braumstruik',¹⁴⁵ een zusterklooster van onze orde te laten bouwen en om

¹⁴⁴ Hessel werd in 1233 vermoord bij een aanval op Coevorden en niet bij Ane. Zie *Quedam Narracio*, 97.

¹⁴⁵ Beeld ontleend aan Exodus 3.

1 essent hostibus infensi nec amici. Crux nihilominus praedicari decernitur, ut vel hu-
 ius terrore Drentones *resipiscerent* iugoque colla submitterent^x ecclesiastico. Drentones
 vero ex illata clade animosiores facti, duce Rodolpho Coverdiensi castellano, *Heijnone*
 5 *robusto ductore armata acie* episcopo semel obiiciunt. *In ipso conflictu calliditate usi, regres-*
sum simulant^y quousque hostes acriter insequentes, in loca admodum paludiosa lutoque
tenaci plena deducant. Hic velut *pedicis^z* et laqueis inextricabilibus capti ab hoste circum-
 stante^a misere trucidantur. *In eo conflictu abbas Sibrandus summum amicum Hesselum*
Oestergoe decanum, virum insignem desiderat. Hic ab ignoto hoste captus auri plurimum pro
 10 *redemptione pollicetur; haec eo promittente a tergo imminens hostis illiso capiti baculo*
ipsum excerebravit, hoc^b addens: 'Jam omnibus aequa pars abs te redditur'. Huius cada-
 ver ad Hortum delatum tumulatur. Rodolphus et Heijno *postmodum capti* decollantur
 rotis iniecti, volucris exponuntur. Sic *meritas^c perfidiae paenas* luunt.

Anastasia illustrissima Pomeraniae dux^d abbatis Ottonis in Belboech^e pietate mota,
 ipsum Sibrandum abbatem accedere iubet, animi sui^f explicaturus: decreverat nempe
 15 *femina divino fervore incensa novum in Sclavonia^g erigere sacrarum virginum ceno-*
bium, quod et opere praestitit ipsum^h a fundamentis erigens, quod a Rubo quibus ob situm

diken, opdat de Drenten uit angst daarvoor zouden intomen en hun nek buigen voor het kerkelijk gezag. De Drenten echter, zeer overmoedig geworden door de eerder toegebrachte nederlaag, gingen onder leiding van Rudolf, de kastelein van Coevorden, en de forsgebouwde hertog Heijno met een in slagorde geschaard leger de bisschop tegemoet. Midden in het gevecht pasten de Drenten een krijgslist toe: ze deden alsof ze zich terugtrokken en lokten zo hun vijanden die hen driest achtervolgden, naar zeer moerassige plekken, vol modder en zuigende blubber. Hier werden de troepen van de bisschop door de Drentse vijand omsingeld, gevangen genomen als in onontwarbare netten en strikken, en op ellendige wijze afgeslacht. In dit treffen verloor abt Sibrand zijn grootste vriend Hessel, deken van Oostergo, een beroemd man. Hij werd door een onbekende vijand gevangen genomen, maar werd, toen hij een grote hoeveelheid goud uitloofde en toezegde als losgeld, door een vijand van achteren bedreigd die hem met een stok zijn hersenpan insloeg, hem daarbij toeroepend: 'Nu krijgen we allemaal een gelijk deel van jou'. Zijn lijk werd naar het klooster overgebracht en daar begraven. Rudolf en Heijno werden later gevangen genomen, onthoofd, op het rad gelegd en aan de vogels ten prooi gelaten. Zo ondergingen zij de verdiende straf voor hun trouweloosheid.

Anastasia, een befaamd hertogin van Pommeren, geraakt door de vroomheid van abt Otto van Belbuck, gaf aan deze de opdracht om Sibrand zelf te benaderen met de aanbeveling om deze haar diepste [wens] uiteen te zetten. De vrouwe, door goddelijke ijver aangestoken, had namelijk besloten een nieuw zusterklooster in Slavië op te richten, dat zij persoonlijk tot stand wilde brengen en van de grondvesten af opbouwen, dat op haar uitdrukkelijke wens naar die streek 'Braamstruik' zou worden ge-

x B2: subderent y B2: Drenthones z B2: *pedicibus a B2: (circumstante) *Drenthones b B2: (hoc) insuper c B2: (exponuntur) atque ita (meritas) d B2: ducissa e B2: Bilbeek f B2: (explicaturus): intentionem g B2a heeft Sclavonia. B2b in de marge is met een andere hand bijgeschreven: Vandalia puto legendum. In B2b1 is Vandalia later toegevoegd. h B2: illud

- 1 erat, sanctis virginibus nostri ordinis monasterium erigere velle, utque huic suo instituto sumptis ex monasterio Bethleemico virginibus ipsi submittat, quas huic novo collegio, cui ipsamet dux commigrare decreverat, imponat pro loci temporisque necessitate. Abbas hoc foeminae in Deum fervore pietatisque zelo delectatus obsequitur. In Bethleem
- 5 profectus, proluxa oratione habita, illas ad obsequium hortatur: sanctum esse opus, christianum, pium et coeleste, et Christo et patribus obtemperando, ipsius cultum promovere, ad honorem Dei novas colligere familias, sub Christi et D. Augustini regula Deo militantes. His aliisque piis monitionibus lachrimulas multis extorsit. Tandem quotquot erant numero admodum copioso et frequenti sese obtemperaturas promittunt; ipse ex
- 10 omnibus delectum habeat, quas profectioni aptas norit. Eliguntur ex praestantioribus decem: in primis Anna ex nobili familia de Markelen, neptis Renici laudati clarique de Markelen, cognomento Magni, cuius meminimus in Frederico [11] abbate primo, Sibriga, abbatiss Ottonis soror, Elske Groningana, Eets Leovardiana, Tett Marnensis, Tetta ex Vestringis (Vestergoa) – sic dicta, quod tempore illo ob maris interluentis fretum Frisia foret bimembris, modo maris recessu in novam terram ex alluvione mutata, coierit – Margareta Groningensis et altera eiusdem oppidi et nominis, Winna de Optvijsel, Ints, soror Gilderdi prioris in Dockum. Hae simul navibus impositae, abeuntes magnum planctum et fletum excitant, quas residuae manentes nunquam se visuras rursus sperarent.

voor deze, haar instelling, zusters uit het klooster Bethlehem aan te trekken en onder Otto's gezag te plaatsen; deze zusters wilde zij in deze nieuwe instelling, waarheen zij zelf ook had besloten te verhuizen, een plaats geven volgens de behoefte van plaats en tijd. Abt Sibrand, verheugd om het goddelijk vuur en de geloofsijver van de vrouwe, voldeed aan haar wens. Hij trok naar Bethlehem, hield een lange preek en riep de zusters op tot gehoorzaamheid: het was, [zo zei hij], een heilig, christelijk, vroom en hemels werk om door gehoorzaamheid aan Christus en de Vaderen Zijn erediensdienst te bevorderen, ter ere Gods nieuwe geslachten te verzamelen om onder de regel van Christus en Sint-Augustinus te strijden voor God. Door deze en andere vrome vermaningen wist hij bij velen een traantje te ontlokken. Tenslotte beloofden ze, zovelen als er waren, hem in een zeer goed toegerust en voldoende aantal te zullen volgen. Zelf mocht hij uit allen diegenen kiezen die naar zijn mening het meest geschikt waren voor de overtocht. Van de besten werden er tien gekozen: allereerst Anna [Ava] uit het adellijk geslacht Markelen, van zusterszijde een nicht van de veelbewonderde en beroemde Renic van Markelen die de bijnaam 'De Grote' had en die we bij Frederik, [11] de eerste abt, hebben vermeld; Sibrig [Siburb], de zus van abt Otto, Elske [Eltet] uit Groningen, Eets [Eltet] uit Leeuwarden, Tett [Tetta] uit de Marnestreek, Tetta uit Vestringa (Westergo) – de landstreek die deze naam draagt, omdat Friesland destijds door de zeeëngte die er tussendoor stroomde in tweeën was verdeeld; maar later werd het één, toen het door het terugwijken van de zee als gevolg van aanslibbing in nieuw land overging – [verder] Margaretha uit Groningen en een ander uit dezelfde stad en met dezelfde naam, Winna [Vernua] uit Twislum en Ints, de zus van prior Gilderd [Geldard] van Dokkum. Allen gingen scheep en riepen bij hun vertrek bij velen treurnis en gewezen op, omdat de achterblijvers vreesden hen nooit meer te zullen weerzien. [Na]

- 1 constabat dici voluit. Cui ipsa ducissa commigrare in mente erat, sententiam praecepit.ⁱ Ille arrepto itinere eo profectus, omnem rem abbati^j aperit; huic collegio^k virgines ex corte^l Bethleemitica sumptas imponi postulat. Abbas faeminae^m in Deum fervore gavisus obsequitur. In Bethleem profectus proluxa oratione illas ad obsequendum hortatur: sanc-
- 5 tum, pium et christianum opusⁿ Christo et patribus obtemperando^o ipsius promovere cultum atque ad honorem Dei novas colligere Christo militantium familias. Quibus verbis et obedientiam et lachrymas extorquet, sic ut omnes simul quotquot erant numero, unanimi consensu sese obtemperaturas promitterent; ipse ex omnibus eligat
- 10 quas profectio aptas norit. Eliguntur ex praestantioribus decem: Anna ex nobili familia Markelen^p Renici ex sorore^q neptis, Sibriga Ottonis^r abbatis soror, Elske Groningana, Eets Leovardiana, Tett ex Marne, Tetta Vestringa ex Vestergo – sic dicta quod eo tempore ob maris interluentis^s ostium^t Frisia foret bimembris, modo maris recessu in terram novam mutata coierit – Margareta Groningensis et altera eiusdem nominis, Winna de Optvijsel, Ints soror Jeldardi prioris in Dockum. Hae simul abeuntes
- 15 impositae navibus, magnum fletum excitant, quod reliquae manentes illas in vita hac

noemd en waarin ook de hertogin de wens had uitgesproken haar intrek te nemen. [Abt Otto] maakte zich gereed voor de reis, vertrok naar Friesland, gaf abt [Sibrand] opening van zaken en vroeg hem voor deze gemeenschap zusters uit het keurkorps van Bethlehem te nemen en daar te plaatsen. Abt Sibrand, verheugd om het goddelijke vuur van de vrouwe, voldeed graag aan haar wens. Hij trok naar Bethlehem, hield een lange preek en riep de zusters op tot gehoorzaamheid: het was [zo zei hij,] een heilig, vroom en christelijk werk om door gehoorzaamheid aan Christus en de Vaders Zijn eredienst te bevorderen en ter ere Gods nieuwe geslachten voor Christus te winnen. Met deze woorden wist hij bij hen tranen van gehoorzaamheid te ontlokken, zodat allen, zoveel als er waren, hem eensgezind beloofden te gehoorzamen. Zelf mocht hij uit allen diegenen kiezen die naar zijn mening het meest geschikt waren voor de overtocht. Van de besten werden er tien gekozen: Anna uit het adellijk geslacht Markelen, van zusterszijde een nicht van Renic; Sibrig, de zus van abt Otto, Elske uit Groningen, Eets uit Leeuwarden, Tett uit de Marnestreek, Tetta uit Vestringa (Westergo) – de landstreek die deze naam draagt, omdat Friesland destijds door de monding van de zee die er tussendoor stroomde in tweeën was verdeeld; maar later werd het één, toen het door het terugwijken van de zee in nieuw land veranderde – [verder] Margaretha uit Groningen en een ander met dezelfde naam, Winna uit Twislum en Ints, de zus van prior Jeldard van Dokkum. Allen gingen scheep en riepen bij hun vertrek groot verdriet op, omdat de achterblijvenden vreesden dat zij de zusters, eenmaal vertrokken, nooit meer in dit leven zouden weerzien. Zo landden ze in Ham-

i B2: (a Rubo quibus) constabat nominari voluit in quo et ipsa ducissa commigrare statuerat j B2: (abbati) Sibrando k B2: caenobio l B2: domo m B2: religiosae (feminae) n B2: (opus) praedicans o B2: *obtemperare p B2: *Markela q B2: sororibus r De naam Otthonis was in B2a onduidelijk geschreven en werd in B2b later gewijzigd in Enthonis. s B2: interfluentis t Gab-bema fol. 176 aant.: aestum.

1 Hamburga felici auspicio Slavoniam appulere, ab Anastasia summa humanitate exceptae. Divisis utroque filio ducatus Pomeraniae provinciis, ipsa concomitata, Rubum adeunt, summa humilitate ordinis rigori semet submittens.

5 Summa huic Sibrando in instituendis doctrina et eruditione sacerdotibus cura fuit. Accersito quodam magistro Frederico, prae caeteris Frisiae literaturae candidatis conspicuo, ipsum dato stipendio canonicis praeficit atque in re literaria, erecta schola in monasterio publica, recte instituere praecipit. Post lectionem pomeridianam, quae maiori parte constabat interpretatione poetarum: Virgilii, Ovidii, Sallustii, Ciceronis, Terentii et Horatii, sumpto prandio ecclesiasticos praelegi jubet: Ambrosium, Augustinum, Psalmos Davidicos, ut
10 lectione utraque instructi, rem theologicam haberent excultam. Aperta schola publica, magnus ad ipsum Fredericum juvenum erudiendorum concursus exitit. Ex Grynopidulo ad ostia Flevi fluminis juvenes instituendi postmodum sacris initiantur, ut in sequentibus patebit. His pietatis operibus perpetuo intentus, anno ab incepto munere octavo, redempti orbis 1238 XII Calendas Septembris vitam morte commutat.

Hamburg naderden zij onder gunstige voortekenen Slavië en werden daar door Anastasia liefdevol ontvangen. De gewesten van het hertogdom Pommeren verdeelde de hertogin onder haar beide zoons, [de nonnen] begeleidde zij naar Braamstruik en zelf onderwierp ze zich met de grootste nederigheid aan de tucht van de orde.

Deze Sibrand, die het als zijn zeer belangrijke taak zag priesters te onderrichten in de kerkelijke leer en de wetenschap, nodigde een zekere meester Frederik uit die boven andere kandidaten onder de Friese geletterden opviel, hij stelde hem tegen een honorarium aan het hoofd van de kanunniken en droeg hem op om op de voor eenieder toegankelijke school die hij binnen het klooster had opgericht goed taalonderwijs te geven. Na de middagles die grotendeels bestond uit het vertalen van de dichters¹⁴⁶ Vergilius, Ovidius, Sallustius, Cicero, Terentius en Horatius, legde hij ze na de maaltijd de kerkelijke schrijvers ter bestudering voor: Ambrosius, Augustinus en de psalmen van David, opdat zij door het onderricht in beide soorten tekst de theologie konden volgen.¹⁴⁷ Toen de openbare school een aanvang nam, ontstond er een grote toeloop van weetgierige jongelui naar Frederik. Uit het stadje Griend aan de monding van de Vliestroom werden jongelingen ingeschreven die later de heilige wijdingen zouden ontvangen, zoals in het vervolg zal blijken. Sibrand, voortdurend bezig met deze godvruchtige werken, wisselde in het achtste jaar van zijn bediening op 21 augustus 1238 zijn leven in voor de dood.

¹⁴⁶ Over de lessen van meester Frederik geeft de *Vita Sibrandi* cap. 17 (*Vitae Abbatum*, 387 e.v.) een andere lezing, zowel wat de inhoud als het tijdstip van de lessen betreft.

¹⁴⁷ Klassiek- en kerklatin golden ook bij de humanisten als voorwaarde voor de theologische studie. Zie Boot, *Historia Gymnasii*, passim.

1 nunquam visuras crederent^u Hamburgam ingressae^v Sclavoniam^w proficiscuntur, ab Anastasia summa^x humanitate exceptae. Divisis utroque filio provinciis Rubum ducissa comite adeunt^y, debita humilitate ordinis rigori semet subiiciens.

Fuit in Sibrando^z de *canonicis* optimis literis imbuendis ingens sollicitudo.^a Accersito magistro Frederico insigni literatura candidato promisso stipendio largo, erecta in cenobio scola publica instituendae iuventutis curam illi committit. Antemeridie^b ethnicorum poetarum^c historicorum audita^d lectione. Sumpto prandio ecclesiasticos, Ambrosium, Augustinum et Hieronymum illis praelegit, ut omni^e doctrina exculi vere theologiae noticiam haberent. Erecta scola magnus ad Fredericum iuvenum erudiendorum confluxus extitit. Ex Gryn oppidulo ad ostia Flevi fluminis iuvenes instituendi postmodum sacris initiandi ad ipsum destinantur. Sibrandus piis operibus iugiter intentus vite finem indeptus moritur anno praefecturae octavo salutis 1238 12 Kalend. Septembris.

burg en reisden [verder] naar Slavië, waar ze door Anastasia liefdevol werden ontvangen. Haar gewesten verdeelde de hertogin onder haar beide zoons, [de nonnen] begeleidde de hertogin naar Braamstruik en zelf onderwierp ze zich met de verschuldigde nederigheid aan de tucht van de orde.

Abt Sibrand die het als zijn belangrijke taak zag om de kanunniken vertrouwd te maken met de beste geschriften, nodigde meester Frederik uit, een kandidaat die uitmuntte in de wetenschap; hij zegde hem een flink honorarium toe, richtte binnen het klooster een voor ieder toegankelijke school in en droeg hem de zorg op voor het onderricht der jeugd. 's Ochtends werd er les gegeven in de heidense dichters en geschiedschrijvers; na het middagmaal lazen zij de kerkelijke schrijvers Ambrosius, Augustinus en Hieronymus, opdat zij aldus door dit brede onderwijs gevormd, voldoende kennis zouden bezitten voor de ware theologie. Toen de school een aanvang had genomen, ontstond er een grote toeloop van weetgierige jongelui naar Frederik. Uit het stadje Griend aan de monding van de Vliestroom werden jongelingen ingeschreven om onderricht te ontvangen die later tot hem werden gebracht om de heilige wijdingen te ontvangen. Sibrand, onafgebroken bezig met godvruchtige werken, bereikte in het achtste jaar van zijn bediening het einde van zijn leven en stierf in het jaar van het heil 1238 op 21 augustus.

u B2: (excitant) reliquarum manentium, quod illas in vita nunquam revisuras (crederent) v B2: (Hamburgam) itaque appellentes e navibus (egressae) w In de marge bij B2b wederom Vandaliam, nu aangevuld met: seu Pomeraniam. x B2: (proficiscuntur) ibi (ab Anastasia) ducissa (summa) y B2: (exceptae). Quae divisus utroque filio provinciis virginibus comes ad Rubum abit z B2: (Sibrando) abate a B2: (litteris) optime fratres imbuendi summa (sollicitudo) b B2: (committit) horis antemeridianis c B2: (poetarum) et d B2: praelecta e B2: (lectione), pomeridianis vero ecclesiasticorum auctorum Ambrosii, Augustini, Hieronymi et alienorum, ut sic (omni)

1 [12] JARICUS abbas VII

Jaricus pastor ecclesiae in Gryn defuncto Sibrando vocatus, ut futurae intersit electioni; misso per nuncios ad hoc ex Horto destinatos priore fratre Petro ab Steinveldensi abbate, sene admodum Machario, ad aedem capitularem conveniunt omnes. Habita a Petro viro docto oratione longa, docta et pia ad electionem unanimem cohortatus; suffragia colliguntur. His visis communi voto eligitur Jaricus, suo seculo literis exquisite cultus, doctrina praestans, qua sibi ad dignitatem oblatam facile paravit accessum.

Pastor aliquando in Hallum existens, magistri Frederici, a venerabili D. Sibrando ad instituendam pubem conducti, lectionibus quotidie interfuit. Magnis adhibitis laboribus, ingentem sibi paravit eruditionis consequendae spem, quandoquidem talibus concedebatur uti praeceptoribus. Sibrandi autoritate in Grynd plebanus destinatus, juvenes civium ad pietatem cohortatus, publico scholae moderatori tradidit erudiendos. Videns et illud ex voto haud satis succedere, assumptis quos delegerat scolasticis, traiciens reddidit Tammoni novitiorum praefecto, qui ipse quondam ecclesiae in Wartna pastor, relicto mundo, ordinem susceperat Praemonstratensem. Horum praecipui fuere Theode-

[12] JARICH, de zevende abt

Jarich, pastoor van de kerk op Griend, werd na de dood van Sibrand uitgenodigd om bij de komende verkiezing aanwezig te zijn; en nadat door bemiddeling van boden die [door Mariëngaarde] met dit doel waren afgevaardigd, prior broeder Petrus door de abt van Steinfeld, de al zeer oude Macharius, [naar Friesland] was gezonden, kwamen allen in de kapittelzaal bijeen. Petrus, een geleerd man, hield een lange, geleerde en vrome toespraak waarin hij hen krachtig aanspoorde om een eensgezinde keuze te maken. De stemmen werden opgenomen en na kennisneming daarvan werd Jarich naar ieders wens gekozen, een man die in zijn dagen zeer bedreven was in de wetenschap en uitmuntte in de kerkelijke leer, waardoor hij zich zonder problemen toegang verwierf tot de aangeboden waardigheid.

Toen Jarich nog pastoor in Hallum was, was hij dagelijks aanwezig bij de lessen van meester Frederik die door de eerwaarde heer Sibrand was aangesteld om de jongelui te onderrichten. Hij deed er zijn uiterste best zodat men hoge verwachtingen kreeg van de kennis die hij opdeed nu hij in de gelegenheid was gesteld zulke goede leraren te volgen. In opdracht van Sibrand tot pastoor van Griend aangesteld, spoorde hij daar de zonen van de vrije eilandbewoners aan tot vroomheid en vertrouwde ze toe aan de hoofdonderwijzer van de openbare school om onderricht te krijgen. Maar daar hij zag dat dit niet voldoende was zoals hij wenste voor [jongelui] die hij had aangenomen met de bedoeling om scholasten te worden, bracht hij ze over [vanaf het eiland] en vertrouwde ze toe aan de novicenmeester Tammo, vroeger pastoor te Wartna, die na het seculiere [priesterambt] te hebben verlaten de premonstratenzerorde had omhelsd. De belangrijkste onder de scholasten waren Theodorik,¹⁴⁸ die later

148 Zijn naam wordt nogal eens verschillend gespeld. In de vertaling is consequent voor Theodorik gekozen

1 JARICUS abbas VII

Venerabili D. Sibrando defuncto Steinveldiam mittunt, qui abbatis Macharii nomine electioni novae praesideat. Ille submisso D. Petro electionem maturandam censet. Hic collectis omnibus longam orationem latinam et doctam profert, qua ad concordiam hortati, communi suffragio idoneum abbatem eligerent. Cenobite deliberatione habita ingenti animorum consensu D. Jaricum oppidi in Gryn^f abbatem salutant. Erat Jaricus suo seculo literis summopere excultus, nec poeseos ignarus, qua sibi ad futuram dignitatem facilem paravit accessum.

- 5 Pastor in Hallom existens magistri Frederici lectionibus quotidianis interfuit. Magnis laboribus adhibitis, magnae eruditionis consequendae spem sibi comparavit.
- 10 Hinc auctoritate D. Sibrandi ecclesiae in Gryn plebanus effectus, iuvenes civium ad pietatem amplexandam cohortatus, scholae publicae moderatori erudiendos tradidit. Videns et illud ex voto non succedere assumptis scolasticis preordinatis^g traiciens, Tammoni novitiorum praefecto tradit – hic aliquando ecclesiae in Wartna pastor, relicto seculari habitu ordinem suscepit Praemonstratensem. – Ex scolasticis praedictis

JARICH, de zevende abt

Toen de eerwaarde heer Sibrand was ontslapen zond men [boden] naar Steinfeld om te vernemen wie namens abt Macharius bij de verkiezing zou voorzitten. Deze stuurde heer Petrus om de verkiezing te regelen. Toen allen bijeen waren hield Petrus een lange, geleerde, Latijnse toespraak, waarin hij hen opwekte tot eensgezindheid en om uit één mond een geschikte abt te kiezen. Nadat de kloosterlingen overleg hadden gepleegd, verwelkomden zij met grote eenstemmigheid heer Jarich als abt, [pastoor] van de stad op Griend. Jarich was in zijn dagen een buitengewoon beoefenaar van de wetenschap en zeer bedreven in de dichtkunst en verwierf zich daarmee zonder problemen toegang tot zijn toekomstige waardigheid.

Toen hij nog pastoor in Hallum was, was hij dagelijks aanwezig bij de lessen van meester Frederik. Hij deed er zijn uiterste best, zodat men hoge verwachtingen kreeg door de kennis die hij opdeed. In opdracht van Sibrand was hij vervolgens aangesteld tot pastoor van Griend, spoorde de zonen van de vrije eilandbewoners aan tot vroomheid en vertrouwde ze toe aan de hoofdonderwijzer van de openbare school om onderricht te krijgen. Maar daar hij zag dat dit niet voldoende was zoals hij wenste voor scholasten die hij had aangenomen om later gewijd te worden, bracht hij ze over [vanaf het eiland] en vertrouwde ze toe aan de novicemeester Tammo, vroeger pastoor te Wartena, die de toga als seculier [priester] had afgelegd en de premonstratenzerorde

1 ricus, qui et postmodum abbas electus, Werp, hic deinceps praepositus Sepulchri S. Mariae in Feencloester^a Syardus caeterique.

Jaricus eo quo praefuit tempore de studiorum laboribus nihil remittens, apium in-
 5 star sacra omnia perlustrat, suisque studiis quaeque applicans, commentarios manu
 scriptos, modo temporis^b iniuria amissos, in Canticorum Cantica composuit. Stilo ad-
 modum facili usus, quemvis lectorem mire adfecit, suo [13] ludens ingenio Christi et eccle-
 siae varia recenset pericula, dum hanc luctantem in spinis, in hortis, in sylvarum abdi-
 10 tis, petrarum cavernis, montium latebris, leonum cubilibus commemorat. Edidit vul-
 gata lingua homilias, singulis diebus Dominicis concionatoribus neophitis admodum convenien-
 tes. Prospicit praeterea sibi de insigni pietate viris, prioribus, quos et ecclesiae et fratribus
 velut luminaria ad omnem cultum divinum praecedentia designaret. Fratre Thoma ob senium cor-
 porisque ex gravedine debilitatum absoluto, substituit ille Tziardonem, insigni nobilium fa-
 milia Bernarda natum. Ex huius fratrum Verponis, Feykonis, Buvonis prosapia fundator extitit
 15 Buvo monasterii Buvencloester, ut infra clarius.

In profesto Exaltationis S. Crucis cuiusdam causae investigandae ab sede apostolica
 ipsi velut commissario commissae gratia in Jelsum pago villae Leovardianae proximo per-

ook tot abt werd verkozen, Werp, de latere prior van Maria's Graf te Veenklooster,¹⁴⁹
 Syard en nog anderen.

Ook toen Jarich abt was, verminderde zijn ijver voor de studie niet: als een bij was
 hij in de weer om alles te onderzoeken wat heilig is, hij voegde dit toe aan wat hij al
 wist en stelde commentaren samen op het Hooglied die hij eigenhandig schreef, maar
 die jammer genoeg door de tand des tijds zijn verloren gegaan. Hij schreef ze in een
 toegankelijke stijl, wist iedere lezer op wonderbaarlijke wijze te raken en onderzocht,
 [13] geheel volgens zijn speelse temperament, een voor een de diverse gevaarlijke
 zoektochten van Christus naar de Kerk,¹⁵⁰ vertelde hoe Zij treurde in doornstruiken, in
 hoven, afgelegen bossen, rotskloven, ontoegankelijke bergen en legersteden van leeu-
 wen. Op alle zondagen hield hij in de volkstaal preken, geschikt voor jonge klooster-
 lingen. Hij omringde zich met mannen van buitengewone vroomheid, met priors, die
 hij aanwees om als brandende toortsen het kerkvolk en de broeders voor te gaan in de
 goddelijke eredienst. Broeder Thomas werd vanwege zijn ouderdom en zijn door
 ziekte verzwakte lichaam van zijn taak ontheven; Jarich verving hem door Tziardo
 [Thitard], geboortig uit het aanzienlijke geslacht Bernarda. Uit het geslacht van zijn
 broers Verpo [Wilgrop], Feyko [Frederik] en Buvo [Bernard], was Buvo¹⁵¹ de stichter
 van Buweklooster, zoals verderop wordt verduidelijkt.

Toen hij zich op de vooravond van Kruisverheffing in Jelsum bevond, een dorp vlak
 bij de stad Leeuwarden, om als gevolmachtigde van de Apostolische Stoel een kwestie

a Moet zijn Buweklooster. b Wumkes noteerde hier ten onrechte tempore waar Gabbema duidelijk temporis vermeldt.

149 In de marge is deze aanduiding terecht vervangen door Buweklooster.

150 Naar de hoofdstukken 2, 3 en 4 van het Hooglied.

151 De samenhang is niet erg duidelijk. Over de wat ingewikkelde familierelaties geven de Vitae Abbatum, 405 meer inzicht.

- 1 Theodoricus postmodum abbas, et Verpius Sepulchri S. Marie in Buvencloester prae-positus prodire.

Jaricus eo quo praefuit tempore de studiorum laboribus nihil remittens, apium in-
 5 star sacra omnia perlustrat, suisque studiis quoque applicat, commentarios manu
 scriptos, temporum iniuria amisso, in Canticorum Cantica composuit. Stilo admo-
 dum dulci et facili in iis suo ludens ingenio Christi et Ecclesiae varia recenset pericula,
 dum in persona sponsae hanc in spinis, in hortis, sylvarum recessibus, petrarum caver-
 nis^h montium abditis, leonum cubilibus, leopardorum receptaculis luctantemⁱ comme-
 morat. Prospicit sibi de viris pietatis studio claris, quos prioratus honore exornet, quod horum
 10 opera cultus constaret divinus. Inter reliquos priores D. Tziardo Bernardaⁱ insignis extitit,
 huius stirpe Buvo procreatus dicitur, qui monasterii Buvencloester primus fundator commemora-
 tur.

In profesto Exaltationis S. Crucis in Jelsom alicuius negotii ab ipso velut commissario a sede apostolica concessio cognoscendi causa profectus^k gravi morbo corripitur.

omhelsd. Tot genoemde scholasten behoorden Theodorik, de latere abt en Werp, de latere prior van Maria's-Graf in Buweklooster.

Ook toen Jarich abt was, verminderde zijn ijver voor de studie niet: als een bij was hij in de weer om alles te onderzoeken wat heilig is, hij voegde dit toe aan wat hij al wist en stelde commentaren samen op het Hooglied die hij eigenhandig schreef, maar die jammer genoeg door de ongunst der tijden zijn verloren gegaan. Daarin schreef hij, geheel volgens zijn speelse temperament in een zeer zoetklinkende en toegankelijke stijl de diverse gevaarlijke zoektochten van Christus naar de Kerk, vertelde hoe Zij in de persoon van de bruid treurde in doornstruiken, in hoven, afgelegen plekken in bossen, rotskloven, ontoegankelijke bergen, legersteden van leeuwen en schuilplaatsen van luipaarden. Hij omringde zich met mannen, befaamd om de beoefening van vroomheid, die hij met het ambt van prior vereerde, opdat door hun arbeid de goddelijke eredienst in stand zou blijven. Onder andere priors onderscheidde zich heer Tziaerd Bernarda, uit wiens geslacht naar men zegt Buvo stamde, die, zoals vermeld wordt, de eerste stichter van Buweklooster was.

Toen hij op de vooravond van Kruisverheffing naar Jelsum was gegaan om als gevolmachtigde van de Apostolische Stoel een bepaalde kwestie te onderzoeken, werd

^h B2: specubus ⁱ B2: lugente ^j Aantekening Gabbema fol.178: Folperda. ^k B2: (negotii) alicuius cognoscendi causa ad hoc a sede apostolica instar commissarii deputatus, (profectus)

1 gens, gravi aegritudine corripitur; qua ingravescente in dies, sicut nulla convalescentiae
 spes superesset, anno sequenti missa legatione Praemonstratum pro impetranda praefec-
 turae absolute, causa committitur D. Joanni abbati Insulae S. Mariae. Hic veniens in
 itinere salutato abbate Bernense ipsum una adducit. Ubi ad monasterium est ventum, ac-
 5 cersito D. Sibodo abbate Lidlomensi, ipso D. Benedicti die convocatis omnibus aedem ca-
 pitularem ingressus, de Jarichi petita absolute verba facit. Jaricus vocatus, prae nimio lan-
 guore valde debilis, collectam synodum ingreditur. Facta dicendi venia oratione docta et lan-
 guida, quod obnixè rogabat, impetrat. Brevi intervallo postea in mense Junio decimo
 Kalendas Julias anno salutis 1240 moritur; ante gradus sanctuarii sepelitur.

10 JELGERUS abbas VIII

His rite dispositis de novo abbate eligendo deliberatur. Collatis [14] suffragiis omni-
 um consensu Jelgerus ordine diaconus eligitur. Quae electio, tametsi fuerit univoca et
 concors, attamen murmure non caruit eorum, qui et aetate et ordinibus maiores viderentur,
 quorum supercilio huius perquam humili modestia est subventum. Erat hic
 15 Jelgerus vir summae prudentiae rerumque multarum notitia clarus. Abbatis Sibrandi

te onderzoeken, werd hij door een zware ziekte overvallen. Daar zijn kwaal met de dag ernstiger vormen aannam en er geen hoop meer was op herstel, zond hij het jaar daarop een bode naar Prémontré om ontslag uit zijn functie te bewerkstelligen. De afhandeling werd aan heer Joannes, abt van Mariënweerd, toevertrouwd. Deze bracht op zijn [terug]tocht de abt van Berne die hij onderweg had bezocht met zich mee. Zodra ze bij het klooster waren aangekomen en ook Sibodo, de abt van Lidlum, was uitgenodigd, betrad Joannes, nadat allen op Benedictusdag [21 maart] waren bijeengeroepen, het kapittelhuis en nam het woord over het door Jarich aangevraagde ontslag. Jarich werd ontboden en kwam, door ernstige ziekte zeer verzwakt, de verzamelde vergadering binnen. Hij kreeg verlof om het woord te voeren en verkreeg na een geleerde, langzaam uitgesproken toespraak datgene waar hij dringend om had verzocht. Korte tijd later stierf hij op 22 juni¹⁵² in het jaar der genade 1240 en werd begraven voor de trappen van het priesterkoor.

JELGER [Ethelger], de achtste abt

Toen deze zaken volgens de regels waren afgehandeld, werd overleg gepleegd over de keuze van een nieuwe abt. En nadat de stemmen waren opgenomen, [14] werd met instemming van allen Jelger, een diaken, gekozen. Ofschoon deze keuze unaniem¹⁵³ en eensgezind had plaats gevonden, ontbrak het toch niet aan gemor bij diegenen die hem in leeftijd en rangen leken te overtreffen, maar aan wier hoogmoed tegenspel werd geboden door de uitermate nederige bescheidenheid van Jelger. Deze Jelger was een zeer wijs man, befaamd om zijn kennis van veel zaken en was als kapelaan van Si-

152 De Brevis Historia vermeldt 24 juni.

153 Vgl. de Vitae Abbatum, 412 waar de keuze gemaakt blijkt te zijn door de maior et sanior pars.

- 1 *Eo ingravescente, dum nulla convalescentiae spes affulgeret, Praemonstratum pro impetranda absoluteione mittit. Causa¹ Abbati Insulae S. Marie committitur. Hic adveni-
niens in ipso itinere salutato^m abbate Bernensi unaⁿ adducit. Accersito D. Sibodo abba-
te Lidlomensi, ipso die Divi Benedicti edem ingrediuntur capitularem. Jaricus egritu-
5 dine debilis adducitur, facta dicendi copia, oratione longa et languida postulatam con-
sequitur. Brevi intervallo postmodum moritur anno 1240, decimo Kalendas Julias ante
gradus sanctuarii sepultus^o quiescit.*

JELGERUS abbas VIII

- 10 *His rite dispositis de novo abbate eligendo deliberatur. Collatis suffragiis, omnium
consensu Jelgerus ordine dyaconus abbas designatur. Que electio, tametsi fuerit con-
cors et univoca, attamen murmure non caruit eorum, qui etate et ordinibus maiores
viderentur, quorum supercilio huius perquam humili modestia est subventum. Erat
Jelgerus summe prudentie rerumque multarum notitia clarus. A Sibrando abbate ob*

hij door een ernstige ziekte overvallen. Daar zijn kwaal verergerde en er geen hoop meer was op herstel, zond hij een bode naar Prémontré om zijn ontslag te bewerkstelligen. De afhandeling werd aan de abt van Mariënweerd toevertrouwd. Deze bracht bij zijn komst de abt van Berne met zich mee die hij onderweg had bezocht. Nadat hij ook Sibodo, de abt van Lidlum, had uitgenodigd, betraden zij op Benedictusdag het kapittelhuis. Jarich werd binnengebracht, door ziekte verzwakt, kreeg gelegenheid om het woord te voeren en verkreeg na een geleerde, langzaam uitgesproken toespraak datgene waar hij om had gevraagd. Korte tijd later stierf hij op 22 juni 1240 en werd voor de trappen van het priesterkoor te ruste gelegd.

JELGER, de achtste abt

Toen deze zaken volgens de regels waren afgehandeld, werd overleg gepleegd over de keuze van een nieuwe abt. En nadat de stemmen waren opgenomen, werd met instemming van allen Jelger, een diaken, aangewezen. Ofschoon deze keuze eensgezind en unaniem had plaats gevonden, ontbrak het toch niet aan gemor bij diegenen die hem in leeftijd en rangen leken te overtreffen, maar aan wier hoogmoed tegenspel werd geboden door de uitermate nederige bescheidenheid van Jelger. Jelger was een zeer wijs man, befaamd om zijn kennis van veel zaken en was door abt Sibrand ter be-

1 B1a heeft de punt tussen *causa* en *abbati*. Dit levert onzin op. m B1: *Salutatato*; B1a: *salutato* n B2: *(Bernensi) *eum (una)*
o B2: *(Julias), cuius corpus (ante gradus sanctuarii) sepultum*

- 1 *sacellanus*, ob res arduas procurandas in Franciam ad generale ordinis Praemonstratensis capitulum missus, sua dexteritate, *probitate et humilitate* multorum in se convertit animos, *frugi bonam spem* post se relinquens omnibus abbatibus in capitulo existentibus. Impetratis iis, quorum causa *legatus* missus fuerat, se abbatis Cussiacensis
- 5 *Conradi notitiae et familiaritati* inserit. Abbas Jelgeri sodalities delectatus, benigne excipit et dimittit. Rediens, sua legatione feliciter functa, magnam apud suos gratiam consequitur.
- Erat Jelgerus honesta familia de Jelgerahuysum natus: pater Edo Jelgera de Jelgeraburen, mater vero Baucka, matrona nobilis filia Vibrandi, viri potentissimi de Kempingaburen, soror Dodonis Kempinga, viri ob pietatem vitaeque probitatem sui temporis inter reliquos Frisiae nobiles clarissimi. Hic Dodo concionibus sacris magistri Oliverii, canonici Coloniensis excitatus, cum reliquis cruce signatis pro recuperanda Terra Sancta bis *traicit mare Mediterraneum et Syriacum*. Tertia vice assumpto secum cognato Tjardone in itinere *feliciter* moriens, *Tetardum remisit*, qui rediens monasterium
- 15 *Horti D. Virginis ordinis disciplinae subiicitur*. Dodo duos reliquit filios, Vibrandum (Vibe) et Kemponem. Vibo *insigni candore plurimum dilectus*, ducta uxore Sass de Helbada sine prole moritur. Kempo ducta fratris privigna Hack, numerosas reliquit sobolem. Horum avunculus Sydachus (Syds) abbas Clarecampensis exitit.

brand ter behartiging van zeer lastige kwesties naar Frankrijk, naar het Generaal-Kapittel van de premonstratenzerorde gezonden en wist daar door zijn bedrevenheid, oprechtheid en nederigheid de welwillendheid van velen voor zich te winnen en door deze gunstige indruk veel verwachting te wekken bij alle abten die op het Kapittel aanwezig waren. Nadat hij bereikt had waarvoor hij als afgezant was uitgezonden, probeerde hij zich aan te sluiten bij de bekenden en vrienden van abt Conrad van Cuissy. De abt die genoeg schiep in het gezelschap van Jelger ontving hem welwillend en deed hem uitgeleide. Doordat hij zich goed van zijn zending had gekwetend, verwierf hij, thuisgekomen, grote gunst van zijn eigen mensen.

Jelger stamde uit een achtenswaardige familie in Jelgerahuizen. Zijn vader was Edo Jelgera [Guido Elgera] van Jelgeraburen, zijn moeder Baucka [Bava], een adellijke dame en dochter van Vibrand, een machtig man in Kempingaburen; zij was de zus van Dodo Kempinga, een man die vanwege zijn vroomheid en rechtschapen levenshouding destijds zeer befaamd was onder de andere Friese edelen. Deze Dodo, geraakt door de gewijde predikaties van meester Olivier, kanunnik van Keulen, voer met andere kruisvaarders tweemaal over de Middellandse en Syrische zee om het Heilige Land te heroveren. Toen hij voor de derde maal in gezelschap van zijn verwant Tjardo [Thitard] [scheep was gegaan], is hij gelukkig gestorven na eerst Titard naar huis te hebben gestuurd; deze onderwierp zich bij zijn terugkeer in het klooster Mariëngaarde aan de tucht van de orde. Dodo liet twee zoons na, Vibrand (Vibe) en Kempo. Vibo, buitengewoon geliefd vanwege zijn bijzondere oprechtheid, trouwde met Sass van Helbada [Saspurga Hasoeba], maar stierf kinderloos. Kempo huwde met Hack [Haxed], de stiefdochter van zijn broer, en kreeg een talrijk nageslacht. Oom van deze broers was Sydach (Syds), abt van Klaarkamp.

1 res arduas procurandas in Franciam ad generale capitulum Praemonstratense missus, sua dexteritate et obsequio multorum in se animos commovit, bonam spem patribus in capitulo post se relinquens. Impetratis iis, quorum causa missus fuit, abbati Cus-
 5 diacensi^p Conrado innotuit. Abbas Jelgeri sodalitis delectatus, benigne illum excipit et dimittit. Rediens, sua legatione feliciter functa, magnam apud suos gratiam consequitur.

Natus est Jelgerus honesta familia Jelgerahusum, patre Edone de Jelgeraburen, matre Baucka matrona nobili, que soror Dodonis Kempinga, viri ob insignem probitatem inter reliquos Frisiae nobiles clarissimi. Huius Bauck pater Vibrandus potentissimus de Kempingaburen extitit. Dodo ille *praenominatus* concionibus magistri Oliverii, canonici Coloniensis excitatus, cum reliquis cruce signatis pro recuperanda Terra Sancta bis *cum exercitu* traiecit. Tertia vice addito sibi Tetardo cognato traiciens in Domino moritur. Tetardus rediens *monasticen professus in Horto^q* moritur. Dodo abiens duos reliquit filios, Vibonem et Kemponem. Vibo ducta uxore Sass de Helbada sine liberis
 15 moritur. Kempo Hack fratris privigna ducta, numerosam relinquit sobolem. *Horum fratrum* avunculus extitit Sijd sive Sijdachus abbas Clarecampensis.

hartiging van zeer lastige kwesties naar Frankrijk, naar het Generaal-Kapittel van de premonstratenzerorde gezonden en wist daar door zijn bedrevenheid en oprechtheid de welwillendheid van velen voor zich te winnen, daarmee veel verwachtingen te zijnen gunste wekkend bij de kapittelvaders. Nadat hij bereikt had waarvoor hij was uitgezonden, raakte hij bekend bij abt Conrad van Cuissy. De abt die genoeg schiep in het gezelschap van Jelger, ontving hem welwillend en deed hem uitgeleide. Doordat hij zich goed van zijn zending had gekweten, verwierf hij, thuisgekomen, grote gunst van zijn eigen mensen.

Jelger stamde uit een achtenswaardige familie in Jelgerahuizen. Zijn vader was Edo van Jelgeraburen, zijn moeder Baucka, zuster van Dodo Kempinga, een man die onder de andere edelen in Friesland zeer befaamd was om zijn buitengewone rechtschapenheid. De vader van deze Bauck heette Vibrand, een zeer machtig man in Kempingaburen. De hier vermelde Dodo, geraakt door de prediking van meester Olivier, kanunnik van Keulen, was tweemaal met een leger kruisvaarders opgetrokken om het Heilige Land te heroveren. Voor de derde maal trok hij op, nu in gezelschap van zijn verwant Tetard, maar overleed in de Heer. Tetard keerde huiswaarts en deed professie in Mariëngaarde en is daar gestorven. Bij zijn dood liet Dodo twee zoons na, Vibo en Kempo. Vibo trouwde met Sass van Helbada, maar stierf kinderloos. Kempo huwde met Hack, de stiefdochter van zijn broer en kreeg een talrijk nageslacht. Oom van deze broers was Syd of Sydach, abt van Klaarkamp.

- 1 Hic Jelgerus [15] abbas electus, instante festo Paschalis Monasterium Vestphalae et Osnabrugum transiens, recta^a Myndam petit; pridie Paschae sacerdos consecratus, ab episcopo Trajectensi Ottone, comitis Florentii Hollandiae fratre notho, recens electo at necdum inaugurato,^b misso^c ex sacellanis suis dimissorias indeptus literas, ab eodem abbas
- 5 consecratur. Rediens sua praesentia rebusque feliciter confectis summum gaudium excitat. Ipso die S. Joannis ante Portam Latinam primum *baculo pastorali* sacrum celebrans, sub ipso sacro multa ex auro et argento a matronis nobilioribus utriusque Frisiae, Oester- et Vestergoe, donaria recipit; tantus omnium erat in viros Deo deditos favor et studium.
- 10 Incidit huic cum Sydacho (Syds) abbate Clarecampensi, de quibusdam pascuis paludinosi simultas. Haud longe a monasterio virginum in Gernaerd, quod et Nazareth dicebatur, extat *villula* Suanvirth dicta. Huic adjacet possessio abbatis Horti dicta^d Poppevir. Villam inter atque possessionem extat lacus Widemer dictus, duabus fossis in publicam fossam Ee sese exonerans. Lacus quondam *aqua plenus* nihili aestimatus, ab
- 15 *antecessoribus colonorum Horti in Popavir absque ullius interpellatione* possidebatur; *temporis progressu aquarum recessu*, arundine succrescente tandem gramineus fit totus. Coloni

Deze Jelger [15], tot abt gekozen, reisde, toen het Paasfeest op handen was, Münster en Osnabrück in Westfalen voorbij en ging rechtstreeks naar Minden.¹⁵⁴ Op Paaszaterdag tot priester gewijd, werd hij, na van bisschop Otto van Utrecht¹⁵⁵ – bastaard-broeder van graaf Floris van Holland, kort tevoren elect geworden maar nog niet gewijd – via een van zijn kapelanen een volmachtbrief te hebben verkregen, door dezelfde [bisschop van Minden] tot abt gewijd. Bij zijn terugkeer veroorzaakte zijn aanwezigheid zeer grote vreugde, omdat de zaken zo'n gelukkig verloop hadden gehad. Op de feestdag van Sint-Jan voor de Latijnse Poort [6 mei] vierde hij, [getooid] met de herdersstaf, zijn eerste mis en ontving tijdens de plechtigheid van veel adellijke dames uit Ooster- en Westergo, de beide delen van Friesland, veel gouden en zilveren geschenken.¹⁵⁶ Zo groot was aller gunst en genegenheid voor Godgewijde mannen.

Met Sydach (Syds), de abt van Klaarkamp, raakte hij in een twist verwickeld over enkele drassige weilanden. Niet ver van het vrouwenklooster in Gernaard dat ook Nazareth wordt genoemd bevindt zich het gehucht genaamd Zwaard. Hieraan grenst een stuk grond dat eigendom was van de abt van de Gaarde, genaamd Poppewier. Tussen het dorp en deze bezitting bevond zich een plas, Wydemeer genoemd, die zich met twee vaarten ontlastte in het belangrijke water van de Ee. Ooit was de plas vol water, van geen betekenis beschouwd en door de voorgangers van de pachters van de Gaarde in Poppewier in bezit genomen zonder dat iemand er bezwaar tegen gemaakt had. Na verloop van tijd verdween het water en groeide het riet aan; tenslotte was het allemaal

a Bij *recta* hoort het substantivum *Via* te worden gedacht. (aant. Wumkes). b De bijstelling heeft betrekking op Otto en niet op Jelger zoals Wumkes op p. 15 in noot 1 stelt. Otto bleef twaalf jaar lang (1233-1245) elect zonder bisschoppelijke wijding. c Bij *misso* wordt *uno* gedacht. (aant. Wumkes). d In de marge: *Poppingavir*.

154 Waarom hij voor Minden koos wordt niet duidelijk. In de buurt was geen belangrijk premonstratenzer klooster. Misschien was hij op weg naar Belbuck?

155 Otto (III) was bisschop van Utrecht van 1233-1249.

156 Naar Exodus 32, 2 en 3.

- 1 Jelgerus abbas electus interfecto episcopo Traiectensi a Drentonibus, iunctis sacellanis Vestphalia adiit et praetervectus Monasterium recta Myndam petiit, ipsa^r sancta Paschae vigilia sacerdotio inauguratus. Traiectum mittit, qui a praesule necdum consecrato literas adferat dimissorias, quibus impetratis abbas consecratur. Rediens rebus
- 5 prospere actis suaque presentia magnam excitat letitiam. Ipso die S. Joannis ante Portam Latinam primum sacrum celebrans, ab utriusque sexus hominibus, praesertim matronis nobilioribus ex Oestergo et Vestergo multis ditatur donariis, auro, argento, anulis et armillis. Tantus erat omnium in viros Deo deditos favor et studium.
- 10 Incidit huic cum Sydacho abbate Clarenkampensi de quibusdam pascuis paludinosus simultas. Haud longe a monasterio virginum in Gernard, quod et Nazareth,^s extat villa Svanvirth dicta. Huic in propinquo adiacet possessio Horti Mariae Poppavier dicta. Inter utramque possessionem et villam lacus extat paludinosus modo campus at gramineus Vidameer^t. Hic in duo divisus brachia suas facile in Ee flumen proximum exonerat aquas. Hic lacus quondam piscosus nihil estimabatur, atque ab istis in Poppavier^u iusto titulo possidebatur, at longiori^v temporis progressu excrescens arundinem profert, hinc
- 15

Jelger, tot abt gekozen, reisde, daar de bisschop van Utrecht door de Drenten was gedood, in gezelschap van zijn kapelanen naar Westfalen, en met voorbijgaan van Munster ging hij rechtstreeks naar Minden en werd daar op Paaszaterdag tot priester gewijd. Hij stuurde een bode naar Utrecht om van de kerkvorst – deze was nog niet [tot bisschop] gewijd – een volmachtbrief in ontvangst te nemen en werd na ontvangst daarvan tot abt gewijd. Bij zijn terugkeer veroorzaakte zijn aanwezigheid grote vreugde, omdat de zaken zo'n voorspoedig verloop hadden gehad. Precies op de feestdag van Sint-Jan voor de Latijnse Poort vierde hij zijn eerste mis en ontving van mensen van beide kunne, in het bijzonder van adellijke dames uit Ooster- en Westergo veel geschenken, goud, zilver, ringen en armbanden. Zo groot was aller gunst en genegenheid voor Godgewijde mannen.

Met Sydach, de abt van Klaarkamp, raakte hij in een twist verwickeld over enkele drassige weilanden. Niet ver van het vrouwenklooster in Gernaard dat ook Nazareth [wordt genoemd], bevindt zich het gehucht genaamd Zwaard. Hieraan grenst in de directe omgeving een stuk grond dat eigendom was van Mariëngaarde, genaamd Poppewier. Tussen beide bezittingen en het dorp bevond zich een plas die nu nog slechts een moerassig en grasrijk land is, Wydemeer genaamd. Met twee armen ontlastte dit meer zijn water ongehinderd in de nabijgelegen rivier de Ee. Deze vroeger visrijke plas werd van geen betekenis geacht en was door de mensen van Poppewier volkomen terecht in bezit genomen. Maar na verloop van tijd groeide het meer dicht en bracht riet

r B2: (petiit) ibidemque (ipsa) s B2: (Nazareth) **dictum t B2: (campus) est gramineus, Vidameer dictus u Gabbema aant.: Poppingavier. v B2: longiori

1 Nazaretici in Suanvirth, avaritia ducti, et ipsi invadunt, praeoccupantes, si quae de praedic-
tis aut vi aut possessione injusta consequi possent. Re altius considerata, quantumque commodi ex
lacubus monasterio accedere posset, misso Geroldo fratre converso, omnem arundinem cum
5 suis demeti plaustrisque imponi et avehi [16] praecipit. Id subodorati ex Horto D. Virginis
fratres resistunt. Clamore orto fit concursus multorum. Uterque abbas in Gernaerd conveniens, cau-
sam totam viris committunt fide dignis, qui omnibus ad unguem examinatis, litem dirimerent.
Rei difficultate moti, hi negotium omne rejiciunt in ipsos abbates. Ethelgerus, vir omnibus modis
humilis et modestus, transactione cum Sijds Clarecampensi facta, concedit Widameram Nazareti-
cis. Hic acceptis decem monetae integrae libris et novam sub ipso monasterio Horti proximam reci-
10 pit possessionem luculentam. Lites animo remittit.

Fuerat, ex similtate quadam Fridericus imperator Romanorum ab Gregorio IX Pontifice Ro-
mano excommunicatus imperioque dejectus, interregnum annorum plurium. Romanus Pontifex de
substituendo imperatore deque novo eligendo sollicitus, abbatem Cussiensem, quondam
Praemonstratensis, a sede Apostolica missum^a ad Daniae regem Waldemarum, ipsi
15 imperii jura offert. Ille Frederici potentiam veritus, oblatum imperium rejicit. Hic Da-

gras geworden. Inhalig als ze waren, drongen de pachters van Nazareth in Zwaard er binnen en namen het alvast in bezit, om te zien of ze een deel van de hierboven vermelde eigendommen in handen konden krijgen ofwel door geweld dan wel door het op onrechtmatige wijze in bezit te nemen. Na goed over de kwestie te hebben nagedacht, hoeveel nut er voor het klooster uit de poelen kon voortkomen, stuurde Sydach de convers Gerold daarheen met de opdracht om met zijn mensen al het riet te maaien, op wagens te laden en af te voeren. [16] De broeders van Mariëngaarde die daar lucht van kregen, verzetten zich ertegen. Er ontstond rumoer en veel volk kwam er op af. Beide abten kwamen samen in Gernaard en droegen de zaak in zijn geheel over aan betrouwbare mannen¹⁵⁷ om na nauwkeurig onderzoek de ruzie te beslechten. Omdat de zaken nogal ingewikkeld waren, verwezen deze de hele kwestie weer terug naar de abten zelf. Ethelger, in alle opzichten een nederig en bescheiden man, trof een schikking met Syds van Klaarkamp en liet de Wydemeer aan de bewoners van Nazareth. Hij ontving tien pond zuiver geld en ook een nieuw aanzienlijk bezit dicht bij het klooster zelf. De ruzie zette hij van zich af.

Toen als gevolg van bepaalde spanningen Rooms keizer Frederik [II] door paus Gregorius IX was geëxcommuniceerd en van zijn troon gestoten, brak er een interregnum aan van vele jaren. Daar de paus er op uit was om de keizer te vervangen en een nieuwe te kiezen, werd de abt van Cuissy, voorheen [abt] van Prémontré, door de Apostolische Stoel naar Waldemar gezonden, de koning van Denemarken, om deze de rechten van het rijk aan te bieden. Maar Waldemar vreesde de macht van Frederik en weigerde het hem aangeboden ambt. De abt keerde daarop terug uit Denemarken,

a Grammaticaal rammelt deze tekst. Missum zou hier misit moeten luiden.

157 'Betrouwbare mannen', vrij zeker zeventuigers: de zeven namen staan voluit in de Vita Ethelgeri cap. 38 vermeld. Zie: Vitae Abbatum, 433. Bovendien worden zeventuigers ook wel aangeduid als waerachtige luyden of witachtige luden ende geproeff. Het zijn dus, zoals B ze ook noemt, notabele getuigen geweest met eigen landerijen in de directe omgeving. Zie De Goede, Westfriesche Rechtsgeschiedenis III, 37/8

- 1 gramen. Coloni in Svanvirth, huius cupiditate ducti ulterius progrediuntur et arundinem rese-
cant et demetunt. Abbatiae Horti [coloni^w] illud conspicati excitato clamore illos prohibent, ipsi ni-
hilo secius pergunt, fit conclamatio, conveniunt abbates, examinantur testes, res per arbitros com-
ponitur. Nazareiticae lacum obtinent, Jelgero agri redduntur monasterio proximi cum decem mone-
5 tae iustae libris.

Abbas^x Cussiaccensis^y Conradus, cuius supra meminimus, a Sede Apostolica missus ad Valdema-
rum Daniae regem, ipsi imperii iura offert. Ille Frederici potentiam veritus, oblatum im-
perium respuit.^z Relicta Dania Frisiam adiit, abbatem Jelgerum veteri noticia dilectum

voort en daarna gras. De pachters van Zwaard, begerig er bezit van te nemen, drongen er binnen, sneden het riet en namen het mee. De [knechten van de] abdij Mariëngaarde werden dit gewaar, riepen de anderen luid toe om ze zo tegen te houden. Maar deze stoorden zich daar niet aan. Er ontstond luid rumoer, de abten kwamen bijeen, getuigen werden ondervraagd en de zaak werd aan scheidsrechters voorgelegd. Die van Nazareth verwierven nu het meertje, aan Jelger werden de nabij het klooster gelegen akkers toegekend en hij kreeg tien pond zilver zuiver geld.

De hierboven genoemde abt Coenraad van Cuissy, door de Apostolische Stoel naar Waldemar gezonden, de koning van Denemarken, bood deze de rechten van het rijk aan. Maar Waldemar vreesde de macht van Frederik en weigerde het hem aangeboden ambt. De abt keerde daarop terug uit Denemarken, ging naar Friesland en maakte on-

^w Het woord coloni is ontleend aan B2. Het ontbreekt in B1. ^x Passage vanaf Abbas tot en met Conradus patri in imperio succedit door Hugo overgeslagen. ^y Matthaeus: Cisterciensis, maar corrigeert even later: supra Cussiaccensis; B2: Cassinensis ^z B2: (respuit). Abbas

1 nia relicta Frisiam adiens, abbatem Jelgerum, veteri notitia summe dilectum, salutat. Hinc Thuringiam transiens, Henrico Lantgravio representat, qui Sedis Apostolicae motus autoritate in se recipit.^a Paulo post ex intoxicata chlamyde insigni ipsi ab Frederico simulate data, periit. Cunradus filius patri in imperio suffectus, postmodum feliciter
5 imperat.

Rursum abbati Jelgero cum Sydacho abbate Clarecampensi nova oritur simultas. Jam tum in ipsis religionis exordiis satanas, invidiae avaritiaeque semina spargens, ecclesiam Dei turbare nititur. Exstitit in pago Optvijsel, prope S. Augustini villam, vir haereditate paterna praedives. Hic, secum habita vitae anteaetae computatione, suo spiri-
10 tu ductus, Deo Optimo Maximo quantus erat semet dicare statuit. Monasterium proprii sumptibus in Wigeratorp ditionis paternae erigens, ex suo nomine [17] Gerickx-claester dici voluit. Hinc Gerbrandum abbatem in Luinkerka adiens, canonicorum regularium institutum expetit. Hic hominis levitatem metuens, tametsi per omnia statim non obsequeretur, additis promissis ipsum dimittit. Levi responso haud contentus, ipsum tergi-
15 versatus Clarecampum postmodum accedit. Sidachum abbatem salutat; animi sententia explicata D. Bernardi institutum postulat. Hic prudens et vafer, ex priore facto ho-

ging naar Friesland en maakte zijn opwachting bij abt Jelger, een goede vriend, die hij van vroeger kende.¹⁵⁸ Van hieruit ging hij naar Thuringen, bood landgraaf Hendrik [Raspe]¹⁵⁹ [de rechten] aan die ze op gezag van de Apostolische Stoel aanvaardde. Korte tijd daarna kwam deze om het leven door een prachtige, maar in vergif gedompelde mantel, die Frederik hem op sluwe wijze had geschonken. Frederiks zoon Koenraad, in zijn plaats gekozen tot het keizerschap, heerste vervolgens met succes over het rijk.

Opnieuw ontstond een twistpunt tussen abt Jelger en Sydach, de abt van Klaarkamp. Want al vanaf de eerste christenheid probeert Satan door het zaad van jalousie en hebzucht uit te strooien Gods kerk in verwarring te brengen. Er leefde nu in de streek Twijzel, vlak bij het dorp Augustinusga, een man die van vaderszijde zeer rijk was. Hij nu besloot, na de rekening te hebben opgenomen over het leven dat hij tot dan toe had geleid, in zijn geestdrift zich met heel zijn bezit te wijden aan de Almachtige God. Uit eigen middelen richtte hij op zijn vaderlijk erfgoed in Wigeratorp een klooster in dat, zoals hij wilde, naar hem [17] Gerkesklooster werd genoemd. Daarom begaf hij zich naar Gerbrand, de abt van Ludingakerke, en vroeg om een instelling van reguliere kanunniken. Maar omdat Gerbrand vreesde dat de man lichtvaardig handelde, deed hij niet terstond alles wat deze hem vroeg, maar beloofde hem een en ander en liet hem gaan. Omdat Gerke niet tevreden was met dit vage antwoord keerde hij hem de rug toe en begaf zich vervolgens naar Klaarkamp. Hij maakte zijn opwachting bij abt Sidach, en na zijn beweegredenen te hebben uiteengezet vroeg hij om een instelling van Sint-Bernardus. Maar de voorzichtige en listige abt die, gezien diens eer-

a In deze zin ontbreekt het object.

158 Waarschijnlijk verwart Sibrandus Leo twee abten van Cuissy, namelijk Conrad, die Jelger eens te Prémontré had ontmoet, en Willem die volgens de *Vitae Abbatum*, 439 als gezant naar Denemarken gezonden werd.

159 Hendrik Raspe, landgraaf van Thuringen, aanvaardde in mei 1246 de Duitse koningskroon.

1 in via salutatur. Hinc Thuringiam profectus, Lantgravio Henrico id ipsum quod Valde-
maro repraesentat. Hic imperii habenas arripiens ex intoxicata chlamide, ipsi a Frederico
dono data periiit. Conradus patri in imperio succedit.

Rursum Jelgero cum abbate Sydacho novum oritur certamen: Satanus^a in ipso reli-
5 gionis exordio, avariciae invidiaeque semina spargens ecclesiam,^b Dei turbare nititur.
In pago Twijzel iuxta Villam S. Augustini Gericus quidam celebs et dives exitit. Hic
mundi pereuntis gloriam altius meditatus, novam vitae institutionem meditatur. Mona-
sterium novum in Wigeratorp paternae ditionis erigit, quod ex proprio nomine
Gercksloester dici voluit. Gerbrandum abbatem in Luidigakerk^c salutans animi sui
10 votum explicat. S. Barnardi institutum postmodum expetens, quod ab Gerbrando ni-
hil impetraverat, abbate hominis levitatem considerante, abbatem Sydachum adiit. Ex
priori conatu cum Gerbrando, viri mobilitate motus, ipsum reiicit, rei eventum ex-

derweg zijn opwachting bij abt Jelger die hij van vroeger kende. Van hieruit ging hij
door naar Thuringen en bood landgraaf Hendrik hetzelfde aan als eerder Waldemar.
Hendrik nam de teugels van het rijk in handen, maar kwam om het leven door een in
vergif gedompelde mantel die Frederik hem had geschonken. Koenraad volgde zijn
vader als keizer op.

Opnieuw ontstond een twistpunt tussen abt Jelger en abt Sydach. Satan immers, die
al vanaf de allereerste christenheid het zaad van jalousie en hebzucht uitstrooit, pro-
beert daarmee Gods kerk in verwarring te brengen. In de streek Twijzel, vlak bij het
dorp Augustinusga, leefde een zekere Gerke, ongehuwd en rijk. Over de vergankelijke
roem van de wereld nadenkend overwoog hij zijn leven opnieuw in te richten. Hij
stichtte een nieuw klooster op zijn vaderlijk erfgoed in Wigeratorp dat volgens zijn
wens naar hem Gerkesklooster werd genoemd. Hij maakte zijn opwachting bij Ger-
brand, de abt van Ludingakerke, en legde hem zijn diepste wens voor, maar richtte
daarna zijn aandacht op een instelling van Sint-Bernardus omdat hij bij Gerbrand
geen succes had gehad – de abt nam de man niet serieus. Dus begaf hij zich naar abt
Sydach. Maar die wees hem om de weifelmoedigheid van de man af vanwege de eer-
dere poging die hij bij Gerbrand had gedaan en wachtte de afloop van de zaak af. Ger-

a B2: Sathana b B2: spargente, quibus (ecclesiam) c B2: Luydingakerck. In de marge bij B2: Nunc vulgo Luinkerck, a Ludigman-
na familia perillustri et antiqua fundatum. Prope Harlingen

- 1 minis mobilitatem considerans, ipsum rejicit nec admittit, facile rei eventum expectans. Tandem Jelgerum petit, lachrimis obtestans: modo ipsius tutelam suscipiat se suaque omnia suo subjecta fore imperio ordinisque instituto. Motus simulata hac pietate, Jelgerus Gerico duos fratres addit comites, Rippertum priorem, Gerroldum
- 5 sacellanum, quorum opera religionis cursus feliciter succederet. Eo facto in Gerks-cloester ordinis modo Praemonstratensis numerosa multitudo confluit ad novum et pium institutum. Miro pietatis studio fervent omnia. Sidachus abbas Clarecampensis, instinctu Vibrandi cuiusdam decani in Oestergoe, sacrisque D. Bernardi initiati, rem altius contemplatus, oblatam quondam a Gerico provinciam repetit. Misso Monasterium Vestphaliae nuncio, literas ab episcopo impetrat, quibus omne jus monasterii
- 10 novi, ipsi quondam praesentati, conferretur. Abbas in Ludingkerka, intellecta re de Gerici ad Jelgerum accessu, omne jus, ipsi in illud competens, Jelgero datis signatisque literis concesserat. Sidachus sua calliditate fretus, Gericum conversum clam accessit, quem quovis vento levio-rem largis promissionibus eo perduxit, ut praesente Christi corpore in ecclesia publi-
- 15 ce jurarit in regulam et institutum D. Bernardi.

Contigit eo tempore mori abbatem Belbocensem Ottonem. Vocatus Jelgerus eo proficiscitur. Omnibus dispositis abbatem Sigebodum substituit. Hinc monasterium virginum in Rubo accedens, salutatur omnes, eas praesertim, [18] quae ex Bethleemi-

dere gedrag, de man maar weifelmoedig vond, hield hem op een afstand, zei geen ja en geen nee en wachtte zonder veel uit te richten de afloop van de zaak af. Tenslotte zocht Gerke Jelger op en bezwoer deze onder tranen dat hij slechts Jelgers bescherming aanvaardde en al zijn bezittingen aan diens gezag en aan de gebruiken van zijn orde zou onderwerpen. Getroffen door deze voorgewende vroomheid gaf Jelger aan Gerke twee broeders als gezellen mee, namelijk Rippert als prior en als kapelaan Gerold [Gerfrid], door wier bemoeiingen de kloosterstichting een groot succes werd. Door deze gang van zaken in Gerkesklooster, thans van de orde van Prémontré, stroomde een grote menigte samen in de nieuwe, vrome instelling. Alles gloeide er van een wonderlijke, vrome geestdrift. Abt Sydach van Klaarkamp echter dacht er op aandringen van een zekere Vibrand die deken was van Oostergo en ingewijd in de heilige regel van Sint-Bernardus, nog eens extra goed over na en probeerde de goederen die Gerke hem eens had aangeboden weer in handen te krijgen. Hij stuurde een bode naar Munster in Westfalen die van de bisschop een brief kreeg waarin hem de volledige jurisdictie over het hem eerder aangeboden nieuwe klooster werd overgedragen. De abt van Ludingakerke die te weten was gekomen dat Gerke zich naar Jelger had begeven, had Jelger de jurisdictie die hem toekwam door middel van een door hem geschreven en ondertekende brief overgedragen. Sydach echter, zich verlatend op zijn sluwheid, benaderde de convers Gerke in het geheim en wist hem – die Gerke liet zich immers door elk zuchtje wind meevoeren – door overvloedige beloften zover te krijgen, dat hij met het Lichaam van Christus als getuige publiekelijk in de kerk een eed aflegde op de regel en de gebruiken van Sint-Bernardus.

Juist in die tijd kwam abt Otto van Belbuck te overlijden. Jelger werd geroepen en vertrok daarheen. Na alles geregeld te hebben stelde hij Sigebod in Otto's plaats als abt aan. Vanuit Belbuck bezocht hij het vrouwenklooster Marienbusch, begroette

1 pectans. Jelgerum Horti D. Virginis abbatem accedens lachrimis obtestatur, modo
 ipsum in sui^d tutelam suscipiat, se suaque omnia ordinis fore sub imperio et instituto.
 Jelgerus hac pietate motus ipsum in sui defensionem admittit liberaliter, additis cano-
 nicis duobus Rippertum priorem et Jelderum sacellanum ipsum^e dimittit. Ad novum
 5 institutum ordinis Praemonstratensis in loco novo magnus fit hominum priorum
 confluxus, magnoque fervore prospere succedunt omnia. Gerbrandus abbas^f Gerici ex
 primo accessu ius omne Jelgero facile concedit; Sydachus vero, instigante quodam Vi-
 brando in Oestergoa ante ingressum monasterium decano, oblatam quondam a Geri-
 co provinciam repetit. Misso clam nuncio ab episcopo Monasteriensi collationis litteras
 10 obtinet, exinde clam vocato ad se Gerico homine inconstanti, largis promissionibus
 ipsum eo redigit, ut palam reiecto ordine Praemonstratensi, in faciem^g ecclesiae iura-
 rit se S. Barnardi institutum velle sequi.

Hec eo tempore contingere quo Jelgerus abbate Ottone Belbocensi defuncto, eo pro-
 fectus novum ipsis designarat abbatem Sigebodum; in itinere paululum deflectens hic

ke benaderde nu Jelger, de abt van Mariëngaarde, en bezwoer deze onder tranen dat hij slechts zijn leiding verlangde en dat hij zelf met al zijn bezittingen [voortaan] onder het gezag en de gebruiken van de orde wilde staan. Getroffen door zijn vroomheid nam Jelger hem zonder problemen onder zijn bescherming aan en gaf hem twee kanniken mee, Rippert als prior en Gerold als kapelaan en deed hem uitgeleide. Nu stroomde een grote menigte mensen samen in de nieuwe vestiging van de premonstratenzerorde op de nieuwe plek en dank zij hun grote geestdrift had alles een voo spoedig verloop. Abt Gerbrand deed zonder moeilijkheden afstand van de volledige jurisdictie die hem toekwam vanwege Gerkes vroegere aanmelding. Sydach echter probeerde op aandringen van een zekere Vibrand, vóór zijn intrede in het klooster deken van Oostergo, de goederen die Gerke hem eens had aangeboden weer in handen te krijgen. Hij stuurde in het geheim een bode en kreeg van de bisschop van Munster een collatiebrief; vervolgens nodigde hij Gerke, een onstandvastig man, in het geheim bij zich uit en wist hem door overvloedige beloften er toe te bewegen openlijk de premonstratenzerorde vaarwel te zeggen en tegenover de voltallige kloostergemeenschap onder ede te verklaren de gebruiken van Sint Bernardus te willen volgen.

Juist in die tijd moest Jelger naar Belbuck reizen omdat abt Otto was overleden; hij wees de kloosterlingen Sigebod als nieuwe abt Sigebod toe. Op deze reis maakte hij

d B2: (abbatem) tandem accedens lachrimis eum obtestatur, ut eum (in sui) e B2: (liberaliter) et additis canonicis duobus Ripperto priore et Jelderdo sacellano (ipsum) f B2: (abbas) **Luinkerc g B2: facie

1 ticus supererant, a quibus multis lachrimis dimissus, rediit. Interea temporis omni
 moto lapide, Sidachus abbas Gerici reliquorumque fratrum animos alio flexos, Jelgerum
 5 ipsis infensum reddiderat. Submisso statim a reditu Oentioene Folperda, nobili ex Vestergoa
 familia orto in Firdgum ad mentis sanitatem ordinisque obedientiam,^a at ipsi schismate facto
 10 divisi, coire non potuerunt. Libertate omnibus per abbates concessa, – bimembrum
 nempe monasterium fuerat factum –, quod quisque vellet institutum, pro voto elige-
 ret, pars in Gerico permanens, caeteri egressi, in pago S. Augustini amplam posses-
 sionem occupant, Praemonstratense institutum sequentes.

Claruit his temporibus Buvo, vir nobilis et opulentus. Hic coelibem vitam ducens,
 10 Gericum aemulatus, monasterium affectat. Jelgerum salutans, explicata animi sen-
 tentia paternitatem obtinet. Missi Hamburgam, qui ligna adferant, monasterium vir-
 ginum, ex se nominatum, summa fervore extruunt. Capellam ab ipso erectam, Herka-
 makirke ni fallor dictam, in monasterium vertit. Ante D. Luciae festum erectum sum-
 ma celeritate monasterium decem ex Bethlem allatis virginibus ornatur. His Hillam,
 15 quae et Hildegardis, priorissam, Kemponis Siuxma in Vaxens filiam^b praeponit. Con-

iedereen, in het bijzonder de vrouwen uit Bethlehem [18] – voor zover nog in leven –
 en keerde daarna huiswaarts, uitgeleide gedaan door de zusters onder het storten van
 veel tranen. Ondertussen had de tijd niet stilgestaan¹⁶⁰ en had abt Sydach Gerke en de
 overige broeders tot andere gedachten gebracht en Jelger bij hen in een kwaad dag-
 licht gesteld. Jelger, eenmaal teruggekeerd, stuurde meteen Oentio Folperda [Onseb
 Folprechia] er op af, stammend uit een adellijke familie uit Firdgum, en wekte hen
 op¹⁶¹ om tot bezinning te komen en tot gehoorzaamheid aan de orde, maar zij, onder-
 ling verdeeld door een ernstige scheuring, konden niet met hem meegaan. Nadat de
 abten eenieder de vrijheid hadden verleend – het was immers een gespleten klooster-
 gemeenschap geworden – om naar wens de instelling te kiezen zoals eenieder die wil-
 de, bleef een deel bij Gerke, de overigen gingen weg, betrokken in het dorpsgebied
 van Augustinusga een ruime behuizing en volgden de regel van Prémontré.

Beroemd in deze tijd was Buvo [Bovo], een edel en vermogend man. Hij leidde een
 ongehuwde levensstaat, en wedijverend met Gerke wenste ook hij een klooster. Hij
 maakte zijn opwachting bij Jelger, legde hem zijn intentie voor en kreeg diens vader-
 lijke bescherming. Na lieden naar Hamburg te hebben gezonden om hout te halen,
 bouwden deze met de grootste ijver een vrouwenklooster dat naar hem werd ver-
 noemd. De door hem gebouwde kapel – als ik me niet vergis heette deze Herkamakir-
 ke – maakte hij geschikt als klooster. Toen voor het feest van de Maagd Lucia het
 klooster met bekwame spoed gereed was gekomen, werden er tien zusters in ge-
 plaatst die vanuit Bethlehem daarheen waren overgebracht. Over hen stelde hij Hilla –
 ook Hildegard genoemd – als priorin aan, de dochter van Kempo Siuxma van

a In de marge: *Deest 'hortatur' aut aliquod simile.* b Rommelige passage. Zie ook voor het vervolg vooral B en *Vitae Abbatum*, 457.

160 Letterlijk: 'Was de steen van de tijd weer verder gerold'.

161 Mededeling van de afschrijver: 'Er ontbreekt "werd aangespoord" of iets dergelijks'.

1 in Rubo virgines^h illas praesertim ex Bethleem superstites salutatur, quae ipsum abeuntem fuis prosequuntur lachrimis.

5 Gericus ad monasterium rediens magnum in cenobio scisma parit, dum plerique hunc, reliqui Rippertum sequuntur. Jelgerus rediens eo proficiscitur, rem omnem intelligit. Liberam dat omnibus quod velint institutum sequi electionem. Facta divisione pars cum Gerico permanet, reliqui egressi in vico S. Augustiniⁱ ordinem servant Praemonstratensem.

10 Claruit his temporibus Buvo vir nobilis et opulentus ex familia Harkama.^j Hic celibem vitam ducens Gerici factum emulatus novam a fundamentis ecclesiam Harkemakerck. Monasticam affectans vitam Jelgerum accedit animi^k sententiam explicat. Jelgerus nihil cunctandum ratus conductis navibus Hamburgo ligna adferri curat, quibus allatis monasterium, ex se nominatum Buvenclooster, Sepulchrum S. Mariae summo fervore^l erigitur, ecclesiam Harkemakerck dictam in monasterii usum revertit.^m Extracto monasterio decem ex Bethleem adductae virgines, ordinis institutum auspicantur, pleraeque genere nobiles: his
15 Hillam Hildegardam priorissam praeposuit. Hec Kemponis et Jarici declaratur. Jari-

een kleine omweg en bezocht de zusters in Marienbusch [Braumstruik] met name diegenen uit Bethlehem die nog in leven waren. Bij zijn vertrek deden ze hem uitgeleide onder het storten van tranen.

Gerke vond inmiddels bij zijn terugkeer naar het klooster de kloostergemeenschap in een ernstige scheuring, doordat verschillenden hem, maar anderen Rippert volgden. Zodra Jelger thuiskwam ging hij daarheen, begreep wat er gebeurd was en bood allen de vrije keuze om de instelling te volgen die zij verkozen. De scheuring was zo een feit: een deel bleef bij Gerke, de rest trok weg en bleven in Augustinusga de premonstratenzerorde trouw.

Beroemd in deze tijden was Buvo, een edel en vermogend man uit het geslacht Harkama. Hij leidde een ongehuwde levensstaat, en wedijverend met wat Gerke had verricht, richtte ook hij van de grond af een nieuwe kerk op met de naam Harkamakerk. En daar hij een kloosterlijk leven nastreefde, benaderde hij Jelger en legde hem zijn intentie voor. Jelger, overtuigd dat er niet gearzeld diende te worden, huurde schepen, liet uit Hamburg hout aanvoeren en bouwde bij de komst daarvan met de grootste ijver het klooster Mariëngraf, dat naar Buvo Buweklooster werd genoemd; de zo geheuten Harkemakerk richtte hij in voor kloosterlijk gebruik. Toen het klooster gereed was werden er tien zusters vanuit Bethlehem overgebracht; onder gunstige voortekenen startten zij aldaar de vestiging van de orde, de meeste waren van adellijke families. Over hen stelde hij Hilla Hildegard als priorin aan. Naar verluidt was zij [de zus-

h B2: (in) eoque (itinere paululum deflectens) sacras in Rubo (virgines) **i** In de marge bij B2b is in kleine letter bijgeschreven: Buvenclooster praepositurae virginum ordinis Praemonstratensis. In B2c is deze toevoeging in de tekst opgenomen. **j** In marge bij B2a: Harkema olim Hartiama. B2b: Hartiama. Verderop Hartiamakerck. In B2b1: Hartsama (vulgo Harkama). Foutieve interpretatie van letterteken in B1? B1a is duidelijker. **k** B2:(animi) sui **l** B2: favore **m** Gabbema aant. fol. 184 (waarschijnlijk ontleend aan zijn B2 exemplaar): monasterium Buvenclooster, Sepulchrum S. Mariae summo favore erigitur et ecclesiam Hartiamakerck dictam, in monasterii usum convertit.

- 1 *secratur monasterium praefatum ab episcopo Turonensium Vilhelmo, Ottonis Trajectensis episcopi*
vicario, anno 1242, Hildegardis soror Kemponis extitit. [19] Huic Kemponi frater Jari-
 5 *cus fuit. Ducta uxore Kempo Mennoldi filia de Hontumhusum, Siuck filium procre-*
avit, at hic cum patre moriens omnem haereditatem Jarico relinquunt. Jaricus, filia Ju-
 10 *vonis Garrada ducta, amplam sobolem procreavit. Filias excepta IJd Bethlem Deo sa-*
crandas infert. Yda nupta Dodoni, nobili in Brontgom, duas genuit filias, quae altera
Syon, Bethlem altera ingreditur. Jelgerus abbas Syt, filiam Ayleffi de Regnada nobilis
 15 *ex Hallem, priorissam illis ordinat. Aleffi filii fuere Siuck et Viger, canonici in Horto*
Mariae; horum frater Verp Regnada, qui liberis carens amplam donationem librarum
centum terrae cum aliquot nummis Horto dedit Mariae, reliquum cognatis relin-
quens. Habuerunt et hi praefati sororem Reynum, nobilem matronam; haec uxor Sy-
sardi Romberda, castris in Merrumhusum; hic duas filias superstites habens, alteram
Dodoni Markela, nepoti ex filio Dodone Renici Markele, in conjugem dedit; ex horum
thoro duo prognatae filiae, una Aef probo et nobili viro Kemponi in Marrum nupsit,
 15 *alteram Reinu tradidit nuptui Liudoni Eede, filio Valte de Underda. Ex Ava duae filiae,*

Waaxens. Genoemd klooster werd in 1242 geconsacreerd door bisschop Willem¹⁶² van Tyrus, vicaris van bisschop Otto (III) van Utrecht. Hildegard nu was de zuster¹⁶³ van Kempo. [19] Deze Kempo had een broer Jarich. Kempo was getrouwd met een dochter van Menold [Menulf] uit Hantumhuizen en bracht een zoon Siuck [Sinic] voort, maar toen deze gelijktijdig met zijn vader kwam te overlijden, lieten ze hun hele erfenis na aan Jarich. Jarich nu was getrouwd met de dochter van Juvo Garrada [Ivo Garechia] en bracht een talrijk nakomelingschap voort. Zijn dochters deed hij met uitzondering van IJd [Ida] intrede doen in Bethlehem om aan God te worden gewijd. IJda trouwde met Dodo, een edelman van Brantgum, en bracht twee dochters voort waarvan de ene in Sion en de andere in Bethlehem intrad. Abt Jelger stelde Syt [Sitet], de dochter van A[y]lef van Regnada [Ailulf Ricnatha], een edelman uit Hallum, als priorin aan. Zoons van Alef waren Siuck [Sinic] en Viger [Wiger], kanunniken in Mariëngaarde; hun broeder Verp Regnada [Wilgrip Ricnatha] die geen kinderen had, schonk een rijke gift van honderd pondematen land met enige geldstukken aan Mariëngaarde; de rest liet hij aan zijn verwanten na. Ook hadden genoemde [broers] een zus, Reyne [Renver], een adellijke dame. Zij was de vrouw van Syard Romberda [Siard Rembrechta], [bezitter van] een stins in Marrumhuizen. Zij hield twee dochters in leven en huwde de een uit aan Dodo Markela [Dodo Renekenga uit Mercelum], die door zijn zoon Dodo de kleinzoon was van Renic Markele [Renic van Mercelum]. Uit hun huwelijk kwamen twee dochters voort; de ene, Aef [Ava], trouwde met de rechtschapen edelman Kempo uit Marrum, de andere, Reinu [Renwer], schonk zij ten huwelijk aan Liudo Eede [Liudo], de zoon van Valte [Waltet] van Underda [Underthum]. Twee

162 Over deze Willem 'van Tyrus' uitvoeriger in paragraaf 3.2.2.

163 Hildegard was niet Kempo's dochter, maar zijn zuster. Zo staat het ook te lezen in de *Vitae Abbatum*, 456. Ook blijkt uit deze gegevens dat vader en zoon niet gelijktijdig stierven.

- 1 cusⁿ ducta Mennoldi de Hantumhusum, soror Siuck filium peperit, qui moriens hereditatem maternam patri relinquit. Jaricus Juvonis Gerrada^o filia ducta, amplam sobolem procreavit. Filias omnes una Yda relicta, Bethleem confert, ut ordini subiiciantur. Yda Dodoni in Brantgom nobili nupta, duas peperit filias, quarum una Syon, altera
- 5 Bethleem ingreditur. Paulo post Jelgerus Sijt, filiam Aijlufti Regnada nobilis^p priorisam illis constituit. Aijlufti filii fuere Siuck et Viger in Horto^q canonici; horum frater Verp Regnada liberis carens amplam donationem librarum centum terrae optimae cum aliquot nummis monasterio Horti dono dedit. Prefati fratres Siuck, Viger et Verp unam relinquentes sororem, Reijnu^r nuptui dedere Syardo Rombarda, castrum suum
- 10 possidens in Marumhusum. Hec duas relinquens filias, alteram Dodoni Markela Renici Magni ex filio Dodone nepoti, in matrimonium dat. Hec rursum duas procreavit filias, quarum una Aef^s nobili viro Kemponi in Marrum, altera Edoni Valtonis de Underda^t nupsit.^u Ex Aef duae rursum procreantur^w Reynu et Beerntie, harum posterior

ter] van Kempo en Jarich. Jarich¹⁷ trouwde met [de dochter] van Mennold van Hantumhuizen en bracht een zoon Siuck voort, en toen die kwam te overlijden verviel zijn moederlijk erfdeel aan zijn vader. Jarich trouwde met de dochter van Juvo Gerrard en bracht een talrijk nakomelingschap voort. Al zijn dochters met uitzondering van Yda bestemde hij voor Bethleem om ze onder de orderegel te plaatsen. Yda trouwde met Dodo, een edelman van Brantgum, en bracht twee dochters voort waarvan de ene in Sion en de andere in Bethleem intrad. Korte tijd daarna stelde Jelger Sijt, de dochter van de edele Aijluft Regnada aan tot priorin. Zoons van Alef waren Siuck en Viger, [beide] werden kanunniken in Mariëngaarde; hun broeder Verp Regnada, die geen kinderen had, schonk een rijke gift van honderd pondematen goed land met enige geldstukken aan het klooster Mariëngaarde. Ook lieten genoemde broers Syuck, Viger en Verp een zus achter, Reijnu, die zij ten huwelijk gaven aan Syard Rombarda, eigenaar van zijn stins in Marrumhuizen. Zij hield twee dochters in leven en huwde de een uit aan Dodo Markela, die door zijn zoon Dodo de kleinzoon was van Renic de Grote van Markele. Uit hun huwelijk kwamen twee dochters voort, waarvan de ene, Aef geheten, trouwde met de edelman Kempo uit Marrum, de andere met Edo, de zoon van Valto van Undada. Uit Ava kwamen twee [dochters] voort, Reynu en Beerntie, waarvan

n Hier moet gelezen worden Kempo. Zie: *Vitae Abbatum*, 457. o B1a, B2: Gerrarda p B2: (Regnada) viri (nobilis) q B2: (Viger) ambo (in Horto) S. Mariae r B2: (Reijnu) nomine s B2: (Aef) nomine t B2: Undada u In B1a marginale aantekening (met andere hand): Studium antiquorum Frisonum erga monasteria.

17 Het handelt hier niet om Jarich, maar om Kempo. Zie *Vitae Abbatum*, 455.

- 1 Reinu et Beerneke, Bethleem ingrediuntur. Ex Reinu duae filiae^a in Bethleem, Eelk et Tied, Reinu, uxor^b Siardi praefata, tertiam filiam Siu dedit Mennoni Tiarda ex Blya, ex quo duae filiae, Reinu et Lioets, sorores in Bethleem. Pater Menno defuncta uxore in Bethleem monasticen professus, prior constituitur. Moritur 1215.
- 5 Jelgero abbate, de jurisdictione monasterii Scilvoldensis, quod [20] et Gratia Dei dictum, quaestio habetur Floridi Horti, ex cuius corpore credebatur processum. Abbas Jelgerus ex instituto annuo in capitulo generali quaestione proposita, causa penitius discussa, facto decreto, Jelgero tanquam omnium monasteriorum Frisiae Groninganaeque ditionis primario totum jus confertur, quod aegre admodum, intercedente Mencone in Vittevirum abbate, praepositus Hardericus, *vir potens, audax et primus*
- 10 *coenobii fundator*, admisit.
- Fundatur ab hoc Herderico monasterium sanctarum virginum inter villas Vynschoten et Vesterlee, regione admodum sterili, infoecunda, ditionis^c Osnabrugensis. Immissis ex suo monasterio virginibus, his praeposuit priorissam Edelindam, materterram suam, nobilem matronam, priorem constituens *pastorem ecclesiae secularis* Scilvol-
- 15

dochters van Ava, Reinu [Rewerild] en Beerneke [Bernild], traden in Bethlehem in. De twee dochters van Reinu [Renwer], Eelk [Ethelind] en Tied [Thiadlind], gingen naar Bethlehem. Reinu [Renwer], de al genoemde vrouw van Siard, schonk een derde dochter Siu [Siwer] ten huwelijk aan Menno Tiarda [Menold Thiarchia] van Blija, wiens twee dochters Reinu [Renwer] en Lioets [Liudgerd] non werden in Bethlehem. Vader Menno [Menold] deed, nadat zijn vrouw in Bethlehem was gestorven, zijn kloostergeloften en werd prior. Hij stierf in 1215.¹⁶⁴

Tijdens Jelgers abbatiaat speelde een conflict over de jurisdictie van het klooster Schildwolde dat [20] ook Gods Genade¹⁶⁵ heet, met Bloemhof, uit wiens lichaam het naar men beschouwde was voortgekomen. Abt Jelger bracht het probleem op de jaarlijkse zitting van het Generaal-Kapittel ter sprake, en nadat de zaak breedvoerig van alle kanten was bekeken, werd een besluit genomen, [waarbij] aan Jelger als de *primarius* van zo goed als alle kloosters in de gewesten Friesland en Groningen regio alle rechtsmacht werd toegekend, iets wat door proost Herderic, een machtig en dapper man en de eerste stichter van het klooster, zeer tegen zijn zin en eerst door bemiddeling van Menko, de abt van Wittewierum, werd erkend.

Door deze Herderic werd een klooster voor nonnen gesticht tussen de dorpen Wijnshoten en Westerlee in een dorre en zeer onvruchtbare streek¹⁶⁶ die onder het gezag valt van Osnabrück. Na zusters uit zijn eigen klooster daarheen te hebben overgebracht, stelde hij zijn tante Edelinda [Etelsed¹⁶⁷] als hun priorin aan, een vrouw van

a In A opengelaten. Waarschijnlijk te lezen *filiae*. Zie ook B-versie. b In A opengelaten. Waarschijnlijk te lezen *uxor*. c Verschrijving van *diocesis*? Zie B.

164 Dit jaartal klopt zeker niet. Wumkes veronderstelt 1255. Dit zou dan toevallig hetzelfde jaar zijn waarin zijn dochter Reinu [Renwer] kwam te overlijden: *Vitae Abbatum*, 459. Erg waarschijnlijk lijkt dit niet.

165 Dit is niet juist: het klooster heette *Mariëngenade*. Zie *Vitae Abbatum*, *passim*.

166 Naar Jer. 2, 6.

167 Vgl. *Vitae Abbatum*, 483

- 1 in Bethleem.^w Reijnu duas filias Eelk et Tied in Bethleem direxit. Ex Syardo et Reijnu tertia filia Siu nupsit Mennone de Blija Tijarda^x Horum quoque duae filiae Reijnu et Lioets Bethleem ingrediuntur.

Jelgero abbati cum praeposito Scilvoldensi de iurisdictione ecclesiastica incidit questio.

- 5 Praeposito dicenti monasterium Scilvoldense ex corpore Floridi Horti creatum, merito debere subiici abbati^y in Vittevierum, Jelgerus in capitulo generali motam questionem proponit. Causa longius discussa, facto decreto, Jelgero tamquam omnium monasteriorum Frisiae Groninganaeque ditionis primario totum ius confertur. Quod egre admodum praepositus Hardericus concedens, tandem Mincone Floridi Horti abbate intercedente res componitur. Fundatur *insuper* ab isto Harderico monasterium sacrarum virginum inter villas Vynschoten et Vesterlee, regione admodum sterili et infaecunda diocesis Osnabrugensis. Collocatis^z ad cultum divinum virginibus^a priorissam illis constituit Edelindam, matronam nobilem materteram^b suam, at primum designat prae-

de laatste haar levensstaat zocht in Bethlehem. Reijnu liet twee dochters Eelk en Tied intreden in Bethlehem. De derde dochter van Syard en Reijnu trouwde met Menno Tijarda. Hun twee dochters Reinu en Lioets traden in Bethlehem in.¹⁸

Met de proost van Schildwolde kreeg abt Jelger een conflict over de kerkelijke jurisdictie. Tegenover de proost die beweerde dat het klooster Schildwolde uit het lichaam van Bloemhof was voortgekomen en zodoende rechtens aan de abt van Wittewierum was onderworpen, stelde abt Jelger de ontstane kwestie aan de orde op het Generaal-Kapittel. De zaak werd breedvoerig besproken en er werd een besluit genomen, [waarbij] aan Jelger als de *primarius* van zo goed als alle kloosters in de gewesten Friesland en Groningen alle rechtsmacht werd toegekend. Dit werd door proost Herderic zeer tegen zijn zin erkend; door bemiddeling van Menko, de abt van Wittewierum, werd de affaire gesloten. Door deze Herderic werd bovendien een klooster voor nonnen gesticht tussen de dorpen Winschoten en Westerlee in een dorre en zeer onvruchtbare streek in het diocees Osnabrück. Na aldaar voor de goddelijke eredienst zusters te hebben overgebracht, stelde hij zijn tante Edelinda als priorin over hen, een

v B2: (procreantur) **filiae w Gabbema aant. fol. 185 add. Ingređitur x B2: (posterior in Bethleem) vitae statum direxit, altera ex Syardo Rombarđa et Reijnu filia, Siu nomine, nupsit Mennoni de Blija **ex familia Tziarda. (Horum) y B2: (abbati) **eiusdem z B2: (collocates) in ea a B2: (virginibus) sacris, quibus b Van materteram tot en met Scilvoldensis cenobii door Hugo overgeslagen

18 In B2 rammelt de genealogie en wordt hier niet verder vertaald.

- 1 densis Luiert (Liduardum). Nomen indidit monasterio sumpto vocabulo *ab Vesterlee*: *il-*
lud Aesterlee, modo *Heyligerlee*, dici voluit. Postmodum primo *praeposito Onnone Ondulpho*
nobili Hunisgoniae familia natus priorissam Sybrich (Siburgin) Vibranda de Midwolda
instituit.^a Bonorum utriusque monasterii divisione facta, omnes agri in Broekensium
5 regione et Orientali Fivelgonia essent monasterii Heyligerlee, reliqui agri in Fivelgo-
nia Occidentali Scilvoldensis essent praepositurae. Jelgerus annos octodecim praefec-
tura feliciter functus, in Domino moritur anno 1259; ante gradus praesbyterii sepelitur.

THEODERICUS abbas IX

- Huic succedit electus D. Theodericus. Hic anno suae administrationis [21] decimo
10 sexto diem claudit extremum, anno Domini 1275 decimo quinto Kalendas Februarii.

adel, terwijl hij tot prior Luiert (Liduard) [Liudward] benoemde, seculier pastoor van de parochiekerk Schildwolde. Hij gaf het klooster een naam die van Westerlee was afgeleid: hij wenste dat het Oosterlee, thans Heiligerlee, werd genoemd. Later stelde hij tijdens het bestuur van de eerste prior Onno, gesproten uit de edele Hunsegoër familie Ondulph, als priorin Sybrich (Siburgin) Vibranda [Siburg van de Wibrendamannen] uit Midwolde [Menterwolde] over hen aan.¹⁶⁸ Bij de scheiding van de goederen van beide kloosters werden alle landerijen in het gebied van Noord- en Zuidbroek en oostelijk Fivelgo bezit van Heiligerlee, de overige landerijen in westelijk Fivelgo werden eigendom van de proosdij Schildwolde. Jelger, na achttien jaar op succesvolle wijze de leiding te hebben gevoerd, ontsliep in de Heer in het jaar 1259.¹⁶⁹ Hij werd begraven vóór de trappen van het priesterkoor.

THEODORIK, de negende abt

Tot zijn opvolger werd gekozen heer Theodorik. Deze stierf in het [21] zestiende jaar van zijn bediening in het jaar des Heren 1275¹⁷⁰ op 18 januari.

a De plaats is blijkbaar corrupt. In de marge is met een andere hand bijgeschreven: *puto hic supplendum "Liduardo defuncto", deinde legendum: "Onno Ondulphus", et addendum: "successor"*.

168 In de marge is bijgeschreven: 'Ik veronderstel dat dit moet worden aangevuld met "Bij de dood van Liduard" en dat er vervolgens gelezen moet worden: "Onno Ondulphus" en vervolgens "zijn opvolger"'.
169 Volgens de *Brevis Historia* op 1 april.

170 In verband met dit jaartal zie de desbetreffende noot bij Suffrid, de achtste abt van Lidlum.

- 1 positum^f Ludvardum; monasterio nomen indigitavit^d Heyligerloe.^e *Ille defuncta*
alteram^f substituit Sibrigam Vibranda de Midvolda. Bonorum utriusque monasterii di-
visione facta omnes agros in Broeck^g et parte orientali Fivelgonie essent ditionis Hey-
ligerloe; reliqui agri ab occidentali Fivelgonia Scilvoldensis cenobii. Jelgerus suae ad-
5 ministrationis^h decimo octavo, redempti orbis 1259 in Domino moritur, ante gradus
presbiterii sepultus diem Domini extremum praestolatur.

THEODORICUS abbas IX

- Theodoricus abbas illi succedit communi suffragioⁱ electus. *Hic nullo memorabili facto*
decoratus scriptorum iniuria silentio praeteritur. Moritur suae dignitatis anno decimo sexto,
10 15 Kalen. Februarii anno salutis 1275.

vrouw van adel, en Ludard als prior. Aan het klooster kende hij de naam Heiligerlee toe. Bij haar dood werd Edelinda vervangen door een andere [priorin] namelijk Sibrig Vibranda uit Midwolde Bij de scheiding van de goederen van beide kloosters werden alle landerijen in het gebied van [Noord- en Zuid]broek en oostelijk Fivelgo bezit van Heiligerlee, de overige landerijen in westelijk Fivelgo werden eigendom van het klooster Schildwolde. Jelger stierf in de Heer in het achttiende jaar van zijn bewind, in het jaar der verlossing der wereld 1259; hij werd begraven vóór de trappen van het priesterkoor en verwacht daar de jongste dag des Heren.

THEODORIK, de negende abt

Tot zijn opvolger werd met aller instemming gekozen heer Theodorik. Daar hij zich niet onderscheidde door enig vermeldenswaardig feit, werd hij door zorgeloosheid van [kroniek]schrijvers stilzwijgend gepasseerd.¹⁹ Hij stierf in het zestiende jaar van zijn bediening in het jaar des Heren 1275 op 18 januari.

c B2: (praepositum) illis d B2: indidit e Aantekening Gabbema. fol. 185: (Puto hic supplendum:) *Lidvardo defuncto (deinde legendum:) Onno Ondulphus nobili Humisgoniae familia natus successor.* f B2: *Defuncta Edelinda (alteram)* g B2: Brouck h B2: (administrationis) **anno i B2: (suffragio) omnium

19 Toch was hij belangrijk genoeg dat hem de indrukwekkende proloog op de *Vitae Sibrandi* etc. werd opgedragen. Zie *Vitae Abbatum*, 351.

1 BAVO abbas X

D. Bavo (Buvo) succedit, Baculo pastorali praeest annis 6. Moritur anno 1280 decimo nono Kalendas Januarii.

VALTA abbas XI

- 5 Huic communi suffragio succedit Valta (Valtetus), natus in Minderskerka, *modo Minnertsgae*, ex familia virorum nobilium de Sceltinga. Hujus frater extitit praefatus Theodericus, ambo insignes, *prii, probi et docti*, quorum auctoritate multa ad monasterii reique publicae prosperitatem acta noscuntur. Hic ex capitulo generali rediens, comite Mencone abbate Floridi Horti in Vittevirum, viro docto, annoso, *nempe qui Jelgeri tempo-*
 10 *ribus abbas claruit*, electioni in Lidlom praesedit. Hic anno praefecturae suae vicesimo quinto moritur, anno 1306 Nonas Martii.

BAVO, de tiende abt

Heer Bavo (Buvo) volgde hem op. Met zijn herdersstaf stond hij zes jaren aan het hoofd [van het klooster]. Hij overleed in 1280 op 14 december.¹⁷¹

VALTA, de elfde abt

Hem volgde met instemming van allen Valta op, geboren in Minderskerka, tegenwoordig Minnertsga, uit het geslacht Sceltinga, [een geslacht] van edele mannen. De hierboven vermeldte Theodorik was zijn broeder; beide waren ze befaamde, vrome, deugdzame en geleerde mannen, onder wier leiding zoals bekend veel gebeurd is in het belang van klooster en de publieke zaak. Toen de laatste van het Generaal-Kapittel huiswaarts keerde in gezelschap van Menko, abt van Bloemhof in Wittewierum, een geleerd en hoogbejaard man en een vermaard abt¹⁷² ten tijde van Jelger, zat hij de verkiezing in Lidlum voor. Valta stierf in het vijfentwintigste jaar van zijn bewind in 1306 op 7 maart.

171 De jaartelling levert hier moeilijkheden.

172 Het probleem rond de chronologie van deze reis, vooral in verband met de aanwezigheid van Menko, komt in paragraaf 3.3.1.1 aan de orde.

1 BAUCKO abbas X

Bauko baculo decoratus pastorali pro abbate agnoscitur; sexennio in praesulatu transacto moritur anno^j redempti orbis 1280, 19 Kalendas Januarii.

VALTO SCELTINGA abbas XI

- 5 Valto Sceltinga in pago Minderskerk^k natus, Baukoni communi suffragio succedit, frater Theodorici abbatis praedicti, ambo pietate insignes. Quorum prudentia ad monasterii reique publicae profectum multa noscuntur praestita. Hic aliquando ex capitulo generali rediens Mencone abbate Floridi Horti comite sene admodum et docto, electioni in Lidlom praesedit. Anno sui officii 25 moritur, salutis anno 1306, Nonas Martii.

BAUKO, de tiende abt

Onderscheiden met de herdersstaf aanvaardde Bauko zijn verantwoordelijkheid als abt. Nadat hij zes jaren het bewind had gevoerd overleed hij in het jaar van de verlossing der wereld 1280 op 14 december.

VALTO SCELTINGA, de elfde abt

Valto Sceltinga, afkomstig uit het dorp Minnertsga, volgde Bauko, de broeder van de hiervóór genoemde Theodorik, met algemene stemmen op. Beide munten uit in vroomheid, en door hun wijsheid is, zoals bekend, veel gedaan in het belang van klooster en de publieke zaak. Eens, toen Valto van het Generaal-Kapittel huiswaarts was gekeerd in gezelschap van Menko, abt van Bloemhof, een geleerd en hoogbejaard man, zat hij de verkiezing in Lidlum voor. Hij stierf in het vijfentwintigste jaar van zijn ambt in 1306 op 7 maart.

^j B2: (agnoscitur) qui postquam sexennium in praesulatu transegisset mortuus est (anno) ^k In margine bij B1a en B2: Minnersga c.q. Minnersghae

1 SIBRANDUS abbas XII

Sibrandus ejus nominis secundus succedit in officio, cui praeest septem annis. Moritur anno 1313, III Nonas Septembris.

POPTETUS abbas XIII

5 Poppo (Poptetus) suffectus annis 16 in pontificatu praeest; moritur anno 1329, XIII Kalendas Novembris.

JELGERUS abbas XIV

Jelgerus huius nominis secundus, annis quatuordecim in officio fideliter actis, moritur anno 1344, IV Idus Octobris.

SIBRAND, de twaalfde abt

Sibrand, de tweede van die naam, volgde hem in het ambt op dat hij zeven jaar vervulde. Hij stierf in 1313 op 3 september.

POPTE, de dertiende abt

Poppo (Popte), in zijn plaats gekozen, vervulde gedurende zestien jaar op voortreffelijke wijze zijn ambt. Hij stierf in 1329 op 20 oktober.¹⁷³

JELGER, de veertiende abt

Jelger, de tweede van die naam, stierf na veertien jaar getrouw het ambt te hebben bekleed in 1344 op 12 oktober.

¹⁷³ In de *Brevis Historia* wordt als sterfdatum 23 oktober genoemd. Een vergelijking van de Mariëngaarder en Lidlumer gegevens levert hier overigens een merkwaardig verschil in chronologie op. Poppo die volgens de hier vermelde gegevens in 1329 stierf, treedt in de Lidlumer kroniek nog tweemaal in 1336 (!) op: eenmaal bij de dood van abt Kempo, de dertiende abt, en andermaal bij de verkiezing van Godefrid Andla, de veertiende abt. Mogelijk heeft Sibrandus Leo hem verwisseld met Jelger, de opvolger van Poppo als abt tussen 1329 en 1344. Poppo's sterfdatum is volgens Sibrand 20 oktober; in de *Brevis Historia* 23 oktober.

1 SIBRANDUS secundus, abbas XII

Sibrandus eius nominis secundus annis 14 in administratione fideliter^l actis, moritur in Domino anno salutis 1313, tertio Nonas Septembris. Hic^m septennio praefuisse perhibetur, quod et annorum a natali Domini numerus facile indicat.ⁿ

5 POPTETUS abbas XIII

Poptetus succedens annis 16 summa laude praefecturam administrat. Fato concessit anno virginei partus 1329, 13 Kalen. Novembris.

JELGERUS secundus, abbas XIV

- Jelgerus abbas huius nominis secundus Popponi^o succedens, veram sectatur pietatem.
10 Hic iniquo succumbens calamo, nullo insigni merito, quibus procul dubio plurimum enituit decoratur. Anno functi ministerii 14 in Domino moriens animulam^p reddit suo Creatori salutis 1344, 4 Idus Octobris.

SIBRAND II, de twaalfde abt

Sibrand, de tweede van die naam, na veertien jaar succesvol zijn bewind te hebben volbracht, stierf in de Heer in 1313 op 3 september. Er wordt verteld dat hij zeven jaar het bewind heeft gevoerd, iets wat ook het getal aan jaren sinds de geboorte van Christus gemakkelijk aangeeft.²⁰

POPTE, de dertiende abt

Popte volgde hem op en vervulde gedurende zestien jaar op voortreffelijke wijze zijn ambt. Hij stierf in het jaar 1329 van de maagdelijke geboorte op 20 oktober.

JELGER II, de veertiende abt

Jelger, de tweede van die naam, volgde Poppo Popte op en heeft de ware godsvrucht betracht. Hij werd het slachtoffer van een onredelijke pen, zodat hij door geen enkele verdienste wordt geëerd, hoewel hij er zonder enige twijfel in uitblonk.²¹ Hij stierf in het veertiende jaar van zijn ambt en schonk zijn zieleke weer aan zijn Schepper in het jaar van het heil 1344 op 12 oktober.

l Matthaeus: feliciter. m De volgende toevoeging komt niet voor bij Matthaeus en Hugo. Baseerden zij zich op A? n B2: (facile) constat o B2: sive *Popteto p Ook B1a heeft animulam. B2 heeft animam

20 Uit de jaartallenreeks zou moeten blijken dat hij slechts een zevental jaren aan het hoofd heeft gestaan. De hier gemaakte merkwaardige opmerking waarvan de oorsprong niet duidelijk is (B1 is het oudste afschrift!), staat ook in B2. In A komt de fout niet voor. Mogelijk heeft de afschrijver Gabbema hier een correctie toegepast.

21 Waarschijnlijk bedoelt de auteur dat Jelger niet een geschiedschrijver heeft gevonden die hem welgezind was. Misschien geldt dit wel voor alle abten tussen Jelger I en Jelger II die zich alle met wat korte aantekeningen tevreden moesten stellen.

1 [22] VALTETUS II abbas XV

Valtetus (Valto) secundus succedens, suo monasterio tanquam fidelis ovium pastor praeest. Multa damna perpressus, summa fert patientia. Accidit hujus abbatis temporibus cruentum illud Frisonum cum Hollandis bellum. Vilhelmus Hollandiae comes
 5 dum Frisios, libertate sua contentos, durioribus studet onerare exactionibus, graviter illos offendit, ad arma sumenda pro obtinenda veteri ab imperatore Romano Carolo Magno privilegiorum gratia illos compellit. *Ad mensam Francorum regis stans, contumelia ob patris caedem a Frisiis illatam adfectus, plenus furore conscriptis militibus Frisiam violenta*
 10 *manu ingreditur; omnes Frisiae partes suis praedas agentibus militibus scrutatur. In pago Verraga collecti Frisii, arundinetis passim occulti, ex inopinato prosilientes ipsos fortiter reprimunt et in pedes,^a multis trucidatis, reliquos impedimentis hostibus relictis fuga salutem querunt. Hac memorabili victoria laeti; ex obtenta palma loco Palmarum nomen inditum; pago^b Raedvier modo a forti defensione suorum Verraga dicitur, hoc est: pagus semet defendentium. Monasterio Horti multum damni dant. Tan-*

[22] VALTE II, de vijftiende abt

Valte de tweede volgde hem op en leidde het klooster als een goede herder zijn schapen. Veel ongemakken verdroeg hij met het grootste geduld. Tijdens het bewind van deze abt vond de bloedige oorlog plaats van de Friezen tegen de Hollanders. Doordat graaf Willem van Holland de Friezen, die prat gingen op hun vrijheid, met zeer zware heffingen probeerde te belasten, beledigde hij ze daarmee diep en dwong ze naar de wapens te grijpen omdat zij het oude privilege wensten te behouden, hun door Rooms keizer Karel de Grote [verleend]. Tijdens een maaltijd met de koning der Fransen werd hij geraakt door de belediging die de Friezen hem hadden berokkend door de moord op zijn vader;¹⁷⁴ hij wierf soldaten en viel vol woede Friesland met geweld binnen, en met op buit beluste soldaten stroopte hij alle delen van Friesland af. De Friezen, in Verraga¹⁷⁵ samengetrokken, her en der in het riet verstopt, sprongen onverwachts te voorschijn en versloegen hen onverschrokken. En nadat velen gedood waren en de overige vijanden hun bepakking hadden achtergelaten, zochten deze te voet hun heil in de vlucht. Verheugd over deze roemruchte overwinning noemden zij vanwege de behaalde zegepalm de plaats Palmarum; het dorp Raedvier werd vanwege de krachtige verdediging door zijn bewoners Verraga¹⁷⁶ genoemd, dat wil zeggen: dorp van verdedigers. Zij berokkenden het klooster Mariëngaarde veel schade.¹⁷⁷ Tenslotte

a De Latijnse tekst is hier niet duidelijk. Bij de vertaling is in *pedes* getrokken bij *salutem querunt*, hoewel dit niet erg gebruikelijk is. Bovendien wordt *reliquos* gelezen als *reliquis* en gevoegd bij *impedimentis hostibus*. Gezien het feit dat in het handschrift geknoeid is en de oorspronkelijke versie geluid heeft *reliquis impedimentis amissis* is de gekozen oplossing reëel te noemen.

b Lees: *pagus*. In marge is met een andere hand bijgeschreven: *forte a bello, quod Anglis etiamnum hodie warre dicitur*.

174 Over de interpretatie van deze passage zie de notitie in paragraaf 3.2.2 onder Worp van Thabor.

175 Vanwege de duistere lokalisatie van de strijd zijn de namen *Werraga* (*Verraga*), *Raedvier* (*Raevier*) en *Palmarum* onvertaald gelaten. Meer hierover in paragraaf 3.3.2.2

176 In de marge: 'Misschien afgeleid van het woord oorlog dat door de Engelsen ook *warre* wordt genoemd'.

177 Deze constatering heeft betrekking op de volgende passage. Zie de B-versie.

1 VALTO secundus, abbas XV

Valtetus huius nominis secundus succedens, suo gregi tamquam pastor fidelis prae-
 est. Multa *incommoda* et damna perpeusus summa fert patientia. Incidit huius abbatis
 temporibus cruentum Frisonum cum Hollandis bellum. Vilhelmus Hollandiae comes,
 5 Frisorum invidens libertati, quam certis literis ipsis a Carolo Magno imperatore con-
 cessam obtinuerant hactenus gravioribus illos studet onerare exactionibus. Quod
 dum impie molitur, Frisios graviter offendit, atque ad arma sumenda, collecto ingenti
 exercitu illos adigit. Frisiam valida manu ingressus, *non servato ordine* bellum gerit.
 10 Hac illac dispersi hostes praedabundi partim^q ab latente in arundinetis Frisio interci-
 piuntur. Idipsum tentantes in pago Werraga^r loco palustri et arundine obsito, magnas
 militum manus amittunt, Frisiis strenue pro aris focusque dimicantibus, unde et pago
 nomen inditum Werraga^s hoc est pagus fortiter semet defendentium, quum antea
 Raevier^t diceretur. Locus victoriae dicatus Palmara^u etiamnum nomen retinet. Repulsi^v

VALTO II, de vijftiende abt

Valte, de tweede van die naam, volgde hem op en leidde zijn kudde getrouw als een
 goede herder. Veel ongemakken en veel schade verdroeg hij met het grootste geduld.
 Tijdens het bewind van deze abt vond de bloedige oorlog plaats van de Friezen tegen
 de Hollanders. Graaf Willem van Holland, die de Friezen de vrijheid misgunde die zij
 tot dat moment bezaten en die hun zelfs in een officieel schrijven van keizer Karel de
 Grote was verleend, probeerde hen met zeer zware heffingen te belasten. En doordat
 hij dit op een gewetenloze manier trachtte te doen, beledigde hij de Friezen diep en
 dwong ze de wapens op te nemen toen hij een geweldig leger op de been had ge-
 bracht. Hij viel Friesland met geweld binnen en voerde een ongeregelde oorlog. Een
 deel van de her en der verspreide en op buit beluste vijanden werd door de in de riet-
 landen verscholen Friezen omgebracht. Toen de Hollanders hetzelfde nogmaals pro-
 beerden bij het dorp Werraga in een moerassig gebied overdekt met riet, verloren zij
 grote aantallen soldaten doordat de Friezen fel streden voor het behoud van altaar en
 huiselijke haard, reden waarom het dorp Werraga wordt genoemd, dat is een dorp van
 lieden die zich fel verdedigen; voordien sprak men immers van Raedvier. De plaats die
 gewijd is aan deze overwinning heeft tot op dit ogenblik de naam Palmara behou-

q B2: passim r B2: Vuarraga s B1a: Werrega; B2: Vuarraga t B2a: Werrega; B2b/c: Raewier u B2: (dicatus) etiamnum Pal-
 mariae v B2: (Repulsi)** hostes **tandem

- 1 dem repulsus, ad Stauriam collectis simul utriusque exercitus copiis omnibus cruentum initur certamen. Frisii ancipiti proelio pugnantes, pro aris focusque fortiter dimicantes, aggressi hostes fiunt superiores. Comes cum tribus comitibus et septingentis militibus ex suis caesus,^a reliquis arripiendi fugam occasionem dedit. Consensus navibus ab hoste furibundo in ipso mari colle tenus prosequuntur. Comitiss uxore amissa per Frisios conjugem iratam, Frisiorum in Hollandia [23] agros et redditus omnes conscriptos, publicatos regioque fisco inferri praecepit. Missis lictoribus insulam Marken Horti D. Virginis, submersis in mari monachis Frisiis, per vim occupat. Variis exercitatus abbas Valtetus laboribus, curis et molestiis moritur, suae praefecturae anno quinto, Domini 1350 Kalendis Maii.

VILHELMUS abbas XVI

Vilhelmus (Wilko) abbas succedens triennium praefuit; vir vitae innocentia clarus obiit^b anno 1353 Idibus Augusti.

werd Willem teruggedreven, en toen alle eenheden van beide legers bij Staveren waren samengetrokken, ontstond er een bloedig gevecht. De Friezen strekten naar twee kanten, vochten dapper tot behoud van altaar en huiselijke haard, hoewel de aanvallende vijanden sterker waren. De graaf zelf, drie [andere] graven en zeventhonderd soldaten sneuvelden; dit bood de overigen de gelegenheid op de vlucht te slaan.¹⁷⁸ Zelfs toen ze sloop waren gegaan, werden ze door de woedende vijand tot midden op zee achtervolgd. De echtgenote van de graaf, woedend dat zij door de Friezen haar man verloren had, gaf order om alle landerijen en beschreven inkomsten van de Friezen in Holland [23] in beslag te nemen en aan de grafelijke kas over te dragen. Ze stuurde haar beulen naar het eiland Marken die de Friese monniken van Mariëngaarde in zee lieten verdrinken, en bezette het eiland met geweld. Gekweld door diverse spanningen stierf abt Valte aan zijn zorgen en lasten in het vijfde jaar van zijn bewind op 1 mei 1350.

WILLEM, de zestiende abt

Willem (Wilko), zijn opvolger, leidde de abdij gedurende drie jaar; hij was een man, vermaard om zijn rechtschapen levenswandel en stierf op 13 augustus 1353.

^a In de marge met een andere hand: 'sepelitur in Florido Horto'. Dit is niet juist: hij werd niet in Bloemhof begraven, maar in de cisterciënzerabdij Bloemkamp bij Bolsward. ^b Overgenomen uit B.

¹⁷⁸ In de marge is met een andere hand bijgeschreven: 'Hij werd begraven in Bloemhof. Dit is echter niet juist. De graaf werd begraven in de cisterciënzerabdij Bloemkamp (bij Hartwerd). Zie Schoengen, 'Chronicon abbatum Floridi Campi' I, 159.

- 1 Stavriam usque retrocedunt. Simul utroque collecto exercitu cruentum initur certamen. Comes tametsi numero maior, Frisiorum invicta audacia sic premitur et coarctatur, ut^w ad internecionem totus propemodum deleteretur exercitus. Ipsus comes cum reliquis tribus, septingentisque militibus in eo conflictu amittuntur.^x Tantisque Frisiorum furor extitisse dicitur, ut ipsos hostes fugae adornatos collotenus in mari sequuti sint. *Hac clade nunciata comitissa ex amissione mariti Frisiis graviter infensa, omnia illorum bona per totam Hollandiam publicata erario suo iussit inferri. Insulam Marken suis occupans satellitibus, monachos in mari proiectos submergi praecepit, aedes incendi. Sicut memorata clade monasterio multum damni sit datum. Vitae terminum adeptus Domino naturae debitum*
 5
 10 solvit, officii anno quinto, a nato Christo 1350, Kalendas Maii.

VERP^y TZYAERDA abbas XVI

Vilko Verp nobili de Tziarda familia natus in pago Hallomensi triennio saltem praeest. Vitae innocentia clarus. Obiit anno Domini 1353, Idibus Augusti.

den. De verslagenen trokken zich tenslotte terug op Staveren, waar een wreed gevecht begon op een plek waar beide legers waren samengetrokken. Weliswaar was de graaf sterker in getal, maar door de onwrikbare dapperheid van de Friezen werd hij zo teruggedreven en in het nauw gebracht, dat zijn leger zelfs bijna in zijn geheel omkwam. De graaf zelf, drie andere [graven] en zeventhonderd soldaten sneuvelden in dat gevecht. Zo groot was naar men zegt de woede van de Friezen, dat zij de zwaarbewapende vijanden tot midden op zee hebben achtervolgd. Toen de gravin van deze nederlaag bericht ontving, was zij woedend dat zij door de Friezen haar man verloren had, en gaf order om al hun bezittingen over heel Holland in beslag te nemen en aan de grafelijke schatkist over te dragen. Het eiland Marken liet ze door haar trawanten bezetten en ze gaf opdracht om de monniken in zee te gooien en te laten verdrinken en hun gebouwen in brand te steken, zodat door de hier vermelde nederlaag veel schade aan het klooster werd berokkend. Toen Valte het einde van zijn leven bereikt had, loste hij bij de Heer de schuld in van de natuur, in het vijfde jaar van zijn bewind, het jaar van Christus' geboorte 1350 op 1 mei.

VERP TZYAERDA, de zestiende abt

Vilko Verp, stammend uit de adellijke familie Tziarda uit het dorp Hallum, is slechts drie jaar aan het bewind geweest. Hij was een man, vermaard om zijn rechtschapen levenswandel. Hij stierf in de Heer op 13 augustus 1353.

w B2: vel x B2a: (ipse) cecidit. Sepultus in Florido Horto. In B2b door een andere hand gecorrigeerd tot Florido Campo. In de marge van B1, B1a en B2 is bijgeschreven: *Facta est hec strages prope Stavriam, 26 die Sept. In profesto Cosmi et Damiani martyrum. Anno 1345. Vorperus Thaborita lib. 3 cap. 4 dicit occisa esse in eo conflictu 18 millia hominum.* y Zijn naam wordt verschillend gespeld: Naast Verp ook: Vilhelmus, Vilko, Vilgrippus.

1 FREDERICUS abbas XVII

Fredericus secundus praeest annis viginti, obiit anno 1374 III Kalendas Junii.

HESSELUS abbas XVIII

Hesselus abbas annis undecim praeest, moritur anno 1385 V Kalendas Aprilis.

5 GERBRANDUS abbas XIX

Gerbrandus abbatis dignitatem adeptus, optime disponit *rem domesticam* annis novem. Moritur anno 1394 sexto Kalendas Junii.

VYARDUS abbas XX

10 D. Vyardus vicesimus abbas totidem annis summa laude praefuit; moriens, honorifice in medio sacrae aedis sepelitur anno 1418, V Kalendas Decembris.

FREDERIK, de zeventiende abt

Frederik II regeerde twintig jaar. Hij stierf 30 mei 1374.

HESSEL, de achttiende abt

Abt Hessel regeerde elf jaar en stierf 28 maart 1385.

GERBRAND, de negentiende abt

Gerbrand, eenmaal zijn waardigheid als abt aanvaard, regelde de zaken van het huis negen jaar. Hij stierf 27 mei 1394.¹⁷⁹

VYARD, de twintigste abt

Heer Vyard, de twintigste abt, gaf vele jaren op voortreffelijke wijze leiding. Hij werd midden in het koor met alle eerbewijzen begraven op 27 november 1418. [24]

179 De *Brevis Historia* geeft als sterfdatum 25 juni.

1 FREDERICUS secundus, abbas XVII

Fredericus huius nominis secundus annis viginti praeest. Moritur anno salutis 1374, tertio Calend. Junii.

HESSELUS abbas XVIII

5 Hesselus *summa virtutum opinione* praeest annis undecim. Moritur anno 1385, quinto Kal. Aprilis.

GERBRANDUS abbas XIX

Gerbrandus abbatis dignitatem adeptus optime rem *suae fidei concreditam* dispensat. Anno suae dispensationis nono hominem exuit, anno 1394, sexto Kalendas Junii.

10 VIARDUS abbas XX

Viardus vicesimus. abbas totidem annos summa laude praeest. In Domino moriens, *promerente ipsius virtute*, in medio chori sepelitur anno 1416,^z quinto Kalendas Decembris.

FREDERIK II, de zeventiende abt

Frederik, de tweede van die naam, regeerde twintig jaar. Hij stierf 30 mei 1374.

HESSEL, de achttiende abt

Abt Hessel was algemeen bekend om zijn deugdzaam leven en regeerde elf jaar. Hij stierf 28 maart 1385.

GERBRAND, de negentiende abt

Gerbrand, eenmaal zijn waardigheid als abt aanvaard, regelde de zaken die hem in het grootste vertrouwen waren toevertrouwd. In het negende jaar van zijn beheer legde hij de mens af, in het jaar van het heil 1394 op 27 mei.

VIARD, de twintigste abt

Viard, de twintigste abt, gaf vele jaren op voortreffelijke wijze leiding. Hij stierf in de Heer en werd vanwege zijn deugden midden in het koor begraven op 27 november 1418.

^z Alle andere afschriften (ook A) hebben 1418. Gezien de ambtstermijn van zijn opvolger is dit juister.

1 [24] LIUDULPHUS abbas XXI

Liudulphus (Lioelof) abbatis infula sublimatus, sui propositi pii et optimi impotens, carnis resolutione praeventus, transfertur ex hoc ergastulo ad quietem animarum pie morientium, unoque saltem percurso anni spatio moritur anno 1420.

5 VIBRANDUS abbas XXII

Vibrandus post septennium suae pertaesus praefecturae, certo usus consilio stabili et firmo, exuto habitu candido, canonicorum ingreditur collegium regularium anno 1427 in profesto D. Martini.

TZIALINGUS abbas XXIII

- 10 Huic suffectus abbas Tzialingus summo studio, labore et industria monasterii praedia ampliando feliciter annis triginta quinque praeest. In Domino feliciter moritur anno 1462, Viardi antecessoris sepulchro illatus quiescit.

LIUDULF, de eenentwintigste abt

Liudulf (Lioelof), verheven met het ereteken van abt, niet in de gelegenheid om wat hij zich aan vrome en goede werken had voorgesteld ten uitvoer te brengen, werd vroegtijdig door de ontbinding van het vlees overvallen en werd uit deze kerker overgedragen naar de rustplaats van vroom gestorven zielen en stierf na slechts één jaar [het abbatiaat] doorlopen te hebben in het jaar 1420.¹⁸⁰

WIBRAND, de tweeëntwintigste abt

Wibrand,¹⁸¹ oververmoeid na een leidinggevende taak van zeven jaar, volgde een duidelijk en krachtig advies, ontdeed zich van het witte habijt en deed zijn intrede in de kloostergemeenschap der reguliere kanunniken¹⁸² in 1427 op de dag voorafgaande aan het feest van Sint Maarten [10 november].

TZIALING, de drieëntwintigste abt

Hem volgde abt Tzialing op, die met groot overleg, doorzettingsvermogen en ijver het grondbezit van het klooster heeft weten te vergroten en drieëndertig¹⁸³ jaar leiding gaf. Hij stierf gelukzalig in de Heer in het jaar 1462,¹⁸⁴ werd bijgezet in het graf van zijn voorganger Viard en rust daar.

¹⁸⁰ Volgens de *Brevis Historia* resideerde hij één jaar minus zes dagen en stierf op 13 februari 1420.

¹⁸¹ In de kroniek van Lidlum wordt deze Wibrand Vopko genoemd

¹⁸² Men vraagt zich onwillekeurig af of de wisseling van orde te maken heeft met de invloed van Windesheim. Vgl. paragraaf 1.2.

¹⁸³ Volgens de *Brevis Historia* vijfëndertig jaar. Dat komt ook beter overeen met de tellingen.

¹⁸⁴ Volgens de *Brevis Historia* op 3 april.

1 LIUDULPHUS abbas XXI

Lioelof abbatis infula decoratus, sui propositi pii et optimi impotens, carnis resolutione praeventus. Transfertur ex hoc ergastulo ad quietem animarum pie morientium, unius saltem anni percurso in dignitate spatio anno 1420.

5 VIBRANDUS abbas XXII

Vibrandus peracto in pontificatu septennio, suae pertesus praefecturae, certo consilio ordinis mutationem meditatus, candidum habitum exuit, et canonicorum resumit habitum^a regularium anno 1427.

TZIALINGIUS abbas XXIII

- 10 Tziallingius huic suffectus, *oneris intermissi curam in se recipit*, summo studio monasterii praedia ampliari studet, quod dum feliciter praestat, veneranda meruit a Deo canicie decorari. In Domino moriens ingens sui desiderium posteris relinquit. Obiit anno 1462. Viardi sepulchro illatus quiescit.

LIUDULF, de eenentwintigste abt

Lioelof, onderscheiden met het ereteken van abt, niet in de gelegenheid om wat hij zich aan vrome en goede werken had voorgesteld ten uitvoer te brengen, werd vroegtijdig door de ontbinding van het vlees overvallen en uit deze kerker overgedragen naar de rustplaats van vroom gestorven zielen. Hij stierf na slechts één jaar zijn waardigheid doorlopen te hebben in het jaar 1420.

VIBRAND, de tweeëntwintigste abt

Vibrand, oververmoeid na een leidinggevende taak van zeven jaar, volgde een duidelijk en krachtig advies, ontdeed zich van het witte habijt en nam opnieuw het habijt aan van de reguliere [kanunniken] in 1427.

TZIALLING, de drieëntwintigste abt

Hem volgde Tzialling op die de zorg voor de onderbroken last op zijn schouders nam, met grote ijver de landbouwgronden trachtte uit te breiden; en toen hij daar met succes in slaagde, smaakte hij de voldoening, door God gesierd te worden met een eerbiedwaardige ouderdom. Hij stierf in de Heer en liet bij zijn volgelingen een zeer groot heimwee naar hem achter. Zijn dood had plaats in het jaar 1462; hij werd bijgezet in het graf van zijn voorganger Viard en rust daar.

a B2: ordinem

1 VILHELMUS abbas XXIV

Abbas Vilhelmus sacrarum virginum in Merna agri Groningensis, communi omnium suffragio abbas in Marigarde Tzialingio viro prudenti sufficitur. Hic exacto decennio, de agris monasterii ampliandis sollicite meditans, lectis insulae Marken, quondam ab venerabili D. Sibrando abbate eius nominis primo emptae, literis deque violenta comitissae viduae occupatione, eandem insulam summo jure in Curia totius Belgii superiori Brabantica scilicet Bruxellana, recuperare contendit. Et quod negotium illud magnos exigeret sumptus, magnas moras rerumque ambages, undique stipulatis agris, comparata ingenti pecuniarum vi, collectis literis unoque famulo ipsi fidissimo, Bruxellam petit.

10 Praeerat eo tempore Curiae ipsus Brabantiae dux potentissimus [25] Carolus Burgundus. Insula in varios temporis diuturnitate divisa haeredes, omnes ex Hollandia magnis impensis vocari diem dici gnaviter curat. Fit litis contestatio, mirantur plerique quid de rei eventu futurum sit ob longam et tranquillam horum possessionem: anni ferme centum a violenta comitissae invasione interciderant. Abbas urgens causam ad suam^a omnium heredum probandam

15 admissus, suis studiose intentus est rebus.

WILLEM, de vierentwintigste abt

Abt Willem van het nonnenklooster Marne in Groningerland, werd met instemming van allen tot abt van Mariëngaarde gekozen als opvolger van Tzialling, een verstandig man. Toen er een tiental jaren voorbij waren, las hij – omdat hij naarstig zon op manieren om het grondbezit van het klooster uit te breiden – nog eens de [koop]brief door van Marken, het eiland dat indertijd door de eerwaarde heer Sibrand, de eerste abt van deze naam, was aangekocht; en vanwege de gewelddadige bezetting ervan door de gravin-weduwe stelde hij bij de hoogste rechtbank, de Hoge Raad van al de Nederlanden in Brabant, namelijk in Brussel, pogingen in het werk om dit eiland weer te bemachtigen. Maar omdat een dergelijke onderneming veel kosten, veel oponthoud en zakelijke omwegen met zich meebracht, vertrok hij, na door het onderbeding stellen van landerijen overal vandaan een grote som geld verzameld te hebben, met de brief op zak en in gezelschap van een hem zeer toegewijde dienstknecht naar Brussel. Aan het hoofd van het Brabantse Hof stond destijds de oppermachtige hertog [25] Karel [de Stoute] van Bourgondië. Daar het eiland door de lange tijdsduur onder verschillende erfgenamen was opgedeeld, liet hij op een sluwe manier met grote onkosten allen uit Holland oproepen om voor het gerecht te verschijnen. Er vonden getuigenverhoren plaats over het geschil; velen vroegen zich met zorg af hoe het proces zou aflopen, aangezien ze langdurig en rustig in bezit waren van deze goederen; er waren immers bijna honderd jaar verstreken sedert de gewelddadige overval door de gravin. De abt zette zijn zaak met kracht door en werd in de gelegenheid gesteld [zijn claim op het bezit] van alle erfgenamen te bewijzen; voortdurend en met al zijn ener-

a De zin is blijkbaar corrupt. In de marge met een andere hand: *hic aliquid deesse videtur*. Zie ook in B de zin: *Tandem ... praecipitur*.

1 VILHELMUS abbas XXIV

Vilhelmus abbas virginum in Marna ditionis Groningensis communi suffragio abbati Tzialingio succedit. Hic exacto decennio de agris monasterii amplificandis^b litteras emptionis insulae Marken altius scrutatur. Adhibito fratrum omnium consilio, ipsam
 5 recuperare decernit. *Agrorum oppignoratione*, ingenti pecuniarum copia comparata, Bruxellam Belgii totius Curiam primariam adiit. Communicato cum viris iuris utriusque prudentia claris consilio, actionem instituit. *Curat per apparitorem vocari insulae here-*

WILLEM, de vierentwintigste abt

Willem, abt van het nonnenklooster Marne in Groningerland werd met instemming van allen tot opvolger van Tzialling gekozen. Toen er een tiental jaren voorbij waren, bestudeerde hij – omdat hij naarstig zoon op manieren om het grondbezit van het klooster te vergroten – diepgaand de koopbrief van het eiland Marken, en na de raad van alle broeders te hebben ingewonnen, vatte hij het plan op het eiland weer in handen te krijgen. Door verpanding van landerijen bracht hij een enorme som geld bijeen, begaf zich naar de Hoge Raad van al de Nederlanden in Brussel en ging aan het werk na overleg te hebben gepleegd met mannen die vermaard waren om hun kennis van beide rechten. Door een gerechtsdienaar liet hij alle erfgenamen van het eiland oproepen. De voorbereidingen werden krachtig aangepakt en over de voortgang van

^b B2: (amplificandis) **deliberans

- 1 Adversarii suam perniciem subodorati, astu rem tractant: ipsum abbatem dolose circumvenire studentes amicitiam se meditari aiunt, rem tam arduam, sumptuosam et molestam *per legitimos arbitros, viros doctos et pios debere discuti, componi et consopiri*. Ipsum ad coenam vocant. Fit splendidum epulum, potatur largiter in multam noctem. Inter-
- 5 ea abbatis famulus, cui concreditaee literae vidulo reclusae, cuius ipse solus servabat claves, auro corruptus, literas insulae mercatae tradit adversariis. Abbate laternam sciscitante, qui praeferat nemo est. Deductus domum, summo mane discusso somno, arculam scrutando literas furto ablatas comperit, famulum fuga elapsam nusquam apparere. Ille suam miseriam conquestus, multorum in se commovit animos ob facinus
- 10 abbate indignum. Quin ipse dux Carolus hunc accersitum de causa *velut nescius* interrogat, ille tristis admodum conticuit, cui dux: ‘O potator, potator!’ Tandem re infecta rediens, *summam suorum quousque vixit invidiam ob datum damnum sustinuit*. Moritur suae praefecturae anno vicesimo tertio, salutis 1485.

gie hield hij zijn belangen in het oog. Zijn tegenstanders kregen er de lucht van dat zij het proces wel eens konden verliezen en namen daarom hun toevlucht tot een list. Met de bedoeling om de abt op bedrieglijke wijze in de val te laten lopen, beweerden ze uit te zijn op zijn vriendschap [en zeiden] dat een zo moeilijke, kostbare en lastige zaak [het best] door goede scheidsrechters, geleerde en vrome mannen, kon worden besproken, beslist en afgehandeld. Zij nodigden hem uit voor een maaltijd. Het werd een voortreffelijk maal en men dronk rijkelijk tot diep in de nacht. Intussen was de knecht aan wie de abt de brief had toevertrouwd – die opgeborgen zat in een valies waarvan hij zelf de sleutels bewaarde – met duur geld omgekocht en speelde de aankoopbrief van het eiland de tegenpartij in handen. Als de abt zijn blaker zoekt, is er niemand aanwezig om hem die aan te reiken. Hij wordt naar zijn verblijf gebracht en ontdekt, als hij ’s morgens vroeg de slaap uit zijn ogen wrijft en het kistje nakijkt, dat de brief er uit gestolen is, dat de knecht zich uit de voeten heeft gemaakt en nergens te vinden is. Hij beklagt zich over het ongeluk dat hem is overkomen, maar bereikt ermee dat velen zich tegen hem keren wegens zijn handelwijze, een abt onwaardig. Als bovendien hertog Karel zelf hem bij zich roept en hem kwansuis vragen stelt over de zaak, zwijgt de abt in zijn ellende in alle talen, waarop de hertog hem toevoegt: ‘Gij dronkaard, gij dronkaard’. Uiteindelijk gaat de abt zonder iets bereikt te hebben huiswaarts en moet zijn hele leven lang van de zijnen veel kritiek ondervinden vanwege de schade die hij had aangericht. Hij stierf in het drieëntwintigste jaar van zijn ambtsbekleding in het jaar van het Heil 1485.

- 1 des omnes. Magni fiunt apparatus, summo ab utraque parte iuris processu Latina et Gallica lingua
 agitur, ipso Carolo Burgundo^c praesente. Tandem post longam contentionem dicta sententia, cui-
 que sua dogmata, quibus possessionem tueri velint praecipitur. Insulae possessores de amis-
 sione futura subodorati, summo astu rem tractant. Simulant pacificationem, quam qui-
 5 busvis conditionibus cum abbate inire praetendunt, ut hoc verborum lenocinio ipsum in suam nas-
 sam pertrahant. Ad convivium vocatum honorifice excipiunt, et splendide tractant. Quibus abbas
 longe absentiae et sumptuum pertesus lubens obsequitur. Fit larga potatio in multam noctem.
 Interim ipsius famulum dato auro corrupunt acceptisque e vidulis omnium rerum literis^d
 solo famulo concreditis, claudunt et abeunt. Abbas domum deductus de fraude ignarus, in
 10 utramque aurem secure dormit, postridie summo mane quesitus famulus, nusquam
 apparet reserata cista literae ablatae. Sequitur fletus et stridor dentium. Abbas quo^e se
 vertat ignorans, ipsi duci Carolo fit obviam. Interrogatus de processu iam hesternae frau-
 dis ex inditio notus,^f nihil respondet. Cui Carolus: 'O, potor, potor, ut potasti scelus.' Ab-
 bas collectis reculis, re infecta domum revertit. Anno suae dignitatis vigesimo tertio
 15 moritur, salutis (anno) 1485.

zijn aanspraken werd door beide partijen in het Latijn en het Frans in aanwezigheid van Karel van Bourgondië zelf tot het uiterste onderhandeld. Toen tenslotte na lang getouwtrek de rechterlijke beslissing viel, werd eenieder opgedragen de argumenten te leveren waarmee zij hun eigendom wilden verdedigen. Aangezien de eilandbezitters er de lucht van kregen dat zij het proces zouden verliezen, namen zij hun toevlucht tot een grove list. Zij stelden zogenaamd een vreedzaam vergelijk voor dat zij met de abt onder welke voorwaarden dan ook voorwendden aan te gaan, om hem op deze manier met hun vleierende woorden in hun fuik te lokken. Zij nodigden hem uit voor een maaltijd, ontvingen hem met eerbetoon en bedienden hem voortreffelijk. Murw van de lange afwezigheid en de vele kosten gaf de abt hieraan met genoegen gevolg. Tot diep in de nacht werd er stevig gedronken. Intussen hadden ze zijn knecht met duur geld omgekocht, zij namen de alleen aan de knecht toevertrouwde brief met alle gegevens uit de reiskoffer, sloten de koffer weer en gingen weg. De abt, onkundig van het bedrog, wordt naar zijn verblijf gebracht, slaapt zeer vast, zoekt de volgende ochtend in alle vroegte zijn knecht, maar vindt hem nergens. Hij opent de kist, maar merkt dat de brief is verdwenen. Er volgt nu geweene geknars der tanden. De abt weet niet waarheen zich te wenden en ontmoet dan hertog Karel zelf. Deze vraagt hem naar de voortgang, maar de abt, voor wie inmiddels het duidelijke bewijs is geleverd dat hij de dag tevoren bedrogen was, geeft geen antwoord. Daarop voegt Karel hem toe: 'Gij dronkaard, gij dronkaard, hoe hebt ge, schelm, gezopen'. De abt haalt zijn spullen bij elkaar, keert onverrichter zake naar huis terug en overlijdt in het 23ste jaar van zijn waardigheid in het jaar van het heil 1485.

c B2: (Burgundo) duce d B2: (corrupunt) appertisque claustris induti et instructi omnium rerum (litteris) e B2: (nusquam apparet) reserataque cista **litteras **ablatas **reperit. Abbas vehementer contristatus a lachrymis non temperavit et (quo) f B2: gnarus

1 TAKO AEBINGA abbas XXV

- Tako Aebinga, generosis natus parentibus, summam in sui administratione officii probitatem, studium et industriam exercuit. Religionis incrementum ex reformatione mire auxit. In externa aedium reparatione, praeteriti abbatis socordio collapsarum,
- 5 summam operam adhibuit. In *civilibus causis* mire prudens extitit, multa praedia, *ab antecessore ex commodata pecunia oppignorata*, [26] redemit. Novas colonorum in Backafeen aedes struxit, *Ecclesiae curam sustinens, tunicis sericis, pedo argenteo, sex calicibus ex massa eadem confectis eam ornavit*. Inter reliquos Frisiae abbates conspicuus, gravioribus patriae causis additus, suum quandoque intercessit maturum consilium.
- 10 Ipsius tempore ob schisma nocentissimum Frisiae totius Sciringiorum et Vetcope-
ranorum, dum mutua laniena, caede, furto et rapina tota turbaretur respublica, Groningensium requisita autoritas opulenta et valida. Hic cum reliquis deputatis: abbate Joanne in Dockum, Hermanno in Fosvert, Vilhelmo pastore Groningano, I. U. doctore, pastore in Beem et Femsom, Caesarem Romanum adeuntes, literas aurato sigillo munitas impetrant, quibus Frisiae totius tutela et patrocinium senatui committitur praefato. *Haec in maiori libro a nobis scripto et edito. Anno 1500 inductus Albertus potentia Scirin-*
- 15

TAKO AEBINGA, de vijfentwintigste abt¹⁸⁵

Tako Aebinga, geboren uit welgestelde ouders, blonk in de bediening van zijn ambt uit in grote deugd, geleerdheid en ijver. Door hervormingen aan te brengen versterkte hij op buitengewone wijze de groei van het religieuze leven. Ook zette hij zich volledig in om ook de gebouwen die door zorgeloosheid van zijn voorganger in verval waren geraakt te herstellen. In civiele rechtszaken toonde hij zich buitengewoon slim, en vele landerijen die door zijn voorganger tegen geleend geld in onderpand waren gegeven, [26] loste hij in. In Bakkeveen bouwde hij nieuwe pachtersbehuizingen. Hij zorgde goed voor de kloosterkerk en luisterde die op met zijden tunieken, een zilveren absstaf en zes kelken die van ditzelfde metaal waren vervaardigd. Hij was befaamd onder de overige abten van Friesland, werd bij lastige zaken in zijn district geraadpleegd en intervenieerde bij tijd en wijle [met] zijn weloverwogen oordeel.

Doordat in zijn tijd vanwege de allerverderfelijkste verdeeldheid in heel Friesland in Schieringers en Vetkopers het hele gewest door wederzijdse slachtpartijen, moorden, diefstal en roof in chaos verkeerde, riep men om het krachtige en invloedrijke gezag van de Groningers. In gezelschap van andere afgevaardigden [uit de Friese landen], namelijk abt Joannes uit Dokkum, Herman van Foswerd, Willem, pastoor in Groningen¹⁸⁶ – doctor in beide rechten – alsmede de pastoors van Bedum en Farmsum, ging Tako naar de Rooms keizer en kreeg [van deze] een brief, voorzien van het vergulde zegel, waarin de verdediging en bescherming van heel Friesland werd toevertrouwd aan genoemde Raad [van Groningen]. Dit hebben wij ook in ons grotere werk beschreven en wereldkundig gemaakt. In het jaar 1500 werd door de machtige Schierin-

¹⁸⁵ Over Tako en zijn opvolgers geeft de *Brevis Historia* veel details.

¹⁸⁶ Willem Frederik, *persona*, eerste pastoor van de Sint Maartenskerk, had grote invloed op de politiek van de stad. Formsma, *Historie van Groningen*, 175.

1 TAKO AEBBINGA abbas XXV

Hic generosis natus parentibus, summam in sui administratione officii probitatem et industriam exercuit, religionis splendorem ex illata reformatione mire^g auxit. In externa^h edium reparatione antecedentis abbatis socordia collapsarum, suam operam adhibuit et pristino splendori reddidit. In causis simili statu cum prioribus relictisⁱ in praediis abalienatis de recuperatis rursus ampliandis, ingens studium addidit. Novas colonorum in Backafeen aedes struxit. Inter reliquos Frisiae abbates conspicuus, gravioribus causis adhibitus suum quandoque^j maturum intercessit iudicium.

Ipsius praefecturae tempore ob schisma Frisiae nocentissimum Sciringianorum et Vetcooperanorum, dum mutua laniena, cede, furto, rapina et incendiis tota turbaretur respublica, quo validius Groninganorum in Frisia foret imperium, cum ceteris abbatibus Hermano in Fosvert, Joanne in Dockum, Vilhelmo pastore Groningensi deputatis ad Maiestatem Caesariam profectus, literas aurato sigillo munitas impetrant, quibus Frisiae totius defensionem et patrocinium senatui committitur Groningano. Horum vix
15 obtentum imperium paulopost Alberto cessit Saxoni, quo cum huic Takoni de quibusdam agris

TAKO AEBINGA , de vijfentwintigste abt

Tako Aebinga, geboren uit welgestelde ouders, blonk in de bediening van zijn ambt uit in grote deugd en ijver. Door hervormingen aan te brengen vergrootte hij op buitengewone wijze de glans van het religieuze leven. Hij deed alle moeite het uitwendige van de gebouwen te herstellen die door de zorgeloosheid van zijn voorganger in verval waren geraakt en bracht ze terug in hun vroegere glans. In rechtsgedingen zette hij zich volledig in om landerijen die in vreemde handen waren overgegaan terug te verwerven en ze in dezelfde toestand [te brengen] waarin ze voorheen waren achtergelaten, om ze daarna weer uit te breiden. In Bakkeveen bouwde hij nieuwe pachtersbehuizingen. Hij was befaamd onder de overige abten van Friesland, werd bij lastige zaken geraadpleegd en intervenieerde bij tijd en wijle [met] zijn weloverwogen oordeel.

Doordat tijdens zijn ambtstermijn vanwege de allerverderfelijkste verdeeldheid in Friesland tussen Schieringers en Vetkopers het hele gewest door wederzijdse slachtpartijen, moorden, diefstal en roof in chaos verkeerde, werd hij, om te bereiken dat de sterke arm van de Groningers in Friesland zou heersen, met onder andere de abten Herman van Foswerd en Joannes uit Dokkum en verder Willem, pastoor in Groningen afgevaardigd en reisde naar de Keizerlijke Majesteit; van deze kregen ze een brief, voorzien van het vergulde zegel, waarin de verdediging en bescherming van heel Friesland werd opgedragen aan de Raad van Groningen. Maar even later droeg de keizer dit amper verworven gezag der Groningers op aan Albrecht van Saksen, met wie

g Matthaeus las mite h B2: externarum i B2: (relictis) ut et j Gecorrigeerd aan de hand van hetzelfde(?) B-afschrift dat Matthaeus gebruikte.

1 *giorum Vestergoensium. Huic^a ex causis auditis^b parum faustis Biltam maris alluvione accretam, cuius ampla monasterio ducta fossa extitit possessio, ingenti erecto aggere adversus vim maris inundantis tutari curat. Quo facto, Frisiis littori proximis et huic monasterio summa pascendi pecoris libertas adempta est. Ipse se suosque omnes eo*
 5 *facto fraudari sentiens, indoluit valde, et quum nulla quod amiserat arte posset recuperare, taedio moeroreque confectus, accedente senio de abdicando munere cogitat. Misso clam Praemonstratum nuncio, manumissionem impetrat. Accersito abbate Lidlomensi D. Petro Valkio, Joanne Duvelandio abbate in Dockum, omnibus rei veritatem ignorantibus, in aedem capitularem canonicos caeterosque omnes coire praecipit, si-*
 10 *mul collectis animi sui sententiam explicat. Coenobitae viro omnibus modis negant admissuros resignationem sui [27] officii, ipsius non posse nec velle orbari praesidio. His intellectis literas profert, Praemonstrato allatas; *ad fletum moti, omnes graviter dolent. Abbate Lidlomensi omnium rerum velut conscio supramodum infensi, sese vix a furore reprimunt. Absolutus anno praefecturae, salutis 1506; bienno peracto clam semet sub-*
 15 *ducit Lidlom profectus. Exacto cum abbate sexennio, anno 1512 V Kalendas Augusti peste correptus in Domino moritur. In ecclesia Lidlomensi lapide tectus quiescit.**

gers van Westergo Albrecht [van Saksen] binnengehaald. Op grond van een, naar verluiddt, voor de abt weinig gunstig verlopen gerechtelijk onderzoek, liet de Sakser Het Bildt, dat door slibafzetting van de zee was aangegroeid en waar een kloosterbezitting was met een grote gracht eromheen, door een zeer grote dijk beveiligen tegen het overstromingsgevaar van de machtige zee.¹⁸⁷ Door deze gang van zaken waren de Friezen die dicht aan de kust woonden en was ook het klooster een belangrijke vrijheid kwijtgeraakt om er vee te weiden. Dit betreurde de abt ten zeerste, daar hij zich met al zijn mensen op deze manier benadeeld voelde, en daar hij op geen enkele wijze kans zag om terug te krijgen wat hij verloren had, raakte hij afgemat van droefheid en spijt en dacht er over, nu ook de oude dag naderde, zijn bediening neer te leggen. In stilte werd een bode naar Prémontre gestuurd om zijn ontslag te bepleiten. De abt van Lidlum, Pieter Valk, en die van Dokkum, Joannes Duiveland, werden uitgenodigd, maar geen van alle [anderen] was nog op de hoogte van de feiten. Hij liet de kanunniken en al de anderen in het kapittelhuis samenkomen en zette de vergadering uiteen wat hem bewoog. De kloosterlingen weigerden echter op alle manieren de man toestemming tot abdicatie van zijn functie te geven [27] en konden of wilden hem niet ontslaan van zijn post. Toen hij dit vernam, haalde hij de brief te voorschijn die uit Prémontre was meegebracht; allen waren tot tranen toe bewogen en betreurden dit in ernstige mate. De abt van Lidlum die van bijna alles op de hoogte was, lag bijzonder onder vuur: men kon zijn verontwaardiging nauwelijks in bedwang houden. In het jaar van het heil 1506 werd Tako ontheven van zijn taak; twee jaar later vertrok hij stillitjes naar Lidlum. Toen hij aldaar zes jaren bij de abt had doorgebracht, stierf hij in de Heer op 28 juli 1512 aan de pest. In de kloosterkerk van Lidlum rust hij; [zijn graf werd] afgedekt met een steen.

a De zin is blijkbaar corrupt; voor *huic* misschien *hic* te lezen. b Hs. heeft *haud* half doorgehaald.

187 Het 'uytland gheheten Bil' werd vanaf 1505 bedijkt met de vijftien kilometer lange Oude Bildtdijk. Het bedijkte land werd op initiatief van George ontgonnen door Zuid-Hollanders uit de buurt van Dordrecht.

- 1 *summa fuit contentio. Georgius Saxo anno post 1505 Biltam maris alluvione accretam uno aggere*
marino simul circumducere ad prohibendas maris salsi inundationis decrevit, quo facto Frisiis om-
nibus littori proximis, et huic monasterio, cui pascendi pecoris latissima ad occidentem patebat
possessio, summa adimitur^k potestas. Videns D. Tako rem sibi esse cum ipso Veiove tonante,^l indo-
5 *luit valde, et quum videret nulla arte quod amiserat posse recuperari, tedio meroreque confectus, ac-*
cedente senio, de abdicando munere cogitat, misso clam Praemonstratum nuncio manumissionem
impetrat. Accersito abbate Lidlumensi D. Petro Valk, Joanne Duivelando abbate in Dockum, cete-
risque in aedem capitularem collectis, quid futurum esset ignorantibus, habita oratione longa ani-
mi sui sententiam explicat. Cenobitae absolutionem nullo modo admissuros se aiunt,
10 *tali nolle orbari pastore fatentur.^m Tako his auditis literas Praemonstrato missas pro-*
fert, orto omnium fletu, graviter dolent abbati Lidlomensi velut omnium rerum conscio
infensi, sese vix a furore reprimunt. Absolutus anno praefecturae 21, salutis anno
sexto post 1500, biennio peracto, clam semet subducit, Lidlom migrans anno 1512
quinto Kalendas Augusti peste correptus in Domino moritur, ad pedes Etelociⁿ abba-
15 *tis sepultus, lapide tectus quiescit.*

onze Tako een hevig meningsverschil kreeg over een aantal gronden. George van Saksen besloot in het jaar volgend op 1505 Het Bildt, aangegroeid door aanslibbing van de zee, in zijn geheel met één zeedijk te omringen om overstroming door het zoute zeewater tegen te gaan. Door deze gang van zaken werd de volledige zeggenschap ontnomen aan alle Friezen die dicht aan de kust woonden, alsook aan het klooster Mariëngaarde dat naar het westen toe zeer uitgestrekte landerijen bezat waar vee werd geweid. Ziende dat hij met een donderende Jupiter te maken had, was abt heer Tako zeer bedroefd, en daar hij begreep op geen enkele wijze te kunnen terugkrijgen wat hij had verloren, raakte hij afgemat van droefheid en spijt en dacht er over, nu ook de oude dag naderde, zijn bediening neer te leggen. In stilte werd een bode naar Prémontré gestuurd om zijn ontslag te bepleiten. De abt van Lidlum, Pieter Valk, en die van Dokkum, Joannes Duiveland, werden uitgenodigd, en voor de overigen, bijeengekomen in het kapittelhuis, – zij wisten niet wat hun te wachten stond – hield hij een lange rede waarin hij uiteenzette wat hem bewoog. De kloosterlingen weigerden echter op alle mogelijke manieren hiertoe toestemming te geven en lieten blijken niet van zo'n grote herder te willen beroofd worden. Nadat hij dit had beluisterd, haalde Tako de brief te voorschijn die uit Prémontré was gezonden; allen waren tot tranen toe bewogen en betreurden het in ernstige mate. Ze waren boos op de abt van Lidlum die van bijna alles op de hoogte was en konden hun verontwaardiging nauwelijks in bedwang houden. In het zesde jaar na 1500, in het 21ste jaar van zijn prefectuur, werd Tako ontheven van zijn taak; twee jaar later vertrok hij stilletjes en verhuisde naar Lidlum, waar hij op 28 juli 1512 door de pest werd aangetast en stierf in de Heer. Hij werd aan de voeten van abt Eelko begraven en rust daar; [zijn graf werd] afgedekt met een steen.

k B2: **adnitiur I Naar Horatius, onder meer Oden III, 3 vs. 6. Alt. In B2: vim sibi esse cum ipso Principe. B1a en Matthaeus: Jove tonante. m B2: **reclamant n B2: Eeloci seu Eelkonis Liaukama

1 PAULUS BOECHOLT abbas XXVI

D. Paulus Boeckholt, *vir virtute incomparabilis* Takonis vestigia sequutus, omnibus summum pietatis exemplar semet praebuit. Monasterium sensim ruinam minitantem restaurat, templum maius nova turri, totoque ex integro tecto, petris et ligno exornat.

- 5 Omnibus operibus bonis plenus, feliciter praeest annis 27. Summam eleemosynarum gratiam omnibus praestitit. Misericors et benevolus pauperes semper sequentes habuit. Instituta de novae terrae Biltanae limitibus actione, cum Vilhelmo Roggendorpio, *Frisiae defensore Caesareae Majestatis nomine*, magnam praediorum partem consecutus, amice convenit. Anno 1533 infirmitate gravi correptus, in Domino moritur Idibus
- 10 Decembris.

PAULUS BOECKHOLT, de zesentwintigste abt

Heer Paulus Boeckholt, een man onvergelykbaar in deugdzaamheid, volgde de voetstappen van Tako en was voor allen een groot voorbeeld van vroomheid. Het klooster dat geleidelijk aan een ruïne dreigde te worden, herstelde hij. De grote kerk voorzag hij van een nieuwe toren en een geheel nieuw dak van steen en hout. Steeds bezig met allerlei goede werken leidde hij het klooster zevenentwintig jaar op doeltreffende wijze. Allen toonde hij zijn edelmoedigheid door het schenken van aalmoezen. Vol mededogen had hij al weldoende steeds arme mensen om zich heen die hem volgden. Toen er een aanvang werd gemaakt met het afpalen van het nieuwe Bildtland wist hij, aangezien hij vriendschappelijk omging met Willem Roggendorp – in naam van de keizerlijke majesteit stadhouder van Friesland – een belangrijk deel van de landerijen binnen te halen. Getroffen door een ernstige ziekte stierf hij in de Heer op 13 december van het jaar 1533.

1 PAULUS abbas XXVI

Venerabili viro D. Takone recedente, praesente D. Petro Valk abbate Lidlomensi collectis suffragiis D. Paulus Boeckholt abbas proclamatur. Hic ab ipsa electione sui officii memor, Takonis vestigia virtutum exemplis sectatur. Monasterii domos ruinam minantes sensim restaurat. Templum maius
 5 integro tecto et turri ex ligno et petris summo praecio comparatis reficit. Novum organum insigne monasterio infert. Eleemosinarum largus distributor existens, plurimorum pauperum necessitati subvenit, unde et pauperum pater frequenter est appellatus. Divinis rebus intentus, summa pietate omnibus sacris sine intermissione die^o noctuque interfuit. De ordinis disciplina nihil remittens, cum
 10 reliquis fratribus laneis^o indusiis, culcitra, stragulis quoque iisdem usus est. In cibo et potu frugalis et sobrius. Magna utitur parsimonia, uno famulo contentus splendorem respuit, sic ut insigni virtutum cumulo ornatus, magnam sui expectationem omnibus reliquit. Cum Vilhelmo Roggendorpio^o arctam^r colens necessitudinem^s monasterii novae terre predia Biltane^t alto maris recessu observato, positus in mari terminis ex sententia plurimum dilatavit. Morbo exinde fatali^u correptus suae administrationis anno 27 Ydibus Decembris pie moritur redempti orbis 1533.

PAULUS, de zesentwintigste abt

Na het terugreden van de eerbiedwaardige man heer Tako werden in aanwezigheid van heer Petrus Valck, abt van Lidlum, de stemmen opgenomen en werd heer Paulus Boeckholt tot abt gekozen. Meteen na zijn verkiezing was hij zich bewust van zijn taak en volgde de voetstappen van Tako in de beoefening van deugden. De kloostergebouwen die geleidelijk aan een ruïne dreigden te worden, herstelde hij. De grote kerk voorzag hij van een nieuwe toren en een geheel nieuw dak van hout en zeer dure steen. Een groot nieuw orgel bracht hij in het klooster aan. Hij was royaal in het uitdelen van aalmoezen en steunde veel armen in hun nood en werd daarom vaak de vader der armen genoemd. Steeds bezig met de zaken Gods was hij vol godsvrucht zonder onderbreking dag en nacht aanwezig bij al de heilige diensten. Zonder verslapping in de kloosterlijke tucht droeg hij net als de overige broeders wollen bovenkleding, gebruikte eenzelfde matras en zelfde dekens. In eten en drinken was hij matig en sober. Ook was hij zeer zuinig, was tevreden met één bediende, versmaadde pracht en praal en was zo omhangen met een bijzondere volheid van deugden, dat allen sterk verlangden bij hem te zijn. Gebruik makend van zijn nauwe band met Willem Roggendorp wist hij de kloosterlijke landerijen op het nieuwe Bildtland sterk uit te breiden door bij laag water bij rechterlijke uitspraak grenspalen in zee te doen uitzetten. Tenslotte werd hij getroffen door een ernstige ziekte en overleed in het 27ste jaar van zijn bewind op 13 december van het jaar der verlossing 1533.

o B2: ^{**}diu. Zo komt het ook voor bij Gabbema, aantekening op fol. 192. Mattheus heeft die. p B2: lanieis q Deze toevoeging ook in de marginale aantekeningen bij Gabbema. r B2: (Roggendorpio) gubernatore Saxonico in partibus Frisiae (arctam) s B2: ^{**}amicitiam t B2: in Biltu u Over zijn vermeende kindsheid zie de desbetreffende aantekening bij Van Heussen in paragraaf 2.6.

1 PETRUS VENLO abbas XXVI

Ex amissione piissimi viri D. Pauli coenobitae tristes tandem de novo sufficiendo solliciti, D. Joannem Keppel abbatem Lidlomensem, missis ex more duobus canonicis, expetunt. Habita deliberatione matura, post invocatum Sacrum Spiritum communi suffragio D. Petrum Venlo abbatem sibimet eligunt. Ecclesiae puppim ingressus, ut pium et doctum decuit nauclerum, optime gubernationi praefuit octo annis. Ab omni virtutum opere, misericordia, eleemosynis, caeterisque piis operibus nunquam quievit. Divinis [28] intentus, vestigia Pauli imitando diurnis nocturnisque sacris quovis anni tempore sollicite interfuit. Non eandem in restaurandis aedibus adhibens operam, moderate nihilominus obeundo sarta tecta servavit integra.

10 Obiit anno 1540 IV Kalendas Februarii; in choro Paulo contumulatus, quiescit.

JOANNES HASSELUS abbas XXVIII

Joannes Hasselus huic communi voto succedens, genere nobilis, suis studiis prioribus haud dissimilis, omnibus gratus extitit. Eandem pietatem vix servans, seculi vo-

PETRUS VENLO, de zevenentwintigste abt

Treurend om het verlies van de zeer vrome man heer Paulus stuurden de kloosterlingen, vol zorg om een nieuwe abt in zijn plaats te kiezen, naar gewoonte twee kanunniken er op uit met een verzoek om advies aan heer Joannes Keppel, de abt van Lidlum. Na rijp beraad en na de Heilige Geest aangeropen te hebben, kozen zij zich met instemming van allen Petrus Venlo tot abt. Hij besteeg het achterschip¹⁸⁸ van zijn klooster en, zoals het een trouw en bekwaam kapitein paste, bestuurde hij het acht jaar lang op voortreffelijke wijze. Nooit gunde hij zich rust bij de beoefening van allerlei deugden, was vol mededogen, verstrekte aalmoezen en deed veel andere goede werken. Zijn blik op God gericht, [28] volgde hij het spoor van Paulus en was het hele jaar door gewetensvol aanwezig bij de dag- en nachtofficies. Hij had niet dezelfde aandacht [als Tako en Paulus] voor de vernieuwing der gebouwen,¹⁸⁹ maar door desondanks geregeld de herstelde daken te inspecteren, hield hij ze in orde. Hij stierf in het jaar 1540¹⁹⁰ op 29 januari. In het koor werd hij naast Paulus begraven.

JOANNES HASSELT, de achtentwintigste abt

Joannes Hasselt, volgens algemeen verlangen tot zijn opvolger gekozen, stamde uit een adellijk geslacht, verschilde in ijver nauwelijks van zijn voorganger en was geliefd in de ogen van allen. Dezelfde vroomheid kon hij amper betrachten, gaf meer toe aan

¹⁸⁸ De beeldspraak lijkt ontleend aan de 'overboordig' gebouwde achtersteven van een kogge, het meest gangbare koopvaardijsschip in deze eeuwen. De schipper had zijn plek op deze verheven achtersteven.

¹⁸⁹ Het tegenovergestelde meldt de *Brevis Historia*. Zie aldaar s.v.

¹⁹⁰ De *Brevis Historia* heeft hier 1541. Dat lijkt, gezien de mogelijke Paasstijl, waarschijnlijker. Vergelijk ook de B-versie.

1 PETRUS VENLO abbas XXVII

Monastici omnes Horti Divae Virginis obitu piissimi viri praeter modum tristes, vocato venerabili viro D. Joanne Keppel abbati Lidlomensis, de novo pastore eligendo solliciti sunt. Ad dictam itaque horam in ede capitulari collecti, novam instituunt electionem. Invocata Sacri Flaminis gratia, ingenti concordia D. Petrum Venlo electum abbatem salutant. Hic omni virtutum tramite incedens Pauli vestigia sedulo sectatur. Aedibus monasterii ab antecessoribus Takone et Paulo fortiter restauratis haud magnam huic labori impendit operam. Anno praefecturae septimo collectis omnibus in Domino moritur, in choro meritis exigentibus sollicite tumulatur, anno partae salutis 1540, quarto Yd. Febr.

10 JOANNES HASSELT abbas XXVIII

Joannes Hasselus, genere nobilis, variis virtutum exemplis antecedentium prelatorum vestigia sectatus honeste praeest. Postmodum corrupti seculi vitiis infectus, a pietatis et ordi-

PETRUS VENLO, de zevenentwintigste abt

De kloosterlingen van Mariëngaarde, allen buitengewoon bedroefd door de dood van die zeer vrome man en vol zorg om een nieuwe abt te kiezen, ontboden heer Joannes Keppel, abt van Lidlum. Op het afgesproken uur verzamelden zij zich in het kapittelhuis en stelden een nieuwe verkiezing in. Na de Heilige Geest te hebben aangeropen heetten zij in zeer grote harmonie heer Petrus Venlo welkom als de gekozen abt. Het hele pad der deugden volgend, drukte deze vol overgave de voetstappen van Paulus. Doordat de kloostergebouwen door zijn voorgangers Tako en Paulus uitstekend waren hersteld, kostten hem deze werkzaamheden weinig moeite. Hij overleed in het bijzijn van allen in het zevende jaar van zijn bestuur en werd, daar zijn verdiensten dit vorderden, plechtig in het koor begraven in het 1540ste jaar sinds de geboorte van het heil op 10 februari.

JOANNES HASSELT, de achtentwintigste abt

Joannes Hasselt, stammend uit een adellijk geslacht, getooid met velerhande toonebeelden van deugden, volgde de voetstappen van de prelaten die hem waren voorgegaan en bediende zijn ambt naar behoren. Maar later, met de ondeugden van die verdorven eeuw besmeurd, week hij enigszins af van het spoor der vroomheid van de

- 1 *luptatibus magis addictus plus satis genio indulsit suo; vixit laute et splendide; aulicorum quorundamque nobilium lurconum familiaritatem sectatus, monasterio plus damni intulit. Sua plus quam civili humanitate, luxurie juncta, plurimos in sui admirationem duxit, plurimum de monastico rigore et disciplina sibi remittens, quod et reliquis subditis ad perniciem fenestram patefecit.*

5 Suae tempore praefecturae contigit anno 1545 illustrissimam Hungariae reginam viduam Mariam, Caroli imperatoris sororem, nunquam ante visam lustrare Frisiam; cum omni suo famulitio, Frisiae defensore comite Burensi Maximiliano, Trajectensi episcopo Georgio ab Egmonda exceptam, splendidissimo adornat convivio. Tandem decedens
10 anno praefecturae octavo, sex aureorum millia monasterio solvenda reliquit. Moritur anno 1548 in festo Septem Fratrum.

[29] HENRICUS SMENCK abbas XXIX

Humato corpore, vocatus Godefridus Svollensis in Lidlom abbas electioni praesidens; D. Henricus Volvegae Smenck Friso, monasterii prior, ob summam modestiam omnibus gratus

wereldse genoegens en volgde al te zeer zijn eigen zin. Hij leidde een voornaam en pronkzuchtig leven, zocht vriendschappelijke omgang met hovelingen en sommige onmatige edelen en bracht zo veel schade toe aan het klooster. Door zijn meer dan gewone, met praalzucht gecombineerde verfijnde omgangsvormen oogstte hij veler bewondering, en doordat hij zich afkeerde van al te grote kloosterlijke gestrengheid en discipline, opende dit ook voor anderen die hem ondergeschikt waren de poort naar het verderf.

Tijdens zijn bewind vond in 1545 het bezoek plaats van de illustere koningin-weduwe Maria van Hongarije, zuster van keizer Karel [V], aan Friesland, [een gewest] dat zij nog nooit had aanschouwd; hij ontving haar met haar hele gevolg, de stadhouder van Friesland Maximiliaan [van Egmond], graaf van Buren en bisschop George van Egmond en voorzag haar van een buitengewoon schitterend gastmaal. In het achtste jaar van zijn waardigheid deed hij afstand,¹⁹¹ het klooster een schuld nalatend van zesduizend goudgulden. Hij stierf in 1548 op de feestdag van de Zeven Broeders [10 juli].

[29] HENDRIK SMENCK, de negenentwintigste abt

Na de teraardebestelling van Joannes werd Godfried van Zwolle, de abt van Lidlum, gevraagd de abtsverkiezing voor te zitten. Heer Hendrik Smenck Friso uit Wolvega,

191 De B-versie spreekt niet over afstand doen.

- 1 nis tramite paululum deflectens, genio plus satis indulsit. Aulicorum quorundam nobilium prodigorum luxum imitatus, convivium^v splendida, lauta et vinosa adveniēti hospiti praeponit, unde et ipsi plurimum favoris et studii a praefatis^w accessit. Attamen decori studens, honorificus et magnanimus, quin et Heroicus semper extitit, benevolus et gratus suorum fratrum amantissimus, quorum
5 in re honesta utilitati plurimum studuit.

Reginam Mariam Caroli Caesaris sororem lustrantem Frisiam ditionis fraternalis anno 1545 exquisita morum civilitate dato epulo admodum splendido praesente D. Georgio Egmondano episcopo Traiectensi, D. Maximiliano comite Burens^x Frisiae defensore hospitio excipit. In Domino moriens anno functi muneris octavo, salutis 1548 in profesto Septem Fratrum. In choro sepelitur, successori aureorum milia debitorem relinquens. Magno empta civilitas.
10

HENRICUS^y SMENCK abbas XXIX

Venerabili patre D. Joanne terrae commendato accedit D.^z Godefridus Zvollensis abbas in Lidlom. Hic consultis fratribus ad novam electionem illos hortatur, qua decreta, domum ingrediuntur

orde en volgde al te zeer zijn eigen zin.²² Hij leidde het weelderige leven van sommige verkwistende hovelingen, onthaalde gastvrij zijn bezoekers op schitterende, luxueuze maaltijden waarbij de wijn niet vergeten werd, reden waarom hem veel gunst en genegenheid van genoemde personen ten deel vielen. Steeds uit op pracht en praal was hij vrijgevig en grootmoedig, ja, steeds een man van eer, maar niettemin ook goedgunstig, gedienschtig en vol liefde voor de broeders om wier welzijn hij zich zeer veel inspanning getroostte.

Toen koningin Maria, de zuster van keizer Karel, in 1545 Friesland bezocht, het gewest van haar broer, ontving hij haar in zijn hospitium en bood haar, hij was immers een man van de wereld, een schitterend gastmaal aan tezamen met heer George van Egmond, bisschop van Utrecht en heer Maximiliaan, graaf van Buren, stadhouder van Friesland. Hij overleed op de feestdag van de Zeven Broeders in het achtste jaar van zijn waardigheid, het jaar van het heil 1548, en werd begraven in het koor. Zijn opvolger liet hij een schuld na van duizenden goudguldens. Luxe wordt duur betaald.

HENDRIK SMENCK, de negenentwintigste abt

Nadat de eerwaarde vader heer Joannes aan de aarde was toevertrouwd, kwam heer Godfried van Zwolle, de abt van Lidlum, bij hen. Deze raadpleegde de broeders en spoorde hen aan tot een nieuwe verkiezing. En toen hiertoe besloten was, traden ze

v B2: omnia w B2: (praefatis) **nobilibus x B2: Burano y De naam wordt afwisselend met en zonder d geschreven. z B2: Pater

22 In de terminologie van Van Rhijn: 'begon hij [...] zoo wat te teeren en te smeeren'. Van Heussen, Oudheden en Gestichten I, 399.

- 1 *existens, abbas univoce eligitur. Vir moribus commodus, civilis et affabilis suarum rerum negligentior quam par erat. Nec pietatem Pauli, nec aulicam Joannis vitam imitari potuit. Summa socordia laborans, multas rei bene gerendae occasiones praetermittit; nec unquam de subducenda reddituum ratione meditans, multam ex aere alieno sibi molestiam conflat. Prioribus debitis plura addens, sensim in magnum conjectus discrimen, vix unde emergat irruentibus simul debitoribus videt. Attamen quantum in ipso fuit, fidem, gratiam omnemque humanitatem praestitit. Rebus omnibus destitutus, Curiam Leovardianam in se concitat. Vocatur Lidlomensis abbas Isbrandus, vir animosus, audax, eloquentia promptus. Hic, addito comite commissario Petro Dekama consiliario Majestatis Caesariae jurato, Mariae Hortum properat, omnium sui officii annorum exactam rationem reddituum extorquet. Henricus ex re tam inopinata stupefac-*
- 5
- 10

prior van het klooster, iemand die vanwege zijn grote bescheidenheid bij allen geliefd was, werd eenstemmig tot abt gekozen. Hij was een man, hoffelijk van karakter, beschaafd en vriendelijk, die [echter] zorgelozer dan gepast omging met zijn goederen. Het lag niet in zijn vermogen de vroomheid van Paulus na te volgen noch het hoofse leven van Joannes. Zijn werk [kenmerkte zich] door grote achteloosheid; hij liet vele gelegenheden voorbijgaan om zijn belangen goed te behartigen, dacht er nooit over om eens de rekening op te maken en bracht zichzelf door geldleningen in grote problemen. Daar hij aan vroegere schulden nog meer toevoegde, kwam hij geleidelijk in een hachelijke situatie en wist amper meer, hoe zich alle schuldeisers die op hem afkwamen van het lijf te houden. Toch spreidde hij voor zover in zijn vermogen lag eerlijkheid, welwillendheid en vriendelijkheid ten toon. Doordat hij al zijn bezittingen kwijt was geraakt, kreeg hij te maken met het Hof in Leeuwarden. Abt Ijsbrand van Lidlum werd ontboden, een driftig, onversaagd man en bekend om zijn welsprekendheid. Deze begaf zich in gezelschap van de commissaris Pieter Dekama, gezworen raadsheer van Zijne Keizerlijke Majesteit, naar Mariëngaarde en probeerde Hendrik een nauwkeurige verantwoording van alle inkomsten te ontfutselen en wel over al de jaren dat hij de waardigheid als abt had bekleed. Hendrik, over een zo onverwachte boodschap ontsteld, wist niet wat te doen, omdat hij er nooit over had gedacht de re-

- 1 capitularem, collatis suffragiis D. Henricus Volvega prior abbas declaratur. Fit ingens gaudium
ob semel ex proprio corpore creatum caput, qui reliqui^a totius corporis membra prudenter regere
posset. At gaudium illud non fuit perpetuum^b ipse nempe degenerans et cenobio et ipsimet sum-
mum luctum parit. Multorum onere debitorum monasterium corruptum.^c Hic additis maioribus
5 maius incurrit discrimen et monasterium corrumpit, qui nec Pauli^d pietatem, nec Joannis auli-
cam vitam imitari potuit. Socors et negligens, tametsi affabilis, comis et blandus; multas rei
bene gerendae occasiones pretermittit^e, nec unquam de subducenda ratione meditans, multam ex
aere alieno sibi molestiam comparat, prioribus debitis plura addens, tandem unde emergat irru-
entibus simul in ipsum creditoribus non videt. Ad hoc Curia Leovardiana frequenti debitorum
10 interpellatione laecessita, altius rem meditari occipit, abbate Lidlomensi, cui ex indicio consta-
bant omnia, vocato, quid^f fieri debeat matura deliberatione decernitur. Huic res tota committi-
tur. Ille petito commissario rerum omnium teste, eo proficiscitur. Petrus Dekama acer et vigilans
comes constituitur. Benigne^g excepti ab Henrico rerum omnium inscio, causam adventus expli-
cant, omnium reddituum ab inito dignitatis gradu exactam rationem postulant. Ille nuncio tam
15 inopinato stupefactus, utpote qui Isbrando multum ob merita ipsi quandoque praestita, mul-

het kapittelhuis binnen en werd na het opnemen van de stemmen prior heer Hendrik van Wolvega tot abt gekozen. Groot was de vreugde omdat uit het eigen lijf [van de kloostergemeenschap] een hoofd was gevormd dat de andere ledematen van het hele lichaam op een wijze manier kon besturen. Maar hun vreugde was niet van lange duur. Hij week af van de goede weg en bezorgde de kloostergemeenschap en zichzelf zeer groot verdriet. Want het klooster, dat al zuchtte onder het gewicht van vele schulden, bracht hij in nog groter gevaar door er nog meer aan toe te voegen, terwijl hij noch de vroomheid van Paulus noch het hoofse leven van Joannes in staat was na te volgen. Hij was bovendien zorgeloos en nalatig, al was hij ook vriendelijk, voorkomend en innemend. Hij liet vele gelegenheden onbenut voorbijgaan om de zaken goed te regelen, dacht er nooit over om de rekening op te maken en bezorgde zich veel overlast door geld te lenen en voegde bij de vorige schulden steeds weer nieuwe toe, zodat hij op het laatst niet meer wist hoe zich aan de geldschietters die op hem afkwamen te onttrekken. Toen daarenboven het Hof in Leeuwarden herhaaldelijk werd lastig gevallen door vragen van schuldeisers, begon hij van gedachten te veranderen, nodigde de abt van Lidlum bij zich uit, die door informatie van alles goed op de hoogte was, en na rijp beraad werd besloten wat er gedaan diende te worden. De afhandeling van de zaak werd geheel aan abt IJsbrand overgedragen. Deze ging naar hem toe na om een commissaris verzocht te hebben die in alle aangelegenheden als getuige [kon optreden]. Als intendant werd hem Pieter Dekama toebedeeld, een scherpzinnig en oplettend man. Welwillend werden zij ontvangen door Hendrik die zich van niets bewust was, legden hem de reden van hun komst uit en eisten de volledige verantwoording op van al zijn inkomsten vanaf de eerste schreden van zijn waardigheid. Hij, over een zo onverwachte boodschap ontsteld – want hij had veel vertrouwen in IJs-

a B1a: reliqua. In B2b stond aanvankelijk reliqui; de letter a is bijgevoegd tot reliquia. b B2: diuturnum c B2: gravatum d B2: (maioribus) insuper in maius discrimen adduxit, (qui nec Pauli) e In B2a/b stond aanvankelijk praemittit. De lettergreep – ter is bijgevoegd. f B2: (ex indicio) constabat, coram vocato, (quid) g B2: (vigilans) illi comes constituitur. Hi (benigne)

- 1 tus, quid agat ignorat, quod de ratione subducenda ne somniarat unquam. Petita deli-
 beratione octo hebdomadarum inducias impetrat. Et quod se abbatem primarium, Lid-
 lomensem ipso inferiorem diceret, Isbrandus clam celeri submisso Steenveldiam
 nuntio, rebus explicatis omne ipsius Steenveldii jus in praefatum consequitur. Perac-
 5 tis induciis, monasterium repetit. Rationes exiguntur, pecuniarum vim occultam (ut
 plerique suspicabantur) exigit. Nec de nummis nec reddituum rationibus verbum ul-
 lum. Convocato collegio Henricus, tanquam ecclesiasticorum bonorum helluo, prae-
 fecturae indignus, officio privatur et carceri includitur. Quibusdam hanc Isbrandi poten-
 10 tiam duram saevitiam interpretantibus, haud magnam apud plerosque [30] iniit gratiam, quod
 alia via commodiori res ista componi posse multi judicarent. Hic carceri mancipatus toedio,
 squalore, multoque moerore consumptus, intra menses decem in Domino moritur anno
 1556.

kening op te maken. Hij vroeg bedenktijd en kreeg uitstel van acht weken. En omdat Hendrik als abt-primarius beweerde dat Ijsbrand van Lidlum aan hem ondergeschikt was, wist de laatste, die in het geheim een snelle bode naar Steinfeld had gezonden en daar de hele kwestie uit de doeken had gedaan, de volledige rechtsmacht van Steinfeld over hem te verkrijgen. Toen de periode van het uitstel eenmaal verstreken was, bezocht hij wederom het klooster. Hij vorderde de rekening en verantwoording en eiste dat hij de grote hoeveelheid weggestopt geld, waarvan velen het vermoeden hadden dat hij zulks bezat, te voorschijn zou halen. Maar zowel over het geld als over de manier waarop hij rekenschap zou moeten afleggen, zweeg Hendrik in alle talen. In tegenwoordigheid van alle broeders werd hij nu als verkwister van kerkelijke goederen en het ambt van abt onwaardig van zijn bediening ontheven en in een kerker ingesloten. Aangezien zekere lieden deze dwangmaatregelen van Ijsbrand als al te wreed beoordeelden, vond deze in de ogen van de meesten [30] zeer weinig sympathie, omdat velen van oordeel waren dat deze zaak langs een andere, meer geschikte weg had geregeld kunnen worden. In de kerker opgesloten werd Hendrik verteerd door verveling, vervuiling en treurnis. Binnen tien maanden stierf hij in de Heer in het jaar 1556.

- 1 tum^h fidebat, quod respondeat in praesenti non habuit. Tandem impetrato trium hebdomadarum spatio, omnium rationem exactam computationum sese facturum promittit. Petrus Dekama acrioribus verbis adortus, graviter a prodigalitate, securitate et faeda administratione illum corripit. Isbrandus re cum Petro communicata, secum perpendensⁱ quo in statu Henricus foret, et quod dignitate maior patris abbatis titulo praeemineret, Isbrandus clam celeri misso Steenveldiam nuncio a
- 5 Jacobo Panhusio, viro docto et probo mihi scribenti^j notissimo, literas impetrat, quibus plenam huius rei causam discutiendam summa prudentia illi committit. Exactis induciis Isbrandus Petro comite accersito^k D. Henrico Kesselio abbate Dockumano, ad Hortum properat^l Steinveldianas literas Henrico praelegi^m rationes omnes exigens, occultam pecuniarum copiam, ut plerique suspicabantur, proferri postulat.ⁿ Harum omnium quum nihil adduceretur, nec ulla correctionis spes appareret, in communi omnium fratrum conventu Henricus tanquam ecclesiasticorum bonorum hel-
- 10 luo, prodigus et dissipator, praefecturae indignus officio privatur. Praeterea carceris squalori mancipatus non definito termino misere clauditur. In quo herens diutius, ante obitum triduo liberatus, moritur circa festum Purificationis anni sequentis. Acta sunt hec anno^o Domini 1556 in autumno.

brand vanwege sommige hem bewezen diensten – wist niet wat hij op dit moment moest antwoorden. Eindelijk beloofde hij, dat, als hij drie weken de bedenktijd zou krijgen, hij nauwkeurige verantwoording van alle rekeningen zou opstellen. Pieter Dekama sprak hem nogal scherp toe en berispte hem hard over zijn verkwisting, zorgeloosheid en schandelijk beheer. Ijsbrand, na de zaak met Pieter overlegd te hebben, daarbij overdenkend in welke situatie Hendrik was gekomen en dat deze door zijn titel van vaderabt in rang boven hem stond, stuurde in het geheim een snelle bode naar Steinfeld en ontving van Jacob Panhuizen, een geleerd en rechtschapen man en een zeer goed bekende van schrijver dezes, een brief waarin hij hem opdroeg de zaak rond deze affaire volledig en met grote wijsheid af te handelen. Toen de periode van het uitstel verstreken was haastte Ijsbrand zich in gezelschap van Petrus en heer Hendrik Kessel, de abt van Dokkum, naar Mariëngaarde, zij lazen Hendrik de brief uit Steinfeld voor, eisten volledige rekening en verantwoording, alsook dat hij de grote hoeveelheid verstopt geld – waarvan velen vermoedden dat hij zulks bezat – te voorschijn haalde. Daar hij aan niets van dit alles voldeed en er niet de minste hoop op beterschap bestond, werd Hendrik in tegenwoordigheid van alle broeders als verkwister van zijn ambt ontheven, als iemand die op lichtzinnige en onnutte wijze zijn kerkelijke goederen verloren had laten gaan en de prefectuur onwaardig was. Vervolgens werd hij naar een smerig cachot verwezen en als een beklagenswaardig man voor onbepaalde tijd opgesloten. Nadat hij daar lange tijd had doorgebracht, kwam hij drie dagen voor zijn dood vrij en stierf rond het feest van Maria Lichtmis het jaar daarop. Dit geschiedde in het jaar des Heren 1556 in de herfst.

h B2: **plurimum i Hs. B1: perpedens j In B1a scribenti vervangen door S.L. k B2: (accersito) et l B2: properant m B2: *praelegunt n B2: postulant o B2: (Purificationis) *Divae *Virginis. *Acta *sunt (anno)

1 GODEFRIDUS abbas XXX

Henrico moto, succedit evestigio D. Godefridus Buscoducensis, in Buvencloester
 praepositus, vir consilio maturus, parcus, sobrius et modestus. Hic summo studio
 5 quantum potuit agros oppignoratos, ne perpetuo jure quinquennali abalienarentur,
 collecta pecunia redemit. Debitorum summa exacte delineata, cuilibet pro suis viribus
 satisfacere studuit. At gravi oculorum vitio laborans, per alios praestare coactus est,
 quod ipse praestare potuisset; alterius igitur *adminiculo utens, haud feliciter ex voto praessee*
 10 *potuit.* Anno administrationis duodecimo accersito abbate Lidlomensi Isbrando, col-
 lectis omnibus absolutionem impetrat. Idque vitio (ut dictum est) oculorum, quo di-
 vinitus illato naturaeque corruptione, honesto dotatus salario annuo, relicta abbatis
 aula, seorsum extracto cubili sibimet famuli subsidio usus vixit.

GODFRIED, de dertigste abt

Onmiddellijk nadat Hendrik terzijde was geschoven werd hij opgevolgd door heer
 Godfried van 's-Hertogenbosch, proost van Buweklooster, een man van rijp beraad,
 zuinig, sober en gematigd. Met grote ijver heeft hij, zoveel als in zijn vermogen lag, de
 met schulden belaste landerijen weer vrijgekocht om te voorkomen dat zij door het
 vijfjarig recht voor altijd verloren zouden gaan. Na het totaal aan debiteuren precies te
 hebben vastgesteld, zette hij zich in om aan eenieder voor zover hij daartoe in staat
 was genoegdoening te verschaffen. Maar doordat hij leed aan een zware oogziekte
 werd hij gedwongen via anderen tot stand te brengen wat hij eigenlijk zelf had kun-
 nen doen; en daar hij niet buiten de hulp van die ander kon, was hij niet in staat het
 bestuur zo succesvol te voeren als hij eigenlijk gewenst had. In het twaalfde jaar van
 zijn bediening ontbood hij abt IJsbrand van Lidlum en verkreeg in de volle vergade-
 ring zijn ontslag en wel vanwege zijn oogkwaal – zoals vermeld – die God hem had
 berokkend alsmede vanwege zijn slechte gesteldheid. Hij kreeg een aanzienlijk jaarin-
 komen toegewezen, trok zich terug uit zijn abtswoning en leefde apart in een voor
 hem ingerichte cel, bijgestaan door een dienaar.

1 GODEFRIDUS abbas XXX

Henrico incarcerato Godefridus Buscoducensis, Sepulchri S. Mariae in Buvencloester praepositus, communi electione Henrico succedit. Vir consilio maturus, sobrius et parvus. Quibus ad praefecturam consequendam ingentem sibi spem reliquit. Hic summo studio agros aere alieno oppignoratos, ne iure quinquennali perpetuo abalienarentur, collecta pecunia redemit. Debitorum summa tympanae pulsus collecta, cuilibet satisfacere satagebat. Gravi oculorum vitio laborans, aliorum^p adminiculo prestare cogitur, quod ipsius multo commodius praestare potuisset. Parentum amantissimus utrumque in monasterio servavit,^q monasterii damnum sua resarciens vigilantia. Oculorum morbo ingravescente anno praefecture duodecim collectis omnibus^r Isbrando Lidlomensi mutuum operam praestante, absolutionem impetrat. Dato sallario annuo honorifico, assignatisque colonis officio cedit anno 1569; aulam relinquens seorsim extracto cubili, uno famulo contentus vixit quousque Leovardiam migrans. Ab omni officio divino exoneratus sibi vivit.

GODFRIED, de dertigste abt

Nadat Hendrik in de kerker was ingesloten, werd hij met algemene stemmen door heer Godfried van 's-Hertogenbosch, proost van Buweklooster, opgevolgd, een man van rijp beraad, sober en zuinig, door welke [deugden] hij zich grote verwachtingen had gewekt om de prefectuur te verwerven. Met grote ijver wist hij geld bijeen te brengen en kocht zo de met schulden belaste landerijen weer vrij om te voorkomen dat zij door het vijfjarig recht voor altijd verloren zouden gaan. Al de debiteuren liet hij door tromgeroffel bij zich komen en betaalde eenieder uit wat hij hem schuldig was. Maar doordat hij leed aan een zware oogziekte werd hij gedwongen via anderen tot stand te brengen wat hij veel doelmatiger zelf had kunnen doen. Zeer bemind door zijn beide ouders onderhield hij ze in het klooster, waarbij hij er op lette dat hij de kosten die dat voor het klooster meebrachten compenseerde. Daar zijn oogkwaal steeds verslechterde, werd hem in het twaalfde jaar van zijn bewind in een algemene bijeenkomst waar abt Ijsbrand van Lidlum hem terzijde stond, zijn ontslag verleend. Er werd hem een aanzienlijk jaarinkomen toegekend, hij kreeg een aantal pastoriemeiers toegewezen en in 1569 deed hij afstand van zijn ambt. Hij verliet zijn abtswoning voor een afzonderlijk voor hem ingerichte cel en leefde daar, tevreden met één dienaar, totdat hij naar Leeuwarden vertrok. Van alle goddelijke diensten ontslagen leefde hij verder op zichzelf.

p B2: alienorum q B2: (Parentum)**{suorum amantissimus fuit, utrumque enim in monasterio apud se} (servavit) r B2: (omnibus) ab

1 REGNERUS abbas XXXI

Huic succedit D. Regnerus Asperensis, in Buvecloester sanctarum virginum praepositus. Hic confirmatus at necdum consecratus adventu episcopi Leovardiensis primi, ex eodem coenobio canonicorum Leovardiae constituto collegio, suo officio orbatus, simul
5 cum reliquis transfertur Leovardiam. Ob dignitatis meritum caeteris [31] eminentior redditibus factus, in canonicatu modo vivit et superest anno 1575.^a

[Finis abbatum in Marigaard].

Na een afstreping volgt op fol. 259: Hec terminalia sunt /operis /Sibrandi Leonis Canonici /in Lidlum. /Describente et variantes /ex duobus manuscriptis /addente /Simone Abbes Gabbema /Hist. D. D. Ordinum Frisiae.

REGNERUS ASPEREN, de eenendertigste en laatste abt

Zijn opvolger was heer Regnerus Asperen, proost van de nonnen in Buweklooster. Hij werd [als abt] bevestigd, maar vanwege de komst van de eerste bisschop van Leeuwarden niet gewijd; en toen in Leeuwarden uit zijn klooster een nieuw college van kanunniken werd samengesteld, werd hij van zijn functie ontheven en tegelijk met de overigen naar Leeuwarden overgebracht. Om de verdienste van zijn waardigheid genoot hij [31] een hoger inkomen dan anderen, bleef de leefwijze van kanunnik volgen en leefde nog in 1575.¹⁹²

[Einde van de abtenkroniek van Mariëngaarde].

a In de marge: *Mortuus est hic abbas Regnerus anno 1594 circum festum Paschae in summa miseria et paupertate. Ultima haec verba de morte Regneri in altero manuscripto amplissimi D. Horatii Knijff, senatoris Frisici non occurrunt.*

192 In de marge: 'Deze abt Regnerus is rond Pasen 1594 in de grootste ellende en armoede gestorven. Deze laatste woorden over de dood van Regnerus komen niet voor in een ander handschrift van de weledelgestrenghe heer Horatius Knijff, raadsheer van Friesland'. Zie over Gabbema's werkwijze vooral paragraaf 2.4.

1 REGNERUS ASPEREN abbas XXXI^s

Huic in administratione Regnerus in Buvencloester praepositus succedit,^t confirmatus non consecratur; temporis brevitare praeventus. Ab episcopo Leoardiensi primo Leoardiam ad novum canonicorum collegium ex diplomate pontificio translatus. Ampliori sallario prae ceteris suis fratribus
5 canonicis decoratus vivit splendide.

[Finis abbatum in Marigaard].

Volgt index rerum memorabilium, gevolgd door *Pietas tutissima virtus* 15 SL 75.

Bij de drie B2-afschriften worden ook de naam van de afschrijver Pibo van Albada vermeld alsmede de jaartallen 1616, 1617, 1617.

REGNERUS ASPEREN, de eenendertigste abt

Zijn opvolger was heer Regnerus Asperen, proost van Buweklooster. Hij werd [als abt] bevestigd, maar is, ingehaald door de beperktheid van de tijd, niet gewijd. Als uitvloeisel van een pauselijke oorkonde werd hij door de eerste bisschop van Leeuwarden naar een nieuwgevormd college van kanunniken in Leeuwarden overgebracht en leefde daar vorstelijk van een inkomen dat groter was dan dat wat aan zijn andere broeders kanunniken was toegekend.

[Einde van de abtenkroniek van Mariëngaarde].

s B1a: Abbas ultimus t B2: (succedit), qui u In de marge van B1 is later bijgeschreven: Mortuus est hic abbas Regnerus anno 1594 circa festum Paschae in summa miseria et paupertate. B2 heeft de passage gewoon in de tekst opgenomen en eindigt vervolgens met Finis. Gabbema aantekening fol. 196: Ultima verba de morte Regneri in altero MS Ampl. Dom. Hor. Knuffsenatoris Frisici non occurrunt. Hugo ontleende deze mededeling aan het handschrift van Dilighem. Die van Averbode vermeldde het kennelijk niet. Toevoeging B1a: Finis Libri primi Abbatum in Marigaarde. Joannes Sibrandi 1590.

Bijlagen

BIJLAGE 1 BREVIS HISTORIA ORTI SANCTE MARIE

In hs. Koninklijke Bibliotheek Brussel no. 6712-21, perkament, fol. 71v-74v. Ed. D.A. Wumkes, *Abtenlevens*, 90-97. Gedeeltelijk (vanaf abt Tako) in: Wybrands, *Gesta Abbatum*, 235-262. De navolgende Latijnse tekst werd ontleend aan Wumkes. Zowel de paginering van Wumkes als de folionummers van het origineel zijn tussen haken in cursief vermeld. De jaartallen zoals die in het handschrift voorkomen zijn hieronder gehandhaafd, al zijn er verschillen met de aanduidingen in de kronieken. Zie ook hiervóór paragraaf 3.2.2 en de *Vitae Abbatum*, 3. De Nederlandse vertaling volgt na de Latijnse tekst.

[a. Een korte catalogus van Frederik tot en met Willem]

[fol. 71v] [90] *Fredericus primus abbas Orti Marie*. Anno dominice incarnationis 1163 conventus Orti Marie fundatus est a venerabili viro et domino domino Frederico, pie memorie sacerdote de Hallem oriundo ac ibidem pastore benemerito, qui seculo renuncians habitum ordinis Premonstratensis suscepit abbasque effectus predicto conventui 14 annis prefuit, qui tandem moritur ac in capella Sancte Marie, quam ipse extruxerat, uti nunc cernitur, sepelitur anno Domini 1175, V nonas Marci. Qualis ac quantum hic fuerit liquido patet in libro de eius vita ac conversatione conscripto.

Entetus, abbas huius loci II, prefuit annis 8. Hic edificavit maius monasterium anno Domini 1180. Obiit tandem anno Domini 1184, III nonas Septembris.

Herbrandus, abbas huius loci III, prefuit mensibus 8. Obiit anno Domini 1185, IV nonas Septembris.

Johannes, abbas huius loci IV, prefuit annis 8. Sub quo maius monasterium consecratum est. Obiit autem anno Domini 1194, XII Kalendas Julii.

Siardus, abbas huius loci V, prefuit annis 36 et obiit anno Domini 1230, [91] Idibus¹ Novembris. Qualis ac quantum hic fuerit in libro de vita et conversatione eius conscripto plenius continetur et quomodo Baccaveen fundavit.

Sibrandus, abbas huius loci VI, prefuit annis 8 et 9 mensibus. Hic procuravit et emit quandam insulam prope Amstelredammis situatam, que vulgariter appellatur Marken sive Marcklandt ab inclitis proceribus Nicolao et eius filio Johanne de Parsijn 100 libris monete Hollandie et hic obiit anno Domini 1238, XII Kalendas Septembris.

Jaricus, abbas huius loci VII, prefuit anno et 6 mensibus et obiit anno Domini 1240, VIII Kalendas Julii et sepultus est in choro ante gradus presbiterii.

Etelgerus, abbas huius loci VIII prefuit annis 18 et diebus II. Obiit vero anno Domini 1259, Kalendis² Aprilis et sepultus ante gradus presbiterii in choro requiescit.

Nota curiose lector, quod de his quatuor immediate superscriptis, scilicet Etelgero, Jarico, Sibrando, Siardo, de primo quoque scilicet Fritherico quoque plura in hoc volumine reperies.³

Theodericus, abbas huius loci IX, prefuit annis 16 et mensibus 6 et obiit anno Domini 1275, XV Kalendas Februarii.

1 Hs. Idus.

2 Hs. Kalendas.

3 De Nota is door dezelfde hand geschreven.

Bavo, abbas huius loci X, prefuit 6 annis et 9 mensibus et 5 diebus⁴ et obiit anno Domini 1280, XIX Kalendas Januarii.

Waltetus, abbas huius loci XI, prefuit annis 25, 3 mensibus et 20 diebus et obiit anno Domini 1306, Nonas Marcii.

Sibrandus, huius nominis secundus abbas huius loci XII, prefuit 7 annis, mensibus 2 et 11 diebus et obiit anno Domini 1313, III Nonas Septembris.

Poptetus, abbas huius loci XIII, prefuit annis 16 et diebus 9 et obiit anno Domini 1329 X Kalendas Novembris.

Etelgerus, huius nominis secundus abbas huius loci XIV, prefuit annis 14, mensibus 9 et diebus 14 et obiit anno Domini 1344, IV Idus Octobris.

Waltetus, huius nominis secundus abbas huius loci XV, prefuit annis 5, mensibus 3 et 5 diebus et obiit anno Domini 1350, Kalendis Mai. Huius abbatis temporibus anno Domini 1345, VI Kalendarum Octobris introivit Wilhelmus comes Hollandie terram Frisonum in multitudine gravi, qui huic conventui multa damna intulit, qui tandem prope Stauriam una cum suis nobilioribus ac multis milibus hominum divina favente clementia interemptus est. Post cuius mortem comitissa Hollandie uxor eius omnia bona Frisonibus attinentia in partibus Hollandie situata arrestari fecit et auferri. Sic accidit etiam insulam Mercklant vocatam, de qua supra in descriptione abbatis Sibrandi commemoravi, ab hoc conventu alienari.

[fol. 72r] Wilhelmus, huius nominis primus abbas huius loci XVI, prefuit annis 3 et 2 mensibus et obiit anno Domini 1353, Idibus Augusti.

Fridericus, huius nominis secundus abbas huius loci XVII, prefuit annis 20, mensibus 8 et 10 diebus et obiit anno Domini 1374, III Kalendas Junii.

Hesselius, huius loci abbas XVIII, prefuit annis 11 et mensibus 9 et obiit anno Domini 1385, V Kalendas Aprilis.

Gerbrandus, huius loci abbas XIX, prefuit annis 9 et mensibus 3, obiit anno Domini 1394, VII Kalendas Julii.

Wiardus, huius loci abbas XX, prefuit annis 25 et 2 mensibus, obiit vero anno Domini 1418, V Kalendas Decembris et sepultus est sub limine ianue chori occidentalis.

Liudolphus, huius loci abbas XXI, prefuit anno uno demptis sex diebus. Hic multa bona incepit facere et ea complevisset, si vixisset. Hic obiit anno Domini 1420, Idus Februarii.

Wibrandus, huius loci abbas XXII, recessit ab ordine nostro et transivit ad Regulares anno Domini 1427, circa festum Martini episcopi et confessoris.

Tzallingus, huius loci abbas XXIII, prefuit annis 35, obiit vero anno Domini [92] 1462 sabbato ante Dominicam passionis et sepultus est in sepulchro Wiardi abbatis sub limine ianue chori occidentalis sub petram.

Wilhelmus, huius nominis secundus abbas huius loci XXIV, primum abbas in Merna deinde hic electus, prefuit annis 23, mensibus 3 et diebus 10 et anno Domini 1485, IV die Marcii absolutus fuit. Obiit anno Domini 1491. Sepultus ante altare omnium Sanctorum.⁵

[b. Een uitgebreide kroniek van de abten

Tako Aebinga, Paulus Boeckholt en Petrus Venlo]

Thako,⁶ huius loci abbas XXV, prefuit annis 21. Hic ex nobilioribus Frisie originem habuit; vir strenuus et modestus. Hic reformationem, licet difficulter, in hunc conventum introduxit. Hic etiam ad perpetuam sue laudis memoriam novam portam in parte australi construi fecit ac domum illam a janua conventus usque ad suam cameram penitus collapsam restauravit. Novas lapideas cameras in dormitorio construxit. Sex calices argenteos, baculum pastorem argenteum, quatuor cappas sericas, unam casulam et duas dalmaticas de bisso contextas procuravit. Novam etiam molendinam extra conventum construxit. Domum novam in Backaveen edificavit. Multa predia, pro debitis exposita, a creditoribus redemit. Plura etiam a capitaneis vicinis, quorum nomina reticemus, perpressus est. Hic nullum virtu-

4 Onjuiste telling in hs.

5 Op de rand staat: Hic Wilhelmus abbas litteras emptionis de Marckelant prope Aemstelredammis alienavit.

6 Op de rand staat: Illustris dominus Tako abbas 25.

tis culmen pretermisit. Iste etiam ad Dei honorem quatuor altaria consecrari ac dedicari fecit. Summum videlicet in honorem Dei et Beate Marie matris Eius, Sancti Iohannis Evangeliste et Sancte Cecilie Virginis. Secundum vero retro in ecclesia, in australi eius parte, ad honorem Dei, Sancti Iohannis Baptiste, Sancti Augustini et Sancte Anne. Tercium ad honorem Dei, Sancti Mathei Evangeliste, Sancti Anthonii et Sancte Barbare Virginis et Martyris. Quartum in honorem Dei, Sancti Bonifacii, Sancti Martini et Marie Magdalene. Que quidem tria altaria immediate prescripta, a suis locis avulsa, a fratribus sub Paulo abbate translata sunt, similiter et altare Sancte Katharine.

Hic abbas Tako una cum domino Hermanno in Foswert dominoque Iohanne in Clarocampo abbatibus ac domino Wilhelmo in Groningen ac domino N. in Beem ac domino N. in Fermssum pastori- bus ad Cesaream Maiestatem profecti, ab eadem per aureum sigillum impetraverunt, quatenus magistratus Groninganus terre Frisonum preficeretur, quod et factum est; habueruntque Groningani castellanum in Leowardia, in Dockinga, in Almenum⁷ fortalitium et in Collum. Quod quedam factio, Schieringen a Frisonibus appellata, non sustinens, ducem Saxonie Albertum, tunc in Hollandia bella moventem, accersivit. Qui dux adveniens, post varia bella terram Frisiorum preoccupans victorque existens, a Burgundis perpetuus et hereditarius terre Frisonum gubernator constituitur. Sed iam de hiis satis commemorasse sufficiat.

Huius etiam abbatis Takonis temporibus [fol. 72v] anno Incarnitionis Dominice 1505, ex mandato Georgii ducis Saxonie, prefati Alberti ducis filii, huius patrie hereditarii gubernatoris illustrissimi, quedam novalia, per alluvionem maris accreta, Bil Frisio nomine nuncupata, novo aggere cincta sunt menseque predicti Georgii ducis, auctoritate Cesaree Maiestatis, applicata. Unde huic conventui preiudicium non modicum dominus Tako pretendens subsecutum, [93] consternatus animo, quoniam senio ac tedio afficiebatur, premeditari cepit dignitati cedere atque abbaciale onus de suo collo excutere; quod et factum est. Nam anno Domini 1506, de licentia abbatis Premonstratensis, assignata prius congrua eidem de conventu portione, absolutus est, nobis omnibus multum reclamantibus et reluctantibus. Qui, aliquandiu hic apud nos manens, tandem ad conventum Vallis Marie se contulit, ibique quatuor annis habitans, tandem peste correptus obiit, ibique in ecclesia ante januam chori occidentalem, ante pedes abbatis Etellochi, congruis honoribus sepelitur sub petra marmorea, ab eo ibidem procurata, anno Domini 1512, V kalendarum Augusti.

Extant et multa alia de hoc patre Takone scribenda, quod scilicet missale illud magnum, quod modo in summo altari est, ac quedam alia ornamenta, apud Premonstratenses in Insula Marie impignorata, redemerit; quod etiam duo antiphonaria conscribi fecerit; quod et sorores in Bethlehem ad deferendum nigra vela induxerit, que prius albis velaminibus utebantur; et quod conventum de Bethlehem in multis locis collapsum per priorem loci Adrianum restaurari fecit, et multa alia, que hic causa brevitate scribere omittimus, per eundem laudabiliter facta novimus.

Libet tamen epitaphium eius, a quodam sacerdote compositum, ob sobrietatem viri, priusquam ad reliqua scribenda accedamus, hic subnectere.

[Volgen epitaphium [grafschrift], *epicedion* [begravenislied] en *apothoeis* [verheerlijking], totaal 120 versregels].

Paulus, huius loci abbas XXVI, prefuit annis 27. Hic canonicè et legitime secundum formam juris et statutorum nostrorum per viam compromissi electus, sedule cogitavit quomodo in Orto Marie plantas bonas transferret, cuius colonus et rigator sedulus extitit et pallium virtutum sibi prestitum a patre Takone, tamquam alter Helizeus, custodire non neglexit. Nam paternarum traditionum sanctissimus emulator et religionis egregius zelator fuit vir bonus, quippe qui pietissimus,⁸ clementissimus et misericordissimus erga fratres suos et pauperes mirabiliter fuit. Hic specialem gratiam habuit discordantes pacificandi. Hic numquam se in levitate ambulantis adiunxit.

Cernens itaque et pendens venerabilis dominus Tako, hunc Paulum virum tametsi iuniorem polere virtutibus, Deumque timere atque bonum exemplum conversandi aliis etiam senioribus prebere, matura deliberatione prehabita, quatuor reformatores, quos de Dockum in hunc conventum adduxe-

⁷ Op de rand staat: Almenum nunc vocatur Harlinghen.

⁸ Hs. pientissimus

rat, novis tunicis de panno anglico factis vestivit atque cum multimoda graciaram actione ac pecuniaria benedictione ad proprium conventum in Dockinga remisit, volens de cetero conventum suum, scilicet Orti Marie, per suos proprios professores regi ac gubernari. Statimque hunc Paulum in priorem conventus Orti Marie, necnon et vestiarium, promovit et instituit. Qui etiam, quam primum potuit, manicas tunicarum rotundas fieri fecit, quas ipsi reformatores scissas et fissas formari fecerant. Insuper et fratribus in necessariis quam copiosissime et habundantissime providit. In prioratus vero officio omnibus se amabilem reddidit et exhibuit, exemplum virtutum omnibus ostendens se totum, ita quod in nullo reprehensibilis fuerit. Hic emit hoc parvum organum, quod adhuc in ecclesia Orti Marie superest, a venerabili domino Paulo abbate in Clarocampo viginti et uno florenis, pro solatio et sublevamine chori. Hic novum ordinarium, qui in sinistro choro est, conscripsit. Hic etiam librum, qui ante gradus presbiterii iacet, preter [94] collectas et exorcissimum⁹ salis et aque et prophetias et commendationem conscripsit. Hic collectaneum, quod in dextro choro est, pro senioribus conscripsit. Hic etiam vitam et obitum Hermanni Joseph ac partem de vita Siardi scripsit. Hic etiam expositionem Magistri Humberti ordinis Predicatorum super regulam Beati Augustini magna ex parte conscripsit, quam Johannes de Lynden prior usque in finem scribendo perduxit, quoniam Paulus, in abbatem promotus, propter diversas occupationes consummare non potuit. Item et multa alia conscripsit, que non possunt hic per singula enumerari. Hic etiam quendam scriptorem secularem conduxit, qui fratres scribere doceret; et hic scriptor illud parvum missale, quod in capella est, scripsit. Hic Paulus etiam suos fratres ad scribendum antiphonaria, gradualia, missalia, lectionalia, processionalia instigavit et induxit. Hic etiam libros conventuales, retro carbones abiectos in camera sacriste sub tecto stillante iacentes, recollegit et religavit, ac clausuras et nova coöpercula illis circumdedit, et fratrem Hermannum de Harderwijck ad Regulares in Bargum de licentia abbatis transmisit per aliquot tempus, ut ibi compingere et clausuras facere disceret. Qui Hermannus, ad conventum suum rediens, multa bona circa codices fecit.

Hic etiam Paulus super solarium domus capitularis tres ligneas cellas in librariam instituit, interiora intersticia effringens, ac codices conventuales ibidem reservandos collocavit, faciens desuper tectum harundineum sub tecto petri propter pluvias et nives, quum illud tectum petrinum aquas avertere non potuit.

Hic etiam solitudinem plurimum adamavit, dicens, quod angelus tunc ad Mariam venit, quum eam solam invenit. Hic ociositatem fratres suos vitare docuit. Hic maxime sobrius fuit nec fratres suos equales haustus potare sustinuit nec permisit. Hic etiam in iniungendis penitentiis valde discretus fuit. Fores et fenestras in ianuis pependit, ubi non erant, et multa alia per ipsum facta sunt, que non possunt hic omnia conscribi: quomodo scilicet gradum dormitorii ac ianuam ibi constituit, ubi nunc sunt, etc.

Octo annis sic in prioratu laudabiliter decursis, dominus Tako eundem a prioratu absolvit, atque in provisorium exteriorum eum promovit et instituit; in qua (scilicet: provisione)¹⁰ se strenue habuit ac numerum animalium adauxit. Tandem in quarto anno egrotare cepit, quapropter absolvi petiit et impetravit. Tandem aliquantulum convalescens in infirmarium instituitur. Postremo domino Takone officium sive dignitatem abbatis resignante, Paulus, uti prescriptum est, in abbatem eligitur.

Qui, confirmatione et benedictione acceptis, premeditari cepit, quam gravis sarcina dorso sui interioris hominis de subditorum suorum animabus et corporibus, vita et moribus imposita sit, cepitque curam et sollicitudinem suorum subditorum habere pervigilem.

Confestim etiam tam manum quam sensum et animum ad restaurandam maiorem ecclesiam applicuit, et Davantriam profectus multa ligna multis denariis [95] procuravit; deinde Aemstredammis profectus ibique wagenschot, raffters ende vuren sparren ad scandendum apta emit, ac domum veniens confestim operarios fabros scilicet lignarios conduxit, qui statim veterem turrim magnam, latam et excelsam dissolvebant, et petras et ligna cum quatuor campanis submittebant. Quibus peractis et muris per manum fratrum tredecim iuncturis lapidum humiliores factis, novam turrim, multo veteri minorem, in una parte ecclesie, non in medio, erexerunt, et rursus maiorem campanam cum aliis tribus novis, quas abbas Paulus pro veteribus arte fusoria fieri procuraverat, in ea suspenderunt.

9 Hs. exorcissimum.

10 In de marge.

His itaque sic gestis per annos aliquot cessatum est. Tandem a Paulo abbate pecuniis collectis, fratres ecclesiam a turri usque ad finem ecclesie versus occidentem tegulis latericiis, lignis, trabibus penitus nudaverunt ac spoliarunt, menia tredecim iuncturis lapidum humiliora facientes. At Paulus abbas eandem partem ecclesie novis trabibus, laqueariis, asseribus ac desuper tecto petrino, uti nunc cernitur, tegi ac muniri fecit. Et sic iterato per aliquod tempus cessatum est. Novissime sanctuarium fabricatum est et tecto petrino munitum. Ac anno 14 testudo lignea fabricata est et depicta, et anno 20 stalla canonicorum fabricata sunt a magistro Johanne Sculenborch Westfalo. Deinde Paulus abbas pavementum chori sterna fecit lapidibus latericiis, citrinis scilicet et viridibus. Et in summo altari fecit backam sive tabulam fieri plenam imaginibus et figuris, necnon et tres sedes, ubi sacerdos cum diacono et subdiacono sub missa sedet, et variam picturam desuper. Tandem cunctis in choro bene dispositis, itum est ad reliquam partem ecclesie occidentalem.

Ibique testudine lapidea deiecta, que nimis bassa erat, quoniam tantum fornicibus incumbibat, atque altaribus a suis locis avulsis et per fratres in locis in quibus nunc stant locatis, abbas Paulus bacchas sive tabulas imaginibus ornatas super altaria collocari fecit, partim deauratis partim vero non. Scamna sive sedilia pro maribus et feminis retro in ecclesia fieri fecit, necnon et porticum lapideum, petris Renensibus bene tectum, fabricari fecit amplum satis et oblongum. Item duas novas argenteas ampullas et unam cappam blavei coloris, vulgariter damas, procuravit, et casulas tam albas quam nigras in sacrario dedit atque alba¹¹ superpellicea, manutergia, vinum, ceram, oblatas et thus sacriste procuravit, et multa alia in ecclesia fecit, ac a ianua chori usque ad ianuam ecclesie occidentalem pavementum duris lapidibus montanis et sectis stravit. Hic magnas fenestras et vitra in ea formari fecit. Hic etiam imagines passionis Dominice in basimentis testudinis collocavit. Hic etiam dilecto fratri nostro Johanni de Zutphania, qui hoc magnum organum arte sua fecit, omnia necessaria et materialia satis copiosissime procuravit et administravit. Hic transitum ecclesie ex parte aquilonari proximum a fundamento novum erexit, similiter et transitum per girum pavementari fecit, et muros per circuitum dealbari, similiter et ecclesiam. Hic domum capitularem novis trabibus, laqueariis ac desuper novo tecto latericio tegi fecit; et in solario eiusdem domus librariam instituit, et inferius nova sedilia; similiter et in ambitu nova sedilia, formari fecit. Et novam domum super testudinem novis lapidibus, qui vulgo tumelaer dicitur, stravit; ac novam cameram pro hospitibus in eadem domo fecit, insuper et cameram pro cementariis et fabris lignariis et parvam cameram pro servitore hospitem formari fecit. Occidentalem partem dormitorii ac refectorium usque ad finem domus novo tecto de lateribus facto texit; similiter et illam domum, in qua famuli comedunt et ubi cocus sua regimina habet, [96] ex utraque parte texit et intus melius reformavit; et pomerium maius fecit. Hic novam longam domum, ubi boves tempore hiemali pascuntur et frumenta tritulantur, a fine usque ad finem erexit. Similiter et domum vaccarum et adhuc aliam domum, ubi porci inpinguantur, noviter erexit. Sunt adhuc multa alia per ipsum facta, que non possunt hic omnia conscribi. Hic redditus conventuales augmentavit, et molendinam iuxta pontem episcopi, veteri a Lewerdianis exusta, erexit. Hic novum pontem et latum, ligneum tamen, apud domum carpentariorum formavit.

Hic etiam semper de nocte matutinis horis interfuit ac diurnis horis pro maiori parte. Hunc nemo umquam ociosum repperit. Hic etiam magnis laboribus ac multis pecuniis erogatis, tempore illustrissimi baronis Wilhelmi de Roggendorf in Lewerdia locum Cesaree Maiestatis tenentis, quandam partem Bilde a Cesarea Maiestate impetravit, prout in litteris Cesaree Maiestatis desuper editis et confectis ac bene sigillatis plenius continetur. Hic etiam pannum de Amstelredammis et de Groningen emi ac procurari fecit, quo pauperes vestivit ac etiam multa paria calceorum fieri fecit, quibus pauperes calceavit. Multa alia bona fecit, que omnia scribere non possumus pro multitudine. Obiit Anno Domini 1533, Idibus¹² Decembris, sepultusque est in choro versus austrum. Cuius epitaphium hic sequitur.

[Er volgt een lofdicht].

11 Hs. albas.

12 Hs. Idus.

Suppletio¹³

Hic abbas Paulus cameram braxatorum ac domum pauperum sive hospitale, necnon et cameram mes-sorum fabricari fecit. Pavimentum etiam domus capitularis lateribus variis stravit. Hic etiam baculum pastoralem ligneum ac duo lignea candelabra, quibus cerei imponuntur et ante sacerdotem celebraturum deferuntur, formari fecit, etc. Hic etiam duo altaria in sollario ante chorum formari atque a venerabili Magistro Jacobo Hebronensi episcopo consecrari fecit, etc. Hic etiam Poliandra huius Andronitidos bis reconciliari fecit, semel a Magistro Jacobo Hebronensi episcopo ac iterum a Magistro Johanne Heetvelt episcopo Jeropolitano, suffraganeis episcopi Traiectensis in pontificalibus.

Incidentia

Istis temporibus quidam prebendarius, nomine Aggeus, olim famulus abbatis, dedit huic conventui novum calicem argenteum et patenam; insuper dedit duas tunicas blavei sive aerii coloris bissinas pro diacono et subdiacono; preterea dedit viridis coloris cappam novam bissinam, et casulam cum duabus tunicis eiusdem coloris bissinam.

Petrus Venlo, huius loci abbas XXVII, prefuit annis fere 8. Hic intra capitones famosissimus.¹⁴ Hic domum gallinarum retro ad domum porcorum formavit. Calefactorium canonicorum novis sedilibus et scamnis formari et ornari fecit. Hic etiam quatuor nova sedilia retro in ecclesia formari fecit: duo ante altare Sancte Crucis et duo ante altare Apostolorum.¹⁵ Hic etiam molendinam, quam abbas Paulus erexerat, vendidit ac novam in eodem loco fabricavit et erexit.¹⁶ Hic tandem, summa et extrema necessitate compulsus, novam infirmariam extruxit, quoniam vetus infirmitorium penitus collapsum fuit, non habens tectum neque sollarium, sed [97] modo humiles et parvi muri restabant, parum valentes.¹⁷ Hic etiam porticum ligneum satis denigratum ac pice linitum formari fecit, veteri lapideo, a domino Paulo extracto, iussu consulum Lewerdiensium penitus amoto. Hic etiam braxatorium, cotidie ruinam minans, ingenue iuivit ac restauravit. Hic etiam domum, quam dominus Tako extruxerat, ubi animalia mactabantur, a loco suo avulsit atque in alio loco iterum restauravit et erexit, addens quandam aulam, ubi currus suus servaretur, et superius cameram, in qua cellerarius habitaret. (Hic¹⁸ etiam refectorium canonico[rum] superius novis asserbibus [muni]vit ac inferius fucari fecit.) Item fecit haud procul ab eodem loco cameram, in qua suus famulus et custos sespitum cum suo famulo habitarent. Postremo edificavit officinam iuxta domum capitularem, in qua libri ligari et clausure codicum preparari deberent; et adhuc duas alias camerulas, etc. – Obiit anno Domini 1541, IV Kalendas februarii, sepultusque est in choro maioris ecclesie a latere venerandi domini Pauli quondam abbatis.

[c. Korte aanvulling op de kroniek tot ongeveer 1545]

Joannes, huius, nominis secundus abbas huius loci XXVIII, prefuit annis 4, et 22 hebdomadibus.

Volgt nog iets over Joannes Hasselt, dat doorgehaald is en een lofdicht van negen regels. Vervolgens weer vier regels doorgehaald. Met een andere hand is er minder fraai maar wel duidelijk ondergeschreven:

Joanni Hasselt successit dominus Henricus Wolvega, qui depositus ab officio, multa debita reliquit.

13 Dit gedeelte evenals het volgende, met de titel *Incidentia*, is op de rand van de pagina bijgeschreven.

14 Ruim twee regels doorgehaald.

15 Twee regels doorgehaald.

16 Ruim zeven regels doorgehaald.

17 Bijna twee regels doorgehaald.

18 Hic *fucari* fecit is op de rand bijgeschreven. Enige letters in deze volzin zijn met het afsnijden van de codex verloren gegaan.

NEDERLANDSE VERTALING

KORTE ABTENCATALOGUS VAN MARIËNGAARDE¹⁹

Opmerking. Tussen vierkante haken cursief is – in vertaling – de naamsaanduiding vermeld die door Sibrandus Leo in zijn kroniek van Mariëngaarde werd gebruikt.

[a. Een korte catalogus van Frederik tot en met Willem]

[90] *Frederik, de eerste abt van Mariëngaarde.*

In het jaar der Menswording des Heren 1163 werd het convent Mariëngaarde gesticht door de eerbiedwaardige man, here here priester zaliger Frederik, afkomstig uit Hallum en aldaar pastoor met grote verdienste, die de wereld vaarwel zei, het habijt van de premonstratenzerorde aannam en, abt geworden, dit klooster gedurende veertien jaar leidde; die toen gestorven is en in de kapel van de Heilige Maria die hij zelf had laten bouwen en die nu nog te zien is, werd begraven op 3 maart in het jaar des Heren 1175. Hoe en wat hij is geweest staat helder in het boek over zijn leven en wandel beschreven.²⁰

Ente [Ento], de tweede abt van ons klooster, had acht jaar de leiding. Hij bouwde het grote klooster in het jaar des Heren 1180. Hij stierf op 3 september in het jaar des Heren 1184.

Herbrand, de derde abt van ons klooster, had acht maanden de leiding. Hij stierf op 2 september²¹ in het jaar des Heren 1185.

Joannes, de vierde abt van ons klooster, had acht jaar de leiding. Onder hem werd het grote klooster geconsacreerd. Hij stierf op 20 juni in het jaar des Heren 1194.

Siard [Syard], de vijfde abt van ons klooster, had zesentwintig jaar de leiding en stierf op 13 november van het jaar des Heren 1230. [91] Hoe en wat hij is geweest en hoe hij Bakkeveen heeft gesticht staat voldoende beschreven in het boek over zijn handel en wandel.²²

Sibrand, de zesde abt van ons klooster, had acht jaar en negen maanden de leiding. Hij beheerde en kocht een eiland nabij Amsterdam gelegen dat doorgaans Marken of Markeland wordt genoemd uit handen van de befaamde edelen Nicolaas en zijn zoon Johannes Persijn voor honderd pond Hollands geld, en hij stierf op 21 augustus in het jaar des Heren 1238.²³

Jarich, de zevende abt van ons klooster, had anderhalf jaar de leiding en stierf op 24 juni²⁴ 1240 en werd in het koor begraven voor de trap van het altaar.

Ethelger [Jelger], de achtste abt van ons klooster, had achttien jaar en twee dagen de leiding. Hij stierf op 1 april van het jaar des Heren 1259 en werd in het koor voor de trap van het altaar begraven en rust daar.

Let wel, aandachtige lezer, dat U over deze vier onmiddellijk hierboven beschreven abten, namelijk Ethelger, Jarich, Sibrand, Siard alsook over de eerste abt Frederik nog veel meer in deze codex kunt vinden.

Theodorik, de negende abt van ons klooster, had zestien jaar en zes maanden de leiding en stierf 18 januari in het jaar des Heren 1275.

Bavo, de tiende abt van ons klooster, had zes jaar, negen maanden en vijf dagen de leiding en stierf op 14 december van het jaar des Heren 1280.

Walte [Valto], de elfde abt van ons klooster, had vijfentwintig jaar, drie maanden en twintig dagen de leiding en stierf op 7 maart van het jaar des Heren 1306.

Sibrand, de tweede van deze naam en de twaalfde abt van ons klooster, had zeven jaar, twee maanden en elf dagen de leiding en stierf op 3 september van het jaar des Heren 1313.

Popte, de dertiende abt van ons klooster, had zestien jaar en negen dagen de leiding en stierf op 23²⁵ oktober van het jaar des Heren 1329.

Ethelger [Jelger], de tweede van deze naam en de veertiende abt van ons klooster, had veertien jaar, negen maanden en veertien dagen de leiding en stierf op 12 oktober in het jaar des Heren 1344.

Walte [Valto], de tweede van deze naam en de vijftiende abt van ons klooster, had vijf jaar, drie maanden en vijf dagen de leiding en stierf op 1 mei van het jaar des Heren 1350. Tijdens het leven van deze abt viel

19 De abtenlijst loopt tot ongeveer 1541.

20 *Vitae Abbatum*, 132-241. Zie ook hierachter in Bijlage 2.

21 Sibrandus Leo meldt 1 september.

22 *Vitae Abbatum*, 242-349.

23 Over Sibrand, Jarich en Ethelger, zie: *Vitae Abbatum*, 350-497.

graaf Willem van Holland op 26 september van het jaar des Heren 1345 Friesland met een grote legermacht binnen en bracht ons klooster veel schade toe, maar is uiteindelijk nabij Staveren tezamen met zijn edelen en een groot aantal soldaten door Gods genadige voorzienigheid gedood. Na zijn dood liet zijn vrouw, de gravin van Holland, beslag leggen op alle goederen die in Holland gelegen waren en aan Friezen toebehoorden en onteigende ze. Zo gebeurde het ook, dat het eiland dat Marken heet en waarover ik bij de beschrijving van abt Sibrand melding heb gemaakt, aan ons klooster werd ontnomen.

Willem, de eerste van deze naam en de zestiende abt van ons klooster, had drie jaar en twee maanden de leiding en stierf op 13 augustus van het jaar des Heren 1353.

Frederik, de tweede van deze naam en de zeventiende abt van ons klooster, had twintig jaar, acht maanden en tien dagen de leiding en stierf op 30 mei van het jaar des Heren 1374.

Hessel, de achttiende abt van ons klooster, had tien jaar en negen maanden de leiding en stierf op 28 maart van het jaar des Heren 1385.

Gerbrand, de negentiende abt van ons klooster, had negen jaar en drie maanden de leiding en stierf op 25 juni²⁴ van het jaar des Heren 1394.

Wiard [Vyard], de twintigste abt van ons klooster, had 24 jaar en twee maanden de leiding, stierf op 27 november van het jaar des Heren 1418 en werd begraven vóór de westelijke toegangsdeur van het koor.

Liudulf, de eenentwintigste abt van ons klooster, had slechts één jaar minus zes dagen de leiding. Hij startte met vele goede dingen en zou ze voltooid hebben indien hij in leven was gebleven. Hij stierf op 13 februari van het jaar des Heren 1420.

Wibrand, de tweeëntwintigste abt van ons klooster, verliet onze orde en ging over naar de reguliere kanniken in het jaar des Heren 1427 omstreeks het feest van bisschop en belijder Martinus.²⁷

Tzalling [Tzialing], de drieëntwintigste abt van ons klooster, had vijfendertig jaar de leiding en stierf in het jaar des Heren [92] 1462 op zaterdag vóór passiezondag²⁸ [3 april] en werd begraven in het graf van abt Wiard vóór de westelijke toegangsdeur van het koor onder een [gedenk]steen.

Willem, de tweede van deze naam en de vierentwintigste abt van ons klooster, was aanvankelijk abt in Marne, daarna werd hij hier verkozen en voerde drieëntwintig jaar, drie maanden en tien dagen de leiding en werd ontslagen in het jaar des Heren 1485 op 4 maart.²⁹ Hij stierf in het jaar des Heren 1491³⁰ en werd begraven vóór het Allerheiligen-altaar.³¹

[b. Een uitgebreide kroniek van de abten Tako Aebinga, Paulus Boeckholt en Petrus Venlo]

TAKO AEBINGA, de vijfentwintigste abt.

Tako [Aebinga], de vijfentwintigste abt van ons klooster, had eenentwintig jaar de leiding. Hij stamde uit een adellijk Fries geslacht³² en was een krachtig maar gematigd man. Hij voerde, zij het met moeite, in dit convent de kloosterhervorming door.³³ Ook liet hij tot een blijvende herinnering aan zijn verdiensten een nieuwe poort aan de zuidzijde maken en herstelde het gebouw dat van de deur van het convent af tot aan zijn vertrek geheel in verval was. In de slaapzaal bracht hij een nieuw stenen gewelf aan. Zes zilveren kelken, een zilveren abtsstaf, vier zijden koorkappen, één kazuifel en twee dalmatieken, van bysus gewezen, schafte hij aan. Verder bouwde hij buiten het kloostergebouw een nieuwe molen en in Bakkeveen een nieuw huis. Vele landerijen die vanwege schulden te gelde waren gemaakt kocht hij van de schuldeisers terug. Veel had hij te lijden van naburige hoofdelingen, van wie wij de namen hier niet noemen. Hij liet geen gelegenheid voorbijgaan de deugden tot in de hoogste graad te beoefenen. Ook liet hij ter ere Gods vier altaren consacreren en aan de verering van heiligen wijden:³⁴ het hoogaltaar ter

24 Sibrandus Leo meldt 22 juni.

25 Volgens Sibrandus Leo op 20 oktober.

26 Volgens Sibrandus Leo op 27 mei.

27 Volgens Sibrandus Leo de dag vóór Sint-Maarten, dus 10 november.

28 Pasen viel in 1462 op 18 april. Passiezondag (de vijfde zondag van de Veertigdagentijd) was dus veertien dagen eerder.

29 Bij Sibrandus Leo heet het dat Willem in 1485 stierf, zonder overigens ontslagen te zijn.

30 Een heel andere lezing geeft Sibrandus Leo.

31 Op de rand: 'Deze abt Willem verloor de koopbrief van Markeland (nabij Amsterdam)'.
32 Hoogstwaarschijnlijk de Aebinga's van Hijum en Hallum.

33 Over de kloosterhervorming zie hoofdstuk 1.2.

34 Naast de gemeenschappelijk gevierde conventsmis had zich langzamerhand een praktijk van individueel gelezen gelegheden- en intentiemissen gevormd. De veertiende en vijftiende eeuwen gaven een overlading daarvan te zien. Deze praktijk maakte de bouw van vele zijaltaren nodig. (De Jong, *Kerkgeschiedenis I*, 299 e.v.)

ere Gods en Zijn Heilige Moeder Maria, Sint-Jan de Evangelist en de Heilige Maagd Cecilia; het tweede aan de zuidzijde achter in de kerk ter ere Gods, Sint-Jan de Doper, Sint-Augustinus en Sinte-Anna; het derde ter ere Gods, Sint-Matthaeus de Evangelist, Sint-Antonius en Sinte-Barbara, Maagd en Martelares; het vierde ter ere Gods, Sint-Bonifacius, Sint-Martinus en Maria Magdalena. Deze laatste drie hiervóór genoemde altaren werden van hun plaatsen gehaald en onder abt Paulus door de broeders elders geplaatst, evenals het altaar van Sinte-Catharina.

Deze abt Tako reisde tezamen met de abten heer Herman van Foswerd en heer Johannes van Klaarkamp en de pastoors heer Willem van Groningen, heer N. van Bedum en heer N. van Farmsum, af naar Zijne Keizerlijke Majesteit en verkregen krachtens zijn gouden zegel, dat de magistraat van Groningen leiding zou geven aan het land der Friezen. En dat laatste gebeurde ook.³⁵ De Groningers kregen een blokhuis in Leeuwarden, Dokkum, Almenum³⁶ en een schans in Kollum. Omdat een zekere factie, door de Friezen Schieringers genoemd, hier niet mee akkoord ging, nodigde deze hertog Albrecht van Saksen, die op dat moment in Holland strijd leverde, [naar Friesland] uit. De hertog kwam over, bezette na diverse gevechten het land der Friezen, behaalde de overwinning en werd door de Bourgondiërs tot eeuwig en erfelijk *gubernator* over Friesland aangesteld. Maar laat dit voldoende zijn toegelicht.

Ook werden in de dagen van deze abt Tako in het jaar van de Menswording des Heren 1505 op bevel van hertog George, zoon van genoemde vermaarde hertog Albrecht en erfelijk *gubernator* van ons land, bepaalde nieuw gewonnen stukken land, door aanslibbing van de zee voldoende hoog gegroeid en die in het Fries Bildt worden genoemd, met een nieuwe dijk omgeven en op gezag van Zijne Keizerlijke Majesteit als tafelgoed van genoemde hertog George aangemerkt. Heer Tako die het er op hield, dat hierdoor de vooruitzichten voor het klooster ongunstig werden, [93] was ongerust en begon, ook al omdat hij door ouderdom en verdriet verzwakt was, erover te denken afstand te doen van zijn waardigheid en het juk van het abbatiaat van zijn rug af te wentelen. Hetgeen ook gebeurde. Want in het jaar 1506 werd hij met toestemming van de abt van Prémontré, nadat hem eerst een vergoeding uit het kloostergoed overeenkomstig zijn wens was toegekend, ontslagen, hoe wij allen ook protesteerden en tegensputterden. Hij bleef nog enige tijd bij ons, maar begaf zich tenslotte naar het klooster Mariëndal, woonde daar nog vier jaar, totdat hij werd aangetast door de pest en stierf. Daar werd hij op 28 juli in het jaar des Heren 1512 in de kerk vóór het westelijke koorhek aan de voeten van abt Eelko begraven onder een marmeren steen, die hij zelf had laten maken.

Er zijn nog vele andere zaken over deze vader Tako te vermelden, namelijk dat hij het grote misboek dat op het hoogaltaar ligt en een aantal andere kostbaarheden die bij de premonstranzers in Mariënweerd in onderpand waren gegeven, heeft teruggekocht; ook dat hij twee antiphonaria³⁷ liet afschrijven; verder dat hij de zusters van Bethlehem er toe bracht zwarte sluiers te dragen in plaats van de witte die ze eerst hadden;³⁸ dat hij verder datzelfde convent, dat op veel plaatsen in verval was geraakt, door Adriaan, de prior van dat convent, liet herstellen; en tenslotte zijn er nog veel andere dingen die wij korthedshalve nalaten te beschrijven, maar waarvan we weten dat hij ze op lofwaardige wijze tot stand heeft gebracht. Toch willen we graag zijn grafschrift, door een zekere priester opgesteld, vanwege de eenvoud van de man hieraan vastkoppelen voordat we er toe overgaan de rest te beschrijven.

[volgen lofgedichten op Tako met toespelingen op Ovidius en anere klassieke schrijvers. 120 versregels]).

PAULUS BOECKHOLT, de zesentwintigste abt.

Paulus, de zesentwintigste abt van ons klooster, had zevenentwintig jaar de leiding. Hij was op canonicke, wettige wijze naar de letter van het recht en van onze statuten op getrapte wijze gekozen, en steeds was hij er naarstig op uit goede planten uit te zetten in de Gaarde van Maria die hij als een nijvere pachter bewerkte en bevloede, en de mantel der deugden, hem door vader Tako verleend, liet hij niet na ongeschonden te bewaren als een

35 Zie ook het levensbericht van Tako Aebinga bij Sibrandus Leo. Vgl. Bijlage 4.

36 Toevoeging: Almenum wordt tegenwoordig Harlingen genoemd.

37 Het antiphonarium omvat de antifonen, de inleidende gezangen, bijvoorbeeld op de psalmen en het Magnificat. Oorspronkelijke omvatte het antiphonarium alle gezangen die door het koor werden gezongen. Later werden de wisselende misgezangen apart opgenomen in het *graduale*.

38 Zie hoofdstuk 1.2.

andere Eliza.³⁹ Want hij was een goed mens, een allerheiligste navolger van de overleveringen der vaders en een voorbeeldig ijveraar voor de naleving van de regel en die zich verder bewonderenswaardig liefdevol, zachtmoedig en medelijdend betoonde tegenover zijn broeders en de armen. Hij bezat een bijzondere gave om twistenden tot vrede te brengen.⁴⁰ Hij liet zich nooit in met lieden die in lichtzinnigheid wandelden.⁴¹

De eerwaarde heer Tako die zag en bedacht, dat deze Paulus, hoewel nog een jongeman, vele diensten bezat, dat hij godvrezend was en in de omgang met anderen – ook met ouderen – een goed voorbeeld gaf, liet na rijp beraad de vier reformatoren die hij van Dokkum naar ons klooster had meegebracht, gekleed in nieuwe tunieken van Engels laken vervaardigd, onder velerlei dankbetoon en met een geldelijke beloning weer naar hun eigen klooster in Dokkum vertrekken, omdat hij in het vervolg zijn convent, namelijk Mariëngaarde, door zijn eigen leermeesters wilde laten leiden en besturen. Al dadelijk stelde hij Paulus aan tot prior en *vestiarius* van het klooster Mariëngaarde. Deze liet zo gauw hij kon de mouwen der tunieken rond maken, die de reformatoren gedeeld en gespleten hadden laten vervaardigen.⁴² Bovendien heeft hij de broeders rijkelijk en overvloedig van het nodige voorzien. Als prior was hij vriendelijk tegen iedereen en was voor allen een volmaakt toonbeeld in deugden, zodat hij in geen enkel opzicht bekritiseerd werd. Hij heeft verder het kleine orgel dat nog altijd in de kloosterkerk van Mariëngaarde staat, voor de som van eenentwintig gulden gekocht van Paulus, de abt van Klaarkamp om daarmee het koorgebed te helpen en ondersteunen. Hij maakte een nieuw afschrift van het *ordinarius*⁴³ dat links in het koor ligt. Ook maakte hij een afschrift van het boek⁴⁴ – het ligt vóór de trappen van het presbyterium – met behalve [94] de *collecta's*,⁴⁵ de gebeden van de wijwaterwijding,⁴⁶ de profetenlezingen⁴⁷ en de *commendatio*.⁴⁸ Voor de ouderen maakte hij een afschrift van het *collectaneum*⁴⁹ dat rechts in het koor ligt. Ook schreef hij het leven en sterven van Herman Jozef en een gedeelte van het leven van Siard. Verder verzorgde hij voor het grootste deel een afschrift van de *Expositio* van magister Humbertus van de orde der predikheren over de regel van Sint-Augustinus, dat daarna door prior Johannes van Lynden werd voltooid, omdat Paulus, eenmaal tot abt bevorderd, door allerlei bezigheden niet in de gelegenheid was het af te maken.⁵⁰ Zo heeft hij nog veel andere afschriften gemaakt, die hier evenwel niet afzonderlijk kunnen worden opgesomd. Tevens stelde hij een leek als schrijver aan om de broeders te leren schrijven; ook heeft deze schrijver het kleine missaal geschreven dat in de kapel ligt. Paulus heeft zijn medebroeders eveneens aangemoedigd en er toe gebracht *antiphonaria*, *gradualia*, *missalia*, *lectionalia*⁵¹ en *processionalia*⁵² af te schrijven. Ook heeft hij de conventsboeken die achter de kolen in de kamer van de koster onder een lekkend dak lagen, weer bij elkaar gebracht, opnieuw ingebonden en van nieuwe sloten en omslagen voorzien, en stuurde hij broeder Herman Harderwijck met toestemming van de abt enige tijd naar de reguliere [kanunniken van Sint-Augustinus] te Bergum,

39 De frase is letterlijk ontleend aan het slot van hoofdstuk 1 van de *Vita Siardi. Vitae Abbatum*, 249.

40 Vergelijk *Vita Siardi* hoofdstuk 16 in *Vitae Abbatum*, 305.

41 Vergelijk de *Vita Fretherici*, passim in *Vitae Abbatum*, 136, 142, 148.

42 Zie paragraaf 1.2.

43 Het *Ordinarius* (oorspronkelijk *liber ordinarius*) is bij de norbertijnen het boek dat het liturgische ceremonieel van de orde bevat. Het wordt al in de *Vita Fretherici* genoemd (*Vitae Abbatum*, 174 r. 21). Vgl. Lefèvre, *Ordinaire*, passim.

44 Kennelijk wordt hier een boek bedoeld met teksten voor de riten die hier worden genoemd, bijvoorbeeld voor en na de processie op zon- en feestdagen. Vgl. Lefèvre, *L'Ordinaire*, cap. 13, p. 22-25.

45 De *collectas* (wisselende gebeden of oraties aan het begin, het midden en het slot van de mis) waren in de Middeleeuwen gebundeld in het zogenaamde *Sacramentarium*. Zie: Weyns, *Sacramentarium*.

46 Bedoeld is de wijding van wijwater (met zout en water) op zondag voor de processie. De wijding begint met exorcismen. Lefèvre, *Ordinaire* cap. 13.

47 De profetenlezingen bij de vigilie van Pasen en Pinksteren en enige andere dagen. Lefèvre, *Ordinaire*, cap. 36.

48 De eigen ritus van de *Commendatio Animae*, een korter of langer officie met psalmen en oraties, dat na de dood van een medebroeder, maar ook bij een plechtige dodenherdenking volgend op het normale *officium defunctorum* (vespers, metten, lauden en mis) gehouden werd. Lefèvre, *Ordinaire* cap. 45v.

49 Het liturgische boek dat de *collecta's* bevat.

50 Zie ook *Vitae Abbatum*, 6.

51 Het liturgisch boek dat de 'lezingen' omvat, dat wil zeggen de epistel- en evangeliëlezingen. Ook wel *evangeliarium* genoemd.

52 Het liturgische boek dat de processiegezingen omvat.

om daar het boekbinden en het maken van sloten te leren. Herman heeft, eenmaal terug in zijn klooster, veel goed werk verricht met de handschriften.

Ook heeft deze Paulus op de zolder van het kapittelhuis drie vertrekken als bibliotheek ingericht door de tussenschotten er uit te breken en er de handschriften van het convent in onder te brengen, terwijl hij erboven een rieten dek liet maken onder het stenen dak, om de boekerij tegen regen en sneeuw te beschermen, daar het stenen dak alleen het water niet kon keren.

Ook beminde hij de eenzaamheid, want hij zei dat de Engel tot Maria kwam toen hij haar alleen vond. Hij leerde de broeders de ledigheid te mijden. Hij leefde matig, verdroeg en dulde het niet dat de broeders met grote teugen dronken. Ook was hij gematigd in het opleggen van penitenties. Deuren en vensters liet hij in de kozijnen ophangen waar ze ontbraken, en vele andere dingen heeft hij nog gedaan die hier niet allemaal kunnen worden beschreven: hoe hij bijvoorbeeld een trap met een deur naar de slaapzaal liet aanleggen, zoals die er nu nog zijn, enzovoort.

Toen hij zo acht jaar lang het priorsambt op lofwaardige wijze had waargenomen, onthief heer Tako hem van het prioraat en benoemde en installeerde hem tot *provisor exteriorum*,⁵³ in welke betrekking hij vol ijver werkte en het aantal dieren uitbreidde. In het vierde jaar begon hij⁵⁴ tenslotte te sukkelen, reden waarom hij zijn ontslag verzocht en verkreeg. Daar hij daarvan uiteindelijk maar een klein beetje herstelde, werd hij in de ziekenzaal geïnstalleerd. Nadat tenslotte heer Tako zijn ambt, dat wil zeggen de waardigheid van abt, neerlegde, werd Paulus, zoals boven is vermeld, tot abt gekozen.

Met het ontvangen van zijn bevestiging en zegen ging hij zich realiseren wat voor zware last voor ziel en lichaam, leven en levenswandel van zijn ondergeschikten hij op zijn geweten⁵⁵ geladen had en begon hij een altijd waakzame zorg en bekommernis om zijn ondergeschikten aan de dag te leggen.

Onmiddellijk nam hij ook met hand en hart en ziel het herstel van de grote kerk ter hand en reisde naar Deventer om voor veel denariën een partij hout te kopen; [95] vervolgens vertrok hij naar Amsterdam, waar hij *wagenschot*⁵⁶, *raffters*⁵⁷ en voor het dakwerk geschikte *vuren sparren* kocht. Bij zijn thuiskomst huurde hij terstond timmerlieden of houtwerkers in, die meteen de oude grote toren – die breed en hoog was – afbraken en steen en houtwerk met de vier klokken neerhaalden. Na dit karwei en nadat door de hand van de broeders de torenmuren dertien steenlagen lager waren gemaakt, bouwden ze aan de zijkant van de kerk – en niet in het midden – een nieuwe toren die veel kleiner was dan de oude en hingen daar weer de grote klok en drie andere nieuwe in op die abt Paulus in plaats van de oude had laten gieten.

Eenmaal zover heeft het werk enige jaren stilgelegen. Toen eindelijk abt Paulus weer genoeg geld bijeen had, hebben de broeders de kerk van de toren af tot aan het einde bijna geheel van tichelpannen, houtwerk en balken ontbloeit en ontdaan en de muren dertien steenlagen lager gemaakt. Abt Paulus liet dat deel van de kerk met nieuwe balken, zoldering en latten afdekken en bevestigen met daaroverheen een stenen dak, zoals nu nog te zien is. Er is toen nogmaals een tijdlang oponthoud geweest. Het laatst is het koor gebouwd en van een stenen dak voorzien. Ook werd in zijn veertiende jaar een houten plafond gemaakt en beschilderd en in zijn twintigste jaar zijn er zetels voor de kanunniken vervaardigd door meester Joannes Sculenborgh uit Westfalen. Vervolgens liet abt Paulus de vloer van het koor met citroenkleurige en groene tichelstenen beleggen. En boven het hoogaltaar liet hij een altaarbak met beschilderde zijluiken⁵⁸ maken, vol beelden en allegorische voorstellingen, bovendien drie zetels, bestemd voor priester, diaken en subdiaken tijdens de mis, waarboven diverse geschilderde voorstellingen. Nadat tenslotte in het koor alles goed op zijn plaats was gezet, is men overgegaan tot het overgebleven westelijk deel van de kerk.

53 Functionaris belast met de zorg voor zaken die buiten het eigenlijke klooster lagen: vee, landerijen en dergelijke.

54 Gezien het verband is hiermee waarschijnlijk Tako bedoeld..

55 Letterlijk: 'op de rug van zijn inwendige mens'.

56 *Wagenschot* of *wageschot*: rechtdradige en gladde dunne eiken planken van een houtsoort uit de Oostzeegebieden, gezaagd uit stukken die over de volle lengte gekloofd werden. De planken werden vaak gebruikt voor het beschieten van wanden.

57 *Rafter* of *rahter*: balk of een stuk timmerhout, ook wel een van boven toegespitste smalle plank, zoals die voor hekwerk werd gebruikt.

58 *Backa* is een verlatijnsing van het Nederlandse (altaar)bak, een middenbak boven het altaar, die van (driedimensionale) beelden werd voorzien. *Tabulae* zijn de beschilderde zijluiken. Mededeling Casper Staal, conservator Museum Het Catharijneconvent Utrecht, waarvoor dank.

En toen ook daar de stenen zoldering was verwijderd, die immers te laag was omdat zij direct op de gewelven rustte, en de altaren van hun plaatsen gehaald waren en door de broeders op andere plaatsen neergezet – waar ze nu staan – heeft abt Paulus boven de altaren middenbakken laten aanbrengen die met beeldhouwwerk werden versierd dan wel beschilderde zijluiken, die deels verguld werden, deels ook niet. De banken of zitplaatsen voor de mannen en vrouwen liet hij wederom in de kerk aanbrengen en ook de met Rijnsteen goed gedekte stenen galerij heeft hij vrij wat ruimer en langer laten maken. Evenzo kocht hij twee zilveren ampullen, een koorkap blauw van kleur (gewoonlijk damast genoemd), en schafte voor de sacristie witte en zwarte kazuifels en witte superplies aan, en verder handdoeken, wijn, zalf, hostiebrood en wierook; nog veel andere dingen bracht hij in de kerk tot stand en vanaf de deur van het koor tot aan de westelijke kerkdeur liet hij de vloer met harde gehouwen bergsteen plaveien. Ook liet hij er grote vensters in aanbrengen met ramen daarin. Evenzo bracht hij een kruisweg onder de aanzetten van de gewelven aan. Ook heeft hij onze geliefde medebroeder Joannes van Zutphen, die op kunstzinnige wijze ons grote orgel vervaardigde, alle benodigde zaken en bouwmaterialen in overvloed verschaft en beschreven. Het transept van de kerk aan de noordzijde heeft hij dicht bij de fundering nieuw laten optrekken en het transept ook rondom doen bevoeren, en al de muren bepleisteren alsmede de kerk. Hij liet het kapittelhuis met nieuwe balken, plafonds en daarboven een nieuw dak van tichelstenen pannen beleggen; en op de zolder van datzelfde huis heeft hij een boekerij ingericht en beneden nieuwe zetels; evenzo heeft hij ook in de omloop nieuwe zitplaatsen laten maken. Ook heeft hij het nieuwe vertrek boven het plafond met een nieuwe steensoort, die gewoonlijk *tumelaar*⁵⁹ worden genoemd, bevoerd; bovendien heeft hij in hetzelfde huis een nieuw vertrek voor de gasten gemaakt en verder nog een vertrek voor de steenhouwers en houtbewerkers en een klein vertrek voor de gastenbroeder laten inrichten. De westzijde van de slaapzaal en de eetzaal heeft hij tot aan het einde van het gebouw met een nieuw tichelstenen dak bedekt; eveneens heeft hij het huis waarin de bedienden samen eten en de kok zijn scepter zwaait [96] aan beide kanten bedekt en van binnen beter in orde gebracht; ook legde hij een grote boomgaard aan. Hij bouwde een nieuwe lange schuur waarin de ossen 's winters worden gevoerd en graan wordt gedorst, van het ene tot het andere eind. Eveneens bouwde hij het koehuis opnieuw op, met daarbij een stal waarin varkens gemest worden. Er zijn nog veel andere dingen door hem verricht die hier niet allemaal beschreven kunnen worden. Hij heeft de inkomsten van het klooster vergroot en de molen bij de Bisschopsbrug opgebouwd nadat de oude door de Leeuwarders was verbrand.⁶⁰ Bij het wagenmakershuis heeft hij een brede, nieuwe brug gebouwd maar wel van hout.

's Nachts was hij altijd present bij de metten en bij de getijden overdag voor het grootste deel. Niemand trof hem ooit in ledigheid aan. Hij wist ook met grote inspanning en onder betaling van veel geld in de ambtsperiode van de bekende baron Willem van Roggendorf – stadhouder in Leeuwarden van Zijne Keizerlijke Majesteit – een stuk van Het Bildt van Zijne Keizerlijke Majesteit te verwerven, zoals dat in een oorkonde van Zijne Keizerlijke Majesteit, door zijn oppergezag uitgevaardigd en voldoende van zegels voorzien, uit en te na wordt bevestigd. Ook liet hij stof kopen in Amsterdam en Groningen en [aan het klooster] afleveren waarmee hij de armen kon kleden, en liet hij diverse paren schoenen maken waarmee hij de armen van schoeisel kon voorzien. Nog veel andere goede dingen deed hij en wel zoveel, dat wij ze hier niet allemaal kunnen beschrijven. Hij stierf in 1533 op 13 december en werd begraven in het zuidelijk deel van het koor. Zijn grafscript volgt hier. [Opmerking van Wumkes: “Er volgt een lofdicht”]

59 *Tumelaar* is een estrikken vloertegel van zes of negen duim in 't vierkant en één duim dik.

60 Over de ellende die Mariëngaarde in deze periode beleefde als gevolg van de allesoverheersende binnenlandse onlusten vernemen we noch hier noch in Sibrandus' Levens van Mariëngaarde iets. Toch is uit de algemene geschiedschrijving bekend dat onder Paulus het klooster erg veel te lijden had. Zoveel zelfs, dat Paulus' opvolger Petrus Venlo zijn hele ambtsperiode bezig is geweest met herstelwerkzaamheden. In 1515 bijvoorbeeld deden de Leeuwarders invallen in Oostergo om de Geldersen afbreuk te doen. Op 12 april legerde de Geldersgezinde Tjaard Mockema met achthonderd man zich in het klooster om de uitvallen der Leeuwarders in Ferwerderadeel en beide Dongeradelen te stuiten. Deze legering gebeurde met toestemming van abt Paulus die daarmee dus partij trok voor de Gelderse Friezen, die in verre omtrek echter berucht waren om hun strooptochten en brandschattingen in Leeuwarderadeel. De Leeuwarders vielen als wraak daarop het klooster aan, maar kwamen niet verder dan de molen die zij in brand staken. Zie ter vergelijking ook Bijlage 4 en de daar aangegeven literatuur.

Aanvulling

Deze abt Paulus liet een ruimte voor de brouwers, een gebouw voor de armen oftewel een gasthuis, en bovendien een ruimte voor de maaiers aanleggen. De vloer van het kapittelhuis liet hij met verscheidene tichelstenen plaveien. Ook heeft hij een houten abtsstaf en twee houten kandelaars laten vervaardigen waarop kaarsen worden geplaatst die vóór de dienstdoende priester uit worden gedragen, enzovoort. Twee altaren liet hij in het oxaal vóór het koor plaatsen en door de eerwaarde magister Jacob, bisschop van Hebron, consacreran, enzovoort. Hij liet het kloosterkerkhof⁶¹ tot tweemaal toe opnieuw wijden, de eerste keer door magister Jacob, bisschop van Hebron en daarna door magister Joannes Heetvelt, bisschop van Jeropolis, suffraganen van de Utrechtse bisschop bij diens taken als bisschop.⁶²

Een opmerkelijk feit

Ten tijde van abt Paulus schonk een zekere prebendarius, Age geheten, voorheen dienaar van de abt, een nieuwe zilveren kelk en pateen aan het klooster; ook schonk hij twee tunieken van hemelsblauwe kleur en van byssus gemaakt, bestemd voor de diaken en de subdiaken; bovendien een nieuwe, groenkleurige koorkap van byssus en een kazuifel met twee tunieken van dezelfde kleur en stof.

PETRUS VENLO, de zevenentwintigste abt.

Petrus Venlo, de zevenentwintigste abt van ons klooster, heeft bijna acht jaar de leiding gehad en was een beroemd man temidden van de leiders⁶³ [van het klooster]. Hij herstelde onder meer de kippenren achter de varkensstal. De verwarmde kamer⁶⁴ van de kanunniken liet hij van nieuwe stoelen en banken voorzien en verfraaien. Ook liet hij achter in de kerk vier nieuwe gestoelten maken, twee voor het altaar van het Heilig Kruis en twee voor het altaar der Apostelen. Ook heeft hij de molen die abt Paulus had opgericht op afbraak verkocht en een nieuwe op dezelfde plaats laten bouwen. Door uiterste noodzaak gedreven heeft hij een nieuw ziekenverblijf ingericht, omdat de oude ziekenzaal, die dak noch zolder had, geheel in verval was; er [97] waren slechts lage en kleine muren over die weinig waarde hadden. Hij bouwde een houten voorhal, en liet deze zwart maken door ze met teer te bestrijken, nadat de vroegere stenen voorhal, door abt Paulus opgericht, op bevel van de Leeuwarder magistraat geheel was weggebroken. Hij herstelde ook met veel overleg het brouwhuis dat ieder moment dreigde in te storten. Ook liet hij het door abt Tako gebouwde melkhuis afbreken om het op een andere plaats opnieuw op te bouwen, er een voorhof aan toevoegende waar zijn wagenspan kon worden onderhouden, en erboven een vertrek waar de kellenaar kon verblijven. (Hij voorzag ook de refter der kanunniken boven met nieuwe planken en liet ze beneden verven). Evenzo maakte hij, niet ver van deze plaats, een vertrek waar zijn dienaar en de turfwaarder⁶⁵ en zijn knecht konden verblijven. Eindelijk bouwde hij een werkplaats naast het kapittelhuis waarin de boeken gebonden en de sloten der handschriften gemaakt moesten worden. Daarbij liet hij nog twee vertrekken maken, enzovoort.

Hij stierf in het jaar des Heren 1541 op 29 januari en werd begraven in het koor van de grote kerk naast de eerwaarde heer Paulus, de vroegere abt.

[c. Korte aanvulling op de kroniek tot ongeveer 1545]

Joannes [Hasselt], de tweede van deze naam en de achtentwintigste abt van ons klooster, had vier jaar en tweeëntwintig weken⁶⁶ de leiding.

61 Wybrands, die het tweede deel van deze *Brevis Historia* opnam, gaf (*Gesta Abbatum*, 261 nt. 1) de volgende suggestie ten aanzien van de frase in de Latijnse tekst en die we hier graag overnemen: 'poliandra huius andronitidos zou zijn op te vatten als een pedante uitdrukking van een monnik uit de dagen van de herleving der humaniora, – een uitdrukking die men in gewoon monnikenlatijn zou vertalen als: coemeterium huius virorum conventus, waarbij polyandrum staat voor kerkhof en [loculi]...andronitis voor mannenzaal, hier: monnikenconvent'.

62 Zie ook paragraaf 3.3.1.1 onder Wijbisschoppen.

63 De vertaling van *capito* is *dikkop*. Dat lijkt in dit verband geen erg charmante kwalificatie. Of bedoelt de auteur hier *capitaneus*, dat wil zeggen *aanvoerder* of *kapitein*?

64 In kloosterlijke terminologie nog tot op onze tijd *calefac* genoemd.

65 We volgen hier de suggestie van Wumkes: 'waarschijnlijk de man, die belast was met de zorg voor de brandstoffen van 't gesticht, de turfwaarder. *Sespes* (voor *cespes*) is 't gewone woord voor turf'.

66 Sibrandus Leo noemt acht jaar.

[Wumkes vermeldt hierna: ‘Volgt nog iets over Joannes Hasselt, dat doorgehaald is en een lofdicht. Met een andere hand is er onder geschreven:’]

Joannes Hasselt werd opgevolgd door heer Hendrik [Smenck Friso uit] Wolvega die uit zijn ambt werd gezet en vele schulden naliet.

BIJLAGE 2 DE VERKORTE LEVENSBERICHTEN VAN FREDERIK EN SIARD in een algemene tekst over de orde

Verkorte Vita Fretherici. Komt voor in B2b, B2c en Acta Sanctorum (AASS) 3 maart, misschien ook in B1c.

Onderstaande tekst is ontleend aan afschrift B2b. De pagina-aanduiding van AASS is overgenomen. In AASS is de titel weggelaten en begint de tekst direct met ‘Recolendae’. Voor de vertaling zie de oorspronkelijke, uitvoeriger versie van de *Vita Fretherici* in de *Vitae Abbatum*, vanaf p. 135.

Vita venerabilis Patris Frederici, primi Abbatis Horti Sanctae Mariae eiusdemque abbatiae fundatoris diligenter conscripta per Venerabilem Patrem Sibrandum sextum eiusdem monasterii abbatem idque ad instantiam duarum in Christo ancillarum spiritu et carne sororum, in monasterio Bethleem.

(1). *Recolendae memoriae Fredericus, ortus in Frisia de villa Hallum, viris nobilibus et inclitis tunc temporis inclita et valde famosa. Hic in primaeva aetate, patre Dodone orbatus, tenellus admodum cum sorore sua relictus est maestae matri, quae mulier erat timens Deum, et satagebat parvulo notas facere vias vitae, scilicet timere Deum, amare justitiam, frequentare ecclesias, orationibus vacare, etc. Vocabatur autem Suitburga. Quae omnia puer haud segniter adimplere conabatur, aliis suis coëvis ludentibus, dum a matre pascendis quibusdam oviculis esset deputatus, lascivientibus istis se nunquam miscuit, sed Dominicam orationem vel sedulus ruminavit, vel de argillosa terra basilicas erexit, altaria construxit, omnemque morem Ecclesiasticum iuxta puerilem aetatem, quo ad potuit, pro modulo suo, studuit imitari.*

(2). *Tandem ex hortatu optimatum in Hallum parochiae, studiis liberalibus appositus est, et cum mater ob rei familiaris inopiam, de sumptibus diffidere coepisset, dictu mirabile, depraehendit in collo cuiusdam reptilis, tunc forte repentis annulum argenteum sed retortum, quem cum omnibus sui pagi in die Dominica exhibuisset, ne forte per negligentiam alicui excidisset, et non esset agnitus, intellexit plena fide in sumptus filii sui eundem destinatum, a quo die non defuerunt mulieri expensae ad omne opus filii.*

Cum nunc scholis esset mancipatus, coepit assiduis studiis tantis respondere profectibus, ut gratia Dei merito in eo vacua non videretur: nam brevi tempore omnes collegas suos non solum scientia coepit antecellere, verum etiam omni virtutum schemata morumque probitate.

(3). *Postquam itaque metas pueritiae excessisset, incitatus studio non solum artium liberalium, sed praecipue divinarum scripturarum, matre patriaque relictis, se Monasterium, ubi tunc studia vigere intellexerat, contulit, et quamvis humilitate esset praecipuus, ob meritum tamen B.V. Mariae, castitatem summe amplexatus est. Beatum Joannem Evangelistam prae ceteris sanctis colebat propter castitatis excellentiam, quia custos Beatae Mariae Virginis adhuc adolescens, meruit deputari. Beatam quoque Ceciliam post Virginem matrem praecipuo censuit honore dignissimam ob illibatam castimoniam puritatem. Tanta fuit castitate praeditus, ut cuidam super austeritate vitae suae miranti, et praecipue continentia, quaerentique si motus unquam in se illicitos sensisset, cum indignatione feratur respondisse: Nullum hominem unquam carnaliter propagatum, non plecti hac poena, quanto magis ipsum qui esset caro et sanguis nondum a lege peccati solutus. Quamobrem cilicio membra domabat, desuper intus vestibus quibus poterat melioribus.*

(4). *Et cum neque diebus neque noctibus cessaret se commendare patrocinio Beatae Ceciliae, cuius devotioni se totum devoverat, ei tandem apparuit Beata Cecilia, et hortata est ut non tantum suo, sed aliorum etiam intenderet profectui, quippe qui ad hoc iam a Deo praeordinatus esset. Huius rei gratia*

domum rediens voluebat animo, cui rei potius operam daret cum effectu. Quapropter non praesumebat, et messem tamen multam conspiciebat, operarios vero paucos, multam circa studiosos a se utcumque undique coacervatos pietatem et benignitatem exhibuit, et gratiam quam gratis acceperat, iisdem gratis impartiri studebat. Neque enim in eis solum scientiae profectum requirebat, sed praecipue virtutis et honestatis: profanis etiam diebus, eosdem divinis officiis abesse raro sinebat, sacris vero nunquam.

(5). Cum iam ad legitimam aetatem pervenisset, multorum rogatu ad sacerdotii ordinem pervenit. Praeerat eo tempore ecclesia in Hallum sacerdos quidam eiusdem quo ipse nominis senex et bonae conversationis, qui audita promotione patris Frederici, eum sibi in collegam et successorem habere quaesivit. Cui eum acquievisset, populum doctrina et exemplo quotidie ad omnem pietatem hortabatur, arguebat et increpabat, instabat importune et oportune, et quaecumque sunt boni pastoris diligenter exequabatur. Et cum domus eius aliquantulum distaret ab ecclesia, persaepe diabolus hora matutinali ipso ad ecclesiam properante ad terrendum eum per diversa monstra ei apparuit, nunc in eum impetum faciendo, nunc convicio iaculando. Sed Christi athleta confidenter tum psallere solebat: 'Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo?' etc.' Ad quam vocem crucis signo contra diabolium ei iaculato protinus evanuit.

(6). Contigit quondam iuvenem a diabolo incitatum hora matutinali sepulchro mulieris cuiusdam pridie iuxta semitam viri Dei venientis sepulta, in habitu assistere muliebri, venientemque quoque modo terrere. Cum itaque vir Dei pulsatis matutinis ad ecclesiam properaret, et spectaculum tale videret, ratus spiritum nequam esse, sistit gradum, armatur crucis figura, at iuvene subsistente, miratur ac magis magisque terretur, quippe spiritum nequam cruces signum non horrere. Juvenis tandem timore correptus a viro Dei insecutus est, et ab eo tempore idem iuvenis diabolicas tribulationes perpeti poena sui peccati debuit, qui tribus fere annis ante mortem suam cum esset ex nobilioribus pagi in Hallum, habitum nostrum recepit, calamitatis suae miseriam saepius cum lachrymis nobis exponens.

(7). Defuncto itaque praedecessore suo, unanimiter ab omnibus in pastorem eligitur, cui cum multum reluctaretur, instantium tandem importunitati cedere oportebat. Tunc demum ad vocem Dominicam surgens et succingens lumbos suos calceatus pedes in praeparationem evangelii pacis, magis ac magis coepit castigare corpus suum orationibus, ieiuniis et vigiliis continuando ieiuniis. In Beatam Virginem singulariter devotus fuit, ita ut singulis septimanis praeter privatas orationes, missam de illa in privata ecclesia celebraret, unde mos inolevit, ut etiam sabbathis quadragesimae usque ad nostra tempora Missa de Beata Virgine cum multa devotione cantaretur. Quo tempore tanta exercebatur abstinentia, ut omnibus feriis sextis in pane et aqua ieiunaretur, nisi solemnitas aliqua, vel hospitis idonei presentia interveniret. In quadragesima vero die tantum Dominica reficiebatur et feria quinta, reliquis sine cibo transactis.

(8). Accidit ut quidam feria quinta in quadragesima missa iam apposita nunciaret ei puerum catechumenum ex villa proxima sine gratia baptismatis vitam finisset. (Moris erat tunc parvulos intra quadragesimam natos catechumenos reservare novis fontibus baptisandos) ad quam vocem vir Dei multum consternatus, reiecit a se mensam et huiusmodi negligentiam suis peccatis imputante, accedit ecclesiam, prosternitur coram altari Beatae Mariae et cum multis lachrymis et precibus contendisset ab ea, adiecit, se non commesturum nec famulaturum, nisi parvulus tam diu restitueretur vitae, donec gratiam consequeretur baptismatis. Et cum ab oratione surrexisset, accidit domum pueri emortui, deferensque secum stolam et librum, super corpus defuncti posuit invocataque clementia salvatoris et intemeratae Virginis, nec mora, parvulus vitae restituitur, statimque parvulo gratia baptismi impertito, postridie vitam hanc feliciter terminavit.

(9). Neque caruit beatus pater spiritu prophetico, cum enim urgente subinde frigoris molestia domum ecclesiae vicinam intrare solitus esset, eiusdem domus domesticae praedixit illam non multos post dies pro peccatis suis (saepius enim vir Dei familiam illam informarat admoneratque, ut pro peccatis suis contereretur eaque confiteretur, de iisque satisfaceret) dira esset poena puniendi, pro qua Dei misericordiam piis operibus consulebat prevenire. Perpaucis igitur diebus evolutis, correpta est mulier languore validissimo, ita ut prae doloris vehementia (iam enim gravida erat) pareret intempe-
peperit autem filium quem post aliquot annos nostra sociavit congregationi. Accessit his malis ut etiam lumine privaretur oculorum. Quare misit ad virum Dei, ut moritura de consilio suo rebus suis disponere posset. Tunc ille subridens dicebat: Castigans castigavit te Dominus, sed hac vice morti te

non tradet, visum quoque recipies oculorum dummodo satagas vitam tuam anteactam in melius commutare. Processu itaque tempore subsecuta est sanitas iuxta viri Dei verbum, et visus ei restitutus est, quae adhuc super est et adest sororibus nostris. Solebat etiam vir Dei in Natali et Pascha Domini quicquid victui et vestitui suo supererat in usus pauperum liberaliter erogare.

(10). Contigit virum Dei in morbum calculi incidere; cum enim ei mulier quaedam praegnans hymis tempore in via obvia facta esset, quae vadum necessitate transire cogebatur, nec poterat, ipse prior vadum ingreditur, et in ulteriori ripa, brachiis⁶⁷ suis humerisque eam attollens, statuit in citeriori, ita ut frigore interceptus calculi morbo urgente ad extrema pene pervenit. Extra se tum raptus, vidit in spiritu totum humanum genus uni operi unanimiter operam dare: erant ducentes onusta lignis. Interrogante autem eo, quid sibi volunt ligna tanta? Responsum accepit: ad calefaciendum furnum Babylonium. Territum oraculi novitate Beata Virgo solitae consolationis refecit antidoto: fugite, inquit de medio Babylonis. Interrogante autem eo quomodo fugae consuleret, voce Principis Apostolorum edocetur: Ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus Jesum, et repromisit centuplum, unde ergo et tu fac similiter.

(11). Tunc ad se reversus vir Deo plenus, intellexit se divino nutu praedicto morbo correptum fuisse, ut vocatione sanctorum dignus haberetur. Licet itaque iam dudum propositi exitisset, ut de rebus sibi a Deo collatis hospitale construeret in quo Christi pauperes tractarentur benignius et foverentur attentius; censuit tamen divinam suae voluntati praeferendam, ut videlicet secundum Canonicorum institutionem cum aliquibus viveret, quibus esset cor unum et anima una, et nihilominus pro posse suo deserviret pauperibus. Interea diabolus huic sancto proposito viri Dei invidens, magnam simultatem concitavit inter optimates parochiae viri Dei, imo inter cognatos et notos, ita ut hinc inde acriter pugnatum sit, et utraque parte aliquam ecclesiae partem occupante, tam diu pugnarunt, donec superiecto igni ecclesia flammis corripere, et quidam flammis intercepti expirarent. Quocirca vir Dei ad componendam pacem, et ecclesiam reformandam multum temporis impendit, quae non parvum ei impedimentum ad propositum suum confirmandum praestiterunt.

(12). Contigit etiam annis aliquot decursis iuvenem quendam desponsam cuidam puellae nondum nubili, in domo parentum tam diu habitare donec adolesceret puella, matrem vero puellae plus aequo iuvenem diligere, et relicto legitimo thoro cum genero filio desponsato consuetudinem habere. Ut autem consuetudini suae liberius vacarent, convenit inter eos quatenus viro nocte soporato, per peplum duplicatum collo dormientis transmissum, trahente iuvene suffocaretur, factumque est ita ut convennerat. Cum itaque mane nunciaretur hominem subito expirasse, et iuxta morem exequiae fierent, post missam dictam itum est ad sepulchrum, et inventus est sarcophagus sepulchro multo longior. Mirantur adstantes negare terra demortuo hospitium homini quem noverant patre suo ibidem olim recepto, brevior. Et post multam inquisitionem aliis hoc aliis illud dicentibus, vir sanctus instinctu spiritus Dei, velamenta funebria tolli, et inspicere corpus mandat, ut nudato corpore, veritas simul nudaretur. Quod ita factum est, et protinus apparuerunt suffocationis signa tam evidenter, ut dissimulationi locus non esset. Istitis itaque in custodiam coniectis, sine mora corpus intra mausoleum⁶⁸ se recepit; ad preces autem viri Dei rei vita privati non sunt, sed mulier irrevocabili exilio damnata est, adolescens vero truncato naso et sectis genitalibus in caenobio quodam ordinis Cisterciensis retrusus. Cum essem puer novi eum, et quoties vidi fateor exhorruui, et quam plurimi adhuc vivunt qui huic spectaculo interfuerunt.

(13) Tandem vocante Domino, mater viri Dei in senectute bona mortua est, quam sepeliendam tradidit in ecclesia suae parochiae in Hallum, iuxta corpus viri sui. Et cum plurimi cognati secundum carnem, plures etiam cognatione spirituali ei coniuncti, dum corpus in tumultum deponeretur, adessent; taliter eos affatus est. Vos, inquit, scitis fratres et filii charissimi et filiae, quod sine querela hactenus versatus sum inter vos. Si quem vestrum contristavi, nescio, nihil enim conscius mihi sum; si aliter est moveor contritione, et ignosci mihi peto. Denique moris est apud vos unumquemque vestrum pro animabus charorum ex rebus suis temporalibus aliquid elargiri, ut culpas quas incurrerunt temporaliter, non luant aeternaliter. Ego vero, sine praeiudicio vestrae consuetudinis, nihil horum quae possideo, pro anima matris meae dignum oblatione censeo, propterea sacrificio me ipsum et offero Jesu Christo

67 B2b: bachiis.

68 B2b: mausoleum.

filio Dei, et Beatae Virgini perpetuo serviturum, contestans caelum et terram, vestramque praesentiam, me a die ista non secundum proprium arbitrium, sed secundum regulam Beati Augustini velle vivere, ut anima eius in pace requiescat.

(14). Die itaque altera dispositis rebus suis domi, festinanter episcopum adiit Trajectensem, humiliter petens ut habitu indueret canonico, et licentiam monasterium clericorum construendi daret. Episcopus vero annuit benignissime, omnemque operam adhibiturum pollicetur. Gratiis itaque actis et habitu suscepto cum benedictione episcopi proficiscitur. Prius autem ad Insulam Divae Mariae, domum quandam ordinis Praemonstratensis Trajecto vicinam divertit. Ibi sanctos mores et observantius honestas Deoque placitas sitibundo hausit pectore, et ibidem scribi fecit ordinarium, aliaque pauca quae sibi ad praesens videbantur expedire. Dimissis itaque iis tanquam novus miles lorica fidei indutus, revertitur domus et ad propositi sui executionem se accingit. Tunc inceptit solito acrius se affligere ciborum ariditate, vestium asperitate ac gladio linguae contra vitia mentis et corporis. Obsecrabat singulos, consulebat universis per nomen Domini reconciliari Christo. Circuibat per vicos et plateas si quem inveniret quem lucrifaceret. Et cum multis sibi confessis concilium dedisset, ut claustrum Monachorum Griseorum seu ordinis Cisterciensis intrarent, quos novellam plantationem in Frisia fecisse contigerat. Dicebat enim ideo instituta esse claustra ut in eis includerentur peccatores ad tempus, ne postea a regno Dei excluderentur. Et attendens vir Dei divites et nobiles ibi solum recipi, pauperes vero removere, imo vero sibi reservari conspiciens, pauperum voluit pater et patronus fieri.

(15). Accidit autem nutu Divino, cum vir sanctus ad colligendos pauperes intentus esset ut secum habitarent, quod vir quidam nobilis et potens de villa sua, Godescalcus nomine, qui aliquando reatum incurrerat homicidii caeteros praeveniendo, relictis uxore et liberis et armis coram altari, coram Deo et multitudine solemne votum in manus sancti viri emisit. Quo facto multi commoti de conversione talis hominis scilicet, conveniunt ad eum undecumque tam pauperes quam divites, postulantes ab ipso se suscipi, quod ille annuit vultu placidissimo, nihil aliud quam honorem Dei et salutem expetens animarum. Anno igitur Dominica Incarnationis 1163 erecta est ab eo capella ad honorem Dei, Beatae Virginis et Sancti Joannis Evangelistae in loco campestri et plano, mari magno vicino, locus admodum frugifer et pascendis pecoribus valde accomodus, appellavitque nomen loci huius, cui iam circumduxerat fossam, in agro Hortus Sanctae Mariae. In ipsa erectione capella magna orta est tempestas, adeo ut etiam ligna quaedam aedificii corruerent, verum ad orationem viri sancti sedata est. Ipso die Exaltationis Sanctae Crucis primo missarum solemnia ibidem initiata sunt, ut Dominus omnes in hoc loco obedientes perseverantesque pertraheret.

(16). Tunc venit ad eum nobilis mulier Syveris,⁶⁹ filia Ulbrandi schulteti de Reysum multam secum afferens substantiam. Eodemque tempore domina Gertrudis de Dresum virgo devota, parentibus secundum saeculi dignitatem orta non in infimis, post reditum a Terra Sancta, et visitatione liminum Sancti Jacobi Apostoli ad eum quoque venit valedicens omnibus cognatis et amicis. Quam ille benigne suscipiens, post modicum temporis reliquis virginibus quas collegerat, praefecit, eo quod multarum rerum haberet experientiam; multique nobiles filias suas parvulas eius iam tutelae commiserant.

(17). Circa idem tempus ad eum quoque accesserunt clerici quidam Deum timentes, Tadeo videlicet, Alardus, Meinaldus et Elsardus duo uterini fratres aliique quorum nomina novit Deus. Equibus Tadeo vir admodum fuit insignis gratia praedicationis et eloquio clarus. Hinc factum est ut tantam ad se attraheret multitudinem, ut eos non caperet novella plantatio. Ideoque recedens a viro Dei per se congregationem instituit, quae postmodum in se divisa in duas est distincta, quarum una trans Lavicam in Marne, altera Docomium ad Sanctum Bonifacium translata est.

(18). Per idem tempus tanta ad virum Dei utriusque sexus confluit multitudo, ut vix eam caperent structurae quas fecerat. Proinde utile ei visum est viros a faeminis separare. Quare locum quandam, in quo nunc est caenobium faeminarum comparavit, ubi aedificavit ecclesiam competentem et reliquas officinas secundum quod facultas permittebat, et appellavit nomen loci illius Bethlehem pro Beatae Virginis reverentia, in quo tanta semper Beati Patris piis monitis viguit concordia, mutua charitas, paupertas voluntaria, praecipua humilitas et pura devotio, ut primaevae ecclesiae rudimenta te diceres intueri.

(19). Godschalculus qui caeteris erat in operando studiosior, et ordinis professi ferventior aemulator, cum in aedificio domus cuiusdam opem ferret artificibus, subito collapsus crus confregit. Nunciatum

69 *Vitae Abbatum*, 182: Siweris, B2b in margine met dezelfde hand: vulgo Siu dicta. AASS: Syroeris. Miraeus: Sivera

est patri Frederico et cognita causa cum in terra volutaret, ait: In nomine Domini nostri Jesu Christi surge sanus et sta super pedes tuos. Nec mora surgit subitam admirans sanitatem. Sic soror quaedam Bethleemitica quae instinctu diaboli congregationem sanctam reliquerat et submersioni proxima erat, ad invocationem viri Dei liberata est. Alia quoque gravi infirmitate decumbens, cum ad lectum eius vir sanctus venisset, post orationem aliquam diu ad Deum factam sanitati restituta est.

(20). Alio tempore facturus iter in ⁷⁰hyeme, per glaciem solus tendebat in Bethleem, venit ad stagnum circa vesperam, in cuius medio ducebatur ruptura, sic ut nisi⁷¹ beneficio ligni transire nemo posset. Ad quam cum pervenisset, circumibat dudum hinc inde inquirens num alicubi transitus pateret, cum lucis obsequium⁷² subtraheret noctis opacum. Tandem post varias mentis agitationes, in mentem incidit expandere cappam qua indutus erat quanto magis posset in longum, et ripae ulteriori ubi strictior erat iniicere, ut glacialibus acustis vel saltem arundineti teneretur, reliquam vero partem substernere pedibus donec madefacta duresceret in glaciem, atque ita pontis instar ea ipsi inserviret (aqua quippe defluens erat propter vivum in vicino cui influebat) moram autem faciente viro Dei, non intermittebat Salvatoris invocare clementiam. Tandem crucis signo munitus intrepidus conscendit cappam, et tanquam si esset congelata sicco pede pertransivit. Cumque eam attolleret humida quidem fuit, sed post pusillam tota diriguit. Veniente ergo ad fratres in Bethleem qui adhuc igni assidebant et frigescenti Patri locum dabant, interrogatus sanctus Pater quomodo ad eos venisset, rem omnem ut contigerat retulit. Illi admirantes magnificabant Deum qui mirabilis esset in sanctis suis, et prodigia faceret in coelo sursum et in terra deorsum. Servus autem Dei videns eos nimium super illo facto attonitos, increpabat dicens nihil admiratione dignum ab eo factum esse.

(21). His itaque multisque aliis a viro sancto gestis, et prospere sibi succedentibus universis intus et foris, contigit virum Dei apud sorores in Bethleem positum, gravi concuti infirmitate. Advertens itaque languorem suum adaugeri, convocatis ad se sororibus, movit eas de servanda concordia et dilectione mutua, simul etiam de obedientia, humilitate, patientia et de omnibus observantiis ordinis, dicens se in hac vita amplius eas non visurum et lachrimatus est. Lachrimatae sunt et ipsae simulque attonitae super eius decessione. Dimissis itaque cum multa benedictione, venit ad ecclesiam suam in Hallum, ubi statim divina celebravit de Beata Maria Virgine. Ordinatis praeterea quae ibi erant ordinanda et rebus rite compositis, consensu equo domum rediit plurimis de propria parochia eum sequentibus. Et cum iam pergeret, quasi inspiratus convertit eq[ui]um reclinatoque capite versus monasterium, conversus ad ecclesiam parochialem, quasi exultans coepit dicere: Gratias tibi ago, Beata Virgo, super omnibus tuis beneficiis mihi exhibitis, et maxime pro eo, quod sicuti mihi dedisti in hac ecclesia primitias celebrare in honorem tuum, ita et hodie ultimam meam missam decantare fecisti. Ideoque fiducialius peto ut gregem tuum custodias et ab omni adversitate defendas, meque de instantibus periculis liberes, et in aeterna beatitudine tecum collocare digneris. Sic fatus domum rediit, lectoque decubuit, morem gerens infirmitati, et quanquam multum langueret, nunquam tamen orare destitit, et monita salutis ad se venientibus tradere.

(22). Igitur invalescente morbo, cum iam resolutionis diem sibi imminere videret, parochianos omnes a duodecim annis et supra advocari iussit, adsistentibus autem lecto et flentibus pie eos consolatus est, petiitque ut eccelsiae suae in Hallum et domui suae favorem debitum nunquam subtraherent, ad quod singulorum exegit iuramentum. Subditos vero intolerabiliter de tanto patre merito dolentes paterne consolabatur, dicens se nunquam ipsos deserturum si ordinis mandata observaverint. Unum tamen inquit peto, ut summopere mei memoria agatur precibus, quia non benefeci pauperibus sicut debui, idque ob vestram indigentiam evenisse sciatis. Caeterum non deerunt vobis Dei beneficia, si boni aemulatores extiteritis paternarum traditionum. Orationibus quoque vestris meos supplete defectus. His dictis ad solitas orationes conversus, inter orandum et psallendum sanctam animam Creatori suo reddidit, cumque corpusculum ablueretur, patuit in carne qualiter spiritui servierit, maximeque in eo quod miri odoris fragrantia cunctorum qui aderent nares perfudit. Mortuus est autem anno

70 Vitae Abbatum, 198: *glacie*. B2b: *glacie* doorgestreept en vervangen door *hyeme*

71 B2b aanvankelijk *sine beneficio*. Later doorgestreept en vervangen door *nisi beneficio*. AASS geeft ook *sine*. Zie ook de volgende noot.

72 AASS: (*sic ut*) *sine beneficio ligni transire nemini liceret. Ad quam cum venisset, gyrabat diu, si alicubi transitus pateret, nec (lucis obsequium etc)*. Deze versie komt bij letterlijk overeen met de overeenkomstige passage in de *Vitae Abbatum*, 198.

gratiae 1175,⁷³ a fundatione vero domus anno 13. Sepultus est in capella quam initio fundationis construxerat confluentibus ad exequias illius innumerabilibus utriusque sexus hominibus, cum fletu et eiulatu clamantibus se Patrem Patriae amisisse.

(23). Post mortem vero tantis claruit miraculis, ut varii a variis languoribus et cruciatibus ad invocationem nominis viri Dei fuerint liberati. Hic hydropica quaedam in pago Medevecht⁷⁴ curata est. Hinc multi e diversis partibus audita huius rei novitate pro diversorum morborum curatione ad ipsius caeperint recurrere memoriam ipsiusque implorare suffragia.

(24). Cum itaque propter humiditatem loci, tumbam viri Dei aquis repleti contingeret, per revelationem divinam factum est, ut a fratribus laxis sepulchri sublatus sit, et aqua e tumba eiecta corpus cum sarcophago in eminentiori loco collocaretur. Porro corpore composito et sepulchro signato, aedificata est memoria eius, ut nunc videre est. Circa quod tempus multi languentes e diversis Frisiae partibus evocati ad memoriam praedicti viri Dei confluentes sanitatum [nec frustra] implorabant suffragia. Nequeo commemorare genera sanitatum quae Dominus per eum conferre dignatus est, et praecipue paralyticorum, aridorum, lunaticorum et similium. Ita ut celebris sanctus per totam Frisiam post mortem magis quam in vivis ab omnibus caeperit honorari. Sic puerum in pago Miedum mortuum resuscitavit, similiterque in pago Mercellum⁷⁵ infans vitae restitutus est. Finis.

Korte mededeling over Frederik van Hallum. In B2b en B2c

Beatus Fredericus ex pago Hallum oriundus partium Frisiae Occidentalis fundator Monasterium Horti S. Mariae extitit, et primus abbas praefuit eidem annis quatuordecim. Obiit autem, virtutibus et miraculis clarus Anno 1175 5e Nonas Marti.

Fundatus est Hortus S. tae Mariae Anno 1163 sed idem ampliatus est et maior factus ab Entheto successore eius Anno 1180 et Anno deinde 1181 consecratus a R.D. Balduno Episcopo Traiectensi. Sepultus est in Capella S. tae Mariae, quae adhuc integra perseverat, et sepulchrum eius per modum tumbae in medio ecclesiae situm est, ubi memoria confratrum nostrorum canonicorum multa solent vota persolvi, circa sepulchrum eius luminaria poni, et alia sanctitatis officia frequentari pro pietate et devotione uniuscuiusque. Scriptori bene precare Lector.

Vertaling

De zalige Frederik, afkomstig uit Hallum in westelijk Friesland was de stichter van het klooster Mariëngaarde en gaf er veertien jaar lang de leiding aan. Hij stierf, befaamd om zijn deugden en wonderdaden op 3 maart 1175. Mariëngaarde werd gesticht in 1163 en uitgebreid en vergroot door zijn opvolger Ento in 1180 en vervolgens in het jaar 1181 geconsacreerd door de hoogerwaarde heer Balduin, bisschop van Utrecht. [Frederik] werd begraven in de Mariakapel die nu nog steeds bestaat. Zijn graf bestaat uit een tombe in het midden van de kerk gelegen, waar naar het getuigenis van onze medebroeders kanunniken al vele gebeden zijn verhoord. Uit verering en devotie van eenieder werden rondom zijn graf vele lampen geplaatst en andere eerbewijzen aan zijn heiligheid verricht. Bid goedgunstig voor de schrijver, gij lezer.

Korte mededeling over Frederik, ontleend aan de Brevis Historia. Komt alleen voor in B2b

Anno MCLXIII Conventus Horti Sanctae Mariae fundatus est a venerabili et sancto viro Domino Frederico sacerdote, in Hallum oriundo et ibidem pastore, qui saeculo renunciavit, habitum ordinis Praemonstratensis a Rev. Dno. N. Episcopo Traiectensi accepit, abbasque effectus, praedicto Horto 14 annis praefuit. Ubi tandem moritur, ac in Capella Sanctae Mariae ab ipso extracta, uti nunc cernitur, sepelitur anno Domini MCLXXVto quinto Nonas Martii. Qualis ac quantus hic fuerit, satis patet ex libro de vita et conversatione eius inscripto.

73 B2b. In margine toegevoegd door dezelfde hand: Quinto nonas Martii

74 B2b. In margine toegevoegd door dezelfde hand: Error hic in nomine pagi. AASS eveneens Medevecht. Vitae Abbatum, 214 Medewerth

75 B2b. In margine toegevoegd door dezelfde hand: puto Marrum aut Marsum legendum. In AASS: Merrum. In Vitae Abbatum: Mercelum

Vertaling

In 1163 werd het klooster Mariëngaarde gesticht door de eerbiedwaardige en heilige man, priester heer Frederik, afkomstig uit Hallum en aldaar pastoor, die de wereld vaarwel zegde en het habijt van de premonstratenzerorde uit handen van de hoogwaardige bisschop van Utrecht ontving; hij werd tot abt verheven en stond veertien jaar lang aan het hoofd van genoemde Gaarde. Daar is hij tenslotte gestorven en op 3 maart 1175 in de Mariakapel begraven die hijzelf had gesticht en die nu nog te zien is. Wat zijn grote verdienste is geweest blijkt voldoende uit het boek dat over zijn leven en levenswandel is geschreven.

Verkorte Vita Siardi. Komt eveneens voor in B1c, B2b, B2c en AASS

Vertaling af te leiden van *Vita Siardi, Vitae Abbatum* 242 e.v.

Fragmentum Vitae Beati Siardi abbatis Vi ab eodem Domino Sibrando diligenter conscripta, quae iniuria temporis hic perit.

Qualitas autem et durities lecti erat pellis equina subtus se extensa, et super pellem pannus laneus erat stratus abscondens pellis illius equinae rigorem, non molli culcitra utebatur. Fratribus secum claustrum exeuntibus in limine sic alloquebatur: Fratres charissimi, tria nobis sunt necessaria, videlicet hilaris accessus, pacifica commansia et fidelis recessus. Tanta quoque gratia pacificandi discordes valuit, ut cum discreti et probi de reformanda pace desperarent, confugiendo ad pium patrem statim consolationem acceperint. Tam quoque erat in pauperes beneficus, ut si contingeret eum negotii alicuius causa exire monasterium, panem portaret in gremio, quem Christi pauperibus in via occurrentibus ipse distribuere. Praeterea cum ad aliquod diverteret allodium, pauperes eum tanquam patrem sequebantur, sperantes aliquod eleemosynae beneficium ab eo percepturos, qua spe frustrati non sunt. Sic saepe etiam pauperibus ipse inservire solebat, incidendo eis panem, et alia ministrando quae refectioni corporis errant necessaria. Quando dulcem aliquam harmoniam aut sonum audiebat, totus collectus in Deum ferebatur, et meditabatur qualiter in civitate Domini sanctorum organa sonarent. Quodam tempore cum praefatus pater ad allodium tenderet, quod situm est in Novakercke⁷⁶ iuxta forum transiens vici seu burgi qui Doccum dicitur, ibidem visitavit quondam suum amicum, quem cum invenisset caecum, precibus ad Deum fuis, visus ei restitutus est.

Contigit etiam quodam tempore, ut sanctus pater allodium suum accederet cum fratribus, quod fundavit in Norica⁷⁷ prope Drentiam, cui quidem allodium et loco nomen imposuit Curia Sanctae Mariae in Backefeen, contigit ut transiret pagum Beets ubi matronam in Christo dilectam habebat, quae cum ei occurrisset deferens secum bonum liquorem cerevisiae, noluit gustare, sed ut fratribus suis praeberet praecepit. 'Scio inquiens mentis tuae obligationem, sed illam Dominus subito rumpet'. Nam matrona laborat in partu, cuius necessitatibus adfuisti, per gratiam Dei ante crepusculum pariet filium, et statim gravida peperit circa tempus quod praedixit pater Sijardus, quae antea tanto tempore laborarat in partu ut ab amicis et discretis foeminis de vita eius desperaretur.

Hic est defectus et multa desiderantur quae in Steenfelt habentur, de morte scilicet eius, aliisque multis. Infinita fere etiam miracula referantur, quae post mortem sancti viri contigerunt ad eius sepulchrum.⁷⁸ Compendiata utriusque abbatis historia breviter hic annexa.

Korte mededeling over Siard. Alleen in B2b

Siardus abbas quintus Horti S. Mariae cui praefuit annos 36 et obiit anno MCCXXX Idibus Novembris. Hic alodium in Backefeen fundavit. Sepultus fuit primo in sacrario a parte australi ecclesiae Horti Sanctae Mariae. Postea intra stalla canonicorum sub excellenti tumba marmorea per longa tempora corpus iacuit. Tandem anno MDXmo in profesto Sancti Lucae evangelisti sub abbate Paulo qui fuit 26 abbas Horti S. Mariae, qui canonicè secundum formam iuris et statutorum Praemonstratensium per viam compromissi electus erat, et praefuit eidem annos 27, corpus eius in ecclesia translatum est in testudineo monumento iuxta altare Sanctae Catharinae, et deinde anno Domini MDXXXII sub abbate Petro Venloo qui fuit abbas 27 in ecclesia translatum sub lignea tumba requiescit. Bene sit scriptori.

76 B2b. In margine toegevoegd door dezelfde hand: *Vulgo Nijkercke*.

77 B2b. In margine toegevoegd door dezelfde hand: *Vulgo Norck*.

78 Deze toevoeging komt woordelijk overeen met het slot van de desbetreffende *Vita* in de *Vitae Abbatum*.

Vertaling.

Siard was de vijfde abt van Mariëngaarde, over welk klooster hij 36 jaar de leiding had. Hij stierf in 1230 op 13 november. Hij stichtte een uithof in Bakkeveen. Eerst is hij in de kloosterkerk van Mariëngaarde aan de zuidzijde van het priesterkoor begraven, later binnen het koor der kanunniken in een schitterende marmeren tombe, waar zijn lichaam lange tijd heeft gelegen. Uiteindelijk werd in 1510 op het feest van Sint-Lucas onder abt Paulus, de zesentwintigste abt van Mariëngaarde – die op kanonieke wijze was gekozen naar wet en statuten der premonstranzers volgens de procedure van een indirecte verkiezing, en die zevenentwintig jaar de leiding over het klooster had – zijn lichaam in een overkoepeld monument naast het altaar van Sinte-Catharina overgebracht en vervolgens in 1532 onder abt Petrus Venlo, de zevenentwintigste abt, naar de kerk gebracht, waar hij nu rust in een houten tombe. Heil de schrijver!

Een algemene tekst over de orde. In alle B-handschriften

DE ORIGINE CANDIDISSIMI ORDINIS PREMONSTRATENSIS

Anno redempti orbis millesimo centesimo vigesimo tempore Honorii secundi ponti[ficis] Romani Norbertus Lotharingus genere, divitiis atque facundia clarus, sacerdos relicta seculi pompa ordinatus, Magdeburgensis ecclesiae canonicus existens, divino spiritu vocis instar raptus, verbo predicationis instituit.⁷⁹ Nudus nudum sequitur Christum; quorundam etiam religiosorum moribus exploratis, sumpto habitu candido,⁸⁰ internam mentis puritatem vitaeque innocentiam declarans, vitam inaudita austeritatis assumpsit. Per aliquod tempus nudus, etiam brumali tempore, incessit pedibus, non destitit verbum Dei spargere, animas Christo lucrificans. Ab Honorio [B2: (Honorio) *papa] benigne exceptus, ordinis confirmationem Praemonstratensis quam flagitabat digne consecutus est. A Calixto [B2: (Calixto) deinde papa] commendatur Bartholomeo⁸¹ episcopo Laudensi, quo adiutore in pago Praemonstratum dicto divinitus inspiratus recedit, ibique solitariam et religiosam vitam agens multosque fratres colligans, regulam Sancti Augustini suscipit. Vide: Vincentium Belvacensem in Spec[ulo hystoricali Argentorati ed. 1473, II 229; Joannem] Naucle[rum Chronicon II] generati[onem] 38 [ed. Tübingen 1516].

Vertaling

OVER DE OORSPRONG VAN DE STRALEND WITTE ORDE VAN PRÉMONTRÉ

In het jaar van de verlossing der wereld 1120 ten tijde van Honorius II, bisschop van Rome, ging Norbert, geboortig uit Lotharingen, befaamd om zijn rijkdom en welsprekendheid, tot priester gewijd na de ijdelheid der wereld achter zich te hebben gelaten en die kanunnik was van de kerk van Maagdenburg, zich toeleggen op het woord der prediking, door de Heilige Geest als door een stem geraakt.⁸² Naakt volgde hij de naakte Christus,⁸³ maar na ook de gebruiken van een aantal religieuzen te hebben onderzocht, nam hij het witte kleed aan,⁸⁴ daarin de innerlijke zuiverheid van geest en de onschuld van het leven tot uiting brengend, en aanvaardde hij een leven van ongehoorde strengheid. Menige tijd ging hij zelfs 's winters barvoets en hield niet op het woord Gods uit te zaaien en de zielen voor Christus te winnen. Door paus Honorius goedgunstig ontvangen, verwierf hij welverdiend de bevestiging van de premonstratenzerorde waarop hij sterk had aangedrongen. Door paus Calixtus werd hij vervolgens aanbevolen bij Bartholomeus, de bisschop van Laon, met wiens hulp hij zich, van Godswege bezielde, terugtrok in het dorpje Prémontré, waar hij een afgezonderd, religieus leven leidde, vele broeders om zich heen verzamelde en de regel van Sint-Augustinus aanvaardde. Zie Vincentius van Beauvais en Johannes Nauclerus.

79 Matthaëus, ter plekke in een noot: ...habitum, quum non ab homine neque per hominem accepit, Apostolicis sanctionibus confirmatum fratribus observandum tradidit (Alberic ad Ann. 1119).

80 Tweede noot Matthaëus over het witte habijt: Praemonstratensium hic. Unde et orta hinc contentio inter ipsos et Carmelitos.

81 Hs. B1 Barptolomeo. Zo ook in B1a. In B2a gecorrigeerd.

82 Matthaëus: 'Daar hij het habijt niet van een mens of door bemiddeling van een mens maar met uitdrukkelijke bevestiging van de Apostolische (stoel) had ontvangen, gaf hij het door aan de broeders om er naar te leven.'

83 Dat wil zeggen: 'Bezitdoos volgde hij de arme Christus'.

84 Matthaëus: 'Dit is dus het habijt der premonstranzers. Hierover ontstond daardoor onderlinge strijd met de Karmelieten.'

BIJLAGE 3 LEVENSBERICHT SIBRANDUS LEO door Suffridus Petrus

Naar het handschrift van Suffridus Petrus in Tresoar 64 A, fol. 10v. Ontleend aan Wumkes, *Abtenlevens*, 89. Hier volgt de Latijnse tekst. De Nederlandse vertaling is in de tekst van hoofdstuk 1 verwerkt. Tussen vierkante haken is cursief de paginering van Wumkes aangegeven.

[89] Sibrandus Leo Leoardiae patre Leone naupego natus est, cui si fortunae tenuitas in prima adolescentia non obstisset, nulli suorum aequalium secundus esset. Erat enim in eo ingenium vividum et ad omnia sequax, sed cum et legitime natus non esset, nec haberet quo studia sustentaret, per dispensationem, ut vocant, quamquam satis difficulter, impetravit eius mater, ut in conventum Lidlumanum reciperetur, qui prope Franekeram fuit ordinis Praemonstratensis. In hac igitur abbatia monasticam vitam professus, Sibrandus alacri studio ad ordines sacerdotales contendit, quos et gradatim adeptus, concionando se exercuit, in quibus et paulatim usu industriam adiuvante eminere cepit. Itaque cum ista abbatia aliquot pagos habeat, quibus jure patronatus de pastoribus prospiciat, evenit, ut vita defungeretur pastor, qui erat in Meinaldemio qui pagus non multo plus uno miliari occidentem versus Leoardia distat. In huius igitur locum suffectus est Sibrandus, qui post aliquot annos hinc Bellocomum ad pinguiorem eiusdem sui conventus pastorum simili eventu et postea rursus in Meinaldemium translatus fuit. Inde tandem gliscentibus toto Belgio sacris factionibus eiectus, patria extorris, ad extremum in Cousemara sui ordinis praeposituram in terra Groningana vita cum morte commutavit, anno Christi, ni fallor, 1583 aetatis suae plus minus quinquagesimo quarto.⁸⁵ Legationes aliquot nomine abbatum Frisiorum sui ordinis non infeliciter obiit in Eyffliana et in Brabantia ad superiores ordinis sui in causis nequaquam frivolis.

Miro studio hic nos a teneris annis coluit, non modo Leoardiae, ubi sub uno praeceptore M. Cornelio Coleberto instituti sumus, sed et Lovanii, quo aliquando excurrit et patriam subinde nos visitantes diversis in locis humanissime exceptit: libenter enim illi gratificati sumus tum docendo tum admittendo, si quid eiusmodi esset, in quo vel consilium vel auxilium nostrum illi profuturum esse prospiceremus. Itaque nostro maxime hortatu Tabulam geographicam Frisiae composuit, quam excudit primum Jacobus Daventriensis et deinde locupletatam anno 1579 Hohenbergius, et auctario Tabulae Hopperianae extendit, quae situm Frisiae representat, qualis sub [90] Augusto Caesare fuit, ut in Hoppero diximus.⁸⁶ Deinde vero cum historiae nomine, quam in gratiam patriae meditabamur omnes amicos fatigaremus ut nobis antiquitatum monumenta suppeditarent, datis literis et ipsum quoque hortati sumus, ut undecumque posset, antiquitates patriae corrogaret ac nobis transmitteret, quarum acquirendarum ille ut si quis alius maximam commoditatem habebat, cum ob conventus duos Lidlumensem et Mariengaerdensem sui ordinis, in quo utroque abbates et religiosi complures valde diligentes et industrii vixerunt, tum etiam propter consuetudinem nobilissimae familiae Hemmemanae, quae Bellocomi est, ubi Sibrandus tum pastor fuit. Nam cum ipse nobilissimus amplissimusque vir ac dominus, et nobis dum vixit singularis patronus, Hector ab Hemmema huius familiae pater, haud facile tota Frisia parem in antiquitatum cognitione haberet; quatuor etiam filios habuit Duconem, Sixtum, Dominicum et Renicum insigniter earum studiosos, atque etiam mei amantissimos. At praestitit quidem se tum Sibrandus in hoc negotio diligentem ac strenuum et collegit sylvam quandam rerum gestarum nequaquam contemnendam, quam et se mihi transmissurum esse Lovanium, literis Bellocomo datis 28 Julii anno 1571 spondidit. Eiectus autem in exilium secum patria eam extulit, et reverendo domino Theoderico Cousmariensi praeposito moriens commendavit, ut is proxima occasione Coloniam ad me transmitteret. Quod mandatum eius exequi inter praepositum et me dignatus est amplissimus vir ac reverendus dominus Gellius Istanus Joannitarum, in Hospitali prope Snecam commendator et iam commissarius in Baffelt, de quo infra latius, qui sylvam istam Sibrandi ad me transmisit 11 octob. Anno 1584. Quae magnum adiuventum attulit conatibus nostris maxime in originibus

85 Hier zijn ruim zes regels doorgehaald.

86 Hier zijn vier en een halve regel doorgehaald.

Behalve de twee kronieken heeft Sibrandus Leo ook de eerste gedrukte kaart van Friesland nagelaten. Hij voorzag deze fraaie kaart uit 1580, bekend als de 'pauwenkaart', van een bijkaart van Friesland in de Romeinse tijd en was daarmee de eerste historisch-geograaf in dit gewest. Foto Tresoar Leeuwarden. (Inv.nr. K.v. F. 55c)

familiarum et ecclesiarum et civitatum adnotandis, qua et se in civitatum descriptione magnopere adiutum esse idem commendator ad me datis literis profitetur.

Scripsit hic Sibrandus etiam plura, quae olim in Meinaldemio mihi ostendit, sed an praeter Tabulam istam geographicam in lucem emiseric, equidem nondum comperi.⁸⁷

BIJLAGE 4

TWEE VIJFTIENDE- EN ZESTIENDE-EEUWSE DOCUMENTEN

Hierin opgenomen zijn brieven van

a. 4 maart 1494

b. 25 juni 1547

a. BRIEF van de abt en het convent van Mariëngaarde aan keizer Maximiliaan 4 maart 1494. (Alleen in vertaling. De Latijnse tekst is meerdere malen uitgegeven: door Wybrands, *Gesta Abbatum*, 263-265; ook in Oosterhout, *Pax Groningana* onder nummer 112. Vgl. ook O. Vries, *Heilige Roomse Rijk*, periode 1491-1500).

Aan de roemruchte, onoverwinnelijke Vorst en Heer Maximiliaan, bij de gratie Gods Rooms Koning enzovoort, altijd Vermeerderer van het Rijk en aan de andere vorsten en gebieders, allen tezamen en ie-

⁸⁷ Bijgeschreven met een andere hand: *Praeterea quae prima editione commemoravimus, scripsit vitas Abbatum in Mariengaarde et Lidlom, ut ex literis filii eius Joannis Sibrandi discimus.*

der van hen in het bijzonder, van beide standen, geestelijke en wereldlijke, en allen die dit nu zullen zien of horen: Tako, door Gods goedheid heer abt, Paulus, prior, Joannes, supprior, Alard, kellenaar, en de overige broeders en kanunniken van het klooster der Gaarde van de Heilige Maria, de altijd glorieuske maagd, van de orde van Premonstreit in het bisdom Utrecht en westelijk Friesland.

Wij doen U weten en brengen vol droefheid en klachten te uwer kennis de ergernissen, problemen, onderdrukkingen en allerlei lasten die wij zo dikwijls van stadhouders, hoofdelingen of van hun overal rondwarende troepen en handlangers in veel hoedanigheden en lange tijd te verduren hebben gehad. Want niet één-, twee- of driemaal, maar herhaaldelijk vielen ze bij ons binnen, aten en dronken alles op, braken de keukendeuren, de dubbele deuren van de kelder en van andere kloostergebouwen en gastenverblijven open en richtten met armborsten, bijlen, werpspiezen, stokken en dergelijk wapentuig vernielingen aan; ze zagen er niet tegenop de heilige plaatsen te schenden, zo erg, dat het ons onmogelijk was om, zoals we zouden willen en het voor ons beter zou zijn, de toegang tot het Slot of andere gesloten ruimten te bewaken, zodat, o gruwel, ieder die overdag of 's nachts het klooster in of uit wilde gaan, dat ook tot schade en schande van ons klooster gemakkelijk kon doen. Bovendien zijn ze er niet voor teruggeëind met de wapens in de hand de religieuze priesters te bedreigen, met ontblote zwaarden heer abt en de anderen te achtervolgen en de kerk in te drijven, het dienstpersoneel schrik aan te jagen, het serviesgoed – nadat ze spijs en drank verzwolven hadden – te breken en stuk te slaan, en bovendien het serviesgoed dat voor eten en drinken is bedoeld – schandelijk om te zeggen – met hun eigen uitwerpselen en vuiligheid kapot te maken of in het vuur te werpen, de vensters en ruiten der gebouwen te vernielen en er niet voor teruggeëind nog meer soortgelijks uit te richten. Tenslotte mochten wij onze eigen akkers niet gebruiken, verkopen of aan anderen verhuuren zonder hun instemming en vergunning. Ja, soms werden wij door hen gehinderd de akker te beploegen, te bewerken en te bezaaien, zodat heer abt met alle andere geestelijken en al zijn religieuze broeders eigenhandig de ploegen moest hanteren en besturen, en zij met lichaamsgevaar en zieleleed de akkers ploegden en de aarde met zaaigoed in orde maakten. Ook hebben ze met geweld onze lastdieren uit de weilanden en de wagens uit de stallen gehaald en – zoals we met eigen ogen hebben gezien – zolang zij het wilden voor eigen gebruik klaar gemaakt. Zonder veel moeite vergoten ze onschuldig bloed, doodden een onschuldige en beoedelden en ontwijdden ze met het bloed en de wrede dood van een onschuldige ons kerkhof. Hoe dikwijls, hoe intens en op welke manieren zijn we door hen getart, in moeilijkheden gebracht, is ons verdriet aangedaan en zijn we lastig gevallen, zodat we – niet zonder vrees voor de dood – menigmaal een afkeer kregen van het leven. Vandaar ook dat wij, zo dikwijls in droefheid gedompeld en door verdriet overmand, onze ogen tot de Almachtige omhoog richtten – daarbij rekening houdend met onze eigen zonden – en tenslotte troost ontvingen, goede raad kregen en ons, om onszelf te verdedigen, verenigden en verbonden met andere stadhouders die geen vernielers, met andere schutslieden die geen rovers, en met andere aanhangers van recht en waarheid die niet brooddronken waren, namelijk met de schrandere en omzichtige Groningers en slechts omwille van ons welzijn, rust, vrede en veiligheid, en dit alles zonder dwang, zonder aansporing van elders, ook niet door mooie woorden verlost, maar vrijwillig en met veel volharding onzerzijds – uiteraard steeds met voorbehoud in alles van onze gehoorzame dienstbaarheid en eerbied aan onze meerderen.

Wij smeken, in volledige toewijding aan Uwe Heilige Koninklijke Majesteit, bij de tedere ontferming van⁸⁸ Jezus Christus, onze Verlosser en bij de verdiensten der roemrijke en onbevleete Maagd Maria, zijn Moeder, dat gij U inzet – dit als raadgeving voor sommige lieden die vrede, gerechtigheid en waarheid haten – om te voorkomen, dat Gods kerk en haar dienaren die dag en nacht voor het heil van hun koning en rijk bidden, van de hierboven bedoelde bescherming wordt beroofd of dat de gelegenheid geboden wordt dat ze beroofd wordt en aan bovengenoemde misdadigers ter plundering en beroving wordt overgegeven, en dat God dat verre van het hart van Uwe Koninklijke Majesteit moge afhouden en weghouden, zoals wij niet betwijfelen dat dat gebeuren zal.

Tot waarborg en bewijs van al wat hierboven gezegd is hebben wij het goed bevonden het zegel van ons klooster tezamen met ons [abts]zegel hieraan te hangen. In het jaar des Heren 1494 op 4 maart.

b. BRIEF van het convent en de nieuwgekozen abt van Mariëngaarde aan de abt van Steinfeld, 25 juni 1547. (met gedeeltelijke vertaling).

Naar het origineel in het archief van de abdij Steinfeld in het Staatsarchiv Düsseldorf, ex Act. No. 39). Gepubliceerd door Wybrands, *Gesta Abbatum*, 273-275.

Domino ac domino N. abbati in Steenvelt Conventus Orti Sancte Marie semper Virginis una cum noviter eiusdem conventus electo suo Patri Abbati ac Superiori gaudium optat et impertit tale videlicet, quale Apostolus ad Hebreos commemorat, dicens: Ut cum gaudio hoc faciant et non gementes, etc.; secundum premissa supplicationem.

Notum facimus paternitati vestre, quod – cum antenominatus Conventus per mortem domini Johannis Hasselt, ultimi abbatis eiusdem, orbatus esset suo pastore – ne grex oberraret sine ductore, ne membra periclitarentur sine capite, et ne procinctus belli antesignani pateretur dispendium, ac tandem ne aliqua occasio daretur malignis: eiusdem prenominati conventuales quantocius convenisse⁸⁹ iuxta ritum ac morem ordinis, desolate ecclesie de novo provisuri pastore.[274] Omnibus igitur ex more ceremoniis observatis atque debito modo celebratis, elegimus ac electum hac nostra presenti supplicatione insinuamus virum strenuum eruditum scientia ac bonis moribus ornatum, fratrem Henricum de Wolvenga, sepe nominati conventus canonicum tunc temporis priorem. Huic electioni interfuerunt duo venerabiles abbates, scilicet Goertfridus Zwollis, abbas Vallis Sancte Marie, alias Lydlum, et dominus Theodericus de Lonen, abbas Sancti Bonifacii in Dockum; quorum posterior electum hunc, prout a predecessore vestro eidem concessum, confirmavit; accedente insuper placet dominorum terre, sicut regionis mos est; suscepta denique confirmatione et consecratione episcopali a vicario episcopi Traiectensis, adimpletis omnibus ad hoc requisitis, suspensa interim – non tamen posthabita – confirmatione paterna, donec copia daretur convenientius hanc requirendi et impetrandi. Ne igitur hec cassarentur et benedictione carerent, nos conventuales conventus sepe dicti in termino mittimus hanc legationem nostro ac electi nomine, prout moris est, et rogantes ea que pacis sunt: quatenus hunc electum ac per abbatem de Dockum nomine vestro confirmatum denuo confirmare paterna vestra dignatio dignetur, ac confirmationem de se ante factam vestri predecessoris concessione [et] indulgentia acceptam ratam ac firmam, necnon eandem acceptare ratificare ac confirmare paterna benevolentia habere velit, ac suis rescriptis declarare, ut filii ac subiecti paternitatis vestre huiusmodi rescripto gaudeant et letificentur se ad serviendum Domino in tranquillitate mentis ac maiori confidentia animentur; in compensationem⁹⁰ beneficiorum acceptorum, licet exiguam dummodo, laborum ac bonorum operum per nos factorum paternitatem vestram facientes participem, nocte ac die pro ea rogantes ac sibi commissis, ut Deus paternitatem vestram conservet illesam et incolumem.

Quod autem tarde misimus, non contemptus aut vilipensio, sed viatorum periculum ac maliciam temporum in causa fuisse, certissime sciat sanctitas vestra.

In premissorum veritatem ac testimonium nostri [275] conventus presentibus est impressum. Anno Domini Millesimo quingentesimo quadragesimo septimo, vicesimo quinto Junii.

Fr. Johannes Zutphanie prior s[ub]s[cri]p[si]t

Fr. Winandus Gelrie supprior sspt

Fr. Johannes Groningen, in Bethleem monasterio monialium prior, meo stilo proprio subsignavi.

Fr. Albertus Zwollis sspt.

Gedeeltelijke vertaling

Aan Here Here, abt van Steinfeld zij door het convent van Mariëngaarde tezamen met de nieuwgekozen Vader Abt en Superior van dit convent alle goeds gewenst en een nederig verzoek overhandigd over de zaken die al eerder gemeld zijn en wel op de wijze waarop de Apostel zich tot de Hebreëen richt waar hij zegt⁹¹ dat ze dit met vreugde moeten doen en niet met zuchten enz.

⁸⁹ Sic!

⁹⁰ Sic!

⁹¹ Hebr. 13, 17.

Wij doen uwe vaderlijkheid weten, dat wij – daar ons hiervóór vermeld convent door de dood van heer Joannes Hasselt, zijn laatste abt, beroofd is van zijn herder – zo snel mogelijk volgens de regels en de gebruiken van onze orde het verweesde klooster van een nieuwe herder willen voorzien, opdat niet de kudde zonder leidsman verdwaalt, opdat niet de ledematen zonder hoofd in gevaar komen, opdat ook niet het voorste gelid van de strijd wordt blootgesteld aan verspilling, en tenslotte opdat aan slechte mensen geen kansen geboden worden.

Met inachtneming van de gebruikelijke en naar behoren ten uitvoer gebrachte ceremoniën hebben wij broeder Hendrik [Smenck] van Wolvega gekozen, een krachtig, ontwikkeld en met deugden gesierd man, op dat moment kanunnik en prior van dit genoemd convent, en we hebben bij hem door onze dringende smeekbeden aangedrongen de keuze te aanvaarden. Bij deze keuze waren aanwezig twee eerwaarde abten, namelijk Godfrid van Zwolle, abt van Mariëndal alias Lidlum en heer Theodeorik van Loon, abt van het Bonifaciusklooster in Dokkum. Van deze [abten] heeft laatstgenoemde de gekozenen de bevestiging verleend, zoals hem die door uw voorganger was toegekend. Bovendien werd daar aan toegevoegd het placet van de wereldlijke heren, zoals de gewoonte in dit gewest is. [Volgen de gebruikelijke plichtplegingen].

BIJLAGE 5 JAARSTIJLEN

Wumkes is stellig in zijn opvatting in dezen:⁹² volgens hem gebruikt Sibrandus in zijn Abtenlevens de normale Kerststijl, ook al omdat de premonstratenzers in de *Circaria Frisia* geen eigen stijl bezaten.⁹³ Hij leidt dat af aan omschrijvingen die de auteur bij zijn jaaraanduidingen gebruikt. Uitdrukkingen als: *anno salutis*, *anno redempti orbis*, *anno domini*, etc. en vooral *anno salutis partae*, *anno virginei partus*, *anno partus salutiferae*. Mariëngaarde en Lidlum zouden dan ook dezelfde jaarstijl hebben gebruikt die in het klooster Bloemhof te Wittewierum gehanteerd werd.

We willen Wumkes graag volgen, maar blijven wel met een drietal problemen zitten. Allereerst staat aan het eind van het levensbericht van Ento, de tweede Mariëngaarder abt, in afschrift-A te lezen: ... *animam ipsi Creatori reddit, praefecturae anno 8 Dominicae incarnatione 1184, tertio nonas Septembris*. ('... schonk hij zijn ziel in het achtste jaar van zijn bewind aan zijn Schepper terug in het jaar van 's-Heren Menswording 1184 op de derde september'). En bij Syard, de vijfde abt: ... *praefecturae anno 36 animam ... Domino suo reddit, anno salutis 1230 ipsa nocte S. Brictii* ('... schonk hij in het 36ste jaar van zijn bewind zijn ziel ... aan zijn Heer terug, in het jaar van het heil 1230 op Sint-Brictiusnacht [12/13 november]'). Beide data, 8 en 36, werden om tot de Kerststijl te komen door Wumkes gewijzigd in 9 en 37, ofschoon zowel afschrift-A als de *Brevis Historia* de getallen 8 en 36 geven. Ons inziens mag men een oude tekst nooit onnodig omzetten. Het is in deze gevallen ook niet nodig dergelijke escapades uit te voeren. Als hier de Paasstijl of eventueel de Maria-Boodschapstijl wordt aangehouden is het cijfer 8 namelijk juist. De voorganger van Ento, Frederik, stierf op 3 maart 1175 (als de Paasstijl wordt gehanteerd; in onze jaarstijl zou dat 1176 moeten luiden); Ento stierf in het najaar van 1184, dus acht jaar later.

Het tweede geval is simpeler. Syard begon zijn ambt na 20 juni 1194, de sterfdag van Joannes. Hij stierf in de nacht van 12/13 november 1230, 36 jaar na zijn start. Conclusie: Gabbema en de *anonymus* van de *Brevis Historia* kunnen best gelijk hebben. Zogenaamde correctie is niet nodig. Wisseling van jaarstijlen komt de hele Middeleeuwen voor.⁹⁴ Bovendien was de Paasstijl in belangrijke delen van de Noordelijke Nederlanden populair.⁹⁵

Een afzonderlijk probleem is het jaar van overlijden van Theodorik, de negende abt van Mariëngaarde. Zowel Gabbema als de *Brevis Historia* geven 1275. Wij willen pleiten voor een correctie in 1276. De

92 Wumkes, *Abtenlevens*, XXXIII.

93 Zie Hufer, 'Middeleeuwse jaarstijlen', 65-75.

94 Hufer, *Ibidem*, 70/71.

95 In de grafelijke kanselarij van Holland was de Paasstijl vanaf de dagen van Floris V tot diep in de zestiende eeuw nog in gebruik. Zie: Fruin, *Chronologie*, 54 e.v.

reden waarom, schuilt in de volgende berekening. In de levensbeschrijving van Valto, de elfde abt van Mariëngaarde (1280 en 1306), staat te lezen, dat deze Theodorik tijdens het bewind van deze Valta in gezelschap van Menko van Wittewierum de reis gemaakt zou hebben naar en van het Generaal-Kapittel. Dat is onmogelijk, daar Valto pas in 1280 aantrad en Menko in begin 1276 stierf. In de kroniek van Suffrid, de zesde abt van Lidlum wordt echter beschreven, dat het abt Theodorik was die met Menko de reis maakte. Dat kan echter alleen als de sterfdatum van Theodorik op 15 januari 1276 wordt gezet. We moeten er dan van uitgaan, dat de bron die Sibrandus Leo gebruikte, de Paasstijl hanteerde. Iets wat een acceptabel resultaat geeft.

BIJLAGE 6 ABTENLIJSTEN VAN LIDLUM EN MARIËNGAARDE

LIDLUM

Sibodus (Sibo) stichter van Lidlum	
Jelmarus (Jelmar)	(1) 1183-1192
Tziallingus (Tzialing)	(2) 1192-1199
Meynsso	(3) 1199-1204
Syardus (Syard)	(4) 1204-1232
Sibodus (Sibo)	(5) 1232-1252
Ulbodus (Ulbo)	(6) 1252-1256
Hoytetus (Hoyto)	(7) 1256-1275
Suffridus (Suffrid)	(8) 1275-1283
Ulbodus II of Ulpius (Ulbo)	(9) 1283-1296
Idzo Hermana	(10) 1296-1309
Pibo Sibranda	(11) 1309-1325
Etelocus (Eelko) Liauckama	(12) 1325-1332
Kempo de Weijdom	(13) 1332-1336
Godefridus (Godfried of Goerd) Andla	(14) 1336-1347
Vibrandus (Wibrand) Vobbinga	(15) 1347-1351
Syardus II (Syard)	(16) 1351-1352
Theodericus (Theodorik)	(17) 1352-1369
Vibrandus II (Wibrand)	(18) 1369-1384
Aesgo	(19) 1385-1386
Tetardus (Tetard of Tziaerd)	(20) 1386-1422
Hesselus (Hessel)	(21) 1422-1430
Folkerus (Folker)	(22) 1430-1439
Reijnerus (Reiner)	(23) 1439-1447
Tjabbo (Tjebbo)	(24) 1447-1450
Folkerus Folker (de tweede keer abt)	1450-1468
Refridus (Rioerd) Roorda	(25) 1468-1471 (1474?)
Aesgo II	(26) 1471 (1474?)-1484
Nicolaus (Nicolaas)	(27) 1484-1488
Jacobus Zelandus (Jacob van Zeeland)	(28) 1488-1492 (?)
Petrus (Pieter) Valck	(29) 1492(?)-1505
Duvelandus (Duiveland), Joannes	(30) 1505-1518
Keppel, Joannes	(31) 1518-1543
Godefridus (Godfried) Doeys	(32) 1543-1553
Isbrandus (Ijsbrand) Harderwijck	(33) 1553-1570
Geelmudensis (Geelmuiden), Joannes	(34) 1570-(1580)

MARIËNGAARDE

Fredericus Feijko (Frederik)	(1) 1163-1175
Ento	(2) 1175-1184
Herbrandus (Herbrand)	(3) 1184-1185
Joannes	(4) 1185-1194
Syardus (Syard)	(5) 1194-1230
Sibrandus (Sibrand)	(6) 1230-1238
Jaricus (Jarich)	(7) 1238-1240
Jelgerus (Jelger)	(8) 1240-1259
Theodericus (Theodorik) Sceltinga	(9) 1259-1275
Bavo	(10) 1275-1280
Valtetus (Valto)	(11) 1280-1306
Sibrandus II (Sibrand)	(12) 1306-1313
Poptetus (Poppo, Popte)	(13) 1313-1329
Jelgerus II (Jelger)	(14) 1329-1344
Valtetus II (Valto) Sceltinga	(15) 1344-1350
Vilhelmus (Wilko of Verp)	(16) 1350-1353
Fredericus II (Frederik)	(17) 1353-1374
Hesselus (Hessel)	(18) 1374-1385
Gerbrandus (Gerbrand)	(19) 1385-1394
Vyardus (Vyard)	(20) 1394-1418
Liudulphus (Liudulf of Lioelof)	(21) 1418-1420
Vibrandus (Wibrand of Vopko)	(22) 1420-1427
Tzialingus (Tzialing)	(23) 1427-1462
Vilhelmus II (Willem)	(24) 1462-1485
Tako Aebinga	(25) 1485-1506
Paulus Boeckholt	(26) 1506-1533
Petrus Venlo	(27) 1533-1540
Hasselus (Hasselt) Joannes	(28) 1540-1548
Henricus (Hendrik) Smenck	(29) 1548-1555
Godefridus (Godfried)	(30) 1555-1567
Regnerus Asperensis (Asperen)	(31) 1567-1570

Bronnen en Literatuur

GEDRUKTE BRONNEN

- Acta Sanctorum*. Deel Martius. J. Bollandus e.a. ed. (Antwerpen 1668).
- Augustinus, Aurelius, *Belijdenissen*, Nederlandse vertaling A. Sizoo (derde druk Delft 1948).
- Bonaventurae Opera Omnia* V (Typ. Coll. S. Bonaventurae 1891).
- Brouette, E., 'l' Obituaire de l'abbaye de Bonne-Espérance de l'ordre de Prémontré, *Analecta Praemonstratensia* 36 (1960) 287-316; 37 (1961) 85-127; 282-307; 38 (1962) 111-131; 283-322; 39 (1963) 132-152; 277-303; 40 (1964) 90-137; 287-323; 41 (1965) 93-150.
- Brugmans, H., ed., 'De kroniek van het klooster Aduard', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 23 (1902) 1-188.
- Buma, W.W., ed., 'Ephemerides Leovardienses of Leeuwarder aantekeningen van den notaris Anthonius Joost zoon 1566-1568', *De Vrije Fries* 9 (1862) 387-440.
- Chronographia Johannis de Beke*, H. Bruch ed., Rijks Geschiedkundige Publicatiën 143 (Den Haag 1973).
- Cicero, Marcus Tullius, *Scripta quae mansuerunt omnia*, fasc. V, *De Oratore*, R. Westman ed. (Leipzig 1980).
- Dante's *Goddelijke Komedie*. Het Paradijs, vert. C. Kops (Utrecht 1928).
- Denzinger, H., *Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen* (37ste druk, Freiburg im Breisgau 1991).
- Diarium Furmerii*. Dagboek van Bernardus Gerbrandi Furmerius 1603-1615, landsgeschiedschrijver van Friesland, D.W. Kok en O. Hellinga ed. en vert. (Leeuwarden 2006).
- Emden, A.B., *A biographical register of the University of Oxford to A.A. 1500* (Oxford 1959).
- Emmius, U., *Rerum Frisicarum Historiae libri X* (Franeker 1596).
- Förstemann, C., *Album Academiae Vitebergensis*, twee delen (Leipzig 1841).
- Froissart, J., *Les Chroniques de Sire J'en*, J. Buchon ed. (Parijs 1835).
- Gabbema, S.A., ed., *Clarorum virorum epistolae* (Harlingen 1669).
- Gesta abbatum Orti Sancte Marie*, Aem. W. Wybrands ed. (Leeuwarden 1879).
- Groot Placaat- en Charterboek van Vrieslant*, 5 dln., G.F. thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg ed. (Leeuwarden 1768-1793).
- Horatius Flaccus, Q(uintus), *The Odes*, ed. en vert. K.B. Quin (Londen 1980).
- Hugo, Ch.-L., *Sacrae antiquitatis monumenta historica, dogmatica, diplomatica*, 2 dln. (Étival 1725).
- Keussen, H., *Die Matrikel der Universität Köln 1339-1566*, 4 dln. (Bonn 1919-1931; Düsseldorf 1981).
- Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*, H.P.H. Jansen en A. Janse ed. en vert. (Hilversum 1991).
- Leinsle, U.G., ed., 'Das Tagesordnungsbuch (Diurnus) und die Schulordnung der Reichsabtei Roggenburg 1785-1801', *Analecta Praemonstratensia* 78 (2002) 5-227.
- Matthaeus, A., *Veteris aevi analecta seu vetera monumenta hactenus non visa* (tweede druk, 5 dln. 4°, Den Haag 1738).
- Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland van den secretaris Jan Rosa*, 12 dln. in 5 bd. (Haarlem/Leiden 1929-1988).
- Miraeus, A., *Ordinis Praemonstratensis chronicon* (Keulen 1613).
- Muller Fzn, S., *De registers en rekeningen van het Bisdom Utrecht*, 2 dln. (Utrecht 1889-1891).
- Muller Fzn, S., *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht (722-1528)*, 4 dln. (Utrecht 1917-1922).
- Ocko Scharlensis, *Chroniicke ende warachtige beschryvinghe van Vrieslant* (Leeuwarden 1597).
- Overdiep, G. en J.G. Tjessinga, *De rechtsomgang van Franekeradeel 1401-1438* (Franeker 1950).
- Pax Groningana*, 204 oarkonden út it Grinzer gemeente-archyf oer de forhâlding Grins-Fryslân yn de fyftjinde ieu, M.G. Oosterhout e.a. ed. (Groningen 1975).
- Paige, J. Le, *Bibliotheca Praemonstratensis ordinis omnibusque religiosis, praesertim vero sancti Augustini regulam profitentibus, utilis maximeque necessaria* (Parijs 1633 ; anastatische herdruk Averbode 1998).
- Peter van Thabor: 'Peter Jacobszoon van Thabor, *Historie van Vrieslant*', 2 dln., H.W.C.A. Visser en H.

- Amersfoort ed., *Archief voor vaderlandsche en inzonderheid Vriesche geschiedenis, oudheid en taalkunde* (Leeuwarden 1824-1827). Herdruk met een inleiding door R. Steensma, Leeuwarden 1973.
- Quedam narracio ... Een verhaal over Groningen, Drente, Coevorden, H. van Rij ed. en vert. (Hilversum 1989).
- Quintilianus, Marcus Fabius, *Institutio Oratoria*, Nederlandse vert. onder de titel *De Opleiding tot Redenaar* door P. Gerbrandy (Groningen 2001).
- Registers van den Aanbreng van 1511 en verdere stukken tot de floreenbelasting betrekkelijk, W.W. Buma ed. (Leeuwarden 1880).
- Registra Vaticana, nrs. 1-2020. Op CDRom/DVD. (www.vatican.va).
- Reusens, E., e.a. ed., *Matricule de l'Université de Louvain*, 10 dln. (Brussel 1903-1967).
- Roefs, V., *De Egmondsche Abtenkroniek van Iohannes a Leydis O. Carm* (Sittard 1942).
- Sibrandus Leo's abtenlevens, zie Wumkes
- Sacri Ordinis Praemonstratensis Statuta et Decreta antiqua (Breslau 1588).
- Schelhorn, J.G., ed., *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und England* (Frankfurt/Leizig 1753, Ulm 1754).
- Schoengen, M., ed., 'Chronicon abbatum Floridi Campi, vulgo Olde Closter per Thomam Groningensem, 30 eius monasterii Abbatem', *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 29 (1903) 129-242; 30 (1904) 419-440; 31 (1905) 153-226.
- Schwinges, R.C., en K. Wriedt, *Das Bakalarenregister der Artistenfakultät der Universität Erfurt* (Jena/Stuttgart 1995).
- Suffridus Petrus, *De Frisiorum antiquitate et origine libri tres* (Keulen 1590).
- Suffridus Petrus, *De scriptoribus Frisiae* (Keulen 1593). In handschrift in Tresoar Leeuwarden, boeknummer 65 hs/a.
- Suffridus Petrus, *Genealogia sive recensio nobilissimae familiae Hermanae* (Franeker 1624).
- Terentius, P[ublius], *Het meisje van Andros en alle overige bewaarde toneelstukken*. Vert. J. Hemelrijk (Hilversum, 1967).
- Thomas Aquinas, *Summa Theologiae I* (Londen 1964-1977).
- Valerij [Maximij] facta et dicta mirabilia, ed. J. Briscoe (Stuttgart/Leipzig 1998).
- Valvekens, J.-B., 'Prémontrés inscrits à l'université de Louvain', *Analecta Praemonstratensia* 22 (1946/1947) 126-132; 36 (1960) 342-345; 38 (1962) 338-343; 39 (1963) 357-359.
- Velden, G.M. van der, ed., 'Brief van de hertog van Alva aan de premonstratenzers in de Nederlanden om in 1572 een nationaal kapittel te houden (te Park) in Leuven', *Analecta Praemonstratensia* 49 (1993) 243-245.
- Vitae abbatum Orti Sancte Marie. Vijf abtenlevens van het klooster Mariëngaarde in Friesland, H.Th.M. Lambooi en J.A. Mol ed. en vert. (Hilversum/Leeuwarden 2001).
- Worp van Thabor: Worp van Thabor: *Worperi Thaborita, Chronicon Frisiae Libri tres*. J.G. Ottema ed. (Leeuwarden 1847); *Worp van Thabor, Kronijk van Friesland, boeken IV en V*, J.G. Ottema ed. (Leeuwarden 1850/1871).
- Wumkes, D.A., ed. *Sibrandus Leo's abtenlevens der Friesche kloosters Mariëngaard en Lidlum* (Bolsward 1929).

LITERATUUR

- Al, P., 'Premonstratenzer aanwezigheid in Nederland', *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 2 (1999) 67-75.
- Aland, K., 'Die theologische Fakultät Wittenberg und ihre Stellung im Gesamtzusammenhang der Leucoren während des 16. Jahrhunderts', in: K. Aland e.a. ed., *450 Jahre Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg*. Band 1, Wittenberg 1502-1817 (Halle/Wittenberg 1952) 155-237.
- Algemene geschiedenis der Nederlanden*, deel VI Het politieke en religieuze leven in Noord en Zuid [1517-1648] 145-411 (Haarlem/Bussum 1979)
- Amersfoort, H., en U.A. Evertsz, *Verhaal van de verrigtingen der Jezuiten in Friesland door pater Willebrordus van der Heyden* (Leeuwarden 1842).
- Andreae, A.J., 'Het verzet der Friezen tegen de Spaansche dwingelandij gedurende het tijdvak 1566-1574', *De Vrije Fries* 16 (1886) 387-534; 17 (1888) 1-112.
- Apeldoorn, L.J. van, *De kerkelijke goederen in Friesland*, 2 dln. (Leeuwarden 1915).
- Ardura, B., *Nicolas Psaume ... L'idéal pastoral du concile de Trente incarné par un Prémontré* (Parijs 1990).
- Ardura, B., *Prémontrés. Histoire et spiritualité* (Saint Étienne 1995).

- Arnold, U., 'Edmund von Werth, priester van de Duitse Orde en bisschop van Koerland', in: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de Balije Biesen*, dl. 1: *Leden van de Duitse Orde in de Balije Biesen* (Bilzen 1994) 189-214.
- Augustinus, *Confessiones*. Nederlandse vert. A Sizoo (3de druk, Delft 1948).
- Axters, St., *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, dl. 3, *De Moderne Devotie 1380-1550* (Antwerpen 1956).
- Backmund, N., *Monasticon Praemonstratense*, 3 dln. (Straubing 1949-1956).
- Backmund, N., *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens* (Averbode 1972).
- Backmund, N., 'Spätmittelalterliche Reformbestrebungen im Prämonstratenserorden', *Analecta Praemonstratensia* 56 (1980) 194-204.
- Backmund, N., 'Kloosternaam en titulatuur', *Pro Nostris* 26 (1961) 6-10.
- Bakhuizen van den Brink, R.C., 'Markerhoofd', *De Vrije Fries* 10 (1865) 101-143.
- Baks, P., 'Saksische heerschappij in Friesland, 1498-1515: dynastieke doelstellingen en politieke realiteit', in: J. Frieswijk e.a. (red.) *Fryslân, staat en macht 1450-1650* (Hilversum/Leeuwarden 1999) 85-106.
- Bange, P. e.a. (red.), *De doorwerking van de Moderne Devotie*. Windesheim 1387-1987 (Hilversum 1988).
- Bange, P., 'Geen vette prebenden', *Trajecta* 11 (2002) 113-128.
- Bavel, B.J.P. van, *Goederenverwerving en goederenbeheer van de abdij Mariënweerd 1129-1592* (Hilversum 1993).
- Beek, L. van, 'Hellepijn of hemelpoort? De vier uitersten in het eerste Collatieboek van Dirc van Herxen (1381-1457)', *Madoc* 21 (2007) 96-105.
- Begheyn, P.J., 'De eerste Noordnederlandse Jezuïeten 1543-1556', *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 12 (1976) 105-135.
- Berg, J.B., *Steinfeld und seine Tochterkloster* (derde druk, Steinfeld 1930).
- Berg, H.M. van den, 'Plattegrondvormen van middeleeuwse kerken in Groningen en Friesland', *Bulletin van de koninklijke Nederlandse oudheidkundige bond* 69 (1970) 14-26.
- Bergsma, W., 'Suffridus Petrus als landshistorienschrijver', *It Beaken* 56 (1994) 80-123.
- Bergsma, W., 'De Reformatie in Friesland: geschiedenis en geschiedschrijving', in: S. Zijlstra e.a. (red.), *Vroomheid tussen Vlie en Lauwers. Aspecten van de Friese kerkgeschiedenis* (Delft 1996) 97-134.
- Bergsma, W., *Tussen Gideonsbende en publieke kerk. Een studie over het gereformeerd protestantisme in Friesland 1580-1650* (Leeuwarden/Hilversum 1999).
- Berkel, K. van, 'Het Oldeklooster in de Friese politiek, 1572-1580', *De Vrije Fries* 77 (1997) 55-88.
- Berlière, U., 'La commende aux Pays-Bas', in: *Melanges Godefroid Kurth*, dl. 1 (Luik 1908) 185-201.
- Beuningen, P. Th. van, *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop* (Assen 1966).
- Bijsterveld, A.J., *Laverend tussen kerken en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570* (Amsterdam 1993).
- Bilderdijk, W., *Geschiedenis des Vaderlands*, H.W. Tydeman ed., 13 dln. (Amsterdam 1832-1853).
- Blaise, A., zie: *Lexicon Latinitatis*
- Bloemendal, J., 'Humanistische onderwijsvernieuwing en Latijns toneel in de Noordelijke Nederlanden. Murmellius en Crocus', *Holland* 37 (2005) 134-147.
- Bömer, A., *Die lateinische Schülergespräche der Humanisten*, 2 dln. (Berlijn 1897/1899).
- Bolhuis van Zeeburgh, J., *Kritiek der Friesche geschiedschrijving*, ('s-Gravenhage 1873).
- Boot, J.C.G., *De historia Gymnasii Leovardiensis ab origine ad hanc aetatem* (tweede druk, Amsterdam 1890).
- Bosch, G. Vanden, 'Jezuïetenpastoraat in Friesland. Gerard Carbonel als missiepater in Leeuwarden en omgeving (1613-1627)', in: E. Put e.a. (red.) *Geloven in het verleden* (Leuven 1996) 345-360.
- Bosschaerts, W., *Het leven B. Siardi abt des cloosters Mariengaerde in Vrieslandt der orde van Premonstreyt* (Antwerpen 1625).
- Bosschaerts, W., *De primis veteris Frisiae apostolis* (Mechelen 1650).
- Bot, P.N.M., *Humanisme en onderwijs in Nederland* (Utrecht 1955).
- Brady, T.A., H.A. Oberman en J.D. Tracy (red.), *Handbook of European history 1400-1600. Late Middle Ages, Renaissance and Reformation*, band 2, *Visions, programs, outcomes* (Leiden/New York/Keulen 1995).
- Bredero, A.H., *De ontkerstening der Middeleeuwen* (Baarn/Kapellen 2000).
- Bremmer jr., R.H. e.a. (red.), *Speculum Frisicum. Stúdzjes oanbean oan Philippus H. Breuker* (Leeuwarden/Leiden 2001).
- Brom, G., *Romantiek en Katholicisme in Nederland*, dl. 2 (Groningen/Den Haag 1926).
- Brouwer, J.H., 'Ien en oar oer Fryske nammen', *Frysk Jierboek 1946* (Assen 1947) 21-36.
- Bruch, H., *Kroniek der Friese kronieken* (Leeuwarden 1952).
- Bruch, H., 'Johannes de Beke en Friesland', *It Beaken* 46 (1984) 238-250.
- Bueren, T. van, (red.), *Care for the here and the hereafter: Memoria, art and ritual in the Middle Ages* (Turnhout 2005).

- Buisman, J., *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*, dln. 1 en 2 (Franeker 1995/1996).
- Buijtenen, M.P. van, 'De Friesche jaren van de "inquisiteur" Wilhelmus Lindanus', *It Beaken* 3 (1940) 103-125.
- Buijtenen, M.P. van, *Catalogus van de werken en handschriften van de Jezuietenstatie te Leeuwarden* (Leeuwarden 1941).
- Buijtenen, M.P. van, 'St. Vitus van Oldehove', *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* (68) 1-165.
- Buijtenen, M.P. van, 'Achtkarspelen tussen Munster en Utrecht', *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 9 (1967) 172-212.
- Gaenegem, R.C. van en H.P.H. Jansen, *De Lage Landen van prehistorie tot 1500* (Amsterdam/Brussel 1978).
- Cannegieter, D., 'Iets uit het leven van sommige abten van het klooster Mariëngaard, onder Hallum. Fragment uit eene onuitgegevene beschrijving van Hallum,' *Friesche Volksalmanak voor het jaar 1894* (Leeuwarden 1894) 32-66.
- Carasso-Kok, M., *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de Middeleeuwen* (Den Haag 1981).
- Cicero, M[arcus] T[ullius], *Tusculan disputations* I, A.E. Douglas ed. en vert. (Chicago/Warminster 1985).
- Clerck, D. De, *Hagiologion. Levensberichten van heiligen, zaligen en gedenkwaardige personen in de premonstratenser orde* (Windberg 1999).
- Cloet, M., 'De gevolgen van de scheiding der Nederlanden op religieus, cultureel en mentaal gebied, van circa 1600 tot 1650', in: J. Craeybeeckx, F. Daelemans en F.G. Scheelings (red.), 1585. *Op geschieden wegen. Handelingen van het colloquium over de scheiding der Nederlanden* (Leuven 1988) 53-77.
- Constable, G., 'Nudus nudum Christum sequi and parallel formulas in the twelfth century. A supplementary dossier', in: F. Forester Church en T.F. George (red.), *Continuity and discontinuity in church history. Essays presented tot George Huston Williams* (Leiden 1979) 83-91.
- Corthouts, J., *Inventaris handschriften Tongerlo* (Tongerlo 1987).
- Crusius, I., en H. Flachenecker (red.), *Studien zum Prämonstratenserorden* (Göttingen 2003).
- Cyglér, F., 'Le chapitre général des prémontrés au Moyen Âge', *Analecta Praemonstratensia* 81 (2005) 5-34.
- Daniel, H.A., *Thesaurus Hymnologicus IV* (Hildesheim 1973).
- Decretum Gratiani*, zie: T. Reuter.
- Delfgaauw, B., en F. van Peperstraten, *Beknopte geschiedenis van de wijsbegeerte* (Kampen/Kapellen 1993).
- Dereine, Ch., 'Chanoines', in: *Dictionnaire d'histoire et géographie ecclésiastique*, dl. 12, kol. 375-378.
- Deutz, H., *Geistliches und geistiges Leben im Regularkanonikerstift Kloosterrath im 12. und 13. Jahrhundert* (Siegburg 1990).
- Dieren, J.W. van, en A. Scheygrond, *Griend* (Den Haag 1950).
- Dierickx, M., 'Recherches sur la seconde moitié du XVIe siècle aux Archives de Besancon, Rome, Madrid, l'Escurial et Simancas', *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* 113 (1948) 71-94.
- Dierickx, M., *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden van Filips II 1559-1570* (Antwerpen/Utrecht 1950).
- Dirks, J., 'Aantekeningen van Z.C. von Uffenbach gedurende zijn verblijf in Friesland in 1710', *De Vrije Fries* 6 (1853) 305-390.
- Dyck, L.C. Van, 'Essai sur les sources du droit prémontré primitif concernant les pouvoirs du Dominus praemonstratensis', *Analecta Praemonstratensia* 28 (1952) 73-136.
- Dyck, L.C. Van, 'L' Abbé général et la sécession des circaries belges (1572-1574)', *Analecta Praemonstratensia* 67 (1991) 287-297.
- Dyck, L.C. Van, 'De vernieuwde aandacht voor de norbertijner heiligen', in: D. Van de Perre (red.), *Omgang met norbertijner heiligen, Werkgroep Norbertijner geschiedenis in de Nederlanden. Bijdragen van de contactdag nr. 8* (Brussel 1998) 51-74.
- Dyck, L.C. Van, *De abdij van Tongerlo. Gebundelde historische studies* (Averbode 1999).
- Ebels-Hoving, B. *Genoehclieke ende lustige historiën. Laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland* (Hilversum 1987).
- Eekhoff, W., *Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden, de hoofdstad van Friesland*, 2 dln. (Leeuwarden 1846).
- Eekhoff, W., 'Voorlezing over het leven en de verdiensten van Caspar van Robles, en de lotgevallen van de voor hem opgerigte gedenkzuil, op den zeedijk nabij Harlingen', *De Vrije Fries* 9 (1862) 24-50; 13 (1874) 239-244.
- Ehlers-Kisseler, I., *Die Anfänge der Prämonstratenser im Erzbisum Köln*, (Keulen/ Weimar/Wenen 1997).
- Ehlers-Kisseler, I., 'Entstehung und Entwicklung des Westfälischen Zirkarie im Mittelalter', *Analecta Praemonstratensia* 81 (2005) 35-63.
- Elm, K. (red.), *Beiträge zur Geschichte der Konversen im Mittelalter* (Berlijn 1980).

- Elm, K. (red.), *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen im spätmittelalterlichen Ordenswesen* (Berlijn 1989).
- Elsen, G. van den, *Leven van den zaligen Fredericus van Hallum* (Oosterhout 1893).
- Encyclopedie van Friesland*, J.H. Brouwer e.a. red. (Amsterdam/Brussel 1958).
- Engels, M.H.H., *Gabbema's Register van brieven* (Leeuwarden 1990).
- Enno van Gelder, H.A., *The two reformations in the 16th century* (Den Haag 1961).
- Erens, A., *De H. Siardus en zijne reliquien ter abdij Tongerlo* (Tongerlo 1917).
- Faber, J.A., *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800*, 2 dln. (Leeuwarden 1973).
- Felten, Fr.J., 'Die Kurie und die Reformen im Prämonstratenserorden im hohen und späten Mittelalter', in: I. Crusius en H. Flachenecker (red.), *Studien zum Prämonstratenserorden* (Berlijn 2003) 349-398.
- Fockema Andreae, S.J., *By de werúitjefte fan de kaart fan Fryslân troch Sibrandus Leonis* (Leeuwarden 1967).
- Fokkema, K., *Het Stadsfries* (Assen 1937).
- Formisma, W.J. e.a. (red.) *Historie van Groningen. Stad en Land* (Groningen 1976).
- Fruin, R.F., *Handboek der chronologie, voornamelijk van Nederland* (Alphen aan den Rijn 1934).
- Gabbema, S.A., *Beschrijving van de Stad Leeuwarden* (Franeker 1701).
- Gabbema, S.A., *Nederlandse watervloeden of naukeurige beschrijvinge van alle watervloeden voorgevallen in Holland etc. ...* (Franeker 1703).
- Genegte, V. van, 'Het Witvrouwenklooster te Keizerbos', *Analecta Praemontratsia* 53 (1977) 13-41.
- Gerits, T.J., 'Diversiteit en centralisatiepogingen in de Orde van Prémontré (XIIe-XIIIe eeuw)', in: *Genkenboek Orde van Prémontré 1121-1971* (Averbode 1971) 138-158.
- Gerits, T.J., 'Boekenbezit en boekengebruik in de Middeleeuwse Premonstratenserabdijen van de Nederlanden', *Archief- en Bibliotheekwezen van België*, extranummer 11 (1974) 79-157.
- Giebels, H.M.T.M. en F.B.T. Slits, *Macropedius 1487-1558. Leven en werken van een Brabantse humanist* (Tilburg 2005).
- Gleason, E.G., 'Catholic reformation, counterreformation and papal reform', in: T.A. Brady, H. Oberman en J.D. Tracy, *Handbook of European history 1400-1600*, band 2, *Visions, programs, outcomes* (Leiden/New York/Keulen 1995) 317-345.
- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, dl. 1 (Utrecht 1940).
- Goede, A. de, *Waterland. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, dl. 2 (Enkhuizen 1943).
- Goovaerts, J., *Écrivains artistes et savants de l'ordre de Prémontré* (Brussel 1899-1909; facsimile-uitgave, Genève 1971).
- Gorissen, P., 'De invoering van het vorstelijk benoemingsrecht in de Nederlandse abdijen onder Karel V', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden* 9 (1955) 190-237.
- Gorter-van Royen, L.V.G., *Maria van Hongarije, regentes der Nederlanden. Een politieke analyse op basis van haar regentschapsordonnanties en haar correspondentie met Karel V* (Hilversum 1995).
- Gottschalk, M.K.E., *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland*, dln. 1 en 2 (Assen 1971/1975).
- Graaf, R.P. de, *Oorlog om Holland 1000-1375* (Hilversum 1996).
- Gribbin, J.A., *The Premonstratensian Order in Late Medieval England* (Oxford 2001).
- Groot, S. de, *Leven en verering van den heiligen Siardus, vijfden abt van Mariëngaard in Friesland* (tweede druk, Tongerlo 1913).
- Groustra, G.R., *De slach by Starum* (Bolsward 1978).
- Haitsma Mulier, E.O.G., en G.A.C. van der Lem (red.), *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500-1800* (Den Haag 1980).
- Haitsma Mulier, E.O.G., 'De humanistische vorm. Over de stiling van de politiek', in: J. Tollebeek e.a. (red.), *De Palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000* (Hilversum 2002) 27-44.
- Halbertsma, H., 'De kroniek van de witherenabdij "Mariëndal" te Lidlum. Een bron voor de kennis der Friese bouwkunst in de Middeleeuwen', *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 5 (1954) 94-136.
- Halbertsma, H., 'Enkele oudheidkundige aantekeningen over het ontstaan en de toeslijking van de Middellzee', *Tijdschrift K.N.A.G.* 75 (1955) nr. 2, 93-105.
- Halbertsma, H., 'Kerkopgravingen in Friesland 2: Hoorn (Terschelling)', *Publicatieband Stichting Âlde Fryske Tsjerken* (1972) 99-120.
- Halsma, G. van, e.a. (red.), *Geloven in Groningen. Capita selecta uit de geloofsgeschiedenis van een stad* (Kampen 1990).
- Hamconius, M., *Frisia, seu de viris Frisiae illustribus libri duo* (Munster 1609).
- Hamm, B., 'Von der spätmittelalterlichen reformatio zur Reformation der prozesznormativer Zentrierung von Religion und Gesellschaft in Deutschland', *Archiv für Reformationsgeschichte* 84 (1993) 7-82.

- Hamm, B., *Bürgertum und Glaube. Konturen der städtischen Reformation* (Göttingen 1996).
- Hardick, E., *Praemonstratenserbauten des 12. und 13. Jahrhunderts im Rheinland* (Tongerlo 1935).
- Heerma van Voss, A.L., 'De Conscriptio Exulum', *De Vrije Fries* 28 (1928) 147-166.
- Heesackers, Chr., *Humanisten in de arena* (Voorthuizen 2000).
- Hegel, E., 'Die geistige und religiöse Welt einer Eifel-Abtei im Hochmittelalter. Eine Quelle der Frommigkeit der Steinfeld Prämönstratenser', in: E. Hegel, S. Corsten en G. Knopp, *Ecclesiastica Rhena-nia. Aufsätze zur rheinischen Kirchengeschichte* (Bonn 1986) 231-245.
- Heijman, H., 'Der Friesische Kreis der Prämönstratenser-Klöster', *Analecta Praemonstratensia*, 1 (1925) 20-48.
- Henderikx, P.A., 'De geschiedenis van de abdij in hoofdlijnen', in: J. Dekker e.a., (red.), *De Abdij van Middelburg* (Utrecht 2006) 26-63.
- Hensen, A., 'De toestand van sommige Friesche kloosters in de tweede helft der zestiende eeuw', *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 52 (1926) 261-290.
- Heringa, J., e.a. (red.), *Geschiedenis van Drenthe* (Meppel/Amsterdam 1985).
- Heussen, H.F. van, *Oudheden en gestichten van Vriesland*. Nederlandse vertaling en bewerking H. van Rhijn (Leiden 1723).
- Hoeck, F. van, 'Anske Bokke Bruinsma' (april/ juni 1948 Ons Noorden, rubriek Frisia Catholica). Opgeplakte artikelen aanwezig in Tresoar Leeuwarden.
- Hoffmann, *Mönchskönig und Rex idiota* (Hannover 1993).
- Hogeman, J., 'Over de verbanning van R.C. geestelijken uit Friesland in het jaar 1580', *Vierenzestigste verslag der handelingen van het Friesch Genootschap over het jaar 1891-92*, (Leeuwarden 1892) 189-193.
- Hoogland, A.J.J., 'Conscriptio exulum Frisiae. De Friesche vlugtelingen in 1580', *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 16 (1888) 321-371.
- Hoppenbrouwers, F.J.M., 'Franciscus Augustinus Wichmans (1596-1661). Kanunnik, zielzorger en abt van de norbertijnse abdij van Tongerlo ten tijde van de vroege Katholieke reformatie', *Analecta Praemonstratensia* 70 (1994) 226-293; 71 (1995) 96-149.
- Hoppenbrouwers, F.J.M., 'Leeuw en lam in de parochie. De Syntagma Pastorale van Augustinus Wichmans', *Analecta Praemonstratensia* 81 (2005) 195-244.
- Horstkötter, L., *Die Anfänge des Prämönstratenserstiftes Hamborn und seine Entwicklung im ersten Jahrhundert seines Bestehens. Ein Beitrag zur Geschichte des Prämönstratenserordens im 12. und 13. Jahrhundert* (Duisburg 1967).
- Horstkötter, L., 'Zum inneren Leben in einigen Prämönstratenser-Klostern des nördlichen Rheinlands zwischen 1450 und 1500', in: I. Crusius en H. Flachenecker (red.), *Studien zum Prämönstratenserorden* (Göttingen 2003) 463-515.
- Houts, E.M.C. Van, *Local and regional chronicles. Typologie des sources du moyen âge occidental* 74 (Turnhout 1995).
- Huber, A.K., 'Die Prämönstratenser und das Trienter Konzil', in: G. Schreiber (red.) *Weltkonzil von Trient. Sein Werden und Wirken*, 2 dln. (Düsseldorf 1951) 473-488.
- Huber, A.K., 'Das Fortleben des heiligen Augustinus bei den Prämönstratensern', in: J.B. Valvekens e.a. (red.), *Augustinus. Bij het zestiende eeuwfeest van zijn geboorte 354-1954* (Averbode 1954) 81-116.
- Hurk, A.W. van den, 'De betekenis van de reguliere canonie voor Friesland in de middeleeuwen', *Analecta Praemonstratensia* 31 (1955) 36-62.
- Hurk, A.W. van den, 'Berne in de branding tijdens de tachtigjarige oorlog', *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 8 (1966) 1-61.
- Huyghebaert, N., *Les document nérologiques. Typologie des sources du moyen âge occidental* 4 (Turnhout 1972).
- Ijsewijn, J., *Companion to Neo-Latin Studies* (Amsterdam/New York 1977).
- Ijsewijn, J., 'Mittelalterliches Latein und Humanistenlatein', in: A. Buck (red.), *Die Rezeption der Antike. Zum Problem der Kontinuität zwischen Mittelalter und Renaissance. Vorträge ... in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel vom 2. bis 5. September 1978* (Hamburg 1981).
- Israel, J.I., *De Republiek, 1477-1806*, Bd. I, Nederlandse vertaling (Franeker 1995).
- Jager, A., 'De bodemvondsten uit de Ottema-terp bij Deinum', in: S. Bak (red.), *Nanne Ottema, een kleurrijk verzamelaar* (Franeker 1999) 73-77.
- Janse, A., *Grenzen aan de macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400* (Den Haag 1993).
- Jansen, H.P.H., 'Sociaal-economische geschiedenis ca. 1000-ca. 1500', in: W.J. Formsma e.a. (red.), *Historie van Groningen. Stad en Lande* (Groningen 1976) 123-146.
- Janssens, H., 'De Gregoriaanse hervormingsbeweging', in: J. Dekker e.a. (red.), *De Abdij van Middelburg* (Utrecht 2006) 22-25.

- Jedin, H., (red.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, dl. 4, *Reformation, Katholische Reform und Gegenreformation* (Freiburg/Basel/Wenen 1967).
- Jong, J de, *Handboek der kerkgeschiedenis*, dl. 1, *De Middeleeuwen 692-1517* (vierde druk, herzien door R.R. Post, Utrecht/ Antwerpen 1947).
- Kalma, J.J. e.a. (red.), *Geschiedenis van Friesland* (Drachten 1968).
- Kieckhefer, R.A., *Unquiet Souls. Fourteenth-century saints and their religious milieu* (Chicago 1984).
- Kist, M., 'Centraal gezag en Friese vrijheid. Jancko Douwama's strijd voor de Friese autonomie', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht 1450-1650* (Hilversum/Leeuwarden 1999) 107-125.
- Klinck, R., *Die lateinische Etymologie des Mittelalters* (München 1970).
- Knipping, B., 'De muurschilderingen in de Galileëkerk te Leeuwarden', *De Vrije Fries* 36 (1941) 52-70.
- Knottnerus, O.S., e.a. (red.), *Rondom Eems en Dollard. Historische verkenningen in het grensgebied van Noord-oost-Nederland en Noordwest-Duitsland* (Groningen/Leer 1992).
- Knowles, D., *Bare ruined choirs. The dissolution of the English monasteries* (Cambridge 1977).
- Kock, Th., 'Selbstvergewisserung und memoria in der *Devotio Moderna*: die Traditions-codices der Brabantischen Augustiner-Chorherrenstifte', in: W. Verbeke, L. Milis en J. Goossens (red.), *Medieval narrative sources* (Leuven 2005) 181-204.
- Kok, J.A. de, *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie. Numerieke aspecten van protestantisering en katholieke herleving in de Noordelijke Nederlanden 1580-1850* (Assen 1964).
- Kölker, A.J., *Alardus Amstelredamus en Cornelius Crocus. Twee Amsterdamse priester-humanisten. Hun leven, werken en theologische opvattingen. Bijdrage tot de kennis van het humanisme in Noord-Nederland in de eerste helft van de zestiende eeuw* (Nijmegen/Utrecht 1963).
- Krings, B., *Das Prämonstratenserstift Arnstein a.d. Lahn im Mittelalter [1139-1527]* (Wiesbaden 1990).
- Krings, B., 'Das Ordensrecht der Prämonstratenser vom späten 12. Jahrhundert bis zum Jahr 1227. Der Liber consuetudinum und die Dekrete des Generalkapittels' *Analecta Praemonstratensia* 69 (1993) 107-242.
- Krings, B., 'Laien im Kloster und seinen Umfeld im Mittelalter', in: H. Janssens (red.), *Hospitalitas en de aanwezigheid van leken in de middeleeuwse premonstratenser kloosters. Werkgroep Norbertijner Geschiedenis in de Nederlanden. Bijdragen van de contactdag 12. (Averbode 2002) 31-46.*
- Krings, B., 'Die Prämonstratenser und ihr weibliches Zweig', in: I. Crusius en H. Flachenecker, *Studien zum Prämonstratenserorden* (Göttingen 2003) 75-105.
- Krüger, *Die Universalchroniken. Typologie des sources du moyen âge occidental* 16 (Turnhout 1976).
- Kuys, J., *Kerkelijke organisatie in het middeleeuwse bisdom Utrecht* (Nijmegen 2004).
- Lambermond, C.H., *De Dominicanen te Leeuwarden 1245-1945* (Nijmegen/Leeuwarden 1945).
- Lambooij, H.Th.M., *Getekend Land. Nieuwe beelden van Hollands Noorderkwartier* (Alkmaar/Wormerveer 1987).
- Lamy, H., 'L'Abbé Hugo d'Étival et la coopération des abbayes belges à son œuvre historique', *Analecta Praemonstratensia* 1 (1925) 174-187; 261-287.
- Lefèvre, Pl.F., 'Le collège des Prémontrés à Louvain', *Analecta Praemonstratensia* 11 (1935) 44-74.
- Lefèvre, Pl.F., *Les statuts de Prémontré réformés sur les ordres de Grégoire IX et d'Innocent IV au XIIIe siècle* (Leuven 1946).
- Lefèvre, Pl.F., *La liturgie de Prémontré. Histoire, formulaire, chant et cérémonie* (Leuven 1957).
- Leinsle, U.G., *Einführung in die scholastische Theologie* (Paderborn 1995).
- Leinsle, U.G., 'Kriegserfahrung und geistlicher Kampf in den Viten von Mariëngaarde und der Chronik von Wittewierum (13. Jh.)', *Analecta Praemonstratensia* 81 (2005) 154-194.
- Leinsle, U.G., 'Darstellung und Funktion des Heiligen in der *Vita Fretherici* und der *Vita Siardi*', in: P. Kubin (red.), *Heilige und ihr Kult im Mittelalter* (te verschijnen Praag 2007).
- Leinweber, J., 'Das kirchliche Heiligsprechungsverfahren bis zum Jahre 1234. Der Kanonisationsprozess der hl. Elisabeth von Thüringen ...', in: *Katalog der Ausstellung zum 750. Todestag der hl. Elisabeth ... 19 November 1981* (Sigmaringen 1981) 128-136.
- Lexicon des Mittelalters*, 9 dln. (Stuttgart/Weimar 1999).
- Lexicon Latinitatis Medii Aevi praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens*, red. A. Blaise (Turnhout 1975).
- Lexicon Latinitatis Nederlandicae Medii Aevi*, J.W. Fuchs, O. Weijers en M. Gumbert-Hepp ed., (Leiden 1977 e.v.).
- Lindeboom, J., *Het bijbelsch humanisme in Nederland. Erasmus en de vroege reformatie* (Leiden 1913; anastatische herdruk Leeuwarden 1982).
- Liturgisch Woordenboek*, 2 dln., L.Brinkhoff, A. Hollaardt en W. de Wolff (red.) (Roermond 1958-1960).
Supplement op Liturgisch Woordenboek, A. Hollaardt (red.) (Roermond 1970).

- Lommel, A. van, 'Berigten aangaande reliquiën van heyligen of H. zaken uit Noord-Nederland ontvoerd Annis 1582-1630', *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 7 (1879) 90-144.
- Markus, R.A., *Saeculum: History and society in the theology of St. Augustine* (Cambridge 1970).
- Marnef, G., 'Een kanunnik in troebele tijden. Franciscus Doncker, voorman van de contrareformato-
rische actie te Antwerpen (1566-1573)', in: E. Put e.a. (red.) *Geloven in het verleden* (Leuven 1996) 327-338.
- Mathijssen, M., *Naar de letter. Handboek editiewetenschap* (Assen 1995).
- Meester, G.A. de, 'Karel V en zijn plakkatens', *Nieuwe bijdragen voor regtsgeleerdheid en wetgeving*, deel 5, stuk 2 (1855) 241 e.v.
- Meuwissen, D., 'Faithful to Tradition. The function of the portrait series of the land commanders of the Teutonic Order, Utrecht Bailiwick', in: J.A. Mol e.a. (red.) *The military orders and the Reformation* (Hilversum 2006) 237-268.
- Meier, J., 'Die nordwestdeutschen Prämonstratenser angesichts von Verfall und Reform des Ordens 1350-1550', *Analecta Praemonstratensia* 79 (2003) 25-56.
- Meijns, B., 'De vestiging van norbertijnenabdijen in het graafschap Vlaanderen', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 1 (1998) 135-162.
- Mol, J.A., *De Friese huizen van de Duitse orde. Nes, Steenkerk en Schoten en hun plaats in het middeleeuwse Friese kloosterlandschap* (Leeuwarden 1991).
- Mol, J.A., 'Friezen en het hiernamaals. Zieleheilsbeschikkingen ten gunste van kerken, kloosters en armen in testamenten in Friesland 1400-1580', in: idem (red.), *Zorgen voor zekerheid. Studies over Friese testamenten in de vijftiende en zestiende eeuw* (Leeuwarden 1994 [=1995]) 175-214.
- Mol, J.A., 'Het Leeuwarder dominicanenklooster in de Middeleeuwen', in: B. van Haersma Buma e.a. (red.) *Dominicusdag 1245-1995. 750 jaar dominicaanse aanwezigheid in Leeuwarden* (Leeuwarden 1996) 20-31.
- Mol, J.A., 'De Johanniters van Snits: nammen, komôf en carrière', in: R.A. Ebeling, K. Gildemacher en J.A. Mol (red.), *Friezen. In bondel stúdzjes oer persoansnammen. Fryske Nammen* 10 (Leeuwarden 1996) 117-154.
- Mol, J.A., 'Graaf Willem IV, de Hollands-Friese oorlog van 1344/1345 en de Friese kloosters', in: Ph.H. Breuker en A. Janse (red.), *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 94-108.
- Mol, J.A., 'Het succes van een late Windesheimse reformatie: Haskerconvent, 1464-1521', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 2 (1999) 162-207.
- Mol J.A., 'I.H. Gosses (1873-1940), in anty-romantikus?' *Fryslân* (2000 afl. 2, juni) 11-13.
- Mol, J.A., 'It kleaster Anjum en syn oergong nei Windesheim', in: R.H. Bremmer jr. e.a. (red.), *Speculum Frisicum. Stúdzjes oanbean oan Philippus H. Breuker* (Leeuwarden/Leiden 2001) 23-44.
- Mol, J.A., 'Bemiddelaars voor het hiernamaals. Kloosterlingen in middeleeuws Frisia', in: E. Knol e.a. (red.), *Hel en hemel. De Middeleeuwen in het Noorden* (Groningen 2001) 153-164.
- Mol, J.A., 'Het uithofstelsel van het koorherenklooster Bergum in Friesland', *Historisch-geografisch tijdschrift* 22 (2004) 73-85.
- Mol, J.A., 'Beziehungen zwischen den Zirkarien Friesland und Westfalen im Mittelalter', *Analecta Praemonstratensia* 81 (2005) 128-153.
- Mol, J.A., 'Een premonstratenzer landschap in Friesland: het "imperium" van Lidlum en Monnikerbajum ruimtelijk bezien', in: H. Janssens (red.) *Norbertijner Abdij-economie en Landschap, Werkgroep Norbertijner Geschiedenis in de Nederlanden. Bijdragen van de contactdag* 14 (Averbode 2004) 33-51.
- Mol, J.A., 'De Johanniter zusters in middeleeuws Friesland', in: H. Schmidt e.a. (red.), *Tota Frisia in Teilansichten. Hajo van Lengen zum 65. Geburtstag* (Aurich 2005) 173-222.
- Mol, J.A., 'Klaarkamp als centrum van geleerdheid en mogelijk van Friese geschiedschrijving in de vijftiende eeuw' (niet gepubliceerd referaat).
- Mol, J.A., en P.N. Noomen, 'De stichting van de Augustijner koorherenabdij Ludingakerke en haar relatie met Rolduc', in: S. Zijlstra e.a. (red.) *Vroomheid tussen Vlie en Lauwers. Aspecten van de Friese kerkgeschiedenis* (Delft 1996) 11-46.
- Mol, J.A. en K. van Vliet, 'De oudste oorkonden van het Sint-Oulfusklooster van Staveren', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* I (Hilversum 1998) 73-134.
- Moolenbroek, J.J. van, 'De stichting van Cisterciënzervrouwenkloosters in Nederland tot 1300', *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* (27 (1985) 169-214.
- Moolenbroek, J.J. van, 'Een pastoraal offensief in Antwerpen. Norbertus, de volgelingen van Tanchelm en de stichting van het Sint-Michielsklooster in 1214', in: H. Janssens (red.), *Norbertijnen en Zielzorg*,

- Werkgroep Norbertijner geschiedenis in de Nederlanden. Bijdragen van de contactdag 15 (Averbode 2005) 7-24.
- Mudzaerts, D., *De generale kerckelijcke historie II*, (Antwerpen 1624). In het bijzonder 144-146.
- Niermeijer, J.F. e.a., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus* (Leiden 1984).
- Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek [N.N.B.W.]
- Nijboer, H., 'Leeuwarden tussen middeleeuwen en moderne tijd', *Leeuwarder Historische Reeks* 5 (1995) 38-189.
- Noomen, P.N., 'Suffridus Petri en de Friese identiteit', *It Beaken* 56 (1994) 146-187.
- Noomen, P.N., 'Consolidatie van familiebezit en status in laat-middeleeuws Friesland', in: J.A. Mol (red.) *Zorgen voor zekerheid. Studies over Friese testamenten in de vijftiende en zestiende eeuw* (Leeuwarden 1994) 73-174.
- Noomen, P.N., 'Liauckemastate bij Sexbierum', in: G.J. de Langen e.a. (red.), *Verborgten verleden belicht* (Leeuwarden 1996) 50-53.
- Noomen, P.N., 'De familie Cammingha in de middeleeuwen; haar relatie met de stad Leeuwarden en haar positie in Oostergo', *Leeuwarder Historische Reeks* 6 (1997) 10-98.
- Noomen, P.N., 'De genealogie van de Friese adel volgens Upcke van Burmania', *Genealogysk Jierboek* 1997, 161-200.
- Noomen, P.N., 'De Friese vetemaatschappij. Sociale structuur en machtsbasis', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht 1450-1650* (Hilversum/Leeuwarden 1999) 43-64.
- Noomen, P.N., 'Hachens en Wachens: Feit en fiksje yn midsieusk Fryslân', in: R.H. Bremmer jr. e.a. (red.), *Speculum Frisicum. Stúdzjes oanbean oan Philippus H. Breuker* (Leeuwarden/Leiden 2001) 3-22.
- Noordhuis, G.F., *De Johanniers in Stad en Lande. Geschiedenis van de Johanniers in de provincie Groningen, 13de-17de eeuw* (Warffum 1990).
- Norländer, K., *Geschiedenis van de Wijsbegeerte*, dl. 2, Nederlandse vert. (Utrecht/ Antwerpen 1971).
- Nota, J.H., *Filosofie der geschiedenis* (Roermond/Maaseik 1962).
- Oberste, J., *Die Dokumente der klösterlichen Visitationen. Typologie des sources du moyen âge occidental* 80 (Turnhout 1999).
- Oexle, O.G., 'Memoria als Kultur', in idem, *Memoria als Kultur* (Göttingen 1995) 9-78.
- Oldenhof, H.J., *In en om de schuilkerkjes van noordelijk Westergo. Katholiek leven in Friesland's noordwesthoek onder de republiek, 1580-1795* (Assen 1967).
- Oldenhof, H.J., 'Fan de Rypster toer ôf bisjoen', in: *Feestjefte fiftich jier Roomsk Frysk Boun* (z.p. 1967) 99-105.
- Oldenhof, H.J., 'Exules conscripti (de ballingen fan de list)', *It Beaken* 31 (1969) 153-190.
- Oldenhof, H.J., 'De roomske tsjerke nei de Reformaesje', in: *Haskerlân. In tal bydragen ta de skiednis* (Leeuwarden 1990) 393-415.
- Oldenhof, H.J., 'Der Katholizismus zwischen Lauwers, Jade und Vechte', in: O.S. Knottnerus e.a. (red.), *Rondom Eems en Dollard. Historische verkenningen in het grensgebied van Noordoost-Nederland en Noordwest-Duitsland* (Groningen/Leer 1992) 218-236.
- Oldenhof, H.J., 'Rond de kettervervolging van het Hof van Friesland', in: S. Zijlstra e.a. (red.), *Vroomheid tussen Vlie en Lauwers. Aspecten van de Friese kerkgeschiedenis* (Delft 1996) 47-80.
- Oldenhof, H., 'Hallum', in: P.J. Margry en Ch. Caspers (red.), *Bedevaartplaatsen in Nederland I* (Amsterdam/Hilversum 1997) 417-421.
- Ortelius, A., *Theatrum orbis terrarum* (facsimile-uitgave van 1579, Amsterdam 1964).
- Ottema, J.G., 'Over Suffridus Petrus', *De Vrije Fries* 2 (1842) 413-471.
- Overdiep, G., *De staatkundige situatie van Groningen in 1594* (Groningen/Peize 1994).
- Paquet, J., *Les matricules universitaires* (Turnhout 1992). [Serie Typologie nr. 65].
- Parisse, M., 'Doppelkloster', in: *Lexicon des Mittelalters* III, kol. 1257-1259.
- Pathuis, A. 'Het Handschrift "Ommelands Eer" van pater Franciscus Mijleman S.J., missionaris der Ommelanden 1639-1667', *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 7 (1965) 1-110.
- Pauw, C., *Strubbelingen in Stad en Lande* (Groningen/Djakarta 1956).
- Perre, D. Van de, *De culturele horizon van het middeleeuwse kerkgebouw (12de-16de eeuw) in het bijzonder bij de Premonstratenzers*, 2 dln. (Leuven 1998).
- Perre, D. Van de, 'Het Ninoofse kapittelboek', in: H. Janssens, *Memorievieringen bij norbertijnen. Werkgroep Norbertijner Geschiedenis in de Nederlanden. Bijdragen van de contactdag 16* (Averbode 2006) 35-46.
- Pettegree, A., *Emden and the Dutch Revolt. Exile and the development of reformed protestantism* (Oxford 1992).
- Pleij, H., 'Voorbeeldig onderwijs', in: idem, *Tegen de barbarij* (Amsterdam 1999) 69-93.
- Plinius. *De wereld. Naturalis Historia*, Nederlandse vert. J. van Gelder (Amsterdam 2004).

- Polak, F. L., *De toekomst is verleden tijd* (tweede druk, Zeist 1958).
- Polman, P., *L'Élément historique dans la controverse religieuse du XVIe siècle* (Leuven 1932).
- Polman, P., *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw*, dl. 1, *De Hollandsche Zending 1700-1727* (Hilversum 1968).
- Post, R.R., 'Het Sint Bernardusklooster te Aduard', *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 47 (1922) 168-277, en 48 (1923) 1-237.
- Post, R.R., *Geschiedenis der Utrechtsche bisschopsverkiezingen tot 1535* (Utrecht 1933).
- Post, R.R., *De zestiende-eeuwse Nederlandse voor-reformatorische zielzorger in functie* (Nijmegen/Utrecht 1947).
- Post, R.R., 'Karel V's Formula Reformationis en haar toepassing in Nederland 1548-1549', *Mededelingen van de Afdeling Letterkunde der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen*, nieuwe reeks 10, nr. 7 (Amsterdam 1947) 173-197.
- Post, R.R., 'De roeping tot het kloosterleven in de zestiende eeuw', *Mededelingen van de Afdeling Letterkunde der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, nieuwe reeks 13, nr. 3 (Amsterdam 1950) 31-76.
- Post, R.R., *Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen* (Utrecht/Antwerpen 1954).
- Post, R.R., *Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie van ca. 1500 tot ca. 1580* (Utrecht/Antwerpen 1954).
- Post, R.R., *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*, 2 dln. (Utrecht/Antwerpen 1957).
- Postma, F., *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat* (Zutphen 1983).
- Postma, F., *Viglius van Aytta. De jaren met Granvelle 1549-1564* (Zutphen 2000).
- Postma, O., 'Over het ontstaan der oudste Friesche geslachtsnamen', *Saxo-Frisia* 3 (1941), afl. 2 en 3.
- Postma, O., 'Forlikinge fen de nammen út de abtelibbens fen Sibrandus Leo mei dy út de Gesta abbatum orti Sancte Marie', *Frysk Jierboek* 1946 (Assen 1947) 156-169.
- RAAP-rapport nr. 352 over kloosterterrein te Lidlum (Uitgave provincie Friesland 1998).
- Reitsma, J., *Honderd jaren uit de geschiedenis der hervorming en der hervormde kerk in Friesland* (Leeuwarden 1876).
- Reyntjes, G.M., *Groningen en Ommelanden van 1580 tot 1594* (Groningen 1914).
- Richtlijnen voor het uitgeven van historische bescheiden (Zesde druk, Den Haag 1988).
- Ridder-Symoens, H. de, 'Adel en universiteiten. Humanistisch ideaal of bittere noodzaak?', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 93 (1980) 410-432.
- Rijke, P.J. de, *Frisia Occidentalis. Een kartobibliografie van de provincie Friesland tot 1850* ('t Goy-Houten 2006).
- Rinzema, A.J., 'Van Emo tot Ubbo: Groningse en Oostfriesche geschiedschrijvers tot 1600', in: O.S. Knottnerus e.a. (red.) *Rondom Eems en Dollard. Historische verkenningen in het grensgebied van Noordoost-Nederland en Noordwest-Duitland* (Groningen/Leer 1992) 141-168.
- Rinzema, A.J., 'Ubbo Emmius als historicus', in: W.J. Kupperts (red.), *Ubbo Emmius, een Oostfries geleerde in Groningen* (Groningen/Emden 1994) 49-62.
- Roelevink, J., "Bewezen met authentieke stukken". Juridisch-oudheidkundige drijfveren tot het uitgeven van teksten op het terrein van de vaderlandse geschiedenis in de achttiende eeuw', in: K. Kooijman e.a. (red.) *Bron en publikatie* (Den Haag 1985) 78-99.
- Roemeling, O.D.J., 'De Premonstratenzer abdij Lidlum en de zielzorg in Noordelijk Westergo', *De Vrije Fries* 87 (2007) 29-62.
- Rogier, L.J., *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland*, 2 dln. (Amsterdam 1947).
- Romein, J., *Geschiedenis van de Noordnederlandsche geschiedschrijving in de Middeleeuwen* (Haarlem 1932).
- Saal, F.W., 'Die Auswirkungen des Trienter Konzils für die Prämonstratenser, besonders in der rheinisch-westfälischen Provinz', *Analecta Praemonstratensia* 40 (1964) 41-59.
- Sannes, H., *Geschiedenis van Het Bildt*, 4 dln. (Franeker 1951-1957).
- Sassen, F., *De wijsbegeerte der Middeleeuwen in de Nederlanden* (Lochem 1948).
- Schaik, R. van, 'Religieus elan en economisch beleid bij Windesheimer kloosters uit het Friese kustgebied', *Ons geestelijk erf* 59 (1985) 299-312.
- Schijndel, Th. M. van, 'De Premonstratenzer koorzusters: van dubbelkloosters naar autonome konventen', in: *Gedenkboek orde van Prémontré 1121-1971* (Averbode 1971) 163-177.
- Schmid, A., 'Zwischen Mönchsaskese und praktischer Seelsorge. Prämonstratensisches Ordensleben in den nordostbayerischen Stiften Windberg und Speinshart', in: I. Crusius en H. Flachenecker (red.), *Studien zum Prämonstratenserorden* (Göttingen 2003) 543-565.
- Schoengen, M., 'De schraapzucht van Cunerus Petri', *De Vrije Fries* 20 (1906) 323-390.
- Schoengen, M., *Monasticon Batavum*, 3 dln. (Amsterdam 1941-1942).
- Schoonbeeg, P., en F. Akkerman, 'De Latijnse stijl van Ubbo Emmius', in: W.J. Kupperts (red.), *Ubbo Emmius, een Oostfries geleerde in Groningen* (Groningen/Emden 1994) 61-80.

- Schoorl, H., uitgegeven door J. Bremer en H. Lambooi, *De Convexe Kustboog*, dl. 4, Terschelling (Schoorl 2000).
- Schotanus, Chr., *De Geschiedenissen Kerckelyck ende Wereldtyck van Friesland Oost ende West etc.* (Franeker 1658), hierin opgenomen: Tablinum, dat is brieven ende documenten dienende tot de Friesche historie.
- Schroor, M., en Ch. van den Heuvel, *De Robles-atlassen. Vestingbouwkundige plattegronden uit de Nederlanden en een verslag van een veldtocht in Friesland in 1572* (Leeuwarden 1998).
- Schroor, M., 'Leeuwarden tusschen middeleeuwen en nieuwe tijd', in: R. Kunst e.a. (red.), *Leeuwarden. 750-2000, hoofdstad van Friesland* (Franeker 1999) 78-105.
- Schroor, M., *Van Middelzee tot Bildt. Landaanwinning in Fryslân in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Abcoude 2000).
- Schroor, M., 'Noord-Nederland: een demografisch reservaat? Kanttekeningen bij het "Friese" gebied', *De Vrije Fries* 80 (2000) 29-54.
- Schroor, M., *Geschiedenis van Dokkum, hart van noordelijk Oostergo* (z.p. [Dokkum] z.j. [2004]).
- Schuitema Meijer, A.T., *Het Klooster Ter Apel* (Groningen 1966).
- Seneca, L[ucius] Ann[aeus], *Lettres à Lucilius* (ed. en vert. Parijs 1947). In het bijzonder II boek 7,7.
- Simon, A., 'L'Ordre des Pénitentes de Ste Marie Madeleine en Allemagne au XIII-me siècle (Eribourg 1918).
- Singels, J.C., *Inventaris van het oud-archief der stad Leeuwarden* (Leeuwarden 1893).
- Slicher van Bath, B.H., *De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850)* (Utrecht/Antwerpen 1960).
- Slicher van Bath, B.H., 'Robert Loder en Rienck Hemmema', *It Beaken* 20 (1958) 89-117.
- Slicher van Bath, B.H., 'Middeleeuwse welvaart', in: J.J. Kalma e.a. (red.) *Geschiedenis van Friesland* (Drachten 1968) 201-228.
- Smalley, B., 'History, chronicle and historical scholarship c. 950- c. 1150' in: eadem, *Historians in the Middle Ages* (Londen 1974) 79-93.
- Spahr van der Hoek, J.J., *Samenleven in Friesland. Drie perioden uit de sociale geschiedenis van boeren, burgers en buitenlui* (Drachten 1969).
- Steenma, R., *Het klooster Thabor bij Sneek en zijn nagelaten geschriften. Een inleiding en inventarisatie* (Leeuwarden 1970).
- Störig, H.J., *Geschiedenis van de Filosofie* dl1, Nederlandse vert. (Utrecht/Antwerpen 1959).
- Strauss, G., 'Ideas of Reformatio and Renovatio', in: T.A. Brady, H. Oberman en J.D. Tracy, *Handbook of European history 1400-1600*, band 2, *Visions, programs, outcomes* (Leiden/New York/Keulen 1995) 1-30.
- Terpstra, R., *De Jacobijnerkerk te Leeuwarden, vijfjaar restauratie* (Leeuwarden 1978).
- Theissen, J.S., *Centraal gezag en Friesche vrijheid* (Groningen 1907).
- Tracy, J.D., 'Heresy, law and centralization under Mary of Hungary. Conflicts between the Council of Holland and the central government over enforcements of Charles V's placards', *Archiv für Reformationsgeschichte* 73 (1982) 284-308.
- Tracy, J.D., *Holland under Habsburg rule, 1506-1566. The formation of a body politic* (Berkeley etc. 1990).
- Tracy, J.D., 'Elements of anticlerical sentiment in the province of Holland under Charles V', in: P.A. Dykema & H.O. Oberman (red.), *Anticlericalism in late medieval and early modern Europe* (Leiden etc. 1993) 257-269.
- Tromp, H.M.J., 'Drenthe, Coevorden en de bisschop 1150-1395', in: J. Heringa e.a. (red.), *Geschiedenis van Drenthe* (Meppel/Amsterdam 1985) 171-196.
- Valvekens, Em., *De Zuid-Nederlandsche norbertijnerabdijen en de opstand tegen Spanje. Maart 1576-1585* (Den Haag 1929).
- Valvekens, Em., 'L'Ordre de Prémontré et le concile de Trente. Le Chapitre national néerlandais de 1572', *Analecta Praemonstratensia* 6 (1930) 74-101.
- Valvekens, Em., '“Jong” en “Oud” geslacht te Averbode in de prelaatsverkiezing van 1574', *Analecta Praemonstratensia* 6 (1930) 225-254.
- Valvekens, Em., 'Een premonstratenzerabdij in het begin der zestiende eeuw', *Analecta Praemonstratensia* 12 (1936/1937). Gebundeld uitgegeven (Tongerlo 1937).
- Valvekens, Em., *Een Premonstratenzerabdij in het midden der zestiende eeuw* (Averbode 1938).
- Valvekens, Em., 'Le chapitre général de Prémontré et les nouveaux statuts de 1505', *Analecta Praemonstratensia* 14 (1938) 53-94.
- Valvekens, Em., 'Textes relatifs à la réforme des statuts Prémontrés en 1505'. *Analecta Praemonstratensia* 15 (1939) 25-41. [Vervolg van 'Le chapitre général'].
- Valvekens, J.-B., 'Prémontrés inscrits à l'Université de Louvain pendant les années 31 août 1485-31 août 1527', *Analecta Praemonstratensia* 36 (1960) 342-345.
- Valvekens, J.-B., 'Jacobus Panhausen, abbas Steinfeldensis 1582', *Analecta Praemonstratensia* 54 (1978) 99-104.

- Valvekens, J.-B., 'Abbas J. Panhausen, commentaria in "regulam" S. Augustini, *Analecta Praemonstratensia* 54 (1978) 144-165.
- Valvekens, J.-B., 'Exhortatio pia abbatis Panhausen, abbatis Steinfeldensis 1572', *Analecta Praemonstratensia* 54 (1978) 166-190.
- Valvekens, J.-B., 'Abbas Panhausen tractatus de monasticae vitae cultoribus atque religiosorum 1575', *Analecta Praemonstratensia* 54 (1978) 191-219.
- Vanderputten, S., "'Tot nut van de zonen van deze abdij". Monastieke geschiedschrijving tot het eind van de vijftiende eeuw in sociaal perspectief', *Trajecta* 10 (2001) 193-208.
- Velden, G.M. van der, 'De uithoven van de premonstratenzer of norbertijner abdijen', *Brabants Heem* 38 (1986) 7-11.
- Verhoeven, G., 'De middeleeuwse kerkpatrocinia van Friesland. Een inventaris', *Fryske nammen* 8 (1989) 75-108.
- Verhoeven, G., 'De orde hersteld. De norbertinessen van Koningsveld in de vijftiende eeuw en Cusanus, abt van Prémontré en de vader-abt van Mariënweerd. Artikel te verschijnen in: H. van Engen en G. Verhoeven (red.), *Monastiek observantisme en Moderne Devotie in de noordelijke Nederlanden*.
- Vermaseren, B.A., *De katholieke Nederlandse geschiedschrijving in de zestiende en zeventiende eeuw over de Opstand* (Maastricht 1941; tweede druk, Leeuwarden 1981).
- Vermeer, P., 'St. Bernardus en de orden der reguliere kanunniken van Prémontré, St. Victor en Arrouaise', in: *Sint Bernardus van Clairvaux. Gedenkboek ... 1153-1953* (Rotterdam 1953) 39-54.
- Verwijs, E. e.a., *Middelnederlandsch handwoordenboek. Fotografische herdruk* (Den Haag 1973).
- Visser, C.Ch.G., *Luther's geschriften in de Nederlanden tot 1546* (Assen 1969).
- Vliet, K. van, *In kringen van kanunniken. Munsters en kapitels in het bisdom Utrecht 695-1227* (Zutphen 2002).
- Vocht, H. de, *History of the foundation and the rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550*. 4 dln. (Leuven 1951-1955).
- Vogüé, A. de, 'Propst', in: *Lexicon des Mittelalters* VII, kol. 264.
- Voorvelt, G., 'De frescofragmenten van Leeuwarden en het Haarlemse paneel', *De Vrije Fries* 38 (1946) 69-85.
- Vries, B. de, en S. van der Woude, *Caspar de Robles, de Friese Alva?* (Leeuwarden 1998).
- Vries, O., *Het Heilige Roomse rijk en de Friese vrijheid* (Leeuwarden 1986).
- Vries, O., 'Naar ploeg en koestal vluchtte uw taal'. *De verdringing van het Fries als schrijftaal door het Nederlands (tot 1580)* (Leeuwarden 1993).
- Vries, O., 'Friesland in de Habsburgse tijd: bestuurlijke achtertuin van Holland?' in: Ph.H. Breuker en A. Janse (red.), *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 134-141.
- Vries, O. e.a. ed., *De Heeren van den Raede. Biografieën en groepsportret van de raadsheren van het Hof van Friesland 1499-1811* (Hilversum/Leeuwarden 1999).
- Vries, O., "'Ic ontside jemme ende jemme onderseten". Bemerkungen zum friesischen Fehdewesen sowie zur Fehdeterminologie', in: H. Schmidt e.a. (red.), *Tota Frisia in Teilansichten. Hajo van Lengen zum 65. Geburtstag* (Aurich 2005) 121-142.
- Wagenaar, J. e.a., *Tegenwoordige staat ... van Friesland* (Amsterdam 1789).
- Wagenaar, J., *Vaderlandsche historie*, 23 dln. (Amsterdam 1749-1789).
- Waterbolk, E.H., *Twee eeuwen Friese geschiedschrijving. Opkomst, bloei en verval van de Friese historiografie in de zestiende en zeventiende eeuw* (Groningen 1952).
- Waterbolk, E.H., 'L'historiographie néo-latin de la Frise', in: J. IJsewijn en E. Kessler (red.), *Acta conventus Neo-Latini Lovaniensis. Proceedings of the first international congress of Neo-Latin studies*. Louvain 23/28 August 1971 (Leuven/München 1973) 693-700.
- Waterbolk, E.H., *Verspreide opstellen* (Amsterdam 1981).
- Waterbolk, E.H., 'Humanisten en Middeleeuwen', in: H.B. Teunis e.a. (red.), *Middeleeuwen tussen Erasmus en heden* (Amsterdam/Dieren 1986) 25-49.
- Waterbolk, E.H., 'Hoe is de fantastische geschiedschrijving in Friesland ontvangen?' *It Beaken* 56 (1994) 124-145.
- Waterbolk, E.H., *Omtrekkende bewegingen* (Hilversum 1995).
- Weijling, J.F.A.N., *Bijdrage tot de geschiedenis van de wijbisschoppen van Utrecht tot 1580* (Utrecht 1951).
- Weiland, L., in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum XXIII* (Hannover 1878) 599 e.v.
- Westelaken, I.J. van, 'Premonstratenzer wetgeving 1120-1165', *Analecta Praemonstratensia* 38 (1962) 7-42.
- Weyns, N.J., 'La réforme des Prémontrés aux XVIe et XVIIe siècles particulièrement dans la circarie de Brabant', *Analecta Praemonstratensia* 46 (1970) 5-51.

- Wichmans, A., *Sabbatismus Marianus* (Antwerpen 1628). Hierin: *Het leven B. Siardi, abt des cloosters Maria-gaerde in Vrieslandt* (apart genummerd 1-68 en eerder uitgegeven Antwerpen 1625).
- Wiesenmüller, H., *Charakteristika der friesischen Benediktinerklöster* (ongepubliceerd concept dissertatie Universiteit Erlangen 1999).
- Willocx, F., *L'introduction des décrets du concile de Trente dans les Pays-Bas en dans la principauté de Liège* (Leuven 1929).
- Winsemius, P., *Chronique ofte historische geschiedenisse van Vrieslant ...* (Franeker 1622).
- Wolfs, S.P., *Das Groninger 'Religionsgespräch' (1523) und seine Hintergründe* (Nijmegen 1959).
- Woltjer, J.J., *Friesland in hervormingstijd* (Leiden 1962).
- Woltjer, J.J., 'De kerk in de branding', in: J.J. Kalma e.a. (red.), *Geschiedenis van Friesland* (Drachten 1968) 284-300.
- Woltjer, J.J., 'Van Katholiek tot Protestant', in: W.J. Formsma e.a. (red.) *Historie van Groningen. Stad en Land* (Groningen 1976) 207-232.
- Woltjer, J.J., 'Geweld tijdens de godsdienstoorlogen in Frankrijk en de Nederlanden: een vergelijking', *Trajecta* 3 (1994) 281-296.
- Woltjer, J.J., *Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog. Over de Nederlandse Opstand 1555-1580* (Amsterdam 1994).
- Woltjer, J.J., en M.E.H.N. Mout, 'Settlements. The Netherlands', in: T.A. Brady, H. Oberman en J.D. Tracy, *Handbook of European history 1400-1600*, band 2, *Visions, programs, outcomes* (Leiden/New York/Keulen 1995) 385-415.
- Woude, S. van der, *Johannes Busch. Windesheimer kloosterreformer en kroniekschrijver* (Amsterdam 1947).
- Wumkes, D.A., 'Friesche historiographie in overgangstijd', in: L.H. Bouma, e.a. (red.), *Earebondel ta de tachtichste jierdei fan dr. G.A. Wumkes* (Bolsward 1950) 210-226.
- Wumkes, G.A., *Nei sauntich jier* (Bolsward 1949).
- Zijlstra, J., 'Corpus van de in Friesland gevonden middeleeuwse zegelstempels', *De Vrije Fries* 75 (1995) 37-60.
- Zijlstra, S., *Het geleerde Friesland. Een mythe? Universiteit en maatschappij in Friesland en Stad en Lande ca. 1380-1650* (Leeuwarden 1996).
- Zijlstra, S., *Om de ware gemeente en de oude gronden. Gedschiedenis van de dopersen in de Nederlanden 1531-1675* (Hilversum/Leeuwarden 2000).

LIJST VAN KAARTEN, ILLUSTRATIES EN SCHEMA

- Kaart 1 Reconstructie bezitscomplex Lidlum
 Kaart 2 Reconstructie bezitscomplex Bajum
 Kaart 3 Overzichtskaart bezittingen Lidlum en Bajum met uithoven
- Afb. 1. Standbeeld Caspar de Robles ('Stiennen man')
 Afb. 2. Drie grafstenen uit Lidlum
 Afb. 3. Handschrift Gabbema (A)
 Afb. 4. Handschrift Brussel (B1)
 Afb. 5. Handschrift Pibo van Albada (B2b)
 Afb. 6. Reliekschrijn Siardus Tongerlo
 Afb. 7. Frans Ram: beeld Freark fan Hallum
 Afb. 8. Nicolaas Wieringa: schilderij Eelko Liauckema
 Afb. 9. Vier zegelstempels uit de Lidlumer kring
 Afb. 10. Robleskaart met Lidlum
 Afb. 11. 'Pauwenkaart' van Sibrandus Leo
- Schema Stemma

Summary

Sibrandus Leo's *Abbots' Chronicles* of the Premonstratensian abbeys Lidlum and Mariëngaarde are among the very rare pre-Tridentine religious writings that have survived in Friesland; the author was a canon in the first of these monasteries, and also pastor of nearby Menaldum. The *Chronicles* were completed in 1575. And as they cover a period of over four centuries, starting with the foundation of the abbeys in the second half of the 12th century, historians have readily used them as source material. However, seeing that the Latin text edition, published by D.A. Wumkes in 1929, has not been available for a long time and that there has been an increasingly strong need for a Dutch translation, the Fryske Akademy in Leeuwarden took the initiative to meet this need. Such an edition would be a complement to the publication of the *Vitae Abbatum Orti Sancte Marie*, the five 13th century Abbots' Lives of Mariëngaarde, which we published in 2001 in cooperation with this Akademy and Verloren publishing house in Hilversum. The experience gained through the work on the *Vitae Abbatum*, has resulted in a re-edition of Sibrandus Leo along the same methodical lines. Thus, this study also consists of two parts: a text edition, which is preceded by an extensive monograph. The *Chronicles* themselves appear in two versions, both with a Dutch translation; the considerations that have led to this approach are extensively discussed in the preceding study.

The monograph consists of three large chapters, and focusses in the first place on the author, then on the text itself and the written text tradition, and finally on the historical reliability of the *Chronicles*.

The conclusion has been inevitable that the years during which he was writing, have clearly made a very strong impression on Sibrandus Leo, and as a consequence on the character, the wording and the contents of his *Chronicles*. Certainly in the Northern Netherlands the Middle Ages were not yet over in the 16th century; at the same time, however, there was a rapid transition towards the New Age. That is why the impact of the religious, political and cultural ambiance of the author's days has become one of the most important themes. His life unfolded in a situation that was characteristic of his time, in which there was a strong mix of tradition, humanism, Reformation and Counter-Reformation. It was also the period in which the Low Countries were involved in a life and death struggle with Spain, a world power at the time. With regard to church matters Sibrandus held a traditional, indistinct position, reminiscent of the late reform movement of his order in previous times. He belonged to the so-called traditionals, a large but hardly homogeneous group of catholics that remained loyal to the Church, but who showed little regard for its laws and regulations. This was clear from, among other things, his living openly together with a woman during the years that he was writing his *chronicles*. At the same time the abbots' *chronicles* are evidence of his clear and honest view of the monastic ideal and the abbot's role as a father for his children, but

no less as a good manager and a conscientious guardian of the interests of the monastery. Therefore, it was of the utmost importance to make the right choice of abbot. All this has led us to characterize him as a transitional figure with the typical characteristics of two periods. However, his life and works at the crossroads of two eras are also greatly fascinating for two other reasons. Firstly he wrote his chronicles barely five years before the Frisian government prohibited the practice of the catholic creed. Secondly, because he also shows the bad sides of humanistic historical writing, i.e. the desire to emend and embellish, a quality that, in his case, has only recently been recognized. This desire to interpret has indeed been a major reason for us to research in some detail the reliability of his chronicles.

Also, he was quite familiar with the 16th century habit of making reference to classical images, whether relevant or not, it is most remarkable that he hardly distanced himself from the traditional “monk Latin” and made such ample use of medieval terminology. The “newness”, as we concluded in the second chapter, mainly consists of an extravagant predilection towards classical images and sentence structure. It was his aim to copy Cicero’s language in terms of word-choice, and sentence structure in which his abundant use of absolute constructions more than once causes irritation.

Apart from dealing with the language, this chapter specifically focuses on the composition of the chronicles and the text tradition. For instance, there remains the intriguing question of why the *Lidlum Chronicle* differs so greatly in its design and result from that of *Mariëngaarde*. The first is far more extensive than the latter, and it “stands like a rock”. The *Mariëngaarde Chronicle* never got beyond the stage of an outline; the prestigious mother monastery had to make do with a rough sketch, as the author, a member of the *Lidlum* convent, could not avail himself of sufficient archive materials at the time. As a good humanist, however, he had not so much wanted to present himself as a chronicler, but rather as a critical and truth-loving historiographer, something in which he succeeded much better with regard to *Lidlum*. Thus, in dealing with his own monastery, it is only *Lidlum* that receives the full attention which *Mariëngaarde* would certainly have deserved as well. In our view the contemporary circumstances put him at a disadvantage. Without “1580” his writings would undoubtedly have been more balanced; we think to have found indications for this in his outlines of an extensive work, used by, among other people, *Suffridus Petrus*. Possibly, the chronicles might not have contained such a large number of inaccuracies with which they are now blemished. The extent of the discrepancy between the two chronicles is made clear by the fact that there are indeed downright absurdities and contradictions in them.

This discrepancy led to a subsequent problem, relating to the two editions, in which the chronicles have become known: the A version published by D.A. Wumkes in 1929, and a B version, which in the Wumkes edition has only fragmentarily been incorporated in footnotes. The fact that A relied on the original had been sufficiently proved by the 1929 editor, even though it remains highly unsatisfactory that the original had disappeared almost immediately after its creation, and that it was copied not until a hundred years afterwards for the first and last time by the well-known historiographer of Friesland, *Simon Abbes Gabbema*. Why A had been replaced by B was never seen as a problem, nor why an explanation was never sought or found for B to become so well-known in a short space of time, and for A to be forgotten. A long time before 1670, *Sibrandus*

Leo in the B version had become known in at least eight copies and a good many references. The first of these copies possibly dates back to the time when the author was still alive. From the 17th until the early 20th century Sibrandus Leo had been followed in all copies, editions, translations and adaptations according to B, until Wumkes restored the status of the A text, which had been relegated to oblivion and made it the norm.

It is not clear why the so different A and B texts have never been the object of study. For instance, it is difficult to understand that the learned Suffridus Petrus, a fellow student of Sibrandus Leo, was only later and indirectly to learn that he had worked on these chronicles. By accident he had read something about their existence in a letter from the latter's son, Joannes Sibrandi. And this despite the fact that Suffridus and Sibrandus were in close touch with one another, not only by letter, but also in actual meetings. In fact, Joannes in 1590/1592 edited a copy of the chronicles, not in the A version, but again in the B version. Joannes did not make mention of A, nor did this version turn up at a later stage. For someone who held his father in great esteem and appreciated his work, this again led to further questions. In the first place, there is the matter of the authorship of B, and in connection with this, particularly the functions of the two editions. In order to prove that Sibrandus Leo himself may have been responsible for the altered edition, we have again taken contemporary circumstances into consideration. When the catholic religious service had been banned in Friesland in 1580, Sibrandus Leo had moved to the then still catholic province of Groningen, where in voluntary exile in the Norbertine monastery Cusemer he must have had ample time to re-write and amend his chronicles. In this way the B version may have come into existence, which from a linguistic point of view is much more natural. But why did he introduce so many alterations not only in the format, but also in the contents? In order to find out, it was necessary to make a sentence-by-sentence comparison of the two versions. Both A and B, although the one more than the other, appear to have been written from a monastic, and especially Premonstratensian point of view. The structure of the order, the nature of monastic life in the Frisian context, these are facts that are recognizable in both versions. Yet, there are differences in content between A and B. The great emphasis in A on many liturgical customs, the special character of the order and the internal monastic life turn out to be absent in B. The belief in miracles, hardly present in A, almost completely disappears in B. All this may possibly mean that B must have served a different purpose to A. Quite a few elements that had been of importance in pre-1580 monastic life, had lost their significance and purpose after that date. Why keep chronicles as monastic *lectio*, if the basis, the monastery itself, no longer existed? In short, A was no longer satisfactory and it came to be labelled as an interim version, a sample from which such later users as Matthaeus and Van Heussen, for curiosity's sake, would only take quotes. The new B version was more modern content-wise and it addressed a larger audience, which was less concerned with monasteries and which preferred a more polished use of language. After his father's death, Joannes is thought to have copied this B version, or have had it copied for him. The A manuscript had remained in Groningen and it had been relegated to oblivion to ultimately come into the possession of Joachim Borgesius, a professor at the Academy, who at the request of Gabbema in 1670, after a number of attempts to find it, produced it from his(?) library.

The B text has known a rather better fate. Both in Friesland and in the Norbertine cir-

cles in Flanders and Brabant, Sibrandus Leo had soon become known through this version. For Friesland, the chronicles were of interest because Sibrandus Leo had collected data and facts about Frisian history that could be found nowhere else. Friesland and Frisian history, indeed, took up a central position in his chronicles. Through this focus on their own region, the chronicles had gained a permanent position in Frisian historiography as early as the 17th century, as appears from the publications by such writers as Hamconius, Schotanus and Winsemius. Even though in 1580 monastic life of the Frisian Premonstratensians had come to an abrupt end, the writings of Sibrandus Leo would keep their place in the collective Frisian memory of the period of the monasteries. Certainly for the Frisians who had remained catholic the chronicles served as a source of inspiration.

But the importance of the author was not confined to Friesland: also in Premonstratensian historiography the B version soon came to be known. With the Norbertines the memory of Friesland had continued to be very much alive until as late as the 17th century. Had this region in past centuries not offered so much to the order that had also been of great value to the renewed spirituality in the post-Tridentine era? In the southern provinces of the Low Countries, which had either remained under Spanish rule or been subjected to it again, the new vitality was remarkable. Even the catholics in the predominantly Calvinist Republic of the United Netherlands profited from this renaissance.

What Sibrandus Leo's chronicles have contributed to offering a perspective for the future for the renewed catholic life in North and South, is something that until now has never been researched. Thanks to Sibrandus Leo, however, the memory of two renowned abbeys had not only lived on, but it also inspired 17th century man. These Frisian monasteries had, indeed, produced at least three great saints, the devotion to whom had already been widely known for a long time, but the interest in whom was now revived, and all the more strongly. These three were Father Frederik of Hallum, Siard, the meek, holy abbot of Mariëngaarde, and Eelko Liauckema, twelfth abbot of Lidlum, who was said to have been assassinated by his own people because of his devoutness. Particularly the Norbertines of Tongerlo and Antwerp have contributed to making and keeping these Frisians well-known in the South. In 1617, in the first of these abbeys the relics of the "Holy Siardus" had been buried in an incredibly festive ambiance. At about this time Sibrandus Leo was copied no less than four times in the B version, once by the order's historiographer, Dionysius Mudzaerts, who was also canon of Tongerlo, and three times by Pibo van Albada, a catholic Frisian nobleman. We have not been able to determine what was the relation between these two men. It is, however, not unreasonable to assume that they knew each other. It is noteworthy that as from this same year (1617) abbreviated versions of the original *Vita Fretherici* and of the *Vita Siardi* came into circulation, which were based on the extensive biographies in the *Vitae Abbatum*. Both Mudzaerts, Van Albada as well as, shortly afterwards, the authors of the *Acta Sanctorum* incorporated these abbreviated texts to be appended to the copies of Sibrandus Leo.

The B version has become best-known through Antonius Matthaëus, a professor at Leyden, who incorporated it in his ten-part *Veteris Aevi Analecta*. The fact that Matthaëus had allowed himself a fair number of liberties and inaccuracies soon became widely

known. That was also the reason why in the course of the years historians have more than once suggested to publish the chronicles of Sibrandus Leo again, but then in a corrected and emended version. This has now been realised for the first time in the present study: B appears by the side of A. In order to facilitate the comparison of the two versions, the differences between them have been printed in italics. Also, a number of variants of B have been included. There are Dutch translations of both versions.

This study would not have been complete if, apart from the positioning of the author and his work, no further research had been done into the historical value of the texts. This is extensively dealt with in the third chapter. In the first place, the sources were traced, as well as the use made of them. The second, but by no means the easiest, task was the search for ways of validation.

With regard to the sources, we have been able to prove that the basis of the chronicles was, as usual, the archival material to be found in both monasteries, chapter books and memory books, in which obituaries played an important part. Further, the dependence on Worp of Thabor and Johannes Beke can be clearly identified in some places. It is beyond doubt that Sibrandus Leo was able to use the old *Vitae Abbatum*. For five of the seven early abbots of Mariëngaarde he closely followed this 13th century source, and removed its spiritual load and reduced it to its most factual essence. Unfortunately, from the random manner in which he made an abstract of the *Vitae* it becomes clear that the author did a hasty job. And it is particularly regrettable that he did this with this work, as this at once inspired little confidence with regard to the remainder of the chronicles, where there are far fewer or even no references at all.

The 13th century *Vitae Abbatum* are usually closely linked to a later text i.e. the *Brevis Historia* of Mariëngaarde, an anonymous text that had been appended to the same codex into which 40 years earlier abbot Paulus Boeckholt had copied the original text of the *Vitae*. Contrary to Wumkes's opinion, we hold the view that this *Brevis Historia* can never have served as the source for Sibrandus: nowhere does he indicate that he ever set eyes on it, whereas he might have made very good use of it, if he had. This would mean that he must have consulted the *Vitae Abbatum* without *Brevis Historia*. Therefore, a second copy of the *Vitae* must have been available, possibly even the 13th century original.

By far the most difficult problem with chronicles such as these is the search for adequate reliability criteria. From various passages it appears that the author wished to regard his work as a personal testimony. In evidence of this we referred to the solemnly worded dedication that precedes the Lidlum (not Mariëngaarde!) Chronicle. On the one hand it became clear that he still lived in the medieval tradition; on the other, he was full of scepticism with regard to superstition and miracles, and he rather tried to find his examples among the heroes and philosophers from antiquity. Without ignoring such classical authors as Pliny, Terence and the Stoics, the dedication mainly contains an idealistic and optimistic programme, based on an Augustinian inspiration. Thus, Sibrandus offered to his abbot Joannes Geelmuyden, who had commissioned him to write the chronicles, a concrete perspective in an era full of adversity.

Arguably, the author had other intentions as well. Twice he acted as the protector of the interests of Lidlum in "big world" politics. The abbey had his full attention. Possibly to enhance its status, he mentions no less than six times that the (prospective) abbots had studied at universities abroad. The reliability of this information, however, is

not substantiated by the university matriculation records. Also, in the many conflicts with the regional nobility he unequivocally chose the side of his monastery. The consequence of this was that the opposite party, in this case the Roorda family of Sexbierum and the Sjaarda family of Franeker, are characterized as domineering robbers and tyrants. On the other hand, his relation with the Liauckema family of Oosterbierum must have been a positive one. The question is therefore not so much confined to the historical facts, but it is rather related to how these are to be interpreted. It is clear, that the objectivity of particularly the older histories suffers from this. Yet, it can certainly be justified from the author's point of view: he had the stories only on a hearsay basis. And, as it is well-known, in "oral history" the reproduction of facts is usually subject to wear and tear.

In many cases we have been unable to ascertain absolute reliability. Yet, not all results were unsatisfactory. Thus, with a certain degree of reservation, as Sibrandus Leo was not at all times very accurate, we may conclude that he is reasonably reliable where the power of the abbots is concerned. In such cases he could use materials and data that were also known elsewhere. Further, what he tells us about the election procedures complied with the usual statutes of the order, albeit with the proviso that this referred to the 1505 amendment of the statutes, with which he was familiar.

He makes clear that he is fully aware of the differences between the earlier and later abbots. Another theme, dealt with in similar fashion, is the changing position, over the centuries, of the *conversi* within the monastic economic system. Situations in other monasteries appear to run parallel to what Sibrandus Leo wrote about the Frisian monasteries. Initially, here as well it was the *conversi* who held important positions in the monastic community, particularly as managers of *grangiae*, the monastic possessions beyond the abbey itself. As from the second half of the 14th century they are hardly ever mentioned in our texts. Apparently they had gradually disappeared from the scene, and their tasks had been taken over by lay people and *servi*.

The lively and colourful descriptions of character and of individual persons is one of the author's fortes. Thus, he even mentions specific bodily characteristics (ginger hair, serious facial expression etc.) and by doing so he made clear that he had not been writing in a stereotype manner. However, the question remains if he did not allow his personal taste and desire to embellish to become predominant in this individual characterization. It was not possible, though, to check this.

From the material that can be relied upon, three topics are dealt with in this study: the account of the foundation of Lidlum, the background of the move of the monastery in 1234, and the architectural history of Lidlum. The correctness of the foundation history could be ascertained, as it is in complete agreement with situations elsewhere. Also where the chronicle makes mention of the move of the Lidlum monastery to a place at a slightly greater distance from the sea, we encountered a phenomenon that was common along the entire North Sea coast in the 12th and 13th centuries. Everywhere there were calamities as a consequence of climate change, peat oxydation and a lowering of the level of the peat country as an unintended result of reclamation for agricultural purposes. The coming into existence of the Zuyder Zee must indirectly have had consequences for the topographical position of the first Lidlum monastery, and the necessity to move to a safer area.

Sibrandus Leo was greatly interested in the building history. As he went into great detail where this theme is concerned, and was in complete agreement with what was known from elsewhere, it may be rightfully concluded that his data are based on first-hand information. Thanks to his expressive language, we can follow as eye-witnesses the building methods, the constructions, the use of auxiliary resources, the application of tuff and the transition to brick, the partial replacement of thatch as roofing material and the introduction of round tiles that went with it. The austerity of the initial period was gradually replaced by more impressive and defensible buildings, including distinctly luxurious abbots' houses in the 16th century. The author's interest was chiefly in the exterior of the church, abbey, abbot's house and service buildings. But indirectly it was also possible for us to become acquainted with various and different interiors: he describes in minute detail how the contending Roorda family forcefully entered the abbot's residence. A pleasant surprise was also the 1572 atlas of Caspar de Robles, recently discovered, with bird's eye views of the Lidlum monastery and other strategic buildings. This atlas confirms the correctness of many of Sibrandus's descriptions.

Where the topics discussed above referred to themes whose validity could be more or less confirmed, the chronicles also turn out to contain stories that in no way deserve the label "history", as the chronicler's imagination plays too great a part in them. We found some representative "histories", which had lived on in popular imagination, and which in Frisian historiography had even obtained a permanent place, but which had never been proved to be (completely) true. As examples we chose the large number of victims of the 1287 floods, which number only existed in his imagination. Further, the image he created of the so-called town of Griend, the conflict with the Count of Holland in 1345, the events relating to Marken and eventually the battle of Staveren. The only value of this type of reports is that they represent the author's point of view and that they give us an idea of the environment in which he lived.

According to us, the warning to be cautious with the histories as told by Sibrandus Leo, refers first and foremost to the time which he himself never experienced, or which he only knew from what had come down to him in reports and accounts. But even the histories of his own time must be read with necessary care. The reason for this is not so much his lively imagination, but rather his great inaccuracy. We have shown this in a treatise on the personal history of his own abbot, IJsbrand Harderwijk.

Fortunately, in a number of cases we have succeeded in correcting the impressions given by the author by checking them against other data. Thus, for instance, the stories about the 1287 floods and the vicissitudes of the Mariëngaarde possessions on the islands of Griend and Marken, as well as the 1345 events could be reduced to their true proportions. The importance of this method became perhaps most manifest in the research into the "murder" of abbot Eelko Liauckema as staged by Sibrandus. On three points his story was rectified. In the first place, it turned out that it had certainly not been a premeditated murder. Further, no *conversi* had been involved, but the perpetrator of the crime had been one of the canons, and thirdly, Eelko's family name Liauckema would be the result of a historical projection, through which Sibrandus could do a favour to a family that he highly respected. This last point was typical of the writer, who in earlier times would use, in anachronistic fashion, family names that demonstrably did not come into use until centuries later.

The final conclusion can be none other than that the prime importance of the Abbots' Chronicles is that they are for a part an interpretation of the history of an abbey, written by a 16th century monk who had been forced into a difficult position by contemporary circumstances. By the side of demonstrably reliable information, the chronicles in various places contain information that has become contaminated by the humanistic trend of embellishing and that must therefore be read with necessary caution. This particularly applies to the older history, which he can only have come to know through oral tradition. This comprehensive study aims to give a detailed presentation of a carefully balanced view between veracity and interpretation.

Index van personen en plaatsen

Personen zijn indien mogelijk vermeld onder hun familienaam. Twijfelgevallen zijn steeds voorzien van verwijzingen. Vetgedrukt zijn de paginanummers die betrekking hebben op de (uitgewerkte) levensverhalen van de Lidlumer en Mariëngaarder abten. Niet geïndiceerd zijn: Sibrandus Leo, Friesland, Friezen, Hallum en de abdijen Lidlum en Mariëngaarde. De trefwoorden die zowel voorkomen in de tegenover elkaar afgedrukte A- en B-teksten worden slechts eenmaal aangegeven en wel in de A-versie. Bijzondere afkortingen: M. (Mariëngaarde), L. (Lidlum), Be. (Bethlehem), Ba. (Bajum), Fr. (Friesland), kl. (klooster), pr. (praemonstratenzer), vr. (vrouwen), inst.r. (institutierecht), patr.r. (patroonaatsrecht).

- Abraham, aartsvader 69, 200
Achlum 32
Adam, de oervader ('prothoplastus') 69, 200
Adelen, adell. fam. in Sexbierum 147, 149, 168, 266
Adelen, Seerp, tegenstander v. L. 266
Adelen, Tado, tegenstander v. L. 266
Adrianus, prior in Be. 480
Aduard, cist. S.-Bernardusabdij 29, 117, 154, 162, 183
Aebinga, Tako, abt v. M. 38, 45, 48, 66, 68, 89, 94, 118, 124, 125, 167, 326-330, 338, 342, **454-458, 473-474**
Aef, z. Markela
Aesgo I, abt v. L. 94, 133, **282-284**
Aesgo II, abt v. L. 36, 133, 168, 173, **320-322, 332-334**
Aesgo, z. Bosegum, Camminga, Oosterbierum
Aesterlee, z. Heiligerlee
Aesterletens, z. Oosterlittens
Aesterzee, z. Oosterzee
Aggeus (Age), prebendarius 484
Agnietenberg, Windesh. kl. bij Zwolle 45
z. ook Gerardi
Aitzema, Lieuwe v., gesch.schr. 18
Alamannia, Matthias de, bs. van Budua, wijbs. 135, 136, 294
Aland, pr. kl. in Oostfriesland 242
Alardus, prior in Dokkum 392
Albada, Pibo v., 17de-eeuwse kopiïst 77-79, 90-91, 100, 102, 105, 107, 115, 125-126, 187
Albertus v. Oostenrijk, aartshertog 102
Albrecht, z. Saksen
Alexander de Grote 69, 200
Alexander III, paus 145
Almenum, z. Harlingen
Almere 158
Alphen 101
Alva, legeraanvoerder 39-40, 150, 180, 374-376, 382
Alytta, z. Keppel
Ambrosius, kerkvader 412
Amersfordianus (Amersfoort), Victor, procurator v. L. 360, 376
Amkema (Amkama, Amkinga), uithof v. L. 280, 288
Amsterdam (Aemstelredam) 48, 165, 404
Anabaptisten, z. Wederdopers
Anastasia, hertogin v. Pommeren 91, 121, 155, 408, 412
Andla, Godefridus (Godfried, Goerd), abt v. L. 70, 78, 90, 108, 129, 152 **264-270**, 440
Ane, slag bij 121, 123
Anjum (Aenjom, Aengom, Aenyom), reg. kan. kl. 35, 154, 155, 168, 244, 302, 314, 384
Antonius, wijbs. v. Osnabrück 298
Antwerpen 42, 56-57, 101, 187, 362
Antwerpen, S.-Michielsabdij 28, 149
Appingedam (Dammona, Dammaer) 242, 374, 404
Aquino, Thomas v., kerkleraar 220
Aremberg (Arenberg), Jean de Ligne, graaf v., veldheer 51, 150, 181, 372-374
Aristoteles, wijsgeer 32
Arnhem 48
Asperensis (Asperen), Regnerus, abt v. M. 58, 77-78, 93-94, 107-110, **470**
Assen 48
Assuerus (Ahasverus), Perzische koning 69, 204
Augustinus, kerkleraar 130, 175-177, 181, 189, 412
Augustinus, regel v. 32, 43, 55, 129, 310, 410, 481

- Augustinusga 426, 430
 Augustus, Rom. keizer 69
 Austin, stad in Amerika 171
 Averbode, pr. abdij in Brabant/Limburg 24,
 40, 42, 103, 119, 149, 310
 Aylef, z. Regnada
 Aytta, Viglius v., raadsheer v. Granvelle 12, 24,
 30
 Azego, convers van L., kunstenaar 290
 Baard, inst.r. L. 37
 Baarderadeel 37, 276, 368
 Bacchus, Rom. god 38
 Backmund, N., historicus 112, 116, 134
 Baflo (Baffelt) 27, 493
 Bajum, inst.r. en patr.r.L. 148
 Bajum, pr. vr.kl. S.-Michielsberg 96, 135, 144,
 150, 154, 156, 186, 210, 220-228, 234-236,
 250, 328, 334, 340-342, 348, 360, 376
 Bakhuisen v. d. Brink, R.C., rijksarchivaris
 115, 165-166
 Bakkeveen, uithof v. M. 454
 Balduinus, z. Starkenborch
 Barkwerd (Bervert) 282
 Barradeel 25, 147, 149, 276
 Barthe (Bertha), pr.kl. in Oostfriesland 240
 Bartholomeus, bs. v. Laon 492
 Baucko, z. Kempingaburen
 Bavo, abt v. M. 438, 473
 Bazel 98, 136
 Beauvais, z. Vincentius
 Bedum (Beem) 454
 Beercke, non in Be. 434
 Beieren 45
 Beke, Jan, kroniekschr. 69, 106, 121, 127
 Belboch (Belbuck), pr. kl. in Pommeren 155,
 408, 428
 België, Congregatio Belgica 54
 België, z. Zuidel. Nederlanden
 Benedictijnen 32, 47, 138
 Benedictus XIII, paus 100
 Beninga, Eggerik, hum. gesch.schr. 31
 Benneterp (Bonneterp) 90, 206, 284
 Benninge, Sicke, hum. gesch.schr. 116
 Bergum 372
 Bergum, reg. kan. abdij, later bij Windesheim
 32, 40, 58, 171
 Berlikum (Tuitgum), par., inst.r. en patr.r.L.
 12, 24-27, 36-37, 145, 151, 248-250, 264, 270-
 274, 280, 294, 342, 360-362, 382
 Berlikum 288, 384
 Bernarda, Buvo, z. Buvo
 Bernarda, Feyko, edelman, broer v. Buvo 416
 Bernarda, Tziardo, prior in M. 416
 Bernarda, Verpo, broer v. Buvo 416
 Berne, vh. pr. abdij bij Heusden 100, 119, 418
 Bervert, Iyd v., priorin in Ba. 234
 Bervert, z. Barkwerd
 Bethlehem, pr. vr. klooster, dr. v. M. 48, 94-
 96, 121-122, 130, 143, 154, 179, 186, 394, 410,
 430-432
 Bijsterveld, A.-J. A, historicus 32, 35, 44, 153
 Bilderdijk, Willem, gesch.schr. 165
 Bildt, Het 25, 456-458
 Billy, z. Robles
 Bisdom Leeuwarden, z. Leeuwarden
 Blija de Blonda, Martinus de, wijbs. 135, 302
 Blija 148, 390-392
 Bloemhof, z. Wittewierum
 Bloemkamp (Oldeklooster), cist. abdij bij Hart-
 werd 13, 26, 48-49, 67-68, 127, 149-150,
 154, 167, 181, 183, 266-268, 278
 z. ook Groningen
 Blonda, z. Blija de Blonda
 Boeckholt, Paulus, abt v. M. 48, 68, 93, 110,
 125, 132, 135, 140, 171, 189, 338, 342-344,
 458-460, 464, 474-477
 Boekhorst, Floris v. d., baljuw v. Holland 166
 Boer (Buir), gehucht nabij L. 145, 256
 Boethius, laatrom. gesch.schr. 30
 Bohemen 45
 Boksum (Boxum) 57, 143, 145, 252, 256, 278
 Bolllandisten 29, 76, 100-101
 Bolsward 27, 39, 85, 158, 346, 384
 Bolsward, pr. proosdij, vh. in Pingjum (z.a.)
 40, 57-58, 141, 366-368, 378
 Bolto, procurator v. L. 165, 404
 Bonifatius, S. 98, 100
 Bonne-Espérance, pr. abdij in Henegouwen
 102, 119
 Bonneterp, z. Benneterp
 Borgesius, Joachim, hoogleraar in Groningen
 83, 85-86, 107
 Bosegum, Aesgo de, kanunnik 228
 Bosschaerts, Willibrordus, theoloog 101
 Boudewijn, wijbs. 135
 Bourgondië 346
 z. ook Maximiliaan, Karel V
 Bozum, inst.r.L., z. Bosegum
 Braamstruik, z. Rubus
 Brabant 40, 42, 52-53, 55, 103, 106, 149, 153,
 165, 186, 310, 346, 370, 374, 376, 382, 450
 Brabant, Joanna v., gravin v. Holland 165
 Brandgum (Brontgom) 432
 Brecht, non in B. 168

- Bremen 135, 268
 Britswerd, inst.r.L. 371
 Bronckhorst, Diederik v., geuzenleider 382-384
 Brontgom, z. Brandgum
 Brouwershaven 378
 z. ook Petri
 Brugge 99, 150, 368
 Bruijnsma, Anske Bockes, Fr. jezuïet 99, 179
 Bruinsma, A.J., verzamelaar v. oudheden 111
 Bruna, Elpidius, kerkhistoricus 111-112
 Brussel 108
 Brussel, Hof v. Brabant 52, 166, 450
 Brussel, zetel Grote/Hoge Raad 166, 450
 Brussel, Raad v. State 53
 Brussel, zetel Habsb. regering 49, 53-54, 150, 180, 372
 Brussel, zetel Staten-Generaal 42, 58, 366
 Brussel, Kon. Bibliotheek 92, 125
 Budua, z. Alamannia, Matthias
 Buijtenen, M.P. v., rijksarchivaris-historicus 117, 134
 Buir, z. Boer
 Buren, Floris (Florentius) v., veldheer 347
 Buren, Maximili(a)an(us) v., graaf v. Egmond, stadh. v. Fr. 462
 Busch, Joannes, Windesheimer auteur 45
 Busleyden, Hieronymus v., stichter Trilingue 24
 Buvo, stichter Buwelooster 155, 416, 430
 Buwelooster, pr. vr.kl. in Achtkarspelen 124, 143, 155, 240, 416, 430, 468, 470
 Cadahool, z. Koehool
 Cadmus, stichter Thebe 69, 198
 Calixtus II, paus 492
 Calvinisme 51, 98
 z. ook Beeldenstorm, Reformatie
 Camminga, adell. fam. in Blija en Leeuwarden 148
 Camminga, Aesgo, edelman 390-392
 Camminga, Kempo, edelman 392
 Camminga, Vibrand(us), edele 390
 Camminga, z. Kempinga
 Cammingaburen (Cambuur) 148
 Campensium, z. Kampen
 Cannegieter, Dominucus, notaris 111
 Carbonel, Gerardus, jezuïet in Fr. 99
 Carolus, z. Karel
 Caspar de Robles, z. Robles
 Cherubijnen (dominicanen) 220
 Cicero, Rom. redenaar 24, 30, 43, 68-69, 88, 114, 182, 189, 192, 200, 312, 412
 Cîteaux, cist. abdij in N.-Frankrijk 140
 Clermont, concilie 152
 Coevorden 123, 408
 Coevorden, Heyno v., volksleider 408
 Coevorden, Rudolph v., volksleider 408
 Colebert Sylvaducensis, Cornelius, leraar 29, 31
 Coloniensis, Antonius, leraar 30
 Concilie, z. Clermont, Lateranen, Trente
 Continuator, kroniekschrijver 160-161
 z. ook Wittewierum
 Cornelius, Andreas, kroniekschrijver 109
 Cornelius, pastoor v. Tzummarum, kanunnik v. L. 342
 Cortgene, z. Kortgene
 Cortgenus, Joannes, z. Zelandus
 Crockdert, Henricus, abt v. Dielegem 108
 Cruciferi, z. Kruisheren
 Cuissy, Conradus (Koenraad), abt v. 420, 424-425
 Cuissy, pr. abdijs 124, 424
 Cuissy, Wilhelmus (Willem), abt v. 124, 426
 Cunerus Petri, z. Petri
 Curonensis, Wilhelmus, wijbs. 134, 432
 Cusemer, pr. proosdij in Groningen 26-27, 83, 88, 182, 240
 Cyrus, Perz. koning 69
 Dammona (Dammae), z. Appingedam
 Dante, dichter 220
 Daventria, z. Deventer
 David, psalmdichter 68, 412
 Deimta, Sibon, abt v. L. 94, 158, 216-220, 234, 418
 Deinum 214
 Dekama, Pieter, raadsheer Hof v. Fr. 368, 464
 Delft 109
 Denemarken 424, 238
 Denemarken, Jacob v., z. Suden
 Despruets, Jean, abt v. Prémontré 54-55
 Deventer Jacob v., kaarttekenaar 27
 Deventer 123, 362, 394-396
 Deventer, bisdom 56
 Dielegem (Dilighem), pr. kl. in Jette bij Brussel 108
 Dietmarghum, Hessel v., kanunnik v. L. 145
 Dietmarghum, z. Tzummarum
 Dodo, convers, murarius 141, 268
 Dodo, edelman 432
 Dodo, vader v. abt Frederik 388
 Dodo, z. Kempinga; Markelen
 Doesborg, Joachim v., prior v. Ba. 360
 Doesburg (Doesborg) 48
 Doetinchem 48
 Doeys, Godefrid(us), abt v. L. 12, 29, 44, 49,

- 93, 137, 171, **352-358**, 364
 Doeys, Joannes, prior v. L. 352, 356
 Doeys, Zwolse familie 354
 Dokkum 48, 410
 Dokkum, observanten 47, 48, 481
 Dokkum, pr. S.-Bonifatiusabdij 43, 47, 54,
 122, 154-155, 161, 240-242, 292, 296, 328,
 340, 370, 376, 392, 454-456, 467
 Doko, z. Eeckna
 Doko, z. Sellinga
 Dollard 242
 Dominicanen 51, 99, 220, 294
 Don Frederik, z. Frederik
 Doncker, Franciscus, Antwerpse kanunnik 57
 Donia, edelen in Winsum 155
 Donia, Kempo, edele in Menaldum 364
 Donia, Syriacus de, zn v. Kempo Donia 364
 Donia, Tjaling v. Benneterp, medestichter L.
 155, **206-208**
 Dordrecht 456
 Dordrecht, synode 98
 Douai (Dowaai) 98
 Dousa, Janus, Leids bibliothecaris 24
 Drenten 404, 408
 Drenthe 121, 123, 404
 Dresden 171-172
 Dresom (Driesum), Gertrudis, priorin Be. 390
 Driutius, Remigius, bs. v. Leeuwarden 56
 Dronrijp 39, 153
 Dronrijp, z. Petrus
 Duitse (sic!) oceaan 207
 Duitse Orde 32, 135
 Duitse troepen 39, 375, 384
 Duitsland/Duitse Rijk 50, 55, 135, 142
 Duvelandus (Duiveland), Joannes, abt v. L.
 132, 144, 162, 171, **338-344**, 354, 456
 Dyck, L.C. Van, archivaris 72, 100-101
 Eck, Joannes, theoloog 151
 Edelinda, priorin Heiligerlee 434
 Edmund, z. Werth
 Edo Jelgera, z. Jelgeraburen
 Eduarda, moeder Sicko Syarda 290
 Ee, rivier 422
 Eeckna, adell. fam. in Ba. 148, 168, 244
 Eeckna, Doko, in Ba., prior v. L. 244
 Eecknamannen, edelen 145, 250
 Eede, z. Underda
 Eekhoff, Wopke, archivaris, boekhandelaar
 58, 117
 Elko, z. Liauckema
 Eelxma, Pibo, edelman in Sexbierum 296
 Eems 160, 242
 Eets, non in Be., afk. uit Leeuwarden 410
 Egidius, wijbs. 136
 Egmond, ben. abdij 47, 57, 106
 Egmond, Georg v., bs. v. Utrecht 462
 Egmond, z. Buren
 Egypte 69.
 Eifel 392
 Eliacus, Martinus, hagepreker 51, 370
 Elocus, z. Liauckema, Eelko
 Elsen, G. v. d., gesch.schr. 115, 121, 124
 Elske, non in Be., afk. uit Groningen 410
 Emden 26, 51, 58, 241, 268, 298, 346, 380
 Emmius, Ubbo, gesch.schr. 24, 26, 31, 97,
 106, 110, 183
 Emo, kroniekschr. 62, 121, 123, 138, 154, 402-
 404
 z. ook Wittewierum
 Engeland 53, 286, 356
 Engelum (Engelom) 322
 Engelum, Vibo, z. Grovestins
 Enkhuizen 48, 51
 Ento (Entetus), abt v. M. 63, 94, 122, 133, 155,
 169-170, 208-210, **394-396**, **472**
 Epingahuys, Sibbo v., edele, stichtte Anjum 244
 Epingahuys, Sibrandus v., edele, stichtte Anjum
 244
 Epingahuys, Tzjummo v., edele, stichtte Anjum
 244
 Epo, pastoor v. Tzummarum 308
 Eppens tho Equart, Abel, gesch.schr. 26
 Erasmus, humanist, stichtte Trilingue 29
 Erfurt (Erphordia) 24, 51, 152-153, 298
 Etelocus, z. Liauckema, Eelko
 Ethel~, z. Jel~
 Eutropius, Rom. gesch.schr. 69, 200
 Everard(us), pastoor op Terschelling 342
 Everard(us), rector v. IJlst 145
 Farmsum (Fermsum) 454
 Farmsum, Gayco v., afgezant bs. v. Munster
 404
 Feijtsma, edelen, vm. bezitters Ter Porte 252
 Felsum, uithof v. L. 276, 282
 Feyko, vóór Frederik pastoor v. Hallum 122
 Feyko, z. Bernarda
 Filips II, koning v. Spanje 54, 150, 180, 366-
 368
 Finkum 165
 Firdgum 430
 Fivelgo 402, 436
 Flie, z. Vlie
 Floreffé, pr. abdij in Namen 67, 382
 Floris IV, graaf v. Holland 134, 406, 422
 Floris V, graaf v. Holland 14
 Folker v. Sneek, prior v. Thabor 126

- Folker(us), abt v. L. 44, 66, 132-133, 160, 140-141, 152, **296-302**, 306, 334
- Folker(us), tweede keer abt v. L. 42, 66, 173, **310-312**, 328
- Folperda, Oentioe, edele in Firdgum 430
- Fonck, Herman(nus), prior v. L. 342
- Fosses, Hugo v., opvolger v. Norbertus 128
- Foswerd, ben. abdij 454
- Foswerd, Herman(us), abt v. Foswerd 454, 480
- Franciscanen 99
- Franeker 25, 104, 153, 167-168, 316, 346, 382, 384
- Franeker, Martinikerk 36, 326, 358
- Franeker, refugium L. 386-387
- Franeker, Sjaard(em)a's (Syarda), Sjaardamannen 39, 167-169, 172, 190-192, 288, 296
- Franeker, Syardastins 288
- Franeker, hogeschool 88, 106
- Franekeradeel 167
- Franjum, uithof L., vm. Benedictinessenkl. 119, 143, 226, 288
- Franjumburen 143
- Frankfurt 58, 380
- Frankrijk 53, 142, 272, 420
- Frankrijk, koning v. 127, 442
- Frederic(us), magister 68, 123-124, 412-414
- Fredericus Feijko, stichter v. M. 29, 55, 70, 92, 94, 100-103, 105, 115, 121-123, 126, 128, 147-148, 152, 154-155, 169, 187, 190, 208-210, **388-394**, 410, **472**, **485-490**
- Fredericus, abt v. M. 276-278, **446**, **473**
- Fredericus z. Frederik
- Frederik, Don, veldheer, zn. v. Alva 39
- Frederik, II, Duits keizer 424-426
- Freiburg 153
- Friesland, Westerlauwers 167
- Friesland, Fries recht 248
- Friesland, Hof v. Fr. 29, 30, 34, 50, 53, 54, 57, 66, 85, 88, 141, 150, 180, 364-369, 372, 464
- Friesland, Landdag 152
- Friesland, Staten v. Fr. 87, 98, 182
- Friesland, Gedeputeerde Staten 58
- Friesland, kloosterkaart 112
- Friesland, Tabula (kaart) Geographica 13, 27, 28, 82, 97
- Frisia Catholica, kerkhist. vereniging 112
- Frisius, Gemma, humanist 12, 24-25
- Furmerius, Bernardus Gerbrandi, landsgesch. schr. 24, 30, 109
- Gabbema, Simon Abbes, landsgesch. schr., kopiist 12, 24, 58, 64, 74, 82, 84-86, 92, 94, 96, 104, 107, 111-112, 115, 117, 12, 124, 134, 148, 185, 198, 290, 470
- Gabbinga, Rombertus, hoofdelling 330
- Galileeërkerk, z. Leeuwarden
- Garrada, Juvo, hoofdelling, familie v. de Siuxma's 432
- Geelmudensis, (Geelmuiden), Joannes, abt v. L. 26, 39-40, 43, 60, 64, 67, 74, 77, 133, 138, 181, 184, **376-380**
- Gelderse troepen 96, 137, 348
- Gellius, z. Ilstanus
- Gelre 382
- Gelre, Karel v. 42, 53, 346
- Gemma, z. Frisius
- Genève 98, 100
- Gent 56, 120
- Gent, Pacificatie v. 40, 181
- Gent, S.-Baafsabdij 52
- George, koning v. Bohemen 46
- George, z. Saksen
- Gerardi, Joannes, abt v. Wittewierum 45
z. ook Agnietenberg
- Gerbrand(us) abt v. Ludingakerke 426-428
- Gerbrand(us), abt v. M. 284, **446**, **473**
- Gericus (Gerke), stichter Gerkeskl. 155, 426-430
- Gerkesklooster, pr., later cist. kl. 32, 154-155, 426-428
- Gernaard, z. Nazareth
- Gerold(us), convers v. Sydacht v. Klaarkamp 424
- Gerold(us), convers v. Jelger 140
- Gerold(us), kapelaan v. abt Jelger, dezelfde als de vorige? 428
- Gerrada, Juvo z. Garrada
- Gertrudis, z. Dresom
- Geuzen (Gosiani), 39-40, 73, 150, 172, 189-181, 374, 382-384
- Giessen, univ.bibliotheek 78, 81, 92, 187
- Gilderd(us), prior in Dokkum 410
- Godefridus (Goerd), abt v. L., z. Andla
- Godefridus, abt v. M., z. 's-Hertogenbosch
- Godefridus, abt v. L., z. Doeys
- Godescalc(us) (Godschalk), supprior M. 402
- Goerd, z. Andla
- Goovaerts, J., auteur 108, 122
- Gosiani, z. Geuzen
- Goslinga, edelen in Hallum 90, 390
- Goslinga, Goslic, edele, volgeling v. Frederik 148, 208, 390
- Gosses, I.H., historicus 82
- Goutum, Petrus v., pastoor in Winsum 360
- Granvelle, raadsman landvoogdes 24
- Gratiani, Decretum 94

- Gregorius IX, paus 218, 424
 Griekse taal 24, 30, 31, 69, 70, 90
 Griend (Gryn), uithof v. M. 104, 124, 158, 163, 192, 412-414
 Grimbergen, pr. abdij in Brabant 24, 40, 119, 149
 Groningen 47-48, 53, 83, 167, 185, 374, 387, 392, 410,
 Groningen, bewoners 123, 126, 324, 336, 454
 Groningen, gewest 26, 29, 57, 88, 121, 160, 240, 268, 376, 404, 434, 450
 Groningen, Raad v. 167, 454
 Groningen, Pax Groningana 167
 Groningen, bisdom 56-57
 Groningen, kloosters algemeen 138, 161, 382
 Groningen, dominicanen 51
 Groningen(sis), Joannes, pastoor v. Winsum 342
 Groningen, Thomas v., abt v. Bloemkamp, kro-
 niekschr. 13, 26, 31, 62, 67, 79, 81, 127, 181
 Grovestins, Vibo (Skerne Wiebe) uit Engelum,
 Vetkoperse edelman 168, 322-324
 Gryn, z. Griend
 Haarlem (Harlemensis natio) 48, 57, 152, 332, 362
 Habsburgers 49, 180
 Hack, z. Kempinga
 Halbertsma, H., archeoloog 116
 Hamborn, pr. abdij in W. Dtsld 149
 Hamburg 170, 222, 268, 412, 430
 Hamconius, Martinus, gesch.schr. 31, 97, 101, 103-104, 110, 113, 186
 Hantumhuizen, z. Hontumhusum
 Haraeus, Franciscus (Frans), theoloog 98, 101
 Harderwijk, Herman(us), broeder in L. 481
 Harderwijk, Isebrandus (IJsbrand), abt v. L. 38, 42-43, 50-51, 57-58, 64, 66, 69, 72, 92, 109, 132-133, 141-142, 150, 152-153, 161, 173, 358-380, 466-468
 Harderwijk, Lambert(us), kapelaan in L. 360
 Harderwijk 48, 362, 380
 Harkema-Opeinde 430
 Harlingen 39-40, 153, 374
 Harlingen, blokhuis 346
 Harlingen, Sint-Michaelskerk of Dom v. Al-
 menum 306, 307
 Harlingen, stins 90, 284
 Hartwerd 67
 Haskerconvent 32
 Haskerhorne 145
 Hasselus (Hasselt), Joannes, abt v. M. 93, 111, 161, 352, 354, 460-464, 477
 Hattum, Theodorus v., kanunnik v. L. 342
 Hebreeuwse taal 24, 31
 Heetveld, Joannes v., wijbs., tit. bs. v. Hieropolis 136
 Heijden, Willibrordus v. d., jezuïet 99
 Heilig Land 224, 420
 Heiligerlee (Aesterlee), pr. vr.kl. in Groningen 39, 142, 154, 240, 436
 Heiligerlee, slag bij 150, 372-374
 Helbada, Sass, schoondr. v. Dodo Kempinga 420
 Helmond 101
 Hemmema, Doecke sr., vader v. Hette 25
 Hemmema, Dominicus (Douwe), zn v. Hette 25
 Hemmema, Duco (Doecke), zn v. Hette 25
 Hemmema, Hector (Hette), bez. Hettemastate (Berlikum) 25
 Hemmema, Renic (Rienck) zn v. Hette, auteur Reekenboek 12, 26, 31
 Hemmema, Sixtus (Sicke), zn v. Hette 12, 25
 Hemmema, Syardus, redder v. relieken 102
 Hemmemastate 25
 Hendrik VIII, koning v. Engeland 49, 356
 Hendrik, z. Henricus
 Hendrik, z. Saksen
 Henegouwen 52
 Hennaard 282
 Hennaarderadeel 37, 167
 Henricus Raspe, z. Raspe
 Henricus, bs. v. Utrecht 224
 Henricus, pastoor v. Sexbierum 302
 Henricus, prior v. Ba. 342
 Herbrand(us), abt v. M. 91, 123, 132, 396-398, 472
 Herderic(us), proost v. Schildwolde 121, 138, 142, 154, 402-404, 434
 Heriman(nus) uit Steinfeld, prior v. Frederik 392
 Herkamakirke, z. Harkema-Opeinde
 Herman Jozef, confrater Frederik 100-101, 103, 481
 Hermana, edelen in Minnertsga 148
 Hermana, Idzo (Ids), abt v. L. 91, 119, 133, 138, 141, 144, 154, 159, 238-244
 Hertogenbosch, 's-, bisdom/bs. 57, 100, 102
 Hertogenbosch, 's-, Godefridus v., abt van M. 370, 376, 380, 468
 Hessel(inus), deken v. Oostergo 408
 Hessel(us), abt v. L. 90, 132-135, 152-153, 169, 292-300
 Hessel(us), abt v. M. 282, 446, 473
 Heussen, Hugo F. v., kerkhistoricus 92, 104-105, 108-111, 115, 122, 186

- z. ook Rhijn
 Heverlee, z. Leuven, Park
 Heyno, z. Coevorden
 Hieronymus, kerkleraar 68, 204, 413
 Hildard(us), prior in L. 235
 Hildegardis, z. Siuxma
 Hildesheim 102, 406
 Hildesheim, Wilbrand(us)/Ulbrand(us), elect v. Utrecht 123, 406
 Hilvarenbeek 101
 Hobbo (Hebbo), goudsmid in Oosterlittens (Letzens) 270
 Hogebeintum 51
 Hogenberg (Hohenbergius), Frans, cartograaf 27
 Holland(ia) 39, 150, 167, 382
 Holland, bewoners v. 332, 404, 450
 Holland, Fries kloosterbezit 165, 442, z. Marken
 Holland, graaf v. 125-126, 192, 422, 442-444
 Holland, Hof v. 166
 Holland, Hollandse Missie 98, 100
 Holland, Staten v. 98
 Holstein-Schaumburg, z. Schouwenburg
 Honorius III, paus 152
 Hontumhusum, Siuck 432
 Hontumhusum, Mennold(us), edele 432
 Hoof, P.C., dichter 98
 Hoorn (Hoern), Arnold(us) v., bs. v. Utrecht 282
 Hoorn (Terschelling) 36-37, 81, 152, 286, 298, 300, 306, 343
 Hopperus, Joachim, jurist 12, 27, 31
 Horatius, Rom. dichter 68, 412, 457
 Hoytetus (Hoyto), abt v. L. 37, 64, 70, 72, 81, 94-95, 119, 131, 133-134, 143, 170, 190, 222-230, 236, 246
 Hugo, Charles-Louis, gesch.schr. 16, 92, 104, 106, 108, 117, 127, 187, 199, 202
 Huins, inst.r.L. 37
 Huisduinen 163
 Humbertus, magister, dominicaan, theoloog 481
 Hunup, Ludolf, leek 145
 Hunzego 402, 436
 Ignatius de Loyola, stichter jezuïeten 56
 IJlst 145
 IJsbrechtum 27
 IJssel 123, 396
 Istanus, Gellius, pastoor in o.m. Bolsward 27-29, 31, 126
 Ints, non in Be., zus v. prior Gilderd 410
 Isbrand(us), (IJsbrand), bentgenoot v. Sicke Syarda? 290
 Isbrandus (IJsbrand), pastoor v. Sexbierum 342
 Israëlieten 198
 Ivo, pastoor v. Marssum, prior v. kl. Franjum 143, 226
 Iyd, z. Bervert
 Jacob(us), abt v. Dokkum 328
 Jacob, aartsvader 69
 Jacobus, wijbs., tit bs. v. Hebron 136
 Jacobus, z. Utrecht
 Jacobus, z. Zelandus
 Jan van Riet, z. Riet
 Janning, Conradus, jezuïet uit Wijnegem, Bolandist 76
 Jaricus (Jarich) Siuxma, z. Siuxma
 Jaricus (Jarich), abt v. M. 63, 121-124, 131, 163, 190, 414-418, 472
 Jeldard(us), prior in L. 228, 234
 Jelger(us) I, abt v. M. 63, 93-94, 124-125, 133-138, 190, 418-437, 472
 Jelger(us) II, abt v. M. 258, 440, 473
 Jelgera, edelen afk. uit Leeuwarden 148
 Jelgeraburen, Edo Jelgera de, vader v. abt Jelger I 420
 Jelgerahuizen 420
 Jellum 400
 Jelmar(us), abt v. L., 210-212
 Jelsum 416
 Jemgum (Jemmingen), slag bij 150, 181
 Jeslum 400
 Jezuiten 26, 56, 79, 92, 99
 Joannes Gerardi, z. Gerardi
 Joannes Sibrandi, z. Sibrandi
 Joannes, abt v. Dokkum 454
 Joannes, abt v. Klaarkamp 480
 Joannes, abt v. M. 123, 212, 412, 398, 396, 472
 Joannes, abt v. Mariënweerd 418
 Joannes, pastoor v. Menaldum 280
 Johanneters 27, 32
 Joseph, zn v. Jacob 69, 131, 238
 Josua, opvolger v. Mozes 69, 200
 Jovis, Jove, z. Jupiter
 Judocus, tit. bs. v. Hieropolis, (mogelijk) vicaris v. Utrecht 135
 Jupiter, 'donderende' oppergod 58, 69, 380, 457
 Justinianus, keizer Oostrom. rijk 69, 201
 Juvinga, Tzialing(us), abt v. L. 212
 Juvo, z. Garrada
 Kalmthout, 102
 Kampen (Campensium) 48, 382
 Karel de Grote 127, 442

- Karel de Stoute, hertog v. Bourgondië 104,
 125, 166, 450/452
 Karel V, keizer, heer d. Nederlanden 52/56,
 126, 150-152, 364-366, 462
 Karel VIII, koning v. Frankrijk 46
 Karel, z. Megen, Gelre
 Karmelieten 32
 Keimsvert, z. Kimsward
 Kempinga, Dodo, edele 420
 Kempinga, Hack, vr. v. Kempo K. 420
 Kempinga, Kempo, edele 420.
 Kempinga, Vibrand(us), zn. v. Dodo 420
 Kempinga, z. Camminga
 Kempingaburen, Baucka v., moeder v. abt Jelger
 420
 Kempingaburen, z. Cammingaburen
 Kempo, abt v. L., z. Weijdom
 Kempo, broer v. Hildegard 432
 Kempo, edele, geh. m. Aef 432
 Keppel, Alytta, zr. v. abt Godfried Doeys 354
 Keppel, dorp 48, 344
 Keppel, Joannes, abt v. L. 42, 48, 64, 73, 94,
 96, 126, 129, 133, 140, 148, 204, 258, 342-352,
 362
 Kessel(ius), Henricus, abt v. Dokkum 370,
 376, 467
 Keulen 27, 58, 83, 97-98, 392
 Keulen, universiteit 24, 51, 152-153, 298, 334,
 Keulen, Olivier (Oliverius), kruistochtprediker
 420
 Keulen, Joannes Veijdom v., prior v. L. 360
 Kimsward (Keimsvert) 221
 Klaarkamp, cist. abdij bij Rinsumageest 54,
 67, 121, 126, 135, 154, 426
 Knyff, Horatius, raadsheer Hof v. Fr. 85
 Knyff, Joannes, bs. v. Groningen 381
 z. ook Groningen
 Koehool (Cadahool), uithof v. L. 288
 Koerland 134
 Kollumerland 167
 Kortgene 48
 Krings, B., historicus 119, 139-140
 Krins, edelen in Rauwerd 148
 Krinser arm, dwarsdijk in Middelzee b. Rauwerd
 232
 Kruisheren, 240
 Laen, Eelko Ferdinand v. d., kanunnik in Meche-
 len 146
 Lambert(us), broeder in Ludingakerke, proost in
 L. 208
 Langa (Langermonken), pr. kl. bij Emden 240
 Lasius, vermoord 300
 Lateranen II, concilie v. 152
 Lateranen III, concilie v. 286
 Latijnse school/taal 12, 17, 23, 24, 26, 29, 30,
 31, 68, 152, 161, 200, 202, 286, 332, 354, 362,
 388
 Laurens, convers in L. 91, 141, 2423
 Lauwers, grensrivier 73, 139, 160, 392
 Leer 26
 Leeuwarden 12, 25, 38, 148, 228, 336, 356,
 360, 364, 384, 387, 410, 416, 464, 470
 Leeuwarden, Vituskerk v. Oldehove 36, 38, 51,
 57, 117, 181, 328-330, 370, 378
 Leeuwarden, Galileeërkerk 40
 Leeuwarden, Jacobijnerkerk/kl. 40, 135-136,
 169, 191, 220, 294
 Leeuwarden, bisdom/bs. 51, 55-58, 180, 378,
 382
 z. ook Driutius; Petri
 Leeuwarden, Raad v. 372
 Leeuwarden, z. Friesland, Hof
 Leeuwarden, blokhuis 346, 480
 Leeuwarden, kanselarij 30, 368
 Leeuwarden, Latijnse school 23, 28-30,
 Leeuwarden, Tresoar bibl. 74, 78-79, 93,
 Leffe, pr. abdij in Namen 102
 Leiden 24, 106, 109
 Leinsle, U.G., theoloog 93
 Leipzig 51
 Leo X, paus 52-53
 Leo, Sibrandus, kroniekschr. passim
 Leo, vader v. Sibrandus Leo 12, 23, 25
 Leoardia, z. Leeuwarden
 Leoardiensis, Franciscus, pastoor in Tzumma-
 rum, kanunnik v. L. 360
 Leoardiensis, Henricus, pastoor in Berlikum,
 kanunnik v. L. 360
 Lethmate, Hermanus, inquisiteur 57
 Letland 134
 Letzens, z. Oosterlittens
 Leuven, pr. abdij Park 26, 32, 42, 43, 54, 103,
 150, 180, 382
 Leuven, Collegium Trilingue 12, 23-25
 Leuven, Sint-Pieterskerk 378
 Leuven, universiteit 24, 27, 31, 98, 151, 152,
 153, 330
 Liauckema, edelen in Sexbierum 146-149, 187,
 190, 248
 Liauckema, Eelko (Elocus, Etelocus), abt v. L.
 30, 55, 57, 65, 94, 199-101, 103, 105, 132, 136,
 141, 143, 145-148, 173, 187, 192, 204, 248-258,
 274, 294, 348
 Liauckema, Scelto, edelman 314, 366
 Liauckemastate 99
 Liduard, z. Luiert

- Lidwina van Schiedam, heilige 100
 Lies, dorp op Terschelling 298
 Lindanus, Wilhelmus, inquisiteur 444, 55, 57, 114
 Lioelof, z. Liudulph(us), abt
 Lippe, z. Otto II
 Liudger, evangelieprediker 100
 Liudo, z. Liudulph(us)
 Liudulph(us) (Lioelof), abt v. M. 448, 473
 Liudulph(us) (Liudo) kroniekschrijver 119, 226, 244-246
 Liudulphus, Eede, z. Underda
 Livius, Romeins gesch.schr. 69, 200
 Lodewijk (Ludovicus) v. Nassau, z. Nassau
 Loosduinen 48
 Lorenzo, z. Valla
 Lucas, pauselijk legaat 168
 Lucretia, Romeinse adell. dame 69, 201
 Ludingakerke, reg. kan. abdij bij Harlingen 32, 47, 149, 155, 166, 168, 208, 266
 Ludingakerke, z. Gerbrand(us)
 Ludolf, z. Hunup
 Luiert (Liduard(us), prior v. Heiligerlee 436
 Luik 102
 Luther, Maarten, reformator 27, 50, 56, 151, 153
 Lutheranisme 43, 50-51, 58, 150, 362
 Lutkewierum, inst.r. en patr.r.L. 37, 143, 230
 Lynden, Joannes de, prior in M. 481
 Maagdenburg, z. O.L. Vr.kl.
 Maarten, z. Rossum
 Maas 376
 Maas-Rijnregio 135
 Macharius, abt v. Steinfeld 402, 414
 Maecenas, kunstweldoener 69, 204
 Makkum 386
 Mardochai (Mordochai), leider Israelieten 69
 Margaretha uit Groningen, non in Be. 410
 Maria Magdalena, kloosterorde v. 144, 168, 242
 Maria van Hongarije, regentes 53, 57, 462
 Maria, de Moedermaagd 130
 Marienbusch (Treptow), z. Rubus (Braamstruik)
 Mariënhof, z. Marken
 Mariënwierd, pr. abdij in Betuwe 122, 162, 388
 Markela (Merkla, Markla, Markelen, Mercelum), edelen in Hallum 148, 390
 Markela, Aef, geh. met Kempo 432
 Markelen, Anne, non in Be. 410
 Markelen, Dodo, zn v. Renicus Magnus 432
 Markelen, Reinu, edele dame 432
 Markelen, Renicus Magnus 104, 208, 390, 410, 432
 Marken, eiland, uithof v. M. 63, 123, 125, 140, 158, 165-166, 192, 404, 444, 450
 Marken, kapel Mariënhof 123, 130, 165, 400, 406
 Markla, Sju, financier v. Frederik 390
 Marne, Oldekl. en Nijekl., pr. abdij 122, 155, 161, 240, 376-378, 392, 450
 Marnensis, Tett, non in Be. 410
 Marrum 432
 Marrumhuizen 432
 Marsdiep 158
 Marssum z. Ivo
 Martena, Doeke, Friese strijder 150, 384
 Martinus, z. Eliacus
 Martinus, z. Hamconius
 Mathias, landvoogd d. Nederlanden 58
 Mathias, wijbs. v. Utrecht 294
 Matthaëus, Antonius, geleerde 16, 18, 62, 81-82, 86, 92, 96, 104, 106-110, 113, 115-117, 186-188
 Maximiliaan v. Bourgondië, keizer 52-53, 167, 346, 450, 454
 Maximiliaan v. Egmond, z. Buren
 Mechelen 42, 101, 146
 Mechelen, katechismus 98
 Medemblik 137
 Meden, volk in Midden-Oosten 69, 204
 Meganus (Megen) Karel v., legeraanvoerder 374
 Melanchton, Philip, opvolger v. Luther 50
 Menaldum, dorp 324
 Menaldum, par., inst.r. en patr.r.L. 12, 19, 23-26, 32, 36-37, 151, 178, 206, 280, 342, 352, 356, 360-362
 Menko, abt v. Wittewierum 62, 66, 138, 232, 434, 438
 Mennold(us), z. Hantumhuizen
 Mercelum, z. Markelen
 Merkla, z. Markelen
 Merrumhusum (Marumhusum), buurtschap bij Marrum(?) 432
 Meteren, E. v., gesch.schr. 99
 Meurs (Moers), Walramen v., bs. v. Utrecht 302
 Meurs, (Moers), Vincent?, veldheer 347
 Meynsso, abt v. L. 212-214
 Middelburg, pr. abdij 52, 57, 119, 149, 162
 Middellandse zee 420
 Middellzee 143, 158, 159, 232
 Midwolde 436
 Miedum, pr. vr. kl. 44, 143-144, 168, 242, 286, 330
 Mijleman, Franciscus, jezuïet 99

- Minda, Theodorik de, bs. v. Wierland (Vironensis), wijbs. v. Utrecht 135, 220
- Minden, bisdom 136, 206
- Minerva, godin d. dichtkunst, 69, 206
- Minnertsga 148, 244, 438
- Miraeus, Aubertus, pr. gesch.schr. 28-29, 62, 97, 101, 116, 187
- Moderne Devotie 44
- Moers, z. Meurs
- Mol, J.A, historicus 32, 45, 47-48, 140-141, 155, 161-162
- Monnickendam 165-166
- Mordechai, z. Mardochai
- Mosa, z. Maas
- Mozes, leider Israelieten 69, 198, 200
- Mudzaerts, Dionysius, pr. gesch.schr. 77, 99, 101-105, 108, 125, 187
- München 171
- Munckhuys, uithof v. L. 143-145, 252-254
- Munnikebajum, z. Bajum
- Munster 104
- Munster, Anabaptistenoproer 50
- Munster, bisdom/bs. 134, 136, 328, 404, 422, 428
- Munster, hogeschool 121, 122, 152, 388,
- Mutsaerts, Nicolaas, abt v. Tongerlo 100-101
- Naarden 166
- Nassau, Lodewijk (Ludovicus) van, veldheer 150, 374-376
- Nauclerus, Joannes, auteur 92
- Nazareth (Gernaard), vr. kl., d. v. Klaarkamp 422-424
- Neomagiensis (Nijmegen), Wilhelmus, kapelaan in Berlikum 360
- Nicolai, Antonius, hagepreker 370
- Nicolaus (Nicolaas), abt van Lidlum 36, 130, 133, 324-326
- Nieuwland (bij Rauwerd) 232
z. ook Krins
- Nieuwland, z. Novaterra
- Nijklooster, z. Rozenkamp
- Nijmegen, stad 48
- Nijmegen, z. Neomagiensis
- Ninove, pr. abdij in [Oost]Vlaanderen 24, 149
- Ninove, kapittelboek 119
- Noach, bijbelse oervader 69, 200
- Noomen, P.N., historicus 146-149, 155, 164
- Noord-Brabant 32, 35, 100-101
- Noordbroek 436
- Noordzee 158
- Norbertinessen 142-144
- Norbertus, stichter pr. orde 55, 62, 128, 492
- Novaterra (Nieuwland), Nicolaus, vicaris bisdom Utrecht 362
- O.L. Vr.kl. Maagdenburg 45
- Occo, z. Scarlensis
- Octavianus, Rom. keizer 200
- Odulfusklooster, z. S.-Odulfusklooster
- Oedsma, adell. fam. 254
- Oer-IJ 158
- Oest, Jacob v., abt Staveren, auteur Preliarius 31
- Oesterbirom, z. Oosterbierum
- Oldehove, z. Leeuwarden
- Oldeklooster, z. Bloemkamp
- Oldenbarnevelt, Johan v., raadpensionaris 98
- Oldenburch, graaf v., broer bs. Ulbrand 406
- Oldenhof, H., historicus 55, 99
- Olivier (Oliverius), z. Keulen
- Ommelanden, z. Groningen
- Ondulphus, Onno, prior Heiligerlee 436
- Onno, z. Ondulphus
- Oosterbierum (Oesterbirom), 36, 141, 155, 206, 300, 320
- Oosterbierum, Aesgo, pastoor 36, 320
- Oosterbierum, Tzialling v., pastoor 141, 300
- Oostergo 126, 165, 167, 408, 422, 428
- Oosterlittens (Aesterletens. Letzens), inst.r.L. 37, 270, 294
- Oosterlittens (Letzens), Hobbo uit, goudsmid 270
- Oostervant, z. Willem VI
- Oosterzee (Aesterzee) 36, 37, 143, 230, 260
- Op't Sand, z. Pingjum
- Oppenhuizen 27
- Optvijsel, Winna de, non in Be. 410
- Optvijsel, z. Twijzel
- Oranje, Willem v. (Vilhelmus, princeps Aurai-cae) 150, 376
- Orosius, leerling v. Augustinus 69, 200
- Ortelius, Abraham, uitg. v. kaarten 27
- Osingahuizen 27
- Osnabrück (Osnabrugum), bisdom/bs. 136, 298, 422, 434
- Ottamastins, uithof L. 290
- Otto II v. Lippe, bs. v. Utrecht 121, 123, 134, 406
- Otto III v. Holland, bs.v. Utrecht 123, 134, 406, 422, 432
- Otto, abt v. Belbuck 408-410, 428
- Oude Bildtdijk 456
- Oude Dal, z. Vallis Vetus
- Oudewater, Joannes, kanunnik v. L. 345
- Overlauwerse (Translavicana terra), z. Groningen
- Oversticht 282

- Ovidius, Rom. dichter 68, 412
 Oxford, universiteit 152, 286
 Oxoniensis academia, z. Oxford
 Paige, Joannes Le, pr. auteur 101, 105, 115
 Palmar, pr. kl. in Reiderland 242
 Palmara, fantasiedorp 164, 442
 Panhusius (Panhuisen), Jacobus, abt v. Steinfeld
 43, 55, 57, 88-89, 93, 382
 Parijs, universiteit 152, 272
 Park, z. Leuven
 Paulus, z. Boeckholt
 Persijn, Hippolytus, president Hof v. Fr. 180
 Persijn, Joannes, Holl. edelman 165, 404
 Persijn, Nicolaus, Holl. edelman 165, 404
 Peter Jacobs, z. Thabor
 Petri, Cunerus, bs. v. Leeuwarden 57-58, 378
 Petrus, pastoor v. Dronrijp 316
 Petrus, prior in Steinfeld 414
 Pibo, z. Albada, Sibranda
 Pierat, Gregorius, abt v. Tongerlo 108
 Pingjum, Op't Sand, z. Vine Domini
 Plato, filosoof, wetgever 69, 200
 Plinius, Rom. encyclopedist 30-32, 69, 198-
 200
 Pommeren 143, 155, 179, 408, 412
 Poppewier (Poppevir) 422
 Poppo, z. Poptetus
 Poptetus (Poppo), abt v. M. 78, 248, 264, **440**,
 473
 Post, R.R., kerkhistoricus 48, 117, 137, 151,
 162
 Postel, pr. priorij in Limburg 40
 Postma, O., historicus en dichter 116-117
 Preliarius 13, 31
 Prémontré, pr. abdij in N.-Frankrijk 54, 55,
 66, 119, 143, 160-161, 178, 232, 302, 310, 316-
 318, 418, 424, 430
 Psaume, Nicolas, pr. abt 54-56
 Quintilianus, Rom. auteur 30, 32, 192
 Raedvier, fantasiedorp 164, 442
 Raspe, Henricus, landgr. v. Thuringen 426
 Rauwerd (Raerd) 148, 232
 Renicus Magnus, z. Markelen
 Regnada, Aylef, edele in Hallum 432
 Regnada, Siuck, kanunnik in M. 432
 Regnada, Syt, priorin van Be. 432
 Regnada, Verp, weldoener v. M. 170, 432
 Regnada, Viger, kanunnik in M. 432
 Regnerus Asperen, z. Asperen
 Reguliere kanunniken 47, 154-155, 302, 314
 Reijnerus (Reiner), abt v. L. 48, 66, 135, 137,
 140, 142, **302-306**, 330
 Reims, concilie 152
 Reitsma, J., kerkhistoricus 159 e.v.
 Remigius, zie: Driutius
 Republiek d. VII Ver. Ned. 97, 100, 102
 Requesens, Spaanse landvoogd 40
 Reyner(us), pastoor v. Sexbierum 330
 Reyner(us), subprior, gezant v. Steinfeld 402
 Rhenen, Godfried v., bs. v. Utrecht 282
 Rhijn, Hendrik v., kerkhistoricus 109-110, 115;
 z. Heussen
 Ried 148, 264
 Riet, Jan v., wijbs. 136-137
 Rijn 123, 396
 Rioerd, z. Roorda
 Rippert(us), prior v. Gerkesklooster 428
 Robles, Caspar de, heer v. Billy, stadh. v. Fr. 3,
 39, 41, 60, 142, 150, 172-173, 181, 384-386
 Roblesatlas 142, 171, 173, 192
 Rodolphi v. Rixtel, Paulus, monnik in Staveren,
 auteur Preliarius 31
 Roemeling, O.D.J., historicus 36-37, 139
 Roermond, bisdom 102
 Roggendorp(ius), Wilhelmus, stadh. v. Fr. 458
 Romberda, Siu, edele dame 434
 Romberda, Syard(us), edele 432
 Rome 56, 100
 Roorda, edelen uit Tzummarum 66, 167-168,
 190-192
 Roorda, George, vriend v. abt Harderwijck
 362-364
 Roorda, Joannes, hoofdeling 168, 173, 312-
 314, 322-324, 345
 Roorda, Refridus (Rioerd), abt v. L. 129-130,
 135, 168, 192, **314-318**
 Roorda, Riuward(us), raadsheer Hof v. Fr. 364
 Noordamannen 173, 306, 312, 320-324
 Rossum, Maarten v., benedeider 40
 Rozenkamp (Nijeklooster), pr.vr. kl. bij Appin-
 gedam 135, 161, 242, 268
 Rubus (Braamstruik of Marienbusch) 408,
 412, 428
 Rudolphus, z. Coevorden
 Saksen, Albrecht v., hertog v. Fr. 53, 167, 336,
 456
 Saksen, George v. hertog v. Fr. 336, 340
 Saksen, Hendrik v., hertog v. Fr. 336
 Saksische hertogen 25, 29, 73, 126, 167, 336-
 338, 344
 Sallustius, Rom. gesch.schr. 68, 412
 Salomo, koning d. Israëlieten 200
 Sandwijk, kerkdorp (?) 234
 Sassinga, z. Saxlahuys
 Saxlahuys (Sassinga), uithof v. L. 276
 Scarlensis, Occo, fantast. schr. 97, 109

- Scarmer (Scharmer) 240
 Sceltinga, edelen in Minnertsga 148, 252
 Sceltinga, Theodericus (Theodorik), abt v. M. 65-66, 232, 252, 412, **436, 472**
 Sceltinga, Valtetus (Valto), abt v. M. 65, 234, 238, 242, **438, 473**
 Scharnegoutum 159
 Schenck v. Toutenburg, George, stadh. v. Fr., Gron., Overijssel 350
 Schieringers, factie 25, 39, 66, 73, 96, 126, 167, 180, 191, 288, 294, 324, 332, 336, 454
 Schildwolde, pr. proosdij 48, 138, 142, 154, 160, 240, 402, 434-436
 Schoengen, M., archivaris 58, 81
 Schotanus, Christianus, gesch.schr. 2, 92, 97, 103-106, 110, 113, 115, 186
 Schouwenburg (Holstein-Schaumburg), Joost v., geus 39, 382, 386
 Schroor, M., hist. geogr. 158-159
 Scona Mora, pr. kl. bij Bremen 240
 Scriverius, Petrus, gesch.schr. 98
 Sellinga, Doko, prior in L. 244
 Sellinga, edelen in Minnertsga 244
 Sellinga, Eebel, stichter v. Anjum 244
 Sellinga, Sibrandus, stichter van Anjum 244
 Senckenberg, Christian H., Freiherr v., verzamelaar 78,
 Seneca, Rom. filosoof 17, 30
 Sexbierum, inst.r. en patr.r.L. 36-37, 99, 145-148, 190, 214, 250, 266, 290, 296, 302, 320, 330, 342
 Siard(us) z. Syard(us)
 Siardus als kloosternaam 103
 Sibo (Sibodus), stichter v. L. 133, 155, 159, **206-208**
 Sibo(dus), abt v. L., z. Deimta
 Sibo(dus), convers v. L. 141, 300
 Sibo, z. Epingahuys
 Sibrand(us) I, abt v. M. 14, 6364, 94, 106, 108, 117, 121-125, 138, 140, 143, 163, 179, 190, 214, 218, **402-414, 450, 472**
 Sibrand(us) II, abt v. M. 246, **440, 473**
 Sibranda, Pibo, abt v. L. **246-248**
 Sibrandaburen 145
 Sibrandi, Joannes, zn v. Sibr. Leo 26, 28, 43, 76, 83, 88-89, 102
 Sibrandus Sellinga, z. Sellinga
 Sibrandus, Leo, zn v. Sibr. Leo 23, 26, 82, 88
 Sibrig, non in Be. 410
 Siburga (Sybrich), moeder v. Frederik v. Hallum 388
 Sidachus (Syds), abt v. Klaarkamp 140, 420-430
 Sierdsma, Syard(us), abt v. Lidlum 214, 402
 Sigebod(us), gewenst abt v. Belbuck 428
 Simka, oprichtster v. Anjum 210
 Sint-Annaparochie, z. Het Bildt
 Sint-Baafsabdij Gent, z. Gent
 Sint-Bernardusklooster Aduard, z. Aduard
 Sint-Bonifatiusabdij Dokkum, z. Dokkum
 Sint-Michielsabdij, z. Antwerpen
 Sint-Michielsberg, z. Bajum
 Sint-Odulfusabdij, z. Staveren
 Sint-Sixtuskerk 214
 Sint-Winoksbergen 52
 Sion, cist. vr. kl. 432
 Siuck, z. Hontumhusum
 Siuck, z. Regnada
 Siuxma, Hildegard(is), dr v. Kempo(?), priorin v. Buweklooster 124, 430-432
 Siuxma, IJd, getrouwd met Jarich 432
 Siuxma, Jaricus, edele 432
 Siuxma, Kempo, edele 430-432
 Sjaard(em)a's (Sjaadamannen), z. Franeker
 Sjaarda (Syarda), Alard(us) 288
 Sjaarda (Syarda), Eduarda, moeder v. Sicko 290
 Sjaarda (Syarda), hoofdeling 288-300
 Sjaarda, Sicko, hoofdeling in Franeker 168
 Skandinavie 50
 Skerne Wiebe, z. Grovestins
 Skylge, z. Terschelling
 Slavië, z. Pommeren
 Sloten (Slota) 346
 Smenck, Henricus (Hendrik), abt v. M. 53, 64, 66, 88, 93, 133, 137, 184, 358, 368-370, **462-468, 477**
 Sneek 27, 39, 48, 126, 346, 384, 387
 Solon, Griekse wetgever 69, 200
 Sonnius, Franciscus, inquisiteur 57, 151
 Sorores Poenitentes, z. Maria Madalena
 Spanje 53, 97, 102, 187, 368
 Spanje, Spaanse troepen 40, 150, 181, 366, 374
 Spannum, inst.r. en patr.r.L. 36, 145, 151-152, 214, 250, 304, 342, 360-364
 Sparta(ans) 69, 328
 Stad en Ommeland, z. Groningen
 Stalpaerts, Adrianus, abt v. Tongerlo 101-102
 Staphorst 48
 Starckenborch, Balduinus, kruisprediker 135, 280-282
 Staveren, S.-Odulfusabdij 31-32, 154, 164
 Steinfeld, pr. abdij in de Eifel 26, 43, 55, 57, 88, 93, 123, 139-140, 150, 180, 370, 392, 402, 414, 466
 Stellingwerven 282

- Suanvirth, z. Zwaard
- Suden, Jacob v. Denemarken, bs.v., wijbs. 134
- Suetonius, Romeins gesch.schr. 69, 200
- Suffrid(us), abt v. Dokkum 292
- Suffrid(us), abt v. L. 65-66, 132, **232-234**, 252
- Suffridus Petrus, hum. geleerde 12-13, 19, 23-31, 43, 70-71, 83, 87-89, 109, 115-116, 119, 178, 183, 185
- Svollensis, Ludolph(us), kapelaan in L. 342
- Swichum 30
- Syard(us) I, abt v. L., z. Sierdsma
- Syard(us) II, abt v. L. 36, 65, 133, 136, **270**
- Syard(us), abt v. M. 55, 63, 92, 95, 98, 100-106, 123, 126, 128, 130, 132, 147-148, 157-158, 187, 190, 212-214, **398**, **472**, **491**
- Syardus, relieken 100-106
- Syard(us), een geleerde latinist 163
- Syarda(ma), z. Sjaard(em)a
- Syarda's, z. Franeker
- Sybrich, z. Siburga
- Syburg (Siburgin), priorin v. Heiligerlee 142, 436
- Syds, z. Sidach
- Sylvanus, Barta, raadsheer Hof v. Fr. 366
- Syt, priorin v. Be. 432
- Tachtigjarige Oorlog 39 e.v., 368 e.v.
- Tacitus, Rom. gesch.schr. 69, 200
- Tado (Thidward), abt v. Dokkum 426
- Tado, lekebroeder in L. 386
- Tako (Tadeco), stichter abdij Dokkum 392
- Tallum in Spannum 214, 238
- Tammo, novicenmeester in M. 414
- Tepl (Tepla), pr. abdij in Bohemen 46
- Ter Apel (Apelsche), kl. 240
- Ter Porte, uithof v. L. 143-145, 252-254
- Terenti(an)us, Rom. blijspeldichter 30, 68-69, 200-202, 278, 412
- Terschelling 143, 152, 163, 230, 286, 298, 306, 342
- Terschelling, Hoorn, z. Hoorn
- Terschelling, Lies 298
- Terschelling, Nicolaaskerk 143
- Terschelling, Syrup 163
- Tetardus (Tetard, Tziaerd, Tzjaard), abt v. L. 37, 44, 64, 89, 131, 138, 141, 168-169, 172, 204, **284-292**
- Tett, non in Be. 410
- Tetta, z. Vestringis
- Thabor, kl. congr. Windesheim 45, 47, 126
- Thabor, Peter Jacobs, kroniekschr. 13, 31, 126
- Thabor, Worp van, kroniekschr. 13, 31, 42, 92, 109-111, 121, 126-127, 164, 184, 188
- Thebe, stad in klassiek Griekenland 198
- Theodericus (Theodorik), abt v. L. 35, 131-132, 152, **272-278**
- Theodericus (Theodorik), proost v. Cusemer 27, 89, 185
- Theodericus, abt v. M., z. Sceltinga
- Theodorik z. Theodericus
- Thomas, prior v. M. 416
- Thomas, z. Aquino
- Thúringen 426
- Tialing, z. Donia
- Tiarda, Lioets, non in Be. 434
- Tiarda, Menno, prior in M. 434
- Tiarda, Reinu, non in Be. 434
- Tiepko, proost Vinea Domini 342
- Til, Samuel v. Til, hoogleraar in Leiden 86, 107
- Tilburg 101
- Titard(us), z. Tjardo
- Tjaarda, hoofdelingen in Rinsumageest 145
- Tjabbo (Tjebbo), abt v. L. 66, 168 **306-310**
- Tjaerd (Tetard(us)), aartsdiaken v. Winsum 228
- Tjardo (Titard), gezel v. Dodo Kempinga 420
- Toe Maer, landgoed bij Menaldum 324
- Tongerlo, pr. abdij in Brabant 40, 52, 57, 76, 79, 92, 98, 100-103, 108, 119, 125, 149, 187
- Tours 152
- Translavicana (Over de Lauwers), z. Groningen
- Trente, concilie v. 48, 49, 55, 56, 179, 180, 182
- Treptow, z. Marienbusch
- Trilingue, z. Leuven
- Tuitgum, z. Berlikum
- Twente 407
- Twijzel 410, 426
- Tyessemagoed, Roordabezit in Tzummarum 168
- Tyronensis, z. Curonensis
- Tzialing(us) Juvinga, abt v. L., z. Juvinga
- Tzialing(us), abt v. M. 65-66, 296-310, **448-450**
473
- Tziarda, Wilhelmus (Wilko, Werp), abt v. M. 65, 270-272, 444, **473**
- Tziardo, z. Bernarda
- Tzjaard, z. Tetardus
- Tzjaling(ius), vermoord 141, 300
- Tzum (Tzumgum), inst.r. en patr.r.L. 36, 49, 51, 144, 150, 168, 242, 278
- Tzummarum 37, 155, 167-168, 190, 206, 272, 296, 306, 342, 352-360
- Uffenbach, Zacharias C. v., verzamelaar 78
- Ulbo(dus) de Finkum, convers in M. 140, 165, 404
- Ulbo(dus) I, abt v. L. 135, 170, **220**
- Ulbo(dus) II of Ulpius, abt v. L. 131, 133, 144, 160, **234-244**

- Ulbo(dus), broer v. abt Hoyto 222
 Ulbo(dus), eem vroom man 210
 Ulbrand(us), Wilbrand(us), z. Hildesheim
 Ulpius, z. Ulbo
 Ulricus (Ulrich), proost v. Steinfeld 140
 Underda, Eelk Eede, non in Be. 432
 Underda, Liudulphus (Liudo) Eede, edele 432
 Underda, Tieed Eede, non in Be. 432
 Underda, Valto 432
 Utrecht 48, 98, 123
 Utrecht, archieven 139, 145
 Utrecht, bisdom/bs. 57, 67, 121, 133, 134, 144, 214, 216, 222, 232, 244, 246, 260, 278, 282, 286, 302, 332, 344, 354, 398, 404, 422, 432
 Utrecht, bisdom/vicaris 224, 294, 302, 318, 362
 Utrecht, bisdom/wijbs. 134, 135, 136, 220
 Utrecht, domkapittel 151
 Utrecht, domkerk Sint-Maarten 136
 Utrecht, domproost v. Sint-Jan 37
 Utrecht, hogeschool 106
 Utrecht, Jacob(us) v., kanunnik v. L. 343
 Utrecht, Joannes v., pastoor in Menaldum 352
 Valck, Petrus (Pieter), abt v. L. 38, 132-133, 152, 161, 167, **332-342**, 456
 Valerius Maximus, Rom. publicist 30, 92
 Valinga, uithof L. 282, 288
 Valla, Lorenzo, humanist 29
 Vallis Vetus (Oude Dal) 134, 158, 218, 288-290
 Valto (Valtetus) I, abt v. M., z. Sceltinga
 Valto (Valtetus) II, abt v. M. 63, 126, 131, 164-166, 266-268, **422-442**, 473
 Valto, z. Underda
 Vander Sterre, Joannes Chr., auteur 101
 Varro, Romeins episch auteur 32
 Vassenarius (Wassenaar, heer v.), veldheer 347
 Veghel 102
 Veluwe 158
 Venlo 48
 Venlo, Petrus (Pieter) abt v. M. 93, 131, 171, **460**, **477**
 Venus, godin v. d. liefde 38, 69
 Verbraeken, Theodorus, abt v. Tongerlo 101
 Verdun 54, 56
 Vergilius, Rom. dichter 68, 412
 Verhaer, z. Haraeus
 Verp, z. Wilgrip
 Verpo, z. Bernarda
 Verraga, z. Warga
 Vesselus (Wessel), proost v. Vinea Domini 318
 Vestringis (Vestergoa), Tetta, non in Be. 410
 Vetkopers, factie 39, 66, 73, 126, 167-169, 180, 191, 294, 324, 332, 336, 454
 Vibrand(us) v. Blija, volgeling van Frederik 208
 Vibrand(us), abt, z. Vobbinga
 Vibrand(us), deken v. Oostergo 428
 Vibrand(us), pastoor in Anjum 244
 Vibrand(us), pastoor in Berlikum 342
 Vibrand(us), z. Kempingaburen
 Vichet, Reinerus, abt v. Tongerlo 76, 108
 Victor, z. Amersfoort (Amersfordianus)
 Viger, z. Regnada
 Viglius, z. Aytta
 Vijfdelendijk 159
 Vilbrand(us), z. Hildesheim
 Vilhelmus I (Willem, Wilko, Verp), abt, z. Tziarda v. M.
 Vilhelmus II (Willem), abt v. M. 63, 66, 104, 125, 166, 192, 312, 316, **450**, **473**
 Vincentius van Beauvais, theoloog 92
 Vinea Domini, pr. proosdij in Pingjum; z. ook Bolsward 156-157, 161, 240, 268, 280, 318, 326, 332
 Vironensis, Theodoric(us), z. Minda
 Vituskerk, z. Leeuwarden
 Vivès, Juan Luis, pedagoog 30
 Vlaanderen 52-53, 154, 186
 Vladislaus, koning v. Bohemen 46
 Vlie 158, 163, 412
 Vobbinga, uithof v. L. 148, 268-288
 Vobbinga, Vibrand(us), abt v. L. 65, 90-91, 120, 133, 141, 268
 Vollenhove, Oldhuis, zomerresidentie bs. v. Utrecht 48, 282
 Volpert, rector kerk Haskerhorne 145
 Voonsdrecht, z. Woensdrecht
 Vosmeer, Sasbout, apostolisch vicaris 98
 Waalse troepen 39, 386
 Waalwijk 101, 98
 Waaxens (Vaxens) 432
 Waddenzee 155, 158, 163
 Wagenaar, Jan, gesch.schr. 165
 Waldemar, koning v. Denemarken 424, 427
 Walramen van Meurs, z. Meurs
 Warga (Verraga) 164, 442
 Warns, foutieve interpretatie 164
 Wartena 414
 Waterbolk, E.H., historicus 42, 175
 Waterland 166
 Wedde (Veddana arx) 374
 Wederdopers (Anabaptisten) 49, 150
 Weidum, z. Weydom
 Weijdom (Weidum), Kempo (Keimpe) v., abt v. L. 65, 96, 131, 136, 156, **258-260**, 270, 328, 440

- Weiland, L. historicus 134
 Weissenau, pr. abdij in Westfalen 141
 Welsrijp, inst.r.L. 37
 Werp, prior v. Veenklooster 416
 Werth, Edmund v., wijbs. 134-135, 158, 224
 Wessel, proost v. Vinea Domini 318, 334
 Westergo (Vestergoa, Vestringis) 126, 146, 150, 155, 165, 167, 206, 336, 422, 456
 Westerlee 434
 Westfalen 16, 45, 388, 422, 428
 Westfriesland/Westfriezen 14, 126, 137
 Wichmans, Augustinus, abt v. Tongerlo 101, 103
 Wieringa, Nicolaas, schilder 146
 Wieringen 158
 Wierland, z. Minda
 Wiesenmüller, H., historicus 83-88
 Wieuwerd, inst.r.L. 37
 Wigeratorp, z. Gerkesklooster
 Wijnegem 76
 Wijtwerd 27
 Wilgrip (Verp), proost v. Veenklooster 124
 Wilko, abt v. Dokkum 292, 296, 302
 Wilko, z. Vilhelmus
 Willem Frederik, pastoor v. Groningen 454
 Willem IV, graaf v. Holland 126-127, 164, 442-444
 Willem VI v. Oostervant, graaf v. Holland 127
 Willem, z. onder Neomagiensis (Nijmegen)
 Willibrordus, evangelieprediker 98, 100
 Windesheim, congregatie v. 17, 32, 34, 44-47, 67, 126, 161, 171
 Winschoten (Vynschoten) 434
 Winsemius, Pier(ius), gesch.schr. 24, 97, 193-107, 110-117, 163, 186
 Winsum, inst.r. en patr.r.L. 36-38, 155-157, 168, 206, 228, 270, 276, 284-286, 330, 334, 342, 382
 Wittenberg 50-51, 98, 150-153, 364
 Wittewierum, pr. abdij Bloemhof 14, 45, 47, 57, 66, 120-121, 129, 135, 138, 154, 160-161, 232-242, 268, 402, 434, 438
 Woensdrecht (Voonsdrecht), Nicolaus, kapelaan in L. 342
 Woltjer, J.J., historicus 39-40
 Wonseradeel 167
 Worp, z. Thabor
 Wouden, z. Zevenwouden
 Wumkes, D.A., historicus 15-16, 18, 23, 29, 81 e.v., 127, 497
 Wumkes, G.A., theoloog, bibliothecaris 81
 Wybrands, Aemilius W., theoloog, kerkhistoricus 70, 188
 Wydemeer 121, 422-424
 Wynia 268
 Zeeland 48, 52, 238, 378, 382
 Zelandus, Jacobus (Jacob v. Zeeland), abt v. L. 36, 38, 136, 144, 152, 316, 328-330
 Zelandus, Joannes Cortgenus, prior proosdij Bolsward 366
 Zevenwouden 73
 Zijlstra, S., historicus 31, 153
 Zuidelijke Nederlanden 15, 42-43, 49, 58, 67, 97, 105, 126, 142, 182, 186
 Zuiderzee 158-159
 Zutfen, (Zutphania) 17, 39
 Zutphaniensis, Viardus de, proost Bolsward 366
 Zwaard (Suanvirth) 422-424
 Zwinglianus, z. Nicolai, Eliacus
 Zwolle (Svollensis) 48, 354
 Zwolle, Agnietenberg, z. Gerardi, Joannes

Index van zaken en begrippen

- Aannamebeleid 142
Aartsdiaken/diakonaat 37, 228, 380
Abtencatalogus 62
Abtenlijst 137, 498-499
Abtshuis 173, 234, 248, 264
Abtsverkiezing/benoeming, z. verkiezing
Academie, z. universiteit
Acoliet 226, 246, 292
Acta Sanctorum 20, 29, 77, 100-102, 105, 106, 187
Acta 119
Adellijke geslachtsnamen 116, 147-149, 155, 192
Advocaten 254
Afschriften, z. Albada, Gabbema, Sibrandi
Allerheiligenvloed 1570 40, 41
Allodium 252
Annalen 120
Apostolische Stoel 378, 406, 416, 424, 426
Artes liberales 31-32
Ascese 44, 128, 130
Atlas, z. Roblesatlas
Backa 482
Baksteen, gebruik v. 169, 170, 220, 224
Bastion 172
Bedevaart 99
Beeldenstorm 39-40, 51, 57, 150, 180-181
Begindotatie, z. dotatiegoed
Beneficium 145
Benoemingsbeleid 51, 53
Benoemingsbrief 58
Bevolkingsafname 141
Bibliotheek 125, 127, 171, 340, 356, 471-477
Bier, Maarts 348
Bildtrenten 53
z. ook Bildt
Bisdommen, nieuwe 40, 49, 56, 57, 180, 470
Blokhuis 39, 346, 372
Bolwerk 172, 290, 300, 384
Bouwkw. geschiedenis 116, 169, 191, 206-470
passim
Brief, keizerlijke 454
Buitenkanunnik, z. canonicus ruralis
Bulle, pauselijke 51, 56
Buur 163, 190
Camenada 250
Canonicus ruralis 298, 344
Canonisatie 55, 100-101, 148
Cartularium 119
Celibaatsverplichting 180
Centraal gezag 29
Centralisatiebeleid 49, 53-54, 57
Cesuur 117, 118
Charterboek 111
Chronicon 62
Chronologie 122, 137, 150-151
Circaria 138-139, 149, 190
Circator 139
Civiele procedure 141, 454
Civis, z. buur
Clericalisering 141
Codex major 119, 185
Collatie, recht v. 36-37
Collectanea 28, 119, 185
Collegium Praemonstratense 24
Commende 46, 54, 57, 180
Compromissarius 132, 352
Compromissionem, per 132-133
Concordans 19, 61, 81
Concubinaat 38, 180
Confutatio 151
Congregatie 46
Conscriptio Exulum 26
Consecratie, z. verkiezing
Contrareformatie 14, 23, 48-49, 54-55, 57, 98-99
Convers 32, 95, 119, 140-146, 169-162, 192, 218, 228, 230, 252, 254, 264, 268, 274, 290, 292, 300, 306, 386, 404, 424, 428
Creatio ex nihilo 154
Dakpan, holle 169, 230, 274, 280, 294
Dedicatie 197, 175-177, 183
Demografie 160
Devotie 99, 101
Dijk/dijkverzwinging 190, 236, 456
Dispensatie 12, 25

- Dissolution 49, 356
 Divinae aspirationis, via 133
 Doodslag 145-146
 Dotatiegoed 100, 154-155
 Dronkenschap, veroordeling 145
 Dubbelklooster 143, 154, 392
 Duivel, z. Satan
 Duplex 292
 Edict 151
 Eenstemmigheid 133 e.v.
 Eigenerfde 154
 Elect 136, 326, 422, z. Otto III
 Elevatie 148, 258
 Erfenis 152, 286, 294, 334
 Excommunicatie 404, 424
 Fantastische gesch.schr. 23, 97, 115, 118, 124,
 137, 143-144, 149, 159, 164-168, 183, 189, 192
 Fideiussores 145
 Filiatie 139
 Formula Reformationis 151
 Fresco 40
 Galg 168
 Garnizoen 346, 372
 Gastrecht 135
 Geblütsheiligheid 146
 Gehoorzaamheid 130, 144
 Gerstebrood 304
 Getrapte verkiezing 133
 Getuige 400, 425
 z. ook zeventuig, scheidsrechter
 Goudsmid 236, 270
 Graanprijzen, hoge 232
 Grangia, z. uithof
 Hagepreek 51
 Hagiografie 10, 14
 Handenarbeid 144, 244
 Handgeld 346
 Heilig Sacrament 44
 Heiligenkalender 65
 Heiligenverering 99, 102, 147
 Historiografie 14, 30, 67, 115, 159, 188, 192
 Hoofdeling 147-149, 168
 Hooglied, commentaar 416
 Hout, gebruik v. 169
 Humanisme 12-13, 17, 23-24, 27, 30, 32, 56,
 68, 70, 123, 131, 137, 147, 159, 164, 174, 182
 Hymne 68
 Idus 64
 Imitatio Christi 44
 Incorporatie 35, 37, 119, 143, 244
 Inquisiteur, z. Lethmate, Lindanus, Sonnius
 Institutie, recht v. 37
 Interdict 136, 364
 Jaargeld 136, 338
 Jurisdic tie 136, 145, 168, 230, 250, 280, 288,
 402, 428, 434
 Kalk branden 170, 222
 Kalendae 64
 Kapittel, nationaal 54
 Kapittelboek 119-120, 137, 149, 188
 Kapittel-Generaal 45, 46, 48, 55, 66, 119, 132,
 138, 143, 190, 292, 420, 434, 438,
 Kapittelkerk 164
 Kapschuur 173, 366
 Karnemelk 304
 Katechismus, Mechelse 98
 Katholicisme verbod op uitoefening 87, 96
 Katholiek herstel 51, 60
 z. ook rekatholisering
 Katrol 169-170, 224, 262
 Kelder 173, 236, 322
 Kerker 129, 288, 300, 312, 364, 370, 466
 Kerkvoogd 230, 276
 Kerkwijding 226
 Keters 50, 151, 372
 Kiesgerechtigde 162, 242
 Kiesman 132-133
 Klassieken 68, 123
 Klok 173, 290, 384, 312
 Kloosterbevolking, samenstelling 48, 161, 162
 Kloostereconomie 140, 170
 Kloostergoederen 132
 Kloosterschool 30, 123, 152, 154, 163, 412, 414
 Koopbrief 450, 452
 Koorheren 141, 162
 Koorzang 224, 394
 Kosmologie 32
 Kruistocht 135, 282, 406
 Kruisverheffing 124, 392, 416
 Kruisweg 483
 Kweldervorming 159, 163
 Landsgesch.schr. 12, 23-24, 30, 104
 Landverlies 159
 Lectio 96, 170
 Leek 95, 252
 Leem, gebruik v. 169
 Legaat 310
 Leisteen, gebruik v. 170
 Lekebroeder, z. convers
 Lijkrede 173
 Liturgische boeken 128, 479-484
 Maior et Sanior Pars 162
 Manslag 145-146, 300
 Martyrologium 119
 Matrikel 31, 153
 Medicijnenstudie 152

- Meier 141, 362, 368
 Memoria 63, 119
 Memorieboek 120, 137, 142, 188
 Memoriesteen 59
 Metselaar 218, 242, 268, 334
 Mirakel 14, 103, 145-147, 186, 256, 258, 396
 Moderne Devotie 44
 Monachus, z. convers
 Monasticon, z. Miraeus
 Monasticus 32, 38
 Moord 145, 256, 258
 z. ook manslag
 Natuurfilosofie 32
 Necrologium 118-120, 141, 188
 Nominatie, recht v. 52-53
 Nominatiebulle 51
 Nominatiedossier 54
 Nominatieprocedure 52
 Nonae 64
 Norma, z. regel
 Novice 274, 278, 414
 Nudus 128
 Obituarium 119
 Observantie z. reform
 Officialen 139
 Ontslagprocedure 139
 Oorkonde 119
 Oorlog(voering) 94, 129, 150, 164, 266, 268,
 296, 376, 390, 442, 444
 Opdracht, z. dedicatie
 Organisatie orde 138
 Orgel 348, 366, 384, 481, 483
 Pachter 141, 422, 424, 454
 Pachthoeve 288
 Pallium 360
 Paneel, z. zijluiken
 Papier, gebruik v. 170
 Pastoriegoed 35, 47, 154, 278, 294
 Paterniteit (begrip) 139
 Patronaats(ge)recht(igde) 12, 25, 36, 154, 167
 Perkament, gebruik v. 170
 Pest 268, 274, 380
 Plakkaat 53, 57, 151, 364
 Pleister, gebruik v. natte 242
 Prebende 56
 Preekboek 170
 Preken 416
 Preliarius 13, 31
 Prijsrevolutie 161
 Privilege 442
 Procedures, habitus 130, 139, 145, 190
 Processie 99, 218, 230
 Promotie 286
 Provisie, recht v. 52
 Raadsheer, z. bij Dekama
 Rafter 482
 Recht, Fries 248
 Recht, kerkelijk 404
 Rechtsboek 248
 Rechtenstudie 152, 286
 Rechtsgebied, stedelijk 168
 Rechtszitting 248
 Reekenboeck 26
 Referenties 117, 139
 Reformatie 14, 23, 49
 Reformbeweging 23, 43-49, 148, 311, 454, 480-
 481
 z. ook Windesheim
 Refugium/refugiehuis 181, 384, 387
 Regel, handhaven van 119, 244, 312
 z. ook Augustinus
 Rekatholisering 99-100
 z. ook kath. herstel
 Reliek 102, 218
 Reliekschrijn 98, 103
 Religiegesprek 51
 Resolutie 98
 Retorica 175
 Riet, gebruik als dakbedekking 169, 170, 224,
 230
 Rookkamer 173
 Ruiterschaar 292
 Sarcofaag, z. Tombe
 Satan 129-130, 394, 426
 Schans 346, 374
 Schedelkap 102
 Scheidsrechter 425
 Scherpe Resolutie 98
 Scholast 226, 414,
 Scholastiek 174
 Schuur/kapschuur 142, 173, 366
 Scrutinium, Via per 133
 Seculier geestelijke 36, 264, 278, 320, 326,
 414, 434
 Seminarie 56
 Senioren 263
 Slagorde 374
 Slibafzetting 163, 228, 456
 Sluier 222
 Soldenier 145, 250
 Spietoren 172, 290
 Springvloed 236
 z. ook watersnood
 Statuten/wijziging 1505 29, 43, 46-47, 119,
 132, 162, 181, 190, 208, 272
 Stemma 19, 61, 80

- Stichtingsverhaal 154-155, 191
Stins 168, 173, 236, 254, 256, 268, 270, 284,
288, 324, 432
Succurendum, ad 119
Syrische zee 420
Tabula, z. zijluik
Tachtigjarige Oorlog 39 e.v., 368 e.v.
Tafelgoed 137, 378
Terp 160, 171-172, 210
Theca 316
Theologiestudie 152, 412
Tiende penning 382
Tiende/tienderecht 36, 406
Timpana of Campana, z. klok
Tombe 258, 348, 394
Triplex Feria 128
Tufsteen, gebruik v. 169-170, 394, 396
Tumelaer 483
Turfwaarder 484
Twaalfjarig Bestand 97, 99, 102
Uitheemse kloosterlingen 142, 161
Uithof 34, 140-144, 163, 168, 170, 252, 286,
288, 400
Universiteit 152, 153, 170, 272, 286, 294, 298,
364, 378
Uurwerk 296, 348
Verdedigingsmuren 290, 300, 384
Veenontginning 158
Veertigdaagse vasten 218, 254, 354
Verkiezing/wijding 49, 53, 129, 132-136, 139,
162, 181, 206-470
Verkiezingsbrief 310, 378
Verziling 160, 244
Vestiarus 481
Vetemaatschappij 29, 47, 148
Visitatierapport 58, 161
Visitator 47, 138, 160, 168, 190, 238, 240, 292,
310
Volmacht 352, 372, 404, 416, 422
Voorland 159
Vredesbrief 288
Vredestichter 191
Vrouwenklooster 142-144, 154, 162, 186, 210,
220, 250, 328, 340, 408, 422, 428, 434, 450
Vulgaat 68
Vurenhout, gebruik v. 482
Wagenschot 482
Watersnood 1287 65, 69, 104, 131, 138, 141,
144, 158-159, 162, 163, 192, 236-240
z. ook zee
Weerstandsonderzoek 171, 172
Wijbisschop 134-135, 137, 220
Wijdingsbrief 136
Wonder, z. mirakel
Zee, dreiging 216
Zegelstempel 156, 157
Zeventuig 404, 424
Zielzorg 34, 161-162, 272
Zijluiken 141, 242, 290, 348, 482, 483
z. ook backa
Zoenbrief 288

Curriculum Vitae

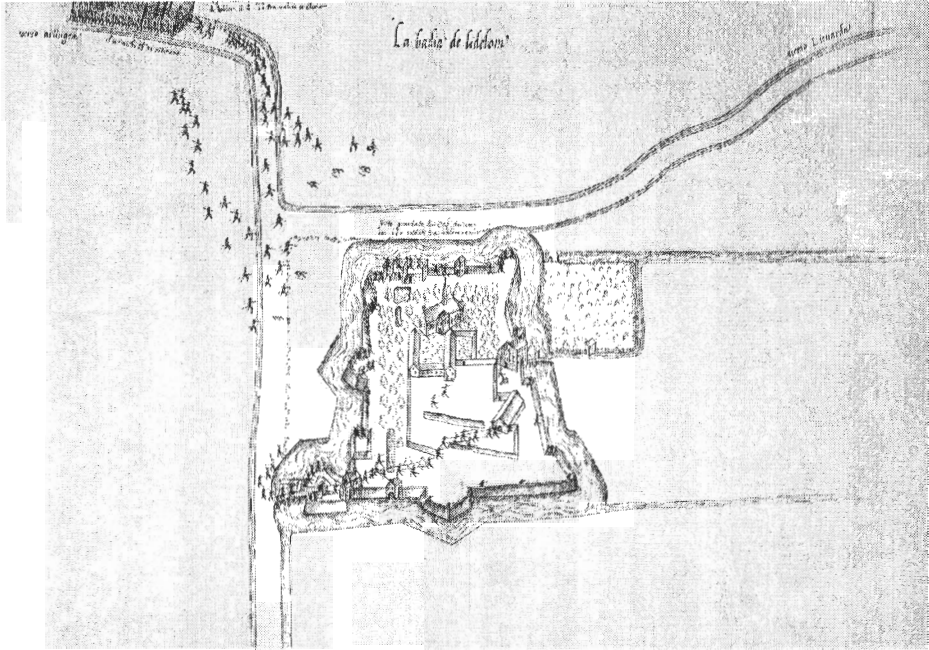
Herman Th. M. Lambooy (1930) studeerde geschiedenis m.o. aan de Fryske Akademy te Leeuwarden en rondde die af met de doctorale studie aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Als onderwijzer diende hij het lager en uitgebreid lager onderwijs; daarna was hij jarenlang als geschiedenisleraar en als lid van de schoolleiding werkzaam bij het middelbaar onderwijs in Veendam en Schagen. Vervolgens werkte hij jaren bij het volwassenenonderwijs in noordelijk Noord-Holland. Hij schreef onder meer over de waterstaatkundige geschiedenis van Noord-Holland, in het bijzonder van Westfriesland en de drie 'Hollandse' Waddeneilanden Texel, Vlieland en Terschelling. In 2001 verschenen de omvangrijke dertiende-eeuwse *Vitae Abbatum* van Mariëngaarde, een uitgave waarvoor hij de vertaling verzorgde en grote delen van de bijbehorende studie.

ERRATUM BIJ

H.Th.M. Lambooi, Sibrandus Leo en zijn abtenkronieken van de Friese premonstratenzerkloosters Lidlum en Mariëngaarde

Een nadere studie, editie en vertaling

ISBN 978-90-8704-007-9, blz. 172

In 1572 werd het klooster Lidlum door Caspar de Robles op de Geuzen heroverd. De hier afgebeelde vogelvluchttekening van de strijd komt voor in een van de drie onlangs teruggevonden 'Robles-atlassen'. De ligging van de kerk, het abtshuis en de grote schuur komt goed overeen met de gegevens die te vinden zijn in verschillende hoofdstukken van Sibrandus Leo. Reproductie Tresoar. (Inv.nr. Pl 1042).

Stellingen
bij het proefschrift van

H.TH.M. LAMBOOIJ

Sibrandus Leo en zijn Abtenkronieken van de Friese Premonstratenzerkloosters Lidlum en Mariëngaarde

1. Sibrandus Leo's kronieken komen eerst goed tot hun recht als er, meer dan tot nu toe is gebeurd, wordt uitgegaan van hun historische context.
2. De uitspraak van J.N. Figgis: 'In truth, the Middle Ages ended at different times and different places', heeft na een eeuw weinig van zijn betekenis verloren en wordt in Sibrandus Leo als overgangsfiguur op fraaie wijze geïllustreerd.
[J.N. Figgis, *Studies of political thought from Gerson to Grotius, 1414-1625* (Cambridge 1907) 28].
3. Hoewel Sibrandus Leo's kronieken doorgaans als een eenheid worden beschouwd, hebben ze noch naar de vorm, noch naar de inhoud veel met elkaar gemeen.
4. De opmerkelijke onderlinge verschillen tussen beide kronieken zijn niet louter te verklaren uit de moeilijkheden die Sibrandus Leo zou hebben ondervonden bij het raadplegen van de Mariëngaarder archieven.
5. De betrouwbaarheid van Sibrandus Leo is in veel gevallen bij gebrek aan referenties moeilijk vast te stellen. Vergelijkingen met situaties elders kunnen echter tot acceptabele oplossingen leiden. In dit verband werkt de formulering die Robert Fruin gebruikte in zijn correspondentie met Truitje Bosboom-Toussaint verhelderend.
[‘Ieder geschiedkundige, die zich rekenschap geeft van zijn werk, moet erkennen, dat ook bij hem de fantasie gedurig moet aanvullen, wat zijne bescheiden hem onvolledig leveren’. (Zie H.J. Smit en W.J. Wieringa, *Correspondentie van Robert Fruin 1845-1899* (Groningen/Djakarta 1957) 95; brief nr. 75 d.d. 13 mei 1859)].
6. Naast Gabbema's afschrift uit 1670 dat door D.A. Wumkes werd beschouwd als de meest authentieke tekst en daarom door hem als A werd bestempeld, zijn er minstens acht andere, veel oudere oudere afschriften bekend die een hier en daar sterk afwijkende tekst B bieden. Aangezien een van de oudste daarvan dateert van kort na het overlijden van de auteur en ondertekend werd door diens zoon moet Sibrandus Leo's auteurschap ook van B niet onwaarschijnlijk worden geacht.

7. 'Oud kaartmateriaal mag nooit worden losgekoppeld van de intenties van de kaarttekenaar'. Deze these, door Henk Schoorl toegepast op de rapporten van zestiende- en zeventiende-eeuwse landmeters, geldt in niet mindere mate voor de bijkaart van Friesland in de Romeinse tijd die Sibrandus Leo toevoegde aan zijn 'Pauwenkaart' van 1580.
[Zie p. 494 van deze studie. Vgl. ook H. Schoorl (verzorgd door J.T. Bremer en H.Th.M. Lambooi), *De Convexe Kustboog*, deel 4 (Schoorl 2000) 896-904, m.n. 901].
8. De wonderverhalen van Frederik en Siard van Mariëngaarde (eerste helft dertiende eeuw) kunnen slechts worden gelokaliseerd in een modern aandoend cultuurlandschap, compleet met boerderijen, agrarische activiteiten, huizenbouw, sloten en greppels.
[J.A.Mol en H.Th.M. Lambooi, *Vitae Abbatum. Vijf abtenlevens van het klooster Mariëngaarde in Friesland (Hilversum/Leeuwarden 2001)* o.m. 194, 198, 226, 228, 316].
9. Kloosterkronieken als die van Sibrandus Leo kunnen ook van belang zijn omdat ze licht laten vallen op de regionale waterstaatkundige ontwikkelingen.
10. Waar Waterbolk nogal eens de term 'Fries nationalisme' hanteert, zou in veel gevallen de aanduiding 'patriottisme' beter op haar plaats zijn.
[E.H. Waterbolk, *Twee eeuwen Friese geschiedschrijving. Opkomst, bloei en verval van de Friese historiografie in de zestiende en zeventiende eeuw* (Groningen 1952) 50 e.v.]
11. Naast het aanbrengen van kennis behoren het wekken van belangstelling en het prikkelen van de fantasie belangrijke doelstellingen te zijn van het geschiedenisonderwijs. De boeiende vertelling van de leraar is in dit verband onmisbaar.
12. Bij de vele kritiek op het huidige voortgezet onderwijs wordt doorgaans voorbijgegaan aan de nieuwe mogelijkheden die momenteel ook voorhanden zijn.
13. Het beoefenen van regionale geschiedenis krijgt pas waarde als in de microkosmos van de regio de macrokosmos van het grotere verband weer spiegeld wordt.
14. De spanning tussen zakelijke effectiviteit van een organisatie en de persoonlijke betrokkenheid van de belanghebbenden vormt voor het moderne waterschap een groot dilemma.
[Vgl. H.Th.M. Lambooi en D. Aten, *De held sterft niet. Waterschapsconcentratie in Noord-Holland 1916-2003* (Edam 2002) 7].
15. De uitgave in één band van een Latijnse tekst-annex-vertaling met daaraan voorafgaande een breed opgezette studie biedt de gebruiker veel voordelen.
16. Valkuilen in de geschiedbeoefening kunnen soms worden vermeden door een meer exacte instelling van de historicus.